

ПЕРИОДИЧЕСКО
СПИСАНИЕ

НА
БЪЛГАРСКОТО КНИЖОВНО ДРУЖЕСТВО

ВЪ СОФИЯ

LXII

(ГОДИШИНА XIII)

— * I. СВЕЗКА — 1901. *

СОФИЯ

ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА

1901.

Народнитѣ любовни пѣсни

отъ Пенчо Славейковъ.

Вижда ми се твърдѣ характеренъ фактътъ, че отъ всички тѣй наречени народни умотворения за *любовъ* ни говори само пѣсенъта. Ни въ пословицитѣ, ни въ приказкитѣ не става дума за това божие безумие, което единичко влива капка сладость въ горчивата чаша на живота и безъ което, споредъ думитѣ на поета, земята не би била достойна да я грѣе слънцето. Наистина, въ нашитѣ пословици тугъ-тамъ се срѣща *думата* любовъ, но начинътъ, по който въ тѣхъ се употрѣбява и злоупотрѣбява тая дума, говори на моето чувство, че това е говоръ подслушанъ отъ чужди уста, говоръ чуждъ за оная душа, изъ която, като изъ бистъръ балкански изворъ, сж избликали онѣзи чисти струи, тѣй отрадни за жадътъ на сърцето. Въ сщинскитѣ български пословици за любовъ не се говори. Тоя фактъ може лесно да се обясни. Приказкитѣ, а още повече пословицитѣ, разправятъ, освѣтляватъ и коментиратъ *взминия животъ*, общественитѣ отношения, борбитѣ на човѣка съ сѣдбата, съ неволята на живота — отношения, създавани отъ реални свѣтовни интереси, борби, водени и печелени отъ умътъ и характера, отшлифувани въ тѣхъ. Любовта бѣга отъ пазара на живота. Тя търси самотностъ — както птичката горския шубракъ — дѣто, несмуцавана отъ обидни погледи, охолно да пѣе своята пѣсенъ. За тая любовъ ни говорятъ само пѣснитѣ, единственитѣ повѣренници на движенията на сърцето, на интимния душевенъ животъ. Тия пѣсни народътъ не е творилъ съ лево сърце. Като истински поетъ, въ тѣхъ той е далъ изразъ на своитѣ най-завѣтни чувства и настроения. Тѣ сж изповѣдь. Изповѣдь истинска, че тя се изказва не прѣдъ хората, а прѣдъ своята съвѣсть, прѣдъ която е излишно всѣко двуличие. Въ това е великата разлика между простия, наивния пѣвецъ и ония книжовни пѣснопойци, които имъ е душа и свѣтъ съ надутѣ афектации да прикриватъ пустошъта на чувствата си.

Отъ богатото съкровище на народнитѣ пѣсни азъ избрахъ ония, които ми се видѣха най-сгодни за естетически анализъ и които сж най-характерни, както по външна форма, тъй и по вътрѣшенъ строй. То сж любовнитѣ пѣсни. Историкътъ и филологътъ би намѣрили по-прѣко материялъ за изслѣдвания въ пѣснитѣ отъ семеенъ и общественъ характеръ; литераторътъ, за когото на първо мѣсто е цѣнна естетическата страна, ще намѣри своя материялъ най-прѣко въ онѣзи пѣсни, въ които сж излѣни прѣко личнитѣ чувства на пѣвеца, съ което посрѣдничество по-лесно се прониква въ душата, дѣто тѣзи пѣсни се създаватъ. И другъ единъ омисълъ ми лежи на сърце, като се наемамъ за анализа на тѣзи пѣсни: да извадя наявѣ ония тѣхни характерни особности, които би трѣбало да легнатъ за основа на нашата изкуствена лирическа пѣсенъ, ако искаме тя, въ понататѣшното си развитие, да се възмогне и стане изразителна на една отъ най-характернитѣ особности на нашия националенъ гений, каквато е достигнала тя да бѣде у всички европейски нации. Бърнсъ, Гете, Хайне, Беранже, Петюфи и др. истински пѣвци не биха заслужили високата честъ, която имъ се въздава отъ потомството, ако тѣ въ пѣснитѣ си не биха били откровители на своя роденъ, националенъ духъ. Въ областта на поезията ние би могли да се надѣваме, че ще извадимъ нѣщо за прѣдъ свѣтъ само тогава, когато нагодимъ това цвѣте да расте и да се развива, хранено отъ соковетѣ на нашата си почва. Недостолѣпно е само да обираме трохи отъ чужди трапези, когато имаме храна и на своята, съ която храна можемъ богато да се наситимъ.

Мнѣнието на Анакреона, че и побѣлѣлитѣ косми на стареца могатъ да възбудятъ любовь у млада дѣвойка, колекото и да е авторитетно и колекото това мнѣние да намира поддрѣпа въ отдѣлни факти изъ дѣйствителния животъ — миналата година таѣвъ необоримъ фактъ прѣдстави прѣдъ невѣрницитѣ томовци маджарскиятъ именитъ романистъ Морицъ Йокай, като се ожени по любовь на 69 годишна възраст — това мнѣние е неприемливо за нашия народенъ пѣвецъ. Тоя пѣвецъ има свое твърдо установенъ възгледъ по дадения въпросъ, и си се придържа о него. И изказва го въ твърдѣ спретна поетическа форма.

Ерген шета, ерген оди,
Ерген оди сто години,
На сто десет се ожени;
Млада сака, млада зеде,
Млада зеде спроти себе.

Се погоди болничава —
 Кога глава, кога сърце,
 Кога танка половина!
 Па се чуди лудо младо,
 Що да чини да работи
 Сос негова прѣва любя,
 Па отиде на сред село,
 Тамо найде стари баби,
 На баби им говореше:
 „Мори баби, стари баби!
 Че ви прахам и распрахам,
 За моята прѣвна любя.
 Ерген шета, ерген оди,
 Ерген оди сто години,
 На сто десет се ожени —
 Млада сака, млада зеде,
 Се погоди болничава —
 Кога сърце, кога глава,
 Кога танка половина —
 Знаете ли лек за нея?“
 — Я баби му говореха:
 Море харо недугаво,
 За нея е лекот готов —
 Мотиката, лопатата.

В. (= Верковичъ, Ж. II.) 293.

За любовь не му е мѣстото да се мисли прѣдъ прага на гроба.
 Всѣко нѣщо е хубаво на врѣмето си, на мѣстото си:

Цвете се носи
 Доде е росно,
 Либе се либи —
 Доде е младо.

Мсб. V, 32.

И вѣрвамъ, всѣкой ще се съгласи съ онзи гърлестъ телалинъ, що се е
 изпѣналъ да вика посрѣдъ Ихтиманъ:

Кой има ру'о убаво,
 Да носи, да се наноси!

Кой има коня добрѣго,
 Да я'а да се ная'а!

Кой има либе убаво,
 Да либи да се налиби! —

Че дойду години размирни,
Та че му жалбу остане!

Мсб. X, 45.

И ако вий не се съгласите съ този ихтимански глашатай на любовта, българската мома, съ свойствената ней свѣнливостъ да не говори открито за такива нѣща, ще си избере, за тълмачъ на своитѣ интимни чувства нѣкое цвѣтице и прѣзъ неговитѣ уста ще ви възрази, че той говори тъкмо това, което трѣба да е знайно на всѣко сърце, жедно за обичъ:

Стоян шета по градини,
Руце носи у джебове,
Редом цвеке разгледуе —
На карамфил очи мета,
Очи мета и сборуе:
„Карамфиле, разговоре,
Можеш ли ме разговори,
Разговори, развесели?“

Карамфил му отказуе:
„Ей Стоене, млат Стоене,
Да би дошел кога путех,
Могъл би те разговори!
Че язе сум ка' момите —
Сега язе прецутел сум,
Неможам те разговори
Разговори, развесели!“

Прѣди години, когато у мене не бѣше тѣй твърдо установенъ интересъ къмъ народнитѣ пѣсни, падна ми се случай неволно да прѣнощувамъ въ едно малко балканско селце. Нѣма да забравя никога чудната тъмна нощъ, подъ чието настроение азъ се бѣхъ унесълъ въ единъ отъ онѣзи блѣнове, които лелѣй всѣко младо-сърце и които животътъ тѣй безмилостно развѣва съ своя дѣхъ, като дѣте сапуневитѣ мѣхурчета. Азъ и нощта сме стари познайници, и както прилича на такива, обичаме да се гледаме мълкомъ и само съ погледи да повѣрваме единъ другиму своитѣ чувства. И съ своя тъменъ погледъ тя ме питаше тогазъ за моята самотностъ и млада скръбъ. И тоя нейнъ погледъ ме милваше, като да искаше да ми нашепне своята обикновена утѣха — и съ кроткия си дѣхъ донасяше нѣйдѣ отъ далечъ пѣсенъта на незнаенъ пѣвецъ, подслушалъ тая пѣсенъ въ ясното туптение на сърцето си и

намѣрилъ сгода да я пѣе въ тая тъмна нощъ. Хубаво записанъ текстъ на тая пѣсенъ азъ намѣрихъ неотдавна, въ сборника на г. Шапкарева, I, 150.

Да ти беше тебе мило за мене,
Не би чекал есѣн месец да гредит,
Не би чекал месѣчина да греит!

Месѣчина за пѣтници друмници,
Темни нощи за два млади зѣлени,
Како мене, лудо младо, и тебе!

Отъ тогазъ много народни и художествени пѣсни ми се е падало да чуя и четъ, но азъ не знамъ друга, въ която тѣй кратко, безъ всѣко външно украшение и съ такава скърбна нѣга да е даденъ изразъ на *чезнението за любовъ*. Тя може достойно да другарува само съ знаменития Шекспировъ стихъ, вложенъ като въздишка въ устата на Джулиетта: Come, gentle night; come loving, blackbrow'd night... Много и много сж пѣснитъ на тая тема и нѣгата на томението разлѣна въ тѣхъ вий би почувствували много по-добрь, ако сами си ги прочетете (въ сборниците на Миладинова и Шапкарева) — моето спѣнато рецитиране не е пригодно да прѣдаде характерния имъ тонъ. — Често пати народниятъ пѣвецъ не изказва тѣй прѣко чувствата си, както що чухме въ тази пѣсенъ; той избира отъ близката нему природа нѣкой прѣдметъ и, като прѣзъ символи, прѣзъ тѣхъ дава изразъ на онова, що му лежи на сърце. Веднѣжъ това е *купидонътъ*, който вѣхне въ гората, и всѣкой който мине покрай него, ако би го запиталъ за тѣгата му, той веднага ще му я повѣри —

Ни венеет за бървана коня,
Ни венеет за тънкана пушка. —
Ток венеет за убаво моме!

Нкон. 87.

Другъ пѣтъ това е *божуртъ*, чийто мечти пърхатъ около тънгатата снага на *ружата*, около която му е жалба да се увие, като свила припредиена о вретено позлатено. Но и самата Ружа не остава нѣма прѣдъ думитъ на Божура: тя пѣкъ би желала да има неговото „руйно руменило“, за да може съ него да приема всички цвѣта, а отъ всички най-вече „тебе мой божуре, цвете рано и най-

хубаво!“ . . Дневнитѣ грижи не отпъждатъ мечтитѣ на момъка за изгората. Ако той е съ стадо по гората, нему се припѣва да за-
кара овцетѣ на пладнина нѣйдѣ въ суходолъ безъ вода, въ нѣкое
пожарище безъ трѣва, та да види стадо, що е на овчари лѣтѣ за
хорото, зимѣ за седѣнки. Ако ли е на нива, той се моли на Бога
ралото му да се потроши, та да може да се върне по-рано въ село
и до пладне що-що работи, отъ пладне людѣ полудява, па току
гледа слънцето, кога ше трепне да зайдѣ, да иде да види тази, що му
е оживѣла на сърце. Твърдѣ често чезнението за любовъ е напусто:
или момата, или момъктѣ — залюбениятъ къмъ влюбения —
остава хладенъ и съ това се отварятъ вратитѣ на нещастieto. Момата,
чиято любовъ е отвъргната, или се фърля въ „бѣлъ Дунавъ“, или
крѣе въ тѣга и умира на легло.

Белна лежа, Като мори, три години,
Не дойдуваш, сестре мори, да ме видиш —
Шукюр госпот те донесе!
Заворги ми перничето,
Перничето кон пѣнджере,
Кон пѣнджере, кон езерѣ,
Да го видим езерето,
Како върлат дълги — дълги,
Как се биет от брег на брег —
Так се биет мойво сорце,
За моята първа севда,
Посвършена за друга?

(Вариянти, III. V, 779; Мсб. XV, 49).

Друга честъ сполита момъка — той бѣга съ скръбъта си на
чужбина.

Язи ке ида ябана,
Ябана Стара Планина;
Там гроба ке си направам,
Името ке си напиша
И мойте тешки тегоби!

Или —

Снощи си вечер,	мамо, утидох
На студен бистър	„ кладенец,
Кончето да си	„ напоя
Студена вода	„ ледена
Тамо си азе	„ заварих,
Тѣнко височко	„ момиче,

На мермер камик, мамо, седеше,	
Бели си нозе	" миеше.
Иди по-скоро	" искай го
Ако го дадат	" не дадат,
По-скоро да са	" завърнеш:
Конче ми седи	" край порти,
Нозе ми седат	" в зенгии,
Очи ми гледат	" към Влашко.
Аз имамъ чича	" вов Влашко,
Чичо отъ севда	" забегна,
Чичо отъ севда	" разбира.

(Зап. отъ Влайкова).

Тежка е жалбата за младостъ, прѣживѣвана въ самотия. Тежка е тя денемъ, но дваждъ по-тежка на нощния одъръ, когато всичко наоколо почива въ сладкъ сънъ и само младото сърце бди съ своитѣ безпокойни блѣнове.

Ой девойко, ой тѣго голема,
 Какъ можешъ самъ да преспивашъ?
 Дойди види младо какъ спиег! —
 Лудо спиег с очи опулени,
 Младо спиег с роци разгърнати!

Июн. 78.

Слѣдъ дълга самотна тѣга, момъкътъ се открива прѣдъ майка си, като се моли ней за помощъ:

На друм лѣгни, майко ле, на друм заспи,	
Друм постеля,	" " камен зглаве.
И сум легнал	" " и сум заспал,
На сон видѣх	" " малка мома...
Кога станѣх	" " що да вида —
Нема мома,	" " нема врага!
Ил ме жѣни,	" " ил ми кѣжи —
Пуста само,	" " не се тѣрпи:
Само легни,	" " само заспи,
Друм постеля,	" " камен зглаве —
На сон мома,	" " на яв самос!

Въ тая първа група пѣсни, които тѣй да се каже сж прологъ на оная тѣжна или радостна история на любовта, която ще ни разкажатъ други, ни се открива една отъ основнитѣ характерни черти на народнитѣ пѣсни: ясно и кратко ни прѣдаватъ тѣ движенията на сърцето, и при все това тая ясность е застлана съ

нѣкакво було, изподъ което още по-привлѣкателно изстѣпва прѣдъ погледа ни онова, що е потаено подъ булото. Има образи, които сж и по-хубави, когато ги гледаме прѣзъ тънката мрѣжа на вуала. Остритѣ черти, строгата опрѣдѣленостъ — прѣвимущество на другъ родъ поетически произведения — нѣматъ мѣсто въ пѣсенъта, която върви ржка за ржка съ своята вѣчно нераздѣлна другарка мелодията и дѣли съ нея своята вълшебна хубостъ. И наистина, само чрѣзъ музиката пѣсенъта открива своята особна прѣлестъ; тя ни дава да почувствуваме свѣжия джхъ на недоцѣвналата пѣпка, като ни подсѣща за нейния разцвѣтъ. Музиката не търпи остри, рѣжещи ухото звукове, а отъ нея и пѣсенъта е научила да избѣгва опрѣдѣленостъта и остротата въ нѣщата, за които ни пѣй.

Въ втората група пѣсни ни се разказватъ, рисуватъ и освѣтляватъ ония качества и свойства на момата или момъка, които засѣгатъ и посѣватъ ония душевни настроения, за които току що бѣ дума. Въ тия пѣсни е дадена сжщо тѣй и характеристиката на дѣйстващите лица въ бъдещата драма. Най-напрѣдъ да видимъ онова, що е външно, що се фърля прѣко въ очи, и за което повече става дума. То е външната красота. За нея се поменуваше и въ пѣснитѣ, които вече разглеждахъ, но прѣко и ясно ни повѣрѣва това слѣдната малка пѣсенчица:

Паднала е темна мѡгла,
 А по мѡгла ситна роса,
 По росата мѡма боса,
 По мѡмата лудо младо,
 По лудото стара майка.
 Отговаря стара майка:
 „Не лѡжи ми, моме, сина!“
 — Кой ти лѡжи, майко, сина!
 Ни я него, ни он мене! —
 Ми го лѡжет мойта хубостъ,
 Ми го лѡжет бело лице,
 Ми го лѡжет цѣрни бѣчи,
 Ми го лѡжет рамна снѡга!

Мсб. VIII., 33

Въ сума други пѣсни се повтаря сжщото, което е казано въ тая. Народниятъ пѣвецъ е пестеливъ откъмъ думи, съ които се рисува външната хубостъ, и по-щедъръ съ изрази, въ които се прѣдава впечатлението отъ тая хубостъ.

„Ой ти моме, убаво и лично,
Роб ке ти бидам до три години,
За да ти видам рамната снага,
Църните очи, тонките веги,
Твой цървен образ, медната уста,
Белото гърло, белите грѣди!“

— Дегиди, лудо, дегиди младо.
Младо на години, младо на памет, —
Пътѣот мицавай, не ме задевай:
Що файда имам роб да ми бидеш?
Що файда имаш, дека ке видиш? —
Полни ти очи, празни ти рѣце!

(Изъ ракоп. сбор. на П. Р. Славейковъ и др. у автора).

Както въ повечето славѣнски любовни пѣсни, тъй и въ българскитѣ, хубостѣта се изобразява съ малко чърти. Вита снага, тънко кръстче (тенка половина), бѣло лице, бѣло гърло, черни очи — виждате колко малко и какъ общо, безъ никакви отсѣнки, безъ каква да е характерна индивидуална особностъ се рисува тая красота! Защото не тая външна красота е главно онова, съ което една изгора мами своя гальовникъ, и не съ нея привързва тя за трайно неговата обичъ. Момата не е само негова любовница, а и бъдеща съпруга, която ще дѣли съ него трудѣтъ на живота, свѣтовни радости и мъки, която ще другари съ него до смъртъ. За тоя възгледъ ни свидѣтельствува познатата пѣсень (Мил. 474):

Мощне ми се мили бугарските моми,
Везден ми жниает на жежконо слнце,
Отъ утро до вечер на подзе ми стоат:
Полодзи креваат, снопо'и ми вързват,
Ставици ми пра'йт, вако славей пеат,
Како ласто'ици тънко сборуаат.
Айде пакъ на вечер дома се връщаат,
Како еребичи ситно ми бързаат —
Бели ми се, бели, како бела книга,
С първени образи — охритско яболко!

Но не е само работностѣта на момата, що я прави тъй мила. Онзи, който казва „отвѣнъ кукла, отвѣтрѣ панукла“, показва съ това, че неговитѣ погледи сж обрнати къмъ вътрѣшната красота у жената, красота, която не посърва и тогазъ, когато врѣмето и сланата на живота попарятъ и погубятъ всичко, що цѣпти и хубавѣй на пролѣтъ. За да изтъкне по-релиефно вътрѣшната красота на

българската мома, народниятъ пѣвецъ я съпостави съ добръ познатитѣ нему комшийки: влахиня и грѣкня.

Искат ма, мамо, искатъ ма,
 До три ми моми убави,
 И трите йот три касабѣ.
 Първата мома влахинка,
 Втората тънка грѣкня,
 Третята бяла българка —
 Коя йот трите да зема?
 Влахинка дава, наддава,
 Хилядо нови дигене;
 Грѣкня дава, наддава,
 Хилядо нови дигене,
 Петстотин жълти жълтици;
 Българка нищо не дава!
 Кажѣ ми, мамо, кажѣ ми
 Коя йот трите да зема?
 — Не зимай, синко, влахинка,
 Че сѣ влахинки развратни;
 Не зимай, синко, грѣкня,
 Че са грѣкнки фодуле;
 А земи бяла българка —
 Българките са кжщовни,
 Кжщовни, мамо, почтовни!
 Имането се изыда —
 Почтовността е до живот!

(Изъ П. Р. С. и др.).

Пѣвецътъ казва лаконически, че българката не носи нищо, а по-послѣ самъ опровергава това и допълни думитѣ си, че тя носи най-добрия даръ, съ който една жена може да обогати живота на мъжа си. Въ други пѣсни, дѣто се характеризира българската мома, ние срѣщаме да бжде хвалена тя за своята блага душа. Дѣ и какъ е отгледана тая блага душа, това ни повѣрѣва слѣдната пѣсенъ, която, по нѣжностъ на тона и закржгленостъ на формата, не би изгубила нищо при съпоставянье и съ най-хубавитѣ художествени пѣсни на тая тема.

Два се бора редъ по редом расли,
 Между ни'е ела тънковита.
 Бори расли, горе на високо,
 Засеняли ела тънковита,
 От зли бури, отъ студени ветри —
 Да ѣ ветри върши не пребиятъ,
 Да ѣ бури клоне не сломятъ!

Не са били два бора високи,
 Най са били два брати рогени,
 А между им Елица сестрица.
 Мила сестра брака засланили,
 От али хули, от студени речи —
 Да ѝ речи име не похулят,
 Да ѝ речи слава не погубятъ!

(П. Р. С., Душица ?).

Не ще ни дума, че който чезне за такава дѣвойка, трѣба и самъ да е лика прилика ней. За таквъ момъкъ (тежко и горко на сегашнитѣ момци) чезне „сестрица Елица“ —

Дай ми, боже, що сърце ми сака!
 Дай ми, боже, крила соколови,
 Да прелетам преку църно море,
 Да отбера юнак спроти мене,
 Що на мене лега и прилега! —
 Що не пие вино и ракия,
 Що не пие жълтата тутуна:
 От тутуна кука поплукана,
 Отъ вино е кука побълвана,
 От ракия мома не любена!

(П. Р. С., с. Емборе).

Външниятъ изгледъ на таквъ момъкъ, който споредъ моминитѣ изисквания, за да е достоенъ за любовъ, трѣба да е проникнатъ отъ принципитѣ на толстовщината, прозира въ много народни пѣсни; азъ ще ви спомня само една отъ тѣхъ, въ която този моминъ идеалъ е поставенъ рамо до рамо съ негова антиподъ.

Покрий, Недо, покрый
 Твойто бело лице,
 Да не поцърнееш,
 И да не изгориш.
 Дружки, мили дружки,
 Не мой ме превайте,
 Да не ви кажувам . . .
 Не ме жени майка,
 Лю ме зарй майка;
 Она ме не даде
 На лудо, на младо,
 Лю на старо харо —
 Брадата му, дружки,
 Като ежовина,

Духо му мериса
 На спарено сено,
 На руки му легна
 Като на грамада,
 На гости ли ида,
 Зад мене отива,
 Като валивуга!
 Де лудо та младо.
 Брадата му дружки,
 Като тулук бубак,
 Духо му мириса
 На момин босилик,
 На рѣка да легнеш
 Като на проскефал,
 На гости да идеш —
 Пред тебе отива,
 Като яребица.

В. 159.

До тукъ, макаръ бѣгло, но вѣрвамъ достатъчно ясно се запознахме съ главнитѣ дѣйстващи лица въ драмата на любовта, която отъ сега насетнѣ бързо се развива, понеже нейнитѣ херои сж млади хора съ силни чувства и пориви. На тая драма вие знаете вече пролога. Ето ви, въ общи черти, нѣколко отъ първитѣ ѣявления. Момата и момъкътъ тегнатъ за милувка единъ къмъ другъ, както върховетѣ на високи тополи, полюшвани отъ вечерника. Съ любовъ въ сърце, като драгоценно вино въ златна чаша, което който му знае цѣната вярди да го не разпилика, момъкътъ дири и намира сгода да срѣщне своята изгора, когато тя привечеръ се връща отъ изворъ, ходила съ стомни или бѣли мѣнци за вода. За пръвъ пътъ той ѣя напива водата — това е първото нѣмо признание за любовъ. Дали момата е равнодушна или не къмъ него, това остава той да познае, по израза на нейния образъ, по трепета на червенината на бузитѣ ѣя, по свѣтливо наведения ѣя къмъ земята погледъ. Втори пътъ вече не е доста само водата да ѣя напие: той посѣга за нейната росна китка. Съ дадена и взета китка, между двамата млади вече е изказано всичко, което може да се каже безъ думи и пакъ да се проумѣе отъ добръ по-добръ. Всичко това става на пътѣ, на кладенеца — прѣдъ очи на хората. Младитѣ на село не се свѣнжтъ да изказватъ открито любовта си; че тѣхнитѣ сърца тупатъ, тѣй да се изразж, езически... Слѣдъ това вече се почва формалното задиранье на младитѣ. То става всждъ, дѣто е сгода — на вода, на хоро, на седянка, на тлѣка, на зѣленъ. Не се оставя не-

оползотворена и случайната срѣща. Народната пѣсенъ най-поетически е възсъздава именно тѣзи случайни срѣщи. Стоянтъ си иде отъ гората, ходилъ за дърва, насрѣща му върви малка мома,

Пременета, наредена,
Росна китка на главата,
Нова стомна на рамото.

Стои лудо, та се чуди:
Или стомна да разбия,
Или китка да ѝ зема,
Или мома да целувам!

— Стомната е за две аспри,
Китката е до пладнина,
Целиване — до живота!
Пригърна га, целива га...

В. 32.

Разбира се, такова щастливо рѣшение на въпроса е най по сърце момку. Макаръ пѣсенята и да не ни го казва, обаче тя дава ясно да се досѣтимъ, че и момата е нѣмала нищо противъ, дори е чакала тъкмо такова щастливо рѣшение. — Рвението за по-чести срѣщи у момъкътъ е по-желно, докато момата, съ присащата ней свѣнливостъ, гледа да ги отбѣгва, може би и неувѣрена още въ искреността на чувствата у момъка. Това прозира въ слѣдната пѣсенъ, единствена по дивната си форма между всички до сега записани народни пѣсни.

„Море, колко те любя, девойко,
Толко се чувай!
Да те не срета пиян улица,
Пиян улица, трезен теснина —
Че ќе ти чина
Що ми на сърце желба легнало!“

— Море, ако ме срещеш, юначе,
Що ќе ми чиниш?
Не съм ябука, да ме скрийш пазва,
Не съм неранча да ме разсечеш,
Да ме раздадеш
По той дружина, по мои дружки!

„Море, ако те срета, девойко,
Пиян улица, —

На гърло носиш ситно герданче,
 Ке го соскина, ке го созърна,
 Аз ке го чина
 Зърно по зърно, конче по конче.

Море, ако те срета, девойко,
 Трезен теснина, —
 Ке ти целивам белото лице,
 Белото лице, църните очи,
 Море да видиш
 Що ми на сърце желба легнало!“

(Изъ П. Р. С. и др.).

Кога и кои срѣщи намира момата за сгодни, слѣдъ като се е увѣ-
 рила въ любовта на своя соколъ, това опредѣля тя сама:

Ако сакаш росно цвете,
 Дойди, лудо, на утрина —
 На утрина цвете росно,
 Цвете росно и весело!

Ако сакаш ладна вода,
 Дойди, лудо, на пладнина —
 На пладнина вода ладна,
 Вода ладна и студена!

Ако сакаш милуване,
 Дойди, лудо, на вечера —
 На вечер е малой моме
 Мило драго милуване!

МСб. IX, 38.

Обаче тѣзи срѣщи и задирки не се гледатъ съ добро око отъ
 страна на роднинитѣ, или отъ онѣзи, на които любовта на младитѣ,
 по тая или оная причина, не е по сърце. Тѣзи нежелани бдители
 се явяватъ противодѣйствуващи сили въ драмата. Момата прѣдпазва
 отъ тѣхъ своя милъ побратимъ на сърцето:

„Меглено, моме хубава,
 Меглено, скопска яболко,
 Умирам да те целивам!“
 — Целивай, лудо, не пращай!
 Немой ми нишан оставай,
 Да ме не види снаха ми,
 Она че каже на брат ми...

В. 309.

Но види се момъкътъ не се е поддалъ на такова едно прѣдпазване и е оставилъ нишанъ тамъ дѣто не трѣба — майката го съглежда и пита дъщеря си отъ какво е това. Отговорътъ е прѣкъ и ловко намисленъ: когато наливахъ вода на чешмата, н'амъ отъ дѣ се взе пусто биволарче, подеарало биволи да пои — биволътъ метна опашъ, та ме бръсна по образа: отъ това е тоя нишанъ! Такива разговори между майка и дъщеря има сума. Най-поетиченъ е слѣдниятъ:

„Море Недо, мила керко,
Кам ти Недо мерджаните,
Мерджаните от гърлото?“
— Варай, мале, мила мале,
Снощи пойдох на бунаро
Да налея студна вода,
Да измия бело лице,
Никна' вода да налея —
Испаднаха мерджаните
От гърлото во бунаро!
„Варай Недо, мила керко,
Иди лажи кого лажиш,
Майка керко не се лаже,
Майка сама млада била!
Не са, керко, на бунаро,
Лю са, керко на чобано,
На чобано на планина.
Кога ќе му тѣга падне,
Тѣга падне за тебека,
Да искара мерджаните,
Мерджаните отъ паласки —
Да му тѣга да размине!“

В. 183.

По-сериозна става работата и голѣми неприятности сполитатъ виновнитѣ въ непрѣдпазливостъ, и никакви ловки отговори не помагатъ за изравнение на конфликта, ако непрѣдпазливиятъ момъкъ, по една или друга причина, не се ползува съ благоразположението на онѣзи, отъ които всичко зависи. На сцената се явяватъ сеймени и стария кадия — онзи симпатиченъ старъ сѣдникъ, който всѣкога е готовъ да помага на младитѣ, особно ако тѣзи млади сумѣятъ уврѣме да го разположатъ къмъ себе, съ нѣщо което нему е по сърце.

Янка девойка хубава,
На порти Янка стоеше.

От там помина кадия,
 Подир кадия сеймени —
 Едно ми лудо караха,
 Бели му ржки опако
 Вързани с тежки букаги.
 Янка кадию говори:
 „Защо карате лудото?“
 — Янке, девойко хубава,
 „Лудо е мома целивал! —
 „Кадия стар ефендия,
 Законо да ти е младост!
 Кога се сретат две стари,
 Те се накриво погледват;
 Кога се сретат две млади —
 Ами те како да чинатъ?“

(Изъ П. Р. С. и др.).

И наистина стариятъ кадия отсжда по закона на младостта, най-добъръ законъ при такива случаи. Но както друга една хубава пѣсенъ хубаво увѣрява, виновникътъ се постарава да повлияй върху рѣшението на кадията съ два нови четверокраки аргумента, съ които кадията е улученъ тъкмо въ ахилесовата пета: той влиза въ стаята и пледира — съ овенъ и агне.

„Селям алеким, кадия!“
 — Алеким селям, Стоене!
 Голям кабает си учинил:
 Вуйко ти баш даваджия —
 Стоене да те обесят! —
 Тогай си зеде овенот
 И това агне калешо,
 Му ги поклони кадию
 И нему вели говори:
 „Кадия, ти ефендия,
 „Леде веруеш по себе,
 Како е младос и лудос!“
 Тогай му вика кадия:
 — Хайде ходи си Стоене,
 Просто да ти е кабает —
 Чини си сефа що знаеш! —

В. 297.

Задиркитѣ на младитѣ повѣкога дигатъ тревога по цѣло село. Тогава селянитѣ се сбиратъ да рѣшатъ тѣхната сждба. Такава селска сждба станала нѣкога въ нѣкое-си село Метохъ; протокольтъ на.

метохския синадрионъ е написанъ, съ тънѣкъ хуморъ и характерна драматична форма въ слѣдната пѣсенъ:

Гиди Яно, гиди душо!
Или люби, ка' се люби,
Или мени право кажи —
Да не ходам по вечери,
Да ме лаят селски псета! . .
Та се сбрало сичко село:
„Що е това, що ми ходи
По вечери низ селото?
Или вампир, или лудо?“
Недините до два брата:
— Ой селяни, метовяни,
Не е вампир, лю е лудо,
Нединото първо любе! —
Я селени им сборуват:
„Варай, варай Недините,
Недините до два брата,
Чунки било лудо младо,
Нединото първо любе,
Ил' земете, ил' трепете —
Та да бѣде мир у село!“

В. 185.

Врѣмето най-сгодно за срѣщи на младитѣ, както вече видѣхме, е тъмна вечеръ, когато старитѣ сж унесени въ сънъ и единъ Господъ е останалъ да бди въ небесата, палналъ при тоя случай безброй звѣздици, да му свѣтятъ до толкова, до колкото трѣба на неговия погледъ за да вижда, що се върши по земята. Младитѣ сж единъ до другъ въ градината и си шепнатъ изподтихомъ — и си шепнатъ мили думи. Светотатство е да се подслушватъ такива думи въ дѣйствителность; да се вслушвашъ въ тѣхъ, тѣй както самитѣ влюбени ги повтарятъ въ форма на пѣсенъ — това е висша наслада. Вечерникътъ полюшва дървеснитѣ листи, подъ чиято сѣнка тѣ сж се затулили, и тѣхниятъ шумъ приглася на думитѣ имъ. Унесени, тѣ не спазватъ когичко е мѣсечко изгрѣяло и какъ единъ неговъ лучъ, промѣкнатъ прѣзъ пролука между клонитѣ, си играе надъ спиткитѣ на момината коса. Той се обръща къмъ нея:

„Карамфило, рано пиле,
Ега легнеш дал' ме соняш?“
— Та от що ли да те соня? —
„Язи, сирак, що да река —

Лю да легна тебе сона:
 Че станаме до два пилца,
 До два пилца яребици.
 Та летнаме, полетнаме,
 Кундисаме пениците —
 Ала мудро не седбаме,
 Разбъркам пеницата.
 Видба ни урлание,
 Надигнаа сврповите!
 Та летнаме, полетнаме,
 Кундисаме у лозето —
 Ала мудро не седбаме,
 Суровиже бело гровде,
 Видба ни пударето,
 Надигнаа тенки пушки,
 Та гръмнаа, удариа,
 Тебе, пиле, десно крило —
 А на мене клето сърце!
 Я се търна' я събуди',
 Дойдо' тебе да те прашам:
 Дали соня сон за мене,
 Како язи за тебека?¹)

(Изъ П. Р. С. и др.).

Но доста говорихъ и привождахъ примѣри за щастието въ любовта на младитѣ. Наистина за него най-много се пѣе въ нашитѣ любовни народни пѣсни, ала и неволитѣ на любовта се възпѣватъ въ тѣхъ, макаръ по-малко, но все тъй хубаво. Противнитѣ сили въ драмата на любовта, за които говорихъ по-напрѣдъ, тукъ взематъ вече надмощие и водятъ къмъ нежелана, а често и неочаквана катастрофа. Тѣ сж три: недоразумѣнието между любещитѣ се, неволни случайни обстоятелства и злата воля на онѣзи, на които не е по сърце обичта на младитѣ. Съвсѣмъ рѣдко самитѣ любещи се явяватъ като прѣднамѣрени виновници на своята сѣдба; но това е изключение и като такова, нѣма да говоря за него. Недоразумѣнието между младитѣ се явява главно като слѣдствие отъ чужди одумки, лоши думи, укори. Ето какъ ясно пѣе за това пѣсеньта (Мсб. IX, 29):

Дружки Калина викаа:
 „Айде, Калино, на оро,
 Без тебе грози орото,

¹) Единъ отъ най-добритѣ съврѣмenni италиянски поети, Лоренцо Стекетти, е обработилъ подобенъ мотивъ, но отъ сравнението на неговата съ народна пѣсень, послѣдната стои невзмѣрно по-горѣ по вътрѣшна форма и завършеностъ.

Ергене тажати за тебе!“
 — Идете, дружини, идете,
 Идете, мен не викайте, —
 Мене е жалба голяма :
 „Любето ми се годяло.
 Та баремъ да е за мома,
 Но за провѣста довица ;
 Та баремъ да е бездетна,
 Оно са дорн четери.
 Та баремъ да са момчета,
 Оно са се момчета —
 Ката сабота мисенъе,
 Ката неделя цѣтенъе . . .
 — Милите мои убави !
 Момите китка шарена,
 Ергене кадър карафил,
 Невести ружа алена,
 Довците копрец повехнал,
 Довици суа коприва !
 Де стоя Стоян та слуша,
 Той на Калина говори,
 „Калино, либе жалено,
 В очи ли ми се подсмиваш,
 Ели ми право казуваш ?
 Проклети да са, Калино,
 Твоите върли душмане,
 Че те *кудеа* Калино

Недоразумѣнията обикновено водятъ къмъ трагиченъ край, но не рѣдко тѣ сж само врѣмenni и се завършватъ благополучно за двѣтѣ заинтересувани страни. Когато обаче неволята бжде докарана отъ случайни нечакани обстоятелства, отъ нея нѣма избавление. Най-мила отъ групата пѣсни на тоя мотивъ е пѣсенъта за раздѣленитѣ млади, и въ раздѣла все още живѣнци съ любовъта си и въ скръбъ за постигналата ги неволя.

Кани се село да бяга,
 Кой горе, либе, кой доле, —
 Стоян Петкани говори :
 „Кани се село да бяга,
 Я речи, либе, на ваште
 На едно село да идем ! . . .
 Време за сговор не трая —
 Петканин баща побягна
 В голямо село Кримена,
 Стояни баща побягна

В голямо село Борован.
 Вскочил се е млад Стоян
 На боровански могили,
 Сиво си стадо пасеше:
 И с меден кавал свиреше,
 Като свиреше думане:
 „Сечко, месечко, мил братец,
 Като ми седиш високо,
 Като ми гледаш по света,
 Видиш ли село Кримена,
 Видиш ли, либе Петкама?
 Ходи ли, както ходеше,
 Носи ли, какво носеше,
 Спомина ли ме в песните?
 Месец Стояну говори:
 — Аз види село Кримена,
 И видя либе Петкана —
 Ходи си както ходеше,
 И пее както пееше,
 Ала чернее за тебе,
 Каквото и ти за нея! —

(Изъ П. Р. С. и др.).

А най-тжжната и не по-малко постична е слѣдната пѣсен-
 чица безъ излишни украшения:

Първи ми петли пропеха,
 Първо ми либе не дойде,
 Я му се надам да дойде,
 Оно ми хабер допраща:
 „Нек ми се жени либето,
 Че азе съм се оженил —
 Бесило млада невеста
 Тънки конопци венчила,
 Сиви галуне кумове,
 Турски сеймене сватове!

Както и по-напрѣдъ споменахъ, вѣнчилото тура край на любовта. Моето лично мнѣние май не е такова, но азъ тукъ прѣдавамъ мнѣнието на народния пѣвецъ, което, основано върху свѣтовна опитностъ, е може би по-вѣрно. За момъка тоя край е по-изгоденъ, отколкото за момата — нему е само мило за миналото, но никакъвъ страхъ за бъдещето не го сепва.

Доде си ерген поодих
 По това равно Загоре,
 Убави дреи поносих,
 Убави моми полибих,
 Шарени китки позимах
 По студените кладенци.

Ергенлик било *пашалък*,
 Моимство било *аянство*.
 Сега ме мама погоди,
 От достове ме раздели.
 Де гиди млади години —
 Фръкнаа като гълабче.

МСб. III, 64.

Съвсѣмъ инакъ е за дѣвойкатата —

Доста си мома ходила,
 От сега глава превръзвай, —
 От сега какъхъ да береш:
 Свежър да чакаш отъ пазар,
 Либе да чакаш отъ нива,
 Девер да чакаш отъ гора,
 Тъмна тъмница предъ очи,
 Тежко желязо на рѣце,
 Тежки какъри на сърце —
 Тъмна тъмница либето,
 Тежко желязо детето,
 Тежки какъри къщата!

В. 215.

Двѣтъ послѣдни пѣсни ни възпѣватъ нещастния край на щастлива любовъ. А какъ щастливъ е! — туку вече всѣкой ще се съгласи съ народния пѣвецъ — какъ щастливъ е краятъ на нещастната любовъ! Тоя край е смъртта. Не оная смъртъ, която раздѣля, а която съединява любещитѣ сърца за вѣченъ животъ — отвѣдъ свѣта. Тя е оная блага утѣшителка, която Леопарди е възпѣлъ въ своята дивна ода за двѣтъ сестри, амоге е morto, и която още по-дивно възпѣва нашиятъ народенъ пѣвецъ, отъ чиито думи не лѣхти студениятъ дѣхъ на песимизмъ, както отъ думитѣ на злочестия Леопарди.

Залюбили се две луди млади,

Две луди млади Иво и Бойка!

Бойка го любн со църни очи,
Иво я любит с бладаи яболка
Ми ги дочула пуста мамца,
На пазар купи горка зеира
Та отруила две луди млади —
От ощо любов що си имаа.

Лудото умре къде пладнина,
Момата умре кун вечерина.
Ми ги отнесли во равно поле,
Ми 'и закопали мею два друма,
Мею два друма на кръстопъти. —
Лудо извиши дълга лозница,
Мома побия първен трендафел —
От ощо любов що си имаа.

Лудото пуши лоза кун мома,
Момата пуши минка трендафел:
Ми се сдружиа и преку пъти —
От ощо любов що си имаа.
Ми ги дочула пуста мамца,
Она си зеде остра секира,
И ми иеече дълга лозница,
И ми иеече цървен трендафел.

Дома отиде, огни завали,
И ги изгоре, пешел ги стори,
Белата пепел в градина фърли —
Та ми избия рамен босилек,
Що ми го носет све юначина,
Све юначина под фесоите,
Све девойкине во пазуите:
На блага дупа да им мирисат —
От ощо любов що си имаа.

* * *

Да видимъ сега до какви изводи ни довежда прѣгледътъ и бѣг-
лиятъ анализъ на любовнитѣ народни пѣсни. Най-напрѣдъ ще обърне
вниманието ви върху външната форма, въ която сж облѣчени тия
напети розби на народния духъ. Отъ всички народни пѣсни, само въ
любовнитѣ се съзира ясно извѣстно развитие на формата — стремление

напрѣдъ къмъ художественостъ. Естествено най-напрѣдъ ~~наличните~~ народенъ пѣвецъ твърдѣ малко то е било грижа, каква форма да даде на произведенията на своята свободна инспирация: той е птичка божия, която пѣе не както ще, а както може, или както характерно се изразяватъ нѣмцитѣ: wie ihm der Schnabel gewachsen ist. Съ врѣме, подъ извѣстни влиANIA, неговото чувство става по-съзнателно; и у пѣвца се явява домогване къмъ завършеностъ и закрѣпеностъ, къмъ извѣстна разпореда на материята на инспирацията. Отъ пѣснитѣ, които по-напрѣдъ ~~изложихъ~~, вие ще забѣлжитѣ, че едни сж нѣщо като откъслечи, заплетени, прѣкъслечни, сѣкащи части отъ нѣкакво цѣло. Ако сравните нѣколко варианта отъ пѣсни на еднакъвъ мотивъ, ясно ще ви се фърли въ очи това, що искамъ да кажа. Пѣсеньта 317 у Миладиновци

Я опули сѣ, моме мала,
 На вая тука планина,
 Що мѣгла има на нея!
 Да не ъ речешъ отъ бога,
 Току да речешъ отъ мене.
 Това се мои здѣлови,
 Що здѣа яска за тебе,
 А ке изгора край тебе —

се намира записана отъ П. Р. Славейкова вече въ по-спретна и завършена форма

Я опули се, мала моме,
 На вая овде планина,
 Що мѣгла имат на нея!
 Да я не речеш от Бога,
 Ток' да я речеш от мене,
 От мене, мило, за тебе! —
 Това се мои адмове,
 Що адмам азка за тебе.

Сума такава сравнения бихъ могълъ да направя, които нагледно би потвърдили по-горѣ отбѣлявания фактъ за стремлението на народния пѣвецъ, да даде по-завършена форма на свободната си инспирация, която свидетелствува вече за извѣстно художествено съзнание у него; нѣ се огранича само съ още единъ примѣръ, съ една пѣсень, въ която това стремление къмъ завършеностъ е постигнато отъ страна

на народния пѣвецъ тѣй, както само единъ истински художникъ би могълъ да стори това. Тази пѣсенъ се намира записана въ Мсб. XVI—XVII, 200 така:

На друм легнаф,	майко ле,	на друм заспаф,
Друм постеля,	" "	друм перница:
Щом си легнаф,	" "	и си заспаф,
На сон видоф	" "	малой моме,
Променето	" "	накитено,
С силен пояс	" "	препасано.
Кажи ми	" "	што ми мислиш?
Дали мислиш	" "	да ме жениш?
Пуста самос	" "	не се търпи.
Сам легнувам	" "	сам станувам,
На полнокъ се	" "	разбудувам,
Малой моме	" "	побарувам.

Много по-добъръ отъ този е вариантътъ, записанъ отъ К. Шапкаревъ, т. V, 773; но записаниятъ отъ П. Р. Славейковъ по художествена завършеностъ не остава да се желае нищо по-хубаво:

На друм лѣгни,	майко ле,	на друм заспи, —
Друм постеля,	" "	камен зглаве.
И сум легнал	" "	и сум заспал —
На сон видѣх	" "	малка мома...
Кога станѣх	" "	що да видя —
Нема мома	" "	нема врага...
Ил ме жѣни,	" "	ил ми кажи.
Пуста самос	" "	не се търпи:
Само лѣгни	" "	само заспи,
Друм постеля	" "	камен зглаве,
На сон мома	" "	на яв самос!

Малко сж народнитѣ пѣсни, въ които настроението е прѣдадено въ такава завършеностъ и въ такава хармония съ формата, съ такава лирична характерностъ въ отдѣлнитѣ моменти. И все сжщото стремление къмъ завършеностъ, въ нѣкои случаи подъ влияние и на мелодията, е довело пѣвца и до раздѣла на пѣсенята на отдѣлни части, еднакви въ общия строй — куплети. Особни примѣри за това нѣма да ви посочвамъ; него ще видите въ повечето отъ горѣприведенитѣ пѣсни. Ще отбѣлѣжа само, че въ нашитѣ любовни народни пѣсни има почти всички видове куплетни подраздѣления, употребявани отъ изкуственитѣ стихотворци: отъ прѣстото двустиховни, до многостиховни,

изкусно закрѣпени, строфи. — Третата фаза въ развитието на външната форма на народната любовна лирика е зараждащата се рима.

Коня яхам, коня аджамия,
 Аз на него дващ про аджамия, —
 Аз го карам ту долу, ту горе,
 Той ме кара на моини двори...

В. 40

Двѣтѣ първи фази въ развитието на формата на народната пѣсенъ сѣ възникнали естествено, по мотиви, таещи се непосредствено въ самото поетическо чувство на пѣвца, чувство чутко къмъ художественъ строй. Обаче римата въ нашитѣ народни пѣсни, дѣто тя не се явява случайно, е украшение, съ което тѣ едвамъ сега почватъ да се вичатъ, по примѣра отъ изкуствената поезия, въ която римата играе такава голѣма роля. Ето ви единъ ясенъ примѣръ за това:

„Голубице бѣла,
 Що не си весела?“
 — Ой, голубе бѣли,
 Ти ме развесели! . .

Мсб. XVI—XVII. 86.

Тоя римуванъ отломъкъ, лепнатъ за начало на една народна пѣсенъ, не е нищо друго освѣнъ начало на едно изтъркано сръбско любовно стихотворение.

Да видимъ сега, какво се таи задъ тая външна форма, за която току що говорихме, да се вгледаме въ лирическата композиция на народнитѣ пѣсни, като вземемъ примѣри не само отъ любовнитѣ, а изобщо отъ лирическитѣ пѣсни. Народниятъ пѣвецъ ни въвежда прѣко въ основното настроение на своята пѣсенъ; той не забикаля много-много, не го опѣва, а пѣй. „Богъ да убие Невѣно твоитѣ стари кумове, че те Невѣна кръстиха, да вѣне светътъ по тебе“; — „Вѣтре горнянине, не вѣй не люлѣй ме, — Я сама се люлямъ отъ майчини яди“. Често вмѣсто такъвъ прѣкъ въводъ въ понататѣшното развитие на пѣсенъта, народниятъ пѣвецъ, пакъ все тѣй сръчно, се ползува съ нѣкоя природна картина, на която очертава излека само контуритѣ, презъ които прозира забуленото настроение. „Я опули се мала моме, на вая овде планина, що мъгла иматъ по нея . . .“ По вѣвѣга дори дѣвецътъ се задоволява съ такава и така засегната и очертана картина, и безъ да отива понататѣкъ, съ това и свършва.

Наивното чувство на народния пѣвецъ въ тоя случай го възема до висини, до които достигватъ само великитѣ поети, водени отъ своето художествено съзнание.

Не прела гора, ни ткала —
 Са зима болна лежала.
 Кога да дойде Юргов ден,
 Сама се гора облекла —
 Се во зелена дѣлама
 Се во зелено кадифе.

III. V, 729.

Нима тая пѣсенчица, всичко на всичко отъ шестъ реда, по стилъ и художествена завършеностъ има за нѣщо да се срамува дори и прѣдъ най-хубавитѣ художествени пѣсни отъ тоя родъ? Ето ви още една все тѣй сиретната пѣсенъ, въ която пѣвецътъ, за да ни въведе въ опрѣдѣлено настроение, не е счелъ потрѣбно да отиде по-далечъ отъ бѣгло обрисувание на картина:

Ветерот вее, Вардар лелее!
 На край на село, Вардар на брегот,
 Ми се събрали малите моми —
 Песна ми пеят, хоро играят,
 От песни гласи — тенки ветрове:
 Ветерот вее, Вардар лелее!

Но това, що прави съ изтъкване само на картини, народниятъ пѣвецъ се домогва да стори понѣкога и само съ думи, и се задоволя само съ това, като остави на фантазията на слушателя свободенъ просторъ да си допълня и завършва нататѣтъ.

Троица турци, Яно, дойдоха,
 От град Битоля пратени,
 От войводата пушчени.
 Турски събврвсет, Яно, разбери,
 Първиот велит „ракия“,
 Вториот велит „вечера“,
 Третиот велит „постеля“.

III. V, 769.

Нѣкому ще падне негли на умъ да смѣта тѣзи пѣсни за откъследи, не цѣли пѣсни, но то е измама; защото завършеността на настроението показва вътрѣшна цѣлостъ. Както въ художествената

лирика, тъй и въ народнитѣ пѣсни има такива, на които красотата се състои тъкмо въ това, дѣто тѣ сж недоразвити и веригата на прѣдставленията, собрани въ тѣхъ, не е тъй яво свързана. Навистина, прѣлестна е цвѣналата роза, но ще има ли нѣкой смѣлост да отрѣче прѣлестта и на неразцвѣтѣната розова пжика? Погрѣшно е да прѣцѣняваме една хубость споредъ друга; нека всѣко цвѣте ни радва съ своята хубость.

Видѣхме вече, какъ народниятъ пѣвецъ чевръето и прѣко пристѣпа къмъ своя мотивъ. Той се не бави много-много и при по-нататъшното му развитие.

Давойко, море, девойко,
'Сж лето мое 'сж пролет —
На есен туга одмена!
'Сж лето сенка ти пра'ех,
Студена вода те поех,
С блази яболи те рамах . . .
Кога те видоф на коня,
Ми дойде да се убодам;
Та жал ми падна за майка, —
Дека сум еден у майка?

М. 477.

Тукъ третѣ първи стиха сж въводъ, отъ който се прави прѣко скокъ къмъ центра на мотива — слѣднитѣ три стиха, за да се прѣмине изведнѣжъ къмъ завършенка — послѣднитѣ четири стиха — въ които настроението, засѣтнато въ въвода, се завърша, вече напълно добило изразъ (*Aussagung*). Извънредната пестеливостъ на думи, което тази пѣсенъ ни отерива, е най-добриятъ свидѣтель за дълбината на поетическото чувство у народния пѣвецъ. За сжщото нѣщо ни говори и отрицателността въ израза: строго логична връзка е излишна тамъ дѣто главното домогване е да се прѣдаде колкото се може по експресивно единството на основното настроение. А то се достига, когато основното чувство бѣде пронизано прѣвъ всички отдѣлни мисли, както свилена нишка привождѣ въ единство отдѣлнитѣ зрънца на бисерна огърлица. За елика, който най-прилѣга за единъ такъвъ, вътрѣшенъ композиционенъ строй, азъ имахъ случай да говоря другъ път и нѣка, защо да се спирамъ особно тукъ; само ще обърна вниманието ви върху факта за неговата строга хармоничность съ такую що бѣгло отбѣлзвания композиционенъ строй на народната лирическа пѣсенъ. За да завърша бѣлѣжкитѣ си за формалната страна на лирическитѣ народни пѣсни, остава ми да кажа и за поента

въ тѣхъ. Краятъ на много отъ лирическитѣ народни пѣсни не е само едно формално завършване, както на мотива, тъй и на настроението; краятъ собира въ едно още веднѣжъ сбито и мотива и настроението, отсѣнява въ фантазията на слушателя характера на цѣлото: съ него ний още веднѣжъ, като отъ птичи полетъ, обхващаме това цѣло, запознати вече отъ понапрѣдъ съ неговитѣ подробности. Спомнете си за поантитѣ на двѣтѣ погорѣ приведени пѣсни: „Карамфило, маля моме“ и „На друм легни, майко ле, на друм засни“. — И още една бѣлѣжка. Както въ поанта, който завършва пѣсенята, тъй и въ първитѣ стихове на много пѣсни, се крие особенъ художественъ похватъ. Прѣзъ тѣзи първи стихове — „Меглено, моме хубава, Меглено, скопска яболко“, или „Гиди Недо, гиди душо“, или „Гороле, горо зелена, гиздава Мургаши планино“ и пр. . . тъй звучи вече тонътъ на цѣлото, както мотивътъ на една музикална пиеса прѣзъ началния мелоденъ тонъ.

Нѣматъ четъ записанитѣ до сега народни любовни пѣсни. Скърно с, обаче, че повечето отъ тѣхъ сж слушани отъ беззжби баби и записани отъ ржцѣ некадърни за това. Както не всѣкой знае да пѣе, тъй и не всѣкому е отржи да записва пѣсни. Като изфърлимъ смѣтътъ на буницето и изберемъ само ония, що сж за прѣдъ свѣтъ, ние ще можемъ да си възстановимъ по тѣхъ почти цѣла картина на любовния животъ на оногозъ, който е създакъ тия пѣсни. То е оригинална жанрова картина, съ характерно изтъкнати налице подробности. Истина тая картина не се отличава съ бозна какво разнообразие, съ ефектни освѣтления и отсѣнки; всако въ нея е просто, естествено и ясно, както въ творенията на класическото изкуство. Условни мотиви, плодъ само на въображението, тъй чести въ новата изкуствена поезия, нѣма въ тѣхъ; поезия, на която непосредствениятъ изворъ е конкретниятъ животъ, незнае да фалшиви. По-напрѣдъ, когато правихъ прѣгледъ на самитѣ пѣсни, азъ се помдчихъ да ги стѣмъ тъй, че непосредствено отъ тѣхната разпореда да се получи нагледно картината, за която е тукъ дума. Модрото българско небо се разстила надъ тая картина, и само рѣдко — твърдѣ рѣдко — нѣкое залувано облаче фърля сѣнка на нейния ивообщо ясенъ, жизнерадостенъ волоритъ. Образитѣ поразаватъ съ своята реалностъ, макаръ творецътъ да е твърдѣ пестеливъ въ краскитѣ, съ които ги изобразява. Въ центъра на картината стои съвнливата мома „со главата наведена, со очите ничкосани“, а до нея избраникътъ ѝ „соволъ“, тъмко такъвъ, какъвто ѝ ней по сърце, съ ясенъ погледъ, вървѣ въ нея съ трепетно желание. Дѣсницата му е спрѣна въ

неволно движение да се увие о крѣпката половина на изгората: дѣвойката много добръ свѣща погледа и движенията му, но природната ѣ свѣтливостъ и събраната наоколо ѣ рода задържатъ нейната воля. Убѣденъ съмъ, че отсъствието на „дѣдо попа“ — въ народнитѣ любовни пѣсни не става ни дума за него — не е току тѣй случайно. Мѣстото на попа е тамъ, дѣто той ще свещенодѣйствува. А тукъ свещенодѣйствуватъ младитѣ сърца; защото българската любовъ е чисто езическа (heidnisch). Отъ нея лѣхти дѣхътъ на зеленъ здравецъ и прѣсно разорана земя. Хората въ току що очертаната картина сж събрани да празнуватъ празника на любовта, празникъ както въ основата, тѣй и въ вънкашнитѣ си проявления чисто езически; неговѣтъ завършеѣ — пристанката, тѣй много възпѣвана въ народнитѣ пѣсни — и до днешенъ день изпаква като характеренъ контрастъ на религиознитѣ установения на християнската църква.

Сватбениятъ вѣнецъ е рамката на оная картина на любовта, за която тѣй хубаво ни разказватъ народнитѣ пѣсни. Както вече отбѣлѣзахъ, любовта, която се възпѣва въ нашитѣ пѣсни, слѣдъ вѣничилото измѣни своя характеръ. Дългѣтъ туря желѣзни окови на любовта. Между шопитѣ трае и до сега чудноватиѣтъ обичай, когато младоженцитѣ, на връщане отъ черква, дойдатъ прѣдъ кѣщния прагъ, свежърѣтъ имъ туря на главитѣ оглавници и съ тѣхъ ги въвожда въ кѣщи. Тоя обичай съ оглавниците азъ немога да разбера иначе, освѣнъ като символъ на задружното теглене тежкитѣ кола на живота, при което не е всѣкога необходимо да има любовъ. Това го потвърждаватъ семейнитѣ народни пѣсни. А мило, и съ каква тѣга пѣе народната пѣсенъ за любовта прѣди на младитѣ да бждатъ турени юлари! Надъ реализма на темата на тая пѣсенъ ние виждаме заметнато булото на нѣжна идеализация, задъ която образитѣ, събитията и ситуациятѣ не само не накърняватъ, а възбуждатъ приятно нашитѣ чувства, привличатъ нашитѣ симпатии. Такъвъ единъ начинъ на възсздавание дѣйствителността модерниѣтъ естетици именуватъ *символически реализъмъ*. Такова име ми се вижда най-сгодно за опредѣление художествения похватъ на нашитѣ народни пѣвци при възсздавание поетически любовта, любовния животъ. Многобройни сж пѣснитѣ, които бихъ могълъ да посоча въ подкрѣпа на това си мнѣние, но вѣрвамъ доста ще е и само една, за да се види това отъ ясно по-ясно.

Ти се моламъ фтиче сладкопечче,
Не мой пей ми ранина зарана,

Снощи ми е дошло първо любе,
 Снощи ми е дошло от гурбета:
 Морно от път, морно от любене —
 Трети петли тихок сон го фати...

(Изъ П. Р. С. и др.).

Само единъ поетъ съ ясно опрѣдѣленъ естетически възгледъ, въ смисълъ на свѣтливъ реализъмъ, може да подлови такава гѣделичкава картина и като я спотай задъ проститѣ думи, да даде невиненъ изразъ на вихрено разиграана страсть. И слѣдниятъ фактецъ, отъ сума други нему подобни, при тоя случай ми се вижда да дава още веднѣжъ подкрѣпа на моето току що изказано мнѣние. Въ една Царибродска пѣсенъ (записана отъ П. Р. Славейковъ въ два варианта) срѣщаме слѣднитѣ стихове:

„Лежи юнакъ ранен у горицу...
 Прашала го сестрица Елица:
 Брате Раде, болет ли те рани?
 — Мила сестро, болест си ме рани.
 Що е рана отъ оструту сабю —
 Она боли, яко ме не боли;
 Що е рана отъ дългугу нушкю —
 Она боли, скоро че зарасне;
 Що е рана отъ моими *зуби* —
 Она боли, нече да преболи!

Въ другия вариантъ е замѣнена само думата *моими зуби* съ *моими очи*, а това не показва нищо друго, освѣнъ домогванъето на народния пѣвецъ да избѣгне рѣзката реалистична картина, за която загатватъ думитѣ „рана отъ моими *зуби*“.

Но и въ друго едно обстоятелство азъ съзирамъ потвърждение на моето по-горѣ изказано мнѣние за духа на нашата народна любовна лирика. Въ повечето отъ славянскитѣ народни пѣсни има цѣлъ редъ пѣсни, въ които се възпѣва прѣстапната любовь на дѣвойката, съ всичкитѣ ѝ сѣдобоносни послѣдици. У насъ нѣма *ни една* подобна пѣсенъ — ни една между хилядитѣ, въ които се възпѣватъ тѣгитѣ и радоститѣ на любовта, да пѣе за срамотната въ хорски очи пагуба на моминската любовь. Въ нѣмската любовна народна поезия, напримѣръ, едвали не най-хубавитѣ пѣсни, отъ естетическо гледище, сѣ пѣснитѣ на тая тема, и въ художествената поезия тѣ сѣ намѣрили своя висши синтезъ въ знаменитата *Gretchens Tragödie* (въ Фауста). Ние знаемъ, че и нашиятъ народенъ

животъ прѣдстава откъмъ тая страна достатъчно подобенъ материялъ, стига да има пѣвци, които би се наели да се възползватъ отъ него. И като вземемъ прѣдъ видъ, че народната поезия е живо и пълно отражение на дѣйствителността, отъ само себе изпъква въпросътъ: защо покрай тия явления отъ дѣйствителния животъ, именно прѣстѣпната любовь, народниятъ пѣвецъ прѣминава мълкомъ? Както иначе — социологически — и да може да се обяснява тоя фактъ, едно естетическо обяснение, което му давамъ азъ, все ми се чини, че не ще е лишено отъ извѣстна правдивостъ: именно, че въ дадения случай естетическото чувство на нашия народенъ пѣвецъ ще е турило лозовъ листъ на устата му. Колкото иначе и да е реалистъ, тука той се е ~~мислелъ~~ да нахърни тѣй мило възпѣванитѣ отъ него образи на българския момъкъ и дѣвойка.

До сега само единъ български писателъ, Веселинъ, знаещъ добръ народния животъ, е смогналъ да вникне въ любовта на нашия селянинъ и да я възсъздаде съ такъвъ свѣтливъ реализъмъ, както самъ народътъ я възсъздава въ своитѣ пѣсни. И докато българскитѣ лирически поети пѣятъ по чужди образци, създаватъ пѣсни, чийто животъ ще е день до младне, „Дѣдовата Славчова“ унука ще отнесе славата на автора и далечъ задъ границитѣ на неговия земенъ животъ.

Остава ми сега, отъ всичко до тукъ казано, да направя общъ изводъ — да опрѣдѣлж, до колкото такива нѣща се подаватъ на опрѣдѣление: каква е изобщо, споредъ народнитѣ пѣсни, българската любовь. Въ любовнитѣ пѣсни на всѣкой народъ, казва единъ френски писателъ, прѣобладава *единъ* тонъ, който е и характеристиченъ за тѣхъ. Тонътъ на френската народна пѣсенъ, бѣлѣжи той, сж шеговититѣ закачки (задѣвки), съ които любещитѣ се момъкъ и дѣвойка се мъчатъ да надхитрятъ единъ другото. Въ италианската, до колкото тя ми е извѣстна отъ прѣводи, намира изразъ страстниятъ кипежъ на инстинктитѣ, и нея единъ Шопенхауеръ би могълъ смѣло да земе като подкрѣпа за своята реалистична теория върху любовта. За насъ е най-интересно да отбѣлѣжимъ основния тонъ на сръбскитѣ народни любовни пѣсни, съ което би се установила една разлика между тѣхъ и нашитѣ, разлика, каквато изобщо между народната поезия на двата братски народа разни учени авторитети май не имъ се ще да признаятъ. Като оставимъ на страна тѣй нареченитѣ *Бачвански тѣсни*, въ които прѣкалениятъ реализъмъ тѣй силно бие въ очи, и които сж възникнали въ по-ново врѣме подъ разни чужди влияния, ще забѣлѣжимъ, че общиятъ тонъ на сръбската на-

родна любовна лирика е — нерадостта въ най-жизнерадостното чувство въ живота. Въ любовнитѣ отношения на младитѣ дѣвойката е поставена въ твърдѣ негодна подчиненостъ спрямо момъка, отъ чиито спяхийски наклонности щастието на момата не е твърдѣ завидно. Може би това да е изворътъ на оная меланхолия, що лъхти отъ любовнитѣ сръбски пѣсни. — Колкото ясно да звучи меланхолната нотка въ тона и на нашитѣ любовни народни пѣсни, както и по-напрѣдъ вече поменахъ, любовта, за която тѣ ни пѣятъ, е жизнерадостна. Нашитѣ пѣсни изтъкватъ любовта като единственъ свѣтълъ эпизодъ въ човѣшкия животъ, който изобщо — пѣснитѣ отъ други родъ сочатъ за това — като че е даденъ само за несподи и неволи. Ни дума не става въ тия пѣсни за лекомислена любовъ. Чувствеността е спотаена, и тѣ ни възпѣватъ любовта само като възвишеното чувство на взаимна душевна привързаностъ, на беззавѣтна прѣдаденостъ. На измѣна въ любовта българинътъ гледа като на божие наказание. Безчетни сж пѣснитѣ, въ които дивно поетически се възпѣва вѣрната любовъ на българскитѣ момъкъ и дѣвойка, които самата смъртъ — раздѣлница на всичко въ живота — е безсилна да раздѣли. Реалистъ въвъ всичко друго, въ любовта българинътъ е краенъ идеалистъ.

Прѣгледъ на поетическата творба на Вазова.

Отъ А. Теодоровъ.)

II. Любовникътъ се обръща къмъ народа.

Вазовъ се познаваше съ Ботева вече отъ 1871. г., отъ Браила и Галацъ. Вече тогава бездомниятъ и зловѣщъ комунаръ бѣ произвелъ върху него силно впечатление. Ако и да се ползуваше съ лошо име между всички влашки българи, Ботевъ пакъ разполагаше въ сърцата имъ съ едно затаено уважение. Подъ широкото негово чело, що красѣше умната и замечтана глава на една исполинска снага, се рояха общочовѣшки въпроси. Споредъ тѣхъ той нийдѣ не намираше покой и благодатна работа; и изложенъ на гладъ, насищаше го съ пляквата отъ поразии, извършени въ името на тия въпроси. Ботевъ се водѣше тогава съ она свой другаръ, съ когото бѣ служилъ у казацитѣ въ Знаменка, послѣ основалъ държавата на дунавския островъ срѣщу Измаилъ. То бѣ малорусинътъ Ивановичъ, вѣвъ Влашко кръстенъ съ името Флореско.

Флореско обайваше Ботева съ рѣчовито рисувани идеали на комунизма; а двоицата заедно обаяха въ 1872. г. и новия си познайникъ Вазова. Ботевъ караше вече 25. година, а Вазовъ имаше 22. И въ едина, и въ другия въодушевението се стремѣше къмъ поетически създания. Ала срѣщата имъ тукъ сочеше да създава поезия отъ съвсѣмъ особенъ родъ — поезия на разбойнишката дързостъ. И въ майсторски изкарения обиръ на касата на нѣкой Крезъ или Харпагонъ имаше несъмнѣно поетически елементъ, особно ако и полицията се маеше отъ недоумѣние, какъ да издебе истински дяволития фра-Дяволъ. Обаче Вазовъ на врѣме се опомни. Баща му го бѣ пратилъ да стане честенъ търговецъ, а Ботевъ го влѣчеше да комунизира имота на всички търговци, като не забравя на първо мѣсто себе си. Вазовъ бѣ съ по-яки нерви, та отрезнѣ и се върна

*) Вж. ПС. LXL.

пакъ назадъ въ България, поразтресенъ за врѣме отъ Ботева въ поетичнитѣ си идеали, ама успѣлъ да се избави отъ несговоръ съ тѣхъ. Между туй Ботевъ бѣ много силно упоенъ, та за да отрезвиѣ имаше нужда отъ Фокшанския затворъ.

Подиръ тая срѣща и раздѣла на Ботева и Вазова всѣкой работи и върви по свой пътъ. Ала излѣзлата въ 1875. г. сборка стихотворения на Ботева (заедно съ стихотворения отъ С. Стамболовъ) изново прати духа на автора да издебе унесенія въ своята младостъ и любовь Вазовъ. Тоя почувствува сега до дѣното на душата си грозата отъ недоволния погледъ на върлия пѣвецъ на човѣшкото равенство и свобода. Вазовъ си припомни и укора, противъ който тѣй лихо се оправдаваше прѣдъ Иванова; и съгледа провалата между своитѣ пѣсни и евоветѣ на дѣйствителността. Тя му се показа толкова страшна, че не можеше да проумѣе, какъ е билъ до сега толкова заслѣпенъ въ своитѣ луди младешки блѣнове, какъ е билъ като крѣпостъ непристъпенъ за праведенъ ядъ и отплата. Така единъ лжчъ въ живота порази нѣкога очитѣ, тия трепнатъ отъ него, ала се затворятъ за защита и го заминуватъ. Обаче на втори пътъ наопаки, поражението отъ лжча ги разтвара нѣ-голѣми, и тѣ зрѣтъ съ очудване нѣща виждани до тогава, ала недовиждани и неразбирани. Та и лжчтъ на Ботевата пѣсенъ отъ 1872. г. като порази и отвърна Вазова, той прѣзъ 1875. г. го освѣтли и направи способенъ да види наоколо си народната бѣда. Вазовъ се прониква отъ нови осѣщанья, което извиква у него и разкаяние за прѣдишната слѣпота.

Ази до тозъ день младостъ минувахъ
Въ пѣсни любовни, тихи, безгрижни;¹⁾
Съ гусла въ ржката радость бълнувахъ,
Безъ да усѣщамъ ядове скришни.
Ази въспѣвахъ всичко, що кити
Горѣ небето, долу земята.

Ази въспѣвахъ мойтѣ надѣжди,
Мойтѣ желанья лудешки, мили,
Чернитѣ очи, вититѣ вѣжди,
Що сж насъ млади сявта плѣнили.

Пѣяхъ прѣнесенъ! О, заслѣпленъе!
Фаляхъ цвѣтия, славяхъ живота,

¹⁾ Мислятъ се пѣснитѣ отъ „Майска китка“ и други отъ сѣция родъ, останали непечатани. Справ. „Прѣпорецъ и Гусла“ *, 5.

А не поглеждахъ, какъ околъ мене
Монѣ братя влачатъ хомота!

Да унѣмѣять струни несвѣсни . . .
Да опустѣять пѣсни лъжливи!

Вече въставамъ противъ тирана!
Този въ менъ скритий пламенъ небесни
Който заглахналъ до днесъ остана,
Трѣба най-послѣ на възъ да блѣсни.

Доста съмъ веке бивалъ удушень!
Доста страхъ подълъ, мисли безплодни!
Днесъ на дългътъ си азъ съмъ послушень:
Ази ще пѣя пѣсни свободни!

(„Новонагласената гусла“, Пр. и Гус. 5—7).

Пѣсни „свободни“ — сирѣчь за свобода ще пѣе отъ сега Вазовъ, защото тѣ сж, отъ които иматъ нужда „невѣжитѣ“, та да познаятъ, че не отъ единъ само хлѣбъ могатъ да живѣять, да познаятъ, че има и други наредби въ живота, отъ които има полза човѣшкото същество! Въ това стихотворение Вазовъ прѣдстая прѣдъ цѣлия български народъ като грѣшникъ на изповѣдь. И то е толкова важно, по-значително, че изповѣдта въ него е искрена — такава, каквато тъкмо е и способна да въдушеви поета и да се излѣе въ поезия. Както е Вазовъ искренъ въ писмото си до Иванова и заслужава нашето недоволство токо заради посоката на поетичнитѣ си идеи, така е той още по-искренъ въ горното стихотворение, та ублажава и недоволството до мѣра, да го прѣвърне въ услада, и дори да извика похвала. Ето още отъ една страна осветлена душата на Вазова като поетъ: тя е като невинно момиче, що се отзовава на всѣка хубава идея, която обичаятъ е осветилъ и обществото ѝ посочи! Той е огледало, което отразява, ама не самъ отъ себе, ами както го поставишъ. Това огледало у други поети се обръща самъ; у Вазова трѣба да го обърне другъ. Така Вазовъ се обръща съ новитѣ мотиви на своята поезия къмъ оная страна, дѣто прѣзъ тънка мъгла свѣтѣха бисеритѣ на българската национална лирика. Тамъ стояха произведенията на най-извѣстнитѣ национални дѣйци до него врѣме, Каравеловъ и Ботевъ, безъ да споменуваме стихотворенията и на Стамболова. Вазовъ почва да мѣри съ тѣхнитѣ творения своята творба, като обработва еднакви мотиви подъ свое особно схващанье. На стихотворенията на Каравелова

той не е давалъ голѣма цѣна, както разбираме отъ разказа му за срѣщата съ тоя писателъ въ Букурещъ прѣзъ 1876. г.¹⁾ Вазовъ му похвалилъ тогава изрично повѣститѣ, а за другата поезия прѣмълчалъ. При всичко това въ „Прѣпорецъ и Гусла“ нахождаме несъмнѣни слѣди отъ влияние на мотиви отъ стихотворенията на Каравелова. Така е мисля въ „Плътникъ и Витоша“ (стр. 8), „На една майка селенка“ (14—16), „Волептиринѣтъ“ (18—20), „Дядитѣ наши злочести“ (22—3), „На бой“ (на панагюрскитѣ въстаници) (25—6), „Къмъ Европа“ (36—38). Ама стихотворенията на Ботева трѣба да сж изпълняли Вазова съ възхищение и почитъ. Въ срѣщата си съ него нѣколко дена прѣди да види Каравелова, Вазовъ не ще да е ималъ случай да му обади своето мнѣние и за неговата поезия, понеже Ботевъ бѣ твърдѣ много записанъ съ похода си въ България; но той го изказа въ нѣколко стихотворни вѣсѣ, които явно издаватъ силното влияние върху му на извѣстни Ботевски мотиви. Тия вѣсѣ сж сжщо тѣй печатани въ „Прѣпорецъ и Гусла“. Подиръ убийството на Ботева тѣ се явяватъ като положителенъ материялъ за оцѣнка на два български поета, които на чужда земя се срѣцнаха въ първитѣ дни на май 1876. г. — единтъ стѣпилъ възъ сипкавия край на своето поприще, а другиятъ положилъ здраво кракъ възъ неговото начало; единтъ устременъ къмъ своето отечество навѣтрѣ, а другиятъ полетѣлъ изъ него навънъ.

Въ 1866. г. Ботевъ бѣ напусналъ Калоферъ, ужъ за да ходи за образование въ Москва. Въ Гюргево, на пѣтя си, се запозна съ българскитѣ хѣшове; и отъ край наклоненъ къмъ занятия както тѣхнитѣ, остана имъ другаръ, за да се скита по механикѣ съ мечти на свободенъ юнакъ, който чака сгодна минута да се фърли съ оръжие върху българския вѣковенъ угнетачъ. Обаче младата душа на Ботева още не бѣ затвърдена въвъ всички условия на такава животна цѣль. Нея облива понѣкога тѣга за изгубенитѣ домашни радости, и тя не копнѣе вече за нищо друго, освѣнъ за спокойна смъртъ. Изъ Гюргево посветява Ботевъ стихотворението си „Майци си“. То е завѣтъ на поета, отлженъ отъ свои, ала съ надѣжда за едничка услада, на смъртъ да се срѣцне съ обожавана майка. Подобенъ завѣтъ пише и Вазовъ — „1875. година“ (стр. 10—12).

Питашъ ме, мамо, що азъ тѣгувамъ
Що мойта младостъ бѣ жалби минувамъ?

¹⁾ „Повѣсти и разкази“, II. 224.

Дали за злато много жалѣхъ,
 Дали за либе ази купѣхъ
 Или ме болѣсть държи невѣрна,
 Та ми лицето така повѣна?

Нищо отъ това не го мори; но му е жално, като гледа братя въ сурови теглила.

Ако съ другари млади, несвѣсни
 Фащамъ да пѣхъ весели пѣсни,
 Мисль ме тежка завчасъ намира
 И радостта ми гасне, умира.

Ако съгледа млада дѣвойка или невѣста, спомня си своитѣ сестри, какъ ги цѣлуватъ мръсни убийци; ако пощемъ се стресне отъ сънъ, чува плачъ на братия изъ турски тъмници, и плаче тогава заедно съ тѣхъ. Само кога срѣщне съ мрътвецъ носило, на сърцето му става лево, и той ублажава покойника, че се отървалъ отъ това проклето мѣсто.

Мамо! Когато мой часъ удари,
 И прѣди тебе смъртъта ме свари,
 И на рцѣ ти блѣденъ истина,
 Недѣй да плачешъ . . . недѣй проклѣна!

.....
 Но кат' за мене камбанъ заблъска,
 Нека гласътъ му драгостъ да прѣска;
 Неж' ви се чини не звѣнъ къмъ гробътъ,
 Но звѣнъ за воля, за радостчида;
 Звѣнъ отъ окови, що фърля робътъ,
 Като остави тъмна тъмница!

Въ своята елегия „Майци си“ Ботевъ гине отъ нѣщо, което нѣма кому да изповѣда, отъ което е язвена младостта му, отъ което е сърцето му пълно съсъ злъчъ безъ мѣра. Той мечталъ за щастие съ майка си, която му е единичката любовъ и вѣра; ала съдбата отредила другоаче. Утѣхата му е само да се изплаче на майчини гърди, въ прѣгрѣдки незлобни на братя и сестри, па тогавъ да загине. Ами отъ що да загине, за кого, за чие щастие, когато е неговото разбито и е пълно съ ядъ? А тоя ядъ е толкова силенъ, великъ, че не се ублажава отъ любовта къмъ обожаваната майка, отъ надеждата за щастие при нея! Вѣроятно е, че ядътъ е отъ неправди въ свѣта, отъ неправди, които язвително шибатъ на поета

благородната душа; и като страда подъ тѣхъ, прѣдвижда и погубата си, ала не излиза да ги бори, да се срази поне съ тѣхъ! (Сжчинения, 18—19). Неизреченото отъ Ботева за причината на неумирния лѣтъ е пояснено дори твърдѣ разлато у Вазова. И неговата младостъ сърне, и то затуй, че братя клетници се мжчатъ въ турски тъмници, а пъкъ сестрици ги цѣлуватъ мръсни убийци. Щастието е изгубено вече и за Вазова, ако и при майка любима и други мили. Ала какво щастие прѣдрича той на братята си и сестри въ неволя? *Християнска, търпелива смъртъ!* Вазовъ само проклина лютата сѣдба народна, плаче и стене заедно съ затворници и робини; па като ублажава умрѣлия си отъ такава сѣдба братъ, съ радостъ го изпраща отъ тоя свѣтъ, отъ дѣто и самъ чака да заmine, защото смъртъта е свобода отъ окови! Пасивното държанье на българския поетъ къмъ насилията на народния врагъ личи тукъ и у Ботева, и у Вазова. Ала по-нататкъ то се замѣня у единия съ мощенъ викъ за борба и мѣстъ, а у другия или се обръща въ кротко желание, или пъкъ се застоява като постояненъ признакъ на поезията му.

Ботевъ жестоко отбива отъ себе въ 1871. г. първата си каллоферска любовъ, защото въ него кипи друга по-величава и гореща — любовъ къмъ онеправданитѣ брати.

Остави тазъ пѣсень любовна,
 Не вливай ми въ сѣрце отрова, —

 Забрави туй врѣме, 'га плачахъ
 За поглѣдъ милъ и за вжздишеа:
 Робъ бѣхъ тогазъ — вериги влачахъ,
 Та за една твоя усмивка,
 Безуменъ азъ свѣтътъ прѣзирахъ,
 И чувства си въ калъта увирахъ.

Забрави ти онѣзъ полуци,
 Въ тѣзъ гърди вечъ *любовъ* не грѣе,
 И не можешъ я ти сѣбуди
 Тамъ, дѣ *скърбъ джлоба* владѣе,
 Дѣ сичко съ *рани* покрито
 И *сѣрце* зло въ злоба обвито!

Ти имашъ гласъ чуденъ — млада си,
 Но чуешъ ли какъ пѣе гората?
 Чуйшъ ли какъ плачатъ сиромаси?
 За тозъ гласъ ми копнѣй душата,
 И тамъ тегли сѣрце ранено,

Тамъ, дѣ е сѣ съ крѣви облѣно!

.....

Запѣй ми и ти пѣсень такава,

Запѣй ми, дѣвойко, на жалость.

.....

Запѣй, или млѣени, махни са —

Сърце ми вечъ трѣпти ще връжне,

Ще връжне, изгори — свѣсти са!

Тамъ, дѣ земя грѣми и тѣгне

Отъ викоуе, страшни и злобни

И прѣдсмъртни пѣсни надгробни....

Тамъ... тамъ буря кърши клонове,

А сабя ги свива на вѣнецъ;

Зипале са страшни долове,

И пищи въ тѣхъ зѣрно отъ свинецъ:

И смъртъта ѣ тамъ мила усмивка,

А хладенъ гробъ сладка почивка!

(„До моето първо либе“, Сжч. 23—25).

Пѣсень за кървава напивка, отъ която нѣмѣе и любовъта, иска Ботевъ отъ либето си, за да се втурне съ пушка и сабля тамъ, дѣто братъ брата продава, дѣто младостъ гине въ тъмница и плачатъ свроти дѣца и вдовици — тамъ, дѣто е сладко да се умре и погине! Ето дѣ дири щастieto си пѣвецътъ на неволята и отплатата за нея. Любовъта му къмъ сиромаси, вдовици, къмъ онеправдани отъ човѣшко неравенство въ обществото избива въ устремъ за облекчение на тая неволя, за прѣмахване тии неправди, и то съ цѣна на живота, който само така ще бѣде достоенъ за своето име. Ботевъ не прави тукъ разлика между свой и чуждъ народъ; прѣдъ очитѣ му стои човѣчеството, при всичко че той го гледа въ дѣйствителность прѣзъ страданията на своя собственъ народъ. Вазовъ е по-мекъ, по-нѣженъ, по-притуленъ къмъ либето си, на което за винаги принадлежи сърцето му; ама кръвта му е имотъ на България. Той ще ходи да се бие за отечество; ама доклѣ още не се е раздѣлялъ съ либето си, нека то му стѣкми за красенъ даръ свиленъ прѣпорецъ съ левъ изправенъ, та да му бѣде съ него още по-мило,

Въ бои на момци сърдце да дава

Азъ ще го вдигамъ да се развѣва

Ако пѣкъ падна тамъ въ битка върла,

Твоя даръ, либе, нѣма да фърла;

И катъ *протцавай* тебе казувамъ

Азъ щѣ издѣхна левъ катъ цалувамъ.

(„Прѣпорецъ“ Пр. и Г'ус. 23—25).

Ботевъ гони единъ само идеалъ, една любовъ — любовъ върховна, всеобемна, безкористна. Вазовъ пъкъ като се увлича отъ по-високата любовъ къмъ отечеството, за което е готовъ и да се жертвува, не може да се отдели и отъ либето си, защото пламъкътъ за любовта къмъ отечеството се поддържа чрезъ пламъка за любовъ къмъ едно негово чедо, вѣрно само на поета! Вазовъ върви къмъ единъ идеалъ съ помощта на другъ. Ботевъ е абсолютенъ: той се фърля изключително или къмъ една страна, или къмъ друга. Чувствата той не дели, и ги жертвува беззаветно.

Още въ единъ случай нека сблизимъ Вазова съ Ботева, за да осветлимъ влиянието на подирния върху първия и отликата на тогава въ обработката на мотиви, вдъхнати отъ Ботева. Великолепна е по архитектурата си, смѣсена отъ алегория и дѣйствителностъ, сатирата на Ботева „Гергьовденъ“. Нейното художество бѣ увлѣкло и Петра Ивановъ да изхаби трудъ надъ своя пѣсень съ такъвъ сжщо насловъ¹⁾. Не се избави отъ изкушение и Вазовъ, да ѝ съпостави и отъ себе градежъ върху подобенъ мотивъ. Ботевъ едно реди своитѣ мисли.

Ликуй, народе! Старо и младо
Хвалете и днесъ Бога и Царьтъ!
Днесъ е Гергьовъ-день! Отъ овце стадо
Тѣй блѣйше вчера подиръ овчарьтъ,

.....
И трѣгна стадо съ агнета дребни,
Върви и крета отъ пѣтъ убито
Та сичко младо подъ ножъ да лѣгне
За свѣти Гергя — божи разбойникъ...
Бездушень, глупавъ, изгнилъ покойникъ
Жертви ли иска? Иска овчарьтъ,
Гладното гърло, попѣтъ пиени,
Както отъ тебе, народе, царьтъ
Иска за свойтъ гнусни хареми...
И за тезъ що та мѣчатъ убирать;

.....
На — днесъ богати и сиромаси,
Пиени тамъ — тѣ пѣсни пѣятъ
И хвалатъ съ попѣтъ бога и царьтъ...

(„Гергьовъ-День“, Сжч. 34—35).

И тукъ прѣзъ обществени условия на своя народъ Ботевъ гледа сжщитѣ условия у човѣчеството, което попѣтъ и царьтъ держтъ въ

¹⁾ Стихотворенія стр. 25.

име божие за своитѣ собствени гуши и търбуси. Ботевъ не иска да знае, че общество съсъ задачи за развитие и сръдства за напръдъкъ трѣба само да си наложи собствената властъ, като воля не на единици, но на една скупность отъ единици, като воля върховна, и да ѝ се подчинява, да я поддържа; нему е доста, че носители на тая властъ злоупотрѣбаватъ съ нея, било отъ невѣжество, като я разбиратъ само въ смисълъ на сръдство за прѣхрана, било отъ смѣтливо ползуване съ нейния свѣтликъ, като я прѣдставятъ на обществото само отъ страна на нуждитъ да се поддържа съгласно съсъ своето величие. А понеже такива носители по тоя начинъ лъжатъ обществото, тѣ сж достойни за безпощадна сатира; достойни сж да бждатъ свалени и за винаги да липсатъ отъ шията на човѣчеството, въ която сж се впили. Вазовъ обръща своя остенъ не къмъ такива изобщи, които се облѣгатъ на чуждъ грѣбъ, които искатъ отъ друго жертви за общо добро, а сами се ползватъ и отъ жертвитѣ, и отъ доброто; той бode само готовановцитѣ „на единъ невъзстаналъ“ въ 1876. г. сръдногорски градъ К(арлово?). Всички благочестиво наготвили курбани за честития день Гергьовденъ и ги наслаждали по трѣвата, обиколени съ бѣклици.

Редомъ попове съ патрахилъ ходатъ
Тлъститѣ плѣшки набожно сбиратъ —
Тъпани блѣскатъ, свирцитѣ свиратъ,
Веселъ пирува тамо народътъ.
„Налѣйте! викатъ, дайте да пинемъ
Светаго Гьоргия съ радость да минемъ,

Да даде Господъ и до година
Пакъ да сме сбрани тука дружина!“

Нещемъ да знаемъ що бѣхме вчера,
Нито за утрѣ имаме вѣра;
Пийте, па ако зло ни нагази —
Други да мислятъ заради наши!
Съ многото мисълъ нищо не стая;
Въ трудове, въ мъки утрѣ ще капнемъ,
Щото попиянемъ, щото похапнемъ,
Полза най-послѣ то ни остая.

Тѣй се теглата леки прѣдставятъ,
Тѣй се по-лесно клетви забравятъ.

(„На Гергьовденъ“, Пр. и Гус. 27—28).

Изобщо Ботевъ гори отъ кръвна обида, че българинътъ се тича, граби и затрива; че сиромашътъ на земята се маме и смуче. Той тича на борба, въ която чувствава дѣйствителна наслада; и ако положи за народа, за човѣшката свобода живота си, безъ да бѣде спечелилъ още съ това нѣкаква облага за кого и да е, нева майка и брати не оставятъ да пропадне светото му дѣло, но да го продължаватъ, за да намѣрятъ за погиналия въ младостъ поетъ и борецъ достойна мѣсть. Който падне въ бой за свобода, той е споредъ поета безсмъртенъ.¹⁾ Това всичко се потвърди съ смъртта на Ботева. Отъ своя страна Вазовъ оплаква теглото на българина — и само неговото — като зритель, а борбата го въодушевява просто като пѣвецъ. На роба той не знае да даде спасителенъ съвѣтъ; знае само, че ако се поведе борба противъ тиранина, на *случайно* и той участвува въ нея, ще умре доволенъ, че ще има кому да изпрати съ послѣдна си въздишка любовно прощавай. Зарадъ изхода на борбата Ботевъ прѣдварително се прощава съ либето си, сключва съ него всички любовни смѣтки и го зове като другаръ съратникъ на полето. Ботевъ люби, за да мѣсти и наказва; Вазовъ люби, за да бѣде смѣлъ и да може да съчувствува.²⁾

И въ отношение къмъ мотивитѣ, които сж у Вазова еднакви съ мотиви у Каравелова, Вазовъ е сжиятъ *милостливъ пѣвецъ*, който плаче, кога гледа нещастieto, насърча го, когато го види побунено и готово за разправа съ неправдата; ала да го раздума, да го поучи — той не притежава ни слово, ни изкуство. У Каравелова сирота и дрипѣва България плаче на Витоша и насърча синоветѣ си, млади юнаци, да не стоѣтъ вече съ поворни чела, но да разбиятъ игото несносно (I, 79, № 101)³⁾; а у Вазова зелена Витоша говори съ отчаяние на пѣтника, че дѣцата ѝ вече изгубили човѣшка гордостъ. Пѣтникътъ и пита:

Витошо мила, гора зелена,
Що ми си горо, тъй нажалена?

Думай, какво те, горо докачи?
Моего сърдце би те разбрало,

¹⁾ Вж. въ стихотворението „Хаджи-Димитръ“, Сжч. 36—37.

²⁾ Цѣлото това сравнение между Ботева и Вазова азъ бѣхъ посочилъ вече въ една по-късно изработена „историческа срѣща“ въ „Български Прѣследъ“ II, 12. стр. 40—51 подъ наслова „Асъ и Двойка“ (по-право „Асо и двойка“).

³⁾ Цитатитѣ отъ Каравелова сж дадени тукъ по „Съчиненията“ му, събрани и издадени отъ Захари Стояновъ (издѣлоха 8 тома), Русе 1887—1889.

Надъ тебъ се вишетъ облаци тъмни,
Но сж заспали твоитѣ бури . . .

Мило е мене, горо ле славна,
Да те послушамъ катъ заренавашъ,
Да те погледамъ като си гнявна, —
Бодрость и мене ти тогазъ давашъ!

Вазовъ — пѣтникътъ аресва движението, борбата, па иска да го види и у Витоша. Тя обаче вмѣсто да се размърда и разтресе, та да оборава успанитѣ около нея роби и да ги окрили за борба за свобода, само плаче и се окайва за тѣхната вѣцпеность. Витоша отговаря на пѣтника:

Мило ми чедо, недѣй ма пита,
Що не сжмъ буйна, буйна сърдита:

Кешки да бѣхъ азъ ниска могила,
Да не сжмъ Витошъ, Витошъ висока.

Колчимъ кжмъ поле погледъ ми слѣвне
Вредомъ изглеждамъ мракъ и неволи:
Дяца — сираци, мене любовни,
Скитатъ се тамо гладни и голи.

Участъ по-свѣтла, ахъ, те не рачатъ,
Съ татулъ отровенъ сж напоени,
И не въздишатъ и нито плачатъ,
Че сж нещастни, че сж прѣзрѣни!
Бащиний спомень, име народно,
Тѣхното сърдце вече не люби:
Роби да бждатъ тѣмъ е угодно . . .

(„Пѣтникъ и Витоша-планина“, Пр. и Гус. 8—9).

И пѣтникътъ поетъ напълно се задоволява съ тоя бабешки плачливъ отговоръ на въпроса си, заплаква и той въ унисонъ съ него на лирата си, па заминува! И разбира се, че отровениятъ съ татулъ робъ не ще има ни въ Витоша на Вазова, ни въ самия Вазовъ она гѣкаръ, когото поне ни загатватъ стиховетѣ на Каравелова въ неговата Витоша! . . . А какъ би обработилъ негли Ботевъ такъвъ мотивъ!

Селска невѣста храни чедото си да порасне:

Мари невѣсто, гиздама, мила,
Що си любовни очи вперила

Въ твоето чедо — рожба едничка?

Охъ дали мислишъ ти майко млада,
Охъ дали мислишъ съ тайна услада,
Че ще да видишъ мила си сина
Да цѣфти веселъ като въ градина?

Лъжешъ се, майко, хубава, мила,
Лъже се твойта любовъ гореща,

Праздни сж твойтѣ мили надѣжди!

Охъ, зарадъ твойто чедо богатко,
Нѣма тѣй много да се замине,
Щѣтъ да настанѣтъ мъчни години.

Нѣма да бѣде то по-честито
Отъ свойтѣ братя клети, злочести!
(Лоши сж, майко, монѣтѣ вѣсти!)
Още когато си го раждаала
Зла самодива тамъ е стояла;
Още отъ сега, да се насити,
Съ твоето мляко сучи тѣгитѣ!
Не му са радвай, млада невѣсто,
Ти си родила дѣте злочесто!
О, плачи горко, сълзи проливай,
Съ тѣхъ го прохлаждай, съ тѣхъ го омивай,

Тѣ щѣтъ го пазѣтъ да не угасне, (?)
Въ тѣхъ ще намѣри бодростъ и сила,
За да прѣнася свойтѣ теглила.

Кога го люшкашъ, за да задрѣме,
Илъ ватъ го друскашъ въ твойтѣ колѣне,
Не му пѣй пѣсни дѣтски, сънливи,
Нито пакъ пѣсни драги, скокливи!..

Ако да бѣхъ азъ на твойто мѣсто
Щѣхъ да му пѣѣхъ пѣсни, които
Правятъ сърцето като убито
Сѣ да се стрѣска и да бълнува!

Пѣй му за кървави ризи, за тъмни задани, за души страдални, за
сълзи сиромашки. Нека помни тѣзъ думи страшни и когато порасне!

Нека му саяга на уши екнатъ;
Нека му вѣчно ни душа тегнатъ

Нека да знае, че ще наслѣди
 Туй що дѣди му сж отъ напръди
 Тука теглили, тука патели,
 Че сж *на бога много сгрѣшили*.

Неда да пѣшка и да проклѣна
 Божия казнь, тежка судьбина!
 Охъ, привикни го, мсада невѣсто,
 То да разбира, че е злочесто!
 Често му казвай и му повтаряй,
 Че то ще трѣбва низко да лази,
 Да люби тоя, който го мрази,
 Че ще работи, оре, копае,
 А пѣкъ облага не ще познае,
 Че съсъ потѣтъ си други ще храни,
 А *църъ да тъматъ негови рани*,

Че *тъма друго*, що то да чини
 Освѣнъ да *моли, плаче и гине!*
 Че ще да бѣде *трѣстъ нехелита*,
 Що я всякъ тѣче, чупи и рита,
Българинъ, който *нищо не важе*,
 И като червей всякъ ще го маже;
Торъ, който храни, питай нивата,
 А всякъ го пѣе, тѣче съ ераката.
 То *робъ* ще бѣде! *Плачи невѣсто*,
 Ти си родила дѣте злочесто!

(„На една майка сезенка“ Пр. и Гус. 14—16).

Тоя дългъ поменикъ отъ унижения, отъ дълбоки обиди и горчили, които сж уречени въ дѣлъ на всѣка българска рожба вече съ нейното раждане, които тя всмуква въ душата си вече съ майчиното млѣко и вѣчно възприема изъ нейнитѣ пѣсни — зарадъ нищо друго, освѣнъ зарадъ нѣкакви „тежки грѣхове“ прѣдъ Бога, и не грѣхове на тая рожба, но на дѣди и прадѣди нейни — тоя дългъ обвинителенъ актъ и беззавѣтна прѣсжда отъ Вазова какво ли впечатление ще произведжтъ върху младата невѣста, която тъкмо е честита, че добила отъ сърце рожба, че може съ нея да сподѣля свои невинни радости и скърби и съ нея да крѣпи надежда за хубавъ животъ и спокойни дни напръдъ? Да бѣше гледалъ поетътъ въ нейното чедо *човѣшката* рожба на земята, въ тая юдолъ на вѣчния плачъ; да бѣше въ своитѣ съвѣти къмъ майката проповѣдалъ убѣждение на великъ песимистъ за сждбата на нищожния червекъ — *човѣка*, който се лѣже, че има своя воля, когато низко робува на всѣ-

какви материални и нравствени прищъпки; да бѣше Вазовъ със жестока, ама спокойна ирония на единъ будистъ припомялъ на невѣстата нейната човѣшка измама за земно щастие и съжалѣвалъ дохажданѣто на свѣта всѣки день на все нови нещастници пеленаци, тогава и рефлексията му, адресувана къмъ майката, щѣше да бѣде понятна. Тя щѣше да го реди при извѣстни поети скептици, за които животътъ на земята никакъ не е тъй красенъ, както нѣкому се чини; при поети песимисти, които изобразяватъ изобщо злото въ човѣшкото битие и биха се радвали на едно безчувствено небитие, на нирвана. Но Вазовъ не взима прѣдъ очи цѣлото човѣчество; той взима само българина. И на майката говори само като на селянка, която не досѣща за никакви по-високи схващания на живота, за никакви общи стремежи на едно общество. Вазовъ взима *българска майка селянка* и дума ѝ, че българитѣ сж роби, които нѣматъ на-слава отъ своя трудъ, на които за тежки грѣхове Богъ е отсѣдилъ вѣчни сълзи и тегла; затуй и тя да се нерадва съ тѣснитѣ чувства на майка за своето чедо, но да плаче съ голѣма душа на българка за злата орисница на българитѣ роби. А тъкмо тукъ, като отваря мѣсто за сравнение между български синове и синове на други почестити народи, Вазовъ не дава съвѣтъ на българската майка, съ пѣснитѣ си да отгледа у своето чедо чувства за отмахване на робството, чувства на човѣшко въздиганѣе, но я веоच्याва съ картината на непромѣнливитѣ опрѣдѣления отъ зла орисница за вѣчно тегло на българина! Таково схващанѣе на българското тегло като *наказание за грѣхове* прѣдъ Бога — наказание, което нѣма да има край, защото е неотмѣнно наше наслѣдство — е по-сурово дори и отъ схващанѣето на ония божии угодници, които съ изтезания на духъ и тѣло сж се мъчили да се освободѣтъ отъ тлѣннитѣ окови, въ които ги е поставило ражданѣето; таково схващанѣе на българското тегло като състояние, достойно само за плачъ и което не може и не бива да се промѣни, е за поетъ, който пѣе за единъ народъ — ще рече за една частъ отъ човѣчеството — противно на самата идея за съществуванѣето на отдѣлни народи, която се опира само върху идеята за тѣхното усвършенение, върху стремежа къмъ по-добро; то е за такъвъ поетъ недостойно! Недостойно е за поетъ така мефистофелски да приспива, да убива човѣшката надежда, да не дава съвѣтъ за бъдещето на единъ народъ...

Другояче пѣе Каравеловъ. У него и дѣтето вече съзнава, че му е потребна свобода, за да се оползотворѣтъ и другитѣ му качества (I, 64. № 77). Дѣтето е сито вече на „вързани рѣцѣ“

(„Дрътенска жалба“ I, 23. № 28.; срв. и I, 49. № 52). Едно врѣме българинътъ билъ господарь, повелявалъ надъ гърци. То минало, отишло си; остали само маки и тежко брѣме. Ама дѣто е вода текла, пакъ ще да тече. Българинътъ се отъ сънъ пробуди. Ще стане съ пушка въ ръка балканскиятъ юнакъ („Самоилъ“ I, 18. бр. 23). Земи, ти българине, плугътъ въ ръка и посѣй вече свобода (I, 57. бр. 67). Завѣтътъ, що оставя у Вазова на синя си баща, който умира — именно да тегли и синътъ както баща си, *въ тегло* като него *да премира*, но *робъ* като него *да не умира* („Завѣтъ“, 17), вече по самото естество на условията не може да се изпълни!

Вазовъ е съвсѣмъ другъ въвъ „Воленитиринтъ“ (18—20, посветено на майката — на Дончо Йовевъ), дѣто дори саркастично съжалява майката, че е раждала и тъкмила чедо — да бѣде робъ като баща си, слабо като майка си, да живѣе и да умира като незлобенъ свотъ, млада булка да си вземе, на майка да угоди, и по-нови роби съ врѣме то да народи — а между туй това чедо станало волентиринъ и заминало въ братска земля за да троши веригитѣ на брати и да отмѣства душману за нашъ плачъ и срамъ. За таково мажко и свободолюбиво чедо Вазовъ тѣпи най-сетнѣ простата майка, да си поплаче, ако то падне въ страшния бой, но да благослови честѣта си и прѣдъ Бога молитва да стори, та повече майки съ такива чеда той да ни дари. Обаче въ това творение Вазовъ не е застаналъ прѣдъ майка, която си бави дѣтето, радостна, че го има до сърце си, та да размисля, какво е бѣдещето на това дѣте, що трѣба да чакаме отъ него, но е застаналъ прѣдъ една свършена случка, прѣдъ една дѣйствителна постѣпка на свой види се приятель отъ Сопотъ, който забѣгналъ въ Херцеговина прѣвъ 1875. г. и взелъ участие въ възстанието на Любобратича.¹⁾ Тоя фактъ прояснилъ Вазову погледа върху чедото на роба, върху неговото призвание, и той вече правилно цѣни както юнашкия поривъ на пробудения синъ робъ, така и естествената жалба на простата майка робиня. Ще рече, на дадения фактъ, а не на творчето въображение, на своя поетиченъ нагледъ дължи Вазовъ въвъ „Воленитиринтъ“ оня образъ, въ който сѣ проявени стремежитѣ къмъ бѣдеще на българския тегловенъ народъ. Такава рола на фактичното въ поетическата творба на Вазова е изобщо нѣщо характерно.

Стихотворението „Воленитиринтъ“, сирѣчь доброволецътъ по мотива си се посрѣща съ „Хаджи Димитъръ“ отъ Каравелова

¹⁾ Вж. бѣлѣжката на автора въ „Пр. и Гус.“, 18.

(I, 68, бр. 83). То има прилика съ него и въ изпълнението си, разбира се, като се държи смѣтка за особеноститѣ на слога и аргументациитѣ у Каравелова. У него се пѣе така: „я не плачи мила майко за своето чедо; то не е говедо. Наопаки, похвали се прѣдъ всички, че си родила такъвъ юнакъ, и речи: бждете здрави, па умрете като мъже, а не като крави!“ Каравеловъ ще да е вдѣхналъ Вазову и мислитѣ въ „Дѣдитѣ наши злочести“ (22—23). У Каравелова подъ насловъ „Робство“ (I, 11, бр. 15) се казва: „българи бѣдни синджири влекжтъ, като робове неволи търпжтъ... На орже брата съсъ еднородци, да се избавимъ отъ злите турци!“ Вазовъ, като ни увѣщава, да не кълнемъ дѣдитѣ си злочести, че сж ни оставили таково робско наслѣдство, рѣшава, че е дошло врѣме и за насъ да счупимъ стари окови, да дигнемъ остри ножове възъ турци хищни сурови. Дошло е време, дошло е!“ И пакъ трѣба да натякнемъ Вазову, въ протива на Каравелова, че не възбужда българитѣ къмъ борба, както Каравеловъ, но намира, че е дошло врѣме за свобода самó отъ себе, безъ нашъ починъ, защото оковитѣ вече *изгнили* отъ петвѣковна рѣжда и сами ще паднатъ!

„Волентиринтъ“ като фактъ освѣтли на Вазова призванието на българския момъкъ и държанъето на българската майка. Сжщо така и възстаналитѣ панагюрци въ 1876. г. му освѣтлиха като фактъ онова съзнание и пожертвеность, подъ чието силно и тайно внушение народътъ се понесе въ несвѣсть къмъ добиванье по-леко и свѣтло бждеще.

Боятъ настава, тупатъ сърца ни.
Ето ги близо наш'тѣ душмани.
Куражъ, дружина вѣрна, сговорна,
Ний не сме веке рая покорна!

.
Левове сички днесъ се явете,
Люти и страшни за враговетѣ!

.
Ако пѣкъ наднемъ въ битката славно,
То въ България щжтъ незабавно
Нови юнаци пакъ да възстанжтъ
И вмѣсто нази бой ще зафанатъ!

.
Куражъ! другари! Богъ ще ни брани!
Смъртъ на проклети наши тирани!

(„На бой“ — на Панагюрскитѣ въстаници, Пр. и Гус. 25—26).

Въ тая насърчителна пѣсенъ, въ стиховетѣ „Врѣме е нашѣтъ срамъ да измиемъ, | Сладка свобода съ кръвъ да сдобиемъ“ и въ думитѣ „Куражъ другари!“ пакъ ще да имаме вѣренъ отгласъ на мотива у Каравелова въ пѣсенъта „Дошло време да живѣе | Наша България, | Дошло врѣме вече да падне | Турска цигания. | Хайде братя на ноги!“ (I, 3, бр. 5).

Когато Вазовъ остане самъ да намѣри идеята на едно явление и да я възлѣти въ поетически образъ, той пакъ изпада въ настроението на милостливъ зритель, който чувствува и страда или се радва, но рѣка не подава било за избавление, било за насърчение. Една картина, която прѣдставя вързани възстаници, ясно говори на Вазова, за каква вина сж тѣ вързани, защо търпятъ ужаснитѣ мъки на турски палачи, и като отиватъ на вѣрно бѣсило, какъ безъ отчаяние възнасятъ надежди къмъ небето. Ала Вазовъ нѣма за тѣхното тегло, за тѣхнитѣ надежди други по-ободрителни думи освѣтъ тия:

О братя! търпѣте, търпѣте!
Въвъ мъки си бодрость черпѣте;
България цѣла катъ васъ
Подъ тежкото иго прѣмира,
И *напусто* рѣцѣ простира...
Търпѣте до сѣтнитѣ часъ!

(„Мисли върху една картина, прѣдставляюща вързани възстаници“, Пр. и Гус. 43—44).

Търпете братя! Ами послѣ? Не ли е всичко напусто? Що е туй тогава „въвъ мъки си бодрость черпете?“ Бодрость за нови залуди мъки? Ако бѣше да ободрява човѣка самата мъка, тогава и истинскиятъ злодѣецъ би черпалъ въ мъжитѣ си заради злото бодрость за нови злодѣяния. Бодростъта се черпи въ достоинството на идентѣ, за които страдаме. Но споредъ Вазова страданието заради свобода е безнадежно; та и ободряването къмъ него е цѣла измама! Вазовъ както се види не е мислилъ много надъ задачитѣ на своето пѣние; и ако пѣе тѣй непромислено, инстинктивно, както славеятъ, той нѣма поне характеръ на пѣвецъ на едно човѣшко общество, и тогава мѣстото му трѣба да бѣде или въ гората при славеитѣ, или въ домашна клѣтка.

Ако е Вазовъ така пасивно състрадателенъ къмъ жертвитѣ на неволята въ свѣта и между своя народъ; ако е така съчувствено любичавъ за хубостъта въ природата и у човѣка, той го дължи на основния характеръ на музата си, която не се мори съ дълбокитѣ гатанки на човѣшкото битие и не хаби напѣнъ да създава образъ

на бъдещето на неволника и любимца. Това бъдеще е оставено на тия самитѣ; нека си го гонятъ и постигатъ самички, както разбиратъ най-добръ. И когато въ тоя имъ стремежъ и борба Вазовъ види фактъ на осъществение на тѣхното бъдеще, музата му завѣрно ще бже готова да възприеме тоя фактъ и съ откровена душа и пълна симпатия да го възпроизведе.

Въ сборката „Прѣпорецъ и гусла“, по която извождаме тая характеристика на идеитѣ въ „свободнитѣ“ или за свобода пѣсни на Вазова¹⁾ сж вмѣстени стихотворения отъ годинитѣ 1874. до края на юлия 1876. Тѣ сж все пѣсни — едни елегични, други рефлексивни и напоени съсъ злъчъ на сатира. Мотивитѣ имъ сж зачерпани все изъ явленията на българския животъ, особно прѣзъ бурнитѣ дни срѣщу нашето освобождение, изъ отношението къмъ насъ на турчина и на султана му („Триумфътъ на турчина“ 38—39; „Амнистията за българитѣ“ 45—46), а сжщо на дипломатическа Европа къмъ размирното дѣло на българското въстание („Дизраели“ 40—41, „Къмъ Европа“ 36—38, „Политика“ 35—36, „Свобода или смъртъ“ 30—31). Подирниятъ видъ стихотворения сж въ достатъчна мѣра полемически. Всичко това налага на сборката печатъ на *тъсна съръжменностъ*. Тая се чувствува особно неугодно днесъ, когато ония мотиви на стихотворенията сж вече откопѣ изстинали, фактоветѣ, прѣдставени въ тѣхъ, откопѣ се сключили. И като не е дирилъ Вазовъ съ въображението си да разрешава въпроситѣ на живота и на бъдещето дори и на единичния народъ български, но просто е отразявалъ като услужливо огледало отдѣлни явления отъ тоя животъ и стремежи къмъ бъдеще, или пъкъ изразявалъ свои интимни мисли на милостливъ зритель, той днесъ не въодушевява лично, не увлича, не ни помага за борби и надежди, за радости и утѣха, но само ни развлича съ изкуството на рѣчта си и ни чуди съсъ съдържанието на пѣснитѣ си. Чудовната сила на стихотворенията му повече се таи въ естеството на самитѣ прѣдставени фактове или явления, нежели въ поетическото имъ възпроизвождане. Това особно се съзира въ романцата „Радецки“ (31—34), която може би единичка отъ всички други творения на сборката може въ мотива да се похвали съ нѣщо възвишено човѣшкво,

¹⁾ Азъ се ползувамъ тука съ третото издание на тая сбирка въ „Библиотека за младо и голѣмо“ № 1. София 1896. Първото издание (Букурещъ, 1876), въ което авторътъ е скритъ подъ името „Пийчичъ“, а сжщо и второто, непозволено направено отъ нѣкой си Лютовъ въ Пловдивъ, 1882, не съмъ ималъ подъ рака при тая си работа.

съ нѣщо общо, способно да извиква въодушевление и идеали, та не е тѣсно свърѣменно.

„Прѣпорецъ и гусла“ е поетически лѣтописъ отъ 1874. до 1876. г., а Вазовъ е въ него незлобивъ повѣствователъ, даренъ съ умѣнието на образитата и музикална рѣчь. Заключениеето на тоя поетически лѣтописъ се съдържа въ стихотворението „На гуслата ми“ (42—43). Поетътъ видѣлъ какъ се готви народътъ за възстание, за отчаянъ бой съ неизгледни жертви подиръ си и загатенъ успѣхъ напредъ си, и какъ срѣщу тоя народъ точи ножъ, праща башибозуци и свѣтоборна съсипия господарьтъ му, азиятецъ дивъ; поетътъ разбралъ, съ какви симпатии и антипатии разполага тоя народъ въ свѣта, и какъ за леднитѣ смѣтки на Европа съ османското царство той е осъденъ или да изгние въ робството, или съ цѣната на кръвта си да избави изъ него жива и здрава поне идеята за свобода, па да я завѣщае на едно по-честито въ борбата потомство. Затуй го радва и възстанието въ Срѣдна-гора прѣзъ 1876. г. като доказъ на съзнание у заробенния и изпълнение на дълга му къмъ бъдещето на чедата му. Ала фактичниятъ дочаканъ изходъ на туй възстание отново фърля поета въ скърбъ.

Готвахъ се вече гласъ да издигна
Весело, гордо пѣсень да викна,
Мжчно ми стана сѣ да ридажъ,
Врѣме за слава, мисляхъ, настая;
Мисляхъ, но горѣо, гусло любезна!
Бѣдѣще златно катъ сънь изчезна.
Братската кръвь бѣ всеу проляна,
Жалостъ горчива покри Балкана.

Робство, пакъ робство! Нѣма свобода!
Рани дълбоки мжчатъ народа.
Облакъ се вие йоше по-мраченъ.
О, гусло моя, нека да плачемъ!

Поетътъ, който въ началото на сбирката бѣ обрекълъ гуслата си на народнитѣ вопли и страдания, сега, подиръ потъпканото съ дива яростъ и безчовѣчие априлско възстание, пакъ е длъженъ да наглася измаменитѣ отъ призрака на близката радостъ пѣсни по тона на новитѣ жалости и мъчения на България. Българитѣ ще робуватъ, а поетътъ ще възпѣва търпението имъ въ робство, съ пасивната си вѣра, че

Скоро яремътъ ще се разбие,
Светата правда пакъ ще надвие!

Отъ това пониква втора редица „пѣсни за свобода“, които съставитъ вече нова сбирка.

III. Поегътъ и възстанието.

При изданието на „Прѣпорецъ и Гусла“ Вазовъ тъкмилъ, че ще запазва сжщото име и за сбиркитъ си нататкъ (вж. Прѣдисловие, стр. 4); ала втората сбирка излизе въ 1877. г. въ Букурещъ подъ свое особно заглавие „Тѣгитъ на България“.¹⁾ Въ посвещението „На България“ (3—4) поегътъ говори:

На тебъ Българю свещенна,
Покланямъ пѣсни си сега,
На твойтъ рани, кръвъ безцѣнна,
На твойта жалость и тъга:
На твойтъ склзи и въздишки,
На твойтъ страсти и тегло,
И на вѣнеца мученишки,
Кой грѣй на твоето чело!

О, Майко, азъ видѣхъ тиранътъ,
Като рацѣтъ си валца
Въ кръвта на твоитѣ дѣца,
И чухъ какъ плачеше Балканътъ
И твойтъ сини небеса!
Но прѣзъ чървенитѣ порои,
Що ти пролѣ вавъ тази борба,
Азъ видѣхъ днитѣ ясни твои
На твойта бѣдѣща сѣдба.

Събитията слѣдъ потѣпкания, осуетенъ прѣвъ масовъ опитъ на българитѣ за отчаянна неравна борба съ тиранията и позора се развиватъ съ трескава бързина, едно отъ друго по-бѣлѣжити, по-сѣдбоносни. Доклѣ още се димѣтъ въ балканскитѣ долини пожарищата на домове, труповетѣ на избити възстанници, на посѣчени старци и дѣца; доклѣ още заглушава балканскитѣ вихри писъкътъ на заробени жени и дѣвойки, подложени на най-гнусна поруга, и жалбитѣ на обездомени и обезродени сираци и нещастници дирятъ милость и покровъ,

¹⁾ Отъ „Тѣгитъ на България“ излизе въ „Библиотека за мадо и голѣмо“ № 2, 1895 „ново издание“ подъ призора на самия авторъ. Въ това издание нѣкои вѣща спроти първото сѣ измѣнени. Азъ се ползувамъ отъ това първото.

у нашитѣ съсѣди, сѣрбитѣ, избухва война противъ тържествуващия турчинѣ, война противъ него тогава, когато Европа потрива рѣцѣ надъ нашата несполука и благодари на провидѣнието, че запазило цариградския звѣръ въ човѣшко подобие за добра изгода на разни лакомци за земитѣ му и паритѣ му. Край брѣговетѣ на Морава се сѣрбятъ турскитѣ пълчища съ сѣрбски отреди, усиленѣ съ доброволци руси, дошли чакъ отъ Нѣва и Уралъ, отъ Кавказъ и отъ Донъ („Чуйши ли грѣхитѣ при Морава?“ 4); не липсува тамъ и българскиятъ доброволецъ, който въ „Боя при Гредетинъ“ (22—24), на 16. септември 1876., полетѣлъ унесено напрѣдъ, пада съ куражъ и слава и съ вѣра въ братскии съюзъ.

Очудена Морава дума:
 „Та кой бѣ този вѣрлъ юнакъ?“
 — „Туй бѣхъ внуцитѣ на Крума“
 Пришпила ѣ вѣрваия брѣгъ!

Тукъ българинътъ смѣси кръвта си за свобода въ съюзъ съ сѣрби и съ руси.

Утро. Лѣскава зората
 Се усмихва на вѣстокъ,
 Тихо шумомъ гората
 И тамъ бистрия потокъ.
 Върху рѣта окървавень
 Стомъ безъ брой тѣлеса:
 Вчера бой тукъ билъ е славень
 Бой изпълненъ съ чудеса.
 Сѣрби, Българи и Руси
 Въ кръвъ обвасени лѣжатъ
 И раздѣлятъ по мѣжду си
 Една слава, една смрътъ!

(Пр. и Рус. 25).

Ала братското безкористно и храбро участие отъ наша страна въ войната на сѣрбитѣ ни докара и нови горчила, толкова по-отровни, че идѣха изъ уста на еднакви съ насъ по участь съплеменници, които ни бѣха обѣщали помощъ, ако и ние сподѣлимъ съ тѣхъ бойното щастие. Ние съ радостъ и достойно изпълнихме дълга си. И понеже щастieto въ войната измѣни на сѣрбитѣ, тѣ намѣриха виновника на това само въ наше лице, въ лицето на българскитѣ доброволци, дори и на цѣлия български народъ. Тѣ не го дириха у руситѣ, които сжщо така помагаша съ тѣло и душа въ общия

славѣнско-християнски бой, защото руситѣ се ползватъ съсъ закры-
лята на силната си държава. Виновни останахме ние, и потоци руга-
тельства се изсипаха върху българското народно име отъ сръбския
печать и обществено мнѣние. Вазовъ написа по тоя поводъ вели-
чава апология подъ насловъ „*Поджлъ ли е българскии народъ?*“
(17—22). Тая политическа ода е изпълнена съ бисери отъ поети-
чески образи и силно потресва чувствата, когато мѣримъ геройскитѣ
дѣла на българина съ несправедливитѣ обвинения на сърбитѣ; когато
гледаме силата на скромността у Вазова да побѣждава шупливата
надмѣнностъ у сърбитѣ. Стихотворението „Поджлъ ли е българскии
народъ“ е въ сборката „Тѣжитѣ на България“ образецъ на отгласа
отъ поетовата гусли на политическата съвръщеностъ, въ която е за-
сегнатъ народътъ му. Вазовъ дълго размисля, съсъ каква постѣпка
да отбрани поруганата народна честь.

. Какво да чинѣ?

Дали за клетви и азъ да зинѣ?

Не, не, небива! Не е днесъ време,

Борба песнѣстна да се приеме . . .

Охъ тежка, зла е тазъ рана клета

Която бива отъ братъ приета.

.
Облѣни въ кърви, отъ скръбъ убити,

Възъ насъ се сипатъ слова сжрдити:

„Мжлчи ти подло, нищожно племе,

На славска челядь си срамъ и бреме!“

.
О, Българю! Ти майко жална,

Що снасяшъ мжлкомъ сждба фатална,

Ти, що подъ иго си прѣмирала,

И петъ столѣтя душа си брала,

И толкосъ жертви свети оплака,

И тозъ часъ грозенъ, проклетъ дочека.

.
Вдѣхни ме днеска, одушеви ме,

Да бранѣ твоего свещенно име! . . .

Да! Братя сжщи, да, братя родни,

Отъ насъ по-красни и по-свободни,

Съ вода възврѣла ни днесъ погѣхъ.

„Вий родъ сте доленъ, ни тѣ казахъ,

Вий родъ сте доленъ и пусто племе,

За смръть решено отъ много време;

Отъ робство дълго сте вечъ изгнили.

И крѣвь нечиста ври въ нашѣ жили!

Не сте Славене, а стадо хорѣ,

Що въ робство трае и мре въ позора!“
И съ тоя начинъ небратски, леденъ,
Стварихъ ударъ възъ насъ послѣдненъ!
Но братя, стойте! О, не, недѣйте!
Възъ нашѣтѣ рани новъ ядъ не лѣйте.

Недѣйте тая тура зараза
На ниска злоба, на зла умраза;
Между два братя еднакви, сродни,
Не сѣйте тия зърна злоплодни!
Каква ли полза, я ми явете,
Отъ тая неправда, отъ тая клевети?
Ако се въ тази вгнѣзди раздорѣтъ,
Скрѣбъта е наша, а вашъ позорѣтъ.

Но азъ ви питамъ на що роптайте?
Сжсъ кой народъ се вий днесъ ругайте?
Отъ кой народъ се срамите вие,
Та сте решили да се убие?
Не отъ тогосъ ли, кой въ пѣтъ ви вѣра?
Кому дължите писмо и вяра?

Дали не може сжсъ васъ наравно
Да се похвали съ минѣло славно?

Но що да ходъ така далече
Подпоръ да търсѣ за мойѣтѣ рѣчи,
И отвѣтъ славенъ на зли обиди?
Кравъта се йоще въ Балкана види,
Скалитѣ йоще сѣ почервени,
Горитѣ йоще сѣ нажалени,
Душитѣ тамо и днеска бродѣтъ
На тая, що мрѣхѣ зарадъ народѣтъ!

О панагюрци!
Кой гласъ ви мощенъ на бунѣтъ повика?
О, Ботевъ храбрий! душа велика!
Кѣдѣ се скиташъ съ юнаци твои?
Въ кои долини? Въ кои уои?

Но дѣ духѣтъ ти сега се лута?
Кои долини, кои балкани
Той пѣлѣи днеска сжсъ плачъ, стѣнанье?

Стани, о Ботевъ и разсърди се!
И ти Балканию! я намрѣщи се,
И съ вихри, бури, ведно ревнете
И гърмогласно така кажете:
Народъ, кой дапа таквизъ герое,

Не подхлѣтъ, нисжѣтъ, но храбрѣтъ той е!
 Язици лоши тога ще млѣкнатъ,
 Клевети злобни ще въ мигъ заглѣхнатъ.

.

Вазовъ мѣрно стѣпя и върви къмъ своята възвишена цѣль. Той оглежда жертвата на братската небратска поруга; пипа нейнитѣ рани, за да се увѣри, че тѣ наистина заслужаватъ дѣйно състрадание, а не поносливъ укоръ; и като чувствува болката имъ и на собственото тѣло и душа, съ горка жалъ се обръща къмъ заблуденитѣ брата, що сж тѣй неразумно махнали върху ни ножа на поругата. Ала правдата отъ българска страна и лихата, а злобна кривда отъ страна сръбска скоро избистря жалбата му и дивно я прѣвръща въ достойно възражение, дѣто тѣй хармонично блѣска въ съсъ хубость и трепливиятъ тонъ на тъгата, и мощниятъ гласъ на съзнанието на собствени заслуги и услуги спрѣмо озлобения хулникъ. Чувството на поета се вдига постѣпенно отъ кротко вълнение къмъ буренъ патосъ и съ помощта на драматично изкарани образи се разразява отъ върха на напрежението като съкрушителенъ ударъ възъ осталата долу подъ него хула. Душата ни, изпърво ужалена както поетовата, трепетно слѣди неговата молба, опомня се при съвѣтнитѣ му думи за братска взаимность, захваща силно да се радва при сполучнитѣ му аргументи въ отбраната и къмъ края избива въ тържество, толкова по-чисто, колкото е тържество въ поза на скромность, а не на дързка надмѣйность.

Но не само отъ сръбски клевети имаше да варди Вазовъ нашата честь въ борбата. Намѣриха се и други врагове, които еднакво негодуваха и противъ сърбитѣ, и противъ насъ, защото дѣлото, което извика на бой съ турцитѣ и сърби, и българи, бѣ дѣло славѣнско, дѣло за освобождение на значителна часть славѣнски земи изподъ властта на турцитѣ, които по такъвъ начинъ ставаха слаби да бждатъ добри съюзници на заинтересувани западни държави въ прѣсловутия източенъ въпросъ. На тия държави, у насъ означавани съ името Европа, неуспѣхътъ на сръбската война дойде тъкмо по угода; тѣмъ бѣ износно да прѣдставятъ и българското въстание като мѣстна буна на врагове на турската държава и да оправдаятъ всички суровости на цариградското правителство, съ които то задуши въстанието. Тия държави изобщо отказваха, че българитѣ страдатъ въ нечувано робство и че турцитѣ произвеждали въ въстаналитѣ области сѣчь, грабежъ и опустошенье. Възмутенъ отъ дънъ сърце, Вазовъ наглася лирата си и противъ тия просвѣтени

жърци на мухамедовата мощъ и дивъ фанатизмъ на Балканския полуостровъ. Въ тия бойовни арии ние виждаме поста способенъ и за гръмоносна сатира, въ която сж безпощадно гонени и поразявани ханжеството и смѣткарството на народи, които се хвалятъ съ напръдка си въ човѣшката култура, гонени сж и поразявани достойно и съ несъмненъ художественъ успѣхъ. Какъ майсторски уличва Вазовъ всички гласовити проповѣдници на хуманизма въ площадна измама, когато въ стихотворението „*O tempora, o mores*“ (25—29) имъ рисува нашето истинско мъчеништво подъ турцитѣ и тѣхната позорна симпатия къмъ подлото юнацтво на султановата войска.

Огъ Дунава до Охридъ до Бѣлото-море
Единъ народъ нещастенъ подъ турско иго мре!
Въ гори, въ поля, въ колиби, въ долини и въ балкани,
Не видишъ, освѣнъ ужась, не чуишъ освѣнъ риданье,

Ахъ вижте тая майка какъ плаче и нищи,
И стиска си дѣтето на своитѣ гърди,
И отъ убийци грозни, отъ остритѣ имъ саби,
Се мъчи да го брани сжсъ свойтѣ рѣцѣ слаби,
И доръ не пада мрътва подъ удари безъ четъ,
Не пуца отъ гърди си любимий си прѣдмѣтъ.
Тогава тѣ го грабватъ на сабитѣ натикватъ,
Подмѣтатъ го на горѣ и диво се провикватъ
И тѣй като празнуватъ сжсъ кървавий си ловъ
Бѣсовски пѣсни пѣятъ и тичатъ за по-новъ!
Но вижте тазъ дѣвица разплакала и тези,
Обржжени, гнуснави, запѣнени черкези . . .
Какъ тя се моли, вика съ увлашено лице . . .
И тегли се да бѣга отъ звѣрски имъ рѣцѣ
Каква достойна гледка! . . .

Какъвъ с тозъ пѣкъ страшенъ? Какви сж тезъ години?
Въ кои дѣла такива се вършатъ прѣдъ очи ни?

Каква е тазъ Европа, съ човѣщина прочута,
И зрителка спокойна на тазъ картина люта,
Коя не ще да вишне сжсъ гласъ неустрашимъ:
Мажнете се диваци! Нещемъ да ви тжрнимъ?
Но не! Това не бива! Въ това се тя не мѣси,
Че то не иде никакъ на нейни интереси,
И тя желай да пази тозъ старъ и гнилий тронъ,
Кой сѣвга е смущавалъ вѣсточний небосклонъ

Мажнете ние бѣдни хвалители на вѣка,

Въ когото назовахте свободенъ чловѣка;
Млжнете съ вап'та правда, свобода и прогресъ
— Безумия, съ които глушихте ни до днесъ!

Да, взехъ да мислж вече, че принципи човѣшки,
Не сж освѣнъ досадни измислици глупешки,
Че правдата е басна, че братството е сжнь,
Че думата свобода е само празенъ звжнь;
Че милостѣта е глупостъ, че Господъ е металътъ,
Кому се всички кланятъ, божътъ и свѣщи палжтъ,
Че злото се не махва чрезъ никакъвъ способъ,
Че силнй сѣ тиранъ е, и слабий сѣ е рабъ,
Че тазъ цивилизация, че това християнство,
Не сж освѣнъ измама, лжжа и шарлатанство;

Но що е тозъ вѣкъ? Що е? Вѣкъ чуденъ, вавъ когото
Стоять едно до друго и злото и доброто,

Епоха, що робството не може да търпи,
А пакъ тирана трѣбва, мирътъ да се крѣпи!!!
Противурѣчье! Сцена на свѣтли революций,
На миръ, прогресъ, свобода и на башибозуци,
Дѣ кржтъ и полумѣсецъ цалуватъ се безъ срамъ,

Дѣ мравката се пази и волътъ се не бий,
А цѣлъ народъ оставятъ тиранъ да го затрий.

О, вѣкъ! О, хаосъ тжменъ! О, свѣтлина! О, горестъ!
О, вѣкъ за насъ фаталенъ! О tempora, о mores!

Още по-силно е възмущението на поета, когато гледа безпримѣрната безочливостъ на маджаритѣ, какъ поздравятъ султана съсъ сполуквата да обуздае възстаналата българска рая; то сж ония сжщи маджари, които по-късно пратиха на плѣвенския герой Османъ-паша златна сабля за честитка на побѣдитѣ му надъ руситѣ въ 1877. г. Вазовъ е онасловилъ сатирата си противъ маджаритѣ „*На унгарскитѣ софти*“ (9—10).

Джрзайте, вий, мржсници, вавъ пжтя на позорътъ!
Правете вие дружба и братство и сжжжъ,
Съ тезъ варвари жестоки, що напусто се боржтъ
Противъ светата правда, противъ Христовий кржстъ!

Джрзайте! Тозъ вѣкъ бѣденъ осжденъ е да види,
Все, що е най-умразно, чудовищно и зло:
Единъ злодѣй да вдига отъ кости пирамиди,
А другъ, да слага вѣнци на негово чело

Въ тая сатира обаче поетътъ не се удържа на истото достоинство, което тъй силно свѣти изъ по-прѣдната ѝ посестрима „О tempo, o mores.“ Тукъ езикътъ на възмущението види се е уморенъ вече да вади ловко и безнадезенъ мечъ на праведната мѣстъ изъ духовитото сравнение, изъ оживената картина на противурѣчиата, изъ умѣло пробранитѣ спомени и бѣлѣжки; Вазовъ сѣче вече направо и безогледно, и затуй намѣстѣ грубо и хулно.

Наопаки е Вазовъ наметливъ за доброто и благородното, оказано отъ всѣкой чужденецъ спрѣмо страдния му народъ и братя. Вѣститѣ за кланье въ България, колкото и да се укриваха, възпираха, извъртаха въ благоприятенъ за турцитѣ смисълъ, все пакъ намѣриха пакъ до ушитѣ и сърцата на чувовни човѣколюбци и да ги възбудятъ къмъ протести въ името на човѣчеството и правдата, къмъ организиране на свои разузнавания чрезъ изпратени нарочни лица, оградени отъ подкупи и любоугода. Прѣдъ знаменития кореспондентъ Макъ-Гаханъ, който неустрашимо се виѣкна въ областитѣ, усѣяни съ жертви и паметници отъ базибозушко усмирение на нашето възстание, и видѣ съ очи, па изобрази съ истина и стръцетия ужаси, Вазовъ открива отъ името на една българка въ нейни високо трогателни „Жалби“ (5—7) дълбокитѣ рани на народа, отерива ги съ едно простодушие, съ една постѣпенно усиляна образитостъ, които сж въ състояние да смилжтъ и най-коравата душа. Тая пѣсень е другъ бисеръ въ сбирката „Тѣжитѣ на България“, съ който може да се гордѣе и поетътъ, и Макъ-Гаханъ, апострофиранъ тамъ като „милостивъ чужденецъ, пратенъ намъ отъ Бога“. Друга чуждинка, къмъ която се носи благодарността на музата на Вазова за състраданне къмъ насъ, е *Леди Странгфордъ* (33—35). Мотото на тая пѣсень е сжщо тъй показано въ нѣжнитѣ стихове

Ти днесъ си стѣпшла
Въвъ прѣдѣла нашъ
И нашата сила,
Жаль, нужди, теглила
.лесно ще узнайшъ.
Ще видишъ, че струва,
О, Леди Странгфордъ,
Днесъ да се милува
И съ помощъ дарува
Българский народъ.

Когато нѣма противъ кого да се бори съ сатирата си, или кому да се изповѣда съ жалбитѣ си и да му благодари за дѣятелно

състрадание, Вазовъ се оттегля между прѣживянитѣ си отъ послѣдната година впечатления и ги облача въ нови и нови гѣсни, елегии или послания. За споменъ на всички, погинали за свободата, той изплита единъ видъ лѣтописни картини, дѣто фактоветѣ, прѣвърнати въ образи и чувства, ни вдѣхватъ чудно настроение на жалъ и възторгъ. Такива картини сѣ „Пастирѣтъ“, единъ свещеникъ, който въ усиленото за народа врѣме смѣло замѣни кръста съ саблята (15—16), и подъ общия насловъ „Бунтътъ“ картинитѣ „По Гергійовденъ“ (35—36), картина на възстанието съ неговитѣ причини, пориви и послѣдци, „Воловъ“ (36—37), единъ отъ апостолитѣ на възстанието, „Вирслецъ“ (вмѣсто „Веслецъ“, 37—39), долината на геройското паданье на Ботева, а въ заключение къмъ тѣхъ „Безъ бунтътъ нѣма свобода“ (39) прозвучава вѣрбата на поета въ справедлива награда за прѣтърпѣнитѣ бѣди.

Да! ний ще се избавимъ отъ тѣзъ вериги гадни!
 Защото въ насъ идея небесна зе да грѣй;
 Защото вѣвъ души ни духътъ се крие ядний
 На тие, що умрѣхъ Българія да живѣй!...

Умрѣха между тѣхъ и близки приятели на поета. А той? Той е въ тежко положение на останалъ живъ свидѣтель.

„Останахъ да живѣмъ
 Безъ полза на свѣта,
 Полеа да гаснѣмъ
 И съ гусла си да пѣмъ
 Народната бѣда“.

(„Т. Каблешкову“, 11—14).

Между туй европейската дипломация се убѣди най-сетнѣ, че да се укрива и потаява злото ще бѣде още по-опасно за изгледитѣ, поради които тя го правѣше досега, защото така, вмѣсто да пожертвува съ нѣщо само отъ султановата властъ въ Европа, може би ще дойдѣше да я закопае съвсѣмъ, за своя голѣма щета. Гласътъ на Русия, издигнатъ мощно въ интереса на кланитѣ и тѣпкани българи, а сѣщо тѣй и публичното мнѣние въ западна Европа прѣдизвикаха една конференция въ Цариградъ, за да уреди за напредъ нашето политическо положение. Естествено бѣ, че главната надежда на българския народъ бѣше пакъ на Русия, видно прѣдставена и въ самата конференция. Вазовъ си припомня, какъ отъ

дѣтински години вече той е захранилъ въ душата си привързаностъ къмъ Русия въ образа на нейния великъ царь, по вѣра „български“ царь; какъ отъ тогава още разбралъ смисъла на думата „московци“, съ която напнатѣ тирани се ругаха надъ всѣкой починъ за просвѣта или свобода. И като дохожда до събитията отъ най-ново време, въ които единичка мощна застъпница за нашето право се показва пакъ Русия, възхитенъ отъ нейното истинско величие, славослови я въ съвършенно нагодена ода „*Русил*“ (39—43).

Тѣй минува годината 1876. Рѣшенията на цариградската конференция, която ни присаждаше една автономна областъ, подобна на послѣпната Санъ-Стефанска България, не бидоха приети отъ Турция. Въ единъ лондонски протоколъ ней се прѣдложи за посѣденъ пакъ, да въведе въ държавата си въ Европа автономни наредби за християнитѣ въ прѣдѣлитѣ, означени отъ конференцията. Турция и това не прие. Напосокъ Русия, толкозъ ангажирана въ тия постѣпки, трѣбаше да объяви война. До началото на тая война Вазовъ изпѣва на българитѣ единъ бойовенъ маршъ („*Последната борба*“, 43—45), като чувствува въ себе свѣтли надежди, поникнали изподъ леда, съ който бѣ ни покрила суровостта на изтеклата година, поникнали като цвѣта подъ сняга на родния Балканъ („*Пролѣтъ*“, 45—46).

Сбирката „Тжигитѣ на България“ съ това съдържание наистина е поетически лѣтописъ, дневникъ на Вазова, който изработва своитѣ душевни страдания като българинъ, като братъ на беззащитни роби, станали да се освобождаватъ, а клани и тъпкани безъ милостъ дори и отъ теоретични поклонници на свободата и проповѣдници на човѣщината; като братъ на охулени борци, отишли на чуждо знаме на помощъ, противъ единъ общи врагъ, за да добиятъ поне по този начинъ и за своя животъ нѣкаква облага; като братъ на остапи въ неволя и вериги мъченици, що очакватъ още спасителния часъ, защото правдата все още възкръсне и надеждитѣ все ще се обжднатъ. Юнацитѣ, загинали за тая правда — народътъ, пролѣлъ кърви за тия надежди, все ще добие своята награда! Страданията на Вазова сж вѣренъ отзвукъ на страданията на цѣлия народъ прѣзъ 1876. г. И той до буква изпълни съ пѣснитѣ си за тия страдания обѣщанието, що бѣ далъ въ посвещението къмъ „Тжигитѣ на България“, обѣщание, съ каквото и въ „Прѣпорецъ и Гусла“ се отвърна отъ прѣдишното си любиченъе. Отъ безгриженъ пѣвецъ на личната любовъ въ началото на първия периодъ на творбата

си Вазовъ стая къмъ край му изключително пѣвецъ на политическиѣ изпитания на българския народъ.

По идентѣ си тая творба на Вазова се отличава съ нѣжностъ, милостливостъ, състрадание и праведно негодуване; тя внася бодростъ у изоставенитѣ, надежди у поразенитѣ. Облѣкото на тия нейни идеи е негли простичко, не пишно; само наврѣмени то се прибира въ по-сложни и по-красни гънки, изъ които се подаватъ и смѣли образи, и остърци на духовити сближения. Въ гънкитѣ се съзира и живостъ, дори пламъкъ на въображението; ала то не залита въ омайнитѣ трѣмове на фантазията. Най-голѣмото прѣдимство на тая творба е нейната външна форма — езикътъ. До сборикитѣ на Вазова „Прѣпорецъ и Гусла“ и „Тягитѣ на България“ ние по истина не бѣхме имали случай да видимъ българската рѣчь тъй музикална, тъй плавна, така пригодна за най-високи чувства на поетическа душа. Нито Славейковъ съ непринудения свой лекъ народенъ, но низкъ изразъ, нито Козлевъ съ същъ такъвъ, само че изрично описателенъ слогъ, нито Ботевъ съ мощната си, но бърчава рѣчь не могатъ да достигнатъ равната пълнота, руйно движение, сърдечна топлина и мелодиченъ изказъ на езика у Вазова. Вѣрно е, че той е наблюдавалъ и училъ българския езикъ у добритѣ си домашни прѣдходници, както самъ се изповѣда въ таково учение у Славейкова; ама повече е вѣрно, че той притежавалъ дълбокъ усѣтъ за езика изобщо, та е гледалъ и изучавалъ художественитѣ му качества и у други европейски поети. По примѣри у тѣхъ Вазовъ е обработвалъ и своя родни материалъ на езика, па е градилъ съ него и свои външни форми на мисълта. Въ „Драски и Шарки“, по поводъ на оправданието си срещу една набѣда за подражание Гоголю (II. 207—222), Вазовъ ни развѣщава самъ, отъ кого какво влияние е импитувалъ въ образуването на своята творба изобщо. И тамъ казва: „Пушкинъ и Лермонтовъ сж ми откривали тайната на стихотворството, давали сж ми уроци по музиката на рѣчта, по красотата на формата, по изразителната краткостъ на мислитѣ“ (която краткостъ, пжтемъ речено, у Вазова не е достигната).

ВѢСТИ и ОЦѢНКИ.

Надгробниятъ надписъ на Хилвуда.

Между чужденцитѣ, които сполучили да достигнатъ високи длъжности въ византийската държава, личи и името на славянина Хилвуда (Χιλβούδιος), Юстиниановъ военачалникъ.

За Хилвуда повѣствува Прокопи Кесарийски въ своитѣ записки за готската война. Прѣзъ четвъртата година отъ царуването си, т. е. прѣзъ 531 год., Юстинианъ назначилъ Хилвуда военачалникъ на тракийскитѣ войски и го изпратилъ на Дунава да брани въздигнатитѣ отъ императора твърдини отъ налитанията на сѣвернитѣ варвари, хуни, анти и славѣни, които живѣли на лѣвия брѣгъ на рѣката. Хилвудъ произхождалъ отъ антигѣ, както се викалъ източниятъ клонъ на славѣнитѣ, обитаващи сегашна южна Русия. Антъ (Ἀντῆς ἀντῆρ, Дриновъ, Заселение, стр. 47.) билъ и другъ войвода — Доброгостъ, славѣнската етимология на чието име личи тъй ясно и днесъ.

Слѣдъ три години (534) Хилвудъ прѣминалъ Дунава, за да нападне своитѣ съплеменници славѣни, ала тѣ разбили войската му и самаго него убили. Дунавскитѣ покрайнини пакъ останали открити за варваритѣ (Μάχης τε χαρακτῆρας γενομένης, Ῥωμαίων τε πολλοὶ ἔπεσον, καὶ Χιλβούδιος δὲ στρατηγός. Καὶ τὸ λοιπὸν ὁ τε ποταμὸς ἐσβατὸς ἀεὶ τοῖς βαρβάροις κατ' ἐξουσίαν. Proc. De bello Got. III. 14. Ed. Venet.). Това се знае за военачалника Хилвуда, макаръ това име да изпѣква още веднажъ у Прокопия, кога се говори за скарванието между анти и славѣни и улавянието отъ послѣднитѣ единъ антъ по име Хилвудъ. За да не се смѣсватъ двѣтѣ имена, въ маргиналнитѣ бѣлѣжки на венецианското издание на Прокопия стои за първото име verus Hilbudius, а за второто — alter Hilbudius.

Прѣди петъ мѣсеца нѣщо единъ цариградски вѣстникъ (Moniteur Oriental) оповѣсти, че при копане основитѣ на една гръцка къща въ Фенеръ се намѣрилъ единъ мраморенъ кръстъ съ долупосочената епитафия на Хилвуда. Понеже до сега никой не помена за надписа, пъкъ отъ друга страна като се и страхуваме, да не би този паметникъ за нашата история да бѣде зафърленъ или унищоженъ, рекохме да съобщимъ съдържанието му и го придружимъ съ нѣкои бѣлѣжки.

Надписътъ гласи:

ΕΝΘΑΔΕ
ΚΑΤΑ ΚΕΙΤΕ
ΧΙΛΙΒΟΥ
ΔΙΣ ΠΡΟΣ
ΣΑΝΒΑΤ
ΙΟΥ ΤΕΛΕΓΤΑ ΜΗΝΙΝΟ
ΕΝΒΡΙΟΥ ΚΗ ΙΝΔΕΖ
ΓΑΜΕΤΗ ΧΙ+ΛΙΒΟΥΔΙ
ΟΥ

Което възстановено ще се чете: Ἐνθάδε κατέκειται Χιλιβούδης ὁὸς Σανβατίου τελευτᾷ μηνὶ Νοεμβρίου καὶ ΙΝΔΕ Ζ' Γαμετῇ Χιλιβουδίου — Тутъ почина Хиливудъ, синъ Санбатовъ, починалъ на мѣсець ноември 28-й, индиктионъ 7-и. Съпругата на Хиливуда.

Този тѣй важень за миналото ни надписъ ни навежда на слѣднитѣ мисли:

1-о. Хилвудъ отъ домашнитѣ си се наричалъ Хиливудъ.

2-о. Хилвудовото тѣло е било погребено въ Цариградъ,

3-о. Хилвудъ билъ синъ на Σανβατιος, което име съ старобългарска транскрипция би било **Сѣбатъ**.

4-о. Башата на Юстиниана се именува у византийскитѣ писатели¹⁾ Σαββάτιος. Това име е непознато въ гръцкото минало²⁾ и ще да е „варварско“. Гибонъ го е бромилъ за готско.

Важни фонетични съображения ни каратъ обаче да отъжествимъ това име (Σαββάτιος) съ славѣнското Σανβάτιος: а) въ първото име носовката е прѣдадена съ α, безъ носовень призвукъ, а въ втората съ αν, както обикновено се прѣдава ж у византийскитѣ писатели; б) въ по-късно врѣме самиятъ български езикъ, който нѣма носовки, прѣдава въ своитѣ говори старобългарското ж (а^н, о^н, ъ^н) съ а, ан, он, ѣн, и пр. (рака, ранка, ронка, ръка и пр.); в) удвоеното ββ (сѣбатъ — Σαββάτιος) е послѣдвало отъ обичайното писание на еврейската дума σάββατον, въ което се увѣряваме и отъ обратното явление, дѣто гръцко-еврейското σάββατον е дало на славѣнска почва **сѣботъ**³⁾; г) прѣдаването на името Συμβάτιος съ латинското Sabbatius, ако и отъ по-късна дата⁴⁾, показва дѣйствиелната връзка между подобни съчетания, ъм съ αβ, както αν съ αβ.

Ще рече, Юстиниановътъ баща Σαββάτιος е носилъ славѣнско име, каквото и името на Хилвудова баща Σανβάτιος (сѣбатъ⁵⁾)

5-о Хилвудъ е билъ женень и християнинъ.

¹⁾ Procop. Historia arcana, стр. 304, edit. Venet.

²⁾ Прѣкорътъ Σαβάτιος, даванъ главно на Диониса, е отъ друга етимология.

³⁾ За Миклошича е необяснимо назалнието на тази заета дума (Etym. Wörter der Slav. Spr. стр. 314, 315).

⁴⁾ Const. Porphyg. Contin. I, 15. Edit Venet.

⁵⁾ Ние не сѣбтаме въпроса за потеклото на Юстиниана за свършенъ. Наистина критиката (Врайтъ, Ягичъ и др.) като да обори ония документи, въз основа на които се бѣше прѣснало увѣдението, че Юстиниановътъ родъ е билъ славѣнски, именпо-българскитѣ на ватиканския библиотекаръ Никола Алеманъ отъ 1623 год. и още по-старитѣ на Мрпавича отъ 1603. (Вж. Archiv. für slav. Phil. XI, стр. 300—304; Визан-

6-о. Сражението между славѣнитѣ и Хилвуда е станало на 28-и ноември, когато е и умрѣлъ послѣдниятъ.

7-о. Споредъ Прокопи сражението е станало прѣзъ 534 г., а споредъ индикцията въ епитафията би трѣбало да е 529 год., която година има 7-а индикция. Важно е да се знае, както забѣлѣзва и Иречекъ, че Прокопи е писалъ запискитѣ си по тѣзи войни по слухъ отъ други люде, понеже още отъ 527 год. заминалъ съ Велизария въ източнитѣ походи.

8-о. Г. Ефремъ Карановъ¹⁾ мисли, че старата Pautalia е била прѣименувана по името на Хилвуда въ Велблждѣ (Велбуждѣ). Наистина би могло да се съзре извѣстна съответностъ между двѣтъ имена, обаче не можемъ да се облѣга на това твърдение, докато не се намѣри нѣкой прѣмъ паметникъ, който да ни освѣтли по въпроса, особно пѣкъ като се знае, че византийскитѣ писатели отъ епохата, когато е могло да стане прѣкръшането на града, все продължаватъ да употрѣбятъ старото име. Така Хиероклесь около 530 год. пише *Παυταλία*²⁾, Прокопи въ 550 год. — *Παυταλία* (sic)³⁾, Константинъ Багренородни отъ X в. пакъ *Παυταλία*⁴⁾.

Дано редакторитѣ на „Извѣстія“та на цариградския руски археологически институтъ, които иматъ най-голъма възможностъ да обдиратъ горната епитафия, се заинтересуватъ повечко съ въпроситѣ, които тя подига.

Й. Ивановъ.

Трѣвненскитѣ рѣзбари и зографи.

Съобщава архитектъ Г. Козаровъ.

Любителъ на старонародното, миналата пролѣтъ споходихъ огнището на нашето пластично изкуство, гнѣздото на нашитѣ стари майстори-художници — Трѣвна. Право казано, ние не можемъ да искаме отъ народа си онова, що сѣ създали другитѣ напрѣднали народи; но и това, що е направилъ той при тия тежки условия за човѣшката мисль и изкуство, особно въ извѣстна посока, заслужва внимателно изучаване.

Въ мрачнитѣ ония врѣмена, когато отечеството ни е било забравено съвсѣмъ отъ външния свѣтъ, въ Трѣвна — това чисто българско градче — се развивали тихичко народнитѣ ни изкуства — рѣзбарство и иконопиство. Мѣстнитѣ майстори, насърчани или по-добрѣ принуджани отъ трѣвненскитѣ чорбаджии — тия своеобразни меценати — сѣ поддържали и усвѣршавали тия изкуства. Народътъ ни, отстраненъ отъ поли-

тійскій временникъ, I, стр. 469—492), ала и до сега не е оборено най-старото извѣстие отъ 1601 год. за славѣнския произходъ на Юстиниана въ Мавро-Орбиновото дѣло „*Il Regno degli Slavi*“. Напослѣдъкъ и П. А. Сырку зачекна въпроса. Той е на мнѣние, че прѣданието за славѣнския произходъ на Юстиниана ще да се е сложило въ България още въ врѣмето на Иоана Александра и че не е било измислено отъ Алсмаха или друго, както твърдятъ Врайсъ, Ягичъ и др. (Вж. Къ исторіи исправления книгъ въ България въ XIV вѣкъ. Т. I, вып. I. Спб. 1899, стр. 527—538).

¹⁾ Отчетъ на Кюстенд. д. н. училище за г. 1897., стр. 50.

²⁾ Synedemus, стр. 393, edit. Bonn.

³⁾ De Aedificiis, IV, I. Edit. Bonn.

⁴⁾ De Thematisbus, II, 56, edit. Bonn. — Погрѣшното писане на думата съ ч вж. съ о се обяснява отъ подобнето на буквитѣ.

тичната арена, можелъ да проявява художническа дарба само въ църквата, защото само тя му е била оставена на разположение. Иконитѣ му даваха общирно поле да развива *религиозно живописство* (иконография). Темпла, амвони, владишки тронове му даваха възможност да усъвършва пъкъ друго изкуство — *рѣзбарство*; та и самитѣ църкви даваха работа и случай да развие архитектурни способности. Трѣвна съ околнитѣ си колиби доставяше персоналъ и за третѣ споменати изкуства. Нейнитѣ иконописки и рѣзбарски издѣлия красѣха вътрѣшноститѣ речи на всички православни храмове въ нѣкогашна Турция. Зидаринитѣ пъкъ даваха тонъ въ строитбата на всички капитални сгради, най-вече църкви изъ източна Мизия и Тракия. Наистина въ тая посока работѣха и други балкански градове: габровскитѣ, калоферскитѣ, самоковскитѣ зографи и рѣзбари бѣха сжщо тѣй прочути; но прѣдъ строеното и направеното отъ трѣвненци тѣхното блѣднѣе. Който българинъ желае да изучи на самото мѣсто нашето рѣзбарство и иконописство, той трѣба непрѣмѣнно да спходи Трѣвна. Тамъ речи всѣка стара сграда, всѣки домъ е паметникъ за нашето народно строителство.

За началото на рѣзбарството и иконописството въ трѣвненско липсватъ всѣкакви данни. Старитѣ хора разправятъ, че нѣщо прѣди 100 до 150 години въ Трѣвна работѣли прочути рѣзбари и иконописци. Тия занаяти, прѣнесени по всѣка вѣроятностъ отъ нѣкои светогорски манастири, бързо се усвоили и разпространили въ Трѣвненско. Въ началото на миналото столѣтие тия занаяти били много работени по Трѣвненския балканъ: всички речи градски и селски кѣщи изъ околността сж били истински иконописки или рѣзбарски работилници.

До прѣди освобождението тия занаяти, особено рѣзбарството, бѣха стигнали до голѣмо съвършенство; но кризата, която сполѣти всички наши занаяти, не закъснѣ да се яви и тукъ. Дошло бѣше врѣме, дѣто староврѣмскитѣ еснафи да прѣклонятъ глава прѣдъ новитѣ обществени наредби. Въ всички градове, дѣто съществували рѣзбарски, иконописки и др. еснафи, тия изчезнали. Ръчната работа отстъпи на машинната; евтиното изтика скъпото; чуждото замѣсти народното. Трѣвненци, прѣдаващи изкуството си по наследство на потомци, населящи богатитѣ съ дървенъ материалъ нѣдра на Балкана, естествено по-мѣчно ще капитулиратъ. Селянитѣ (колибаритѣ) гледатъ на тия занаяти като на второстепенъ доходъ; тѣ работятъ само прѣзъ свободното си врѣме и затова утрайватъ по-дълго въ борбата. Но прѣдъ силната конкуренция отъ вънъ не е далекъ денятъ, когато тѣ ще трѣба да омиятъ рацѣ и отъ тия „благословени“ занаяти. За сега майсторитѣ се оплакватъ отъ безработица и слабо плащане, и при едно по-доходно занятие готови сж всички да се откажатъ отъ изкуството си.

Въ Трѣвна сж останали още три иконописки и една рѣзбарска работилница. По колибитѣ се работи най-вече прѣзъ зимата и то твърдѣ малко. Положението на майсторитѣ отъ тия занаяти не е завидно: при по-добра работа тѣ напушатъ занаятитѣ си, а чирацитѣ имъ, като безбѣдеще, мѣчно се главяватъ. Майсторитѣ не се оплакватъ толкова отъ европейската конкуренция — понеже тя е безсилна противъ тоя родъ ръчна работа — колкото отъ неуродата прѣзъ нѣколкото години. Като

не се строятъ църкви по селата и градоветъ, поръчкитъ за тия майстори намаляватъ. Общинитъ освѣтъ че даватъ ниски цѣни за парче, ами нѣкои, като Плѣвенската напр., се ухитрили, та вмѣсто да поръчватъ рѣзбарско темпло, строятъ го отъ зидария. Майсторитъ работятъ много евтино: селски темпла съ свой материалъ и алиятъ правятъ за 18—20 наполеона, а за градскитъ искатъ нѣщо повече. За пазарлъка майсторътъ приготвя планъ — рисунка за темплото, по която се пазаряватъ. Главнитъ поръчки се извършуватъ направо у виднитъ трѣвненски майстори, и тѣ при усилена работа раздаватъ по-маловажнитъ нѣща за работа у колибаритъ. Трѣвненскитъ майстори работятъ най-вече темпла, амвони, владишки тронове, иконостаси, крѣстове и пр. За работенъе се прѣдпочита сухо дърво безъ чепове, което не се пука и лесно се дълбае. Майсторитъ употребятъ най-често: орѣхъ, яворъ и дива лѣска (ела). За по-евтино прѣдпочита се подирната, която расте въ изобилие около Трѣвненската рѣка. Дивата лѣска, сѣщо както брѣстътъ, е доста жилаво дърво; расте повечето на високо и има прави, хубави стѣбла, безъ чепове. Стѣблото, насѣчено и наръзано на главини до два метра дължина, се оставя да изсъхне, сгѣдъ което се рѣже на доста дебели дѣски отъ 6 до 8 см. Изсъхналитъ добръ дѣски получаватъ хубава тъмножелтикава боя, стружатъ се отъ дѣтѣ страни добръ, и споредъ потребното „таблò“ залѣпятъ се по двѣ или три парчета наедно. Приготвеното по тоя начинъ таблò се постави на тезгяха за рабата, дѣто се почва чисто специалното изкуство на рѣзбаря. Образцитъ „тишари“, които рѣзбарътъ си е приготвилъ отъ прѣди още на книга — повечето, или пъкъ всичко работено по фантазия — прѣвжда съ моливъ на дървото и почва дълбанъето съ специалнитъ за тая работа сѣчива. Има нѣколко вида сѣчива: едни като длѣто, други като ножчета, а трети като пили¹⁾ — изобщо пригодени споредъ мѣстото и формата, която иска да се даде по отдѣлнитъ прѣдмети. Слѣдъ прѣвършѣека на работата отдѣлнитъ части, които трѣба да съставятъ обекта, се сглобяватъ и майсторътъ почва да пили недогладенитъ още форми. Изцѣло работата е морна и дълга. За изработката на едни срѣдна рѣка входни царски двери, за които се иска толкова изкуство, дѣто майсторътъ ще употребѣи най-малко 25 надници, и за своя трудъ, алиятъ, материалъ, той ще се надѣе едвамъ на 65 лева възнаграждение!

До колкото можахъ да узная, въ турско врѣме сѣ били извѣстни у насъ двѣ рѣзбарски школи: *трѣвненска* и *калоферска*. Начинътъ на работенъето и въ двѣтъ е билъ речѣ единъ и сѣщи; различавали се само по декоративнитъ елементи, що сѣ вмѣстали въ своитъ произведения. Между разнитъ форми за декорации калоферцитъ сѣ употребѣяли повече листи, и то много едри, когато трѣвненцитъ сѣ прѣдпочитали ситнитъ листи, разиѣсени съ цвѣтъ. Нагледно първото може да се види на темплото на храма св. Богородица въ Габрово, работено отъ калоферци. Но изобщо трѣвненскитъ рѣзбарски издѣлия, като по-деликатни и по-хубави, сѣ се повече прѣдпочитали и търсили.

¹⁾ Добръ е да се събератъ всички *термини*, както за сѣчивата, така и за работата и за произведенията у рѣзбаритъ. Тия термини ще съставятъ важна часть отъ рѣчника на художествата у насъ. Въ статията на Д. Уста-Генчовъ „Нѣколко думи за сѣчивата и за пилинѣ“, ИС. LI. 821—28, сѣчивата иматъ общо име *монотили* (825). — Р.

Въ Тръвненско сж работили много талантливи рѣзбари-майстори, но твърдѣ малко се знае за тѣхъ. Повечето отъ тѣхъ, като безграмотни, освѣнтъ произведенията си не сж оставили никакъвъ писменъ споменъ. Вгледайте се само въ темплата, въ владишкитѣ тронове на църквитѣ въ Търново, Сливенъ, Пловдивъ, Хасково, Т.-Пазарджикъ, Тръвна и др. и си мислете за сръчността на тия скромни, но инакъ даровити майстори.

Отъ старитѣ майстори-рѣзбари въ Тръвненско за сега ни сж известни само: дѣдо *Пенчо Ошанецътъ*, дѣдо *Захария*, дѣдо *Димитъръ Дойковчето* и дѣдо *Кольо* отъ Новаковци. Уста *Димитъръ Ошанецъ* и уста *Иванъ* отъ Почуковци сж работили прѣди сто години двата конкурсни тавана въ хаджи-Христовата къща въ Тръвна — единчкитѣ известни за сега по хубостъта си въ Българско. Всичката рѣзба (марангозъ) въ Тръвна е работена отъ тия майстори; а хубавото темпло въ новата трѣвненска църква е работено отъ тримата известни на врѣмето си майстори: *Драгошинъ Марангозътъ*, дѣдо *Пенчо Ошанецътъ* и дѣдо *Кольо Новаковчанинътъ*. Уста *Генчо Кичевъ* — прочутиятъ майсторъ на Варненската нова църква — се е занимавалъ сжщо съ рѣзбарство, но извънъ обикновеното си занятие.

Сега въ Тръвна има само една рѣзбарска фирма — *Генчо Петровъ*, родомъ отъ колибитѣ Генчовци. Отъ сжщото село упражняватъ занаята: уста-*Генчо Новаковъ*, *Недѣлко Ганчевъ* и *Цанъ Кжсовски* изъ Селскорѣчката селска община.

Азъ споходихъ работилницата на единчкия, а може би и послѣдния трѣвненски рѣзбаръ — *Генчо Петровъ*. Той е младъ, симпатиченъ и пѣргавъ момъкъ; заварихъ го че работи самъ въ дюкяна си двери, назначени за темплото на една селска църква въ Кесаревска околия. Неможехъ да се начудя на неговото умѣние и сръчностъ. Не посѣщавалъ никаква скулпторска академия, той работѣше съ длѣтото като даровитъ скулпторъ. Царскитѣ двери, които работѣше, бѣха истинско майсторско дѣло. Всичко отъ него бѣше по фантазия: скицитѣ самъ си ги приготвяше, па и самъ ги дълбаеше. Розетата по срѣдата на дверитѣ, ламята, що опасване горната частъ на двернитѣ крила, както и многобройнитѣ цвѣта, що изпълняха празнитѣ полета, говорѣха за таланта на майстора и за умѣнието му да владѣе характернитѣ на българската орнаментика форми. *Генчо* се почуди най-напрѣдъ на любопитството ми, па като се увѣри, че нѣмамъ на умъ да крадъ изкуството му, той ми показа три негови собствени плана — рисунки на темпла, приготвени по порѣзка на разни църкви по Българско. Едното било назначено за *Плѣвненската църква*, ала не билъ честитъ да се прослави съ него: плѣвненци предпочели подевтиното. Изуменъ бѣхъ когато видѣхъ, че и тритѣ плана бѣха работени като детайли въ мѣрка отъ човѣкъ, който всичкото си образување бѣ получилъ само въ основното училище!

Генчо Петровъ е родомъ отъ колибитѣ *Генчовци*, половина часъ на с.-з. отъ Тръвна, Скорчанска община. Занаята си — рѣзбарството усвоилъ отъ баща си *Петъръ Генчовъ*, срѣдна рѣзка майсторъ, починалъ на 1899 г. На седемгодишна възраст влѣзълъ въ *Бижовското основно училище*, което напуска прѣзъ 1892 год. Като ученикъ отъ III отдѣление, и за да научи занаятъ, отива съ баща си по гурбетликъ. Първото мѣсто,

дѣто работилъ, било Търновското село Драгижево, дѣто носилъ калъ за дюлгеритѣ. Слѣдната година баща му го завелъ въ Пловдивското село Горна-махала, дѣто изпълнявалъ сжщата работа при градежа на селската църква. Чакъ на третия година, когато баща му спазарява темплото на Русенската църква „Всѣхъ святихъ“, на Генча се позволило да избада въ рѣзбарския занаятъ. Отъ тогава се прѣдава той на тоя споредъ него „чистъ и хубавъ занаятъ“, та не пропусналъ нийдѣ случаи да работи съ баща си. Отъ тогава и до послѣдно той е работилъ подъ бащината си фирма въ селата Кулата (Русенско), Скорцитѣ (Тръвненско), Генчовци и Чакалитѣ (Дръновско), Джадж-гьолъ (Търн.-Сейменско) и Банеска (Бѣленско).

Прѣзъ 1898 год. Генчо отвара самостоятелъ дюкянъ и името му почва да се чува по разни села и църкви. Той изработва по свой планъ петъ кашни иконостаса, деветъ царски дъри и седемъ кръста. А прѣзъ 1899. год. почва, прѣзъ 1900. г. свършва единъ изящно изработенъ владишки тронъ за църквата „Св. Архангелъ“ въ с. Горни-Сѣновецъ (Кесаревско). За сжщата църква по свой планъ изработва едно цѣло темпло и единъ иконостасъ. Тая година Генчо отива войникъ, и ако казармата не го върне къмъ стария му занаятъ, ще се тури може-би край на трѣвненското рѣзбарство.

Не далеко отъ трѣвненския мостъ, надъ едничката градска гостилница, се намира най-важното зографско ателие въ Тръвна. Когато го сподихъ, въ него работѣха само двама зографи (иконописца). Седнали на пода по „турски“, тѣ държаха прѣдъ себе си платненитѣ „табла“, назначени за живописъ. Околоврѣстъ по стѣнитѣ на ателието бѣше нареденъ складътъ — стояха натрупани икони отъ разна голѣмина, приготвени за проданъ. На друга страна до стѣната бѣше изогравенъ триножникъ, смобенъ отъ не дотамъ додѣлани дървета, употребяванъ за подложка при живописането на по-голѣми икони. Изцѣло — всичко прототипъ на модерно живописко ателие.

Таблата имъ се състоятъ отъ правоугълни липови черчевета, облѣпени на едната страна съ платно. На това се приготвя основата — тънъкъ гладъкъ платъ отъ гипсъ, разбърканъ съ лѣпило, който като изсъхне, служи за основа на картинитѣ. Приготвената съ свободна ръка отъ майстора рисунка на тънка хартия се прѣважда съ тъменъ моливъ върху таблото. На така приготвеното веднжжъ табло майсторътъ почва работата съ четката, като полага боитѣ споредъ мѣстото, формата, а главно — споредъ своето разбирање. При доста грубитѣ грѣшки картинитѣ, що видѣхъ, говорятъ много за умѣнието и вкуса на тия самобитни майстори. Подобно на рѣзбаритѣ, зографитѣ получаватъ занаята си по наслѣдство. Двата занаята, като подобни въ основата си, не е рѣдкость да се практикуватъ отъ едно и сжщо лице, та добъръ зографъ да бѣде и добъръ рѣзбаръ, или наопаки.

Сжщо както рѣзбарскиятъ занаятъ и зографството отпада. Прѣди освобождението зографитѣ сж работили повече и по-сжжно; но пакъ въ Тръвна зографитѣ сж повече, отколкуто рѣзбаритѣ. Зографството за сега се работи само въ три работилници: *Тодоръ Генковъ*, *Ив. Къмчевъ* и *Георги Димитровъ* работятъ заедно въ спододената отъ мене работилница. Другитѣ двѣ сж на *Тотю Михалевъ* и *Цаню Захариевъ*. Дори и една трѣвненка се занимава съ зографство. Сравнение въ работата на

тия майстори мажню може да стане. Споредъ твърденъето на вѣщи майстори, отъ всички въ околността на най-добрѣ работи дѣдо Рачо отъ Габрово, който „не златосва иконитѣ, но всичко отъ рѣжа пише.“

Разгледахъ готовитѣ вече икони. Повечето отъ тѣхъ бѣха доста вѣщо зографисани. На една отъ тия икони светията бѣше изобразенъ съ прѣсти на краката си отъ еднаква голѣмина. Запитахъ одного отъ майсторитѣ, защо работятъ така, и не забѣлѣзватъ ли тая очевидна грѣшка? На това майсторътъ отговори лаконически, че така сж ги учили майсторитѣ имъ. Между другото спомнихъ имъ за интереснитѣ икони по старитѣ търновски църкви, особно за ония въ митрополитската църква. На запитването ми, дали сж ги виждали, двамата майстори речи едногласно заявиха, че често ходили въ Търново по работа, минували сж около тѣхъ, но и до сега не сж се отбивали да ги видятъ. До колкото разбрахъ, тия зографи-майстори въ изкуството си стомятъ далечо назадъ отъ другаритѣ си рѣзбари. Отъ всичко се вижда, че у тѣхъ има твърдѣ слабо желание да усвѣршаватъ начина на своето зографисване. Вѣрни на традицията, тѣ не могатъ или пъкъ не искатъ да знаятъ повече отъ своитѣ прѣдходници. При конкуренцията на евтинитѣ руски икони тѣхъ, нитѣ произведения оставатъ безъ назаръ, и затова тѣ сж отчаени отъ занаята си. При желанието имъ да задоволяватъ вкуса на своитѣ невѣжни клиенти, тѣ не се грижатъ да научатъ нѣщо по-хубаво и модерно. При всичкия имъ застои въ изкуството, напоследѣкъ тѣ сж се потрудили да въведатъ нѣщо по-модерно; именно — набавили си прѣдложки отъ руски икони; но *прѣдъ протеста на нѣкои наши владѣици, тѣ се отказали и отъ това си скромно желание!*

Вънъ отъ всичко това, намъ ни се иска да вѣрваме, че ако тия майстори — зографи и рѣзбари — бѣха видѣли нѣщо повече по занаята си, ако бѣха се упатили въ изкуството си, при своитѣ дарби биха извършили много нѣщо въ областта на тия народни изкуства. Какво би струвало напр. на държавата, ако вземѣше нѣкой отъ по-способнитѣ между тѣхъ и имъ дадѣше достъпъ въ софийското Рисувално училище, за да се запознаятъ съ теоретическата страна на изкуството? Шестъ месѣца, или година врѣме, прѣкарано въ занятие, мислимъ ще бѣде доста да влѣятъ животъ въ тия толкова хубави занятия и да дадѣтъ бѣдеще не само на тия млади, но и на голѣма частъ отъ населението на Тръвненската околностъ. При това нека не се забравя, че тия млади при една държавна или общинска поръчка на обектъ отъ занаята имъ — както е случая съ новитѣ Прѣславска и Ючъ-бунарска църкви — ще могатъ сами да изкаратъ прѣхраната си въ София. Нужна е само разпоредителностъ на държавата; и надѣваме се, че дѣлото въ късо врѣме ще покаже плодовѣтъ си.

Рѣзбарството като изкуство е много характерно за нашата архитектура и намъ ни се налага свещенъ дългъ да го пазимъ за винаги или поне за по-дълго врѣме у народа си. Майсторитѣ измिरатъ, занаятътъ пропада, а ние на всичко това гледаме съ олимпийско хладнокрѣвие. Не така правятъ чуждитѣ народи: тѣ събиратъ и грижливо пазятъ всичко, що се отнася до тѣхния битъ и изкуство. Ако ромѣнитѣ не прѣдвиждаха ефекта, тѣ не биха напразно изложили владишкитѣ тронове, сигурно правени отъ нѣкой наши майстори, въ тѣхния павильонъ на послѣдното

парижко изложение. Така ли правимъ ние? Ние не само че не съумѣхме до сега да се похвалимъ съ тоя най-важенъ клонъ отъ нашата чисто народна архитектура, както бѣ тая година случаятъ на всемирната изложба, но не сме се свѣстили дори да съберемъ всичко, що има създадено въ областта на рѣзбарството и стои прѣснато въ изобилие по разнитѣ краища на отечеството ни. Ние до нѣкога сигурно ще искаме да наваксае изгубеното, да съберемъ своитѣ архитектурни паметници; но дали тогава не ще бѣде вече късно?...

Originile Principatelor române, de Dimitre Onciul, București, 1899. 8°. 252 стр.

Подъ горния насловъ е издалъ букурещкиятъ професоръ Д. Ончулъ четениятъ отъ него въ „Ромънския Атенеи“ въ Букурещъ двѣ лекции върху началото на двѣтъ княжества Влашко и Молдова, които заедно образваха прѣди четиресетъ години днешното влашко кралство. При все че тия лекции сж изложени популарно, тѣ иматъ наученъ характеръ; и понеже основанията на многото нови и контраверсни възгледи, изказани въ тѣхъ, авторътъ не може да ги посочи въ самитѣ си лекции, той ги дава допълнително въ бѣлѣжки, които завзиматъ по-голѣмата частъ отъ книгата му (105—252 стр.). Авторътъ се явява въ своя цѣненъ трудъ отъ рода на ония учени, които прокарватъ нови пѣтеки въ науката. Той не се бои никакъ, че прѣди себе си има забѣлжителни историци, както заслужениятъ ветеранъ въ влашката историческа наука, Хаждзу, и както ашкийтъ професоръ А. Ксенополъ, който е издалъ най-капиталния трудъ по историята на ромънитѣ (6 тома), който трудъ се смѣта послѣдна дума по ромънската история. Тия свои възгледи г. О. е изказалъ пѣтемъ още прѣзъ 1885 г. въ една своя статия „Critica teoriei lui Rösler“ въ „Convorbiri literare“. Прѣко критиката на неговата теория отъ страна на Ксенополъ („Istoria românilor“, t. I, p. 568—578 и на Хаждзу („Negru Voda!“), г. О. поддържа своитѣ възгледи още по-рѣшително въ послѣдната си книга.

Кои сж тия негови възгледи?

Професоръ Ончулъ прокарва идеята, че влашкото господарство има началото си въ българското царство на Аспъровци, а не въ Трансилвания, както гласи ромънскиятъ лѣтописъ. Тоя свой възгледъ г. О. черпи отъ една анонимна влашка хроника, която имала и български текстъ („Istoria țerei românești de când au descălecat pravoslavnicii creștinii“), редактирана окончателно къмъ края на XVII. вѣкъ, но съдържаща части, писани още въ началото на XVI. вѣкъ. Споредъ тая хроника въ западната частъ на Влашко, въ Олтения, е сѣществувала една политическа организация, по-стара отъ влашкото княжество, основана отъ жители ромънски, дошли отъ Балканския полуостровъ подъ ръководство на боляри, измежду които сж били избирани бацове, които се наричали „басараби“. При все че отъ тая традиция, която говори за емиграция на балкански власи въ Олтения, Банатъ, Трансилвания и пр., би могло да се заключи, че тя е единъ споменъ за паселяването на Дакия отъ Траяновитѣ римляни, г. О. мисли обаче, че туй е дума за една по-късна емиграция, причинена отъ важни насилствени обстоятелства, което се изразявало чрѣзъ думата „pribejit“.

която означава — *прибѣгнала*, и приема, че тая емиграция е станала при дохождането на българитѣ и основанието на българското царство, като се опира и върху други извори влашки, които сѣщо така смятатъ тая емиграция отъ Балканитѣ като по-късна, къмъ VII и VIII в. (*Cogălniceanu, „Histoires de Valachie etc.“, Berlin, 1837*) и производятъ дори рода на басарабитѣ отъ българско потекло (*„Istoria țerei Românești dintru început“, писана отъ 1668—1680, въ „Лѣтописитѣ на Когѣлничану“*). Професоръ Ончулъ мисли, че ако сѣ уцѣлѣли дакийскитѣ власи, непрѣкъснатото живѣние на които въ Траянова Дакия и той признава, това се дължи на постоянни прииждания отъ югъ на жители отъ ромѣнско произхождение, благодарение на което влашкиятъ елементъ, толкова силенъ отначало въ Балканския полуостровъ, билъ ослабенъ и погълнатъ съ малки изключения отъ славѣнитѣ, а тоя отъ Траянова Дакия усиленъ, най-паче прѣзъ врѣмето на двата вѣка миръ и спокойствие, обезпечени за тая страна отъ силното българско царство, когато и дакийскитѣ и балканскитѣ власи живѣли подъ една власть на българскитѣ царѣе. Подъ владичествомъ на българитѣ и въ тѣсна свръзка съ тѣхъ се е организувало владѣнието на басарабитѣ въ олтенския Банатъ, както сѣ били организувани и българскитѣ воеводства отъ Трансилвания, Марамурешъ и Банатъ, които се намѣрили туку при дохождането на маджаритѣ. Българската организация на тия воеводства, които сѣ били завоювани прѣзъ X. и XI. в. отъ маджаритѣ, се е запазила до XVI. вѣкъ. Отъ тогава само е могла да се закрѣпи българска култура между дакийскитѣ власи, да се установи българскиятъ езикъ въ черквата имъ и държавата, да се развиятъ българско-византийскитѣ институции, които траяха у власитѣ до най-ново врѣме, безъ да бѣдатъ поколебани отъ по-новото влияние на маджарското кралство и на католишката пропаганда. Дори и когато България бѣ паднала подъ византийското иго, влашката черква остава зависима отъ Охридската българска архиепископия, фактъ, който се потвърждава и отъ обстоятелството, че при основанието на влашкитѣ княжества въ XIII. и XIV. вѣкъ тѣхната черква се намирала въ зависимостъ отъ тая архиепископия. Когато отъ XI. вѣкъ българскитѣ воеводства на сѣверъ отъ Карпатитѣ и Дунавъ се намирили вече подъ владичествомъ на маджаритѣ, а страната на лѣвия брѣгъ отъ Олта подъ онова на печенезитѣ, само Олтения отъ прѣдишнитѣ заддунавски воеводства оставала свободна прѣзъ врѣмето на византийското владичество надъ България, и тамъ туря г. О. производътъ за нова Ромѣния; отъ тамъ произлѣзло споредъ него влашкото господарство, отъ тамъ дохожда и първата династия на басарабитѣ въ влашкото княжество.

За сѣществуванъето на Олтенското воеводство прѣзъ това врѣме г. О. намира доказателство въ великата нѣмска поема „*Nibelungenlied*“ отъ XII. вѣкъ, въ която се споменува за единъ влашки воевода Ромункъ, който съ чета отъ 700 юнака се явилъ прѣдъ Атила (анахронизъмъ) наредъ съ другитѣ съседни владѣтели. Споредъ г. О. такъв воевода ромѣнски не можелъ да дойде отъ друго мѣсто, освѣнъ отъ Олтения, понеже другитѣ влашки воеводства се намирили вече подъ чуждо иго. Отъ туку, отъ Олтения и отъ Трансилвания, слѣдъ заминуванъето на печенезитѣ около половината на XI. вѣкъ въ Балканския полуостровъ, на-

ченалъ да се разпространява влашкиятъ элементъ къмъ източнитѣ страни на Траянова Дакия — къмъ Днѣптеръ и Черно море; защото куманитѣ, които замѣстили печенезитѣ въ Дунавскитѣ области, оставали и за на-прѣдъ плътно заселени само въ прѣдишнитѣ си жилища между Днѣптеръ и Донъ, а западнитѣ си владѣния заселявали твърдѣ малко. Около половината на XII. вѣкъ източната страна отъ Влахия и Молдавия е била вече заета отъ власи, които се споменуватъ въ византийскитѣ източници като помощници на византийския императоръ Мануила въ борбата му противъ маджаритѣ. Двадесетъ години слѣдъ това отъ тукъ помагатъ тѣ на своитѣ братия отъ Балкана, да отфърлятъ византийското иго и да основатъ второто българско царство на Асѣнъовци.

Съгласно съ византийскитѣ източници и прѣко мнѣнието на най-виднитѣ славѣнски авторитети, г. О. отдава голѣмо значение на ромѣнския элементъ при освободителното движение на българитѣ къмъ края на XII. в. и смѣта безсъмѣнно Асѣнъовци отъ влашко потекло. Но той приписва това голѣмо значение не на балканскитѣ, а на дакийскитѣ власи, въ противоположностъ на най-виднитѣ влашки авторитети по тоя въпросъ. Власитѣ отъ сѣверния брѣгъ на Дунавъ взели споредъ г. О. много живо участие, заедно съ куманитѣ, при освободителната война на българитѣ противъ византийцитѣ подъ ръководството на Асѣнъовци, и тѣ се присѣдинили къмъ българо-ромѣнското царство, основано отъ тѣхъ. Двойната титла на Асѣнъовци и на търновския архиепископъ (rex Bulgariae et Blachiae, и Primas bulgarorum et vlachorum) доказвала споредъ него, че още отначало въ движението участвували народитѣ отъ двата брѣга на Дунава; и понеже никога името Влахия не е било давано на Мизия, освѣнъ въ нѣкои не важни френски източници, затуй подъ това име трѣбало да се разбира Влахия отъ лѣвия брѣгъ на Дунава, което иметая страна носѣла и досега. По тоя въпросъ г. О. стои въ съгласие съ възгледа, прокаранъ и отъ насъ („Дако-ромѣнитѣ и тѣхната славѣнска писменостъ“, отъ д-ръ Л. Милетичъ и Д. Д. Агура, стр. 46—58), че при освобождението на България отъ Петра и Асѣня сж взели участие заддунавскитѣ власи, че при първитѣ Асѣнъовци до половината отъ XIII. в. Влахия отъ лѣвия брѣгъ на Дунава прави частъ отъ ромѣно-българското царство, отъ което се отдѣля тя само слѣдъ Асѣня II.

Въ тия свои възгледи г. О. се намира въ съгласие съ много отъ славѣнскитѣ изслѣдвачи. Но той отива и по-нататѣкъ и се заива да докаже, че дори и образуването на влашкото княжество (1290 г.) има началото си въ царството на Асѣнъовци, поради което неговата теория се нарича отъ професора Хаджу „teoria bulgareasca“ („Etimologicum magnum Romaniae IV, Bucuresti 1898“, pag. XLVIII, въ „Originile țerei Românești“). Той отфърля влашкия лѣтописъ за образуването на влашкото княжество отъ трансилванския князь Радулъ Негру, който ужъ слѣзълъ отъ Амлашъ и Фегарашъ въ Къмпу-Лунгъ и се установилъ въ Арджешъ, първата столица на влашкото княжество. Споредъ анонимната хроника „басарабитѣ отъ Олтения заедно съ всичкитѣ боляри, които били по-прѣди задъ Олтъ, станали всички, та отишли прѣдъ Раду Негру воевода, основателтъ на влашкото господарство отъ мѣтописа, и му се подчинили, като го признали за свой господаръ“. Професоръ О.

като взима прѣдъ видъ устната поетическа традиция влашка, иска да докаже, че основателятъ на влашкото княжество се е наричал не Раду Негру, а само Негру воевода, и така е билъ той познатъ и въ чуждата литература (Lussari „Copioso ristretto degli annali de Ragusa“), и че това име е било смѣсено въ влашкия лѣтописъ съ Радулъ Басарабъ отъ 1373—1384 г., комуто се приписва и основанието на влашкото княжество; че Негру Вода не е реална личностъ, а легендарно олицетворение на всичко, което стои въ свръзка съ основанието на влашкото господарство; че основателятъ на влашкото княжество, Негру Вода, комуто се подчинили басарабитъ отъ Олтения, е прѣдставителъ на източна Влахия, която носѣла име *Черна Влахия*, единственъ реаленъ фактъ, отъ който е могло да произлѣзе името *Негру Вода*¹⁾; че народната традиция не знае да е дошелъ Негру Вода отъ Амлашъ и Фагарашъ, както гласятъ влашкитъ хроники, а знае само, че той е дошълъ отъ другадѣ; че Негру Вода, който споредъ народната традиция основалъ влашката държава и комуто се подчинили басарабитъ и станали негови наследници, не можелъ да прѣдства осѣнъ царството на Асѣнъовци, прѣдхождаще непосредно владичеството на влашкитъ господари, което царство, поради краткостта на неговото съществуване, едва отъ половинъ вѣкъ, не е могло да остави ясенъ споменъ въ паметта на народа; че доброволното подчинение на басарабитъ отъ Олтения на източното влашко господарство, като по-силно и въ състояние да ги покровителствува, не би могло да се отнесе осѣнъ къмъ царството на Асѣнъовци върху българитъ и власитъ, които възстановили старитъ връзки между олтенския Банатъ и между бившето българско царство; че подчинението на отдавна съществуващитъ владѣтели на Олтения на единъ малкъ князь отъ Амлашъ и Фагарашъ, който да е слѣзълъ отъ планинитъ и да е основалъ влашката държава, не би могло да има никакъвъ смисълъ.

Това свое мнѣние г. О. се старае да подкрѣпи съ исторически доводи. Така той констатира съществуването на васални княжества въ врѣмето на Асѣнъовци както вѣтрѣ въ България княжеството на Хрѣля (въ Просѣкъ на Бардаръ), на Иванку (въ Родонитъ) и пр., тъй и вънъ отъ нея, въ Влашко. Тукъ намира той двѣ княжества, едно на дѣсния, друго на лѣвия брѣгъ на Олтъ, документирани въ една диплома на маджарския кралъ Бела IV. отъ 1247. г. и находещи се въ васални отношения къмъ послѣдния. При нахлуването на татаритъ, влашката страна се намирала още съединена съ България подъ владичеството на Асѣнъовци, за което тя се и нарича въ татарската хроника на Рашида „страна на българитъ“. Така се именува влашката земя на сѣверъ отъ Дунава и въ сѣврѣмнената картография²⁾. Въ споменатитъ двѣ влашки княжества на дѣсна и лѣва страна на Олтъ владѣли, споредъ хрониката на Рашида, на западъ Bazagan-ban, или банъ Басарабъ, а на изтокъ Mislau, или Seneslau на маджарскитъ източници, воеводата на каранласитъ, по името си очевидно отъ славѣнско потекло. Отъ тия дати заключава г. О. слѣднитъ засвидѣтелствувани факти за началото на влашкото

¹⁾ Въ една татаро-персийска хроника власитъ на изтокъ отъ Олтъ се наричали Кара-Улаги, сир. черни власи, както и страната се наричала „Черна Влахия“, както се нарича и до днесъ у българитъ (Кара-Влашко), сърбитъ и гръцитъ.

²⁾ D'Obsson „Histoire des mongols“.

господарство: 1) че олтенският Банатъ на басарабитѣ съществувалъ прѣзъ врѣмето на нашествието на татаритѣ (1241 г.) и че слѣдователно свѣдѣніята на анонимната хроника за тоя банатъ се потвърждаватъ исторически; 2) че „чернитѣ власи“ и „Черна Влахия“, единствената реална основа за легендарния Негру Вода на влашката традиция, се констатира въ действително исторически въ източната страна на Влахия, дѣто основалъ той своята държава; 3) че Влахия, съединена тогава съ България въ царството на Асѣнъовци, се нарича въ източникитѣ България, очевидно поради това съединение. По такъвъ начинъ довежда г. О. въ съгласие свѣдѣніята на традицията и на историята относително основанието на влашкото господарство и заключава, че всички тия свѣдѣния се синтезиратъ въ владичеството на Асѣнъовци въ Влахия.¹⁾

Това свое мнѣние поддържа г. О. и съ българската традиция, въ която се казва, „че слѣдъ това Асѣнъ покори подъ своя властъ и *дайтъ Влахи* и направи ги поддани.“²⁾ Тия двѣ Влахи, завладѣни отъ Асѣнъ, напълно отговорили на Олтения и Черна Влахия, съществуващото на които се констатира при нахлуването на татаритѣ, отъ които Олтения съществувала още отъ врѣмето на старото българско царство, а второто и главното било основано отъ Асѣнъовци. Източното воеводство, вижда се, отначало се управлявало като провинция подъ ръководството на единъ воевода, и само по-послѣ станало автономно княжество подъ единъ васаленъ князь, както се намирало вече подъ Маджаритѣ въ 1247. година. Като наследници на Асѣнъовци, влашкитѣ воеводи, и слѣдъ тѣхъ молдавскитѣ, изразявали своя суверенитетъ съ името Иоанъ, съкратено Іо, взето отъ името на първия отъ Асѣнъовци, признатъ царъ на българитѣ и власитѣ, Калоянъ или Йоница, който билъ коронуванъ отъ полския легатъ въ Търново (1204 г.). Това име личело въ титлитѣ на влашкитѣ и молдавски владѣтели въ значение на суверени, както всичкитѣ римски императори носѣли съ също значение титлата саезаг, отъ името на първия императоръ. Отъ тая свръзка на влашкитѣ воеводства съ българското царство произлизали и институциитѣ отъ византийско произхождение на влашкитѣ княжества. Ако държавата въ Влахия би била основана отъ Маджарско, нейнитѣ институции трѣбало да носятъ характеръ маджарски, което не е вѣрно. Въ свръзка съ всичко това г. О. заключава, че произхождението на държавата на Негру Вода отъ влашката традиция трѣба да се дѣри въ царството на Асѣнъовци. А това заключение досущъ е сѣщото, за което се догажда вече Венелинъ при обяснението на името Иоанъ отъ титлата на влашкитѣ господари. Ето що сме казали ние („Дако-ромѣнитѣ и тѣхната славянска писменостъ“, стр. 56) по сѣщия въпросъ по поводъ на Венелиновото мнѣние: „Венелинъ съ право подозира тукъ, сир. въ титлата Іо, силно доказателство, че държавното право на второто българско царство се е простирало и върху странитѣ прѣко Дунава. И ние не можемъ *имамъ* да разберемъ, какъ е попаднало въпросното Иоанъ въ титлата на ромѣнскитѣ воеводи“. По това, което професоръ Ончулъ не казва, а което напротивъ въ голѣма частъ професоръ Ксенополъ признава, е че въ полза на горното заклю-

¹⁾ Въ единъ Каталански атласъ отъ 1375 г. странитѣ на Влахия и Молдавия са означени подъ име „Bulgaria“.

²⁾ „Царственикитѣ“ на Паясия, стр. 45.

чение е и фактътъ, че въ Влахия е имало плътно славѣно-българско население, което е наложило на ромънитѣ своя езикъ като официаленъ. Не е билъ наложенъ тоя езикъ само „по мода, официално, чрѣвъ черевата“, както се изразява Хаждѣу („Дако-ромънитѣ и тѣх. слав. писм.“), а защото въ Влашко имало здрава основа за славѣнска култура въ гѣстото славѣно-българско население, което само отпослѣ се прѣтопило въ влашкия елементъ (Ксенополъ, т. I, стр. 381). Тоя именно славѣно-български елементъ е свързвалъ двата брѣга на Дунавъ не само политически, но и етнографически. Отъ новитѣ материяли и изслѣдвания, направени върху тѣхъ по езика на влахо-българскитѣ грамоти,¹⁾ за събиранieto и издаванието на които особенъ трудъ е положилъ досега професоръ д-ръ Л. Милетичъ, се доказва вече доста ясно, че въ Влахия и Молдавия сѣ живѣли български славѣни, и че славѣнскитѣ езикъ у власитѣ е билъ езикъ живъ, говоренъ отъ голѣма частъ на населението и на влашката аристокрация на бояритѣ (боляри). Тия влашки княжества, основанието на които така убѣдително полага професоръ Ончулъ въ зависимостъ отъ второто българско царство, безъ друго сѣ не намирали въ това положение и поради тѣсни национални свръзки. Това се доказва и отъ честитѣ борби, които водиха българитѣ заедно съ своитѣ братя задъ Дунава противъ маджаритѣ и слѣдъ татарското нахлуване, когато по източницитѣ се констатира вече маджарскитѣ суверинитетъ надъ българскитѣ задъ-дунавски княжества. Въ тая борба винаги се борятъ рамо до рамо българскитѣ войски съ тия отъ влашкитѣ воеводства. Вратска кръвъ е текла въ жилитѣ на българи и власи отъ двата брѣга на Дунавъ, братски интереси сѣ ги съединявали. За това тѣ се борятъ заедно и противъ маджари, и противъ гърци, и противъ сѣрби. Маджаритѣ взеха надмощие надъ българскитѣ воеводства задъ Дунава само когато слѣдъ смъртта на великия Асѣнь II. послѣдвахъ на българския прѣстолъ редъ слаби царѣ, и когато ударътъ, нанесенъ отъ татаритѣ, бѣше разклатилъ отъ основа българското царство. Когато пѣкъ турцитѣ дойдоха да турятъ край на ослабеното българско царство, българскитѣ княжества отъ Влашко и Молдова бѣха вече доста заякнали, за да продължатъ като наслѣдници на своитѣ изнемошѣли братя отъ югъ на Дунавъ борбата противъ врага на християнството още току речи цѣлъ единъ вѣкъ, до като паднаха заедно съ маджаритѣ подъ турското иго.

Влашкитѣ господарства въ първитѣ вѣкове сѣ били още доста живи български организми; въ тѣхъ обаче сѣ живѣли въ голѣми количества власи и влашкиятъ елементъ можа да наддѣлѣе само слѣдъ като прѣстана да сѣществува политически свободна България. Ослабването на българския елементъ и усиляването на влашкия може добръ да се прослѣди отъ издаденитѣ до сега влахо-български грамоти, отъ втората половина на XV. вѣкъ. За да се довърши обаче окончателно процесътъ на асимилацията на българския елементъ, трѣбаше да минатъ още цѣли три вѣка, до края на XVII. вѣкъ.

¹⁾ „Дако-ромънитѣ и тѣхната славянска писменостъ“ отъ д-ръ Л. Милетичъ и Д. Д. Агура. — „Нови Влахо-български грамоти отъ Брошовъ“, отъ д-ръ Л. Милетичъ.

Получени сж въ даръ слѣднѣтъ книги за библиотеката на Българ. книжовно дружество:

(продължено).

Българско Княжество — Дирекция на Статистиката. *Движение на населението презъ 1899. година. Частъ I. Раждаии, умираии и жениоби по населени места.* Софил. Държавна печатница. 1901. 4° стр. 119. Ц. 1'75 а.

Годишникъ на Т.-Пазарджишкото Българско читалище „Виделина“ за отчетната читалищна 1900. година. Собствено издание на читалището, № 1. Т.-Пазаржикъ. Печатница „24-й Апрель“ на Цв. Радуловъ, 1901. 8° стр. 104. Ц. 1 левъ.

Годишникъ актъ въ Императорскомъ Казанскомъ Университетъ 5. Нолбръ 1900 года. Прилож. въ Учен. Зап. Каз. Унив. за 1901 год. Январъ. Казань, 1901.

Жуковикъ, Иванъ М. *Геология Србије. Део други. Еруптивне стене* (из Сарајева Т. С. Урошевика профессора Велике Школе). — Српска Краљевска Академија — Београд, 1900.

— *Геология Србије. Део други. Еруптивне стене, Атлас слика 2.* — Српска Краљевска Академија, Београд, 1900.

Отчетъ на Бистендилското държавно педагогическо трикласно и образцово училище за учебната 1899/1900 година. Софил. Придворна печатница Бр. Прошекони, 1901. 8°, стр. 48.

Отчетъ о состоянии и дѣятельности Императорскаго С.-Петербургскаго Университета за 1900 годъ. С.-Петербургъ, 1901.

Поповъ, д-ръ Н. М. *Шестъ лекцій о прогресивномъ развитіи помъманихъ.* Прилож. въ Учен. Зап. Каз. Унив. за 1901 годъ. Февраль. Казань, 1901.

Sainean, Lazare. *Une carrière philologique en Roumanie (1885—1900). I. Les péripéties d'une naturalisation, mémoire auto-biographique.* Par --. Bucarest. 1901.

Челпановъ, Г. *Прегледъ на сѣръмениитъ учения за душата.* Прѣвелъ „...“ Издава Съ. Синодъ на българската църква. Софил. Печатница на Нв. Г. Гаведаровъ а С-ко. 1900. 8°, стр. IV+85.

Съдържание

	Стр.
I. Народните любовни пѣсни. Отъ <i>Петко Славейковъ</i>	1
II. Прѣгледъ на поетическата творба на Вазова. II—III. Отъ <i>А. Теодоровъ</i>	33
III. Вѣсти и оцѣнки: Надгробниятъ надписъ на Хилвуда, събщи <i>Й. Ивановъ</i> ; — Тръвненскитѣ рѣзбари и зографи, събщи <i>Г. Казаровъ</i> ; — <i>Originele Principatelor române</i> отъ <i>D. Onciul</i> , 1899, отъ <i>Д. Д. Агура</i>	63

„Периодическо Списание“

зара прѣзъ 1901; година своята XIII. годишнина. Прѣзъ годината ще излизатъ 10 мѣсечни свезки (всѣка отъ 4—5 печатни коли), които ще съставятъ LXII. книга. Цѣната на годишнината е прѣдплатена:

за България	9 лева
„ чужбина	10 „

Абонирането става направо въ „Българското Книжовно Дружество“, София, улица Раковски, или въ пощенскитѣ писалища.

Отъ старитѣ годишнини на „Периодическо Списание“ се продаватъ:

годишнина XII. (книга 61.) и XI. (кн. 55—60) по	9 лева — ст.
годишнини II. до X. (кн. I. софийска до 54, по 6. книги въ годишнина), съ извънредно намалена цѣна по	5 лева — ст.
годишнина I. (книги 1—12. браилски) съ извънредно намалена цѣна по	5 лева — ст.
Отдѣлни книжки отъ 1. до 12. браилски и отъ 1. до 54. софийски струватъ по	— 80 ст.
и отъ 55. до 60. книжна по	1 левъ 50 ст.

Отговоренъ редакторъ, дѣловодителъ на Б. К. Д.: **А. Теодоровъ**.

ПЕРИОДИЧЕСКО
СПИСАНИЕ

НА

БЪЛГАРСКОТО КНИЖОВНО ДРУЖЕСТВО

ВЪ СОФИЯ

LXII

(ГОДИШНИНА XII)

—❧ 2. СВЕЗКА — 1901. ❧—

СОФИЯ

ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА

1901.

ИЗВѢСТІЕ.

Аксаковска премия.

Въ Българското Книжовно Дружество въ София сж прѣдадени отъ редовния му членъ д-ръ Д. Молловъ още прѣзъ 1886. год. двѣ хиляди лева за „Аксаковска премия“ за най-добро съчинение върху *„Историята на възпитанието на българитѣ въ Русия прѣзъ годинитѣ 1835—1880.“*

Отъ тия двѣ хиляди лева се опрѣдѣлятъ 1500 лева за чиста награда на автора на най-доброто съчинение върху дадената тема, а 500 лева оставатъ за разноски по печата на съчинението.

Понеже отъ 1886. год., когато е било обявено за тая премия, до свършъвка на тригодишния срокъ за нея не е било прѣдставено въ дружеството ниедно съчинение върху *„Историята на възпитанието на българитѣ въ Русия прѣзъ годинитѣ 1835—1880.“* управителниятъ съвѣтъ на Българското Книжовно Дружество обявява отново:

I. *Прииматъ се съчинения за „Аксаковска премия“ отъ 1500 лева въ разстояние на три години, начинайки отъ 1. януария 1900. година.*

II. *Съчиненията, въ обемъ отъ 10 до 15 печатни коли, се прѣдставятъ за тая премия подъ избранъ знакъ и придружени съ името на автора въ затворенъ пликъ подъ сѣщия знакъ въ Българското Книжовно Дружество въ София.*

III. *Премиираното съчинение остая собственостъ на дружеството.*

Материяли по флората на Родопитѣ.

Отъ А. Тошевъ.

Тия материяли произлизатъ отъ една ескурзия, която лани (1900.) прѣзъ юлиа направихъ по Родопитѣ. Ала прѣди да пристѣпи къмъ подробно изложение на материялитѣ по растителността на нѣкои части отъ тѣзи планини, смѣтамъ за нужно, за по-голѣма ясность, да обрисувамъ въ общи черти цѣлитѣ Родопи.¹⁾

I.

Подъ името *Родопи* днесъ се разбира само източната частъ отъ голѣмата планинска група, която завзема пространството между коритата на Струма и Марица. Сѣщинскитѣ Родопи съставятъ най-голѣмия дѣлъ отъ Родопската планинска система: тѣ завзиматъ грамадно пространство между коритата на Места и Марица, начинайки отъ изворитѣ имъ дори до Бѣло море.

Родопитѣ се отличаватъ по външния си видъ както отъ Рила, така и отъ Пиринската планинска система: тѣ сж извънмѣрно разпространени надлъжъ и напирѣ. Отъ главното вододѣлно било между Места и Марица излизатъ грамадни клонове, които въ началото си сж толюва високи, колкото и главното било, и съставятъ успоредни гребени съ него. Отъ тѣхъ пѣкъ множество разклонения вървѣтъ отъ една страна на с., на с.-и. и на и. къмъ долината на Марица и се толюва разстилатъ, че образуватъ отдѣлни планински вериги съ свои склонове и разклонения. Отъ друга страна подобни тѣмъ, само че по-къси склонове слизатъ на з., ю.-з. и ю. и опиратъ до долината на Места. Грамадното пространство между Места, Пловдивската, Одринската и крайморската Гюмюрджинска равнина прѣдставя единъ хаосъ отъ клонове и разклонения, прѣсѣчени по всички посоки отъ рѣки, потоци и долчини.

¹⁾ Нѣкои отъ свѣдѣнията за общата характеристика на Родопитѣ ми събщи г. В. Канчовъ, комуто гукъ изказвамъ своята благодарность.

Друго важно отличие на сщцинскитѣ Родопи отъ двѣтѣ други вериги е това, че тѣ сж населени речи до върховетѣ си съ села и колиби. Клоноветѣ имъ изобщо иматъ умѣрено стрѣмни спускове и гладки трѣвисти била, а долините между тѣхъ постоянно се по-вдигатъ до най-високитѣ части; затуй навсѣдѣ комай има пштища. Единъ редъ котловини въ източнитѣ склонове на Родопитѣ се простира отъ най-сѣверозападния имъ край до най-югоизточния и е така гжсто населенъ, както рѣдео нѣйдѣ на друго мѣсто въ полуострова. Краищата на всички Родопски склонове, които гледатъ къмъ Пловдивското поле, се свършватъ съ стрѣмни варовити спускове, просѣчени отвѣсно отъ Родопскитѣ рѣки. Сѣверозападнитѣ краища на Родопитѣ, коекото се по-приближаватъ къмъ Рила, тол-возъ по-приличатъ на нея. Она дѣлъ, който се намира между изворитѣ на Места и Марица, има чисто рилски изгледъ. Тукъ сж сщцитѣ островърхи скалисти чалове, сщцитѣ страховити пропасти съ планински езера около тѣхъ, сщцитѣ диви недостѣпни и ненаселени планински усои, между които текжтъ бѣсни потоци. Въ срѣднитѣ си части Родопитѣ заприличватъ на Пиринъ; тукъ-тамъ се появяватъ по главното било дългнесты алпийски поляни, а отдѣлнитѣ върхове бавно се издигатъ намѣстѣ сводовито надъ билото. Сщщо така южнитѣ части на Родопитѣ сж сродни съ южнитѣ части на Пиринската система. И тукъ отдѣлни вериги вървжтъ отъ з. къмъ и. като продължение отъ Бозъ-дагъ и заграждатъ една голѣма крайморска равнина.

Върхътъ *Манчо* (2345 м.) стои на главната планинска верига. Въ сѣвероизточнитѣ му склонове сж изворитѣ на Марица, а въ югоизточнитѣ — изворитѣ на Бѣла-Места. Право на и. отъ Манчо се отдѣля единъ високъ клонъ съ чисто рилски характеръ, който се спуща дори до Марица съ стрѣмни склонове и образува западната стѣна на Марицината Момина-вхисура. Ако гледаме външния видъ на тоя клонъ, трѣба да го причислимъ къмъ Рилската верига. Географски той дѣли Македония отъ Тракия, затуй го поставяме къмъ сщцинската Родопска верига. На и. отъ Манчо се издигатъ редъ високи чалове, каквито сж: *Муста-чалъ*, *Мусановъ-чалъ*, *Камениги чалъ* (Ташли-чалъ) и по-нататѣкъ колосалниятъ *Бел-мекенъ* или *Равни-чалъ* (2641 м.)¹⁾ най-високъ въ тоя планински дѣлъ, който стига съ два клона до Момина-вхисура — единътъ надъ с. Сестримо, другиятъ надъ Голѣмо-Бѣльово. Въ южнитѣ

¹⁾ 2611 м. по Бояджиева.

склонове на Мусановъ чалъ има планинско езеро Леевица, отъ което водата отива въ Бѣла-Места. Въ южнитѣ поли на Каменити чалъ се намиратъ двѣ езерца, отъ които се начева Черна-Места.

Доспатъ планина.

Южно отъ Белмекенъ се спуща покрай лѣвия брѣгъ на Черна-Места планина *Самаръ* съ сръдна височина около 2000 метра, и съ нея се начева собствено сѣверозападниятъ дѣлъ отъ Родопската планинска система, който носи общо име *Доспатъ планина* или *Доспатъ-дагъ* у Турцитѣ. Въ южния си край Самаръ планина се снишава повече, та се образува високъ планински прѣслапъ, който е най-сгодното мѣсто за минаване отъ македонския Разлогъ за тракийското Чепино и по-нататѣкъ до Пловдивското поле. Този проходъ е високъ около 1200. м. Понеже Разложката и Чепинската котловина стоѣтъ 800—850 м. високо, проходътъ е лесно достъпенъ и единъ отъ най-добритѣ въ цѣлата Родопска верига. Този важенъ проходъ се именува обикновено *Разложки*. Понеже има прилика на самаръ или сѣдло, отъ това трѣба да си е добила името и планината. На ю. отъ прохода билото на планината се повдига бавно, докѣтъ достигне върха *Велица* (1717. м.). Единъ мощенъ клонъ излиза отъ главното било на и. подъ името *Арабъ-чалъ*, послѣ завива на с.-и. и подъ името *Алабакъ* стрѣмно спира надъ Пловдивското поле. Той речѣ изцѣло е покритъ съ борова гора, която отъ години вече се сѣче и свлича къмъ тракийската желѣзница; затова на много мѣста гората е орѣдѣла. Къмъ Македония се спуща по-низѣкъ, по-късъ клонъ, който полегато достига Места. Южно отъ върха Велица главното било продължава изпърво ю.-и. разлато и тѣпо съ една височина отъ 1500 до 1600 м. Всичко е обрасло съ ели и борове. Колкото повече се слиза на ю.-и., билото става по-широко, раздѣля се на три успоредни гребена и захваща широко пространство. Посрѣдата захваща главниятъ вододѣленъ гребенъ. На с. отъ него се издига колосална планина съ върха *Сютя*, много по-високъ отъ вододѣлното било (2183 м.). А отъ з. продължава другъ доспатски гребенъ около 1500 м. високъ. Между Тракийския гребенъ и главното било се образува дълбока гориста и тѣсна долина, успоредна съ веригата; въ нея се събира р. *Домузъ-дере*, важенъ притокъ на Кръчимъ. Между македонския гребенъ и главното било се образува трѣвнато плитво корито, продължено по посока на главната верига. И тукъ по

мочурливото дъно на доспатското корито тече подобна рѣка, която се именува *Доспатъ-дере*. Главниятъ срѣденъ вододѣленъ гребенъ образува въ сѣщо врѣме българско-турската граница. Главниятъ, погранични гребенъ почва да се повишава, но пакъ нийдѣ не надминува горската растителностъ. Така той достига до върха *Янъгъ-тене* (1791 м.), отъ дѣто завива къмъ ю. и продължава съ една срѣдна височина около 1700 м., докѣлѣ достигне върха *Каинъ-чалъ* (1807 м.), лежещъ на най-южната българска родопска граница. Тоя връхъ прѣдставя планински възелъ, отъ дѣто могатъ да се прослѣдѣтъ главнитѣ разклонения на Родопската планинска система: на с.-з. Доспатската планина, на и. срѣднитѣ Родопи и на ю. и ю.-и. южнитѣ Родопи. Отъ Каинъ-чалъ Доспатската верига се спуща право на ю. и достига Места, южно отъ устието на Доспатската рѣка, та образува една завършена верига отъ Самаръ дори до Чечкия, проломъ на Места, който тукъ се начева.

Коритестата поляна между двѣтъ била на Доспатъ е обрасла съ трѣва и образува прѣкрасно планинско пасище, наречено *Доспатъ-айлъ*, което достига ширина два километра на нѣкои мѣста, а въ южния си край се стѣснява и между двата успоредни гребена се образува тѣсна долина на Доспатската рѣка, гжсто населена съ помашки села. Прѣзъ Доспатската поляна минува вториятъ проходъ, който прѣсича планинската верига и съединява Неврокопската долина на Места съ Пловдивското поле. Проходътъ е високъ и мъчно-достъпенъ. Главниятъ пограниченъ гребенъ достига 1791 м. Отъ него се слиза въ Доспатската поляна, висока 1198 м. и сетѣ се минува вториятъ гребенъ, високъ 1234 м.

Съвсѣмъ другъ видъ прѣдставятъ Тракийскитѣ склонове на Доспатъ. Тукъ се развиватъ дълги клонове, високи колкото главното вододѣлно било, а понѣйдѣ и по-високи отъ него и на много мѣста покрити прѣимуществено съ борови гори по височинитѣ, съ букъ и джбъ по ребрата. Тѣ обикновено държатъ посока противоположна на македонскитѣ склонове и изглеждатъ като отдѣлно напрѣчени вериги, наредени отъ Места до Пловдивското поле. Низкото вододѣлно било се губи край високитѣ клонове, та не може да се види и отъ тракийска страна, както се не вижда и отъ македонска. Успоредно съ Арабъ-чалъ и Алабакъ се отдѣля отъ върха Сютка голѣмъ клонъ, който се продължава на з. отъ Батакъ и Пещера и достига Пловдивското поле подъ *Варкария* планина (1484 м.) съ стръмни спускове срѣщу Пазарджикъ. Ребрата на тоя Доспатски клонъ сж покрити съ гори и отъ тѣхъ се отдѣлятъ множество

второстепенни клонове, та се посрѣщатъ отъ с.-западна страна съ разклоненията на Алабакъ. Между тия двѣ планини се намира коритото на многоводния Марицинъ притокъ *Елм-дере* съ разкопнатата *Чепинска* котловина, богата както Разлогъ съ минерални води и планински прѣлести. Още по-на с.-и. отъ Доспатския високъ гребенъ се отдѣля Баташкиятъ *Карлъкъ* (2078. м.), сѣщо по-високъ отъ главната верига, и отъ него се спущатъ височини на с. и с.-и. до равнината. Между Сютея и Баташкия карлъкъ започва *Баташката* рѣка, по която върви баташкиятъ пътъ отъ Пловдивъ за Неврокопъ. Сѣверозападно отъ Батакъ е обширна котловина, заградена отъ хубави борови гори. Дългнестото мочурливо нейно дѣно е извѣстно подъ името *Баташко блато*, което отъ врѣме до врѣме се пълни съ вода и се простира отъ ю. къмъ с. два часа надлъжъ и около половинъ часъ наширь. Височината на туй блато е около 1097 метра.¹⁾

Прѣзъ живописно планинско ждрело неговитѣ води се изливатъ на с.-и. въ Чепинското корито.

Источни Родопи.

Отъ върха Каинъ-чалъ на и. се развива високата *Круша* планина, която съ гребена си надминува горската растителностъ. Тя е поставена въ центра на сѣщинскитѣ Родопи, като най-висока тѣхна часть. По несигурни измѣрения се прѣдполага, че достига 2300 м. Отъ широкото било на Круша с.-източно и послѣ източно между княжество България и Одринския вилаетъ продължава дълга планинска верига, извѣстна подъ името *Источни Родопи*, която достига близу до Марица при Мустафа-паша. Отъ югъла между Доспатъ и източнитѣ Родопи излиза дългото планинско мѣчно достъпно корито на р. Кръчимъ, гѣсто населено съ помаци и познато подъ името *Тамръизъ*.

На с.-и. отъ Круша се простира главната източно-родопска верига съ сръдна височина 1800 м. и съ отдѣлни върхове до 2000 м., която отдѣля Одринското корито отъ Пловдивското поле, като раздѣля въ сѣщо врѣме Тракия на двѣ голѣми половини, Пловдивска и Одринска.

Билото на веригата служи за граница между княжество България и Турция. Веригата на източнитѣ Родопи отъ сръдата си нататѣкъ държи източна посока и достига долна Марица подъ

¹⁾ Иречекъ, Княжество България I. 465.

Мустафа-паша. Надлъж по тая Родопска верига се срѣщатъ слѣднитѣ по-главни погранични върхове: *Чепеларски Карлъкъ* (2183 м.), *Караманджа* (1884 м.), *Букова планина*, *Валъчъ-бурунъ*, *Св. Духъ* (1870 м.), *Муржовъ пожаръ*, *Чилъ-тене* (1998 м.), *Еми-Ханъ-баба* (1945 м.), *Кара-Коласъ* (1797 м.), *Аква-тене* (1575 м.), *Кокезъ-тене* (1535 м.). Отъ вжтрѣшнитѣ върхове по-забѣлжителни сж: *Тъмръшъ-модеръ* (1963 м.), *Персенкъ-тене* (2051·8), *Ташъ-чукуръ* (1913·7), *Кара-балкинъ* (1913 м.), *Гюндюзница* (1497 м.), *Бешу-лакъ* (1637 м.), *Синиръ-тене* (1576 м.), *Пропулъ* (1556 м.), *Сиври-тене* (1073 м.), *Саръташъ*, *Шилденски камъкъ* (1342 м.), *Св. Илия* (1423 м.), *Купена* (705. м.), *Айда* (925. м.), *Старъ-бунаръ* (1514 м.), *Червена стѣна* (1470. м.), *Драгойна* (812. м.) и др.

Сѣвернитѣ разклонения на источнитѣ Родопи се снишаватъ постепенно и въ видѣ на хълмове достигатъ Марица. Малки притоци текжтъ отъ тѣхъ къмъ Пловдивското поле и богато напояватъ тия плодородни мѣстности.

Между тия Родопи и тѣхния Тъмръшки клонъ, който върви право на сѣверъ, се намира дълбокото и живописно корито на Чепеларската рѣка, населено съ българско и помашко население и извѣстно подъ името *Рупчосъ*. Пространството между най-източния край на источнитѣ Родопи обхваща Хасковското хълмодоліе, страна много плодородна, дѣто се ражда тютюнъ, памуѣъ, сусамъ и пр.

Южнитѣ склонове на источнитѣ Родопи се снишаватъ къмъ голѣмото корито на Арда.

Южни Родопи.

Отъ Круша планина на ю. се спусеа широко тѣпо трѣвнато било, наречено въ срѣдата *Олу-йй.ж*, а въ южния си край — *Кушларъ-дагъ* (2177 м.). Това било отдѣля коритото на Арда отъ коритото на Места и образува природна граница на Македония. Отъ Кушларъ-дагъ къмъ и. се начева голѣмата южно-родопска верига, която опира до долното течение на Марица съ хълмисти крайща. Множество клонове отъ тая планина се спущатъ къмъ Арда и низки бърда ерѣстосватъ по разни посоки коритото на тая най-голѣма родопска рѣка. Коритото на Арда прѣдставя голѣма бърдиста и хълмиста котловина между источнитѣ и южни Родопи, въ която всѣки кѣтъ е така гѣсто населенъ, както нийдѣ другадѣ въ полуострова. Най-западниятъ брѣгъ на това корито се нарича *Ахж-челеби*, источниятъ се нарича *Гърджали*, а другъ единъ юженъ край е извѣстенъ съ името *Султанъ-ери*.

Южно-родопската верига съ западнитѣ си краища опира до Места и срѣща разклоненията на Бозѣ-дагъ. Двѣтѣ планински вериги сж раздѣлени отъ рѣката, която си е пробила планинско дълго мъчно достъпно жрѣло. Южниятъ край на Места образува граница между Македония и Тракия. Южнитѣ Родопи, както и източнитѣ, сж по-малко гористи отъ Доспатъ. Всѣдѣ речи по върховетѣ имъ е запазена борова гора, а по ребрата по-често се срѣщатъ букови и дъбови гори. Много отъ достъпнитѣ краища на планинитѣ сж съвсѣмъ оголени.

II.

Споредъ д-ра Н. Dingler¹⁾ растителността на Родопитѣ се дѣли на два главни пояса. Доклѣ южната имъ часть има голѣма аналогия съ планинитѣ отъ срѣдноморския поясъ, сѣверната имъ верига, която ограничава горното корито на Марица, приближава се повече къмъ южнитѣ Карпати и Алпитѣ.²⁾ Единъ прѣходенъ поясъ, който има свои характерни тѣрти, образува между двата главни пояса Ардината долина съ редъ разклонения, които хълмисто чезнатъ чакъ до Одринъ. Другъ пакъ прѣходенъ поясъ съставя долината на Марица въ по-низкитѣ нейни течениа.

Растителността на южнитѣ Родопи се отличава значително отъ срѣдно-европейската: първо тя има характеръ на срѣдноморската растителност и второ обнима нѣкои видове, свойствени на Гърция и Анадолю. Зимата тукъ изобщо не е тъй люта и повече прилича на студено дъждовно врѣме, макаръ че не липсува ентѣзъ и мразъ. Ето защо по-голѣмата часть отъ растителността запазва шумата си прѣвъ зимнитѣ мѣсеци. Тукъ вирѣятъ непадолистни дървета както: *Quercus Ilex* L., *Q. coccifera* L., послѣ *Phillyrea media* L., *Arbutus Unedo* L., *A. Andrachne* L., *Cistus salvifolius* L., и *C. creticus* L., *Erica arborea* L., *Juniperus Oxycedrus* L. и др. Всички тия растения сж храсти, високи близу човѣшки растъ, размѣсени съ други падолистни храсти както: *Pistacia Terebinthus* L., *Ostrya*, *Jasminum fruticans* L., *Genista juncea* L., *Paliurus aculeatus* Lm., *Pyrus salicifolia* S. S., *Crataegus orientalis* Pall., нѣколко

¹⁾ Вж. статията му *Das Rhodopegebirge und seine Vegetation* въ *Zeitschrift des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins*, Jahrg. 1877. II. München.

²⁾ Сродството на Родопитѣ съ Карпатитѣ става още по-явно, като се вземе прѣдъ видъ, че прѣди нѣколко години покойникътъ Ст. Георгиевъ намѣри въ алпийския поясъ на Сунгурал чалъ въ Костенецкия балканъ алпийската зора (*Rhododendron Mirtifolium* Schott et Kotschy), което растение е свойствено на Алпитѣ и Карпатитѣ и по-рано не бѣ намѣрено никѣ на Балканския полуостровъ.

вида джбъ сродни съ сръдноевропейскитѣ и др. Тукъ-тамъ изъ този храстакъ се забѣлѣзватъ нѣкои витливи растения: *Smilax*, *Clematis Flammula* L., и *C. Viticella* L., *Lonicera etrusca* Sav. и *L. implexa* Ait. и др. Тая растителностъ покрива надлъжъ и ширъ низкитѣ склонове и хълмове на южнитѣ Родопи. Тамъ, дѣто тя е съставена отъ растения съ тъмнозелени лѣскави листа, дѣто напр. прѣобладаватъ *Phillirea* и *Arbutus*, пейзажътъ добива особна очарователностъ; но тамъ, дѣто прѣобладаватъ непадолистнитѣ, както напр. *Quercus Toza* Bosc. и др., картината приема сиво-зеленъ сивъ тогъ, който хармонира съ сръдноморскитѣ пейзажи и образува чудесенъ контрастъ на тъмната синева на безоблачното небо (Dingler).

Бато характерни, ако и не тѣй разпространени, за топлия източенъ поясъ на Родопитѣ трѣба да отбѣлѣжимъ *Quercus Aegilops* L., който тукъ-тамъ образува разрѣдени гори и поради плода си (*паламудъ*) има голѣмо значение за населението. Намѣстѣ се сръща, макаръ рѣдко, прѣкрасната *Sorbus trilobata* съ едри бѣлосѣжни кичори. *Pinus maritima* Pall. покрива низкитѣ разклонения на планината, ограничавайки най-долната частъ на долината на Марица, именно скалиститѣ трахитни бърда между Фереджикъ и Дедеагачъ. По скалиститѣ върхове, както напр. по мермернитѣ скали по западния склонъ на Гюмюрджинския карлъкъ, расте *Juniperus aegaea* Grsb.

Досущъ друга е растителността, що вирѣе въ рѣчнитѣ долини върху пѣсчана и алувиална почва, дѣто коренитѣ намиратъ доста влага. Тукъ сръщаме стари платани, върби и тополи, които по долинитѣ на рѣкитѣ достигатъ близу до 800—900 м. надъ морето. По сжитѣ мѣста растятъ: *Vitex agnus castus* L., *Cynanchum acutum* L., *Periploca graeca*-L. и др. Рано пролѣтъ по незалѣсенитѣ трѣвисти мѣста тукъ се развиватъ всевъзможни видове луковични, пеперудоцвѣтни, сложноцвѣтни, каранфилови и др., ала щомъ слънцето почне по-силно да пече, всичко изсъхва и изгаря, на се обръща въ сиво-желта маса.

При изкачването по южнитѣ склонове на южната Родопска верига забѣлѣзваме, че непадолистнитѣ растения постепенно чезнатъ; нѣкои достигатъ височина около 500 м. надъ морската равнина: ала има и такива, които дохаждатъ до 800 м. По тия мѣста по лѣсоветѣ прѣобладава джбъ до 900 м. приблизително, а по-горѣ букъ и пасища, изкуствено създадени чрѣзъ пожари.

По сѣвернитѣ склонове на южната Родопска верига сж развити сжитѣ пояси, само че отдѣлнитѣ видове слизатъ още по-низко.

Тѣй напр. букътъ слиза до 700 м. При това тукъ липсува поясътъ на кепалолистнитѣ. Срѣщаме гъсти и буйни дъбови и букови гори, дѣто вирѣятъ разни билки, както *Geranum macrorhizum* L., *Ranunculus illyricus* L., *Thalictrum*, *Coridalts*, папрати, *Doronicum* и пр. Въ усойнитѣ влажни урви намираме *Lathraea rhodopaea* Ding., чиито сродни видове се намиратъ не въ Европа, а въ Япония. Горната граница на високостеблената гора въ южнитѣ Родопи прѣдставя букътъ. Застѣпени сѫ наистина и иглолистнитѣ, ала тѣ растѣтъ по усойнитѣ влажни сѣверни присои на южно-Родопскитѣ височини между 1500—1860 м. приблизително. Въ източната имъ часть ги нѣма. Смърчътъ липсува въ южнитѣ Родопи. *Juniperus communis* L. се явява намѣстѣ въ горната половина на пояса на листнатитѣ лѣсове, като замѣстя *J. Oxycedrus* L., който чезне на височина близу 1000 м., макаръ тукъ-тамъ да достига и до 1300 м. Въ южнитѣ Родопи липсува и сѣщинскиятъ алпийски поясъ. Само тукъ-тамъ, и то твърдѣ рѣдко се срѣщатъ ливади, подобни на алпийски, надъ 1800 м. Въ тия Родопи покрай другитѣ билки срѣщатъ се още: *Iris*, *Ornithogalum chlorantum* Saut., разни видове *Hieracium*, *Vaccinium* *Myrtillus* L., *V. vitis idaea* L. и пр.

Растителността на сѣвернитѣ Родопи (долината на Марица до Бѣльово) носи характеръ на южно-карпатска флора. Тя прилича на сръдноевропейската, ала има особни свои форми. Поясътъ на листнатитѣ лѣсове почва отъ политѣ и се дѣли на два по-малки пояса: доленъ, дъбовъ и горенъ, буковъ. Въ пояса на дъба, който се простира най-много въ подножието на планината, се срѣщатъ нѣкои форми отъ топлия поясъ, както: *Paliurus aculeatus* Lm., *Salvia Sclarea* L. и др.; а въ лѣсоветѣ освѣнъ джбъ растѣтъ: клечатъ габъръ (*Carpinus duinensis* Scr.), кленъ (*Acer campestre* L.), яворъ (*Acer Pseudo-Platanus* L.), брѣстъ (*Ulmus campestris* Sm.), лѣска (*Coryllus Avellana* L.), *Cornus mas* L. и *C. sanguinea* L., *Alnus glutinosa* G., *Tilia argentea* Dsf., тукъ-тамъ букъ и др. Въ този поясъ срѣщаме още разни видове *Primula*, *Anemone*, *Isopyrum thalictroides* L., *Viola*, *Erythronium*, *Corydalis*, *Lunaria biennis* Mch., *Chrisosplenium oppositifolium* L., *Ch. alternifolium* L., *Asarum europaeum* L., *Telekia speciosa* Bmg., *Calystegia sylvatica* Chois., *Möhringia pendula* W. K. и пр. Изобщо поясътъ на джба е много по-тѣсенъ отъ подса на бука, който иде слѣдъ него. Въ тоя подирния поясъ освѣнъ букъ срѣщаме трепетлика (*Populus tremula* L.), брѣза (*Betula alba* L.), дива оскруша (*Sorbus aucuparia* L.) и липитѣ *Tilia argentea* Dsf. и *T. parviflora* Ehr., които особно сѫ харак-

терни за пояса. Забѣлѣзватъ се и отдѣлни дървета отъ иглолистнитѣ, които въ извѣстни точки слизатъ въ хладнитѣ сѣвнестни долини до 500 м. На много мѣста *Pinus Laricio* Poir. и *P. sylvestris* L. се срѣщатъ въ изобилие размѣсени между широколистнитѣ, особно съ бука. Отъ билкитѣ растятъ: *Epiractis latifolia* All., *Stellaria nemorum* L. *Epilobium montanum* L., *Lactuca muralis* L., *Astrantia major* L. *Asperula odorata* L. и пр.

Изобщо поясътъ на листнатитѣ лѣсове достига срѣдно до 1300 м. височина, но тукъ-тамъ размѣсенъ съ иглолистнитѣ (смърчъ, ела) засѣга и по-голѣми височини. Докѣ на едни мѣста лиственитѣ гори спиратъ до 1100 м., на други буковитѣ лѣсове достигатъ до 1600 м. По-долу отъ 1000 м. букътъ образува обширни гори, като изтиква постепенно смърча.

Поясътъ на иглолистнитѣ по сѣвернитѣ Родопи е твърдъ разпространенъ, повече вертикално. Той начева надъ бука и въ най-горнитѣ си части между 1300 и 1800 м. почва съ мурата (*Pinus peuce* Grsb.), която тукъ се намира въ осамотени екземплари, а въ рѣдки случаи образува и отдѣлни групи. Подъ мурата е застъпена бѣлата ела (*Abies pectinata* D. C.) и особно смърчътъ (*Picea excelsa* Link.), който образува най-хубавитѣ лѣсове по Родопитѣ. Освѣнъ тия иглолистни тукъ срѣщаме още *Pinus sylvestris* L., *P. Laricio* Poir., *Juniperus communis* L., *J. nana* Willd., *Alnus viridis* D. C., *Salix Caprea* L., *Sambucus racemosa* L. и *S. nigra* L., *Coryllus Avellana* L., *Rubus* и др. Явяватъ се още и нѣкои билки, характерни за високитѣ юго-източни европейски планини. По планинскитѣ ливади забѣлѣзваме разни видове *Ranunculus*, *Sedum*, *Digitalis*, *Geum coccineum* S., *Bruckenthalia spiculifolia* Rchb., *Jasione supina* Auct., *Dianthus microlepis* Boiss., *Silene clavata* Pč., *S. Roemerii* Friv., *Circaea Lutetiana* L., *Inula Hellenium* L., *Senecio nemorensis* L., *Impatiens noli tangere* L. и пр.

Надъ пояса на иглолистнитѣ почва алпийскиятъ поясъ. Въ статията си за растителността на Рила и Родопитѣ¹⁾ Георгиевъ раздѣля пояса на иглолистнитѣ на два по-малки пояса: 1) поясъ на червената ела или смърча и 2) поясъ на клековитѣ — вѣроятно затуй, че на много мѣста както червената ела, която расте по-низко отъ клека, тъй и клектъ образуватъ самостоятелно обширни непроходими лѣсове. Dingler²⁾ обаче не прави подобно под-

¹⁾ Вж. Мѣб. IV, 541.

²⁾ Das Rhodopegebirge и пр., 219.

раздѣление, а отъ пояса на иглолистнитѣ минува направо въ алпийския поясъ, къмъ който отнася и *Pinus montana* Duroi., що започва тукъ-тамъ отъ 1700 м. и далечъ надминува границата на иглолистния поясъ. Чини ми се, че въ случая Георгиевъ е по-правъ, защото сѣщинскитѣ алпийски поясъ започва надъ 2000 метра. Обаче и тукъ, както и у другитѣ пояси не сѣществува рѣзка граница. Много растения, които смѣтаме характерни за единъ поясъ, срѣщаме ги и въ съседния нему, и обратно. Твърдѣ често пъкъ, особно въ долинитѣ, смѣшението на видоветѣ е такова, че е трудно да се каже, къмъ кой именно поясъ принадлежи растителността на дадена мѣстность.

Въ алпийския поясъ по Dingler'a срѣщаме *Cerastium*, *Arenaria*, *Gnaphalium dioicum* L., *Geum*, *Veronica*, *Myosotis*, *Soldanella*, *Saxifraga bryoides* L. и *S. cymosa* W. K., *Dianthus microlepis* Boiss., *Jasione supina* Auct., *Campanula alpina* L., *Primula minima* L., *Iuncus trifidus* L., разни низкорасли трѣви, както и нѣкои лишай и мъхове, които достигатъ дори до сѣнговетѣ.

Низкитѣ гребени, които образуватъ сѣдногорието на Ардината долина, както и гориститѣ разклонения източно отъ нея съставятъ прѣходъ между низкия широколиственъ поясъ на южната верига и низкия широколиственъ поясъ на сѣверната верига. Хълмоветѣ тукъ сѣ покрити съ джбъ и храсти. Растителността изцѣло се приближава къмъ топлата областъ на Марицината долина. Между джбовия храстакъ се забѣлжава *Phillyrea*, *Fraxinus* *Ornus* L., *Fagus sylvatica* L., *Sorbus torminalis* L., *Acer Tataricum* L., видъ твърдѣ разпространенъ въ долината на Марица и съставлящъ единъ видъ съединителна черта между растителността на тоя край и на степната полска областъ. Отъ билкитѣ тукъ се срѣщатъ: *Raeonia decora* And., *Ajuga Laxmanni* Bth., *A. salicifolia* L., нѣколко вида *Orobis*, разни видове *Helianthemum*, *Potentilla*, *Astragalus* и др. Ала най-вече е характерно *Hypericum rhodoplum* Friv. Низкитѣ хълмове сѣ покрити главно съ джбъ, *Paliurus*, *Acer Tataricum* L. и многобройни едногодишни билки.

Безъ съмнѣние горнитѣ кратки бѣлѣжки не сѣ доста да си съставимъ пълно понятие за пояситѣ на Родопската растителность. За това сѣ необходими още многобройни материяли и обиколки, за да може да се проучи както трѣба растителността на тия сложни панини по ясно охарактеризувани пояси.

III.

Прѣзъ първитѣ дни на юлия, придружени отъ вѣщъ познавачъ на мѣстността, г. д-ръ Г. Бончевъ, съ когото пътувахъ 15 дена, и азъ напуснахме Станимака, отъ дѣто слѣдъ нѣколко часа пътъ по течението на Бачковската рѣка рано прѣди обѣдъ пристигнахме въ Бачковския манастиръ. Пътътъ отъ Станимака води по скалистия западенъ брѣгъ на рѣката, завива край историческата Асѣнова крѣпость, взима южна посока и се вмѣква въ мъчно достѣпна планинска тѣснина. Изпърво той върви между богати лозя, слѣдъ което постепенно се качва и става все по-стрѣменъ и по-стрѣменъ, докѣ се прѣвали височината и дойде до гиздава полянка *Рупски ханове*¹⁾, токо задъ каменистия мостъ на планинския потокъ Луковица. Отъ тукъ лозята, а слѣдъ тѣхъ и нивитѣ юмай съвсѣмъ орѣдѣватъ, като отстапятъ лека полека мѣсто на дивата природа. Пътътъ отново слиза и се качва, минува по източнитѣ поли на върха Баба (1039 м.), оставя надѣсно с. Бачково, пригѣпено възъ дѣсния брѣгъ на рѣката, и бързо се спуща къмъ рѣчното корито, за да ни изведе до самия Бачковски манастиръ (около 353 м. надъ м. р.),²⁾ разположенъ въ разкопна планинска котловина, окръжена отъ стрѣмни залѣсени планини. Както изобщо всички родопски долини, тѣй и тая се отличава по своитѣ природни хубости. Буйна и богата растителность покрива тукъ стрѣмнитѣ и недостѣпни дори планински склонове и тераси. Вредъ по околнитѣ височини се зеленѣятъ джбови, букови, а тукъ тамъ и борови гори, а долу край рѣката, покрай многобройнитѣ и разнокитни билки, както *Medicago rhodopea* Vel., *Sonchus uliginosus* M. B., *Reseda inodora* Rchb. *Cerastium rectum* Friv. *Geranium molle* L. и пр., вирѣятъ още *Platanus orientalis* L., *Alnus*, *Acer*, *Juglans regia* L., *Carpinus*, *Populus*, *Paliurus*, тукъ-тамъ *Juniperus* *Oxycedrus* и др. По източнитѣ склонове на Баба, както и около самия манастиръ срѣщаме: *Fraxinus Ornus* L., *Ulmus*, *Acer*, *Quercus*, *Rhus* и др. Вжтрѣ въ манастирския дворъ расте *Diospyros lotus* L. (джинджифаръ), чиято височина не е по-малка отъ 20—25 метра. Другъ единъ екземпляръ отъ сѣщия видъ вирѣе извънъ манастирската ограда. Вѣроятно туй дърво ще да е прѣнесено отъ Атонъ.

Слѣдъ кратка почивка въ манастира тръгнахме за с. Югово. Пътътъ отъ манастира до това село върви сѣщо речи успоредно

¹⁾ Имената, които сж наредени съ курсивъ, не фигуриратъ въ картата на руския генераленъ штабъ, нито въ друга нѣкоя карта.

²⁾ Всички височини, които даваме тукъ, а липсватъ въ картата, сж приблизителни.

съ рѣката и изпърво държи ю.-з. посока. Намѣстѣ той е твърдѣ струменѣ. Речи на половината му се намира мѣстността *Сливово дере*, съ едноименѣ планински притокѣ на Бачковската рѣка. Тукѣ *Nimulus* покрива цѣли пространства. Не по-малко е и дивата лоза, комай всждѣ придружена отѣ *Clematis*. Букѣтъ се срѣща по цѣлия пътѣ надѣ 400 м., но още прѣснато, както и *Juniperus*. Къмѣ Югово прѣобладаватѣ *Tilia*, *Quercus* и доста *Fraxinus*. По пътѣ, по изложенитѣ на припекѣ мѣста, намѣрихѣ и новия видѣ на Веленовски *Anthemis gaudium solis* Vel., отеритѣ за прѣвъ пътѣ отѣ Стрибърни прѣвъ 1897. въ околноститѣ на Сребелево. Подирѣ *Сливово дере* слѣдва мѣстността *Дълаа усойка*, а подирѣ нея и мѣстността *Доптъ черкви*; тукѣ има малка селска постройка, наречена *Доптъ хамчета*. Слѣдѣ туй пътѣтъ постоянно се качва, минува прѣвъ мѣстността *Душковецѣ* и *Плешивецѣ*, за да влѣзе прѣвъ юговскитѣ лозя въ Югово, разположено приблизително 670 м. надѣ м. рав. Около селото се издигатѣ върховетѣ *Джудѣво* на с.-и., *Кълаичовица* и *Божейми* на ю.-з. и *Кълки* на ю.-ю.-з. Изгледѣтъ отѣ тукѣ е прѣкрасенѣ. Особно живописна панорама се открива на ю., дѣто ясно се виждатѣ очертанията на мощнитѣ Родопски масиви, отѣ които нѣкои покрити съ гѣсти букови и иглолистни гори. Освѣнѣ другитѣ растения въ околноститѣ на Югово расте и новиятъ видѣ на Веленовски *Achillea Vandasii* Vel., заедно съ *A. odorata* Koch. и др.

Споредѣ прѣдначертания си пътѣ рано заранѣта на другия денѣ, прѣдвождами отѣ опитни водачи, трѣгнахме за Павелско. Пътѣтъ, що избрахме за това село, е единѣ отѣ най-мѣкнитѣ. Изобщо той има ю.-з. посока. Слѣдѣ петѣ часа моренѣ ходѣ стигнахме до мѣстността наречена *Анатемитѣ* (около 1200 м.), чиито поли сѣ обрасли въ растителностѣ. Отѣ разнитѣ широколистни дървета тукѣ се срѣщатѣ: *Crataegus*, *Prunus spinosa* L., *Syringa vulgaris* L., въ изобилие, *Rhus*, *Fraxinus* *Ornus* L., *Quercus*, *Fagus Silvatica* и разни храсте. Всички тия дървета достигатѣ до 800 м. височина надѣ м. р., надѣ която започва *Pinus*, що покрива цѣли пространства по широкото било на планината. По политѣ на *Анатемитѣ* тукѣ-тамѣ растѣтъ: *Digitalis laevigata* W. K., *Marrubium Frivaldskyanum* Boiss., *Onobrychis alba* W. K., *Campanula persicifolia* L. var. *Sessiliflora* C. K., *Pyrethrum corymbosum* W. (L.) и др. Отѣ *Анатемитѣ* пътѣвата взима западна посока, а на много мѣста дори липсватѣ и слѣди отѣ нея. Започва се бързо слизанѣ

надолу. Тукъ сме въ страховитата мѣстность *Лютѣ долъ*,¹⁾ чието най-низка частъ стои близу 800 м. надъ м. равнище. Гастъ, комай непроходимъ буковъ лѣсъ покрива стрѣмнитѣ и недостъпни планински спускове. Почвата подъ нозѣтъ се рони и забавя вървежа. На много мѣста бѣхме принудени да се влачимъ сѣдешкомъ. Дори и мулетата запрѣха. Най-послѣ стигнахме въ тѣсното мочурливо дѣло, за да поемемъ отсрѣщната височина — ю.-източния склонъ на върха *Гѳра*, висока близу 1140 м. Отъ този върхъ гледата е чудесна. На западъ и ю. се очертава въ далечината по-големата частъ на Чепеларската котловина; на с.-западъ живописната Бѣла черква, а на ю.-з. задъ Чепеларската котловина се синѣятъ върховетѣ на Персенекъ, Пилафъ-тепе и редъ още други височини на хоризонта. Отъ върха *Гѳра* се наваля прѣзъ височината *Кѣлки*, слиза се въ мѣстността *Блатата*, дѣто сж Павелскитѣ лозя и се стига въ с. Павелско (670 м.). Понеже врѣмето продължаваше да е добро, рѣшихме, слѣдъ малка почивка, да заминемъ за с. Дрѣново. Отъ тукъ пътятъ ни взе ю.-из. посока. Щомъ излѣзохме отъ село, прѣдъ насъ се изпрѣчи гола, камениста стрѣмнина, по която трѣбаше да се качваме на първо врѣме. По-нагорѣ пътятъ става сравнително по-веселъ, аeo и да е все тѣй мжченъ. Качваме се по с.-западнитѣ склонове на върха *Бешулакъ* (1637 м.) и едно по друго прѣминаваме гиздавитѣ планински полянки: *Ильовъ гробъ*, *Конско пладнище* и *Марчевица*, висока 1500 м. Подиръ туй възлизаме на самия върхъ нареченъ *Тузлата*, прѣдставляща широко планинско плоскогорие, обрасло съ буйна трѣва и тукъ-тамъ прошарено съ локви и мочури. Отъ тукъ особно ясно се виждатъ бѣлоснѣжнитѣ върхове и сѣверни склонове на ю.-западнитѣ и южни Родопски височини, съставлящи турско-българската погранична линия. По-главни отъ тия височини сж върховетѣ: *Кара-балканъ* (1913 м.), *Кърлъкъ* (2183 м.), *Караманджа* (1884 м.), *Св. Духъ* (1870 м.), и др. Отъ *Тузлата* се спускаме по ю.-източнитѣ склонове на *Бешулакъ* и минаваме прѣзъ хубавата мѣстность *Пашалийска гора*,¹⁾ състоеща речи изключително отъ вѣковни буки. Отъ тукъ слизаеме вече все надолу, като оставяме задъ себе си мѣстноститѣ: *Локвата*, *Сждуля*, *Циганецъ*, *Голѣмитѣ ливади* и *Крайица*, дѣто е издигната чешма съ бистра обилна вода. Всички тия мѣстности сж кажи

¹⁾ Анатемитѣ сж водоходната линия между Юговско и Лютѣ долъ.

²⁾ Нѣколко дена прѣди нашето заминаване отъ тукъ грѣмотевица поразила на това мѣсто 120 овни заедно съ двамината овчари. Сега надъ погрозилитѣ букови скелети се виеха съ стотини орли, за да довършатъ послѣднитѣ остатѣци отъ обилния лешъ.

лишени отъ листнати и иглолистни дървета, вмѣсто които се простиратъ тлѣсти обширни пѣши и ливади. Отъ чешмата до с. Дръново разстоянието е твърдѣ кратко. Слѣдъ малъкъ завой прѣзъ утънала въ зеленина долина се възлиза на каменистия хълмъ *Св. Георги*, върху чийто източенъ склонъ е разположено село Дръново (980 м.), дѣто слѣдъ 17 часа пѣтъ, заедно съ спирањето да събираме материяли, стигнахме късно вечеръта. Отъ иглолистнитѣ по Бешулакъ растѣтъ главно *Pinus Laricio Poir.* и *Picea exelsa Lnk.* Тукъ вирѣятъ и слѣднитѣ интересни видове, отъ които нѣкои нови за Родопитѣ: *Hypericum hirsutum L.*, *Trifolium medium L. subsp. balcanicum Vel.*, *Potentilla obscura Lehm.*, *Telekia speciosa Bmg.*, *Pastinaca hirsuta Panč.*, *Astrantia major L.*, *Gymnadenia conopsea Br.*, *Centaurea maculosa Lam.* и *Cynosurus cristatus L.* Тукъ намѣрихъ и *Dianthus turcicus Vel.*, събрано прѣвъ пѣтъ отъ Стрибърни въ околноститѣ на Станимака прѣзъ 1891. год.

По живописенъ планински пѣтъ се спуснахме заранъта рано отъ Дръново въ източна посока по *Дръновското дере*, за да прѣкосаме слѣдъ малко Джурковското дере, поено отъ бистъръ планински потокъ, който извира отъ политѣ на върха Момина-вода, взима с. посока, приема водитѣ на Лъкавската, Бѣлицката, Еркюприйсвата и др. още рѣки и потоци, и като Юговска рѣка се влива подъ Югово въ Бачковската рѣка. По склоноветѣ отъ двѣтѣ страни на *Дръновската*, както и на Джурковската рѣка има въ изобилие *Coryllus Avellana L.*, *Carpinus Betulus L.*, лилякъ, стари дрънове и разни други още листнати дървеса. Тукъ растѣтъ още *Jnula Aschersoniana Jka.*, *Erithraea Centaurium Pers.*, *Haberlea rhodopensis Friv.* въ пукнатинитѣ на скалитѣ, *Galium rubioides L.* *Asperula flacida Ten.*, *Verbascum Bornmülleri Vel.* и др.

Пжтеката, що води отъ Джурковското дере за Лъкавица, е неимовѣрно стрѣмна. Слѣдъ морно катеренъе прѣзъ повече отъ три часа низъ хубава джбова и букова гора възлѣзохме на върха *Прѣспъченъ* или *Чуката*, високъ около 1130 м. Този върхъ се намира на с.-и. отъ Дръново и прѣдстави малко широко равнище. На туй мѣсто има нѣколко помашки колиби отъ с. Лъкавица. Отъ тукъ ясно се вижда коритото на Лъкавската рѣка, надъ която се възвишаватъ голи непристѣпни скали, а задъ тѣхъ на с.-и. ясно се откроява на хоризонта върхътъ Проуль (1556 м.) Слѣдъ туй взехме ю.-и. посока по сѣвернитѣ поли на високия върхъ ю.-з. отъ с. Лъкавица, нареченъ *Карниде* и въ единъ часътъ слѣдъ обѣдъ стигнахме въ това доста голѣмо село. Слѣдъ кратка почивка, придру-

жени отъ единъ мѣстенъ помакъ, отидохме да споходимъ мѣстността *Синиръ-дере*, отстояща близу три километра и. отъ селото. Въ тая мѣстность се намира богата галенитна руда, измита отъ планинския потокъ, що свлича водитъ си отъ околнитъ височини *Синиръ-тепе* и *Сиери-тепе*, като приема отъ с. притока *Сокаръ-дере* откъмъ колибитъ *Топракъ-махале*. Тукъ се бавихме около два часа и пакъ поехме височината по западнитъ ѝ склонове прѣзъ мѣстността *Долна Кабица* въ южна посока. Кжсно вечерята, откакъ прѣминахме прѣзъ хубава гориста мѣстность, дѣто сжщо се задържахме дѣ повече дѣ по-малко, пристигнахме въ друго помашко село, *Крушово*, високо близу 1080 м. надъ м. р. Покрай другитъ растения въ *Синиръ-дере*, както и въ гората между *Лжавица* и *Крушово* срѣщатъ се рѣдки екземплари *Campanula velutina* Vel., *Telekia speciosa* Bmg., *Polygala major* Jcq., *Gymnadenia conopea* Br., *Cystopteris Fragilis* Brnh., *Asplenium Germanicum* Weiss., *Sellaginella Helvetica* Sprng., *Tragopogon pratense* L., *Campanula percisifolia* L. и пр. Гората се състои повече отъ джбъ, габъръ, по височинитъ букъ, а тукъ-тамъ и осика (*Populus tremula* L.), въ съдружие съ разни други листнати дървета. Откъмъ югъ *Крушово* е забиколено отъ хубави борови и елови гори и се открива приятна гледка къмъ *Кенанъ-дере* и *Сребро*, дѣто има други галенитенъ рудникъ. Мѣстнитъ помаци разказватъ, че прѣди врѣме край самото село имало обширни елови гори, ала сега отъ тѣхъ останалъ само единъ поменъ.

Понеже на другия день ни прѣдстоеше дълъгъ пътъ, рано заранята ние напуснахме *Крушово* и по козя пътека завихме с.-и. по политъ на върха *Синиръ-тепе*, високъ около 1576 м. и покритъ съ разкошна растителность. По върха е застѣпена *Abies* и *Pinus*. Покрай другитъ растения тукъ не сж рѣдкость още *Vaccinium Myrtillus* L., *Lactuca muralis* Frees, *Spiraea Ulmaria* L. *Paris quadrifolia* L., *Centaurea maculosa* Lam.; по политъ *Trifolium campestre* Schreb. *Aspidium Filix mas.* Sw., *Scabiosa ochroleuca* L. c.) subsp. *rhodopea* Vel. и пр. Източно-юго-източно отъ този връхъ е връхътъ *Каръ-тепе*. Отъ *Синиръ-тепе* завиваме въ ю.-и. посока, минаваме по източнитъ склонове на *Каръ-тепе* и околнитъ височини, отъ дѣто се спускаме въ и. посока по едно стръмно гребенесто ребро, което се протака до върха *Попазъ*, лежещъ на с. отъ смѣсеното турско-помашко с. *Карамъшъ* (1010 м.), дѣто скоро и стигнахме. Тука вече сме речи на самата граница и ясно виждаме високото било на *Ейри-тепе* (1708 м.) отъ югъ, а сѣверно отъ него върха *Соколецъ*, послѣ

гребенътъ между Карамъшъ и Амбаръ-дере отъ и. и Аква-тепе (1575 м.) и *Гарванецъ* отъ с.-изтокъ.

Отъ тукъ по Бѣлишката рѣка, утѣнала въ зеленина, лѣщакъ, букъ, а по-рѣдко джбъ, лилякъ и др., продължихме пѣтя си за турското с. Бѣлица, на с.-з. отъ Карамъшъ. Отъ Бѣлица (650 м.) по мѣчна стрѣмна пѣтека се качихме на височината, извѣстна подъ името *Митиризитъ*, тъкмо на с. отъ селото, висока около 1300 м. Тая мѣстность е досущъ гола, покрита тукъ-тамъ съ дребна растителность. Малко на с.-з. отъ тукъ е турското село Борово, разположено въ подножието на планинския гребенъ, нареченъ Градище въ посока къмъ Югово между Бѣлишката и Еръ-кѡприйската рѣка. По несигурна камениста пѣтека навалихме по с.-и. склонове на *Митиризитъ* и не слѣдъ много стигнахме въ селото Еръ-кѡприя, разположено въ долината на Еръ-кѡприйската рѣка. При всичко че околността тукъ е повече камениста, впечатлението е прѣкрасно. Особно живописна е гледката на ю.-ю.-и. отъ селото. Отъ тукъ се виждатъ височинитѣ Къзъ-бая, *Караджовъ камъкъ*, *Гарванецъ*, Кръстова и др. малки възвишения. Между Бѣлица и Еръ-кѡприя намѣрихъ *Scabiosa ochroleuca* L., subsp. *rhodopea* Vel., *Jasione Heldreichii* Boiss., *Galium Schultesii* Vest. и др. Отъ листнатитѣ дървета прѣобладаватъ джбъ, букъ, а тукъ-тамъ и иглолистни. Понеже искахме да съберемъ още нѣкои и други материяли, не се бавихме въ селото, а тръгнахме за Тополово прѣзъ върха Шилденски камъкъ, чиито източни склонове, по които именно минахме, сж покрити речн изключително съ габеръ, а на много мѣста и съ *Pteris aquilina* L. Общиятъ изгледъ на растителността тукъ приблизително е сжщиятъ, като по пѣтя отъ Бѣлица до Митиризитъ. Иглолистнитѣ сравнително сж слабо застѣпени. Повече ги намираме по ю.-и. височини надъ Еръ-кѡприя, дѣто не липсува и букъ. Върхътъ Шилденски камъкъ, високъ около 1342 м., има особенъ характеръ: въ най-горната си часть е съставенъ отъ голи островърхи назжбени скали, покрити съ лишай, а въ долната е облѣченъ съ гжста разноцвѣтна растителность. Кръговоротъ отъ тукъ е необятенъ. Далекъ прѣдъ окото на с.-и. се разстилатъ хълмиститѣ поли на Родопитѣ дори до Марица. На ю.-и. се възвишаватъ върховетѣ: *Дълга поляна*, *Тръна* и *Кокезъ-тепе* (около 1535 м.), свързанъ съ редъ други височини, по чието било се простира самата граница. Пѣтятъ отъ Шилденски камъкъ за Тополово върви право малко сѣверо-източно. Изпърво той е доста сложенъ и особно приятенъ, защото всичко наоколо е покрито съ най-разнообразна расти-

телностъ; ала щомъ оставишъ отдѣсно върхътъ *Костенецъ* и се спуснешъ надолу къмъ селото, растителността лека полека чезне, пътятъ незабѣлвано се обръща въ пътека, която отъ своя страна намѣстѣ съвсѣмъ се губи. Слизаме по невѣроятни стръмнини, покрити съ безбройни разцѣлѣни балвани и остри камъни. На много мѣста дори и мулетата мъчно прѣстѣпнятъ. Крайътъ се лъзга на всѣка крачка. Най-сетнѣ слѣдъ крайно морно спущанье късно вечеръ стигнахме въ голѣмото село Тополово, разположено въ низкитѣ поли на Родопитѣ на височина не повече отъ около 500 м. надъ м. р. По височинитѣ надъ Тополово расте *Melica nutans* L., въ джравитѣ *Pyrola secunda* L., *Calystegia sylvatica* Choix., рѣдото за България растение *Sedum caespitosum* D. C. и др. Понеже мѣреяхме да обиколимъ нѣкои части отъ сѣвернитѣ поли на Родопитѣ, слѣдъ еднодневна почивка въ Тополово заминахме прѣзъ Новаково за с. Караджиларъ. Пътътъ отъ Тополово—Тахталии за Новаково е сложенъ и има и.-ю.-и. посока. Той води прѣзъ добръ разработени плодородни мѣста, дѣто вирѣе и тютюнъ. Южно отъ пътя, по политѣ на Родопскитѣ прѣдгория, цѣли пространства сж покрити съ низка джбова гора (джбрава), дѣто растятъ още габъръ, маждрянъ, липа, кленъ и особно много смрадлика, която покрива цѣли пространства, както напр. *Еланъ-тене* на с.-и. отъ Тополово. По височинитѣ надѣсно отъ пътя вирѣе букъ, а още по-горѣ започватъ пакъ иглолистни. Новаково е около 510 м. надъ м. рав. На ю.-и.-и. прѣзъ леглото на горното течение на р. Мечка, се издига върхътъ *Калето* (686 м.). Откакъ се побавихме въ околноститѣ на селото, потеглихме за Караджиларъ с.-и. отъ Новаково. И тукъ пътятъ е много добъръ и върви успоредно съ рѣка Мечка, която води началото си отъ върха *Дълга поляна* на ю. отъ Новаково. На ю.-и. отъ тоя пътъ е *Мажряковъ връхъ*, вѣроятно нареченъ тъй поради многото осинъ или *мажрявка* (*Fraxinus*), както го тукъ наричатъ, що расте по него. Почти на половина пътъ отдѣсно е слабо хълмистата мѣстность *Ючъ-кютюнъ*. Край Мечка, както и по нейнитѣ притоци, растятъ въ изобилие елхи, върби и много други растения. Тукъ-тамъ се обработва памукъ и тютюнъ. Караджиларъ е голѣмо богато село, високо около 350 м. надъ м. рав. Околноститѣ му сж твърдѣ плодородни. Нарѣдко има мѣсто неразработено. Прѣзъ самото село тече *Черпишка*, която извира отъ гориститѣ поли на Саръташъ-дагъ южно отъ Караджиларъ. Слѣдъ като прибира водитѣ на многобройни по-малки рѣчици, *Черпишка* извира надолу по полето, забикаля височината Драгойна и околнитѣ ѝ хълмове, ми-

нува прѣзъ Кара-аланъ, Козлукъ, Дипсизъ-гьолъ, Бодрово и се влива въ Марица срѣщу селото Алтънъ-чаиръ (Чирпанско). По течението на тая рѣка се намиратъ многобройни мелници. Между Тополово и Караджиларъ вирѣятъ *Alnus*, маждранъ (*Fraxinus Ornus* L.), джбъ, габъръ, тукъ-тамъ *Populus alba* L. и др.

Лопото дъждовно врѣме ни задържа въ Караджиларъ повече; затуй щомъ се разведри веднага тръгнахме за пограничното българско село Сърнатъ (Хасков. околия) въ южнитѣ поли на Айденскитѣ възвишения, ю.-и. отъ Караджиларъ. Съ малки изключения пътятъ е сложенъ и минува прѣзъ живописна мѣстность. Височината, по която се качваме, сравнително е слаба. Изпърво минуваме прѣзъ мѣстността *Куру-чешме*, като оставяме отдѣсно нивкия върхъ *Орта-тепе* на ю. отъ Караджиларъ; оставяме задъ себе си и *Мандрата*, завиваме слѣдъ това въ подножието на върховетъ *Шафранъ* и *Св. Илия*, за да стигнемъ най-послѣ върха *Кюмюрджи-тарла* (*Ель-гидикъ*), дѣто се намира нашиятъ пограниченъ войнишки постъ, отстоещъ недалечъ отъ турския. Височината тукъ е около 790 м. надъ м. р.

Отъ *Кюмюрджи-тарла* продължихме пътя си по самата граница, слѣзохме подиръ туй въ *Душка дере*, прѣсѣкохме го слѣдъ малко и поехме стрѣмната височина, по билото на която е пътятъ отъ Караджиларъ за Сърнатъ. По цѣлото протежение на билото прѣобладава дребенъ джбъ, тукъ-тамъ се явява букъ, повече се срѣща габъръ. Намѣстъ вирѣе и *Paliurus*'a, който достига до 600 метра височина надъ м. р. По-едри джбови дървета растятъ близу до с. Сърнатъ (485 м.), разположено въ гола хълмиста мѣстность. Между разнитѣ листнати дървета въ този край се срѣщатъ още *Acer platanoides* L., *Pyrus amigdaliformis* Vill., *Carpinus duinensis* Scop., *Fraxinus excelsior* L. и пр. Тукъ растятъ и нѣкои рѣдки видове, както *Centaurea Gheorgiefii* Halacsy, *Jasione Heldreichii* Boiss., *Scabiosa Silaifolia* Vel., *Asperula flaccida* Ten., *Galium Schultesii* Vest. *Patentilla obscura* Lehm., *Berteroa incana* D. C., *Dianthus giganteus* d'Urv., новиятъ видъ на Веленовски *Anthemis gaudium solis* Vel. и др. Въ туй село пристигнахме слѣдъ обѣдъ, съпроводжани отъ слабъ дъждецъ, който слѣдъ влизанъето почна да вали като изъ рѣкавъ и причини цѣло наводнение. На утрото отъ Сърнатъ тръгнахме рано въ зори. Цѣлтъа ни бѣше вечеръта да стигнемъ Хасковскитѣ бани. Обаче вмѣсто да вървимъ по прѣкия пътъ, ние избрахме пътя прѣзъ *Узунъ-дере* въ надежда, че тукъ ще можемъ да съберемъ и повече и по-интересни материяли. *Узунъ-дере*, както

свѣдочи самото му име, е дълго рѣчно корито, което се простира съ малка извивка на з. до източнитѣ поли на Купѣна (705 м.) с.-з. отъ Сърнѣчъ, взима сѣверна посока и приближава Буково. Източно отъ това дере сж възвишенията Айда (925 м.) и други нѣкои по-низки безименни върхове, а западно, въ самото му начало, е Купѣна и други нѣкои възвишения сѣверно отъ него, които прѣсичатъ единичкия по-дълъгъ западенъ притокъ на Узунъ-дере, *Душка-дере*, и съ сѣвернитѣ си поли достигатъ леглото на *Домуз-дере*, наречено въ източната си частъ *Глуханско-дере*. Върхътъ Айда цѣлъ е покритъ съ гѣста гора, състоеща главно отъ джбъ и габъръ. Срѣща се сжщо много липа, а тукъ-тамъ и дива оскруша. Срѣдната височина на *Узунъ-дере* е около 350 м. Растителността му е твърдѣ разнообразна. Речи по цѣлото му протежение има хубава добрава. Тукъ се забѣлѣзватъ *Nigella sativa* L., *Berteroa incana* D. C. *Lavatera thuringiaca* L., var. *bulgarica* Vel., *Polygonum lapathifolium* L., *Anchusa officinalis* L., *Salix purpurea* L., *Calystegia Silvatica* Chois. Отъ изхода на това дере извихме въ източна посока, минахме подъ с. Масатлари и Сусамското землище и излѣзохме на шосето за Сусамъ — Хасковскитѣ бани. Тукъ вече растителността малко-много измѣня своята физиономия. Голѣма частъ растения, свойствени на по-високитѣ пояси, постепенно отстѣпая мѣсто на разни полски видове. *Paliurus*'а завзема видно мѣсто и се срѣща по цѣлия пътъ дори до банитѣ. Тукъ вирѣятъ още *Tribulus terrestris* L., *Echinops banaticus* Roch., *Centaurea Jacea* L., *Pyrus amygdaliformis* и др. Слѣдъ едно пощуване на банитѣ, прѣзъ с. Горно Брѣстово (около 400. м.) заминахме за Буково (380 м.). Пътътъ върви изпърво въ ю.-з. посока, а послѣ отива с.-з. къмъ с. Буково. На югъ отъ Брѣстово се издигатъ низки върхове: *Каманитъ*, *Хасаря* и *Долгѣря*, задъ които стѣрчи върхътъ Айда, а на с. и с.-з. отъ сжщото село се издигатъ други три върха: *Гарванища*, *Градище*, и *Черенъ камъкъ*. По политѣ на тия височини, както и на първитѣ расте брѣстъ, а по-горѣ букъ. По цѣлия пътъ въ изобилие се срѣща и *Paliurus*. Близу на с.-з. отъ Буково се издига скалистиятъ връхъ Драгойна, високъ около 812 м. Той е едно отъ високитѣ прѣдгория на Родопитѣ. Частъ само отъ политѣ му е покрита съ растителность, а върхътъ комай е съвсѣмъ голъ, образуванъ отъ колосални андезитни балвани, безредно наслагани едни възъ други. Въ пукнатинитѣ на тия грамудаци растятъ въ изобилие разни папрати. Тукъ между друго се забѣлѣзватъ *Aegilops ovata* L., *Achillea odorata* Voch. въ изобилие, *Centaurea ma-*

culosa Lam. Notholaena Marantae Br., Asplenium Septentrionale Hill и др. Слѣдъ два часа бавенъе спуснахме се по стръмнитѣ каменисти склонове на Драгойна и тръгнахме на с. къмъ селото Козлукъ (около 200 м. н. м.), отъ дѣто подиръ кратка почивка заминахме за голѣмото с. Кара-Аланъ, лежещо малко ю.-з. отъ Козлукъ. Понеже имахме още нѣколко часа доклѣ мръкне, рѣшихме да гонимъ село Караджиларъ, отъ дѣто бѣхме излѣзли прѣди нѣколко деня. За тая цѣль трѣбаше отново да вземемъ ю.-и. посока все по течението на споменатата вече р. *Черъшка*, успоредно съ която вървимъ още отъ Козлукъ. Тая рѣка въ разнитѣ си прѣдѣли носи разни имена, споредъ имената на селата, прѣзъ които минува. Пътятъ е много сложенъ и минува прѣзъ най-плодородни мѣста, дѣто освѣнъ житни растения тукашното население обработва тютюнъ, сусамъ и памукъ. Надлъжъ по рѣката има множество мелници, които работятъ речн денонощно. Прѣди да се влѣзе въ селото отдѣсно на пътя се издига малка височина, наречена Хасаря (близу 382 м.). По пътя между Козлукъ — Кара-Аланъ — Караджиларъ растятъ: *Linaria Sofiaea* Vel., *Erythraea Centaureum* Pers., *Crepis foetida* L., *Chondrilla juncea* L., *Clematis integrifolia* L. и *Dianthus pinifolius* Sibth. (по Хасаря) и др.

Въ Караджиларъ прѣнощувахме и рано на другия день взехме пътя за с. Кетенликъ, разположено на с.-з. отъ първото село. Тукъ пътятъ минува по южнитѣ поли на Хасаря, прѣсича рѣка Мечва и слѣдъ малкъ завои влиза въ с. Кетенликъ (280 м.). За да можемъ да разгледаме мѣстността по-добрѣ, рѣшихме отъ тукъ да се спуснемъ отново въ южна посока за с. Новаково. Отъ тукъ възлѣзохме на височината южно отъ селото. Задъ тая височина, по която разнovidни листнати дървета образуватъ непроходна гора, се простира друга по-голѣма височина, наречена *Дълга поляна*, поради малкото широко равнище на билото ѝ. Въ прѣкрасенъ планински ъктъ между тии два гористи върха блика ледена вода, извѣстна въ цѣлата околностъ подъ името *Студената вода* или *Бай-Аргуровата чешма* (850 м. н. м.), споредъ името на тоя, що съзидаль тука малка чешмица. Покрай разнитѣ други растения тукъ въ гората се забѣлѣзватъ *Epipactis latifolia* All., *Epilobium montanum* L., *Prenanthes purpurea* L., *Campanula moesiaca* Vel., *Scutellaria Pichleli* Vel., *Atropa Belladonna* L. *Agrestis Spica Ventii* L. и пр. По височинитѣ на с.-з. отъ Студената вода вирѣе букъ, повече джбъ, едрolistна липа, осенъ, габъръ и др. растения. По тѣсна, мѣчно проходима, ала весела пътека минахме прѣзъ гората, като вървѣхме все на западъ, доклѣ най-послѣ завихме край сѣ-

вернитѣ склонове на върха *Костенецъ*, отстоящъ не далечъ южно отъ Тополово, дѣто трѣбаше пакъ да ноцуваме и да приберемъ оставенитѣ си отъ по-рано материали.

Отъ Тополово трѣбаше вече да се върнемъ за Станимака, понеже първата частъ на ескурзията ни се завършваше. Ала вмѣсто да вземемъ правия пътъ за тамъ, ние потеглихме изпърво на з., а послѣ на с.-з. и токо подъ с. Орѣшецъ завихме, та прѣзъ Горно-Арбанаси и Червенъ стигнахме въ манастира Св. Петка. На западъ ю.-з. отъ Тополово е държавната гора *Тиклата*, състоеща главно отъ габъръ, тукъ-тамъ *Crataegus*, *Fraxinus excelsior* L. и пр. Сѣверо-западно отъ тая доста добръ запазена гора е *Шарлак-дере*, прѣзъ дѣто тече р. *Сушица*, която свлича водитѣ си откъмъ западнитѣ залѣсени склонове на Шидденски камѣъ. Въ тая мѣстность намѣрихъ доста растения, между които: *Genista Frivaldskyi* Boiss., *Sedum Ceraea* L., *Cystopteris fragilis* Brnh., *Allium carinatum* L., *Orchis saccifera* Brgnt., *Jasione Heldreichii* Boiss. и рѣдкия за българската флора видъ *Erigeron Willarsii* Bell., намѣренъ прѣзъ 1897. г. отъ Стрибрни на върха Мусалла.

Сѣщия день привечеръ стигнахме въ Станимака, отъ дѣто веднага заминахме за Пловдивъ. Тукъ се раздѣлихме съ г. Бончева. Слѣдъ двудневна почивка азъ заминахъ прѣзъ Пазарджикъ за Пещера, за да продължа своитѣ изслѣдвания въ западнитѣ Родопи. Тоя градецъ е разположенъ въ самото подножие на Родопитѣ въ весела котловина, заградена отъ с. съ низки бърда, а отъ ю. и з. отъ гориститѣ склонове на Родопитѣ. Мѣстностьта е около 470 м. висока надъ м. рав. Прѣзъ срѣдъ града тече тѣй наречената Стара-рѣка, която по-горѣ въ планината взима име Баташка рѣка, а долу подъ града — Пещерска рѣка. Тукъ ноцувахъ и рано сутринята, придруженъ отъ единъ помакъ, заминахъ за Батакъ. Изпърво завихме на ю.-з. и слѣдъ малко се вмъкнахме въ тѣсната лѣкатушна долина на Баташката рѣка. Пътътъ върви все въ ю.-ю.-з. посока безъ да напуска усойното рѣчно дѣно. Всичко наоколо е покрито съ свѣжа и разнообразна растителность. Вѣковни гори покриватъ стрѣмнинитѣ и отъ двѣтѣ страни. Тукъ-тамъ се виждатъ само скали, надѣсени надъ самата рѣка, но и тѣ не сж съвсѣмъ голи. Отъ тѣхнитѣ пукнатини се подаватъ многобройни папрати, *Haberlea rhodopensis* Friv. и гиздавата *Campanula velutina* Vel., чиито хубави бѣли цѣтове ясно се открояватъ върху тъмния фонъ на скалата. Тукъ растятъ още и други нѣкои видове, както *Ranunculus Flammula* L., *Ran. repens* L., *Gentiana asclepiadea* L., *Atropa Belladonna* и пр.

Колкото повече се влиза навътрѣ въ клисурата, растителността измѣня своя изгледъ, па и пътятъ постоянно се възкача. Дъбовитѣ и габърovitѣ гори лека-полека отстъпятъ мѣсто на букитѣ. Още по-нагорѣ започватъ да се показватъ тукъ-тамъ отдѣлни борови дървета, докль най-посль иглолистнитѣ взиматъ надмощие надъ всички други дървеса. Подиръ малко оставихме рѣката налѣво и слѣдъ кратко изкачване по доста стрѣменъ склонъ надѣсно, т. е. въ ю.-з.-в. посока стигнахме на малко голо плоскогорие, високо тѣщо около 1100 м. н. м. р. Великолѣпна е гледката, която тукъ се прѣдставя на туриста. Благодарение на хубавото врѣме, върховетѣ на обрѣжаващитѣ планини се виждатъ много ясно. Право на югъ се възвишава грамадниятъ баташки Карлъкъ, високъ 2078 м. надъ морето. Речи на западъ отъ него се синѣе Семеръ-аланъ (1940 м.), отъ дѣто черпи своитѣ води Баташевата рѣка. Малко по на с.-в. отъ този послѣдниятъ е Семизтъ, високъ 1874 м. Тия върхове, заедно съ разклоненията, що излизатъ отъ тѣхъ, образуватъ единъ вѣнецъ, който разгражда откъмъ ю.-в. Баташкото плато. По политѣ на тия планини се простиратъ обширни вѣковни букови и хвойнови гори, които придаватъ голѣма прѣлестъ на тая и безъ туй хубава планинска мѣстность.

Слѣдъ нѣколко часа почивка тръгнахме за с. Фотинъ, на ю.-и. отъ Батакъ. Пътятъ сравнително е добъръ и минува прѣзъ селото Нова-Махала. Речи на половината пътъ между това село и Фотинъ е върхътъ *Куртлуджа*, дѣто покрай прѣобладаващия бѣлъ боръ, расте бѣла и червена ела и високи стари букаци. На сѣщия пътъ е чешмата *Кусъ-чешме*, съ бистра ледена вода. Мѣстностьта е гориста. Отдѣсно се възвишаватъ стрѣмни голи височини, съ голѣми каменливи сипеи, които вѣроятно влизатъ въ състава на баташкия Карлъкъ, а отлѣво е върхътъ Санджакъ (1875 м.). Слѣдъ като се прѣвали височината, пътятъ лѣкатушно се спуща надолу за да се обърне въ камениста птека, по която се влиза въ Фотинъ, прѣзъ дѣто тече Фотинската рѣка, що прибира водитѣ си отъ санджашкитѣ и горѣ споменатитѣ карлъшки прѣдгория; слѣдъ туй тя взима с.-и. посока и се влива въ Кръчимъ южно отъ Форцово. По височинитѣ между Батакъ и Фотинъ растятъ *Polygonum bistorta* L., *Geum coccineum* Sbt., *Trachelium rumelicum* Hmp., *Vaccinium myrtillus* L. и разни други билки, а отъ иглолистнитѣ вирѣятъ тукъ-тамъ *Juniperus nana* Wld., повече *Abies pectinata* D. C. *Picea excelsa*, *Pinus laricio* Poir., *Pinus peuce* Grsb., *Pinus sylvestris* L. Отъ листнатитѣ прѣобладава букъ, особно по върха Куртлуджа.

Селото Фотинъ е на самата граница, дѣто е и нашиятъ пограниченъ постъ. Тукъ прѣкарахме нощта и на утрото се упатихме за мѣстността *Тилкили*. Щомъ излѣзохме отъ селото, почнахме да възлизаме по голѣма стрѣмнина, покрита съ стройни иглолистни дървета. Пътеката, по която трѣбаше да се катеримъ, е камениста и досущъ измита отъ поройнитѣ дъждове, а това я правѣше още по-мачна. Изпърво тя има ю.-и. посока, но слѣдъ малко бързо завива на ю. и послѣ на ю.-и., докѣ се изкачимъ до нѣидѣ на гористия върхъ Чалъ-тепе (1589 м.). Отъ тукъ надолу пътятъ сѣщо е твърдѣ моренъ. Боровинкитѣ на всѣка крачка спѣватъ пѣшака. Благодарение на вѣковната гора, която тукъ-тамъ пострадала отъ пожаръ, ние вървимъ подъ постоянна сѣнка. Отдѣсно на Чалъ-тепе е върхътъ *Ески-юртъ*, сѣщо утъналъ въ гора, а недалечъ отъ него се издига и други гористъ върхъ Шанкая. Отъ тукъ бързо навалиме надолу, докѣ слѣземъ въ *Еланъ-дере*, поено отъ бистра планинска рѣчица, образувана отъ нѣколко потока, които извираатъ отъ височинитѣ източно отъ Сарлж-тепе (1910 м.). Отъ тукъ до Тилкили разстоянието е малко. Пътятъ отново се качва, минува близу край развалинитѣ на разрушеното вече юрушко село *Хундулу-мажал* и излиза право на Тилкили. Тукъ сме на самата граница, дѣто има нашъ лѣтенъ войнишки постъ. Мѣстността е лѣсиста. Обширна гора отъ стройни ели се простира въ всички посоки. На и. е Тѣмръшъ, на ю. и ю.-з. цѣлъ лабиринтъ долини и върхове, отъ които особно добръ се вижда Таусунъ-кара (1488 м.), лежещъ юго-западно отъ нашия постъ. Тукъ прѣстояхме два дена, слѣдъ което отново минахме прѣзъ Еланъ-дере, завихме прѣзъ мѣстността наречена *Кабата* и възлѣзохме на върха Чалъ-тепе, въ чийто и. поли се намира другъ нашъ пограниченъ постъ. Този върхъ е токо речи голъ; въ най-горната си частъ се състои отъ натъркалани и съборени едри каменни балвани. Залѣсени сѣ само неговитѣ хълбоци. Въ изобилие тукъ растятъ разни кѣпини, малини, ягоди и пр. Слѣдъ малка обиколка навалихме височината и поехме речи сѣверна посока. Минахме прѣзъ усоенъ планински прорѣзъ, покритъ съ висока букова гора. Тая мѣстность се нарича *Орманово*. Слѣдъ продължително лѣкатушение низъ гората най-послѣ стигнахме до фотинския пограниченъ постъ, разположенъ въ живописната мѣстность *Шиковица*, западно отъ Фотинъ. Тукъ букътъ отстѣпя мѣсто изпърво на габера, а послѣ на джба, който покрива обширни пространства, дори до запустѣлото помашко село Форцово или Фераево, разположено на с.-и. отъ Фотинъ. Пътятъ за туй село минува прѣзъ мѣст-

ноститѣ *Подгорица* и *Крачунтъ*, слѣдъ което се простира на доста голѣмо протежение токо речи успоредно съ Фотинската рѣка — единъ отъ многобройнитѣ притоци на Кръчимъ. Обширни дъбови гори, промѣсени съ дрѣвъ, осенъ, габъръ и пр., покриватъ този планински край. Между Фотинъ и Форцово покрай другитѣ блики вирѣватъ и слѣднитѣ видове: *Nepeta nuda* Jaq., *Vaccinium Myrtillus* L., *Galium alpinum* Schur., *Gentiana punctata* L., *Polygonum lapathifolium* L., *Calamagrostis Halleriana* D. C. и *C. Sylvatica* D. C., *Salix cinerea* L., *Plantago carinata* Schrd., *Hypericum rumelicum* Boiss., *Pyrethrum corymbosum* W (L.), *Pyrola rotundifolia* L., *Dianthus superbus* L., var. *alpestris* Wimm. и др.

Въ единчката малко-много запазена селска постройка въ Форцово се помѣщава единъ отъ нашитѣ погранични военни постове. Слѣдъ кратка почивка тукъ, рѣшихме да заминемъ за доста голѣмото българско село Ясж-кория. Пътътъ води въ с.-и. посока и не държи повече отъ три часа. Изобщо той е добъръ, макаръ че и тукъ има доста голѣми изкачвания. Ясж-кория е разположено въ високо плоскोगорие, заградено речи отъредъ съ вѣнецъ отъ залѣсени височини. Ония отъ тѣхъ, които сж разположени отъ и. къмъ ю.-з., носятъ слѣднитѣ имена: *Катерица*, *Поречки върхъ*, *Прѣвѣлата*, *Беглички върхъ*, *Мезѣря*, *Ибрема*, *Къдшкова*, *Бъюкъ-манѣвъ*, до него *Кючукъ-манѣвъ*, *Санджикъ*, *Грѣбето*, чиито поли се спущатъ до мѣстността *Дълбокото дере* ю.-з. отъ селото. Височинитѣ на и.-и.-ю. отъ селото сж три: *Св. Недѣля*, *Св. Елена* и *Св. Илия*. Тѣхнитѣ чуки сж токо речи голи, скалисти, а по политѣ имъ расте повече боръ и ела. Върхътъ Св. Недѣля е осамотенъ, зѣновиденъ и съставя кржгозорна точка за Пазарджишкото поле. Изобщо по високитѣ части на всички споменати върхове прѣобладава бѣлиятъ боръ и бѣлата ела. Черниятъ боръ и червената ела сжщо се срѣщатъ, ала по-рѣдко. По политѣ има букови гори, а въ по-низкитѣ мѣста габеръ и джбъ.

Отъ Ясж-кория продължихме своя пътъ прѣзъ Осеновското землище и върха Малъ-тепе (1271 м.), за с. Кръчимъ, с.-и. отъ тука. До Малъ-тепе пътътъ е много добъръ и минува прѣзъ живописни мѣста, покрити съ гора прѣимуществено отъ бѣлъ боръ и букъ въ низинитѣ. Изпърво се спускаме надолу, минуваме редъ незначителни планински потоци, извиваме ту надѣсно, ту налѣво, докль почнемъ да се качваме по политѣ на Малъ-тепе. Този върхъ е голъ и речи осамотенъ. Тука има нашъ пограниченъ зименъ постъ. Всичко отъ Ясж-кория до тукъ се дохожда за около 2 1/2 часа. На

ю.-и. отъ Малъ-тепе се открива хубава панорама. Далечъ на югъ се вижда какъ лжкатуши пѣнливата Кръчимска рѣка въ своето каменисто корито, стѣснено отъ гористи височини. Източно отъ Кръчимската рѣка се слиѣе Тъмръшъ Модеръ, по на югъ Персенкъ и редъ други второстепенни височини, които заедно съ многобройнитѣ долини, що ги прѣсичатъ въ разни посоки, образуватъ истински необятенъ лабиринтъ. На западъ отъ Малъ-тепе се издига голъ заобленъ върхъ *Тмана*, чийто склонъ е покритъ съ бучъ.

Възползувахме се отъ доброто врѣме, та слѣдъ кратка почивка на Малъ-тепенскитѣ постъ се упятихме за Кръчимъ. Колкото пътятъ отъ Ясж-кория до Малъ-тепе е сложенъ, толкова отъ този върхъ до Кръчимъ е неспособенъ. Въ продължение на повече отъ 2 $\frac{1}{2}$ часа трѣбаше да се спущаме по стрѣмна, камениста пътека, усѣяна съ малки и голѣми грамадаци. Най-сетнѣ слѣзохме въ коритото на Кръчимската рѣка, която прѣзъ голѣмъ проломъ излиза отъ тѣсното си корито и се спуща къмъ полето, дѣто се раздѣля на два рѣкава, за да се влѣе въ Марица. Източниятъ отъ рѣкавитѣ именно се нарича Кръчимска рѣка. Отъ с. Кръчимъ заминахме за Перушица. Тукъ пътятъ е прѣвъзходенъ и върви край сѣвернитѣ поли на Родопитѣ. Налѣво отъ насъ е Пловдивското поле, а по къмъ с.-з. Баба-баиръ — редъ хълмове, нанизани по сѣвернитѣ поли на Родопитѣ откъмъ Т.-Пазарджикъ за Кръчимъ. Въ Перушица пристигнахме надвечеръ, слѣдъ като прѣминахме прѣзъ твърдѣ плодородна мѣстность, дѣто покрай разнитѣ овощни дървета вирѣе и тютюнъ. Тукъ прѣспяхме и на утрото заминахме за Пловдивъ, съ което и азъ завършихъ моята екскурзия.

Освѣнъ материалитѣ, събрани въ Родопитѣ, тукъ влизатъ и други нѣкои растения, които прѣзъ 1898. г. събрахъ по Рила, главно въ околноститѣ на Сухе-езеро, по Кобилино бранище и по пътя отъ тамъ за Чамъ-кория прѣзъ Сръбско село (Мала Църква). Прѣзъ врѣме на тая екскурзия тукъ азъ намѣрихъ нѣколко доста рѣдки растения, особно рози, които изпратихъ за сравнение на извѣстния родологъ François Crépin — директоръ на държав. ботанич. градина въ Брюкселъ. Оказа се, че нѣкои отъ тия рози сж нови за България. Такива сж видоветѣ: *Rosa pomifera* Herrm., *R. glutinosa* Sibth et Sm., *R. coriifolia* Fries., *R. glauca* Vill., *R. micrantha* Sm., *R. micrantha* Sm. var.?, *R. Sepium* Thuill., видоизмѣнение отъ групата *R. lutetiana* Lem., отъ групата *R. dumalis* Beschst. и др. На Кобилино бранище събрахъ и една доста интересна форма отъ *Saxifraga*

Aizon Jcq., отъ вѣето г. Веленовски създаде новъ вариететъ — *S. Aizon Jcq. var. orbetica*.¹⁾

Всички растения, що влизатъ въ тая статия, сж около 470, наредени по Нуман'овия *Conspectus Florae Europaeae*. Видоветѣ, намѣрени за пръвъ пѣтъ въ Родопитѣ иматъ знакъ *, а при алпийскитѣ видове стои знакъ •. При открититѣ за пръвъ пѣтъ въ България стои знакъ **. При изучаванье на материялитѣ си най-вече се ползувахъ отъ слѣдната ботаническа литература: *Flora Bulgarica* отъ J. Velenovsky, заедно съ прибавкитѣ; трудоветѣ на Панчикъ, Dr H. Dingler — *Das Rhodopegebirge und seine Vegetation*, (*Zeitschr. des Deut. und. Oest. Alpenvereins*, 1877., Heft. 2, ст. 195—223), *Tableau analytique des Roses européennes*, par François Crépin, вмѣстено въ *Comptes-rendus des séances de la Société Royale de Botanique de Belgique*, 1892, Mai, p. 66, Флора средней Россіи отъ П. Маевскій, Родопитѣ и Рилската планина и пикната растителность (Мсб. т. III, IV и V) отъ Ст. Георгиевъ, *Atlas manuel de Botanique* par J. Deniker, 1886 и всички други статии, обнародвани до сега по българската растителность.

За свой дългъ смѣтамъ най-послѣ да изкажа своята най-голѣма благодарность на проф. д-ръ Веленовски и на г. Стрибрни — на първия за дѣто имѣ добрината да провѣри и опрѣдѣли ония видове, въ които азъ се съмнѣвахъ, а на втория за готовността, съ която ме улесни твърдѣ много съ своя богатъ хербаръ отъ нашенски и чужди растения. Моята благодарность така сжщо и на завѣдующия ботаническия институтъ при Висшето училище, за дѣто ми остави на разположение всичко, отъ което имахъ нужда при изпълнение на своята задача.

IV.

Списъкъ на растеніята, които намѣрихъ въ Родопитѣ.

Dicotyledoneae Juss.

Ranunculaceae Juss.

Clematis Vitalba L. По пѣтя отъ Орѣшецъ за манастира Св. Петѣа, надъ Станимака.

¹⁾ Вж. *Oest. bot. Zeitsch.* 1901, Achter Nachtrag zur Flora von Bulgarien, стр. 1.

Clematis integrifolia L. Изъ царевичитѣ по пѣтя между Кара-аланъ и Караджиларъ. Събирахъ го и при пълень цвѣтъ.

Hepatica triloba Chx. Въ клисурата между Пещера и Батакъ.

Thalictrum aquilegifolium L. По Кобилино бранище на пѣтя отъ Рилския манастиръ за Чамъ-кория. Споредъ Урумова твърдѣ разпространено въ Търновско.

Thalictrum minus L. Между Пещера и Батакъ.

●*Ranunculus montanus* W. (*R. nivalis* Jacq.). По Кобилино бранище, както и по други альпийски поляни въ Рила.

**R. Flammula* L. По мочурливитѣ мѣста въ клисурата между Батакъ и Фотинъ.

R. arvensis L. Изъ нивитѣ въ най-низкитѣ поли на Родопитѣ.

Nigella arvensis L. На много мѣста изъ нивитѣ въ Босилеградско и Хасковско.

**N. Sativa* L. Тукъ-тамъ въ Узунъ-дере. До колкото ми е извѣстно до сега туй растение е намѣрено само въ с. Бейкьой отъ Шкорпила.

Caltha palustris L. По влажнитѣ сѣнчести мѣста въ клисурата между Пещера и Батакъ.

●*Aquilegia aurea* Janka. По пѣти между Рилския манастиръ и Чамъ-кория прѣзъ Кобилино бранище. Сжщиятъ видъ е намѣренъ отъ Георгиева въ Родопитѣ по скалиститѣ крайрѣчни, а тѣй сжщо и сухи мѣста въ долинитѣ на р. Чавча (Айранъ-дере), Ибаръ, М. Марица, по Ченгене чалъ.

Стеблото му е отъ 25—50 с. м. Цвѣти прѣзъ юли и августъ. За подробната му диагноза вж. Vel. Fl. blg, 14.

Berberideae Vent.

Berberis vulgaris L. Въ храсталадитѣ по пѣтя между Тополово—Орѣшецъ и Св. Петка надъ Станимака.

Paravegetaceae D. C.

Paraver Rhoëas L. Всждѣ по нивитѣ въ Босилеградско, Хасковско и др.

P. dubium L. По сжщитѣ мѣста.

Roemeria hybrida L. Между Кръчимъ и Малъ-тепе.

Chelidonium majus L. Въ сѣнчеститѣ усойни мѣста по течението на Фотинската рѣка, Душка-дере, Пещера—Батакъ и пр. Изобщо твърдѣ обикновено.

Cruciferae Juss.

Turritis glabra L. По пѣтя отъ Бачково за Югово.

Erysimum canescens L. Между Т.-Пазарджикъ и Пещера.

E. repandum L. По полето въ Босилеградско и др.

Sinapis arvensis L. По най-нискитѣ поли на Родопитѣ, по нивитѣ и др.

Berteroa incana D. C. (*Alyssum inc.* L. *Farsetia inc.* Br.) Между Бараджиларъ и Сърнѣчъ, особено въ мѣстността Кьомюрджи Тарла на границата, около самия пограниченъ постъ. Сжщия видъ намѣрихъ на много мѣста и въ Узунъ-дере, отивайки отъ Сърначъ за Хасковскитѣ бани. Варипра.

Alyssum orientale Ard. Между Тополово и Станимака.

Al. murale W. K. По сухитѣ каменисти мѣста надъ Тополово.

Thlaspi arvense L. Всждѣ речи по политѣ на Родопитѣ.

T. praecox Wulf. Между Нова-Махала и Фотинѣ.

Lepidium Draba L. Въ околноститѣ на Тополово, Станимака и др. Обикновено.

Lipidium rudemale L. Като горното.

Capsella bursa pastoris Mch. Всждѣ обикновено.

Myagrum perfoliatum L. Всждѣ въ Босилеградско и др. Обикн.

Resedaceae D. C.

Reseda inodora Rchb. Между Станимака, Бачковския манастиръ и Югово.

Reseda lutea L. Въ околноститѣ на с. Югово и др.

Cistineae D. C.

Helianthemum ledifolium G. По пѣтя отъ Шидденски камѣкъ за Тополово.

H. vulgare G. Между Чаль-тепе и Кръчимъ.

H. canum Dun. По Кобилино бранище.

Violarieae D. C.

Viola odorata L. На много мѣста въ Родопитѣ.

V. silvatica Fr. Между Югово и Павелско, по Анатимитѣ и др.

●*V. biflora* L. По влажнитѣ сѣнчести мѣста оово Сухо езеро, на Кобилино бранище. Намѣрена е отъ Геор. и въ Родопитѣ.

V. tricolor L. Тукъ-тамъ въ Родопитѣ по влажнитѣ мѣста. По Бешулакъ покрива цѣли пространства.

Polygaleæ Juss.

Polygala major Jcq. По високитѣ поляни между Лъжавица и Крушово. Много по-едри екз. събрахъ и по върха Синиръ-тепе. По-рано този видъ е намѣренъ надъ Станимака отъ Велем.

Silenaceæ (Bartl.) Lindl.

Agrostema Githago L. (*Githago segetum* Dsf). Всждѣ изъ посѣвитѣ по политѣ на Родопитѣ.

A. coronaria L. Между Бачево и Югово. Въ хрсталацитѣ по течението на Бѣлишката рѣка.

Silene noctiflora L. Изъ нивитѣ въ Босилеградско и Станимашко.

S. dichotoma Ehrh. Между Югово и Павелско.

S. inflata Sm. (*S. Cucubalus* W., *S. venosa* Gilib., *Cucubalus Behen.* L.). По ливадитѣ на Бешулакъ и изобщо по високитѣ родопски равнини. Варира твърдѣ много. Срѣща се и по течението на Бѣлишката рѣка. Прѣдава бѣлизнявъ колоритъ на нѣкои мѣста, дѣто го има повече.

Sarpanaria officinalis L. Обикновено въ Родопитѣ край поточнитѣ мѣста.

Gypsophyla muralis L. По голитѣ поли на Хасаря, недалечъ отъ Караджиларъ.

Dianthus superbus, var. *alpestris* Wimm. (*D. Wimmerii* Wich.). Образува гиздави малки групи по влажнитѣ мѣста и въ долинитѣ около Фотинъ, по Шипковица, Малъ-тепе и др.

●*Dianthus microlepis* Boiss. Твърдѣ обикновено по Робилино бранище, не далечъ отъ Сухото езеро. Срѣща се и по най-високитѣ Родопски височини (Геор. и др.).

Листя отъ 1—3 с. м. $\times$ 1 м. м., цѣлото разстояние има отъ 4—5 с. м., чашка 1 с. м. $\times$ 2 $\frac{1}{2}$ м. м. (Вел.). Цѣвти прѣзъ юли и августъ. За подробното описание на този видъ вж. Vel. Fl. bul. ст. 71.

Прѣзъ 1897 Стрб. е намѣрилъ на Мусалла новъ вариететъ на този алпийски видъ. — *D. microlepis* Boiss β) var. *Musalæ* (вж. Vel., Fl. blg. Sup. ст. 41).

D. pinifolius Sibt. (*D. brevifolius* Friv.). Срѣща се по сухитѣ каменисти поли на Хасаря, близу до Караджиларъ. Стебло 30—40

с. м., главички отъ $1\frac{1}{2}$ — 2 с. м. въ диям. За подробности вж. Fl. blg. 78.

Dianthus giganteus d'Urv. 1882 (*D. biternatus* Schur., *D. pruinatus* Jka, 1858). Всждѣ низъ джбравитѣ по политѣ на Шафрана, св. Илия и други височини между Караджиларѣ и Сърнѣчѣ, както и по самата граница. Нѣкои екз. достигатъ до 1.30 м. Сѣщия видѣ се срѣща всждѣ по скловетѣ на Бешулакѣ, а именно въ мѣстноститѣ: Тузлата, Пашалийската гора, Локвата, Сждуля, Циганецѣ, Голѣмитѣ ливади, Крайща и др. (Вж. Vel., Fl. blg. 81 и Sup., 44.)

D. turcicus Vel., 1892. Този новѣ за България видѣ, намѣренѣ за прѣвъ пѣтъ отъ Стрибрни около Станимака прѣвъ 1891 г., събрахъ по ливадитѣ между Павелско и Дрѣново; срѣща се главно по ливадитѣ между Пашалийската гора и Чепмата. Доста рѣдео растение. За пълната му диягноза вж. Fl. blg., Sup. 48.

Alsineæ Bartl.

Cerastium rectum Friv. Между Станимака и Бачково.

C. arvense L. Между Югово и Павелско.

Stellaria media Cyr. На много мѣста въ подножието на Родопскитѣ височини.

S. holostea L. По върховетѣ Бешулакѣ, Анатимитѣ и др.

Arenaria serpyllifolia L. По необработенитѣ мѣста около Ново-ково, Кетенликѣ и др.

A. biflora L. По Кобилино бранище, около Сухо езеро. Срѣща се и по Родопскитѣ височини.

Lineæ D. C.

Linum catharticum L. По Анатимитѣ, между Югово и Павелско.

L. hirsutum L. Всждѣ между Югово и Павелско, особно въ мѣстността Анатимитѣ. Срѣща се така ещо и по пѣтя, що води отъ Бачовския манастирѣ за Югово прѣвъ Слиново дере, Дълга усойка, Двѣтѣ черкви, Душковецѣ и пр. Екз. отъ тая мѣстность сѣ по-едри.

Malvaceæ Br.

Althaea cannabina L. На много мѣста. по политѣ на Родопитѣ, особно по камениститѣ мѣста и край хрсталацитѣ.

Althaea hirsuta L. По нарѣдео отъ горното.

**Lavatera thuringiaca* L. (*L. Thirkiana* C, K.) var. *bulgarica* Vel. 1892. Твърдѣ обиченовенѣ въ Узунѣ-Дере. Този новѣ варietetѣ

до сега бѣ намѣренъ само около Садово отъ Стрб. (Гл. Fl. blg., Sup. с. 59.).

Tiliaceae Juss.

Tilia alba W. K. (*T. argentea* Dsf.). Въ гората с.-западно отъ мѣстността Студената вода (850—980. м.), надъ Новаково. Бѣше въ пѣленъ раздвѣтъ. Намира се и по източнитѣ поли на в. Баба, въ Сливово-дере и др. По-рѣдко се срѣща по политѣ на в. Айда.

Hypericineae D. C.

Hypericum olympicum L. Тукъ-тамъ на групи въ Узунъ-дере. Екземп. приличатъ на ония отъ Гърция.

H. perforatum, форма, L. Срѣща се на много мѣста въ Родопитѣ. Особно разпространено по пѣтя отъ Павелско за Дрѣново, прѣзъ в. Бешулакъ. Въ Павелско го наричатъ *Посъчево биле*.

H. hirsutum L. Всждѣ въ лѣсоветѣ, прѣимуществено по сѣнчеститѣ мѣста и по ливадитѣ на Бешулакъ.

H. Montbretii Sp. Тукъ-тамъ между Станимака и Бачково.

H. Rumelicum Boiss. Всждѣ по варовицитѣ и по сухитѣ ридове между Фотинъ и Форцово, по границата. За диягнозата на този видъ вж. Vel. Fl. blg. 108.

Acerineae D. C.

Acer Tataricum L. Обикновено всждѣ изъ гората между Караджиларъ и Сърнъчъ. *Кошничаръ* — Сърнъчъ.

A. campestre L. На много мѣста по Родопитѣ. *Келевъ-габуръ* — Тополово.

Acer sp. Обикн. по височинитѣ на ю. отъ Тополово.

**A. platanoides* L. Въ гората около Сърнъчъ, както и по самата граница. *Кавлинъ* — Сърнъчъ.

Ampelideae H. B. K.

Vitis Vinifera L. По пѣтя отъ Бачковския манастиръ за Югово въ мѣстноститѣ: Сливово-дере, Дълга усойка и др. заедно съ *Clematis*, *Tilia* и пр. Достига грамадни размѣри.

Geraniaceae D. C.

Geranium macrorhizon L. Срѣща се по всички и Родопски подалпийски височини, главно по камениститѣ мѣста.

G. Sanguineum L. По сухитѣ каменисти склонове на много Родопски върхове.

G. pyrenaicum L. На много мѣста по Родопитѣ.

G. molle L. Между Станимака и Бачково и др.

Balsamineae A. Rich.

●*Impatiens noli tangere* L. По влажнитѣ сѣнчести и крайпоточни мѣста въ дефилето между Пещера и Батакъ, въ усонитѣ по върха Куртлуджа, между Нова-Махала и Фотинѣ. Въ още по-голѣмо изобилие се срѣща въ в. Дълбоко дере между Форцово и Ясж-Курия.

Zygophylleae Br.

Tribulus terrestris L. Покрай пштищата, по пѣсѣчливата почва между Узунѣ-дере и Хасковскитѣ бани, изъ царевницитѣ.

Rutaceae Juss.

Dictamnus albus L. Между Станимака и Бачково.

Rhamneae Br.

Paeleurus aculeatus Lam. (*P. australis* G.). По пѣтя отъ Асѣнѣова крѣпостъ прѣвъ Бачковския манастиръ за Югово. Въ Душка-дере достига приблизително до 600 м. надъ морското равнище. Повече се срѣща между Узунѣ-дере и Хасковскитѣ бани. Между Кръчимѣ и Перушица.

Terebinthaceae Juss.

Rhus Cotinus L. По източнитѣ поли на Баба, по политѣ на Анатемитѣ, достига до 800 м. надъ м. р. Покрива цѣли пространства между Тополово и Новаково (Иланѣ-тепе на с.-и. отъ Тополово). Всждѣ по малко между Югово и Павелско.

Papilionaceae L.

Genista carinalis Grsb. Spicil. (*G. gracilis* Spach.). Всждѣ изъ джбовата гора около Фотинѣ, Шипковица, Форцово и др.

*●*Genista Frivaldskyi* Boiss. (*G. depressa* Grsb; *G. procumbens* Friv.). По пѣтя между Шарлакѣ-дере и Горно-Арбанасе. До сега

това растение е намѣрено по алпийскитѣ поляни надъ Калоферъ (Wagner), надъ Карлово (Friv), въ Петроханския балканъ (Vel.). Цвѣтни дръжки отъ 7 — 15 с.м., срѣдни листа 2 с.м. $\times$ 3—4 м.м., чашка 4—4½ м.м. дълга, цѣлията цвѣтъ 1½ с.м. дълъгъ, чушката отъ 1½—2 с.м. $\times$ 3—4 м.м. За подробности вж. Vel. Fl. blg., 124.

Cytisus hirsutus L. По пѣтя между Ерѣ-Къоприя за Тополово прѣзъ Шилденски камѣкъ. Споредъ Вел. срѣща се всждѣ въ България.

C. austriacus? L. По върха Синирѣ-Тепе

Ononis Columnneae All. (*O. parviflora* Sam.). Сърнѣчь—Узунѣ-дере.

Medicago rhodopea Vel. 1893. Между Станимака и Бачково. За диагнозата на този новъ видъ на Велен. вж., сжция, Fl. blg. Sup. 75. Най-напредъ този видъ е намѣренъ отъ Вел. около Станимака и Текира, а по-сетнѣ и отъ Стрибрни до Пещера.

M. falcata L. Между Козлукъ и Карааланъ.

M. lupulina L. Разпространено на много мѣста по политѣ на Родопитѣ.

Melilotus officinalis Dsr. (*M. arvensis* Willr.). Всждѣ почти по нивитѣ около Караджиларъ, Новаково и др.

M. alba Dsr. Тамъ, дѣто и горното.

Trifolium alpestre L. Между Ерѣ-Къоприя и Тополово, по сухитѣ трѣвисти мѣста. Вѣроятно и другадѣ.

T. alpestre L. var. *brevifolium* Boiss. Узунѣ-дере—Хасковскитѣ бани.

●**Trifolium medium* L. subs. *balcanicum* Vel. 1891. Твърдѣ обикновенно по подалпийскитѣ ливади между Павелско и Дрѣново, особено по политѣ на Бешулакъ въ землището на с. Дрѣново. Порано сжщото растение е намѣрено по Витоша и Рила (Vel.), по Осоговската пл. (Vel. Vs.) и надъ Бѣлово (Стрб.). За подробности гл. Fl. blg., ст. 135.

T. pratense L. На много мѣста по Родопскитѣ пасбища.

T. hirtum All. По горния пѣть отъ Дупница за Рилския манастиръ.

T. arvense L. Въ изобилие всждѣ по неразработенитѣ мѣста между Бачково и Югово. Покрива цѣли пространства. На мѣстѣ се срѣща заедно съ *T. Preslianum* Boiss. Особено разпространено по нивитѣ и ливадитѣ между Караджиларъ и Сърнѣчь. Около нашия пограниченъ постъ на Кюмюрджи-Тарла покрива цѣли пространства.

T. purpureum Lois. По камениститѣ поли на в. Драгойна.

T. repens L. По високитѣ ливади между Бешулакѣ и Крушово. *Trifolium Preslianum* Boiss. (*T. affine* Presl.). На много мѣста по сухитѣ трѣвисти поли на Родопитѣ, заедно съ *T. arvense* L. Туй рѣдко за нашата флора растение прѣвъ пжтъ е намѣрено отъ Стрибрни близо до Скобелево. (Вж. Fl. blg. Sup. 81.).

T. campestre Schreb., Въ джбравата около Ерѣ-Кюприя, Бѣлица, Карамжигѣ. По политѣ на Синирѣ-тепе и вѣроятнѣо на други още мѣста.

Lotus corniculatus L. На много мѣста по политѣ на Родопитѣ. Гашна-дере, Лжканица, Крушово и др.

Coronilla varia L. По склоноветѣ на Родопитѣ, особено по ливадитѣ между Югово и Павелско, по Анатемитѣ, въ мѣстността Блатата и др.

Colutea melanocalyx Boiss. (*C. arborescens* Vel. olim.). По пжтя между Горно-Арбанасе и Червенѣ. Цѣвти прѣвъ юли. За диагнозата на този видѣ вж. Fl. blg., ст. 147. Споредѣ Геор. туй растение е твърдѣ разпространено въ източната часть на Южна Бѣлг. (Геор. Родопитѣ и Рилската пл. и пр. Мсб. IV. 571.).

Galega officinalis L. Всждѣ по влажнитѣ крайпоточни мѣста.

Astragalus pugioniferus Fisch. (*A. subulatus* var. *strictus* Grsb.). Въ пукнатинитѣ на скалитѣ по течението на Бачковската рѣка.

Onobrychis alba W. K. По височинитѣ между Югово и Павелско. Споредѣ Vel. растението е типично и напълно идентично съ унгарското (гл. Fl. blg. sup. 89).

Vicia grandiflora Scr. (*V. sordida* W. K.). Изѣ джбовата горица въ Узунѣ-дере. Обикн. .

V. angustifolia Rth. Изѣ нивитѣ и кукурузитѣ по политѣ на Родопитѣ.

V. onobrychioides L. Образува отдѣлни гнѣзда всждѣ по ливадитѣ по Бешулакѣ, на пжтя отъ Павелско за Дрѣново. До сега този видѣ бѣ намѣренѣ при Беледиеханѣ (Шк.), при Радомиръ и надѣ Дермендере (Стрб.).

V. varia Host. (*V. villosa* var. *glabrescens* K., *V. pseudocracca* Vel. 1886.). Срѣща се почти всждѣ по разработенитѣ мѣста, нивитѣ и пр. по политѣ на Родопитѣ.

Ervum Lens L. На много мѣста я сѣятѣ.

Rosaceae Juss.

Prunus avium L. На много мѣста въ Родопитѣ.

P. Mahaleb L. Въ Крушово, Дрѣново и други помашки села.

P. spinosa L. По пжтя отъ Бачево за Югово. По политѣ на Анатамитѣ и Гора, близу до 800 м. н. м. рав. По Вел. срѣща се въ цѣла южна България, по Витоша, около София и пр.; широко разпространено и чудно промѣнливо. (Fl. blg. sup., ст. 96).

P. divaricata Ledb. Въ Гората между Бачевския манастиръ и Югово.

Pyrus amygdaliformis Vill. Срѣща се на много мѣста, особно въ източнитѣ низки Родопи. *Кокалици* — въ Сърнитъ. Срѣща се тукъ-тамъ усамотено и въ Узунъ-Дере и Домузъ-дере.

Sorbus Aria Crtz. Между Югово и Павелско въ гората.

S. torminalis L. Въ гората по височинитѣ с.-з. отъ Студената вода надъ Новаково.

Crataegus monogyna Jcq. По политѣ на Анатимитѣ и Гора, както и по политѣ на Бешулакъ. Вѣроятно и другдѣ.

Roseae D. C.

Rubus caesius L. На много мѣста по Родопитѣ, както по Чалъ-тепе и др., покрива цѣли пространства.

R. tomentosus Borckh. (*R. canescens* D. C.). Като горното.

Fragaria collina Ehr. Срѣща се въ изобилие всждѣ по Родопитѣ. Намѣстѣ покрива цѣли пространства. Тоя видъ въ Батакъ наричатъ *зунѣци*, а въ Югово — *сунѣци*.

F. vesca L. Изъ шубрацитѣ се срѣща не по-малко отъ горното. Въ Батакъ наричатъ тоя видъ *паници*.

Potentilla rupestris L. Въ мѣстността Плочитѣ между Рилския манастиръ и Сръбско село.

P. obscura Lehm. Около Куру-чешме, по политѣ на Мандрата, Шафрана, по Кюмюрджи Тарла (Елъ-Гидикъ). Не по-малко се намира и по пжтя отъ Павелско за Дръново въ мѣстноститѣ Св. Георги, Пашалийската гора, по Ильчовъ гробъ, Марчевица, Тузлата и др. Отъ всичко се вижда, че този видъ е твърдѣ разпространенъ по цѣлитѣ Родопи. (Гл. Fl. blg., sup. 99.).

P. argentea L. Тѣй сжщо твърдѣ разпространено по Родопитѣ.

P. Tormentilla Ser. Тукъ-тамъ по влажнитѣ мѣста по Родопитѣ.

P. micrantha Ramond. Въ лѣсоветѣ въ по-низкитѣ Родопски планини.

●*Geum montanum* L. Прѣкрасни екз. отъ това хубаво планинско растение събрахъ по Кобирино бранище. Срѣща се и по другитѣ Рилски алпийски поляни.

● *G. coccineum* Sibth. (*G. Sadleri* Friv., *G. grandiflorum* C. K., *G. macedonicum* Friv.). Това растение намѣрихъ въ усойнитѣ мѣста въ Гашна-дере. Въ мѣстността Локвата на върха Бешулакъ. Въ подирната мѣстность е много по-слабо распространено. Срѣща се и въ усойтѣ по височинитѣ между Нова-Махала и Фотинѣ, особно около каракачанскитѣ колиби. По върха Ески-юртѣ надѣсно отъ Чалъ-тепе. Повече распространено въ Еланъ-дере. Тукъ-тамъ го видѣхъ и между Тилвили и Форцово въ влажнитѣ долини. Сж-щото растение събрахъ по-рано и въ Рила, по пътя отъ Рилския манастиръ за Сухо езеро. Поради приятно огнено-червенитѣ си цвѣтове се забѣлѣзва отдалечъ и придава особно хубавъ изгледъ на околната зеленина. По-рано въ Родопитѣ този видъ е намѣренъ въ Бѣла черева (Шк. мл.) и по Карлъка (Rs.).

Rosa arvensis Huds. (*R. repens* Scr.).¹⁾ Този видъ варира относително листнитѣ жбци, които сж ту прости, ту двойни или сложно жлѣзисти. Листя има гладки или малко-много мѣхави. До сега въ България е намѣренъ въ низкитѣ хълмисти мѣстности въ Балкана близу до с. Микре (Vel.).

Наб. Намира се въ цѣла Европа, съ изключение на най-сѣвернитѣ страни, нѣкои точки отъ сръдноморската област и южна Русия.

Rosa gallica L. (*R. cordifolia* Chab., *R. pumila* Jcq.). Листя има кожести, отгорѣ голи, отдолу сиво-зелени, власисти или голи, вжргли или елиптически, напилени. Цвѣтове едри, правостоещи, пурпурни. Плодъ кълбестъ, тъмно-червенъ: Яйчници седещи. Клонкитѣ и безцвѣтнитѣ разклонения покрити съ многобройни жлѣзисти власинки и съ по-рѣдки, слаби шипове. Въ околноститѣ на Черепишкия манастиръ. Сжщия видъ е намѣренъ у насъ на много други мѣста: Бирова (Пан.), Разградъ (Вел.), Камчия (Борн.), Софийско поле (Шк., Вел.), въ Витоша (Вел. и Виз.), надъ Дермендере (Вел.), Бургазъ, Текира (Вел.), Варна (Стр. Т.), Търново и Ловечъ (Ур.).

Наб. Срѣща се въ сръдна и източна Европа. Този видъ има много вариетети, които споредъ Crépin²⁾ неумѣстно сж земенни като отдѣлни видове. Отъ кръстосването на този видъ съ *R. arvensis*, *R. canina*, *R. tomentosa*, *R. rubiginosa* и *R. sepium* сж произлѣзли разни хибриди, отъ които голѣма часть сж описани като отдѣлни

¹⁾ За да бѣдатъ свѣдѣнията за розитѣ по-пълни, споменувамъ въ статията си всички находища на досега намѣренитѣ въ България видове.

²⁾ Tableau analytique des roses européennes (Comptes-rendus des séances de la Société R. de Belgique, 1 Mai, 1892.

видове. Споредъ сѣщия авторъ *R. centifolia* не е освѣтъ варietetъ на *R. gallica*.

Rosa pimpinellifolia D. C. Обикновено този типъ има прости листни зѣбци, съ дръжчици гладки или четинесто-жлъзисти (*R. spinosissima*). Въ по-рѣдки случаи зѣбците сѣ сложно-жлъзисти, въ долната страна на листовците слабо снабдени съ жлъзици (*R. Ripartii* Desegl.) или обилно снабдени съ жлъзици (*R. myriacantha* D. C.). Вънчолистчетата бѣли, излека обагрени жълто въ основата. Стълбчетата свободни помежду си, по-вѣси отъ тичинките. Кълбесто-меснатитѣ плодове ставатъ червено-рѣждави при узрѣването. Отъ кръстосването на този типъ съ *R. Alpina*, *R. canina*, *R. sericea*, произлизатъ множество хибриди, носещи специфични названия: *R. rubella* Sm., *R. reversa* W., *R. armatissima* Dés., *R. garensis* Gren. и пр.

Твърдѣ разпространено по планинскитѣ голи върхове по Родопитѣ. Сѣщиятъ видъ е намѣренъ всѣдѣ почти по сухитѣ и лѣсисти низки хълмове въ цѣла България (Вел.), въ Търновско и въ Ловченско (Ур.).

Hab. Срѣща се въ Европа и Азия.

●*R. Alpina* L. Срѣща се по гориститѣ склонове на Шипковица и по Кобилино бранище край пътя отъ Рилския манастиръ за Срѣбско село. Подъ Елени връхъ. Между Бѣли Искъръ и Чамъ кория. Въ гориститѣ мѣста до Чадъра надъ р. Бистрица (Геор.), Три чуки (Пан.), Витоша и Рила (Пан. и Вел.).

Hab. Европа.

Този типъ прѣдстави множество форми, отъ които извѣстно число сѣ въздигнати въ видове. Кръстосва се съ *R. pimpinellifolia*, *R. pomifera*, *R. tomentosa*, *R. coriifolia*, *R. glauca*, *R. rubrifolia*, за да произведе многобройни хибриди.

***Rosa pomifera* Herrm. Отдѣлнитѣ листчета сѣ снабдени по края съ жлъзисти рѣсници, обагрени въ розово-червеникавъ цвѣтъ; листята сѣ сиво-зелени и длъгнесто-ланцетни или длъгнесто-айцевидни; раздѣлитѣ на непадливата чашка сѣ сближени помежду си и речни правостоещи на върха на едрия кълбестъ, обвисналъ и твърдѣ бодливъ плодъ; шипове има твърди, шиповидни съ широка сплесната основа. Цвѣтнитѣ дъна (цвѣтоложетата) обикновено сѣ голѣми, изпълнени съ остри жлъзисти власинки, рѣдко гладки. Различава се отъ *R. tomentosa* по плодетѣ си, които ставатъ мѣснати щомъ узрѣятъ. Този видъ намѣрихъ въ Рила.

Hab. Европа, Азия.

Споредъ *Grépin* не трѣба да се смѣта *R. romifera* като видъ различенъ отъ *R. mollis*, понеже въ сжщностъ нѣма особна и строга разлика между тѣхъ; ето защо той е на мнѣние двата вида да носятъ общото название *R. villosa* L.

R. tomentosa Sm. Цвѣтни дръжчици обикновено дългнести; чашелистчетата обърнати назадъ слѣдъ разцвѣтяванъето, или изострени или изправени и съставлящи дълго врѣме вѣнецъ на цвѣтното дѣно. Листа обикнов. блѣдо-зелени. Листета отъ 5—7, яйцевидни или дългнести, двойно остро нажбени. Цвѣтове розови, обикн. блѣди, рѣдко ярко-розови. Плодове кълбести, червени при узрѣванъето, но меснати едва подиръ първитѣ мразове. Доста голѣмъ храстъ. Намѣрихъ го въ Рила, Рилския манастиръ, Черепишкия манастиръ. По-рано намѣрено на Три чуки (Пан.), Витоша (Шк., Вел.) и Рила (Вел.).

Наб. Европа, Азия.

Този типъ, твърдѣ различенъ и твърдѣ постояненъ въ характернитѣ си черти, прѣдства нѣкои и други видоизмѣнения, на които сж били дадени специфични названия (Gr.).

*****R. glutinosa* Sibth. et Sm.** Шипове прави, рѣдко джговидни или слабо кувести, примѣсени съ многобройни иглици и жлѣзисти власинки, разположени по стеблото, клонитѣ и клонкитѣ; листетата сж обилно снабдени съ жлѣзици и отъ двѣтѣ страни; чашелистчетата се доближаватъ прѣзъ врѣме на зрѣянъето и окапватъ твърдѣ късно. Дребенъ храстъ. Обикновено шиповетѣ на този видъ сж доста прави, по което лесно се отличава отъ другитѣ видове отъ подотдѣла *Rubiginosae*. *R. pulverulenta* M. B. и *R. pustulosa* Bertol. сж прости синоними на *R. glutinosa*.

Ново за България. Рила.

Наб. Европа, Азия.

R. rubiginosa L. Шипове силно закривени, често пѣти въ долната или срѣдна частъ на стеблото примѣсени съ четинести шипове. Цвѣтодръжки доста дълги, речн като цвѣтното дѣно. Листа покрити обикн. съ възчервеникави морави жлѣзици. Листета отъ 5—7 на брой. Миризливитѣ и цвѣтове сж ярко-розови, обик. усамотени. Храстъ високъ отъ 1—2 метра.

По низкитѣ склонове на Витоша и надъ Дермендере (Вел.).

Наб. Европа (особно въ срѣдна Ев.; въ южнитѣ Европейски страни се срѣща по-рѣдко, намѣстѣ дори съвсѣмъ липсува; не достига и сѣверъ). II този типъ прѣдства множество видоизмѣнения отъ които нѣкои носятъ специфични названия: *Rosa comosa*

Rip., *R. apricorum* Rip., *R. echinacarpa* Rip., *R. umbellata* Plur auct., *R. dolorosa* Déségl et Ozan. и пр.

R. dumetorum Th. Листа опашати, покрити съ жлъзисти власинки; листета тѣсни на двата края, покрити отъ едната или отъ двѣтъ страни съ миризливи, об. възчервеникави жлъзици. Цвѣтни дръжки гладки. Рила (Пан.), Витоша (Шк.).

*****R. coriifolia* Fries.** Листа мъшести, поне по срѣдния нервъ, меко-кожести, безъ жлъзи; младитѣ сж покрити и отгорѣ и отдолу съ сиво-бѣли власинки; отсетнѣ горната частъ става гладка; цвѣтове има ярко-розово-червени; кълбеститѣ и плодове стожатъ на жси плодни дръжки; чашелистчетата оставатъ на върха на плода до узрѣването му. Шипове сърповидни, при основата си разширени, слабо сплескани.

Намѣрихъ го въ Рила въ съдружие съ *R. romifera*.

Наб. Европа (сѣвернитѣ страни, както и по планинската частъ на срѣдна Европа; въ най-южнитѣ ѣ части много рѣдко или досущъ липсува), Азия.

Споредъ Сгѣрп, този планински видъ произлиза отъ *R. canina* и не е освѣтъ мъховито състояние на *R. glauca*; прѣдставя множество видоизмѣнения, отъ които нѣкои сж въздигнати до видове.

*****R. glauca* Vill.** Шипове повече или по-малко силно кукусти; листета яйцевидни, повече или по-малко заострени; дръжки обикновено твърдѣ жси, твърдѣ рѣдко четинесто-жлъзисти.

Въ Рила, до Рилския манастиръ заедно съ *R. romifera*.

Изглежда да има сжщото географско разпространение както *R. coriifolia*. Много отъ видоизмѣненията му сж описани като отдѣлни видове: *R. falcata* Pug., *R. Crepiniana* Déségl., *R. discreta* Rip., *R. Nailstoni* Baker., *R. stephanocarpa* Rip. и пр.

*****R. micrantha* Sm.** Шиповетѣ ѣ нивого не сж промѣсени съ жлъзисти иглици; листетата не сж жлъзисти отдолу; стѣлбчета обикн. голи (гладки).

Въ околноститѣ на София.

Наб. Европа (на сѣверъ липсува) Азия, Африка. Прѣдставя многобройни видоизмѣнения, отъ които нѣкои и други въздигнати въ видове: *R. permixta* Déségl., *R. nemorosa* Libert. *R. operta* Pug., *R. Lemanii* Bor., *R. lactiflora* Déségl. и др.

*****R. micrantha* Sm. var?** Интересна форма, що събрахъ въ Рила и въ околността на Чамъ-кория.

*****R. serpium* Thuill.** Листца елиптически или тѣснояйцевидни, стѣснени въ основата, съ многобройни жлъзици между второстепен-

нитѣ неври; дръжчици има дългнести; стебла високи, покрити съ шипове на извѣстно разстояние едни отъ други.

Въ околноститѣ на Черепишкия манастиръ.

Наб. Европа. Има приблизително сѣщото разпространение както *R. micrantha*, съ тая разлика, че достига малко по на сѣверъ. Африка.

Този видъ, чието първоначално название е *R. agrestis* Savi, прѣдставя множество видоизмѣнения, отъ които най-важнитѣ сѣ получили специфични имена: *R. vinodora* Kern., *R. belnensis* Ozan., *R. virgultorum* Rip., *R. mentita* Déségl и др.

Rosa canina L. У насъ този видъ е твърдѣ разпространенъ.

Наб. Срѣща се въ Европа, сѣверна Африка и западна Азия. Въ обширната своя арея прѣдставя множество вариетети, отъ които, споредъ Сегрѣн, неоснователно сѣ създадени много видове. Отъ тия видоизмѣнения у насъ намѣрихъ слѣднитѣ:

**А. Видоизмѣнение отъ групата *R. lutetiana* Lem. Листета гладки. Листни жбци прости. Дръжки гладки. Околноститѣ на София, Рила, дефилето на Искъръ, Черепишки манастиръ.

**В. Отъ групата *R. dumalis* Bechst. (*R. Cladoleia* Rip.) Листнитѣ жбци двойни или сложни и жлѣзисти. Второстепеннитѣ нерви безъ жлѣзици. Дръжки гладки.

Рила, Черепишки манастиръ, околноститѣ на София.

С. Отъ групата *R. dumetorum* Thuill. Листета мъшести поне на срѣдни нервъ. Прости листни жбци. Гладки дръжки.

Рила.

R. mollissima Wild. По гориститѣ мѣста надъ Сухо езеро край пѣтя отъ Самоковъ за Рилския манастиръ, Родопитѣ и Рила (Геор.).

Spiraeaceae D. C.

●*Spiraea Ulmaria* L. По върха Бешулакъ и по Синиръ-тепе.

S. Filipendula L. Всждѣ по влажната мѣстность Глухи-върхъ на Бешулакъ. Вѣроятно и на други мѣста въ Родопитѣ.

Onagraceae Juss.

Epilobium hirsutum (E. amplexicaule Lam.). На много мѣста въ Родопитѣ край водата, въ долинитѣ и др.

E. parviflorum Schreb. (*E. pubescens* Rth., *E. molle* Lam.). Около Студена вода, въ влажнитѣ мочурливи мѣста въ гората.

**E. montanum* L. По гориститѣ поли на Синиръ-тепе; въ джбравата въ Дръновското и Бѣлишкото дерета. По влажнитѣ усойни

мѣста до Студената вода надъ Новаково; въ клисурата между Пещера—Батакъ и др.

Circea Lutetiana L. До Студена вода надъ Новаково, всждѣ по влажнитѣ сѣнчести мѣста въ гората.

Cucurbitaceæ Juss.

Bryonia alba L. Покрай храсталацитѣ, както и по влажнитѣ мѣста въ Новаково, Караджиларъ, Душва-дере, между Хасковскитѣ бани и Горно-Брѣстово и др.

Paronychieæ St Hil.

Herniaria incana Lam. (H. macrocarpa Sibth.). На много мѣста по скалитѣ въ Родопитѣ.

H. hirsuta L. По трѣвиститѣ неразработени мѣста въ Босилеградско.

Scleranthææ Lk.

Scleranthus perennis L. По скалитѣ между Караджиларъ и Сърнъчъ, недалечъ отъ нашия пограниченъ постъ.

●*S. marginatus* Guss. (*S. neglectus* Roch.). По Кобилино бранище.

Crassulaceæ D. C.

Sedum album L. По канаритѣ въ мѣстността Чешмата и Крайце недалечъ отъ Дрѣново.

●*S. repens* Schleich. (*S. alpestre* Vill). По Кобилино бранище.

S. acre L. По сухитѣ канари между Ерѣ-кьоприя и Шилденски камѣкъ.

S. Ceraea L. (*S. tetraphyllum* S. S., *S. galioides* All.). По сѣнчеститѣ лѣсисти склонове въ Гашна-дере и Шарлакѣ-дере.

S. glaucum W. K. (*S. hispanicum* L.). По канаритѣ въ държавната гора „Тиклата“, не далечъ отъ Тополово. Образува голѣми гнѣзда. Сжщия видъ намѣрихъ и по скалитѣ между Лѣжавица и Крушово.

S. Caespitosum D. C. (*Crassula Magnolii* D. C.) Този видъ намѣрихъ по скалиститѣ върхове на югъ отъ Тополово. Рѣдко растение за България, намѣрено до сега само отъ Вел. около Пазарджикъ.

Saxifragaceæ D. C.

Saxifraga Aizoon Jcq. Въ пукнатинитѣ на скалитѣ по Коби-
лино бранище.

●*S. Aizoon* Var. *orbelica*. Този новъ варietetъ намѣрихъ
въ 1900 г. въ пукнатинитѣ на стрѣмнитѣ свали недалечъ отъ
Сухо езеро. Г. Velenovsky, който за пръвъ пѣтъ направи съоб-
щение за него въ „Oesterreichische botanische Zeitschrift“, Jahrg.
1901, № 1 — Achter Nachtrag zur Flora von Bulgarien, прави
слѣднитѣ бѣлѣжки: листата му сж малко по-дълги, тѣпозаострени.
Съцвѣтие сгъстено. Самото растение е по-малко разклонено; на
всѣко разклонение стоѣтъ обикновено 1—2 цвѣта. Цвѣтоветѣ и
плодоветѣ му сж по-едри, нежели на вида. Чашката му е повече
жлѣзиста. Доста буйно.

S. porophylla Bert. (*S. thessalica* Schot., *S. Friderici* Augusti
Bias. По варовититѣ скали на Бачковския манастиръ.

●*S. rotundifolia*. Въ влажнитѣ и крайпоточни мѣста по висо-
китѣ Родопски върхове.

Umbelliferæ Juss.

Orlaya grandiflora Hffm. На много мѣста въ Родопитѣ.

Ferulago sp. По пѣтя отъ Караджиларъ за Сърнѣчь. Не е
много обикновено.

Pastinaca hirsuta Panč. Fl. Serb. 1874. Между високитѣ ли-
вади на Бешулакъ, между Павелско и Дрѣново (Крайща, Голѣмитѣ
ливади, Циганецъ и др.) За описанието на този видъ вж. Fl. blg.
стр. 208.

Libanotis montana All. По голитѣ скали на Сухо езеро.

Conium maculatum L. Всждѣ по влажнитѣ сѣнчести мѣста по
политѣ на Родопитѣ. Особно много въ запустеното с. Форцово.

Phisospermum aquilegifolium Koch. По сѣнчеститѣ гористи мѣста
между Югово и Павелско.

Eryngium campestre L. Покрай пѣтищата и пасбищата.

Astrantia major L. По южнитѣ склонове на Бешулакъ, а именно
въ мѣстността Сждѹля, Крайща и др.

Araliaceæ Juss.

Hedera Helix L. По сѣнчеститѣ скалисти мѣста около Бач-
ковския манастиръ; по върха св. Георги надъ с. Дрѣново; въ

Дрѣновското дере; между Лжавица и Крушово; изобщо всждѣ по низкитѣ Родопски пояси.

Cornus D. C.

Cornus mas L. По гориститѣ мѣста всждѣ изъ Родопитѣ по по-низкитѣ мѣста: Бачковско, Бѣлишко, между Шипковица и Форцово и др. Стари дрѣнови дървета видѣхъ въ Душка-дере, на границата.

Caprifoliaceæ Rich.

Viburnum Lantana L. Въ Люти-долъ. Вѣроятно и другадѣ.

Sambucus Ebulus L. Покрива цѣли пространства между Караджиларъ и Сърнъчъ, особно по политѣ на Шафрана, св. Илия, Кьомюрджи-тарла.

Lonicera Xylosteum L. Въ околността на Югово.

Rubiaceæ Juss.

**Galium rubioides* L. (*G. articulatum* Lam.) По сухитѣ варовити скали по течението на Дрѣновската рѣка.

**G. Schultesii* Vest. До сега този видъ бѣ намѣренъ само до Ихтиманъ отъ Formánek. Азъ го събрахъ въ джравата между Бѣлица и Ерѣ-кюприя. Намѣрихъ го така сжщо въ гората между Караджиларъ и Сърнъчъ.

G. Verum L. Край шубръцитѣ и трѣвиститѣ мѣста по политѣ на Гора, Анатимитѣ, Кѣлки и др. Всждѣ разпространено.

G. aureum Vis. Всждѣ по склоноветѣ между Чувата и Лжавица, между Югово и Павелско. Срѣща се тѣй сжщо въ Люти-долъ, по Кѣлки, Анатимитѣ и др.

G. Arapine L. На много мѣста въ по-низкитѣ пояси на Родопитѣ, главно въ храсталацитѣ.

G. Cruciata Scop. Тамъ, дѣто се срѣща и горното.

G. alpinum Schur. По Родопскитѣ височини, Хундулу-махале, Аланъ-дере, Гашна-дере, по политѣ на Чалъ-тепе, Орманово, Фотинската рѣка и пр. Вж. Fl. blg. стр. 236.

Asperula arvensis. L. Всждѣ по низкитѣ поли на Родопитѣ.

Asperula odorata L. Между Станимака и Югово, въ мѣстността Двѣтъ ханчета.

**Ach. flaccida* Ten. По варовититѣ стрѣмни склонове въ Дрѣновското дере. Срѣща се тѣй сѣщо по скалитѣ между Караджиларѣ и Сърнѣтъ.

A. cynanchica L. По скалитѣ между Югово, Павелско, Анатимитѣ, Гора и пр.

Valerianaceæ D. C.

Valeriana officinalis L. По трѣвиститѣ влажни, неработени мѣста на Синирѣ-тепе.

Dipsacaceæ D. C.

Scabiosa ochroleuca L. subs. *rhodopea* Vel. 1894. Изъ джбравата по течението на Бѣлишката рѣка и по Синирѣ-тепе. (За диягнозата вж. Fl. blg. Sup. ст. 146).

**Scabiosa silaifolia* Vel. 1986. Между Караджиларѣ и Сърнѣтъ покрай пжтекиитѣ въ гората. Този новъ видъ на Vel. до сега не бѣ намѣренъ въ Родопитѣ. Вж. Fl. blg. 244.

S. Ucranica L. Между Фотинѣ и Форцово, по голитѣ трѣвисти поли на Чалѣ-тепе, по Шипковица и Аланѣ-дере.

Knautia orientalis L. (*K. propontica* L.) Тукъ тамъ по политѣ на Драгойна. Гл. Fl. blg., Sup. 148.

K. argvensis L. Доста разпространено по сухитѣ неработени мѣста между Югово—Павелско.

●*K. magnifica* Boiss. По алпийскитѣ поляни между Рилския манастирѣ и Сухо езеро.

Compositae L.

Senecio vernalis W. K. (*S. peduncularis* Grsb. Spic., *S. crassifol.*, Fl. Gr.). Всѣдѣ разпространено въ гората между Лѣкавица и Брушово.

●*S. nemorensis* L. (*S. Jacquinianus* Rehb., *S. octoglossus* D. C.). Въ влажнитѣ мѣста изъ гората с.-з. отъ Студена вода надъ Новаково.

Anthemis tinctoria Neuff. Тукъ-тамъ по неработенитѣ мѣста въ подножието на Родопитѣ.

A. montana L. Между Югово и Павелско.

A. ruthenica M. B. Между Пещера и Батакъ.

A. gaudium solis, sp. n. Този новъ видъ на Vel. е намѣренъ прѣвъ пжтъ отъ Стр. прѣзъ 1897. г. близу при Скобелево. Азъ

го събрахъ по изложенитѣ на припекъ сѣли по пътя отъ Бачковския манастиръ за Югово. Вж. Sup. ст. 152. Твърдѣ обикн. между Fl. blg., Караджиларъ и Сърнъчъ.

Achillea Millefolium L. Достига голѣми височини по Родопитѣ. Въ изобилие въ гората между Синиръ-тепе и Крушово. Расте прѣимуществено по трѣвисти неразработени мѣста.

A. setacea W. K. Люти долъ. Карамъшъ. Между Пещера и Батакъ и пр.

Achillea odorata Koch. Synop. p. 436. Покрива цѣли пространства по камениститѣ склонове на в. Драгойна. Сжщиятъ видъ се срѣща до с. Югово заедно съ *Achillea Vandasii* Vel.

A. Vandasii Vel. Този новъ за България видъ, намѣренъ пръвъ пътъ отъ Velenovsky надъ Драгоманъ въ 1890., събрахъ до с. Югово, (Вж. Fl. blg., 265.).

A. compacta Willd. По ридоветѣ и сухитѣ мѣста между Дупница и Рила, Узунъ-дере и Хасковскитѣ бани.

A. pseudopectinata Jka. Между Станимака и Югово. Сжщиятъ видъ намѣрихъ по горния пътъ отъ Дупница за с. Рила. (Вж. Fl. blg., 267.).

Tanacetum vulgare L. Всждѣ по политѣ на Родопитѣ.

P. corymbosum W. (L.). Всждѣ изъ джбовата гора между Фонтинъ и Форцово, около Шипковица и др. По склоноветѣ на Гора, Анатимитѣ, въ Люти-долъ и пр. Езземпларитѣ отъ подирната мѣстность сж по-дребни. Въ ливадитѣ подъ Пашалийската гора, недалечъ отъ Дрѣново и по пътя между Бачковския манастиръ и Югово. (Вж. Fl. blg. ст. 269.).

P. Parthenium Sm. По мочурливитѣ сѣнчести мѣста въ гората между Караджиларъ и Сърнъчъ. Обикновено по течението на Бѣлишката рѣка. Сжщиятъ видъ се срѣща между Пещера и Батакъ.

● *P. macrophyllum*, forma W. K. (*Achillea sambucifolia* Dsf.). По сѣнчеститѣ влажни мѣста въ мѣстността Кълки между Югово и Павелско.

Chamaemelum trichophyllum Boiss. (*Chrysanthemum* Kit.). Въ мѣстността Голѣмитѣ ливади, Циганецъ, Крайщата и пр. (Вж. Fl. blg., ст. 271.).

Artemisia scoparia W. K. По скалиститѣ склонове въ висулата между Пещера и Батакъ.

A. vulgaris L. По неразработенитѣ мѣста.

A. Absinthium L. Около селата въ подножието на Родопитѣ.

●*Gnaphalium dioicum* L. (*Antennaria dioica* Gaertn., *G. alpina* C. A. M.). По височинитѣ между Чарка въ Еланъ-дере и Шипковица, Шарлакъ-дере. Сжщото растение по-рано намѣрихъ на Кобилино бранище.

Filago arvensis L. По неработенитѣ мѣста и по хълмоветѣ всждѣ почти по низкитѣ Родопи. На много мѣста въ нивитѣ между Тополово и Сърнечъ.

Erigeron acae L. По варовититѣ голи скали надъ Тополово.

E. canadense L. По трѣвиститѣ мѣста, по нивитѣ, край пштитѣ, както и по неработенитѣ мѣста по политѣ на Родопитѣ.

*●*E. Willarsii* Bell. (*E. atticum* Vill.). Този рѣдъкъ за България видъ намѣрихъ въ Шарлакъ-дере, до р. Сушица. Въ 1897. г. сжщия видъ намѣренъ отъ Стрб. на върха Мусалла.

●*Telekia speciosa* Bmg. (*Bupthalmum cordifolium* Kit., *T. ovata* C. K.). Покрива цѣли пространства въ мѣстността Св. Георги и Краища, до чешмата недалечъ отъ помашкото с. Дрѣново. Срѣща се тѣй сжщо въ изобилие между Синиръ-дере и Крушово въ влажнитѣ усойни долчинки.

Jnula ensifolia L. Всждѣ по склоноветѣ на Гора, Анатимитѣ и др., между Югово и Павелско.

J. Conyza D. C. Между Станимака и Югово по гориститѣ сѣнчести мѣста, както и въ клисурата между Пещера и Батакъ.

J. Aschersoniana Jka. Въ пукнатинитѣ на варовититѣ скали въ Дрѣновското дере. Още не бѣ се разцвѣнало добрѣ на 9. юли. (Вж. Fl. blg. 283.).

Eupatorium cannabinum L. Въ усойтѣ и крайпоточнитѣ мѣста въ Узунъ-дере.

Petasites officinalis Mch. Въ много отъ Родоцскитѣ долини, по край поточнитѣ мѣста.

P. albus L. Въ усойтѣ на Люти-долъ и въ сѣнчеститѣ крайводни мѣста въ клисурата между Пещера и Батакъ.

Tussilago Farfaga L. По пштя между Станимака и Югово по влажнитѣ мѣста. Вѣроятно и другагѣ.

**Echinops balticus* Roch. Вредъ изъ джбравата по пштя отъ Сърнечъ прѣзъ Узунъ-дере за Хасковскитѣ бани.

Xeranthemum annuum L. Всждѣ почти по неработенитѣ мѣста и край синоритѣ на нивитѣ.

Onopordon Acanthium L. Въ храсталацитѣ на много мѣста по низкитѣ Родопи.

Cirsium sanum M. B. Между Батакъ и Нова махала по влажнитѣ сѣнчести мѣста.

Carduus acanthoides L. По течението на Бачковската рѣка, въ Узунъ-дере, около Хасковскитѣ бани и пр. Всждѣ разпространено.

Serratula tinctoria L. По трѣвиститѣ мѣста между Батакъ и Нова-махала.

**Centaurea Jacea* L. Всждѣ по изложенитѣ на припекъ мѣста по пѣтя между Сърнъчъ прѣзъ Узунъ-дере за Хасковскитѣ бани.

C. stenolepis Kerner. По пѣтя между Нова-махала и Фотинъ. Срѣща се и по изложенитѣ на припекъ мѣста между Козлукъ и Карааланъ, както и по ливадитѣ между Павелско и Дрѣново.

**C. Gheorghieffii* Halacsy, Oest. B. Z. 1891. Между Караджиларъ и Сърнъчъ. Моитѣ екз. сж по-едри отъ намѣренитѣ на Юмручалъ. (Вж. Мсб. V, ст. 319. Родопитѣ и пр. отъ Ст. Георгиевъ).

C. Cyanus L. По нивитѣ на много мѣста по политѣ на Родопитѣ. (Fl. blg. 308.).

**Centaurea maculosa* Lam. (*C. paniculata* M. B.) По сухитѣ на припекъ изложени мѣста по върха Драгойна покрива цѣли пространства, на които придава хубавъ бѣлъ колоритъ. Сжщиятъ видъ се намира между Павелско и Дрѣново и по Синиръ-тепе. Расте прѣимуществено по варовитъ теренъ.

C. stereophylla Bess. По трѣвиститѣ и сухи мѣста по пѣтя отъ Бачковския манастиръ за Югово. Нѣкои екз. достигатъ повече отъ 80 с. м. височина.

C. Salonitana Vis. (*C. latisquama* D. C. и пр.). По пѣтя между Козлукъ и Карааланъ по сухитѣ открити мѣстности. (Вж. Fl. blg., 324.).

Centaurea solstitialis L. Изъ нивитѣ, по пасбищата и пр. на много мѣста въ подножието на Родопитѣ.

Sonchus uliginosus M. B. (*S. Nymani* Tin.). По влажнитѣ сѣнчести мѣста между Станимака и Югово. (Вж. Fl. blg., ст. 328.).

Lactuca muralis Frees (*Mycelis mur.* Rchb.). Доста разпространено по влажнитѣ, усойни мѣста въ гората между Караджиларъ — Куру-чешме, по Кьомюрджи-тарла и около Сърнъчъ. Срѣща се и по сѣнчеститѣ лѣсисти склонове на Синиръ-тепе. Споредъ Георг. този видъ се срѣща нарѣдко въ Чепинско (Фл. ю. Бълг. 227.).

●*Prenanthes purpurea* L. Тукъ-тамъ по сѣнчеститѣ гористи мѣста на с.-в. отъ Студена вода надъ Новаково.

**Chondrilla juncea* L. По изложенитѣ на припекъ мѣста между Карааланъ — Караджиларъ.

Taraxacum officinale Web. На много мѣста по политѣ на Родопитѣ, особно по пасбищата и пр.

Crepis foetida L. По пѣтя между Козлукъ и Карааланъ.

Hieracium Pilosella L. По полянитѣ и сухитѣ неразработени мѣста по Рила.

Hieracium sp. Въ сѣнчеститѣ мѣста на с. з. отъ Студената вода.

Hieracium sp. Доста нарѣдко въ джбравата между Караджиларъ и Сърнѣтъ, недалечъ отъ нашия пограниченъ постъ.

Tragopogon patense L. (T. minus Fr.) Всждѣ по ливадитѣ между Югово и Лѣкавица.

Scorzonera Jasquiniana K. Между Хасковскитѣ бани и Горно-Брѣстово.

Leontodon hastilis L. Тукъ-тамъ въ Дрѣновското дере, по влажнитѣ мѣста.

Hypochaeris maculata L. Обикновено по ливадитѣ между Павелско и Югово.

Scolymus hispanicus L. Доста обикновено по низкитѣ склонове на Родопитѣ.

Chichorium Intybus L. По синоритѣ на нивитѣ, по ливадитѣ край пѣтицата всждѣ по политѣ на Родопитѣ.

Ambrosiaceæ Lk.

Xanthium spinosum L. Всждѣ почти въ подножието на Родопитѣ.

X. strumarium L. Прѣимуществено се срѣща по влажнитѣ и крайпоточни мѣста въ подножието на Родопитѣ.

Campanulaceæ Juss.

Campanula Vulutina Vel. 1890. Въ пукнатиитѣ на кристалиннитѣ шисти въ Синиръ дере до моста. Много повече се срѣща въ клисурата между Пещера—Батаѣъ; тукъ то покрива цѣли скали; прѣзъ втората половина на юлия бѣ въ пълния си разцвѣтъ. (За описанието на тоя видъ вж. Vel., Fl. blg, ст. 365 и Sup. ст. 183.).

●*Campanula orbelica* Panč, Elem. 1886 (*C. arpinà* Vel. olim). По Кобилино бранище. (За подробности гл. Fl. blg, ст. 367).

C. glomerata L. (*C. aggregata* Willd.) Всждѣ по лѣсиститѣ поли на Бешулаѣъ между Павелско и Дрѣново. Вѣроятно и по другитѣ Родопски височини.

C. garunculoides L. (*C. cordifolia* C. K.) Въ сѣнчеститѣ гористи мѣста на с. з. отъ Студена вода.

C. persicifolia L. Въ храсталацитѣ и сѣнчеститѣ мѣста всждѣ между Югово и Лжевица.

Campanula persicifolia L. var. *sessiliflora* C. K. (*C. latiloba* D. C., *C. grandis* F. M.) Всждѣ по Анатимитѣ, Гора, Кълкитѣ и пр. Нѣкои екземплари достигатъ повече отъ 80 с. м. Всждѣ по ливадитѣ на Бешулакѣ. По-рано го намѣрихъ и по Кобилино бранище. По Веленовски този варietetъ е обикновенъ по склоноветѣ на Родопитѣ. (Fl. blg., Sup. 185.)

C. patula L. По трѣвиститѣ мѣста между Дупница и с. Рила.

C. moesiaca Vel. 1892. Този новъ видъ на Вел. намѣрихъ въ влажнитѣ мѣста на с. з. отъ Студена вода. — Стебла 30—50 с. м. високи, долнитѣ листа 10—15 с. м. $\times$ 4—6 с. м. (За подробности вж. Fl. blg., Sup., ст. 184.)

Podanthum canescens W. K. (*P. salignum* Bess.) По варовититѣ скали въ Гашна-дере.

Trachelium rumelicum Hmp. Flor. 1837 (*Phyteuma rumel. Grisb. Spicil.*) Въ пукнатинитѣ на варовититѣ скали на Чуката. Стебла 15—25 с. м., листа 2—2½ $\times$ 1½ с. м., щитче 2—2½ с. м. широко, вѣнче дълго 12 м. м., кутийка 2½—3 м. м. дълга. (За подробности вж. Fl. blg., ст. 373.)

Jasione Heldreichii Boiss. Всждѣ по границата между Кюмюрджи тарла и Сърнѣчъ, по изложенитѣ на припекѣ мѣста. Срѣща се и въ Узунъ дере; по пѣтя отъ Тополово за Горно Арбанаси; въ джбравата по Бѣлишката рѣка. Стебла 30—50 с. м. високи, листа 1½—2½ с. м. $\times$ 2—3 м. м., главичка 10—15 м. м. въ диам., чашечна тръбица 2 м. м. дълга. (За подробно опис. вж. Fl. blg., ст. 374 и Sup., ст. 188.)

Bicornes L.

●*Bruckenthalia spiculifolia* Rchb. По най-високитѣ Родопски чуки и върхове. Намѣстѣ покрива цѣли пространства по алпийскитѣ поляни, и имъ придава особенъ червеникавъ колоритъ (вж. Fl. blg., ст. 376.)

●*Vaccinium Myrtillus* L. На върха Синиръ-тепе. Въ твърдѣ голѣмо изобилие се срѣща и по мѣстността Тилкили-махала, около нашия пограниченъ постъ; намира се и по височинитѣ между Нова-Махала и Фотинъ, особно къмъ каракачанскитѣ колиби и др.

●*V. Vitis idaea* L. По голѣмитѣ Родопски височини заедно съ горнитѣ.

Pyrola rotundifolia L. Между Фотинѣ и Тилкили по върха Ески-Юртъ между Шанеая и Чалъ-тепе.

P. Secunda L. (*Ramischia* sec. Op.). По пята между Ерѣ-Кюприя и Тополово, изъ джбравитѣ.

Ebenaceæ Vent L.

**Diospyros Lotus* L. Два екземп. отъ това рѣдко за България дърво се намиратъ въ Бачковския манастиръ. Едното е въ манастирския дворъ и достига близу 20—25 метра височина, а другото е извънъ манастирската ограда. Плодоветѣ изпърво сѣ зелени, нѣ послѣ пожелтяватъ и най-сетнѣ почерняватъ и зрѣятъ прѣзъ декемврия м. Нѣкои ги ядатъ. Отееството на това дърво вѣроятно е Кавказъ и сѣв. Китай. Въ нѣкои страни култивиратъ извѣстни видове *Diospyros*, за меснатитѣ имъ вкусни плодове. Дървото на видоветѣ отъ този родъ се цѣни поради голѣмата си твърдостъ и приятния си черъ цвѣтъ (абаносово дърво).

Jasminææ Br.

Jasminum fruticans L. Между Югово и Павелско, Кръчимъ и Перущица и др.

Oleaceæ Lindl.

Syringa vulgaris L. По политѣ на Анатимитѣ между Югово и Павелско, въ Дръновското дере, по Бѣлишката рѣка и пр. Срѣща се до 800 м. височина.

Fraxinus Ornus L. По височинитѣ на ю. отъ Тополово; по източнитѣ поли на в. Баба, а още повече къмъ Югово. По политѣ на Анатимитѣ и Гора, до 800 метра високо. Срѣща се така сжщо и по политѣ на Родопитѣ между Тополово и Новаково. Въ подирното село му казватъ *мажряка*, отъ дѣто навѣрно си е добилъ названието *мажряковъ връхъ* — височината лежеща на ю. из. отъ пята, що води отъ Новаково за Караджиларѣ. Между Тилкили и Форцово по нарѣдко се срѣща. Изобщо изобилствува изъ листнатитѣ гори по Родопитѣ.

F. excelsior L. Въ държавната гора *Тиклата*, не далечъ отъ Тополово по пята къмъ с. Орѣшецъ. Срѣща се така сжщо всждъ изъ гората между Караджиларѣ и Сърнѣчъ по самата граница, а

особно по политѣ на Шафрана, Св. Илия и Кьомюрджи тарла (Елъ Гидикъ).

Gentianaceae (Juss.).

●*Gentiana punctata* L. Изъ ливадитѣ по Чалъ-тепе, близу до българския пограниченъ постъ.

G. cruciata L. Въ мѣстността Крачунъ, Гробето и въ Форцово.

●*G. asclepiadea* L. Изъ усойтѣ въ клисурата между Пещера — Батакъ.

G. Pneumonanthæ L. По Чалъ-тепе, Синиръ-тепе, Бешулакъ, между Батакъ и Нова Махла — Фотинъ и пр.

●*G. utriculosa* L. Това рѣдко за България растение намѣрихъ по Кобилино бранище. До сега у насъ то е било намѣрено само отъ Панчичъ въ Витоша и отъ Reiser'a въ Родопитѣ.

●*G. pyrenaica* L. (*G. Djimilensis* C. K.). Срѣща се на често по влажнитѣ крайпоточни мѣста по високитѣ Родопски върхове. Има го и по Кобилино бранище.

Erythraea Centaurium Pers. По ливадитѣ между Козлукъ и Карааланъ. Доста разпространено и въ Дръновското дере.

E. pulchella Fr. Изъ мочурливитѣ, влажни и крайпоточни мѣста.

Cyrtandaceae Jack.

Haberlea rhodopensis Friv. 1835. Това рѣдко и характерно за флората на България растение събрахъ въ пукнатинитѣ на влажнитѣ варовити скали въ Дръновското дере. Срѣща се и по канаритѣ въ клисурата между Пещера и Батакъ. (Вж. Fl. blg., 386).

Convolvulaceae Vent.

Calystegia silvatica Chois. (*Convolvulus sylvestris* M. B.). Въ сѣнчеститѣ мѣста по пѣтя между Еръ-кьоприя и Тополово, по политѣ на Шидденскъ камъкъ въ джбравата. Същото събрахъ и въ Узунъ-дере и въ гората, като минешъ Душка-дере къмъ българския пограниченъ постъ до с. Сърнъчъ. (Вж. Fl. blg., 287).

Convolvulus Canthabrica L. По изложенигѣ на припекъ скалисти мѣста въ Дръновското дере. Сигурно и на други мѣста въ Родопитѣ.

C. hirsutus Ster. Между Бачково и Югово.

C. arvensis L. Всждѣ по политѣ на Родопитѣ.

Cuscuta europaea L. (*C. major* D. C.). Въ гората между Лж-кавица и Крушово.

Borragineae Juss.

Heliotropium europaeum L. Между Сърнъчъ и Хасковскитѣ бани.

Anchusa officinalis L. Въ околността на Сърнъчъ, въ Узунъ-дере и др. (Вж. Vel. Sup. 196).

Pulmonaria mollis Wolf. На много мѣста по низкитѣ Родопи.

Echium italicum L. Между Тополово и Новаково.

Echium vulgare L. Всждѣ между Бачковския манастиръ и Югово; по ливадитѣ между Павелско и Дрѣново; по политѣ на Чаль-тепе; по Мисимли, Шипковица, Фотенъ, Форцово и пр. Екземпл. събрани между Павелско и Дрѣново достигатѣ грамадни размѣри.

Alkanna primuliflora Grsb. Доста обикновено растение всждѣ по политѣ на Родопитѣ. (Вж. Fl. Bul. 400, Sup. 201).

Lithospermum officinale L. Въ храсталацитѣ по склоновѣтъ на Гора, Анагимитѣ, между Чуката и Лжкавица и пр. Достига до 80 см. височина.

M. silvatica Hoffm. Въ Гашна-дере и Еланъ-дере.

Solanaceae Bartl.

Datura Stramonium L. Обикновено по политѣ на Родопитѣ, Станимака, Бачково, Югово, Дрѣново, Бѣлица, Каръмъшъ, Тополово, Новаково, Карааланъ и пр. Срѣща се прѣимуществено по бунитѣ.

Nyoscyamus niger L. Около Бачковския манастиръ, Дрѣново, въ Дрѣновското дере, по Бѣлишката рѣка, Душка-дере, Пещера, Кръчимъ и др.

● *Atropa Belladonna*¹⁾ L. Доста разпространено около Студена вода, въ влажнитѣ усойни мѣста. Въ клисурата между Пещера и Батакъ видѣхъ екземплари, които достигатѣ близу човѣшки ръстѣ.

Physalis Alkekengi L. Въ клисурата между Пещера и Батакъ.

Solanum Dulcamara L. По влажнитѣ мѣста и край храсталацитѣ около Пещера.

S. nigrum L. Всждѣ обикновено по бунитѣ край селата.

¹⁾ Въ с. Новаково ми разказваха, че тамъ болнитѣ отъ ревматизмъ ядѣли пло- доветѣ на туй растение, а коренитѣ му варѣли, та пиели водата; тъй тѣ се излѣкували отъ ревматизма, слѣдъ като лудѣли прѣдварително въ продължение на 24 часа.

Personatae L.

Verbascum thapsiforme Schrad. По горния пътъ отъ Дупница за Рила.

Verbascum speciosum L. (*V. longifolium* D. C.). Въ мѣстността Сждули, Конско пладнице, Св. Георги, въ околността на Дръново и др.

V. Lychnitis L. По течението на Бачковската рѣка, по Анатимитѣ, Гора, Люти долъ, Бълки и др.

V. Bornmülleri Vel. 1889. Този новъ видъ на Vel. намѣрихъ въ Дръновското дере. (За подробното му описание вж. Fl. blg., 415 и Sup. 209).

**Digitalis laevigata* W. K. Слабо разпространено по политѣ на Анатимитѣ, Гора, въ Люти-долъ и др. До сега въ България този видъ бѣ намѣренъ отъ Панчича и Велен.

D. lanata Ehrh. (*D. Winteri* Roth.). Всждѣ между Бачковския манастиръ и Югово. Варира твърдѣ много.

D. viridiflora Lndl. Между Павелско и Дръново.

Linaria spuria Mill. По сухитѣ каменисти мѣста край царевитѣ по пътя отъ Карааланъ за Караджиларъ.

Linaria vulgaris L. Тукъ-тамъ на групи въ Узунъ-дере, около Сърнъчъ, и по пътя що води отъ Узунъ-дере за Хасковскитѣ бани.

L. genistaefolia Mill. Доста обикновено по неразработенитѣ мѣста между Лжавица и Крушово. Достига значителна височина.

L. sofiana Vel. 1886. Този новъ видъ на Vel. намѣрихъ по пътя между Козлукъ и Карааланъ.

Veronica Anagallis L. По мочурливитѣ сѣнчести мѣста на пътя между Карааланъ и Караджиларъ, особно много до чешмата. Нѣкои екземпл. достигатъ до 50 см. височина.

V. bellioides L. По Кобилино бранище, около Сухо езеро.

V. serpyllifolia L. Намира се всждѣ почти по Родопитѣ.

Euphrasia officinalis (L.) Schk. По пътя между Тополово за манастира Св. Петка, прѣзъ Сушица.

Pedicularis leucodon Grsb. Между държавната гора Тиклата и с. Орѣшецъ.

Labiatae Juss.

Teucrium Chamaedrys L. Разпространено речн всждѣ между Югово и Крушово. Намѣстѣ покрива цѣли пространства. Расте прѣимуществено по сухитѣ и каменисти хълмове.

T. Polium L. Въ изобилие всждѣ по скалитѣ на мѣстността Дълга-усойка, между Бачковския манастиръ и Югово.

T. montanum L. По Анатимитѣ и Бешулакъ.

Ajuga reptans L. Между Тополово и манастира Св. Петка до Станимака.

A. Laxmanii L. На много мѣста по Родопитѣ.

Salvia Sclarea L. Въ голѣмо изобилие по пътя отъ Югово за Павелско. Срѣща се и надъ 1000 метра вис.

S. amplexicaulis Rechb. Griseb. Образува отдѣлни острови по политѣ на Бешулакъ между Павелско и Дръново. (За подробното описание вж. Fl. blg. 447).

S. verticillata L. По сѣщитѣ мѣста, дѣто се срѣща и *S. Sclarea*.

Scutellaria Pichleri Vel. Този видъ, намѣренъ прѣзъ 1890 г. отъ Pichler'a надъ Станимака и публикуванъ отъ Vel., намѣрихъ тукъ-тамъ по височинитѣ на с.-з. отъ Студена вода, като се отива за Тополово. Нѣкои отъ тия екз. съставятъ прѣходъ между *S. albidia* и *S. peregrina*. (Вж. Vel. Fl. blg., 449.)

Prunella alba Pall. (*P. Laciniata* L.). Всждѣ между Югово и Павелско, особно по Анатимитѣ, Гора, Кълки, въ Люти долъ, Блатата, по течението на Фотинската рѣка, въ Гашна-дере, по Шипковица, Форцово, Ясж-курия и др.

Lamium purpureum L. Между Пещера и Батакъ.

Betonica officinalis L. По политѣ на Шафрана, Св. Илия, по Кьомюрджи тарла, Душка-дере и пр., но не много разпространено.

Stachys angustifolia M. B. (*S. tenuifolia* Pall.). Въ мѣстността Хасаря, недалечъ отъ с. Караджиларъ.

S. annua L. Всждѣ между Бачковския манастиръ и Югово, особно въ мѣстността Дълга усойка, Душковецъ, Плешивецъ и др.

Matthium peregrinum Jsq. Срѣща се на много мѣста въ политѣ на Родопитѣ.

M. Frivaldskyanum Boiss. (*M. candidissimum* Friv.). По пътя между Югово и Павелско.

Sideritis montana L. Въ голѣмо изобилие по излюженитѣ на припекъ мѣста по Анатимитѣ, Гора, Кълки и др. между Югово и Павелско.

Nepeta rannonica Jsq. (*N. nuda* Auct.). Почти всждѣ по малкиѣ височини между Павелско и Дръново. По сѣщитѣ мѣста намѣрихъ екз. съ бѣли цвѣтове — прѣходъ между *N. rannonica* и *N. nuda*. Въ изобилие сѣщия видъ, въ още по-едри екз. намѣрихъ

по гъсиситѣ планински склонове надъ параклиса Св. Варвара до с. Павелско.

**N. nuda* Jcq. Въ Гашна-дере и Еланъ-дере, по пѣтя отъ Тилкили-махале за Форцово. До сега този видъ у насъ бѣ намѣренъ само до Сливенъ отъ Шкор. (За подробности на туй доста рѣдко растение вж. Fl. blg., 461).

Thymus humifusus Brnh. Около Сухо езеро на Кобирино бранище. Бълг. наз. *маторка* — Рил. м-рѣ.

Mentha Pulegium L. На много мѣста въ Родопитѣ, по мочуритѣ и край водитѣ.

Primulaceae Vent.

Lysimachia punctata L. Край водитѣ между Фотинѣ, Тилкили и Форцово, особно въ Гашна-дере, Еланъ-дере, Орманово, по сѣнчеститѣ мѣста между Бачковския манастиръ и Югово и пр.

Anagallis arvensis L. Обикновено по течението на Дрѣновската рѣка.

Primula exigua Vel. 1886. Този новъ видъ отъ Vel. намѣрихъ по Кобирино бранище. (Описанието му е помѣстено въ Fl. blg., 478).

Plumbagineae Vent.

**Armeria rumelica* Boiss. (*A. alpina* Friv.). Всждѣ между Тилкили и Форцово, по течението на Фотинската рѣка. Юли и августъ.

Plantagineae Vent.

Plantago major L. По влажнитѣ и трѣвисти мѣста всждѣ почти изъ Родопитѣ.

P. media L. По трѣвиститѣ влажни мѣста въ Гашна-дере. Въ по-голѣмо изобилие сѣция видъ намѣрихъ въ ливадитѣ въ мѣстноститѣ Тузлата, Локвата, Сѣдуля, Циганецъ, Голѣмитѣ ливади, Краица и др. между Павелско и Дрѣново.

P. lanceolata L. Всждѣ почти по ливадитѣ, особно по течението на Бѣлишката рѣка по пѣтя отъ Карамъшиъ за Ерѣ-кьоприя.

P. carinata Schrd. (*P. serpentina* Lam.). Всждѣ между Чарва въ Еланъ-дере и Шипковица. Вариира твърдѣ много.

Polygonaceae Lindl.

Rumex sp. По пѣтя отъ Павелско за Дрѣново, въ мѣстността Гьолтъ, Ливадитѣ и др.

R. paluster Sm. въ Узунъ-дере.

R. acetosella L. По влажнитѣ мѣста и по ливадитѣ по Бешулакѣ и Синиръ-тепе.

●*Polygonum Bistorta* L. Между Батакъ и Нова-Махала.

R. Hydropper L. По влажнитѣ и крайпоточни мѣста въ политѣ на Родопитѣ.

**R. lapathifolium* L. По край поточнитѣ влажни мѣста по политѣ на Чалъ-тепе, въ Гашна-дере, Еланъ-дере, Узунъ-дере и др.

Euphorbiaceæ Juss.

Euphorbia helioscopia L. По нивитѣ и необработенитѣ мѣста между Т.-Пазарджикъ и Пещера.

E. Cyprissias L. Доста разпространено всждѣ речи по политѣ на Родопитѣ, особно по пасбищата, нивитѣ и др.

E. amygdaloides L. (*E. sylvatica* Jcq.). Въ пукнатиитѣ на канаритѣ и въ хресталацитѣ по политѣ на Гора, Анатимитѣ и изобщо по пѣтя между Югово и Павелско както и въ околноститѣ на Бачковския манастиръ.

E. Myrsinites L. По ридоветѣ между Яск-курия и Кръчимъ.

Artocarpæ D. C.

Ficus carica L. По пѣтя между Станимака и Бачково.

Platanæ Lestb.

Platanus orientalis L. На много мѣста по течението на Бачковската рѣка. Както се вижда доста разпространено всждѣ по Родопитѣ, особно по манастиритѣ. Огромень чинаръ — се намира въ с. Бѣлащица южно отъ Пловдивъ, дебелъ въ обиколка 8.5 метра. Близу до него растатъ множество малки чинари.

Urticææ E.

Urtica urens L. На много мѣста въ политѣ на Родопитѣ.

U. dioica L. Въ гората, както и по течението на Баташката рѣка, между Пещера и Батакъ.

Parietaria serbica Panč. Между Пещера и Батакъ по сухитѣ необработени мѣста.

Cannabineæ L.

Humulus Lupulus L. По влажнитѣ мѣста въ Сливово-дере на пѣтя отъ Бачковския манастиръ за Югово. Срѣща се така сжщо въ Дрѣновското дере, по течението на Бѣлишката рѣка и др. Обикновено.

Cannabis sativa L. Въ най-голѣмо изобилие видѣхъ туй растение саморасло въ запустѣлото с. Форцово. Срѣща се и на други мѣста въ диво състояние.

Ulmaceæ Mirb.

Ulmus campestris Sm. Срѣща се на много мѣста въ Родопитѣ, особ. по синоритѣ на нивитѣ, като гранично дърво. Срѣща се така сжщо и по пѣтищата. Отглеждатъ го между друго и за листници.

U. montana Sm. Между Дупница и Рила.

Celtis australis L. Тукъ-тамъ по камениститѣ терени между Югово и Павелско.

Juglandesæ D. C.

Juglaus regia L. Тукъ-тамъ по течението на Бачковската рѣка. Срѣща се и на други мѣста въ Родопитѣ, дѣто е саморасло. Въ околноститѣ на с. Орѣхово го има твърдѣ много.

Cupuliferæ Rich.

Fagus silvatica L. Всждѣ между Бачковския манастиръ и Югово; започва отъ 400 м. нагорѣ. По Бешулакъ достига до 1400 м. и расте въ съдружие съ *Pinus silvestris*, *P. Laricio*, *Juniperus* и др. Срѣща се още между Лжкавица и Крушово, надѣ Ерѣ-къоприя, около Студена вода (850—980 м.). Въ мѣстността Орманово покрива голѣми пространства. По низкитѣ поли на върховетѣ около Ясж-Курия. По сѣверния склонъ на върха Тѣпана западно отъ Малъ-тепе. По течението на Бѣлишката рѣка. Слабо въ Душка-дере. Грамадни дървета се срѣщатъ по Куртлуджа, между Нова-Махала и Фотинѣ. Пашалийската гора на Бешулакъ състои речи изключително отъ вѣковни буки. При все туй Родопитѣ не сж тѣй богати на букъ като балканѣтъ.

Quercus sessiliflora Slsb. По источнитѣ поли на Баба; политѣ на Анатимитѣ и Гора до 800 м. Между Лжкавица и Крушово. По рѣдко по течението на Бѣлишката рѣка. Между Тополово и Нова-

ково. Въ Душка-дере. По склоноветѣ на Айда. По височинитѣ с.-западно отъ Студена вода (850--980 м.). По низкитѣ поли на върховетѣ около Фотинѣ, Форцово, Осиново и пр. На много мѣста придруженъ отъ *Q. Cerris* и *Q. pedunculata*, особно между Фотинѣ и Форцово.

Carpinus Betulus L. По течението на Бачевската рѣка, въ Дрѣновското дере, по склоноветѣ на Шиденски камѣкъ между Тополово и Новаково, по политѣ на върховетѣ южно отъ пѣтя. Въ Душка-дере разпространенъ доста много. По политѣ на Айда, около Хасковскитѣ бани, Горно Брѣстово, около Студена вода. По склоноветѣ въ клисурата между Пещера и Батакъ. Между Орманово и Форцово и пр. Срѣща се по-високо отъ *C. duinensis*. Достига до 1000 метра надъ мор. р.

Carpinus duinensis Scop. (*C. orientalis* Lam.) Твърдѣ разпространено дръво по политѣ на Родопитѣ; намѣстѣ се спуща дори до полето, както напр. при Караджиларѣ, Сърнъчъ и др. Бълг. *воденъ габъръ* — Сърнъчъ.

Corylus Avellana L. Този твърдѣ обикновенъ храстъ вирѣе прѣимуществено по низкитѣ склонове на Родопитѣ и намѣстѣ покрива цѣли пространства. Въ Дрѣновското дере заедно съ *Carpinus*, *Tilia* и др.

Salicineæ Rich.

Populus alba. По пѣтя отъ Тополово за Новаково. Караланъ — Караджиларѣ.

P. tremula L. Въ гората между Лжавица и Крушово.

Salix alba L. На много мѣста въ подножието на Родопитѣ край пѣтищата.

S. purpurea L. Всждѣ по мочурливитѣ сѣнчести и крайводни мѣста въ Узунъ-дере и др.

S. Carrea L. По течението на р. Сушица, между Тополово и Орѣшецъ.

**S. cinerea* L. По течението на Фотинската рѣка и недалечъ отъ моста въ Форцово.

●*S. herbacea* L. По сгѣжнитѣ каменисти поли на Попова шапка.

Salix sp. По течението на рѣката въ Узунъ-дере. Достига до 1.5 м. вис.

Betulaceæ Brtl.

Alnus glutinosa G. По притоцитѣ на р. Мечка, Между Новавово и Караджиларѣ. Станимака—Бачковски манастирѣ и др.

A. incana Will. Въ влисурата между Пещера и Батакъ.

Coniferae L.

●*Abies pectinata* D. С. По върха Куртлуджа между Нова-махла и Фотинѣ. По върховетѣ около Ясж-Курия. По Синирѣ-тепе. Изобщо този видѣ не е тѣй много застъпенѣ и нийдѣ не забѣлѣ-захѣ да образува цѣли гори, поне тамѣ дѣто ходихѣ.

●*Picea excelsa* Lnk. Въ околноститѣ на с. Дрѣново образува обширни гори, както и по склоноветѣ на Бешулакѣ. Всѣдѣ по високитѣ върхове на ю. отѣ Крушово. Споредѣ разказа на мѣстнитѣ помаци нѣвга туѣ е имало пространни елови гори, сега вече до-суѣ опустошени. Срѣща се по върха Куртлуджа между Нова-махала и Фотинѣ. Въ малко количество расте и по височинитѣ около Ясж-Курия. Срѣща се изобщо въ всички алпийски лѣсове по Родопитѣ.

●*Pinus Peuce* Grsb. Надѣ Батакъ и по пѣтя отѣ Нова-махала за Фотинѣ. Срѣща се доста много и по пѣтя отѣ Сухо езеро за Срѣбско село.

P. Laricio Poir. Между Павелско и Дрѣново по върха Бешу-лакѣ въ мѣстноститѣ Марчевица, Ильовѣ-гробѣ и др. До 1500 м. надѣ мор. рав. По малко се срѣща речи всѣдѣ по Родопитѣ. По височинитѣ надѣ Ерѣ-Кьоприя. Повече между Батакъ и Фотинѣ, дѣто покрива склоноветѣ на повечето върхова.

●*Pinus silvestris* L. По Анатимитѣ и Гора започва подѣ 800 м. Срѣща се и по Синирѣ-тепе, по върха Куртлуджа, речи на поло-вината пѣть между Нова-махала и Фотинѣ. Въ околноститѣ на Ясж-Курия.

●*P. montana* Duroi. Покрива цѣли пространства по Рилскитѣ височини. По пѣтя отѣ Кобилино бранище за Срѣбско село.

Juniperus Oxycedrus L. На много мѣста по Родопитѣ, надѣ 400 м. в. По коритото на Бачковската рѣка и др.

●*J. communis* L. Този видѣ въ Родопитѣ се срѣща по нарѣдко.

●*I. nana* Willd. По високитѣ Родопски върхове, особно по Баташкитѣ планини.

Monocotyledoneae.**Alismaceae Rich.**

Alisma Plantago. Край поточнитѣ и мочурливи мѣста всждѣ речи по политѣ на Родопитѣ.

Orchideae L.

Epipactis latifolia All. (*Serap. helleborine* L., *Ep. viridiflora* Hffm.) По сѣнчеститѣ мѣста въ гората на с. з. отъ Студена вода (850—980 м.).

●*Orchis saccifera* Brgnt. (*O. macedonica* Grsb., *O. tetragona* Neuff.) По влажнитѣ усойни мѣста въ Шарлакъ-дере, край р. Сушица (600 м. в.) За описанието на този видъ вж. Fl. blg., 528.).

Gymnadenia conopsea Br. (*Orchis conop.* L.). Тукъ-тамъ въ гората между Лжавица и Крушово. По ливадитѣ между Павелско и Дръново, особно по Циганецъ, Крайща и др.

Asparageae D. C.

Ruscus Hypoglossum L. Изъ сѣнчеститѣ мѣста въ Бачковския манастиръ. Срѣща и на други мѣста изъ Родопитѣ.

Asparagus verticillatus L. Между Станимака и Бачковския манастиръ.

●*Polygonatum verticillatum* All. Въ гориститѣ мѣста между Кобирино бранище и Плочитѣ.

Paris quadrifolia L. Въ сѣнчеститѣ мѣста изъ гората по склоноветѣ на Синиръ-тепе.

Dioscoreae Br.

Tamus communis L. Въ гориститѣ мѣста и хресталацитѣ между Чамъ-кория и Радоилъ.

Liliaceae D. C.

Lilium Martagon L. Въ усойнитѣ сѣнчести мѣста изъ гората, прѣзъ която се минава за Чуката, между Дръново и Джурковскитѣ колиби.

Allium flavum L. Въ Лжавското дере, всждѣ изъ хресталацитѣ между Лжавица и Крушово. По политѣ на Шилденски камъкъ.

A. carinatum L. По планинскитѣ склонове въ Шарлакь-дере.

A. achaïum Boiss. Въ околноститѣ на Ново-село южно отъ Родопитѣ. (Вж. Fl. blg., 561).

Juncaceae Fr.

Juncus effusus L. По блатиститѣ и мочурливи почви на много мѣста по склоноветѣ на Родопитѣ заедно съ *J. conglomeratus* L.

J. glaucus Ehrh. По мочурливитѣ мѣстности Циганецъ, Ливадитѣ и Краища между Павелско и Дръново.

Juncus buffonus L. По влажнитѣ пѣськливи мѣста всждѣ по политѣ на Синиръ-тепе, по течението на Бѣлишката рѣка, въ Дръновското дере, Душка-дере и др.

Luzula albida D. C. (*L. nemorosa* C.A.M., *L. Alpigena* Schur.). Въ гората между Синиръ-тепе и Крушово. По Фотинската рѣка, около поста Форцово, Шипковица, Малъ-тепе.

Aroideae Juss.

Arum maculatum L. Всждѣ между храстето по сѣнчеститѣ и влажни мѣста въ по-низкитѣ Родопи.

A. italicum Mill. Въ влажнитѣ мѣста между Станимака и Бачково.

Cyperaceae D. C.

Carex muricata L. Тукъ-тамъ въ дъбовата горица между в. Узунъ-дере.

C. vulgaris Fr. По мочуритѣ на Кобилино бранище, около Сухо езеро.

Scirpus mucronatus L. (*S. glomeratus* Scop.). Въ мочурливитѣ мѣста между Т.-Пазарджикъ и Пещера.

Gramineae Juss.

Chrysopogon Grilus Tin (*Pollnia* Gr. Spr.). На много мѣста по сухитѣ склонове на Родопитѣ.

Echinochloa crus galli P. B. (*Panicum crus corvi* L.). Всждѣ речи по влажнитѣ ливади.

Cynodon Dactylon Pers. Твърдѣ обикновено растение всждѣ.

Anthoxanthum odoratum L. Всждѣ по ливадитѣ. Твърдѣ обикн. растение, особно около селата въ подножието на Родопитѣ.

Phleum tenue Schrd. (*Ph. Bellardi* Willd., *Ph. bulbosa* L.). Обикновено по пѣтя между Козлукъ и Карааланъ.

Alopercus agrestis L. Всждѣ по трѣвиститѣ мѣста и ливадитѣ.

**Cynosurus cristatus* L. Всждѣ по ливадитѣ между Павелско и Дръново.

C. echinatus L. Всждѣ по пѣтя отъ Карааланъ за Караджиларъ.

**Calamagrostis Halleriana* D. C. По сѣнчеститѣ каменисти мѣста между Фотинъ, Тилкили, Чаль-тепе и Малъ-тепе, заедно съ *C. Sylvatica*. До сега въ Бѣлг. този видъ бѣ намѣренъ само въ Петроханския балканъ (Vel., Vs.) и Витоша (Vel.).

●*C. Sylvatica* D. C. (*Arundo Sylvatica* Schrd., *Agrostis arundin.* L.). Всждѣ речи по високитѣ поляни, особно по ливадитѣ въ мѣстността Крачунъ, недалечъ отъ Форцово. Всждѣ по ливадитѣ и трѣвиститѣ скалисти падини между Фотинъ и Форцово, по политѣ на Чаль-тепе, близу до нашия пограниченъ постъ въ мѣстността Мисимли го намѣрихъ заедно съ *C. Halleriana*.

**Agrostis Spica Venti* L. (*Apera* Sp. V. P. B.). Въ сѣнчеститѣ мѣста изъ дѣбовата гора при Студена вода надъ Новаково.

Stipa Grafiana Stev. По Кобилино бранище.

**Melica nutans* L. По голитѣ варовити скали надъ Тополово. До сега въ Бѣлг. намѣрено само въ Витоша и Пасарелъ. (Шк.).

Dactilis glomerata L. var. *hispanica* Roth. Всждѣ по ливадитѣ изъ Родопитѣ особно между Фотинъ и Форцово, въ Гашна-дере и др.

Bromus tectorum L. Обикн. по камениститѣ склонове на Родопитѣ.

B. sterilis L. (*B. jubatus* Ten.). Намира се речи всждѣ особно по сѣнчеститѣ мѣста

B. mollis L. Обикновено всждѣ по пасбищата, необработенитѣ мѣста и др..

B. squarrosus L. Твърдѣ разпространено растение.

B. patulus M. K. Между Малъ-тепе и Кръчимъ.

Festuca aristata C. K. (*F. gigantea* Vill.). Между Фотинъ и Форцово въ сѣнчеститѣ влажни мѣста изъ лѣсоветѣ.

Briza media L. По върха Синиръ-тепе, по политѣ на Чаль-тепе, Шанкая, Ески-Юртъ, Шипковица и др.

Poa pratensis L. Обикновено растение по трѣвиститѣ мѣста и ливадитѣ по политѣ на Родопитѣ.

P. nemoralis L. Доста разпространенъ видъ между Караджиларъ и Сърнъчъ, особно около поста, по политѣ на Св. Илия, Шафрана и около Куру-Чешме.

●*Poa Alpina* L. По Кобилино бранище.

**Aegilops ovata* L. По варовититѣ склонове на Драгойна. До сега въ Бълг. намѣрено отъ Vel. само около Царибродъ.

A. triaristata Wlld. По голитѣ ридове между Дупница и Рила.

Brachypodium Sylvaticum R. S. (*B. gracile* P. B.). По гориститѣ склонове на Гора, Анатимитѣ, Кълки и пр. между Югово и Павелско. Срѣща се така сѣщо по ливадитѣ между Павелско и Дръново заедно съ *Cynosurus cristatus*.

Cryptogamae vasculares.

Polypodiaceae Br.

Notholaena Marantae Br. (*Gymnogramme Marantae* Mett.). Въ пукнатинитѣ на скалитѣ на върха Драгойна.

Pteris aquilina L. На много мѣста по Родопитѣ покрива цѣли пространства. Особно много по склоноветѣ на Шилденски камѣъ.

Asplenium Trichomanes L. На много мѣста по скалитѣ въ по-низкитѣ Родопи.

A. Ruta muraria L. Тамъ дѣто и горното.

**A. Germanicum* Weiss. Въ пукнатинитѣ на скалитѣ по влажнитѣ мѣста между Лжавица и Крушово. До сега намѣрено по Синитѣ камъни до Сливенъ отъ Шк. и въ Калоферския балканъ до Голѣмо село, край р. Тѣжа, отъ Геор.

A. septentrionale Hull. Въ пукнатинитѣ на скалитѣ по върха Драгойна.

Aspidium Filix mas Sw. По сѣнчеститѣ мѣста на в. Синиръ-тепе. Достига значителни размѣри.

Cystopteris fragilis Brnh. Въ пукнатинитѣ на усойнитѣ скали между Лжавица и Крушово. Сѣщо тѣй въ Шарлакъ-дере, по течението на р. Сушица. Сѣщото намѣрихъ и около Сухо езеро на Кобилино бранище.

Ceterach officinarum W. По скалитѣ надъ Тополово и Синиръ-тепе, Чалъ-тепе, Драгойна и др.

Lycopodiaceae D. C.

Selaginella Helvetica Spring. Въ пукнатинитѣ на скалитѣ въ усойнитѣ мѣста между Лжавица и Крушово.

София, 11 мартъ, 1901. г.

Прѣгледъ на поетическата творба на Вазова.

Отъ А. Теодоровъ.

IV. Прѣходъ къмъ ново врѣме.

На прѣхода между първия и втори периодъ на творбата на Вазова намираме сборката „Избавление“, съврѣмненни стихотворения, Букурещъ, 1878. (2. изд. въ „Библиотека за мало и голѣмо“ бр. 3., София, 1895. г.). Мотиви както ония въ „Тжигитѣ на България“ сж заловили и тука малко мѣсто покрай новото, що донесе за българитѣ 1877. година подиръ обявението на руско-турската война. Само два три кѣса, забравени нѣйдѣ въ книгата на Вазова отъ прѣди 1875. год., жедни да не се лишатъ и тѣ отъ свѣтлината, придирчиво се редѣтъ между несъврѣмненни съ тѣхъ изливи на музата на Вазова прѣзъ 1877—8.; тѣ сж: „Дѣ е България“ 44—6 (Бакжу, 1872), умилна пѣсенъ за отечеството на поета, отъ което е той далечъ, но къмъ което се стреми душата му съ желание, тамъ да умре свободенъ, и „Луиза“ 47—9 (София, 1874), нѣкоя за обичъ хубавица чужденка, ала не за обичъ на поета, съ когото тя не може да сподѣли горещата любовъ за България, за рода му — идеи и мечти, които тя може би тайно и да прѣзира — и епиграмата на стр. 78.

Събратия по мотивъ и настроение съ кѣсоветѣ въ „Тжигитѣ на България“ сж стихотворенията: „Изгнаницитѣ“ (84—85), лека скица на унинието на български синове, които чезнатъ на халосъ въ нѣкой юженъ турски затворъ, подъ „огненъ небосводъ“, и пращатъ по бързитѣ лѣстовици послѣденъ поздравъ на своитѣ злочести домашни къмъ сѣверъ, като молятъ и за вѣсть — прѣди смъртъта си — отъ свободенъ вече Балканъ. „Южнославянска солидарность“ (31—2) е сѣкашъ тържество за поета, който нараненъ отъ недостойнитѣ обноски на сърбитѣ, за отбрана отъ които бѣ написалъ апологията „Подѣлъ ли е бжлгарский народъ“, сега има отъ тѣхъ

новъ доказъ, че пакъ сж се свѣстили отъ своето увлѣчение и почувствували истинския гласъ на братската кръвъ: тѣ избавили въ Бѣлградъ 50 души български доброволци изъ рѣцѣтъ на турската власть, която ги возила на австрийския пароплувъ „Радецки“ къмъ Турция, за бѣсило види се. Като тържествува надъ братското дѣло на сърбитѣ, Вазовъ открива и свой единъ *политически идеалъ* за сливане на всички южни славѣни подъ единъ господарь, понеже съ тая само „южнославянска солидарность“ ние можемъ да бждемъ свободни и силни, и съжالياва, че не сж сторили това на врѣмето си вече Симеонъ или Душанъ. Стихотворението „*Блонтъ*“ (английски консулъ въ Одринъ; който подбуди фанатизма на турцитѣ да опустошѣтъ Тракия“, 79—80) е една отъ ония сатири, каквито имаме и въ „Тягитѣ на България“ (напр. „На унгарскитѣ софти“) — сатира, държана прѣмно лично-страстно и хулно; тя се завърша токоречи улично съ думитѣ: „И за напредъ въ България | Името на тазъ помия (Блонтъ) | Кой го каже или чуи, | Ще да пхюй“.

Не е датувано стихотворението „*Полтъ*“ (22—25); но отъ огорчението на поета въ чужда страна, обиколенъ отъ подлостъ и развратъ, и отъ страстния му копнежъ за роднитѣ мѣста, ако и груби, ала пълни съ очарование и хубостъ, се види, че ще да е поникло при еднакво настроение съ „*Дѣ е България*“ и вѣроятно пакъ прѣди 1875. г., отъ когато насамъ всичката страсть на Вазова е обречена на страданията и надеждитѣ на народа му; а това го нѣма нито въ „Дѣ е България“, нито въ „Полтъ“.

Отъ края на 1876. г. е въ тая сбирка „Избавление“ стихотворението „*Какъ поета*“ (72—74). Поетътъ се плаче въ него отъ покрита умраза, отъ злоба и завистъ на нищожници, които смъртно се боѣтъ отъ всѣкой успѣхъ и слава на поета; ала тоя ободрява духа си съ вѣра, че дѣлата на тоя духъ въ днешно врѣме сж му за честь; че „тозъ свѣтликъ небесенъ, що Господь въ него тури, никой людски ударъ бѣсенъ днесъ не може го затри!“ „Пѣй! това се даде тебе, | Други нека да ржмжѣтъ. | Всякой има своя зребий, | Свойто мѣсто въвъ светѣтъ. | Орелъ хварѣа въ небесата, | Славей въ краснитѣ цвѣтя, | Бухалъ бѣга въ тъмнината, | А свинята въвъ калѣта“.

Стига да поровимъ въ българския печатъ отъ 1876. година, па да се вслушаме и въ нѣкои запомнени до днесъ кюки на тогашни сѣдници „народни“, и ще влѣземъ въ дирята на оня ядъ, що е навирила въ устата и въ перата на тия подирнитѣ явната вече и прѣдна между българитѣ дарба на музата на Вазова. Както

не можеше нивой отъ насъ да забъши тоя фактъ, така не можеше и Вазовъ да не го почувствува за свое нравствено задоволство. За пръвъ пътъ излиза той сега така смѣло да изкаже своето съзнание за български поетъ. И съ това съзнание къмъ дълга си и мѣстото си въ книжнината и въ народа Вазовъ продължава пѣснитъ на гуслата си, за да раздвижи сърцата съсъ значението на събитията отъ 1877—1878. година.

Когато списваше повечето отъ стихотворенията на „Тжигитъ на България“, Вазовъ прѣкарваше въ Букурещъ не твърдъ охолоенъ и нагоденъ за въодушевление животъ. Подиръ обявяването на сръбско-турската война българската емиграция, останала безъ вожди и срѣдище, съзна, че трѣба ново да се организува, за да посрѣща исканията на врѣмето. Всички български общини отъ Влашко и Молдова чрѣзъ свои прѣдставители въ Букурещъ избраха комитетъ, който да ръководи дѣйността на тая емиграция. Комитетътъ бѣ продължение на загиналия прѣженъ Централенъ Революционенъ Комитетъ, а за благовидностъ се нарече „Благотворителенъ“. Прѣседателтъ му бѣ Кириякъ Цанковъ, който издаваше на влашки вѣстникъ „Balcanul“, посветенъ изключително на източнитѣ работи и на българскитѣ интереси. Единъ отъ новитѣ членове стана и Вазовъ. Главната цѣль на комитета за първо врѣме бѣше, да изпраща доброволци въ Сърбия, не да изчезватъ въ сръбскитѣ редове, но да образуватъ самостоятелни отреди, та чрѣзъ сраженията си противъ турцитѣ въ полза на сръбското дѣло да навлѣзатъ съ оръжие въ съседнитѣ български краини и да подѣматъ пакъ дѣлото на българското освобождение. Обаче сърбитѣ смѣтаха тия краини за свои, та уредбата на български отреди въ сама Сърбия се противѣше на тѣхнитѣ планове за обсебяване на това турско землище. Това бѣ главната причина, че сърбитѣ се отнесоха спрѣмо напнитѣ доброволци изпърво студено, а послѣ и обидливо. Тѣ ги назоваха дори „гунеядци, грабители, турски шпиони, страхливци“. Това разлѣ тежко разочаруване не само у борцитѣ ни, но и у водачитѣ на нашето участие въ сръбската война, стари и млади членове на „Благотворителния комитетъ“ и на „Добродѣтелната дружина“ въ Букурещъ, които много държаха за идеята за „южнославѣнска солидарностъ“. Ама боятъ при Гредетинъ защити по славенъ начинъ българското име. Храбростта на българскитѣ доброволци въ тоя бой имѧ за насъ еднакво значение, както храбростта на опълченците на Шипка, при Стара-Загора и на войницитѣ подъ Сливница.

Приведохме вече стихотворенията, въ които Вазовъ поетически изобрази оная храбростъ.

Подиръ громада на сърбитѣ нашитѣ доброволци зананушаха Сърбия голи, боси и безъ срѣдства. Благотворителниятъ комитетъ трѣбаше да ги поддържа. Букурещъ се прѣпълни отъ тия страдалци. Обаче се прѣдвиждаше пакъ поприще за честна и славна борба рамо до рамо съсъ руския войникъ. За да бѣде комитетътъ като прѣдставителъ на българския народъ готовъ и съ нагледитѣ си за организация на отечеството му когато се освободи, той свика въ Букурещъ главно събрание, което прѣдопрѣдѣли границитѣ и управлението на България. А бѣжанци изъ България, въ ожиданье минутата за дѣйствие, усилиха редовитѣ на доброволцитѣ, умножаваха пѣкъ и гладницитѣ. Гладуваше вече и самиятъ комитетъ.

Настана зима. Въвъ влажна стая съ подгизнали стѣни очакваше Вазовъ пълната съ обѣщания пролѣтъ на 1877. година. Той съкратява своитѣ потребности до минимумъ; животътъ му отъ спартански се прѣвръща въ аскетски. За да се сгрѣе, отива да се погуши въ нѣкое кафене, и послѣ се връща въ стаята си да бере вдѣхновение за стихотворения отъ „Тѣгитѣ на България“.¹⁾ Въ такива условия ще да е навѣствявала поета музата му съ чувства на недоволство отъ всичко околно, на отвращение отъ измамата на мечтитѣ; ала той все пакъ не се отпуща по тока на тия чувства, но остая вѣренъ на призиванieto си, да служи на народнитѣ надежди. При сѣщитѣ условия сж заченати и нѣкои отъ стихотворенията на „Избавление“.

Благотворителниятъ комитетъ подиръ толкова ожиданията най-сетнѣ видѣ обявението на войната. Щомъ минаха рускитѣ войски Прутъ, неговата мисия се свърши. Еднодушното желание на членоветѣ му бѣ, да се присъединятъ къмъ рускитѣ войски и да влѣзатъ съ тѣхъ въ България. Вазовъ слѣди стѣпка по стѣпка вървежа и успѣхитѣ на руситѣ, възприима събитията и ги прѣдава въ възтържени пѣсни, смѣнявани до врѣме и съ елегии. Обявението на войната е възпѣто въ „*Тонътъ заектя*“ (3—5). Съ тия думи Вазовъ образува рефрена на една пѣсенъ, за да тѣши вдовици, да влива надежди у затворници, да изпраща старци отъ тоя свѣтъ съ радость въ сърцата. Самъ пѣкъ съсъ съзри на очи посрѣща рускитѣ войски („*Расходка до Бягаса*“, 33—37). Главнокомандуващиятъ, Николай Николаевичъ, е на челото имъ за походъ прѣзъ Дунава

¹⁾ Вж. това всичко разказано отъ самия Вазовъ въ неговитѣ „Повѣсти и разкази“, II. 228—231: „Послѣдни комитетъ“.

(„*Николай Николески*“, 14—17): дохажда и самъ царьтъ Алек- сандъръ II. („*Ода на императора Александра II*“, 7—13). Въ тържествени оди Вазовъ срѣща избавителитѣ отъ името на България, общава имъ вѣрностъ и помощъ отъ домашни борци и възгѣва великодушнѣето на „славѣнския царь“. Желалъ би, тоя царь да тури край на дѣлба между братя, които да иматъ въ него единъ вождь, да се събератъ прѣдъ единъ олтаръ, да образуватъ единъ народъ — „отъ Босфоръ до Елба“. Вазовъ е въ мрѣжитѣ на единъ *бържавенъ панславизъмъ*, при всичко че наврѣмени се бори за национални български прѣдѣли и за българска независна управа. Въодушеве- нието му не знае за *слюдовитостъ* въ политическитѣ убѣждения; то работи съ отдѣлни идеи, както ги ражда моментътъ.

Въ края на лѣтото 1877. руситѣ минаватъ Дунава при Свищовъ. Тукъ падатъ първитѣ руски жертви на българска земя, за които чезнатъ въ далечния сѣверъ усърнали любими сърца („*Погребенитѣ солдати*“, 26—27). Робътъ, който петъ вѣка е стenalъ въ окови, дава най-сетнѣ проходъ на своята накупѣла мѣстъ: той руши турски затвори, хареми и светини. Хладнитѣ наблюдатели на страданията му и защитници по-прѣди на злодѣйствата на госно- даритѣ му отъ името на държавната съхрана, обвиняватъ *сега* тоя народъ въ суровостъ и произволъ!¹⁾ Народътъ не е кривъ. Когато викаше за помощъ, нему се присмиваха; сега е редъ за сѣщото и на турцитѣ. Винови сѣ ония, които не сѣ му стопили душата съ хубавъ примѣръ и справедливо слово („*Развалинитѣ въ Свищовъ*“, 28—30). Въ Свищовъ дохажда и царьтъ, посрѣщнатъ съ дѣтска радостъ и умилни сълзи отъ измъчениитѣ роби („*Царьтъ въ Свищовъ*“, 18—21). Още по-възтържена и сѣщинска дѣтска радостъ привѣтствува избавителитѣ въ Русе („*Здравстуйте братушки*“, 42—43), когато пъкъ царьтъ се спира въ Бѣла и приема на се- даю всрѣдъ хорото почеститѣ отъ ликуващия народъ („*Царьтъ въ Бѣла*“, 52—54).²⁾

Войната слѣдва, страшна, зла. Борятъ се неуморно кръстътъ съсъ исляма. Ала тиранингътъ, съзрѣлъ края на своето адско цар- ство, остави поменъ подирѣ си: той прѣвърна земята ни на „*Пол- гота*“ (55—61). Загинва и бащата на поета.³⁾ Вазовъ тѣши майка

¹⁾ Правятъ така дори и българи, първенци. Вж. „Избавление“ ²⁾, стр. 18. заб.

²⁾ „Всичкитѣ подробности въ това стихотворение сѣ истински“, Избавление ³⁾, 33. заб.

³⁾ „Бащата на Вазова билъ убитъ въ Балкана при бѣганьето си отъ башибозу- цитѣ на 21.VII, 1877“. Избавление ⁴⁾, 39. заб. — Вазовъ не забравя да посветява за тоя день (другаго означенъ съ 24. юли) по едно поменито стихотворение на обожа-

си за неизмърната загуба („*Не въздишай*“, 62—63). Вдигатъ се и Ромъния, Сърбия, Черна-гора. Тая подирната изтръгва изъ сърцето на поета за себе ода „*Черна-гора*“ (38—41); а първата зарадъ своитѣ самохвалства и нѣкои разпущености въ българска земя си спечелва една сатира („*Armata nostra*“, 50—51), която свѣдочи само за упоение на поета отъ несвѣстна поносливостъ, че до руското оръжие не можеше да се прослави съ истинска храбростъ надопшлата ужъ за помощъ влашка армия.¹⁾

Борбата съ турчина става изъ день въ день по-тежка, защото изпърво се е подцѣнявала силата му, та самоувѣрено бѣха изпратени противъ него по-малки отреди; ама когато той прояви отпоръ, що достигаше върха на понятието за храбростъ, неговитѣ противникъ се оказа изненаданъ и маломощенъ. Въ Плъвенъ се затвори крѣпко Османъ-паша и нанесе чувствителни загуби на руситѣ. Тогава тѣ го опасаха съ укрѣпения и въ сѣюзъ съсь власитѣ, подиръ 2 1/2-мѣсечна обсада и за цѣна на грамади убити, чиито кости и днесъ почиватъ въ цѣлъ редъ надземни катакомби межъ Плъвенъ и Телишъ, напаконъ го прѣвзеха. Османъ-паша биде плѣненъ. Сждбата на Плъвенъ рѣшаваше положително и нататъшния ходъ на освободителната война. Българитѣ съ утѣснение слѣдѣха вѣститѣ за Плъвенъ подиръ първото поражение тамъ на руситѣ. И понятенъ е възторгътъ, що ги облада, когато се разнесе екътъ за паданъето на тоя стратегиченъ възелъ въ западната половина на сѣверна България. Възторгътъ прозвуча и прѣзъ лирата на Вазова. Тя го пѣе подъ тона на думитѣ, въ които Вазовъ се кълне, че борбата на турчина съ Русия е борба на злодѣя съ Бога, а Богъ не може да падне! „*Падна Плъвенъ!*“ (64—67), тържествува поетътъ и обявява заключенията, до които дохожда вѣщунското му чувство: „Падна Плъвенъ! День великъ | Руска слава наврѣдъ тича, | Москва съ вѣнци се накича | И свѣтътъ вѣвъ тоя мигъ | Гледа съ душа затрептъла | Дѣ ще кацне вечъ орела“ . . . Успѣхъ подиръ успѣхъ сподиря руското оръжие. Цариградъ трепне отъ тоя екъ; и „юнакътъ“ султанъ, като дозима злокобнитѣ вѣсти, за хуморъ на читателитѣ на „Избавление“ *отива въ харема*, да дири тамъ хубавъ свѣтъ и лѣвовита помощъ („*Гази-Султанъ*“, 75—77).

важни си покойникъ, колчимъ му прилегне да извади на свѣтъ нова сборка пѣсни на музата си. Вж. „*Лъсотица*“ въ „Поля и Гора“ 64—69 и „*22-та годишнина*“ въ „Скитнишки пѣсни“, 63.

¹⁾ По-късно авторътъ съжали за сатирата поради несправедливото въ нея настрoение. „Избавление“, 32. заб.

Но свършва се годината 1877. Възбъзвали сж руситѣ на Балкана и се готвятъ още за послѣденъ ударъ. Какво обѣщава новата година 1878? За поета е знаенъ дарътъ, що ни е тя нарекла; той е, съ който тя лично се отлича отъ другитѣ си посестрими: вмѣсто страхъ и тегло тя ни носи свобода! „Свободата се смѣй | Катъ слънце отъ вѣстока | И скоро ще огрѣй | Земята ни широка“. А за да бждемъ достойни за нея, за да заслужимъ пролѣната за нея кръвъ, длъжни сме „Да махнемъ, да прѣзремъ | Вражди и мракъ и страсти, | Катъ дири отъ яремъ, | Катъ непотрѣбни храсти. | И нашъ народъ сиракъ | Отъ сѣ сърдце да любимъ | И сѣтний робскій знакъ | У нази да погубимъ. | Свѣщенниятъ законъ | На равенство и правда | У насъ да има тронъ | Та щастие да влада; | Та да познай свѣта, | Че родъ не сме бездушенъ, | По руситѣ кръвта | Така да я заслужимъ“. Това сж „Чувства“ на Вазова „новата година“ (68—71). Той познава пороцитѣ, що сж живорили въ българското общество или интелигенция тогава, и злочестинитѣ, що сж тѣ докарвали; желае отъ сърце да пропаднатъ и тѣ заедно съ игото, при което сж ни щетили доста. Ама наложеното иго се махва съ сила, а нравствениятъ порокъ не може; за него трѣбать дълги години на тиха и добръ нагодена възпитателска дѣйностъ. Въ желанията на Вазова се осѣщатъ като духъ опасения отъ послѣдници на порока, които и наистина се обявиха подиръ възворението между насъ на жѣданата свобода.

Най-сетнѣ на 19. февруария 1878. въ Санъ-Стефано Турция сключва врѣмененъ договоръ съ Русия. Въ наредбитѣ му българитѣ видѣха най-обемнитѣ граници на едно свободно отечество. Англия и Австрия протестувать.¹⁾ Прѣдвижда се съюзна война противъ Русия. Народътъ трѣпне отъ мисль за осуетение на рускитѣ побѣди и нашитѣ блѣнове. „Надън се Българю“ възкликва поетътъ (81—83). Въ тѣзъ минути тъмни не се знае, „дали ще ѝ утрѣ мирно пакъ, | дали ще бурята да грѣмне, | дали ще ѝ ясно или мракъ“. Марсъ кръвнишки се усмива и цѣлиятъ свѣтъ стои на щрекъ. „О родино! о земльо свята! | Какъ чудно грѣе твойта честь! | ... Охъ тебъ завиждатъ зли душмани, | Чумератъ ти се съ ядъ и стрѣвъ, | За тѣхъ сж малки твойтѣ рани; | Ти малко си пролѣла кръвъ | ... Не се сумнявай, не унивай, | Съмненъето за тебъ е смрътъ; | Не пашкай! сълзи не проливай, | Сълзитѣ срамъ сж тоя пжтъ. | Борбата ѝ близо. Що блѣднѣшъ? | Ти имашъ случай, аео

¹⁾ Вж. Избавление ", 49. заб. 2.

ицещъ, | Чрезъ нея славно да живѣешъ, | Иль въ нея славно да умрешъ“. И българитѣ се готвятъ! У дѣцата е най-искреното чувство — бой съ врага, изразено въ невиннитѣ имъ игри; то е чувство, което се ражда отъ скрититѣ сѣмена на отплатата въ дълголѣвовнитѣ наши страдания. Дѣцата въ улицитѣ на Русе, наредени въ строй, съ пръчки на рамена вмѣсто пушки, подъ бѣлъ прѣпорецъ съ червенъ кръстъ маршируватъ и пѣятъ, „маршъ, маршъ, генерале нашъ“. Поетътъ е умиленъ и имъ изитѣва за награда ободрителенъ маршъ „*На дѣцата*“ (86—87). „Ваштѣ батювци на Шипка | Се покрихъ съ лаври тамъ; | Който храбро въ боя припка, | Той днесъ бива пръвъ, голямъ! | Както тѣхъ и вий ще лѣйте | Крѣвъ за правда и за рѣдъ, | Ахъ дѣтица пѣйте, | Стѣпайте напредъ!“ ... Вие ще вкусите плода на столѣтни мжки и потъ; „но да пазите умѣйте | Бащиния святъ завѣтъ, | Ахъ дѣтица пѣйте, | Стѣпайте напредъ“.

„*Избавление*“ е името на тая сборка, съ която прѣкрачае прага на първия периодъ отъ творбата на Вазова; „*напредъ!*“ е въ нея основното му настроение — напредъ къмъ свѣтла свобода или славна смъртъ, напредъ безъ двоумение! Ама нато е толкозъ ободрителенъ тоя възкликъ; като е толкозъ възгърженъ поетътъ отъ изгледитѣ на величавата борба, подхваната отъ тажѣвъ калѣнъ и толкозъ пжти увѣнчаванъ борецъ, какѣто сж руситѣ, все пакъ неговата муза, която тѣй пламенно и дори ухватно бѣ изпѣла „Тажитѣ на България“, сега въ пѣснитѣ си е сѣкашъ разсѣяна, дори небрѣжна! Тя има вдъхновение — истинско, силно, ама не ѝ стига сѣкашъ издържливостъ, да му даде всѣкой пътъ да се оформи пълно и въ образи стройни, рѣчовити, разкошни. Тукъ-тамъ и то е постигнато; обаче събитията влѣвхъ възторга на поета въ прѣдѣли на мжтни надежди, на радости безъ име и бѣлѣтъ, и той се губи, лута се, прѣснача, и само набърже гради своитѣ строфи.

Четиригѣ сборки лирически стихове, що създаде музата на Вазова прѣвъ първия периодъ на творбата му, сж свидѣтелства за четири разни момента отъ тая творба. Младиятъ, още невнѣмливъ къмъ околната дѣйствителностъ поетъ, още безъ съвѣтъ и опитъ за изпълнение на поетичното си призвание, е увлѣченъ въ „Майска китка“ отъ външната хубостъ и пелѣе по нея своитѣ чувства отъ любичавъ нагонъ, своята палава рефлексия за случайно доволство и услада. Ама стонътъ отъ робията на съсъда и звекътъ отъ око-

вигъ на брата, борецъ за народна свобода, проломият най-сетнѣ зида въ любичавата градинка на поета. Той се свѣстява отъ първата си безгрижностъ и взима народа съ неговитѣ страдания и пориви подъ покровителство на своята милостлива гусла и розовъ прѣпорецъ. Накстина, въ първото си опомнине Вазовъ недохваща още правата задача на „Прѣпорецъ и Гусла“, която е затуй само съчувствие и състрадание къмъ народнитѣ копнежи и болки, безъ съвѣтъ и насърчение къмъ добиванье за тѣхъ заслужена награда. Едвамъ кога самъ народътъ пристъпи съ ножъ да отплаща за изтърпѣнитѣ несправедливи болки и съ кръвъ да прѣвръща благороднитѣ копнежи въ реални явления на живота, тогачъ и Вазовъ улучи нѣта на своята поетическа длъжностъ, да изобрази прѣдъ свѣта вѣрно и живо народното дѣло, да го брани рѣчовито и достойно отъ лихи укори и срамотна поруга и да въздаде както на възстаналия народъ, така и на всѣкой неговъ доброжелателъ гореща похвала и благодарностъ. Това извърши той съ „Тягитѣ на България“. Подиръ тая сборка Вазовъ нѣма вече ни врѣме и охота за любиченье, нито вопли и страдания за милостлива закрила, нито пъкъ има възстанали роби за нравствена подкрепа и отбрана; прѣдъ него нѣма вече любви „Рини“, нѣма български народъ и възстание. Струнитѣ на гуслата му затрептяватъ отъ вълнитѣ на друга мощна сила, отъ другъ чудовенъ фактъ — руски избавителъ и братско освобождение. И Вазовъ разгласи пѣснитѣ „Избавление“.

Така прѣвъ първия периодъ на творбата си Вазовъ се любичка, Вазовъ милѣе за народа и плаче съ него, Вазовъ благодари възстанието и се застъпва за него, Вазовъ възпѣва избавителя и избавлението на българитѣ отъ робство. Въ тия четири момента е изразена ранната пролѣтъ на едно рѣйно любичаво сърце, послѣднитѣ кървави тегла на неговитѣ братя и достопамятното имъ освобождение съ помощта на други велики братя. Създаденитѣ отъ музата на Вазова четири лирически сборки сж дневникътъ на тия четири прѣживѣни момента. „Прѣпорецъ и Гусла“, „Тягитѣ на България“ и „Избавление“ сж поетически лѣтописи на станалото съ българския народъ въ послѣдния часъ на робията му. Материялтъ въ тѣхъ е даденъ отъ дѣйствителността, отъ истинската случка. Чувството на поета е всждъ възбудено реално, не по интуиция. То е изобщо кротко, благо. Когато е поводътъ силенъ и значението му стига надалечъ, чувството се разгаря и може да се прѣвърне въ страсть, въвъ патосъ; ала страстното, патетичното у Вазова е рѣдкостъ. Въодушевението му се излива

въ форми просторни, безъ вършни гънки и напрежение. Затуй и образитѣ у Вазова сж повечето градени стилистично, а не сж толкова плътни сжщества на въображението. Както се види, поетътъ обладава съ по-скромна фантазия. Нему помага въ творбата най-изгодно гладката рѣчь, която въ стройното си движение мами вниманието, а въ хармонията на звуковетѣ обайва вкуса. Това честито качество на външната форма изкупува въ доста отъ творенията други по-простички страни на вътрѣшната форма. Съ повече сполучни по форма творения може да се похвали сборката „Тжигитѣ на България“.

Творенията на Вазова въ четиритѣ споменати сборки сж най-вече пѣсни, въ първата сборка любовни, а въ другитѣ три патриотични и политически. Чисти пѣсни, съ прѣдметъ едно настроение на поета, съдържа „Майска Китка“; въ „Прѣпорецъ и Гусла“, „Тжигитѣ на България“ и „Избавление“ имаме пѣсни по прѣдимство рефлексивни, а въ своята рефлексия нѣкои отиватъ до полемика. Тукъ-тамъ Вазовъ държи елегиченъ тонъ, който хубаво прилѣга къмъ общия, тжовенъ прѣдметъ на рефлекситѣ. Въ „Избавление“ се редятъ двѣ-три оди, изпълнени съ истинско въодушевление, ала въ облѣклото си не съвсѣмъ добрусени — както изобщо е недобрусена формата въ пѣснитѣ на тая сборка. Между пѣснитѣ въ „Майска Китка“ и „Избавление“ съглеждаме нѣколко епиграми. За вѣрване е, че ония двѣ отъ „Избавление“ (стр. 78) сж прѣпечатани въ „Майска Китка“, дѣто подъ особни наслови имъ е дадено мѣсто между повече другарки, нѣкои писани слѣдъ освобождението. Епиграмата на Вазова е повечето въздлъжка, разлата, съсь слабъ напоръ въ съпоставянията; изненадата отъ тия подирнитѣ сийнува въ заключението не възло, но се подготвя, и затуй не поразява, както е свойствено на късата и истински духовита епиграма. Освѣтъ шеговитото, ала пакъ сериозно послание на Вазова — писмото му до г. П. Ивановъ, съ което си служихме по-горѣ — нѣщо особно сж въ „Майска Китка“ книжовно облѣченихъ престонародни пѣсни (стр. 60—65). Тѣ ще сж пакъ отъ днитѣ слѣдъ освобождението и свѣдочатъ, какъ поетътъ захваща да наднича и въ вироветѣ на народната поезия. Изъ тия вирове е зачерпалъ той много мотиви за нѣкои по-късни свои творения.

Покрай тая доста обилна за врѣмето си лирика на Вазова ние притежаваме отъ него и едно свършено епическо творение, споменатата вече „тракийска“ идилия „Видулъ“, писана въ Цариградъ на 1871. г. Отъ първия периодъ ще е ималъ Вазовъ нали-

чена и поемата „Трайко и Риза“, чието истинско събитие е взелъ изъ живота на шопитѣ въ Перникъ прѣзъ 1874. г., а я свършилъ прѣзъ 1881. г. За работа надъ тая поема прѣди освобождението говори разлѣтото тамъ лирическо настроение на поета, характерно за цѣлата му творба отъ тоя периодъ.

„Видулъ“ съдържа само една случка, която може да образува на творението епическата ядка. Двама черкези налитатъ въ Свищовско поле възъ сиромаша пѣтникъ Видуль, който отива за печала въвъ Влашко; тѣ го блъскаатъ, дирятъ у него пари, тъпчатъ китеята, що му е лѣпа Рада дала на раздѣла. Това подирното възбуня сплашения момъкъ. Той сграбча кривава си, и подъ него заспива дрипавъ черкезинъ; ала и Видула пронизва въ млади гърди червезки куршумъ. За това убийство гниятъ отъ три години въ тъмница двама прости християни. Толкова сж всички елементи на случката и таково е всичкото дадено тѣмъ развитие въ идилията. Сжщинската „идилия“ не е положена отъ Вазова въ личността и по-стѣпкитѣ на Видула, нито пъкъ би се намирала въ минутната му разправия съ черкезитѣ; тя не е дадена ни въ други явления отъ сиромашкия Видуловъ животъ, или още въ селска любовъ между него и „Рада гиздава тополка, Рада харна хубавица, черноока, бѣлолица“. Идиличното, що има въвъ Видуль, сж картинитѣ на оскудната и неволята на българския орачъ, на сухата, ала сладка вечеря Видулова край студено поточе въ разцвѣтна полина, на младежката драгостъ въ срѣщи на моми и момци по чепими и кладенци, а напоконъ и картинитѣ на безкрайното поле и на дивещата съ невинно веселие горка балканска природа. Тия картини сж вѣрни, мили, рисувани безъ усилие, безъ шарки, а волно, просто, отъ безцѣлна пощѣвка. И тѣ сж ни добрички тъкмо поради тая простота и недирено умѣние, добри сж и по чудно свободната и проста рѣчь на стиха; обаче тѣ сж взаимно доста далечни, и толкова незадължени съ епичната случка на идилията, че тая, бидейки извършена главно чрѣзъ тѣхъ, не може да покаже въ себе единъ епически центъръ. Което свързува картинитѣ по между имъ, то е самъ Вазовъ, който ги пише, който се поставя въ положението на Видула, за да разкаже любовнитѣ му блѣнове и страшния му сънь подъ открито небе, да прѣдаде пѣсенята му за разтуха, който се обръща къмъ Видула въ кобни прѣдчувствия за сѣдбата му. Отъ това „Видуль“ губи нужната строга епичностъ на единъ разказъ въ природната простота на българския животъ.

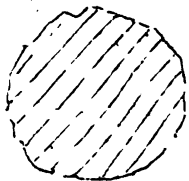
ВЪСТИ и ОЦЪНИ.

Нови данни за биографията на о. Паисия Хилендарски.

Въ Archiv für slavische Philologie Bd. XXII, стр. 620 и сл. г. В. Ягичъ обнародва единъ документъ, който му е съобщенъ отъ г. Илариона Руварацъ и е тѣсно свързанъ съ личността на нашия пръвъ историографъ, о. Паисия Хилендарски. То е единъ „реверсъ“, т. е. разписка, дадена отъ о. Паисия по слѣдния случай.

Въ Карловци умрялъ нѣкой-си архимандритъ Герасимъ отъ Хилендарския манастиръ. Както се види отъ документа, той билъ завѣщаль всичкитѣ си движни и недвижни имоти на сѣщия манастиръ. Братството хилендарско, извѣстено за смъртъта и завѣщанието на този архимандритъ, въ 1761 год. отредило да изпрати нарочно въ Карловци о. Паисия, като проигуменъ на манастиря, за да прибере всичко, оставно по завѣщанието при Карловешкия архиепископъ и митрополитъ Павла Ненадовичъ. Отъ тогова о. Паисий по описъ получилъ слѣдното: 1. една сума отъ 1295 фл. 57 крайцера налични цари; 2. нѣколко (на брой 6) хрисовула, които били изнесени отъ манастиря „безъ знанието на братството и Настоятеля“ отъ нѣкого-си иеромонаха Тимотея Хилендарецъ, и които вѣроятно се намирили у покойния Герасима; 3. четири полици на сума 1072 фл. и единъ отъ Хилендарския манастиръ на сума 286 гр. заедно съ подробна смѣтка за разносикъ по погребението и за това, какво кому е дадено по завѣщанието и 4. всичкитѣ книжа на покойния архимандритъ съ дръхитѣ му по описъ, освѣнъ подаренитѣ на архим. Шишатовачки Викентия и Реметския игуменъ Атанасия. За приеманъето на горнитѣ нѣща о. Паисий дава споменатия „реверсъ“ или разписка, съ която се задължава и обѣщава „право и вѣрно всичко до най-малкото нему повѣрено, да занесе въ манастиря и да опаричи полицитѣ и да ги прѣдаде“. „За то, завършва се документътъ, именемъ сконмъ і собственія рѣки подписаніемъ и печатію ѳтверждаю и реверсирую“.

Во Карловцѣ 21° дна мѣца Маіа лѣта 1761.

Паисія Изпоитѣленъ

Хилендарски

Че това е билъ нашиятъ пръвъ историографъ, надали може да има съмнѣние, защото, както е извѣстно, самъ о. Паисій се нарича „проигуменъ хилендарски“ въ 1762 год., когато е свършилъ своята история;¹⁾ слѣдов. ние имаме тукъ собствения неговъ печатъ и подписъ. Жаль е само, че на печата не може да се узнае, какво е изобразено. Колекто до текста на самия „реверсъ“, споредъ съобщението на г. Ягича, той е написанъ отъ друга рѣка, която по своята модерностъ рѣзко се различа отъ рѣката на подписа, така че за рѣкописа на о. Паисія ние можемъ за сега да сѣдимъ само по подписа му.

Но важността на документа за биографията на о. Паисія не се изчерпва съ това. Той ни дава възможностъ да пояснимъ и допълнимъ нѣкои мѣста отъ послѣсловіето къмъ неговата история.

Прѣди всичко тукъ о. Паисій отбѣлѣзва, че той е „вспрѣмалъ трѣдъ много за две лѣта собирати по мало ѿ много исторіи“, слѣдов., ако е свършилъ историята си въ 1762 год., той е почналъ да я пише или въ края на 1760, или въ началото на 1761 год. И тъй ясно е, че о. Паисій е ходилъ въ Карловци въ това врѣме, когато вече е работилъ надъ историята си; а това обстоятелство ще ни обясни и слѣдната забѣлѣжка на о. Паисія: „и ꙗ Немска земля покеуе за то намереніе ходихъ“. Тукъ думата „покеуе“ ни явно показва че о. Паисій е ходилъ въ „Немска земля“ и по друга работа, но за него лично ходенъето му е било съ цѣль да събира материялъ за историята си. Като разбираме така горното прѣдложение, ние сме наклонни да признаемъ, че това ходенъе на о. Паисія въ „Немска земля“ е идентично съ онова въ Карловци въ 1761 год., за което ни говори разписката. Както се види, той се възползувалъ отъ случая, за да си събира материялъ. И наистина тукъ той се запозналъ, или както самъ се изразява, „тамо ѡбрѣтохъ исторіа Маврънкова за Сербіе и Болгарн“. По този начинъ отиванъето на о. Паисія въ Карловци има голѣмо значение за първата българска история, понеже съ него е свързано запознаванъето на автора ѿ съ главния изворъ, който легна въ основата на цѣлото изложение.

Освѣтъ това, като споменува за голѣмитѣ раздори и несгласия между братята въ Хилендарския манастиръ, о. Паисій отбѣлѣзва: „за то многохъ стерпѣти к' томѹ въ Хилендарѣ. И изидохъ и прѣидохъ въ Извѣграфъ, и тѣ еше много ѡбрѣтохъ извѣстіе и писма ради Болгарн. И присококупихъ и сконухъ реуенна въ сію исторіицѹ . . .“. Отъ тия думи на о. Паисія изглежда, като че той е напусналъ Хилендаръ малко прѣди свършека на своята история, и че той е свършилъ послѣдната въ Зографския манастиръ. Обаче разписката ясно казва, че въ 1761 год. той е живѣлъ въ Хилендаръ и все още заивмалъ длъжността проигуменъ; сжщата длъжностъ и въ сжщия манастиръ той е заивмалъ и въ 1762 год., както ни показва началото на послѣсловіето:

¹⁾ Вж. послѣсловіето (изд. на А. Теодоровъ) стр. 119.

„азъ Пансія Геромонахъ и проигүменъ хилендарскій сококупихъ и написахъ“. Слѣдов., прѣмѣстѣнето му въ Зографъ е станало по-рано отъ 1761 год. и, както се види, не е било за дълго, защото събраниятъ материалъ, както въ Зографъ, така и въ другитѣ светогорски манастири, които изпоходилъ и съ същата цѣль той е вече „присококупилъ“ и „смонтуалъ“ исторіята си несъмнѣнно въ Хилендаръ.

Съ изнамиранѣто и издаванѣто на разписката, за което благодаримъ както на г. Руварацъ, така и на г. Ягичъ, за пръвъ пътъ се оправдава изказаната още прѣди близу 30 години отъ г. М. С. Дриновъ надежда, че „штъ се издирятъ слѣдъ врѣме и по-подробни извѣстия за него (Пансія), ако не писмено, а то поне изустно предание, увардени въ Самоковъ или св. Гора“, макаръ че тази разписка не излѣзе отъ тамъ, отъ гдѣто трѣбаше да се чака.

В. Н. Златарски.

Bulgarische Siedelungen in Rumänien (Български селища въ Ромъния). Globus Bd. LXXVIII, № 8, 1 September 1900.

Познатиятъ у насъ проф. Густавъ Вайгандъ въ своитѣ ромънски изучаваня не забравя никога и българитѣ, които съ своя езикъ и живѣячка сж влияли много върху ромънитѣ. Въ своитѣ пътуваня прѣзъ 1898. и 1899. г. изъ Мало и Велико Влашко Вайгандъ намѣрилъ 50 селища, населени изцѣло или отчасти съ българи. И съ горѣозначената статия той, като изброява имената на тѣзи селища и като посочва числото на българитѣ и дава исторически бѣлѣжки за тѣхното прѣселѣне, прави извънредно интересенъ приносъ за изучаванѣ географското разпространение на българитѣ.

Тукъ ще прѣдамъ накъсо най-характерното отъ статията на Вайганда, къмъ която сж приложени и четири портрета.

Покрай многобройнитѣ българи работници отъ княжество България и Македония, които отиватъ всѣко лѣто въ равна Ромъния и се връщатъ есенъ дома си съ „пълни кесии“, има българи земледѣлци, които се поселили за дълго въ южна Ромъния и служатъ на новото си отечество като негови собствени синове. Проф. Вайгандъ говори тъкмо за подирнитѣ българи и захваща списъка на тѣхнитѣ села отъ окръга Должу въ източната частъ на Мало Влашко. 1) *Смърданъ*, близу до Калафатъ съ една третина българи. 2) *Деса*, на „Балта нягра“ съ около една третина българи. 3) *Пояна маре*, хубаво голѣмо село съ около 60 български челяди, които сж речи поромънени. „Чокоятъ“ на това село е българинъ. 4) *Бѣлещи*, желѣзнопътна станция, заможна община съ 6500 жители, отъ които 3000 българи. 5) *Урзикаца* трѣба да е цѣла българска. 6) *Перишоръ* е само отчасти български. Въ окръга Романацъ: 7) *Пятра*, желѣзнопътенъ възелъ, съ една третина българи. 8) *Фръсинетъ* на сѣверъ отъ Каракалъ е цѣлъ български. 9) *Фръсинетъ* на югъ отъ Каракалъ е наполовина български. 10) *Стоянешчи* на изтокъ отъ

Каракалъ е съ двѣ третини българско. 11) *Селищора* при Корабия е цѣла българска.

Като се мине рѣка Олтѣ влиза се въ Велико Влашко и то въ **Олтския** окръгъ, дѣто Вайгандъ намѣрилъ само двѣ села. 12) *Котяна*, на югъ отъ Слатина, съ повече отъ 2000 българи, които иматъ доста своя земя и сѣ заможни. Но прѣко това тъкмо жителитѣ отъ това село зимами най-живо участие при послѣднитѣ селски размирици и най-много отъ застрѣленитѣ на Слатинската станция били отъ Котяна. Би се измамилъ човѣкъ много, ако отдаде това движение на национални мотиви, защото тукашнитѣ българи се чувствуватъ въ политическо отношение като същински ромъни. Не сѣ дали поводъ за това и икономическитѣ отношения, които въ сравнение съ отношенията на повечето ромънски общини, сѣ твърдѣ благоприятни; наопаки, недоволство отъ управлението, което не е твърдѣ добро въ селата, е докарало хората до възстание. Ромънскитѣ селянини търпи повече отъ българина, който е по-сприхавъ и граби бърже ножа, за да добие право. И въ селскитѣ възстания, които станаха прѣди нѣколко години въ околността на Букурещъ, бѣха пакъ българи главатарии, ако и да бѣха тогава причинитѣ на движението съвсѣмъ други. 13) *Бребени сърби* близу до Котяна съ около 1000 българи. Вайгандъ прѣдполага българи и въ съседното село *Путороса*.

Въ окръга **Телеорманъ** намѣрилъ Вайгандъ петъ български общини. 14) *Александрия* има около 12000 жители, отъ които около 7000 сѣ българи. Въ тоя градъ живѣятъ и нѣколко стотини българи и сърби, които не сѣ ромънски подданици. Градътъ е основанъ въ 1834. година при господаруванъето на Александра Гика, по чието име е кръстенъ. Голяма частъ отъ тамкашнитѣ българи произхождатъ отъ Свищовъ, който пострадалъ тъкмо въ това врѣме отъ пожаръ. 15) *Каламфиреши* съ 800 българи. 16) *Гауричъ*, основанъ въ 1822. г., има 1300 българи. И двѣтѣ села лежатъ на югъ отъ Александрия. 17) *Спатарей* съ 800 българи, лежи на югозападъ отъ Александрия и 18) *Ликуричъ* на сѣверъ отъ него.

Въ окръга **Влашка**, що е на изтокъ отъ Телеорманъ, намѣрилъ Вайгандъ 7 български села. 19) *Била*, съ 600 души българи, които сѣ дошли отчасти направо отъ България въ 1822. г., отчасти останали тамъ, като се връщали отъ Бесарабия за България. 20) *Коначъ*, 21) *Енурешчи* все около Гимпатезъ. 22) *Грация*, 50 килом. на западъ отъ Букурещъ, е отчасти българска, а при нея лежещото село *Сърби де Грация* е съвсѣмъ българско. 23) *Сърбени де сусъ* и 24) *Сърбени де жосъ* лежатъ по на сѣверъ, а още повече 25) *Пунтя де Гречи*.

Въ центъра на Велико Влашко, въ **Илфовския** окръгъ намѣрилъ Вайгандъ 22 чисти или смѣсени български села, но прѣдполага завѣрно че сѣ повече. 26) *Афумацъ*, на сѣвероизтокъ отъ Букурещъ, брои 1500 българи, 150 ромъни, които сѣ били единичкитѣ жители по-рано. Българитѣ се прѣселили тука най-много въ 1828. г., повикани отъ тогашния чокоев Скина, когото наслѣдилъ неотдавна умрѣлиятъ въвъ Виена баронъ Думба, аромънецъ по потекло. Общината има 4000 хектара земя, отъ които 3000 принадлежатъ на чокоев и 1000 на селянитѣ. 27) *Ганяса*, на сѣвероизтокъ отъ Букурещъ съ 300 българи. 28) *Бранеци*, на изтокъ

отъ Букурещъ, съ около 1000 българи, чийто диалектъ се различава отъ диалекта на българитѣ отъ Афумацъ. Тѣхното прѣселанье станало въ 18. вѣкъ. 29) *Леордени сѣрби* и 30) *Поповци* съ римокатолици българи; и двѣтѣ села лежатъ на югоизтокъ отъ Букурещъ. На югъ лежи 31) *Жилияна* съ повече отъ 2000 българи. 32) *Асанъ*, на югозападъ отъ Букурещъ, съ около 500 българи. 33) *Сѣрби Домнеши* на западъ отъ Букурещъ. 34) *Баняса*, на сѣверъ отъ Букурещъ, съ около 500 българи. 35) *Ияжна*, на сѣверозападъ, съ повече отъ 1000 българи. 36) *Доброещи* и 37) *Чорля* разположени близу до Букурещъ, къмъ изтокъ, иматъ прѣдимно българско население. А и въ столицата има махали, които сж населени главно съ българи. Така напр. махалата *Янку* била показана Вайганду като населена съ българи, които произхождатъ отъ *Валя-Драгулуй*. Български села се срѣщатъ и въ южния край на окръга. 38) *Вареши*, съ повече отъ 1000 българи, които сж се прѣселили въ 1822. г. 39) *Фрумушани*, на югоизтокъ отъ Букурещъ съ 600 жители, отъ които половината сж българи. 40) *Хереши* съ около 800 жители. половината българи. Селата, които лежатъ край Дунавъ, отъ Олтеница до Монастеря, сж прѣдимно български. 41) *Улмени* съ $\frac{1}{2}$ българи. 42) *Валя-Тушноръ* наполовина българска. 43) *Снанцовъ* съ повече отъ 1000 българи. 44) *Сурлари*, цѣло българско съ 1000 жители. 45) *Киселетъ-сѣрби*, цѣло българско съ повече отъ 2000 жители. 46) *Монастеря*, наполовина българско.

Въ съсѣдния на изтокъ окръгъ *Ялوميца* узналъ Вайгандъ само двѣ български села. 47) *Маргинени-сѣрби*, цѣло българско. Вайгандъ прѣспалъ въ това село въ българска къща и говорилъ български. Нарѣчието смѣта източно-българско, отлично отъ нарѣчието въ Афумацъ. 48) *Чаку*, на сѣверозападъ отъ Каларашъ, съ около 1500 българи.

По-нататкъ авторътъ нито пътувалъ, нито чулъ за български селища. Въ сѣвернитѣ части на Велико Влашко не намѣрилъ той български села, но зато пъкъ градътъ *Бузуу* съ 20000 жители има 3000 българи, които се поселили на изтокъ отъ стария градъ и въ малка часть на западъ отъ него; първитѣ въ 1806. година, вторитѣ въ 1828. *Плосецъ* между своитѣ 40000 жители брой около 5000—7000 българи, които се прѣселили сжщо въ началото на 19 вѣкъ. Изобщо, като не смѣтаме нѣколко по-стари селища, които сж основани отъ българи въ 18. вѣкъ, всички други датуватъ отъ първата половина на 19. вѣкъ. Българитѣ се изселили въ Ромъния, за да избѣгнатъ турскитѣ злочинства подиръ войнитѣ. Подпомагали сж прѣселенското движение и генералъ Киселевъ, който билъ губернаторъ на дунавскитѣ княжества отъ 1828. до 1834. година, и ромънскитѣ князе, каквито сж били фамиликтѣ Бранковяно и Гика. Някое отъ посоченитѣ села не е остатъкъ отъ славѣнското население въ срѣднитѣ вѣкове; то е погълнато изцѣло отъ ромънитѣ.

Селбата на населението отъ дѣсния брѣгъ на Дунавъ на лѣвия и обратно — понеже и въ България има край Дунава много ромънски селища — е станала въ сѣвѣкъмъ ново врѣме. Ставали сж многобройни селби отъ двѣтѣ страни на Дунава и въ по-ранни врѣмена, за което има

много доказателства; но въ етнографско отношение слѣдитъ имъ сж заличени, понеже се извършило пълно асимилиране.

Съ прѣселенцитѣ българи ромънската държава спечелила трудолюбивъ и пестовенъ елементъ, който спомогналъ да се обработи пространната плодородна земя на южна Ромъния. Българскитѣ селяци въ Ромъния се отличаватъ съ работливостъ и трезвеностъ; затова и въ повечето случаи стоишъ материално по-добре отъ ромънскитѣ.

Въ имената на селата виждаме често прилагателното „сърби“. Това произлиза отъ обстоятелството, че ромънскитѣ селянини не прави разлика между сърби и българи, които еднакво идатъ изотвъдъ Дунавъ. Но самитѣ жители на тия села се наричатъ българи и езикътъ имъ ги издава безспорно за такива. До сега българитѣ сж запазили езика си, но речи безъ изключение говорятъ и ромънски; въ общинитѣ пъкъ съсъ смѣсено население младото поколѣние говори вече по-охотно ромънски нежели български, тъй че подиръ два-три пояса българскитѣ езикъ ще изчезне. Прѣснатостта на българскитѣ села, въздѣйствието на управлението, черквата, училището и прѣди всичко на съобщенията и поиминка принуждатъ българитѣ да учатъ ромънския езикъ, и тѣ на брой около 50000 не ще могатъ да задържатъ задълго народността си.

Азъ прѣдадохъ само съдържанието на Вайгандовата статия, безъ да прави самъ нѣкакви бѣлѣжки. Но всѣки, който е живѣлъ въ Ромъния, или е челъ съ внимание литературата върху нашето революционно движение, знае, че броятъ на българитѣ е много по-голямъ, отколкуто го посочва проф. Вайгандъ. Въвъ всички крайдунавски градове българскитѣ елементъ е силно застапенъ. Нека тия бѣлѣжки на Вайганда, които той намира интересни за нѣмската публика, покажатъ, колко би било важно за насъ българитѣ, ако нѣкой ни даде по-точни свѣдения за разпространението на българитѣ въ Ромъния.

А. Иширковъ.

Мѣхурко, приказка въ стихове отъ *Стоянъ М. Поповъ*. София, П. М. Бъзайтовъ, 1900. 8°, 32 стр. Ц. 25 ст. („Дѣтска библиотека“ XIX).

Да се отбѣлѣжи въ повече органи на българския печатъ появата на една книга и при всѣко отбѣлѣзване да се кажатъ за нея по нѣколко думи е намистина нѣщо като бѣла врана. Кои книги биватъ честити за таково внимание у насъ, е мъчно да се опрѣдѣли; ама нека кажемъ, че то сж книгитѣ, които по стойността си личатъ между „виднитѣ“ въ българската книжнина. Всички наши по-гърлести вѣстници въ столицата и дори нѣкои списания „оповѣстиха“ въ свое врѣме, че е издѣла майсторска наша приказка въ стихове „Мѣхурко“ и така я посочиха за видна въ книжовната ни пустиня; тогава нека се отгласи и на това нѣето единъ ежъ за нейната стойностъ.

Книжката „Мѣхурко“, подобно на други сестричета отъ „Дѣтска Библиотека“, се види да е по-прѣдметъ заета изъ нѣвоя чужда дѣтска книжнина. Прѣдното бидѣ на очи въ приказната рыцарскитѣ похвати, върави и любовъ, на се говори освѣнъ това за „феи-самодиви“ (13),

за „балкони“ на палати (19) и „антрета“ на замъци (9). Заемътъ ще да е направенъ отъ руски, понеже въ изразитѣ се срѣщатъ нѣща, които не бидейки български, не могатъ да се отдадѣтъ на другъ езикъ, освѣнъ на руския; въ краенъ случай тѣ биха могли да проимизиратъ и просто отъ порусенъ книжовенъ езикъ на автора, което е по-малко за вѣрване. За Мѣхурковата шапка се казва, че ѝ билъ даденъ „чуденъ фокусъ съсъ магии чудновати“ (11). Само рускиятъ езикъ притежава думата „фокусъ“ въ смисълъ на дяволия, магия; тя е станала отъ понѣмчената „hokusprokus“, която се слуша вече и по насъ у дяволити сръчници по сборове и панаири; тѣ я употрѣбятъ въ изразъ „хокус покус преператус“, негли за „hoc est corpus граерагatus“. При такъвъ смисълъ на „фокусъ“ изразътъ „чуденъ фокусъ съсъ магии чудновати“ съдържа малка една неразбория. Кога се описва банята въ замъка на магьосника, рисува се „чудно мраморно корито, украсено прѣбогато съ перли хубави отъ злато“ (12). Както и да си мислимъ по коритото тия „перли“, тѣ съ тая дума сж означени по руски, а не по български съ „маниста“ („синци“), или съ „бисери“ („маргари“). Два звѣра, тигрица и левъ, тичатъ, лѣтѣтъ „стрѣмоглаво“ (14), сирѣчь по руски „стрѣмглавъ“; по нашъ езикъ би могло да се каже „прѣвъ глава“. Най-сетнѣ и самиятъ прѣкоръ „Мѣхурко“, още повече „Мѣхъ-Мѣхурко“, размѣнянъ съ първия (вж. стр. 16, 22, 23, 29, 30), сочи да е калѣпенъ по руски образецъ. Приказката иска да се разбира подъ „Мѣхурко“ малко лице, означавано съ коженъ мѣхъ, мѣшина, мѣшинева шапка; а то всѣкой българинъ ще си мисли подъ тоя прѣкоръ изеднѣжъ само лице, означавано съ „мѣхуръ“, което далечъ не е сжщото. Не можемъ се досѣти, какъ би гласилъ такъвъ прѣкоръ у руситѣ; но гласилъ той „мѣхура“ или нѣкакъ така, подъ това означение русинѣтъ никога не би се позволявалъ да мисли за мѣхуръ, както ние при „мѣхурко“. Авторътъ на „Мѣхурко“ е извѣстенъ съ добро знание на българския народенъ говоръ и съ ползуване съ хубави народни думи и изрази въ своитѣ книжовни работи; такива хубави думи е употрѣбилъ той и сега, както сж напр. „вражалецъ“ (рус. ворожей), „гаденъ“, „урѣда“, „изпруги (си рѣката)“, „костурина“, „трупина“, „изнася“ (студъ и гладъ, рус. сносить, та нѣкои го побългаряватъ не-свѣсно „снасямъ“, безъ да досѣщатъ подъ това кокошата добродѣтель!), „улука“, „прѣкрата“ (Versäumniss, вж. у Дювернуа — пренятствие!). Съ такива думи и изрази г. Поповъ е доста заличилъ диригъ въмъ своя оригиналъ, ала тоя все пакъ се познава изподъ горнитѣ пропуснати чужди бѣлѣзи. И щѣше да направи много по-добръ, да бѣше токо право казалъ, дѣ е напипалъ тоя свой „Мѣхурко“, та го побългарилъ за полезна „прѣкрата“ на нашитѣ дѣца.

Въ „Мѣхурко“ се приказва слѣдното. Царъ Станимиръ, васалъ на царя Варява, има три дѣщери. Дожажда врѣме да се мѣжатъ. Дигатъ се пировити сватби. Най-голѣмиятъ зеть Станимировъ е намѣренъ достоенъ за наслѣдникъ на трона; ала злочестивата е, че Станимировитѣ щерки сж безчедни. Угриженъ баща имъ праща кликачи за вражалецъ магьосникъ, който да подаде лѣкъ противъ неволята. Дожажда едно „Кривокрако чудно дѣдо | Дългокосо, бѣлобrado, | Съсъ сколуфи дълги, вити, | И очи дълбоко впити, | Но съсъ погледъ много живъ | И подви-

женъ и игривъ. | И опасано съ ремичеа, | А прѣзъ рамото торбичка | И
 вѣвъ нея се познаватъ | И отгорѣ се подаватъ | Шипци, куки, кождеръ |
 И трѣви за разенъ цѣръ (3)“. Дѣдото ще побее на тритѣ шерки, да си
 добиятъ по едно момченце, ама за награда за труда си ще се върне слѣдъ
 десетъ години, да си вземе което ареса едно отъ тия три момченца. Щеркитѣ
 приематъ уговора и всичко имъ върви за радостъ и щастие. Кога настая де-
 сета година, ето го старчето за наградата. Вайкатъ, пискатъ майки несрет-
 ници, криятъ се до двѣ внучета Станимирови; само третото най-малко
 смѣло се прѣдлага жертва по уговора, като дума на майка си: „щомъ сте
 дали честна дума на стареца, тя трѣба свето да се изпълни; *честна дума* се
 не гази! По-добрѣ живѣи безъ мене, а не съ *лъжа*“. И прощава се съ до-
 машни, приближава старчето, услужва му да носи неговата торба и трѣгатъ
 заедно пѣши въ пѣть. Слѣдъ три години стигатъ прѣдъ старчева домъ,
 урасълъ въ пелинъ. Стари дѣдо откъсва листъ отъ разковниче, дѣвче
 го, духа въ бравата на вратата и тѣ се отварятъ. Въ това врѣме мом-
 ченцето съзира задъ себе наоколо въ гората побити коли, а на всѣкой
 колъ по главичка стърчи, безъ месо и безъ очи, само съ косица на те-
 мето. Това сѣ главички на знатни дѣца, както Станимировото малко
 внуче, изядени отъ страшното старче. Една отъ главичкитѣ обаче обажда
 на внучето, какъ може се избави отъ явна погуба: въ торбата старчева,
 що носи на гърба си, то ще наиде шило, съ което нека промуши смъртно
 изотзадъ пакостника гърбавъ, който тъкмо е влѣзълъ да нажежи и за
 него пещъта; послѣ да влѣзе наватрѣ въ замѣка, та въ една стая ще
 се окъпе въ баня, за да стане юнакъ въ пора, и ще намѣри хубави
 дрѣхы и броня; въ друга пѣкъ го чака юнашки конь, съ който щомъ
 излѣзе навънъ, коньтъ ще изцвили и ще дойдатъ нераздѣлнитѣ му дру-
 гари, левъ и тигрица. Така стѣкменъ нека налѣзе на пѣть. Досади ли
 му се, нека си послужи съ мазния изпрояденъ мѣхъ като шалка, който
 сжщо да вземе изъ старчевата торба: налузи ли го до уши, прѣвръщува
 се въ гаденъ мѣхурео, та ще може всждѣ да наднича и да се вре; сHEME
 ли го, става пакъ левенъ юнакъ. Внучето извършува поуката на косту-
 рината. Освободено отъ робство излиза въ пѣть юнакъ и настига градъ,
 столицата на Варнава. Тукъ става мѣхурко и се наима въ царската гра-
 дина работникъ. Единжъ съглежда на прозореца най-малката дѣщеря
 Варнавина, става юнакъ и приема отъ нея знакъ за любовъ, каранфилъ.
 Слѣдъ седмица праща Варнава да вани всички момци отъ васалнитѣ си
 земи, за да си избератъ мъже тритѣ му дѣщери. Първитѣ двѣ фърлятъ
 ябълки въ двата внука Станимирови, а третата трижъ фърля, и все въ
 Мѣхурка! По зла сѣдба го приема Варнава зетъ и го отдѣля да живѣе
 въ една кѣшурка задъ палата си. Ала Мѣхурко съ тайната си единчѣтъ
 излѣкува съ мѣко отъ своята тигрица страшната болестъ Варнавина и
 разбива войската на ужасния врагъ, що е нагазилъ въ държавата му.
 Раненъ като юнакъ въ битката, Мѣхурко се връща дома съ прѣвръзана
 рѣка; а прѣвръзката е склюпоцѣпната кърпа Варнавина, която има даръ
 отъ жена си. Тая минава случайно край Мѣхуркови и съглежда прѣзъ
 прозореца на рѣка му кърпата, везана отъ нея за мъжа ѝ. Това открива,
 кой е Мѣхурко, и той става по съгласие и на двата си брата наслѣд-
 никъ на Варнавина тронъ и царство. При всѣко тържество въ приказ-

ката ставатъ пирове и свирятъ музики; на послѣдния билъ и авторътъ, когото дарили тогазъ „нова връзка отъ атлазъ“.

Всичко това е добро и хубаво. Дѣцата четци ще разбератъ, че за дадена честна дума отъ майка Мѣхурко съ готовностъ отива на жертва; ала заради тая пожертвеностъ за истината вмѣсто смъртъ сѣдбата го надѣлява съ животъ, плашие и почитъ. Ама колкото и да сѣ дѣца, тѣ пакъ биха попитали: па какъ можеше оная главичка да поучи Мѣхурка тъй подробно за шилото и шапката, за банята и юнашката сирава, за коня и лева съ тигрицата, когато дѣтето, чиято е била костурината, е било опечено и изядено отъ старчето щомъ влѣзло въ дома му и безъ да узнае що се крие въ него или въ торбата? Художникътъ щѣше избѣгналъ тая грѣшка, ако турѣше нѣкоя птица напиримѣръ да поучи Станимировчето въ спасоноснитѣ тайни (7). По-нататъкъ иде единъ критически моментъ (11): Станимировчето е прѣдъ прага на старчева домъ, съ торбата на грѣбъ; главичката довърша тъкмо важната си поука; старчето се връща навънъ, приготвило вече пещъта за жертвата си; ще ли му даде Станимировчето торбата? Четцитѣ трѣпнатъ. Художникътъ разказва: „щомъ тазъ костурина отъ високата върлина всичко му изказа (на Станимировчето), стари дѣдо се показа, *зе торбата*.“ „Ахъ, загина и това дѣтенце!“ ще въздъхнатъ малкитѣ четци. А то не било; г. Поповъ азъ водилъ разказа по български, та развалилъ въ него едно психологически цѣнно мѣсто. Г-нъ Поповъ, като взелъ авторско мѣсто въ приназката, можеше заради дѣцата четци да удари нажежения Мѣхурковъ печатъ не по задницитѣ на двата му брата, които идатъ при Мѣхурка за млѣко отъ тигрицата (25), но на друго по-пристойно мѣсто; защото нѣма нужда отъ срамотенъ позоръ, за да отстѣпять послѣ по-голѣмитѣ брата Варнавина тронъ на Мѣхурка. Най-сетнѣ щѣше да се избави г. Поповъ отъ справедливъ дѣтски въпросъ, за какво е въ приказката левътъ, ако го бѣше махналъ съвсѣмъ.

Приказката на г. Попова, който е работилъ и други съчинения за дѣца въ „Звѣздица“, се чете наистина леко и се разбира лесно; ама въ прочита не разбужда и не движи интереса ни, защото разказътъ е развлѣченъ и обикоденъ тамъ, дѣто трѣба да е напрегнатъ и образитъ, защото се разказва съ думи, а не и съ чувства. И дѣцата умѣятъ да цѣнятъ чувствата въ разказа, колкото прости и да сѣ формитѣ, въ които се изказватъ. Зарадъ ритѣма си г. Поповъ насилалъ ударенията, на думитѣ (да се вѣсти 3, не свѣти 11), или си служилъ съ дилектични ударения (забравилъ 5, изцвилъ 10, изцѣри 23, кончѣта 24, да отплати 25); пакъ зарадъ ритмични цѣли замѣстилъ чисти български думи съ турскитѣ *сагати* 4, 22, *хичъ* 24, *мекерета* 32. Не е за прѣгльщане въ нашата поезия турчината *самъ* 7, 15, 21 (вмѣсто само, това или токъ), която заедно съ гарванското *га* (вм. *кога*) е достойна за стиховетѣ на Славча Кесиковъ! Не сѣ били нужни г. Попову *даже* 5, 15 (вм. *дори*) и *наконецъ* 21 (вм. *напаконъ*); погрѣшно употребилъ той самогласовата форма на прилагателнитѣ мжжк ед. ч. (напр. *старъ*, *тъжъ*) и за двойно скъсената форма на сжщитѣ (за *старий*, *тъжкий*, срв. 2, 3 и мн. др.). Езикътъ въ дѣтскитѣ ни книги изискува особно да е чистъ и правденъ; да го назимъ вече у дѣцата, та да не натикваме послѣ на зрѣлитѣ момци!

Получени са и даръ следните книги за библиотеката на Българ. книжовно дружество:

(Продължение).

Александровъ, И. Методи за решаване на конструктивни геометрически задачи и сборникъ отъ геометрически задачи съ пълни и кратки решения за сръбни учебни заведения. Пръвели отъ шестото руско издание Вл. Димитровъ и К. Кутинчевъ учители при Серб. държ. мѣл. гимназии. Съ 101 чертежи въ текста. Издава книжарницата на Ил. Х. Николовъ въ Солунъ. София, печатница Ил. Г. Говедаровъ и С-ие, 1900 г., стр. 157+11. 8°. Ц. 2 лева.

Bachmetjew, prof. P. Ueberkaltungserscheinungen bei schwimmenden nitrotoluol — Kugeln. Von —. Mit 5. Figuren. Записки императорской академии наукъ. Томъ X. № 7. С. Петербургъ, 1900.

Вухъ, Левъ. Животътъ. Човекъ се ражда, живѣе и умира. Защо се явява той на свѣта? Какъвъ е смисълътъ на живота? Пръвелъ Кр. Ил. Мирски. — Библиотека „П. Р. Славейковъ“. Варна, издание и печать на К. Николовъ. 1901. 8°. стр. 24. Ц. 15 ст.

Българско Книжество — Дирекция на Статистиката. Движение на търговията на България съ чуждите държави. Движение на корабитъ по пристанищата. Паралелъ единъ въ въ-главните градове прѣвъ върното тримѣсечие отъ 1901 год. Издава Дирекцията на Статистиката. София, Държавна печатница, 1901. 4°. стр. VIII+79. Цѣна 1. левъ.

— Статистика за сръбнитъ, специалнитъ, професионалнитъ и Висшето училища въ Княжество България прѣвъ учебната 1898—99 година. София, Държавна печатница. 1901. 4°. стр. IV+150. Ц. 250 л.

Věstník královské české společnosti nauk třída filosoficko-historicko-jazykozpytná ročník 1900. V. Praze, 1901.

Výroční zpráva královské české společnosti nauk za rok 1900. V Praze, 1901.

Glaser, prof. dr. Karol. Zgodovina slovenskega slovstva. IV. del. Tretji zvezek (koniec). Spišal —. Izdala Matica Slovenska. V Ljubljani, 1900.

Гюзедевъ, И. Н. Стойността на теорията въ физиката. (Наводъ отъ необнаро-заваното още съчинение „Елементитъ на познанието“, отпечатанъ отъ сп. „Училищенъ Прѣгледъ“ год. V. кн. XI. и XII.). София, печатница „Св. София“, 1901. 8°. стр. 44.

Димитровъ, П. Спомени по изследванията на турскитъ смирненства при поту-шенieto на българското въстание прѣвъ 1876 г. и по резултатата отъ тия изследвания. София, печатница на Ил. Г. Говедаровъ и С-ие. 1901. 8°. стр. 42. Ц. 40 ст.

Ивановъ, П. Рѣчь произнесена прѣвъ руското и. д. агентство въ София по слу-чай припознанието 26-годишнината отъ Априлското въстание и полагане основния камъкъ на паметника „Царь Освободитель“ въ Бозй почившия Александъръ П. 8° стр. 5.

— Пѣсни въз българската история. Шуменъ, печатница „Искра“ 1894 год. 16° стр. 48. Ц. 40 ст.

Историко-филологическій институтъ Князя Безбородко въ Нѣжинѣ 1875—1900. Преподатели и Воспитанники. Нѣжинъ, 1900.

Карагюлевъ, К. и И. Вакаловъ. Граматика на дървово-славянския езикъ съ сборникъ отъ систематично наредени за граматиченъ разборъ примѣри и образци и рѣзавъ на по-малко познатитъ думи, които се срѣщатъ въ тѣхъ. За употреба въ Бого-ловскитъ училища и за самообразование стѣгнали —, учители при Самоковското Бого-ловско училище. Издава Св. Синодъ на Българската црква. София, печатница „Про-свѣщение“ на Йорданъ С. Наумовъ. 1901. 8°. стр. 159. Ц. 180 лева.

Courcelle-Seneuil, J. J. Баяковитъ операции разглеждани теоретически и прак-тически. Отъ осмото издание, прѣгледано и допълнено отъ André Lisse. Пръвелъ А. Давидовъ. София, печатница на П. М. Вазитовъ. 1901. 8° стр. XXII+754. Ц. 10 л.

Levec, Fr. Knežova knjižnica, Zbirka zabavnih in poučnih spisov. VII. zvezek. Uredil —. Izdaja Slovenska Matica. V Ljubljani, 1900.

Letopis slovenske Maticе za leto 1900. Uredil Evgen Lah. Založila in izdala Slovenska Matica. V Ljubljani, 1900.

Malograjski, Fr. Z viharja v zavetje. Roman iz življenja preproste deklce. Spi- sal —. Zabavna knjižnica. Založila in na svetlo dala „Slovenska Matica“. XII. zvezek. V Ljubljani, 1900.

Съдържание.

	Стр.
I. Материяли по флората на Родопитѣ. Отъ А. Тошевъ . . .	77
II. Прѣгледъ на поетическата творба на Вазова. IV. Отъ А. Теодоровъ	141
III. Вѣсти и оцѣнки: Нови данни за биографията на Паисия Хи- лендарски, съобщил В. Н. Златарски; — Български селища въ Ромъния, съобщил А. Иширковъ; — „Мѣхурко“, приказка отъ С. М. Поповъ 1901, отъ А. Т.	153

„Периодическо Списание“

кара прѣзъ 1901. година своята XIII. годишнина. Прѣзъ годината ще излизатъ 10 мѣсечни свезки (всѣка отъ 4—5 печатни коли), които ще съставятъ LXII. книга. Цѣната на годишнината е прѣдплатена:

за България	9 лева
„ чужбина	10 „

Абонирането става направо въ „Българското Книжовно Дружество“, София, улица Раковски, или въ пощенскитѣ писалища.

Отъ старитѣ годишнини на „Периодическо Списание“ се продаватъ:
 годишнина XII. (книга 61.) и XI. (кн. 55—60) по 9 лева — ст.
 годишнина II. до X. (кн. 1. софийска до 54, по 6. книги
 въ годишнина), съ извънредно намалена цѣна по 5 лева — ст.
 годишнина I. (книги 1—12. браилски) съ извънредно на-
 малена цѣна по 5 лева — ст.
 Отдѣлни книжки отъ 1. до 12. браилски и отъ 1. до
 54. софийски струватъ по — 80 ст.
 а отъ 55. до 60. книжка по 1 левъ 50 ст.

ПЕРИОДИЧЕСКО
СПИСАНИЕ

НА

БЪЛГАРСКОТО КНИЖОВНО ДРУЖЕСТВО

ВЪ СОФИЯ

LXII

(ГОДИШНИНА XIII)

— ❧ 3. СВЕЗКА — 1901. ❧ —

СОФИЯ

ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА

1901.

ИЗВѢСТІЕ.

Аксаковска премия.

Въ Българското Книжовно Дружество въ София сѣ прѣдадени отъ редовния му членъ д-ръ Д. Молловъ още прѣзъ 1886. год. двѣ хиляди лева за „Аксаковска премия“ за най-добро съчинение върху *„Историята на възпитанието на българитѣ въ Русия прѣзъ годинитѣ 1835—1880.“*

Отъ тия двѣ хиляди лева се опрѣдѣлятъ 1500 лева за чиста награда на автора на най-доброто съчинение върху дадената тема, а 500 лева оставятъ за разноски по печата на съчинението.

Понече отъ 1886. год., когато е било обявено за тая премия, до свършъка на тригодишния срокъ за нея не е било прѣдставено въ дружеството ниско съчинение върху *„Историята на възпитанието на българитѣ въ Русия прѣзъ годинитѣ 1835—1880.“* унизителниятъ съвѣтъ на Българското Книжовно Дружество обявява отново:

I. *Приматъ се съчинения за „Аксаковска премия“ отъ 1500 лева въ разстояние на три години, начивайки отъ 1. януария 1900. година.*

II. *Съчиненията, въ обемъ отъ 10 до 15 печатни коли, се прѣдставятъ за тая премия подъ избранъ знакъ и придружени съ името на автора въ затворенъ пликъ подъ същия знакъ въ Българското Книжовно Дружество въ София.*

III. *Премияраното съчинение остаа собственостъ на дружеството.*

Евлия челеби

отъ А. Шоповъ.

(Представено въ историко-филологическия клубъ на 26. февруари 1901.)

Изъ турската книжнина, изъ старитѣ турски пътувачи и лѣтописци речи нищо не е черпено за българската история. Ако е черпено нѣщичко, то е посредствено, чрезъ европейски нѣкои писатели и историци, които сж споменували, или прѣвождали и извличали изъ турски лѣтописци и историци. А между това надали ще има въ друга нѣкоя книжнина толкова интересни и обилни материали за българската история, колкото въ турската, най-вече отъ докаждането на турцитѣ въ Европа насамъ. Единъ български историкъ, владѣещъ добръ книжовния турски езикъ, би намѣрилъ въ старитѣ турски библиотеки за българитѣ въ миналитѣ вѣкове много скъпоцѣнни материали, съ които би принесли неограничени заслуги на българската история, въ която би разрѣшилъ и запълнилъ много тъмни и непълни въпроси и страници.

Въ подирно врѣме случайно ми падна на рѣцѣ новонапечатаното на турски езикъ пътуване на *Евлия челеби* (роденъ въ 1611 г.), единъ отъ първостепеннитѣ — ако не и най-главниятъ и най-интересниятъ — турски пътувачи отъ миналитѣ вѣкове. Ако не се мамя, въ европейската книжнина най-напрѣдъ въ 1815 год. е споменатъ за Евлия челеби Хаммеръ, който намѣрилъ въ Цариградскитѣ текета частъ отъ ръкописитѣ му.¹⁾ Хаммеръ е прѣ-

¹⁾ *Osmanischen Reichs Staatsverfassung und Staatsverwaltung . . .* Von Joseph von Hammer, zweiter Theil. Wien 1815, страницы 454. Въ това си съчинение Хаммеръ се изказва съ слѣднитѣ думи за Евлия челеби: „Въ турската книжнина има едно съчинение извънредно забѣжително и пълно въ историческо и географско отношение, на което нито името е било познато досега въ Европа. То не се намѣрва нито въ публичнитѣ цариградски библиотеки, нито по книжарницитѣ; а между туй то се числи между най-дѣннитѣ съчинения въ турската книжнина. То е пътуването на Евлия челеби, единъ ученъ турчинъ и практиченъ държавенъ мъжъ . . . Това съчинение е пълна рѣдкост и може да се намѣри само въ недостатъчнитѣ библиотеки на двореца, или другадѣ пѣдѣ на откъслечи; зафрлено и забравено“.

велъ на английски езикъ часть отъ пътуването на Евлия челеби (*Narrative travels in Europe, Asia and Africa in the 17 century by Evliya efendi. Translated from the turkish by von Hammer. London 1850*). Прѣводътъ е направенъ по ръкописа на четиритѣ първи части отъ съчинението, които части съ много трудъ му сж били доставени отъ Ивана Аргиропуло, вѣкогашенъ турски посланикъ въ Берлинъ.

Досега на турски езикъ сж напечатани въ печатницата на цариградския турски вѣстникъ „Икдамъ“ петъ части отъ пътуването на Евлия челеби, а цѣлото пътуване е раздѣлено на десетъ тома. Извѣстни сж нѣколко ръкописа отъ това пътуване, което, вижда се, въ миналитѣ вѣкове е било прѣписвано отъ турскитѣ граматичи както е била прѣписвана у насъ историята на Панаия. Единъ непълненъ ръкописъ се намѣрва въ императорската библиотека въ Виена. Другъ, сжщо непълненъ, се намѣрва въ лондонската народна библиотека. Хаммеровтъ прѣводъ е направенъ по единъ отъ тия ръкописи. Най-пълниятъ ръкописъ на Евлия-челебиевото пътуване се намѣрва въ Цариградъ, въ библиотеката на Селемиетекеси въ Скутари. Тая библиотека е събрана въ врѣмето на султанъ Махмуда II. отъ извѣстния Пертевъ паша. Първиятъ томъ отъ Евлия-челебиевото пътуване състои отъ 210 голѣми ръкописни листа (напечатанъ той е 674 страници) и се занимава съ всестранно описание на Цариградъ и неговитѣ прѣдградия. Вториятъ томъ е отъ 154 ръкописни листа и се занимава съ пътуването до Бруса и неговото всестранно описание. Въ сжщия томъ е вмѣстено пътуването до Трапезундъ, Абазия и Грузия. Третиятъ томъ състои отъ 166 листа. Въ него е описано най-напрѣдъ пътуването отъ Скутари (Цариградъ) до Шамъ и послѣ пътуването до Никополъ, Силистра, Баба-дагъ, Пловдивъ, София и Одринъ. Четвъртиятъ томъ състои отъ 150 листа, и въ него се описва пътуването отъ Цариградъ до Ванъ, Битлисъ и Персия. Петиятъ томъ състои отъ 184 листа и се занимава най-напрѣдъ съ пътуването до Кюрдистанъ и Токатъ, а послѣ описва Дарданелитѣ, отива до Гелиболъ, послѣ въ Влашко, въ Бѣлградъ, Темишваръ, Нови-Пазаръ, Скопие, Щипъ, Кюстендилъ, Велесъ, Битоля, Костуръ и др. Шестиятъ томъ е сжщо отъ 188 листа и съдържа пътуването по Австрия, Полша, Кримъ и Кавказъ. (Седмиятъ томъ — ?) Осмиятъ томъ състои отъ 197 листа и продължава описанието на Кримъ и послѣ пътува до Солунъ и по Румелия. Деветиятъ томъ състои отъ 157 листа, много дребно написани, и описва пътува-

нѣето отъ Цариградъ до Мека и Медина. Десетиятъ томъ е отъ 194 листа и описва Египетъ.

Въ тѣхъ си бѣлѣжки азъ ще запозная читателя съ пътуванѣето на Евлия челеби по нѣкои части на Македония, Албания и сѣверина Сърбия; но по-напрѣдъ ще приведа кратки чърти изъ живота на самия пътувачъ, като се ползувамъ отъ свидѣнїята на Хаммера, вѣстени въ прѣдговора на споменатия му прѣводъ:

Евлия е билъ синъ на Дервиша Мохамедъ, началникъ на златаритѣ въ Цариградъ, и се родилъ въ царуванѣето на султанъ Ахмеда I на 10 мохаремъ 1020 (1611). Прадѣда му е билъ знаменосецъ при прѣвзиманѣето на Цариградъ въ врѣме на султанъ Мохамеда и за споменъ на това прѣвзиманѣе е получилъ въ махалата Унъ-капанъ въ Цариградъ даромъ недвижни имоти, които привързвалъ на джамията Сагирджиларъ. Върху подаренитѣ мѣста и околко сжцата джамия той направилъ стотина дюкани, доходитѣ отъ които отивали за поддрѣжка на джамията. И така управленїето на джамията заедно съ имотитѣ останало върху фамилията по наслѣдство. Майката на Евлия била абазинка, и когато била малко момиче, била изпратена заедно съ брата си даръ на султанъ Ахмеда, който задържалъ момчето като служителъ при себе си, а момичето дарилъ на Мохамеда Дервишъ, началника на златаритѣ. На малкото момче дали името на султана, Ахмедъ, съ прѣвора Мелекъ (ангелъ), когото насетнѣ исторїята споменува като великъ везиръ Мелекъ Ахмедъ паша, съ когото Евлия е направилъ повечето свои пътувания.

Евлия се училъ въ училището на Хамидъ ефенди въ махалата Филъ-юкушу, дѣто седемъ години слушалъ уроцитѣ на Акфашъ ефенди. Прѣподавателтъ му, който билъ ученъ човѣкъ, защото знаелъ изусть корана, се наричалъ Евлия Мохамедъ. Вижда се, че слѣдъ него това название е взелъ наштъ пътувачъ. Като се отличилъ съ своето учение и мелодиченъ гласъ, а най-вече съ своята красота, той билъ назначенъ въ 1045. (1635) за муеззинъ при св. София. Въ туй си качество, както и самъ развазва, той привлѣкълъ особено внимание на султанъ Мурада IV. Тогавъ билъ на 25 години и тѣй се усвѣршилъ въ четенѣе корана, че можелъ цѣлъ да го изчете въ седемъ часа. Той умѣлъ да го чете и да го пѣе по всички седемъ начина.

Уика му Мелекъ Ахмедъ, който билъ вече чиновникъ въ двореца, покровителствувалъ Евлия и спомогналъ да го взематъ въ

сжщия дворецъ като чиновникъ въ киларь-ода. Султанътъ билъ благодаренъ отъ мелодичния му гласъ и отъ умнитѣ му постъпки.

Евлиа продължилъ своето учение по краснописание, музика, граматика и корана; но това нетрайало дълго, защото сжщата година се причислилъ между спахитѣ, които отивали противъ Ериванъ. Живѣнъето му въ двореца никакъ непромѣнило горещото му желание да пжтува. Тая си наклонность той вѣрвалъ, че добилъ по специално повеление божие. Именно, когато билъ на 21 година, той сънувалъ, че се намѣрва въ една хубава джамия, дѣто му се явилъ пророкътъ съ всичката си слава, обиколенъ отъ всички светии на ислама. Когато поискалъ да помоли за прѣдстателство и застъпничество (шифаятъ) на пророка, по погрѣшката той изрекълъ думата „сияхатъ“ (пжтуване) вмѣсто „шифаятъ“. И така молбата му била послушана, и той се удостоилъ да цѣлуе рцѣтъ на пророка, на четворицата имами и на светинѣ. Съняри му разтълкували, че ще се ползува отъ милостъта на султанитѣ и ще има щастие да пжтува и да споходи гробницитѣ на всички светии и велики хора. Слѣдъ това той се рѣшилъ да прѣкара живота си въ пжтуване и споходби на гробницитѣ на светинѣ.

Евлиа захваналъ пжтуванията си най-напрѣдъ съ обикаляне Цариградъ и прѣдградията му и съ подробното имъ описание. Хаммеръ е на мнѣние, че описанието на Цариградъ отъ Евлиа челеби е най-доброто и най-подробното. Самъ Евлиа челеби на нѣколко мѣста казва, че е пжтувалъ цѣли четиридесетъ и една година, така че трѣба да е свършилъ пжтуванията си къмъ 1670. година, когато билъ вече на 61 година, а остатъка отъ живота си е посвѣтилъ на почивка и писане. Не само че пжтувалъ по европейска Турция, Мала Азия, Сирия и Египетъ, но е придружавалъ турското посолство въ Виена прѣзъ 1664. г. като секретаръ. Отъ тамъ той отишълъ въ Германия, Холандия, Дания и Швеция и се върналъ прѣзъ Полша и Кримъ. При всичко че билъ употребяванъ въ дипломатски и финансови мисии, той понѣкога билъ и въ сражения. Споменува, че билъ въ дваисетъ и двѣ битки.

Слѣдъ дългитѣ си пжтувания Евлиа челеби се прибралъ въ Одринъ и се занимавалъ съ описанията си. Споредъ Хаммера той умрѣлъ на възраст седемдесетъ години и околко 1089. (1678) година въ Одринъ, дѣто може да му види човѣкъ гроба. Въ описанията си казва, че е споходилъ владѣнията на осемнайсетъ монарха и е слушалъ да се говорятъ сто и четиридесетъ и седемъ разни езика.

Споредъ Хаммера, Евлия челеби е поетъ и историкъ. А по описанията на странитѣ, които спохажда, той е най-вѣренъ и неговитѣ съчинения надминуватъ всички на Хаммера познати пѣтувания по изтокъ.

Слѣдъ това кратко понятие за живота, значението и съчиненията на Евлия челеби, ще пристапи къмъ буквалното прѣвождане на нѣкои страници отъ петия томъ на новонапечатаното на турски езикъ негово пѣтуванье. Избрахъ за сега именно петия томъ, защото въ него има доста интересни материяли върху етнографията на сърбитѣ и българитѣ. За забѣлѣзване е, че Евлия челеби намира българи всждѣ, дѣто сж ги намирали всички пѣтувачи и историци отъ миналитѣ вѣкове и отъ зачалото на подирното столѣтие.

За да дойде въ македонскитѣ страни, Евлия челеби се връща отъ Трансилвания съ Мелекъ Ахмедъ паша и минува прѣзъ Босна и Херцеговина. Спуска се именно отъ Бани-лука въ Нови-пазаръ, спохажда крѣпоститѣ Банско, Митровица, Вучитрѣнъ, Прищина, Качаникъ и дохажда въ Скопие. Азъ ще го послѣдвамъ отъ Нови-пазаръ.

Нови-пазаръ.

„Тоя градъ е завоеванъ въвъ врѣме на Завоевателя¹⁾ и е много гиздавъ. Каазата има доходностъ отъ сто акчета. Субашията и сждията му сж лица извѣстни. Има и спахийски намѣстникъ, яничарски сердаринъ, финансовъ чиновникъ, баждаринъ (чиновникъ, който събира даждие отъ керванитѣ, що влизатъ въ града), религиозенъ началникъ (шехюлисламинъ), чиновникъ, който управлява имотитѣ принадлежащи на Мека (накибул-ефрафъ) и хирургъ (джарахъ).

Нови-пазаръ се намира между три области и е много плодородно мѣсто, защото прѣзъ и около него текатъ седемъ рѣки. Има четириесетъ-петдесетъ махали. Въ ума ми сж останали само имената на Черна махала, Хаджи-Ибрахимъ махала, Зулфикарь-заде-Мехмедова махала, Влашка махала, Иса-бегова махала и пр.

Въ Нови-пазаръ има двайсетъ и три джамии. Една отъ най-старитѣ се намира въ Влашката махала върху цариградския друмъ и се нарича Елнунъ. Стара е и джамията, която се намира въ Тереве-махалеси и която е прѣвърната отъ черква. Тя се нарича джамия на побѣдителя Иса-бей. Освѣнъ старитѣ, има други единайсетъ нови джамии и петъ медресета. Двѣ отъ тия джамии сж

¹⁾ Въ турската история името „Завоеватель“ носи султанъ Мурадъ I. (Б. на пр.).

много хубави сгради. Има особено училище, дѣто се преподаватъ изреченията на пророка. Има и дванайсетъ първоначални училища; освѣнъ които при всѣка джамия има още по едно училище.

Има и двѣ текета въ джамията при каменния мостъ, а освѣнъ това има три стари стаи за гости. Въ другитѣ махали има и дервиши.

Въ Нови-пазаръ има деветъ чешми съ много добра вода отъ рѣката Рашка. Освѣнъ това между търговцитѣ има оного четирисетъ благодѣтеля, които въ името на умрѣлия за вода светецъ сж направили чешми на разни мѣста.

Въ Нови-пазаръ има много ханове. Останали сж въ ума и имената на Френския ханъ, Дворцовия ханъ, Чорбаджииския ханъ и др. Всѣдѣ се продаватъ много скъпи и хубави индийски, арабски и персийски платове. Въ единъ отъ хановетѣ има и кафене.

Има три хиляди къщи, нѣкои отъ които сж на единъ, а други на два ката; нѣкои иматъ дворове и градини. Всички сж здрави и покрити съ керемиди. Между къщитѣ има двѣ голѣми прилични на дворци. Едната е на хаджи 'Ибрахимъ ефенди, който на свои срѣдства и за своя душа е направилъ мостове и пѣтища въ Босна и Херцеговина, а другата е на Зулфиръ-заде Ибрахимъ-ага.

Има хилядо сто и десетъ дюкяна, въ които се продаватъ ключове, брави, пушки, брадви, пищоли и други оржия.

По причина че въздухътъ и водата сж много добри, лѣтото и зимата сж здрави. Хората сж сжщо здрави. Лицата дори и на старитѣ хора сж червени. А младитѣ иматъ розови странички и алени устни.

Въ Нови-пазаръ има два хамама. Водата, въздухътъ и оградата на стария хамамъ сж много добри. Добрѣ е направенъ и новиятъ.

Има два сиротинеца, дѣто всѣкога даромъ се хранятъ бѣдни и просяци. Единътъ сиротинецъ е нареденъ още отъ побѣдителя Иса бей.

Има всичко седемъ черкви: сръбски, български и латински. Френцитѣ, еврейтѣ и маджаритѣ тукъ сж безъ значение.

Въ Нови-пазаръ има четирисетъ и осемъ вида лѣбъжки и трийсетъ и петъ вида круши. Хлѣбътъ е много бѣлъ и чистъ. Има много хубави мѣста за разходки. Лозята сж насадени възъ десетъ хиляди и сто уврата земя. Половина часъ далечъ отъ града има изворъ отъ топла вода, възъ който сградата е направена отъ Хафъжъ Ахмедъ папа.

Рѣката Рашка, която минува въ града подъ единъ дървенъ мостъ, изтича изъ едно малко езеро въ Албания. Освѣнъ тая рѣка

прѣзъ Нови-пазаръ текътъ и рѣкитѣ Пошнинаца и Търновица. Търновица се влива въ Пошнинаца. Отъ рѣката Рашка се отдѣлятъ четири дѣла, които отиватъ по градскитѣ градини и воденици. Подъ града всички тия седемъ рѣки се събиратъ въ едно и се вливатъ въ Морава (Ибъръ? Б. на пр.) къмъ бѣлградския пътъ.

По причина че Нови-пазаръ се обикаля съ три каази; воѣна седмица пазаренъ день въ града се събиратъ троица кадии, за да разглеждатъ дѣлата на селянитѣ. И затова градътъ е раздѣленъ на три части. Тия кадии сж: босненски, търговишки и боровнишки. Боровнишкиятъ кадия е сжщо отъ босненскитѣ. Тия троица кадии се събиратъ и сж подъ главарството на ново-пазарския кадия. Това събиране на кадитѣ е прѣдимство само на града Нови-пазаръ.

Откакъ разгледахме добръ тоя градъ, тръгнахме, и като оставихме надѣсно крѣпостта Карларъ, слѣдъ осемъ часа стигнахме крѣпостта Банско.

Тая крѣпостъ, по заповѣдъ на султанъ Османа II, е построена въ 1028 (1618) година отъ Курнунджи-заде Мустафа паша. Намира се въ устието на единъ проходъ и е четвероугълна и само отъ камънъ: Мѣстността е камениста и низка, но отворена отпрѣдъ. Тая крѣпостъ е направена поради близостта на босненския саялетъ и въ нея има особенъ воененъ чиновникъ съ петдесетъ души войници и доста храниво, тонове и складове; ообвнъ една малка джамия, друго нищо нѣма. Долу въ Вароша има около триста къщи съ градини и покрити съ керемиди. Има и една джамия, притежание на Мустафа паша. Чаршия нѣма, а има само единъ ханъ. Лозя има много: Има и единъ горещъ изворъ съ петъ—шестъ водоема, дѣто се къпятъ за цѣрение разни болести. Болнитѣ се къпятъ и пиятъ водата и откакъ оздравятъ, отиватъ си. Отъ тукъ станахме и стигнахме въ Митровишката крѣпостъ.

Митровица.

Тая крѣпостъ е основана отъ сръбския кралъ. Завоевана е лично отъ Завоевателя султанъ Мурадъ I. По-сетнѣ, въ Косовската битка, откакъ прѣкаралъ прѣзъ сабыта на вѣрата седемъ пати по сто хиляди невѣрници, Завоевателятъ отишълъ край рѣката, за да мие тѣлата на убититѣ православни. Въ това врѣме единъ проклетъ невѣрникъ по име Куфлаки (?Кобиличъ? В. на пр.) скритомъ се приближилъ задъ войницитѣ и убилъ султанъ Мурада. Споредъ друго пъкъ прѣдание, слѣдъ Косовската битка дошълъ отъ неприятелскя

страна пратеникъ, който се доближилъ ужъ да цѣлуе рѣка на султана, извадилъ ножа, убилъ го и веднага се качилъ на коня и побѣгналъ. Толкова турска войска, толкова оръжие се фърлило, и немогли да го свалятъ. Тогава една жена извикала: „ей поцѣдители! коня му ударете, защото тѣлото му е желѣзно и неможете го сваля“. Тогава единъ правовѣренъ съ силна рѣка фърлилъ една стрѣла и невѣрникътъ падналъ отъ коня. Побѣдителитѣ отишли, убили го и му отрѣзали главата. И затова Митровишката крѣпостъ носи името „пролета крѣпостъ“. Намира се на западната страна на Косово поле и е кръгла отпрѣдъ и безъ видъ. Противъ нея е невъзможно да се правятъ нито метеризи, нито прокопи, защото е много добръ направена. Има само едни врата. Въ вътрѣшността нѣма никаква сграда. Близу до Митровишката крѣпостъ се намира текето на Мустафа-баба съ нѣколко бекташи, а недалечъ отъ него градецътъ *Звечанъ*.

Тукъ се свършва Босненскиятъ еялетъ и затова въ тоя градецъ бѣха се събрали всичкитѣ румелийски алии, за да посрѣщнатъ пашата (съ когото Евлия челеби пътувалъ, Б. на пр.). Тѣ го приеха съ голѣмо тържество и слава и въ негова честь заклаха курбани и ги раздадоха на бѣднитѣ. Пашата се помоли въ джамията и раздаде милостиня на бѣднитѣ. Въ тоя градецъ има триста къщи покрити съ веремиди. Има една джамия, единъ ханъ, единъ хамамъ и нѣколко дюкяни“.

Слѣдъ това пътувачътъ Евлия челеби дава списъкъ на всичкитѣ крѣпости въ седемтѣ санджака на Босна и пристѣпа къмъ описанието на Вучитрънъ, който туря въ Румелийския еялетъ.

Вучитрънъ.

Основателъ на тоя градъ е единъ отъ сръбскитѣ крале. Крѣпостъта му е прѣвзета лично отъ Завоевателя прѣзъ 792 (1382) година. Слѣдъ прѣвзиманието, крѣпостъта е срината. Тукъ е седалището на бея, който управлява санджака, и затова има алай-бей и чери-башия. Споредъ закона заедно съ мѣстнитѣ войници и войницитѣ на бея има 4000 души войска. Има си мюфтия, накибинъ (градски началникъ), кадия съ право да получава сто и петдесетъ акчета въ година, спахийски началникъ, яничарски сердаръ, смѣтководецъ, баждаринъ, чиновникъ за данѣка харачъ и градски първенци. Отъ махалитѣ помня: Шехидъ-махала, Али-бей-заде-махала, Стара махала, Горна махала и Долна махала. Има около двѣ хи-

ляди къщи на единъ и на два ката, между които доста каменни и всички покрити съ керемиди. Въ чаршията има вакъфи отъ Завоевателя и една джамия, наречена Стара джамия; има и медресе, текета (метоси) и училища. Близу до седалището има единъ тъменъ хамамъ. Пазарътъ е малък. Безистенъ и странноприемници (имарети) нѣма, но къщите на градските първенци всѣкога сж отворени и богати съ храна за странци. Прѣди войната за покоряване на Критъ въ тоя градъ е имало повече отъ сто и петдесетъ видни и богати аяни, чиито голѣми вонаци сега сж затворени. И по причина на това градътъ се гледа като запуснѣлъ. Но добъръ е Господъ, той пакъ ще се въздигне, защото нѣма второ мѣсто плодородно и съ добъръ климатъ както Косово поле. Това е рѣдкъ градъ съ такива хубави лозя и градини въ подножието на планината. Рѣка съ вкуена бистра вода тече прѣзъ полето. Тая рѣка иде отъ Албания и при Митровица се влива въ Морава¹⁾. Градското население е румелийско. По бошнячки (сръбски) немогатъ да говорятъ, а говорятъ по албански и турски. Носятъ сукнени дрѣхы и червени самурени кожуси. Калпацитѣ имъ сж низки и червени по краищата съ черно. Опасватъ се съ пояси, а въ пояситѣ си носятъ ножове. Елечетата имъ сж червени, копчетата на потуритѣ сребърни, а общата кабадански.

Като тръгнахме отъ тоя градъ прѣзъ Косово поле, вървѣхме по брѣга на рѣката и въ едно запуснѣло мѣсто стигнахме до единъ голѣмъ сводъ, дѣто сж погребени вътрѣшноститѣ на Завоевателя слѣдъ убиваньето му въ Косовската битка. Вътрѣшността на свода никакъ не бѣше чиста. Като видѣ това мръсно състояние на гробницата, Мелекъ Ахмедъ паша се ядоса. А азъ, слугата му, му казахъ: „султанъмъ, тоя нашъ царъ е убитъ отъ единъ сърбинъ, дяволско волѣно, именуемъ Милошъ. И въ честъ на това, сърбитѣ сж издигнали въ сръщната планина великолѣпенъ манастиръ съ сжпоцѣнни вандила и разни отпусканци богати мириси кадилници. Монаситѣ и денѣ и ноцѣ служатъ и посрѣщатъ гости, защото иматъ недвижности, които имъ докарватъ богати доходи. А гробницата на нашия царъ Завоевателъ нѣма нито недвижности, нито хубава сграда. Трѣба да се свие населението отъ околността и да се накара да поправи и изчисти тая гробница. Трѣба да се направи една здрава ограда наоколо и едно жилище, въ което да се постави да живѣе всѣкога единъ пазачъ съ семейството си“. При тия ми думи пашата

¹⁾ Ибъръ, а не Морава. Патувачтъ, вижда се, бърка имената на рѣкитѣ (Б. на пр.).

даде на населението двѣ весии пари, събра християнитѣ, които поправиха и изчистиха гробницата и въ една седмица вдигнаха наоколо висока стѣна и направиха голѣми врати; посадиха освѣнѣ това лозя и около петстотинѣ овощни и изкопаха единѣ кладенецъ. Нашата нареди слѣдъ това нарочно единѣ човѣкъ да живѣе тамъ постоянно съ семейството си и да се грижи за чистотата. А гробницата пошла съ копринени постелки, постави свѣщници, кадилници и разни благоухания. Привлѣче и вниманието на мѣстнитѣ първенци къмъ тая гробница. Тѣй приличаше да стане, защото оволю тая гробница сж паднали убити оволю десетъ хиляди правовѣрни, знаменити и свети личности. Всички тия мѣста откакъ разгледахме и имъ се поклонихме, тръгнахме полѣка-лека къмъ западъ и стигнахме до Прищина.

Прищина.

Основателитѣ на тоя градъ сж сръбскитѣ крале. Завладѣнъ е отъ сжщия Завоевателъ, който отпослѣ е съборилъ крѣпостята му. Тукъ е войводалѣктъ на румелийския еялетъ. Каззата е една отъ добритѣ и възнаграждението ѝ е сто и петдесетъ акчета. Кадията получава освѣнѣ това законно отъ околността петъ весии. Има своя началникъ, яничарски сердаринъ, аянинъ и градски първенци. Градътъ се намира въ сѣверната частъ на Косово поле. Има 2060 къщи на единъ и на два ката каменни сгради — всички покрити съ керемиди — широки, съ чисти дворове, съ лозя и хубави градини. Измежду голѣмитѣ сгради сж забѣлжителни дворецътъ на Алай бей и дворецътъ на сѣдилището. Отъ джамиятъ е по-голѣма оная, която е въ пазара. Има единайсетъ хана. Въ чаршията се намира хамамътъ на султанъ Мехмеда. Въ отдѣлението на дѣсната страна въ тоя хамамъ е мѣстото, дѣто единъ светецъ е посылъ и се е молилъ четирисетъ деня, и затова тамъ отиватъ болнитѣ на поклонение. И тѣй наречениятъ Стари хамамъ въ чаршията е хубава и свѣтла сграда. Има триста дюкяна, които могатъ да се счѣтатъ малко за тоя градъ. Лозята и градинитѣ сж въ обилие и хваля се гровдето и врушитѣ. Аянитѣ и градскитѣ първенци сж много гостюлюбиви, пригледжатъ хората и даватъ обилна храна на бѣдни и странци. Не останатъ безъ гости нито една вечеръ.

Отъ тукъ като тръгнахме, дойдохме въ спахийското село *Добротинъ* (Добротинъ? Б. на пр.), което има петстотинъ къщи и се намира въ плодородно мѣсто. Отъ тукъ тръгнахме къмъ изтокъ и стигнахме въ града Качаникъ.

Качаникъ.

Тая крѣпость се намира при устието на една клисура и край рѣката Лепенецъ. Завоевателятъ ѝ е Еминъ Сенанъ паша и е направена отъ камѣкъ и въ четвероугълна форма на разстояние отъ осемстотинъ разкрача. При всичко че се намира въ единъ долъ, пѣрдъ себе си има широкъ видъ. Има единъ началникъ на крѣпостта съ около петдесетъ войника и два топа. Влиза се само прѣзъ едни врата. Ватрѣ въ крѣпостта има четирисетъ — петдесетъ войнишки къщи. Другитѣ къщи сж вѣнъ отъ вароша и всички покрити съ керемиди; наоколо си иматъ лозя и градини. Има една джамия, направена въ 1003 (1593) година. Има освѣнъ това и едно бекташийско теке, едно първоначално училище, единъ голѣмъ ханъ и единъ малъкъ хамамъ. Чаршия нѣма, защото е близу градътъ Скопие. Водитѣ, които текатъ отъ Качаникъ, слазятъ въ Скопие и се раздѣлятъ по хановетѣ, хамамитѣ и медресетата. Качаникъ е особна една кааза съ сто и петдесетъ акчета приходъ, подаренъ за вѣчни врѣмена на извѣстния скопски писателъ Паисъ-ефенди-заде. Отъ тукъ като станахме, възъ скопския пътъ се поклонихме на мѣстото на четирисеттѣ мъченици и послѣ стигнахме въ Скопие.

Скопие.

Тая крѣпость е прѣнзета отъгази Евраносъ-бей въ врѣме на султанъ Баязида, нареченъ *Ядъръмъ* (Гремотевица), който намѣрилъ климата на града много приятенъ и е прѣкарвалъ зимата ту въ Одринъ, ту тукъ въ Скопие, защото въ околността е имало доста мѣста за завладѣване. Споредъ както пише Сулейманъ-ханъ, тукъ е било седалището на санджакския бей отъ румелийския еялетъ, но мѣстото много пѣти е било подарявано на знатни лица. Бейтъ управлява съ петстотинъ души войници, ходи на бой и събира законцо въ годината по десетъ весии. Има 255 села, отъ които събира десетъкъа и гледа другитѣ имъ работи. Войска има петъ хиляди души съ единъ алай-бей, единъ чери-башия и единъ юзъ-башия. Има освѣнъ това шехулисламинъ и чиновникъ, който управлява имотитѣ, принадлежащи на Мека (накибюль-ешрефъ). Споредъ царския законъ доходността на това мѣсто е петстотинъ акчета. Въ околността има 350 добри села, отъ които споредъ закона се събира годишно за молата двайсетъ весии. Подъ управлението си има четирисетъ — петдесетъ каази. Има петъ души наиби (вадийски намѣстници). Има и спахийско управление, защото аянитѣ и спахийтѣ

сж много. Яничарскиятъ началникъ се нарича воджа-ага. Яничаритѣ сж много. Другъ единъ чиновникъ е началникъ на крѣпостъта, който има подъ заповѣдъта си триста крѣпостни войници, които всѣка година получаватъ платата си отъ извѣстната кратовска сребърна рудница. Другъ чиновникъ е съровищниятъ началникъ, който управлява сребърнитѣ и желѣзнитѣ рудници въ Кратово и ги експлоатира срѣщу вносъ отъ седемдесетъ товара пари. Въ наше врѣме довѣреното лице на тая работа е Махмудъ паша. Има и единъ харачъ-ага, който събира данъка срѣщу воинската тегоба; той събира петдесетъ и седемъ хиляди харача. Има и единъ джебеджибаши, който прави барутъ отъ гуверджелето, що се намира по тия мѣста. Има и единъ баждаринъ, който събира вноснаина отъ всички кервани. Мито въ Скопие не се взима, защото се взима въ Солунъ, Босна и Бѣлградъ. Скопие се намира въ срѣдата на тия градове и аео и туку се взимаше мито, за керванитѣ не щѣше да бжде добръ.

Градътъ Скопие е населенъ по дѣсния и лѣвия брѣгъ на рѣката Вардаръ върху едно широко и зелено равнище. На западъ отъ рѣката, дѣто е крѣпостъта, има оовло хилядо сводови обществени сгради. Цѣлиятъ градъ има седемдесетъ махали. Гръцкитѣ писатели сж наричали Скопие „*гръцки Мазендеранъ*“¹⁾.

Крѣпостъта е на два ката, здрава, хубава и прочута. Камънитѣ ѝ сж чисти, лѣскави и наредени като маниста. Изкуството, що е употребено за направата ѝ, нийдѣ въ другитѣ крѣпости не се срѣща. Изкуснитѣ архитекти сж издѣлвали възъ огромнитѣ мраморни стълбове разни цвѣта. Тия архитекти били излѣзли отъ Платоновата школа въ Атина. Тая крѣпостъ се намира посрѣдъ града, има петоугълна форма и стѣнитѣ ѝ сж до петдесетъ аршина високи. Има седемдесетъ кули. Вжтрѣшността е хубава и има оовло двѣ хиляди дюкяна. Къмъ южната страна само има едни голѣми желѣзни врата съ мнозина пазачи. Стѣнитѣ оовло вратата сж напачени и украсени съ разни оржжия. Крѣпостъта е направена възъ единъ ридъ, отъ дѣто се гледа цѣлата оовлностъ. На западъ отъ крѣпостъта тече рѣката Вардаръ. Отъ вжтрѣшността на крѣпостъта има единъ пжтъ, който води до водната кула, която е край рѣката. По причина, че отъ едната страна мѣстността е стрѣмна, оовпи нѣма и немогатъ да бждатъ. Окопитѣ обаче откъмъ източната и южна страна сж дълбови. Отъ тая страна прѣдъ вратата и върху окопитѣ има дървенъ мостъ, който понѣкога се вдига съсъ скрипци и се поставя

¹⁾ Мазендеранъ е една много плодородна и богата мѣстностъ въ Персия, по брѣга на Каспийско море. (В. на пр.).

край стѣната. Кулитѣ надъ вратата сж много хубави и изкусно направени. Въ крѣпостѣта има около сто войнишки кѣщи, хамбари и оръжейни складове. Тѣхове има малко.

Въ града има около десетъ хиляди и шейсетъ кѣщи, на единъ и два ката; нѣкои сж каменни и хубави; всички сж покрити съ червени керемиди. По-извѣстни сж: сараятъ на Махмудъ паша, сараятъ на Емиръ паша, сараятъ на Коджа сердаря и сараятъ на Саджакъ-заде.

Има 120 хубави и голѣми молебни докове, но всѣкой петъ-чентъ день се проповѣдва само въ 45. Извѣстна е джамията, наречена царска, която е до кулата на часовника и е направена въ 840 (1430) година. Втрѣ въ града е за забравяване джамията на Яха-паша, който е билъ везиринъ и зеть на султанъ Баязида. Надъ портитѣ на тая джамия е написана годината 908 (1498); има единъ сводъ и едно минаре, прилично на минаретата на Св. София въ Цариградъ. Майсторитѣ много изкусно сж я направили. Въ двора има яворови и селвисви дървета, които правятъ много добра сѣнка. Срѣщу голѣмъ мостъ прѣзъ Вардаръ е тѣй наречената Карлж-заде джамия. А прѣдъ крѣпостѣта се намира джамията Коджа-Мустафа, годината на която е 890 (1480). Освѣтъ това има Аладжа джамия, направена отъ побѣдителя Исакъ бей. Извѣстна е и джамията на Иса бей. Като рѣдкости въ Скопие има килимитѣ на Иса бей и огледалото на Исакъ бей.

По-главни медресета сж: на султанъ Мурадъ-ханъ, Яха паша, Исакъ паша, Иса паша, Мустафа паша и Карлж-заде. Има деветъ мѣста, дѣто се обучаватъ въ ясно четене и пѣние на корана; но тия мѣста нѣматъ особни кубета, а сж привързани къмъ джамиятѣ. Тамъ, освѣтъ обучение въ ясно четене и пѣние на корана, друго нищо не се учи. Училища има на седемдесетъ мѣста. При всѣка джамия има по едно училище. Най-извѣстно е училището на Коджа Мустафа паша. Има двайсетъ текета. Мевлеви-хане (метохъ на една дервишка секта) се е отворило сега скоро. По-напрѣдъ то е било частенъ домъ на пашата, а послѣ съ фирманъ отъ Мелекъ Ахмедъ паша е прѣвърнато въ Мевлеви-хане. Има и едно теле, което носи името на докторъ Локманъ. Извѣстно е и текето на баба Меддахъ.

Има сто и десетъ постоянно течещи чешми, а освѣтъ това има и двѣстѣ мѣста, дѣто на жаждещитѣ даромъ се дава вода (себилъ-хане). Всичката вода въ Скопие иде отъ Качаникъ и по водопроводитѣ на Иса бей се разнася по града. Качанишката рѣка има началото си въ Качанишкитѣ планини и се влива въ Вардаръ

подъ града Скопие. Много бистра и чиста вода е. А Вардаръ се събира въ Албания отъ Ипекскитѣ и Призрѣвскыя планини, минава прѣзъ Скопие и Велесъ и слазя надолу. Къмъ Караферия минава подъ единъ голѣмъ дървенъ мостъ и близу до Солунъ се влива въ морето. Въ околността на Скопие се варятъ отъ вода около хиляде воденици. Скопскитѣ хамами сж много добри. Женитѣ отиватъ обикновено въ тъй наречения „Момински хамамъ“, който е на затулено мѣсто въ вътрѣшността на града. Тукъ се смѣта за голѣмъ грѣхъ да отиватъ женитѣ на хамами, които сж въ многолюдния центъръ на града. Извѣстни сж още хамамътъ въ Бойджийската чаршия и Шенилъ-хамамъ съ хамама на Иса бей, които иматъ много добъръ въздухъ и стѣнитѣ и кубетата на които нивакъ не се потѣтъ и не пущатъ нито една капка потъ. Освѣнъ това въ Скопие има още до хилядо и шейсетъ хамама въ частни къщи.

Има седемъ странноприемници, дѣто пътниците даромъ живѣятъ. Най-извѣстна е странноприемницата на Яхя паша. Отъ търговскитѣ ханища най-извѣстенъ е ханътъ на Мехмедъ ага, който е направенъ въ 999 година. Има още ханища: на Яхя паша, Иса бей и Исакъ бей. Има тринайсетъ беварски стан, дѣто обикновено непуватъ грамотнитѣ хора.

Въ Скопие има двѣ хиляди сто и петдесетъ дюкани, измежду които доста каменни сгради. Има хубава чаршия съ сводове и кубета. Най-вече чаршията на манифактураджинитѣ, гайтанджинитѣ, чадърджинитѣ, папукчинитѣ, бояджинитѣ и фесчинитѣ е много хубава и добръ наредена. Прѣзъ тѣхъ минаватъ широки и чисти послани съ камѣни улици. Прѣдъ всѣкой дюкянъ има насадени и потопени въ особни садове разни цвѣта: зюмбюли, менекшета, рози, замбади и пр. Пътниците и търговцитѣ богато се наслаждаватъ. Овзи, който е способенъ, има какво да възприеме. За горещитѣ лѣтни дни всѣка магазинъ си има, както въ Багдадъ, по една хладна стая, защото чаршията, както въ Босна и Халеппъ, е подъ сводове. Има единъ безшестенъ, който езикъ не може да изваже и перо да опише. Двѣтъ му врати сж желѣзни и кубетата и сградитѣ му приличатъ на крѣпостъ. Притежателитѣ на дюкянитѣ прѣдъ гоститѣ си всѣкога каджѣтъ благоухания и прѣскатъ розова вода. Тукъ се продава мискъ и всевъзможни други хубави миризми, камфора и пр.

Прѣзъ рѣката Вардаръ има единъ каменъ мостъ съ четиринѣсетъ свода(?). Четиритѣ свода сж били развалени и сж поправени. Годишната на поправянѣето е 987 (1577). Тоя знаменитъ мостъ е

е правенъ отъ султанъ Мехмеда. Отъ другата страна на моста има сѣщо население.

Отъ лицата, които знаятъ и ципшатъ стихове, ми сѣ известни Хаки и Арси челеби, родомъ отъ Скопие. Известенъ стихотворецъ и пѣвецъ е и Коджа-Хюсеинъ заде.

Близу до царската джамия има една кула за часовникъ. Когато бие часовникътъ, слуша се на едно падало пжтъ. Гласътъ му е много страшенъ. Кулата има добъръ изгледъ. Въ долната частъ на града има едно мѣсто, което трѣба да се види. То е сградата на баба Локманъ, който е билъ философъ и е направилъ едно чудо, като извадилъ изъ земята животворна вода. Нѣколко напци само отъ тая вода човѣкъ като пие, избава се отъ всѣкаква болестъ. Въ тая вода има риби, чрезъ които хората гледатъ, каква участь ще ги постигне. Обикновено фърлятъ въ водата троха хлѣбъ, и ако рибата се затече да ява хлѣба, работата на фърляция ще успѣе, ако ли нѣкъ хлѣбътъ не се яваде отъ рибата фърляциятъ не ще успѣе.

Въ Скопие има *арменска, българска и сръбска черква* и еврейска хадра. Френциятъ, маджаритѣ и нѣмцитѣ нѣматъ нищо. *Латинитѣ сѣ доста и се черкуватъ въ сръбската черква.*

Въ Скопие излизатъ: сукно, копринени платове, ржкавици, разни ваѣни и шити ржводѣлия, възглавници, басми и плетени пердета; всички тия стоки по хубостъ не се намиратъ дори и въ Персия.

Едни отъ гражданитѣ се занимаватъ съ търговия, други сѣ слуги и тѣхни помощници, а трети сѣ грамотни и се занимаватъ съ учителство. Едрото жито, ечмикътъ, фасулътъ и грахътъ, които излизатъ въ Косовско и Овче-полско, сѣ известни.

На деветъ мѣста има богадѣлни, дѣто се дава храна. Богати и бѣдни гости и странствуващи, туземци и чужденци, денѣ и нощъ обилно се гощаватъ. Известни сѣ: богадѣлната на Яхя паша, царската богадѣлна, богадѣлната на Коджа Мустафа паша, богадѣлната на Исакъ бейовия синъ Иса бей и пр. Обикновенитѣ ястия сѣ: ягне печено въ подземна фурна, рибна капама и други рибни ястия. Овощията сѣ: бдюли, едри сливи, праскви и др. Като питие употребятъ меризлива медена вода, хардалия, вишнапъ и шира. Споредъ както ми разказваха баждаринътъ и кехаята, имало седемдесетъ и седемъ хиляди уврата частни лозя и още толкова вакуфски.

Населението (тукъ се разбира мюсюлманското) говори румелийско и албанско нарѣчие. Говорътъ му е особенъ и приятенъ.

Градътъ е чистъ и посламъ съ бѣли камѣни. Има много яани, градски пѣрведи и благородни хора. Скопие е отечество на пое-

титѣ и прибѣжище на бѣднитѣ. Има хора достойни, весели и съ благородни сърца.

Около Скопие се намиратъ: *Инежъ*, *Дукачинскитъ* санджакъ и *Призренъ* на западъ, на единъ и два дена пътъ; на югъ сж: *Велесъ*, на разстояние едно падало пътъ, и *Щипъ*, двѣ падала; а на изтокъ и на едно падало пътъ е градецътъ *Кратово*; а по-нататкъ на разстояние еденъ день е *Игри-дере*.

Въ Скопие лежатъ много знаменитости, на които хората се покланятъ. По-извѣстнитѣ сж: гробницата на извѣстния краснорѣчивъ и дълбокъ проповѣдникъ *Шемъ Лютфи*, който е билъ родомъ отъ Скопие, зетъ и проповѣдникъ на султанъ Баязида. На стари години той е постигъ и се е подвизавалъ въ Скопие, дѣто е погребенъ въ текето, което се намира вктрѣ въ крѣпостта.

Елмевия челеби, гробницата на когото се намира въ текето на философа Локманъ. Надъ гроба му личи годината 979 (1569).

Вейсъ Ефенди, нареченъ султанъ на поетитѣ. Името му се слуша по всичкото земно пространство. Той е роденъ въ малоазийския градецъ Аля-Шехиръ и баща му е билъ молла. Научилъ се дълбока книга, станалъ око божие и е спечелилъ голѣма слава въ османското царство. И на какви високи почести той не е билъ прѣдметъ! За всѣко свое съчинение той е получавалъ ново назначение. За съчинението си „*Вака-Наме*“ той е билъ провъзведенъ отъ султанъ Ахмеда за управителъ въ Скопие. Годината на назначението му е 1015. (1605), а на смъртта му 1037. (1627). Като Вейси ефенди ученъ, дълбокъ, краснорѣчивъ, уменъ, пѣснопоецъ, справедливъ и производителенъ писателъ още не се е раждалъ. Има написани повече отъ сто книги и повече отъ сто и шейсетъ поеми, които сж неподражаеми по съдържанието си. Всичкитѣ му съчинения сжставляватъ четиристъ голѣми тома. Когато бѣхъ малъкъ, азъ съ високъ и ясенъ гласъ произнесохъ едни стихове отъ Вейси ефенди прѣдъ едно общество въ къщата на Мехмедъ ефенди въ Скутари, Цариградъ. Въ това общество билъ и самъ Вейсъ ефенди, когото азъ не познавахъ. „Боже велики! каза той, какъвъ ясенъ и приятенъ гласъ има това момче. Богъ да го поживи и да му даде добро бъдеще“. Слѣдъ тая благословия Вейси ефенди попита, кой съмъ, а благодѣтельтъ ми каза: „това е нашъ усиновенъ синъ, ние го възпитаваме; стани, Евлия, цѣлуни ръката на Вейси челеби!“ Азъ веднага станахъ и му цѣлунахъ ръка, а той повтори: „Богъ да те поживи, синю. Давно отъ този непороченъ и чистъ юноша излѣзатъ много добри дѣла, полевни и на тоя и на она

свѣтъ!“ Великъ е Богъ! И тоя знаменитъ човѣкъ видѣхъ, а петдесетъ години слѣдъ това, като минавахме съ Мелекъ Ахмедъ паша отъ Босна-Сараево за Румелия, въ тая Скопска околностъ, именно въ Качаникъ, се срѣцнахъ и разговорихъ и съ сина му Вейси-заде челеби. За Бога е нищо невъзможно. При всичко че бащата на тоя челеби бѣше пръвъ свѣтовѣдецъ, велеученъ, краснорѣчивъ и дълбокъ, но синъ му е много глупавъ и бездаренъ. Когато се разговаряше съ Мелекъ паша, той застава прѣдъ него като най-последенъ простакъ. Не може отъ простота дори общата си да разпознае; ако на една си кракъ обуе обувка, на другия непрѣмънно ще навлѣче налѣнъ, или общата му ще бждатъ разноцвѣтни. Ако го поздравить, той ще се спре и ще пита слугитѣ си, какво трѣба да отговори. Като го попитахъ за името му, той ще ти отговори слѣдъ четвъртина часъ. При все това ходи въ чистички духовни дрѣхы и съ хубава бѣла брада. Нѣкои отъ бащинитѣ му слуги се грижатъ за него и го нагледватъ. Чудно нѣщо! Бащата да бжде такъвъ ученъ писателъ и сѣдия, а синътъ да не може да напише двѣ думи свързано! Поминува се отъ онова, що е останало отъ баща му. Мелекъ паша му подари петдесетъ жълтици, но той не ги прие, а ги даде на хората си. Нека бжде вѣчна свѣтлина на гроба на баща му! Богъ да го прости!

Въ Скопие е и гробътъ на *Иляхи челеби*, който е родомъ отъ тоя градъ, на *Шафи-заде*, който е билъ молла въ Темишваръ и още прѣзъ живота си е завѣщалъ да бжде погребенъ въ Скопие. Откакъ умрѣлъ, слугитѣ му прѣнесли тѣлото му и го погребли въ джамията на Исакъ бей. Вънъ отъ Скопие, на пътя за Куманово, сж: гробницата на Купанъ баба, гробницата на Джаферъ баба, гробницата на Дели бей, гробницата на побѣдителя Исакъ бей и гробницата на докторъ Локманъ.

Като разгледахме по такъвъ начинъ града Скопие и откакъ се простихме съ приятели и познайници, тръгнахме къмъ югъ и като минахме прѣзъ богати села, стигнахме въ градеца *Куманово*, който при всичко че се намира подъ Скопие и е войводакъ и съ запла̀та сто и петдесетъ акчета, повечето врѣме се намира подъ скопския кадия. Градецътъ е край една рѣка. Има шестотинъ къщи, покрити съ керемиди. Джамията, която е въ чаршията, е хубава. Има теле, медресе, ханъ, хамамъ, дюкяни и воденици. Климатътъ му е добъръ. Лозята и градинитѣ сж обилни. Отъ тукъ като тръгнахме къмъ сѣверъ, стигнахме въ Кратово.

Кратово.

Името Кратова произлиза отъ „къръ“ гора и „ова“ поле. Тая крѣпостъ е била въ гората. Побѣдителътъ Евроносъ бей я е завладѣлъ и отъ основа съборилъ и унищожилъ. Намира се въ Скопския санджакъ, на който дава седемдесетъ товара пари и довѣреното лице управлява съ двѣстѣ души хора. Това е, защото въ околнитѣ на тоя градъ планини има мѣдъ и сребро, което копаятъ въ седемъ разклонения. Среброто излиза чисто. Денъ и нощъ християнитѣ копаятъ мѣденъ и сребърненъ металъ и го носятъ на довѣрения управителъ. И до сега въ града стои стария монетенъ домъ. Въ врѣме на султана Мурадъ IV въ тоя монетенъ домъ сж лѣжали разни монети, които сж носили надписъ, че сж правени въ Кратово. Азъ видѣхъ отъ тия монети и се удостоихъ да взема за споменъ нѣколко. Сега монетниятъ дворъ е изоставенъ, а металътъ отъ врѣме до врѣме се обработва. Градецътъ има осемстотинъ каменни къщи на единъ и два ката, всички покрити съ червени керемиди; градинитѣ му сж райски и водата му е добра. Управителътъ (аянинъ) по причина на сребърния металъ е богатъ и прочутъ. Каазата е отъ сто и петдесетъ акчета. Има двацетъ молебни дома безъ минарета. Джамията, която е въ чаршията, е хубава. Има медресета, текета, първоначални училища, чешми и два хамама. Като голѣмия хамамъ не съмъ виждалъ никдѣ въ Румелийско. Той е направенъ по образа на Чукуръ-хамамъ въ Цариградъ, на Тефтердаръ-паша хамамъ въ Шамъ и на Аббединъ хамамъ въ Египетъ. Отъ четиритѣ му стѣни текатъ обилни води и въ всѣко отдѣление има водосвоци. Такъвъ хубавъ и веселъ хамамъ нѣма на друго мѣсто. Въ едно отъ отдѣления има умивалникъ като паница, много изкусно издѣлбанъ и хубаво изработенъ. Въ вътрѣшността и външността има разни изображения, изработени, украсени и издѣлбани върху камъкъ и съ разни камъни. Всичко е мраморъ. Всѣки сводъ и всичкитѣ врати изкусно сж направени и украсени. Освѣтлението иде прѣзъ хубави стъклени прозорци и слънцето и свѣтлината сж обилни. Отъ стѣнитѣ иде една миризма, която е приятна и съживява както ония, които се къпятъ, тъй и ония, които миятъ. Отъ сводоветѣ не капва нито капка потъ. Съ една дума, това е единъ хамамъ, който не може да се опише и изкаже.

Въ градеца има всичко триста и петдесетъ разни дюкяни. Казанджийската чаршия е най-вече хубава. По причина че тукъ излиза много мѣденъ металъ, обработването на мѣдта е много на-

прѣднало; подобна добра мѣдъ не се работи нито въ Боена, нито въ Кастамония. Работятъ се разни кандила, свѣщници, ибрици и легени, котли и разни други сѣдове. Отъ Кратово до Щитъ има едно падало пѣтъ къмъ югъ. А къмъ западъ е Скопие, сѣщо на единъ день пѣтъ.

Отъ тукъ като тръгнахме къмъ изтокъ, минахме прѣзъ българското село *Нагоричани* и взехме конѣе отъ селото *Мурадъ*, което има шестстотинъ къщи, изварва желѣзна руда и е българско село. Отъ тукъ като тръгнахме, стигнахме въ Егри-дере, или въ крѣпостъта Байрамъ-паша.

Егри-дере или Байрамъ-паша.

Тоя градъ е основанъ отново въ 1044 год. отъ везира на султанъ Мурада IV Байрамъ паша. Това е едно страшно, опасно, криво и мъчнопроходливо мѣсто, дѣто разбойниците рѣдко липсватъ. Желѣзната руда, която се намира въ планинитѣ, остана безъ полза. Крѣпостъта е четвероугълна и на едно разстояние отъ осемстотинъ крачки. Къмъ югъ има една врата. Има складъ, хамбари, десетъ топа, двѣстѣ войника и единъ началникъ на крѣпостъта. Стѣнитѣ наоколо сѣ много високи и забиколени съ окопи. Въ крѣпостъта има петстотинъ къщи, една джамия и една кула, отъ дѣто всѣка нощъ се бие тѣпанъ и се тегли знаме. Много отстранено мѣсто е. Управителтъ е строгъ и съ права човѣкъ, който управлява съ сто и петдесетъ души и троши рѣцѣ и крака. Въ самия градецъ има осемстотинъ къщи, покрити съ дѣски и керемиди. Има една джамия, единъ хайванъ-сарай и единъ малкъ хамамъ. Пѣтницитѣ се посрѣщатъ и гощаватъ добръ. Всѣка вечеръ, прѣдъ всѣко огнище на хана се туря по една мѣдна синия съ ястие и за всѣкой човѣкъ по единъ хлѣбъ и храна за коня. И всичко това е отъ вакѣфа. Има и доста дюкяни, въ които се работятъ гвоздеи. Има добри майстори и работници на желѣзо. Всичката рая (християнитѣ) вади желѣзо. Въздухътъ е добъръ, но водата не е толкова добра, защото минува прѣзъ желѣзни руди.

Между Егри-дере и Кратово има една висока планина, върхътъ на която стига небеснитѣ височини. Тая планина се нарича *Ота* и *Черникъ* и има много желѣзо. Върхътъ на тая планина, споредъ вѣрванъето на християнитѣ, билъ свето мѣсто и затова тамъ е построенъ голѣмъ манастиръ, за старината на който свидѣтелствуватъ старитѣ му сгради. Нѣкои отъ монаситѣ заедно съ особни послуж-

ници служатъ на гоститѣ. Въ манастира има стотина постилки и завивки отъ старъ коприненъ и сърменъ платъ. Всѣка нощъ до-хаждаатъ по двѣстѣ души пѣшаци и конни, които пиятъ ракия; всѣкому се показва голѣмо гостолюбие. Чуденъ обичай иматъ, да даватъ всѣкому съотвѣтенъ даръ на тръгване.

Егри-дере е кааза отъ сто и петдесетъ акчета. По причина че и стариятъ манастиръ се намира въ сѣщата нахия, монаситѣ даватъ на кадията по петстотинъ гроша и по извѣстно количество вѣлна.

Отъ тукъ станахме и като вървѣхме напредъ, стигнахме въ Кюстендилската крѣпостъ.

Кюстендилъ.

Най-напредъ тоя градъ е завладанъ отъ самия побѣдоносенъ Завоевателъ. На юрушко нарѣчие „кюстенъ“ значи баня. По причина че тукъ има много бани, градътъ е нареченъ Кюстендилъ. По-послѣ неприятелтъ е развалилъ примирието и отново е завладалъ тия мѣста, но побѣдоносниятъ Турханъ нападналъ съ своитѣ червени орли града, завладалъ го е и сриналъ крѣпостъта. Основитѣ още се виждатъ. Споредъ както пише Сюлейманъ-ханъ, Кюстендилъ е билъ въ Румелийския еялетъ отдѣлно седалище на санджакския бей, който е ималъ особенъ чинъ. Има чери-башия, юзъ-башия, алай бей и спахийски войници. Заедно съ яничаритѣ и бейската войска има до три хиляди войника, които въ случай на нужда отиватъ на бой. Кюстендилскитѣ войници сж извѣстни, защото носятъ самурени калпаки и дрешки, а въоръженията имъ сж покрити съ кожа отъ капланъ; тѣ сж страшни. Въ никое сражение кюстендилскитѣ войници не сж се побояли отъ неприятеля. Съ тѣхъ заедно три пѣти съмъ билъ на война и съмъ видѣлъ и описалъ тѣхната храбростъ и търпѣние. Въ Кюстендилъ има шехюлисламинъ и прѣдставителъ по недвижноститѣ на Мухамедовия гробъ. Това е една кааза съ възнаграждение отъ триста акчета, съ спахийски намѣстникъ, яничарски сердаръ, градски войвода, градски кехая, смѣтководецъ, баядаринъ и чиновникъ за данѣка харачъ. На югъ отъ града има дива мѣстность, а на сѣверо-западъ, на едно значително разстояние, се намира лѣтното планинско пасбище Агошна (?), отъ дѣто изтича рѣката Струма и минува прѣвъ полето. Кюстендилското поле е много плодородно, но градътъ не е толкова богатъ както по-напредъ. Има всичко единайсетъ махали: Турханъ махала, Стара махала и Банска

махалата сж по-известни. Има хилядо и сто съ веремиди покрити и на единъ и два ната къщи. Най-голъми сж: сараятъ на Турханъ заде, пашовскиятъ сарай и сараятъ на мюхюрдара на Ибрахимъ паша. Шемси паша правѣще единъ сарай за своя вехая. Отъ джамиятъ по-добри сж: джамията на Турханъ заде въ чаршията, джамията Ески-султанъ-Мурадъ и джамията на Алай бей. Има три медресета, шесть първоначални училища, петъ дервишки текета и три търговски хана. Отъ хановетъ най-добъръ е Коджа-Мурадъ ханъ. Наемитъ на хановетъ се прибиратъ отъ вакуфитъ. Има двѣстъ дюкяна и хора отъ всички еснафи. Хамамъ нѣма, защото населението нѣма нужда.

Въ Кюстендилъ има на двѣ мѣста каменни и съ голѣми сводове, съ много хавузи и курни и съ много отдѣления минерални бани. По тия мѣста на банитъ казватъ „кюстенъ“. Слуги съ чисти прѣстилки услужватъ. Всѣка една баня докарва разни ползи на тѣлото. Всичкитъ миришатъ на сѣра и като влѣзе човѣкъ вътрѣ, сребърниятъ прѣстенъ на ржката му почернява или пожълтава. Водитъ сж толкова горещи, че е невъзможно човѣкъ да се омие, безъ да долѣе студена вода. Вътрѣ въ тая вода се свариватъ яйца и се потопяватъ и изчистятъ отъ возината глави и крака. Освѣнъ дванайсеттъ каменни бани, има въ махалитъ и други по-малки и по-икономически. Дори изъ чешмичкитъ въ джамиятъ и за проливане изъ домоветъ тече гореща вода. Въ тоя градъ хората нѣматъ разноски за хамами и нѣматъ понятие отъ сифилитски болести и отъ затлъстяване. Овоцята на Кюстендилъ сжко сж известни. Тамошнитъ ябълки иматъ доброто име на ябълкитъ отъ Малатия. Всѣка една е голѣма като гжше яйце. Обикновено ги турятъ въ тепсии и ги пращатъ даръ на султана, на аянитъ и на благороднитъ хора Тѣ траятъ прѣзъ зимата безъ да се поврѣдятъ и безъ да изгубятъ отъ вкуса си. На изтокъ отъ тоя градъ има една планина, отъ дѣто излизатъ златни и сребърни минерали, които немогатъ да покриватъ разноскитъ си. Въ джамията на Алай бей може да се поклони човѣкъ на гроба на шеха Има-деде.

Отъ тукъ станахме и като тръгнахме къмъ изтокъ, стигнахме въ града Дупница.

Дупнинската крѣпость.

(Евлия челеби нарича Дупница „Дубшиница“). Тая крѣпость е завладана отъ везира на Завоевателя Лала Шахинъ паша и е взета силомъ отъ ржцѣтъ на сръбскитъ и български князе (бейове).

Крѣпостъта отпослѣ е отъ основа съборена. Върху западнитѣ планини отъ града се виждатъ останки отъ сгради. Разположението на града е по дѣсния и лѣвия брѣгъ на рѣката. Има двѣ хиляди на единъ и на два ката къщи съ градини и дворове. Тая рѣка, която се нарича Джерманъ (Жерманъ), изтича изъ Пиротскитѣ планини, дохожда къмъ тия страни и въ града минува подъ единъ голѣмъ мостъ. По-нататкъ тече къмъ югъ и отива къмъ Демиръ-Хисаръ, дѣто се събира съ голѣмата рѣка Вардаръ (?). Населението все отъ тая вода пие и тѣлесно е здраво. Дупница е войводалѣтъ отъ Румелийския еялетъ. Опрѣдѣлениятъ приходъ е сто и петдесетъ акчета. Има спахийски намѣстникъ, яничарски сердаринъ, смѣтководецъ и баждаринъ. Аяни и благородни хора има много. Има джамии, медресета, първоначални училища, два хана и хамаи. Хамамътъ, който е до моста, е малък. Чрѣзъ единъ чаркъ се вкарва вода отъ рѣката. Има сто дюкяна, кафенета и двѣ текета. Едното теке е край града и живѣятъ бекташии; въ него е погребенъ благородниятъ старецъ Хесамъ деде. Отъ едното отъ тия текета се минува прѣзъ единъ дървенъ мостъ и се отива въ чаршията. Задъ града върху едни възвишености има хубави лозя. По причина че климатътъ е добъръ, въ Дупница има много хубави хора.

Като тръгнахме отъ тукъ къмъ изтокъ и като вървѣхме единъ лень, стигнахме въ селото *Дурганъ*. Това село е *българско* и състои отъ двѣстѣ къщи. Отъ тамъ пакъ къмъ изтокъ тръгнахме и стигнахме въ *Бали-ефенди*. По-прѣди дохождахме тукъ прѣзъ 1062. год. Тоя нѣтъ бѣха излѣзли за посрѣщанье Мелекъ Ахмедъ паша всичкитѣ вилаетски аяни. Стана едно голѣмо тържество, което не може да се опише. И най-послѣ прѣзъ 1071. год. въ първия понедѣльникъ на мѣсеца джемази-юль-евель стигнахме въ голѣмия градъ *София*. Въ тоя градъ се веселихме и гощавахме съ Шейхъ заде челеби, съ ковчезника Мехмедъ ага, съ Якубъ ага, съ Якубъ чаушъ, съ Доганли Мехмедъ ага и още съ много аяни и благородни хора. Между това Мелекъ Ахмедъ паша получи по капуджи-башията на султана отъ Цариградъ свето писмо съ съдържание: „Ти, който ми си везиринъ съ свѣтла съвѣсть, който ми си ангелъ хранителъ, щомъ получишъ светото ми писмо, безъ да стоишъ и една минута, заедно съ великия сердаръ Али паша да се упжтишъ въ Трансилванската война съ румелийскитѣ знамена. Изобщо да съберешъ отъ едно до хилядо и отъ хилядо до сто хиляди румелийска войска и да станешъ началникъ на царската ми армия. Отъ всичкитѣ каази на еялета да съберешъ храниво и добръ приготвенъ да отидешъ

въ Трансильванската война и съ светото ми писмо да дѣйствувашъ"... Умниятъ папа цѣлуна писмото и каза: „да бѣде твоята воля“ и най-напрѣдъ изкара подчиненитѣ си на молитва на широчината. прѣдъ двореца.¹⁾

Заминуванъето ни отъ Софія по десетъ каази за събиране храниво.

Откакъ смиреността ми взе отъ папата двацѣтъ заповѣди и благопожеланието му, съ петдесетъ души здрави юнаци излѣзохме изъ Софія и първата вечеръ бѣхъ гостъ въ Бали-ефенди. Рано сутринята въ първата сѣбота на благословения рамазанъ трѣгнахме и слѣдъ едногодневно пътуване стигнахме въ крѣпостта Дурганъ, а отъ тамъ продължихме пътуванъето по политѣ на Рила.

Между града Дупница и Самоковската планина се намира една висока планина, единътъ край на която допира около Самоковъ, а другиятъ до Доспатскитѣ планини. По върховетѣ ледѣтъ никога не отскъствува. Хиляди студени потоци изтичатъ и много благоуханни и хубави цвѣта цвѣтѣтъ изъ тая планина, която се нарича *Рила*. По високитѣ пасбища пасхѣтъ десетъ хиляди овци. Всички тия мѣстности сѣставятъ частъ отъ вакуфитѣ на Мустафа папа. На трийсетъ-четирисетъ мѣста има желѣзни рудници. Доспатскитѣ планини сѣ на изтокъ отъ Рила. Като вървѣхме по политѣ на тая планина, стигнахме въ Дупница. Отъ тамъ минахме прѣзъ селото *Милъово* и дойдохме въ Кюстендилъ, а отъ тамъ въ Байрамъ-папшовската крѣпостъ (Криворѣчна паланка). Тукъ бѣхъ гостъ у кадията, дѣто прѣдъ всичкитѣ аяни прочетохъ свещената си повела и най-напрѣдъ разгледахме дѣлото по убийството на Байрамъ-папшовия намѣстникъ. Убийцитѣ бѣха Дездаръ ага, Марьолосъ ага и Касимъ ага. Откакъ се доказа, че тѣ сѣ виновнитѣ, възъ основа на шераата Дездаръ ага и Касимъ ага се вдигнаха, поставиха се въ рѣшетки и се обковаха въ желѣза. Послѣ влѣзоха посрѣдници и стана примирие, като се взеха за момчетата и за момичетата на убития Махмудъ ага по петъ кесии за всѣкого, за папата десетъ кесии, за намѣстника му двѣ кесии, за кадията една кесия, за смиреността ми двѣ кесии и за подчиненитѣ ми една кесия. Слѣдъ това издадохъ шерийски хѣоджетъ, примирихъ ония, които се оплак- ваха, и всичкитѣ имотъ изпратихъ въ Софія. Дездара и Касимъ

¹⁾ Описанието на Софія Евлия челеби дава за друго мѣсто. (Б. на пр.).

ага пуснахъ отъ затвора и тръгнахъ за събиране хранив^о. Като тръгнахме къмъ югъ, минахме прѣзъ богатитѣ села *Сача* и *Теманица* и ноцувахме въ селото *Кисам*. А отъ тамъ станахме и стигнахме въ крѣпостъта Кюпрюлю (Велесъ).

Кюпрюлю.

Основателъ му е кралятъ Деспотъ¹⁾ Въ 788 (1378) е завоеванъ отъ самия Завоевателъ чрѣзъ ржката на Демиръ-ташъ паша, който е построилъ единъ здравъ мостъ възъ рѣката Вардаръ и е кръстилъ града съ името на тоя мостъ „Кюпрюлю“. Крѣпостъта, малка и развалена, се намира половина часъ подъ града и е направена на върха на една планина; съ малко разноси може да се поправи и възстанови. Градътъ е поставенъ възъ двата брѣга на рѣката възъ голѣмитѣ камѣнаци. Къщитѣ сж каменни, покрити съ керемиди и съ плочи. Като се мине прѣзъ моста къмъ югъ, отива се въ чаршията. Намира се въ Румелийския еялетъ и въ Кюстендилското войводство. Каазата е отъ сто и петдесетъ акчета. Дездаринъ нѣма, а има намѣстникъ, яничарски сердаръ, градски бекъ, смѣтководецъ и баждаринъ. Състои отъ четири махали. Има джамии, медресета и първоначални училища. До сѣдилището има единъ тъменъ хамамъ. Прѣзъ рѣката Вардаръ има единъ дървенъ мостъ съ четири пролаза; има единъ малкъ ханъ и петдесетъ дюкяна. Главитѣ на женитѣ сж плоски и носятъ черни фереджета. Лозята и градинитѣ сж на извѣстно разстояние отъ града. Водитѣ му сж отъ рѣката Вардаръ, която иде откъмъ Скопие. Тая рѣка по-долу минува прѣзъ областъта Акчейолу и напоява селата. Отъ тукъ тръгнахме къмъ югъ и слѣдъ единъ часъ дойдохме въ спахийското село Челтикчи, което е турско и въ единъ долъ, съ градини и лозя и съ една джамия. Аянитѣ му сж Османъ ага и Якубъ ага. Има всичко седемдесетъ къщи, покрити съ плочи. Откакъ вървѣхме часъ и половина къмъ сѣверъ, стигнахме въ селото *Изворъ*, което е край рѣка и въ политѣ на една планина. Това *българско село* има сто и петдесетъ къщи и е сжщо спахийско. Отъ тукъ вървѣхме къмъ югъ по единъ брѣгъ шесть часа и стигнахме въ крѣпостъта Прилѣпъ, който е въ гориста мѣстность.

¹⁾ На много мѣста въ описанията си Евлия челеби дава думата „деспотъ“ като собствено име. (Б. на пр.).

Прилѣпъ.

Тая крѣпость е прѣвзета отъ Завоевателя чрѣзъ Демиръ-ташъ паша. Намира се въ Румелийския еялетъ и е войводство. Възнаграждението на тая добра кааза е сто и петдесетъ акчета. Крѣпостта е далечъ отъ града възъ единъ голъ и каменистъ върхъ; има шестоугълна форма, направена е отъ камъкъ и отъ едната страна нѣма видъ. Това е мѣчнодостъпна, силна и висока крѣпость. И до сега вѣтрѣ има три кѣщи и само единъ крѣпостенъ надзиратель. Други никой вѣтрѣ не живѣе. Хамбаритѣ още отъ врѣмѣна завоеваванетоъ сѣ пълни съ просо. Градътъ, който е богатъ, се намира на разстояние колѣето може да фърли единъ топъ и на източната му страна има едно широко пѣсъчливо поле. Аяни и благородни хора има много. Между тѣхъ е и Коджа Арсланъ паша заде. Градътъ състои отъ десетъ махали и отъ хилядо каменни кѣщи, забиколени съ широки градини. Отъ джамиятѣ по-забѣлжителни сѣ: джамията на Алай бей, която е въ чаршията, и джамията на Арсланъ паша. Има и други джамии безъ минарета. Има медресе, теке, училище, единъ ханъ и единъ хамамъ. Има всичео двѣстѣ дюкяна. Хората изобщо работятъ играчки и ножчета. Въ Прилѣпъ не стая кално, защото мѣстността е пѣсъчлива. На югъ отъ града има едно широко плодовито поле, прѣзъ което тече рѣката *Вада-рыкъ*. По причина че климатътъ е много добъръ, често се срѣщатъ хубави момчета и момичета. Населението е наклонно на ловъ, защото по лозята и горитѣ има ловджийски мѣста. *Изобщо тукъ се говори български езикъ, защото всички християни сѣ сърби и българи.* Градскитѣ благотѣтелни заведения сѣ благотѣненія отъ покойния Коджа Арсланъ паша.

Отъ тукъ трѣгнахме прѣзъ Прилѣпското поле къмъ югъ и стигнахме въ голѣмия градъ Манастиръ (Битоля).

Витоля.

Още отъ врѣмето на Александра Велики тукъ е имало голѣмъ манастиръ, и за това градътъ е нареченъ „Манастиръ“. Това е отдѣлено мѣсто въ Румелийския еялетъ и е подарено на хубавата дъщеря на султана Ахмедъ, която го дава да се управлява отъ войводата срѣщу двацетъ товара пари. Въ тоя градъ има шехюлисламинъ и настойникъ надъ имотитѣ на гроба на пророка. Каазата има доходъ за вадията триста акчета. Отъ сто и шейсетъ села на кадинѣтѣ се дава въ годината, по царска милость, още по петнайсетъ

тесни. Има спахийски намѣстникъ, яничарски сердаринъ, градски войвода, главенъ чиновникъ за данъка харачъ, градски кехая, смѣтководецъ, баждаринъ и главенъ архитектъ. Крѣпостенъ надзирателъ нѣма, защото Завоевателятъ е сриналъ крѣпостта слѣдъ прѣвзиманъето на града.

Битоля се намира въ политѣ на една планина и възъ двата брѣга на една рѣка. Той е голѣмъ градъ и на десетъ мѣста прѣзъ рѣката се минува прѣзъ дървени и каменни мостове. Отъ четири страни и вътрѣ въ града има съ хиляди голѣми дървета. Довлѣ влѣзе човѣкъ въ самия градъ, къщитѣ не се виждатъ отъ дървета и градини. До такава степенъ сѣнката е много. Въ града има двацетъ и една махала и оеоло три хиляди еднокатни и двоекатни каменни, всички покрити съ керемиди къщи.

Има всичко седемдесетъ молебни дома. Главнитѣ джамии сж: джамията на Исакъ ефенди, джамията на Махмудъ ефенди, направени прѣзъ 973 (1563) год., джамията на гази Хайдаръ паша, джамията на Хаджи бей и Чаушъ-джамия. Има и деветъ медресета.

Въ чаршията има 900 дюкяна, най-добритѣ отъ които сж ония на шивачитѣ и руданжиитѣ. Има четирицетъ кафенета. Много добъръ е безистенътъ, който прилича на крѣпостъ и има желѣзни врати и хубави сводове. Небивали работи разказватъ за тоя градъ и за тоя безистенъ.

Прѣзъ града тече една рѣка, която иде отъ планинитѣ въ Гяватско, Рѣсенско и Стокско и се влива въ Вардаръ. Отъ битолскитѣ рѣдкости трѣба да споменемъ за битолския ленъ, който има по-добро име отъ египетския. Къмъ западната частъ, въ края на града и по други посоки, има двацетъ мѣста за разходки и веселби. Най-вече по пътя за Охридъ има едно много хубаво мѣсто, което възбужда поетическитѣ чувства на човѣка. И наистина, това мѣсто заслужва да се види. На много мѣста подъ дебелитъ сѣнки и възъ зелената морава сж направени бесѣдки; има много високи и за веселби мѣста. Отъ шейсетъ до осемдесетъ хубави станчки и колиби даватъ прибѣжище на гоститѣ; има и много разхладителни хавузи. Много и разни дървета издигатъ клоноветѣ си въ небеснитѣ височини и правятъ дебела сѣнка, подъ която текатъ бистри потоци. Край тия потоци се пекатъ и ядѣтъ прѣкрасни шишъ-кебапи. Обикновено шишътъ се поставя на водния дулапъ, който се върти полека, върти се и кебапътъ и по такъвъ начинъ се изпича. Има и високи и сѣнчести гори, дѣто като излѣзе човѣкъ сутринъ, слуша

сладкитѣ пѣсни на славеитѣ, които пълнятъ сърцето на веселба. Тамъ всѣкой пѣе и свири и сжществува до ситостъ обща веселба.

Въ Битоля има хора, които умѣятъ да говорятъ дълбоко и учено. Има и софти, чалмитѣ на които сж въ безредица както врабчи гнѣзда, и които съ опасани на кръста си оржжия правятъ разбойничества. Тѣ се впусчатъ съ долни хора въ разточителенъ животъ. Хората и кьочецитѣ сж за тѣхъ. Цѣль день стоѣтъ по кафенетата и по лошитѣ публични мѣста, интригуватъ, охумватъ и се прѣдаватъ на комаръ. Има и много албанци разбойници. Изобщо хората въ тоя градъ сж прости, лоши и съ много пороци. По причина че има много търговци и хаджи, сжществува и навклонность на благодѣяния. Има на четирисетъ и седемъ мѣста благодѣтелни заведения, покрити както безистенътъ съ олово. Доклѣ бѣхме въ тоя градъ, нѣкойси хайдутинъ, нареченъ Бабо, бѣше събралъ петстотинъ души невѣрници и открито върлуваше въ балкана Шипка (?). Той безъ страхъ дойде въ града, строши вратитѣ на безистена и като взе богати стоки за седемдесетъ хиляди гроша съ пушеанье и веселби замина къмъ полето. Въ такъвъ голѣмъ градъ никой нищо не му каза! Хубаво зрѣлище на подлостъ!

Отъ тукъ тръгнахме къмъ западъ и стигнахме вечерята въ *Флорина (Лерина)*. Тоя градъ е въ Румелийския еялетъ и кадильтѣтъ му е отъ сто и петдесетъ акчета. Има намѣстничество, яничарски сердаринъ, смѣтководецъ, баждаринъ, градски вехая, чиновникъ за данѣкъ харачъ (харачъ ага) и бостанджия, който е Мехмедъ ага. Градътъ се намира въ единъ долъ и не е до тамъ богатъ. Има шесть махали, отъ които по-извѣстни сж: Теке махалеси, Кара Ахмедъ ага махалеси и Шейхъ махалеси. Има хилядо и петстотинъ къщи, покрити съ керемиди и забиволени съ лозя и градини. Къщитѣ сж нарѣдко. По-голѣми сгради сж къщитѣ на Кара-Ахмедъ ага, Бостанджи Мехмедъ ага и Шейхъ ефенди. Има седемнайсетъ молебни дома. Въ джамията, която е около пазара, отиватъ най-много хора. Има три медресета и едно голѣмо теке, въ което живѣе старецътъ Али деде. Има три първоначални училища, училището на Кара Ахмедъ има добри доходи. Има и два хамама, отъ които единътъ, оня, който е въ пазара, казватъ да е много старъ. Има два голѣми хана и до сто дюкяна, въ които има отъ всички еснафи. Безистенъ нѣма. И въ тоя градъ се славятъ пишъ-небапитѣ. Извѣстни сж и кенарлиитѣ платна. Въ тевето човѣкъ може да се поклони на гроба на Мурадъ ефенди.

Отъ тукъ тръгнахме къмъ западъ и слѣдъ осемъ часа стигнахме въ Костуръ.

Костуръ.

Тая крѣпостъ е правена отъ Иогани Фликосъ(?). Послѣ Коджа-султанъ Мурадъ II съ сила я е взелъ отъ гърците и далъ ѝ името Несрие. Това мѣсто е още собственостъ на милостивата султанка Фатме, сестра на султанъ Мурада и майка на Жанбуладъ заде Хюсенъ бей. Управлява се срѣщу четиристотъ товара пари. Сегашниятъ управителъ е мюлтезиминътъ Топханели Кадри ага, който е воененъ. Каазата е отъ сто и петдесетъ акчета. Има сто и десетъ села. Крѣпостъта, която е шестоугълна, се намира на западната страна на езерото въ видъ на островъ възъ голи скали. Стѣнитъ ѝ сж много високи. Къмъ западъ има двойни крѣпки желѣзни врата. Постѣнитъ има наредени разни военни оръжия. Единъ пътъ венециецитъ съ хитростъ и нощъ влѣзли прѣзъ тия врата и останали въ крѣпостъта. Това дошло много мжно на гърцитъ, които поискали съдѣйствиe отъ гази Евроносъ бей, който прѣвзелъ крѣпостъта, и отъ тогава, слава Богу, тя е останала у турцитъ. Има единъ крѣпостенъ началникъ, петдесетъ войника, смѣтководецъ, баждаринъ, градски кехая и харачъ ага. Въ крѣпостъта, дѣто гърци нѣмакъ нѣма, има дѣстѣ къщи войнишки. Има складове за жито и за стрѣливо. Стрѣливото и топоветъ сж малко, но всѣка нощъ пазачи обикалятъ крѣпостъта и биятъ тѣпани. До портитъ на крѣпостъта се намира малката джамия на валиде-султанъ. Има и джамията Султанъ Сюлейманъ и Кадийската джамия. Варошътъ се състои отъ двайсетъ махали, отъ които шеснайсетъ сж грѣцки и една еврейсна. Кѣшитъ сж както въ Цариградъ на катове и край брѣга на езерото. Заедно съ бѣднитъ въ Костуръ има двѣ хиляди и петстотинъ къщи, които гледатъ все къмъ езерото и всички, както и самата крѣпостъ, се намиратъ на западната страна на езерото и възъ голи скали. Улицитъ сж многу тѣсни. Има само едно училище, защото турцитъ сж малко и населението е лѣбно. Хората живѣятъ богато, горделиво и весело. Има два тъмни хамама, единътъ отъ които е край пътя и взима водата си отъ езерото. Прѣзъ зимата работи всѣкой день, а прѣзъ лѣтото населението нѣма нужда отъ хамамъ, защото се къпятъ въ езерото. Има сто дюкяна, отъ които повечето сж бакалници и продавачи на суха риба. Всички градски улици сж покрити съ гладки каменни плочи. Има седемдесетъ чериви, пълни

съ свещеници и митрополити. Както отъ Цариградъ тъй и отъ много други мѣста дохаждаатъ на поклонение. Има до три хиляди лова. Ширата и бѣлиятъ хлѣбъ се славятъ. По причина че климатътъ е много добъръ, въ Костуръ се намиратъ такива хубави гръцки момчета, които нѣматъ примѣръ и на островъ Хиосъ. Има и много хубави момичета, които като покажатъ политѣ на своитѣ копирени фустани, приличатъ на райски пауни и плѣняватъ ума на любещитѣ.

Костурското езеро.

Цѣлата околностъ на това езеро е дваисетъ и четири мили и има форма на бадемъ. Дълбочината му е по-малко отъ петдесетъ раста, но по края има и дълбочина отъ петъ до десетъ раста. Водата е много вкусна и прилича на Бетханийскитѣ води въ Цариградъ. Цѣлото градско население си пере дрѣхитѣ въ тая вода безъ да употрѣбя сапунъ. И за това сапунътъ не се цѣни много въ тоя градъ. Въ езерото ловѣтъ разни риби, които не се намиратъ по други мѣста, защото се хранятъ съ разни растения и овоция, които се раждатъ по планинитѣ и се донасятъ отъ водитѣ. Щомъ дойде есень, всѣкой отъ рибаритѣ фърли въ езерото по цѣли кола клони, които служатъ за знакове. По такъвъ начинъ всѣкой знае и притежава мѣстото си. Прѣзъ пролѣтъта има единъ день, който се казва *плаишъ*.¹⁾ Него день всички рибари взиматъ разрѣшение отъ началника на езерото, качватъ се въ варки и съ разни орѣдия ловѣтъ за стотини хиляди гроша риба, отъ която даватъ десетъкъ на началника. Въ това врѣме въ Костуръ се намиратъ чужди търговци, които купуватъ рибата, солѣтъ и каратъ я по разни страни. Тоя день по гръцки се казва *прасетъ*.²⁾ Отъ тая риба сж солили и сж пращали на султанъ Мурада IV, защото я обичалъ. Тя е вкусна и лека, но най-добрата е оная, която има по гърба си червени точки. Случватъ се шарани и сомове, които дохаждаатъ по петдесетъ оки. Край брѣга на езерото има теке, дѣто е погребенъ Касъмъ баба“.

¹⁾ Въ сегашно врѣме съ думата *плаишъ* костурскитѣ българи наричатъ единъ видъ далаки за ловене риба. Думата *плаза* на сегашно костурско нарѣчие значи *сакъ*, съ който ловѣтъ риба. (Б. на пр.).

Вѣроятно „плаишъ“, като день за рибни ловъ, ще да е за *плавежъ*. — Р.

²⁾ Както думата *плаишъ* тъй и думата *прасетъ* не е гръцка, но славянска. Съ думата *прасетъ* сегашнитѣ костурски българи наричатъ врѣмето, когато рибата си фърли хайвера. (Б. на пр.).

Азъ спирамъ до тукъ прѣвода отъ пѣтуванъето на Евлия челеби по Македония. Мисли, че стига и толкова, за да види читателтъ, що е намѣрилъ турскиятъ пѣтувачъ въ тая страна прѣди повече отъ 250 години. При други случаи ще запозная читателя и съ другитѣ части на това неизвѣстно до сега интересно съчинение. За сега ще се спрѣ върху нѣкои точки на вмѣстения по-горѣ прѣводъ.

Евлия челеби при пѣтуванъето си е намѣрилъ въ Нови-пазаръ и българска черква. Това е съвсѣмъ нова вѣстъ, нелишена отъ интересъ въ историко-етнографско отношение. За да е имало въ Нови-пазаръ прѣди 250 години българска черква, трѣба да е имало и българско население, или най-малко българска колония. Интересно е да се прослѣди въпросътъ, съществуватъ ли нѣкакви останки, или нѣкакви прѣдания и днесъ за тая черква и за такава колония.

„Въ Скопие, казва Евлия челеби, има арменска, *българска* и сръбска черква и еврейска хавра. Френцитѣ, маджаритѣ и нѣмцитѣ нѣматъ нищо. Латинитѣ сж доста и се черкуватъ въ сръбската черква“. Тия редове се нуждаятъ отъ пояснение.

Пѣтувачитѣ отъ осемнайсетия и отъ зачалото на деветнайсетия вѣкъ незнаятъ да е имало сръбска черква въ Скопие. И у самото население не съществува прѣдание, да е имало такава. Тритѣ градски черкви сж били всѣкога въ рѣцѣтъ на скопскитѣ православни християни, които всѣкога сж носили името *българи*, а слѣдъ изостряне на борбата съ гръцката патриаршия, двѣтъ черкви сж останали у българитѣ, а едната у гръцкия владика и малката му гъркоманска партия, която се е състояла отъ трийсетъ близу семейства. Но трѣба да не изпущаме изъ очи, че въ 1683 год., именно нѣколко само години слѣдъ пѣтуванъето на Евлия челеби, градътъ Скопие е билъ съвсѣмъ изгоренъ отъ австрийскитѣ войски подъ началството на генерала графъ Пиколомини. Твърдѣ е възможно, прѣди изгарянъето да е имало и отдѣлна сръбска черква, въ която, както казва Евлия челеби, да сж се черкували латинитѣ, па и сърбитѣ, които се намирали въ Скопие може би като колония, или които сж дохаждали отъ близкитѣ тамъ земи, населени отъ сърби. Въ Скопско, Албания и Босна и до днесъ носятъ името „латини“ ония сърби и албанци, които изповѣдатъ католичеството. Не е ли била тая сръбска черква за католицитѣ сърби, т. е. католишка? Въвъ врѣме, когато е пѣтувалъ Евлия челеби, сръбската Ипекска патриаршия е съществувала, и измежду епархиитѣ на нейния черковенъ окръгъ е била и Скопската епархия. Освѣнъ това извѣстно врѣме до завладяване

на Балканския полуостровъ отъ турцитѣ Скопската мѣстность е била въ владѣнието на сръбскитѣ царе. Слѣдователно въ естеството на работитѣ е да е имало въ Скопие, между другитѣ, и сръбска черква, която до самото изгаряне на града да е сѣществувала. Слѣдъ голѣмия пожаръ обаче населението постепенно е въздигнало само своитѣ черкви, а сръбската не е имало кой да възобнови. Евлия челеби прѣди изгоряването на Скопие е намѣрилъ тамъ и арменска черква; вижда се, че е сѣществувала и арменска колония. Отъ поминалото и зачалото на миналото столѣтие обаче въ Скопие не сѣществувва нито арменска колония, нито арменска черква.

За забѣлѣзване е обстоятелството, че сръбскитѣ Ипекски патриарси въ течението на вѣкове сѣ уважавали сѣществуването на българска черква въ Скопие и сѣ признавали българската народность на християнското население отъ тая епархия. Това се вижда не само отъ обстоятелството, че Евлия челеби, когато е сѣществувала Ипекската патриаршия и е имала подъ вѣдомството си Скопската епархия, е намѣрилъ въ Скопие, между другитѣ черкви, и черква, която се е казвала *българска*, както се е казвало и самото християнско население, но и отъ факта, че и самитѣ Ипекски патриарси сѣ оставили писмени документи, отъ които се вижда, че тѣ сѣ гледали на християнитѣ отъ Скопската епархия като на българи. Такавъ документъ ни е оставилъ Ипекскиятъ патриархъ. Арсений Черноевичъ (вж. И. С. Ястребовъ „Върху исторiята на сръбската черква“, Бѣлградъ 1879, стр. 83) и Ипекскиятъ патриархъ. Василь Ивановичъ Браичъ (вж. брошурата на Constantin, Paris, imprimerie Ernest Flammarion, и брошурата „Les pretentions Serbes“ par Athanas, Paris, imprimerie Goupy, 1897).

Колкото за народността на християнското население изобщо въ Македония, съ Евлия челеби се съгласява и другъ единъ турски пътувачъ, който е пътувалъ въ сѣщото столѣтие по тая страна, именно Хаджи Калфа, който за Битолския кадилѣкъ казва, че жителитѣ му сѣ българи, а за Хруница, Костурско, пише, че е населено отъ българи.

Както е забѣлѣжилъ вече читателътъ по-горѣ, Евлия челеби, като трѣгналъ отъ Кратово, миналъ прѣзъ двѣ български села, на които дава и имената. По-нататѣкъ, като трѣгналъ отъ Велесъ за Прилѣпъ, минава пакъ прѣзъ българско село. А за Прилѣпъ казва, че тамъ изобщо се говорило български.

Прѣди да свърша, азъ ще приведа бѣлѣжитѣ на Евлия челеби за Пиротъ, Нишъ и Бѣлградъ, изѣстени сѣщо въ петия томъ на новонапечатаното му съчинение. Евлия челеби, като трѣгва отъ Одринъ за Бѣлградъ, казва.

„Слѣдъ като взехме доста разноска и дарове отъ одринскитѣ аяни и слѣдъ като ни дадоха десетъ добри коня и осемъ души слуги, съ божя воля трѣгнахме отъ Одринъ къмъ сѣверъ и първия день стигнахме въ селото *Ебибча*, което е турско и чуждо владѣние. Отъ тамъ минахме прѣзъ *Хармамлийската* крѣпостъ, прѣзъ *Узунджово* и прѣзъ селото *Лали дере*, та дойдохме въ *Пловдивската* крѣпостъ. Отъ тамъ станахме и минахме прѣзъ *Татаръ-Пазарджикъ*, *Ламалж-Дервентъ*, *Илтиманъ*, *София* и *Драгоманъ*. Това послѣдното село е богато и има единъ ханъ. Послѣ стигнахме въ *Пиротъ* (Шаръ-вѣой), основателъ на който е кралятъ Деспотъ (?). Въ 777. (1367) год. завоевателятъ султанъ Мурадъ е завладѣлъ *Пиротската* крѣпостъ и я направилъ напалѣтъ отъ Румелийския еялетъ. Казмата е оцѣнена на сто и петдесетъ акчета. Крѣпостъта се намира възъ една скалиста мѣстностъ и е четверожѣлна, каменна и добра, но по причина че София е близу, въ ватрѣшността нѣма никакви обществени огради. Желѣзната врата се намира къмъ сѣверъ. Подъ скалата излиза единъ изворъ съ сладка вода, надъ която има единъ малѣкъ мостъ, а до моста текето на Ахмедъ деде. Тамъ близу има и единъ малѣкъ хамамъ. Въ града има всичко 1000 еднокатни и двокатни къщи, покрити съ керемиди и забиволени съ широки дворове, съ лозя и градини. По-богатитѣ сѣ къщитѣ на Мехмедъ ага и на Али ага отъ Нишъ. Джамии има доста. Първоначалнитѣ училища сѣ седемъ; има въ чаршията и единъ ханъ, два малки хамама и около двѣстѣ дюкяна. *Всичката градска рая е българска* и женитѣ имъ ходятъ гологлави. Космитѣ си плетжтъ по свой мѣстенъ начинъ и на главитѣ си носятъ фесчета, които донасятъ откъмъ Дунавъ. Отъ тукъ станахме и като трѣгнахме къмъ западъ, стигнахме въ крѣпостъта на *Муса-паша*.

Когато въ 1048. (1638) година Муса паша е билъ валия на Будинския еялетъ, на това мѣсто е разбилъ една голѣма хайдушка чета и съградилъ тая крѣпостъ като даръ на Багдадския побѣдителъ султанъ Мурадъ. И за това носи името на султанъ Мурада и на Муса паша. Къмъ сѣверна страна има една желѣзна врата и надъ вратата мраморна плоча съ турски стихове и съ годината 1048. (1638). Крѣпостъта е четверожѣлна и цѣлата ѣ околностъ е 800 разкрача. Ватрѣ има сто и петдесетъ души войници, крѣ-

постенъ началникъ, склада, джамия, камбари и дауджийница. Други обществени сгради нѣма. Внѣ отъ крѣността се намира голѣмиятъ Муса-пашовъ ханъ, дѣто се спиратъ пътниците.

Отъ тукъ тръгнахме къмъ западъ и стигнахме въ Нишката крѣпость.

Н и ш ъ.

Тая крѣпость султанъ Мурадъ е завладѣлъ отъ сръбския и българския кралъ Деспотъ (?). Каазата е опѣнена сто и петдесетъ акчета. Въ околността има малко богати села. Намиратъ се: замѣстникъ, яничарски началникъ, субашия, войвода, смѣтководецъ, баждаринъ и аянски и градски първенци. Войници нѣма, защото каменната крѣпость е въ града и въ видъ на ханъ. Има една врата и по стѣнитѣ стоѣтъ хайдушки глави забодени на маждраци. Въ вѣтрѣпността никакви сгради нѣма. Вратата сж дървени. Градътъ е на равно мѣсто и има 2060 еднокатни и двоенатни голѣми къщи съ лозя и градини, всички покрити съ керемиди. Има и по-бѣдни къщи. Най-богатъ е дворецътъ на нишлията Али ага и на тѣста му. Има още много богати къщи. Отъ джамиятъ похубави сж: джамията на султанъ Мурадъ, стара направа, джамията на Мусли ефенди и др. Има дваисетъ и двѣ първоначални училища. Отъ текетата по-извѣстни сж: Бекташийското теке край моста, текето на Захиде паша и Хайдаровото теке. Отъ чешмитѣ Хайдаровата носи годината 1065. (1655). Има и една чешма, направена отъ жената Захиде. Прѣзъ пазара тече една рѣка, която е сѣщата Искъръ (?), що тече прѣзъ софийскитѣ полета (Евлия челеби смѣсва Нишава съ Искъръ. В. на пр.). Втича се въ Дунава нѣидѣ къмъ Цѣвентъ. Въ града и надъ рѣката има единъ мостъ, който носи името на Мехмедъ паша и годината 1028. (1618). Посрѣдъ тоя мостъ има единъ хубавъ къшкъ, а отъ двѣтѣ му страни по единъ малкъ хамамъ. Въ чаршията има двѣстѣ дюкяна, въ които се продаватъ всѣкакви сѣжни работи. Климатътъ е много добъръ и хората се облачатъ въ *аби*, но женитѣ носятъ и разни сукна. Хората обичатъ веселия животъ. Извѣстни сж въ Нишъ: медъ, прѣсно масло и симиѣ отъ бѣлъ нахудъ. Тукъ сж гробницитѣ на шейха Месли, на управителя Хайдаръ, на Михалъ заде, на Сефиръ баба и на Захиде-баджи.

Отъ тукъ станахме, тръгнахме пакъ на западъ и стигнахме въ градеца *Алексенецъ*."

Слѣдъ Алексенецъ Евлия челеби трѣгва за *Българската* крѣпостъ, която описва подробно какъ е направена, какъ е прѣвзета отъ турцитѣ, какъвъ персоналъ и каква сила е имала въ врѣмето, когато е пѣтувалъ той. Онова, върху което искамъ да привлѣкнѣ внимание въ това описание на Бѣлградъ, е, че когато е билъ Евлия челеби въ тоя градъ, сѣществували сѣ още грѣцка и *българска* махала. Именно, когато описва Бѣлградския варошъ и общественитѣ учреждения, Евлия челеби казва буквално: „Въ тоя градъ има 98000 души рая. Остатѣкътъ сѣ войници, аяни и учено съсловие (улеми). Споредъ разказа на чиновника, който събира данѣка харачъ, въ града се плащатъ двайсетъ и една хиляда харачи. Край брѣга на рѣката Сава има три цигански махали, а край брѣга на Дунавъ три махали сѣ грѣцки и три сръбски и *български*. Близу тамъ до крѣпостъта има и евреи. Има и една арменска махала. Френска нѣма. Турскитѣ махали сѣ на едно избрано, широко и отворито мѣсто“. (Вж. Евлия челеби Сиахатнамеси, т. V. стр. 376). А по-надолу, когато изброява черквитѣ, Евлия челеби казва: „Има деветъ грѣцки, арменски, сръбски, *български* и еврейски черкви“. (Все тамъ стр. 380).

А още по-надолу, когато говори за типа и нарѣчието на мѣстнитѣ турци, казва: „Мѣстнитѣ жители (разбира мохамеданитѣ), при всичко че сѣ потурянци, употребятъ и сръбски, *български*, латински и бошнячки думи . . . Изобщо раята тукъ е сръбска и всички бричваджии сѣ отъ тая народностъ. Обаче тукъ близу сѣ *българскати* и бошняшквата страна. Употребятъ много погрѣшни думи. По причина че сѣ отъ старото християнско племе, иматъ прѣведено евангелието на езика си. Нѣкои говорятъ и по хърватски, галски, словенски и италиански. Иматъ печатани и вѣрни истории. Броението имъ е както у бошняцитѣ“. (Все тамъ, стр. 382).

Прѣгледъ на поетическата творба на Вазова.

Отъ А. Теодоровъ.

Б. Втори периодъ.

Ако прѣзъ първия периодъ творбата на Вазова е зачетнишка, прѣди всичко литкаво любовна, а послѣ тѣсно привързана о свършенното политическо положение и съдбини на българския народъ; ако е тя тогава по идентъ си актуална, по характера на концепцията пасивно съчувствена, по извършанъето волна и нестрастна, прѣзъ втория периодъ тя захваща вече да показва бѣлѣзитъ на зрѣеща дарба, да разширява кръговора на нейното вдъхновение и да умножава формитъ на изработката. Подиръ освобождението Вазовъ е длъженъ вече да напрѣга погледа си, за да лови сюжети въ измѣненния външно видъ на народния животъ, който изеднѣжъ стана равенъ, просторенъ, неизгледенъ, а явленията му бѣха трескави, неясни и нетрайни. Това бѣ добра школа за духа на поета, понеже готовостта на събитията, които се сипѣха комай възъ лирата му до сега, можеше съвсѣмъ да излѣни тоя духъ и да го направи готовански. И наистина Вазовъ доста се мѣчи прѣзъ втория периодъ на творбата си да намѣри живеца на дѣйствителността, доста се лута за нови идеали. Творенията, що изкара той прѣзъ това врѣме, показватъ всѣкакъ по-голѣма подвижностъ на духа; тя личи както въ идентъ на тия творения, така и въ построенieto имъ вътрѣшно и външно. Сега за пръвъ пътъ се опитва Вазовъ и въ поетическа проза; а поезията като развива нататъкъ лириката, работи повече и върху епоса, па дори се осмѣлява и за драма.

Прѣгледа на творбата му отъ тоя периодъ ще направимъ по отдѣли за *лирика*, *епосъ* (при който ще вземемъ и *повѣстѣта съ разказа*) и *драма*; а тия отдѣли ще прѣгледаме въ нѣколко глави, спроти какъвто характеръ взима настроението на поета или спроти формата на обработенитъ сюжети.

I. Нова любовъ, трапна и безъ вѣра.

Първи плодъ на музата на Вазова отъ освобождението на-самъ е сборката „Гусла“¹⁾ — нова гусла за нови чувства и настроения. Самъ поетътъ е раздѣлилъ съдържанието ѝ на три дѣла: I. *Патриотически и социални* поезии, къмъ които сж отнесени и поемата „Трайко и Риза“ и „Епопеята на забравенитъ“; II. *Задушени и любовни* поезии, съ приложение на поемата „Зизра“; и III. *Леки и сатирически* поезии, съ поемата „Моята съседка Гмитра“. Дѣлежътъ, както се види, е прокаранъ въз основа на идеята на отдѣлнитѣ творения, на отличителния бѣлѣгъ на впечатлението, що възбуждатъ тѣ у насъ. Ама такъвъ реаленъ дѣлежъ въ общата поезия не може да се поддържа, защото биха се сбрали тогава най-разновидни по форма творения въ една купчина. И у Вазова подъ овначенитѣ дѣлове явно се сдружаватъ епосъ и лирика, сатира за поука и пѣсень на тъгата. Безъ да се утѣсняваме отъ тоя неговъ неоправданъ дѣлежъ, ние въз основа на формалното извършане на всѣко творение ще отлѣчимъ въ сборката епическитѣ творения отъ лирическитѣ, за да разгледаме първенъ тия, та че послѣ и ония. И лирическитѣ ще ни сж за характеристика на личността на поета по-важни, нежели епическитѣ; тия сж повече нагодени за характеристика на самата творба.

Нѣкои отъ лирическитѣ ексове на „Гусла“ бѣха излѣзли по-напрѣжъ въ Пловдивската „Наука“ и въ „Българска Иллюстрация“ (София, 1880); други пъкъ по-сетѣ минаха въвъ 2. издание на „Поля и Гори“ — сборка, която документира настроението и идеитѣ на поета три години по-късно (1883) отъ сборката „Гусла“.

Въ „Гусла“ Вазовъ е внесълъ — споредъ своитѣ собствени думи²⁾ — тихи, безвръдни и безцѣлни отзиви на единъ мечтателенъ духъ. Стихотворенията, които прѣдлага тукъ на просвѣтения читателъ, не сж каже нѣщо пълно и еднохарактерно, едностройно. Тѣ не изобразяватъ нѣкоя главна мисълъ, нѣматъ опрѣдѣлена посока, нито изразяватъ нѣкое общо схващане; тѣ сж плодъ на разнообразни впечатления и бѣжливи вдъхновения, които сж далеко да сж винаги възвишени и свѣтли срѣдъ хаотическата епоха, пълна съ прозаическа суровина и дребно боричкане на събуденитѣ страсти, подъ влияние на която се намираме подиръ извършването на

¹⁾ „Гусла, най-нови лирически и епически стихотворения на Ивана М. Вазова“, (1879—1881) Пловдивъ 1881. 8°. 158 стр. Ц. 2 л.

²⁾ „Прѣдисловие“ къмъ „Гусла“, стр. 3—7.

великия актъ на освобождението ни. Постъпката на Вазова, да се тръсне съ тая сбирка срѣдъ пазара на уводни статии отъ вѣстници и „загадочни антрефилета“, въ които обществото залъгва своята суетностъ, срѣдъ пазара на полза и интересъ, въ които напашата „недорасла, но практическа интелигенция удовлетворява всичкитѣ си духовни потребности“, му се вижда смѣшна и като анахронизъмъ; ама като съзнава, че изящната литература у насъ е „твърдѣ много прѣнебрѣгната, твърдѣ много изоставена, твърдѣ много неразбрана и прѣзрѣна“, като желае да стори нѣщо добро, или просто като угажда на личната своя суетностъ, той се рѣшава да пусне тоя слабъ гласъ на своя вътрѣшенъ свѣтъ, съ рискъ „да бѣде заглушенъ и забравенъ още въ първата минута, като не се удостои дори съ едно просто споменѣванье на появата му въ глѣтописа на органитѣ — разсадници на свѣтлината и ръководители на общественото мнѣние; защото у насъ — може да се каже — е честита една книга, която би се удостоила поне съ едно ругателство“! За прѣдидишнитѣ сбирки на Вазова критиката въ България нищичко, или съвсѣмъ малко бѣ казала. Та и дойдоха тѣ въ въ време, когато всички умове залитаха къмъ други области, когато интересътъ бѣ призованъ о движението на рускитѣ войски и кроежитѣ за създаване българска независна държава. А тежко се отразило то върху духа на Вазова, който е все пакъ духъ човѣшки и врѣшне подъ наградата за своитѣ дѣла. При все това Вазовъ не се отчайва. Съ голѣма сърчина той изстъпва пакъ съ пѣснитѣ си, ама и да ги праща въ общество, вскочено отъ вещественъ интересъ и апатия.

Както се види, Вазовъ цѣни твърдѣ скромно стихотворенията на „Гусла“, понеже не имъ присажда нито общи идеи, нито пъкъ опредѣлена посока. Ама тъкмо че ги е създавалъ бѣвъ помисълъ за такава обща нища въ тѣхъ и въ въ време, което е удрило жига си върху неговитѣ впечатления,¹⁾ стихотворенията му излѣзли естествени, не дирени и правени — изразъ на отзивлива душа на поета, изразъ на неговото време. Ние намираме затуй въ тѣхъ и идеи, и посока; въ лирическитѣ откриваме общото настроение на поета и отношението му къмъ околната дѣйствителностъ. Навсѣдъ сж прѣснати туку спомени на Вазова за дѣтскитѣ му радости, за онова щастие, което може би самъ дѣтето никога не цѣни като

¹⁾ Това сж именно изтъкнатитѣ отъ Вазова „разнообразие и неопредѣленостъ“ на чувствата му „прѣзъ послѣднитѣ двѣ години на прѣходъ и формиране“ на българския общественъ животъ, свр. прѣзъ 1879 и 1880 г. („Прѣдисловие“, 6).

таково, защото го не разбира, но само зрѣлиятъ разумъ го жали, когато животътъ го научи на страдания и измамни мечти. Тия спомени звучатъ все въ единъ тонъ, въ една жалъ, че поетътъ днесъ има сърце, осветлено за любовъ чрѣзъ изпитнитѣ, ала неспособно за нея поради ранитѣ си; то е тонътъ на любовенъ поривъ, когато възпира споменътъ за измама — то е тонътъ на *любовъ трагична и безъ вѣра*.

Писани сж стихотворенията отъ „Гусла“ въ Берковица, дѣто прѣзъ врѣме на руската окупация Вазовъ бѣше сядия, и въ Пловдивъ, дѣто послѣ се настани като въ столица на автономната областъ „Източна Румелия“.

Като си прибира впечатления и мислитѣ подиръ прѣсталитѣ вече екоти на руското оръжие и на българскитѣ учредителни прѣпири въ Търново и въ Пловдивъ, Вазовъ прави смѣтка за своето душевно живѣние, съ цѣль да опрѣдѣли, какъвъ пътъ е сждено да поеме отъ сега нататъкъ музата му. Затова е важно стихотворението му „*Поетъ и оджжновение*“ (16—18). Епохата младежка на мечти несвѣстни и сънища вѣлшебни е вече минала въ вѣчността, а съ това минали и радоститѣ и тѣжитѣ на душата му безпечна. Лирата му е ехтѣла прѣди въ сладко упоение; ала страданията на народа разпалатъ кръвта му: той запѣва къмъ робитѣ заспали, запѣва за бунтъ и свобода.¹⁾ Най-сетнѣ вижда отечеството волно.

Двѣ три години се минаватъ, докль се поутоложи онова разиграно море на борбата съ дипломация и пушкала за освобождение на единъ цѣль народъ, докль и тоя народъ вземе въ ржцѣ си кърмилото на собствената управа. Поетътъ прѣзъ това врѣме е напусия съ лирата си. Той *чака* пакъ дѣйствителността да лѣхне по струнитѣ му, да ги раздвижи, а той да натъкми акордитѣ за плѣсни. И каква дѣйствителность възстава прѣдъ него? Каква е срѣдната, дѣто „се върти“ поетътъ и изъ която низнатъ неговитѣ „реални“ — както каже — възгледи?²⁾

Старитѣ идеали, вече осществени поне частимъ, ги е замѣстилъ сега новъ вумиръ: сега владѣе смѣтката, не духътъ. Не чуютъ се чувства високи, не се говори за доброто и не се върши. Ври борба на низки страсти; има шумъ, нѣма животъ. Старитѣ

¹⁾ Въ тия думи на стихотворението Вазовъ самъ добръ знае пътя, по който е вървѣла творбата му прѣзъ „Майска Катка“, „Прѣпоредъ и Гусла“ и „Тѣлитѣ на България“.

²⁾ Вж. въ „Прѣдисловие“, стр. 4.

рани сж заздравѣли; а че отъ дѣлата ни се разтвори ново зло — не го виждаме, то е далечъ. А ние токо що сме призвани за новъ „животъ“! Пустота нахлула въ обществото, въ главитѣ; | Редомъ царствува сънь или мразъ; | Пустота въвъ словата, въ душитъ; | Пустота пълни всичко у насъ. („Пустота“, 27). Ако е зима, обществото се топли, брой днитѣ до коледа, трупя иманье. Съ довчерашнитѣ свои врагове правимъ дружба. Съ робското врѣме мина сѣкашъ и страхъ, и неволя. Сърцата ни мирно тупатъ. За бждещето грижа нѣма; то е въ мрака. Днесъ е частъ за миръ и печалби; идеалътъ — народното благо — може да почана. Така ли мисли оня българинъ, кой е още въ окови? Тѣй ли мислѣха и ония българи, кои си лѣха по-рано кръвта?¹⁾ („Зимна пѣсенъ“, 23). Имаме слабостъ за нищо да говоримъ много, да умуваме ловко, и сме доводни, поне смѣхъ ако възбудимъ. Шумътъ смѣтаме за работа; а за дѣло, за мисль сериозна, за трудъ истински полезенъ — до ще врѣме; сега за сега не иска отъ насъ никой смѣтка! (Това е подъ мотъ отъ Некрасова: „Въ столицахъ шумъ, гремятъ вити“, 25). Въ тая шумна тълпа поетътъ е като пришлецъ между чужди. Въ кипежа на борбитѣ никой го не чува: той броди, суровъ и блѣденъ мечтателъ, срѣди свѣтската суета безъ цѣль, безъ ядъ, безъ любовь! Въ тая срѣда мразовита отъ честолюбци и самохвалци, дѣто родолюбци сж непотрѣбни, а подълцитѣ прѣпотрѣбни, нѣма мѣсто за топли пѣсни.²⁾ („Смущение“, 26). Изранениятъ борецъ за свободата, който е летѣль на смъртъ, окриленъ отъ свещенъ пламъ, е сега стражаръ неволенъ, покоренъ на нѣбогашни трепервовци, наградени и на почитъ! При тия спомени душата на бореца се буну... Ала борецътъ-стражаръ е непороченъ въ своя ропотъ, възвишенъ въ своята тежка неволя. Той иска прошка за грѣховната мисль, и честитъ се смѣта, че дочекаль свободата, ако и за него самия, за челядта му — безъ справедливостъ и облага. („Старий стражаръ“, 29—30).

Въ това подирното творение подъ образа на прѣдишния бунтовникъ въ службата на свободенъ български стражаръ Вазовъ негли

¹⁾ Тѣй ли мислять днесъ и тие,
Що въ оковитѣ останахъ?
Тѣй ли смѣтаха оние,
Що кръвта за насъ си ляхъ?

²⁾ И видж азъ, и сѣщамъ азъ,
Че йощъ не е дошълъ реда
За пѣсни топли въ тоя мразъ,
Въ тазъ вледеняюща срѣда.

безъ да ще е вложилъ великия смисълъ на животнитѣ стремежи и пожертвеностъ, именно, че човѣкъ трѣба да се жертвува въ борба за своя дългъ, и честитъ ще бѣде само, ако умре въ борбата; защото прѣживѣ ли я, мине ли съ живота си въвѣ врѣмето на честититѣ послѣдници отъ нея, той нагазва въ областъ, която е достойние вече на по-младо поколѣние. И затуй несправедливо би роиталъ, че отъ тия облаги — плодове на неговъ трудъ — нему се пада най-малко! Ако би се жертвувалъ човѣкъ само по смѣтка за такова облаги, то не ще бѣде жертва, достойна за това име. Истинската жертва е безкористна; тя става за бъдещето. И бунтовникътъ, станалъ слѣдъ освободението стражаръ, се изкушава отъ погледа върху своето положение въ сравнение съ онова, което иматъ по-млади отъ него, немирисали барутъ и военни опасности; ала той се сепнува въ неправдата, опомня се и пакъ благославя онова, що се е постигнало съ жертви негова и на други нему подобни.¹⁾

Подобна картина на положението на старитѣ народни борци въвѣ врѣмето на нови задачи за ново поколѣние е и „Старий книгопродавецъ“ (20—22; въвѣ 2. издание на „Поля и Гори“ „Старий водоносецъ“, 116—118) — дивенъ образъ на резигнация на старъ дѣецъ за просвѣщенieto на народа въ най-чистъ смисълъ на думата и въ най-елементарния му видъ; дѣецъ старъ, който сега честно изкарва хлѣба си съ конче и мѣхъ за носене вода отъ Марица въ Пловдивъ и е благодаренъ за това Богу.²⁾ Какъ пластично е прѣд-

1) Ехъ! свободно!... та що отъ това?
Грижи мойта душа сж сковали,
Азъ навождамъ покорно глава,
Прѣдъ тѣзъ, що сж напрѣдъ тренераи.
...
Дѣхъ кръвта си... и чуждата ляхъ.
Тичахъ въ смрътъ, за награда не питахъ...
За таква ли дни живъ остахъ?
На таквазъ ли свобода расчитахъ?
Грихота! Лудостъ!... Боже прости!
Че да хуля безумно посакахъ;
Тоготата умъ ми смути:
Честитъ азъ, че видѣхъ, че дочекахъ! (80)

2) Три мѣсеца стаатъ какъ водница носъ
Изъ това градище... Ехъ! намирамъ хлѣбъ;
...
Ща се труда честно, на колкото мога,
Додѣто прѣкарамъ тие старина.
Ауу! Ауу!
Трийсетъ години бѣхъ азъ простъ книгопродавецъ,
Книги върѣдъ разнасяхъ и наука сѣхъ

ставилъ Вазовъ възродителното наше просвѣщение съ неговитѣ смаль не приказни похвати и казани сръдства; какъ епически вѣрно и просто сж изобразени тия похвати и сръдства въ самодумската рѣчь на харния водаръ, нѣкогашенъ двигателъ на народния умъ и сърце. Изъ това творение вѣе подъ незлобивата радостъ на водаря отъ спомени и разтукъ отъ неведя боловитѣ сарназъмъ въмъ полѣтитѣ и възделенията на сегашнитѣ божемъ просвѣтителни... Въ положението на стария водолѣй „книгопродавецъ“ е характеренъ прѣвратътъ, що го докара нашето освобождение. Въ едно стихотворение „На дѣтето“ (81 — 34; 2. изд. „Поля и Горы“, 106 — 110) Вазовъ е събралъ всички чѣрти на новия животъ, насталъ веднага въ пѣрвитѣ години на тоя прѣвратъ. Това дѣте, което сега е честито въ люлката си и въ игритѣ, ще стигне да се сблъска съ тайнитѣ голѣми на живота и съ бѣдитѣ му отровни; ще се види въ свѣтовния пътъ обиколено отъ пусти надежди и мечти разбити. И ще му стане тѣсно на земята; ще се пита, дѣ сж, и що сж идеи свѣтли. Вѣрата е за да лѣжемъ, правдата дума, законътъ книга, свободата — други да вържемъ, щастieto сѣнна. Другари сж рѣдкость; които виватъ за народа, въ негово име имоти трунатъ; *свой своего въ робство оставя*; бащата е въ дрипи, а синътъ въ коприна! И ще зажаха дѣтето за своята люлчица честита!...

(Даже бяхъ учитель дѣт години въ Пранецъ),
По селата учахъ, по черквитѣ пѣхъ.
Любяхъ ази много проститѣ селане;
Продавахъ молитви и рибний букваръ,
Малки календарчета имъ давахъ въ даръ
Само да обикнатъ българско писанье

Ауу! Ауу!

А когато хващахъ азъ по нѣкой часъ
За работи стари да имъ пропонѣдвамъ,
Какъ ми тѣ въ устата зѣлаха тогасъ!
Азъ не можахъ, право, да имъ се нарадвамъ.

Много книги яръскахъ: молитви, житиета,
Есопови басни, буквари безъ четъ,
Царственици вѣхти и новий завѣтъ,
Синтими, историй за нашѣ царета.

Ауу! Ауу!

И жални историй четяхъ имъ тогасъ.
Но смѣхътъ въ-любохъ: ази ги опитяхъ.
Какъ се веселихъ и смѣяхъ съ гласъ
За хитрий Вертолда кога имъ прочитахъ!
Челакъ да се смѣе, и то е добро.
А тозъ Вертолдъ дяволъ, истина е смѣшенъ:
Еднажъ, кат' показвахъ образа му грѣшенъ,
Обра се да го гледа цѣлото хоро.

Ауу! Ауу!

Вазовъ при тоя общественъ прѣвратъ и при възниклитѣ изъ него за първо врѣме порочни страни на живота не види мѣсто за себе и врѣме за своитѣ пѣсни; ала волекото и да е обладанъ отъ разочарование, наслѣдило прѣдшния възторгъ, той все пакъ се оборава отъ смущението си и неугодата и се ободрява: „Пущай смѣло свѣтлината, | Прѣскай правдата безъ страхъ;“ ще прѣвиешъ злобно и ти вратъ, както много други прѣди тебъ, ала бори се; борбата има за юнака чудна стрѣвъ („Тръба“, 24). Свѣтилникътъ на светото (то е гениятъ на поета), свѣтилникътъ на разума нека отвори на всѣка съвѣсть пята къмъ доброто (45; 2. изд. на „Поля и Гори“, 120)!...

Така е готовъ Вазовъ „да си плаща дългътъ“ къмъ обществото и само чака сгоденъ случай да запѣе пѣснитѣ си. Ала докѣ го чака, самъ изпада въ тежко робство: любовь — „туй божество слѣпенско“ — сковава сърцето му. Съ потаена гордость той търпи, смиренъ прѣдъ страшния си обладателъ, безъ да простре ръка за помощъ; и за любовьта си въздържана, неотврита нѣма свидѣтель и утѣшителъ! Въ това състояние не чувствува въ душата си огънь за пѣсни, не смѣе да отговори на любовния омайникъ. Да повтори прѣдшнитѣ страдания на тая душа, да отпусне юздитѣ на любовьта, нѣма мощъ. Страстнитѣ вериги строшили сърце му: въ свѣта, дѣ буритѣ вилнѣятъ, то е сега кандило безъ елей. Отечество, любовь сж станали за Вазова сѣнки, глуми! Затуй поетътъ дири новъ идеалъ, новъ кумиръ; иска да влѣе въ сърцето си новъ пламенъ, ново вдъхновение. И ето че нѣщо слуша, нѣщо сѣща: духътъ му не е съвсѣмъ изгасналъ; той още тлѣе. Поетътъ съненъ е, но не мрътвѣе; хладенъ, но не бездушенъ. Въ това диренье Вазовъ налита възъ подлости, възъ звекъ отъ метала. Свѣтътъ не съзира нищо ново въ пѣснитѣ му за отечество и добродѣтель; то е хабезъ на перо и мастило!.. Съ бездушието си, безчувствие къмъ насладата отъ високи мисли и тревоги тоя свѣтъ докарва у поета отвращение;¹⁾ то е толкозъ дълбоко, че го настройва и противъ собствената му лира. Да, „ти имашъ право, рабско племе;“ лирата — „тя и на мене вечъ омръзна!“ Ала що трепти още сърцето на Вазова, отъ апатичната срѣда недобито, неудавено? Кждѣ влачи то поета? Не; поезията, при какъвто и да бѣде мѣнежъ на вѣка и на човѣка, ще трае вѣчно, защото е присмѣна на човѣшката душа!

¹⁾ То личи у Вазова въ „Апатията“ (35; 2. изд. „Поля и Гори“ 110—111): бѣди стомана срѣщу спяникитѣ въ трудния животъ, у насъ ще те разбие апатията; прѣзираш шума и влюкитѣ на глупцитѣ, нашата завистъ ще те убие съ апатия; бѣди Христосъ, Сократъ, у насъ ще те накажатъ не съ разпятие, нито съ отрова — но съ апатия!

Това отрезвение на поета отъ унинието е изобразено въ едно финале къмъ рефлексията „Поетъ и вдъхновение“, въ стихотворението „Поезията“ (18—20). Вазовъ е послушенъ на тупота на своето сърце, което блика, послушенъ е на трепета на своята душа, която звъни, и лъе стонътъ имъ и тържеството въ разни форми на поезията. При нѣманье идеали, каквито по-напрѣдъ сж окрилявали духа му, при тая губилна пустота и апатия въ обществото, затънало въ шума на материалнитѣ интереси, той или се връща къмъ милитѣ нѣбогашни спомени на дѣтската невинность („Гергевденъ“, 88), на нѣга и любовна наслада, или се захласва въ природата, въ лабиринта на планинскитѣ висини, чакъ „При облацитѣ“ (39—42), за да наглася отъ тамъ химни на българския пейзажъ, ала пакъ вълсени и отъ лични спомени за минало щастие. Въ тая далечина отъ студеното и огрубено българско общество Вазовъ е петеменъ за любовь беззавѣтна; той е разтворилъ обятия и лови въ тѣхъ всѣкой симпатиченъ призракъ. И уловилъ е види се прѣзъ врѣме на своето прѣстояване въ Берковица прѣзъ 1879—1880. г. единъ призракъ плътенъ, живъ, способенъ да го разбере и му се прѣдаде до гробъ. Ама наученъ на прѣдпазливостъ отъ минали измами въ любовта, той не се прѣдава изеднжжъ на щастieto; той се двоуми, обсажда, прѣцѣнява, запуща се въ несвѣсть напредъ, спира се, затваря очи, и пакъ ламти да обсеби това съкровище, тоя изворъ на балзамъ за страстни болки. Обаче щастieto, дошло човѣку на крака, не го чака да умува, да се намждри; моментътъ съ него е винаги критически: или взимай, или ще отмине, и вече нѣма връщанье. Вазовъ не е приготвенъ за подобна *рѣшителностъ въ всяка минута*, па и не приготвенъ да отгатва тоя характеръ на минутата. Той е както повечето отъ насъ смъртнитѣ, че оцѣнява нѣщата по достоинство не въ минутата на тѣхното зараждане, въ минутата, когато въ атмосферата лъхти духътъ имъ и дири възлющение; той ги оцѣнява, когато сж вече създадени съ плътъ и кръвъ, когато процесътъ на битието имъ се свърши. Вазовъ не е поетъ ясновидецъ! Дхътъ на искрената, прѣдана и животворна любовь овѣва поета въ самотата му въ Берковица. Той се разтреперва, пада въ огънь, и когато се съвзима, зове любовния дхъ къмъ себе въ образъ на реално щастие (като че то може да има свои прѣдѣли въ пространството и врѣмето), въ образъ на прѣдметъ готовъ; ала дхътъ, останалъ така свободенъ отъ възплътение въ довѣрливата душа на поета, прѣска се, изчезва; тогава настая за тогава минута на горко разкаяние . . . Съ поета е изиграна една отъ ония

душежни драми, които не сж заминували речи нивого отъ поетитѣ, ама у всѣкого сж имали свои особни перипетии и резултатъ.

У Вазова тая драма се досѣща изъ една редица стихотворения въ „Гусла“, повечето отъ които сж вмѣстени отъ автора въ дѣла „Задушежни и любовни“; окръжки отъ сжщата драма се срѣщатъ и въ други, дори епически творения на сжщата сбирка. Самата драма се именува отъ поета „тайна“, тайна скжпа и скжпи страданията отъ нея — както гласи мотото отъ A. de Musset надъ тия стихотворения: „Et mon secret m'est cher et chère est ma souffrance“. Стихотворенията сж изработени частимъ въ Берковица, а частимъ въ Пловдивъ. Въ чистото сърце на нѣкоя невинна хубавица, мислена още съ неразбудено сърце, Вазовъ фърля сѣмето на любовта.

Мила момне, спишъ ли ти?

Твойто сърце спи ли?

Знай ли вече да тути...

Отъ любовъ гори ли?

Що е небе безъ звѣзди?

Безъ джъ що е роза?

И моминскитѣ гърди

Безъ любовъ защо сж? (104)

Люби! Любовта — е златенъ сънь, който мжчи, пали; той сънь е животъ! Който е любилъ съ огънь, само той живѣлъ е!... Подъ звука на тая пѣсенъ хубавицата се пробужда. Сърцето ѝ е въ жаръ и иска животъ. Поетътъ се сепнува. Не е мислилъ за такава изненада! Стари любовни рани, рани отъ измама и злочестина се развреждатъ. Катъ сяди и за тая срѣща за любовъ по другитѣ подобни, вече прѣкарани и отписани отъ смѣтката му, той е сирѣмо разбудения по негова вина любовенъ поривъ изпърво само галантенъ господинъ. Услажда му се да погледне въ синитѣ очи на хубавицата, да поеме изъ ржка ѝ малинитѣ, що носи въ своята кошница... Млади сж тѣ и двамата, очаква ги за напрѣдъ руенъ животъ, ала урисницата имъ е дала участъ не еднаква. Нейното бждеще свѣти; тя е честита дори съ кошницата малини! Прѣдъ нея кипи цѣлъ миръ отъ надежди; нейниятъ пжтъ е пълненъ съ цвѣтъе. Неговътъ обаче е пълненъ съ трънъе! Много идоли въ живота си той любилъ е и разлюбилъ; въ радостта намѣрилъ отрова, въ любовта — измѣна... Въ бой съсъ злото погубилъ младостта си. Той и тя сж си взаимно чужди; защото много нѣщо ги дѣли единъ отъ

други („Малини“, 14—15). Чудни сж за дѣвойката тая студена рѣчь на поета и тая негова неопытна за нея сирѣчь. Та му сочи пламъка, що е раздухалъ въ нея; та му е отдадена вече беззаветно, отдадена съ най-свѣтитѣ си чувства, ако и да не харчи за тѣхъ ни думица за признание. Разумътъ и ней зашепнува, че въ злочестъ часъ се е срѣцнала съ лице, което е нахабено за она животъ, що тя жѣда съ любовта си; ала страстьта я влѣче безъ спиръ!.. За минута тая божествена страсть извиква взаимность и у поета. Пълна хармония съединява душитъ имъ. Ала червекътъ на съмнѣнието, рожба на горчиви изпитания и врагъ на неприкриваната истина, изново прогризва жицитѣ на хармонията. Насладата си отъ сподѣлената любовь поетътъ чувствува вече като горчило. Той се потресва, и прѣзрѣние го овлада къмъ невинната хубавица... И той отблъсва, съ ядъ напуща новия си кумиръ, който се поваля вече въ праха! И тоя пътъ поетътъ не позна истинската, правата любовь; и тая любовь се отпечатва въ сърцето му съ рана, която отъ врѣме до врѣме се обажда, за да го дразни и да настройва свика му къмъ проклетия...

Минуватъ дни, седмици, години. Споменитѣ за миналото идатъ силомъ нагости. Тѣ сж жестокъ обличителъ на самотния все поетъ. Вазовъ кълне себе си, че уврѣме не е разбралъ говора на щастieto. Ние четемъ това въ нѣколко прѣмествни лирически екса подъ насловъ „Умолки“ (102—104). За разтуха поетътъ броди въ природата. „Казватъ, че небето ясно било вливало балзамъ въ сърцето. Азъ бѣгамъ отъ свѣтлина, бѣгамъ отъ всичко, що вика любѣ ме! То подлютава само язвата въ сърце ми.

Младъ съмъ азъ, бѣхъ гордъ и силенъ.

Бѣхъ, и не отдавна, да.

Моятъ духъ горещъ, укриленъ

Не прѣдвиждаше бѣда.

Помнѣ какъ въ вълнитѣ бързи

Плувахъ весело, безъ страхъ;

Помнѣ какъ съ оние сълзи

Смѣло азъ се подиграхъ!

Помнѣ, о душа страдална,

Твойтъ стонове, жолби,

Твойта клетва, рѣчь фатална,—

Твойта страшна рѣчь: люби!

Тя звучи — звучи, и вече

Прѣдъ менъ свѣти като жаръ,

Както огненнитѣ рѣчи,

Що прочете Вагтазаръ!

Изврата отъ любовния вонъ ме гори... Кой би могълъ да угаси тоя пламъкъ въ сърцето ми? Дружбата съ другия? Тя не умѣ, па и не може. Нова любовъ? Не бива: нѣмамъ мощъ да туря въгленъ живъ въвъ суха плѣва, остъръ ножъ въвъ вехта рана...

Идолъ чудний, идолъ страшний!

Колко лъти те сломихъ!

И прѣдъ твойтъ части прашни

Азъ чело си пакъ склонихъ!

Изъ прахътъ, въ кого безъ слава,

Гордостъта ми те свали,

Твойтъ призракъ пакъ вѣстава

И отъ менъ се не дѣли.

Той умътъ ми занимава,

Той въ душата ми цари,

Той сънътъ ми населява,

Гали, души ме, гори! . . .“

И продължава въ разкаянието си поетътъ: „Душа прѣкрасна, дѣ си ти? Дѣ венешъ? Прати ми една въздишка, да чуя какъ стенишъ! Искамъ да разберъ, че нѣйдѣ живѣешъ и може би за менъ милѣешъ. Викни; но мой вонъ не чакай да стигне до тебе... На-празно сърце ми прѣлива съ толковъ жаръ. Душата ми е храмъ отъ спомени; тамъ богува твойтъ ликъ, жестокъ и нераздѣленъ. Желалъ бихъ прѣдъ тебе въ прахъ да падна, да дамъ воля на страхъ и сълзи, да ти разтворя като съ ножъ това сърце разбито, жедно за балзамъ, съ ядове напитокъ; да те цѣлувамъ, да искамъ проникъ зарадъ менъ, създание нещастно — защото азъ те не разбрахъ! Безъ да зная, бутнахъ кумира въ прахъ. Въ скръбъта ти отъ това бѣхъ тихъ, студень, неблагоприятъ. Сторихъ те жертва на шопота коварень... Но дѣ си ти? Грѣешъ ли още, звѣзда *възточна, блъа*? Ала знамъ; за менъ си ти зашла!..“ (115—116).

Нийдѣ по-прѣди и никога слѣдъ това Вазовъ не е изливалъ съ такава сила огничавата жалба на болно сърце, което се отвърнало отъ блаженство, бидейки отъ по-рано развалено да го познае и прѣгрне. Вазовъ е любовникъ и въ „Майска Китка“; ала тамъ сърцето му своевратно си играе съ любовникътъ изрази както съ на-кити, на които дава всевъзможна наредъ и труфи съ тѣхъ всѣка женска фигура. Тамъ Вазовъ не люби, но се любичка, и на думитъ и постъпкитъ дава значение на просто развлѣчение, въ което има и тая сладость, че е прѣдставено въ свободни и леки форми на слога и на ритѣма. Другъ е обаче Вазовъ любовникъ въ гор-

нитѣ и още въ нѣколко такива стихове въ „Гусла“. Тѣ образуватъ една купчина съсь свой общи мотивъ и настроение; тѣ сж може би най-хубавата любовна элегия въ нашата литература и между всички творения на Вазова. Любовникътъ Вазовъ чезне въ тѣхъ отъ зло-полука въ любовта не сантиментално, но изъ най-скритнитѣ дълбини на душата си, ранена поради собствена негова слѣпота къмъ истината въ чувствата на една залюбила него, а разлюбена и погубена отъ него дѣвойка, чиста отъ лукавствата и лакомията на модната любовь. Тая купчина стихове, като стои прѣсната по страницитѣ на „Гусла“, не произвежда онова дълбоко, покъртно впечатление, което изпитваме, кога я наредимъ и гледаме въ единъ нанизъ и четемъ смисъла на отдѣлитѣ му маргари. Нѣщо Петрарковско лѣха изъ нея, ала не като догробна вѣрностъ на Петрарка къмъ Лаура, но като вѣчна горестъ отъ разкаяние за сторенъ грѣхъ и за надмѣнна подигравка съ чистата любовь.

Подъ влияние на горестта си и разкаянието Вазовъ не рачи ни да му се споменува вече за любовь и за хубостъ, за да не се помжти она идеалъ, който не позналъ и отвъргналъ, а сега разбира и обожава.

За любовьта не говори
И красотата не хвали ми,
Огънътъ йоще ме гори
И ранитѣ сж нелѣчими.

Чрѣзъ пламъка на тия рани се запозналъ поетътъ съ ада; въ любовь и хубостъ изчерпалъ всичко блаженство и разбралъ, че нѣма вече на свѣта щастие, нѣма съвършенство!.. Разбитъ е; нѣма страсть, за нови бури се не готви и равнодушно гледа, дѣ да фърли котва, да даде покой на измжчения духъ (93). Ала собственитѣ спомени не се отпжждатъ съ такава заповѣдъ. При всѣкой новъ случай тѣ се вѣставатъ, и може би съ укора, който сочи изъ тѣхъ къмъ поета, поддържатъ у него живота, понеже той повтаря така разкаянието си и прѣчиства душата си, за да я направи достойна за обичъ и уважение. Споменитѣ му рисуватъ „Сръщата“ съ неговата изгора и раздѣлата отъ нея (92—93). Това стихотворение не е доста ясно въ формитѣ си, които съдържатъ противни взаимно бѣлѣзи отъ нелюбовъ и любовь безумна, нито правилно въ концепцията, понеже обявява за смъртъ онова, което поетътъ болно жали, защото види се то му е било истински животъ. Тука всѣкакъ Ва-

зовъ не е на чисто съ чувствата си. Поегътъ нато наявѣ бесѣдува съ разлюбената. „Въ живота сме жертви и двама. | По слѣпъ случай се обрахме, обмижнихме, | Между наши дълбока бѣ яма, | Ние безумно се въ нея хвърлихме. Неотгатно чувство ни свърза. По сърца бѣхме чужди. Нашата свързва бѣ знакъ за мъчение. Азъ помня борбата въ сърце ти. Защо задуши ти гордото признание, че не можемъ живѣ заедно? Тогазъ би била дружбата ни по-къса, и раздѣлата по-лека!.. (А защо и поетътъ продължавалъ да виси на тая сърдечна верижка, та не я скъсаль прѣди да го разиде?). Раздѣлихме се. Ала сѣкамъ, че и вѣчността бихъ прѣгазилъ, само да те найда. Но не. Разбирамъ, че не бива. Не бихъ могълъ съ тебъ да живѣя, не бихъ искалъ вече да умирамъ“. Сирѣчь любовта е животъ, ала е нещастие. Раздѣлата въ любовта е смъртъ, ала тя е тъкмо истински животъ, защото води подирѣ си мъки и страдания. Така сѣди Вазовъ, когато си припомня оная божемъ „по слѣпъ случай“ срѣща, въ която го виждаме непригответенъ за вѣрна любовъ, виждаме го наистина „голъ каменъ, дѣто не е имало мѣсто за мечтанье“. А щомъ му засегнатъ споменитѣ вѣвъ врѣмето, когато разбралъ, че е криво цѣнилъ чувствата на изгората и лъжовно водилъ отношенията си къмъ нея, душата му почва да рони изкупителни съззи за жестоката обхода съ невинния ангелъ. Кога е самъ въ стаята си нощемъ, нощни „Звукове“ вдигатъ рой спомени. „Болно трѣпнатъ струни сърдечни, изново ликъ взиматъ случкитѣ далечни. Млъкнете звукове; азъ плача“ (93-4). Намъ е тоя плачъ на поета и жаленъ, и миленъ, защото въ него се съдържа откровеното му признание въ една свойщина на поетското му сърце: неспособностъ за *активенъ* дѣлъ въ любовното щастие.

„Зимна вѣчеръ“. „Навѣнъ е вѣтръ, мракъ и влажно. Дъждъ плющи. Азъ въ стаята при свѣщъ седж. Духътъ ми блуждае въ мрака; перото ми рисува невѣрно схванати чърти, ту пъкъ реди несвезни думи, блѣдни мисли, или въ драски своенравни си изливамъ душата. А осѣщамъ въ дѣното ѝ, че нѣщо живѣе и горещо тегли навѣнъ, въ свободенъ стихъ да се излѣе. Желанье ли е? Тъга ли е, или любовъ, слетѣла отъ незнайно? Иль образъ новъ? Нищо вече не ме привлича. Любихъ много, не щж вече: азъ ламтъ сега за сърце, *не азъ да го обичамъ, но то мене*. (Тукъ е пакъ бѣлѣгътъ на прѣситено и развалено отъ вѣтрна любовъ сърце, достойно за искрено съжаление; само прѣдана нему любовъ би го излѣчила, разбира се, доклѣ може тя сама една, безъ поетовото съучастие, да твори и крѣпи щастieto на двамата другари). Отъ прѣ-

дишнитѣ сърца ни едно не е за менъ тупало жежко; — ба не: имаше едно, ала отдавна е прѣстало да тупа. И тажно бесѣдувамъ съ хартия равнодушна; а колко бихъ желалъ да има тукъ при мене друга, любеща душа“... (101—2). Когато е въ бални салонъ и оркестрътъ гърми („*На балътъ*“, 91), а моми се носятъ катъ вихъръ, гърдитѣ имъ страстно дишатъ, поетътъ умисленъ, злочестъ въ тая тѣснота, катъ птичка изъ клѣтва лети далечъ съ душата си, въ край пълненъ съ спомени, дѣто безумно си разбилъ живота и заровилъ сърцето. Другъ пътъ прѣдъ прозореца му кацатъ „Гълъби“ (95—6). „Гълъби невинни, бѣли; стига сте се тждѣва въртели! Фръкнете на възбогъ, вѣнъ отъ сферитѣ страдални — тамъ, дѣто бурята не ходи, дѣто и поетътъ понѣвога броди. Отнесете тамъ мойта тайна, тамъ вѣвъ вѣчна пустота; заровеи я въ нѣвои мрълъ небесенъ. Тамъ оставете демонътъ, който ме изтєрава. Неватѣне, нека плава, дорѣ се прѣсне въ прахъ. Тая тайна не се поѣрѣва на свѣта, а въ гроба си азъ не щѣ да я нося“. Това е тайната на любовта му — все она, за която билъ казалъ Musset: „et mon secret m'est cher, et chère est ma souffrance“. Подъ страданията отъ тая тайна поетътъ чезне и брои днитѣ си. Свѣтътъ брои по пролѣтъта младинитѣ. Когато тя приближава, и поетътъ я осѣща — „осѣщамъ я, чувамъ нейний гласъ, осѣщамъ я по тайната надежда, по топлия духъ свещенъ, кой свѣта упива, ала и по сърцето, което силно се свива“... („*Джѣтъ на пролѣтъта*“, 96—8). „Подиръ погребението“ на любата си поетътъ се смущава въ дълбинитѣ на своето битие: обладаватъ го краесвѣтски тревоги за живота и смъртъта, за щастieto въ равенство подиръ свѣрпѣва на земния животъ (43—5).

Дали е била истинско лице тая люба на Вазова, която изтрѣгва изъ душата му тия сърдечни и жални бисерчета на елегичния му нанизъ, то не е въпросъ, който да е нуженъ за освѣтление на единъ кѣтъ отъ душевния му животъ прѣвъ 1880—81. г.; нужниятъ за тая цѣлъ въпросъ е: какъ любилъ поетътъ и що пожелалъ въ нивата на своята любовъ? На томъ въпросъ даватъ отговоръ пълненъ приведенитѣ стихотворения: той е любилъ съ жара на зрѣла пора, любилъ съ съ страстѣта на буйно сърце, любилъ искрено и шеметно, ала безъ вѣра въ щастие отъ тая любовъ, безъ способностъ да спомогне за таково щастие, да се жертвува за своята люба. Инакъ обаче не може да се не съгледа, че любата на Вазова е доста блѣда и неопрѣдѣлена.

Въ самотията си въ Берковица Вазовъ ще се е срѣщалъ съ различни хубавици, и по-често негли въ мѣста, дѣто къмъ тѣхъ стрѣлятъ погледитѣ на всички млади, дошли тамъ да се нагледатъ, насладятъ и безъ угризения на грѣшната си съвѣсть пакъ да си отидатъ. Изъ такава срѣда е навѣрно взетъ сюжетътъ на стихотворенията „Самодива“ (36—38), „Фанни“ (94) и „Оставьте ме да плача“ (98—99). Самодивата (по-право „вила“ = la fée), заблудила насамъ „далечъ отъ Рона кристална“, е жертва на срама и скръбта, паднала подъ гнѣва на живота, за да буди вражди и охота и да лази нищожна въ праха. Тя не е за гонение, защото не за шумъ, веселби, не за користъ е понесла тоя тѣрновъ вѣнецъ, а виновно е зарадъ нея може би обществото. Тя заслужава милость и думи за утѣха. Тукъ виждаме Вазова завзетъ съ единъ общочовѣшки въпросъ — за пръвъ път! Не жертвата на порока трѣба да се прѣзира и не порокътъ да се гони въ нейно лице, но причинитѣ, които го пораждатъ и поддържатъ. Стихотворението, отъ вида на романцитѣ, има единъ пристажитѣ,¹⁾ който или не спада тукъ, или пъкъ дава да се досѣща едно любовно прѣстѣпление, на което е очертано само врѣмето, а само то е замълчано. Поради това присѣтствието на пристѣпа разваля цѣлостта на творението. У „Фанни“ руменъ облакъ по лицето е протестъ противъ сѣдбата, що я фърлила въ чужди край за бѣдства. Поетътъ разбира, какъ изпада въ тѣхъ слабата жена отъ невѣрнитѣ думи на братя и доброжелатели отъ негова човѣшки ошуръ. Тя го плѣни съ хубостта си, ала той се бои отъ измама. Нѣщо възвишено е по концепция „Оставьте ме да плача“. То е пакъ една „самодива“, която изгубила въ гробъ сърцето, що единичко изявило прѣдано съчувствие къмъ нея между толкова други жърци на своитѣ пощѣвки за смѣтка на нейната чещъ и бѣднина. Тя прѣзира хорскитѣ присмивки, че била завързана между него и нея искрена любовь. Въ сълзи надъ гроба му намира тя утѣха за своето падение — грѣхъ чуждъ и брѣме на сѣдбата...

Охъ оставете ме тамо да идъ,
Дѣто клетникътъ почива и дрѣме,

¹⁾ „Чудно тихо луната лъщеше
Отъ високото хладно небе,
Чудно тихо природата спеше,
Чудна тиха природата бѣ.
И звѣздитѣ — души искровидни,
Боязливо трептахъ надъ насъ,
И печали и вещи обидни
До тѣхъ немахъ достѣпъ и власть“.

Тѣжна му гробнина искамъ да видѣ,
 Тамъ ми улеква отъ тежкото бремя,

 Помнѣ го йоще . . . Та какъ да не помнѣ?
 Нали го любяхъ? Нали той любѣ ме?
 Съ *милостъ, любовъ* само той съживи ме.
 Нека му хората мѣтатъ покоя
 Съ клетви безжалостни, съ укори груби;
 Въ менъ се умраза не буди къмъ тоя,
 Който билъ *знае* тѣй много да любѣ.

 Всички ме любѣтъ съ ласкателна дума,
 Чудатъ се съ моята хубостъ цвѣтуща;
 Ази съмъ роза паднала на друма
 Що всякъ помирише и пакъ я испуща.
 А мойтъ гърди ще биждѣ на всуе!
 Стовътъ ми никой сѣрдца не докача;
 Гробътъ му, само той, може да чуе:
 Охъ оставете ме тамъ да поплачѣ.

„Самодивата“ е дала види се всичко, за каквото е било способно сѣрце ѣ, та да намѣри щастие съ оплаквания покойникъ; па и приела ще да е отъ него достатъчна отплата за своя безцѣненъ даръ, понеже инакъ не би се тѣй почувствувала слѣдъ смъртъта му оставена, безутѣшна. Да е знаелъ и Вазовъ „тѣй много да любѣ“, да е умѣелъ сирѣчь да възнагради съ *дѣйна любовъ* любовъта на оная душа, която едничка живѣла зарадъ него, той завѣрно не ще дойдѣше до парадоксалната мисль, че любовъта е смъртъ, а раздѣлата животъ. Ама въ тоя парадоксъ е спасението на недѣйнитѣ натури, защото „борбата за животъ“ състои за тѣхъ не въ дѣйността, но въ страданието.

II. Отечество и природа.

Въ сборката „Гусла“ Вазовъ излива скръбъта си зарадъ апатията, която по-силно отъ всѣко оржие, употребено открито, губи, унищожавѣ у насъ поривитѣ за възвишеното, за доброто, унищожавѣ ги просто съ каменното безучастие къмъ тѣхъ. Тя не е остра както ножътъ на прѣслѣдванъето; тя не е жбѣта както зѣвътъ на завистъта; тя е оржие тъпо, което съ тежестъта си само мачка полѣка, възпира движението на соковетѣ въ организма и души безъ милостъ и безъ злоба. Послушенъ пажъ на божествения гласъ въ душата си Вазовъ не се вдава на тежината на тоя балванъ: той се изтрѣгва изподъ апатичния гнетъ на обществото, и съ лирата

си трае свободенъ въ природата — или затворенъ въ стаята си — та лови звуковетъ на звѣздитъ и планината, на споменитъ отъ недавното минало, на стоноветъ на онеправдания и сразенъ отъ бѣдата човѣкъ, на своето разтревожено отъ любовна страсть въ самотия сърце. Творенията на тая лира той пуска между отжпѣлата за таково изкуство гъла.

Обаче сщцата лира знае да замѣни възхищението и жалбата съсь смѣхъ и негодуване. Вазовъ е пипналъ съетата, нищожеството, глупостта на формитъ, въ които губи живота си българскиятъ отборенъ свѣтъ отъ чиновници, депутати и министри, отъ тирани на хартията и нови патриоти на шума и метала — губи го и мисли, че върши работа, а не види, че наштъ прѣдшненъ идеалъ, свободата, още не е постигнатъ, и че колкото се е спечелило, трѣба да се дозиджа и закрѣпя. И тъмо съ това види се ударилъ въ живо месо. Апатията на „патриотитъ“ трепнала. Тя се разбужда въвъ видъ на ожесточена злоба. Вазовъ казваше въ „Гусла“, че ще бжде честита оная българска книга, която се удостои поне съ едно ругателство. Злобата изсипа върху тая гусла цѣлъ товаръ. Тозъ пътъ поетътъ можеше да бжде доволенъ отъ толкова „внимание“. Вѣстникитъ се надпрѣваряха, кой по-безпощадно да умѣри, да рани поета обличителъ. Млади гости въ книжнината излѣзоха дори съ особни брошури да отрежътъ цѣната на всѣкой кжсъ въ „Гусла“, да охулятъ поета въ самоизмама и да го жигосатъ съ бѣлѣга на бездарность.¹⁾

¹⁾ Такава брошура е за любопитство „Критиката“ отъ Ивана П. Пачковъ, Пловдивъ, 1888. 8°. 16 стр. Нека посочимъ, какъ аргументира тя, за да оцѣни „Гусла“ и гуслара ѝ. „Гусла“ каже се чете съ мжа за сзика, защото мислитъ въ нея сж неестествени, стихътъ прѣсиченъ и дори „карикатуренъ“. Често Вазовъ ни казва, че живото е мртво и мртовото живо.

„Жертва очаква (ямата) бездушна, хладна,
Жертва очаква, че ти е гладна“.

Ямата е бездушна, т. е. неодушевенъ прѣдметъ, а е гладна като одушевенъ прѣдметъ!

„Пустота въ словата, въ душитъ,
Пустота пълни всичко у насъ“.

Празното пълнило; тогава пълното трѣба да празни!

„Вчера йощъ отъ тамо замаяли излизамъ“.

Излизамъ вчера, орж може би завчера, пиша прѣди двѣ недѣли!
Вазовъ не умѣе да гради фигуритъ правилно.

„Гурни спомени въ память кипжтъ“.

Въспоминанието уподобено на кипенито на едно кафе, което се вари! Като искалъ да стане оригиналенъ писачъ, Вазовъ писалъ „много къпави и невразумителни

При таково прѣдосегнато и страстно пробуждане на апатията противъ „Гусла“ радостта на Вазова трѣбаше да се именува скръбъ. Той разправя за това въ особенъ прѣдговоръ къмъ „Поля и Гори“. Цѣла наплъчъ критици... се надваряхъ въ деликатностъ и въспитание“. Другъ би се възгордѣлъ отъ тоя интересъ къмъ дѣлото и личността му. За тавава честъ Вазовъ намира труда си недостоеенъ, усилията си слаби; и му е жалъ за това. Жалъ му е, и скърби, такъвъ пѣленъ съ обиди и за авторитѣ си унизителенъ интересъ къмъ творенията му да излиза отъ хора млади, надежда на отечеството! Ако апатията у насъ вмрътвява, злъчката пѣнь убива. Поне критиката трѣбаше да бѣде безъ злъчъ и страсти. „Критиката, истинската, просвѣтената критика, която дава вѣнеча на талантитѣ и забвението на бездарността, е нѣщо най-желателно за единъ писателъ, който уважава мислата си, който желае истината и проси свѣтлината, която да огрѣе свѣстѣта му и пѣтя му“. Дѣто нѣма критика, тамъ е тъмнина, лутане, тамъ е умственъ застои. Ала „у насъ, които по силата на събитията, непрѣстанио се намираме въ възбужденно състояние, всичко е нелогичностъ, противорѣчие, крайностъ“. И критиката е оръдие на страсти; сѣдната въ нея е егоизмътъ. „Понеже не можемъ да създаваме, то събаряме; понеже... нѣмаме чела за вѣнци, — хвърляйте калъ по лицата!“ Приатели съвѣтвали Вазова да се защити отъ тая критика надъ „Гусла“. Не билъ противенъ на такава мисль; „защото когато единъ общественъ дѣецъ, единъ скроменъ служител на мисльта, който има нужда отъ довѣрието и съчувствието на обществото, се види безпощадно нападнатъ въ дѣлата си, въ честта си, въ вѣрата си, въ най-интимнитѣ си чувства, той има длъжностъ да се защити, както другитѣ се считатъ въ право да го окалятъ. Но какъ се слазя на такава печална арена, дѣто за сега единичкитѣ възможни оръжия сѣ заплювкитѣ и калта?...“ Затуй „прѣзъ тоя тѣженъ периодъ на горчевини и испитания“ Вазовъ поискалъ да отговори по единъ

прѣдложения и фразъ, напр.: „Зора имъ бѣше *цалука* дала — Животитѣ си смѣло — *Суровъ* мечтателъ“ (а какво ли щѣше да бѣде *печенъ* мечтателъ?). Не може човѣкъ да не забѣлжи „погрѣшкитѣ по конструкцията на еника“, напр.: „сестра ѝ *майка*“ *вм.* малката ѝ сестра; „азъ пѣхъ ви“ *вм.* азъ ви пѣхъ; „тозъ станалъ чиновникъ, други адвокатинъ“ *вм.* единътъ станалъ чиновникъ, другиятъ адвокатинъ. Българскиятъ езикъ изисква да стои прѣлагателнитѣ прѣдъ сѣществителнитѣ, които опрѣдѣлятъ, а не както ги туря Вазовъ по френски начинъ: „уста му блѣдни“ *вм.* блѣднитѣ му уста! Въ срѣдата на ритма у Вазова има много погрѣшки! „Азъ имахъ намѣрение да говоря за погрѣшкитѣ, направени въ развиванieto на мислитѣ... и пр.; нѣ като видѣхъ, че тогава ще трѣбва да напишемъ нѣщо по-пространно и отъ самата „Гусла“, то азъ са оставихъ отъ тая сѣзда“.

Кажки да не е била и „сѣдната“ за писаното на гл. 16 страници!

начинъ по-честенъ за него: той приготвилъ нова сбирка стихотворения „Поля и Гори“ (Пловдивъ, 1884. 8°. II—216+III стр.).¹⁾

Така постъпва Вазовъ отъ тогава и до сега, колчимъ излизе критиката у насъ да тури хулата на мѣсто на довода, прѣзрѣнието на мѣсто на поувата. И вижда се отъ всичко, че тоя видъ отговоръ отъ страна на дѣйци, безкористно отдадени на своето почетно призвание въ обществото и дирещи непрѣстайно истината, когато други съ своята „българска“ критика искатъ да ги унижатъ вмѣсто да ги оцѣнятъ — тоя видъ отговоръ е най-достойниятъ за тѣхъ и най-полезенъ за самото общество, та и за книжнината. И отговорътъ на Вазова противъ критикаритъ на „Гусла“ ни донесе новъ редъ творения на единъ зрѣещъ талантъ, който дава развлѣчение и поука на човѣшката душа, докарва я въ срѣщи и бесѣди съ природата, съ човѣшкитъ копнежи, съ народнитъ желания.

Сбирката „Поля и Гори“ е работена отъ Вазова прѣзъ 1882—1883., когато той се броеше гражданинъ на Източна Румелия, когато се ползуваше съ официалнитъ почести на депутатъ въ румелийското областно събрание, на членъ въ постоянния комитетъ при главния управител на областта и поддържаше дѣла на оригиналната българска словесностъ въ списанието „Наука“. Румелия, при всичко че бѣ приютила Вазова и му дала всѣко улеснение да лети подиръ своето вдѣхновение, е била за поета винаги създание нелогично, което за народния идеалъ е пагубна прѣчка. Съ тая Румелия и безъ Македония българската държава е била за поета, както и е, тѣло за поруга. Въ една политическа фантазия въ „Гусла“ той съ такъвъ ядливъ хуморъ характеризова българската свободна земя: „Туй държава ли е, или сновидѣние? | Какво е туй нѣщо безъ срѣда, безъ край, | Що дори не може да се начъртай? | Какво е туй тѣло безъ глава, безъ плещи, | Безъ крака, безъ ржцѣ, а съ тжрбухъ вонещи? | Кой окастри тжй злѣ тоя живий трупъ? | Кой го прѣсъздаде по тозъ начинъ глупъ? | Та кой бѣ творецътъ на това създание, | Осждено пища на други да стане? | Сърбинъ, Влахъ, Османецъ — всичкитъ по членъ | Отъ туй живо тѣло глождятъ тоя день. | На това създание — жалка ирония, | Що отъ слабостъ гине, мре отъ анемия | Баща се нарича

¹⁾ Тая сбирка прѣкара *второ* издание „исправено и допълнено“ въ 1893 г. (8°. II. 155). Спроти първото издание исправката състои въ това, че сѣ изоставени 22 стихотворения и цѣлитъ крайъ „Елопея на забравенитъ“, а допълнението е, че сѣ прѣпечатани 12 кѣса изъ „Гусла“ и вмѣстени изъ „Зора“ 10 „Македонски совета“ и 2 други стихотворения — всичко отъ 1885. год. Тая нови добавки иматъ за прѣдметъ все Македония, за която по него врѣме много се говорѣше въ българския и въ гръцкия печатъ.

берлинский конгресъ, | А цѣла Европа мащиха е днесъ, | Тѣ го пазатъ, милватъ, и стискатъ, и дѹшатъ, | И нетѣрпеливо пулса неговъ слушатъ, | Всѣкой го ругае, тласка всѣки часъ | За да му доваже свойта мощъ и властъ | Голѣмо и, малко, Михай-Витязъ даже, | Случай не изгубва да му се покаже. | Кихне ли случайно, издаде ли гласъ, | Мрьдне ли се нѣкакъ, ето въ сѣщий часъ | Европа се стресне, жицата работи | И възъ него сипятъ облакъ цѣлъ отъ ноти, | Ултимати бурни, протести, псувни!“ (Гусла, 125).

Призованъ да живѣе въ това отечество, да върши свой дългъ въ срѣдата на неговитѣ синове, Вазовъ намира, че тия подирнитѣ се лутатъ въ мракъ относително общия стремежъ и усилия на народа, понеже се въвиратъ въ него и го тревожатъ не съ идеи за неговото велико и далечно още бъдеще, но съ идеи за цѣпенъе, за умраза и гонения; тѣ го кжсатъ съ дѣла, въ които той се увлича, а тѣ вадятъ ползата за себе. Какъ мисли за своя дългъ поетътъ, изважалъ го е въ стихотворението „Дипломиранитѣ“ („Гусла“, 138—140), дѣто се защищава противъ ония, що го намѣрили недостоеенъ да бжде членъ на областното събрание, понеже нѣмалъ диплома за наука.¹⁾

Азъ малко се учихъ и малко ази чинѣ.
 Не сжмъ донесълъ плодъ отъ никоя чужбина.
 Подъ тоя небосводъ родихъ се и рагнахъ,
 И само тозъ въздухъ отечески дипахъ,
 И — самораслякъ дивъ — на тая почва дива
 Намирахъ си храна и пияхъ струя жива.
 Навикнахъ йоще младъ да вѣрвамъ въ честността,
 Да мислѣ, че у насъ къмъ ближний любовта,
 Съзнанъето въ дългъ, полѣтътъ къмъ зората,
 Къмъ правдата света, къмъ зракътъ, къмъ борбата;
 Готовността за все: за жертви, за бѣди,
 Когато се касае за работи свети —
 Нѣща излишни вамъ и много рѣдки тука, —
 За мене сж поне най-красната наука!
 Тазъ книга четохъ азъ

Азъ имамъ йоще тазъ наивность вѣвъ свѣтътъ
 Да мислѣ, че сърдцето трѣбва при умътъ,
 Че напиятъ кумиръ не състои въ златото,

¹⁾ Вж. забѣлжката вѣвъ 2. издание на „Поля и Гори“, дѣто е прѣпечатано това стихотворение, стр. 145.

Че можешъ, ако щешъ, и безъ скръпенъ дилломъ,
 Да бъдешъ добри и честни мълчишикомъ.
 Доброто азъ не *праща*, но вѣрувамъ въ доброто.
 Далечъ е идеалътъ, но азъ го гоня пакъ.
 Азъ слабъ съмъ и неукъ, но пакъ се сѣщамъ якъ,
 И труда се безъ спирь, на всякой, който чува,
 И търси красното съ привѣтливо лице,
 Туй слово да прѣдамъ, що въ моето сърдце
 Природата го вдъхва и Господъ го диктува.

.

Така като схваща и изповѣда дълга си, Вазовъ характеризова до шушка вѣрно себе си въ изработената до тогава поезия: той обича ближния и всичко свѣтло и право, съсъ сърце разбира народния идеалъ и насърча къмъ него, готовъ е и да гине за доброто, стига да го завлече единъ порой въ борбата, защото самъ трепетно слѣди това добро и вѣрва въ него, безъ да го дири активно и върши. „Изворътъ на всѣко величие — слѣдва въ изповѣдта си поетътъ — стои въвъ волята, не въ външното отличие; славнитѣ мечти цвѣтатъ въ сърцето ни, и само отъ тамъ могатъ високо да летятъ“.

Съ това съзнание поетътъ не се намира въ хармония съсъ своитѣ околнѣ. Животътъ, който тѣ движатъ и пълнятъ съсъ своя шумъ, не ражда дѣла, въ които общиятъ идеалъ да живори, да се кове и изработва. Поетътъ не се срѣща съ фактове, каквито тѣй достойно бѣха разиграли неговата лира токо прѣди освобождението и веднага при самото него. И както прѣди двѣ години бѣ прѣкаралъ въ самота, въ природата и въ личнитѣ си тревоги и спомени, така и сега се лъчи отъ обществото, което оставя да бушува и се гони въвъ взаимнитѣ си интереси и вражди, та дири въодушевление въ природата и прѣживѣното славно минало, ала пакъ безъ да губи изъ очи задачитѣ на народа за непосредното му бъдеще. Въ тия условия той изработва съдържанието на „Поля и Гори“.

Тая сборка е раздѣлена отъ Вазова на 3 дѣла, и вече не по идеята на творенията, както бѣ сторилъ въ „Гусла“, но по вида на тѣхната изработка. Въ I. дѣлъ, означенъ „Поля и Гори“, сж прибрани *лирически* ежсове, рисунки на личното настроение на поета; II. дѣлъ е нареченъ „Епопея на забравенитѣ“ — *епически* портрети, продължение на сжщо такива, започнати подъ сжщото означение въ „Гусла“; и III. „Хуморъ и Сатира“. Писани сж тия стихотворения или въ Пловдивъ — особно прѣзъ зимнитѣ мѣсеци, когато и мисълта съ тѣлото се тули отъ външнитѣ негоди и се прѣдава на тихи мечти и размишления — или пъкъ нѣдѣ вънъ

отъ шарения градъ, въ лѣтни кѣтове за отмора и растуха, дѣто духътъ се освѣжава и сѣло се пуца да бреди по непристъпнитѣ глѣбини и висини на природата или въ фантастичнитѣ сфери на вселената и битието. Такива мѣста сж най-вече Хисарътъ въ Сръдна-гора, село Бая въ Родопитѣ и Сопотъ подъ Стара-планина.

На първо мѣсто намираме въ тия творения възгѣта *българската природа*, самиятъ български селянинъ въ нея — кърмачка вѣчна на кротостта у човѣка и на почита къмъ всичко чисто и високо. Въ „Поля и Гори“ ечи за пръвъ пътъ лирата на Вазова тъй мощно и омайно, че го прави на единтъкъ и до днесъ недостигнатъ поклонникъ на естеството, изъ което сісаме здравия планински въздухъ и сме му задължени съсъ своето име и благородни полѣти за бъдещето. На сѣверъ Стара-планина, на югъ Родопитѣ, и съ далечната Рила къмъ западъ зовѣтъ поета въ своитѣ нѣдра, шупнатъ му своитѣ прѣмездия, разкриватъ му всички тайни и страсти на своето вѣкове живѣло, а вѣчно младо сърце и въ възторга на лирата му дишатъ съ непристорната си откровеностъ за всѣкого, що би дирилъ въ тѣхъ слово за симпатии и за ободрение. Когато се втурне въ „*Родопитѣ*“ (99—102), поетътъ не постига да изкаже тържеството на душата си отъ толкова плѣнителни видове и омайни образи, които го обзиратъ изеднажъ въ прѣдѣлитѣ на облачнитѣ висоти и на съвършената чистота отъ човѣшка поквара. Да би ималъ крила, той би плувалъ въ тоя етирни океанъ, дѣто тъй обичатъ да се въздигатъ поетскитѣ мисли, далечъ отъ смрада долу, дѣто духътъ излѣва като робъ вързанъ въ съмнѣния. Отъ сжщия видъ сж, гиздави по строй, увлѣкателни по живописъ и чувства, музикални по рѣчь „*Кръгзорътъ на Пловдивъ*“ (92—94), „*Майскии видъ*“ (96—97). Дивна е химната „*Къмъ природата*“ (34—37) съ възторга отъ природната лѣпота и вѣчна младостъ и съ тѣжкия въпросъ, защо човѣкъ имъ прѣдпочита своитѣ дрипи и ръжда. Още по-тѣженъ е поплакътъ на поета, съ който завърша славословието си „*Отечество любезно, какъ хубаво си ти!*“ (7—8):

Ахъ, ний живѣйме въ тебе, кат' сжщи чужденци,
И твоятъ дивенъ видъ ни не страска, не примича.
Рогачътъ въ планинитѣ по-много те обича,
По-харно те познаватъ крилатитѣ пѣвци,
Но ний не видимъ нищо, нахъ нищо не ни трѣба,
Доволно е, че давашъ покривката и хлѣба,
И ние въ тебе, майко, ще умремъ чужденци!

Вазовъ надъ всичко обича светата си родина и заради нейното бъдеще не би я мѣнилъ за нивоя друга земя („*По райскитѣ долини*“, 9). Единъ смѣлъ, дори безуменъ възлазъ къмъ върха на щеметната урва „*Зли-пропъкъ*“ (56—59), изписанъ живо съсъ своя страхъ, опасностъ, двоумение и устремъ напредъ до пълна сполука и божествена наслада, е поставенъ отъ Вазова за отлично сравнение съ полѣта на гения изъ тлѣния мракъ къмъ безсмъртната свѣтлина.

По свързка на прѣдметитѣ Вазовъ се увлича отъ идеитѣ, възбудени отъ природата, и минува съ лирата си въ просторитѣ на *отечеството*, дѣто се срѣща съ живота и стремежитѣ на народа. А тоя народъ, който обитава чародѣйната за поета природа, срѣди нейнитѣ долове и планини, подъ нейния дѣхъ и свѣтликъ, е ималъ свое минало, прѣкарва врѣме сегашно и мечтае за нѣщо бѣдно. Той е разфѣрленъ между Дунава и три морета, разпрѣрѣзанъ съ величавски планини — Балканъ, Родопи, Шаръ, Пиндъ, Рила — сѣкашъ нарочно поставени граници за дѣлба; ала той е все пакъ единъ! По-лесно биха се издигнали зидове зарадъ лѣта на орловитѣ крила; по-скоро би се прѣсѣкла на двѣ грѣмъвната стрѣла, но не могатъ запрѣчи планинитѣ, не могатъ разсѣчи тѣ на части българския народъ. „Берлинъ, отъ тебъ се не боимъ! Насъ ни свързува тѣсно минало страдално, кръвъ еднаква, единъ езикъ, една сѣдба и духъ, и нѣщо *нераздѣлно* — цѣло бъдеще съ борба!“ „*Прѣградитѣ на България*“ (116) сж прѣдъ нашия идеалъ — *всебългарско обединение* — сѣнка и димъ!

Отъ далечното си минало — отъ давни вѣкове, прѣзъ които името на българина се е равнило съ името на стара Византия, разбуждало е завистъта и на вѣчния Римъ — ние не притежаваме памѣтници на гения и изкуството, както виждаме това за гърцитѣ и римлянитѣ; дори и нашата история прѣдставя блѣдни редове, които врѣмето оцѣнило достойни за записване, ала послѣ пакъ самъ заличило. Обаче това никакъ не може да ослаби нашата любовъ къмъ своята земя, къмъ своя трудъ и езикъ, защото и въ сиромашията си наштътъ народъ е прѣдметъ за въодушевление на отзивливата поетова лира. „Обичамъ те, о родино света, защото си за сбичъ съ теглото си, съ позора си. Ти даде ми милувката и първия покровъ; въвъ тебъ узнахъ търпението и рано привикнахъ на борба; въвъ твоето унижение черпя вдѣхновение за мечти и пѣсни; защото въ послѣднитѣ дни на прѣсното си минало, въ неравната борба ти биде юнакъ, роди Шипка и Батакъ. Тѣ сж днесъ твоитѣ Пантеонъ —

горда останка отъ гръцкия прѣминалъ животъ, твой Колизей — разрушенъ споменъ на римската свѣтоборна воля. Недѣй тажи България, че нѣмашъ такива тъкмо паметници; не гледай назадъ, не жали умрѣлото: прахътъ остана прахъ. Прѣдъ тебъ стои началото и бъдещето грѣй. Гради въвъ него лѣпости; създавай въ него — не грубото, тлѣнното, безъ мисль и животъ, но паметници отъ честни трудове, които плѣсента не смѣе да споходи („Паметниците на България“, 103—107).

Нетлѣннитѣ дѣла на труда въ полза на народа и на потомството поетътъ е възпроизвелъ и въ тая сборка, както въ прѣдишната „Гусла“, въ редица епически портрети „Епопея на забравенитѣ“ и въ пѣсни за събития изъ днитѣ на възстанието на роба. Сжщо тъй съзира Вазовъ тоя най-свещенъ паметникъ на народното величие и въ безшумния подвигъ на българския орачъ. „Ето го истинскиятъ благородникъ и художникъ на народната сѣдба и слава — който сѣе, жне, безъ наука, никому съ нищо незадълженъ, и житаръ на свѣта, безъ да води за това тевтери и протоколи („Прѣдъ гумното“, 30). Сатиричната вълна въ завършъеа на тая пѣсень разваля основното ѝ настроение, съвсѣмъ далечно отъ хартийната дѣйностъ на чиновна България. Възъ неотколѣшно турско гробище е свилъ сега българинътъ гнѣздото си. Коститѣ на прѣдишния господаръ негодуватъ отъ тая „кяфирска“ дързостъ и въ нощна тревога се вдигатъ за отпоръ. Ала бодриятъ новъ стопанъ кротко ги отбива: дошли сте вие съ вихъръ, мухлясали сте въ лѣнь, паднали сте въ земята. Вие сте прахъ злодѣйски, и бъдете благодарни, че поне земята безъ ропотъ ви търпи. Стойте си тамъ; сега е време друго. Натиска ви и разврата ги замѣни другъ духъ — на правда, миръ и благодать („Оживѣлитѣ кости“, 23—5). Цѣлата българска робия и освобождение се оглеждатъ като културенъ прѣвратъ въ тоя художествено схванатъ образъ!

Обаче сегашното се вѣсти между насъ и съ грозни пороци, които ни правятъ наврѣмени да се стрѣскаме за бъдещето. Вазовъ е зачекналъ тия пороци въ нѣкои отъ своитѣ лирически пѣсни, а още по-рѣзко ги е жигосалъ въ доста сатирични кжсове. Той се спира прѣдъ столѣтница джбъ, който дълго живѣлъ, бѣди страшни видѣлъ и работи голѣми, та дори и царя Александра. Честитиятъ джбъ може вече да слѣзе въ гроба: отъ насъ, люди малки, що велико може да види? („Столтникъ“, 31). Между насъ пуца своитѣ корени едно безчувствие къмъ подвига и свободата, една неблаго-

дарностъ за жертвитѣ, съ които е откупена, а изъ тия корени влиза въ ствола сокъ на празния шумъ на личнитѣ вражди и гонения за топло мѣсто и печалба въ държавата... Патриотизмътъ е средство за обогатяване; за всѣка постъпка имаме два аршина и двѣ тегла: едному се прощава и кражба, и развратъ, и шарлатанство, стига да не сж извършени публично, а другото за туй наказватъ, поворятъ и убиватъ (вж. „Свѣтскитѣ условия“, 201—202). Всѣкой е либералъ, пази свободата, кори мрака, проповѣдва образование, хвали честността; но пази Боже да поддържа това искрено! (вж. „Практиченъ“, 203—4). Въ таково общество и пѣвецътъ нѣма насърчение; защото ако се оплаква, че то не го разбира, самъ той си е кривъ (вж. „Общество и пѣвецъ“, 213—216). Какъ да му разбира то чиститѣ, идеалнитѣ възгласи, когато несподѣля той страститѣ му, борбитѣ, дневниятъ шумъ?

Поетътъ пѣлъ нѣкога другоаче, и всички внимали тоя сърдеченъ напѣвъ. Да, тогава въ сърцето на всѣкого се таеше борецъ противъ робството! Сега тамъ свѣтли искри не грѣятъ. Сърцата сж втопени въ мърсота. Честитъ е пѣвецътъ, който не слазя отъ висотата си! До-ще врѣме да се разсѣе тоя мракъ, и тогава почвата ще роди пророци. По поржчка — само да бжде разбранъ и похваленъ отъ закоравѣли къмъ възвишеното съграждани — пѣвецътъ не бива да пѣе! Дайте на вѣтъра волността, а на поетовата мисль дайте пространствата, небесата. Въ тѣхъ намира той утѣха отъ горести, разтуха отъ обиди и надежда за по-добро бъдеще. То му се мѣрка постоянно като идеалъ на всенародно обединение, зарадъ което ще трѣба да се врѣпши у народа честната сила и безкористната вѣра. За да можемъ да сковаемъ идеала — *да бутнемъ балканитѣ измежду ни*, трѣбать мишци, великани (10)¹⁾. Ала мразъ е сковалъ сега земята, и моятъ родъ спи непробудно. Ние, борци унили, шумимъ безъ полза, и умътъ, дѣлата ни сж нищоженъ торъ... И пакъ не! Торътъ гние въ позора, но въ него има великъ залогъ — отъ него подъ слънцето, подъ гения узрѣва всѣко зрънце! („Торъ“, 32—3).

Между туй, докѣ съзре „торътъ“ своята животворна мощъ въ дѣла на живота, поетътъ не може доволенъ да скръсти ржцѣ, да напусне поста си и призванието. Прѣдъ очитѣ му реалниятъ миръ не може да не го вълнува съсъ всичкитѣ си дребни и велики страсти

¹⁾ Въвъ 2 издание на „Поля и Гора“ липсува.

и стремежи. „Разлюляха се нашитѣ надежди; часътъ докара зли измами, нови прѣмежди. О тежко на това поколѣние, което расте ерѣдъ измами горчиви. Какъ е тежко, кога животътъ захваща съ разбити надежди! (63). Лийѣ нашто поколѣние, наврѣдъ застой и мразъ; нѣма вдъхновение... Кадѣ вървимъ, не мислимъ; нѣмаме посока. Стресни се плѣме закъсѣло! Иде потомството — ще му завѣщавашъ? Боже, не оставий морява безъ звѣзда, а народитѣ безъ идеали! (41)... И често мисля азъ печално (39), коя е нашата ежба, какво ще оставимъ на потомството: доблестъ или свобода? Умрѣлитѣ я добиха, ние живитѣ ще я затриемъ!.. Ама не вървамъ, че до край ще бѣде нашата родина жертва на злото. Въ ново поколѣние ще оживѣе духъ великъ и ще огрѣе слънце нейното обединѣне, и тогава — ала мене може би не ще ме има!.. (43). Не дай боже да загинемъ безславно въ тоя глупи часъ, безъ новъ пламнѣ въ сърцето. Прати ни Боже отъ милость нѣкой спасъ, нѣкой ударъ животворенъ! (79).

Таково е настроението на Вазова подиръ назрѣлитѣ чрѣзъ нашето освобождение свѣтли надежди и при възниклитѣ въ началото на свободния ни животъ — апатия къмъ възвишеното, лакомство за печалбата, отсъствие на пориви за общи идеали. Наистина и Вазовъ не намира още огнището, олтаря на своята лира прѣзъ това врѣме, та се кланя ту на споменитѣ отъ миналото, ту пъкъ на природата около себе, наврѣмени и на нѣвоя общочовѣшка мисль; при все това *идеалътъ на обединението* на разкъсания народъ съкашъ изпѣва доста опрѣдѣлено, за да бѣде еднороденъ съ идеалитѣ му отъ първия период¹⁾.

¹⁾ Горѣ-долу сѣщото заключение за настроението на Вазова въ „Поля и гори“ намираме въ единичката може би по-широка оцѣнка на таа сбирка отъ укрития Х. Х. въ книжката му „Двѣ статии по нашата литература“ (Ломъ, 1898. 8°. 48). Оцѣнката е направена въ първата статия, онасловена „Ив. Вазовъ като поетъ партизанитѣ и поетъ художникъ“. Авторътъ мисли Вазова художникъ въ творенията съ прѣдметъ природата; ама криво го схваща той като партизанитѣ въ творенията, дѣто има по нѣкой халивъ стихъ за упадъка и оглушението на народната свѣсть у българското общество подиръ освобождението. Въ самата статия дори и нѣма развитие на твърденѣе за нѣкакво „партизанство“ на Вазова, но има посочване на разлика въ убѣжденията у поета и у обществото. А кой поетъ ще учи обществото на нѣщо, което то откога вече изповѣда и върши? При това авторътъ на статията, като се сили да улови Вазова въ прѣкалена хула на обществото за материализмъ, изтъкнува, че самъ поетътъ признава у това общество честни имена. Това излиза отъ неправилно разбиране сатиричнитѣ стихотворения „Не мислете за тѣхъ“ и „Забравенитѣ“ (157—160; въвъ 2. издание липсватъ!). Единъ отзивъ за книжката на Х. Х. (= Г. Заветовъ) вж. въ Български Прѣгледъ I. 2, 155—6.

Идеята за „отечество“ у Вазова — главно въ „Поля и Гори“ — се опитва да развѣщае една глава (II.) отъ „Етюдитѣ“ на д-ра К. К. Кръстевъ „за стихотворната

Като е пропусналъ струя отъ своето искрено негодуване или скритъ ядъ на присмѣха въ доста хумористични и сатирични творения, вмѣстени въ „Поля и Гори“, Вазовъ се опомня една минута и се гледа самъ несправедливъ, или по-скоро прѣстрогъ къмъ своето врѣме, къмъ сънародници и отечество. „Въ минути на тага и злъчка и азъ при общия укоръ придружавахъ своята хула, роде мой, ала не съмъ те клеветилъ. Прости! Жестокъ къмъ тебе бивахъ, но не безъ вжтрѣшенъ болежъ; отровата, боя изливахъ, изгаряше ме менъ напръжъ (42). А въ борбитѣ, борби нечестни, които се разиграватъ около мене, виждамъ, че малко мѣсто има за грѣсни. Родино, ще те оставя. Въ тебъ душата вкушава само злъчка и стидъ. Ще те изгубя(?), ще бѣгамъ! Чини ми се, отъ далечъ азъ по-много ще те любя“... (62). Вазовъ тича въ природата; замечтава и за по-далечно отлѣчане. Ражда се въ него желание, да подиша въздуха на Елада, на Италия... Кога ще иде тамъ, дѣто расли гении, мѣчили се надъ тежки задачи; дѣто е пълно съ прѣдания, съ бѣлѣзи на слава, достойни въ праха си за поклонъ? („Желание“, 80).

поезия на Ивана Вазовъ“ (вж. „Трудъ“, Търново, 1888. год. II. 628—630 и 757—768). Авторътъ (младежки занесенъ въ *свободата* си, да пише *отъ себе си и за други*) си поставя въ тая глава задача „да прослѣди, каква роля играе у Вазова идеята за България“; ала задачата е останала далечъ неизпълнена съ нѣколкото коментирани стиховни извадки, въ които г. Кръстевъ само е казалъ „мнѣнието си, ако и несвързано и безъ система“ (766). Затуй може би и липсватъ главитѣ отъ тия „етюди“ въ сборника на г. Кръстева „Етюди и Критики“ (София, 1894. 8°. 279.), дѣто сж ги замѣстили други по-сдържани етюда за Вазова. Къмъ тѣхъ ние ще се позовемъ, дѣто бже мѣсто.

ВѢСТИ и ОЦѢНКИ.

Надпись отъ г. Шуменъ.

Долниятъ надписъ е намѣренъ на сѣщото мѣсто, дѣто бѣ изкопанъ и обнародванитъ отъ насъ български надписъ отъ XV в.¹⁾ Той ни е съобщенъ отъ г. С. Кръстевъ, шуменски кметъ (комуто поднасяме тукъ своята благодарностъ), въ факсимиле, което иде по-долу въ $\frac{1}{4}$ отъ голѣмината на надписа.

При всичкото първобитно и своеобразно начертание както на човѣшката фигурка съ протегната къмъ надписа ръка, така и на буквитѣ, надали може да има съмнѣние, че горниятъ надписъ е написанъ съсъ старобългарски букви. Това ясно показва употребението на ѣ въ края на думитѣ, а сѣщо и послѣднитѣ букви отъ втория и третия редъ, българщината на които лесно е да се познае. Обаче да се прочете и разбере колко-годишъ съдържанието на цѣлия надписъ не ще може само съ старобългарския езикъ.

Така, първитѣ три думи могатъ да се обяснятъ само съ гръцкия езикъ, като ги четемъ:

ΑΠΟΔΡΑΣЪ, въ която ѣ е поставенъ по аналогия съ другитѣ български думи или по-скоро по навикъ, и не е мѣчно да се види частичното аористово отъ глагола ἀποδράσκει = „избѣгвамъ“, „тайно излизамъ“, „скривамъ се“.

ГН несъмнѣно стои вм. γῆ, или вм. γῆν отъ ἡ γῆ = земя, и ще трѣба да се постави въ зависность отъ ἀποδράς; тогава въ първия случай ще значи „заради земята“, а въвъ втория „отъ земята“.

ΙΛΑΣΑ аористъ отъ ἱλάω — „умилостивямъ“.

Послѣдната дума СМН по смисълъ допълняме смир[еннаго].

И тъй цѣлиятъ надписъ би се чель:

ἀποδράς γῆ (или γῆν) ἱλάσθ. Христосъ Богъ да прости смир[еннаго], т. е. като избѣгахъ (скрихъ се) заради земята (или отъ земята, т. е. заради или отъ свѣта, хората), умилостивихъ. Христосъ Богъ да прости смирения.

Доколкото може да се сѣди по съдържанието и по находището, напиятъ надписъ иде още еднажъ да потвърди изказаната отъ насъ мисль за сѣществуваньето въ мѣстностьта „Кьошконетъ“ при Шуменъ на нѣкой скитъ или постница, дѣто сѣ се подвизавали монаситѣ отъ

¹⁾ Вж. ПС., LXI. 726 и слд.

близкия манастиръ св. Троица, каеѣвто монахъ е билъ извѣстниятъ вече намъ о. Стилианъ.¹⁾

 ДѢЛАЮЩА СЕБѢ
 ДѢЛАЮЩА СЕБѢ
 ДѢЛАЮЩА СЕБѢ

(Надпись отъ Шумень, въ 1/2, отъ естествената голѣмина.)

Колкото за врѣмето, къмъ което ще трѣба да отнесемъ горния надписъ, той несъмнѣно ще да е отъ по-късно врѣме, и може би отъ XVI. вѣкъ. Тая смѣша отъ грѣцки думи съ български ясно ни показва, че грѣцкиятъ езикъ е билъ вече въведенъ въ нашата църква; обаче при все това авторътъ на надписа смѣта за необходимо да посочи българската си народностъ.

¹⁾ ПС. LXI. 729

Дѣ е починалъ послѣдниятъ български патриархъ Евтимъ Търновски?

Споредъ свидѣтелството на исторіята послѣдниятъ български патриархъ Евтимъ Търновски, слѣдъ като чудотворно билъ избавенъ отъ смъртното наказание, на което билъ осъденъ отъ мѣстния паша слѣдъ покоре- нието на Търново, заедно съ много други знатни българи билъ изпратенъ на заточение. По всѣка вѣроятностъ по-знатнитѣ българи сж били изпратени нѣкъдѣ си въ Мала-Азия; но за патриарха Евтимия положително се знае, че той, слѣдъ като трогателно се прощавалъ съ своитѣ поробени вече сънародници и ги благославялъ, отведенъ билъ въ Македония, но въ кой градъ и въ кое мѣсто, за това исторіята нищо не ни казва.

Въ битността ми княжески търговски агентъ въ Сѣръ (Македония) прѣзъ 1900. г., азъ покрай друго можахъ да съберѣ нѣкои свѣдѣния по тоя въпросъ. Тия свѣдѣния ако и да не разрѣшаватъ окончателно въпроса, но въ всѣки случай, иска ми се да вѣрвамъ, не малко ще спомогнатъ, за да се освѣтли той единъ день по-добрѣ, понеже не е отъ малка важностъ да се знае, дѣ е свършилъ мъченишкия си животъ Евтимъ Търновски.

На два часа разстояние на изтокъ отъ Сѣръ, въ една малка планинска котловина на планината Възъ-дагъ или Смиѣница планина, сѣществува единъ старъ манастиръ на св. Иванъ Прѣдтеча, или по грѣцки нареченъ „Продромъ“. Тоя манастиръ е сѣществувалъ още прѣди нахлуването на турцитѣ, и когато сръбскиятъ царъ Стефанъ Душанъ врѣменно окупираше тия мѣста въ 1345. год., той взелъ подъ свое покровителство манастира и го надарилъ съ особени привилегии. Братството на манастира отъ благодарностъ къмъ Душана освѣнъ че го прогласило за покровителъ, но заповѣдало да се изобрази на една отъ манастирскитѣ стѣни образътъ на Душана и на съпругата му. Това изображение сѣществуваше до 1900. година. Бившиятъ сръбски консулъ въ Сѣръ, г. Браниславъ Нушичъ, като се научи за тоя цѣненъ паметникъ за сръбската исторія, сѣщата година прѣгледа паметника и се приготви да го фотографира. За тая цѣлъ той слѣдъ нѣколко дни отиде въ манастира съ фотографския си апаратъ за да направи снимката. За негово голѣмо очудване обаче изображението бѣше изчезнало отъ манастирскитѣ стѣни и г. Нушичъ се върна съ разбито сърце отъ несполуката си. Гръцкиятъ серски митрополитъ Григори заедно съ манастирския игуменъ архимандритъ Христофоръ заповѣдали, да се изличи образътъ на Душана, защото билъ Душанъ отлъченъ отъ православната грѣцка църква като еретикъ, и неговътъ образъ не бивало да скверни единъ православенъ храмъ. Слѣдъ това се подкачиха дълги прѣписки между сръбското посолство въ Цариградъ и вселенската патриаршия, но разбира се вандализмътъ на грѣцкитѣ калугери съ нищо вече не можеше да се поправи.

Отъ обстоятелството, че Душанъ е *взелъ подъ свое покровителство* манастира св. Иванъ, се разбира, че тоя отъ по-ранни години е билъ въвъ владѣние на българитѣ, понеже и днесъ се намира въ срѣдната на едно гѣсто българско население, па и братството му се състои отъ българи изъ околнитѣ села, но, разбира се, до единъ грѣкомани, защото манастирътъ възъ обща основа се управлява отъ грѣцката патриаршия.

Въ тоя сѣщи манастиръ билъ постриженъ прѣди 30 години бившиятъ прѣдседателъ на българската община въ Сѣръ о. Методия, родомъ отъ солунското село Зарово и братъ на извѣстия пѣвецъ попъ Петра и на сегашния дяконъ въ столичната катедрална църква св. Недѣля. При единъ разговоръ съ о. Методия той имѣ добрината да ми разкаже, че отъ врѣмето, когато билъ младъ монахъ въ манастира св. Иванъ, много добръ запомнилъ, какъ въ едно отъ отдѣленіята на църквата имало два гроба на двама патриарси; върху едина отъ гробоветъ на мраморна плоча имало надписъ, че тамъ почиватъ останките на патриарха Евтимия. Отъ надписа на другия патриархъ името не можалъ да запомни¹⁾. О. Методия ме увѣряваше, че гробътъ съ надписа за патриарха Евтимия е билъ на послѣдния български патриархъ Евтимия.

Азъ като взехъ прѣдъ видъ свидѣтелството на исторіята, че наистина послѣдниятъ български патриархъ Евтимия, като се отдѣлилъ отъ знатнитъ българи, които били изпратени на заточение въ Мала-Азия, билъ самъ отведенъ въ Македония, дойдохъ до убѣждение, че *послѣдниятъ български търновски патриархъ Евтимия тѣжба да е свършилъ мъченичкия си животъ въ манастира св. Иванъ Прѣдтеча*.

Тогавъ, въ 1900. година, много ми се искаше да отида въ манастира и да провѣря свидѣтелството на о. Методия; но отъ страхъ да не възбуда фанатизма на гръцкитъ калугери и да не стана причина да изчезне надписа отъ гроба на патриарха Евтимия, както изчезна и образътъ на царъ Душана, не направихъ това. Обаче веднага писахъ на българския дипломатически агентъ въ Цариградъ, г. Ив. С. Гешовъ, и го молихъ да обърне вниманието на г. Успенски, директоръ на археологическия руски институтъ въ Цариградъ, та кога му се падне случай, да провѣри свидѣтелството на о. Методия.

Както е извѣстно на българскитъ книжовници, прѣзъ мѣсецъ май миналата 1900. година една специална руска филологическа комисия, въ състава на която влизаха извѣстнитъ слависти Милюковъ, Кюдаковъ и Лавровъ, обходи цѣла Македония съ научна цѣль. Тая комисия споходила и гр. Сѣръ, и заинтересувана отъ Княжеското Търговско Агенство въ тоя градъ, навѣстила и манастира св. Иванъ съ цѣль, да провѣри свидѣтелството на о. Методия. За голѣма жалость обаче комисията не намѣрила никакви дири отъ гробоветъ и надписитъ, за които по-горѣ стана дума. Самиятъ фактъ обаче, дѣто гръцкитъ калугери сѣ прикрили или унищожили гробоветъ и тѣхнитъ надписи, още повече ме закрѣпява въ убѣждението, че *послѣдниятъ български търновски патриархъ Евтимия е свършилъ живота си въ тоя манастиръ*; защото ако тия гробове не бѣха имали цѣнность за нашата исторія, гръцкитъ калугери не ще имаха никакъвъ интересъ да ги прикриватъ, или унищожаватъ. А на свидѣтелството на о. Методия не може да не се дава вѣра.

¹⁾ Благодарение на Н. В. Прѣосвященство Варненско-Прѣславския митрополитъ г. Симеона азъ можахъ да узная, че въ тоя сѣщи манастиръ билъ погребенъ цариградскитъ гръцки патриархъ *Генадийосъ Схолариосъ*, първиятъ патриархъ слѣдъ прѣзвизманието на Цариградъ отъ турцитъ. Вж. *Πατριάρχης Πύλας* отъ Μανουήλ Ι. Γεωργίου, стр. 474.

Изъ духовния животъ въ България прѣзъ 1900. година.

Изящнитѣ изкуства.

Послѣдната година на XIX. вѣкъ бѣше доста обилна съ събития, които иматъ значение за изящнитѣ изкуства въ България; дори би могло да се каже, че този край на миналото столѣтие се е ознаменувалъ за нашето изкуство съ явления, съ работи отъ епохаленъ характеръ.

Прѣди всичко дѣятелността на *Рисувалното училище*, честито избѣгнало лошата участъ, която му се тѣкмише въ края на 1899. год., продължи своето нормално развитие, като прѣкара успѣшно четвъртата година на своето съществуване, неотстъпно отъ програмата и цѣлитѣ, които гони. А че тази негова дѣятелностъ е била умно и цѣлесъобразно водена и че методитѣ, системата и занятията сж дали не само утѣшителни, но и твърдѣ високи резултати, това биде признато и санкционирано отъ най-компетно мѣсто въ цѣль свѣтъ, а именно отъ международното жури на Парижката всемирна изложба прѣзъ миналата година. натоварено съ оцѣнката на работитѣ, изложени отъ специалнитѣ художествени училища. Това жури, което се състоеше отъ най-вѣститѣ хора по художественото образование, присѣди на Държавното Рисувално училище въ София за изложенитѣ работи на ученицитѣ, както и за програмата и организацията на училището *златенъ медалъ*, втората най-висока награда, която можеше да се даде на изложбата. Като имаме прѣдъ видъ състава на журито, а най-вече и факта, че нашето Рисувално училище се оцѣняваше заедно и сравнително съ всички други европейски художествени училища и академии, както и факта, че нито Сърбия, нито Гърция, нито Ромѣния не сж получили за своитѣ подобни училища такива високи награди, можемъ да сѣднѣмъ, какво голѣмо значение има това дадено отличие. И прѣко това авторитетно оцѣнение на дѣятелността на нашето училище, получено на международно състезание въ една всемирна изложба, което трѣба да състави гордостъ изобщо за насъ, не можемъ да не споменемъ прискърбния фактъ, че и въ края на 1900. г. пакъ имаше единъ прикритъ опитъ противъ това заведение, като се въвеждаха въ единъ „Законопроектъ за народното просвѣщение“ постановления, които го деградираха и правѣха съществуването му невъзможно.

Популарнитѣ сказки изъ историята на изкуствата, придружени съ свѣтлави проекции на художественитѣ творения, които се даватъ вечерно арѣме прѣзъ зимния сезонъ, продължаваха и миналата година, като би-

ваха много пѣти посѣщавани отъ Н. Ц. Височество княза и като приличаха все по-голѣма частъ отъ интеллигентната софійска публика.

За забѣлѣзване е още и фактътъ, дѣто между ученицитѣ въ Рисувалното училище започватъ да се явяватъ такива, които желаятъ и работятъ да се посветятъ и на други призвания вънъ отъ онова на учители по рисуването. Така напр. има нѣкои, които успѣшно и изгодно се занимаватъ съ орнаментация на ръкописи и други декоративни работи, други пъкъ съ карикатура, трети съ иконописство и литография, четвърти съ пластически декоративни и фигурални работи. Отъ друга страна училището вече може да отлива всички гипсови модели, нужни за прѣподаване на рисуването въ срѣднитѣ учебни заведения, и прѣзъ изтеклата година е имало доста поръчки за подобни работи отъ нѣкои училища. Тѣзи гипсови отливки се извършватъ отъ ученицитѣ подъ ръководството на прѣподаватели по скулптура, а приходътъ, слѣдъ като се плати дневната работа на ученицитѣ — работници, остава въ полза на Дружеството за помагане на бѣднитѣ ученици при училището.

Освѣнъ годишната обиковена *изложба* на работитѣ на ученицитѣ, която става въ края на юния, въ училището прѣзъ мѣсець февруария имаше *изложба на картини и скулптурни творения*, които бѣха прѣд-назначени да се пратятъ въ Парижъ. Отъ тая изложба купи нѣколко картини само Н. Ц. Височество князътъ; министерството на просвѣщеніето не купи нищо, при всичко че въ бюджета му имаше прѣдвидени суми за подобни покупки. Тия суми послѣ сѣ били употребени за покупка на картини, безъ всѣко художествено значение, споредъ заключението на самитѣ лица, натоварени съ прѣглежданъето имъ.

Участието, което за първи пѣтъ нашитѣ художници взимаха въ една *всемирна*, и то Парижка *изложба*, се увѣнча съ единъ твърдъ голѣмъ и неочакванъ успѣхъ. Българскитѣ художествени творения завземаха свое особно отдѣление въ голѣмия дворець на изкуствата, наредъ съ всички велики и малки цивилизовани народности. Стремленіето на българскитѣ художници, да третираатъ национални сюжети и да се мжчатъ да създадѣтъ нѣщо свое, както относително творчеството, така и относително техниката, е било справедливо оцѣнено отъ международното жури, въ което влизаха около 80 най-почути съврѣмenni художника. Наградитѣ, които това жури даде на художниците ни, осветиха и единъ видъ признаха тѣхнитѣ способности и старания; а тѣзи награди бѣха: по живописство *златенъ* медалъ на г. Ив. Мърквичка, директоръ на Рисувалното училище, *бронзовъ* медалъ на г. А. Митовъ, и похвални листове за г-да Я. Вешинъ, Д. Данаиловъ, Хр. Станчевъ и Дефоркадъ; по скулптура: *сребрентъ* медалъ на г. Б. Шацъ. Особно впечатление е направила картината на г. Мърквичка „Портретъ на Н. Ц. В. Княгиня Мария Луиза въ старобългарски костюмъ“, както съ композицията си, така и съ хубавата си колористична хармония. За сравнение на голѣмия успѣхъ на художествена България въ всемирната изложба нека споменемъ, че нашата съседка Ромѣния, която отдавна вече има академии на изкуствата, не е могла да получи *златенъ* медалъ за никой свой художникъ. Този голѣмъ успѣхъ е билъ отбѣлѣзанъ и отъ самия ромѣнски кралъ.

който изразилъ своето мнѣние за българското изкуство прѣдъ г. Ив. Ев. Гешевъ въ една ауденция съ много ласкателни думи.

Друго едно много важно художествено събитие прѣзъ миналата година бѣше станалиятъ конкурсъ за проекти по въздигането въ София *памятникъ на Царя Освободителя*, както и конкурсътъ за постройка на *Музей на българското възраждане*. Извѣстно е, че и двата тѣзи конкурса бѣха уредени отъ комитета „Царь Освободитель“, съгласно съ подробно изработени програми, и че конкурсътъ за паметника бѣше международенъ, а другиятъ само вътрѣшенъ. Проектитѣ, пратени отъ европейски и мѣстни скулптори, се възвѣчиха на трийсетъ, и бѣха изложени въ княжеския манежъ за публиката прѣзъ септемврия. Откакъ България сѣществува исторически този е първиятъ художественъ, скулптуренъ конкурсъ за единъ паметникъ. До сега всички паметници, колкото сѣ се правили въ България отъ освобождението насамъ, сѣ били отдавани на търгъ и на прѣдприемачъ — безсмислица, която е именно причина да имаме такива грозни паметници, както онзи на Левски въ София, или на Ботева въ Враца, и много други, които сѣ отрицание на всѣко художествено понятие отъ монументално изкуство.

Величествена гледка прѣдставяха тѣзи трийсетъ гипсови проекта въ $\frac{1}{6}$ отъ исканата голѣмина на паметника, наредени въ хубаво декорирания просторъ на манежа. Намъ се даваше възможность да видимъ, какъ една и сѣща тема бѣше разрѣшена отъ разни художници въ трийсетъ различни начина. Нѣма да скриемъ обаче, че голѣмитѣ имена на скулптурното изкуство не взимаха участие, и то по простата причина, че художници, които вече иматъ всемирна, безспорна популярность, не желаятъ да се подлагатъ на единъ видъ изпитъ, а получаватъ обикновено своитѣ поръчки по довѣрие, безъ конкурсъ. Обаче и безъ това конкурсътъ като таквъ излѣзе най-сполучливъ. Нѣмаме тукъ възможность и мѣсто да влѣземъ въ подробно разглеждане и оцѣнение на всѣки проектъ отдѣлно, което би било доста интересно, но ще отбѣлѣжимъ само резултатитѣ, до които дойде журито слѣдъ като ги разгледа и прѣцѣни, споредъ своитѣ възгледи и съображения. Журито дѣйствуваше подъ върховното прѣдсѣдателство на княза, съ участието на трима знаменити европейски скулптора и на техническата половина отъ комитета. Най-голѣмо значение имаше въ случая мнѣнието на тримата чужденци художници, които бѣха: г. г. Антонинъ Мерсие, професоръ отъ френската академия на изкуствата, Хекторъ Ферара, професоръ отъ римската академия, и Бахъ отъ петербургската академия. Единодушно журито одобри проекта на г. Арнолдо Цоки отъ Римъ, като най-добъръ отъ всички, и като таквъ, който съ малки нѣкои измѣнения ще може да бѣде въздигнатъ като паметникъ въ София. Поради това рѣшение комитетътъ свърза контрактъ съ казания художникъ, и паметникътъ ще бѣде готовъ на мѣстото си, на площада прѣдъ Народното събрание, прѣзъ 1903. година. Височината на пѣлия паметникъ, който ще бѣде отъ бронзъ и гранитъ, ще е приблизително 12 метра, а самата конна фигура на царя около 5 метра. Достоинството на одобрения проектъ се състои главно въ голѣмото художествено единство на фигурата на царя съ високитѣ релефи на пиедестала, както и въ спокойното държане отъ една страна на импера-

тора и голѣмото стихийно движение на неговата армия отъ друга страна, подирѣ мощното негово слово за обявление на освободителната война.

Освѣнъ първата награда, бидоха дадени още четири парични награди на разни други проекти и нѣколко похвални отзива.

Всички проекти на конкурса сѣ сега собственостъ на комитета и една частъ отъ тѣхъ сѣ наредени врѣменно въ Народния музей, докѣ бжде въздигнатъ Музеятъ на българското възраждане, дѣто ще се запазятъ всички проекти.

За въздиганьето сградата на тоя *Музей на българското възраждане* комитетътъ сѣщо така произведе конкурсъ миналата година; но по-неже тоя конкурсъ биде двоенъ, остана да се сѣди за окончателния резултатъ отъ втория конкурсъ, въ който взиматъ участие само онѣзи, които получиха награда на първия. Най-характерното и най-интересното въ този архитектуренъ конкурсъ бѣше, че комитетътъ наложи като главно условие, стилътъ на сградата да бжде *български*. Това условие прѣдизвика силни дебати и спорове въ самия комитетъ, както и нѣкои критики въ обществото и дори между самитѣ архитекти. Имаше хора, които се отнесоха скептически къмъ възможността да се направи въ архитектурно отношение у насъ нѣщо национално. За да обяснимъ по-ясно този толкова важенъ художественъ въпросъ, ние ще цитираме тукъ самата обяснителна записка на комитета, която е придружавала програмата за конкурса.

Обяснителна записка

къмъ чл. 3 отъ програмата за конкурса по въздиганьето *Музей на българското възраждане*.

„Съ поставянието въ този членъ отъ програмата, задължението, щото постройката на Музея да бжде въ български стиль, Комитета е ималъ намѣрение да даде поводъ и възможностъ на българскитѣ архитекти-инженери да се занимаятъ съ изучаванieto на онѣзи архитектурни елементи, които сѣ останали въ нашето отечество отъ минали, стари врѣмена, и съ тѣхното приспособление върху едно монументално здание, каквото ще бжде Музея на Българското възраждане — да се даде начало и потиѣкъ на българското художествено — национално възраждане и въ архитектурно отношение.

Естествено е, че като база пѣ най-основнитѣ свои чѣрти и характеристики, въ българския стиль ще трѣбва да влѣзатъ елементитѣ на византийския стиль, взетъ, както въ неговитѣ религиозни, така и граждански постройки (палата на Константина и др.). Обаче най-главна роль при заимствуванята ще трѣбва да играе съображението подъ какви форми, съ какви вариации и особености се срѣща този стиль въ старитѣ сгради и паметници на България, и тѣзи вариации и форми, измѣнени отъ мѣстни мастори, да бждѣтъ акцентуирани, развити, допълнени и усвършенствувани въ националенъ духъ. За тѣзи послѣдната

цѣль най-много ще помогнатъ орнаменталнитѣ народни български форми, така богато и изобилно запазени въ шевоветѣ и по ръкописитѣ у насъ.

Относително източникитѣ за изучаване на Византийския стиль, Комитета нѣма що да се спира на тѣхъ, защото тѣ се намиратъ изобилно въ всичкитѣ европейски литератури, само счита за нужно да обърне вниманието на конкурентитѣ върху съчинението на *Labarte „Palais imperial de Constantinople“* гдѣто е възстановенъ много подробно, по съвърменни документи, онзи, нѣкога, великолѣпенъ дворець.

Обаче, колкото се отнаси до архитектурни паметници и елементи въ самата България, Комитета обръща вниманието на интересующитѣ се, прѣди всичко, върху старитѣ мѣнастири и църкви, като: Рилския, Бачковския, Погановския, Драгалевския мѣнастири: църквитѣ въ с. Бояна, Св. София въ столицата, въ Сезополъ, Анхиело, Мисемврия, параклиса на Търновската Митрополия Св. 40 мъченици, Бачковското кале съ църквата и др.

Освѣтъ това въ много църкви отъ първата половина на сегашното столѣтие, както въ Т.-Пазарджикъ, Пловдивъ, Тетевенъ, Вратца, Самоковъ, Севлиево, Ловечъ, Търново и пр. и пр. се намиратъ великолѣпни иконостаси, амвони и владишки тронове, въ които се срѣщатъ много отъ чисто архитектурнитѣ форми и елементи, независимо отъ чудесната имъ орнаментация.

Освѣтъ това нѣкои форми би могли да се взематъ и отъ разкопкитѣ на древне-български здания въ Абоба, както и отъ частнитѣ стари къщи въ Търново, Арбанаси, Дръново, Тръвна, Елена, Сливенъ, Габрово, Лѣсковецъ и пр. и въ други запазени стари градове. За сѣщата цѣль могатъ да послужатъ много добръ и изслѣдванията на паметници, находящи се въ Македонско, издадени въ послѣдне врѣме отъ руския професоръ Милюковъ.

Нѣма съмнѣние че въ нѣкои български архитектурни творения се срѣща и влиянието на мюсюлманското искусство, обаче това не врѣди на дѣлото, а напротивъ още по-добръ би послужило да даде мѣстенъ колоритъ и оригиналность на сградата, ако, разбира се, художника би съумѣлъ да примѣси този елементъ къмъ другитѣ въ извѣстна пропорция, и на извѣстни подходящи мѣста.

Относително орнаменталнитѣ форми, които най-главно ще да придадатъ особенность и типичность на зданието, и ще му наложатъ националенъ български характеръ, Комитета, както е вече споменато, прѣпоръчва на архитектитѣ-инженери да черпятъ своитѣ мотиви, исклучително, отъ българскитѣ, национални издѣлия и творения, като накититѣ, шевоветѣ, иконостаситѣ и другитѣ църковни утвари, и ръкописитѣ, като избиратъ онова въ тѣхъ, което е най-характерно, най-красиво и най-прилично въ този случай.

За тази цѣль всѣки може да си послужи съ богатата и разнообразна колекция отъ накити и шевове, която притѣжава Българския Народенъ Музей въ София, а народнитѣ библиотеки въ Столицата и въ Пловдивъ притѣжаватъ български ръкописи съ орнаменти. Сѣщо голѣмо разнообразие и богатство се срѣщатъ въ всичкитѣ стари български ико-

ностаси и амвони, които, като пластически работи, още по-лесно се вдаватъ да бждатъ направо приспособени въ архитектурата, разбира се, съ извѣстно причисляване и обработка на формитѣ“.

Резултатътъ отъ първия конкурсъ за Музея оправда надеждитѣ на Комитета и опровергна съмнѣнията на невѣрващитѣ. Отъ седемъ души архитекти конкуренти, отъ които нѣкои бѣха прѣдставили по два проекта, петъ получиха награди, и останаха да конкуриратъ само тѣ втори пътъ. Всички прѣдставени работи, кои малко кои повече, съдържаха характерни, типични чѣрти на българска национална архитектура, и въ разни размѣри отговаряха на условието на програмата за български стиль. Жюриго бѣше пакъ сѣщото, само че вмѣсто скулпторитѣ професори изъ разнитѣ академии, бѣше само г-нъ Померанцевъ, професоръ по архитектура отъ петербургската академия, и двама български архитекти, избрани отъ конкурентитѣ. По компетентното мнѣние на професора Померанцева не само че елементитѣ за българска национална архитектура не липсватъ, но отъ тѣхъ могатъ да се направятъ твърдѣ гиздави и художествени архитектурни творения. — Ние сме убѣдени, че вториятъ конкурсъ, само между награденитѣ, които вече иматъ заблѣжитѣ и критиката на другитѣ върху първитѣ имъ проекти, ще даде още много по-блѣскави резултати, и окончателно нагледно ще утвърди факта, че български архитектуренъ стиль не е нѣщо невъзможно, а наопаки, че той има най-здрава почва за сѣществуванье и развитие. Комитетътъ „Царь Освободитель“ има голѣмата заслуга, дѣто е станалъ причина съ своята настойчивость, да се разрѣши единъ въпросъ отъ толкова капитална художествена и национална стойность.

Отъ голѣма стойность сѣщо така въ национална посока бѣше и другъ единъ конкурсъ, който прѣзъ миналата година направи Министерството на търговията и земледѣлието, за да добие *рисунки-проекти за килими*. Извѣстно е че килимарската индустрия е една отъ разпространенитѣ въ България, и че нашитѣ килими по своята трайность си отварятъ пазаръ и въ чуждитѣ държави. Обаче най-сѣщественото нѣщо на килимитѣ сѣ тѣхнитѣ шарки. Нашиятъ народъ съ своитѣ селски ржкодѣлни издѣлия, особно въ шевитѣ притежава безкрайно богати, оригинални и твърдѣ художествени мотиви, които биха могли много успѣшно да влѣзатъ въ композицията особно на килими и тѣмъ подобни произведения. Главниятъ принципъ на килименото производство трѣба да се състои въ това: да запазимъ чисти старитѣ национални форми и рисунки, като ги усъвършваме въ народна оригинална посока, а не да копираме европейцитѣ, защото сами тѣ повече цѣнятъ нашитѣ работи особно въ този родъ произведения. Водено отъ този принципъ министерството обяви казания конкурсъ, като назначи и раздаде 1500 лева парични награди на най-хубавитѣ рисунки. Конкурсътъ излѣзе твърдѣ сполучливъ, и въ него взеха участие художници, архитекти, ученици отъ Рисувалното училище и други, които се занимаватъ съ орнамента. Първа премия получи художникътъ учителъ Б. Михайловъ, а послѣ нѣкои

ученици отъ Рисувалното училище, и нѣкои други любители. Министерството остана твърдѣ много задоволено отъ резултата на конкурса, и откупи реди всички рисунки, които прѣдставятъ голѣмъ интересъ, като ги даде да се изтъкътъ и разпространѣтъ между производителитѣ на килими.

Този опитъ нагледно показва, какъ може съ малко дори сръдства да се постигнатъ добри резултати. стига да се употребяватъ умѣло и умѣстно. Желателно би било подобни конкурси всѣка година да се проявяватъ, ако наистина искаме подобрението на нѣкои наши индустрии, които иматъ такава очевидна и съществена връзка съ изкуствата.

На свършекъ ще спомена, че *Дружеството за поддържане на изкуствата*, което реди не съществува вече, миналата година е провело на свои сръдства двама ученика отъ специалния курсъ на Рисувалното училище да сподобятъ Виена, Мюнхенъ и Парижкото изложение, дѣто да разгледатъ галериятъ и художественитѣ изложби.

А. М.

Т е а т њ р њ.

Колкото малко и да обичае изкуствата, колкото тѣ и да сѣ занемарени у насъ, пакъ благодарение на инициативата на частни лица и на малката поддръжка отъ правителството тѣ криво-лѣво даватъ признакъ на съществуване. Ние казваме криво-лѣво, защото това съществуване не е уредено. Освѣтъ това често хората, които се залавятъ да уреждатъ въпроситѣ на изкуствата, не сѣ тъкмо пригоднитѣ за тая цѣль. Само педанство или добро желане съ воля не сѣ доста, за да се подѣеме едно дѣло; искатъ се и професионални знания на работата, а това условие мнозина забравятъ. Между другитѣ изкуства, които вегетиратъ у насъ, е и *сценическото* или иначе казано *театрътъ*.

Както е извѣстно субсидираната, „народната“ трупа „Сълза и Смихъ“ е, която сега за сега концентрира около себе си всичкитѣ по-добри актьорски сили. Частната инициатива въ нищо не се прояви, защото е парализувана отъ анархалното съществуване на народната трупа. Обаче едно общо и твърдѣ основателно мнѣние напоследъкъ съществува, че при днешнитѣ условия и при това положение на народната трупа една частна би могла да направи много повече отъolkото народната.

Репертуарътъ на трупата е основата на нейната дѣйность. Отъ този репертуаръ може да се направи заключение за литературнитѣ сили, които управляватъ театра, за дарбитѣ на актьоритѣ и за вкуса на публиката. Тоя репертуаръ рѣзко се измѣнява, ако трупата съществува изключително отъ приходитѣ си, или пъкъ е подпомагана. Ако тя съществува само отъ благоволенieto на публиката, тогава не може съ такава смѣлостъ и рѣшителность да се отварятъ нови проломи въ духовния ни животъ. Тогава трупата неволно ще се поддава на съврѣмения вкусъ на публиката. Но въпросътъ съществено се измѣнява, ако трупата е подпомагана; тогава нейниятъ репертуаръ ще налага на публиката новитѣ течения, идеи и възгледи върху сценическото изкуство. Обаче подъ ду-

мата „налага“ не бива да се разбира, че трѣба да се натрапятъ на публиката бездарни творения; въ такъвъ случай по-добръ е да се оставимъ на вкуса на публиката.

Напоследѣтъкъ у насъ се забѣлѣзва стремежъ, да се отваря и затваря театралната сезона съ *български пиеси*. Това е наше старо желание и ние не можемъ освѣтѣ да бждемъ благодарни на всички онѣзи, които се придържатъ о това правило. И желателно е, това правило съ течение на врѣмето да стане традиция.

Тазгодишната сезона на трупата „Сълза и Смѣхъ“, 1900.—1901. г. се отвори на 17. септемврия съ историческата драма на В. Друмевъ *Иванку*. Тая пиеса покрай другитѣ си заслуги има и тази, че завършва тъй да се каже единъ цикълъ отъ историята на нашата драматическа литература, началото на която ние броемъ отъ пиеситѣ на Доброплодни и Войникова. *Иванку* влѣ новъ духъ въ драматическата ни литература. *Иванку* прѣтърпѣ *два* издания, изходи цѣла България и още намира читатели и зрители, на които да доставя удоволствие. Бившиятъ театраленъ комитетъ, бѣше рѣшилъ да възложи нѣкому да прѣработи тази пиеса; ала ние мислимъ, че това щѣше да бжде грѣшка. *Иванку* трѣба да се прѣработи само въ техническо отношение; стилистичната страна и езикътъ сж поправени вече при второто издание. Слѣдователно, ако е само за една техническа прѣработка, ще бжде по-умѣстно да се прѣведе чешката му прѣработка, която имамъ *истински* успѣхъ на пражкия театръ.

Първата *нова* пиеса прѣзъ тая сезона бѣше *Севилскиятъ бръснарь* (а не „берберинъ“), комедия въ 4 дѣйствия отъ Бомарше, прѣведена отъ (кой езикъ?) отъ Р. Дѣловъ. Въ тая комедия съ чудно изящество се възпроизвежда интригата, сатирата. Макаръ че тя за пръвъ пѣтъ е прѣдставена на 1775., нѣ почтената ѣ старостъ никакъ не ѣ бърка да увлича и весели до днесъ зрителитѣ, и да вдѣхнови знаменити на своето врѣме композитери като Росини. Тази пълна съ хуморъ пиеса надали нѣкога ще остарѣе и ще се забрави. Тя е тъкмо по вкуса и развитието на нашата публика, затова и толкова се аресва. Отъ пиеситѣ на Бомарше за сега у насъ само тая може да се дава, а „*Сватбата на Фигаро*“ не може да произведе сжщия ефектъ.

Тая година отъ френската литература се възползувахме повече отколкото миналитѣ години. На нашата сцена пакъ се повтори „*Тартюфъ*“ по хубавия прѣводъ отъ Алеко Константиновъ. Благодарение на лекитѣ и *римувани* стихове тя можа да се задържи въ нашия репертуаръ. Ние нарочно подчъртахме думата „римувани“, за да обърнемъ вниманието и на театралния комитетъ, и на българскитѣ книжовници, че на нашата сцена пиеси въ *стихове* могатъ да се задържатъ само ако бждатъ римувани! Всѣки опитъ, да се поставятъ неримувани пиеси, е билъ яловъ. Но до сега нѣмаме друга пиеса въ римувани стихове въ репертуара на трупата. При всичко че уставътъ на трупата (по изричната заповѣдъ на бившия министъръ на просвѣщението, Константинъ Величковъ) прѣдписва да се дава *всяка* година по една *нова пиеса въ стихове*, по тая наредба се забрави.

Срѣщу това се извади отъ архивата играната и забравена пиеса на Лесинга *Емилія Галюти*. Тя е добръ прѣведена отъ д-ра К. Кръстевъ.

Хубавиятъ езикъ отчасти потули играта, която види се не се ареса на публиката, защото и тя самата не е достигнала до това културно развитие, за да разбира и намира наслада въ класическитѣ творения на великитѣ автори. И не само въ класическитѣ, но нашата публика нито разбира, нито обича изобщо сериознитѣ драми. Перипетитѣ на една драма сѣ по-малко уловливи, искать по-голъмо умствено развитие и по-голъма наблюдателност. Единъ отъ сериознитѣ руски критици, Ивановъ, ето какво казва за комическитѣ актьори и за комедитѣ: „быть комичнымъ и смѣшнымъ въ комедіи довольно легко. Тутъ и третьестепенный талантъ можетъ производить первостепенный эффектъ“. Ние бихме казали същото и за нашата публика. Тя по своему разбира комическитѣ ефекти и по своему ги тълкува съ мѣрката на едвамъ пробуждания театраленъ вкусъ. И затова тая година у насъ новитѣ пиеси бѣха повечето комедии. Това явление се повтаря и у всички по-малко културни народи.

Благодарение на „Тартюфа“ и на „Благородника“, Молиеръ стана у насъ доста популаренъ и често нашиятъ театръ прибѣгва къмъ неговитѣ услуги. Ето че на сцената ни се яви пакъ неговиятъ „Скжперникъ“, който е разсмивалъ зрителитѣ още отъ старо врѣме. На обявленията бѣше казано, че се дава за *пръвъ пжтъ*; но той се е давалъ вече нѣколко пжти, и то твърдѣ отколѣ. *Скжперникътъ* този пжтъ излѣзе на сцената подъ новъ прѣводъ, не „побългаренъ“, но вече „прѣведенъ“ отъ г. Московъ. Тоя прѣводъ е наистина по-добъръ отъ прѣвода на М. Балабановъ, който е проширенъ съ турски думи. Обаче отъ турскитѣ думи, както: *разгеле, чункимъ, белкимъ, санкимъ, хасъ, тамамъ, хичъ, кефъ, баремъ, джанамъ* и др. неможаха да се отърватъ и до днесъ дори нѣкои доста добри прѣводачи. Тѣ смѣтатъ, че въ тия турски думи се крие особенъ пикъ, хуморъ, остроумие, които българскиятъ езикъ и до днесъ още не може да изрази! Много добръ е направилъ г. Московъ, че прѣведе на ново „Скжперника“ и че не го „побългари“. Днесъ подъ думата *побългаряване* се разбира *обезобразяване* на едно творение!

Но ето че на 12. Октомврия на сцената излѣзе една пиеса нито прѣведена, нито „побългарена“, но пиеса оригинална, — „Сватбата въ Болярско“. Тя е драма въ петъ дѣйствия и четири сцени(!), изъ южно-българския животъ отъ А. Т. Страшимировъ. Той е авторъ на много разкази, които му създадоха добра извѣстностъ; също написа и романа *Смутно врѣме*. При таково хубаво име г. Страшимировъ се залови за драма. Но драмата е най-трѣнливото поле! Много видни писатели сѣ спѣвали тамъ и сѣ го зарѣзвали. Ще ли го зарѣже и г. Страшимировъ, бждещето ще покаже. А сега да разкажемъ съдържанието на „Сватбата въ Болярско“. Хубавото южно-българско небе се вижда прѣдъ очитѣ на зрителя. Върѣдъ идилска обстановка моми и момци се събрали на сѣдѣнка, пѣсни да пѣятъ, хоро да въртятъ. Тамъ сѣ Джонко и Ангелина, двѣ залюбени луди млади. Джонко натяква на Балановия синъ Грозъ, че помагалъ на селския писаръ Майдовски за да вземе Ангелина. Грозъ е оскърбенъ и се заканва да отмъсти, защото и той нѣкога е любилъ Ангелина, па дори и сега люби, но отстъпилъ по приятелство съ Джонка. Когато билъ войникъ, Ангелина дала дума на Джонка. Отъ приятелство къмъ Джонка Грозъ надумвалъ Майдовски да не закача Ангелина. Но

слѣдъ оскърбението Грозъ казва явно на Джонко, че му е противна страна. Тѣ себиратъ съ селски писарь Майдовски да свършатъ работата или за него, Грозъ, или за Майдовски. Но този отстъпва и Грозъ рѣшава една нощъ съ ъмета да откраднатъ Ангелина. Джонко е скрипъ задъ плета на Ангелинината къща. Прѣди малко е гуцалъ тука Грозъ съ Ангелина и сѣ си давали вѣра и клетва, да се взематъ. Джонко чува разговора, грабва камъкъ и ранива само Грозъ. Страшна олелия се вдига. Сутрината себиратъ се Ангелининъ баща дѣдо Стоилко, братъ му Болярски, ъметъ въ селото, и други и рѣшаватъ годѣжа на Ангелина съ писаря Майдовски. Избѣгалиятъ Джонко се връща въ село и моли Николица, леля Ангелинина, да му устрои съ нея срѣща. Докѣтѣ двамата влюбени се галятъ, навѣтъ става шумъ: селяни се биятъ съ чифлишкитѣ хора и гонятъ Грозъ. Джонко иска да си поправи сношната грѣшка и излиза да брани Грозъ; но улавятъ го и затварятъ. Между туй ставатъ вече приготовления за сватбата на Ангелина. Джонко е освободенъ подъ поръчителство на тича си Кефалтъ. Като узнава за сватбата, тича къмъ село дано прѣвари вѣнчавката. У Ангелинини се чуватъ звуковетѣ на традиционната гайда, която е станала необходимостъ въ всѣка българска пиеса. Ангелина не може да издържи всичко това; тя люби само Джонка, съ когото се е толкова галила. . . Това знае и Николица, но нѣма смѣлостъ да признае прѣдъ никого. Убита духомъ и отчаяна Ангелина се рѣшава да избѣга. Фърля се прѣзъ прозореца, отива у леля си, но тя сърдито ѝ казва да иде да се удави. Упѣтва се къмъ рѣката. Отъ другата страна се зачува далечна пѣсенъ. Ангелина се вслушва и узнава гласа на Джонка, а тъкмо въ това врѣме я настигатъ гости и сватбари. Отъ страхъ да не я уловятъ фърля се въ рѣката. Джонко на врѣме пристига за да я спаси. Завождатъ я въ гората при единъ овчаръ. Тя тамъ си суши дрѣхитѣ. Отъ село се задаватъ селяни, селянки, дѣдо пошъ, пристига и ъметъ Болярски, който иска да попрѣчи на Джонка. Ала селянитѣ набиватъ хубаво ъмета и правятъ нова сватба, още по-весела. Всички се залавятъ да му тропнатъ едно обично българско хоро; гайдата пакъ засвирва, вика се ура и завѣсата пада. Драмата е свършена.

Ние нарочно дадохме по-обстоятелно изложение на съдържанието на тази драма. Въ нея има сцени много хубави, както тази на чешмата въ първото дѣйствие и въ третото. Тѣ сѣ прости, идилични, но много сполучливи и неволно ни унисатъ въ този миренъ селски битъ, който полека лека почва да се измѣнява и подъ лѣха на новата цивилизация съвсѣмъ ще се изврати. Тия селски сцени особно се удаватъ на нашитѣ писатели. Обаче въ „Сватбата въ Болярово“ има повече сцени, отколкото драма — сцени, хубостъта на които не може да се откаже и които ние прѣдпочитаме прѣдъ лошитѣ или фалшиви драми. Искаме само г. Страшимировъ да вложи и нѣщо особно въ индивидуалността на нѣкои дѣйстващи лица. Ние и до днесъ не можемъ си състави едно опрѣдѣлено мнѣние напримѣръ за Кефалтъ, Балана. Какво прѣдставятъ тѣ? Както бѣха прѣдадени отъ изпълнителитѣ на драмата, изглеждаха хора, които сами не знаятъ, какво искатъ. Балантъ, който прилича на пияница, въ сжщностъ не е такъвъ, но и глупакъ пакъ не е, макаръ че изглежда иднотъ. А Кефалтъ е още по-тъмно и мѣтно нѣщо. Ако се

придържахме о най-новата еkleктическа критика, отъ всички дѣйстви-
ващи лица въ пиесата несъмнѣно бихме избрали: Джонко, Ангелина,
Балана и Кефала, за които може да се каже нѣщо. Благодарение на
упѣтванията на автора, актьоритѣ отъ „Сълза и Смѣхъ“ мисля че схва-
наха главнитѣ чѣрти на Джонко, за която цѣль авторътъ бѣ имъ на-
писалъ една обширна характеристика; но пакъ имъ бѣше мъчно да про-
никнатъ въ духа на тази роля споредъ исканията на г. Страшимирова.
Но може ли авторътъ да присѣтствува всждѣ, дѣто би се давала него-
вата пиеса, за да упѣтва актьоритѣ? Дали всички изпълнители у насъ
ще искатъ да прѣдадѣтъ наивната селска любовъ съ тази простота, съ
която се ограничи „Сълза и Смѣхъ“ и за което я укори нашата божемъ
театрална критика? Авторътъ често е искалъ една особна, може би не-
сѣществуваша въ сценическата техника нѣжностъ, която е съмнително
да може да се прѣдаде. А нѣжността и любовта на сцената иматъ свои
законои. Не е доста актьорътъ да чувствува субйективно; той трѣба да
прѣдаде това и на зрителитѣ. А какъ може да го направи той, когато
авторътъ го туря въ извѣстна условностъ и го ограничава въ тѣсното
черчево на елси диалози, изказвани често съ тонъ, който едва ли може
да повлияе върху зрители, особно като нашитѣ? Може това да сѣ искания
на нѣкоя нова негли символическа школа, но такава никога не е имала
успѣхъ, нито пъкъ ще има. Въ външнитѣ, материални сценически ефекти
още може да се допусне не само реализъмъ, но и натурализъмъ, обаче
само въ външнитѣ. Авторътъ си е направилъ едно прѣдставление за
Джонко; но абстрактното е мъчно за прилагане на сцена. Когато искашъ
да му придадешъ дори една релативно конкретна форма, въобразяваната
хармония, създадена подъ вдѣхновението, се разваля и остава дѣйстви-
телността, която винаги е доста далечъ отъ въобразяванитѣ прѣдполо-
жения. По самитѣ бѣлѣжки за дѣйствиата на Джонка, напримѣръ смѣ-
се, ядосва се, въздиша, скърца съ жѣби и пр. се вижда, че авторътъ
иска нѣщо обикновено отъ едно селянче; но щомъ актьорътъ изпълни
това, авторътъ останъ недоволенъ, и тукъ почва недоразумѣнието. Да
вземемъ монолога на Джонко въ II. дѣйствие, когато се връща отъ егре-
цитѣ у Николица. Въ този моментъ съ Джонка монологътъ се виждалъ
на автора поетиченъ, чудесенъ, възхитителенъ, способенъ за фуроръ; но
приложенъ на практика даде друго нѣщо. Да можеше авторътъ да се
откаже отъ исканията на нѣкакъвъ си „краенъ реализъмъ“, да искаше
да се примири съ мисълта, че изкуството, което и да е то, все има
своитѣ законои и условностъ, тогава и самъ би погледналъ инакъ на
своята драма и на изпълнението. По тия види се причини и лицата
Кефалътъ и Балантъ излѣзоха въ изпълнението съвсѣмъ неопрѣдѣлени,
макаръ че г. Страшимировъ самъ лично бѣ раздалъ ролитѣ и ржководѣше
репетициитѣ.

Въ „Сватбата въ Боларово“ има петъ дѣйствия и 4 сцени — всичко
деветъ падания на завѣсата. Ако тѣзи антракти бѣдатъ minimum по 10
минути, тогава 90 минути (1 1/2 часъ) отиватъ само за тѣхъ, безъ да
говоримъ за другитѣ неслоди. А това е много, твърдѣ много!

Както речи всѣка година, тѣй и тази година ме забравиха Шилера.
„Коварство и любовъ“ се повтори, и споредъ обявлението на трупата —

все за *пръвъ пжтъ*! А помни се, че тази трагедия е давана много пжти прѣди години и въ другъ прѣводъ. Въ новия прѣводъ ние обтрнахме особно внимание върху езика. Прѣлестенъ езикъ! Новиятъ прѣводачъ е г. Ст. Бѣлевъ. Повториха се още „*Женитбата на Балзиминова*“ и „*Тясто Кокалче*“, комедии на Островски. Единъ любителъ на театра, учителъ въ гимназията, бѣше прѣпорѣчалъ на г. Андрейчина да прѣведе „*Сорванецъ*“ отъ Крылова. Прототипътъ на „*Сорванецъ*“ е духовитата комедия на Пайреона *La Souris*. Но г. Андрейчинъ рѣши, че „*Сорванецъ*“ незаслужава да се прѣведе; а тя тъкмо дойде по вкуса на нашата публика! И вѣрваме още дълго ще се аресва. До сега вече имаме два печатни прѣвода на „*Сорванецъ*“, единътъ отъ г. И. Ивановъ, който прѣдаде руското „*Сорванецъ*“ съ „*Лудетина*“¹⁾, а другиятъ на Стояна Коледаровъ. И двата сж сполучливи.

Отъ стария репертуаръ се повтори най-сетнѣ „*Желъзарьтъ*“ отъ Жоржъ Оне. Прѣводътъ е много слабъ, па и езикътъ не е до тамъ сполучливъ.

Иванъ Вазовъ ни даде една оригинална комедия въ едно дѣйствие „*Вѣстникарь ли*“²⁾ Съ нея той се погрижи да опише всичката калъ на нашия задкулисенъ вѣстникарски животъ и нѣрави. Комедията се ареса на публиката. Тя съ ржкоплѣскания насърчаше всѣки неодобрителенъ отзивъ за вѣстникаритѣ, какъвто тѣ отдавна си заслужиха. Чудно е, защо комитетътъ я сне отъ репертуара. Обаче толякозъ по-добръ за издателя ѝ, защото — както се научихме — тя сравнително съ другиѣ български книги много се харчи. И слава Богу! Освѣнъ това тоя нашъ калѣнъ книжовникъ е приготвилъ и една историческа драма отъ врѣмето на Ивана Асенъ.

И. Андрейчинъ не се задоволи съ малкитѣ си хубави разкази, които пише, но поиска да опита щастieto си и възъ сцената. Този пжтъ то му измѣни. Той написа драма въ едно дѣйствие и една сцена изъ македонския животъ подъ името „*Злочестина*“. Драми въ едно дѣйствие пишатъ само опитни стари драматици. Много е по-лесно да напишешъ драма въ нѣколко дѣйствия, отколкуто да концентрирашъ всичкия драматизъмъ и ефекти въ таково тѣсно черчене отъ врѣме, мѣсто и дѣйствие, съ таково ограничено число лица. Ролитѣ бѣха раздадени мислимъ по упжтванъето на автора; затова той отчасти е отговоренъ за изпълне-

¹⁾ За това българско име на руското „сорванецъ“ стана една малка прѣпирка. Въ нея прѣводачътъ г. Ивановъ, бранейки себе си, бѣ казалъ най-сетнѣ, че би прѣпочелъ всѣка българска дума, която му се посочи по-съотвѣтна на „Сорванецъ“, нежели „Лудетина“; а главниятъ му нападачъ възрази на това по български, че не е дълженъ да учи г. Иванова, какъ да прѣведе „сорванецъ“, при всичко че намира по-съотвѣтна за тая дума въ случая българската „пѣрната“. Понеже пжкъ „сорванецъ“ (или „сорвайголова“) по-добръ би се прѣдало за женски родъ съ нашата дума „объсница“ (вж. у Герова, бълг. рѣчникъ, III. 322: *объсникъ* = рус. *сорванецъ*, *головорѣзъ* и др.), ние бихме махнали изъ прѣвода на г. Иванова „лудетина“ (= по-скоро на рус. *рыс-сушка*). Ако г. Ивановъ държи дума, ще трѣба и самъ да стори това, на независно отъ него да го направи и театралната народна труппа. Нека всѣкой на свой редъ покаже, че уважава българския езикъ! — Р.

²⁾ Вж. за нея оцѣнката въ ПС. LXI, стр. 699 — 702.

нието, и не би ималъ право да се оплаква отъ него. Сюжетътъ на *Злочестина* е тоя.

Босилко, младъ македонецъ, като неможалъ вече да търпи неволитѣ и страхотитѣ на турското иго, забѣгва въ планината хайдутинъ. Но той остави подирѣ си млада невѣста Милкана, която чезне по него, защото откакъ е той прокуденъ, двѣ години сж вече, а тя не знае веселба. Сжщо и Босилкова майка, баба Биляна, денемъ и нощемъ мисли за своя соколъ и се тѣши само съ надеждата, че той не давалъ миръ на душманитѣ и ще имъ отвърне, „ама ний злочеститѣ лошо ще патимъ. Минува така врѣме, доклѣ една вечеръ дохожда Билянинъ синъ Рилко да ѣ обади, че Кара-Ахмедови му казали, какъ единъ ага отъ града съ нѣколко сеймени щѣлъ да ношува въ селото имъ. Сжщото обажда и Милкана. Ето и злочестината! Баба Биляна осѣща, че зло ще я постигне. А пѣкъ гласътъ на турчина — гостъ страшно поразява млада Милкана. Неволно цѣлото ѣ сжщество се потресва. Чувство, неизпитано до сега, я обладава и унася далечъ въ планинитѣ между страшнитѣ буки, дѣто вѣчно злата хала пѣе своята злокобна пѣсень... Тя си спомня първата и послѣдна любовь, своето вѣнчило, своитѣ първи любовни дни, непоmrачени още отъ животския опитъ и бѣди... и онѣмъ горката прѣдъ погледа и гласа на турчина; толкозъ той ѣ напомя нейния драгъ Босилко!... Тоя захласъ възбужда лошо подозрѣние у баба Биляна. Нощта полека-спуща своето покривало. Сдрачъ... Милкана прибира всичко отъ двора и се връща въ стаята. „А сега, Боже мой, е най-голѣмото изпитание! Този погледъ, който прониза моето жѣдно за милувки сърце“!... Баба Биляна, за да прѣдвари нещастие, иска да отпрати Милкана у дѣдови Кордови. Милкана отказва, защото може и сама да се защити, или, да умре. Втората сцена представя срѣщата на прѣоблечения Босилко и Милкана. Той ѣ казва, че само така можелъ да дойде. Милкана иска да обади на майка си; Босилко не дава, защото срѣщналъ Климето, своя заклетъ врагъ, който го изгледалъ и сѣкашъ го позналъ. Уморени отъ вълнения и радостъ, Босилко и Милкана почиватъ въ нощта. Но слѣдъ малко влизатъ баба Биляна и дѣдо Кордо съ брадви и ножове да убиятъ — турчина!

Що сж направили, авторътъ не казва, и това е най-голѣмата му грѣшка. При това има и немотивирани работи. Защо Босилко поне съ лѣщо не възбуди съмнѣнията на майка си, та тя да не налита отгорѣ му съ брадва и ножъ? По тази и други причини пиесата пропадна. Публиката ни, която изобщо не обича драмитѣ, посрѣщна творението на Андрейчина много хладно; при все това пакъ не се отнесе тѣй неразбрано, както нашата театрална критика.

Гоголъ, както всѣка година, и тази съ своя *Ревизоръ* повесели публиката ни, която го разбира по своему и оцѣнява само външнитѣ комически ефекти, безъ да се замисля за неговата нравствена стойность. Повтори се и драмата *Лихваръ* на Кропивницки, за която разправихме повече лани пакъ на това мѣсто.¹⁾

¹⁾ LXI, стр. 88—4.

Трогателната драма на Рихарда Фосъ *Ева* пакъ привлѣче много зрители. Единъ отъ критицитѣ на Фоса каза, че авторътъ писалъ тази си драма и друга една („*Виновенъ*“) все съ сълзи на очи, и че въ тия двѣ творения излѣлъ всичката си лирическа душа. И наистина, тия двѣ драми винаги изтрѣгватъ сълзи, защото драматическитѣ перипетии на героитѣ и героинитѣ имъ намиратъ съчувственъ отзвукъ и въ най-коравата човѣшка душа. Драмата е много сценична. Въ нея се рисуватъ борбата между първата любовь и съпружеския дългъ отъ една страна и човѣшкитѣ братски отношения на съпруга къмъ жена си отъ друга страна. Публиката ни, която не обича да се замисля, когато гледа драма, пакъ я посрещна доста добрѣ.

Комедията на Бомарше „*Сватбата на Фигаро*“, която се даде, е речи продължение отъ комедията „*Севилскиятъ бръснарь*“. А по своята сложна обстановка и отчасти крайна откровеностъ става още по-мѣжко достъпна за българската публика. Въ нея нѣма тѣзи прости и наивни сцени, съ каквито изобилува „*Севилскиятъ бръснарь*“. Но въ Франция и едната и другата комедия иматъ успѣхъ и до днесъ.

Ибсеновитѣ драми, които обиколиха цѣла Европа, паднаха и възъ нашата сцена. Отъ неговитѣ драми има доста печатани въ разни списания, но нѣма ги въ отдѣлни издания, защото никакъ не се харчатъ. Трупата до сега даде двѣ негови пиеси: една драма и една комедия. „*Народниятъ прѣдатель*“. Публиката се отнесе съчувствено къмъ нея. Обаче като казваме публиката, ние разбираме *младежта*. Прѣко това съчувствие тя едва ли можа да се даде два пѣти.

Драмата „*Народниятъ прѣдатель*“ има два прѣвода: единиятъ е отъ нашия старъ общественъ дѣецъ Григоръ Начовичъ. Въ свободнитѣ си отъ държавни грижи часове г. Начовичъ е искалъ да обогати съ нѣщо и нашата бѣдна прѣводна литература. И отлично направи! Ако посветяваше повече врѣме на тия занятия, щѣше да има по-малко главоболия и недоразумѣния. Другиятъ прѣводъ е отъ г. И. Д. Д. (Иванъ Дайреовъ), печатанъ въ списанието „*Дѣло*“. Но нашитѣ театрални комитети сѣкашъ не сж ни подозирали, че съществува първиятъ прѣводъ. И двата прѣвода не сж направени отъ норвежки; прѣводътъ на Начовича ще да е отъ нѣмски, макаръ че прѣводачътъ не ни обажда нищо за това, а на г. Дайреова е отъ френски и нѣмски. Дѣйствиата сж дълги и прѣдълги — ибсеновски! Изобщо можеха да станатъ съкращения въ дѣйствиата, отъ които щѣше да спечели пиесата. При това трѣбаше да се изфърлятъ турскитѣ думи: *хичъ, тамамъ, диваме* и др.

Тая сезона се даде комедията „*Сюза на младежитѣ*“. Прѣводачътъ, г. Крусовъ, не ни обажда, отъ кой езикъ е прѣвелъ пиесата на Ибсена (вѣроятно отъ руски). Прѣводътъ отъ това не би пострадалъ съ нищо. Инакъ прѣводътъ е доста сполучливъ, но струва ни се да има изпуснати нѣща, отъ руската цензура. Тази комедия се посрѣщна още по сухо отколкото драмата „*Народниятъ прѣдатель*“. Намъ лично комедията „*Сюзътъ на младежитѣ*“ много се аресва, ала за такива пиеси трѣба друга аудитория, и още много други нѣща. Но понеже една подпомагана трупа, каквато е „*Съзани Смѣсъ*“, трѣба да дава на зрителитѣ по възможностъ нѣщо отъ всички новинки, за това види се и се постави

тази комедия, макаръ че отъ Ибсена можеше да се избере друго нѣщо. Отъ неговитѣ пиеси до сега у насъ сж прѣведени: *Подпоритѣ на обществото*, *Дивата патица*, *Едда Габлеръ* (въ „Мисль“), *Народниятъ прѣдатель* (въ „Периодическо Описание“ и „Дѣло“), *Нора*, *Призрацитѣ*, *Сюзътъ на младежитѣ* и нѣкои други. Нѣкои отъ тѣхъ сж въ рѣкописъ.

Въ всички тия пиеси Ибсенъ поставя въпроса: възможно ли е животътъ въз основа на справедливостъ въ свърѣменното общество, и го рѣшава отрицателно. За да се живѣе по справедливостъ, самостоятелната личностъ трѣба да застане вънъ отъ семейството, отъ обществото, съсловнитѣ и политически партии. Художникътъ не се е ограничилъ само съ такива външно обличителни отношения къмъ свърѣменността. Той е отишелъ още по-нататъкъ и се пита: възможно ли е, при свърѣменнитѣ условия на живота, щастие и удовлетворено чувство на радостъ отъ живота? Ето втория въпросъ, който си е поставилъ Ибсенъ и на който отговарятъ неговитѣ психологически драми, които въ художествено отношение стоѣтъ несравнено по-горѣ отъ комедитѣ му. Отговорътъ и тукъ се получава отрицателенъ, макаръ че свѣтозорьтъ на художника въ много се е измѣнилъ. Щастието е невъзможно, казва Ибсенъ, защото щастието живѣе съ лъжата, а свърѣменнитѣ човѣкъ е заразенъ отъ микроба на справедливостъ отъ жажда за правдолюбие, съ която погубва себе си и ближнитѣ си.

Такива сж идеитѣ на Ибсеновитѣ пиеси, смѣли, често пѣти дрѣзновени, граничащи съ парадокса, но които затрогватъ най-интимнитѣ настроения на свърѣменността. Освѣтъ по идейното си съдържание тѣ сж забѣлжителни и като своеобразна сценическа техника. Ибсенъ върна на свърѣменната драма класическата ѣ форма — единство на врѣмето и мѣстото, а колкото до единството на дѣйствието, той го замѣни съ единството на замисла, съ вътрѣшното разклонение на основната идея. Както казва Мивски, Ибсенъ е такъвъ краенъ прѣдставителъ на безграничния индивидуализъмъ въ литературата, както Шопенхауеръ и Ничше въ философията, както анархиститѣ въ политиката.

Ибсенъ работи всѣка своя пиеса много врѣме, а своята най-знаменита драма, *Претендентитѣ на прѣстола*, която може да се сравни съ Шекспировитѣ произведения, той е работилъ 10 години. И при това да не мислятъ нашитѣ читатели, че Ибсенъ, въ началото на своята писателска дѣйностъ, е получавалъ голѣми хонорари. За своята пиеса *Заговорателитѣ на Хелголанда* (1857 г.) норвежкитѣ театръ му платилъ 1200 лева! А у насъ за „Апостолъ“ г. Миларовъ е взелъ комай 2000 лева, безъ разносикитѣ за постановката ѣ, която струва 3000 лева.

За едно нѣщо ще вземемъ свободата да укоримъ днешния комитетъ, именно, че никакъ не щеди актьорския трудъ. Грѣхота бѣше да измѣчва членовѣтъ на трупата да разучватъ такава тежка, сложна и обемна пиеса както „Сюзътъ на младежитѣ“, за да се даде само ведмжжъ. Затова трѣба много да се внимава и да се обсажда една пиеса, прѣди да се тури на репертуара. А че „Сюзътъ на младежитѣ“ не бѣше за нашата публична и театръ, това е много вѣрно.

Казахме, че тази година бѣше особно плодovitа съ оригинални пиеси. Кой знае коя е причината — дали хубавитѣ хонорари, славата,

или просто желанието да се помогне на отечествената драматическа литература. Между многото мъже, които пишатъ пиеси, намѣри се и една жена — г-жа А. Я. Сахъзова (съ псевдонимъ *Карима*). Тя написа драма „*Подгизна се*“. Сюжетътъ ѝ е отъ нашия свършененъ, гнусенъ, партизански животъ.

Единъ бивши стражаръ Петъръ достигналъ незавидната въ България длъжностъ полицейски приставъ. Служилъ човѣкъта доста добръ, ревностно, но паднала партията, падналъ и той, падналъ, та дори и пропалъ. Има той синъ отъ първата си жена, Митю, ученикъ въ гимназията. За да го поддържа, трѣбать пари. Разни голѣмци сж го лѣгали, общавали му да го назначатъ на служба. А разносикътъ си вървѣтъ. Отъ това произлизатъ неприятни семейни сцени съ втората му жена, която е недоволна отъ положението си, още повече, че и сестра ѝ Стойковица, жена на лихваръ, я дразни съ своето доволство и бѣдещи туалети. Дохожда чичата на Петра, дѣдо Иванъ кундурадгията. Той го събѣтъва, да дойде да му стане помощникъ; но Петровица не дава и дума да се спомене. Тя е жена отъ новата формация, която има лошо, дори унизително мнѣние за занаятитѣ. Въ такъво положение бившиятъ стражаръ и приставъ се рѣшава да стане шпионинъ. Кѣмъ това го тика и стариятъ лихваръ-прѣдприемачъ Стойко. Петъръ прѣдава на противната партия разни тайни документи, книжа и пр. Но стоустата мълва малко по малко го издава. Въ едно кафене той се докача, скарватъ се и всичко се свършва съ бой. Петъръ почва да пие, да мъчи жена си. Съзнанието за извършената гнусна постѣпка не му дава мира. Той често скача дори отъ леглото, мъченъ отъ тежки сънища. Единъ день синъ му се връща отъ гимназията съ пукната глава. Той се билъ съ ученицитѣ, защото нарекли баща му шпионинъ. Синътъ моли баща си да го увѣри, че това не е истина. Петъръ успокоява сина си, но на душата му става още по тежко. И постоянно прѣслѣдванъ отъ мъченията на събѣстъта си, той се убива.

Въ тази драма има много монолози, малко дѣйствие и доста диалози. Има и хубави отдѣлни сцени, макаръ че типовеътъ отъ българско гледище сж неестествени. Самиятъ приставъ авторътъ е направилъ много, крайно патетиченъ. Съ такъвъ тонъ можеше да говори единъ Отелло, но не единъ българинъ, полицейски приставъ. Обаче прѣко своитѣ недостатъци драмата на г-жа Сахъзова все е по-добра отъ много други наши оригинални драматически произведения.

Сжщата драма втори пѣтъ се даде съ една комедия отъ И. Миларовъ подъ чудното заглавие „*Женени ли сме ний*“. Прѣди много години ние видѣхме една френска подобна комедия въ единъ френски театъръ въ Петербургъ. Ако се не лъжемъ, авторътъ ѝ бѣше Dorival, и пиесата носеше заглавие *Contrat annulé*. Съдържанието е слѣдното:

Единъ запасенъ генералъ има черка за женене. Той я жени съ единъ доста имотенъ и честенъ чифликчия, по грубичкътъ въ обноскитѣ си. Момичето е възпитано въ пансиона на Légion d'honneur, малко отбира отъ домакинство и обноскитѣ на мъжа го докачатъ. Младата жена се увлича отъ любезноститѣ на единъ изтънченъ графъ дипломатъ, който иска да я прѣлѣсти. Подъ извѣтъ, че баща ѝ е боленъ, тя желае да отиде при него, а отъ тамъ на лѣтни бани. Графътъ пѣкъ анонимно

пише на бащата, че дъщеря му е болна, и тъкмо, когато тя се готви за път, ето че и той пристига. Лъжата се открива. Мажът се сърди, но бащата, непосветенъ въ цѣлата интрига и като вижда страннитѣ обноски на зетя си, смѣта го за лудъ. Исква да си вземе дъщерята и заплашва съ разводъ. Но разводътъ не е нуженъ, защото кметътъ, който сключилъ контракта между младоженцитѣ, безъ да знае, билъ вече уволненъ, и затова контрактътъ самъ по себе си пада. Като узнаватъ тази новина, бащата и дъщерята промѣнятъ тактиката. И мажътъ прѣдлага на жена си да каже на графа, че е свободна. Графътъ като усѣща каква е работата, подъ единъ благовиденъ извѣтъ си отива. Тогава мажътъ и жената се помиряватъ, дохажда попътъ, вѣнчава ги и всичко се свършва благополучно.

Смѣхото е съдържанието и на комедията отъ Миларова „Женени ли сме ний“; но и по техника, и по диалози, и по лица пиесата на г. Миларова изглежда да е писана по френски жанръ. Освѣнъ това и разговорътъ намѣстѣ е *чисто френски*. Кой отъ кого е занималъ? *Mais les beaux esprits se rencontrent...*

Още една нова оригинална драма — „Вампиръ“ отъ А. Страшимировъ — затвори театралната ни сезона.

Сюжетътъ на *Вампиръ* е речи смѣхиятъ както и на „Сватбата въ Болярско“. Ханджийката Малама, старопланинска фурия, има хубава дъщеря Вела. Тя много се аресала на кметския синъ Жельо, който прѣди любилъ нѣкоя си Кръстинка, която умрѣла отъ любовна тѣга по него, кога билъ въ Влашко. Вела не избѣгва задирицитѣ Жельови, но изначало и не му се довѣрва много, понеже знае, какво е станало съ Кръстинка. Единъ празниченъ день речъ цѣлото село трѣгва на сборъ. Трѣгва и дружина отъ гоми и момци, между които сѣ Вела и Жельо. Жельо кара Вела *на коминъ* да се моли за душата на Кръстинка и да му се заклѣне въ неизмѣнна вѣчна любовь. Малама, която намѣрила способъ, да си присвои нанизитѣ на Марковица, Жельова майка, се зарича, да не дава дъщеря си Желя и вече е стѣммила сватба съ коняра Динко. Дохажда Жельо. Вела като мисли, че той иде само за да вземе нанизитѣ на майка си, му ги фърля; но Жельо пакъ казва, че иска да се жени. Явява се баба Марковица, която отъ обичъ къмъ младитѣ, се съгласява да принесе въ жертва своето чорбаджийско достоинство. Малама отказва категорически. А недалече се чува и гайдата съ веселитѣ провикнувания на сватбаритѣ. Вела е вѣнчана; но прѣко това тя не се отдава на мжжа си, а слѣдва да люби Желя, който отъ мжжа се пропиля. Вела моли Желя да напусне селото, да не пие и да избѣга въ Влашко за да я забрави. Тя го изпраща до двора. Динко ги съглежда, и въ него се пробужда звѣра на ревливостта. Съ голѣмъ овчарски ножъ той иска да промуши Вела. Малама, възмутена отъ обноската на коняра, го изпѣжда. Той проклина жена си и тъща си, че му отровили живота и че ще се върне въ незнаенъ день и часъ. Динко станалъ разбойникъ. Вѣстъ се прѣска, че Динко е убитъ. Малама прави *помени* за Динко, за да не вампирыса. Вела се възползува отъ тия помени ужъ по убития си мжжъ, за да отвори врата на Желя. Той дохажда въ нощта и се почнува една сцена, която е просто невѣроятна въ една българска колибарска къща. Съ една изтънчена прѣд-

видливостъ за запазване отъ „туня бѣда“ Вела би могла да съперничимъ съ успѣхъ съ една френска куртизанка. По едно врѣме вънъ се чува тропотъ. Явява се човѣкъ облѣченъ като нѣкой мъчителъ отъ инквизицията, съ черенъ плащъ и пушка въ ръка. То е Динко. Вижда наоколо всички бѣлѣзи отъ направения за него поменъ. Отива горѣ и заваря успанитѣ Вела и Жельо, комуто „изтрѣзва гръцмуня“. Динко влиза и у Малама, но тя излиза по-юнакъ отъ него и успѣва да го върже. Разгълчава се, че „вампирѣтъ“ отведе Вела въ царството си; но всичко се обяснява. Вела припада надъ Жельова трупъ.

„Вампирѣтъ“, по нашето скромно мнѣние, е лишенъ отъ нѣкои съществени елементи на драматиката, които лесно биха могли да се допълнятъ. По своята сантименталностъ тая Вела у г. Страшимирова надминува много френски и нѣмски героини. Такава ни се прѣдстави Вела на сцената, и вѣрваме, че това прѣдаване е вѣрно тълкувание на ролата споредъ желанието и помислитѣ на автора, защото той лично ръководѣше всичкитѣ репетиции на *Вампиръ*, обясняваше характеристикѣ, особеноститѣ и пр. Въ едно отъ междудѣйствиата на първото прѣдставление той изведе на сцената Вела, за да ѝ благодари публиката; ще рече авторѣтъ сподѣляше напълно тълкуванието на изпълнителката. Обаче същото задоволство не можеха да сподѣлятъ и други. Вела не е българка, а още по-малко старопланинска *колибарка*! Дори е въпросъ, както ни я прѣдставиха на сцената, дали тя е нормална жена. А Малама какво е? истерична, алчна гражданка въ селска носия.

Колко щѣше да е хубаво, ако се махнѣха тия разкази за суевѣрія. Характеристиката на лицата никакъ не би пострадала, защото сцената, въ която се разказватъ суевѣріята, е епизодична и лесно се замѣня съ нѣщо друго селско, не толкозъ отрицателно. Ако можеха да се поправятъ тия — по нашето мнѣние — недостатѣци и ако можеше въ изпълнението да се изгладятъ скотската страна на чувственитѣ влѣчения, драмата на г. Страшимирова би много спечелила.

Такъвъ бѣше репертуарѣтъ на сезоната 1900—1901. Както виждатъ читателитѣ, изборѣтъ не бѣше особенъ и не говори много въ полза на литературенъ вкусъ, знания и изборъ.

Радулъ Канели.

Получени сж въ даръ слѣдните книги за библиотеката на Българ. книжовно дружество:

(Продължение).

Мицкевичъ Адамъ. Панъ Тадаушъ. Преведе отъ полски Ефремъ Карановъ. София, придворна печатница (Брата Прошекови), 1901. 8°. стр. VIII.+331. Ц. 4 лева.
Отчетъ за дѣятелността на Пловдивското Пѣвческо Дружество прѣзъ 1900 година. Представенъ въ общото годишно събрание на 4-й февруарий 1901. година. — Година пета. — Пловдивъ. Собствено издание на дружеството. Дружествена печатница „Съгласие“, 1901. 8°. стр. 52.

Отчетъ императорскаго рускаго географическаго общества за 1900 годъ. С.-Петербургъ 1901 годъ.

Отчетъ на Българската Народна Банка за 1900 година. София, книгопечатница и литография на Янко С. Ковачевъ. 1901. 4°. стр. 39+21 листъ.

Отчетъ на Варненската държавна дѣвическа гимназия „Мария Луиза“ за учебната 1899—1900 година. Варна, печатница „Зора“ 1900. 8°. 69+II.

Отчетъ на В.-Търновската държавна дѣвическа гимназия за учебната 1899—1900 година. — Година четвърта. — В.-Търново, скоропечатница на Х. Т. С. Фъртуновъ, 1900. 8°. стр. 50.

Отчетъ Одесскаго Болгарскаго настоятелства за 1900 годъ. Одесса. 1901.

Отчетъ на Шуменското държавно педагогическо и трикласно училище за учебната 1899—1900 година. Шуменъ, типография Ст. Поповъ, 1901. 8°. стр. 38.

Pintar, L. Zbornik znanstvenih in poučnih spisov. II. zvezek. Uredil —. Na svetlo daje Slovenska Matica. V Ljubljani 1900.

Райнъ, д-ръ В. Хербартъ като педагогъ. Прѣведе отъ пѣмски д-ръ В. Николовъ. — Сборникъ на педагогическо-общественото списание „Учитель“. Томъ I. Книга VII. София, придворна печатница Бр. Прошекови, 1901. 8°. стр. 43+6. Ц. 50 ст.

Споменик XXXV. први разред 5. — Српска Краљевска Академија — Београд, 1901.

Споменик XXXVIII. други разред 34. — Српска Краљевска Академија — Београд, 1900.

Српска Краљевска Академја. Свечани помен просветном добротвору покојном Димитрију Стаменковићу, трговцу из Београда 8 септембра 1900 год. (Са сликом покојникова). У Београду, 1901.

Стояновић, Луб. Каталог рукописа и старих штампаних књига. Сбирка Српске Краљевске Академије. — Саставио —. Српска Краљевска Академја — Београд, 1901. Ц. 2 динара.

Strouhal, d-r Č. Mechanika. Sepzal — profesor exp. fysiky na české universitě K. F. — Sbornik jednoty českých matematiků V Praze. Číslo IV. V Praze, 1901.

Суботић, д-р Јован. Живот д-ра Јована Суботића (автобиографија). Први део: Идила. — Књиге Матице Српске број I. — У Новом Саду. Издање Матице Српске, 1901.

Уставъ на дружеството за украса на града Пловдивъ. — Пловдивъ, печатница на Хр. Г. Дановъ, 1901, 8°. стр. 7.

Цанковъ, К. А. Официални ромѣно-турски документи по минаването на Хр. Ботевата чета прѣзъ Дунава въ 1876 год. (За споменъ на 25-годишнината отъ това събитие). Слѣдства —. (Отдѣленъ отпечатъкъ отъ „Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина“, кн. XVIII.). София, Държавна печатница, 1901. 8°. стр. 37.

Strekelj d-r K. Slovenske narodne pesmi. Uredil —. 5. snopič (II. zvezka pola I—19.). Izdala in zalčila Slovenska Matica. V Ljubljani 1900.

Съдържание.

	Стр.
I. Евлия Челеби. Отъ <i>А. Шоповъ</i>	161
II. Прѣгледъ на поетическата творба на Вазова. Втори периодъ. I—II. Отъ <i>А. Теодоровъ</i>	195
III. Вѣсти и оцѣнки: Надпись отъ г. Шуменъ, отъ <i>В. Н. Златарски</i> ; — Дѣ е починалъ послѣдниятъ български патриархъ Евтимъ Търновски? отъ <i>П. Ивановъ</i> ; — Изъ духовния животъ въ България прѣзъ 1901. година (Изящнитѣ изкуства, отъ <i>А. М.</i> ; — Театъръ, отъ <i>Радуга Канели</i>)	223

„Периодическо Списание“

кара прѣзъ 1901. година своята XIII. годишнина. Прѣзъ годината ще излѣзатъ 10 мѣсечни свезки (всѣка отъ 4—5 печатни коли), които ще съставятъ LXII. книга. Цѣната на годишнината е прѣдплатена:

за България	9 лева
„ чужбина	10 „

Абониранъето става направо въ „Българското Книжовно Дружество“, София, улица Раковски, или въ пощенскитѣ писалища.

Отъ старитѣ годишнини на „Периодическо Списание“ се продаватъ:

годишнина XII. (книга 61.) и XI. (кн. 55—60) по : 9 лева — ст.

годишнина II. до X. (кн. 1. софийска до 54, по 6. книги въ годишнина), съ извънредно намалена цѣна по 5 лева — ст.

годишнина I. (книги 1—12. брайлски) съ извънредно намалена цѣна по 10 лева — ст.

Отдѣлни книжки отъ 1. до 12. брайлски и отъ 1. до 54. софийски струватъ по — 80 ст.

а отъ 55. до 60. книжка по 1 левъ 50 ст.

ПЕРИОДИЧЕСКО
СПИСАНИЕ

НА

БЪЛГАРСКОТО КНИЖОВНО ДРУЖЕСТВО

ВЪ СОФИЯ

LXII

(ГОДИШНИНА XII)

— 4—5. СВЕЗКА — 1901. —

СОФИЯ

ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА

1901.

ИЗВѢСТІЕ.

Аксаковска премия.

Въ Българското Книжовно Дружество въ София сѣ прѣдадени отъ редовния му членъ д-ръ Д. Молловъ още прѣзъ 1886. год. двѣ хиляди лева за „Аксаковска премия“ за най-добро съчинение върху *„Историята на възпитанието на българитѣ въ Русия прѣзъ годинитѣ 1835—1880.“*

Отъ тия двѣ хиляди лева се опрѣдѣлятъ 1500 лева за чиста награда на автора на най-доброто съчинение върху дадената тема, а 500 лева оставатъ за разноски по печата на съчинението.

Понеже отъ 1886. год., когато е било обявено за тая премия, до свършъка на тригодишния срокъ за нея не е било прѣдставено въ дружеството ниедно съчинение върху *„Историята на възпитанието на българитѣ въ Русия прѣзъ годинитѣ 1835—1880.“* управителниятъ съвѣтъ на Българското Книжовно Дружество обявява отново:

I. *Прииматъ се съчинения за „Аксаковска премия“* отъ 1500 лева въ разстояние на три години, начинайки отъ 1. януария 1900. година.

II. Съчиненията, въ обемъ *отъ 10 до 15 печатни коли,* се прѣдставятъ за тая премия подъ избранъ знакъ и придружени съ името на автора въ затворенъ пликъ подъ сѣщия знакъ въ Българското Книжовно Дружество въ София.

III. Премиираното съчинение остана *собственостъ на дружеството.*

Прѣгледъ на поетическата творба на Вазова.

Отъ А. Теодоровъ.

III. Лирическо освѣжение.

Желанието на Вазова, да промѣни атмосферата, която го дави съ безчувствие къмъ поезията, която нехае за народния идеалъ, която прѣчи на поета да люби чисто и пламенно своето отечество, най-сетнѣ се изпълня. Прѣзъ май 1884. г., обрѣгналъ на тая задушлива срѣда, дѣто нѣма връзка между душитѣ, Вазовъ трѣгва прѣзъ Цариградъ за Италия, придруженъ отъ нѣкой приятель изъ Румелия. Новиятъ миръ по пътуванъето го освѣжава и става изворъ на ново вдъхновение. Ала и тукъ не забравя поетътъ българската земя и родъ. Звуковетѣ на освѣжената си лира той прѣдава на българитѣ въ сбирчицата „Италия“ (лирически стихотворения, Пловдивъ 1885. 16°. 72)¹⁾. Тя състои изключително отъ росни капки на настроението. Вече по-смѣло се опитватъ тукъ формитѣ на сонета.

Въ „Италия“ Вазовъ е пѣтникъ и туристъ, който е намислил да се обогати съ нѣкой новъ погледъ върху нѣщата, като ги види подъ друго небе и въ образитѣ на друга творба, и да провѣри собственитѣ чувства къмъ домъ и близни, когато е далечъ отъ тѣхъ; защото истинската стойностъ на онова, срѣди което е расла и се образувала нашата душа, ние разбираме само тогазъ добръ, когато душата ни се озове извънъ отношенията съ него. Доклѣ е Вазовъ

¹⁾ Въ това издание е отрѣзанъ листътъ съсъ страницитѣ 55 и 56. Второто издание (София, 1894. к. 8°. 64 стр.) не прѣскача страници, ама зато съдържа четири стихотворения повече, пакъ „италиянски“. Дали сж тѣ пълнили казенитѣ по-напрѣжъ страници, та сега се е смилилъ надъ тѣхъ поетътъ? Ако е така, той не е билъ сира-ведливъ къмъ „Цалуската на Юда“ (2. изд. стр. 24), понеже това стихотворение, защото „прѣдъ картината на страшний сѣдъ“, прѣдава единъ образъ на фантазията отъ рѣдка художествена сила. Колкото за осталитѣ три стихотворения, „Плаване“ (8), „Облаци“ (33—4) и „Видъ на хоризонта“ (38—9), тѣхъ е могълъ поетътъ да прѣкажи въ първото издание, понеже сж по мотивъ двойници на други вмѣстени въ сѣщото стихотворения.

въ пѣтъ, и нищо друго не отвлича погледа му, а само се разстила: подъ него и наоколо морскиятъ ширъ, и поетътъ общува главно: самъ съсъ себи си, сърцето му се сѣща за една страдална душа, която въ нощно бдене го мисли и бълнува („*Нощъ*“, 6). Любовь, радость, надежда заминуватъ отъ него, за да изчезнатъ въ нѣкой таинственъ просторъ; само безкрилата скръбъ неотлита на никждѣ, не го напуска („*По морето*“, 7). Той е обладанъ отъ едно настрояние на чужденецъ, излѣзълъ изъ своята родина, поентъ тамъ въ обилие само отъ въздухъ и свобода — не и отъ сокове на добродѣтеля — и лети къмъ „землята на пѣсни, поети и сонети“ („*Италия*“, 31—33). Въ пароплува „*Euxin*“ по Ионийско море всѣкой звукъ, що напомни родни мѣста, възшебно ублажава чуждинското утѣснение („*Славянский звукъ*“, 30)... Италия е още далечъ; а чужденецътъ Вазовъ все бди надъ своята душа, която е:

Опната звънялива струна,
Що отъ нищо затрептява;
На всякъ ударъ и фъртуна
Съ една пѣсень отвѣщава.

(„*Що е душата на поетътъ*“, 38).

Птиче прѣфрѣкне и я досегне съ крилото си: и то е, горкото, чуждо въ това мѣсто, дѣто е и поетътъ (5). Морскиятъ зефиръ я лѣхне и освѣжи: и въ него поетътъ чуе и земнитѣ въздишки, и небесната тържественость, и посмъртниятъ хладъ („*Морски зефиръ*“, 19). Ала морето спи или будува. Що говори то? Що иска и що обѣщава? То е неизмѣрно дълбоко, ала отъ него е по-дълбоко човѣшкото сърце („*Мраморно море*“, 11). Морето е страшно съсъ своитѣ бури; ала нѣма бури по-страшни отъ буритѣ на живота. И какъ лесно би се избавилъ човѣкъ отъ тѣхъ, ако припадне въ шумнитѣ и безпрѣдѣлни прѣгрѣдки на морето!.. Тамъ ще се наиде безпримѣрна свобода и почивка. Поетътъ би се фърлилъ въ него — тѣй омайно кани то за рѣшене...¹⁾ И що, ако се фърли? Свѣтътъ за него неще жали, понеже не му е билъ поетътъ нищо. Само завистъта ще забради трауръ, за да скрие радостъта си. Обаче има едно сърце, което ще затжжи искрено и вѣчно!.. („*Мечтанье*“, 34—37). Нека е то любя, нека е отечество — ама то е, което просвѣтлява разума на поета и му развѣщава коварния шепотъ на тихото море. То е *надеждата*, която му се вѣсти съ името си, когато съзира далечъ

¹⁾ Срв. „*Плаване*“ въвв 2. изд. на „Италия“.

въ нощния мракъ морски фаръ. Такъвъ фаръ е надеждата въ мрачния животъ. Тя свѣти на кораба човѣшки, да не заблуди въ пътя си („Фиръ“, 15).

Срѣдъ тия чувства и мечти поетътъ жали, че не е намѣрилъ до сега душа, да ѝ се изкаже, да го разбере. Наопаки, щото продумалъ, щото подрекналъ, то възбудило укоръ и смѣхъ. Върѣдъ морето възглася той: да сж *проклети* ония, що сж убили съ коравото си сърце идеала му! Ала мощенъ екъ му отговаря съ искрено съжаление: *клети*, още не си разбралъ своята коба на земята! Тъкмо за това е дадена дарбата на поета, да гради идеали, да ги въздига противъ бурята на невѣжеството и страститѣ, които всѣкога разрушаватъ; ама отъ окръжкитѣ на тия разбити идеали, подъ животворния дѣхъ на отгледано ново врѣме, се лѣпнѣтъ изново първоначалнитѣ фигури на творението и се поставятъ въ храмове за обожаване. Неразбранъ отъ обществото, поетътъ отива въ горитѣ, поне тѣ да внематъ огъня, що гори въ гърдитѣ му. Въ тѣхното признание той ще наиде дирената за себе *слава*! Ала пакъ срѣдъ морето необятно на страстния му възгласъ за слава се обажда мощенъ екъ — *лава*! Да, лава е тая слава човѣшка — лава, за доброто и напредѣка ненужна и вредна. Така напуца поетътъ и горитѣ, па дири успокоение отъ тревогитѣ, що касатъ душата му, въ долитѣ, въ усонитѣ. Въ доли дири душа беззавѣтна; „за нея *мудецъ*!“ вика страдалецътъ за идеали. „*Дѣ я?*“ отговаря екътъ, незнаенъ събесѣдникъ и лѣкаръ отъ опасноститѣ на разочарованието. Въ усонитѣ дири поетътъ вжтъ, дѣто да заглѣхнатъ сърце и струни, дѣто кумиръ да *нѣма*. Пакъ отговаря екътъ, че такъвъ вжтъ — нийдѣ *нѣма*! Най-сетнѣ се обръща поетътъ съ въпросъ къмъ морето, което е вѣчностъ: що е животъ, защо е той даденъ човѣку? За борби ли, за хумотъ ли отъ страсти? Дѣ е виспата му цѣль? Що е човѣкъ? Защо е той отъ люлка до гробъ проклетъ за битва *непрѣстайна*? Морето отговаря съ ека си, че това — е *тайна*! Това е вжсатa и трезва философия на „*Ековетъ*“, тѣй майсторски схваната и прѣдaдена въ „Италия“, 25—29. Вазовъ продължава пътя си по морето. Ето задава се нѣкаква гранитна скала. Поетътъ ѝ завижда, че нея нищо не хаби, както него радости и жалости. Не, отговаря скалата — и менъ борбата изаде („*Морска скала*“, 17)! Ще рече: това е животътъ, борба и хабежъ; и опрѣдѣлението на човѣка е, да се бори въ радости и жалости, да въздига идеали и мечти и да се надѣе за признание, което е дългъ и право на потомството. И както цѣлата древностъ на Елада и днесъ още живѣе

въвъ вѣтъра ѝ, въ кораба, що плува по Егейско море, въ делфина, който тамъ се нурка („Егейско море“, 19), тъй ще живѣятъ и дѣлата на човѣка въвъ врѣме на наслѣдници и потомци!

Обаче въ пѣтя си Вазовъ трепнува отъ тия философски пориви на настроението, като се изпрѣча отъ врѣме до врѣме прѣдъ погледа му ту *Солунъ*, върху който грѣцката история вече нѣма право („Резонитъ на историята и на правото“, 37—8), или *Партенонъ*, дѣто Фидий поставилъ на божески тронъ Аполона, а ние поставяме сега Фидия („Из Партенонъ“, 18); изпречатъ се: *Калопуло*, усамотено островче, което поетътъ би избралъ за рай на мечтитъ си (20—22); *Олимпъ*, овдовѣлъ сега прѣстола (10). Вазовъ си припомня и за *Бийрона*, който загина тукъ за послѣдния отъ кумиритъ си — за свободата, по-спокоенъ при червитъ въ гроба, нежели при ония, що сж му подгризвали живота! (24) А новитъ тия гледки отъ новъ свѣтъ, прѣзъ които води поета пѣхътъ му, все му докарватъ на умъ родния край за сравнение. Символичниятъ дуеъ „*Рало и лодка*“ (12—14) издава привързаността на Вазовъ къмъ България.¹⁾ Ралото и лодката се надварятъ да показватъ своитѣ прѣдимства: ралото влада съ миръ и здраве; лодката пѣкъ съ подвижностъ и сила въ прѣдприятія.

Напokonъ стига въ Италия. Вазовъ се отдава цѣлъ на наслади, за отмора отъ мжжитъ на сърцето и на ума си прѣзъ пѣтуването по морето. Ето го въ „*Неаполския заливъ*“ (42). Нощната красота на гледката съ Неаполъ, висналъ надъ кристалнитѣ простори, и съ *Везувия* (40), спокоенъ въ страшното си величие задъ града, възбужда у Вазова лакома охота, да всмучи сокътъ на тия хубости, както и на хубоститъ на нѣкоя неаполска *Bianca*, или цвѣтарка *Carolina* („*Come mi è odorando*“, 42), или баханка *Giovanna* („*Джованина*“, 43), или пѣкъ да се смили надъ просякината зарадъ любовта на нейнитѣ очи („*Просекиня*“, 49). Той спохажда Помпея, и въ олтаритъ ѝ пусти, въ идолитъ свалени не види нищо чудно, когато и въ него се крие цѣла Помпея страховита, недостъпна обаче за никой любитель туристъ („*Въ Помпея*“ 44—45). Вазовъ минува прѣзъ „*Капуанската долина*“ (50): единъ англиецъ е въ възхищение отъ тоя рай; ала българскиятъ поетъ хладнокрѣвно наблюдава, защото въ него часъ другъ рай напълня въображението му — виждалъ го е въ Балкана и въ нашата Розова долина!

Подиръ всичко стига и въ Римъ. Кого не е привличалъ тозъ вѣковенъ господаръ на народи, на изкуства и на демонски пориви?

¹⁾ Срв. „*Облаци*“ и „*Видъ на хоризонта*“ въвъ 2. издание.

Тамъ има спомени за всички стѣпала отъ дѣйствицата на добродѣтелята и на порока. Отъ мртвото сж тамо знаменити форумътъ и *Колизеятъ* (47, 48); отъ живото е още величавъ Ватиканъ. Тоя бѣ прогласилъ нѣвога смъртъ на сатаната въ лицето на Галилея, Хуса, Колумба, Волтера; и все съ тоя викъ е живѣлъ той вѣковетъ си и още ги живѣе, при всичко че цѣлиятъ свѣтъ наоколо прави поклонъ на оня усмъртенъ отъ него „сатана“ („*Въ Ватиканъ*“, 52—3)! Въ Римъ е творението на Микель Анджело, Мойсей, величавъ безмлъвникъ, когото и самъ творецътъ му въ недоволство отъ това ударилъ въ колѣното за да продума („*Статуята на Мойсей*“, 46); тамъ е Пинчио съсъ статуитъ на знаменити поети („*Прѣдъ бюсти на Данте*“, 64—5). Нещастни, а славни поети; нещастни, защото пѣятъ, и свѣтътъ се наслажда отъ това, а нѣма съжаление за ранитъ, които пѣснитъ разтварятъ въ душата имъ!

Въ края на тия обиволки, изпълненъ отъ общо възхищение отъ красотитъ и чудесата на Италия, поетътъ дава воля и на хумора си, като рисува оня свой сънародникъ, що го придружилъ до тука прѣвъ три моря. Той е спокоенъ наблюдател на живота и страната тукъ отъ становище на практичността и ползата, неспособенъ да фантазира: Вазовъ му сочи небето какъ е лазурно; другарътъ го оправя, че е малко пепеляво; Вазовъ обявява морето за кристално; той вижда обаче и лимана, та справедливо забѣлѣзва, че тамъ е кално. Другарътъ вижда въ Римъ не разкоша на доволството, но дрипитъ на сиромашията, не избитъка отъ творения на изкуството, но липсата отъ търговия; той желае да познае и опакото на Римъ („*Туристи въ Италия*“, 69—72).¹⁾ Тоя другаръ е натуралистъ, въ протива на идеалния реалистъ Вазовъ. И така желанието на Вазова за нови впечатления, за освѣженне отъ дима на нашата срѣда, съ нейнитъ интересати подлости, е удоволено. Той е вече възнаграденъ, и може да склучи пътуваньето. Тукъ изново възстава прѣдъ него образътъ на България. Едно сравнение съ Италия сѣкашъ само се налага. И то е изпълнено въ „*Прѣзморски съсѣдки*“ (65—68). Италия въ доволство отъ скжпоцѣнната свобода пѣе своя възторгъ. Праща ѝ привѣтъ и България. Очудена отъ това ново лице, Италия желае да запознае неговото минало. То се казва срамъ, отговаря милата съсѣдка. Тя сама е малка, слаба; само *идеалътъ ѝ е голтъ*, силенъ. А дѣто има идеали, тамъ е съчувствието и на Италия. Когато го постигне България, тя ще ѝ

¹⁾ Въвъ 2. издание на „Италия“ подъ наслова на това стихотворение е отбѣлзано „Г-ну М. М. М-рову“ (= М. Маджарову?).

поклони вѣнецъ отъ миртове и лаври. Съ рози пъкъ ще ѝ се отплати нашата земя; съ тѣхъ е тя такъвъ рай, сѣкашъ Богъ го е създадъ като любовникъ. Така се раздѣлятъ прѣзморскитѣ съсѣдки, едната да пѣе свободата и красотата, а другата да вѣрши духъ и сили за великата борба! Характеристиката е схваната.

Изъ Италия Вазовъ изнесе и нѣколко сонета, въ които до тогава бѣ опитвалъ перото само случайно, въ „Майска китка“. Сега той изпѣва по редъ седемъ италиански „Сонета“ (58—65). Като се придържа въ тѣхъ колкото се иска о външнитѣ условия на сонетова градежъ, той не спазва намѣстѣ вътрѣшното условие за отношение между мотивъ и настроение и за паралелизмъ между реалността на мотива и фигуралността на настроението. Само при тия условия вътрѣшни и външни има смисълъ да се говори за сонетъ, понеже той е отъ ония създания на лирическата охолност (по-добръ прѣкрата, Kurzweile), въ които градежъ и мисль взаимно се дирятъ, същественно се свързватъ. Огъкъмъ тая страна сж за похвала „Римска нощъ“, „Въ помпейский музей“; бива ги „Тибъръ“ и „Прѣдъ бюста на Данте“; ала негоденъ е „Неаполъ“, въ настроението слишенъ и неуреденъ „Римъ“.

За приема на „Италия“ въ българската книжнина нека чуемъ една оцѣнка за нея, излѣзла наскоро подиръ появата на тая сбирка. Оцѣнителтъ е П. П-въ, който редъ години посрѣдствува у насъ въ тая рола между писателитѣ художници и нужделивото отъ поука общество. Въ „Периодическо Списание“, XII. (1884) 125—130, той оцѣнителъ сжди за сбирката и за автора ѝ така. Новата сбирка на Вазова е доказъ, че той работи, както никой до сега отъ нашитѣ писатели слѣдъ освобождението. Той винаги намира материятъ, защото му знае извора — природата и човѣчеството. Ала Вазовъ много бърза, и затуй има доста несвършенства. Защо пъкъ бърза, не можемъ да си обяснимъ при неговото охолно положение! Г-нъ П. П-въ се е приготвилъ тувъ за обвинение на поета въ ламтежъ за голѣми печалби. Българинтъ зато е наклоненъ да не симпатизува на чуждо дѣло, отъ което прѣдполага, че може да тече злато — не въ неговъ джебъ. А пъкъ голѣмъ въпросъ е, дали е билъ въ 1884 г. Вазовъ „въ охолно положение“. Поне за сега знаемъ, па и за тогава можемъ да твърдимъ, че литературниятъ трудъ въ България не е хранилъ и не храни — не храни таланти, съ които книжнината и народтъ могатъ да се гордѣятъ, а талантитѣ въ туй врѣме биха молили поне за нѣкоя съотвѣтна служба... Противъ мнѣнието на П. П-въ ние мислимъ, че не Вазовъ е бързалъ съ „Италия“, но духтъ

му е свършилъ едно дѣло и не намиралъ вече, що да оправи въ него. Дѣлото излиза на свѣтъ, и работа на други е, да посочатъ въ него слабоститѣ и достоинства.

Въ сборката се „описвали“ — каже г. П. П-въ — само хубавитѣ картини, само сладкитѣ чувства на автора, само неговитѣ възторзи отъ природнитѣ и исторически хубости на Италия. За „свърѣменна“ Италия Вазовъ комай нищо не пише; за свърѣменнитѣ италиянци не споменува, като че тѣхъ не е виждалъ, като че се отвърщаль отъ „свърѣмения“ животъ съ неговитѣ пороци, мърсотии, неговитѣ идеали, стремежи, мечти... „Струва ни се, че *животътъ* на Италия не е тъй безъ трънѣе и бодили, както е *нарисуванъ* у Вазова въ неговитѣ лирически стихове“. Прѣди всичко у оцѣнителя П. П-въ има, както се види, слабостъ къмъ „свърѣменность“ въ поезията, и свърѣменность нѣкакъ бѣдняшка, орѣвана, когато и старината, и охолността могатъ да бждатъ прѣдметъ на най-свърѣшена поезия. Послѣ пъкъ е неправилно изобщо становището на П. П-въ спрѣмо задачата на поета въ „Италия“: не *животъ* на Италия е ималъ да *описва* Вазовъ, но да изобразява свои впечатления въ тая страна. А видѣхме въ стихотворението „Туристи въ Италия“, какъ се отлича Вазовъ отъ другаря си по личното отношение къмъ споходения италиянски свѣтъ! Всѣко лирическо творение изобразява чувствения *животъ на поета*. „Италия“ е ежсъ отъ тоя животъ на Вазова въ Италия; и тамъ е поетътъ свободенъ да живѣе, както го води неговата природа, както му се ще. Какви страни отъ живота си тамъ ще ни покаже въ лирскитѣ си творения, то зависи отъ характера на душата му. А да искаме да ни опише той въ стиховетѣ си и лицето, и опакото на Италия, ще рече да му задаваме тема като на ученикъ, когото сме пратили да събере италиянски материялъ. Вазовъ е изобразилъ себе си въ Италия такъвъ, какъвто се е самъ настроилъ, за да пътува въ тая страна: поклонникъ на волната радостъ, на хубавото и величавото въ творенията на човѣка и на природата. Не е ли доста, че прѣди да стигне въ страната, дѣто отива, по морето той се вълнува и отъ други мисли, отъ други чувства, които изобщо не сж чужди на никое наблюдателно и чувствително сърце, на никой поетъ?

Вазовъ е въ „Италия“ — слѣдва П. П-въ — любовникъ, който не вижда друго, освѣнъ рози; той не се допира до онова, което би възбудило тъга, жалость. Дори и своитѣ жалби и тѣги *скрива* отъ хората. И тукъ се поставя на криво гледище оцѣнителятъ. Нема да се допрешъ до нѣщо жално, тѣжно ще рече да изявишъ

на свѣта своя жалъ и тѣга? И жални нѣща сж възбуждали чувства за твърдостъ, за безучастие — спроти характера на наблюдателя, и зависи отъ това, кого изобразява лирическиятъ поетъ въ това положение: себе си, или другиго? Послѣ П. П-въ напразно гади Вазова, че си крие *тайнитѣ*. Ако прѣдъ помпейскитѣ паднали идоли и пусти олтари Вазовъ чувствува сжщо такава разруха въ сърце си, за да разбере това тайно негово чувство П. П-въ трѣбаше да прослѣди Вазова и въ по-прѣднитѣ сборки („Гусла“, „Поля и Гори“), та да намѣри, че е съвсѣмъ ясна тайната на поета: той любилъ, горѣлъ за любовь, ала останалъ съ празно сърце, съ измама!

Нататѣкъ П. П-въ натяква вече за дребулии: за изрази, за логика, обаче въ повечето случаи неправо, като разглежда логиката и граматиката въ „Италия“ по начина, както бѣ ги разглеждалъ по-рано въ „Гусла“ Ив. П. Плъчковъ. Правъ е П. П-въ само въ това, че нѣкои отъ стихотворенията въ „Италия“ нѣматъ изразитостъ и липсува имъ добръ характеризувана, съсъ свои собствени чѣрти идея (напр. стихотворението „*Прѣдъ бюста на Торквато Тассо*“, 54). Всичката отрицателна прѣсжда на П. П-въ за „Италия“ почива върху недостатно и неправилно разбиране на творенията въ сборката, както бѣ по-широчко прѣдприелъ да посочи сжщото и д-ръ К. Кръстевъ въ единъ отъ своитѣ „етюди“ за Вазова (IV., вж. въ списанието му „Критика“, I. год., 1891, 206—211). А слабото и криво разбиране на единъ поетъ отъ страна на най-приготвенитѣ ужъ за това читатели рѣдко заминува да не се отрази щетно върху самата творба на поета.

IV. Неочаквани мотиви.

Слѣдъ поврата си изъ Италия, като бѣ отколѣ прѣстало списанието „Наука“ въ Пловдивъ, а Вазовъ искаше да приложи вкуса си, умѣнието и сждѣтъ надъ книжовнитѣ творения въ разни съчинения, които да съставятъ редовно и постоянно четиво за обществото, той прѣдприе отъ 1885. г. списание „Зора“ заедно съ другаря си К. Величковъ, тогава директоръ на народното просвѣщение въ Румелия. Въ това списание подъ името „Чичовци“ Вазовъ извади нѣколко моментални фотографии на български типове, втѣкани по-сетнѣ въ платното на романа „Подъ игото“. Покрай това написа критическа студия за Ботева, па даде оцѣнки и за нѣкои художествени творения и творци отъ чужди литератури. Вsrѣдъ тая работа го свари Пловдивскиятъ прѣвратъ отъ 6. септември. „Зора“

спрѣ. Настана *сръбско-българската война*. Огорченията, що бѣ причинилъ на нѣкои политически лица и партии прѣвратътъ въ Пловдивъ или „сѣдинението“ на южна България съ сѣверна, бидоха у тѣхъ излѣкувани отъ великия позивъ за отбрана на българското отечество отъ коварно нападане; у други обаче личната обида устоя по-високо отъ обидата, която се правѣше на България, на цѣлия народъ и на неговия идеалъ. Между излѣчениитѣ бѣше на първо мѣсто Вазовъ. И това го въздига твърдѣ високо като искренъ пѣвецъ на добродетелната и свободата на своя народъ; а то, въ каквито условия се намираше Вазовъ въ Румелия, той можеше по човѣшка слабостъ и да изневърни на своето призвание. Вазовъ доказва, че блѣновецѣ му за прѣдстоеща велика борба, изъ която да се спаси свършено българската честъ, отъ вѣкове ругана и тѣпана; проповѣдитѣ му противъ насталия между освободенитѣ брата индиферентизмъ къмъ задачитѣ на непосредното бждеще, противъ развиванитѣ въ живота лекомислие, подлости и развала, не сж били празни думи, стихове отъ прищѣвки, творения на смѣтливо славолюбие. Съ полѣта си на великия зовъ за борба противъ неочакванъ неприятелъ на българския идеалъ Вазовъ доказва, колко естествено е било у него онова чувство, съ което не е прѣстоялъ да просвѣтлява душитѣ на обществото, да поддържа у тѣхъ съзнание на възвишенъ дългъ. Избухналата безнадежни сръбско-българска война даде на Вазова новъ случай, да потвърди и на дѣло идеала си — *пълна свобода за всички българи, борба за българско обединение*; тя му роди нови, съвсѣмъ неочаквани и недосѣщани мотиви за петемната му за фактове отзивлива лира.

Къмъ редоветѣ на българскитѣ прости и млади войници, които въ тая простота бѣха възвишени, понеже съ въодушевление, достойно за почуда, отиваха да жертвуватъ животъ и щастие — къмъ тия редове се придружи и Вазовъ. Перипетиитѣ на сръбско-българската война бидоха наблюдавани отъ него и отбѣлѣзвани. Тѣ възбуждаха чувства, раждаха мисли, отъ които поетътъ добиваше нееднакви настроения. Той имъ даде изразъ въ една сбирка „Оливница“ (стихотворения по войната ни съ сърбитѣ прѣзъ 1885, 1886. 8^о 34 стр.). Въ нея личи, какъ се вълнува Вазовъ отъ всѣка случка, какъ слѣди войната, и ту му е за плачъ надъ безплодното губене сили у два брата, чиято сѣдба имъ повелява съвсѣмъ други дѣла; ту му е за смѣхъ, като слуша поносътъ да се пери още и злослови подъ кракътъ на скромния побѣдителъ. При таково разнообразие на настроенията и неуталожени още мисли за общия смисълъ и значението на дѣлото, изкарано чрѣзъ войната, и стихотворенията отъ сбирката му не-

можеха да бъдат свободни отъ нѣкои бѣлѣзи на неустойностъ. Нѣкои отъ тѣхъ вече подирѣ самия фактъ, що имъ бѣ послужилъ за поводъ, се поднасяха въ особни листове между публиката за четене и въодушевление къмъ борбата. Истина, че съ това тѣ докарваха практическа полза; тѣ бѣха така и непосреденъ изразъ на мислитѣ и чувствата на поета; ала трѣба да признаемъ, че все е потребно и на поета тѣй да кажемъ *да се побере*, да усрѣди душата си, и като се въживѣ въвъ видения или въобразенъ фактъ, въ настроението, що е изпиталъ, да се освободи отъ всѣкакви бочни разположения и идеи, да се прѣчисти, и да изобрази своята идея въ пълна самородностъ и съвършенство. Стихотворенията въ „Сливница“ не сж работени така, и сж въ своята верига нѣщо пѣстро, а всѣко отдѣлно стихотворение понѣидѣ обиходно, прилично на дневенъ разговоръ, на пазарска стока.

Въ прѣдговоръ къмъ сборката Вазовъ пише: „На 7. миналий ноември пловдивскитѣ бърда чуха ековетѣ на Сливница. Азъ тръгнахъ. И, отъ Пловдивъ, който испращаше съ плачъ и съ цвѣтъ крилатитѣ дружини къмъ българската граница до сждбоносний при Пиротъ бой, на който се натъгнахъ (14/15 ноември) азъ бѣхъ зритель на една велика епопея отъ героизми и самоотвержения нечути, които само свободата може да зароди въ челоуѣческитѣ гърди и отчаянието — да заяви. Правдата първи пътъ въ тоя вѣкъ се бореше побѣдоносно съ едно велико безчестие. Азъ присѣтствовахъ на *славата на България*. Кому се дължи тя? Кой воененъ гений изхвърена изъ димѣтъ на борбата? Кой извърши тия чудеса? ... Кой направи въсхитеното човѣчество да вика: осанна? Едно лице: „*Българский войникъ . . . Българский народъ*.“ Покланямъ му се. „О български солдатино, | Ела да те прѣгърна! | Прѣдъ твой щигъ геройскитъ | Сждбата грѣбъ обърна. | На твойта вѣра българска, | На твойта мишца здрава, | На твойтъ духъ юнашкия | Длъжи се тая слава.“ („*Бойното поле при Сливница*“, 5). „*Само ти, солдатино чудесни*, | Всичко снесе на плещи си здрави: | Само ти юнако неизвѣстни | Насъ оми, България прослави! | ... Храбри идатъ твойтѣ капитани, | Радува ме цвѣтна имъ корона; | Само ти, войнико невѣнчани, | Горди съзи правишъ ме да ронжъ! | (Въ память на тържественното посрѣщане нашитѣ войски въ София на 14 декемврий, 20—21).

Край тоя простъ и искренъ възторгъ, изказанъ къмъ уцѣлѣлия въ боя братъ войникъ, поетътъ има дълбока, пакъ искрена жалъ и за всички паднали на полето. „Покойници, вий въ други полжъ

минахте, ! Дѣ нѣма отпускъ, ни зовъ за борба | ... Но що паднахте
тухъ, дѣца бурливи? | За тронъ ли златъ, за нѣкой ли кумиръ? |
... Българио, за тебе тѣ умрѣхъ. | Една ти бѣ достойна зарадъ
тяхъ, | И тѣ за тебъ достойни, майко, бѣхъ! | И твоего име само,
кат' мѣлвѣхъ, | Умирахъ безъ страхъ. | ... Борци, вѣнецъ ви свихъ
отъ пѣсень жива, | Отъ звукове що никой не сбирá: | Отъ дивий
ревъ на битвата грѣмлива, | Отъ екотътъ на Витоша бурлива, | Отъ
вашето урá. | И тозъ вѣнецъ — той нѣма да завѣне, | И тая пѣсень
вѣчно ще гърми | Изъ българскитѣ планини зелени, | И славата ще
вѣчно пѣй и стене | Надъ вашитѣ хълми“ („Новото гробище надъ
Сливница“, 22—23). Тия достойни борци за българската честъ и
слава бидоха прѣдизвикани да се сразятъ съ оногова, който е нѣ-
кога билъ както тѣхниятъ родъ робъ, който се е стремилъ къмъ
свобода и обединение на земитѣ си, съ когото и ние сме се сдру-
жавали за общи напоръ върху врага, та откакъ услужимъ спроти
силитѣ си нему, и той послѣ спроти заслугата да се отплати намъ.
И каква отплата дочекахме? Не отплата, ами коварство! Довлѣ
ние го мислѣхме за вѣренъ братъ и понечихме противъ турското
брѣме, остана да ни тежи въ Румелия, тоя братъ ни готвѣше смърто-
носенъ ударъ.

Посраменъ въ пораженията си прѣзъ сръбско-турската война
въ 1876. г. и озлобенъ отъ създаването на една равна нему Бъл-
гария чрѣзъ руско-турската война въ 1877-78. г., вождътъ на
сръбския народъ, откакъ си разклати трона и чрѣзъ позоръ вжтрѣ
въ страната, намѣри случай при записъ на българитѣ съ послѣди-
цитѣ отъ прогласеното въ 1885. г. съединение на Румелия съ Бъл-
гария да опита щастие за нова слава, която да ослѣпи негодува-
нieto на собственитѣ му подданици и да му очисти петната на
кралската корона.

И така единъ день тозъ разбойникъ мраченъ,
Отъ историята на въже прикаченъ,
Каза си: прѣкрасно настъпи часътъ
Съ работа велика да смажъ свѣтътъ:

България плячка Тракия отнася,
Кѣпоната климва, туй ми не понася,
Съсѣдътъ ме граби: обявявамъ бой,
Най-паче защото записанъ е той.
Напрѣдъ, Богъ повдига ржката ми яка,
Нека да ударимъ дор' никой не чака,
Кат' на ханъ вратата границата зѣй,

Усѣщамъ се храбръ, — и нощта владѣй . . .
 Мисълта е славна и побѣдоносна,
 Прави да прѣжалишъ Косово и Босна . . .
 И понеже Швабтъ и Туркътъ рѣмжатъ —
 България нека да мушнемъ въ гърбътъ.

Напрѣдъ, нека свѣтне Милановий родъ!
 Българитѣ що сж? мекушавъ народъ.

Напрѣдъ, никой нѣма! Соколи, безъ страхъ,
 Вървете слѣдъ мене, и съ единъ размахъ
 Да тикнемъ на Сръбско прѣдѣлътъ далече,
 Далече . . . додѣто Милоевичъ рече.
 И влѣзна

(„Прологъ“, 1—2).

Драматично се обръща Вазовъ къмъ Милана, че събркалъ пжти и че съ това дѣло става Каинъ, когото съсъ срамъ ще поменуватъ врѣмена, земи и народи. „Върни се — съвѣтва му поетътъ твърдѣ-умѣстно психологически, понеже у краля е гузна съвѣстътъ — върни се нещастни, подъ тебъ е провала!“ Ала не. Милановитѣ злодѣяния домаъ дирятъ изкупление вънка; и изкуплението е ново-злодѣяние, вече не само сръбско, но славѣнско, по-голъмо! „Той влѣзе.

Тогава България цяла,

България — майка на толкось героя,
 България цѣла съ историята своя,
 Съсъ свойтѣ прѣданъя, ядове, бѣди
 Стоманени мишци, бронзови гърди,
 И сила петъ вѣка въвъ мѣки калена;
 Съсъ своята вѣра, мисль вдждовена, —
 Въстана ужасна — лвица разярена —
 И прѣзъ бездни урви; прѣзъ дѣждъ, снѣгъ, думанъ,
 Въ борба съ ураганътъ — сама ураганъ —
 Настрѣхнала, боса, страшна, дива, кална,
 Въ гнѣвътъ си отчаявъ почти идеална,
 Минá, и съ развѣни левски знамена,
 При Сливница спрѣ се като планина!
 И въ три дни написа цѣла епопея.

Не може се изписа отъ тоя по-ухватенъ и живъ портретъ на България, потеглила за своя отбрана; и тя наистина извърши на Сливница чудо за приказъ, сѣкашъ подвигъ отъ класична епопея. А на тая епопея въ българска земя героятъ е она блѣденъ, дри-

лавъ, пращень солдатиѣъ безстрашенъ, когото Вазовъ вѣнчава като тържествуващи побѣдителъ и славенъ покойникъ.

Тоя солдатиѣъ, въ бивака при Пиротъ, самъ разказва чувствата си и подвизитѣ, когато трѣгналъ и вървѣлъ по зова на бойната трѣба, разказва ги съсъ своя простъ езикъ и безхитрено схващанье. „Щомъ войната се захвана, ние се простихме съ майки, съ братя и съ Балкана; ала тѣга бѣ разлѣна по лица ни. Чужденцитѣ я видѣха и прѣзрително казаха: ето български войникъ! Прѣди боя да достигнемъ, седемъ дена, безъ да мигнемъ, ние се бихме съ калъ и гладъ и студъ. Въ насъ душиѣтъ не остана; ний изплезихме езикъ. Чужденцитѣ го видѣха и насмѣшливо мѣлѣха: що за български войникъ! Ний вървѣхме като сянки, едвамъ носѣхме берданки, а прѣдъ насъ бѣ бой великъ. Чужденцитѣ туй видѣха и злорадно си шепнѣха: клети български войникъ! Чухме ги и подлудехме, като бѣсни полетехме и побѣдата я зехме на острия наши щикъ. Враговетѣ се слисаха: бѣжте, български войникъ! Кѣсъ бѣ за насъ Драгоманъ; въ Царибродъ бѣ кралъ Миланъ за почивка спрѣлъ на мигъ. Ала страхъ и тамъ го слети: бре я коня доведете — ето български войникъ! И гонихме ги катъ зайци. Не видѣха тѣзъ издайци, какъ лапнаха дългий пѣтъ чакъ до Пиротъ. Спрѣха; ала левѣтъ щомъ съзрѣха, тѣ хукнаха — чу се викъ: милость, български войникъ! Ехъ, ний скоро ще се върнемъ, мили майки ще прѣгърнемъ. И когато полетѣтъ влѣзе въ градъ, ще чуемъ въ она мигъ, що ще свѣтъ да каже зарадъ български войникъ!“ („Български войникъ“, 16—17). Ето въ каква образита форма е прѣдставилъ поетътъ она корененъ обратъ, що настана по сръбско-българската война въ мнѣнието на свѣта за нашето войнишко достоинство.

Изобщо Вазовъ е посветилъ най-голѣмия и хубавъ дѣлъ отъ сборката „Сливница“ на идеалното простодушие и беззавѣтна защита на родната земя на българския селякъ и орачъ, облѣченъ и стѣкменъ за *права* война. Той го слѣди отъ дома му, дѣто се прощава съ майка и балкана, и го прави да жали само, че би било по-харно да се бие съ друговѣрецъ, а не съ братъ („Прощавка“, 23). Това лежи въ понятията на българина, който прѣзъ робството си е навикналъ да познава свой врагъ само въ нехристиянина турчинъ. Вазовъ назърта и въ запущената къща на призования на бой селякъ, дѣто жена и дѣца се молятъ Богу, да ублажава тежката му участь въ окопитѣ сръдъ зимнитѣ мразове („Свири нощната фжртуна“, 28—29); гледа го, какъ съ естествено въодушевление

брани и прѣзвима позиции, печели побѣда, и пада жертва на светия дългъ, или се връща съ чeсть отъ полето, дѣто е смирилъ врага („Заяръщането на лавроноснитѣ войски“, 14—16). Въ това стихотворение дѹшаме Каравеловски екове („Я заплачи ти отъ радостъ, моя майко мила“ и пр.). За стихийното въодушевление, съ каквото полетѣха българскитѣ синове на бой, е създадена хубава романца (съ несъответно име) „Върнититѣ доброволци“ (7—9). Тукъ баща, покъртенъ отъ умиленъ плачъ на слаба майка за третѣ ѝ сина, които се записватъ доброволци и заминуватъ, отива да ги връща. Убѣждава ги той отъ една страна, да съжалѣтъ майка си, ала отъ друга се разиграва и неговото хайдушко нѣкога сърце при гледъ на тоя младежки поривъ за права борба. Краятъ е, че и бащата се записва доброволецъ! Началото на това стихотворение („Пѣсень гърми изъ улица, | млада чета въ бой замина“...) и духътъ въ него ни подсъщатъ за Ботевата „Пристанала“ (Съчинения, 25—7).

Не е пропуснало чувството на поета и злочестината на сръбския войникъ, достоенъ за сжщото внимание, както нашиятъ. „Нещастнико, побратиме, | Остави тука кости. | Правъ, кривъ ли бѣ не сѣдѣ те — Почивай, Богъ да прости. | ... Огънь и мечъ и бѣдствия ! Въ земя ни, братко, внесе; | Нещастнико, прощавамъ ти, | Но съ болка въвъ сърдце си. | Тамъ въ тихата Шумадия | Вдовица майка стене; | Прѣмира сърдце трепетно | Отъ мъка и сумнение | ... Ехъ, скоро, като молния, | Ще гръмне вѣстъ: закланъ е! | И тя ще чуе!... майката? | Проклетъ да си Милане!“ („Первий убитъ сърбинъ, когото видѣхъ въ Драгоманский проходъ, на 11. Ноемврий 1885,“ 9—10). Вазовъ е символизувалъ братоубийството, като рисува картина въ единъ окопъ, дѣто сж паднали отъ смъртни рани единъ до другъ българинъ и сърбинъ. „Единъ други се убили: | Куршумъ щикъ далъ отвѣтъ; | Гаснатъ сили, скоро двама | Ще оставатъ бѣлий свѣтъ.“ И въ мѣкитѣ си тѣ могатъ още да прочетѣтъ въ своето съзнание споменъ за срѣща на подобни на себе лица въ боя противъ турцитѣ при Алексинацъ въ 1876. г. Наистина тѣ сж Йово и Петко. Петко познава и майката, и дѣцата Йовови, защото при Алексинацъ му спасявалъ живота; и Йово се отплаща сега, подава Петку водича, да разкваси загорѣли уста. Мракъ наваля. „Сполай, Йово;“ — „Хвала, Петко!“ „Ний избихме се, кат' псета, | Господъ нека ни прости...“ Нѣкогашнитѣ другари борци за една велика идея се срѣщатъ сега като врагове за единъ политически уродъ, каликъ, по сръбски кръстенъ „балканско равновѣсие,“ ранѣтъ се на смъртъ, и въ смъртѣта пакъ се сдружава братската кръвъ, за да изстине

въ общи гробъ („*Въ окопѣ*“, 29—30). Съ тая концепция на грѣха противъ сръбско-българската дружба Вазовъ може да се гордѣе.

Слѣдъ войната българскиятъ войникъ пакъ стѣга опинцитѣ и надѣва шубарата. Нивата му остана незасѣта поради кървавитѣ сръщи на Сливница и нататѣкъ; снагата му е прѣтърпѣла доста рани, аeo и заздравѣли вече; ала той има доста резигнация и хуморъ да си каже: „ехъ, нищо! Тѣзи рани сж бѣлѣтъ божемъ, че сме ходили съ войска! Доста ралото да можемъ | Пакъ да тикаме съ рѣка.“ („*Писемъ на българскій орачъ прѣзъ 1885. година*“, 24).

Всичко това състави първата основна идея въ сбирката „Сливница“, идеята за *българския войникъ*. Втора основна идея тамъ е отвращението отъ сръбско-българската война като славѣнско *братоубийство*, извършено отъ Милана и фърлило сѣмето на злобно-неприятелство между двата съсѣда. Като спохажда „*Бойното поле при Сливница*“ (3—7), поетътъ се обръща къмъ нашия прѣдизвикачъ: „Убиецо! о Канне | Славянски, вѣроломни, | ... Защо запали огъня | На тазъ борба проклета, | Та съ кръвъ обагри нашитѣ | Балкани и полета? | И братъ възъ брата дигна ти, | Опълчи два народа? | Съ единъ завѣтъ и бѣдѣще, | Родени за свобода? (4—5). Въ друго стихотворение, „*На сръбската граница*“ (10—13), Вазовъ продължава къмъ войскитѣ на кралъ Милана и къмъ сръбската младежъ, носителка на тая отрова между балканскитѣ славѣни:

Е, кажете, врагове безумни,

Дѣ остахъ вашѣтѣ хвалби шумни?

.....

Не прѣдъ много вий отъ тукъ минахте

Въ нашия рай, по сръдъ нощъ, по хайдушки,

Съ мечъ и огънь, съ топове и съ пушки,

Въ сганъ ужасна, съ намѣренъ адски

И съ вериги за вратове братски!

Бѣдни вий, чудесенъ планъ кроехте!

Едно нѣщо само съ васъ не зехте,

.....

Духъ юнашки нѣмахте вий бѣдни!

.....

Ние идемъ, (и туй ще докажемъ),

Гордостъта ви нагла да накажемъ

Злобата и планѣтъ ви гнуснави

Що мѣтили мовѣци болнави,

И ще счулимъ за всегда рѣката

Що смѣя да махне върху брата.

О позоръ! рѣка ми студенѣе.
 Страшно бѣдѣще сега се сѣе,
 Бѣдѣще отъ бури, вражди нови,
 Плодъ на тие кърви и гробове,
 И потомството ни въ завѣщанье
 Ще наслѣди вѣчно живи рани,
 И историтѣ ще се чуди
 Въ кой кѣтъ скришенъ тазъ война да гуди.
 Проклетъ, проклетъ оня нека бѣде,
 Що тазъ кървава вражда, завѣди
 Мѣжду насъ — помѣжду два народа
 Братя по крѣвъ, вѣра и свобода!

.....
 Не кѣмъ тебе се обрѣщамъ ази,
 О Милане — душо дѣто лази,

.....
 Не кѣмъ васъ, войници заблудени,
 Братска крѣвъ да лѣйте назначени,

.....
 Не кѣмъ васъ, политици — джамбази;
 Ни кѣмъ тебе се обрѣщамъ ази,
 Скупщино — купъ черви и влечуги,
 Що подъ трона пѣплатъ за услуги,
 Слуги нѣмски, сѣвѣсти продажни;
 Не кѣмъ тебъ, народе сръбски снажни,
 Що завѣта си свещенъ забрави
 И дѣди герои обезслави,

.....
 И трѣгна слѣдъ своитѣ джелати
 Кѣмъ смъртѣта — и не ги стѣпка ти.
 Но кѣмъ тебе, младежъ развалена,
 Вѣчно съ призраци обиколена
 Ти отъ полвѣкъ тозъ срамъ подготви,
 Ти съ тлѣтворния си духъ отрови
 Тозъ народъ за честенъ трудъ създаденъ,
 Ти го стори дребенъ, крѣвожаденъ,
 Ти нахрани му съ лѣжи душата,
 Ти вдѣхна му дѣхътъ на враждата
 Срѣщу братя млади и свободни
 Турени прѣдъ подвигъ благородни.

.....

Това обвинение, ако и гнѣвно и дебелко подлютено, но не несправедливо, още еднажъ е свалено възъ сръбската младежъ въ стихотворението „На М. Милоевичъ и Съдружие“ (18—19), които полвѣкъ сѣха „лѣжата гнусна въ земята сръбска“ и сѣмето имъ уби природната свѣсть народу и даде обиленъ плодъ на срамъ и погуба!

Българскиятъ народъ прѣсрѣщна и разби вознитѣ на тия мрачари; ала отъ тая побѣда тържеството не е лишено отъ горчилка. „Не, не щж се радвамъ кръвожадно. | Скъпи намъ сж тезъ побѣдни лаври, | Всяка радостъ въ мойто сърдце страдно | Прави ножътъ повече да се зѣвре | ... Кръвта дѣто лѣмемъ наша кръвъ е, | ... Колко сълзи всяка пѣсенъ струва!“ (19). „О, братя, ний се бихме зарадъ васъ | Въ цвѣтущата долина на Морава; | Тогасъ дѣлѣхме братски скръбъ и слава, | А днеска Сливница стои прѣдъ насъ. | Наслѣдѣе страшно тазъ война остави. | Въ душа ви вписана е съ кръвъ и срамъ. | Ний пакъ рѣка подали бихме вамъ, | Но вие, — вий не можете забрави. | Азъ помнж оня день, когато васъ | Здрависахме отъ върха Гредетински; | Какви мечти прѣкрасни, исполнински, | Цѣфтахъ въ нашитѣ души тогасъ! | Мечти за вѣчно братство, за свобода, | За честенъ трудъ къмъ честенъ идеалъ: | О, братя, вий удавихте въвъ калъ | Тозъ сънь величественъ на два народа“ („Гредетинъ“, 20).

А прѣдъ такава перспектива каква е нашата задача, на българитѣ? Тя е: „Да се не упиваме безпечно | Съ лавритѣ си; дълга е борбата. | Часъ е да поченемъ *дѣло вѣчно*, | Намъ не е се свършила сѣдбата. | Не смрътѣта, не гробътъ и не сѣтѣтъ, | Даватъ на народитѣ животътъ; | Честъ на тие, що блѣстѣха съ мечѣтъ, | Честъ на тие, що съ ума работатъ! | Честъ на всички, що въ полето родно | Скромно хвърлятъ сѣмето духовно, | Що на нашто здание народно | Съ циментъ даватъ трайне вѣковно“ (30). Нашата младежъ нека упражнява силитѣ си, съ умъ и мишци свободно да се просвѣтяваме и да напрѣдваме въ свой собственъ домъ и родни край.

При всичко че по-горѣ поетътъ заявява, какъ не е кралъ Миланъ виновенъ за нашия кървавъ раздоръ, ала повсѣдѣ, дѣто му се падне въ стиха това име, той не го щеди отъ никакви присмѣшнии и дори улично хулни нарицала; кичи го съ „господинъ Миланъ“, „разбойникъ“, „освирканъ комедияшинъ“, „звѣръ въ порфира“, „идиотъ съ корона“, „новъ Каинъ“, „Юда“, „дрѣвникъ за злато“. Такива мѣста въ творенията отъ „Сливница“ кварятъ общото достоинство на подирнитѣ и мѣтатъ слада на впечатлението. Отъ сѣщото естество и ефектъ сж думитѣ „бушъ черви и влечуги“ за сръбската народна скупщина, „бухали, апостоли на мрака“, „мозѣци фантаксани“ за сръбската омладина. Оправдано е дълбокото негодуване на поета; ала ако има въ поезията грозно и потръсно като идея, въ нея нѣма и не може да има грозна и потръсна форма като словесенъ изказъ.

Въ три стихотворения отъ „Сливница“ е замѣсенъ пиператъ сарказъмъ на поета („*На непукналата граната*, паднала прѣдъ мене при Пиротъ, 14 ноември 1885“, 13—14; „*Сѣячъ*“, 21; „*Избухването на пиротската крѣпостъ* вечерта на 14 ноември 1885“, 27); други двѣ блѣскаатъ съ епиграматична умщина („*По-забавенъ отговоръ*“ 33, „*Прѣмирието*“ 27); а памфлетъ е „*Кралъ Миланъ въ Драгоманскій проходъ*“ (31—32), съставенъ като „приказка за дѣца“.

Стихотворението „*Тракия*“ (25—26) е възтърженъ поклонъ на пѣвеца къмъ оная българска страна, въ която сж се родили велики наши просвѣтители и ратници, която е майка и на Вазова, дочакалъ тамъ зова за Сливница. Събитието, което изуча тоя зовъ и въ което е била немалко задѣната личността на поета, е прѣмълчано отъ тогова подъ четири строфи точки... Вазовъ се покланя на земята на рожби горделиви, „На левове герои и пѣвци, | Поклонъ на твойтѣ рани вѣчно живи, | И лаврови и тѣрнови вѣнци!“

Сбирката „Сливница“ изцѣло диша съ благороденъ патриотизъмъ, чистъ отъ всѣко прѣвзвисяние и пристрастие; патриотътъ поетъ е въ нея българинъ, братъ славѣнинъ и човѣкъ. По характера на фактичния поводъ, който прѣдизвиква сбирката, тя прилича на „Избавление“. И тая, и „Сливница“ слѣдятъ събитията и явленията на една война, които въ творенията на поета могатъ да се нареждатъ като поетически лѣтописъ. Ала двѣтѣ сборки си приличатъ и откъмъ формитѣ на изразенитѣ въ тѣхъ чувства на поета: въ „Избавление“ се величае избавителътъ и се кълне поробникътъ, комуто изтича вече властта надъ насъ, а въ „Сливница“ се величае българскиятъ войникъ и се кълне сѣячътъ на братската вражда. Край руския войникъ борецъ носи въ „Избавление“ славата на вождъ избавителъ царътъ Александъръ II; справедливо бѣ тогава, при българския сливничѣга да се смѣсти въ „Сливница“ и харниятъ му вождъ Александъръ I. Вазовъ не е направилъ това; защо? Мълвата приказва разно... Ако Вазовъ е мислилъ, че е правъ, поетътъ всѣкакъ е сгрѣшилъ.

Вълненията отъ вървежа на войната между братя, мѣнливостта на впечатленията, лишението отъ покой и усрѣденостъ сж ударили и на творенията въ „Сливница“ печать на прѣбързана работа, както се забѣлѣзва това и въ „Избавление“. Обаче самата сливнишка побѣда отвори на Вазова новъ рудникъ за прѣдмети и накити на въодушевението; тѣхната рѣчь и лѣскъ се слушатъ и отразяватъ

въ дългъ редъ творения отъ слѣдния периодъ на творбата му. И право е въ такъвъ случай да го чуемъ, че възкликва:

Хей Сливнице, хей Сливнице,
Не си вече просто слово.
Историю, раскривай се,
Впиши туй име ново. (6).

И за сборката „Сливница“ даде своя оцѣнка П. П-въ въ П. С. XVIII, 467—471. Оцѣнителътъ изтъква на първо мѣсто факта, че времето, което произведе тая сборка, бѣ произвело и товаръ други творения на разни ученици, войници, дѣсвари, адвокати, които съ пѣсни и оди се опитваха глупаво и безсолно да възпѣятъ единъ отъ нашитѣ най-велики народни подвизи; между тия калпави творения безочливо се пѣчатъ и двѣ комедии — една отъ Т. Х. Станчевъ („Миланъ сръбский краль“, въ 1 дѣйствиe), а друга отъ Н. Живковъ („Краль Миланъ безъ уши“, въ 2 дѣйствиa). Ала нѣма сравнение между всичката тая смѣтъ и сборката на Вазова „Сливница“. Послѣ прѣпоръчва като най-хубави стихотворения въ сборката „Прологъ“, „Първий убить сръбинъ“, „На сръбската граница“, „На М. Милоевичъ и съдружие“, „На непукналата граната“, „Новото гробище надъ Сливница“, „Свири ноцната фѣртуна“. Ако бихме ние правили китката отъ „Сливница“, тя не би изглеждала такава; тя би оставила понастрана стръкове малко-много полемически, каквито сж „На сръбската граница“, „На непукнатата граната“, „На М. Милоевичъ“, и би по-скоро прибрала „Върнатитѣ доброволци“, „Процавка“, „Пѣсемъ на българский орачъ“, „Въ оконѣтъ“. Както се види, тукъ разликата е доста голѣма. И основата ѣ е въ това, че намъ се видятъ по-достойни и по-възвишени откъмъ идея ония творения, въ които човѣшкото и народно чувство еднакво достойно ни задължаватъ съсъ симпатии, и че ако въ едно или друго стихотворение има нѣкои стихове „нехармонични“ — както казва П. П-въ — то небива да опрѣдѣля цѣната на поетическата концепция и изпълнение; такива недостатѣци биха се намѣрили и въ признатитѣ отъ оцѣнителя за най-хубави стръкове на китката му отъ „Сливница“. Обаче и чисто езиковнитѣ недостатѣци, посочени отъ П. П-въ, сѣкашъ молятъ за оправдание отъ набѣда. Изобищо приемаме да кажемъ, че покрай нѣкои незвучности въ римитѣ, нехайство или пощѣвки въ ритѣма, и непригодни фигури, каквито се намиратъ въ стихотворенията на сборката, стихотворението „Бойното поле при Сливница“, досажда съ риторична развличность. То не аресва и на П. П-въ; писалъ го каже Вазовъ

цѣли недѣли, мжчилъ и бѣхталъ да свопчи отдѣлно нагласенитѣ стихове, майсторосвалъ, кроилъ, прѣпращалъ, доклѣ изкаралъ цѣлото. Свидѣтели не сме били, па и улики сѣ твърдѣ блѣдни; а найсетнѣ и всѣко творение на човѣшкия духъ иска да се работи, обработва и прѣработва, доклѣ добие послѣдната си форма.

V. Поука и сатира.

Покрай тоноветѣ на радостъ и задоволство, на жалъ и разтуха, които се смѣнятъ въ стихотворнитѣ сборки на Вазова „Гусла“ и „Поля и Гори“, тамъ ни прѣсрѣщатъ и тонове на шега и присмѣхъ, на уворъ и поука. Творенията съ таково настроение Вазовъ е издѣлилъ въ тия сборки въ особни дѣлове — за *дидактична лирика*. Една басня е останала само залутана между пѣснитѣ му въ „Поля и Гори“ (стр. 60—61). Присмѣхътъ къмъ низостъта въ тая басня я прави сродна съ наречената „епиграма“ въ „Избавление“ (78). Низостъта се е подвизавала най-блѣскаво всждѣ въ обществата, та и у насъ, когато животътъ ни се сдобилъ съ новитѣ условия за покровителство на услугата. За да се радва на изгодитѣ отъ едно по-високо положение, низката услуга пълзи като жаба и достига тамъ, дѣто обикновено каца орелътъ. Това е прѣдметътъ на „епиграмата“ въ „Избавление“. Обаче низостъта е и завистлива, та злобна; тя е както търнацитѣ и глогинитѣ, които въ съседство съ праха край всѣкой пътъ и друмъ дърпатъ, закачатъ и скубятъ минувачитѣ и жилиятъ ги безъ шумъ, защото не имъ е дадено естествено да траятъ въ високитѣ простори, както джбътъ, и дори когато гинатъ, да падатъ съ бой и ужасъ. Въ това ни поучава баснята отъ „Поля и Гори“. Забѣлѣзва се, че баснята на Вазова се разлива въ широко описание, съ което заплава епичното дѣйствие; и тя има она недостатъкъ въ изказа и умщината, които изтъкнахме за смѣтка на епиграмата му.

Дѣхъ на сатира живори въ доста отъ лирическитѣ творения на споменатитѣ сборки, както и въ едно епическо („*Моята съсѣдка Гмитра*“ въ „Гусла“). Ако вземемъ за сатира само творенията, които и авторътъ е означилъ като такива, и ги групираме по прѣдмета имъ, бихме отличили едни, които разкриватъ *лични* отношения на поета, други се занимаватъ съ опрѣдѣлени *случки*, въ свое врѣме възбудили всеобщо внимание у насъ, трети сѣ *политически*, и четвърти *обществени*.

Изъ сатирата „Дипломиранитѣ“ бѣ посочена вече отбраната на Вазова противъ ония, които не намираха у него диплома, за да го признаятъ достоенъ за изпълнение на единъ граждански дългъ въ областното събрание; сжщо тѣй отбѣлѣзахме и гордостта на Вазова, съ която се обръща къмъ обществото, що не го разбира вече, унесено бѣдейки въ дневния шумъ на страститѣ и интереса, а той не приема да слѣзе при него въ тая задушлива атмосфера (вж. „Общество и Пѣвецъ“, епидлогъ въ „Поля и Гори“, 213—216). Къмъ тѣхъ ще добавимъ сега сатиритѣ „Борба и борци“, „Лилипутцитѣ“ и „Къмъ тържествующитѣ клеветници“ (въ „Поля и Гори“). Въ тия сатири животописецътъ на Вазова съ благодарностъ ще намѣри важни посочки за учина на поезията му върху българското общество прѣвъ втория периодъ на творбата му и за собственото настроение на поета. Особно е богата съ такива посочки „Борба и борци“. (145—147; въвъ 2 изд. липсува). На съѣтъ събрани бухалитѣ слѣпи и дѣритѣ врани рѣшили да бухатъ, да грачатъ, да виятъ, да пищятъ, за да задушатъ оногова, когото тѣхното мълчаливо прѣзрѣние не отчаяло и не занѣмилло, но той все пѣлѣ и ги будилѣ. Ала поетътъ не ще прѣстане съ пѣснѣ си фървати, понеже тай въ себе извѣстно съзнание и чувствува благо на лирина звукъ. Нѣма около него въ туй врѣме на подлостъ — или на „прѣходъ“, както други казватъ — нищо свѣтло, да зарадва взора. Нѣма кржгозори за полѣти славни; орлитѣ сж днеска съ прилѣпитѣ равни. Нѣма свѣтли цѣли, нѣма свѣтла смѣртъ; имена нищожни въ хаоса гърмѣтъ. И дорѣ се очакватъ тузъ да се родѣтъ великитѣ дѣйци съ великитѣ цѣли, вѣдѣтъ се безъ смѣтка папльчъ зоили, съсъ калъ въ рѣцѣтъ, съ хрѣчка на устата — хиляди черви, що въ праха пълзѣтъ, и сганѣ лилипутци, и рой Донъ-Кихоти, и жажди нечисти, и кални охоти. „Всичкий тоя хаосъ отъ шумъ и мърчина | За борба ужасна е една причина; | Едно поле бойно, дѣто всякъ герой | Пжтя си пробива само съ тежѣъ бой | ... Всяка една крачка, всякоя идея | Има своята жертва, своятъ Прометей. | Всичко, дѣто гони една висша цѣль: | Поетътъ, героятъ, мислителтъ смѣлъ, | Работникътъ честний — жреци на светото | — Иматъ отъ борбата рани на челото!“ „Гонете ме — обръща се Вазовъ къмъ „Лилипутцитѣ“ (210) — за всяка слава | Потрѣбенъ е и този хоръ | Отъ хули, клевети и врява | — На злото немощентъ напоръ“. Неговитѣ клеветници тържествуватъ („Къмъ тържествующитѣ клеветници“, 211—12), защото сж го накичили добрѣ заради тржбния му гласъ (разбира се въ „Гусла“) противъ егоизма и подлостта, а той не отговорилъ нищо

(срв. прѣдговорътъ къмъ „Поля и Гори“). „Но чакате ли вий да хвърлжъ въ вашия станъ | Пламтящия отговоръ на моето прѣзрѣние?..| Ахъ що не сте поне чудовища днесъ вий? | Вамъ бой бихъ обявилъ съ по-малко отвращенье; | И музата ми днесъ извърща се отъ васъ. | Орелътъ не кълве бръмбара обезкриленъ, | Отъ ваш'тѣ имена потръсва се Парнасъ | И моя стихъ хвъркатъ отъ тѣхъ би билъ искиленъ“.

Колкото е езикътъ на тия сатири ударливъ и разяренъ отъ негодуване, толкова е той спокоенъ и съ благъ хуморъ напоенъ въ едно по-дълъжо диалогично творение „*Многострадаленъ ръкописъ*“ (въ първото издание „*Многострадална ръкописъ* или цвѣтущия периодъ на българската литература. Писателъ и два издателя“), дѣто авторътъ прѣдлага едно дѣло на музата си на познати наши двама издателя за печатъ. Единъ отъ издателитѣ, Веселинъ, е характеризванъ досущъ вѣрно спроти дѣйствителността, което не може да се каже за другия, Данаилъ. Двѣ години писалъ поетътъ стихотворната си сбирка „Поляни и Джбрави“ и петъ години я държалъ подъ ключъ. Сега би желалъ ти да види свѣтъ. Веселинъ аресва името, но се чуди, че въ тѣзъ врѣмена поетътъ се завзелъ съ такава ялова литература, вмѣсто да напише напримѣръ нѣкой членъ за вѣстника народни (по него врѣме Веселинъ издаваше вѣстникъ „Народний Гласъ“), разпаленъ, войнственъ, та кривитѣ да бодне, иль малки новинки, или поне пѣкъ статьи за проститѣ ни брата. Издателятъ откровено му съвѣтва, да пише за потрѣба, да си изкарва хлѣба. Народътъ не отбира отъ неговата лира; той търси златна днесъ, съ тура, съ цѣна и „вѣсъ“. „Искусвото ти каже знамъ, | Съ перото си вълшебникъ; | Я скѣтай ми ти тамъ, | Единъ добъръ учебникъ, | Та друго ако не | — Граматика поне“. Разбира се, че поетътъ отказва да списва нѣщо, каквото не знае. При все това — между насъ речено и вѣнъ отъ стихотворението — е угодилъ на издателя съ една сбирка дѣтски стихотворения, които той издаде като притурка къмъ своя „Бащинъ езикъ“ и за които ще имаме дума по-нататѣкъ.

Съ ръкописа си поетътъ отива при втория издатель. Данаилъ цѣни младата му лира — видѣлъ е и самъ (понеже е издалъ „Майска китка“ и „Гусла“), какъвъ шумъ сж повдигнали трудоветѣ му, та отъ вси страни го налетили съ бури и псувни безчетъ критици; обаче сега не може да му приеме ръкописа, нито безъ хонораръ, защото се е завзелъ съ много прѣдприятя и бърза да вади „учебници грамада, молитвици, книжа, и други ситни-дребни, на тоя часъ потрѣбни“. Между туй високитѣ стихове малцина ги четжтъ;

„народътъ любѣ страшно лекитѣ пера: пиши му просто, смѣшно, да може те разбра и глупото писарче. Вижъ, Станчовъ по се харчи“. За да не остана поетътъ безъ хлѣбъ, не трѣба да възстава противъ князове, прѣврѣти (както що е било по прѣврѣта въ сѣверна България прѣвъ 1881. г.), не трѣба да роптае, че нѣмало законъ подъ напий небосклонъ, но ще стори добръ да слугува на интригата и да бѣде практиченъ. Въ отношенията на двамата издателя къмъ ръкописа на поета е улучно изтъкната сѣдбата и положението на българската литература изобщо и на поетическата особно.

Опрѣдѣлени *случки* или фактове сж дали прѣдмета на сатиритѣ „*Лудитѣ*“, „*Визититѣ въ Пловдивѣ*“, „*Изтъкаме си платното. ритаме кросното*“, „*Филологическа распря*“ и „*Младежу*“ (въ „Поля и Гори“). „*Визититѣ въ Пловдивѣ*“ и „*Младежу*“, както и „*На Николина*“ (една харна грозница, слугиня у Вазова) и „*На Лорда Биконсфилдѣ*“ (епитафия) (въ „Гусла“) иматъ частно отношение къмъ Вазова; а отъ осталитѣ — двѣ стоѣтъ върху политическа почва, и една върху литературна. Когато Драганъ Цанковъ се бѣ вдигналъ противъ прѣврѣта въ княжеството и биде интерниранъ въвъ Враца, тамъ се изпрати подученъ сѣдебенъ слѣдователъ да констатира, че е лудъ („*Лудитѣ*“, 162—3). „Да лудъ е той! Той нѣма умъ!.. | Кой дяволъ кара го сега | Да рита с' боса си нога; | Да има убѣждение строго, | Да вдига шумъ и новъ въпросъ, | Кат' че не ще се найде кость | И зарадъ него, слава Богу!“ Шиповетѣ на сатирата сж насочени особно срѣщу личността на слѣдователя, при което не е избѣгналъ Вазовъ, както и другъ пѣтъ въ подобни случаи, нѣкои безвкусни загатки и епитети. (Не затуй ли е изпусната тая сатира въвъ 2. издание на „Поля и Гори“?) Тъмни прѣдходници на тоя слѣдователъ сж обявявали за луди и несвѣстни Колумба, Галилея, Брута, Байрона, и дори Христа. „А тезъ гиганти, богове, | Създадохъ ни свѣтове!“

Въ перипетитѣ на свободния си животъ ние оставяхме дѣлото на освободението като изминалъ фактъ настрана и се интересувахме речи изключително съ онова, което носѣше врѣмето и интересътъ. При това и разнитѣ обходи на освободителитѣ спрѣмо националнитѣ задачи на българския народъ прѣдизвикваха често крайни сѣждения за тѣхното освободителско дѣло. Така въ обществото се развиха разни схващанья на българската признателностъ спрѣмо руситѣ. Двѣтъ крайни схващания бѣха: признателностъ до самозабрава и самомнѣние до непризнателностъ. Едно отъ тия разностепенни схващания застъпѣ Вазовъ въ сатирата „*Изтъкаме си*

платношо, ритаме кросното“ (205—6, „написано на 19 февруарий“ — празникъ на българското освобождение); въ нея поетътъ шибва хулното държане у насъ спрѣмо дѣлото на освободителитѣ. „Всякой моралистъ и книга | Хвалатъ благодарността, | Като чувство, що въздига | Человѣка на свѣта. | Ний кат' хора съ здравъ разсѣдѣкъ | И съсъ по-практиченъ взглядъ | Прѣдъ тозъ глушавъ прѣдразсѣдѣкъ | Рабски не клониме вратъ“. На признателността дългътъ ние оставяме на звѣра. Като хора реалисти, ний не гледаме назадъ: що е било, то било вѣчъ; и катъ людѣ на прогреса фанатизма нещемъ: надъ миналото завѣса ние спущаме съвсѣмъ. „И, кат' гледаме назадъ, | Мжно можемъ различи | Тоя, що хомотъ ни даде | Отъ тозъ, дѣто го строши. | Прѣдъ велики идеали | Не треперимъ, кат' дѣца; | Ние можемъ се похвали, | Че вѣчъ нѣмаме сърдца“. Въ тия думи лежи остреѣтъ — отровенъ — на сатирата. И тя липсува въвъ 2. издание.

„Филологическа растра“ (169—174) е съставена както „Многострадална рѣкописъ“ въ диалогична форма и е основана върху повдигнатия въ едно пловдивско събрание отъ книжовници правописенъ въпросъ. Не е никакъ доводно означена тя като „комедия въ I дѣйствиѣ“, защото изскачанъето иззадъ разни кулиси на нѣколко лица още не е драматично дѣйствиѣ. Това е публична прѣпирня между разни букви отъ азбукето — едни живи, чиято сѣдба се заплашва отъ нови правописни проекти, други пѣкъ мрѣтви, вече отдавна изфѣрлени. Живитѣ още, ала осѣдени отъ новотари правописци букви, се прѣпиратъ, коя отъ тѣхъ въ сравнение съсъ своитѣ другарки би имала право още да живѣе. Правата си буквитѣ защищаватъ не безъ познатата въ живота „братска завистъ“, отъ която се разбуждатъ дори и мрѣтвитѣ букви изъ гробове, та тичатъ и тѣ на стѣгдата за разправа. Тукъ всички рѣшаватъ, да се прѣдставятъ купно въ събранието на пловдивскитѣ филолози, за да си отстояватъ сѣществуванъето. Шумната дружина състои отъ безобразната жаба ж, крачестата я, коварното и глупешѣо ѣ, безполезниятъ щъркелъ щ, разбойникътъ и, който оплѣнилъ злочестото ы, чуждицата ђ, и ѳ музиковословесна. Тия клетници гълчатъ и се дърлятъ на стѣгдата не безъ ноторични адвокатски похвати, но духовитостъ въ рѣчитѣ имъ — както обикновено и въ рѣчитѣ на нашитѣ адвокати — нѣма. И съмнителенъ би изглеждалъ успѣхътъ имъ прѣдъ филоложкото събрание, освѣнъ ако и то отсѣди разпята имъ „не по ума, но по дрехата“.

Повече сж на брой *политическитѣ* сатири. Съ прѣдмета сѣ тѣ досѣгатъ нашата държава и политическитѣ нѣрави въ нея —

ония, които иматъ свое тълкуванье въ упражнението на нашитѣ политически правдини изобщо, безъ отношение къмъ случаи и лица. Дипломатското мѣтило „Берлински конгресъ“ Вазовъ осмѣ въ она вѣкъ отъ споменатата вече фантастична разходка („Сантиментална разходка по Европа“, „Гусла“ 119—126, прѣпечатана въ 2. изд. на „Поля и Гори“ 148—154), дѣто се чуди надъ уродливия трупъ безъ глава, безъ плещи, безъ крака, безъ ржцѣ, а съ тѣрбухъ вонещи, нареченъ „българска държава“ („Гусла“ 125). Въ тая държава поетътъ наблюдава невѣроятни промѣни у хората за толкова вѣксо вѣрѣме. Дошелъ въ столицата на княжеството като боязливъ провинциалъ („Провинциалъ въ столицата“ Гусла, 127—9), той въ улицитѣ едвамъ познава своитѣ нѣбогашни познати, съ модни носии, туалетно натруфени и приучени на етикети — „вредъ пигмеи смѣшни, що подъ новъ костюмъ скриватъ своята дребноть, минало и умъ“. „Съ тозъ начинъ моденъ, прѣмененъ, | Челякъ е чародѣй, | Той ходи гордо и засмѣнъ | И мяза на сжцѣ джентлеменъ | И малко на лакей“ („Размишления за фразитъ“, „Поля и Гори“, 190). Щомъ удари часътъ пладне, тоя тънѣкъ свѣтъ изпопълня гостилницитѣ, воюва съ котлетитѣ и води оживенъ разговоръ, гласно и безъ стѣснение. Изеднѣжъ двоица депутати съ жаръ възбуждатъ раздоръ единъ старъ. „Марсъ ли или Бахусъ въ тазъ борба ги тласна, | Незнамъ, ала тя бѣ смѣшна и ужасна. | Тамъ се размѣниха фрази цѣлъ порой, | Любезности, ласки комплименти въ брой | Нѣжни като брадва. Сичекитѣ се смѣха. | Тоя день у мене смѣтъ добръ стомаха“.

Между тия политически важни особи се намиратъ и рицари, отъ колѣно дворянско, родени въ село балканско („Рицаритъ“ „Гусла“, 136), па и патриоти както она, който има право да каже за себе: „Любихъ, мразихъ по нужда азъ, | Клеветяхъ тайно, хваляхъ явно, | Пѣлзяхъ прѣдъ всякъ кумиръ и властъ, | Навождахъ си вратѣтъ безславно | ... Така се дигнахъ азъ, така. | Азъ чедо съмъ на моя вѣкъ, | Можѣхъ добръ да го изуча, | И, като уменъ чело-вѣкъ, | Найдохъ на щастieto ключа“. („Практическии челоуекъ, на единъ патриотъ въ Кн. България“, Гусла, 135—6). Единъ неговъ кръвенъ братъ се провиква въ камарата: „Патриотъ съмъ, вѣрвай Бога, | Туй доказахъ го добръ... Знамъ ораторски и вѣщо | Да говорж, не съмъ простъ: | Съ много думи малко нѣщо, | И по всякъ единъ въпросъ. | За доброто на народа азъ се трудж день и ноцъ, | Затуй имамъ три дохода, | За четвъртий гледамъ йощъ“ („Въ Камарата“, „Поля и Гори“, 166, въвъ 2. изд. липсува). Вазовъ поставя

осмиванитѣ лица сами да ставатъ за смѣхъ и укоръ съ изказванитѣ свои мнѣния. Обаче въ тоя начинъ има голѣмъ съблазнъ да се прѣкали. И той прѣкалява безъ съмнѣние: лицата ставатъ или карикатурни, или цинични! Сжщиятъ патриотъ продължава: „Казватъ ми, че държ слава,— | Че за всичко дигамъ врява | И гърмъ съ либерализъмъ: | Ехъ, глупци, това го правя | Отъ патриотизъмъ“ („Патриотизъмъ“, П. и Г., 167—8, въвъ 2. изд. липсува). Сжщо такъвъ субйектъ (въвъ 2. издание на „Поля и Гори“ нареченъ „Практиченъ“, 141) е изписанъ въ сатирата на стр. 203 отъ „Поля и Гори“. Никаква не е сатирата „Бюджетъ“ (П. и Г., 189, добръ изфърлена изъ 2. издание), както не я бива и „Смущението на службитъ“ (П. и Г., 175—7, показана божемъ за „хуморъ“ въвъ 2. издание, 120—22). Гоститѣ на бюджета не се смущаватъ отъ прѣврата въ държавния строй прѣвъ 1881. „Много души между насъ | Негодуватъ на прѣврата; | По това познавамъ азъ, | Че умъ нѣматъ въвъ главата. | Та що искатъ тѣ сега | И държавата подбиватъ?... | Миръ ли? редъ ли? иль законъ | Нѣма? Иль свѣтътъ пропада? | Или нискиятъ поклонъ не намира тамъ награда?“ („Прѣвратъ“, П. и Г., 195—6, въвъ 2. изд. липсува).

При тѣвъ патриотични и практични мнѣния и похвати е насталъ за народа тъменъ часъ, въ който линѣе, снишава се по растъ и по душа дребнѣе. Поетътъ си припомня врѣмето, когато съ викъ за позоръ на тирана сж се вдигали страховити борци и съ дѣла отъ доблестъ сж озарявали пѣтя на бждещето. Днешнитѣ юнаци на бюджета и прихода сж покойни и безъ високи побуждения; а народътъ клетъ, катъ стадо боязливо, безъ позивъ, безъ съвѣтъ озърта се сънливо („Всичко пада или ентузизъмъ и опортюнизъмъ“, въ П. и Г., 153—6, въвъ 2. изд. липсува). Прѣди освобождението имаше ентузизъмъ; сега е завладѣлъ опортюнизъмъ! Свободата е божествена сила, която вдига мрътъвци изъ гроба и ражда гении въ човѣчеството; много слѣпи още не чувствуватъ величието на нейния даръ, ала други — съ нейното знаме блудствуватъ, търгуватъ съ светия ѣ олтаръ. И колко викатъ днесъ „народни сме“, дори окови ѣ сковатъ (на свободата), а други пъкъ крещатъ „свободни сме“, да тъпчатъ слабитѣ въ свѣта! („Къмъ свободата“, П. и Г., 151—2). Нашата свобода сж извоювали съ кръвта си витези, които въ мъка живѣха и въ мъки умрѣха. Сега могатъ да си спятъ спокойно, понеже нѣма кой да ги буди съ жаленъ гласъ; наопаки, ние се трудимъ по-вече да ги забравимъ. Надъ тѣхнитѣ гробове е вдигнатъ гранитенъ паметникъ съ унили надписи; ала той никого не стрѣска,

не е намъ понятенъ. Камъкътъ камъкъ не буди; името имъ не ни трѣба. Доста е, че днешното племе не се гаври съ тѣхъ („Забравенитъ“ П. и Г., 159—60, въвъ 2. изд. липсува). Па и да ги споменува наврѣмени, и да ридае за тѣхъ — хвалбитъ му сж лъсть, риданъето светотатство! „Не за ваштъ вѣнци гнили | Смъртъта срящахъ безъ страхъ; | Тъ за васъ не сж мислили, | Не мислете й вий за тѣхъ!“ („Не мислете за тѣхъ“ П. и Г., 157—8, въвъ 2. издание липсува).

Нашата обидна обхода съ великия завѣтъ на падналитъ борци и нашето порочно ползуване съ условията на крѣпка бжднина, осмѣяни и укорени въ частности отъ лирата на Вазова, по-вече или по-малко умѣло, въ цѣлость пораждатъ у него настроение, което е въ основата си пакъ *хуморъ*, ала *облъченъ въ жалыйка и въоръженъ за битка*. Това е и съгласно съ общия характеръ на сатирата у Вазова, въ какъвто видъ творения и да пуска тя своитъ струи. Хумористичното, ала жаловито и бойовно настроение на Вазова е изразено въ пѣвкото стихотворение „О *родино моя*“ (П. и Г., 148—50), което съ мислитъ си и съ тона може по-вече да извърши отъ всѣкой другъ неговъ сатирически ежсъ. А и него прокудилъ Вазовъ изъ 2. издание на „Поля и Гори“!

Ти си земя чудно красна
О родино моя!
Да ли си за туй злощастна,
О родино моя?

.

Ти бѣ бурна въ желѣзата,
О родино моя,
Ти бѣ права срѣдъ теглата,
О родино моя.
Въ тебъ се раждаха тогава,
Сърдца силни, едри,
И стремления за слава
И надѣжди вѣдри.
Днесъ те не познавамъ вече.

.

Уруки ли те хванахъ
Или дрѣмка тежка,
Или студове смръзнаха,
Твойта кръвъ лудешка?
Или много ти извърши,
О родино моя,

Та тебъ кръста се прѣкръши
 О родино моя?
 Ти свободна си, но влачишъ
 Истински вериги,
 Напрѣдъ вървишъ — назадъ крачишъ,
 Вплетена въ нитриги.

Стресни се и бжди на стража. „Твойтѣ врагове сж много, | Азъ щѣ ти ги кажѣ. | Не сж чужди, а домашни, | О родино моя! | За това сж много страшни... Тѣ се подиграха съ твойтѣ идеали честни и те жертвуваха на своитѣ страсти бѣсни. Тѣ сж твои, ти роди ги, | О родино моя! | Не жали ги, порази ги, | О родино моя. | Ако ти останешъ нѣма, — | Ази щѣ да грѣмна | И щѣ маската да снемѣ | На тая сганъ тъмна... | И щѣ тръшна тие хора — | Безъ сърдце, безъ вѣра, | И пътното на позора | Азъ щѣ имъ ударѣ!“ Вазовъ бѣше пусналъ въ „Гусла“ нѣколко люти стрѣли противъ тия нови рожби на родината си, и тѣ сж се обадили съ она свой гнѣвъ и злоба, които иматъ за оръжие гонението и калта. Като пояснява това въ сатиричните стихове въ „Поля и Гори“, той още повече напрѣга тетивата си и пълни стрѣлника. Обаче слѣдъ тая сбирка той свѣкашъ измѣни своитѣ стратегеме, защото стрѣла не изъ стихотворенъ лѣжѣ, но изъ лѣжѣ на повѣсти и разкази. Дали съ таково само съображение стига да се изтъкува, защо е изфѣрлилъ Вазовъ толкова сатирични творения изъ „Поля и Гори“ въвъ 2. издание — или ще има тука и друга причина, която да лежи въ характера на поета? Може би и Вазовъ, както много грѣшници отъ нашия легионъ, при първо впечатление изкаже своя гнѣвъ и присмѣхъ, а послѣ се *смили* надъ устрѣленитѣ и си *оттегля* думитѣ. Ала въ доста отъ задушениитѣ по-късно сатири първото впечатление на Вазова е било и право, като естествено, и хубаво изразено, та *милостта* му, дошла изпослѣ, прави неоправдани жертви отъ страна на лирическия художникъ въ полза на приятелството съсъ свѣта.

Послѣдната група сатири сж чисто *обществени*. Безъ огледъ къмъ политическитѣ интереси въ държавата и къмъ опрѣдѣлени случаи тѣ взиматъ на око такива чѣрти на обществото, въ които се е отпечатилъ извѣстенъ неговъ недостатѣкъ, като маса и като срѣда на човѣшки навици. Тоя видъ творения сж най-малко. Твърдѣ слабо е, дори никакво по изработката си стихотворението „*Нашто време съ шумъ с много плодови*“ (П. и Г. 207—8, нѣма го въвъ

2. издание), ала идеята въ него е твърдѣ характерна. На нея отговарятъ правилно двѣтъ строфи:

Братства, скаски, трупи,
Всичко правимъ смѣло,
Всѣкой день се луни
Нѣщо нездорѣло.

Бържѣ го прославимъ
Съ име безпримѣрно,
Послѣ го оставимъ
Да умре мизерно.

У насъ борави нѣщо, една енергия, която дири изходъ и приложение; и ние ѝ помагаме въ тая посока, ала безъ принципъ, безъ ясна цѣль. Така правятъ съсъ своята енергия дѣцата: сега вършатъ едно, викатъ, держатъ се за него, не го даватъ никому, а слѣдъ мигъ го зафърлятъ безъ жалъ и внимание, за да се залѣжатъ по сѣщия начинъ съ нѣщо друго, ново. Явно е, че освобождението, което ни отежсна съвсѣмъ отъ прѣдишния животъ, ни роди отново, и ние трѣбаше да прѣкараме всичко свойствено на рѣйната дѣтинщина. Злото бѣше, че бѣхме вече дѣца съ развити воли и страсти, нелесно податливи на възпитателски упѣтвания, па най-сетнѣ и лишени отъ авторитетни и властни възпитатели. Като създаваме и разваляме, за да похарчимъ енергия и дѣтски да се насладимъ на разнообразието, намъ се аресва най-вече възбуждането на усадата чрѣзъ помагалата на порока (карти, пирове, клюки, бездѣлие и др.).

Въ обществото трае единъ кипежъ („Кипѣжъ“ П. и Г., 164—5). Това е мръсната борба на злото съ честното. Това е тържеството на всичко, що пълзи или бръмчи, що пушта плюнки, вонь, ядъ и лиги, що хапе, каля, що кове вериги и лази низко вмѣсто да фърчи. Прѣдъ тазъ нечиста хала ний стоимъ свидѣтели; чакаме, и всичко туй ще мине. И пакъ въ деня на славни изпитанья ние, нѣмитѣ, ще бждемъ чути вредъ, ние, заднитѣ, ще бждеме напрѣдъ.

Другари! Силитѣ си да запазимъ!
Нещемъ борба, дѣ трѣбува да лазимъ!
За друго бойно поле ний ламтимъ,
Дѣ бихме паднали, като лѣтимъ,
Дѣ срѣдъ шумътъ, великитѣ примѣжди
Стояла би прѣдъ нашия смаянъ взоръ
Велика цѣль съ великитѣ надѣжди,
А не една хорѣгва на позоръ,

Не цѣль родена въ единъ мозъкъ тѣсенъ,
Не джобъ зиналъ, не егоизъмъ бѣсенъ!

Къмъ тия хубави думи на поета можемъ само да добавимъ: ама да не бжде късно! Защото въ туй врѣме се просача все по-дълбоко и по-дълбоко отровата на публичната лъжа и измама, която въ похвални нагледъ занятия ловко плете успѣха на гладни помисли и себични облаги (вж. „Приятно е, да, господо“ П. и Г., 200 — не толкова улучлива ирония; никакво е творението „Нравствени бждете“ вст., 199. И двѣтъ липсuvatъ въвъ 2. издание).

Единъ общественъ типъ на подълъ клатишапковецъ е иронизуванъ въ „Сръдство да нѣмаиш врагове“ (П. и Г., 197—8). Неговата нравствена максима се гради върху поговорката: „прѣклонената главичка остра сабя не сѣче“. Както всички умни хора, той не рита тръна босъ, на богатия шапка клати, и на силния казва да; и затуй му е душата мирна, весела всегда. Интереса си обаче никога не е прѣзрѣлъ и съсъ силнитѣ най-паче винаги е съгласенъ. Разбира се тогава, че свѣтътъ има право да го казва „тихъ човѣкъ“, а той може да бжде увѣренъ, че нѣма врагове. Най-важни мисли задѣва стихотворението „Свѣтскитѣ условия“ („Поля и Гори“ 201—2). Порокътъ, който е прѣдметъ на тая сатира, е двояката мѣра за човѣшкитѣ постѣпки: една публична, а друга частна. И въ нашия животъ има вече явления, които се цѣнятъ по тоя циниченъ начинъ. „Едному се допрощава | И безчестье, и развратъ, | Другиму се въ грѣхъ вмѣнява | Отъ придиричивиятъ свѣтъ.

Ако гладния клетникъ
Двѣ три грошчета открадне,
То безъ милость, въ сщій мигъ,
Въвъ тъмницата ще падне.
Ако други мълчишкомъ
Тури милионъ въвъ джоба,
То той има честь и домъ
И висока е особа.

Ако бѣдната жена
Слѣдъ борба ужасна съ нужди,
Падне въ лошата страна.
Жертва¹⁾
То безмилний общий сѣдъ
Я наказва съсъ позора.

¹⁾ Недореченото ще е — „на съпруж чужди“?

Но ако въвъ нѣкой кжтъ | Прави туй кокона Флора | Отъ капризь,
не отъ бѣди, | И рѣченъ: не е прилично! | Ще ти кажатъ: не
вреди, | То не е публично.“

Въ сатирата винаги се изобличаватъ криви сжждения, криви постѣпки и нечиста свѣсть. Тя е въ поезията она слуга или слугиня, отъ когото свѣтътъ узнава вжтрѣпнитѣ тайни на челядта; само нейниятъ езикъ не бива да бѣде ни слугарски, ни слугински, но поетически. Тукъ Вазовъ не е всждѣ безукоренъ. Иронията, съ която си служи той най-често, изпада въ творенията му и до площа-вина, когато е вложена въ устата на самия оногова, който чрѣзъ нея трѣба да си заслужи напия присмѣхъ. Обикновено сатиричните творения по сюжета си тѣсно сж свързани съ сврѣмнеността; затуй слѣдъ редици години тѣ даватъ да се чувствува нужда отъ коментари. Онова, което Вазовъ е подложилъ въ сборникѣ си подъ сатириченъ ножъ, има отъ тая страна безотпорна важность, като изображение на българскитѣ политически, обществени и лични нѣрави — казваме лични въ смисълъ на типични, защото иначе тѣ не би били прѣдметъ за достойна поезия. Наши потомци ще могатъ да гледатъ у Вазова образа на врѣмето слѣдъ нашето освобождение, въ което идеалтъ стана материяленъ, стремекитѣ егоистични, срѣдствата непочтени. Това врѣме се види да не е още минало. Въ него политическитѣ нѣрави се разиграватъ толкова мощно и въ такива изразити похвати, че заглушаватъ вика на нѣравитѣ обществени и лични, поради което сж и тѣй малко у Вазова творенията съсъ сюжети изъ тия двѣ подирни сфери.

VI. Учебна поезия.

Къмъ прѣгледаната дотукъ лирика на Вазова отъ втория периодъ нека добавимъ още ония негови поетически трудове, съ които е мѣрилъ да окаже помощъ на естетичното обучение въ българскитѣ училища. Нашитѣ читанки, въ които съ отборъ книжовни кжсове имаше да се поучаватъ ученицитѣ отъ малки до голѣми въ хубоститѣ на идеитѣ и формитѣ, изказани и създадени чрѣзъ словото, бѣха до освобождението, па и слѣдъ него прѣбѣдни и еднообразни откъмъ художествено четиво. Освѣнъ протоколни описания и намѣстѣ дърти по моралата си разкази и анекдоти, въ тѣхъ се срѣщаха отъ поезията обикновено само народни пѣсни, и то не винаги подобрани за ученишката порѣ и за учебната цѣль. Ако и да бѣха кжсоветѣ имъ отъ прозата взети най-вече изъ чужди книж-

нини, съ тѣхъ не се внасяше прѣзъ училищния прагъ речи нищо бѣлѣжито — тѣ не запознаваха българския ученикъ съ творения на именити книжовници чужденци. Па и въ българската книжнина изобщо липсуваше достатъчна и добра прѣводна поезия. Случеше ли се, да не бѣде учителътъ задоволенъ съ такъвъ ограниченъ и циглавъ материалъ въ по-височкитѣ училищни разреди, той се мъчеше да разбужда и точи въображението и вкуса на своитѣ възпитаници съ книжовно четиво — руско, изъ руски христоматии и съчинения на видни руски писатели! Таково несвидно бѣ у нази срѣдството за онова „формално образование“ на младежта, което я прави възприимлива за правилното и хубавото въ словесния изказъ, осѣтлива за умѣстното и достойното въ човѣшкитѣ постѣпки, паметлива за длъжноститѣ ѝ къмъ родъ и отечество.

Слѣдъ освобождението, като се развиха въ България и дозрѣха пълни български срѣдни училища, обучението по матеренъ езикъ и по литература тепърва се видѣ безпомощно съ унаслѣденитѣ стари, безъ истинска поезия читанки и съсъ случайнитѣ, неразборити прѣводи въ проза изъ чуждитѣ книжнини; то изневѣряше и самó на себе, ако си послужваше съ руско четиво и писатели. За да се посрѣщне тия неволя, трѣбаше нарочито да се заематъ или учители, дарени поне съ изкуството на добри и поетически тълмачи, или пъкъ домашни поети, охотни не само да садѣтъ свои овоцки, но и да прѣсаждатъ отборъ видове чужди. По нѣманье що годѣ отъ учителитѣ помошници въ нуждата, и по оскудия отъ поетитѣ за български садъ, Вазовъ не прѣзрѣ да се притече колкото можеше и отъ свои страна, за да окаже услуга на българската училищна младежъ съ учебна поезия оригинална и прѣводна. За основното училище той списа — негли на покана отъ автора на разпространенитѣ читанки „Бащинъ езикъ“ — сбирчица „Стихотворения за малки дѣца, притурка на книга Бащинъ езикъ“ (Пловдивъ, 1883. м. 8°; 32 стр.; 2. изд. 1885, 3. изд. 1887.); а за срѣднитѣ училища състави въ съдружие съ К. Величковъ първа по плана си „Българска христоматия или сборникъ отъ избрани образци по всички-тѣ родове съчинения, съ приложение на кратки жизнеописания на най-значемити-тѣ писатели“ (Пловдивъ, 1884. г. 8°; ч. I., проза, IV—496 стр., поезия, 470+IV+II стр.).

Въ „Христоматията“ отъ Вазова и Величкова, влѣзоха много творения на разни домашни книжовници, творения разфѣрлени до тогава по стари списания и вѣстници, мъчно достъпни за домъ и училище; ала край тѣхъ се вредиха не малкъ брой кжсове

съвсѣмъ нови, отъ нови български писатели, и прѣведени за прѣвъ пѣть поѣкази отъ творения на свѣтовната книжнина. Между прѣводчитѣ на стиховни ежсове изобщо личатъ по правилно *естетично* схващанье, *свободенъ* езикъ и правиленъ *стихъ* самитѣ съставители на христоматията, Вазовъ и Величковъ, а до тѣхъ и Д. К. Поповъ. Прѣводното изкуство на Вазова въ сравнение съсъ ежщото на П. Р. Славейковъ добръ се вижда въ стихотворението отъ Лермонтова „Пророкъ“, прѣведено отъ двамата тия поети (Христоматия, II. 176—179): Славейковъ не издържа сериовния тонъ на настроението, многоглаголивъ е (срѣщу 7 четверостишния строфи отъ оригинала у него има 10!) и въ изразитѣ прѣваленъ, простъ и нестроенъ. И прѣдъ Величкова има Вазовъ осѣтни външни прѣдимства, ако и да му отстѣпня наврѣмени въ дълбината на схващаньето; Величковъ не владѣе тъй пружно стиха, както дори Д. К. Поповъ (срв. тѣхнитѣ прѣводи на „Въздушний корабъ“ отъ Зедлица, Христоматия, II. 39—42). Вазовъ е прѣваждалъ отъ гръцки, римски, френски, английски, нѣмски, полски и руски поети, и разбира се не всѣкога отъ първичния езикъ, но най-често чрѣзъ посрѣдство на руския. Обаче това не попрѣчило на посрѣднишкия, прѣлѣзния прѣводъ на Вазова да се обяви съ качества по-естетични отъ единъ прѣводъ прѣкъ (срв. „Дѣлехтъ на земята“ отъ Шилера у Вазова, Христоматия, II. 292—3, и у И. Д. Шипмановъ, Христоматия отъ С. Костовъ и Д. Мишевъ, II. 1889. 485).

Когато четемъ на Вазова прѣводитѣ на отѣжси отъ по-голѣми чужди творения и като гледаме, че и слѣдъ него речи никой не ги е още прѣсаждалъ цѣли у насъ, обладава ни жалъ, че при съставяньето на „Христоматията“ Вазову не е било до цѣлостни прѣводи на творенията и че стореното начало не е било отъ него продължено и свършено до край, та да бжде за младежъта ни стиховното четиво изъ свѣтската книжнина повече пригодно за нейното образование и по-обилно. И тъкмо че не е било Вазову до прѣводъ на пѣли по-голѣми творения, но токо до отѣжси изъ тѣхъ за поѣказъ, прѣводтъ му излиза нѣкога не *тий пѣленъ*, какъвто е оригиналтъ (срв. напр. началото на „Демонъ“ отъ Лермонтова у Вазова, Христоматия II. 95—98, и у А. Константиновъ — Пенчо Славейковъ, Библиотека св. Климентъ II. 121—22).

„*Стихотворенията*“ за малки дѣца сж възпитателенъ даръ отъ поета на занемарената наша дѣтска книжнина; той е нареденъ

да възбужда дѣтската душа въ училището и дома къмъ чувства и мисли, върху които се зида постъпенно характерътъ на човѣка и на гражданина. Всѣко прочетено или научено стихотворение отъ сборката смѣря да образува у дѣцата извѣстно понятие, да ги докара въ опрѣдѣлено настроение, да имъ дава за всичко това правилни и хубави изрази. Съдържанието на стихотворенията е зачерпнато изъ богатия изворъ на природата и живота, а идеята въ тѣхъ е или простъ изказъ на чувство или настроение, или пъкъ поука въ най-широкъ смисълъ. По своя видъ стихотворенията сж пѣснички, съ сърдечна радостъ и милъ възторгъ и съ доста развитъ описателенъ елементъ. Една само „Ела“ (стр. 25—6, печатана и въ „Поля и Гори“ 1. изд., 112) сплашва тая чувствена ведрина съ грозни клетви, които сж лишени отъ всѣка поучна и естетична стойностъ. За оживение на душевното участие въ прѣдмета на творението Вазовъ е употребилъ нѣколко пѣти диялогътъ; ала отъ тая страна той не е оцѣнилъ високото прѣдимство на еничния видъ творения. Отъ чувствата за образуване на характера Вазовъ много е прѣнебрѣгналъ любовта и привързаността къмъ родителитѣ, отъ които тепърва слѣдовито се върви къмъ по-високитѣ, по-отвлѣчени любовъ и привързаностъ къмъ родина и отечество. *Пасивната* благодарностъ за доброто е изразена по-често въ сборката, ала въ сравнение съ нея *активната* признателностъ е нѣщо извънредно рѣдко и случайно. На двѣ мѣста се подлзналъ поетътъ да загатне за свои политически идеалъ отъ врѣмето — всебългарското обединение (стр. 13 и 23) — доста неясно за дѣцата и не за дѣтския умъ. Въ поетическата изработка на идеитѣ се забѣлѣзва *непълнота, липса отъ единство*. Вазовъ правилъ сѣкашъ смѣтки за краткостъ на стихотворенията си, та затуй рѣдко въ кое отъ тѣхъ достигналъ и до пълно развитие на идеята, и до закрѣпеностъ на формата. Дали това не сж бѣлѣзи на поржката, по която е работена сборката за притурка къмъ „Бащинъ езикъ“? Прѣлестната пѣсенчица за „Птичката“ (27, печатана и въ „Христоматията“, П. 305. „Птиче“) е прѣводъ отъ Пушкина, заета отъ пемата му „Цыгане“. Стихътъ на дѣтскитѣ стихотворения на Вазова е както трѣба лежъ, строенъ по ритъмъ и звученъ по думи.¹⁾

¹⁾ Сборката отъ дѣтски стихотворения на Вазова е разгледана въ сравнение съ други още три подобни сборки на български езикъ въ П. С. XXXVII—XXXVIII. 284—298; въ подробноститѣ и разясненията на това разглеждане се виждатъ изтънко всички нейни качества като книжка съ педагогично назначение и съ художествено съдържание.

VII. Три ранни поеми.

Отъ епическитѣ творения на Вазова въ стихове, отъ втория периодъ имаме да отлѣчимъ откъмъ композиция и тонъ три, които биха могли да се взематъ като *най-ранни* негови *поеми*. Едно изразито участие на поетовата личностъ въ тѣхнѣта на двѣ отъ тия творения ги доближава твърдѣ тѣсно до първия периодъ на творбата му, дѣто изобщо поетътъ не може да пристѣпи къмъ своитѣ сюжети, безъ да ги прѣкара подъ личното си настроение; отъ друга страна пъкъ и прѣдметътъ имъ е такъвъ, какъвто въ другитѣ поеми на Вазова не се срѣща: той е изъ турска България при склона на турското господарство, завързанъ при участие на турци и българи или само на турци и изкаранъ съ романтична перспектива. Кълвото за третото творение, то се реди по хумора си между ония сатири отъ „Гусла“, въ които присмѣхътъ на поета е глумливъ, безъ бодлива острина; прѣдметътъ му е съвсѣмъ особенъ, изъ българския природенъ домъ, дѣто домакинътъ и домашната живина еднакво обуславятъ тока на живота.

Тритѣ ранни поеми на Вазова сж: „Трайко и Риза“, *поема идилична*, твърдѣ сродна по основното си шарило съ „Видулъ“; „Зихра“, *поема лирическа*, и „Моята съсѣдка Гмитра и нейната котка Маца“, *поема хумористическа*. И тритѣ сж писани въ Пловдивъ прѣзъ 1881. г. и печатани въ сбирката „Гусла“, при всичко че първата ще да е била наличена вече по-рано.

Едно събитие, случило се прѣзъ 1874. г. въ Перникъ или около него, е прѣдметътъ на „Трайко и Риза“ (72—87). Шопътъ Трайко и бейскиятъ синъ Мустафа, роденъ отъ българка, сж „първи юнаци, равни по сила, по станъ, по младостъ, другари вѣрни въ диви букаци, на деветъ села гордостъ и радостъ“. Бѣдата при тая левенска дружба е, че двамата любятъ една мома Риза и че напоятъ Трайко я отвежда въ друго село, дѣто прѣзъ ноцъ ще прѣтупа сватбата. За тоя обредъ е избрана по истина или по въображение мѣсечина и дивъ шумагъ, огласянь отъ гайда и сватбарска гълчава, а настрана въ единъ кѣтъ, като самодива, тъкмо се прѣоблача за вѣнчило гиздава Риза. Обстановката е сгодно създадена за лакомни наблюдения, па дори и за романтични прилуки; и поетътъ не си отказва на любичкавитѣ пориви, поне за картинно задоволство да си изплете една редица приволни, сладостни, дяволити стихове. Нему не е доста, че мѣсецътъ чудно грѣе надъ Ризини момински гърди и тя заруменѣла, по ризица бѣла се крие отъ погледи грѣшни;

той взима позволение да я прѣдстави „по-вѣрно, доръ е по риза, доръ мѣсецъ свѣти“. И подробно я прѣдстави *донтидъ*. А момичето е опасно; вече двама лудѣтъ за него, та е по-разумно да не се запаля и поетъ, особно че „*мрази прѣмездия*“. Тукъ довтасва на запѣтъ, избодеи до кърви вранко побѣснѣлъ Мустафа, назира въ мрачевата на шумата Ризината сѣнка, ала отъ страхъ внезапно застая и ржка му се смича отъ смъртно оръжје.

„Ризо върни се! Зарѣжи Трайка!“
 Мустафа крясна, „чуи ми молбата!
 „Кълна се въ гробътъ на мойта майка,
 Ти ще си булка на Мустафата!“
 „Краставо куче!“ Тя му извика,
 „Що ме ти диришъ? Азъ съмъ християнка,
 Риза не е ти тебе прилика,
 Махай се куче, махай отъ тамъ-ка!“
 „Вѣщице клета!“ И той я спогна,
 Коньтъ заскача, ножьтъ забляска,
 Но прѣдъ очи му Трайко исконна,
 „Мустафа, чакай!“ Той му искряска.
 И двата врага въ мигъ се запрахъ,
 Мустафа яхналъ, а Трайко пѣше,
 Слѣпи имъ очи силно туптахъ,
 Отъ една злоба кръвта имъ вреше.
 Гледатъ се мълкомъ, съ очи се мѣратъ,
 Поиматъ силно, като два лева
 На бой се готвятъ, за кръвъ треператъ;
 Ехъ борба страшна тукъ се почева! (79—80)

Трайко поносливо срами Мустафата, че съ ножъ е погналъ „слаба дѣвойка;“ ако има обида, ще я разрѣшятъ двама въ юнашка борба: отстрана ще чакатъ сватбари, а тѣ ще соборятъ — Мустафа съ пищови, съ пушка, съ ханджари, а Трайко съ оригиналенъ български кривакъ. Ала Мустафа не ще да знае отъ такъвъ рицарски редъ: изгърмява върху съперника си; тоя извива кривака въ коня, та яздачтъ му отлита по земята. Прашенъ, кървавъ и озвѣренъ Мустафа дири изпадналия ножъ. Трайко е славенъ юнакъ, подава му го: „на Мустафа-бей! Давай си сърдце! Ти държишъ ножьтъ, азъ — пакъ кривакътъ, не щя противникъ съсъ праздни рѣцѣ... Сега сме равни. Или ти мене, или азъ тебе; нашта умраза не ще угасне, доръ единъ отъ насъ не се утрѣби!“ Докль се сразятъ юнацитѣ, настига стариятъ бей, който е угадилъ, дѣ може да отсѣтствува синъ му и що може да произлѣзе отъ това. Съ прострѣни рѣцѣ

той възпира двубоя; съ онитски думи врети разяренитѣ и ги скланя да чуятъ за поука неговата любовна история, какъ метналъ фереджето на своя Милка, Мустафова майка, като прѣмахналъ съперника си, босъ овчаръ Раде, по когото лудо копнѣла гяурката. Криво ли, право ли разбира тая поука, Мустафа скача изеднѣжъ възъ Трайко, тоя уврѣме го повала съ кривака си, отъ което младиятъ бей остана до животъ съ крива шия, а Трайко печели борбата и момата. Съ тая нечалба го поздравя поетътъ, като го срѣща слѣдъ нѣкое врѣме привечеръ съ Риза, потеглили за повратъ въ нейно село; поетътъ му ине изъ бѣклищата и благослава: „юнаци сине! Да живѣй твоята глава лудешка!

Пишъ за всички български чада,
Като тебъ що сж юнаци люти,
Пишъ за твоята невеста млада,
Пишъ за твоя кривакъ прочути! (87)

Вижъсто да се намиса лично поетътъ въ заключението на поемата, както става това въ приказкитѣ, щѣше да бѣде много изгодно за композицията на „Трайко и Риза“, да се явѣше тамъ друго лице, напр. нѣкой другаръ Трайковъ, който пъкъ и другадѣ въ събитието да поддържане противувѣсъ отъ Трайкова или Ризина страна срѣцу стария бей отъ страна Мустафова. Само съ борбата между Трайко и Мустафа, която е тежицето на събитието, и съ епизодитѣ — ежса срѣща между Мустафа и Риза и прѣдълѣтъ разказъ отъ стария бей прѣдъ двамата юнаци, епическото дѣйствие е твърдѣ ограничено, събитието бѣдно, дори безъ вибрации за разнообразие. Едно тѣй еднолико събитие, каквото е съперството на Мустафа и Трайко за Риза, можеше да даде поема съ животъ мѣнливъ и напръгнатъ, поема добръ характеризувана и пълно развита, ако се подгровѣше критичната борба между юнацитѣ, дотогазъ вѣрни другари, съ нѣкоя сцена, дѣто въ дружбата да ги раздѣли неприятелски общата любовь; ако се отворѣше погледъ и въ Ризиното сърце, тързано отъ двоякъ любовенъ изборъ; ако се изразѣше най-сетнѣ и любовното — не току християнско или българско — тържество на Трайко въ двѣтри рѣзки на задоволство отъ негови и Ризини съчувственици. Вазовъ не оставя да се разкриватъ помислитѣ на лицата, не кара събитието да се развива самб, но повече го разказва лично и описва, както е правилъ възъ „Видулъ“; и като води разказа си въ природата, въ проститѣ селски нѣрави и съ едно равно, мирно или бѣжно,

ала безъ гърчове движение, той мѣта възъ епичното събитие идилско рухо.

Поемата „Трайко и Риза“ би заслужила това си име, ако излизеше и Риза повече дѣйно, отколкуто ѝ допротилъ авторътъ. Описанието на нейнитѣ прѣлести въ нощта задъ шумаѣ и на мѣсечина, както и шутливитѣ, дори саркастични уводни размисления на Вазова за поетическата скудостъ на „новото врѣме у насъ“, на градския ни животъ, сѣ чисто лирически дѣлъ въ поемата, безъ да засѣгатъ въ нейното събитие. Ризинитѣ чувства, Ризиното държанье спрямо двата любовника трѣба да отгатваме само отъ четиритѣ стиха, съ които се сопнува тя къмъ Мустафа, който я изненажда при шумака и заклева, да не го напуща. И каква се показва тамъ Риза? Вътрена гиздосия, която неизвѣстно по какви смѣтки подиръ дълго лѣготене на два глупави ергена се рѣшава да прѣкара още една нощна прилука, за да се умири напоевонъ като Трайкова съпруга. Поетътъ разказва, че Риза е любила Мустафа, струвала му вѣра и клетва за любовта си; това знаелъ и старъ му баща, и всички въ село: момцитѣ се гризли отъ завистъ, момитѣ пѣсень изплѣли, а баби шепотъ ковѣли за влюбени Риза и Мустафа. А нема въ туй врѣме не е ставало нищо между Риза и Трайка? Или е ставало, и тогазъ е прѣмного идилчна — или чашкѣнска — гълѣбската дружба между Мустафа и Трайка; или не е ставало, и тогазъ е чудно бѣгството на Риза съ Трайка. И когато вече тая чудна и загатна Риза зарѣзва Мустафа, та го псува съ краставо куче и възразява, че залудо я дири, защото е християнка и не е му прилика. Защо не е възразила така още на врѣме, ако е любила другито и любила искрено и честно, та да не се вижда послѣ невѣзможно, единъ незнаенъ за селската шепотня Трайко да я отежсне изеднажъ отъ Мустафата?

Увлѣченъ отъ прѣдмета на поемата, съ настроението си владенъ въ него, Вазовъ редилъ стиховетѣ си, описвалъ и разказвалъ уловеното изъ дѣйствителността събитие, безъ да държи строга смѣтка за мотивиране връзката между отдѣлнитѣ части на идеята, за основание на характеритѣ, за стройность на композицията; той не осѣтилъ дори, какъ на едно мѣсто се изплезналъ отъ турското врѣме, когато се случило събитието, та гудилъ стария бей въ българско, за да жали „османлъка“, да роптае на „днешно врѣме“, когато „незнайшъ кой влада, ни кой робува, рай не можешъ безъ страхъ докати“ (84). Отровниятъ ядъ на Мустафа, който въ нощта се справи да гони бѣглица Риза, е изобразенъ естествено, живо, ала криво-

лито и съ нѣкои повторки, дѣто Мустафа сѣкашъ е шантавъ; подобъръ и съ доста напрежение излѣзълъ двубоятъ му съ Трайка. Поучната история на стария бей освѣтъ че е прѣдълта за ситуацията („старий бей йоще щеше да кара тасъ повѣсть дълга“, 85), въ която се намиратъ поучаванитѣ съперници, ами и съ ядката си не упжтва Мустафа съгласно съ началния бащинъ му помисълъ. Бащата, за да упаци двамата достойни момци, убѣждава ги, че сила не жени и сърце се не граби; за бракъ е нуженъ свободенъ изборъ отъ момата. За примѣръ дава своята жена, че дошла при него по добра воля. А като разказва, какъ се взели съ Милка, излиза, че е сполучилъ съ хитростъ: прѣмахналъ Раде, а Милка заключилъ. И свѣршва съ думитѣ: „Мустафа, тѣй се младъ човѣкъ жени, . . . Мустафа, зимай примѣръ отъ мене“. Ще рече, и Мустафа нека утрѣби Трайка, па да заметне Риза съ фередже и да я бутне въ харема! Така не е мислилъ и не може да е мислилъ стариятъ бей; и за да не обвиняваме него, че избѣбралъ нѣщо немислено, а сина му, че злѣ разбралъ баща си, трѣбаше поетътъ да се обърне къмъ раната въ сърцето и въ честта на Мустафа, та да го направи непокоренъ на старъ бащинъ свѣтъ. Ала настроението прѣнесло Вазова и прѣзъ тая урва, та го изнесло до края на поемата, за да поздрави въ лицето на честити Трайка и Риза побѣдата на патриотичния — *българския* кривакъ.

Бѣлѣжитъ е въ уводното размишление на Вазова прѣдъ поемата поплакътъ, че

У нази йоще не сж се чули
Работи славни, сгодни за пѣсни,
И въ гори нѣма рицарски кули
Съ легенди стари, съ басни чудесни.
Нѣма палати съ гнили донжони,
Отъ старината честни останки,
Дѣто живѣли стари барони
Съ хубави пажы и куртизанки.
Нищо тукъ славно духа не храни,
Нѣма поетътъ що да бѣлѣжи,
Нѣма и теми зарадъ романи,

.
Старото време малко остави,
Новото нищо не ни е дало,
Дѣто да може да се прослави,
Дѣто да би се смѣло въспяло.

Въ тоя поплакъ е явна наклонността на поета къмъ романтичното, наклонностъ, поникнала вѣроятно отъ трайно четене творения

на именити европейски романтици; ала на тая наклонност, избила въ нѣкои романтични тѣрти на „Трайко и Риза“ и на други по-прѣдни творения, здраво се упиралъ основниятъ характеръ на духа му, да схваща нѣщата повече реално и да не прѣвръща дѣйствителността въвъ фантазия. Споредъ реализма на духа си Вазовъ колкото и да жали по чужда научка за рицари и кули, за паж и куртизанки, все пакъ залита накрай къмъ своята собствена муза, съ триндафилъ въ косата вмѣсто шиньонъ и съ любовъ въ сърцето вмѣсто на уста; споредъ сѣщия си реализъмъ колкото и да не съзира познати другадѣ прѣдмети за поезия въ старото и ново българско врѣме, все пакъ налита възъ нашенски мотиви, достойно поддържали една завидна у насъ творба.

Отъ практическа страна Вазовъ бѣ длъженъ да раздѣли въ поемата си особинитѣ глави, за да ръководи правилно тона и мислитѣ на четеца; той не е сторилъ това и въ слѣдната поема „Зихра“, нито пъкъ въ третата, „Моята съсѣдка Гмитра“. Срѣщу това пъкъ всгдѣ дѣлили по четири стиха въ строфа, та завѣрно е прѣчилъ много на пълкотата на дикцията, па немалко и на художествената изработка на отдѣлни части отъ вътрѣшната форма. Все отъ практическо гледище нека си позволимъ тукъ и бѣлѣжката, че доста често ни бърка разбираньето не съвсѣмъ правилната интерпункция на Вазова; въ цитуванитѣ отъ него мѣста тя е спазена по оригинала.

Поемата „Зихра“ стои у Вазова въ „Гусла“ между „поезинитѣ *задушени и любовни*“ (105—114). И тя наистина е нѣщо блѣновито, пълно съ мирисъ отъ градинитѣ на сладострастния изтокъ съ неговитѣ неизказни топежи на развълнувано отъ любовна тѣга сърце. Съсъ своитѣ спомени, брани въ разни страни и люшкани при разни нови случаи отъ тайни вѣлни на сърцето-море, поетътъ се връща изъ Пловдивъ къмъ брѣговетѣ на „Бързия“ — татъкъ, дѣто е изтекълъ най-тревожния, ала най-благатъ клсъ отъ живота му, дѣто е прѣтърпнала личната му страсть за любовна подѣла, дѣто е гробътъ на сърцето му; — тамъ спокойно мига палакѣтата Берковица, а наоколо дишатъ ширинѣта съ багрени малини, зобани и разнасяни отъ модрооки хубавици.

Къмъ васъ щъ се завърна азъ,
О брѣгове прѣкрасни,
Душата ми лѣти безъ сваятъ
Къмъ небеса ви ясни.

Хвърчъ, треперъ, като листъ,
И съ пламикъ въвъ сърцето.

Азъ дышамъ воздуха ви чистъ
 И плувамъ ви въ небето.
 И виждамъ тие планини
 И хладната долина,
 Влѣснала въ цвѣтъ, въ зеленини,
 Кат' пролѣтна градина,
 Дѣ бистрата Бързия лѣй
 Струитѣ си прохладни . . . (105)

.
 Азъ пакъ не бихъ мислилъ за тебъ,
 Не щяхъ бихъ да те помна,
 Долино съ видъ прѣрасенъ, лѣпъ,
 Долино вѣроломна,
 Ако верига страшна днесъ
 Не свързваше сърдце ми,
 За всѣкой камъкъ долъ и лѣсъ,
 За всички дѣли нѣми;
 Ако не бѣше всякой катъ
 Съсь спомени заселенъ
 Дѣ демонъ тай се, като смрътъ,
 Съ менъ вѣчно нераздѣленъ.
 Ахъ много зли дни прѣживѣхъ
 И удари испатихъ,
 Какви бѣди не прѣтърпѣхъ
 Посрѣщнахъ и испратихъ! . .

.
 Любихъ, мразихъ, и пакъ любихъ,
 И изново забравихъ,
 (107)

Забравихъ радость и тѣга,
 И бѣдаще, и слава:
 Единчѣтъ споменъ до сега
 Не могъ да забравѣ!
 Ахъ само *оня образъ живъ*
Ме дири, и прислѣдва,
 И азъ го любъ, послушливъ,
 И той ми заповѣдва.
 И маха ми, и ме зове
 Тамъ въ мирната усоя
 И буди въ тие часове
 Фантазията моя.
 Хвърчъ съ умътъ, хвърчъ съ духътъ,
 Като вѣвъ сънь ужасенъ,
 Да посѣтъ пакъ они катъ
 Отровенъ и прѣрасенъ.
 Да помечтаѣ йоще часъ.
 Замисленъ подъ небето,
 Да видѣ *гробътъ*, дѣто азъ
Заровихъ си сърдцето. (108)

Кой не ще си припомни тукъ душевната драма на Вазова, която разкрихме по-рано въ единъ купъ отъ пѣснитѣ му за „любовъ трапна и безъ вѣра“? Ранитѣ отъ прѣминала сърдечна страсть могатъ да заздравятъ, ама не и да изчезватъ, да умиратъ; и колчимъ допре до тѣхъ споменътъ въ тежка минута, тѣ сѣкашъ признателно се разтварятъ и душата упорито дири болкитѣ имъ, защото пие въ тѣхъ сладость, утѣха, забрава и обновение. Вазовъ прѣговаря нѣкогашнитѣ си любовни страдания край Бързия, обновява се подиръ лѣковната въздишка отъ спомена имъ и съ освѣжена мисль долава стоноветѣ на друга една страсть, на други любовни страдания, които сж вълнували и разбили двѣ сърца въ тая сжщата малинова долина. Тамъ е протекла романтичната любовъ на Селима и Зихра — въ дворци, сега сравнени съсъ земята и отдадени за скривалища на змии и гущери; въ градини, сега обрасли въ глѣнъ и трънѣ.

Зихра бѣ най-хубава рѣстина източна;

Селимъ! Селимъ! Отъ кой ли край

Тазъ хурія доведе?

Отъ рано йощъ небесенъ рай

Тукъ долу ти наслѣди!

Ти имашъ го, Селиме мой,

Туй щастие крилато;

Ти кичишъ нейния покой

Съ елмази, свила, злато. (111)

Но що си толкова жестокъ

Къмъ твойта хубавица?

Свѣтътъ е ясенъ и широкъ,

А ти живѣй въ тъмница!

Рѣвнивъ си ти, Селимъ, рѣвнивъ,

А рѣвността е страшна,

За любовта е ядъ горчивъ

И мѣка е всегдашна

А хубава е пакъ Зихра!

Подъ цѣло сине-небе

Ти най-прѣлестната избра,

Съгласенъ сѣмъ съсъ тебе! (112)

Сърдцето женско е вода:

Отъ всякъ вѣтрецъ се клати;

За обичъ, мѣки, за бѣда

Аллахъ жената прати.

Селимъ! Тиранъ си въ твоя дворъ.

Зихра ти е робиня!

Ти криешъ я отъ людски взоръ

И пазишъ, кат' светиня! (118)

Така прѣкарватъ, живѣятъ дни ревнивецътъ Селимъ и робинята на двореца му Зихра. Ала дойде война и причини тукъ гибель и прѣврати. „Рухнаха градове на прахъ, дворци и кули здрави. Кръвта се лѣ; народътъ въ страхъ леглата си остави. Настана бѣгъ. Селимъ умрѣ. И въ мраморната баня вѣтъ запрѣ чучурѣтъ. Не чуятъ се смѣхътъ и пѣснитѣ, що сж тукъ ехтѣли, и алайкитѣ при тѣхний звукъ съсъ вихра страсть трептѣли. . . Тѣзъ стѣни, що смрѣтъ срути, вѣтъ никого не чудятъ и само тайнствени мечти въ поета тихо будятъ“.

Както се види отъ това съдържание на „Зихра“ въ нея нѣма събитие; вмѣсто него има впечатления на поета, оцѣнки и догадки на сърцето му, което разбира харемския животъ на Зихра и вижда, какъдѣ лѣтъжтъ мечтитѣ ѝ, за които не е достатъченъ прѣдметъ ревнивата нѣжностъ на Селима. Отъ впечатленията и догадкитѣ на автора въ поемата бихме могли да си изградимъ като читатели пълненъ образъ на една животна драма, както отъ тоноветѣ на музиката можемъ да заключимъ за дѣйствиата, що се извършуватъ въ сърцето. Вазовъ е доста нѣщо наличилъ отъ това въ поемата си, аео и не толкова слѣдовито, съотвѣтно съ единъ естественъ ходъ на любовта и отношенията между Селима и Зихра; ала той не е ни загатналъ съ тонове на своето чувство за важни моменти въ тая любовъ и отношения.

Като рисува плѣнителната хубость на Зихра, нейната нѣга подиръ баня, услужливостта на роя алайки да я развличатъ, а отъ друга страна поставя бдителното око на Селима, който я варди отъ чужди погледи, Вазовъ трѣбаше безусловно да разтвори и дневника на Зихриното сърце, дѣто сж записани нейнитѣ страдания при външна охолоностъ, желаня при случаенъ съпругъ. Тогавъ би дошла негли и по-ясна развезка на живота между Селима и Зихра, когато избухва руско-турската война и злиятъ гений на войната съсипва харема и градинитѣ на тои типично-ориенталенъ животъ въ европейска страна. А то Вазовъ, като пропуска всичко това, въ края на поемата отбѣлѣзва неуврѣме и просто, че Селимъ умрѣлъ, а поетътъ си припомня сега, що е било тѣдѣва. Нужно ли е намъ да знаемъ, дали е умрѣлъ тоя тиранинъ-любовникъ тѣлесно, когато интересътъ е да се знае: какъ е живѣла стѣсняваната прѣмѣсть душевно и какъвъ ѝ е билъ краятъ, когато я сваря опустоше-

нието на войната? Дѣто Вазовъ вече и не мисли къмъ свѣршѣка на поемата за Зихра — главното ѝ божемъ лице, нейната хероиня — то е пакъ единъ художественъ недостатъкъ: Вазовъ не оценява правилно значението на частитѣ за цѣлото, а спроти това грѣши и въ обработката на тия части. Тоя недостатъкъ се досѣща вече подъ нѣкои отъ грѣшкитѣ въ „Трайко и Риза“, па ще го видимъ още по-изразитѣ въ поемата „Грамада“. Хубостта на „Зихра“ сж единичнитѣ картини на Зихрината нѣга, на Селимовата ревнивост и на пустошѣта сега, дѣто е билъ нѣкога китниятъ затворъ на болната имъ любовъ. Разбира се, че стихътъ е сръчно поржесенъ съ източенъ ароматъ.

Поемата „Моята съседка Гмитра и нейната котка Маца“ (141—158) е наречена „хумористически разказъ“. Прѣпечатана въ „Поеми“ отъ Вазова (1893), тя е онасловена просто и добръ „Маца“ (148—158). По една забѣлѣжка въ тая сбирка (стр. 142) може да се заключи, че идеята на „Маца“ е била вдъхната Вазову въ Берковица прѣзъ 1879. година, тъмко когато е билъ тамъ прѣдседател на омерзения сѣдъ. Въ съседенъ дворъ, съсъ зеленарска градина и срѣдъ нея крива круша, мадро домакинствува селската гражданка Гмитра, женена за воденичара майсторъ Геро.

Знаете ли тази невѣста
Що тъй ходи кат' заспала?
По каква сѣдба злочеста
Тя е тъй задебеляла?
Знайте ли тезъ очи сиви
Що тъй често зажумяватъ?
Какви спомени бурливи
Тѣй замислена я праватъ?
Знаете ли какъ сѣдбата
Я прислѣдвала жестоко?
Нейно минало? Борбата
Въ нейното сърдце широко? (142)
И зашо душа ѝ кротка
Днесъ тревожатъ упорито
Тѣнко мяканье отъ котка
И дѣхътъ на сир'не бито?
Никой не знай, не е слушалъ
Тайната ѝ тѣжна, груба,
Само гърбавата круша
Крий я въ своята коруба. (143)

Честито живѣятъ Гмитра и Геро; тя домá шета, той гледа воденицата. Далъ имъ Господъ двѣ дѣца; ала и памъ ги вѣдѣ, та тѣ

нѣма защо да му се гнѣвятъ: ако обича, ще имъ даде пакъ. Остали сами въ къщи, тѣ се развличатъ съ котката Маца, станала обща любимица домашна.

Така си живѣе тазъ типична българска двойка, двѣ чедѣ на божия промисълъ, безъ тревоги, безъ съмнѣния. Но злото се не забави. „Тѣхно щастие смути се. Злиятъ демонъ, духъ лукави — въ котката имъ въплоти се! Маца, тазъ примѣрна, честна котка, катъ калугерица трезна, добродѣтелна и кротка — о врѣмена, о нѣрави — отъ признателностъ за добрата съ нея обхода, една нощъ прѣзъ велики пости ловко изтегли изподъ Гмитриното възглавье кърпата ѝ съсъ възлитѣ. Въ единъ възелъ бѣ поллатра бито сиренье, а въвъ другий петъ жълтици, що на Гмитра бѣше повѣрилъ съпругъ ѝ.“ Зарадъ нищожното, измощдено вещество — сиреньето — хрисимата котка, застѣпена отъ пуста лакомия, смъртенъ грѣхъ въ естеството, опропасти своето име и положение! Мацо, Мацо, що направи? Ти бѣ родена съ честни нѣрави и държеше строго пости, както твойтѣ господари; но какъ грѣхътъ ти възлюби, плодътъ грабна, не попита? Ева ябълка погуби, а тебъ едно сиренье бито!..

Зараньта, когато Гмитра
Не намѣри си възлитѣ,
Що ги бѣше съ рѣка хитра,
Тамо скрила отъ крадцитѣ.
Тя помисли си, че рипа
Отъ небето на земята,

.
И кога повика Мацка,
А пакъ Мацка не притече,
Както другъ пъкъ да я бацка,
Ил' поне да ѝ измече,
Нейна кръвъ замръзна въ жили,
Страшна мисль окова я,
Тя позна, че наближилъ е
На вселенната ни края.
И когато Геро драги
Спомни за петъ тѣ си лири,
И съсъ думи ясни, благи
Той отъ Гмитра ги подири,
Тя сяка, че отъ балканътъ
Трѣба ехти въ страшна злоба.
Кани мъртвитѣ да станатъ,
Живитѣ да влѣзатъ въ гроба. (149)

Безъ да се мае, Геро, като отличенъ стопанъ, досущъ чувствително поучава разсипната си жена: гърбавата круша, о която бѣ вързана

Гмитра, и нейната кобилица, и най-безопасната частъ отъ снагата ѝ помнятъ ясно тази поука. И откажъ я довърши Геро, въ черга изпрати своята съпруга назадъ у баща ѝ. Ала и тъстътъ бѣ мждъръ, та призна кобния грѣхъ на дъщеря си. Четиресетъ деня си почива Гмитра, подъ грижи бащини, за да се оправя; тя безъ милостъ проклина всички кочи родъ, и при Гера се не връща.

Ала всичко край си има:
 Утихнахъ бурни страсти
 Яростта на Гера мина,
 А ней кожата зараста!
 И прѣжнитѣ чувства мили
 Се разбудихъ въ души имъ,
 Купидонътъ лекокрилий
 Зе да шыне на уши имъ. (151)

Подиръ дълга раздѣла Геро пакъ приема своя Гмитра, и жилището, запушено прѣзъ толкозъ врѣме и погрозило като адъ, изново просвѣтлява съ райска живостъ. За да махнатъ всѣкой споменъ отъ черното минало, Геро и Гмитра си даватъ огнена клетва подъ кривата круша, че докѣ свѣтъ свѣтува, не ще пущатъ въ дома си котка, змиище невѣрно, и не ще слагатъ на трапеза бито сиренѣ коварно. Па занизватъ се пакъ днитѣ имъ спокойни. „Гера злобата остави, Гмитра въ щастѣе все забрави“.

Обаче единъ день се примъгнува въ двора прѣстѣпницата Маца. Теглятъ я вълшебнo насамъ споменитѣ отъ младини ѝ, споменитѣ за господари, мишки, за бѣсни поклонници и страстни въздишки. Така разчувствувана, лѣга Маца, простира си краката, па опашка си въ земята трижъ удари и задрѣма. Спи и нехае Маца за позорното си дѣло, което законитѣ прѣслѣдватъ; не разбира тя тѣзъ работи, па надали ги разбира твърдѣ и Берковскиятъ прѣдседателъ. Между туй нѣщо въ дрѣмката я притисне върло, тя се стресне, „взе да мяка, взе да драще; тя сѣти ржка дебела, тя видѣ брашнени гащи;“ па завчасъ увиснува на клупъ прѣзъ гърло за гърбавата круша. Жестокъ се спира отъ едната ѝ страна Геро, съ прѣтъ неблагоприятъ въ ржцѣ, а отъ другата варди Гмитра разлютена съсъ метлата смъртоносна.

И начинахъ да я цапатъ,
 Геру съ прѣта, тя съ метлата.

Кости праскатъ, кръви капатъ,
 Маца мече, съ бѣсъ се мята, (157)
 Затресе се, духъ издаде.
 И изъ дупки кат' видѣхъ
 Мацинъ конецъ мъченишки,
 De profundis ѣ запѣхъ
 Сиви плѣхове и мишки.
 Тѣй тозъ животъ буренъ вече
 Загаснѣ отъ сир'не бито!
 Никой не овѣковѣчи
 Туѣ събитѣе знаменито. (158)

Това е именно минало прѣзъ страдната глава на утежала Гмитра, а въ него дѣецътъ е една вѣроломка Маца! Сериозното, прѣко отношение на праведнитѣ съпрузи Геро и Гмитра къмъ случки сами по себе маловажни и логичното свързване на съдбоносни послѣдици съ наивни причини е изворътъ на оня здравъ хуморъ, основата на оня чистъ комизъмъ, които ни обзиратъ въ тая поема. Тукъ Вазовъ правилно е разпоставилъ частитѣ на цѣлото, спроти значението имъ за него съотвѣтно ги е развилъ и въ свързката имъ достатъчно мотивиралъ. Подиръ единъ уводъ, шутлива зеленарска идилка, идатъ въ сжция шутливъ, съ ирония разбавенъ духъ: пристѣпъ къмъ душевната история на съпругата Гмитра, бракътъ ѣ съ Гера, съпрузитѣ кашовници, демонската поразия Мацина, лирическо обръщане къмъ Маца прѣстѣпница, страхъ и наказание на Гмитра, любовенъ миръ съ Гера, повратъ на прѣстѣпницата въ старото жилище, поетътъ съвѣтѣва бѣгъ на безпечната, бой и смъртъ на Маца, жално заключение. Тия части не сж видливо раздѣлени въ поемата, за да се приготвя четецътъ къмъ други мисли, други ситуации; въ „Гусла“ поетътъ е отдѣлилъ само увода и пристѣпа отъ разказа нататъкъ, а въ „Поеми“ поставилъ отдѣлно увода, послѣ часть до поврата на Маца и наповонъ остатъкътъ. Ни едното, ни другото дѣление не е доста оправдано. А раздѣли ли се поемата на горнитѣ дванайсетъ части или глави, улеснява се нейното разбиране и разборъ, като има да се посочатъ за всѣка часть нейна изработка и други естетически качества. За усиляне хумора на творението авторътъ втѣква повсѣдѣ бѣлѣжки, извикани по асоциация съ прѣдметитѣ или мислитѣ що излага, а тия бѣлѣжки изтъкватъ подъ нравственъ жгълъ на зрѣнието приликата или противата между човѣка, живинитѣ и природата. Намѣстѣ обаче Вазовъ прѣкалява въ тая посока и хуморътъ отъ невиненъ, какъвто трѣба да бѣде поради идеята на поемата, се прѣвръща въ хапливъ, пи-

ператъ, въ хула; той докача¹⁾). Други пъкъ пъкъ комизмътъ, сирѣчь надмощието на формата надъ идеята, не е сполученъ, като се дава мисль въ цинична форма²⁾), или пъкъ сама по себе идея сериозна се прѣдставя насила въ форма шутлива и порочна (светиниѣ отъ небето завиждатъ на ада, защото у него е жената, стр. 152).³⁾

Инакъ обаче поемата изобилува съсъ истински и цвѣтнати образи на простия нашъ животъ съ неговитѣ благочестиви неразбранщини, които се иматъ за божии заповѣди, а излѣзлитѣ отъ тѣхъ нещастия за воля или наказание божие. Това наказание българинътъ износя тихо, безропотно, и скръбта, произтекла отъ него, той дѣкува съ безгранична, наречничава надежда. Пластично и съ чистъ хуморъ е изписанъ тукъ въ споменитѣ на Гмитра бракътъ на селската дѣвойка, символизиранъ съ ярема, въ който се впрѣгватъ младоженцитѣ, кога идатъ отъ вѣнчило дома, а свекритѣ ги каратъ и мушатъ съ остенъ; уловено е схващаньето на съпружескитѣ добродѣтели въ праньето мръснитѣ навои на съпруга, изрисуванъ е процесътъ на дневния душевенъ животъ на нашенска селска двойка, родителскитѣ длѣжности спрѣмо чедата и др. Съ такива чѣрти народни, битовни, изъ които се вади тѣкуваньето на много явления въ челядѣта, въ съпружеството, въ земнитѣ тревоги на нашия селянинъ, поемата „Маца“ има голѣма цѣна, при всичко че художествениятъ ефектъ отъ нея е комически. Тѣмо въ тия мѣста поетътъ е близу да изкара съззи изъ очитѣ вмѣсто смѣхъ на устата; и да не бѣше прѣсналъ наоколо повече палавъ присмѣхъ, щѣше завѣрно да накара смѣха да заплаче.

¹⁾ Напр.: Че и наш'та мадра Маца
Въ своя възраст лекъ и свѣтелъ,
Как' *госпожици отъ Враца*
Бѣ съ достъпна добродѣтель (154). Така и въ „Поеми“.

²⁾ Напр. стиховетъ за Гмитриното „бито поле“, отъ „скоро дѣвѣ кѣмъ бити“ до „славний прапрецъ маджарски“, стр. 150. Въ „Поеми“ дѣвѣ строфи съ тия стихове сѣ махнати, и много право; добръ е махналъ Вазовъ и други два строфи од едно свое глезено П. . . (= Пеше, вж. стр. 143 и 151), съ които съвсѣмъ неумѣстно прави разкрития на свои палавини. Махналъ е той и строфитѣ: за дѣдитѣ ни незлобиви (146), за Мадината храна (148), за терминитѣ на клетвата (152), при всичко че първата, па и втората не прѣчатъ никакъ на тона и вървежа на разказа. Тѣй трѣбаше да махне въ прѣиздадения текстъ на „Маца“ и горната жулна строфа, не ломако и строфата за ума на „Берковския прѣдсѣдателъ“ (155), таче и други нѣкои, които докарватъ безвкусица и безъ които поемата само би спечелила. Новиятъ текстъ показва и нѣколко строфи прѣработени (отъ стр. 145, 149, 158), ала не съ успѣхъ, особено не послѣднитѣ двѣ строфи отъ заключението; а искаха прѣработка отъ страна на художественото мотивиране строфитѣ отъ стр. 148, дѣто за Мадината подлостъ, кражба, се привождатъ за подкрѣпа традиционалнитѣ обвинени на жената въ любовна изневѣра.

³⁾ Тия три безвкусици строфи можеха съ голѣма ползота да се махнатъ въ двогото издание въ „Поеми“.

Втори приносъ къмъ българската флора.¹⁾

Отъ Ив. К. Урумовъ.

Прѣзъ юния 1900. година бѣхъ изпратенъ отъ министерството на просвѣщеніето специално да изучавамъ флората на западна България,²⁾ като областъ отъ тая страна слабо проучена. За флората на тая областъ отъ нашето отечество нѣмаме други свѣдѣнія, освѣнъ материалитѣ на покойния сръбски ботаникъ, професоръ д-ръ І. Панчицъ. Панчицъ ги е събиралъ още прѣзъ 1880.³⁾ и 1883. година,⁴⁾ и то изъ околността на Берковица, Петроханъ, Комъ, Три-чуки, Ломъ-Паланка и др., но най-обиленъ материалъ е събралъ по сръбско-българската граница при Врѣшка-чука. Като не е пропѣтувалъ Панчицъ навредъ западната граница на България, растителността на нѣкои мѣста е останала съвсѣмъ неповѣтната, както напр. отъ околността на Видинъ, Кула и Бѣлоградчикъ. Затуй почнахъ и азъ екскурзиитѣ си отъ Видинъ и околността му. Врѣмето, което ми бѣ опрѣдѣлено за това, бѣше съвсѣмъ късо, още повече за областъ, откъмъ флора тѣй слабо изслѣдвана. За пролѣтната флора на тая областъ нѣма речи никакви свѣдѣнія, понеже и Панчицъ е пѣтувалъ тѣдѣва прѣзъ мѣсець юли.

Всички речи ботаници, които се занимаватъ съ изслѣдванъето на нашата флора, едногласно твърдятъ, че българската флора още не е добрѣ изслѣдвана и че съ врѣме ще се открие още цѣла редица нови видове растения. Това мнѣние сподѣлямъ и азъ, защото не е имало година, прѣзъ която да не съмъ открилъ по нѣщо ново за флората у насъ. Прѣзъ 1900. година бѣхъ честитъ да открия слѣднитѣ нѣколко нови български видове: *Ranunculus muri-*

¹⁾ Първиятъ приносъ вж. въ МСб. кн. XVIII.

²⁾ Тукъ разбирамъ само оная частъ отъ западна България, която се простира надлъжъ отъ Видинъ прѣзъ Кула, Бѣлоградчикъ, Берковица, Петроханъ до София.

³⁾ Dr. Pančić. Elementa ad floram principatus Bulgariae. Бѣлградъ, 1883.

⁴⁾ Dr. J. Pančić. Nova elementa ad floram principatus Bulgariae. Бѣлградъ, 1886.

catus L., *Aquilegia vulgaris* L. var. *incisa* Beck, *Choriospora tenella* DC., *Delphinium fissum* WK. var. *dinaricum* Beck, *Silene pontica* Branza, *Melandryum nemorale* Rehb., *Glycyrrhiza glandulosa* WK., *Crithmum maritimum* L., *Convolvulus Soldanella* L., *Rhinanthus minor* Fhrh., *Cortusa Mathioli* L., и единъ новъ за науката видъ: *Veronica Urumoffii* Vel.

На 2. юния тръгнахъ отъ Плевенъ, като минахъ прѣзъ с. Комарево, Мрътвица, Сомовитъ за Никополю и правихъ екскурзии край дунавскитѣ блатисти мѣста и по високитѣ присойни варовити склонове. Тая година, поради поройнитѣ дъждове, всички по-низки мѣста бѣха залѣни отъ водитѣ на Дунава прѣзъ цѣлата пролѣтъ, дори до сръдята на мая, та ботанизуваньето прѣзъ пролѣтѣта бѣше невъзможно. Обаче слѣдъ оттеглянето на водитѣ прѣзъ юния и юлиятѣ мѣста бѣха покрити съ буйна растителностъ. Понеже бѣхъ ботанизувалъ тукъ двѣ години редомъ, а прѣзъ 1900. г. бѣ се завзелъ да събира растения въ околността на Никополю учительтъ отъ мѣстното трикласно училище, г. Никола Паровъ, азъ побързахъ да замина за Видинъ.

Околността на Видинъ прѣдставя една доста пространна, но монотонна равнина, прошарена съ голѣми блата, пасбища, ливади, ниви; по нея вирѣятъ еднообразни и въ съвсѣмъ ограниченъ брой растения, присѣщи на такива мѣстности. Около 10—12 километра на югъ природата почва да мѣни своя обликъ: монотоннитѣ поля и смрадливи блата захващатъ да изчезватъ, а вмѣсто тѣхъ се появява една чаровна долина, низъ която се вие хубавото бѣлоградчишко шосе; тя е окичена съ високи и равни джбрави, прорасла съ сочни и буйни ливади, освѣжавана отъ чистъ и прохладенъ горски въздухъ. Тукъ вече и вегетацията се мѣни, та колкото повече се отдалечаваме отъ Видинъ, толкова повече тя става интересна; и дори до Кула азъ ботанизувахъ съ особна услада. Тукъ събрахъ слѣднитѣ по-важни видове: *Clematis Vitalba* L., *Adonis aestivalis* L., *Thalictrum aquilegifolium* L., *Ranunculus auricomus* L., *Erysimum cuspidatum* (MB), *Isatis hebecarpa* DC., *Moenchia mantica* Brtl., *Stellaria graminea* L., *Rhus Cotinus* L., *Genista ovata* WK., *Cytisus hirsutus* L., *Cytisus aggregatus* Schur., *Astragalus chlorocarpus* Grsb., *Lathyrus tuberosus* L., *Spiraea Filipendula* L., *Trinia Kitaibelii* MB., *Sanicula europaea* L., *Galium Cruciata* Scop., *Asperula arvensis* L., *Knautia arvensis* L., *Tanacetum vulgare* L., *Fyrethrum corymbosum* W., *Inula Helenium* L., *Inula hirta* L., *Inula Coniza* DC., *Centaurea Iacea* L., *Centaurea orientalis* L., *Centurea Scabiosa* L., b) subsp.

spinolosa Roch., *Crupina vulgaris* Cass., *Crepis pulchra* L., *Campanula macrostachya* Wlld., *Campanula rapunculoides* L., *Campanula persicifolia* L., *Calystegia sepium* Br., *Cerinth minor* L., *Echium rubrum* Icq., *Echium altissimum* Jacq., *Lithospermum officinale* L., *Rhinanthus rumelicus* Vel., *Salvia Sclarea* L., *Salvia Aethiopsis* L., *Salvia verticillata* L., *Verbascum phoeniceum* L., *Digitalis lanata* Ehr., *Stachys germanica* L. и др.

На 8. юния отпътувахъ за Бѣлоградчикъ. Отъ Кула за Бѣлоградчикъ нѣма правено шосе, та минахъ по черни коларски пѣтица, а по нѣкъдѣ вървѣхъ и безъ пѣть. На 10. юния бѣхъ вече между бѣлоградчишкитѣ гигантски скали, които съ нетърпение бървахъ да обихода и да се запозная съ растителността, що криятъ въ своитѣ пукнатини. И наистина флората на Бѣлоградчикъ е интересна, понеже тукъ вирѣятъ между другитѣ обикновени растения и такива, които сж присжици само на умѣрено високитѣ балкански мѣста; напр. *Silene Lerchenfeldian* Bmg., *Symphandra Wanneri* Heuff., *Calamintha alpina* L., *Sempervivum patens* Grsb., *Sedum Grisebachii* Hldr., *Saxifraga rotundifolia* L.; *Viscaria atropurpurea* Grsb., *Campanula sphaerotrix* Grsb., *Achillea grandifolia* Friv. и др. Тукъ заслужва да се ходи прѣзъ цѣлата лѣтна сезона, поради богатството на флората.

На 13. юния заминахъ за Берковица, Клисура, Комъ и Петроханъ. Тѣкмо по това врѣме и флората по Берковския и Петрохански балванъ бѣше въ пълното си развитие. Високитѣ планински поляни и пасбища бѣха буквално покрити съ най-буйна и разнообразна растителность. Тукъ въ кѣсо врѣме събрахъ и записахъ голѣмъ брой растения, отъ които ще споменж само слѣднитѣ по-важни видове: *Actaea spicata* L., *Arabis saxatilis* All., *Arabis hirsuta* Scr., *Cardamine impatiens* L., *Cardamine amara* L., *Thlaspi ochroleuca* Boiss. Hldr., *Helianthemum oelandicum* DC., *Lychnis flos cuculi* L., *Melandryum nemorale* Heuff., *Dianthus sanguineus* Vis., *Cerastium arvense* L., *Alsine verna* Bartb., *Linum catharticum* L., *Hypericum rumelicum* Boiss., *Genista sagittalis* L., *Trifolium pannonicum* Jcq., *Geum molle* Vis. Panč., *Geum coccineum* Sibb., *Alchemilla montana* Wlld., *Spiraea Ulmaria* L., *Epilobium montanum* L., *Laserpitium alpinum* L., *Pastinaca hirsuta* Panč., *Oenanthe meoides* Grsb., *Oenanthe banatica* Heuff., *Chaerophyllum hirsutum* L., *Carum Carvi* L., *Sambucus racemosa* L., *Lonicera xylosteum* L., *Galium rotundifolium* L., *Doronicum cordifolium* Sterenb., *Achillea linguolata* WK., *Gnaphalium silvaticum* L., *Gnaphalium dioicum* L., *Petasites*

albus L., *Cirsium armatum* Vel., *Carduus personata* Jacq., *Carduus alpestris* WK., *Myosotis silvatica* Hffm., *Veronica urticaefolia* Jacq., *Veronica bellidioides* L., *Rhinanthus goniotrichus* Borbas, *Rhinanthus minor* Ehrh. и др.

Въ София стигнахъ на 20. юния. Флората на софийското поле е доста грижливо проучена отъ професора *Веленовски*, който на три пати и въ разни врѣмена е спохаждалъ тия мѣста. Причинитѣ на моето дохаждане въ София бѣха: да се изкачъ на Витоша и Люлинъ, дѣто не бѣхъ ботанизувалъ, да съберъ нѣкои рѣдкости, приспащи на тия планини, открити отъ разни ботаници, а най-вече да подиря находището на „балканската звѣзда“ (*Gnaphalium Leontopodium* L.), за която прѣзъ 1899. г. единъ приятель ме увѣряваше, че я намѣрилъ по Люлинъ, когато билъ на ловъ. Обаче, това мое желание осуетиха поройни дъждове и гѣсти мъгли. Слѣдъ четири дена залудо чаванье заминахъ за Садово, Пловдивъ, Карлово, Карнарски ханове, Троянски балканъ, Троянъ, Тетевенъ, Ловечъ и Плѣвенъ.

Освѣнъ по горнитѣ мѣста, прѣзъ тая година ботанизувахъ изъ околността на Плѣвенъ, Никополъ, Свищовъ, Луковитъ, Глава Панагеа, Ябланица, Видраре, Гложане и Тетевенъ, а по долината на Искъръ (отъ Плѣвенъ до София) пътувахъ прѣзъ 1899. и 1900. година.

Въ тая статия, освѣнъ материалитѣ, които самъ съмъ събиралъ изъ западна България, вмѣстихъ и тия, които моитѣ добри и неуморни приятели сжъ събирали по разни мѣста на сѣверна и южна България. Слѣдъ всѣко находище на растението въ скоби съмъ отбѣлѣзвалъ и името на лицето, което го е намѣрило. Най-големъ брой растения ми доставиха слѣднитѣ господа: 1) д-ръ *Стефанъ Петковъ*, събиралъ прѣзъ юли и августъ изъ околността на Бургазъ, Месемврия, Анхияло, Созополъ, долината на Камчия и Варна; 2) *Стефанъ Грънчаровъ*, събиралъ въ околността на Троянъ и въ Троянския балканъ; 3) *Стефанъ Баетъ*, събиралъ около Ловечъ, Коприщица, Клисурса, Коприщенски балканъ, Вѣженъ и Сръдна-гора; и 4) *Бозевъ*, събиралъ въ околността на Коприщица и въ Коприщенския балканъ. По-малко растения ми доставиха: 5) *Никола Табаковъ*, събиралъ около Ново-Село, Мара-Гидикъ и Юмрукъ-чалъ; 6) *Иванъ Стойновъ*, събиралъ около Микре; 7) *Р. Яневъ*, събиралъ около София, Витоша, въ долината на Искъръ и Камчия; 8) *Никола Паровъ*, събиралъ около Никополъ; 9) *Петъръ Рамнаровъ*, събиралъ около Свищовъ; 10) *Никола Сжевъ*, съби-

ралъ по Мара-Гидиевъ, Дювъ-чалъ, Амбарица, Юрдекъ-тепе, Козята стѣна и Вѣженъ; 11) *Рачо Христовъ*, събиралъ въ околността на Бѣлоградчикъ прѣзъ юли и августъ; 12) *Василь Поповъ*, събиралъ около Елена; 13) *Иванъ Недевъ* и *Ради Аврамовъ*, събирали около Кесарево, Кара-Хасанъ и Козлу-бинъ (Търновско) и 14) *Йосифъ Грнчаровъ*, събиралъ около Г.-Орѣховица и Лѣсковецъ. На всички тия господа изказвамъ своята най-голяма благодарность.

Всички нови за българската флора видове, вмѣстени по-долу въ особенъ списъкъ, сж напечатани съ курсивъ.

Списъкъ на растенията, които сѣмъ събиралъ изъ България.

Dicotyledoneae Juss.

Ranunculaceae Juss.

Clematis L.

C. integrifolia L. По влажнитѣ трѣвнати мѣста и ливадитѣ около Видинъ. Малко разпространено.

C. Vitalba L. Край гориститѣ мѣста и храсталацитѣ при с. Бойница, Бѣлоградчикъ, Берковица, с. Гинци, долината на Искъръ, Глава Панега, Клисуре (Баевъ). Доста разпространено.

Anemone (L.).

A. narcissiflora L. По камъниститѣ и трѣвнати мѣста въ Петроханския балканъ, Вѣженъ (Баевъ).

Adonis L.

A. vernalis L. По пасбищата и трѣвнатитѣ мѣста при с. Каменеъ (Плѣвенско) недалечъ отъ желѣзничната станция. Съвсѣмъ разпространено. Цѣвти прѣзъ априлъ.

A. aestivalis L. (*A. dentata* Dub., *A. maculata* Willd., *A. citrina* Hoff., *A. miniata* Jeq.). Между сѣдбитѣ около Кула, Бѣлоградчикъ. Малко разпространено. Цѣвти прѣзъ априлъ, май.

Thalictrum L.

T. aquilegifolium L. Край гориститѣ мѣста, храсталацитѣ и синоритѣ на нивитѣ около с. Новоселци при Видинъ, Бойница,

Кула, Клисуря, Коприщица (Баевъ) и въ долината на Искъръ. Доста разпространено.

T. minus L. По трѣвнатитѣ мѣста и храсталацитѣ около Свищовъ (Рамнаровъ), Кула и Коприщица (Бозевъ). Обикновено.

T. simplex L. (*T. Leyi* Löhr.). По ливадитѣ и трѣвнатитѣ мѣста около Баташкото блато (д-ръ Петковъ).

Ficaria Huds.

F. verna Huds. (*Ranunculus Ficaria* L., *F. ranunculoides* Rth.). Изъ сѣнчеститѣ влажни мѣста на Глава Панега, въ долината на Искъръ и Коприщица (Бозевъ). Обикновено.

Ranunculus (L.)

R. aconitifolius L. (*R. platanifolius* L.). Въ сѣнчеститѣ гористи мѣста на Комъ и Коприщенския балканъ (Бозевъ). Обикновено.

R. muricatus L. По пѣсч依ливитѣ крайморски мѣста около Анхияло, Месемврия и Созополъ (д-ръ Петковъ). Доста разпространено.

R. millefoliatus Vahl. (*R. garganicus* Ten.). По трѣвнатитѣ мѣста и пасбищата около с. Буковъ-лъкъ, Каменецъ. Обикновено. Цвѣти прѣзъ априлъ.

R. pedatus WK. Доста разпространено при с. Мусулиево и с. Сомовитъ (Никополско).

R. illyricus L. По присоинитѣ камънисти мѣста на Каялъка и Хицово-бранище около Плѣвень, а сжщо и при Коприщица (Бозевъ). Обикновено.

R. nemorosus DC. По високитѣ планински пасбища на Комъ и Вѣженъ (Баевъ).

R. acris L. По влажнитѣ трѣвнати мѣста и ливади въ долината на Искъръ, Бѣлоградчикъ, Клисуря (Бозевъ). Доста разпространено.

R. montanus Willd. (*R. nivalis* Crtz.). По трѣвнатитѣ мѣста на Дюзъ-чалъ, Вѣженъ (Н. Сжевъ) и Петроханъ.

R. repens L. По влажнитѣ трѣвнати мѣста и ливадитѣ навредъ около Никополъ (Паровъ) и Свищовъ (Рамнаровъ). Разпространено.

R. Breyninus Crantz. (*R. Hornschuchii* Hpe., *R. Villarsii* Koch, Rehb., *R. pseudovillarsii* Schur.). По планинскитѣ ливади и пасбища на Комъ и Коприщенския балканъ (Баевъ). Доста разпространено.

R. auricomus L. Край сѣнчеститѣ гористи мѣста и храсталацитѣ около Кула, Бѣлоградчикъ, Коприщица (Бозевъ), с. Козлубликъ (Аврамовъ) (Търновско). Доста разпространено.

R. bulbosus L. По трѣвнатитѣ мѣста и ливадитѣ между село Бойница и Кула. Срѣща се твърдѣ рѣдко.

R. serbicus Vis. Край изворнитѣ и мочурливи мѣста на Комъ и Петроханския балканъ. Съвсѣмъ разпространено. Цѣти прѣзъ юни и юли.

R. arvensis L. Между посѣвитѣ при с. Долни-Ломъ (Бѣлоградчишко), Берковица, Коприщица, Глава Панега. Обикновено.

R. sardous Crtz. (*R. Philonitis* Ehr., *R. hirsutus* Ait.). По блатиститѣ и влажнитѣ мѣста край Камчия (Яневъ), Троянъ (Грънчаровъ), Кула, Коприщица (Баевъ). Обикновено.

R. sceleratus L. Край блатиститѣ и влажнитѣ мѣста около с. Сомовитѣ и Коприщица (Бозевъ).

***Batrachium* Gray.**

B. aquatile L. (*B. heterophyllum* A. Gr.). По застоялитѣ и тихи води около Елена (Поповъ). Доста разпространено.

***Ceratocephalus* Mch.**

C. orthoceras DC. По сухитѣ и пуститѣ мѣста на Каялъка и Избата около Плевенъ. Твърдѣ разпространено. Цѣти прѣзъ мартъ и априлъ.

***Nigella* L.**

N. arvensis L. По сухитѣ и пуститѣ мѣста между Кула и Бѣлоградчикъ, а също и при Коприщица (Баевъ). Обикновено.

***Isopyrum* L.**

J. thalictroides L. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста и храсталацитѣ около Тетевенъ, Глава Панега, Хицово-бранище около Плевенъ.

***Helleborus* L.**

H. odorus WK. (*H. atrorubens* WK., *H. cupreus* Host.). По трѣвнатитѣ мѣста, полянитѣ и храсталацитѣ при с. Бойница, Долни-Ломъ, Коприщица, Клисурса (Бозевъ). Доста разпространено.

Trollius L.

T. europaеus L. По високитѣ балкански пасбища и трѣвнатитѣ мѣста на Комъ, Дюзъ-чалъ (Сжевъ) и Коприщенския балканъ (Бозевъ).

Caltha L.

C. palustris L. а) subspec. *Grosserata* Pantoč. По мочурливитѣ и влажнитѣ мѣста въ Петроханския балканъ. Доста разпространено.

Aquilegia L.

A. vulgaris L. var. *incisa*. Beck. Това ново за българската флора растение извънредно много е разпространено въ подножието на Мара-Гидиеъ и Юмрукъ-Чалъ (Табаковъ). Цѣвти прѣзъ юни и юли.

A. Haenkeana Koch. (*A. nigricans* Bmg., *A. atrata* Schur.). По сѣвчеститѣ и влажни мѣста на Мара-Гидиеъ, Юмрукъ-чалъ, Тетевенския балканъ. Съвсѣмъ разпространено. Цѣвти прѣзъ юни и юли.

Delphinium L.

D. Consolida L. По сухитѣ трѣвнати мѣста и орницитѣ вредъ около Видинъ, Кула, Бѣлоградчикъ, Берковица, Коприщица, (Баевъ). Разпространено.

D. orientale Gay (*D. bithynicum* Grsb., *D. Ajacis* Ledb.). По трѣвнатитѣ мѣста и ливадитѣ около с. Каменець (Плѣвенско), между Кула и Бѣлоградчикъ. Обикновено.

D. halteratum Sm. По присойнитѣ скалисти и трѣвнати склонове на Бунарджица около Пловдивъ. Твърдѣ разпространено. Цѣвти прѣзъ юни и юли.

D. fissum WK. var. *dinaricum* Beck. (*D. fissum* Urumoff olim). Този новъ за българската флора сортетъ сѣмъ събиралъ още прѣзъ 1895. година изъ околността на Ловечъ,¹⁾ а по-послѣ, около Търново, Габрово и с. Мадара при Шуменъ²⁾; бѣхъ го обнародвалъ като *Delphinium fissum* WK. Отъ събранитѣ по горнитѣ находища екземпляри изпращахъ на г. Веленовски за сравнение, който има добрината да ми събщи, че моитѣ екземпляри принадлежатъ къмъ *Delphinium fissum* WK. var. *dinaricum* Beck. Цѣвти прѣзъ май и юни.

¹⁾ Моитѣ материали за флората на Ловченския окръгъ, Мсб. кн. XIV., стр. 8. и материали за флората на Търновския окръгъ, Мсб. кн. XV. стр. 7.

²⁾ Приносъ къмъ българската флора. Мсб. кн. XVIII, стр. 11.

Ranemia L.

R. decora Anders. Извънредно много разпространено изъ околността на Сомовитъ и Плъвенъ. Цъфти прѣзъ априлъ.

Actaea L.

A. spicata L. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста на Петроханъ и Коприщенския балканъ (Бозевъ). Цъфти прѣзъ априлъ, май.

Berberideae Vent.**Berberis L.**

B. vulgaris L. Съвсѣмъ рѣдко се срѣща между Бѣлоградчикъ и Берковица.

Nymphaea (L).

N. alba L. По блатиститѣ мѣста около Видинъ.

Ranunculaceae DC.**Ranunc L.**

R. Rhoeas L. Край синоритѣ на нивитѣ вредъ около Плъвенъ, с. Новоселци при Видинъ, с. Боровица. Разпространено. Цъфти прѣзъ май и юни.

R. dubium L. По сухитѣ трѣвнати мѣста около Бѣлоградчикъ, с. Прѣвала и Коприщица (Баевъ).

Glaucium Scop.

G. flavum Cr. (*G. luteum* Scop.). По пѣсчливитѣ мѣста край Камчия (Яневъ), Созополъ, Св. Никола (д-ръ Петковъ). Доста разпространено.

Chelidonium (L).

C. majus L. Изъ сѣнчеститѣ гористи и влажни мѣста на Каялъа около Плъвенъ, Бѣлоградчикъ, Клисурса и Коприщица (Бозевъ). Обичновено.

***Nyctaginia* L.**

N. pseudograndiflora Petrovič. По трѣвнатитѣ мѣста на Бунарджика въ Пловдивъ, а също край шосето, което води отъ Сопотъ за Карнарскитѣ ханове. По послѣдното находище това растение извънредно много е разпространено. Цѣфти прѣзъ май и юни.

Fumariaceae* DC.**Fumaria* (L).**

F. officinalis L. По сухитѣ трѣвнати и присойни мѣста въ долината на Искъръ.

Cruciferae* Juss.**Cakile* Scr.**

C. maritima Scr. По пѣсьчливитѣ мѣста около Анхияло, Бургазъ, Созополъ и Стамапулъ (д-ръ Петковъ). Твърдѣ разпространено.

***Raphanus* L.**

R. Landra Mor. По трѣвнатитѣ мѣста между с. с. Ново-село и Острецъ (Троянско) (Табаковъ).

***Rapistrum* Dsv.**

R. perenne All. По трѣвнатитѣ мѣста край шосето между Видинъ и Кула. Срѣща се твърдѣ рѣдко.

***Barbarea* Br.**

B. vulgaris L. По необработенитѣ и пуститѣ мѣста около Троянъ (Грънчаровъ), Коприщица (Баевъ), Берковица и Тетевенъ. Обикновено.

***Turritis* L.**

T. glabra L. (*Arabis perfoliata* Lam.). Изъ сѣвнеститѣ гористи мѣста и храсталацитѣ между Кула и Бѣлоградчикъ, Берковица, Коприщица (Баевъ), с. Козлу-Бикъ (Аврамовъ) (Търновско) и въ долината на Искъръ. Обикновено.

Arabis L.

A. auriculata Lam. По сухитѣ варовити скалисти мѣста на Каялъка около Плъвенъ, Карлуково. Твърдѣ разпространено. Цѣфти прѣзъ апрѣлъ.

A. saxatilis All. Срѣща се рѣдко по Петроханъ и Коприщенския балканъ (Бозевъ).

A. hirsuta Sop. (*A. constricta* Grsb.). По трѣвнатитѣ склонове около Коприщица и Петроханския балканъ.

A. Tutrita L. Въ сѣнчеститѣ гористи мѣста около Клисуре (Бозевъ) и въ долината на Искъръ.

Nasturtium Br.

N. officinale R. Br. Край воднитѣ мѣста на Глава Панега. Доста разпространено.

N. silvestre R. Br. Край блатиститѣ и мочурливитѣ мѣста при с. Боровица (Бѣлоградчишко), с. Драганово (Търновско) и въ долината на Камчия (д-ръ Петковъ). Обикновено.

N. amphibium (L). Въ застоялитѣ води изъ Видинската ерѣпостъ. Извѣнредно разпространено. Цѣфти прѣзъ май, юни.

N. rupearicum R. Br. По влажнитѣ мѣста между Берковица и Клисуре.

Cardamine L.

C. impatiens L. По влажнитѣ гористи мѣста на Петроханъ, Комъ, Тетевенски балканъ. Обикновено.

C. amara L. Край изворнитѣ и влажнитѣ мѣста вредъ на Комъ и Петроханския балканъ. Разпространено.

C. rivularis Schur. (*C. amethystea* Pančić.). По влажнитѣ трѣвнати мѣста и ливади въ Рила (Рамнаровъ).

C. graeca L. Край сѣнчеститѣ гористи и камънисти мѣста между Кула и Бѣлоградчикъ. Твърдѣ рѣдко.

Dentaria L.

D. bulbifera L. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста между Глава Панега и с. Ябланица и въ долината на Искъръ. Обикновено.

Hesperis L.

H. matronalis L. Край сѣнчеститѣ гористи мѣста и хресталацитѣ около Плъвенъ, Бѣлоградчикъ и Клисуре. Обикновено.

Alliaria Scop.

A. officinalis (L). Andrз. По синоритѣ на лозята и нивитѣ между Кула и Бѣлоградчикъ. Срѣща се твърдѣ рѣдко.

Erysimum L.

E. geranium L. По пуститѣ мѣста оволо Глава Панега, въ долината на Искъръ, а също при с. Прѣвала около Бѣлоградчикъ.

E. canescens Roth. (*E. diffusum* Ehrh., *F. Andrzejovskianum* Bess.). По трѣвнатитѣ мѣста въ долината на Искъръ.

E. odoratum Ehrh. (*E. rannonicum* Cr.). Това растение твърдѣ рѣдко се срѣща по гориститѣ мѣста и храсталацитѣ между Кула и Бѣлоградчикъ.

E. cuspidatum (MB). (*Syrenia cuspidata* Rchb.). По сухитѣ камънисти мѣста и храсталацитѣ около с. Бойница, Кула, Бѣлоградчикъ и Коприщица (Баевъ). Обикновено.

Conringia Rchb.

C. austriaca (Jcq). Срѣща се между с. Тикия и Клисуре.

Sisymbrium L.

S. Thalianum L. (*Conringia Thaliana* Rchb.). По необработенитѣ и пуститѣ мѣста, както и по орницитѣ около Кула, с. Пседерци, Бѣлоградчикъ, на Каляеа при Плѣвнѣ. Твърдѣ разпространено.

S. Sofia L. Край пѣтищата и старитѣ зидове въ Видинъ, Кула, с. Александрово, Бѣлоградчикъ, Берковица, Коприщица. Съвсѣмъ обикновено.

S. orientale L. (*S. Columnae* Jcq., *Brassica subhastata* Willd.). По старитѣ крѣпостни зидове въ Видинъ, с. Вълчакъ, Берковица, Плѣвнѣ. Обикновено.

S. Loeseli L. По старитѣ зидове, пѣтищата и пуститѣ мѣста около Видинъ, Кула, Коприщица (Бозевъ). Обикновено.

S. officinale L. По голитѣ поляни, пѣтищата и старитѣ зидове вредъ около Видинъ, с. Бойница, Кула, с. Прѣвала, Бѣлоградчикъ, Коприщица (Бозевъ). Разпространено.

Brassica L.

B. elongata Ehrh. (*Erucastrum elong.* Rchb.). По трѣвнатитѣ мѣста край шосето, което води отъ Видинъ за Кула. Малко разпространено.

Sinapis L.

S. nigra L. (*Brassica nigra* Koch, *Melanosinapis communis* Scr.). Изъ нивитѣ и пуститѣ необработени мѣста вредъ около Кула, Бѣлоградчикъ, Берковица, Романъ, Елена (Поповъ). Доста разпространено.

Diploaxis DC.

D. muralis DC. (*D. intermedia* Schur.). Край синоритѣ на нивитѣ между с. Новоселци и Кула. Срѣща се рѣдко.

Lunaria L.

L. biennis Mch. (*L. annua* L.). Изъ сѣнчеститѣ гористи и влажнитѣ мѣста въ Коприщенския балванъ и Срѣдна-гора (Бозевъ).

L. rediviva L. Край сѣнчеститѣ гористи мѣста на Комъ при Берковица и Клисуря (Баевъ). Малко разпространено.

Berteroa DC.

B. incana DC. (*Alyssum incanum* L., *Farsetia incana* Br.). По трѣвнатитѣ мѣста около Коприщица (Бозевъ), Глава Панега, с. Вълчакъ, Бѣлоградчикъ, с. Кара-Хасанъ (Недевъ). Твърдѣ разпространено.

Draba L.

D. aizoon Wlnb. (*D. lasiocarpa* Roch.). По скалиститѣ склонове на Вѣженъ, Мара-Гидикъ и Тетевенския балванъ.

D. muralis L. По сухитѣ трѣвнати мѣста около Свищовъ (Рамнаровъ), Никополъ (Паровъ). Доста разпространено.

D. verna L. (*Draba spathulata* Lang. *Erophila praecox* DC., *E. verna* E. Meyer. *E. vulgaris* DC.). По голитѣ поляни и пуститѣ мѣста вредъ около Плѣвненъ, Свищовъ, Никополъ, Луковитѣ. Разпространено.

Alyssum L.

A. orientale Ard. (*A. saxatile et orientale* Grsb.). По пукнатитѣ на варовититѣ скали на Каялъга около Плѣвненъ, с. Гложане (Тетевенско) и по долината на Искъръ. Твърдѣ много разпространено. Цѣвти прѣзъ априлъ и май.

A. tortuosum WK. (*A. serpyllifolium* Grsb. Stev. non Dsf.). По варовититѣ камънисти склонове около Нивополь и Плъвенъ. Разпространено.

A. transsilvanicum Schur. По сѣщитѣ мѣста и храсталацитѣ между Гинци и София, с. Гложане около Тетевенъ. Обикновено. Цъвти прѣзъ май, юни.

A. hirsutum MB. Край желѣзничната линия между Плъвенъ и с. Пордимъ. Доста разпространено.

A. calycinum L. По пуститѣ камънисти мѣста вредъ около Плъвенъ, с. Долни Ломъ, Бѣлоградчикъ. Обикновено.

A. minimum Wild. По трѣвнатитѣ мѣста и пасбищата при болницата въ Плъвенъ, с. Прѣвала, Коприщица Доста разпространено.

***Lepidotrichum* Vel. Born.**

L. Uechtritziatum Born. По пѣсч依ликитѣ мѣста край Камчия (Яневъ), Анхияло, Созополь, Месемврия (д-ръ Петковъ). Доста разпространено.

***Chorispора* DC.**

C. tenella DC. Край храсталацитѣ и синовитѣ на лозята около Свищовъ. Доста разпространено. Цъвти прѣзъ априлъ и май. Това ново за българската флора растение досега въ Европа е било намѣрено само въ южна Русия и Ромъния¹⁾ България е третъто му находище. Въ Мала Азия това растение вредъ е разпространено.

***Camelina* Cr.**

C. sativa Cr. (L). Доста разпространено въ долината на Искъръ.

C. microcarpa Andrз. (*C. silvestris* Willr., *C. armeniaca* Dsr.). По трѣвнатитѣ мѣста вредъ около Плъвенъ. Разпространено.

***Jberis* L.**

J. sempervirens L. (*J. Garrexiana* All., *J. commutata* Schott). По камъниститѣ склонове на Вѣженъ, Тетевенския балканъ. Обикновено. Цъвти прѣзъ априлъ и май.

¹⁾ D-r. D. Grecescu, Conspectul Florei Romaniei, București 1898 стр. 50.

Thlaspi L.

T. arvense L. Измежду посѣвитѣ и трѣвнатитѣ мѣста между Видинъ и с. Бойница, Глава Панега, Коприщица и Берковица.

T. perfoliatum L. Край храсталцитѣ и трѣвнатитѣ мѣста между Кула и Бѣлоградчикъ, Плѣвенъ Романъ. Обичновено.

T. ochroleucum Boiss. Hldr. (*T. heterochorum* Boiss., *T. balsanum* Jka.). По високитѣ балкански пасбища и трѣвнатитѣ мѣста въ Коприщенския балканъ, а сѣщо и на Комъ при Берковица.

T. graecum Wilf. По трѣвнатитѣ мѣста на Петроханъ. Малко разпространено.

Lepidium L.

L. campestre R. Br. (L.). Край пѣтищата и трѣвнатитѣ мѣста около Кула, с. с. Грамада, Александрово, Бѣлоградчикъ, Берковица, Коприщица (Бозевъ). Обичновено.

L. Draba L. (*Cardaria Draba* Dsv.). По сухитѣ трѣвнати мѣста и пѣтищата около Кисуря (Баевъ), Кула, Коприщица, Голѣмия пѣськъ при с. Кюприя (д-ръ Петковъ).

L. graminifolium L. (*L. Jberis* Poll.). По сухитѣ трѣвнати мѣста около Видинъ, Плѣвенъ и Берковица.

L. ruderale L. По пуститѣ мѣста и пѣтищата около Плѣвенъ, край шосето Гинци—София. Доста разпространено.

L. perfoliatum L. По старитѣ зидове и пуститѣ мѣста въ Плѣвенъ. Съвсѣмъ разпространено. Цѣфти прѣзъ априль и май.

Coronopus Hall.

C. procumbens Gil. (*C. Ruellii* All.). По пуститѣ мѣста и пѣтищата между Бѣлоградчикъ и Берковица, Гинци. Обичновено.

Capsella Mch.

C. bursa pastoris Mch. (L.). Край пѣтищата, старитѣ зидове и пуститѣ мѣста вредъ около Коприщица (Бозевъ), Берковица, Кула, Видинъ. Съвсѣмъ разпространено растение.

Isatis L.

I. hebearpa DC. По трѣвнатитѣ мѣста между Видинъ и с. Бойница. Малко разпространено.

Myagrum L.

M. perfoliatum L. Между посѣвѣтъ около Плѣвентъ, с. Каменецъ, с. Долни Ломъ, Берковица. Обичновено.

Nealia Dsv.

N. paniculata Dsv. (L). По трѣвнатитѣ мѣста и нивитѣ около Кула, Берковица, въ долината на Искъръ. Обичновено.

Euclidium Br.

E. syriacum Br. Това растение събирахъ тая година край желѣзната линия при Плѣвентъ около циганската махала и Каялъка въ голѣмо изобилие. Цѣфти прѣзъ май, юни.

Calepina Dsv.

C. Corvini Dsv. По трѣвнатитѣ мѣста вредъ около Плѣвентъ. Разпространено.

Resedaceae DC.**Reseda (L).**

R. lutea L. По нивитѣ, пѣтищата и трѣвнатитѣ мѣста около Коприщица (Бозевъ), Плѣвентъ, Българградчигъ, Созополъ, Варна (д-ръ Петковъ). Обичновено.

Cistineae DC.**Helianthemum G.**

H. salicifolium Pers. По сухитѣ камънисти и трѣвнати мѣста около Коприщица (Баевъ), Доста разпространено.

H. vulgare Gaert. (*H. Chamaecistus* Mill.). По трѣвнатитѣ мѣста между Блисура и Коприщица (Баевъ).

H. oelandicum DC. (L). По камъниститѣ склонове на Вѣженъ (Сжевъ) и Петроханъ.

Violarieae DC.**Viola L.**

V. hirta L. По трѣвнатитѣ мѣста около Коприщица (Бозевъ), Гинци, с. Грамада.

V. odorata L. Изъ храсталацитѣ и камъниститѣ мѣста вредъ около Плъвенъ, Коприщица (Бозевъ), Кула, с. Живовица. Обикновено.

V. alba Bess. (*V. Besseri* Rupr.). По трѣвнатитѣ мѣста около с. Козлу-бикъ (Аврамовъ), с. Живовица и Боровца.

V. silvatica Fries. (*V. silvestris* L., *V. neglecta* MB). Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста и храсталацитѣ между Бѣлоградчикъ и Берковица.

V. declinata WK. По високитѣ планински пасбища и трѣвнатитѣ мѣста въ Коприщенския балканъ (Баевъ).

V. tricolor L. По трѣвнатитѣ мѣста около Бѣлоградчикъ, Петроханъ. Обикновено.

Droseraceae DC.

Parnassia L.

P. palustris L. Край изворнитѣ и влажнитѣ мѣста въ Коприщенския балканъ (Баевъ), Вѣженъ и Комъ при Берковица. Доста разпространено.

Polygaleae Juss.

Polygala L.

P. major Jacq. По трѣвнатитѣ мѣста между с. с. Прѣвала и Бѣли-мѣлъ.

P. vulgaris Schk. (L). По трѣвнатитѣ мѣста около Коприщица и Комъ при Берковица.

P. comosa Schk. По трѣвнатитѣ мѣста и ливадитѣ около с. Козлу-бикъ (Аврамовъ), Бѣлоградчикъ, с. Живовица, Коприщица (Бозевъ), Свищовъ. Обикновено.

Silenaceae Lindl.

Agrostemma L.

A. Githago L. (*Githago segetum* Dsf.). Между посѣвитѣ при с. Бойница, Кула, Бѣлоградчикъ и Коприщица (Бозевъ).

A. coronaria L. По сѣнчеститѣ гористи мѣста и храсталацитѣ при с. Бойница, Кула, Берковица, Бургасъ и Анхияло (д-ръ Петковъ).

***Lychnis* L.**

L. flos cuculi L. По ливадитѣ и трѣвнатитѣ мѣста при село Александрово, Беровския балканъ, Коприщица (Бозевъ), с. Видраре (Тетевенско). Доста разпространено. Цѣфти прѣзъ май.

***Viscaria* Roehl.**

V. atropurpurea Grsb. По трѣвнатитѣ и камънисти мѣста около Бѣлоградчикъ, Комъ, Коприщица (Бозевъ). Обикновено.

***Melandrium* Roehl.**

M. pratense Roehl. (*Lychnis vespertina* Sibth., *L. dioica* DC.). По ливадитѣ и трѣвнатитѣ мѣста между Кула и с. Александрово. Обикновено.

M. nemorale Heuff. По мочурливитѣ и влажнитѣ мѣста на Петроханъ и Комъ. Твърдѣ много разпространено. Цѣфти прѣзъ юни.

***Cucubalus* G.**

C. baccifer L. Край храсталацитѣ, гориститѣ мѣста и сино-ритѣ на ниватѣ около Беровица и Коприщица (Бозевъ).

***Silene* L.**

S. conica L. По пѣсчяливитѣ мѣста въ долината на Камчия (Яневъ) и Садово.

S. subconica Friv. По сухитѣ камънисти мѣста на Бунарджика при Пловдивъ. Доста разпространено. Цѣфти прѣзъ май и юни.

S. postiflora L. Между посѣвитѣ около Беровица. Малко разпространено.

S. Armeria L. По сухитѣ камънисти и трѣвнати мѣста вредъ около Бѣлоградчикъ, Новоселци при София, Пловдивъ на Бунарджика и Коприщица (Баевъ). Разпространено. Цѣфти прѣзъ май и юни.

S. dichotoma Ehrh. (*S. racemosa* Otth.). По трѣвнатитѣ мѣста край шосето между Видинъ и Кула. Срѣща се твърдѣ рѣдко.

S. Otites L. Въ долината на Камчия и Бурхамъ (д-ръ Петковъ).

S. densiflora Urv. (*S. exaltata* Frv., *S. macroclada* Boiss). Доста разпространено между Бурхамъ и Созополъ (д-ръ Петковъ).

S. Reberi Frv. По трѣвнатитѣ мѣста въ Коприщенския балканъ. Доста разпространено. Цѣфти прѣзъ юни и юли.

S. inflata Sm. (*S. cuscubalus* Wb., *S. venosa* Gilib., *cuscubalus* Behen L). По трѣвнатитѣ мѣста и сноритѣ на живитѣ около село Новоселци при Видинъ, с. Долни-Ломъ, Берковица, Варна (Петковъ), Коприщица. Обикновено.

S. supina MB. Изъ пѣсѣчливитѣ мѣста край Камчия (Яневъ). Обикновено.

S. flavescens WK. По пукнатинитѣ на варовититѣ скали около Бѣлоградчикъ, Луковитъ, Карлуковския манастиръ, Гложене и Тетевенъ. Вредъ изобилно.

S. Frivaldskyana Hmp. (*S. tinctoria* Friv., *S. colorata* Friv.). Изъ трѣвнатитѣ мѣста около Коприщица (Баевъ). Обикновено.

S. macrodonta Vel. По камъниститѣ склонове въ Коприщенския балканъ. Разпространено.

S. Lerchenfeldina Bmg. По пукнатинитѣ на скалитѣ около Бѣлоградчикъ. Доста разпространено. Цѣфти прѣзъ юни и юли.

S. Graefferi Ten. (*S. Roeseri* Boiss. Hldr.). По трѣвнатитѣ мѣста и пасищата на Вѣженъ (Баевъ).

S. pontica Branga. По пѣсѣчливитѣ мѣста при с. Кюприе (д-ръ Петковъ).

Saponaria L.

S. officinalis L. Край храсталациитѣ и влажнитѣ мѣста между Берковица и Клисурса, а също и въ долината на Искъръ.

Vaccaria Mch.

V. parviflora Mch. Между посѣвитѣ и трѣвнатитѣ мѣста около Плевенъ, Бѣлоградчикъ и Коприщица. (Бозевъ).

Gypsophila L.

G. muralis L. По сухитѣ камънисти и пуститѣ мѣста по прѣпостгитѣ издове въ Видинъ на Каялъка при Плевенъ. Доста разпространено. Цѣфти прѣзъ май и юни.

Dianthus L.

D. pallens S. S. (*D. bicolor* MB., *D. emarginatus* Ser.). По трѣвнатитѣ и камънисти мѣста на Бунарджика при Пловдивъ, Малкия островъ при Созополъ (д-ръ Петковъ). Обикновено. Цѣфти прѣзъ май и юни.

D. superbus L. По ливадитѣ и трѣвнатитѣ мѣста около Коприщица и Тетевенския балканъ. Обикновено.

D. petraeus WK. По пукнатинитѣ на варовититѣ скали въ Коприщенския балканъ и Вѣженъ (Басевъ).

D. Armeria L. По трѣвнатитѣ мѣста между с. Боровица и Бѣлоградчикъ, а сѣщо и при с. Новоселци около Софія.

D. Armeriastrum Wolfn. По трѣвнатитѣ мѣста и ливадитѣ около Кула, Бѣлоградчикъ, Лѣсковецъ, Коприщица, Сопотъ и Бурхамъ при Созополь (д-ръ Петковъ). Обикновено. Цѣфти прѣзъ юни.

D. Armeriastrum Wolfn. var. *trojanensis* Urumoff. По трѣвнатитѣ мѣста при Коприщица (Бозевъ).

D. pseudo-armeria MB. По присойнитѣ сухи и варовити мѣста около Никополь (Паровъ). Обикновено.

D. tenuiflorus Grsb. По трѣвнатитѣ мѣста около Коприщица и Гинци около Софія.

D. giganteus Urv. (*Dianthus pruinosis* Jka., *D. biternatus* Schur.). По трѣвнатитѣ мѣста около Бѣлоградчикъ, Плѣвенъ. Обикновено.

D. sanguineus Vis. (*D. atrorubens* Tommas., *D. atrorubens* Boiss.). По ливадитѣ и трѣвнатитѣ мѣста между Видинъ и Кула, Бѣлоградчикъ. Обикновено.

D. moesiacus Vis. Рѣ. Изъ ливадитѣ между с. Гинци и Софія. Твърдѣ разпространено. Цѣфти прѣзъ юни.

D. trifasciculatus Kit. (*Dianthus heptaneurus* Grsb., *D. transsylvanicus* Schur., *D. brachycarpus* Vel.). По трѣвнатитѣ мѣста и ливадитѣ на Качица при Търново, с. Лѣтница (Ловчанско), с. Драганово Горно-Орѣховска околина. Доста много разпространено. Цѣфти прѣзъ май и юни.

D. liburnicus Bartl. По трѣвнатитѣ мѣста около Плѣвенъ. Това ново за българската флора растеніе отвори хъ прѣзъ 1898. година за пръвъ пѣтъ около Търново, тъй че това находище е второ.¹⁾

D. Stiburnyi Vel. Край храсталацитѣ и трѣвнатитѣ мѣста между Сопотъ и Карнарскитѣ ханове. Доста разпространено. Цѣфти прѣзъ юни и юли.

D. quadrangulus Vel. По трѣвнатитѣ мѣста около Плѣвенъ. Доста разпространено.

¹⁾ Вж. монѣтъ „материяли за флората на Ловчанския и Търновския окръгъ“, въ Мѣс. кн. XVIII., 1901. год. стр. 10.

Kohlranschia Kit.

K. prolifera Rchb. По присойнитѣ камънисти мѣста при село Долни-Ломъ около Бѣлоградчикъ, Пловдивъ на Бунарджика и Коприщица. Обикновено.

Alsineae DC.**Malachium Fr.**

M. aquaticum Fr. Изъ влажнитѣ гористи мѣста на Петроханъ и Коприщица.

Cerastium L.

C. brachypetalum P. (*C. strigosum* Fr., *C. tauricum* Spr.). По трѣвнатитѣ мѣста около Плѣвень, Бѣлоградчикъ. Доста разпространено.

C. brachypetalum P. а) *genuinum* Vel. По присойнитѣ склонове при с. Гинци около София. Малко разпространено.

C. semidesandrum L. (*C. viscosum* P., *C. viscidum* Lk., *C. rumilum* Rch.). По орнитѣ между Плѣвень и Никополъ, Коприщица (Бозевъ) и Гинци.

C. triviale Lnk. (*C. vulgatum* L.) По необработонитѣ мѣста между Кула и Бѣлоградчикъ (Христовъ) и Коприщица (Бозевъ).

C. arvense L. По трѣвнатитѣ мѣста и пасбища вредъ по Комъ при Берковица, Петроханъ и Вѣженъ (Баевъ). Разпространено. Цѣфти прѣзъ юни.

C. alpinum L. По високитѣ планински камънисти склонове на Дюзъ-Чалъ (Сжевъ) и Вѣженп. Обикновено.

Moenchia Ehrh.

M. mantica Brtl. (*Malachium mant.* Rchb.). По трѣвнатитѣ мѣста между с. Бѣли-Мѣлъ и с. Живовица (Берковско) и Елена (Поповъ).

M. mantica Brtl. b) *bulgarica* Vel. Срѣща се твърдѣ рѣдко около Кула.

Stellaria L.

S. nemorum L. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста на Дюзъ-Чалъ (Сжевъ). Обикновено.

S. media Cug. По орницѣтъ и лозята около Плѣвентъ, Бѣлоградчикъ. Обикновено.

S. graminea L. По трѣвнатитѣ мѣста и ливадитѣ около село Грамада при Кула, Берковица, Троянъ (Грънчаровъ). Доста разпространено.

***Helosteum* L.**

H. umbellatum L. По пуститѣ камънисти мѣста и орницѣтъ вредъ около Плѣвентъ Кула и Бѣлоградчикъ. Разпространено.

***Moehringia* (L).**

M. trinervia Clairv. Въ сѣнчеститѣ гористи мѣста на Петроханъ, Коприщенския балканъ, Богданъ (Базевъ). Доста разпространено,

***Arenaria* L.**

A. serpyllifolia L. По орницѣтъ и пуститѣ камънисти мѣста при с. Александрово (Бѣлоградчишко), Берковица, Коприщица (Базевъ), долината на Искъръ. Обикновено.

***Alsine* Whltnb (L).**

A. falcata Grsb. По пукнатинитѣ на варовититѣ скали около Плѣвентъ на Каялъка, Бѣлоградчикъ, на Камака при Горна-Орѣховица (Грънчаровъ), въ долината на Искъръ. Твърдѣ разпространено. Цѣлти прѣзъ май, юни.

A. verna Bartl. По камъниститѣ и трѣвнати мѣста на Дюзъ-Чалъ (Н. Сазевъ), Комъ при Берковица и Коприщенския балканъ (Базевъ). Доста разпространено.

A. glomerata Fenzl. (MB). По скалиститѣ мѣста около Плѣвентъ и Карлуковския манастиръ. Срѣща се и около Бѣлоградчикъ.

***Queria* Loefl. (L.)**

Q. hispanica L. По пуститѣ камънисти мѣста около с. Вълчкъ (Кулко), Гинци и на Каялъка при Плѣвентъ.

***Sagina* Fenzl. (L).**

S. procumbens L. По влажнитѣ пѣсчливи мѣста около Коприщица (Базевъ) и Петроханъ.

Spergularia P.

S. marginata DC. Край морскитѣ пясъчливи мѣста при Анхило и с. Кюприя (д-ръ Петковъ).

S. rubra Wahl. (P). Твърдѣ рѣдио се срѣща между Кула и Бѣлоградчикъ.

Lineae DC.**Linum L.**

L. catharticum L. По трѣвнатитѣ мѣста по Берковския балканъ и Петроханъ. Обикновено.

L. flavum L. Типическа форма. По сухитѣ трѣвнати мѣста и напуснатитѣ лозя около Плѣвентъ, Бѣлоградчикъ, Берковица, и Свищовъ. Доста разпространено. Цѣфти прѣзъ юни.

L. flavum L. b) var. *capitatum* Kit. По трѣвнатитѣ мѣста на Вѣженъ, Козята-стѣна (Ст. Грънчаровъ) въ Троянския балканъ и на Комъ. Доста разпространено. Цѣфти прѣзъ юни, юли.

L. taugicum Willd. По трѣвнатитѣ мѣста около с. Кара-хасанъ (Търновско), Свищовъ (Рамнаровъ), Бургазъ и с. Кюприя (д-ръ Петковъ).

L. hirsutum L. По трѣвнатитѣ мѣста около с. Прѣвала (Бѣлоградчишко), Никополъ, Плѣвентъ, с. Видраре, и Коприщица. Обикновено.

L. tenuifolium L. По камъниститѣ и трѣвнати мѣста между с. Вълчанъ и с. Александрово при Бѣлоградчикъ, а също и при Коприщица (Баевъ). Обикновено.

L. austriacum L. По долината на Камчия (Яневъ).

Malvaceae Br.**Hibiscus L.**

H. Trionum L. По нивитѣ и лозята между Кула и Бѣлоградчикъ, Елена (Поповъ), Коприщица. Обикновено.

Alcea L.

A. pallida WK. По трѣвнатитѣ мѣста и храсталацитѣ около ливадитѣ и нивитѣ между Видинъ и с. Войница, Плѣвентъ. Обикновено.

A. rosea L. По трѣвнатитѣ мѣста около Месемврия.

Althaea L.

A. cannabina L. Край храсталацитѣ около Плѣвень, Бѣлоградчикъ, Месемврия и Анхияло (д-ръ Петковъ). Обичновено.

A. officinalis L. По трѣвнатитѣ мѣста и храсталацитѣ около Чаиръ-въой (д-ръ Петковъ).

A. hirsuta L. По нивитѣ и трѣвнатитѣ мѣста на Каялъка около Плѣвень, Кула и Бѣлоградчикъ (Р. Христовъ). Обичновено.

Lavatera L.

L. thuringiaca L. (*L. Thirkeana* C. K.). Край храсталацитѣ и синоритѣ на нивитѣ около с. Бойница и Берковица.

Malva L.

M. silvestris L. По трѣвнатитѣ и пуститѣ мѣста и край пштицата вредъ около Видинъ, Кула, с. Живовица, Берковица, Коприщица. Разпространено.

M. rotundifolia L. (*M. vulgaris* Fr.). По необработенитѣ мѣста и пштицата около с. Пседерци при Кула, Бучино, Коприщица (Бозевъ). Обичновено.

Abutilon Gaertn.

A. Avicennae Gaertn. (*Sida Abutilon* L.). По обработенитѣ мѣста между с. Каменець и с. Пордимъ около Плѣвень и Видинъ.

Tiliaceae Juss.**Tilia L.**

T. alba WK. (*T. argentea* Dsf.). Изъ гориститѣ мѣста въ Берковския и Коприщенския балканъ.

T. grandifolia Ehrh. (*T. platyphylla* Scr., *T. mollis* Spach). Изъ гориститѣ мѣста при с. Бойница, Берковица и Балчикъ (д-ръ Петковъ).

T. parvifolia Ehrh. (*T. microphylla* Vent., *T. silvestris* Dsf.). По гориститѣ мѣста около Коприщица и Богданъ (Бозевъ).

Hypericineae DC.**Hypericum L.**

H. perforatum L. По необработенитѣ мѣста и синоритѣ на нивитѣ вредъ около Видинъ, Кула, Бѣлоградчикъ, Берковица, Гинци и Коприщица. Разпространено.

H. quadrangulum L. (*H. dubium* Leers). По трѣвнатитѣ мѣста въ Коприщенския балканъ. (Баевъ).

H. tetrapetrum Fr. Край изворнитѣ и влажнитѣ мѣста при мариѣ около с. Крушунъ (Севлиевско). Доста разпространено. Цѣвти прѣзъ юли и августъ.

H. perforatum Smith. (L). (*H. ciliatum* Lam.). По камъниститѣ склонове и храсталацитѣ около Коприщица (Бозевъ).

H. rumicoides Boiss. По присойнитѣ камънисти склонове на Петроханъ и с. Гинци около Софія. Доста разпространено. Цѣвти прѣзъ юни.

Acerineae DC.**Acer L.**

A. tataricum L. По гориститѣ мѣста и храсталацитѣ около с. Бойница, Коприщица, Плѣвенъ, Обикновено.

A. pseudo-platanus L. Изъ лѣсовѣтъ въ Берковския балканъ.

A. campestre L. По гориститѣ мѣста между Видинъ и Кула, Берковица и Коприщица.

A. platanoides L. По гориститѣ мѣста около Коприщица (Бозевъ).

Ampelideae H. B. K.**Vitis L.**

V. vinifera L. Изъ храсталацитѣ и синоритѣ на нивитѣ между с. Живовица и Боровца при Берковица.

Geraniaceae DC.**Geranium L.**

G. macrorrhizum L. По сѣнчеститѣ камънисти и влажни мѣста въ Берковския и Коприщенския балканъ. Доста разпространено.

G. sanguineum L. По трѣвнатитѣ и камъниститѣ мѣста между Кула и Бѣлоградчикъ.

G. silvaticum L. Край сѣнчеститѣ гористи мѣста на Козята стѣна въ Троянския балканъ, Вѣженъ. Доста разпространено.

G. rhaeum L. По трѣвнатитѣ мѣста и хрсталацитѣ около Коприщица, Хицово бранище при Плевенъ, Берковица. Обичновено.

G. pyrenaicum L. (*G. umbrosum* WK.). По трѣвнатитѣ мѣста при с. Долни-Ломъ (Бѣлоградчишко), Коприщица (Бозевъ), Плевенъ. Обичновено.

G. dissectum L. Въ долината на Камчия (Яневъ) и Месемврия.

G. robertianum L. По сѣнчеститѣ камънисти мѣста между с. Долни-Ломъ и с. Прѣвала, Кула и Коприщица. Обичновено.

***Erodium* L' Her.**

E. ciconium (L.). По пасбищата и трѣвнатитѣ мѣста около Видинъ, Бѣлоградчикъ и Коприщица. Обичновено.

E. cicutarium L' Her. Въ долината на Камчия (Яневъ).

Balsamineae A. Rich.

***Impatiens* L.**

J. noli tangere L. Изъ сѣнчеститѣ влажни мѣста въ Берковския и Коприщенския балканъ.

Oxalideae DC.

***Oxalis* L.**

O. acetosella L. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста въ Коприщенския балканъ. (Баевъ). Обичновено.

***Zygophylleae* Br.**

***Tribulus* L.**

T. terrestris L. По пуститѣ мѣста и пжтищата около Бѣлоградчикъ, Елена (Поповъ), Тетевенъ, Бургазъ (д-ръ Петковъ). Обичновено.

Rutaceae Juss.**Dictamnus L.**

D. albus L. (*D. fraxinella* Pers). Въ долината на Камчия (Яневъ) и Гинци при София. Срѣща се рѣдко.

Peganum L.

P. Harmala L. Край пштыцата и пуститѣ мѣста около Балчикъ (д-ръ Петковъ). Обикновено.

Staphyleaceae Bartl.**Staphylea L.**

S. pinnata L. По гориститѣ мѣста и храсталацитѣ между Бѣлоградчикъ и Берковица. Срѣща се рѣдко.

Celastrineae R. Br.**Evonymus L.**

E. europaeus L. p. p. (*E. vulgaris* Scop.). По синоритѣ на нивитѣ и храсталацитѣ между с. Вълчѣвъ и с. Александрово при Бѣлоградчикъ и Плѣвенъ. Обикновено.

E. verrucosus Scr. Твърдѣ рѣдко се срѣща изъ околността на Кула.

Rhamnaceae Br.**Raliurus G.**

R. aculeatus Lam. (*R. australis* G., *Rham. Pal. L.*). Доста разпространено около Свищовъ, Никополъ и Плѣвенъ-Романъ, Кула.

Rhamnus (L.).

R. cathartica L. Изъ храсталацитѣ между Луковитѣ и Глава Панега.

R. tinctoria W.K. Твърдѣ рѣдко около Кула.

Papilionaceae L.

Genista L.

G. carinalis Grsb. (*G. gracilis* Spach.). Край гориститѣ мѣста и храсталацитѣ около Коприщица (Баевъ).

G. ovata WK. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста около Кула и Бѣлоградчикъ. Обикновено.

G. elatior Koch. (*G. virgata* Wld., *G. elata* Wend., *G. auxan-thica* Grsb.). По сухитѣ трѣвнати мѣста и ливадитѣ при с. Боровица около Бѣлоградчикъ, Коприщица (Бозевъ). Обикновено.

G. triangularis Wld. (*G. triquetra* WK.). По присойнитѣ камънисти склонове на Мара-Гидикъ (Табаковъ) и около Елена (Поповъ). Обикновено.

G. sagittalis L. По планинскитѣ пасбища и ливади вредъ въ Берковския, Петроханския и Коприщенския балканъ. Разпространено.

Cytisus (L).

C. procumbens WK. (*C. Kitaibelii* Vis). По сухитѣ камънисти и трѣвнати мѣста около с. Кара-Хасанъ (Недевъ), Търнов. окръгъ.

C. nigricans L. Това растение е толкова много развѣдено по скалитѣ около Бѣлоградчикъ, че прѣзъ юни, когато се съвсѣмъ разцѣвти, отъ далечъ придава на скалитѣ желтъ колоритъ.

C. hirsutus L. По трѣвнатитѣ мѣста и храсталацитѣ между Кула и Бѣлоградчикъ, Плѣвенъ. Обикновено.

C. elongatus WK. По трѣвнатитѣ мѣста при с. Новоселци около София.

C. leucanthus WK. (*C. albus* Haeq.). По трѣвнатитѣ мѣста между с. Бѣли-ломъ и с. Живовица. (Берковско).

C. austriacus L. Типическа форма. По трѣвнатитѣ мѣста край желѣзничната линия при Образцовия чифликъ край Русе. Извънредно разпространено. Цѣвти прѣзъ юни и юли.

C. aggregatus Schur. По орницитѣ, трѣвнатитѣ мѣста и синоритѣ на нивитѣ около Кула, Видинъ, Бѣлоградчикъ, Берковица, с. Гинци при София. Извънредно разпространено. Цѣвти прѣзъ май и юни.

C. danubialis Vel. По трѣвнатитѣ мѣста вредъ около Свищовъ и Никополъ. Разпространено. Цѣвти прѣзъ юни и юли.

Ononis L.

O. spinosa L. По трѣвнатитѣ мѣста и пшницата около Кула, Коприщица и Камчиата.

O. hircina Jcq. subsp. *spinescens* Ledb. (*O. pseudohircina* Schur). По сѣжитѣ мѣста.

Anthyllis L.

A. Vulnegeria L. По пасищата и трѣвнатитѣ мѣста въ Берковския и Коприщенския балванъ. Обикновено.

Medicago L.

M. falcata L. По трѣвнатитѣ мѣста около Новоселци при София.

M. sativa L. По трѣвнатитѣ мѣста и ливадитѣ при с. Грамада, Коприщица и Бучино.

M. orbicularis All. (*M. appplanata* W.). По орницитѣ и трѣвнатитѣ мѣста около Бѣлоградчикъ, Видинъ, Гинци. Обикновено.

M. rigidula Dsr. (*M. Gerardi* WK., *M. agrestis* Ten.). По трѣвнатитѣ мѣста при с. Пседерци и Плѣвенъ.

M. minima Lam. (*M. mollissima* Spr., *M. hirsuta* All., *M. graeca* Horn.). По трѣвнатитѣ мѣста и пасищата около Берковица и Коприщица.

M. lupulina L. По трѣвнатитѣ мѣста, ливадитѣ и пасищата вредъ около Кула, Берковица, Коприщица, Камчия (Яневъ) и Созополъ (д-ръ Петковъ).

Trigonella L.

T. Besseriana Ser. По ливадитѣ и трѣвнатитѣ мѣста около Видинъ и Берковица.

Melilotus Juss.

M. officinalis Dsr. (*M. arvensis* Mllr., *M. diffusa* K.). По ливадитѣ, трѣвнатитѣ мѣста и орницитѣ вредъ около Видинъ, Кула, с. Бѣли-Мѣлъ, Бѣлоградчикъ, Коприщица. разпространено.

M. alba Dsr. По трѣвнатитѣ мѣста по дюнитѣ около Месемврия (д-ръ Петковъ), Бѣлоградчикъ и с. Гинци при София.

Trifolium L.

T. alpestre L. По ливадитѣ и трѣвнатитѣ мѣста при с. Грамада, Берковица, Гинци, Коприщенския балканъ. Доста разпространено.

T. medium L. По трѣвнатитѣ мѣста и ливадитѣ при с. Грамада и Петроханъ.

T. medium L. b) subsp. *balkanicum* Vel.). По трѣвнатитѣ мѣста въ Коприщенския балканъ и Троянъ. Обикновено.

T. pratense L. По трѣвнатитѣ мѣста и ливадитѣ въ долината на Камчия (д-ръ Петковъ), Новоселци при Видинъ, Бѣлоградчикъ. Обикновено.

T. ochroleuca L. Доста разпространено между Кула и Бѣлоградчикъ (Р. Христовъ).

T. rapunculicum Jsq. Край храсталацѣтъ изъ Берковския балканъ. Обикновено.

T. arvense L. По ливадитѣ около с. Боровица при Бѣлоградчикъ, Гинци и Коприщица (Бозевъ).

T. incarnatum L. (*T. Molineri* Boiss., *T. Noëanum* Rechb.). По трѣвнатитѣ мѣста вредъ около Плѣвенъ, Бѣлоградчикъ. Разпространено.

T. pallidum WK. По ливадитѣ и трѣвнатитѣ мѣста въ Коприщенския и Берковския балканъ.

T. supinum Sav. По тревнатитѣ мѣста и ливадитѣ вредъ около Плѣвенъ, с. Новоселци при Видинъ. Разпространено.

T. striatum L. По пасбищата и трѣвнатитѣ мѣста при село Грамада около Кула. Обикновено.

T. fragiferum L. (*T. congestum* Lnk., *T. neglectum* F. M.). По влажнитѣ трѣвнати мѣста и ливадитѣ около Плѣвенъ, Глава-Панега, Клисуре. Обикновено.

T. resupinatum L. По трѣвнатитѣ мѣста около Коприщица (Баевъ) и с. Видраре (Тетевенско).

T. repens L. По ливадитѣ и трѣвнатитѣ мѣста около Плѣвенъ, Кула и Клисуре.

T. elegans Sav. По трѣвнатитѣ мѣста между Берковица и Клисуре. Малко разпространено.

T. montanum L. По трѣвнатитѣ мѣста между Грамада и Псодерци при Кула, а сѣщо по Коприщенския балканъ (Бозевъ) и Богданъ (Баевъ). Доста разпространено.

T. spadiceum L. По балканскитѣ пасбища въ Берковския балканъ. Малко разпространено.

T. aureum Poll. (*T. agrarium* Schreb., *T. strepens* Cr., *T. fuscum* Dsv.). Изъ ливадитѣ и трѣвнатитѣ мѣста около Берковица, Богданъ (Баевъ) и Коприщица (Бозевъ).

T. Velenovsky Vandas. По влажнитѣ трѣвнати мѣста и ливадитѣ на Комъ, Петроханъ и Коприщенския балванъ. Обичновено.

T. patens Schreb. (*T. speciosum* Mar. R., *T. aureum* Thuill., *T. chrysanthum* Gaud.). Изъ ливадитѣ между Гинци и София. Доста разпространено.

T. campestre Schreb. (*T. procumbens* Schreb., Sm.). По трѣвнатитѣ мѣста около Плевенъ, Петроханъ и с. Прѣвала.

Dorycnium Sop.

D. herbaceum Vill. По присойнитѣ сухи трѣвнати мѣста около Луковитъ, Новоселци при София и между Грамада и с. Вълчанъ при Кула. Доста разпространено.

Lotus (L).

L. corniculatus L. По ливадитѣ и трѣвнатитѣ мѣста около Видинъ, с. Александрово, Бѣлоградчикъ, Клисуре, Гинци, Главанега и Коприщица. Доста разпространено.

Coronilla L.

C. varia L. По трѣвнатитѣ мѣста между Кула и Бѣлоградчикъ. Срѣща се рѣдко.

Colutea L.

C. arborescens L. Изъ гориститѣ мѣста около Кула. Твърдѣ рѣдко.

Galega L.

G. officinalis L. По трѣвнатитѣ мѣста около с. Живовица при Берковица и Коприщица (Бозевъ). Обичновено.

Glycyrrhiza L.

G. glandulosa Wk. Това ново за българската флора растение отвори въ тая година около Никополю и Свищовъ.

G. echinata L. Изъ орнитѣ и сиворитѣ на нивитѣ между с. Лѣтница и с. Александрово (Ловчанско), а също и при с. Драганово и Кесарево (Търновско). Доста разпространено.

Astragalus L.

A. glycyphillos L. Край храсталацитѣ и трѣвнатитѣ мѣста между Кула и Бѣлоградчикъ, Плѣвентъ. Обичновено.

A. Onobrychis L. По трѣвнатитѣ мѣста около Месемврия (Петковъ), Камчия (Яневъ) и с. Грамада при Кула.

A. chlorocarpus Grsb. (*A. aduncus* MB., *A. tenuifolius* S. S.). По камъниститѣ присойни мѣста на Каялъка и Избата около Плѣвентъ, с. Александрово при Бѣлоградчикъ, Новоселци при София и Кула. Доста разпространено.

A. austriacus Jacq. По трѣвнатитѣ мѣста вредъ около Свищовъ (Рамнаровъ), Никополъ (Паровъ) и Сомовитъ. Разпространено.

A. vesicarius L. (*A. dealbatus* Pall., *A. glaucus* MB., *A. mixtus* MB.). По сухитѣ варовити рѣтлина около Никополъ (Паровъ). Доста разпространено.

A. depressus L. По камъниститѣ и трѣвнати склонове на Козята-стѣна въ Троянския балканъ, а сѣщо и на Вѣженъ. Доста разпространено.

Onobrychis All.

O. sativa Lam (*O. procumbens* Stev., *O. glabra* Dsv., *O. viciaefolia* Scr., *Hedysarum Onobr.* L.). По трѣвнатитѣ мѣста около Боприщица, Гинци при София и Берковица. Обичновено.

O. arenaria DC. По трѣвнатитѣ мѣста около Плѣвентъ, с. Прѣвала при Бѣлоградчикъ, Пловдивъ и с. Новоселци около София. Обичновено.

O. gracilis Bess. (*O. miniata* Stev.). По трѣвнатитѣ мѣста между с. Текия и Клисуре. Срѣща се рѣдко.

Pisum L.

P. elatius MB. (*P. arvense* Fl. Gr. non L., *P. biflorum* Raf., *P. granulatum* Fl.). Край шосето Гинци—София. Малко разпространено.

Lathyrus L.

L. Aphaca L. По трѣвнатитѣ мѣста около с. Грамада при Кула, с. Тикия, Новоселци (Софийско).

L. floribundus Vel. По трѣвнатитѣ мѣста между Сопотъ и Карнарскитѣ ханове. Срѣща се рѣдко.

L. Nissolia L. По трѣвнатитѣ мѣста и ливадитѣ между Видинъ и Кула, с. Бѣли-Мѣлъ, Новоселци при София. Обикновено.

L. tuberosus L. Между посѣвите и трѣвнатитѣ мѣста около с. Бойница при Кула, Бѣлоградчикъ и Клисуря.

L. silvestris L. Край храсталацитѣ и гориститѣ мѣста около с. Долни-Ломъ при Бѣлоградчикъ (Р. Христовъ), Коприщица (Бозевъ). Обикновено.

L. Cicega L. Изъ трѣвнатитѣ мѣста между с. Мусолиево и Никополъ, а сѣщо и при с. Пседерци (Кулско).

L. hirsutus L. (*L. leptophyllus* СК.). Край синоритѣ на нивитѣ между Видинъ и Кула, Плѣвенъ. Обикновено.

L. pratensis L. По ливадитѣ и храсталацитѣ около Кула, Берковица и Коприщица (Баевъ). Обикновено.

Orobus L.

O. hirsutus L. (*O. laxiflorus* Dsf., *Lathyrus inermis* Roch., *L. villosus* Friv.). Край сѣнчеститѣ гористи мѣста около с. Кара-Хасанъ с. Седикой (Търновско), Лѣтница (Ловчанско). Обикновено.

O. albus L. (*O. rannonicus* Jeq.). По трѣвнатитѣ мѣста между село Гинци и София, с. Александрово при Бѣлоградчикъ. Обикновено.

O. niger L. Край гориститѣ мѣста и храсталацитѣ при Глава Панега, Коприщица (Бозевъ).

O. vernus L. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста около Троянъ (Грънчаровъ), с. Видраре и Тетевенъ.

O. variegatus Ten. По гориститѣ мѣста и храсталацитѣ между Коприщица и Клисуря. Срѣца се рѣдко.

Vicia L.

V. rannonica Jsq. Изъ посѣвитѣ между Кула и Бѣлоградчикъ, Плѣвенъ, с. Кара-Хасанъ (Търновско). Обикновено.

V. grandiflora Scr. (*V. sordida* WK., *V. Biebersteinii* Bess.). По ливадитѣ и трѣвнатитѣ мѣста около Кула, Берковица, Коприщица (Бозевъ) и Гинци при София. Обикновено.

V. angustifolia Rth. (Rchb.). По нивитѣ и трѣвнатитѣ мѣста около с. Бѣли-Мѣлъ.

V. lathrioides L. Край нивитѣ и трѣвнатитѣ мѣста около село Вълчѣвъ (Кулско). Свѣсѣмъ рѣдко.

V. parbonensis L. Изъ посѣвитѣ около Плѣвенъ и с. Кара-Хасанъ (Недевъ) (Търновско).

V. cassubica L. (*V. monosperma* СК.). Край храсталацитѣ между Гинци и София. Срѣща се рѣдко.

V. Cracca L. По трѣвнатитѣ мѣста между с. Долни-Ломъ и с. Живовица. Обикновено.

V. varia Host. (*V. villosa* var. *glabrescens* K., *V. pseudocracca* Vel.). По трѣвнатитѣ мѣста около Плевенъ, Видинъ, Бѣлоградчикъ. Обикновено.

V. tenuifolia Rth. b) subsp. *stenophylla* Boiss. (*V. laxiflora* Boiss., *V. elegans* Guss.). Изъ ливадитѣ край рѣката Бѣли-Осъмъ при каменния мостъ около Троянъ. Доста разпространено. Цѣфти прѣзъ май и юни.

V. villosa Rth. (*V. polyphylla* WK., *V. variegata* Sm., *V. Boissieri* Hedr.). Изъ посѣвитѣ и трѣвнатитѣ мѣста около Кула, Коприщица, Плевенъ. Обикновено.

Ervum L.

E. hirsutum L. (*V. hirs.* K., *Cracca minor* G. G.). По трѣвнатитѣ мѣста между с. Долни-Ломъ и с. Боровица. Малко разпространено.

E. Lens L. Сѣе се вредъ изъ България.

E. nigricans MB. (*E. lentoides* Ten.) По камѣнититѣ мѣста около с. Грамада при Кула.

Rosaceae Juss.

Amygdaleae Juss.

Amygdalus L.

A. nana L. Край шосето, което води отъ Плевенъ за Никополъ, а сѣщо при с. Кара-Хасанъ (Аврамовъ) (Търновско). Доста разпространено. Цѣфти прѣзъ априлъ.

A. communis L. По градинитѣ въ Видинъ и Плевенъ.

Prunus L.

Persica vulgaris Mill. Сѣе се вредъ около Видинъ, Кула, Бѣлоградчикъ, Берковица, Коприщица.

Prunus Armeniaca L. По сѣщитѣ мѣста.

P. avium L. По сѣщитѣ мѣста.

P. Cerasus L. По сѣщитѣ мѣста.

P. Machaleb L. По камъниститѣ мѣста на Каялъка около Плъвенъ, Коприщица и Кула. Български „песекия“.

P. spinosa L. Доста разпространено около с. Грамада (Кулско), Бѣлоградчикъ.

P. domestica L. Срѣща се около Берковица и Коприщица.

Pomeae B. H.

Cydonia P.

C. vulgaris Pers. Около Видинъ, Кула, Берковица.

Pyrus L.

P. communis L. По гориститѣ мѣста около Кула, Берковица и Коприщица.

P. amygdaliformis Vill. По сѣщитѣ мѣста. Разпространено.

P. Malus L. По сѣщитѣ мѣста. Разпространено.

Sorbus L.

S. aucuparia L. Изъ гориститѣ мѣста въ Берковския и Коприщенския балванъ.

S. domestica L. Рѣдко между Кула и Бѣлоградчикъ.

S. torminalis L. Въ лѣсоветѣ на Петроханъ и Берковица.

Amelanchier Med.

A. vulgaris Moench. (*Mespilus Amel.* L., *Argonia rotundifolia* Pers.). По камъниститѣ склонове въ Коприщенския балванъ. (Бозевъ).

Crataegus L.

C. monogyna Jacq. По храсталацитѣ около Плъвенъ, с. Бойница при Кула, Бѣлоградчикъ, Берковица, Коприщица. Обичновено.

C. oxycantha L. По гориститѣ мѣста около Берковица и с. Тикия.

Cotoneaster (Med.)

C. vulgaris Lindl. (*Mespilus Coton.* L.). По скалиститѣ мѣста въ Коприщенския балванъ. Срѣща се рѣдко.

C. tomentosa Lindl. По скалиститѣ мѣста на Каялъка около Плъвенъ, Карлуковския манастиръ. Доста разпространено. Цѣфти прѣзъ май.

Roseae DC.**Rubus L.**

R. idaeus L. По камъниститѣ склонове въ Берковския и Коприщенския балканъ. Твърдѣ много разпространено.

R. caesius L. По трѣвнатитѣ мѣста между Кула и Бѣлоградчикъ.

R. Ulmifolius Schot (*R. sanguineus* Friv.). По сухитѣ камънисти мѣста въ долината на Камчия, а сщо по разрушенитѣ крайморски скали при Месемврия (д-ръ Петковъ.)

R. thyrsoideus Wimm. Край гориститѣ мѣста при с. Бойница и Коприщица (Баевъ).

Fragaria L.

F. collina Ehr. (*F. campestris* Stev.). По трѣвнатитѣ мѣста въ Берковския и Коприщенския балканъ. Обикновено.

F. vesca L. По трѣвнатитѣ мѣста около Бѣлоградчикъ, Кула, Коприщица. Доста разпространено.

Potentilla L.

P. supina L. По влажнитѣ пѣсчливи мѣста между Клисура и Коприщица (Бозевъ).

P. obscura Lehm. По камъниститѣ сухи мѣста между Бѣлоградчика и Берковица.

P. argentea L. По сухитѣ трѣвнати мѣста около Видинъ, Бѣлоградчикъ, Коприщица. Обикновено.

P. reptans L. (*P. subpedata* CK., *P. anomala* Ledb.). По трѣвнатитѣ мѣста около Видинъ, Плѣвенъ, въ долината на Камчия и с. Гинци при София.

P. Tormentilla Sibth. (*Torment. erecta* L.). По сухитѣ камънисти мѣста между Бѣлоградчикъ и Берковица, а сщо и при Коприщица. Обикновено.

P. chrisocraspeda Lehm. По високитѣ планински мѣста на Вѣженъ. Обикновено.

P. Haunaldiana Jka. Разпространено по сщитѣ мѣста.

P. hirta L. b) var. *orientalis* Vel. По присойнитѣ камънисти мѣста на Каялъка около Плѣвенъ. Доста много разпространено. Цѣфти прѣзъ априлъ и май.

P. micrantha Ramond. Край гориститѣ и камънисти мѣста около Була, Берковица, Коприщица. Обикновено. Цѣфти рано прѣзъ пролѣтъта.

Geum L.

G. urbanum L. (*G. ibericum* Bess.). Изъ сѣнчеститъ гористи мѣста и хресталадитъ около Кула, Берковица и Коприщица.

G. molle Vis. Рапѣ. По трѣвнатитъ мѣста и ливадитъ на Комъ при Берковица.

G. coccineum Sibth. (*G. Sadleri* Friv., *G. grandiflorum* CK., *G. macedonicum* Friv.). Край изворнитъ и влажнитъ мѣста въ Коприщенския и Берковския балканъ. Обикновено.

G. rivale L. По сухи мѣста. Разпространено. (Бозевъ).

G. montanum L. По високитъ трѣвнати мѣста и ливадитъ въ Коприщенския балканъ. Доста разпространено. (Бозевъ, Баевъ).

Rosa L.

R. spinosissima L. (*R. pimpinellifolia* L.). По трѣвнатитъ мѣста и синоритъ на нивитъ между Кула и Бѣлоградчикъ. Обикновено.

R. canina L. По синоритъ на нивитъ край шосето Видинъ — Кула, Коприщица, Камчията. Обикновено.

R. gallica L. По трѣвнатитъ мѣста между с. Бѣли-Мѣлъ и с. Живовицъ около Берковица.

Agrimonia L.

A. Eupatoria L. По трѣвнатитъ мѣста около Свищовъ, Плевенъ, Камчия, Коприщица (Бозевъ), с. Бойница при Кула. Доста разпространено.

Agrimonia Neck.

A. agrimonoides L. (*Potent. stenantha* Ldham.). Край хресталадитъ около Бургазъ (Петковъ), Коприщица. Обикновено.

Alchemilla Scop. (L.)

A. montana Willd. (*A. pubescens* Auct. non MB., *A. hybrida* Hoffm., *A. subsericea* G. G.). По трѣвнатитъ мѣста въ Коприщенския балканъ (Баевъ) и Комъ.

Sanguisorba L.

S. officinalis L. По трѣвнатитъ мѣста въ Петроханъ. Срѣща се рѣдко.

Poterium L.

P. Sanguisorba L. По трѣвнатитѣ мѣста при с. Бойница, Берковица и Коприщица (Бозевъ). Обикновено.

Spiraeaceae DC.**Spiraea L.**

S. Ulmaria L. Край поточнитѣ и влажнитѣ мѣста въ Берковския и Коприщенския балванъ. Разпространено.

S. Filipendula L. По ливадитѣ и трѣвнатитѣ мѣста около Кула, Плѣвень, Коприщица и Видинъ.

Onagrarieae Juss.**Epilobium L.**

E. spicatum Lam. (*E. angustifolium* L. Край гориститѣ мѣста въ Берковския балванъ. Обикновено.

E. hirsutum L. (*E. amplexicaule* Lam.). Край воднитѣ и бла-тиститѣ мѣста около Кула и между Коприщица и Клисуре.

E. montanum L. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста въ Коприщенския и Берковския балванъ. Доста разпространено.

E. roseum Schreb. (*E. gemascens* CAM.). Край воднитѣ мѣста между Кула и Бѣлоградчикъ. Срѣща се рѣдко.

E. palustre L. Твърдѣ рѣдко на Петроханъ.

Circaea L.

C. Lutetina L. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста оово Бѣлоградчикъ; а сжщо между Клисуре и Коприщица. Обикновено.

Callitrichineae Lk.**Callitriche L.**

C. verna Kütz. Въ водитѣ на Глава Панега.

Cucurbitaceae Juss.**Bryonia L.**

B. alba L. Изъ хрсталацитѣ и синоритѣ на нивитѣ между Видинъ и Кула. Обикновено.

Lythrarieae Juss.**Lythrum L.**

L. Salicaria L. Край поточнитѣ и мочурливитѣ мѣста около Коприщица, Берковица, Кула, Камчиата. Обикновено.

L. virgatum L. (*L. austriacum* Jcq.). По блатиститѣ и воднитѣ мѣста около Никополъ (Паровъ) и Свищовъ (Рамнаровъ). Доста разпространено.

Portulaceae DC.**Portulaca L.**

P. oleracea L. По пуститѣ мѣста и пѣтищата около Видинъ, Бѣлоградчикъ. Обикновено.

Paronychieae St Hil.**Paronychia Juss.**

P. imbricata Rchb. (*P. serpyllifolia* Auct., *P. capitata* Koch.). По пукнатинитѣ на варовититѣ скали на Каялъка около Плѣвентъ. Доста разпространено. Цѣфти прѣзъ юни.

Herniaria L.

H. glabra L. По камъниститѣ и пуститѣ мѣста около Плѣвентъ, Пловдивъ и с. Боровица при Бѣлоградчикъ.

H. insana Lam. (*H. macrosagra* Sibth., *H. Besseri* Fisch.). Между Калсура и Коприщица. Срѣща се рѣдко.

Scleranthaeae Lk.**Scleranthus L.**

S. perennis L. По сухитѣ камънисти мѣста на Каялъка около Плѣвентъ, Свищовъ, Пловдивъ на Бунарджика, Новоселци. Обикновено.

S. annuus L. По необработенитѣ мѣста около Плѣвентъ, Бѣлоградчикъ, Гинци при София. Обикновено.

S. verticillatus Tsch. Край желѣзничната линия при с. Новоселци около София. Малко разпространено.

Crassulaceae DC.**Sempervivum L.**

S. montanum L. По скалистѣ мѣста на Вѣженъ (Баевъ), Комъ. Обикновено.

S. patens Grsb. (*S. Heuffelii* Schtt.). По пукнатинитѣ на скалитѣ около Бѣлоградчикъ (Р. Христовъ) и Коприщенския балканъ (Бозевъ). Доста разпространено. Цѣфти прѣзъ юли, августъ.

Sedum L.

S. maximum Sut. (*S. Telephium* L. var., *S. latifolium* Bertol.). По камъниститѣ мѣста и хрсталацитѣ около с. Долни-Ломъ при Бѣлоградчикъ, Коприщица (Бозевъ), на Каялъка около Плѣвентъ. Обикновено.

S. album L. По крѣпостнитѣ зидове въ Видинъ. Твърдѣ много разпространено. Сѣщо около Бѣлоградчикъ, Плѣвентъ и Клисуре.

S. acre L. По камъниститѣ мѣста около Берковица, Карлово и Гинци около София.

S. Sartorianum Boiss. (*S. neglectum* Ten.). По сухитѣ скалисти склонове около с. Александрово при Бѣлоградчикъ, и с. Гинци.

S. anopetalum DC. По пукнатинитѣ на скалитѣ въ Коприщенския балканъ (Баевъ).

S. Ceraea L. (*S. tetraphyllum* SS., *S. strictum* CK., *S. galoides* All., *S. spathulatum* WK.). Изъ сѣнчеститѣ влажни и камънисти мѣста при с. Микре (Ловчанско) (Стойновъ) и Коприщица (Бозевъ). Доста разпространено. Цѣфти прѣзъ май, юни.

S. glaucum WK. (*S. hispanicum* L.). По сухитѣ камънисти мѣста около Бѣлоградчикъ (Р. Христовъ), Новоселци при София, Карлово. Доста разпространено.

S. annuum L. (*S. ragnassicum* Boiss.). По сухитѣ скалисти склонове въ Берковския и Коприщенския балканъ (Баевъ).

S. Grisebachii Hldr. (*S. annuum* var. *racemiferum* Grsb. Spic.). По камъниститѣ рѣтлини около крѣпостъта въ Бѣлоградчикъ и Петроханъ. Твърдѣ много разпространено. Цѣфти прѣзъ юни.

S. rubens L. На Бунарджика около Пловдивъ.

S. caespitosum DC. (*Crassula Magnolii* DC.). По пѣсчливитѣ насипи вредъ въ долината на Искъръ. Разпространено. (Яневъ).

Grossulariaceae DC.**Ribes L.**

R. alpinum L. По скалиститѣ склонове въ Коприщенския балканъ и Комъ.

Saxifragaceae DC.**Saxifraga L.**

S. Aizoon Jsq. По скалиститѣ мѣста въ Коприщенския балканъ и Вѣженъ.

S. juniperina Adams. (*S. pseudo-sancta* Jka.). Разпространено по сѣщитѣ мѣста.

S. bulbifera L. Доста разпространено въ Коприщенския и Троянския балканъ (Бозевъ, Грънчаровъ), а сѣщо и по Родопитѣ (Рамнаровъ).

S. tridactylites L. По камъниститѣ и пуститѣ мѣста на Каялъка около Плѣвенъ. Доста разпространено. Цѣфти прѣзъ май.

S. controversa Sternb. (*S. ascendens* L., *S. petraea* Bmg.). По високитѣ скалисти мѣста на Вѣженъ (Сжевъ).

S. stellaris L. Край поточнитѣ и мочурливитѣ мѣста въ Коприщенския балканъ. Малко разпространено.

S. rotundifolia L. По сѣнчеститѣ и влажни цѣпнатини на скалитѣ подъ крѣпостъта въ Бѣлоградчикъ, а сѣщо въ Коприщенския балканъ, Комъ и Петроханъ. Обикновено.

Chrysosplenium L.

C. alternifolium L. Край поточнитѣ и изворни мѣста при с. Микре (Ловчанско). Коприщенския и Берковския балканъ. Доста разпространено.

Umbelliferae Juss.**Laserpitium L.**

L. alpinum WK. (*L. trilobum* Roch., *Siler alp.* Bmg.). По камъниститѣ мѣста на Петроханъ. Твърдѣ малко разпространено.

Orlaya Hoffm.

O. grandiflora Hoffm. По сухитѣ трѣвнати мѣста и нивитѣ вредъ около Плѣвенъ, с. Бойница при Кула, Бѣлоградчикъ, Пловдивъ, Гинци, Коприщица. Обикновено.

Daucus L.

D. Carota L. (*D. mauritanicus* Pall.). По сухитѣ трѣвнати мѣста и патищата между Видинъ и Кула, с. Бѣли-мѣлъ, Бучино, Коприщица, Камчия, Варна (Петковъ). Обикновено.

D. setulosus Guss. По пѣсьчливитѣ мѣста край рѣката Камчия, Стамапулъ и Анхияло (д рѣ Петковъ). Това ново за българската флора растение е открито отъ д-ра Веленовски прѣзъ 1885 год. по пѣсьчливитѣ мѣста около Варна.¹⁾

Caucalis Hffm.

C. daucoides L. По орницитѣ и трѣвнатитѣ мѣста около Кула, Берковица, Видинъ, Коприщица. Обикновено.

Turgenia Hffm.

T. latifolia Hffm. (*Tordylium lat.* L.). Въ нивитѣ и тревнатитѣ мѣста вредъ около Видинъ, Кула и с. Микре около Ловечъ. Обикновено.

Torilis G.

T. Anthriscus Gm. (*T. persica* Boiss.). Край храсталацитѣ въ долината на рѣката Камчия (Яневъ), Гинци при София и с. Грамада.

T. helvetica Gmel. (*T. infesta* L., *Caucalis* heh. Jcq.). Въ долината на р. Камчия (Яневъ). Малко разпространено.

T. nudosa Gaet. (L.) (*Caucalis nodiflora* Lam.). По необработенитѣ мѣста между Кула и Бѣлоградчикъ. Малко разпространено.

Angelica (L.)

A. silvestris L. Край поточнитѣ и мочурливитѣ мѣста въ Берковския и Коприщенския балканъ. Разпространено.

Ferulago K.

F. silvatica Bess. По трѣвнатитѣ мѣста между Кула и Бѣлоградчикъ, Гинци около София.

¹⁾ Flora Bulgarica Supplementum I. 1897. p. 118.

Peucedanum L.

P. Chabraei Rechb. (*P. carvifolium* Vill., *Palimbia* Chabr. DC.). По трѣвнатитѣ мѣста около Троянъ (Ст. Грънчаровъ) и Коприщица (Баевъ).

P. ageraium WK. По пѣсчяливитѣ и трѣвнати мѣста около Анхияло и с. Кюприя (дръ Петковъ).

P. alsaticum L. По камъниститѣ и трѣвнатитѣ мѣста между Кула и Бѣлоградчикъ, с. Коалубикъ (Аврамовъ) (Търновско). Обикновено.

Malabaila Hoffm.

M. vaginans Vel. По присойнитѣ камънисти и трѣвнати мѣста при Избата и Каялъка около Плѣвенъ, Свищовъ (Рамнаровъ), и Никополъ (Царовъ). Доста разпространено.

Pastinaca L.

P. sativa L. По ливадитѣ и трѣвнатитѣ мѣста между Клисурса и Коприщица.

P. orosa Ehrh. Край хресталацитѣ около Берковица. Срѣща се рѣдко.

P. hirsuta Panč. По високитѣ планински ливади и пасбища въ Берковския балканъ и Петроханъ. Доста разпространено. Цѣфти прѣзъ юни и юли.

Heracleum L.

H. sibiricum L. Твърдѣ рѣдко между Коприщица и Клисурса.

H. ternatum Vel. По трѣвнатитѣ мѣста вредъ около Свищовъ, Никополъ, Луковитъ, Берковица, Бургасъ (дръ Петковъ). Разпространено.

Tordylium L.

T. maximum L. Край хресталацитѣ и трѣвнатитѣ мѣста между с. Вълчезъ и с. Александрово при Бѣлогрвдчикъ, Карлово и Плѣвенъ. Обикновено.

Meum Jacq.

M. Mutellina Gärt. (L.). По високитѣ планински мѣста на Вѣженъ (Сжевъ). Доста разпространено.

M. athamanticum Jacq. По сѣщитѣ мѣста, но малко разпространено.

Silaus Bess.

S. virescens Grsb. (*S. peucedanoides* MB., *Bunium vir.* DC., *Gasparrinia vir.* Bert., *Selinum Rochelii* Heuff.). Въ ливадитѣ между Берковица и Клисура. Срѣща се рѣдко.

Seseli L.

S. rigidum WK. (*S. purpurescens* Jka). По пукнатинитѣ на варовититѣ свали на Каялъка около Плѣвенъ, Карлуковския манастиръ, Коприщица. Доста разпространено. Цѣвти прѣзъ юни, юли.

S. coloratum Ehr. (*S. annuum* L., *S. bienne* Cr., *S. ferulaceum* Stev.). По трѣвнатитѣ мѣста въ Коприщенски балканъ.

Aethusa L.

A. Cynapium L. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста около Берковица и Глава Панега.

Oenanthe (L).

O. media Grsb. (*Oe. peucedanifolia* Heuff.). Твърдѣ малко разпространено въ долината на рѣката Камчия (Яневъ).

O. meoides Panč. По трѣвнатитѣ мѣста въ Берковския балканъ.

O. banatica Heuff. По ливадитѣ въ Берковския и Коприщенския балканъ, а сжщо на Петроханъ, Бѣли-Осъмъ при Троянъ. Твърдѣ разпространено. Цѣвти прѣзъ юни и юли.

O. Phellandrium Lam. (*Phelandrium aquaticum* L.). Край воднитѣ и влажни мѣста въ долината на р. Камчия, недалечъ с. Ново-Орѣхово (д-ръ Петковъ).

Physocaulus Tsh.

T. nodosus Tsh. (L). (*Chaerophyl nod.* Lam., *Biasolettia nod.* Bort.). Въ долината на рѣката Камчия (Яневъ), Анхияло, Бѣлоградчикъ. Обикновено.

Chaerophyllum L.

C. bulbosum L. По сѣнчеститѣ гористи мѣста и храсталадитѣ около Видинъ, Плѣвенъ, Бѣлоградчикъ, Коприщица. Обикновено.

C. temulum L. Изъ пукнатипитѣ на варовититѣ скали и сѣнчеститѣ мѣста между Бѣлоградчикъ и Берковица. Малко разпространено. Цѣвти прѣзъ юни.

C. anereum L. По планинскитѣ пасбища и ливадитѣ на Вѣженъ (Сжевъ). Доста разпространено.

C. hirsutum L. (Ch. *Cicutaria* Vill.). Край изворитѣ и мочурливитѣ мѣста на Комъ при Берковица и Коприщенския балканъ. Обикновено. Цѣвти прѣзъ юни.

C. byzantinum Boiss. (Ch. *Gagausorum* Vel.). Изъ храсталацитѣ около Варна (д-ръ Петковъ) и Айтосъ

Anthriscus Hoffm.

A. trichosperma Schl. (*Scandix Cerefolium* L., *Chaerophyllum sativum* Lam., *Anthriscus Cerefolium* Hoffm.). Въ гориститѣ и камънисти мѣста между Кула и Бѣлоградчикъ, Плѣвенъ Глава Панега. Обикновено.

A. vulgaris Pers. Съвсѣмъ рѣдко растение между Бѣлоградчикъ и Берковица,

Crithmum.

C. maritimum L. (*Cochrys maritima* Spreng). Край морскитѣ пѣсчяливи мѣста и разрушени скали между Бургасъ и Созополъ (д-ръ Петковъ). Обикновено.

Scandix L.

S. Pecten Veneris L. Изъ нивитѣ и трѣвнатитѣ мѣста около Свищовъ (Рамнаровъ), Никополъ. Обикновено.

Berula K.

B. angustifolia L. Край воднитѣ и поточнитѣ мѣста на Каялъжа около Плѣвенъ, Глава Панега. Доста разпространено.

Falcaria Host.

F. Rivini Host. (*Sium Falcaria* L., *Critamus agrestis* Bess.). Изъ сухитѣ трѣвнати мѣста вредъ около Бѣлоградчикъ, Гинци при София, Коприщица. Разпространено.

Aegopodium L.

A. Podagraria L. По сѣнчеститѣ гористи мѣста въ Праскалската рѣка при подножието на Юмрукъ-Чалъ (Табаковъ) и Коприщенския балканъ. Обичновено.

Pimpinella L.

P. peregrina L. (*Tragium peregrinum* Spr.). Въ долината на Камчия (Яневъ).

P. Saxifraga L. По трѣвнатитѣ мѣста и ливадитѣ около Бѣлоградчикъ (Р. Христовъ), Берковица, Гинци около София, с. Гложене, Луковитѣ Обичновено.

Carex L.

C. Carex L. Изъ сѣнчеститѣ влажни мѣста и ливадитѣ на Петроханъ. Твърдѣ разпространено. Цѣвти прѣзъ юни.

Trinia Hoffm.

T. glauca L. (*T. vulgaris* DC. var., *Pimpinella dioica* L.). По Трѣвнатитѣ мѣста и ливадитѣ при с. Козлубликъ (Ради Аврамовъ), Гинци около София. Обичновено.

T. Kitaibelii MB. (*T. glauca* WK., *Pimp. ramossissima* Fisch.). По сухитѣ трѣвнати мѣста и ливадитѣ при с. Грамада около Кула, Берковица и с. Тикъ. Обичновено.

Vupleurum L.

V. rotundifolium L. По сухитѣ трѣвнати мѣста и орницитѣ при с. Прѣвала около Бѣлоградчикъ, Коприщица (Бозевъ), Луковитѣ, Плъвенъ. Обичновено.

V. orbiculatum Vel. По трѣвнатитѣ мѣста между Клисурса и Коприщица (Бозевъ).

V. junceum L. Край храсталацитѣ при Новоселци около София, с. Кесарево (Недевъ) (Търновско).

V. raphanistrum Ralp. Твърдѣ малко разпространено между Бѣлоградчикъ и Берковица.

V. brevifolium Rchb. (*V. affine* Sadl., *V. Gerardi* Autt.). По трѣвнатитѣ мѣста на Стратинъ около Ловечъ и Бѣлоградчикъ (Р. Христовъ). Доста разпространено. Цѣвти прѣзъ юли и августъ.

Conium L.

C. maculatum L. По пуститѣ необработени мѣста и пштищата около Видинъ, Кула, Бѣлоградчикъ, Коприщица. Обичновено.

Physospermum Cuss.

P. aquilegifolium Koch. Край сѣнчеститѣ гористи мѣста между Видинъ и Кула, Берковица. Обичновено.

Smyrniurn L.

S. perfoliatum L. Изъ гориститѣ мѣста и храсталацитѣ при с. Грамада и Бѣлоградчикъ. Доста много разпространено. Цвѣти прѣзъ май и юни.

Bifora Hoffm.

B. radians MB. Въ нивитѣ и трѣвнатитѣ мѣста около Кула, Бѣлоградчикъ, Коприщица, София. Обичновено.

Eryngium L.

E. campestre L. (*E. virens* Lnk.). По ливадитѣ и пштищата около Видинъ, Кула, Берковица, Коприщица.

Astrantia L.

A. major L. Край сѣнчеститѣ гористи мѣста въ Коприщенския Балканъ.

Sanicula L.

S. europaea L. По сѣнчеститѣ гористи мѣста около Кула, Бѣлоградчикъ, Коприщица, Клисуре. Обичновено.

Araliaceae Juss.**Hedera L.**

H. Helix L. По гориститѣ и скалисти мѣста около Бѣлоградчикъ, Петроханъ, Коприщица. Обичновено.

Corneae DC.**Cornus L.**

C. mas L. Изъ гориститѣ мѣста и храсталацитѣ около Кула, Бѣлоградчикѣ, Берковица, Коприщица, Клисуре. Обикновено.

C. sanguinea L. Край синоритѣ на нивитѣ, лозята и храсталацитѣ около Плѣвентѣ, Свищовѣ (Рамнаровѣ), с. Козлубликѣ (Аврамовѣ). Обикновено.

Loranthaceae Don.**Loranthus L.**

L. europaeus L. Срѣща се около с. Арнаутларѣ между Варна и Месемврия по джбовитѣ дървета. Доста обилно (д-ръ Петковѣ).

Viscum L.

V. album L. По овощнитѣ дървета около с. Кесарево (Недевѣ) (Търновско).

Caprifoliaceae Rich.**Viburnum L.**

V. Lantana L. По храсталацитѣ и синоритѣ на нивитѣ между Видинѣ и Кула, Берковица Обикновено.

Sambucus L.

S. racemosa L. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста въ Троянския и Берковския балканѣ, а също на Петроханѣ откъмъ сѣверния склонѣ край шосето, което води за Клисуре. Доста разпространено. Цъпти прѣзъ май.

S. nigra L. Доста разпространено около Видинѣ, Кула, Берковица, Коприщица, с. Кесарево (Търновско).

S. Ebulus L. Разпространено по сѣнитѣ мѣста.

Adoxa L.

A. Moschatellina L. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста и храсталацитѣ въ Коприщенския балканѣ. Малко разпространено.

Lonicera L.

L. Xylosteum L. Срѣща се рѣдко въ Берковския балканъ.

L. nigra L. Разпространено по Петроханъ и Комъ при Берковица.

Rubiaceae Juss.**Rubia L.**

R. tinctorum L. Доста разпространено изъ лозята около Варна (д-ръ Петковъ) и на избата около Плъвенъ.

Galium L.

G. rubioides L. (*G. articulatum* Lam., *G. geniculatum* R. S.). По трѣвнатитѣ мѣста при с. Кесарево (Недевъ) (Търновско).

G. rotundifolium L. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста въ Коприщенския балканъ и с. Клисуре при Петроханъ.

G. Schultesii Vest. Край сѣнчеститѣ гористи мѣста на Петроханъ, долината на Камчия (д-ръ Петковъ, Яневъ). Обикновено.

G. Mollugo L. (*G. elatum* Thuil., *G. album* Frsk.). По трѣвнатитѣ мѣста и храсталацитѣ вредъ около Видинъ, Кула, Бѣлоградчикъ, Берковица, Коприщица, Плъвенъ, долината на Камчия (Яневъ). Разпространено.

G. palustre L. По влажнитѣ трѣвнати и водни мѣста въ долината на Бѣли-Осъмъ около Троянъ (Ст. Грънчаровъ), между Коприщица и Клисуре, Елена (Поповъ). Обикновено.

G. verum L. По трѣвнатитѣ мѣста и ливадитѣ между Видинъ и с. Новоселци, Коприщица, Бѣлоградчикъ, Гинци, Камчия. Доста разпространено.

G. aureum Vis. По ливадитѣ и трѣвнатитѣ мѣста между с. Гинци и с. Бучино.

G. pigrum L. По пукнатинитѣ на сухитѣ скали на Комъ и Петроханъ. Срѣща се рѣдко.

G. Aparine L. По орнитѣ и трѣвнатитѣ мѣста при с. Долни Ломъ около Бѣлоградчикъ, долината на Камчия (Яневъ). Обикновено.

G. tricornis Wth. По нивитѣ между Гинци и Бучино. Малко разпространено.

G. Cruciata Scop. По трѣвнатитѣ мѣста и храсталацитѣ между Видинъ и Кула, Бѣлоградчикъ, Плъвенъ, Коприщица. Твърдѣ разпространено.

G. vernum Scop. (*G. Bauhini* R. Sch., *G. Haleri* K. Sch., *G. Scopolii* Vill.). По трѣвнатитѣ мѣста при Берковица.

G. pedemontanum All. (*G. retrosum* DC., *G. reflexsum* Pr.). По сухитѣ камънисти мѣста при с. Долни-Ломъ около Бѣлоградчикъ, а сѣщо при с. Александрово, Коприница, на Каялъка при Плѣвенъ. Твърдѣ разпространено.

***Asperula* L.**

A. argense L. Изъ нивитѣ и трѣвнатитѣ мѣста между Видинъ и Кула, Бѣлоградчикъ, Бучино при София, Плѣвенъ, долината на Камчия. Обикновено.

A. taurina L. Между храсталацитѣ при Кула, с. Мивре и Угърчинъ (Ловчанско). Обикновено.

A. odorata L. Въ сѣнчеститѣ гористи мѣста около Коприница, Клисюра, с. Тикя, Петроханъ. Доста разпространено.

A. humifusa MB. (*A. debilis* Ledb.). Съвсѣмъ рѣдко около Видинъ.

A. graviolens MB. (*A. humelica* Boiss.). Разпространено въ долината на Камчия (Ямсъ).

A. capitata Kit. По трѣвнатитѣ скалисти склонове на Вѣженъ (Сжевъ). Доста разпространено.

***Crucianella* L.**

C. oxiloba Jka. По сухитѣ камънисти мѣста около Кула и Камчия.

C. graeca Boiss. (*C. monspeliaca* Fl. Gr.). Изъ трѣвнатитѣ камънисти мѣста на Бунарджика около Пловдивъ. Твърдѣ разпространено. Цѣфти прѣзъ юни.

***Sherardia* L.**

S. arvensis L. По нивитѣ и трѣвнатитѣ мѣста при с. Александрово около Бѣлоградчикъ, с. Долни-Ломъ, Гинци около София. Твърдѣ разпространено.

***Valerianeae* DC.**

***Valeriana* L.**

V. officinalis L. По камъниститѣ трѣвнати влажни мѣста и храсталацитѣ при Берковица, с. Грамада, Коприница, с. Гинци около София, Свищовъ, Плѣвенъ. Доста разпространено.

V. tripteris L. По камънистите и трѣвнатитѣ мѣста въ Коприщенския, Троянския и Тетевенския балванъ. Твърдѣ разпространено.

Valerianella Hall.

V. olitoria Poll. По камънистите и трѣвнатитѣ мѣста около Плъвенъ, Свищовъ, Бѣлоградчикъ, Гинци около София, р. Камчия. Обикновено.

V. Morisonii DC. (*V. dentata* Poll.). По трѣвнатитѣ мѣста въ долината на Искъръ (Яневъ) и Новоселци при София.

V. corymbata DC. (*V. hamosa* Bast.). По камънистите мѣста между с. Тикия и Коприщица. Малко разпространено.

V. membranacea Lois. (*V. tridentata* Stev.). По необработенитѣ мѣста въ долината на Камчия (Яневъ) и Новоселци при София.

Dipsaceae DC.

Scabiosa L.

S. Columbaria L. По трѣвнатитѣ мѣста въ Берковския и Коприщенския балванъ. Обикновено.

S. Columbaria L. var. *Petkoffii* Urumoff. По трѣвнатитѣ мѣста и пасбищата на Дюзъ-Чалъ и Вѣженъ (Н. Сжевъ).

S. lucida Vill. По трѣвнатитѣ мѣста на Комъ при Берковица и Петроханъ.

S. ochroleuca L. По трѣвнатитѣ мѣста около Бѣлоградчикъ, Берковица, с. Тикия, Клисурса, между Гинци и Бучино, р. Камчия. Твърдѣ разпространено.

S. tripaefolia Friv. По пуститѣ и камънисти мѣста между Карнарскитѣ ханове и с. Тикия. Малко разпространено.

S. uscanica L. По трѣвнатитѣ мѣста въ долината на Камчия (Яневъ) и с. Св. Влакъ (д-ръ Петковъ).

S. micrantha Dsf. (*S. sicula* Dsf., *S. Bieberstenii* R. Sch.). По сухитѣ камънисти мѣста при с. Бѣли-Мѣлъ между Бѣлоградчикъ и Берковица, въ долината на Искъръ, Плъвенъ. Обикновено.

Succisa Meh.

S. pratensis Meh. (*Scabiosa Succisa* L.). По високитѣ планински ливади и пасбища около Баташкото блато (д-ръ Петковъ) и Коприщенския балванъ. Обикновено.

Dipsacus L.

D. laciniatus L. Край пштицата и влажнитѣ мѣста при село Грамада около Кула, Берковица, долината на Искъръ (Яневъ) и Глава Панега.

D. pilosus L. Изъ сѣнчеститѣ гористи и влажни мѣста въ Петроханския и Коприщенския балканъ. Разпространено.

Cephalaria Schrad.

C. transsilvanica Schrad. (L.). По необработенитѣ мѣста и край пштицата около Видинъ, Бѣлоградчикъ, Берковица, Новоселци при София. Обикновено.

Knautia Coult.

K. orientalis L. (*K. propontica* L.). По нивитѣ и трѣвнатитѣ мѣста въ долината на Камчия (Яневъ) и Бургасъ.

K. hybrida Coult. (*Trichera mutabilis* Schrd.). По нивитѣ, необработенитѣ мѣста и пштицата въ долината на Искъръ (Яневъ).

K. argensis L. По трѣвнатитѣ мѣста и ливадитѣ при с. Бойница около Кула, Берковица, Бучино, Коприщица (Бозевъ).

K. macedonica Grsb. b) subsp. *lyrophylla* Vis. et Rančić. По трѣвнатитѣ мѣста въ долината на Камчия (Яневъ). Срѣща се рѣдко.

K. ambigua Boiss. По трѣвнатитѣ мѣста между с. Тивия и Клисуре.

K. drymeja Neuff. (*K. silvatica* Rančić.). Край сѣнчеститѣ гористи и каменисти мѣста въ Коприщенския балканъ (Баевъ) и Богданъ. Обикновено.

Compositae L.**I. Corymbiferae Juss.****Bidens L.**

B. cernua L. Край поточнитѣ и мочурливитѣ мѣста въ долината на Искъръ, Глава Панега и Бѣлоградчикъ.

B. orientalis Vel. Край поточнитѣ и мочурливитѣ мѣста около Глава Панега, въ долината на Камчия, Искъръ, Плъвенъ, с. Гинци и Бѣлоградчикъ.

Doronicum L.

D. cordifolium Sternb. (*D. Columne* Ten.). По камъниститѣ склонове въ Берковския и Коприщенския балканъ (Бозевъ).

D. hungaricum Rchb. (*D. longifolium* Grsb., *D. plantagineum* Sch.). По камъниститѣ склонове надъ маритѣ при с. Крушуна (Севлиевско), Плѣвентъ, Петроханъ. Обичновено.

D. austriacum Jcq. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста въ Коприщенския балканъ и на Богданъ (Баевъ).

Senecio (L).

S. viscosus L. (*S. glutinosus* Schur.). Въ сѣнчеститѣ гористи мѣста въ Коприщенския балканъ (Бозевъ). Разпространено.

S. vulgaris L. По долината на Искъръ. Срѣща се рѣдко.

S. vernalis WK. (*S. peduncularis* Grsb. Spic., *S. crassifol.* Fl. Gr., *S. vernus* Urv.). По орницитѣ и трѣвнатитѣ мѣста около Плѣвентъ, Глава Панега, Кула, Берковица, Бургазъ (д-ръ Петковъ). Обичновено.

S. nebrodensis L. (*S. rupestris* WK., *S. montanus* Hre). По сухитѣ каменисти склонове по Мара-Гидикъ, Юмрукъ-Чалъ (Табакъвъ), Дюзъ-Чалъ (Н. Сжевъ), Вѣженъ. Доста разпространено.

S. squalidus L. По трѣвнатитѣ мѣста при Гинци около София и Бѣлоградчикъ (Шкорпилъ).

S. erucifolius L. (*S. tenuifolius* Jcq.). b) var. *cinereus* Vel. По трѣвнатитѣ мѣста между Бѣлоградчикъ и Берковица.

S. Jacobaea L. По трѣвнатитѣ мѣста около Клисура и долината на Искъръ (Яневъ).

S. macedonicus Grsb. (*S. orientalis* Friv.). Това хубаво растение тая година за прѣвъ пѣтъ събирахъ изъ храсталацитѣ отдѣсно на шосето, което води отъ с. Гинци за София. Тукъ то е извънредно много разпространено. Цѣфти прѣвъ юни и юли.

S. nemorensis L. (*S. Jacquinianus* Rchb., *S. octoglossus* DC.). По гориститѣ мѣста на Петроханъ и Коприщенския балканъ.

S. parposus Rchb. По камъниститѣ склонове на Вѣженъ, (Н. Сжевъ) и Комъ при Берковица (Веленовски).

S. erraticus Bert. (*S. barbareaefolia* Krock.). По влажнитѣ трѣвнати мѣста между Клисура и Коприщица, а сжщо въ долината на Камчия и Чаиръ-къой (д-ръ Петковъ).

Anthemis L.

A. tinctoria L. По орницитѣ и трѣвнатитѣ мѣста около Видинъ, Кула, Бѣлоградчикъ, Коприщица, София. Доста разпространено.

A. austriaca Jsq. Изъ орницитѣ между с. Бучи и с. Гинци около София.

A. carpatica WK. По скалиститѣ склонове на Вѣженъ и въ Тетевенския балканъ.

A. montana L. По сухитѣ скалисти мѣста въ Коприщенския Балканъ (Баевъ). Обикновено.

A. argvensis L. По орницитѣ и влажнитѣ пѣсъчливи мѣста край р. Видъ около Плѣвенъ, Свищовъ, Бѣлоградчикъ. Твърдѣ разпространено.

A. ruthenica MB. (*A. Neilreichii* Orttn., *A. pontica* Urv.). По нивитѣ, лозята и пштитата на Избата около Плѣвенъ, Свищовъ (Рамнаровъ), Бѣлоградчикъ, Видинъ. Съвсѣмъ обикновено. Цѣфти прѣзъ май и юни.

A. Cotula L. (*Maruta* Cot. DC., *M. foetida* Cass.). По пуститѣ мѣста и пштитата при с. Грамада около Кула, Берковица. Обикновено.

Achillea L.

A. Millefolium L. По сухитѣ трѣвнати мѣста около Видинъ, с. Бѣли-Мѣлъ, Кула, Бургазъ, Анхияло (д-ръ Петковъ), Коприщица (Бозевъ). Обикновено.

A. tanacetifolia All. (*A. magna* All., *A. distans* WK. *A. dentifera* DC.). По трѣвнатитѣ мѣста въ Коприщенския балканъ (Баевъ).

A. odorata Koch. Въ долината на Камчия (Яневъ).

A. erithmifolia WK. (*A. nobilis* Roch., *A. diversifolia* Schur., *A. leptophylla* CK.). По трѣвнатитѣ мѣста около Бѣлоградчикъ (Христовъ), Коприщица (Бозевъ). Доста разпространено.

A. nobilis L. b) subsp. *Neilreichii* Kerner. По трѣвнатитѣ мѣста около Гидинъ и Берковица.

A. grandifolia Friv. (*A. peucedanifolia* Grsb., *A. cuneata* Sch. B.). По скалиститѣ и трѣвнати мѣста подъ крѣпостта около Бѣлоградчикъ, Коприщица и Богданъ (Баевъ). Доста разпространено.

A. clupeolata Sm. По сухитѣ варовити скали на Каялъза около Плѣвенъ, Балчикъ (д-ръ Петковъ), въ лозята при Варна. Твърдѣ разпространено.

A. compacta Wld. (*A. sericea* Jka., *A. glomerata* MB., *A. coarctata* Poir.). По сухитѣ трѣвнати мѣста вредъ около Бѣлоградчикъ. Разпространено. Цѣфти прѣзъ юни и юли.

A. lingulata WK. (*A. buglossis* Friv.). По планинскитѣ трѣвнати мѣста и пасбищата по Берковския и Коприщенския балканъ. Обикновено. Цѣфти прѣзъ юли, августъ.

A. ageratifolia Sibt. (*A. serbica* Petrovič). По сухитѣ варовити скали на Вѣженъ (Н. Сжевъ). Обикновено.

Leucanthemum Lam.

L. vulgare Lam. (*Chrysanthemum* Leuc.). По ливадитѣ и трѣвнатитѣ мѣста около Видинъ, Берковица, с. Гинци и Коприщица. Обикновено.

Tanacetum L.

T. vulgare L. (*Pyrethrum* vulg. K.). По трѣвнатитѣ мѣста при с. Бойница при Кула, с. Долни Ломъ, Коприщица. Обикновено.

Pyrethrum G.

P. corymbosum W. (L.). Край гориститѣ мѣста около Плѣвенъ, Кула, Бѣлоградчикъ, с. Лѣтница (Ловчанско), с. Крушуна (Севлиевско) Троянъ, Тузлукътъ. Съвсѣмъ обикновено.

P. corymbosum W. (L.) var. *cinereum* Griseb. Изъ храсталацитѣ и гориститѣ мѣста вредъ около Троянъ. Разпространено.

P. Parthenium Sm. (L.) По гориститѣ камънисти и сѣнчести мѣста около Берковица, Петроханъ, Коприщица, Клисура, Троянъ. Доста разпространено.

P. macrophyllum WK. (*Achillea sambucifolia* Dsf.). Въ сѣнчеститѣ гористи и влажни мѣста въ Коприщенския балканъ (Басевъ).

Matricaria (L.).

M. Chamomilla L. По необработенитѣ и пуститѣ мѣста, както и край пшiticата вредъ около Видинъ, Кула, Бѣлоградчикъ, Берковица, Коприщица. Съвсѣмъ разпространено.

Chamaemelum Vis.

C. inodorum Vis. (*Matricaria inod.* L.). По необработенитѣ мѣста въ долината на Камчия (Яневъ).

C. trichophyllum Boiss. (*Chrysanthemum tenuifolium* Kit.). Изъ нивитѣ и трѣвнатитѣ мѣста между с. Бучи и Гинци около София и Берковица. Обикновено.

Artemisia L.

A. scoraria WK. По пуститѣ и пѣсчливи мѣста около село Върбовка при Видинѣ, Коприщица. Обикновено.

A. pontica L. По трѣвнатитѣ мѣста около Балчикъ и Камчия (д-ръ Петковъ).

A. taurica MB. (*A. fragrans* Willd.). Разпространено по сжитѣ мѣста.

A. vulgaris L. По трѣвнатитѣ мѣста и край храсталацитѣ около Бѣлоградчикъ, Берковица, Коприщица. Обикновено.

A. annua W. Изъ орницитѣ, пуститѣ мѣста и пштитата вредъ около Видинѣ, Кула, Берковица, София, Свищовъ. Разпространено.

A. Absinthum L. По сжитѣ мѣста доста разпространено.

A. camphorata Vill. По камъниститѣ склонове въ Коприщенския балканъ (Бозевъ). Срѣща се рѣдко.

Helichrysum G.

H. arenarium DC. var. *ponticum* Vel. Твърдѣ разпространено по дюнитѣ около Месемврия (д-ръ Петковъ).

Gnaphalium (L.).

G. luteo-album L. По пѣсчливитѣ пусти мѣста край рѣката Бѣли-Осъмъ, Троянския манастиръ (Ст. Грънчаровъ). Доста разпространено.

G. uliginosum L. По влажнитѣ мѣста около Коприщица (Бозевъ).

G. silvaticum L. (*G. rectum* Sm., *G. alpigenum* CK., *G. Sophiae* Hldr.). Изъ гориститѣ мѣста въ Берковския, Петроханския и Коприщенския (Баевъ) балканъ. Съвсѣмъ обикновено.

G. dioicum L. (*Antenaria dioica* Gaert, *G. alpinum* CAM.). По трѣвнатитѣ и камъниститѣ мѣста въ Берковския и Петроханския балканъ, а сжщо на Вѣженъ (Н. Сжевъ). Доста разпространено. Цѣфти прѣзъ май и юни.

Filago L.

F. germanica L. var. *lutescens* Jord. По сухитѣ пасбища и орницитѣ при с. Прѣвала около Бѣлоградчикъ, Клисурѣ. Долината на Камчия. Обикновено.

F. arvensis L. По трѣвнатитѣ мѣста и орницитѣ около Кула, Видинъ, Коприщица, край р. Искъръ. Доволно разпространено.

Aster (L).

A. Amellus L. Изъ храсталацитѣ между Видинъ и Кула (Р. Христовъ). Срѣща се рѣдко.

Solidago L.

S. Virgaurea L. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста на Петроханъ, Бѣлоградчикъ и Коприщица (Баевъ).

Erigeron L.

E. acris L. По тревнатитѣ мѣста въ Беревския и Коприщенския балканъ.

E. canadense L. По необработенитѣ и пуститѣ мѣста около Варна (д-ръ Петковъ) и Видинъ (Р. Христовъ).

Bellis L.

B. perennis L. По пасбищата и трѣвнатитѣ мѣста около Кула, Бѣлоградчикъ, Клисурѣ, Коприщица, с. Тикия, с. Новоселци при София. Твърдѣ разпространено.

Telekia Bmg.

T. speciosa Bmg. (*Bupthalmum cordifolium* Lit, *T. ovata* СК.). Изъ сѣнчеститѣ гористи и крайпоточни мѣста въ Беревския, Петроханския и Коприщенския балканъ. Разпространено.

Jnula (L).

J. Helenium L. По влажнитѣ гористи мѣста между Кула и Бѣлоградчикъ, Берковица, въ долината на Искъръ и Коприщица (Бозевъ). Обикновено.

J. hirta L. По присойнитѣ камънисти мѣста между Кула и Бѣлоградчикъ, Бучино.

J. salicina L. По трѣвнатитѣ мѣста около с. Бучино и Клисура. Малко разпространено.

J. germanica L. (*J. orientalis* Willd., *J. micranthos* Poir., *J. media* MB.). По трѣвнатитѣ мѣста при с. Бойница, въ долината на Искъръ, Глава Панега, Плевенъ. Обикновено.

J. Conyza DC. Въ сѣнчеститѣ гористи мѣста между Видинъ и Бѣлоградчикъ (Р. Христовъ).

Jnula Oculus Christi L. (*J. campestris* Bess., *J. montana* MB. поп L.). По сухитѣ камънисти мѣста при с. Долни-Ломъ около Бѣлоградчикъ. Твърдѣ разпространено. Цѣфти прѣзъ юни.

J. Britanica L. Край блатиститѣ и влажнитѣ мѣста около Видинъ, Берковица, София, Глава Панега, с. Кесарево (Недевъ) (Търновско). Обикновено.

Pulicaria G.

P. vulgaris Gaertn. (*Jnula Pul.* L., *P. undulata* CAM). Край блатиститѣ и влажнитѣ мѣста около Видинъ и с. Чаиръ-кьой (д-ръ Петковъ).

P. dysenterica Gaertn. Край рѣчнитѣ и влажни мѣста между Кула и Бѣлоградчикъ, р. Камчия, с. Видрапе (Ловчанско).

Eupatorium L.

E. cannabinum L. Изъ сѣнчеститѣ гористи и крайпоточни мѣста въ долината на Искъръ, Камчия, Чаиръ-кьой (д-ръ Петковъ), Коприщица и с. Долни-Ломъ при Бѣлоградчикъ.

Adenostyles Cass.

A. albifrons Rechb. (*A. albida* Cass., *Cassalia alpina* a) L., *C. tomentosa* Jcq.). Край изворнитѣ мѣста въ Берковския и Петроханския балканъ.

Petasites G.

P. officinalis Mch. (*Tussilago Petas.* L., *Pet. ochroleucus* Boiss.). Въ сѣнчеститѣ гористи мѣсто въ Коприщенския балканъ (Бозевъ).

P. albus L. По сѣнчеститѣ влажни и мочурливи мѣста въ Берковския балканъ.

Homogine Cass.

H. alpina Cass. (*Tussilago alpina* a) L.). По планинскитѣ пасбища и поляни на Вѣженъ (Н. Сжевъ). Обикновено.

Tussilago (L.).

T. Farfara L. Край воднитѣ и мочурливитѣ мѣста между Кула и Бѣлоградчикъ, Берковица, Петроханъ, Коприщица. Твърдѣ разпространено.

II. Cynaroccephalae Juss.**Echinops L.**

E. sphaerocephalus L. По трѣвнатитѣ мѣста при с. Бѣли-Мѣлъ между Бѣлоградчикъ и Берковица, Пловдивъ и Новоселци при София.

E. banaticus Roch. Изъ храсталацитѣ и трѣвнатитѣ мѣста въ долината на Камчия (д-ръ Петковъ), Бѣлоградчикъ, Глава Панега, Новоселци при София. Обикновено.

E. microcephalus S. S. По трѣвнатитѣ мѣста въ долината на Камчия (д-ръ Петковъ).

Carlina L.

C. acanthifolia All. По сухитѣ трѣвнати мѣста и пасбищата надъ с. Шипово (Троянско) край пътя който води за с. Рибарица (Тетевенско).

C. vulgaris L. По сухитѣ камънисти трѣвнати мѣста около с. с. Видраре и Гложане.

Xeranthemum L.

X. annuum L. По сухитѣ трѣвнати мѣста при с. Бойница около Кула, Берковица, Гинци около София, въ долината на Искъръ (Яневъ), Плѣвенъ, Коприщица (Бозевъ). Доста разпространено.

X. cylindricum S. S. По трѣвнатитѣ мѣста между Видинъ и Кула, с. Боровица, Новоселци. Обикновено.

Lappa Trn.

L. minor DC. Разпространено около Видинъ, Кула, Берковица, София, Плѣвенъ.

L. major Gaertn. Край храсталацитѣ и гориситѣ мѣста при Коприщица и долината на Искъръ.

Onopordon L.

O. Acanthium L. Край пѣтищата и пуститѣ камънисти мѣста около Кула, Видинъ, Бѣлоградчикъ, с. Гинци, Коприщица, Плѣвень. Обикновено.

O. tauricum Wlld. (O. virens DC.). По сухитѣ камънисти мѣста при Стамапулъ (д-ръ Петковъ).

Chamaerence DC.

C. afra DC. (Cirsium cynaroides Grsb., Cirsium afra DC.). По присойнитѣ камънисти и сухи мѣста край шосето между с. Гинци и София. Съвсѣмъ разпространено.

Picnomon Cass.

P. asagna Cass. Край пѣтищата и трѣвнатитѣ мѣста около Никополь, Луковитъ, Романъ, с. Бѣли-мѣлъ между Бѣлоградчикъ и Берковица. Твърдѣ разпространено.

Cirsium Scr.

C. armatum Vel. По трѣвнатитѣ мѣста на Комъ и Петроханъ.

C. lanceolatum Scr. Край пѣтищата, храсталалитѣ и камънитѣ мѣста между Видинъ и Бѣлоградчикъ (Р. Христовъ), Балчикъ, Стамапулъ и Варна (д-ръ Петковъ). Обикновено.

C. sanum Mch. По влажнитѣ ливади и трѣвнатитѣ мѣста въ долината на Искъръ (Яневъ).

C. arvense Scr. (C. incanum MB., serrat. ciliata MB.). Въ нивитѣ и трѣвнатитѣ мѣста около Бѣлоградчикъ, Видинъ, Берковица, София. Обикновено.

Carduus (L.).

C. Personata Jacq. По влажнитѣ сѣнчести мѣста въ Петроханъ и Коприщенския балканъ.

C. alpestris WK. По камъниститѣ мѣста. По сѣшитѣ мѣста разпространено.

C. collinus WK. (*C. sandicans* WK.). По сухитѣ камънисти мѣста между Кула и Бѣлоградчикъ, Карлуковския манастиръ. Обикновено.

C. acanthoides L. Край пѣтищата и пуститѣ мѣста около Видинъ, Берковица, Коприщица, с. Гинци. Обикновено.

Jurinea Cass.

J. arachnoidea Bge. (*J. Ledebourii* Bge., *Carduus mollis* MB.). По присойнитѣ камънисти и трѣвнати рѣтлини около Свищовъ, Плѣвень, Карлуковския манастиръ. Обикновено.

J. albicaulis Bunge. *Flora Bulgarica Suppl. I.* p. 167. По пѣсьчливитѣ мѣста при Бургазъ и с. Кюприя (д-ръ Петковъ).

Serratula (L).

S. tinctoria L. По трѣвнатитѣ мѣста и ливадитѣ около Баташеото блато (д-ръ Петковъ), Плѣвень и Коприщица.

Carthamus (L).

C. lanatus L. (*C. tauricus* MB., *C. creticus* L., *Kentrophyllum lanatum* DC.). Край пѣтищата и сухитѣ камънисти мѣста около Плѣвень, Свищовъ, Никополь, Луковитъ, долината на Искъръ, Видинъ, Кула, Бѣлоградчикъ. Обикновено.

Centaurea (L).

C. euxina Vel. *Flora Bulgarica* p. 304. Край морскитѣ пѣсьчливи мѣста около Кюприя, Стамапулъ и Бургазъ (д-ръ Петковъ). Обикновено.

C. Jascea L. По трѣвнатитѣ мѣста около Кула, Берковица, Коприщица, Чучуртъ (д-ръ Петковъ). Обикновено.

C. Jascea L. var. *descripiens* Th. По трѣвнатитѣ мѣста на Петроханъ, Чучуртъ и Камчия (д-ръ Петковъ). Обикновено.

C. nigrescans Welld. По трѣвнатитѣ мѣста на Комъ и Коприщенския балканъ (Бозевъ).

C. nervosa Welld. Разпространено по сѣщитѣ мѣста.

C. Cyanus L. Между посѣвитѣ и трѣвнатитѣ мѣста около Кула, Бѣлоградчикъ, с. Живовица, Гинци, Коприщица. Обикновено.

C. orbelica Vel. *Fl. blg.* p. 310. По планенскитѣ трѣвнати мѣста и ливади въ Коприщенския балканъ и на Вѣженъ (Бозевъ).

C. maculosa Lam. (*C. paniculata* MB, *C. Biebersteinii* DC.). Твърдѣ рѣдко между с. Бучино и Гинци около София, въ долината на Искъръ.

C. diffusa Lam. (*C. amorphila* Bess., *C. parviflora* Fl. Gr., *C. calolepis* Boiss.). По сухитѣ трѣвнати мѣста около Свищовъ (Рамнаровъ), Никополъ (Паровъ), Созополъ (д-ръ Петковъ).

C. squarrosa Welld. По трѣвнатитѣ мѣста между Бургазъ и Месемврия (д-ръ Петковъ) и въ долината на Камчия (Яневъ).

C. orientalis L. (*C. rigidifolia* Bess.). По сухитѣ трѣвнати мѣста около Свищовъ (Рамнаровъ), Плевенъ, Варна, Пловдивъ, с. Вълчезъ между Кула и Бѣлоградчикъ. Доста разпространено. Цвѣти прѣзъ юни и юли.

C. Scabiosa L. По трѣвнатитѣ мѣста около Берковица. Обичновено.

C. Scabiosa L. subsp. *spinolosa* Roch. По трѣватитѣ мѣста край посето Видинъ—Кула (Р. Христовъ).

C. stereophylla Bess. По трѣвнатитѣ мѣста въ долината на Искъръ (Яневъ) и Новоселци.

C. saloniata Vis. (*C. latisquama* DC., *C. centauroides* DC., *C. tatarica* Friv., *C. collina* Fl. Gr.). Въ долината на Камчия и с. Арнаутларъ (д-ръ Петковъ).

C. saloniata Vis. β) *Stribnyi* Vel. Fl. blg. p. 325. По трѣвнатитѣ мѣста около Созополъ и Бурхамъ (д-ръ Петковъ).

C. solstitialis L. По пуститѣ мѣста и край пшеницата около Бургазъ (д-ръ Петковъ), Видинъ, Бѣлоградчикъ, Плевенъ, София, Коприщица (Бозевъ). Твърдѣ разпространено.

C. Calcitrapa L. Край посето Гинци—София, Кула, Бургазъ, Анхияло, долината на Камчия (д-ръ Петковъ).

C. iberica Srev. (*C. Calcitrapa* DC., *C. macracantha* Hldr., *C. aegyptica* Fl. Gr., *C. Nneana* Boiss.). По пуститѣ мѣста и пшеницата около Плевенъ, Пловдивъ, Видинъ. Достаразпространено.

Crupina Cass.

C. vulgaris L. (*Centaurea Crupina* L., *Serratila Crupina* Vill., *Crupina pauciflora* L.). По сухитѣ камънисти и трѣвнати мѣста на Каялъка около Плевенъ, с. Грамада между Кула и Бѣлоградчикъ, Новоселци около София, Троянъ, долината на Искъръ (Яневъ). Доста разпространено.

III. Cichoriaceae Juss.

Mulgedium Cass.

M. tatarica DC. По трѣвнатитѣ мѣста около Анхияло (д-ръ Петковъ), а също и при с. Арнаутларъ.

Sonchus L.

S. oleraceus L. (*S. ciliatus* Lam., *S. laevis* Vit.). По орницитѣ и пуститѣ мѣста между Видинъ и с. Бойница, Бѣлоградчикъ, Коприщица, въ долината на Искъръ, Свищовъ, Севлиево, Габрово. Обичновено.

S. arvensis L. По сѣжитѣ мѣста разпространено.

S. uliginosus MB. (*S. Nymanii* Tin.). По необработенитѣ и влажнитѣ мѣста въ долината на Искъръ и Бѣлоградчикъ (Р. Христовъ).

Lactuca L.

L. Scariola (*L. augustana* All., *L. albicaulis* Boiss., *L. silvestris* Lam., *L. coriacea* Sch. B., *S. dubia* Jord.). По необработенитѣ мѣста и край пштитата около Кула, Берковица, между Коприщица и Клисура (Бозевъ), Плѣвенъ, София. Обичновено.

L. saligna L. (*L. scutellaria* CK., *L. caucasica* CK.). По трѣвнатитѣ мѣста около с. Арнаутларъ, Варна.

L. muralis Fr. (L.). Въ сѣнчеститѣ гористи мѣста при с. Александрово, Бѣлоградчикъ, Клисура, Коприщица, Плѣвенъ, Глава-Панега. Обичновено.

Prenanthes L.

P. rugifera L. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста въ Берковския Коприщенския балканъ. Твърдѣ разпространено.

Chondrilla L.

C. juncea L. По пуститѣ и трѣвнати мѣста около Месемврия (д-ръ Петковъ).

Taraxacum Juss.

T. officinale Web. (*Leontodon Taraxacum* L., *T. Dens leonis* Dsf.). По трѣвнатитѣ мѣста и ливадитѣ около Свищовъ, Плѣвенъ, Видинъ, Кула, Бѣлоградчикъ, Берковица, Коприщица. Обичновено,

T. serotinum Poir (WK). (*T. lanuginosum* Noë, *T. syriacum* Boiss.). По дюнитѣ около Месемврия (д-ръ Петковъ).

Crepis L.

C. rhoedifolia MB. По орницитѣ и пуститѣ мѣста въ долината Камчия, Стамапулъ (д-ръ Петковъ), Коприщица (Бозевъ).

C. setosa Hall. (*C. hispida* WK.). Изъ ливадитѣ, трѣвнатитѣ мѣста и пѣтищата около с. Кесарево (Недевъ), с. Бѣли-Осъмъ (Ст. Грънчарово) около Троянъ, Тетевенъ, Плъвенъ, между Бѣлоградчикъ и Берковица, Коприщица. Твърдѣ разпространено.

C. viscidula Froel. (*Hieracium rugenaicum* Roch., *Hieracium ochroleucum* Pančići, *Crepis nigra* Vel.). По високитѣ планински поляни и пасбищата на Комъ и Коприщенския балканъ.

C. pulchra L. Изъ лозята и орницитѣ, както и край пѣтищата вредъ около Кула, Бѣлоградчикъ, Гинци около София. Разпространено.

C. biennis L. По трѣвнатитѣ мѣста и пасбищата въ Берковския, Петроханския и Коприщенския балканъ. Обикновено.

Hieracium L.

H. pilosella L. По пасбищата и трѣвнатитѣ мѣста около Бѣлоградчикъ, с. Грамада, Петроханъ, Коприщица, Плъвенъ. Твърдѣ разпространено.

H. muogum L. р. р. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста при с. Грамада между кула и Бѣлоградчикъ, Берковския и Коприщенския балканъ. Обикновено.

H. racemosum WK. По трѣвнатитѣ мѣста между Глава Панага и с. Абланица.

H. umbellatum L. Въ долината на Искъръ (Яневъ) и Бургазъ (д-ръ Петковъ).

H. villosum Jacq. По камъниститѣ и трѣвнати мѣста на Мара Гидикъ, Дюзъ-чалъ и Вѣженъ (Сжевъ). Обикновено.

H. boreale Fries. Край храсталацитѣ и гориститѣ мѣста около с. Кара-Хасанъ и Козлубликъ (Търновско) (Аврамовъ).

Lagoseris MB.

L. bifida K. (*Trichocrepis bifida* Vis., *L. Ruppelii* Sch. Bip.). По трѣвнатитѣ мѣста около Кула, Берковица, Коприщица. Обикновено.

Tragopogon L.

T. balcanicum Vel. По камъниститѣ склонове въ долината на Искъръ.

T. majus Jacq. (*T. dubium* Vill., *T. livescens* Bess., *T. macrogynus* CAM.). По трѣвнатитѣ мѣста между Бучино и Гинци.

T. pratense L. (*T. minus* Fr.). По ливадитѣ и трѣвнатитѣ мѣста около Кула, Клисуре, Коприщица (Бозевъ). Обичновено.

Scorzonera L.

S. laciniata L. По необработенитѣ мѣста между Свищовъ и Никополъ, Гинци и Бѣлоградчикъ.

S. Jasquiniana Koch. По трѣвнатитѣ мѣста при Новоселци, изъ улицитѣ въ София и Свищовъ (Рамнаровъ). Обичновено.

S. hispanica L. (*S. glastifolia* Wld., *S. taurica* MB.). Изъ храсталацитѣ и камъниститѣ и трѣвнати мѣста при с. Прѣвала между Бѣлоградчикъ, Берковица, Коприщица.

S. rosea WK. По високитѣ планински пасбища и ливади на Дюзъ-чалъ и Вѣженъ (Н. Сжевъ). Твърдѣ разпространено. Цѣфти прѣзъ юли и Августъ.

Picris L.

P. hieracioides L. (*P. umbellata* Nees., *P. grandiflora* Ten., *P. rigida* Ldb.). По ливадитѣ и трѣвнатитѣ мѣста около Берковица, Коприщица, Плѣвентъ. Обичновено.

Leontodon (L) Juss.

L. asper WK. По камъниститѣ и трѣвнати мѣста около Плѣвентъ, Бѣлоградчикъ, въ долината на Искъръ.

L. hastilis L. По трѣвнатитѣ мѣста въ Коприщенския и Берковски балканъ.

Hypochaeris L.

H. radicata L. По трѣвнатитѣ мѣста при с. Седерци около Кула и Клисуре.

H. maculata L. По трѣвнатитѣ мѣста на Петроханъ.

Scolymus L.

S. maculatus L. По трѣвнатитѣ мѣста между Анхияло и Бургазъ (д-ръ Петковъ).

Cichorium L.

C. Jntybus L. По трѣвнатитѣ мѣста и край пштитата около Видинъ, Кула, Бѣлоградчикъ, Берковица, Коприщица. Твърдѣ разпространено.

Lapsana L.

L. communis L. Край хрсталацитѣ въ долината на Искъръ, Берковица, Коприщица, Обикновено.

L. grandiflora MB. Край хрсталацитѣ около Коприщица (Бозевъ) и Берковица.

Ambrosiaceae Lk.

X. spinosum L. По пуститѣ и необработени мѣста, край пштитата вредъ около Видинъ, Кула, Бѣлоградчикъ, Коприщица, София, Плѣвенъ, Свищовъ, Никополь. Твърдѣ разпространено.

X. strumarium L. Разпространено по сщитѣ мѣста.

Campanulaceae Juss.**Symphyandra DC. f.**

S. Wanneri Neuff. (*Campanula Wanneri* Rehb.). По пущнатитѣ на скалитѣ вредъ около Бѣлоградчикъ. Разпространено. Това хубаво ристение за първи пѣтъ събирахъ въ Карловския балканъ прѣзъ 1899 год. гдѣто е много по-малко разпространено. Цѣфти прѣзъ май и юни.

Campanula (L.).

C. sibirica L. (*C. parviflora* Lam., *C. Gundelii* CK.). По сухитѣ трѣвнати мѣста около Плѣвенъ, въ долината на Искъръ, с. Кара-Хасанъ (Търновско). Обикновено.

C. Grosseii Neuff. Край хрсталацитѣ въ долината на Искъръ.

C. lingulata WK. (*C. capitata* Rehb., *C. cichoracea* S. S.). По сухитѣ камънисти и трѣвнати мѣста между Бѣлоградчикъ и Берковица.

C. orbelica Pančić. По високитѣ планински пасбища на Дюзь-чалъ и Вѣженъ (Сжевъ). Доста разпространено.

C. glomerata L. (*C. aggregata* Willd., *C. speciosa* Hgn.). Край храсталацитѣ и гориститѣ мѣста при с. Грамада около Кула, Коприщица. Обичновено.

C. macrostachya Willd. (*C. multiflora* Wk.). По трѣвнатитѣ мѣста и ливадитѣ около Плѣвень на Каялъка, Бургазъ (д-ръ Петковъ), с. Бойница около Кула. Обичновено. Цѣфти прѣзъ май и юни.

C. Trachelium L. b) var. *orientalis* Boiss. (*C. athoa* Boiss.). Изъ храсталацитѣ около Берковица, Бѣлоградчикъ, Коприщица, Искъръ. Обичновено.

C. garunculoides L. (*C. cordifolia* Ck.). Доста разпространено около Кула, Бѣлоградчикъ, Гинци и Коприщица.

C. velutina Vel. По пукнатинитѣ на варовититѣ скали въ Коприщенския балканъ (Базевъ).

C. persicifolia L. Край сѣнчеститѣ гористи мѣста и храсталацитѣ около с. Бойница при Кула, Плѣвень, Свищовъ, Берковица, въ долината на Искъръ. Твърдѣ разпространено.

C. sphaerotrux Grsb. (*C. Welandii* Neuff.). Край храсталацитѣ и гориститѣ мѣста около Бѣлоградчикъ и Коприщица (Базевъ). Обичновено.

C. expansa Friv. По трѣвнатитѣ мѣста на Вѣженъ и Мара-Гидикъ (Н. Сжевъ). Обичновено.

C. foliosa Ten. Разпространено по сѣнитѣ мѣста.

C. hemschinica C. Koch. По високитѣ планински ливади и трѣвнати мѣста на Вѣженъ (Базевъ).

***Specularia* Heist.**

S. Speculum DC. (*Prismatocarpus Speculum* L' Her., Pr. *hirsutus* Ten., *Campanula cordata* Vis.). По орницитѣ и трѣвнатитѣ мѣста около Свищовъ, въ долината на Искъръ. Обичновено.

***Phyteuma* L.**

P. fistulosum Rchb. По трѣвнатитѣ мѣста въ Коприщенския балканъ (Базевъ).

***Podanthum* Den.**

P. canescens Wk. (*P. salignum* Bess.). По трѣвнатитѣ мѣста на Дюзь-чалъ (Н. Сжевъ).

Jasione L.

J. Heldreichii Boiss. По сухитѣ трѣвнати камънисти мѣста въ долината на Камчия, Бѣлоградчикъ, Коприщица (Баевъ), Сръдна-Гора, Сопотъ-Карнарскаитѣ ханове. Твърдѣ разпространено. Цѣфти прѣзъ юни и юли.

J. orbiculata Grsb. var. *balkanica* Urumoff. По високитѣ планински пасбища и трѣвнатитѣ мѣста на Дюзъ-чалъ (Н. Сжевъ).

Bicornes L.**Bruckenthalia Rchb.**

B. spiculifolia Rchb. По високитѣ планински мѣста въ Коприщенския балканъ (Бозевъ) и Дюзъ-чалъ (Сжевъ).

Vaccinium (L).

V. uliginosum L. По високитѣ планински мѣста на Дюзъ-чалъ (Н. Сжевъ).

V. Myrtillus L. По Берковския и Коприщенския балканъ. Разпространено.

Pyrola L.

P. media L. Край гориститѣ мѣста въ Берковския и Коприщенския балканъ.

P. minor L. По сѣщитѣ мѣста. Разпространено.

III. Coroliflorae.**Jasmineae Br.****Jasminum L.**

J. fruticans L. По присойнитѣ камънисти мѣста около с. Св. Власъ (д-ръ Петковъ).

Oleaceae Lndl.**Ligustrum L.**

L. vulgare L. По хресталацитѣ и синоритѣ на нивитѣ и лозята при с. Долни-Ломъ около Бѣлоградчикъ, Глава Панега, Балчикъ (д-ръ Петковъ). Обикновено.

Syringa L.

S. vulgaris L. По камениститѣ мѣста и храсталацитѣ на Каялъка около Плъвенъ, Глава Панега, Карлуковския манастиръ. Доста разпространено.

Fraxinus L.

F. Ornus L. (*Ornus europaea* Pers., *F. rotundifolia* Lam., *F. diversifolia* Koch.). Въ долината на Камчия, Искъръ.

F. excelsior L. По гориститѣ мѣста въ Коприщенския балканъ с. Денизовци (д-ръ Петковъ), Глава Панега. Обичновено.

Asclepiadeae Br.**Periploca L.**

P. graeca L. Край храсталацитѣ вредъ край Черно-море. Разпространено. (Д-ръ Петковъ). Бълг. „бѣсно дърво“.

Cynanchum (L.).

C. acutum L. По пѣсчливитѣ мѣста край Осъмъ между село Лѣтница и с. Александрово (Ловчанско), Варна, Анхияло (д-ръ Петковъ). Твърдѣ разпространено. Цѣфти прѣвъ юли.

Vincetoxicum Mch.

V. laxum Bartl. (*V. officinale* Aust. non L.). По трѣвнатитѣ мѣста въ долината на Искъръ, Коприщица (Бозевъ), Бѣлоградчикъ (Христовъ), Глава Панега. Обичновено.

Marsdenia Br.

M. erecta R. Br. (*Cionura erecta* Grsb.). По пѣсчливитѣ мѣста край морето при Анхияло (д-ръ Петковъ).

Aprocynaeae Br.**Vinca L.**

V. minor L. Изъ храсталацитѣ между Кула и Бѣлоградчикъ.

V. mixta Vel. По камъниститѣ мѣста при с. Кара-Хасанъ (Недевъ) (Търновско).

V. major L. var. *pubescens* Urumoff. Това растение открихъ прѣзъ 1899 год. при с. Микре (Ловчанско), а тая година го на-мѣрихъ въ черковнитѣ дворове въ Тетевенъ и Троянъ. Екземларитѣ, които събирахъ въ Троянъ и Тетевенъ се отличаватъ отъ Микрен-скитѣ само по това, че сж по-голѣми (около 80 с. м.), както лис-тата и цвѣтоветѣ.

Gentianaceae (Juss).

Gentiana (L).

G. cruciata L. По трѣвнатитѣ мѣста и ливадитѣ между Ви-динъ и Бѣлоградчикъ (Р. Христовъ), Софийско поле, Коприщица (Бозевъ). Обикновено.

G. asclepiadea L. Край храсталацитѣ и трѣвнатитѣ мѣста въ Коприщенския балканъ (Баевъ).

G. Pneumonanthe L. По ливадитѣ и трѣвнатитѣ мѣста около Троянъ, въ долината на Бѣли-Осъмъ (Ст. Грънчаровъ), Коприщица (Бозевъ). Цѣфти прѣзъ септември.

G. aestiva R. S. (*G. angulosa* MB., *G. verna* L. var. *angulosa* Grsb.). По високитѣ планински пасбища и трѣвнатитѣ мѣста на Вѣженъ (Н. Сжевъ).

G. bulgarica Vel. По сжитѣ мѣста разпространено.

G. lutescens Vel. По трѣвнатитѣ мѣста и пасбищата на Яворъ-Дѣлъ между Троянъ и Тетевенъ. Извънредно разпространено. Цѣфти прѣзъ септември и октомври.

Erythraea Rich.

E. Centaurium Pers. Изъ ливадитѣ и трѣвнатитѣ мѣста между Видинъ и Новоселци, Бѣлоградчикъ, Коприщица, долината на Искъръ (Яневъ). Твърдѣ разпространено.

E. pulchella Fr. (*E. rammosissima* Pers., *E. caspica* Fisch.). По сжитѣ мѣста.

Limnanthemum Gr.

L. nymphoides Lk. (*L. peltatum* Gm., *Villarsia nymphoides* Vent.). Това растение е толкова много развъдено около Видинъ, изъ бла-тиститѣ мочурливи мѣста, че отъ доста далечно разстояние имъ при-дава жъртъ колоритѣ. Овчарчетата отъ близнитѣ села, които се

бѣха напичили съ това растение, ми казаха, че му казвали „давичен“. Цѣлти прѣвъ юни.

Convolvulaceæ Vent.

Calystegia Br.

C. serium Br. (L.). Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста и хресталацитѣ при с. Бойница около Кула, Бѣлоградчикъ, Берковица, Коприщица (Бозевъ), Главна Панега. Доста разпространено.

Convolvulus (L.).

C. Cantabrica L. По сухитѣ трѣвнати и каменисти мѣста при с. Долни Ломъ около Бѣлоградчикъ, Карлово. Обичновено.

C. Soldanella L. По пѣсчливитѣ мѣста край Черно море около Анхияло, Бургазъ и Месемврия (д-ръ Петковъ).

C. hirsutus Stev. (*C. Sibthorpii* R. S., *C. atriplicifolius* Poir., *C. sagitifolius* Sibth.). Доста разпространено около с. с. Лѣтница, Александрово (Ловчанско).

C. arvensis L. По необработенитѣ мѣста и пштитата вредъ около Видинъ, Кула, Берковица, София, Плевенъ. Разпространено.

Cuscuta L.

C. Epithymum Murr. (L). (*C. minor* DC). Доста разпространено около с. Грамада при Кула.

C. europaea L. (*C. major* DC., *C. brachystyla* CK). Разпространено около Берковица и Коприщица.

Boragineæ Juss.

Turnefortia L.

T. Arguzia Sch. (*Messerschmidia Arguzia* L. f.). По пѣсчливитѣ мѣста около Анхияло, Стамапулъ, Кюприята (д-ръ Петковъ).

Heliotropium L.

H. europaeum L. (*H. subcanescens* Ster.). По орнитѣ и край пштитата около Свищовъ, Никополъ, Видинъ. Обичновено.

Symphytum L.

S. officinale L. По мочурливитѣ и влажнитѣ мѣста при с. Живовица между Бѣлоградчикъ и Берковица, а сѣщо въ долината на Камчия (д-ръ Петковъ). Обикновено. Цѣвти, прѣзъ юни и юли.

S. tuberosum L. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста и храсталацитѣ между Кула и Бѣлоградчикъ, Коприщица (Бозевъ).

Anchusa L.

A. officinalis L. По трѣвнатитѣ мѣста около Созополъ (д-ръ Петковъ).

A. osmanica Vel. По трѣвнатитѣ мѣста при с. Боровица около Бѣлоградчикъ (Р. Христовъ). Обикновено.

A. ochroleuca MB. (*A. angustifolia* Fl. Grae c.). По трѣвнатитѣ мѣста около Плѣвенъ, Свищовъ (Рампаровъ) и Никополъ (Паровъ). Цѣвти прѣзъ юни и юли.

A. italica Belf. (*A. azurea* Rchb.). По трѣвнатитѣ мѣста, пазбищата и патищата вредъ около Плѣвенъ, Никополъ, Бѣлоградчикъ, въ долината на Искъръ. Разпространено.

A. Barrelieri DC. (*Myosotis obtusa* WK). По трѣвнатитѣ и камъниститѣ мѣста при с. Александрово около Бѣлоградчикъ. Рѣдко.

Nonnea Med.

N. pula DC. По сухитѣ трѣвнати мѣста на Каялъка около Плѣвенъ, Свищовъ, с. Прѣвала и с. Живовица между Бѣлоградчикъ и Берковица. Обикновено.

N. atra Grsb. По трѣвнатитѣ мѣста около Свищовъ, Плѣвенъ, с. Кара Хасанъ (Недевъ) (Търновско).

Pulmonaria L.

P. mollis Wolf. (*P. montana* Lej.). Изъ храсталацитѣ около Берковица и Коприщица.

P. azurea Bess. (*P. angustifolia* L. p. p.). Край гориститѣ мѣста около Клисуре (Бозевъ).

Cerintho L.

C. minar (*C. maculosa* MB., *C. ciliata* Ky, *C. macrophylla* B. H., *C. auriculata* Ten., *C. glabra* Scr.). По камъниститѣ и трѣвнати мѣста

на Каялъва около Плевенъ, Никополъ, с. Бойница около Кула, Коприщица (Бозевъ). Твърдѣ разпространено. Цъвти прѣзъ юни, юли.

Echium L.

E. rubrum Jcq. (*E. acutifolium* Lhm., *E. clavatum* Wld.). По трѣвнатитѣ мѣста при с. Бойница около Кула и с. Грамада. Твърдѣ рѣдко.

E. italicum L. Доста разпространено между Свищовъ и Никополъ.

E. altissimum Iacq. (*E. italicum* K. non L., *E. aspergillum* Lam.). По трѣвнатитѣ мѣста край шесето между Видинъ и Кула, Бѣлоградчикъ, Свищовъ (Рамнаровъ). Съвсѣмъ разпространено. Цъвти прѣзъ юни и юли.

E. vulgare L. По необработенитѣ и пуститѣ мѣста около Видинъ, Берковица, с. Гинци, Коприщица. Обикновено.

Onosma L.

O. stellatum WK. По камъниститѣ склонове на Бунарджика при Пловдивъ. Цъвти прѣзъ юни.

O. tauricum Pall. (*O. Orphanideum* Boiss). Въ долината на Камчия. Рѣдко.

Lithospermum L.

L. purpureo-coeruleum L. Край храсталацитѣ около Плевенъ, Глава Панега, Коприщица (Бозевъ). Обикновено.

L. officinale L. По трѣвнатитѣ мѣста и храсталаци при с. Бойница около Кула, Берковица, Коприщица, Глава Панега. Доволно разпространено.

L. argense L. По необработенитѣ мѣста и пасбищата около Кула, Бѣлоградчикъ, с. Гинци, Клисуря. Обикновено.

Myosotis L.

M. palustris Wth. Въ долината на Искъръ. Разпространено.

M. stricta Lnk. По орнитѣ и трѣвнатитѣ мѣста между Кула и Бѣлоградчикъ, Гинци. Обикновено.

M. silvatica Hoffm. Въ сѣнчеститѣ гористи мѣста на Петроханъ и Коприщенския балканъ,

M. alpestris Schm. (*M. montana* M. B., *M. suaviolens* K.) По сжщитѣ мѣста. Разпространено.

M. collina Hoffm. (*M. hispida* Schecht.). Рѣдко, между Клисура и Коприщица (Бозевъ).

M. sparsiflora Mik. Край храсталацитѣ около Плъвенъ и Коприщица. Разпространено.

Cynoglossum (L).

C. officinale L. По трѣвнатитѣ мѣста около Видинъ, с. Долни Ломъ при Бѣлоградчикъ, Коприщица (Бозевъ), Никополъ (Паровъ), Плъвенъ. Обикновено.

C. pictum Ait. (*C. cheirifolium* Scr., *C. creticum* Vill.). По трѣвнатитѣ мѣста около Никополъ (Паровъ). Обикновено.

Echinopspermum Sw.

E. Lappula Lehm (L). По необраотенитѣ и трѣвнатитѣ мѣста около Плъвенъ, Свищовъ, Никополъ, Видинъ, Берковица, Коприщица. Твърдѣ разпространено.

Asperugo L.

A. procumbens L. По пуститѣ и необработенитѣ мѣста вредъ около Никополъ, Бѣлоградчикъ, Коприщица (Бозевъ). Разпространено.

Solanaceae Brtl.

Datura L.

D. Stramonium L. По пуститѣ мѣста и край пштитата вредъ около Видинъ, Кула, Бѣлоградчикъ, Берковица, Коприщица, София, Плъвенъ. Разпространено.

Hyoscyamus L.

H. niger L. По сухитѣ трѣвнати мѣста и пштитата около Никополъ (Паровъ), Видинъ, Бѣлоградчикъ, Коприщица. Доволно разпространено.

Physalis L.

P. Alkekengi L. По трѣвнатитѣ мѣста и храсталацитѣ при Глава Панега и Плъвенъ.

Atropa L.

A. Belladonna L. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста въ Берковския, Петроханския и Коприщенския балканъ. Твърдѣ разпространено. Това растение г. Аврамовъ е намѣрилъ при с. Козлу-Бикъ (Търновско), на мѣстността „Подъ Букака“ въ голѣмо обилие.

Solanum L.

S. Dulcamara L. По храсталацитѣ и синоритѣ на лозята и нивата между Кула и Бѣлоградчикъ, Берковица, Коприщица, въ долината на Искъръ. Обичновено.

Lycium L.

L. barbarum L. Доста разпространено растение въ Видинъ и Бѣлоградчикъ.

Personatae L.**Verbascum L.**

V. thapsiforme Schrad. (**V. cuspidatum Schrad.**). Между с. Текия и Клысура. Рѣдко.

V. phlomoides L. (**V. australe Schrad.**). По голитѣ и сухитѣ поляни, а също и по трѣвнатитѣ мѣста между Видинъ и Кула Берковския балканъ, Искъръ, Камчия, Плѣвень, с. Гюзюкьой (д-ръ Петковъ). Обичновено.

V. ramosum Vis. et Panč. (**V. Heuffelii Neilr.**, **V. bomiciferum Neuff.**, **V. Iankaе Vel.**) По високитѣ планински поляни на Дюзъ-Чалъ, Веженъ (Н. Сжевъ) и Берковския балканъ.

V. Lychnites L. По трѣвнатитѣ мѣста при с. Живоица и въ долината на Искъръ, Стамапулъ (д-ръ Петковъ).

V. austriacum Schott. (**V. orientale Aust. nou MB.**). По трѣвнатитѣ мѣста около с. Пордомъ при Плѣвень.

V. phoeniceum L. По трѣвнатитѣ мѣста и ливадитѣ при с. Бойница, с. Александрово около Бѣлоградчикъ, въ долината на Камчия, Искъръ, Плѣвень, Свищовъ. Обичновено.

V. nigrum L. (**V. macrophyllum CK.**). По трѣвнатитѣ мѣста между Видинъ и Бѣлоградчикъ и въ долината на Камчия (д-ръ Петковъ).

Scrophularia L.

S. canina L. (*S. hrysanthemifolia* W.). По сухитѣ камънисти и трѣвнатитѣ мѣста край шосето между с. Гинци и София. Твърдѣ разпространено. Цъвти прѣзъ май и юни.

S. podosa L. Край сѣвчеститѣ гористи мѣста около Клисуре.

S. Scopolii Нре. (*S. glandulosa* WK., *S. auriculata* Scop.). Край храсталацитѣ около Плѣвентъ, Коприщица (Бозевъ), Бѣлоградчикъ, Берковица. Обикновено.

Digitalis L.

D. lanata Ehrh. (*D. Winterie* Koth., *D. orientalis* Lam.). По трѣвнатитѣ мѣста и полянитѣ при с. Бойница около Кула, Берковица, с. Абланица. Твърдѣ разпространено.

D. ambigua Nurr. (*D. grandiflora* Lam., *D. ochroleuca* Icq.). Край гориститѣ мѣста и храсталацитѣ вредъ около Бѣлоградчикъ и Петроханъ. Разпространено.

D. viridiflora Lndl. Въ подножието на Берковския и Коприщенския балканъ. Обикновено.

Gratiola L.

G. officinalis L. По влажнитѣ и мочурливитѣ ливади, а сѣщо и край блатата около Бѣлоградчикъ, Видинъ, Клисуре, Новоселци при София. Доста разпространено.

Antirrhinum (L).

A. Orontium L. Между посѣвитѣ около Коприщица (Бозевъ). Обикновено.

Linaria Iuss.

L. spuria Mill. По трѣвнатитѣ мѣста между Бѣлоградчикъ и Берковица. Малко разпространено.

L. vulgaris L. Край пштитата, орницитѣ и трѣвнатитѣ мѣста около Бѣлоградчикъ, Видинъ, Никополъ, София, Коприщица. Доста разпространено.

L. genistaefolia Mill. По сухитѣ трѣвнати мѣста около Видинъ, Бѣлоградчикъ, Свищовъ. (Рамнаровъ). Обикновено.

L. concolor Grsb. По трѣвнатитѣ мѣста между Бучино, Гинци. Рѣдко.

Veronica L.

V. Anagallis L. По блатиститѣ и крайпоточнитѣ мѣста между Свищовъ и Никополъ, Глава Панега (Д-ръ Иширковъ).

V. Baccabunga L. По мочурливитѣ и воднитѣ мѣста около Новоселци при Видинъ, Берковица, Плѣвенъ, Глава Панега. Доста разпространено.

V. urticaefolia Iacq. (*V. latifolia* L.). Въ сѣнчеститѣ гористи мѣста въ Берковския и Коприщенския балканъ (Баевъ).

V. Chamaedrys L. По трѣвнатитѣ мѣста около с. Бойница, въ долината на Искъръ (Яневъ). Обикновено.

V. officinalis L. По трѣвнатитѣ мѣста въ Берковски, Петроханския и Коприщенския балканъ. Обикновено.

V. multifida L. (*V. austriaca* Iacq. *V. Iacquinii* Buiq.). Вредъ по трѣвнатитѣ мѣста около Плѣвенъ, Бѣлоградчикъ, Берковица. Обикновено.

V. spicata L. По трѣвнатитѣ мѣста при с. Грамада и Бѣлоградчикъ. Обикновено.

V. orchidea Crtz. (*O. crassifolia* Kit.). Разпространено по сѣщитѣ мѣста.

V. bellidioides L. (*V. Bungabessa* Ika). Доста разпространено по Берковския и Коприщенския балканъ (Баевъ).

V. Urumoffii Vel. По трѣвнатитѣ мѣста вредъ около Лѣсковецъ и Горна-Орѣховица. Разпространено. Цѣфти прѣзъ юли.

Това ново за науката растение събирахъ по горнитѣ находища още прѣзъ 1896 год. но само въ ограниченъ брой екземплари, безъ цвѣтъ, поради което погрѣшно съмъ опрѣдѣлилъ за *V. crassifolia* Wrb. Обаче тая година се снабдихъ съ изобиленъ материялъ съ цвѣтъ и добръ развити плодове, отъ които изпратихъ на г. проф. Веленовски за сравнение. Той има добрината да ми съобщи, че моето растение рѣзко се отличава отъ *V. crassifolia* Wrb., и че той възстановява отъ него новъ видъ, диагнозата на който обнародвалъ въ *Oesterreichische Bot. Zeitschrift* № 1, 1901 год.

V. arvensis L. По орницитѣ около Бѣлоградчикъ.

V. polita Fries. (*V. didima* Ten.) По нивитѣ и трѣвнатитѣ мѣста вредъ около Свищовъ (Рамнаровъ). Разпространено. Цѣфти рано прѣзъ пролѣтѣта.

V. hederefolia L. По орницитѣ и трѣвнатитѣ мѣста на Каялъка около Плѣвенъ, с. Кара-Хасанъ (Недевъ). Обикновено.

Odontites Hall.

O. rubra Pers. (*O. serotina* Rehb.). По трѣвнатитѣ мѣста вредъ около Плъвенъ, Коприщица (Бозевъ). Разпространено. Цѣфти прѣзъ августъ, септември.

O. lutea L. По трѣвнати мѣста около Свищовъ (Рамнаровъ). Доста разпространено. Цѣфти прѣзъ августъ, септември.

Euphrasia (L.)

E. officinalis (L.) Schk. По трѣвнатитѣ мѣста на Петроханъ и Коприщенския балканъ.

E. minima Isq. По високитѣ планински пасбища въ Коприщенския балканъ (Бозевъ).

E. Liburnica Wettstein. По трѣвнатитѣ мѣста на Вѣженъ (Н. Сжевъ).

E. Kernerii Wettstein. Разпространено по сжитѣ мѣста.

E. tatarica Fisch. По ливадитѣ и трѣвнатитѣ мѣста между Клисуре и Коприщица. Малко разпространено.

Rhinanthus L.

R. major Ehrh. (*Alectrolophus grandiflorus* Welr. *R. Crista galli* L. p. p.). По трѣвнатитѣ мѣста и ливадитѣ около Коприщица, Кула и Никополь (Паровъ).

R. rumelicus Vel. Fl. blg, p. 433. По ливадитѣ около Кула и Вѣлоградчикъ, а сѣщо около с. Кара-Хасанъ (Недевъ). (Търновско) Елена (Поповъ), Троянъ (Ст. Грънчаровъ). Твърдѣ разпространено.

R. goniotrichus Borbas, Sterneck. По ливадитѣ и трѣвнатитѣ мѣста на Петроханъ и Троянския балканъ (Ст. Грънчаровъ). Обикновено.

R. minor Ehrh. Fl. blg. suppl. I. p. 213. По ливадитѣ и трѣвнатитѣ мѣста на Петроханъ, Троянския и Тетевенския балканъ. Съвсѣмъ много разпространено. Цѣфти прѣзъ юни.

R. alpinus Schur. По високитѣ планински поляни на Дюзь-Чалъ и Вѣженъ (Н. Сжевъ).

Pedicularis L.

P. comosa L. (*P. brachydon* Schloss. Vuk., *P. leucodon* Rchb.). По трѣвнатитѣ мѣста и ливадитѣ въ Петроханския балканъ и Козята-Стѣна въ Троянския балканъ. Съвсѣмъ разпространено. Цѣфти прѣзъ юни.

P. sumana Spr. (*P. Hacquetii* Grf. *P. foliosa* Bth., *P. exaltata* Auct.). По трѣвнатитѣ мѣста и полянитѣ на Сухата-Рѣва въ Троянския балканъ (Ст. Грънчаревъ). Цѣфти прѣзъ май.

Melampyrum L.

M. arvense L. По трѣвнатитѣ мѣста и орницитѣ около с. Бойница при Кула, Бѣлоградчикъ, с. Гинци, Коприщица, Плѣвенъ. Обикновено.

M. pratense L. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста въ Коприщенския балканъ и Богданъ. (Баевъ).

M. silvaticum L. По трѣвнатитѣ мѣста въ Берковския и Коприщенския балканъ. (Бозевъ).

Orobancheæ Rich.

Phelipaea Dsf.

P. coerolea CAM. (*Orobanche coerolea* Vill.). По трѣвнатитѣ мѣста между Берковица и Клисура.

Orobanche (L.).

O. gracilis Sm. Rchb. (*O. cruenta* Bertol.). По трѣвнатитѣ мѣста около Плѣвенъ, Клисура.

O. saguophyllacea Sm. Въ долината на Камчия, Бурхамъ (д-ръ Петковъ).

O. Epithymum DC. (*O. sparsiflora* Wllr.). По трѣвнатитѣ мѣста около Плѣвенъ и Бѣлоградчикъ. Доста разпространено. Цѣфти прѣзъ май.

O. minor Sm. (*O. candensata* Grsb.). По трѣвнатитѣ мѣста около София. Малко разпространено.

Lathraea L.

L. Squamaria L. Въ влажнитѣ гористи мѣста въ долината на Искъръ, между Кула и Бѣлоградчикъ. Обикновено.

Acanthaceae Br.

Acanthus L.

A. longifolius Host. (*A. mollis* Roch. Kit. non L.). По трѣвнатитѣ мѣста и храсталацитѣ край желѣзничната линия Плѣвенъ —

Сомовитъ. Извънрѣзно разпространено. Тая година го събирахъ и при с. Прѣвала около Бѣлоградчикъ но тукъ е по-малео развѣдено. Цѣфти прѣзъ юни.

Verbenaceae Juss.

Verbena L.

V. officinalis L. По пуститѣ камънисти мѣста и край патищата около Видинъ, Бѣлоградчикъ, Коприщица, Клисуре (Бозевъ), Бургазъ, Созополь, Камчия (д-ръ Петковъ). Доста разпространено.

Labiatae Juss.

Teucrium L.

T. Scordioides Schreb. Край блатиститѣ и воднитѣ мѣста около Коприщица и Клисуре (Баевъ, Бозевъ). Обикновено.

T. Chamaedrys L. По присойнитѣ камънисти и трѣвнати мѣста около Никополь (Паровъ), Видинъ, с. Новоселци, с. Грамада около Кула, с. Кюприя, Месемврия (д-ръ Петковъ), Карлово, Долни Ломъ. Обикновено.

T. Polium L. По трѣвнатитѣ мѣста около Свищовъ, Никополь (Паровъ), с. Бѣли-Мѣлъ при Берковица, въ долината на Искъръ, Кюприята, Стамапулъ (д-ръ Петковъ). Обикновено.

T. montanum L. (*T. supinum* L.). По Петроханъ и Новоселци.

T. rannonicum Kerner. b) var. *Škopili* Vel. По трѣвнатитѣ и каменисти склонове около Бѣлоградчикъ.

Ajuga L.

A. reptans L. По трѣвнатитѣ мѣста между Коприщица и Клисуре (Бозевъ).

A. genevensis L. По ливадитѣ и трѣвнатитѣ мѣста при село Седерци около Кула, Бѣлоградчикъ, с. Долни-Ломъ, Коприщица. Тая година прѣзъ мѣсець май, събирахъ това растение на Каялъба около Плѣвентъ съ съвсѣмъ бѣли цѣттове.

A. Chamaeritys Schreb. (L). По орницитѣ и камъниститѣ трѣвнати мѣста около с. Мусолиево (Паровъ), с. Долни-Ломъ, Бѣлоградчикъ, с. Индже-кѣой (д-ръ Петковъ). Обикновено.

A. Laxmannii Bth. (L). По трѣвнатитѣ мѣста около Плѣвенъ, с. Долни-Ломъ при Бѣлоградчикъ и въ долината на Искъръ. Обичновено.

Salvia L.

S. grandiflora Etting. По сухитѣ трѣвнати мѣста при Емине и с. Гъозъ-къой (д-ръ Петковъ). Доста разпространено. Цѣфти прѣвъ юли.

S. glutinosa L. Въ сѣнчеститѣ гористи мѣста между Кула и Бѣлоградчикъ, Берковица, Петроханъ, Коприщенския балканъ. Доста разпространено.

S. Sclarea L. По камъниститѣ и трѣвнати мѣста при с. Бойница около Кула, с. Бѣли-Мѣлъ, Карлово. Малко разпространено.

S. Aethiopis L. По трѣвнатитѣ мѣста между Видинъ и Кула, с. Живовица при Берковица, Плѣвенъ. Много повече разпространено отъ първото.

S. pratense L. По ливадитѣ и трѣвнатитѣ мѣста между Видинъ и Бѣлоградчикъ (Р. Христовъ).

S. virgata Ait. (*S. Sibthorpii* Sm., *S. campetris* MB., *S. oblonga* СК., *S. nudicaulis* СК.). По трѣвнатитѣ мѣста и голѣмитѣ пѣсѣчни насипи при с. Кюприя и Анхияло (д-ръ Петковъ).

S. amplexicaulis Rchb. По трѣвнатитѣ мѣста край шосето, което води отъ Видинъ за Бѣлоградчикъ. (Р. Христовъ).

S. putans L. По трѣвнатитѣ мѣста въ Тузлукътъ и с. Кара-Хасанъ (Недевъ).

S. verticillata L. По сухитѣ трѣвнати мѣста при с. Новоселци около Видинъ, Кула, Бѣлоградчикъ, Берковица, Карлово, Коприщица. Доста разпространено.

Scutellaria L.

S. orientalis L. По варовититѣ камънисти склонове около Никополъ (Паровъ).

S. Columnae All. (*S. pallida* Guss., *S. Gussonei* Ten.). По горитѣ въ по-низкитѣ планински мѣста въ Коприщенския балканъ (Бозевъ) и Богданъ (Баевъ).

S. altissima L. Изъ храсталацитѣ между Кула Бѣлоградчикъ. Рѣдко.

S. galericulata L. Край воднитѣ блатисти мѣста около Видинъ, Бѣлоградчикъ (Р. Христовъ), въ долината на Искъръ. Обичновено.

S. hastifolia L. По мочурливитѣ и влажни мѣста между Видинъ и Кула, Глава Панега. Обичновено.

Prunella L.

P. vulgaris L. По трѣвнатитѣ мѣста и ливадитѣ при с. Бойница около Кула, Бѣлоградчикъ, Берковица, Софийското поле, Коприщица, Клисуря (Бозевъ, Баевъ), Никополъ (Паровъ). Доста разпространено.

P. grandiflora Jacq. По трѣвнатитѣ мѣста и ливади на Петроханъ и Коприщенския балванъ (Боевъ).

P. alba Pall. (*P. laciniata* L.). По трѣвнатитѣ мѣста и ливадитѣ при с. Грамада между Кула и Бѣлоградчикъ, Коприщица, довольно разпространено.

Lamium L.

 L. Galeobdolon L. (*Galeobdolon luteum* Huds). Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста между Кула и Бѣлоградчикъ, Коприщица (Бозевъ), Глава Панега, въ долината на Искъръ. Обикновено.

L. bithynicum Venth. (*L. inflatum* Neuff., *L. garganicum* var. *glabratum* Gteb. Spic.). По трѣвнатитѣ мѣста около Берковица, Коприщица (Бозевъ), обикновено.

L. amplexicaule L. По орнитѣ и пуститѣ мѣста около Бѣлоградчикъ, Коприщица (Бозевъ), Плѣвентъ, Никополъ (Паровъ). Твърдѣ разпространено.

L. maculatum L. (*L. rugosum* L.). Край сѣнчеститѣ гористи и камънисти мѣста около Бѣлоградчикъ, Коприщица, на Каялъка около Плѣвентъ. Обикновено.

Galeopsis L.

G. versicolor Curt. (*G. speciosa* Mill.). Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста между Берковица и Клисуря, Коприщица (Бозевъ). Обикновено.

G. Tetrachit L. По трѣвнатитѣ мѣста въ долината на Камчия, с. Гинди.

G. Ladanum L. (*G. latifolia* Hoffm. *G. glandulosa* Ck.). По пуститѣ и сухи трѣвнати мѣста между Видинъ и Бѣлоградчикъ.

Betonica L.

B. officinalis L. По трѣвнатитѣ мѣста между Видинъ и Кула, Берковица, с. Бучино, Коприщица, Свищовъ (Рамнаровъ), Никополъ, Плѣвентъ. Доста разпространено.

Stachys L.

St. germanica L. По трѣвнатитѣ мѣста и орнѣтитѣ при с. Бойница, Бѣлоградчикъ, Коприщица (Босевъ), Свищовъ (Рамнаровъ), Никополь, Плѣвенъ. Твърдѣ разпространено.

St. alpina L. По трѣвнатитѣ мѣста на Вѣженъ (Н. Сжевъ).

St. silvatica L. Край трѣвнатитѣ мѣста въ Берковския и Коприщенския балканъ.

St. recta L. По трѣвнатитѣ и камънисти мѣста между Кула и Бѣлоградчикъ, Новоселци при София. Обикновено.

St. maritima L. По пѣсчяливитѣ мѣста около Бургасъ и Кюприята (д-ръ Петковъ).

St. alpina L. (*S. adenocalyx* SK., *S. micrantha* SK.). По орнѣтитѣ и трѣвнатитѣ мѣста при с. Прѣвала около Бѣлоградчикъ. с. Индже-Кюй (д-ръ Петковъ).

Leonurus L.

L. Cardiaea L. (*L. discolor* SK.). По пуститѣ мѣста около Никополь (Паровъ), Видинъ, Берковица, Карлово. Обикновено.

Chaiturus Ehrh.

C. Marrubiastrum Ehrh. По пуститѣ мѣста и край патищата около Плѣвенъ, Видинъ, Бѣлоградчикъ, въ долината на Камчия Твърдѣ разпространено.

Phlomis L.

P. pungens Willd. По трѣвнатитѣ мѣста вредъ около Бургасъ и Анхияло (д-ръ Петковъ). Разпространено.

P. tuberosa L. Край храсталацитѣ и трѣвнатитѣ мѣста край Витъ около Плѣвенъ, с. Сомовитъ, с. Бойница при Кула. Съвсѣмъ разпространено. Цѣфти прѣзъ юни, юли.

Balota (L.)

B. nigra L. (*B. foetida* Lam.). По трѣвнатитѣ мѣста и синоритѣ на нивитѣ около Видинъ, Кула, Бѣлоградчикъ, Берковица, София, Плѣвенъ, Коприщица, Свищовъ. Съвсѣмъ разпространено.

Marrubium (L).

M. peregrinum Isq. (*M. creticum* Mill.) По пуститѣ мѣста около Видинъ, с. Седерци, между Бѣлоградчикъ и Берковица, Коприщица, Пловдивъ, Варна. Обичновено.

M. graecum Ica. Между Сопотъ и Карнарскитѣ ханове.

M. vulgare L. Край пѣтищата и сухитѣ трѣвнати мѣста около с. Долни Ломъ при Бѣлоградчикъ, Берковица, Плѣвенъ, Свищовъ. Обичновено.

Sideritis L.

S. montana L. По орницитѣ и сухитѣ трѣвнати мѣста при с. Долни Ломъ, Бѣлоградчикъ, Коприщица, въ долината на Искъръ, Бюприята (д-ръ Петковъ).

Nepeta L.

N. Cataria L. Край храсталацитѣ между Видинъ и Бѣлоградчикъ (Р. Христовъ).

N. rannonica Isq. *N. nuda* Auct.). По трѣвнатитѣ мѣста около Плѣвенъ, Ловечъ, Бѣлоградчикъ, Коприщица (Бозевъ), Новоселци при София. Твърдѣ разпространено.

Glechoma L.

G. hederacea L. По трѣвнатитѣ мѣста около Плѣвенъ, Бѣлоградчикъ, Коприщица, (Бозевъ). Доста разпространено.

G. hirsuta WK. По трѣвнатитѣ мѣста и храсталацитѣ около Плѣвенъ и въ долината на Искъръ.

Melissa L.

M. officinalis L. (*M. graviolens* Host., *M. hirsuta* Hrn. *M. cor. difolia* Pers.). По трѣвнатитѣ мѣста около Кула, Бѣлоградчикъ, Коприщица. Обичновено.

Clinopodium L.

C. vulgare L. По трѣвнатитѣ мѣста около с. Бойница, Бѣлоградчикъ, с. Гинци, Луковитѣ, Плѣвенъ, Глава Панега. Доста разпространено.

Calamintha (Mch).

C. grandiflora Mch. Изъ гориститѣ камънисти мѣса въ Берковския и Петроханския балканъ.

C. officinalis Mch. Край храсталацитѣ около Бѣлоградчикъ, Берковица, Карлово, Коприщица, въ долината на Искъръ и р. Камчия (д-ръ Петковъ).

C. Nepeta Sav. (*C. rotundifolia* Host., *S. Spruneri* Boiss., *C. Byzantina* CK.). Край храсталацитѣ около Кула, с. Долни-Ломъ, Коприщица (Бозевъ).

C. alpina Lam. По високитѣ планински пасбища и трѣвнатитѣ мѣста въ Берковския, Петроханския и Коприщенския балканъ. Това растение събирахъ и по камъниститѣ присойни рѣтлини около Бѣлоградчикъ.

C. patavina Jacq. (*C. rotundifolia* Rchb. Friv.). По сухитѣ камънисти мѣста и пштищата около Плъвенъ, Кула, Бѣлоградчикъ, Берковица, Карлово, Гложене. Твърдѣ разпространено.

C. graveolens MB. Разпространено около Плъвенъ и Коприщица (Бозевъ).

C. Acinos Bth. (*Acinos thymoides* Mch). Доста разпространено въ долината на Искъръ.

Micromeria Bth.

M. cristata Grsb. По пукнатинитѣ на скалитѣ на Вѣженъ (Н. Сжевъ).

Satureja (L).

S. Kitaibelii Wrzb. (*S. variegata* Host.). По сухитѣ камънисти мѣста при с. Александрово, с. Прѣвала, Бѣлоградчикъ. Обичновено.

S. montana WK. По камъниститѣ склонове на Каялъка около Плъвенъ. Обичновено.

Origanum L.

O. vulgare L. По трѣвнатитѣ мѣста около с. Мусулиево (Паровъ), с. Каменець, Глава Панега, Кула, Бѣлоградчикъ, Коприщица, Созополъ, Месемврия (д-ръ Петковъ). Обичновено.

Thymus (L).

T. Rochelianus Celk. (*T. lanuginosus* Roch.). По трѣвнатитѣ мѣста между Никополъ и Плъвенъ, въ долината на Искъръ.

T. Jankæ Čelak. По трѣвнатитѣ планински мѣста въ Коприщенския балканъ.

T. comptus Friv. По сѣщитѣ мѣста.

Mentha L.

M. silvestris L. Край изворнитѣ, мочурливитѣ и рѣчнитѣ мѣста около Бѣлоградчикъ, Берковица, Коприщица, Главна Панега, Карлово, въ долината на Искъръ. Твърдѣ распространено.

M. aquatica L. Между Видинъ и Бѣлоградчикъ, Гинци—София.

M. Pulegium L. Край блатата и мочурливитѣ мѣста около Плѣвень, Главна Панига, Видинъ, Берковица, Коприщица, Индже-кьой (Петковъ). Доста распространено.

Lycopus L.

L. exaltatus L. (L. pinnatifidus Pall.) Край баритѣ и мочурливитѣ мѣста между Видинъ и Бѣлоградчикъ, въ долината на Искъръ. Обикновено.

L. europaeus L. (L. decrescens СК.) Край воднитѣ и блатиститѣ мѣста около Плѣвень, Бѣлоградчикъ, Берковица. Обикновено.

Lentibulariæ Rich.

Pinguicula L.

P. leptoceras Richb. По мочурливитѣ мѣста на Дюсъ-Чалъ и Вѣженъ (Н. Сжевъ).

Primulaceæ Vent.

Lysimachia L.

L. vulgaris L. Край поточнитѣ мѣста между Бѣлоградчикъ и Берковица.

L. punctata L. По трѣвнатитѣ мѣста въ долината на Искъръ, Баташкото блато (д-ръ Петковъ).

L. Nummularia L. По влажнитѣ и край почочни мѣста около Кула, Бѣлоградчикъ, Клисуре, Коприщица, Плѣвень, с. Самовитъ. Обикновено.

Anagallis L.

A. coerulea Schreb. По орницитѣ и трѣвнатитѣ мѣста около с. Орѣшъ (Рампаровъ), Никополъ, Плѣвенъ, Кула, Берковица, въ долината на Камчия (д-ръ Петковъ). Обикновено.

A. arvensis L. Между посѣвитѣ и трѣвнатитѣ мѣста около с. Гривица, Видинъ, Кула, Бѣлоградчикъ. Обикновено.

Cyclamen L.

C. neapolitanum Ten. (*C. hederacifolium* Auct. non Ait.). Въ сѣнчеститѣ гористи мѣста около Коприщица (Бозевъ).

Soldanella L.

S. montana Wlld. По високитѣ планински мѣста на Дюсъ-Чалъ и Вѣженъ (Н. Сжевъ).

Primula L.

P. acaulis Jacq. (*P. grandiflora* Lam., *P. silvestris* Scop.). Изъ храсталацитъ между Ломъ-Паланка и Видинъ (Д. Мариновъ).

P. officinalis Jacq. По трѣвнатитѣ мѣста около с. с. Кара-Хасанъ (Недевъ) (Търновско) и с. Корило при София (д-ръ Петковъ).

P. minima L. По трѣвнатитѣ мѣста на Дюсъ-Чалъ и Вѣженъ (Бозевъ).

Androsace L.

A. maxima L. По орницитѣ и пуститѣ камънисти мѣста на Каялъкъ около Плѣвенъ и Никополъ (Н. Паровъ).

Cortusa L.

C. Mathioli L. Край гориститѣ и камънисти склонове на Козята-Стена въ Троянския балканъ. Съвсѣмъ много разпространено. Цвѣти прѣзъ юни и юли. Прѣзъ 1896 година открихъ по Мара-Гидикъ и Юмрукъ-Чалъ и *Cortusa rubens* Schott¹⁾. Тия два вида рѣзко се отличаватъ единъ отъ други, особено по направата на листа и цвѣтнитѣ дръжки.

¹⁾ Ср. мойтѣ „материили по флората“ на ловчанския окръгъ. Мсб. кн. XIV. стр. 88.

Plumbagineæ Vent.**Statice (L).**

S. Gmelini Wlld. (*S. scoparia* Pall, *Goniolimon speciosum* Jka.). По сухитѣ камънисти мѣста около Созополъ (д-ръ Патковъ).

Goniolimon Boiss.

G. tataricum Boiss. (L). По сухитѣ трѣвнати мѣста и скалитѣ около Созополъ (д-ръ Петковъ), Свищовъ (Рамнаровъ). Обичновено.

Armeria W.

A. rumelica Boiss. (*A. alpina* Friv.). По трѣвнатитѣ мѣста вредъ около Коприщица (Бозевъ) и Кисура (Баевъ). Разпространено.

Plumbago L.

P. europaea L. (*P. laphathifolia* Wlld.). Въ долината на Камчия. Малко разпространено.

Plantagineæ Vent.**Plantago L.**

P. major L. По трѣвнатитѣ мѣста около Свищовъ, Плъвенъ, Бѣлоградчикъ, София, Коприщица. Твърдѣ разпространено.

P. media L. По сѣжитѣ мѣста.

P. lanceolata L. По трѣвнатитѣ мѣста при с. Пседерци около Кула, Бѣлоградчикъ, Плъвенъ, Коприщица. Обичновено.

P. carinata Schrd. (*P. recurvata* L. m., *P. serpentina* Lam., *P. subulata* Vill.). По сухитѣ камънисти и трѣвнати мѣста въ Коприщенския (Бозевъ) и Берковския балканъ. Обичновено.

P. arenaria WK. По пѣсчливитѣ мѣста край Камчия (Яневъ).

IV. Monochlamydeæ.¹**Amarantaceæ Br.****Amarantus (L).**

A. retroflexus L. По орницитѣ, пуститѣ мѣста и пштитата около Плъвенъ, Видинъ, Бѣлоградчикъ, Анхияло, Бургазъ (д-ръ Петковъ).

Polycnemum L.

P. majus A. Br. По посето Видинъ—Бѣлоградчикъ (Христовъ), Бургазъ, Анхияло (д-ръ Петковъ).

P. argense L. Въ долината на Искъръ. Рѣдко.

Chenopodiaceae (Br).**Beta L.**

B. trigyna WK. По трѣвнатитѣ мѣста между Коприщица и Клисуря (Баевъ).

Blitum L.

B. virgatum L. По посето Видинъ—Бѣлоградчикъ (Христовъ). Рѣдко.

Chenopodium L.

Ch. Bonus Henricus L. По торнитѣ мѣста въ Коприщенския (Баевъ) и Петроханския балканъ.

Ch. rubrum L. Разпространено около Плевенъ, Видинъ, и берковица.

Ch. urbicum L. (*Ch. intermedium* K.). По сжитѣ мѣста.

Ch. album L. (*Ch. viride* L., *Ch. leiospermum* DC., *Ch. glomerulosum* Rchb., *Ch. concatenatum* Th., *Ch. paganum* Rchb.). По необработенитѣ мѣста около Видинъ, Бѣлоградчикъ, Коприщица, Карлово. Обикновено.

Ch. murale L. По пуститѣ мѣста около Анхияло, Стамапулъ (д-ръ Петковъ).

Ch. glaucum L. Доста разпространено около Анхияло (д-ръ Петковъ).

Ch. Vulvaria L. (*Ch. olidum* Curt.). По пуститѣ мѣста и пшtica около Никополь (Паровъ), Бѣлоградчикъ, Карлово, Коприщица (Бозевъ). Доста разпространено.

Ch. Botrys L. По пѣсьчливитѣ мѣста около Видинъ, Свищовъ, Берковица, въ долината на Камчия и по дюнитѣ около Месемврия (д-ръ Петковъ).

Kochia Rth.

K. scoraria Schrad. По пуститѣ мѣста около Никополь, Видинъ, Кула. Обикновено.

K. arenaria Rth. Въ долината на Камчия (д-ръ Петковъ).

Atriplex (L).

A. rosea L. (*A. alba* Scop., *A. albicans* Bess.). По необработенитѣ мѣста около Свищовъ (Рамнаровъ), Берковица. Обичновено.

Salsola (L).

S. Kali L. (*S. rosea* Sm.). По пуститѣ и пѣсчливи мѣста около Никополъ и въ долината на Камчия.

Polygonaceae Lindl.**Rumex L.**

R. conglomeratus Murr. (*R. glomeratus* Schreb., *R. Nemolapathum* MB.). Край поточнитѣ и блатиститѣ мѣста около с. Чандръ-кьой (д-ръ Петковъ).

R. pulcher L. (*R. divaricatus* L., *R. tuberculatus* CK., *R. reticulatus* Bess.). По трѣвнатитѣ мѣста около Видинъ, с. Долни-Ломъ, Берковица, Коприщица. Доста разпространено.

R. paluster Smith. (*R. uliginosus* Guss.). По блатиститѣ и воднитѣ мѣста вредъ около Видинъ. Разпространено.

R. obtusifolius Willr. (*R. obtusifolius* L. p. p., *R. agrestis* Fries., *R. Friesii* G. G.). По трѣвнатитѣ мѣста между Берковица и Клисюра.

R. alpinus L. По високитѣ планински пасбища на Дюзъ-чалъ (Н. Сжевъ).

Rumex L. По трѣвнатитѣ мѣста около Коприщица и Петроханъ.

R. Acetosella L. По трѣвнатитѣ мѣста около Берковица и Коприщица. Разпространено.

Polygonum L.

P. viviparum L. По трѣвнатитѣ планински мѣста на Амбасица и Козята-стѣна въ Троянския балканъ. Твърдѣ разпространено. Цѣфти прѣзъ май и юни.

P. Bistorta L. (*P. cinereum* CK.). По трѣвнатитѣ мѣста на Дюзъ-чалъ, Вѣженъ (Н. Сжевъ), Коприщенския и Берковския балканъ. Обичновено.

P. amphibium L. Изъ застоялитѣ води въ крѣпостъта въ Видинъ и въ рибника въ Садовското Земледѣлческо училище.

P. Hydripiper L. По мочурливитѣ и крайрѣчни мѣста при с. Мусулиево, Плѣвентъ, Видинъ, край Искъръ. Обичновено.

P. Persicaria L. По сжицитѣ мѣста.

P. mite Schrk. (*P. hybridum* Rchb., *P. dubium* A. B., *P. laxiflorum* Whe.). По сжицитѣ мѣста.

P. maritimum L. По пѣсчливитѣ мѣста край Черно Море при Бургазъ и Анхияло (д-ръ Петковъ).

P. lapathilolium L. (*P. nodosum* Pers.). Въ долината на Искъръ и Глава Панега. Обичновено.

P. alpinum All. (*P. polymorphum* Ldb., *P. undulatum* Murr.). По камъниститѣ склонове въ Берковския и Коприщенския балканъ.

P. Convolvulus L. Изъ нивитѣ и храсталацитѣ около Видинъ, Кула, Бѣлоградчикъ, Коприщица, София, Варна (д-ръ Петковъ), Плѣвентъ. Обичновено.

P. agerarium WK. По пѣсчливитѣ мѣста край Камчия (Яневъ).

P. aviculare L. По трѣвнатитѣ мѣста и орницитѣ около Видинъ, Плѣвентъ, Бѣлоградчикъ, Берковица, Коприщица, София, Анхияло (д-ръ Петковъ). Обичновено.

Thymelaeae Juss.

Daphne L.

D. Mezereum L. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста въ Берковския и Коприщенския балканъ.

Lygia Fas.

L. Passerina Fas. (*Stellera* Pass. L., *Passerina annua* Wck., *P. arvensis* Lm.). По сухитѣ трѣвнати мѣста около Плѣвентъ, Коприщица (Бозевъ), Варна и Балчикъ (д-ръ Петковъ).

Santalaceae Br.

Comandra Nutt.

C. elegans Rchb. По трѣвнатитѣ мѣста между Русе и Свищовъ (Рамнаровъ). Малко распространено.

Thesium L.

T. alpinum L. По висовитѣ планински мѣста на Дювъ-чалъ и Коприщенския балканъ. Обичновено.

T. intermedium Ehrh. По ливадитѣ и трѣвнатитѣ мѣста вредъ на Петроханъ, Коприщенския и Троянския балванъ (Ст. Грънчаровъ). Разпространено.

T. montanum Ehrh. По трѣвнатитѣ мѣста въ Коприщенския балванъ (Бозевъ).

T. ramosum Haune. (*T. pratense* Ldb.). По трѣвнатитѣ мѣста и пасбищата вредъ около Плевенъ.

T. moesiacum Vel. Fl. blg. p. 500. По трѣвнатитѣ мѣста около Никополь (Паровъ) и Плевенъ. Твърдѣ разпространено.

Eleagneae Br.

Hippophaë L.

H. rhamnoides L. Въ долината на Камчия (Яневъ) и Варна (д-ръ Петковъ).

Elaeagnus L.

E. angustifolius L. Около Никополь, Видинъ и Берковица.

Aristolochieae E.

Asarum L.

A. europaeum L. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста и храсталацитъ около Берковица, Коприщица (Бозевъ) и Свищовъ (Рамнаровъ).

Aristolochia L.

A. Clematitis. L. По трѣвнатитѣ мѣста около Никополь, Плевенъ, с. Долни-Ломъ при Бѣлоградчикъ. Обичновено.

Phytolacceae Br.

Phytolacca.

P. decandra L. По трѣвнатитѣ мѣста около Плевенъ и Коприщица (Баевъ).

Euphorbiaceae Juss.

Crotophora Neck.

C. tinctoria Juss. (*Croton tinctorius* L.) По пуститѣ мѣста край шосето Плевенъ—Ловечъ.

Mercurialis L.

- M. perennis* L. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста около Коприщица.
M. annua L. Въ долината на Искъръ.

Euphorbia L.

E. Perlis L. По пѣсчливитѣ мѣста край брѣговетѣ на Черно-море около Анхияло и Камчия (д-ръ Петковъ).

E. helioscopia L. По орнитѣ и трѣвнатитѣ мѣста около Плѣвенъ, Бѣлоградчикъ и Карлово.

E. falcata L. Доста разпространено около Бургазъ и Анхияло (д-ръ Петковъ).

E. stricta L. (*E. micrantha* MB., *E. oblongata* CK., *E. seggu-lata* Schur.). Край пѣтищата и пуститѣ мѣста около Плѣвенъ, между Видинъ и Кула.

E. esuloides Vol. Fl. blg. p. 505. По трѣвнатитѣ мѣста около Плѣ-венъ, с. Гинци, около София, Месемврия (д-ръ Петковъ). Обикновено.

E. Cyprarissias L. По трѣвнатитѣ мѣста и полянитѣ около Ни-кополь, с. Сомовитъ, с. Телишъ край желѣзничната линия, Ново-селци при Видинъ и Коприщица (Бозевъ). Твърдѣ разпространено.

E. virgata WK. По трѣвнатитѣ мѣста между Плѣвенъ и Никополь.

E. amygdaloides L. (*E. silvatica* Jacq., *E. oblongifolia* CK.). Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста около с. Долни-Ломъ между Бѣло-градчикъ и Берковица, Сопотъ, Коприщица, въ долината на Искъръ, Глава Панега. Твърдѣ разпространено.

E. Myrsinites L. (*E. crutifolia* Bory.). По присойнитѣ варовити скали около Карлово на Сучурумъ и на Емине по разрушенитѣ скалисти мѣста (д-ръ Петковъ). Обикновено.

Artocarpeae DC.**Ficus L.**

- F. carica* L. Въ долината на Искъръ и Карлово. Рѣдко.

Urticaceae E.**Urtica L.**

U. Urens L. По пуститѣ мѣста около Видинъ, Берковица, Карлово, Никополь. Обикновено.

U. dioica L. Край хрсталацитѣ околѣ Кула, Клисура, Бѣлоградчикъ, Сопотъ, Коприщица. Обичновено.

Parietaria L.

P. erecta M. K. (*P. officinalis* L. p. p.). Край хрсталацитѣ и сѣнчеститѣ мѣста околѣ Никополъ, Бѣлоградчикъ, Берковица, Коприщица, Карлово. Доста разпространено.

P. lusitanica L. (*P. parviflora* Frdr.). По пузнатинитѣ на скалитѣ околѣ Плѣвенъ на Каялъка и старитѣ крѣпостни зидове въ Видинъ. Обичновено.

Cannabineae L.

Humulus L.

H. Lupulus L. Изъ хрсталадитѣ околѣ с. Живовецъ между Бѣлоградчикъ и Берковица, Коприщица, Карлово.

Cannabis L.

C. sativa L. По трѣвнатитѣ мѣста околѣ Бѣлоградчикъ, Берковица, Коприщица. Доста разпространено.

Ulmaceae Mirb.

Ulmus L.

U. campestris (L.) Sm. (*U. suberosa* Ehr. *U. eleptica* CK.). Между Кула и Бѣлоградчикъ.

U. montana Sm. Изъ лѣсоветѣ въ Берковския балканъ (Баевъ).

Juglandene DC.

Juglans L.

J. regia L. Разпространено околѣ Кула, Берковица, Коприщица.

Cupuliferae Rich.

Fagus L.

F. silvatica L. Изъ лѣсоветѣ въ Берковския, Петроханския и Коприщенския балканъ. Доста разпространено.

Quercus L.

Q. sessiliflora Slsb. По гориститѣ мѣста между Бѣлоградчикъ и Берковица, Коприщица (Баевъ).

Q. pubescens Willd. (*Q. lanuginosa* Th., *Q. Tommasinii* Barb., *Q. erythrolepis* Barb., *Q. crispata* Stev., *Q. pinnatifida* Gm.). Въ долината на Искъръ и Клисуре.

Q. austriaca Willd. (*Q. Cerris* Auct. non L.). При с. Арнаутларъ (д-ръ Петковъ), с. Бойница около Кула.

Carpinus L.

C. Betulus L. Изъ лѣсоветѣ между Бѣлоградчикъ и Берковица, Коприщица, Денизовци (д-ръ Петковъ).

C. duinensis Scop. (*C. orientalis* Lam.). По гориститѣ мѣста около Кула, Бѣлоградчикъ, Глава Панега. Доста разпространено.

Corylus L.

C. Avellana L. По гориститѣ мѣста и храсталацитѣ между Бѣлоградчикъ и Берковица, Коприщица, с. Тикя, Глава Панега.

Salicineae Rich.**Populus L.**

P. alba L. (*P. Bachofenii* Wrzb., *P. nivea* Willd.). Разпространено около Берковица, Созополъ (д-ръ Петковъ).

P. tremula L. Изъ лѣсоветѣ въ Берковския и Коприщенския балканъ.

P. pyramidalis Rozier. Разпространено около Созополъ (д-ръ Петковъ), Видинъ.

Salix L.

S. fragilis L. Край р. Витъ между Плѣвенъ и Сомовитъ.

S. alba L. Около Плѣвенъ, Видинъ, Берковица, Карлово.

S. purpurea L. Около с. Комарево, Мъртвица около Плѣвенъ. Разпространено.

S. Carrea L. По гориститѣ мѣста въ Берковския и Коприщенския балканъ (Бозевъ).

S. cinerea L. Край р. Осъмъ между с. Лѣтница и Александро-Дрово (Ловчанско).

S. grandifolia Ser. (*S. appendiculata* Vill.). Въ Берковския балканъ. Малко разпространено.

Betulaceae Brtl.

Alnus G.

A. glutinosa G. Около Берковица и въ долината на Искъръ.

A. incana Willd. По гориститѣ мѣста около Клисуря.

Betula G.

B. alba L. По гориститѣ мѣста между Бѣлоградчикъ и Берковица. Съвсѣмъ рѣдко.

Coniferae L.

Pinus (L).

P. silvestris L. Въ Коприщенския балканъ. Разпространено.

P. Mughus Scop. Разпространено въ Берковския балканъ.

Juniperus L.

J. Communis L. По гориститѣ мѣста около Коприщица и Сръдна Гора (Бозевъ).

J. nana Willd. По най-високитѣ планински мѣста на Дювъ Чалъ, Коприщенския балканъ (Баевъ, Сжевъ). Обикновено.

Taxus L.

T. baccata L. По гориститѣ мѣста въ Клисурския балканъ (Баевъ). Разпространено.

Monocotyledoneae.

Butomaceae Lndl.

Butomus L.

B. umbellatus L. По мочурливитѣ, блатиститѣ и крайпоточнитѣ мѣста около Свищовъ (Рамнаровъ), Видинъ въ калето, с. Гинци, с. Новоселци при София. Обикновено.

Alismaceae Rich.**Alisma (L).**

A. plantago L. Край поточнитѣ и блатиститѣ мѣста около Никополю, с. Мъртвица (Плѣвенско), Глава Панега (д-ръ А. Иширковъ) между Кула и Бѣлоградчикъ, Видинъ, Новоселци при София. Доста разпространено.

Sagittaria L.

S. sagittaeifolia L. По блатиститѣ мѣста край Дунава при Никополю и с. Сомовитъ. Доста разпространено. До сега е било извѣстно само въ Девненското езеро, дѣто прѣвъ Борнмюлеръ е отворилъ.¹⁾

Juncagineae Rich.**Triglochin L.**

T. palustre L. По мочурливитѣ ливади въ Срѣдна-Гора (Бозевъ).

Potamogetoneae Dmrt.**Potamogeton L.**

P. natans L. Изъ водитѣ на Глава Панега (д-ръ А. Иширковъ).²⁾

P. crispus L. Разпространено по сѣщитѣ мѣста (д-ръ А. Иширковъ).

P. pusillus L. По сѣщитѣ мѣста (д-ръ А. Иширковъ).

Zannichella L.

Z. palustris L. Изъ водитѣ на Глава Панега (д-ръ А. Иширковъ). Доста разпространено.

¹⁾ J. Velenovsky, Flora bulgarica, 1891. pag. 521.

²⁾ Горнитѣ четири вида водни растения е събиралъ и д-ръ А. Иширковъ въ водитѣ на Глава Панега прѣвъ априль 1899 год., изброени въ статията му „Глава Панега“, приносъ къмъ изучаването на карста въ България. (Отдѣленъ отпечатъкъ отъ „Български Прѣгледъ“ 10. кн. VI год.).

Orchideae L.**Limodorum Sw.**

L. abortivum Sw. Край сѣнчеститѣ гористи мѣста между с. Голѣма-Желѣзна и с. Борима (Троянско).

Cephalanthera Rich.

C. ensifolia Rich. (*C. Xiphophyllum* Rehb.). Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста между Клисура и Коприщица (Бозевъ).

Epipactis Rich.

E. latifolia All. По сѣнчеститѣ гористи мѣста въ Берковския и Коприщенския балванъ. Обикновено.

Neottia L.

N. nidus avis Rich. Въ гориститѣ мѣста изъ Берковския и Коприщенския балванъ. Обикновено.

Orchis Br. (L).

O. Morio L. По трѣвнатитѣ мѣста и ливадитѣ около Свищовъ (Рамнаровъ), Никополь (Паровъ), Плевенъ. Обикновено.

O. ustulata L. По трѣвнатитѣ мѣста около Троянъ. Разпространено.

O. papilionacea L. По трѣвнатитѣ мѣста вредъ около Свищовъ (Рамнаровъ). Разпространено. Цѣти прѣзъ апрѣль.

O. coriophora L. (*O. cassidea* MB.). По трѣвнатитѣ мѣста между Никополь и Свищовъ.

O. Simia Lam. (*O. tephrosanthos* Vill.). По хресталитѣ и трѣвнатитѣ мѣста около Плевенъ.

O. purpurea Huds. (*O. fusca* Icq., *O. maxima* (K.). Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста и хресталацитѣ при с. Крушуна (Севлиевско). Доста разпространено.

O. mascula L. (*O. speciosa* Host.). По трѣвнатитѣ и камънисти склонове на Козята-Стѣна (Ст. Грънчаровъ) въ Троянския балванъ. Твърдѣ разпространено. Цѣти прѣзъ юни.

O. sambucina L. По трѣвнатитѣ мѣста и хресталацитѣ около Троянъ (Ст. Грънчаровъ). Доста разпространено.

Anacamptis Rich.

A. pyramidalis Rich. По трѣвнатитѣ мѣста вредъ около Свищовъ (Рамнаровъ).

Nigritella Rich.

N. angustifolia Rich. (*Satyrium nigrum* L., *Orchis nigra* Scop., *Nigritella nigra* Richb.). По високитѣ планински пасища и трѣвнатитѣ мѣста на Дюзъ-Чалъ (Н. Сжевъ), Петроханъ и Коприщенския балканъ (Баевъ). Обикновено.

Gymnadenia Br. (Rich).

G. conopsea Br. (*Orchis conopsea* L.). По влажнитѣ и крайпотошни мѣста на Дюзъ-Чалъ (Н. Сжевъ), Петроханъ, Коприщенския балканъ. Твърдѣ често.

G. Frivaldskyana Hampe. (*Orchis albida* Friv.) Доста разпространено по Коприщенския и Берковския балканъ.

Platanthera Rich.

P. solstitialis Richb. (*P. bifolia* Richb.). Изъ сѣвчеститѣ гористи мѣста и хрусталацитѣ въ Петроханския и Клисурския балканъ.

Coeloglossum Htm.

C. viride Htm. По високитѣ планински мѣста на Мара-Гидиъ, Юмрукъ-Чалъ, Козята-Стѣна въ Троянския балканъ. Доста разпространено.

Satyrium L.

S. hircinum L. (*Himantoglossum hircinum* Spr., *Loroglossum hircinum* Rich.). По трѣвнатитѣ мѣста около Троянъ (Ст. Грънчаровъ).

Ophris L. (Sw.).

O. atrata Lndl. По трѣвнатитѣ мѣста вредъ около Троянъ. Разпространено.

O. aranifera Huds. Доста разпространено около Свищовъ (Рамнаровъ) и Никополю (Царовъ).

O. bicornis Sadl. (*O. cornuta* Stev., *O. bicornis* Friv.). По трѣвнатитѣ мѣста около Троянъ (Ст. Грънчаровъ). Доста разпространено.

Irideae Br.**Iris (L).**

I. pseudocorus L. По блатиститѣ и мочурливитѣ мѣста между с. с. Бомарево и Мъртвица, Никополъ (Паровъ). Обичновено.

I. Reichenbachii Heuff. (*I. serbica* Pančić, *I. balkana* Vel.). По трѣвнатитѣ мѣста въ Елисурския балканъ (Бозевъ).

I. variegata L. По камъниститѣ и трѣвнати рѣтлини около Никополъ. Доста распространено.

Gladiolus L.

G. segetum (Gawl.). Ker. (*G. italicus* Gaud.). Между посѣвитѣ при Свищовъ (Рамнаровъ). Малко распространено.

Crocus L.

C. moesiacus Lam. (*C. aureus* Sibth., *C. sulphureus* Ker.). По трѣвнатитѣ мѣста около Плѣвенъ, Никополъ (Паровъ).

C. veluchensis Herb. (*C. Sieberi* var. *veluch.* Baker., *C. balkanensis* Ica). По високитѣ планински мѣста на Дюзъ-Чалъ и Витоша (д-ръ Петковъ).

Amaryllideae Br.**Pancratium L.**

P. maritimum L. По пѣсьчливитѣ мѣста около Анхияло, Бурхамъ (д-ръ Петковъ).

Leucojum L.

L. aestivum L. По влажнитѣ мѣста и островитѣ около Никополъ (Паровъ).

Galanthus L.

G. nivalis L. По храсталацитѣ около Плѣвенъ, Никополъ (Паровъ). Обичновено.

G. gracilis Celak. По трѣвнатитѣ мѣста около Търново. Доста распространено.

Asparageae DC.**Ruscus L.**

R. aculatus L. Рѣдко изъ околността на Плъвентъ.

Asparagus L.

A. verticillatus L. (*A. scandens* Gld., *A. tricarinatus* DC.). Доста разпространено около Бургасъ и Бурхамъ (д-ръ Петковъ).

A. tenuifolius Lam. (*A. silvaticus* WK.). По сухитѣ трѣвнати и камънисти мѣста между Бѣлоградчикъ и Берковица.

A. officinalis L. По ливадитѣ между Видинъ и с. Бойница.

Polygonatum Wch.

P. verticillatum All. По гориститѣ мѣста въ Клисурския и Петроханския балканъ.

P. multiflorum All. Около Берковица и Бучино.

P. officinale All. Около Берковица и Бучино.

P. latifolium Dsf. По трѣвнатитѣ мѣста около с. Денизлеръ (д-ръ Петковъ). Обикновено.

Convallaria (L.)

C. majalis L. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста при с. Грамада около Кула.

Paris L.

P. quadrifolia L. Въ сѣнчеститѣ гористи мѣста по Боприщенския и Клисурския балканъ (Баевъ).

Dioscoreae Br.**Tamus L.**

T. communis L. Край храсталацитѣ вредъ около Свищовъ (Рамнаровъ), Глава Панега, Бѣлоградчикъ (Р. Христовъ). Разпространено.

Liliaceae DC.**Anthericum L. p. p.**

A. ramosum L. По трѣвнатитѣ мѣста въ подножието на Петроханъ.

Asphodelus (L).

A. albus Willd. (*A. sphaerocarpus* G. G., *A. ramosus* DC.). По трѣвнатитѣ склонове навредъ по Петроханъ, Бучино и Гинци около София. Разпространено. Цѣти прѣзъ май и юни. Населението по тия мѣста позна а това растение доста добръ и го нарича „брадунъ“.

Asphodeline Rchb.

A. liburnica Rchb. (*Asphodelus creticus* Lam.). Въ долината на р. Камчия и Къзълъ-кьой, (д-ръ Петковъ).

Lilium L.

L. Martagon L. Край гориститѣ мѣста и храсталацитѣ въ Троянския балканъ (Ст. Грънчаровъ), Бѣлоградчикъ.

Fritillaria L.

F. pontica Whlud. (*F. olympica* C. K.) По трѣвнатитѣ мѣста около Свищовъ (Рамнаровъ). Разпространено.

Erythronium L.

E. dens canis L. Изъ храсталацитѣ при с. Козлу-Бигъ (Аврамовъ) (Търновско). Твърдѣ разпространено.

Gagea Slsb.

G. arvensis Dmrt. Schult. По трѣвнатитѣ мѣста и орнитѣ вредъ около Свищовъ.

G. minima Schult. По трѣвнатитѣ мѣста около Никополъ, (Паровъ) Малко разпространено.

G. stenopetala Rchb, (*G. pratense* Schult.). По трѣвнатитѣ мѣста въ долината на р. Искъръ.

Ornithogalum (L).

O. chloranthum Saut. (*Myogalum Boucheanum* Kth.). По орнитѣ и трѣвнатитѣ мѣста около Свищовъ (Рамнаровъ). Твърдѣ разпространено,

O. narbonense L. (*O. lacteum* Vill.). Твърдѣ рѣдко около Кула.

Scilla (L).

S. bifolia L. Край гориститѣ мѣста и храсталацитѣ въ Хицовото бранище около Плѣвенъ. Доста разпространено. Цѣвти прѣзъ мартъ.

Muscari Tourn.

M. tenuiflorum Tsch. (*M. tubiflorum* Stew.) По пуститѣ и камънисти мѣста вредъ около Плѣвенъ и Никополъ. Разпространено.

M. racemosum Mill. (*Botryanthus odorus* Kth.). По полянитѣ и трѣвнатитѣ мѣста вредъ около Плѣвенъ. Разпространено. Цѣвти прѣзъ мартъ.

Allium L.

A. ursinum L. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста въ Беровския, Петроханския и Коприщенския балканъ. Разпространено.

A. flavum L. По камъниститѣ мѣста между Кула и Бѣлоградчикъ, Карлово, на Бунарджика въ Пловдивъ, Плѣвенъ. Обичновено.

A. flavum L. var *minus* Boiss. По скалиститѣ склонове въ Клисурския балканъ (Бозевъ). Обичновено.

A. carinatum L. (*A. pulchellum* Don.). Край гориститѣ мѣста между с. Тикия и Клисура (Баевъ), Доста разпространено. Цѣвти прѣзъ юли, августъ.

A. paniculatum L. (*A. longispathum* Rect. *A. rupestre* Stev., *A. fuscum* WK., *A. pallens* Pers.). По трѣвнатитѣ мѣста и храсталацитѣ около Бѣлоградчикъ (Христовъ), Срѣдна-Гора (Баевъ), с. Козлубликъ (Аврамовъ) Доста разпространено.

A. moschatum L. (*A. capillare* Cav., *A. setaceum* WK., *A. flexuosum* WK.). Разпространено по Срѣдна-Гора (Баевъ).

A. rotundum L. (*A. porphyroprason* Hld., *A. Baumannianum* SK., *A. multiflorum* DC., *A. trachyanthum* Grsb. Spib. *A. bosniacum* Kumm.). По камъниститѣ мѣста при с. Бойница и Созополъ (д-ръ Петковъ).

A. atropurpureum WK. Край нивитѣ и трѣвнатитѣ мѣста въ долината на Камчия (Яневъ).

Colchicaceæ DC.**Colchicum L.**

C. autumnale L. (*C. vernale* Hfm.). По полянитѣ и ливадитѣ на Дюзъ-Чалъ, Амбарица, Мара-Гидикъ (Н. Сжевъ), въ долината на Вита около с. Гложине, Тетевенъ, Рибарица, а също между с. Шипово и Троянъ. Извънредно много разпространено. Цѣфти прѣзъ септември, октомври.

C. bulbocoides MB. (*C. holophyllum* Coss., *C. nivale* Boiss. Hldr.). По камъниститѣ присойни рѣтлини около с. Микре (Ив. Стойновъ). Доста разпространено. Цѣфти въ първитѣ дни на мѣсець февруари.

Veratrum L.

V. album L. var. *Lobelianum* Koch. По планинскитѣ ливади и трѣвнатитѣ мѣста въ Клисурския и Коприщенския балканъ. Разпространено (Баевъ).

V. nigrum L. Разпространено по южнитѣ склонове на Петроханския балканъ.

Juncaceæ Fr.**Juncus (L) DC.**

J. effusus L. По планинскитѣ ливади и трѣвнатитѣ мѣста на Комъ и Дюзъ-Чалъ (Н. Сжевъ).

J. conglemeratus L. Въ Клисурския балканъ. Разпространено.

J. acutus L. (*J. Heldreichianus* Lars., *J. Tommasianii* Parl.). По пѣсьчливитѣ мѣста край Камчия (Яневъ).

J. maritimus Lam. (*J. rigidus* Dsf., *J. ponticus* Stev.). По морскитѣ пѣсьчливи мѣста около Созополъ и Анхияло (д-ръ Петковъ).

J. trifidus L. По камъниститѣ склонове на Петроханъ и Вѣженъ (Н. Сжевъ).

J. compressus Jacq. (*J. bulbosus* L.). По блатиститѣ и край точни мѣста въ долината на Искъръ и Витъ. Обикновено.

J. lamprocarpus Ehrh. (*J. aquaticus* Rth., *J. adscendens* Host., *J. pratensis* Нре., *J. articulatus* L. p. p.). Разпространено въ Клисурския и Петроханския балканъ.

J. atratus Krch. (*J. melananthos* Rchb., *J. acutiflorus* Grsb., *J. septangulus* Petrm.). По влажнитѣ и мочурливитѣ ливади около с. Новоселци при София и с. Самовитъ.

J. alpigenus C. Koch. (*J. melanocephalus* Boiss. et Kotschy, *J. melanocephalus* Friv.). По високитѣ планински ливади на Дюзъ-Чалъ (Н. Сжевъ) и Клисурския балканъ (Баевъ).

Luzula DC.

L. maxima DC. (*L. silvatica* Gaud.). Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста на Петроханъ.

L. spadicosa DC. По скалиститѣ склонове въ Коприщенския балканъ (Баевъ).

L. albida DC. (*L. nemorosa* CAM., *L. alpigena* Schur., *L. suprina* Roch.). Край гориститѣ мѣста въ Берковския и Клисурския балканъ. Разпространено.

L. congesta Lej. По планинскитѣ ливади и трѣвнатитѣ мѣста на Петроханъ и Вѣженъ (Н. Сжевъ).

Aroideae Juss.

Arum (L).

A. italicum Mill. (*A. albispathum* Stev., *A. byzantinum* Schott., *A. ponticum* Schott.). Изъ храсталацитѣ около Кула, с. Долни-Ломъ, Бѣлоградчикъ, Карлово, долината на Искъръ, Глава Панега, Плъвентъ. Доста разпространено.

A. orientale MB. Край храсталацитѣ и трѣвнатитѣ мѣста вредъ око̀то Елена (Поповъ). Разпространено.

Lemnaceae Dmrt.

Lemna L.

L. trisulca L. По блатиститѣ мѣста около Свищовъ (Рамнаровъ), Сомовитъ, Видинъ. Обичновено.

L. minor L. Около с. Живовица между Бѣлоградчикъ и Берковица, въ долината на Витъ.

Typhaceae DC.

Typha L.

T. latifolia L. Изъ водитѣ на Глава-Панега (д-ръ А. Иширковъ), с. Самовитъ, Видинъ. Обичновено.

T. angustifolia L. Край воднитѣ мѣста между с. с. Комарево и Мършовица около Плѣвнѣ.

Spargonium L.

S. gamosum L. Изъ водитѣ на Глава Панега, Самовитѣ, Никополѣ, Свищовѣ, Индже-бѡй (д-ръ Петковѣ). Обикновено.

Cyperaceae DC.

Carex L.

C. divisa Huds. (*C. schoenoides* Host., *C. rivularis* Schk., *C. incisiva* Sm.). По ливадитѣ и трѣвнатитѣ мѣста около Гинци, въ долината на Камчията. Обикновено.

C. muricata L. По сухитѣ трѣвнати мѣста около Бучино и въ долината на Искърѣ.

C. Schreberi Schrk. (*C. praecox* Schrb., *C. brizoides* var. *sampetris* Ledb.). По трѣвнатитѣ мѣста между Никополѣ и Плѣвнѣ.

C. echinata Murr. (*C. stellulata* Good.). По високитѣ планински мѣста въ Клисурския балканѣ (Баевѣ).

C. acuta L. По блатиститѣ мѣста при Самовитѣ и Видинѣ.

C. vulgaris Fr. По влажнитѣ трѣвнати мѣста и ливадитѣ около Коприщица. Обикновено.

C. gynobasis Vill. (*C. Halleriana* Asso., *C. alpestris* All.). По трѣвнатитѣ мѣста около Плѣвнѣ и Бѣлоградчикѣ.

C. praecox Jacq. (*C. vegna* Chx.). По високитѣ планински мѣста на Вѣженѣ (Н. Сжевѣ).

C. tomentosa L. (*C. sphaerocarpa* Ehr., *C. caesia* Grsb.). По трѣвнатитѣ мѣста между Кула и Бѣлоградчикѣ, Гинци, Плѣвнѣ. Обикновено.

C. paludosa Good. По влажнитѣ и мочурливи ливади между Комарево и Мършовица около Плѣвнѣ.

C. hirta L. По трѣвнатитѣ мѣста около Плѣвнѣ и Никополѣ.

C. silvatica Huds. (*C. Drumaja* Ehrh.). Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста въ Клисурския балканѣ. Обикновено.

Eriophorum L.

E. angustifolium Roth. (*E. polystachyum* L. var. *a*). По трѣвнатитѣ мѣста и ливадитѣ въ Берковския и Коприщенския балканѣ.

E. latifolium Hpe. (*E. polystachyum* L. var. R.). По трѣвнатитѣ мѣста на Дюзъ-Чалъ (Н. Сжевъ). Доста разпространено.

Scirpus L.

S. lacustris L. По блатиститѣ и воднитѣ мѣста около Никополъ, Видинъ, с. Чайръ-къой (д-ръ Петковъ). Обикновено.

S. silvaticus L. По блатиститѣ мѣста около с. Мъртвица, Коприщица (Баевъ).

S. maritimus L. При устието на Камчия, Чайръ-къой (д-ръ Петковъ).

S. Holoschoenus L. Въ долината на Искъръ и Бѣлоградчикъ.

S. compressus Pers. По мочуливитѣ ливади край р. Витъ около Плевенъ.

Heleocharis R. Br.

H. palustris R. Br. Край воднитѣ и блатиститѣ мѣста около Сомовитъ, Видинъ, Глава Панега, Бѣлоградчикъ. Обикновено.

Cyperus L.

C. fuscus L. (*C. protractus* Del.). По влажнитѣ пѣсьчливи мѣста около Свищовъ (Рамнаровъ), Анхияло, Месемврия (д-ръ Петковъ).

C. glaber L. (*C. ratulus* Kit., *C. pictus* Ten.). Край блатиститѣ и пѣсьчливитѣ мѣста около Бѣлоградчикъ, Плевенъ, с. Чайръ-къой (д-ръ Петковъ). Обикновено.

C. glomeratus L. (*C. australis* Schrd.). По мочуливитѣ и влажнитѣ мѣста между Коприщица и Клисура (Баевъ), а сѣщо и по голѣмитѣ пѣсьчни насипи около с. Кюприя (д-ръ Петковъ). Твърдѣ разпространено.

C. longus L. По блатиститѣ и крайизворнитѣ мѣста на Глава Панега, Сомовитъ, Коприщица (Баевъ), с. Чайръ-къой (д-ръ Петковъ). Обикновено.

Gramineae Juss.

Erianthus Rich.

E. Ravennae PB. (*Saccharum* Rav. L.). По дюнитѣ около Месемврия (д-ръ Петковъ).

Sorghum P.

S. halepense P. (*Andropogon halepense* Sib., *Sorghum caucasicum* Grsb.). По нивитѣ около Свищовъ и Видинъ.

Chrisopogon Trin.

C. Gryllius Trin. По трѣвнатитѣ мѣста около Бѣлоградчикъ, Гинци, Свищовъ. Обикновено.

Andropogon (L).

A. Jsehaemum L. (*A. angustifolium* Sm.). По трѣвнатитѣ мѣста около Свищовъ (Рамнаровъ), с. Каменець, Видинъ, въ долината на Искъръ, дюнитѣ около Месемврия (д-ръ Петковъ). Обикновено.

Setaria PB.

S. glauca PB. По нивитѣ около Плѣвенъ, Бѣлоградчикъ (Р. Христовъ), Видинъ, Никополъ. Обикновено.

S. viridis PB. По сжщитѣ мѣста.

S. verticillata PB. По трѣвнатитѣ мѣста между Видинъ и Бѣлоградчикъ (Христовъ).

Echinochloa PB.

E. crus galli PB. (*Panicum crus corvi* L.). Въ долината на Искъръ.

Panicum (L).

P. sanguinale L. (*Digitaria sang.* Scr., *P. aegyptiacum* Retz.). По трѣвнатитѣ мѣста между Видинъ и Бѣлоградчикъ (Христовъ), Плѣвенъ. Обикновено.

P. miliaceum L. Сѣе се около Видинъ, Кула, Бѣлоградчикъ, Коприщица.

Tragus Hall.

T. racemosus Hall. (*Lappago racemosa* Willd.). По трѣвнатитѣ мѣста и пштитата около Никополъ, с. Телишъ, Бѣлоградчикъ. Обикновено.

Cynodon Rich.

C. Dactylon Pers. (*Paspalum Dactylon DC.* *Dactylon offic. Vill.*). По трѣвнатитѣ мѣста около Кула, Берковица, Коприщица, Никополъ (Поровъ). Обикновено.

Hierolhloa Gm.

H. borealis R. S. (*H. odorata Whlbn.*). По трѣвнатитѣ мѣста около с. Кара-Хасанъ, Козлу-биеъ (Недевъ). Обикновено.

Anthoxanthum L.

A. odoratum L. По трѣвнатитѣ мѣста и ливадитѣ между Коприщица и Клисуре (Баевъ).

Phalaris L.

P. arundinaceae L. (*Baldingera arn. Dmrt., Arundo colorata DC.*). Въ долината на Искъръ, Никополъ.

Phleum L.

P. paratense L. (*Ph. nodosum L.*). По трѣвнатитѣ мѣста на Дювъ-Чалъ (Н. Сжевъ).

P. alpinum L. Доста разпространено по ливадитѣ и трѣвнатитѣ мѣста на Комъ и Коприщенския балванъ (Баевъ).

Alopecurus L.

A. utriculatus Pers. По трѣвнатитѣ мѣста около Плѣвенъ и Бѣлоградчикъ. Разпространено.

A. pratensis L. По ливадитѣ между Комарево и Мъртвица, Гинци, Кара-Хасанъ.

Crypsis L.

C. alopecuroides Schrd. (*Phalaris geniculata Sm., Crypsis phalaroides MB., C. aegyptiaca Tsch.*). Въ долината на Камчия. Разпространено.

Sesleria Scp.

S. argentea Savi. (*S. cylindrica DC., S. alba Sibb.*). По трѣвнатитѣ и камънисти мѣста около Коприщица (Бозевъ) и въ долината на Искъръ.

Cynosurus L.

C. cristatus L. По ливадитѣ и трѣвнатитѣ мѣста въ Елисурския балканъ.

Phragmites Trin.

P. communis Trin. (*Arundo Phragmites* L., *Arundo graeca* Lnk.). По блатиститѣ мѣста около Бургазъ (д-ръ Петковъ), Сомовитъ.

Calamagrostis Roth.

C. epigeios Roth. (*Arundo epigeios* L., *C. glomerata* Bess., *C. georgica* CK.). По камъниститѣ мѣста въ Елисурския балканъ, въ долината на Искъръ.

C. Halleriana DC. По планинскитѣ трѣвнати мѣста и ливадитѣ на Комъ, Коприщенския балканъ и Петроханъ. Обикновено.

Agrostis (L.).

A. verticillata Vill. (*A. stolonifera* L. *A. aquatica* Pour., *A. rivularis* Brot. *A. densa* MB., *A. anatolica* CK.). Край изворнитѣ и мочурливитѣ мѣста около Коприщица (Боевъ), въ долината на Камчия, Обикновено.

A. alba L. (*A. stolonifera* L. p. p. Koch, Host, *A. flavida* Schur., *A. decumbens* Host., *A. silvatica* Host.). По мочурливитѣ мѣста около с. Козлу-бикъ (Недевъ).

A. vulgaris With. (*A. stolonifera* L. p. p. *A. hispida* Weld., *A. capillaris* L., p. p. *A. dubia* D C.). По трѣвнатитѣ мѣста и ливадитѣ между с. с. Голѣма Желѣзна и Калейца. (Троянско).

A. rupestris All. (*A. alpina* Host., *A. setacea* Vil.). По камъниститѣ и трѣвнати мѣста на Дюзъ-Чалъ (Н. Сжевъ).

A. spica venti L. (*Apera spica venti* A. B., *A. purpurea* Gaud.). По трѣвнатитѣ мѣста около с. Кесарево, край Витъ. Доста разпространено.

Stipa (L.).

S. pennata L. По присоинитѣ камънисти и трѣвнати мѣста между Видинъ и Бѣлоградчикъ (Р. Христовъ), Плѣвенъ на Каялъка, Сазополь и Месемврия (д-ръ Петковъ). Обикновено.

S. capillata L. По трѣвнатитѣ мѣста на Каялъка около Плѣвенъ. Разпространено.

Aristella Bert.

A. bromoide Bert. (*Stipa Aristella* L.). Разпространено въ долината на Искаръ.

Piptatherum PB.

P. paradoxum PB. (*Milium paradoxum* L.). Край храсталацитѣ и трѣвнатитѣ мѣста между с. с. Комарево и Сомовитѣ, Глава Панега.

Deschampsia PB.

D. caespitosa PB. (*Aira caespitosa* L.). По високитѣ планински мѣста на Мара-Гидикъ, Вѣженъ (Н. Сжевъ, Табаковъ). Обикновено.

D. flexuosa Trin. (*Aira flexuosa* L.). Край гориститѣ мѣста на Мара-Гидикъ (Табаковъ) и Клисурския балканъ (Басевъ).

Aira (L).

A. capilaris Host. (*A. elegans* Gaud.). По трѣвнатитѣ около с. Кара-Хасанъ, Никополъ, Луковитѣ.

Holcus L.

H. lanatus L. По мочурливитѣ ливади и трѣвнати мѣста на Петроханъ и Коприщенския балканъ.

Arrhenatherum PB.

A. avenaceum PB. (*Avena elatior* L., *A. bulbosa* W., *A. presartoria* Thuill.). По трѣвнатитѣ мѣста на Комъ и Петроханъ. Обикновено.

Avena (L).

A. fatua L. (*A. trichophylla* CK., *A. sterilis* Del.). Между посѣвитѣ около Видинъ, Бѣлоградчикъ, София, Коприщица. Доста разпространено.

A. pubescens L. (*A. glabra* CK.). По трѣвнатитѣ мѣста на Дюзъ-Чалъ (Сжевъ).

A. Scheuchzeri All. (*A. versicolor* Vill.). По сѣжитѣ мѣста.

Ventenata Koel.

V. avenacea Koel. (*Avena tenuis* Mch., *Trisetum tenue* R. Sch., Host. Rchb.). По пасбищата и трѣвнатитѣ мѣста между Плѣвень и Сомовитѣ.

Koeleria Pers.

K. rigidula Simk. (*K. pseudoglauca* Schur., *K. Fenzliana* Schur., *K. albescens* Scpur., *K. transsilvanica* Bartl.). По трѣвнатитѣ мѣста при с. Мъртвица около Плѣвень и Бѣлоградчикъ (Христовъ).

K. montana Dal. По трѣвнатитѣ мѣста на Вѣженъ (Сжевъ).

Melica L.

M. nebrodensis Parl. (*M. glauca* F. Sch.). По пѣсчливитѣ мѣста около Бургазъ (Д-ръ Петковъ).

M. picta C. K. (*M. nutans* var. *picta* Grsb., *M. viridiflora* Cern.). Изъ гориститѣ мѣста и храсталацитѣ около Бѣлоградчикъ, долината на Искъръ. Обикновено.

M. uniflora Retz. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста при Клисуре, с. Козлу-Бикъ. Обикновено.

Diplachne PB.

D. serotina Lk. (*Festuca serotina* L., *Molinia serotina* M. K.). По сухитѣ трѣвнати мѣста при с. Кара-Хасанъ (Недевъ), Плѣвень.

Dactylis L.

D. glomerata L. По трѣвнатитѣ мѣста около Коприщица и Гинци.

Bromus L.

B. inermis Leyss. (*Festuca inermis* D. C. Rchb.). По трѣвнатитѣ мѣста между Видинъ и Бѣлоградчикъ (Христовъ).

B. tectorum L. По сухитѣ трѣвнати мѣста около Плѣвень, Берговица. Обикновено.

B. sterilis L. (*B. jubatus* Ten. *B. amplius* CK.). Разпространено около с. Кесарево (Недевъ), Карлово, Клисуре. Обикновено.

B. mollis L. Вредъ около Бѣлоградчикъ, Берковица, Плѣвенъ. Разпространено.

B. arvensis L. (*B. macrocladus* Boiss). По сѣщитѣ мѣста.

B. secalinus L. (*B. velutinus* DC. Host). Между Кула и Бѣлоградчикъ. Разпространено.

Festuca L.

F. ovina L. Разпространено около Коприщица (Бозевъ).

F. rubra L. По трѣвнатитѣ мѣста при с. Козлу-бикъ (Аврамовъ).

F. arundinacea Schrb. Въ Клисурския балканъ. Разпространено.

F. spadicea L. (*F. aurea* Lam., *F. fibrosa* Grsb., *F. ferruginea* Rchb.). По трѣвнатитѣ мѣста на Петроханъ и Дюзъ-Чаль (Сжевъ).

F. varia Нке. По сѣщитѣ мѣста разпространено.

Glyceria Br.

Glyceria plicata Fries. По блатиститѣ и воднитѣ мѣста около Никополъ, Видинъ, Кесарево (Недевъ). Обичновено.

Sclerochloa PB.

S. dura PB. (*Cynosurus durus* L., *Poa dura* Sep, *Festuca dura* Vill.). По трѣвнатитѣ мѣста и нивитѣ около Бѣлоградчикъ (Христовъ), Коприщица (Бозевъ), Никополъ. Обичновено.

Briza L.

B. media L. По сухитѣ трѣвнати мѣста при с. Грамада около Кула, Бѣлоградчикъ, Коприщица (Баявъ), Луковитъ. Доста разпространено.

Eragrostis PB.

E. pilosa PB. (*Poa pilosa* L., *Eragrostis verticillata* R Sch.). По трѣвнатитѣ мѣста въ долината на Искъръ.

E. minor Host. (*Poa Eragrostis* L., *Briza Eragrostis* Dsf. *Eragrostis poaeoides* PR.). По трѣвнатитѣ мѣста около Видинъ, Бѣлоградчикъ (Христовъ), Коприщица, София, Козлу-Бикъ, Сазополъ, с. Кюприя (д-ръ Петковъ).

E. major Host. (*Briza Eragrostis* L., *Eragrostis megastachya* Lk., *Poa multiflora* Frsk., *Eragrostis multiflora* Aschers.). По сѣщитѣ мѣста.

Poa (L).

P. pratensis L. По трѣвнатитѣ мѣста около Гипци, Никополю (Паровъ), Кула. Обикновено.

P. nemoralis L. По гориститѣ мѣста около Клисуре.

P. alpina L. Разпространено по Дюзъ-Чалъ (Сжевъ) и Комъ.

P. bulbosa L. По трѣвнатитѣ мѣста около Видинъ, Бѣлоградчикъ,

P. badensis Нке. Доста разпространено въ Коприщенския балканъ.

Catabrosa PB.

Catabrosa aquatica PB. (*Aira aquatica* L., *Glyceria airoides* Rchb., *Poa airoides* Koel., *Colpodium aquaticum* Trin.). Край воднитѣ, мочурлавитѣ и блатиститѣ мѣста около Сомовитѣ, Видинъ, въ долината на Искъръ. Обикновено.

Elymus L.

E. europaeus D. (*Hordeum silvaticum* Hud.). Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста около Берковица и Коприщица (Бозевъ). Обикновено.

E. sabulosa MB. По дюнитѣ около Месемврия и Стамапулъ (д-ръ Петковъ).

Hordeum L.

H. maritimum With. Въ долината на Камчия (Яневъ).

H. murinum L. По сухитѣ трѣвнати мѣста и патищата около Плѣвенъ, Видинъ, Берковица. Обикновено.

Aegilops L.

A. triaristata Willd. По нивитѣ и трѣвнатитѣ мѣста около с. Кара-Хасанъ (Аврамовъ).

A. cylindrica Host. (*Ale. caudata* Grsb.). По трѣвнатитѣ мѣста вреди около Плѣвенъ. Разпространено.

Triticum L.

T. rigidum Schrd. (*Agropyrum elongatum* Host.). По пѣсьчавитѣ мѣста около Анхияло, Стамапулъ (д-ръ Петковъ).

T. caninum L. (*Agropyrum caninum* R. S.). Изъ гориститѣ мѣста около Клисуре.

T. repens L. Изъ нивитѣ и трѣвнатитѣ мѣста около Плѣвентъ, Кула, Гинци, Клисуре, Кесарево. Обикновено.

T. cristatum Schreb. (*Agropyrum cristatum* Bess. *Triticum pectinatum* MB., *T. imbricatum* MB., *T. muricatum* Lnk.). По сухитѣ трѣвнати мѣста между Видинъ и Бѣлоградчикъ (Христовъ). Разпространено.

T. villosum MB. По орницитѣ, трѣвнатитѣ мѣста и край пшеницата около Никополь (Паровъ), Кула, Бучино, Карлово, Кара-Хасанъ (Недевъ). Обикновено.

Brachypodium PB.

B. pinnatum PB. (*B. Caespitosa* R. S., *B. rupestris* R. S.). По трѣвнатитѣ мѣста въ долината на Искъръ.

Lolium L.

L. temulentum L. Между посѣвитѣ около Бѣлоградчикъ, Свищовъ, Видинъ.

L. perenne L. По трѣвнатитѣ мѣста около Коприщица. Обикновено.

Psiluris Trin.

P. nardoides Trin. (*Nardus aristata* L., *Rottboellia monandra* Cav., *Asprella nardiformis* Host.). По трѣвнатитѣ мѣста около Анхияло, с. Арнаутларъ (д-ръ Петковъ).

Cryptogamae vasculares.

Equisetaceae DC.

Equisetum L.

E. arvense L. По нивитѣ и трѣвнатитѣ мѣста около Берковица (Бозевъ), Плѣвентъ. Обикновено.

E. Telmateja Ehrh. (*E. maximum* L., *E. eburneum* Rth.). Въ долината на Искъръ. Доста разпространено.

E. ramosum DC. (*E. elongatum* W., *E. ramosissimum* Dsf.). По пѣсьчливитѣ мѣста въ долината на Камчия и Стамапулъ (д-ръ Петковъ).

Pteris L.

P. aquilina L. По гориститѣ мѣста (при с. Бойница около Кула, Берковица, Петроханъ, Коприщица, с. Кюприя и Стамапулъ (д-ръ Петковъ).

Scolopendrium Sm.

S. vulgare Sm. (*S. officinalr* DC., *S. officinarum* Sw.). Доста распространено въ Берковския и Коприщенския балканъ.

Asplenium (L).

A. Trichomanes L. По пукнатинитѣ на скалитѣ около Бѣлоградчикъ, Петроханъ, Карлово, Коприщица (Бозевъ). Доста распространено.

A. Adiantum nigrum L. (*A. obtusum* Vit.). По скалиститѣ мѣста между Кула и Бѣлоградчикъ, Петроханъ, Карлово, Клисурския балканъ. Обичновено.

A. Ruta muraria L. По скалиститѣ мѣста около с. Ломни-Долъ между Бѣлоградчикъ и Берковица, Карлово. Обичновено.

A. septentrionale Hull. Разпространено по сѣщитѣ мѣста.

Athyrium Rth.

A. Filix femina Rth. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста на Петроханъ и Дюзъ-Чалъ (Сжевъ).

Aspidium Sw.

A. aculeatum Sw. Въ сѣнчеститѣ гористи мѣста въ Коприщенския балканъ (Баевъ).

A. Filix mas Sw. Разпространено въ Берковския балканъ.

A. spinolosum DC. (*A. dilatatum* W.). Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста въ Берковския, Петрохански и Коприщенския балканъ. Разпространено.

Cystopteris Brn.

C. fragilis Bmh. По скалиститѣ склонове около с. Долни-Ломъ при Бѣлоградчикъ, Карлово. Доста распространено.

Polypodium (L).

P. vulgare L. По скалиститѣ и влажни мѣста около с. Долни Ломъ, Бѣлоградчикъ, въ долината на Искъръ. Доста разпространено.

P. Dryopteris L. По влажнитѣ гористи мѣста въ Берковския и Петроханския балканъ.

Ceterach W.

C. officinarum W. По пукнатинитѣ на варовититѣ скали около с. Долни-Ломъ, Бѣлоградчикъ, Карлово, с. Карлуково. Доста разпространено.

Ophioglosseae Br.**Botrichium Sw.**

B. lunaria Sw. По високитѣ планински пасбища на Дюзъ-Чалъ, Козята-стѣна, Вѣженъ (Н. Сжевъ).

Lycopodiaceae DC.**Lycopodium (L).**

L. Selago L. По камъниститѣ склонове по Петроханъ, Дюзъ-Чалъ (Сжевъ) и Коприщенския балканъ.

Търново, 10 януария, 1901.

ВѢСТИ и ОЦѢНКИ.

Старовизантийски надписи въ черквата св. Георги въ София.

Надъ входнитѣ врата на старата черква св. Георги, която бѣше врѣменно и гробница на първия български князь Александъръ I., азъ отерихъ това лѣто слѣднитѣ четири грѣцки надписа, които иматъ значение както за историята на черквата, тъй и за историята на живописа, запазенъ въ нея.

1.

† ΚΑΛΟΝΦΑΓΙ Η ΚΡΔΙ
ΑΝΕΠΥΓΝΥΗΟΝΚΕ
ΜΝΕΝΚΑΤΑΛΑΛΗΕ
CΣΑΡΚΑCΑΔΕΛ
ΦΩΝ:—

2.

† ΑΡCΕ·· ΗCΑΙΟΝ
ΕΕΝΛΘΕCΕΚΤΥ
ΒΕΙΟΥΦΕΥΓΕCΙΟ
ΠΑΝΟΙΧΑΖΑΙ
ΚΕCΟΖΟΥ:—

3.

† ΕΓΘΥΜΝΟCΕΥ
ΘΥΜΗΤΕΔΑΚΡΥ
ΧΑΙΡΕΤΕΔΕΕΙ
ΚΩΙΕΛΙΝCΑΥ
ΤΟΥ:—

4.

† ΗΔΤΑCΠΑ
ΓΙΔΑΤΟΥΔΗ
ΑΒΟΛΥΠΠ
... ΡΟΥ...

Надписитѣ се четѣтъ изписани възъ свитѣци хартия, държани въ рѣцѣ отъ светци. Тия се намиратъ на третия поясъ, като се брои отдолу. Тѣ сѣ въ естествена величина, но кои сѣ, неможе да се знае, защото главитѣ и рамената имъ сѣ изронети. Подъ тѣхъ, тъкмо надъ самитѣ входни врата, е изобразенъ Спасителътъ до поясъ и съ разгърнати рѣцѣ. Първиятъ надписъ заема мѣсто 45×36 см., вториятъ 50×34 см., третиятъ 43×30 см., четвъртиятъ 40×23. Свитѣкътъ на третия надписъ е по-голѣмъ, та има още празно мѣсто. Другитѣ надписи изпълнятъ рѣчи цѣлитѣ свитѣци. Буквитѣ сѣ голѣми отъ 5 до 6 см. Точкитѣ въ текста показватъ, че сѣ изронети букви.

Г-нъ Чилевъ, учитель по грѣцки езикъ въ Софийската мѣжка гимназия, до когото прибѣгнахъ за прочита на надписитѣ, намира, че сѣ на-

писани крайнѣо безграмотно и че имъ липсватъ нѣкои букви. Поради това той „смиѣло“ ги допълнилъ нѣдѣтъ и ги чете така:

1) † Καλὸν φαγεῖν καρδίαν Ἐπυτήν, ὃν καὶ μνήμη ἐγκαθалаεῖ εἰς σάρκα ἀδελφῶν.¹⁾

2) † Ἀρσένιος εἰς δι' ὃν ἐξηλθεῖς ἐκ τοῦ βίου φεῦγε, ὦ Πανοίχαζε, καὶ σῶξου.²⁾

3) † Εὐθόμει ὡς εὐθιμεῖται δάκρυσι· χαίρετε δὲ, εἰκὼν ἡ ἐλπίς αὐτοῦ.³⁾

4) † Ἰησοῦς δὲ τὰς παγίδας τοῦ διαβόλου ἀπέκρουσε.⁴⁾

Отъ съдържанието на надписитѣ се вижда, че сж писани въ епоха, когато християнството се вълнувало отъ разни еретици и отстъпници. Това е било въ първитѣ му вѣкове, когато църквата още се устроявала. Особно бурни сж били IV.—VIII. вѣкъ, когато се свиквали вселонски и помѣстни събори. Такъвъ единъ съборъ е станалъ и въ София, и спроти прѣданието тъкмо въ тая черква. Че светцитѣ, които държатъ свитѣцитѣ съ горнитѣ надписи, сж нѣкои отъ светитѣ отци, нѣма никакво съмнѣние.

Колкото за вѣка, кога сж писани надписитѣ, а заедно съ тѣхъ и живописътъ, може да ни помогне да отгатнемъ това третиятъ надписъ. Въ него се казва: „весели се както се весели до сълзи — *иконата е неговъ надежда*“. Явно е, че светецътъ, който държи свитѣцътъ, билъ нѣкой отъ първитѣ запитници на иконитѣ. Не ще е чудно, ако бжде патриархъ Германъ, когото свалилъ отъ патриаршия прѣстолъ иконоборецътъ Левъ Исаврянинъ, защото се онѣлчилъ противъ иконоборството. Такъвъ билъ и св. Иоанъ Дамаскинъ, който сжщо се застъпилъ горещо за иконопочитанието и билъ прѣдаденъ на ана тема отъ единъ иконоборски съборъ, станалъ въ Цариградъ по инициатива на Константина Копронимъ прѣвъ 754. год. Обаче това не е важно, а важното е, че надписитѣ сж писани навѣрно веднага или наскоро откакъ възтържествува църквата и унищожи иконоборството. А това стана слѣдъ седмия вселенски съборъ, който се свика въ Никея прѣвъ 787. год. по починъ на иконопочитателката царица Ирина.⁵⁾ Ако сж вѣрни горнитѣ прѣдоположения, трѣба да допуснемъ, че надписитѣ и живописътъ въ черквата св. Георги сж писани въ края на VIII. или въ началото на IX. вѣкъ. Въ това ни убѣждаватъ още и думитѣ „*προσκληνῆτε ἱκόν — покланяйте се*

¹⁾ Добръ е да издемеъ Египтовото сърце, когото (Епиппия) и наметѣта обвинява прѣдъ гнѣвната братска (човѣшка) природа.

Г-нъ Чилевъ смѣта Епυτήν за прилагателно, неправилно произведено отъ смѣствително име.

²⁾ Арсени е единъ, заради когото си излѣзълъ изъ живота; бѣгай ти, Панохазе, и спасявай се.

³⁾ Весели се както се весели до сълзи; радвайте се — иконата е неговъ надежда.

⁴⁾ Исусъ пѣкъ отбѣсна диволскитѣ примки.

⁵⁾ Вж. „История на Християнската Църква“ отъ Евграфъ Смирновъ, прѣводъ Н. А. Начовъ, стр. 329 и 390.

на иконитѣ“, които ясно се четатъ въ надписа около кубето.¹⁾ Въ полза на това говори и начертанието на буквитѣ. То е старовизантийско. Сравнено съ нѣкои подобни надписи въ историята (*L'Épopée Byzantine a la fin du dixième siècle*) на Шлѹмберже, то излиза положително по-старо отъ X. вѣкъ.

Съ първитѣ два надписа се прѣдаватъ на анатема видни, види се иконоборци — Панихазъ и Епининъ; а послѣдниятъ надписъ казва, че Спасителътъ отблъсналъ или разжъсалъ дяволскитѣ примки, които били поставени да умотаятъ църквата.

За църквата може да се допусне, че тя е правена ако не прѣди Христа, а то наскоро слѣдъ него, но никакъ не прѣди да се провъзгласи християнството за господствуваща вѣра въ Византийската империя. Тоя храмъ по направата си изглежда на езическо капище, а послѣ когато възтържествува християнството обрънатъ на черква. Да бѣше правенъ едноврѣменно съ надписитѣ, завѣрно нѣмаше да бѣде такъвъ, но щѣше да прилича отчасти поне на св. София или на други византийски черкви отъ сѣщата епоха. Освѣнъ това ако първоначално бѣше построенъ за черква, щѣше да прилича на другитѣ черквици около него, които сж сѣщи катакомби. Споредъ насъ и тѣ сж правени въ първитѣ два-три вѣка на християнството. Понеже послѣдното било прѣслѣдвано още, християнитѣ не могли да строятъ явни черкви, но правили скрити или полуявни. Слѣдователно св. Георги не е подземна черква, та не е била първоначално направена за християнски молебень домъ.

Да твърдимъ горното ни насърчава още повече и прѣданието, което гласи, че тъкмо тука станалъ помѣстниятъ Софійски съборъ. Той билъ свиканъ прѣзъ 347. год. по инициатива на императора Констанция, побуденъ отъ брата си Констанса, който управлявалъ западната половина на империята.²⁾ Ще рече, св. Георги сѣществувалъ тогава и друга по-сгодна черква за такъвъ съборъ нѣмало.³⁾

¹⁾ Направихъ опитъ да копирамъ и тоя надписъ, но за жалъ опитътъ изгѣе несполучливъ. Копирахъ голѣма частъ отъ надписа съ бинокль, но не се рѣшавамъ да я изнесъ прѣдъ четеца. Писмото е крайно завързано, при това и съ голѣми съкращения. Четатъ се отдѣлни думи: *Σωτῆρα τῆς* прогов(х)тс, *ταῦτος* тѣтъ, *προσκληνῆς* икон. *Τῆς* прѣдъ орѣдѣтъ, *συνεῖρα*. *ἀρχαγγέλ*...

²⁾ Задачата на тоя съборъ била (вж. „Ист. на Христ. Църква“ и пр. стр. 266.), да се признае за православенъ св. Атѣнаси Александрийски, борецъ за православнето противъ арменитѣ, и да се осѣднѣ послѣднитѣ за тѣхното вѣрочуване. Обаче въ правилата на Сардикийския помѣстенъ съборъ (вж. „Книга правилъ сватѣхъ апостолъ, сватѣхъ соборъвъ вселѣнскихъ и помѣстныхъ и сватѣхъ отецъ“) нищо не се говори за това. Отъ тѣхъ се вижда, че съборътъ се занимавалъ съ въпроси отъ административенъ характеръ за църквата. Понеже епископитъ си грабили епископитъ за лични облаги съ незаконни срѣдства, постановяватъ се правила, кога може единъ епископъ да отиде въ седалището на другъ и пр. Има и други постановления, които сѣщо не се отнасятъ до горнитѣ въпроси.

³⁾ Сѣщото твърди и К. Иречекъ въ „Путевания по България“ ч. II, стр. 16. Той казва: „Най-старата черква въ града, по-стара отъ св. София, е безъ съмнѣние тѣ нарѣчената Голджами въ центра на днешния еврейски кварталъ“. Горниятъ фактъ може да ни помогне да опрѣдѣлимъ по-точно, кога е построена и черквата св. София. Ако тя бѣше била построена когато станалъ софійскитъ помѣстенъ съборъ, завѣрно той нѣмаше да заседава въ св. Георги, но въ св. София, като храмъ несравнено по-голѣмъ и по-сгоденъ.

Освѣтъ старовизантийския живописъ, въ черквицата св. Георги има живописъ и отъ друга, по-нова епоха, за насъ обаче пакъ доста стара. Той е въ олтаря на черквата. То се види отъ славѣнския надписъ, който гласи: „пѣтъ ѿ нѣмъ ѣсѣ сѣ . . .“ Живописътъ въ олтаря е по това отъ врѣме на старобългарското царство.

Като говоримъ за св. Георги, нека кажемъ между друго, кога билъ обърнатъ въ джамия. Споредъ прѣданието св. Георги-Нови билъ мѣченъ отъ турци въ сѣщата черква; а той пострадалъ на 1515. год. 11 януария въ царуванъето на султанъ Селима I. (1512. — 1520.). Ще рече, тая черква е била джамия вече прѣди 1515. год. Понеже гонения противъ християнитѣ и черквитѣ имъ се почнали въ врѣмето на Баязидъ II. (1481.—1512.), а стигнали апогея си прѣзъ царуванъето на Селима I, трѣба да допуснемъ, че св. Георги е обърнатъ на джамия или въ края на 15. вѣкъ, или най-късно въ началото на 16. Ако пакъ приемемъ, че е обърнатъ прѣзъ царуванъето на султанъ Селима, тогава трѣба да допуснемъ съ положителностъ, че това събитие е станало между 1512. и 1515. г., двѣ-три години прѣди да пострада св. Георги.¹⁾

Въ заключение ще кажемъ, че е необходимо да се фотографиратъ всички надписи, а особено оня на кубето, и да се извадятъ копия отъ светцитѣ, защото твърдѣ малко се знае за историята на иконопиството прѣзъ първитѣ вѣкове на християнството.

Е. Спространовъ.

Кара-Агачски Тракийски конникъ.

Прѣзъ миналата пролѣтъ (1900) стана една отъ най-рѣдкитѣ по насъ археоложки находки. Единъ селянинъ отъ Кара-Агачъ (Пловдивско), като работилъ на нивата си, намѣрилъ една мраморна човѣшка глава, която побързалъ да донесе въ Пловдивската Народна Библиотека и да даде тамъ подробни свѣдѣния за мѣстото, дѣто била тя намѣрена. Селянинътъ се именува Никола Ив. Кузовъ. По негово упѣтване сѣ били веднага прѣдприети разкопки. които сѣ имали резултатъ откритието на цѣла една мраморна статуя, която изобразява спрегната фигура на извѣстния Тракийски конникъ. На разкопкитѣ е присѣствувалъ и френскиятъ въ Пловдивъ консулъ г. А. Degrand, който си направилъ необходимитѣ фотографически снимки и ги е съобщилъ на извѣстния френски археологъ Babelon съ подробно описание на статуята. Babelon отъ своя страна е прочелъ писмото и далъ нѣкои бѣлѣжки въ френската академия, отъ чиито отчети и заемамъ това, което слѣдва тукъ.

Статуята е военна, защото фигурата на прочутия Тракийски конникъ, тъй често изобразявана върху надгробнитѣ плочи и оброци и върху старитѣ монети на сегашната наша страна, за *първъ пѣтъ* се

¹⁾ К. Иречекъ пакъ тамъ твърди, че „турцитѣ си я присвоили тепърва прѣзъ царуванъето на султанъ Селимъ II (1512—1520), когато се отнимали на християнитѣ по градоветѣ всички по-големъ каменни черкви“.

явява въ видъ на статуя. До сега Тракийскиятъ конникъ ни е извѣстенъ само по многобройнитѣ и еднообразни оброчни камъни, които често се намиратъ по насъ и които, събрани всички въ Народния Музей въ София, обширно сж описани отъ г. В. Добруски въ „Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина“.

Ново-найдената скулптура е 1 м. 61 см. висока, 1·05 м. дълга и 0·36 м. дебела. Тя е издѣлана отъ бѣлъ мраморенъ балванъ отъ Бѣловския балканъ, както изобщо и по-голѣмата частъ на тѣдѣвашиитѣ тракийски статуи, оброчни камъни и надписи.

Статуята прѣдст. въ конникъ, облѣченъ въ надишлена и стегната въ кръста туника. На плещитѣ му, отъ бързото движение на коня, широко се развѣва жжсата хламида, а нозѣтъ му сж обути въ високи тракийски амбади. Конникътъ се готви да порази вѣроятно съ копие единъ левъ, отъ който се вижда само прѣдната частъ и който е повалилъ на земята единъ бикъ. Една пантерска кожа, съ помощта на ремикъ, е така прикрѣпена къмъ гърдитѣ на коня, че покрива частъ отъ гърба му.

Стилътъ на цѣлата статуя е грубъ и главата на конника не е непропорционална, а неговътъ трупъ; само прѣдната частъ и главата на коня, малка и дълга, иматъ извѣстна елегантност. За жалъ лѣвата нога не могла да се намѣри, но пакъ, споредъ мѣстото, дѣто е било поставено копитото, може да се сжди, че и тя е прѣдставяла сжщото движение, каквото и дѣсната нога.

Обратната частъ на статуята е твърдѣ слабо изразена — само съ една лека изпъкнатива. Твърдѣ е правдоподобно, че артистътъ се е намѣрилъ прѣдъ една невъзможностъ да изработи своята статуя отъ единъ сравнително недебелъ мраморъ, който вече отчасти е издѣлалъ. За това той се задоволилъ едва да изобрази съ длѣтото лѣвата страна на конника.

Щомъ е била открита статуята, опитано било да се види, дали тя не покрива нѣкоя гробница. По такъвъ начинъ сж били открити три каменни плочи, дълги всѣка 1·44 м., високи 0·60 и широки 0·45 м. Тѣ били поставени на нѣкакъвъ много твърдъ градежъ отъ тухли и варъ, който съ грамадни валчести камъни образува токо-речи четвъртитъ масивъ съ повърхностъ 10 м. на 4·50 м. и влизалъ въ земята на дълбочина отъ 3 метра. Тукъ била намѣрена вода, която попрѣчила вече да се правятъ нататъкъ разкопкитѣ, които могли да се подновѣтъ само прѣвъ сухата сезона.

Малко може сѣкашъ да се вѣрва, тозъ импозантенъ масивъ да е билъ прѣдназначенъ изключително да служи за база на тая статуя, която не тегли единъ тонъ: ала може ти и да не е била сама, както ни дава право да мислиме единъ барелефенъ фрагментъ, който е билъ намѣренъ въвъ врѣме на разкопкитѣ и който прѣдстави куче да гони глиганъ.

Споредъ селянитѣ отъ Кара-Агачъ, една могила нѣкога се издигала върху това мѣсто, което по традиция днесъ наричатъ Османъ-Тепе, т. е. Могила на Османа.

Къмъ тая бѣлѣжка, която е ималъ добрината да изпрати г. De-grand, г. Babelon прибавя, че Тракийскиятъ конникъ, така често избразяванъ върху надгробни плочи и оброци отъ разна величина, спо-

редъ бѣлѣжикѣ на покойния събратъ Албертъ Дюмонъ, не прилича да е винаги едно и сѣщо божество. Въ извѣстни случаи е очевидно, че скулпторътъ е искалъ да изобрази единъ героизуванъ смъртникъ. Този герой, именуванъ дори върху нѣкои стели *χείρος ἥρωος*, прославянъ като богъ, комуто сѣ поднасяли оброци, прилича да прѣдстави формата, възприета отъ тракийците въ култа на прѣдците, който твърдѣ много се е почиталъ отъ тия полуварвари¹⁾. Но смъртниятъ произходъ на тия разни герои обяснява многовиднитѣ типове на физиологията, която имъ придаватъ скулпторитѣ. Въ статуята, която ни прѣдстави г. Degrand, и която не се показва по-стара отъ римската епоха, героятъ е съ брада и има твърдѣ отличителенъ индивидуаленъ характеръ: това е сѣщо физиологията на единъ смъртникъ, и не на богъ. Неотдавна г. Behrendt Pick, пазителъ на музея въ Гота, посвети обширна студия върху типа на Тракийския конникъ по монетитѣ отъ Odessus, Tomi и Istrus.²⁾ Върху тия монети конникътъ е съ брада, често държи единъ рогъ на изобилието, а на главата му често е поставенъ високъ *calathos* — атрибутъ, които сѣ дали на този типъ името Сераписъ-конникъ. Г-нъ Pick забѣлѣзва, че съ сѣщитѣ атрибути ние виждаме върховниятъ богъ на тракийците върху хубавитѣ монети на Odessus, дѣто той носи своето тракийско име *ΚΥΡΣΑ* и се квалифицира като *Θεὸς μέγας*. Героизуванитѣ смъртници като тия, отъ които новонийдената статуя прѣдстави единъ новъ образецъ, могатъ, слѣдователно, да се смятатъ, въ тракийския пантеонъ, като да сѣ отъ кортежа на върховния националенъ богъ, който фигурира по монетитѣ и отъ когото тѣ заематъ частъ отъ атрибутитѣ му.

Самата статуя, възъ основа на едно прѣдписание отъ покойния министъръ Ив. Славейковъ, азъ изпратихъ въ Народния Музей въ Софя, дѣто, безъ съмнѣние, тя ще заеме едно отъ най-виднитѣ мѣста между националитѣ ни археологически сборки.

Б. Дяковичъ.

Записки по Военната География на България съ свѣдѣния за оная на съседнитѣ ѝ държави. (Курсъ В. на Н. Ц. В. Училище). Съставилъ прѣподавателя по прѣдмета, отъ Генералния щабъ подполковникъ *Кантарджиевъ*. София, печатница Ц. М. Вжзайтовъ, 1901. 8.^о 217 + III стр. Ц. 2 лева.

Нѣколко вѣстника въ кѣси бѣлѣжки похвалиха извъредно много новонизгълзлата книга на г. Кантарджиева, подполковникъ отъ генералния щабъ. Като прочетохъ и азъ тази книга, дойдохъ до печалното заключение, че хвалбоисцитѣ или не сѣ чели книгата, или непознаватъ материята. Нека тѣ си избератъ едно отъ двѣтѣ, и пакъ азъ ще кажа, че запискитѣ по военната география на г. Кантарджиева не сѣ написани географски; авторътъ не е използвалъ нашата географска литература; учебникътъ има грѣшки и неплътности.

¹⁾ A. Dumont, Inscriptions et monuments figurés de la Thrace, стр. 70 и сл.

²⁾ Jahrbuch d. arch. Instituts, t. XIII, 1898, стр. 155 и сл.

Понеже не съмът воененъ, нѣма да прави обстоятелна рецензия на запискиѣ по военната география, а съ нѣколко примѣра искамъ да подтвърди горѣписанитѣ обвинения. Примѣри ще взема само отъ първитѣ 43 страници на запискиѣ.

Географиата на една страна била тя военна, стопанска или каквато и да е друга, трѣба да ни прѣдстави прѣди всичко вѣрна картина на физикогеографскитѣ отношения на тази страна, за да можемъ отпослѣ въз основа на тѣзи отношения да схванемъ добръ и въ причинна връзка ония факти, които ни интересуватъ. Единъ учебникъ по военната география не трѣба да бѣде книга за справка, не трѣба да дава само сѣдѣния, които се мѣнятъ съ врѣмето и се забравятъ лесно, а трѣба да даде познания, въз основа на които могатъ да се правятъ винаги приблизително вѣрни заключения. Единъ офицеръ трѣба да има винаги на ръка най-добрата карта на България и на съседнитѣ страни, по картата може той добръ да схваща формитѣ на терена, тѣхното разположение и височини; той вижда тамъ пѣтищата. И една военна география намѣсто само да изброява сѣщитѣ тѣзи нѣща, трѣба да ги разясни, да покаже ония свойства, които не могатъ да се четатъ по карта. Не сж показани направата и съставътъ поне на главнитѣ земни форми въ България, а отъ тѣхъ зависи не само плодородието, гѣстотата на населението, разпространението на селищата, но и проходността, окопаваньето и др. Върху климатическитѣ особености на България не е казано речи нищо. Какви сж срѣднитѣ и екстремни горещини и студове у насъ, какво е разпрѣдѣлението на валежитѣ по годишни врѣмена въ различнитѣ крайща на България, какви биватъ силнитѣ поройни дъждове и какви сж тѣхнитѣ послѣдници въ зависимостъ отъ терена и почвата? Всичко това е много важно за всѣки офицеръ, и тѣзи данни нѣма той да научи отъ картата, и съвсѣмъ рѣдко отъ водачъ. Много е важенъ характерътъ на растителната покривка. За нея е казано сѣщо много малко и откъслечно. Така че много нѣща, които съставятъ основата на всѣка география, токоречи липсватъ. А щомъ липсватъ тѣ, липсува основата, върху която се гради останалата материя, и затова военната география на г. Кантарджиева се прѣобърнала отъ география на проста статистика и наука за стратегия.

Понеже много отъ грѣшкитѣ произлизатъ и отъ незначитанье на нашата географска литература, примѣритѣ, съ които искамъ да подкрѣпимъ второто и третото обвинение, ще съединимъ заедно. Ще се ограничи съ по-характернитѣ грѣшки.

Славата на Шаръ-планина като най-високо възвишение на Балканския полуостровъ отдавна се огне, и въ нашата литература се писа върху това вече нѣколко пѣти (вж. „Български Прѣгледъ“ год. V. кн. VII. стр. 137; Трудове на Българското природоизпитателно дружество. Кн. I. стр. 112; Годишникъ на Българското природоизпитателно дружество. № 4. стр. 123). У К. Люботрънъ е високъ 3050 м. (стр. 6). Шаръ-планина не лежи на югъ отъ Скопие, а на сѣверозападъ. Въ дѣлежа на Балканския полуостровъ по области липсува югозападна България. Ако авторътъ мисли, че тя се подразбира въ сѣверна България, тогазъ много лошо е описалъ границитѣ на послѣдната (стр. 6). Върху числата на населението на Балканския полуостровъ би могло да се каже много; но понеже никой не при-

тежава точни данни, заминавамъ ги мѣлко. Географическитѣ дължини и широчини на крайнитѣ точки на България трѣбаше отдавна да се проверятъ; тѣ минаватъ отъ учебникъ въ учебникъ безъ да знаемъ, кой ги е опредѣлялъ най-напрѣдъ и възъ основа на коя карта. При една проверка по триверстовата генерална карта на България намирихъ разлика по нѣколко минути за всичкитѣ показания. Границитѣ на България сж описани на кѣсо и не безъ грѣшки. Турската граница не се захваща отъ Атлиманския носъ, но отъ срѣдата на Атлиманския заливъ. Въ този заливъ иматъ и българитѣ и турцитѣ по една малка скеля за вѣглища и дърва. При Търнѣшъ границата се отдѣля отъ вододѣла на Родопитѣ не при Карлъкъ, а при най-южния край на България — Переликъ-тепе. Дължината на турската граница не е 767 километра, но повече отъ 850. Съ промѣната на границата отъ 1886. год. дължината на турската граница се увеличи съ 105 километра. Дължинитѣ и на другитѣ граници сж сжщо неточни. Общиятъ сборъ отъ дължинитѣ на границитѣ е погрѣшенъ. И числата, които показватъ, колко граница се пада на 100 кв. килом., сж невѣрни. Таблицата за увеличение на населението въ чужди държави (не зная, отъ дѣ я взелъ и за кои години се отнася) е сжщо погрѣшна. Особно биятъ въ очи даннитѣ за Унгарию, за която е показано 4·7 на 1000, когато, като вземемъ числото на населението ѝ за 1880 — 15,642.102 и за 1890 — 18,493.791 излиза увеличение 11·6‰; за Белгия е показано увеличение 7·7‰, когато за годинитѣ 1884 (5,784.102) и за 1898 (6,669.732) излиза 10·9. Приблизително сжщото намираме за Русия и други държави.

На стр. 20 и 21 има една таблица за финансовото състояние на съседнитѣ държави за 1899. година и много странни разсждения за богатството на България и данъкоспособността на българина. Отъ малкото число бюджетъ и държавенъ дългъ, който се пада на глава у насъ, се заключава, че ний сме богати и можемъ да докараме нашия общъ бюджетъ до 100 милиона и военния до 30 милиона. Разсждения отъ този родъ се явяватъ не за първи пътъ въ военната литература, но поради своята абсурдность тѣ не трѣбаше да се появяватъ и върху страницитѣ на единъ учебникъ, дѣто се съобщаватъ само точни и проверени фактове. Ако се разсждава така, отъ таблицата излиза, че Черна-Гора, въ която се падатъ 8 лева бюджетъ и 8.5 държавенъ дългъ срѣщу 25.5 лева бюджетъ и 78 л. държавенъ дългъ на глава въ България, е много по-богата и много по-данъкоспособна отъ нашата държава, а Франция, дѣто въ 1898 год. се паднало 89 лева бюджетъ и 825 л. (1899 г.) държавенъ дългъ на глава, е много по-бѣдна и много по-малко данъкоспособна отколкото България. Интересно е, че една отъ графитѣ на таблицата, именно, какъвъ процентъ отъ общия разходенъ бюджетъ се пада на военния, не е употреблена, когато чрѣзъ нея може да се покаже по-нагледно, какъ се отнася държавата къмъ своитѣ военни сили. Въ Ромъния военниятъ бюджетъ прѣдставя 18.8‰ срѣщу 24.9‰ у насъ отъ общия разходъ.

На стр. 31 се говори за източенъ дѣлъ на срѣдногорскитѣ планини: отъ р. Тунджа до Черно море. Слѣдъ като приема авторътъ тройното дѣление на източна Стара-Планина (стр. 30) и Странджа-Планина

за отдѣлна хълместа страна, не зная, кое остава за тѣзи източни Сръд-
ногорски планини.

За да не изброявамъ повече отдѣлни грѣшки, ще цитирамъ бук-
вално описанието на р. Осъмъ (стр. 40), което е пропарено съ толкова
много грѣшки, че само то би било въ състояние да ни прѣдстави кни-
гата на Кантарджиева като небрѣжна работа.

„Осма — се състои отъ два потока, които извираатъ въ Стара-Пла-
нина при Троянъ: *Бѣлия Осъмъ* изтича отъ върха *Паскалъ*, а *Черния*
Осъмъ отъ *Фердинандовъ* връхъ. Тѣ се съединяватъ на сѣверъ отъ Троянъ
подъ общото име *Осма*. *Бѣлия Осъмъ* до Троянъ е планински потокъ съ
чести скокове. При сливанетоъ рѣката има десетина метра широчина,
около 30 сантиметра дълбочина (лѣтно врѣме). Подъ самия градъ Ловечъ
широчината е 5—10 метра, дълбочината 40—50 см., течение доста тихо
и дъно меко. Къдѣ вливанетоъ въ Дунава, на изт. отъ Никополъ, широ-
чината е 6—8 метра, дълбочината достига до 50—70 см., дъното е бла-
тисто. Тукъ тя е сериозно прѣпятствие за всичкитѣ родове на оръжието.
Дължината на р. Осма е около 159 км.“

Нека направимъ кжсъ анализъ на това описание. Нѣма нужда да
се именува р. Осъмъ съ турското ѝ име Осма. Бѣли Осъмъ не изтича
отъ Паскалъ. Отъ този връхъ изтича Черни Витъ и той се намира
20 километра по-на западъ отъ изворитѣ на Бѣли Осъмъ. Черни Осъмъ
не извира отъ Фердинандовъ връхъ (Юмрукчалъ). Отъ него извира
Видима, притокъ на Росица. Между Остра-Могила, отъ която извира
Черни Осъмъ, и Юмрукчалъ се протека интересниятъ вододѣлъ Криви-
нитѣ, който отдѣля на сѣверъ Осъмъ отъ Росица, на югъ Тунджа отъ
Стрѣма; по билото му води пътъ. Широчината на рѣкитѣ е дадена много
намѣрки. За Осъмъ подъ Ловечъ се дава широчината 5—10 м., когато
на много мѣста тя е по-голяма и отъ 30—40 м.. Дъното на рѣката е
покрыто съ дребни рѣчни камъни чакъ до с. Александрово. Рѣка Осъмъ
не се втича на изтокъ отъ Никополъ, а на западъ отъ него. Широчи-
ната на Осъмъ въ неговото долно течение не е 6—8 метра, а 20—25
и дълбочината отъ с. Джорно надолу при малка вода е сръдно 1½ ме-
търъ. Дъно на рѣка не може да бѣде блатисто; авторътъ е искалъ да
каже навѣрно тинесто. За наклона на рѣката, за свойствата на брѣго-
ветѣ, за прииждането и др. важни черти за всѣка рѣка нищо не се
говори. На свършекъ ще забѣлѣжа, че за р. Осъмъ и нейната долина
е писано въ „Български Прѣгледъ“, год. IV кн. II, стр. 52—64.

А. Иширковъ.

Бѣли оцѣнката на приказката „Мѣхурно“

ПС. LXII. 157—160.

За да си обясниъ потеклото на многото руски бѣлѣзи въ прѣдмета
и езика на тая приказка отъ Стояна М. Поповъ, азъ допуснахъ, че тя
е заемъ отъ руски; казахъ при това, че „въ краенъ случай тѣ (бѣлѣ-

зитѣ) биха могли да произлизатъ и просто отъ порусенъ книжовенъ езикъ на автора,“ ама добавихъ веднага, че то „е по-малко за вѣрвань“ (стр. 158). Ирѣди нѣкое врѣме г. Поповъ ме увѣри, че прѣдметътъ на приказката си той не е заималъ отъ нийдѣ, но просто го слушалъ отъ баща си, който е богатъ съсѣдъ на разни български народни умотворения; слушаната отъ баща си приказка г. Поповъ само *обработилъ* тѣй, както му се виждало нужно за едно творение художествено. Азъ запитахъ г. Попова, дали сж боровили въ бащина му разказъ лъвъ и тигрица, ала той не можеше да потвърди това.

Като вѣрвамъ, че г. Поповъ е работилъ приказката „Мѣхурко“ не по чуждъ оригиналъ, но по бащинъ разказъ, и като не мога да припиша на тоя тъмно разказъ елементитѣ, що изтъкнахъ въ оцѣнката си на „Мѣхурко“ за чужди, азъ мога само натолкова да измѣня първото си мнѣние за потеклото на подирнитѣ, на колкото става явпо, че тѣ не сж принадлежали на бащина разказъ на автора, но сж били внесени тамъ отъ сами него, а той ги е знаелъ и заелъ несъмнѣно отъ *чужди извори*, които сж влияли върху вътрѣшната и външна форма на „Мѣхурко“.

Между чуждитѣ бѣлѣзи въ езика на „Мѣхурко“ азъ бѣхъ изтъкналъ и думитѣ „*стърмоглаво*“, „*перли*“ (158). Съ първата дума азъ съмъ сгрѣшилъ, понеже тя била широко знайна по Софійско. Втората дума г. Поповъ знаелъ отъ една българска рѣзбарска терминология: „*перли*“ казвали наши ваятели на фризи. Г-нъ Поповъ не можа да обади формата на тая дума за единствено число.

Ще се спрѣ още върху думата „*прѣкрата*“. У г. Попова тя е употребена въ смисълъ на съжсяване врѣме чрѣзъ забава. Азъ я изтъкувахъ съ нѣмската дума *Versäumniss*. Обаче Дюверпуа я посочва само съсъ значение „препятствие“, съ каквото е тя знайна на ровора въ Дупница, особно пѣкъ въ Джумая. Тамъ „прѣкрата“ е = прѣчка, спѣнка; а тия двѣ думи не сж знайни.

А. Т.

Бѣлѣжки за Срѣднегорското възстание въ 1876. год. Написалъ *Тома Георгиевъ*. Отпечатъкъ отъ „Юбилейна книжка за Априлското възстание“ на сп. „Мисълъ“, година XI. книжка IV. София, печатница Св. София, 1901. г. 8°. IV—43 стр. Ц. 60 ст. — Издание за образување фондъ за въздигане надгробенъ паметникъ на автора и другаритѣ му по смъртъ.

Първата пушка за априлското възстание. (Записки по Коприщенското възстание въ 1876. год.). Отъ *Н. Българовъ*. — Юбилейна книжка за 25-годишнината отъ априлското възстание. София, печатница на Ив. Говедаровъ, 1901. 16°. 162 стр. Ц. 50 ст.

Защитата на Перущица прѣзъ 1876 год. Исторически разказъ, написалъ *Г. Н(атевъ)*. Пловдивъ, издание и печать на Хр. Г. Дановъ, 1901. м. 8°. 91 стр. Ц. 1 л.

Благодарение, че за юбилей на „априлското възстание“ въ България отъ 1876. тая година имаше единъ комитетъ, който прѣдизвика

„априлски тържества“ по цѣла България, у насъ се явиха нѣколко книжки и специални статии за най-мощния, най-унесения въ порива си протестъ на българитѣ противъ турското иго. Горнитѣ три книжки сж по-виднитѣ отъ всичко обнародвано за юбилея на „черешовото топче“ — както характерно е означилъ съ тия думи юбилейниятъ комитетъ нашето „априлско“ възстание; съ черешови топове се рѣшиха българитѣ и върваха да разбиятъ османската империя. Какъвъ геройски, приказенъ, поетически блѣтъ!.. И тритѣ именувани книжки сж си поставили за цѣлъ, да опишатъ вървежа на възстанието, да прѣдставятъ дѣйцитѣ му и сетнитѣ въ три разни размиренни мѣста: първата разправя за възстанието въ Панагюрище, втората за сѣщото въ Коприщица, а третата въ Перушица. Нѣма нужда да се изтъква, че и въ тритѣ тия мѣста вървежътъ и сетнинитѣ на възстанието сж били еднакви: съзаклетници вдигатъ българско знаме, пушкатъ и ловятъ турска полиция и шпиони, мислятъ за отбрана и се окопаватъ, рѣдѣятъ отъ юнашка смъртъ и подѣлъ страхъ, зрители сж на пожаръ, плѣтъ и безчестие, и разбити въ послѣдната си въра, пелѣятъ се въ бѣгъ по планинитѣ и въ турско заточение. И вѣрно е изобразилъ тоя общъ ликъ на априлското възстание художникътъ Вазовъ въ романа си „Подъ игото“. Разликата между възстанията въ Панагюрище, Коприщица и Перушица е само въ мѣстнитѣ обстоятелства и лица, въ подробноститѣ на избухването и падането. Авторитѣ на описанията имъ сж се грижили да разправятъ всичко съгласно съ истината, безъ волности и прикраси, както бѣ обичай у прѣдния разказувачъ на българскитѣ възстания З. Стояновъ. Тома Георгиевъ е билъ секретаръ на Бенковски, главатарътъ на Сръдногорското възстание, и е писалъ бѣлѣжкитѣ си като приносъ за обяснение насталото по-късно освобождение на България; Никола Вѣловѣждовъ, членъ отъ заклетия комитетъ въ Коприщица, съставилъ своитѣ записки очевидно за доказъ, че не сж оправдани изнесенитѣ нѣкога и още повтаряни обвинения, че Коприщица не съревнувала съ Панагюрище за сваляне властта на полумѣсеца; а Г. Натевъ е гонилъ да запознае четцитѣ си съ „геройската защита на Перушица“ 6 дня противъ башибозуци. Историкътъ на послѣдното българско възстание отъ XIX. вѣкъ ще намѣри у тримата автори вѣрни и интересни посочки за нравствената мощъ и оржно безсилие на възстаницитѣ и за начина на турската разплата съ тѣхъ.

Най-добръ по слогу и по мисли сж писани бѣлѣжкитѣ на Тома Георгиевъ; „Първата пушка“ на Н. Вѣловѣждовъ нѣма притезания за друго, освѣтъ за протоколно отбѣлѣзване всичко станало въ Коприщица и съ разнелѣната чета, въ която билъ авторътъ лично участникъ. Форма на „исторически разказъ“ искалъ да даде на своето описание Г. Натевъ; ала за такава изработка то не умѣло да си усвои нито планъ, нито слогу. Въ края на книгата си авторътъ неумѣстно поставилъ глава „обяснения и допълнения“, които се отнасятъ къмъ историята на образованието въ Перушица! Книгата му се завърша съ извѣстния епически портретъ отъ Вазова „Кочо“, който въ поезия прѣдава защитата на Перушица и би замѣстилъ по-изгодно всичко поетическо, „разказно“ отъ книгата на Г. Натева.

А. Т.

Получени са въ даръ следните книги за библиотеката на Българ. книжовно дружество:

(продължение)

Статистически сведения за Българските държавни железници прѣз 1899 година. — Министерство на обществените сгради, пътищата и съобщенията. Отделение търговско. — София, Държавна печатница. 1901. 4°. стр. 117. Цѣна 250 л.

Константианъ, Стефанъ. Ине така ся живѣемъ. Романъ изъ „свободния“ животъ въ три части и епизоди, част първа. Издава Н. Хлѣбаровъ. Пловдивъ, дружествена печатница „Трудъ“. 1901. 8°. стр. 63. Цѣна 80 ст.

Митовъ, Ст. Какъ да четемъ. Раководство за учители, ученици и четци. Състави — учителъ въ Слив. Д. М. Гимназия. Сливень, дружествена печатница „Трудъ“. 1901. 8°. стр. 48. Цѣна 50 ст.

Kobylecki T. J. X. Stanisława X. Maryan Morawski T. J. Wspomnienie pośmiertne przez — Osobne odbicie z „Przeglądu Powszechnego“. — Kraków. 1901.

Княжество България — Дирекция на статистиката. Резултати отъ пощенскитѣ и рекордната въ Княжество България прѣзъ земледѣлческата 1896—97 година. (Съ една картограма). Соф. и, Държавна печатница. 1901. 4°. стр. 27. Цѣна 65 ст.

Княжество България — Дирекция на статистиката. Статистика на редовния пощенскъ наборъ прѣзъ 1898 година. (Резултати отъ дѣйствиелитѣ на наборнитѣ и върнатитѣ пощенски комисии) (съ двѣ диаграми). София, Държавна печатница. 1901. 4°. стр. IV+139. Цѣна 2750 л.

Дора Др. Богъе. Аграрни покрети у старом Риму, с особитимъ обзором на дѣла на наше ползопригодне прилаже. Написано — Книже Матице српске, број 2. У Новом саду, 1901.

Katalog Literatury naukowej polskiej, wydawany przez Komisję Bibliograficzną Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego Akademii Umiejętności w Krakowie. tom. I. rok 1901. zeszyt I.

Годишневъ отчетъ на обществото за устроиванье безплатни ученически трапезарии за учебната 1900 година. София, печатница „Св. София“, 1901. 8°. стр. 31+2 таблица.

Сикорски, И. А. Проф. Възпитанието въ възрастна на първото дѣтство. (Прѣводъ отъ руски). Преведъ на ср. „Медиц. Бесѣда“, год. VII. Видниъ, печатница на Д. С. Бѣлевъ, 1901 год. 8°. стр. 131.

Православная богословская энциклопедія. Издание подъ редакціей профессора А. П. Лопухина. Археология — Бюхверкъ. Съ иллюстраціями и картами. Томъ II. Общедоступная Богословская Библиотека выпускъ восьмой. Безплатное приложение къ духовному журналу „Странникъ“ за 1901 г. Петроградъ, гол. 8°. стр. 1249+4.

Българско Княжество — Дирекция на Статистиката. Движение на търговията на България съ чуждѣти държави. Движение на корабитѣ по пристанищата. Цѣлари цѣни въ по-главнитѣ градове прѣзъ второто тримѣсечие отъ 1901 год. Издава Дирекцията на Статистиката. София, Държавна печатница. 1901 г. 4°. стр. 96.

Отчетъ на Найчо Цинковъ, Видински народенъ прѣдставителъ по длѣтелността на XI-та му извънредна сесия. Видинъ, печатница на Д. С. Валевъ. 1901 г. 16°. стр. 55.

Stanef Stoil. Das Gewerbewesen und die Gewerbepolitik in Bulgarien. Inaugural — Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der Höheren philosophischen Fakultät zu Heildelberg vorgelegt von —, aus Rustschuk (Bulgarien). Rustschuk. Buchdruckerei Alcala & Konstantinoff. 1901. 8°. стр. 137.

Теодоронъ Ив. Поняганнето на мѣстната индустрия въ България и българския индустриалци. Изложение отъ —, фабрикантъ по кожарството. До Г. г. Народнитѣ Прѣдставителскѣ сѣбрания на първа извънредна сесия на XI-о обикновено народно събрание. София, Августъ 1901 г. Печатница и фабрика за регистри на Хр. Г. Бѣчеваревъ, мал. 8°. стр. 71.

Урумовъ К. Ив. Материали за флората на Ловчанския и Търновския окръгъ отъ —. (Отделение отпечатъкъ отъ „Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина“, кн. XVIII). София, Държавна печатница, 1901 г. 4°. стр. 43.

Урумовъ, К. Ив. Приноси къмъ българската флора отъ —. (Отделение отпечатъкъ отъ „Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина“, кн. XVIII). София, Държавна печатница, 1901 г. мал. 4°. стр. 124.

Съдържание.

	Стр.
I. Прѣгледъ на поетическата творба на Вазова. Втори периодъ.	
III—VII. Отъ <i>А. Теодоровъ</i>	245
II. Втори приносъ къмъ флората на България. Отъ <i>Ив. К. Урумовъ</i>	293
III. Вѣсти и оцѣнки: Старовизантийски надписи въ черквата св. Георги въ София, отъ <i>Е. Спространовъ</i> ; — Кара-агачски Тракийски конникъ, отъ <i>Б. Дяковичъ</i> ; — Записки по военната география на България, отъ подполковникъ <i>Кантарджиевъ</i> , 1901, отъ <i>А. Иширковъ</i> ; — Къмъ оцѣнката на „ <i>Мъхурко</i> “ отъ <i>С. Поповъ</i> ; — три книжки за априлското въстание (отъ <i>Т. Георгиевъ</i> , <i>Н. Бъловъждовъ</i> и <i>Г. Нитевъ</i> , 1901) отъ <i>А. Т.</i>	411

„Периодическо Списание“

кара прѣзъ 1901. година своята XIII. годишнина. Прѣзъ годината ще излѣзатъ 10 мѣсечни свезки (всѣка отъ 4—5 печатни коли), които ще съставятъ LXII. книга. Цѣната на годишнината е прѣдлагана:

за България	9 лева
„ чужбина	10 „

Абониранъето става направо въ „Българското Книжовно Дружество“, София, улица Раковски, или въ пощенскитѣ писалища.

Отъ старитѣ годишнини на „Периодическо Списание“ се продаватъ:

годишнина XII. (книга 61.) и XI. (кн. 55—60) по 9 лева — ст.

годишнина II. до X. (кн. 1. софийска до 54, по 6. книги въ годишнина), съ извънредно намалена цѣна по 5 лева — ст.

годишнина I. (книги 1—12. браилски) съ извънредно намалена цѣна по 10 лева — ст.

Отдѣлни книжки отъ 1. до 12. браилски и отъ 1. до 54. софийски струватъ по — 80 ст.

а отъ 55. до 60. книжка по 1 левъ 50 ст.

Отговоренъ редакторъ, дѣловодителъ на Б. К. Д.: **А. Теодоровъ.**

ПЕРИОДИЧЕСКО
СПИСАНИЕ

НА

БЪЛГАРСКОТО КНИЖОВНО ДРУЖЕСТВО

ВЪ СОФИЯ

LXII

(ГОДИШНИНА XIII)

—* 6—7. СВЕЗКА — 1901. *

СОФИЯ

ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА

1901.

ИЗВѢСТІЕ.

Аксаковска премия.

Въ Българското Книжовно Дружество въ София сж прѣддени отъ редовния му членъ д-ръ Д. Молловъ още прѣзъ 1886. год. двѣ хиляди лева за „Аксаковска премия“ за най-добро съчинение върху *„Историята на възпитанието на българитъ въ Русия прѣзъ годинитъ 1835—1880.“*

Отъ тия двѣ хиляди лева се опрѣдѣлятъ 1500 лева за чиста награда на автора на най-доброто съчинение върху дадената тема, а 500 лева оставятъ за разноски по печата на съчинението.

Понеже отъ 1886. год., когато е било обявено за тая премия, до свършѣка на тригодишния срокъ за нея не е било прѣдставено въ дружеството ниедно съчинение върху *„Историята на възпитанието на българитъ въ Русия прѣзъ годинитъ 1835—1880.“* управителниятъ съвѣтъ на Българското Книжовно Дружество обявява отново:

I. *Прииматъ се съчинения за „Аксаковска премия“ отъ 1500 лева въ разстояние на три години, начинайки отъ 1. януария 1900. година.*

II. *Съчиненията, въ обемъ отъ 10 до 15 печатни коли, се прѣдставятъ за тая премия подъ избранъ знакъ и придружени съ името на автора въ затворенъ пликъ подъ сѣщия знакъ въ Българското Книжовно Дружество въ София.*

III. *Премиираното съчинение остана собственостъ на дружеството.*

Геоложкото устройство на мѣстността около Вършецъ и топиката на Вършечкитѣ топли извори.

Отъ д-ра Лазаръ Ванковъ.

Доколко западна България, а особно мѣстността около топлитѣ извори при с. Вършецъ е била до недавна въ геолошко отношение изучавана, можеме да видиме отъ съчинението на виенския професоръ Toula, „Grundlinien der Geologie des westlichen Balkan“, печатано въ XLIV свезка на Denkschriften der k. k. Akademie (math.-nat. Classe) Wien, 1881. Къмъ това съчинение е приложена една прѣгледна геоложка карта, по която можеме да сравниме досегашнитѣ геоложки изучавания съ ония, които направихъ по случай на изучаванѣто за улавяне вършечкитѣ термални води. Въ своето съчинение Toula (стр. 38) говори, че прѣди да направи своитѣ геоложки издирвания въ западна България (прѣзъ лѣтнитѣ мѣсеци на 1875—1880 год.) за терена западно отъ Малкия Искъръ до старата сръбска граница не е имало въ литературата никакви геоложки данни.

Еднички данни, които заварилъ Toula, били нѣколкото екземп-плара петрографски материалъ, събранъ отъ извѣстния пѣтувачъ Felix Kanitz. Ще рече на Тоула има да благодаримъ за полаганѣе основата на геологията на западна България. Доколко направеното отъ Тоула, особно за терена около вършечкитѣ извори, отговаря на дѣйствителността, ще може да види всѣки, който по-обстоятелно проучи терена или сравни приложената къмъ нашето изучаване геоложка карта съ картата на Тоула. Очевидната разлика, която наистина съществува на много мѣста между казаното и илюстриваното въ съчинението на Тоула и фактичността въ терена, трѣба да бѣде справедливо оправдана съ това, че Тоула, макаръ и да е работилъ нѣколко лѣта наредъ, не е ималъ възможность и

подходяща карта да може и така обширно взетия отъ него за изучаване теренъ да проучи по-обстоятелно.

За мѣстността около Вършецъ и за вършечкитѣ топли извори Тоула говори въ съчинението си само на стр. 12 и то въ нѣколко реда. Именно, споредъ съобщението, което Раховскиятъ управителъ съобщилъ на Тоула и споредъ самото Тоула; „при Вършецъ, източно отъ Берковица, излизатъ на повърхността топли извори (сѣрни); водата имъ трѣба да извира въ коритото на р. Ботуня. Геоложкитѣ отношения на тия извори трѣба да сж прилични на ония при Бана (недалеко отъ Нишъ). Вършецъ лежи близу до границата на кристалинни шисти и на диядотрияски, покрити отъ триаки варовици, пѣсьчници“.

По-обстоятелно се досѣга до Вършечкитѣ бани и отчасти до технитѣ геоложки условия Paul Leverkühn въ брошурата си: „Ein Bulgarischer Badeort“, отдѣлно отпечатана отъ притурката къмъ „Allgemeine Zeitung“ (№ 48 отъ 27/II 1896. München). Геоложката частъ описва Леферкюнъ (стр. 15) по слѣдния начинъ. „Геоложки всички четири извора излизатъ вѣроятно отъ една и сѣща формация, отъ варовити образувания (Kalkgebilde), които се отличаватъ съ много или малко голѣми гипсови мѣсторождения и органически остатъци отъ една изгубена флора и фауна. Това присѣствие на гипса съ фосилнитѣ остатъци отъ органически тѣла дава възможность за образуване сѣроводородъ. Въ присѣствие на водата органическитѣ тѣла се окисляватъ за смѣтка на кислорода отъ гипса и се прѣвръщатъ въ вжлена киселина; гипсътъ прѣминува въ калциевъ сулфидъ, а тоя поради вжлената киселина и водата се разлага и се образува калциевъ карбонатъ и наистина прѣобладаващиятъ въ изворитѣ сѣроводородъ“. Дали това наистина се съгласува съ фактичността, ще се види по-долу.

За сега ще споменеме само, че главна погрѣшка на Леферкюновата теория е тая, че той още отъ началото я поставя възъ фалшиви основи. Откакъ дава анализата на топлата вода, направена отъ г. Найденовича, Леферкюнъ продължава на стр. 16: „количеството на изтичащата вода отъ двата заградени извора е рече 2 литра за секунда, ще рече 1720 хектолитра за день, додѣ изворотъ при В. Bain въ Вогезитѣ, който се показва приличенъ на Вършецъ, дава 20.000 хектолитра на день. Температурата на по-голѣмия резервуаръ е 36° 3 С., а на по-малкия 35° 8° (по измѣрване

прѣзъ м. септември 1895).¹⁾ Възъ основа на казаното по-горѣ въпросътъ е за единъ сумпоренъ изворъ, който може да се причисли къмъ индиферентнитѣ топли акратотерми“. По-нататѣкъ Леферкюнъ казва, че точни изслѣдвания върху изворитѣ не сж правени.

При анализата на минералнитѣ води отъ Вършецъ, г. Найденовичъ дава свѣдения и по физическитѣ и химически свойства на водата и нѣколко коментара по сжщността на самитѣ извори. Неговитѣ показания макаръ и да не се съгласяватъ всички съ дѣйствителността все могатъ да ни послужатъ за ориентиране. Тѣ сж цитирани отъ Хр. Н. въ брошурата „Вършецкитѣ минерални бани, 1898 градъ Вратца“. Въ тая брошура освѣнъ взетитѣ отъ Найденовича данни не срѣщаме никакви научни показания по сжщността на самитѣ минерални води, но споменуваме и нея, понеже при отсъствие на литература и тя все дава нѣкои практически показания за реда, който е билъ заведенъ при банитѣ. Въ санитарно отношение е писалъ за Вършецкитѣ бани д-ръ Ораховацъ въ печатания прѣзъ 1897. отчетъ за ревизията на санитарнитѣ учреждения у насъ и д-ръ Ватевъ.²⁾ Съ това се изчерпа досегашната литература по Вършецкитѣ бани.

Дали всички данни, които можемъ да черпиме отъ тая литература, се съгласяватъ съ дѣйствителността, и кои отъ тѣхъ наистина заслужаватъ научно внимание, а кои не, ще се опитае да покажемъ въ тая статия.

Като членъ отъ комисията, на която бѣ възложено изучаването за уловъ (каптажъ) на Вършецкитѣ топли извори, прѣзъ врѣме на това изучаване азъ се завзехъ съ изучаване геоложкото устройство и хидроложкитѣ отношения на единъ не голѣмъ районъ отъ мѣстността около изворитѣ, съ който стои въ тѣсна връзка генезата и подземната циркулация на топлиитѣ води, както и съ изучаване на самата топлика на изворитѣ. Тая ми статия почива слѣдователно главно върху събранитѣ отъ геоложкитѣ обиколки въ споменатия районъ данни и върху изучаванията, които направихъ на самитѣ извори. За по-добъръ прѣгледъ прилагамъ на края една геоложка карта въ мѣрка 1:126000, една топическа скица въ м. 1:333. както и 3 геоложки профила.

¹⁾ Даннитѣ за свойствата на минералнитѣ води Леферкюнъ е черпилъ отъ г. Найденовича, безъ да спомене за това.

²⁾ Годишникъ на Бълг. природовсп. друж. II. год. № 3 отъ 1898. Стр. 86.

І. Геоложки дѣлъ.

Геолошко описание на обиколките.

І. Отъ Вършецъ до извора на р. Орловица.

Селото Вършецъ е разположено върху не дебелъ (3—10 м.) алувиаленъ наносъ. Наносътъ е отъ водитъ на Стара-рѣка, изталожень непосредно върху пространно развитъ въ областта на Вършецъ кристалиненъ сменито-диоритенъ и главно гранитенъ масивъ. До тоя основенъ масивъ сж достигали въ повечето случаи селянитъ, когато сж копали въ селото своитъ кладенци, а откритъ го виждаме и отъ водитъ въ коритото на Стара-рѣка край селото на нѣколко мѣста. Че наистина подъ алувиалната покривка въ цѣлата област на с. Вършецъ сжществува споменатиятъ кристалиненъ масивъ, ни показватъ не само дъната на повечето отъ сега сжществуващитъ въ селото кладенци, но и нѣколкото негови афлорменти,¹⁾ които очевидно се забѣлѣватъ на много мѣста подъ дилувиално-алувиалнитъ наноси въ коритото и по брѣговетъ на р. Раковица. Основниятъ масивъ е още по-характерно откритъ отъ водитъ на Стара-рѣка на горния край на селото, а именно при устието на р. Голѣма-Банщица и въ областта на топлитъ извори. Самитъ води на Вършецкитъ бани извираатъ изъ пукнатинитъ на тоя кристалиненъ масивъ. Ще рече погрѣшно означава Тоула въ своята карта, че Вършецъ почива възъ кристалинни шисти (филити), а още по-погрѣшно потвърждава Леферкюнъ мнѣнието на Найденовича, че топлитъ води при Вършецъ извираатъ отъ варовити скали.

По своята външность и характеръ тукъ масивътъ прѣдства мека сива срѣднозърнеста типично-гранитоидна скала, разрушена на повърхността и изобщо съ слаба консистенция. На много мѣста въ тоя недотамъ едноличенъ масивъ се срѣщатъ партии отъ сиво и тъмно зелени, по-плътни кристалинни скали (диоритни и гранитни видоизмѣнения, какъвто е примѣрътъ при самата баня, но просичатъ основния масивъ, сжщо и сиви лесно трошливи туфозни материали (мѣстность „Манастирище“), както и неправилни тънки червеникави кварцитни жили. Въ състава на алувиалната покривка влизатъ съ разенъ петрографски характеръ и отъ разна величина заоблени и незаоблени балвани, изпромѣсени въ глинестъ пѣськъ, които петрографски ни илюстриратъ напълно материала, отъ който сж първично

¹⁾ Афлорментъ е мѣсто, дѣто излиза породата на повърхността.

отежснати, а отъ водитѣ на Стара-рѣка въ областъта на Вършецъ денудационно изталожени.

Аналогиченъ материалъ виждаме че продължава да се свлича въ коритото на рѣката и сега отъ голѣмитѣ ѝ води. Алувиалнитѣ образувания иматъ главното си развитие на лѣвия брѣгъ на Стара-рѣка, когато дѣсниятъ брѣгъ, при всичко че и той има рѣчни наноси, но основната му скала е дебело покрита съ рушевенъ дилувияленъ наносъ. Цѣлата мѣстность „*Иваново поле*“ и голѣма частъ отъ пространството при политѣ на в. „*Прасица*“ е съставена отъ денудационенъ *дилувияленъ* материалъ, отъ който именно се вадятъ и обработватъ извѣстнитѣ вършечки конгломератни и пѣсчънични воденични камъни. Въ състава на тоя дилувияленъ материалъ влизатъ прѣимуществено заоблени балвани отъ разна величина, затрупани въ чакълестъ и глинестъ пѣсчъливъ рушевенъ материалъ. Тукъ сж най-много застѣпени откъслеци отъ *червени пѣсчъници, конгломерати, кварцити*, но има изобилие и отъ разни старо и младо еруптивни скали, т. е. отломъци, които водятъ пѣрвобитното си потекло отъ основния кристалиненъ масивъ. Като по-лесно разрушимъ, виждаме дилувиялния материалъ по повърхността силно еродиранъ и прѣрѣзанъ отъ много долини и малки рѣкички, каквито сж напр. *Стара Баница, Млада Баница, Шондирица, Барбараница, Раковица* и др. На много мѣста тия рѣки сж се така дълбоко врѣзали въ наноса, че сж открили основния масивъ.

Аналогично е откритата основната скала и въ коритото на Стара-рѣка и на р. Орловцица. Открититѣ масивно-кристалинни скали отъ Орловцица въ мѣстността „*Скоковетъ*“ подъ „*Еленковъ бродъ*“, както и ония при Еленковъ бродъ не сж нищо друго освѣнъ афлорменти отъ продължението на основния гранитенъ масивъ, само че тукъ масивътъ приема другъ петрографски характеръ: той бива по-твърдъ и съ по-здрава консистенция. Подъ Еленковъ бродъ на дѣсния брѣгъ на рѣката виждаме въ масива открити нѣколко порфирни жили и сивозелена туфозна скала. При Еленковъ бродъ, както и при Скоковетъ се забѣлѣзватъ въ масива между другитѣ пукнатини и една *главна система пукнатини, които иматъ посока отъ ю.-з. къмъ с.-и. и падение N.-W. hoга 21—23, (< на падение 75—85°)*. Въ мѣстността „*Изворътъ*“ при Еленковъ бродъ се появява и завзема не голѣмо пространство особна криптокристалинна съ тъмно-зеленикава боя диябазна скала, която е причина да се задържа и и изкарва на повърхността водата на тукашния изворъ. Тоя изворъ се намира въ тѣсна врѣзка съ водата на вадата, която прѣ-

минава недалеко надъ извора; затова и температурата на водата му се често промѣня. Отъ Еленковъ бродъ нагорѣ, не само до изворитѣ на Орловщица, но и до главния вододѣлъ теренътъ е първично кристалиненъ, състоещъ отъ познатия ни основенъ диорито-гранитенъ масивъ, на много мѣста пробитъ отъ типични порфири, на които развитието все повече и повече се увеличава, колкото се отива по-нагорѣ по склона на Заножката планина. Южно отъ вододѣла нашиятъ основенъ кристалиненъ масивъ потъва подъ пластоветѣ на особенъ твърдъ много развитъ въ западна България червенъ пѣсъчникъ и конгломератъ, за който ще се говори на нѣколко мѣста по-долу.

II. Отъ Вършецъ прѣзъ Дупни-врѣхъ, Осиково, Вѣла-ръчка до Долно Осирово.

Дупниврѣшкиятъ пѣтъ води прѣзъ „Иваново-поле“ къмъ вододѣла „Столоветъ“. Той слѣдва около 3 кил. по-дебелъ денудационенъ *дилувияленъ* наносъ. Чакъ въ дола подъ „Попова падина“ той стѣпя възъ първиченъ по генеза и положение петрографски материялъ. Тукъ започватъ разрушени по повърхността кристалинни скали, а именно и тукъ се показва диорито-гранитниятъ основенъ масивъ; но започнеме ли да се изкачавме по склона „Попова падина“, виждаме че се появяватъ типични седиментарни (утайкови) образувания. На границата между седиментарнитѣ пластовете и основния масивъ, както и въ самитѣ пластовете идатъ други по-млади сиви и червеникави кристалинни еруптивни скали, които силно сж разрушени на повърхността, но все пакъ се забѣлѣзва, че иматъ порфиренъ характеръ.

Отъ Попова падина до вододѣла Столоветъ пѣтятъ става много по-стрѣменъ и профилира особенъ комплексъ, състоещъ отъ цѣла редица кластични пластовете, като стѣпя отъ по-стари стратиграфски хоризонти все възъ по-млади и по-млади. Пластоветѣ на по-долнитѣ, сир. по-старитѣ хоризонти отъ тоя комплексъ сж прѣимуществено тънкослойни и иматъ сива боя и шистозенъ характеръ; тѣ прѣминаватъ отъ *глинести шисти и мергели* въ *глинести пѣсъчници*, но срѣщаме и вметнати между тѣхъ *конгломерати и брекчи*. Посоката на пластоветѣ отива отъ SW къмъ NO, а падатъ подъ 70—75° къмъ SO пог. 7. Отъ извѣстно мѣсто нагорѣ идатъ между сивитѣ тънкослойни глинести мергели и червени пѣсъчници. Освѣтъ това тукъ тия пластовете се пробиватъ на нѣколко мѣста отъ неголѣми *трахитни*

ерупции, на които бѣлитѣ скали, макаръ разрушени и метаморфозирани на повърхността, пакъ се характерно различаватъ отъ съсѣднитѣ свои седиментарни образувания. Пб-нагорѣ отъ Попова поляна глинеститѣ сиви и червени шисти, мергели и пѣсчници прѣминаватъ въ типични червени пѣсчници, брекчи и конгломерати, които по своя външенъ изгледъ и по своя петрографски характеръ по нищо не се отличаватъ отъ ония, що се откриватъ при Курило и на много други мѣста въ Искърската долина. Въ тия пѣсчници нерѣдко се вижда (особно като се наближи вододѣлътъ Столоветѣ) характерното за тѣхъ диягонално (крѣстосано) наслоение. Дебело натрупаниятъ рушевенъ дилувияленъ материялъ, отъ който е съставено Иваново поле, води своето начало прѣимуществено отъ пластоветѣ на въпросния седиментаренъ комплексъ, профилътъ на който подробно и лесно може да се прослѣди по пѣтя отъ Попова-падина до вододѣла Столоветѣ.

По червенитѣ пѣсчници слѣдва пѣтятъ отъ столоветѣ още около единъ километъръ, отъ дѣто тѣ се губятъ и конкордантно потѣватъ подъ пластоветѣ на особни сивобѣли тънкослойни *глинести варовици*, които по своето стратиграфско положение и по окаменелоститѣ, които намѣрихъ въ тѣхъ, показватъ да принадлежатъ къмъ *долни триасъ*. Тукъ именно прѣминава граничната линия между червенитѣ пѣсчници и долнотриаскитѣ варовици, и то по посока отъ ю.-з. къмъ с.-и. Отъ пб-характернитѣ петрефакти, които намѣрихъ въ варовицитѣ по пѣтя за Дупни-врѣхъ, ще споменж

Gervillia socialis Schlot,

намираме я въ тъмносивитѣ пб-дебелослойни пластовете въ хоризонта 30—50 м. надъ най-долния, сир. най-стария пластъ на тукашнитѣ триаски варовици. Въ сѣщия хоризонтъ намѣрихъ и

Lima striata Schlot,

Leda sp., и

Naticella sp. . .

Характерни се оказватъ сѣщо за пб-дълбокитѣ (долнитѣ) хоризонти отъ тукашнитѣ варовици особнитѣ пиявичести пб-тъмни фигури, които се забѣлѣзватъ по ломнитѣ и цѣпителнитѣ плоскости на скалитѣ. По тая си характеристика тукашнитѣ тънкослойни варовици отговарятъ на триаскитѣ варовици отъ хоризонта на тѣй наречения *Wellenkalk*. Между стратиграфски пб-горнитѣ варовити, но все пакъ

тънкослойни пластове срѣщаме по пѣтя и такива, въ които изобилуватъ енеринитни членчета, вѣроятно отъ

Encrinus Liliphormis

Недалекъ отъ Дупни връхъ се намираха отпечатыци отъ

Myophoria sp. af. *M. costata* Zenk. и отъ
Arga sp.

Самото село Дупни-връхъ е разположено непосредно върху трияснитъ варовици, пластоветъ на които при всичко че иматъ тукъ разни падения и посоки, но затварятъ много малки жгли съ хоризонта. Повеќе размѣстени и намѣстѣ да завзиматъ стрѣмно положение виждаме пластоветъ сѣверно отъ Дупни-връхъ, дѣто наистина съществуватъ дислокации и дискорданции. На сѣверния край на селото се забѣлѣзватъ още отъ далекъ съ своята червена боя особни тънкослойни пѣсчници и глинести мергели, които идатъ непосредно върху трияснитъ варовити пластове, а намѣстѣ идатъ въ тѣхъ вмѣстнати и глинести варовици. По обилието и типа на вкаменелоститѣ, които се срѣщатъ въ тия мергели, по петрографския характеръ, който притежаватъ тия мергели и по своето стратиграфско положение по всѣка вѣроятностъ тѣ ще да принадлежатъ къмъ нѣкой отъ хоризонтитѣ на ляската система, което по-точно ще се установи откакъ се намѣратъ тукъ по-характерни петрефакти. Зоната, която е съставена отъ тоя пѣсчненъ и глинестъ мергеленъ, прѣдставляющъ прѣимуществено червенъ материялъ, се простира къмъ изтокъ, но тя се прѣкъсва при вододѣла на мѣстността „Крушитѣ“ отъ трияснитъ варовици. Отъ извора „Коритото“ тя пакъ започва и отива чакъ до Осиковско—Врачанския пѣтъ (срв. геол. карта), но тукъ вече намѣрихъ сигурни ляски окаменени. На тоя пѣтъ въ състава, на зоната влизатъ особни червени дебелослойни и едрозърнести оолитни варовици и пѣсчници, които сж характерни за лияса отъ околността на Осиковскитѣ ханове.

Прѣди да се спуснеме до Осиковскитѣ ханове, ако вървие по пѣтя Враца—Осиковски ханове, стѣпаме отъ трияснитъ варовици пакъ на юрски (ляски) глинести мергели и глинести варовици, въ които се срѣщатъ голѣмо изобилие отъ ляски вкаменелости. Най-лесно се забѣлѣзватъ тия вкаменелости налѣво край пѣтя, дѣто сж направени разкопкитѣ за глина и за вадене камъни недалечно отъ хановетѣ. Въ сжитѣ тия пластове намѣрихъ и обилни остатѣци отъ нѣкогашна морска фауна въ околността на извора на

тъй наречената „Катъ-чешма“, нахоща се 600—800 м. с.-з. отъ хановѣтъ на пътя за Дупни-врѣхъ. Въ тукашния лиясъ най-много изобилуватъ остатѣци отъ:

Belemnites paxilosus Schloth,
Belemnites bipartitus
Belemnites canaliculatus
Belemnites sp;
Spireferina rostrata
Pecten af. *aequivalvis*
Terebratula Heyseana
Terebratula sp.;

освѣтъ тия по-чести типове намѣрихъ и други недобрѣ запазени: *корали*, *ламелибранхияти*, *гастероподи*, *криноиди*, *брахиоподи* и др., опрѣдѣлението на които е несигурно и свързано съ голѣма мѣнотия.

Освѣтъ разнитѣ глинести мергели и глинести и оолитни варовици, въ състава на *Осиковския лиясъ* играятъ важна роля особни сиво-червеникави срѣдно и едрозърнести дебелослойни пѣсѣчници, защото тѣ иматъ обширно развитие. По стратиграфското си положение тия пѣсѣчници показватъ да бѣдатъ стратиграфски по-горни, сир. по-млади членове на тукашния лиясъ.

Отъ осиковскитѣ ханове къмъ Осиково се върви по лияскитѣ образувания не повече отъ $\frac{1}{2}$ километръ, отъ дѣто се стѣпя пакъ на триаскитѣ, намѣстѣ глинестоваровити пластове, на каквито именно е разположено с. Осиково. Ще рече осиковскитѣ лияски образувания идатъ непосредно върху триаскитѣ варовити пластове, по които именно слеза Осиковскиятъ пътъ къмъ „*Жителюбскиятъ воденици*“. Отъ триаски варовици сж съставени високитѣ и стрѣмни скалисти бѣли брѣгове срѣщу мѣстността „Милкова ливада“. Колкото за положението на *Жителюбския изворъ* при „Милкова ливада“, той извира изъ низкитѣ хоризонти на триаскитѣ варовити пластове, 30—40 м. надъ граничната плоскостъ между триаскитѣ варовици и червенитѣ диндо-триаски пѣсѣчници, на които тукъ виждаме открита горната частъ въ коритото на Искъра и въ дола, нахощъ сж срѣщу мѣстността „Бързевиска мрътвица“. Пластоветѣ на червенитѣ пѣсѣчници тукъ идатъ съвсѣмъ конкордантно непосредно подъ варовититѣ триаски пластове, но и еднитѣ и другитѣ иматъ подъ неголѣмъ жгълъ с.-з. падение, поради подиганъето, което сж прѣтърпѣли отъ

влиянието на диоритната ерупция, слѣдитѣ отъ която сж явни въ долината на Искъра при мѣстността „Бързевинска мрътвица“¹⁾.

Отъ кръстопътя „Крушитѣ“ при Душни-врѣхъ Бѣлорѣчкиятъ пѣтъ стрѣмно се спуща въ долината на Сухи-долъ и слѣдва само по долнотрияски варовици, пластоветѣ на които сж тукъ дълбоко изрѣзани отъ водитѣ на дола. Налѣво отъ пѣтя при „Сетни бродъ“ изъ трияскитѣ варовици извира единъ доста голѣмъ изворъ, водата на който силно се умножава пролѣтно и дѣждовно врѣме, но не се мжти. Като се наближи пѣрвата воденица, на нѣколко мѣста по-долу отъ нея виждаме въ коритото на рѣката доста дебело изталожень *варовитъ туфъ (бигоръ)*. Тоя туфъ сж изталожили течещитѣ изворни води, които сж въ тая областъ богати на CaCO_3 . Около $1\frac{1}{2}$ килом. прѣдъ с. Горна Бѣла-рѣчка се появяватъ изподъ трияскитѣ варовици пакъ конкордантно пластоветѣ на червенитѣ пѣсѣчници и конгломерати, а при самото село въ коритото на рѣката тѣ пакъ потѣватъ и се прикриватъ отъ нанесения отъ рѣката тукъ алувиалень наносъ. Отъ Горна Бѣла-рѣчка до Долно Озирово теренътъ се състои отъ разни материали, принадлежащи на червено-пѣсѣчната и конгломератна диядо-трияска зона. За тия материали, както и изобщо за членоветѣ, които влизатъ въ състава на тая зона, ще стане дума на друго мѣсто тукъ по-долу.

III. Отъ Вършецъ прѣвъ Червени Камѣкъ, Бѣла-рѣчка до Вършецъ.

Отъ Вършецъ за върха „Червенъ камѣкъ“ пѣтятъ отива до извѣстно мѣсто пакъ по „Иваново поле“. И тукъ, както и по пѣтя за Душни-врѣхъ се виждатъ отъ двѣтѣ страни разфърлени и затрупани въ чакълъ и глинестъ пѣсѣкъ отъ разна величина заоблена балвани. Основниятъ диорито-гранитень масивъ се прикрива още въ самото корито на Стара-рѣка отъ дилувиалень наносъ отъ който състои Иваново-поле, и се появява открито чакъ въ мѣстото, дѣто *Стара Банщица* се съединява съ *Млада Банщица*. Аналогично се открива отъ водата на дола основниятъ масивъ и въ мѣстността „Манастирѣще“. Тукъ заслужва да се спомене, че въ дола при Манастирѣще освѣнъ самия масивъ виждаме открити и свойственитѣ нему около Вършецъ сивожазлото зеленикави туфовни интеркалации (включения). Отъ мѣстото, дѣто се съединяватъ двѣтѣ Банщици,

¹⁾ Вижъ: д-ръ Л. Ванковъ. Геологическо изучаване на тунелитѣ по желѣзи.-пѣтия. линия София—Романъ въ Списание на българското инженер. арх. друж. год. 1900-стр. 15—17.

основниятъ масивъ нагорѣ се открива въ коритата имъ само още на 2—3 мѣста. По склона обаче се забѣлѣзватъ въ по-открититѣ мѣста сѣщитѣ сиви глинести шишти, мергели и пѣсѣчници, каквито видѣхме по-горѣ въ мѣстността *Попова-падина*. Прослѣдиме ли профила нагорѣ до самия връхъ *Червени камък*, ще намѣриме голѣма аналогия въ стратиграфията на тукашнитѣ пластове съ ония, които се прѣсичатъ отъ пѣтя *Попова-падина* — *Столоветѣ*. На много мѣста и тукъ, както и при *Попова-падина*, пластоветѣ се пробиватъ отъ особни свѣтлосиви разрушени на повърхността андезитни (трахитни) скали. Самиятъ връхъ *Червени-камък* се състои отъ червено дебелослойни *пѣсѣчници* и *конгломерати*, пластоветѣ на които сѣ слабо наклонени къмъ югоизтокъ.

Отъ голѣма важностъ за геологията на терена около Вършецъ, а вѣроятно и за генезата на Вършечкитѣ топли извори има голѣмата *андезитопорфирна ерупция*, отъ която е произлѣзло възвишението "*Прасица*". Това възвишение се намира непосредно до *Червени-камък*. Една значителна частъ отъ него, послѣ горната частъ на "*Дѣлоки-долъ*" и по-голѣмата частъ отъ "*Драгичево лице*" сѣ съставени изключително отъ доста твърда, крѣпка, свѣтлосива и червеникава, прѣимуществено порфирно кристалинна скала, принадлежаща къмъ рода на андезитнитѣ. Тая младоеруптивна скала е именно свалата, която се е появила на повърхността въ видъ на ерупция и оказала влияние върху геоложкото и тектоническо устройство на тукашния теренъ. Ако слѣземъ отъ *Прасица* къмъ *Долна Бѣла-рѣчка*, ще видиме, че съсѣднитѣ на ерупцията седиментарни пластове иматъ разнo положение: единъ пѣтъ тѣ падатъ подъ 75—85° ю.-и. (SO hor. 11), а другъ пѣтъ, особно като се приближиме до с. *Долна Бѣла-рѣчка*, тѣ падатъ с.-з. Тия пластове се състоятъ главно отъ сиви и червени глинести мергели, тъмно-сиви шишти, ситнозърнести пѣсѣчници, но има между тѣхъ брекчи и конгломерати. По стратиграфското си положение и по петрографския си характеръ тѣ изглеждатъ да бждатъ членове отъ *диадоктрийската червено-пѣсѣчна и конгломератна зона*, която виждаме по склона "*Попова ливада*", само че тѣ сѣ отъ по-дѣлбокитѣ, сир. отъ по-старитѣ ѣ хоризонти, тъй че нѣма да бжде чудно, ако най-старитѣ сир. най-долнитѣ имъ пластове се окажатъ карбонски. Пластоветѣ отъ типичнитѣ червени пѣсѣчници и конгломерати минуватъ, и то по посока отъ ю.-з. къмъ с.-и. около 50 м. надъ с. *Долна Бѣла-рѣка*, тѣ западатъ подъ неголѣми жглове ю.-и. Сѣверно отъ *Долна Бѣла-рѣка* обаче пластоветѣ падатъ ю.-з. Плоското възви-

шение между Бѣла-рѣчка и Долно Озирово е съставено главно отъ червени тънкослойни глинести мергели, глинести шисти, ситно-зърнести пѣсъчници, конгломерати и др. принадлежащи сѣщо на долния дѣлъ на *диадо-триаската система*.

IV. Отъ Вършецъ прѣзъ Долна-махала, Сердаръ-тифликъ до Вършецъ.

За Махалата отъ Вършецъ се отива по нѣколко пѣти. Въ дадения случай минахъ по новото Берковско шосе до долината на Раковица.

Алувиалната равнина, на която е разположено с. Вършецъ, има въ мѣстността „*Млечището*“ най-обширно развитие. Прѣмине ли пѣтътъ тая равнина и почне да се изкачва по първата възвишена тераса, той стѣпя възъ дилувиаленъ наносъ, аналогиченъ на она, отъ който е съставено „Иваново-поле“. При спущаньето си въ долината на Раковица пѣтътъ слѣдва близу до самото ѝ корито, но не за дълго пакъ стѣпя на основния сиенито-диоритенъ и гранитенъ масивъ, който е откритъ подъ наноса отъ водитѣ на Раковица по дѣсния брѣгъ въ подобие на една дългнеста ивица (срв. геолог. карта). Въ самото корито на Раковица основната скала е прикрита на разни мѣста съ разнo дебела *алувиална* покривка и бива по нѣкой пѣтъ отъ водитѣ откривана, но слѣдъ голѣми порои откритото мѣсто пакъ може да се затрупва съ рѣченъ наносъ.

При устието на дола „*Копалникъ*“ минува граничната линия между три разни формации (срв. геол. карта). Долината на „Долни Копалникъ“ се явява като естествена граница между основния кристалиненъ масивъ и седиментарнитѣ образования. Додѣто дѣсниятъ брѣгъ на тоя долъ състои отъ разрушенъ по повърхността сръдно и едрозърнестъ гранитъ, лѣвиятъ брѣгъ е съставенъ отъ типични седиментарни скали, подобни на ония отъ Попова падина — Столоветѣ състоещи отъ дебелослойни и тънкослойни сиви и червени конгломерати, брекчи, пѣсъчници, глинести шисти и мергели. Пластоветѣ на тия скали иматъ посока отъ с.-з. къмъ ю.-и., а падатъ подъ разни жгли с. и с.-и. (главното падение е NO нога 4). Билото на възвишението „*Мали-бабки*“ е съставено отъ тоя властиченъ материалъ. Пѣтътъ прѣзъ Мали-бабки профилира всичкитѣ му пластове. Той се е дълбоко врѣзалъ и врѣзва въ тѣхъ, и на тоя начинъ дава възможность подробно да бже профилътъ прослѣденъ. Прѣди да се наближи мѣстността Бесчелия, пѣтътъ слѣдва на едно голѣмо протежение по пластоветѣ на особенъ типъ брекчи. Подобни брекчи

срѣщаме и въ долината на Искъра, а именно въ областъта на Елисеина и Очиндолско. По-долу отъ мѣстото, дѣто Бесчелийскиятъ пътъ се срѣща съ Махаленския, се появяватъ сиворуждиви, на повърхността силно разрушени *кристалинни шисти* отъ рода на *филитни тугайси*, сподиренъ отъ *микрошистъ* и *микрошистъ*. Тия кристалинни шисти идатъ непосредно подъ червенитѣ пѣсѣчници и конгломерати, и то дискордантно. На повърхността тѣ нѣматъ голѣмо развитие.

Около $\frac{1}{2}$ килом. прѣдъ с. Горна-махала при мѣстността „Цони бунаръ“, заврѣшватъ разпространението си къмъ сѣверъ червенитѣ пѣсѣчници и конгломератитѣ и потъватъ подъ особни по-млади сиви тънкослойни *глинести мергели* и *плътни бѣли варовици*, които по типа и стратиграфското си положение отговарятъ да бждатъ *долнокредни*. Граничната линия между зоната на червения пѣсѣчникъ и кредата отива тукъ приблизително отъ и. къмъ з. Самиятъ изворъ „Цони-бунаръ“ извира недалеко отъ граничната линия, и то изъ креднитѣ мергели и варовика, нареченъ „Софтино камъкъ“. Варовититѣ брѣгове надъ „Цони-бунаръ“ наречени „Софтино“ и „Лиловъ“ камъци не сж нищо друго, освѣнъ посрѣдно продължение на капротинскитѣ *варовици* отъ долината на Ботуня, които виждаме между с. Сердаръ-чифликъ и Долно Озирова, само че тукъ сж тѣ по-тънко развити (идатъ плитко въ мергелитѣ) и на нѣколко мѣста отъ водитѣ прѣкъснати.

Селото Горна-махала е разположено изключително на тънкослойни сиво-сини глинести мергели, които по стратиграфското си положение и петрографския и палеонтоложки характеръ би трѣбало да се причислятъ къмъ *орбитолинския долнокреденъ катъ*. Посоката на пластоветѣ на мергелитѣ отива отъ и. къмъ з., а падатъ подъ жгълъ $70-80^\circ$ южно.

Сѣверо-източно отъ Горна-Махала се червенѣе и издига ридътъ, нареченъ „Червени-брѣгъ“. Още отъ далеко Червени-брѣгъ прави впечатление на наблюдателя съ своята червена боя. На пръвъ погледъ изглежда, като че тоя ридъ е съставенъ отъ познатитѣ ни диядотдияски червени пѣсѣчници и конгломерати, но въ сжщностъ се забѣлѣзва, че тукъ на особенъ начинъ се е натрупалъ вторично тукашниятъ рушевенъ материялъ, който наистина състои главно отъ червени пѣсѣчници и конгломерати, но тия сж тукъ денудационно натрупани между пѣсѣкъ и чакълъ въ отдѣлни, отчасти заоблени балвани и откъслеци, тъй че тукашниятъ Червени-брѣгъ нѣма морско крайбрѣжно потекло, нито е диядо-трияски, както го означава Тоула, а е *дилувияленъ*.

Отъ Махалата до Сердаръ-чифликъ се отива непосредно и посредно по споменатитѣ тънкослойни долнокредни мергели, защото и тукъ пластоветѣ имѣ сж покрити намѣстѣ съ по-тънка, а намѣстѣ и съ доста дебела покривка, състоеща отъ денудационенъ дилувияленъ наносъ.

V. Отъ Варшецъ прѣвъ с. Дупакъ до с. Краводеръ.

Пътятъ слѣдва по Вършечката алувиална равнина, която подъ устието на р. Раковица почива повече и повече да се разширява и чакъ при Долно Озирово се завършва и се ограничава отъ сиво-бѣлъ плътенъ люшурноломещъ се долно-креденъ (*капротински*) *варовикъ*. Въ Вършечкитѣ лозя тия долно-кредни варовици виждаме, че постепенно прѣминаватъ и биватъ сподирени отъ цѣла редица глинести и варовити тънкослойни мергели, които се характеризиратъ съ това, че изобилуватъ въ тѣхъ тънки сиво-бѣли калцитни прожилки, а още по-важното за тѣхъ е, че въ тия мергели се срѣщатъ петрефекти, въз основа на които можихъ да узная старостта както на мергелитѣ, тъй и на другитѣ развити заедно съ тѣхъ пѣсъчнични и варовити пластове. Тукъ намираме нѣколко вида орбитолини, между които и характерната за неокомскитѣ пластове: *Orbitolina lenticularis*. Професоръ Тоула, който е пропѣтувалъ пътя отъ Враца за Берковица и е ималъ възможность непосредно да наблюдава сжщитѣ варовици при сегашния камененъ мостъ на Ботуня, вѣроятно не е могълъ да забѣлжи обилнитѣ петрефектни остатъци въ тия варовици; затова той по погрѣшка означава (въ своята геол. карта) тукашнитѣ варовици заедно съ съседнитѣ имѣ пластове за *трияски*.

Неокомскитѣ варовити пластове, както при Долно Озирово, тъй и при моста на Ботуня, и по стратиграфско положение, и по геоложкитѣ си свойства не сж друго, освѣнъ продължение на неокомскитѣ (*капротинскитѣ*) варовици, що се стрѣмно издигатъ въ мѣстността „Вратцата“ надъ града Враца. Отъ каменния мостъ надолу виждаме, че рѣката се е дълбоко врѣзала въ терена. Особно впечатление прави коритото на р. Ботуня отъ каменния мостъ надолу. Съ врѣзването си въ терена рѣката е напълно открила профила на пластоветѣ, заедно съ това и тѣхното стратиграфско положение. Тукъ виждаме просѣчени цѣла редица сиво-сини тънкослойни глинести мергели, въ нѣкои отъ които сжщо намираме орбитолитни остатъци. Посовата на пластоветѣ отива главно отъ и.-ю.-и.

къмъ з.-с.-з., а потъватъ ю.-з. Прѣдъ голѣмата варовита скала „Враница“ неокомскитѣ мергелни пластове образуватъ нѣколко плитени синклинали и антиклинали, а самитѣ пластове иматъ разни падежи. Ридътъ прѣдъ с. Душакъ, нареченъ „Враница“, се състои отъ бѣлъ дебелослоенъ неокомски варовикъ, интеркалиранъ между долнокреднитѣ тънкослойни мергели. Скалиститѣ склонове на тоя ридъ сж отъ водитѣ на много мѣста ерозирани. Споредъ разказа на тукашни селяни отъ дупкитѣ (пещеритѣ) на Вранишкитѣ скали билъ ваденъ въ турско врѣме материалъ за добиванье *селитра*. До с. Краводеръ и още по-нататъкъ р. Ботуня мие (не обърнемъ ли внимание върху алувиалния наносъ) само пластоветѣ на тънкослойнитѣ сиво-сини долнокредни мергели, които на извѣстни мѣста прѣминаватъ дори и въ ситнозърнести пѣсъчници.

VI. Отъ Вършецъ прѣзъ Драганица до Сумеръ.

До коритото на р. Рѣжище Драганишкиятъ пѣтъ слѣдва отчасти по алувиаленъ и дилuviаленъ наносъ. Голѣма една частъ отъ него се врѣзва въ познатия ни отъ по-горѣ основенъ диоритогранитенъ масивъ, а при спущаньето си въ коритото на р. Рѣжище той стѣпя възъ особни гнайсъ-филитни и полукристалинни шисти, зоната на които отъ тукъ приема с.-з. посока и отива къмъ с. Песочница. Не повече отъ 100 м. по-долу отъ устието на „Яловъ-долъ“ виждаме граничната линия между кристалинния теренъ и кластично-седиментарния, че минава отъ ю.-и. къмъ с.-з. Тукъ започватъ пластоветѣ на познатитѣ ни отъ дола „Копалникъ“ червени диядо-трияски конгломерати, брекчи и пѣсъчници и образуватъ една кластична зона, която слѣдва по коритото на рѣката 50—60 м. по-долу отъ мѣстото, дѣто се отдѣля драганишкиятъ селски пѣтъ отъ шосето. Материалътъ на тая червена кластична зона е повторение на нѣкои отъ пластоветѣ, които се виждатъ на-лѣво отъ пѣтя край Ботуня, по-долу отъ мѣстото, дѣто се съединява р. Раковица съ Стара-рѣка, сир. по-долу отъ мѣстото, отъ дѣто се започва самата р. Ботуня.

Върху зоната отъ червенитѣ пѣсъчници, конгломерати и др. прѣдъ Драганица идатъ дискордантно пакъ тънкослойни глинести мергели отъ типа на долнокреднитѣ, само че тѣ сж тукъ отъ битумитѣ и др. органически остатъци отчасти черно боядисани. Че срѣщаме тукъ долнокредни образувания иде да ни потвърди интеркалираниятъ въ мергелитѣ тукъ *капротински* варовикъ, който по своята

връзка и стратиграфско положение и по своя петрографски характеръ напълно показва да бѣде продължение отъ неокомската варовита зона, която отъ Долно Озирово слѣдва западно и като минува не-далеко надъ Горна-махала, прѣминава и покрай с. Драганица.

Теренътъ между Драганица и Долна-Махала е съставенъ изключително отъ долнокредни (неокомски) образувания, пластоветъ на които споменахме по-горѣ, че се ясно профилиратъ отъ р. Ботуня по-долу отъ Долно Озирово; само че додѣто въ долнокреднитъ пластове по Ботуня прѣобладаватъ варовицитѣ, между Драганица и Долна-махала въ сѣщия геоложки хоризонтъ прѣобладаватъ мергелитѣ, а варовититѣ пластове се явяватъ само тукъ тамъ, и то интеркалирано между мергелитѣ (срв. геол. карта). И тукъ креднитѣ пластове сѣ на извѣстни мѣста прикрити прѣимуществено съ червенъ наносенъ дилувияленъ материалъ, аналогиченъ на оня, отъ който е съставенъ ридътъ Червени-брѣгъ надъ Горна-махала. Изгубването на креднитѣ пластове подъ дилувиума виждаме най-характерно въ Махаленскитѣ лозя с.-и. отъ Драганишкия върхъ, а още по-характерно при самата Долна-махала. По-задълго се губятъ креднитѣ образувания подъ дебели дилувиялни, дори и алувиални наноси по-долу отъ Долна-махала.

Професоръ Тоула въ своята прѣгледна карта означава терена на цѣлото пространство между Драганица и Долна-махала за диядо-трияски. Отъ казаното по-горѣ и отъ приложената къмъ тая статия карта виждаме, че на повърхността между Драганица и Долна-махала нийдѣ не се явяватъ подъ креднитѣ пластове диядо-трияски образувания. Вѣроятно дилувиялнитѣ червени брѣгове при Горна-махала и при Гушанци, които отъ далеко наистина изглеждатъ като да сѣ съставени отъ властични червени (диядо-трияски) пѣсчници, сѣ накарали Тоула да приеме цѣлия околень теренъ за диядо-трияски.

Отъ Долна-махала надолу пѣттътъ слѣдва повече отъ 400 м. по долнокреднитѣ тънкослойни глинести мергели, падението на които е сѣщото, както и въ коритото на Ботуня по-долу отъ каменния мостъ, сир. то е ю.-з.; слѣдъ това той стѣпи възъ алувиалень наносъ, по който слѣдва около 3 килом. Тоя е именно алувиалниятъ наносъ, за който по-горѣ споменахме, че заедно съ дилувиялния прикриватъ тънкослойнитѣ глинести мергели подъ Долна-махала. Въ с. Сумеръ почнуватъ да отъняватъ дилувиялнитѣ насипи, и ако прослѣдиме терена по коритото на р. Шугавица, ще видимъ, че познатитѣ ни

още отъ коритото на Ботуня сиво-сини тънкослойни долно-кредни (неокомски) мергели се откриватъ и промиватъ отъ р. Шугавица, и че самото с. Сумеръ е разположено непосредно върху тия мергели.

VII. Отъ Вършецъ прѣзъ Драганишки-връхъ до Гушанци.

Какво е геоложкото устройство на мѣстността между с. Вършецъ и Горна-махала, имаме възможностъ да видимъ по-горѣ въ описанието на другитѣ обиколки. Тукъ ще допълнимъ само, че филито-кристалинната зона, която се открива отъ водитѣ по-горѣ отъ Махалата, има по-обширно развитие. Тя се открива и на други мѣста подъ пластоветѣ на червенитѣ пѣсчници и конгломерати. Така напр. открити и характерни сж кристалиннитѣ шисти отъ сжщата зона и въ мѣстността „Камичерски долъ“, а сжщо ги виждаме открити отъ пѣтя въ мѣстността „Свидня“ много по-източно отъ Камичерски долъ. Въ приложената геоложка карта съединявамъ и двѣтѣ отдѣлни мѣстности въ ивица съ една боя, като прѣдполагамъ, че и между тия двѣ отдѣлни мѣстности ще сжществува и ще излива на повърхността филитокристалинната зона.

Отъ Горна-махала до Драганишки връхъ се отива по едноличенъ петрографски материалъ, а именно, както налѣво, така и надѣсно отъ пѣтя срѣщаме все открититѣ отъ рѣката при Махалата сиво-сини тънкослойни глинести долнокредни мергели, въ които само на нѣколко мѣста има интеркалирани ерозирани на повърхността сиво-бѣли *капротински варовици*. Въ махаленскитѣ лозя обаче мергелнитѣ пластовете се покриватъ отъ недебела дилувиялна покривка. Слѣземе ли по течението на р. Изворъ, срѣщаме все сжщитѣ тънкослойни глинести мергели, но тукъ тѣ на нѣколко мѣста прѣминаватъ и въ варовити мергели.

На около 100 м. разстояние по-долу отъ мѣстото, дѣто главниятъ пѣтъ Долна-махала — Гушанци прѣсича р. Изворъ, срѣщаме интеркалирани между глинеститѣ мергели по-дебелослойни пѣсчници пластовете, съдържащи въ изобилие остатъци отъ нѣкогашна морска фауна. Благодарение на тия петрефакти, които намѣрихъ главно въ пѣсчнитѣ пластовете, може сигурно да се разрѣши въпросътъ за батроложкия произходъ на мергелнитѣ и варовити пластовете отъ областта на Долна и Горна-махала, както и областта на голѣмото село Гушанци. Отъ вкаменинитѣ най-много се срѣщатъ кредни *бележници* и *орбитолини*, които говорятъ, че и тукъ имаме работа

съ *долно-кредни* (неокомски) *образувания*, а не съ *диядо-триаски*, както е означено въ прѣгледната карта на професора Тоула.

Характерни сж и заслужватъ да бждатъ тукъ отбѣлѣзани червенитѣ, сини, сиви и зелени глинести пластове, които е открила р. Изворъ и промива въ коритото си по-долу отъ мѣстото съ *вкаменинитѣ*. Тия глинести пластове идатъ съвсѣмъ дискордантно и непосредно върху мергелнитѣ пластове и съставятъ основата на по-голѣмата частъ отъ обширно развития тукъ рушевенъ дилувияленъ наносъ. Като млади и сладководни образувания *плиоценски* (или *дилувиялни*), тия глинести пластове се съвсѣмъ различаватъ отъ креднитѣ глинести и мергелни пластове и съдържатъ остатъци отъ сладководна фауна.

Посоката на тия пластове отива отъ и. къмъ з., а западатъ подъ много малъкъ жгълъ (4—5°) сѣверно. Главното имъ развитие започва подъ мѣстото, дѣто се съединява Червени-брѣжката рѣка съ р. Изворъ. Дебелоразвитиятъ рушевенъ дилувияленъ наносъ, отъ който е съставено платото източно край с. Гушанци и който по петрографския си съставъ отговаря на оня отъ Червени-брѣгъ, има при Горна-махла непосредна връзка съ дилувиялнитѣ наноси отъ долината на р. Изворъ.

VIII. Отъ Вършецъ прѣвъ Куриловъ връхъ, Чуково до Горно и Долно Овирово.

До политѣ на „Балево-бърдо“ повърхността на терена състои отъ дебелъ дилувияленъ наносъ. Въ едно отъ долчетата, които се връзватъ въ тоя дилувиумъ, а именно въ коритото на дола, който слиза отъ мѣстността „Манастирище“, се намѣри единъ доста интересенъ и заобленъ откъслекъ отъ *желязна слюда*, свѣтченъ тукъ отъ водитѣ на вторично мѣсто. Коренното мѣсторожение на тая руда, колкото и да търсихъ, неможахъ да намѣря, понеже мѣстността надъ Манастирище е гъсто обрасла съ млада гора и шубъракъ.

По склона на „Балево-бърдо“ започватъ сиви и червени глинести *мергели*, *шисти*, *пъсчници* и др. *кластични* седименти съ падение NO, които по стратиграфското си положение и петрографски характеръ напълно отговарятъ на седиментарнитѣ образувания отъ „Попова-падина“. Какво е геоложкото устройство на мѣстността около долна и Горна Бѣла-рѣчка, имаме възможность да споменеме по-горѣ. Въ допълнение на казаното тукъ ще обърнеме внимание върху сгоринитѣ, които виждаме разпрѣснати и отчасти употребени

за зидове при гробищата на горния край на Горна Бѣла-рѣчка. Тия сгории ни свидѣтелствуватъ, че тукъ сж работени и добивани тежки метали, но мѣстото, отъ дѣто е вземана рудата за споменатата металургическа индустрия, не се намира въ близко съседство.

Споредъ разказа на селяни първобитната руда била добивана въ мѣстността „Чавкитѣ“, нахоща се с.-и. недалеко отъ с. Дупни-врѣхъ, дѣто наистина и сега съществуватъ галерии отъ стари разработки. Отъ тамъ била донасяна въ Бѣла-рѣчка рудата на конѣ. За да бжде работена рудата чакъ въ Бѣла-рѣчка, е била причината отсъствието отъ гориво на по-близко мѣсто до мѣсторождението; а въ Бѣлорѣчко трѣба да е било по-гористо. А кои отъ тежките метали сж тукъ добивани и колко, не може положително да се утвърди; но като се сѣди по позеленѣлитѣ (малахитнитѣ) части на нѣкои отъ остатѣцитѣ въ сгориитѣ и като се иматъ прѣдъ видъ намѣренитѣ нѣколко откъслечи¹⁾ отъ чиста топена и излѣта въ особни форми мѣдъ, може съ достатѣчна сигурностъ да се прѣд-полага, че тукъ е нѣкога топена руда за мѣдъ, но не е изключена възможността да е добивано и олово, желѣзо и пр.

Отъ с. Горна Бѣла-рѣчка до „Куриловъ-врѣхъ“ се върви изключително по тънкослойни и дебелослойни варовити и доломитни Wellenkalk-ови (долно-триаски) пластове, профилътъ на които най-ясно се види, кога се слиза отъ кръстопѣтя „Крушитѣ“ за Горна Бѣла-рѣка. Извачиме ли се горѣ на платото задъ Куриловъ-врѣхъ, виждаме, че цѣлото плато е съставено отъ споменатитѣ триаски пластове. Характерни сж и правятъ впечатление *поморитѣ* (вѣртопитѣ), които атмосферната вода е направила ерозивно въ тия пластове. Цѣлото плато обаче тукъ се оказва безводно. До Чуково се отива все по сѣщия монотоненъ въ петрографско отношение варовитѣ триаски теренъ.

Спуснемъ ли се отъ Курило-врѣшкото високо плато въ долината на р. Главарка, стапаме пакъ възъ зоната отъ познатитѣ ни червени диядо-триаски гѣсъчници, конгломерати и глинести шисти, отъ които сж ставени високитѣ брѣгове на р. Главарка чакъ до с. Долно Озирово, а въ самото корито пластоветѣ на тая класична зона се покриватъ на разни мѣста съ разнo-дебела денудационна дилувиялно-алувиална покривка. При Долно Озирово сж характерни младоеруптивнитѣ *андезито-порфирни* скали, отъ които състои голѣмо пространство отъ мѣстността източно отъ селото (срв. геол. кар.).

¹⁾ Тежки по 8—10 кгр. Единъ мѣденъ късъ е недавна намѣренъ въ рѣката при Горна Бѣла-рѣчка съ тежина 7 оки.

IX. Отъ Вършецъ прѣзъ с. Спанчевци, м-ръ св. Кирилъ и Методи до Клисуре.

Долината подъ Спанчевци прѣзъ която протичатъ рѣкитѣ Раковица и Стайковица, е *дилувиялно-алувиална*. Въ състава на тукашния дилувияленъ наносъ влизатъ отъ разна величина заоблени балвани съ характеръ прѣимуществено кристалиненъ. Отъ кристалинни скали е сжщо първично отежснатъ и вторично натрупанъ чакълътъ и глинестиятъ пѣськъ, въ който срѣщаме затрупани заобленитѣ балвани. Граничната линия между наноса и основната гранито-диоритна скала, върху която споменатиятъ наносъ е непосредно нанесенъ, минува недалеко прѣдъ с. Спанчевци.

Селото Спанчевци почива възъ междъ силно разрушенъ и зарѣждавѣлъ по повърхността срѣдно и едрозърнестъ гранитъ, прѣходящъ въ сиенитъ и диоритъ аналогични на онѣ, отъ който извираатъ топлитѣ води при Вършецъ. При гробищата срѣщаме въ тази мека едрозърнеста скала характерна гранитна жица, 0.60—0.80 дебела, съ много по-здрава консистенция. На тая жица именно сж отворени неголѣмитѣ кариери въ с. Спанчевци.

До манастира св. Кирилъ и Методи слѣдва все сжщиятъ разрушенъ и зарѣждавѣлъ по повърхността срѣдно и едрозърнестъ сиенитъ, диоритъ и гранитъ които освѣнъ съ своитѣ туфовни интеркалации се характеризуватъ още съ обилнитѣ си сиво-зелено-жълти, отъ разна дебелена и протежение, *епидозитни прожилки*. Освѣнъ споменатата по-здрава гранитна жица въ разрушения основенъ кристалиненъ масивъ се срѣщатъ и други по-здрави диорито-гранитни партии и жици още на нѣколко мѣста, въ които могатъ да бждатъ отворени добри кариери за строителенъ материалъ.

Манастирътъ св. Кирилъ и Методи е разположенъ непосредно върху основния гранито-диоритенъ масивъ, който слѣдва съ сжщитѣ си петрографски свойства, и външенъ изгледъ още 4—5 километра по-надолу, слѣдима ли го по манастирската долчина. Отъ извѣстномѣсто обаче тая основна гранито-диоритна скала постепенно и непрѣкъснато прѣминава въ свѣтло-сива ситно-зърнеста силно напузана *гранито-аплитна скала* и така слѣдва до мѣстото дѣто р. Врѣчка напуца ридоветѣ и прѣминава въ Берковската равнина. Прѣдъ Клисуре започватъ типични гранити, върху каквито е и самото село съградено. Въ тукашния гранитенъ масивъ има и други гранитни скали, но тѣ сж второ-степенни.

Х. Отъ Вършецъ прѣзъ Рашевица, Пѣсочница, Верковица до Воровци.

Отъ Вършецъ за с. Рашевица се минава прѣзъ Драганица, отъ дѣто именно нататѣкъ ще разгледаме геоложкитѣ отношения на мѣстността.

Селотс Драганица е разположено върху червени конгломерати, пѣсчъни и др. диядо-триаски пластове, които по-нагорѣ т. е. по-сѣверно ставатъ свѣтло-сиви и приематъ кварцитенъ характеръ. По такъвъ начинъ слѣдватъ тия пластове още 30 м. по-нататѣкъ отъ тѣй наречения „Булинъ-кладенецъ“. Отъ тукъ започва свѣтло-сивъ тънеослоенъ глинестъ варовикъ съ падение ю.-з. По пътя трае 30 м., слѣдъ който се появяватъ пакъ пластоветѣ на червенитѣ пѣсчъници и конгломерати и слѣдватъ по пътя около 120 м. Подъ конгломератнитѣ пластове се откриватъ за малко кристалинни филити и се покриватъ отъ сиви тънеослойни глинести и варовити мергели. Глинеститѣ мергели по своя петрографски характеръ по нищо не се отличаватъ отъ неокомскитѣ орбитолинни глинести мергели, отъ които е съставена мѣстността около Горна-махала. Прѣзъ Рашевица идатъ конкордантно интеркалирани въ мергелитѣ доста дебело развити тънеослойни глинести варовици, на които падението е ю.-з. По пътя Рашевица-Пѣсочница тънеослойнитѣ долно-кредни мергели слѣдватъ повече отъ 2 километра, слѣдъ и подъ които идатъ познатитѣ ни червени диядо-триаски глинести шисти, пѣсчъници и конгломерати.

По-стари и отъ по-дълбокъ хоризонтъ се оказватъ обаче полу и пълно-кристалиннитѣ шисти отъ областта на с. Пѣсочница. Шиститѣ сж прѣимуществено глинести, иматъ сиво-зеленикавъ цвѣтъ и типъ *Палеозойски*, но нѣкои отъ тѣхъ прѣдставятъ съ долнитѣ си хоризонти и типично-кристалинни шисти, на които старостта може да бѣде и по-дълбока, т. е. и *архаична*.

За насъ сж важни шиститѣ отъ Пѣсочница, защото тѣ се явяватъ металоносни. На нѣколко мѣста се срѣщатъ въ тия шисти *хематитни* щокове, отъ които нѣкои сж бивали нѣкога прѣдметъ на изучаване или експлоатация. Като слѣди отъ тая експлоатация сега намираме обрасли отчасти въ вегетация дупки въ мѣстноститѣ:

1) „*Булинъ-чукаръ*“, находещъ се ю.-и. недалеко отъ с. Пѣсочница.¹⁾ Хематитътъ въ тая мѣстность се появява въ шиститѣ на нѣколко мѣста въ видъ на отдѣлни *щокове* [на много мѣста недалеко отъ щокветѣ е интеркалиранъ и кристалиненъ варовикъ (мраморъ)].

¹⁾ Значителна частъ отъ Булинъ-чукаръ е масово кристалинна.

Размѣритѣ на хематитнитѣ щокове както се вижда на повърхността по всѣка вѣроятност не ще бждатъ голѣми. Тукъ сж правени, и то на повърхността разкопи само на два-три по-важни хематитни щока, но сега сж тия разкопи съвсѣмъ обрасли съ шума.

2) „Врани скертъ“, нахоща се срѣщу Булинъ-чукаръ, на лѣвия брѣгъ на тѣй наречения „Влашки-долъ“. И тукъ хематитътъ се явива въ видъ на щокове между шиститѣ, но изобщо тая мѣстност се оказва още по-бѣдна на желѣзни руди. Правени сж нѣкога си малки разкопи само на двѣ мѣста.

3) „Муртино бърдо“. Хематитнитѣ щокове иматъ много малки размѣри, и се явяватъ аналогично както и другитѣ отдѣлно въ кристалиннитѣ шисти. При извора „Брѣстовецъ“ идатъ интеркалирано въ шиститѣ нѣколко тънки и неправилни пласта отъ характеренъ свѣтлосивъ ситно-зърнестъ *мраморъ*, но по причина на малкото му количество и отсъствие на добъръ пѣтъ за прѣвозъ тоя мраморъ не ще може да има практическо техническо значение.

4) „Разкрѣстъ и Дръна“. Съсѣдни една до друга мѣстности. Тукъ освѣнъ нѣколкото разкопки, които сж направени по протежението на единъ и сѣщи рудоносенъ пластъ, сжществуватъ и натрупани материали, вадени отъ самитѣ разкопки. Отъ извърления настрана материалъ, по който се виждатъ позеленѣли тукъ тамъ отъ малахита повърхности съ вѣроятност може да се допусне, че сж правени тукъ разкопки и за добиванье *мѣдъ*, ако не и за добиванье и други тежки метали. Разкопкитѣ сж правени изъ плитко отъ повърхността, като сж прослѣдявали съ тѣхъ *рудоносенъ пластъ*, а не щокове, какъвто бѣ случаятъ въ другитѣ по-горѣспоменати мѣстности. Самитѣ разкопки сж затрупани и обрасли, тѣй че отъ тѣхъ мжно може да се узнае богатството на мѣсторождението. За ориентировка на тукашнитѣ мѣсторождения можа да ми послужи отчасти откритиятъ отъ пѣтя въ мѣстността „Разкрѣстъ“ естественъ профилъ, който прѣсича отчасти и металоноснитѣ пластове и минава недалеко край самитѣ разкопки, както и откритието на тия пластове въ съсѣднитѣ долове при „Разкрѣстъ“. Ето профилътъ, който тукъ може да се прослѣди, ако се отива по пѣтя Пѣсочница—Берковица.

До „Разкрѣстъ“ отъ с. Пѣсочница слѣдватъ разни сиво-зеленикави глинести шисти, а на „Разкрѣстъ“ идатъ:

1) Глинести шисти (продължение на общитѣ шисти).

2) Гранулитна свѣтло-сивъ, по-дебело напластена скала съ дебелина около 5 м.

3) Сиво-жълти тънкослойни глинести шисти съ дебелина около 60 метра.

4) Сиви тънкослойни глинести шисти. Дебели 40 м.

5) Сиво-червенъ твърдъ и много компактенъ рудоносенъ пластъ (метаморфозиранъ и импрегниранъ съ желѣзна руда) варовикъ, има дебелина около 1 м. Той иде конкордантно между шиститѣ. Посоката му отива отъ ю.-и. къмъ с.-з., а пада подъ стрѣменъ жгълъ ю.-з. (SW hora 15).

6) Сиви на повърхността зарждавѣли глинести шисти. Дебели 40 м.

7) Кристалиненъ варовикъ (мраморъ) заедно съ сподирящитѣ го шисти. Дебелъ 2 м.

8) Червенъ компактенъ рудоносенъ (хематитенъ) варовикъ. Дебелъ 1.5 м.; Падение (SW hora 15).

9) Кристалиненъ варовикъ (мраморъ) съ интеркалирани между него глинести шисти. Дебелъ 9 м.

10) Сиво-жълти тънкослойни глинести шисти съ интеркалиранъ между тѣхъ кристалиненъ варовикъ. Дебелъ 15 м.

11) Червенъ компактенъ рудоносенъ филонъ (метаморфозиранъ варовикъ). Дебелъ 2 м.

12) Сиви и ръждиви глинести шисти, слѣдватъ чакъ до границата на кристалинния гранито-диоритенъ масивъ, която отстои отъ главния рудоносенъ филонъ не повече отъ 100 м.

Колкото за богатството на мѣсторожденията въ Разкрѣстъ и Дръна трудно можеме да се произнесеме само по това, което виждаме на повърхността. За положителното разрѣшение на тоя въпросъ ще бѣде необходимо да се направятъ нѣколко разкопки и галерии. Че заслужава да бждатъ по-обстоятелно изучени тукашнитѣ мѣсторождения, говорятъ не само съществуващитѣ стари разкопки, но главно и начинътъ, по който тукъ се появяватъ филонитѣ. Важно е да споменеме още, че между изфърления край старитѣ разкопки непотрѣбенъ материалъ срѣщаме *баритни кристали*, вадени отъ филонитѣ. Това обстоятелство ни кара да допуснемъ, че тукъ съществуватъ металоносни мѣсторождения, въ които по всѣва вѣроятностъ иде баритътъ парагенетически съ другитѣ минерали.

По югозападния склонъ на „Дръна“ виждаме между шиститѣ доста дебели кварцитни филони, но тѣ се оказаха поне колкото сж открити на повърхността неметалоносни. Отъ политѣ на склона „Дръна“ до Берковската дилувиялно-алувиална равнина, слѣдва пътятъ

по гранито-диоритния масивъ, а отъ тамъ до Берковица изключително по алувиаленъ наносъ.

Погледнеме ли на приложената геоложка карта, ще видиме, че формациитѣ, които имаме възможностъ да разгледаме по-горѣ въ отдѣлнитѣ обиколки, не се ограничаватъ само въ разгледанитѣ мѣстности. Отъ тия мѣстности ние виждаме, че отдѣлнитѣ формации продължаватъ своето развитие и по къмъ с.-з., само че тѣ сж въ долината на р. „Бързия“ отъ ерознитѣ на повърхността, привидно отъ алувиалнитѣ наноси прѣкъснати. По насипаната съ алувиаленъ наносъ край рѣкитѣ Бързия и Клисуре, долина, именно прѣминава шосето Берковица-Боровци, а по високитѣ брѣгове на тая долина виждаме открити кристалинниятъ гранито-диоритенъ масивъ полу и напълно кристалиннитѣ палеозойски шисти аналогични на ония отъ областта на Песочница, а сжщо се появява и червената кlastична зона, състоеща отъ диядо-трияски пѣсѣчници и конгломерати. Понататѣкъ къмъ Боровци срѣщаме и тънкослойнитѣ сиви, глинести и варовити неокомски мергели, въ които срѣщу „Диакъ-баиръ“ и въ „Греанъ-Камикъ“ виждаме интеркалирани и долнокредни варовици (срв. прил. геолог. карта).

Прѣдъ с. Боровци при устието на „Кукулинъ-долъ“ забѣлѣзваме още отъ далеко да се червенѣе брѣгътъ и изглежда като да е съставенъ отъ познатитѣ ни червени диядо-трияски пѣсѣчници и конгломерати. Въ сжщностъ се указва, че макаръ наистина да има въ тукашния брѣгъ балвани отъ червенъ пѣсѣчникъ и конгломератъ, но тѣ сж тукъ, както и на червенитѣ брѣгове при Горна-махала и при Гушанци на вторично мѣсто, денудационно нанесени. Неголѣмитѣ ридове, които се постепенно издигатъ и отъ двѣтѣ страни надъ с. Боровци, се състоятъ изключително отъ денудационенъ дилувиаленъ наносъ.

XI. Отъ Боровци прѣвъ Вальовица, Вокеловци, Мевдра, Драганица до Слатина.

Постепенно издигащиятъ се на дѣсни брѣгъ на р. Клисуре, срѣщу с. Боровци, ридъ, не се различава въ геолошко-петрографско отношение по нищо отъ дилувиалнитѣ брѣгове отъ с. Боровци, т. е. и тоя ридъ е съставенъ отъ рушевенъ дилувиаленъ наносъ.

Околността на с. Балевица обаче състои отъ сжщитѣ тънкослойни сиви и сини глинести долнокредни мергели, както и мѣстността подъ с. Гушанци; само че надъ с. Балевица минува интеркалирана

въ тия мергели една дебелослойна варовита зона, пластовеѣ на които иматъ ю.-з. падение (SW hora 15).

Селото Бокловци е разположено непосредно върху червени пѣсчници и конгломерати отъ познатата властична джудо-триясва зона. Граничната линия между тия червени властични пластове и неовомските тънкослойни глинести мергели прѣминава, и то по посока отъ ю.-и. къмъ с.-з., недалеко отъ селото. Посоката на конгломератнитѣ и пѣсчничнитѣ пластове отива отъ ю.-и. къмъ с.-з., а западатъ подъ неголѣми жгли с.-и. (NOhora 3). Отъ Бокловци до надъ Пѣсочница се отива изключително по червенитѣ пѣсчници, мергели и конгломерати; а почнеме ли да се спускаме въ долината на Пѣсочница, стѣпме пакъ въ палеозойската шистозна зона, граничната линия на която минава отъ ю.-и. къмъ с.-з. недалеко край Мездра.

Сѣверо-източно надъ Мездра срѣщаме на повърхността въ шиститѣ слѣди отъ нѣколко малки сиенитодиоритни ерупции; а самото с. Мездра е разположено на познатия ни отъ обикността на Вършецъ и с. Спанчевци сиенитно-диоритно-гранитенъ масивъ. По тоя масивъ отива пътятъ за с. Драганица непродължително. Подълго слѣдва по тънкослойни сивожасти полукристалинни глинести шисти и около 1½ кил. м. и прѣдъ с. Драганица той стѣпа пакъ въ червено-пѣсчната зона, която прѣдъ Драганица се характеризира съ това, че въ нея изобилуватъ червени и сиви тънкослойни глинести шисти.

Какво е геоложкото устройство на мѣстността отъ с. Драганица до устието на Яловъ-долъ, видѣхме по-горѣ въ описанието на една отъ геоложкитѣ обиколки. Малко по-нагорѣ обаче отъ Яловъ-долъ Берковскиятъ пътъ, който минава прѣзъ с. Слатина, преминава отъ кристалинно наслоена (филигична) зона въ теренъ масивно кристалиненъ, на какѣвто именно е разположено и с. Слатина.

ХП. Отъ Вършецъ, Зимовица, Сухо-Брайковци, Тодорини Кукли до Вършецъ.

До с. Зимовица прослѣдихъ терена прѣзъ Заножката планина (върхъ Царица) и прѣзъ мѣстността Поноръ. Въ тая обиколка се констатира, че основниятъ сиенитно-диоритенъ и гранитенъ масивъ, слѣдъ като потѣва въ коритото на Стара-рѣка недалеко отъ мѣстото, отъ дѣто извираатъ топлитѣ води на Вършечкитѣ бани подъ разноебела наносна алувиално-дилувиална покривка, излиза на повърх-

ността на известна височина по северния склонъ на Заножката планина, отъ дѣто нагорѣ до и задъ вододѣла на върха Царица тоя масивъ играе главната, ако не и единичка роля въ образованието на терена. На нѣколко мѣста се пробива тоя кристалиненъ масивъ отъ порфири, каквато е скалата край пътя до „Извора“ подъ Царица, както и отъ други еруптивни скали, но тѣ заематъ на повърхността сравнително незначителни пространства.

Приближиме ли изворитѣ на р. Пробойница, приближаваме и граничната линия между масивния кристалиненъ теренъ и пластоветѣ на диядо-трияскитѣ червени пѣсьчници и конгломерати, които образуватъ една доста широка кластична зона, разпространението на която достига непрѣкъснато чакъ мѣстността „Поноръ“.

При „Поноръ“ непосредно върху пластоветѣ на червенитѣ пѣсьчници започватъ съвсѣмъ конкордантно долно-трияски тънеослойни глинести, а намѣстѣ и доломитни варовици, посоката на които отива отъ ю.-и. къмъ с.-з., а падатъ подъ много малкъ ъгълъ ю.-з. Изключително отъ тия варовити пластове е съставена цѣлата мѣстность, з. и с.-з. отъ селата Заногѣе и Зимевица.

Характерна и много интересна се оказва орографията на тая мѣстность.

Името „Поноръ“, което се приписва само на известна частъ отъ тая мѣстность, по всѣка вѣроятность по причина, че въ нея има отъ водитѣ образувани много фуннестии дупки, наречени отъ тукашното население „понори“, би трѣбало да носи цѣлата тая мѣстность, понеже поноритѣ (дупкитѣ) срѣщаме не само въ сѣщата мѣстность „Поноръ“, но и врѣдъ по другитѣ мѣста до дѣто държатъ тукъ варовититѣ образувания.

Образуването на поноритѣ стои въ тѣсна свръзка съ петрографския характеръ и физическитѣ свойства на самитѣ скали, съ обилцето въ тѣхъ на дияклази (пукнатини) и съ ерозивната сила на атмосферната вода, която постепенно е отразявала своето разрушително дѣйствие върху варовицитѣ още отъ самото начало.

Цѣлата мѣстность „Поноръ“ прѣдставя безплодно, голо, безъ всѣкаква гориста вегетация високо и неравно плато. Тя се оказва съвсѣмъ безводна, защото коледото и да пада атмосферна вода върху ѝ, тая частъ, която се попива отъ терена, не се задържа отъ него, но пропада прѣзъ пукнатинитѣ и отворитѣ на поноритѣ на голѣмо дълбочина и намира своитѣ изходи въ низкитѣ долини. Ако би на нѣкой отъ поноритѣ да се запуши дѣното и отворѣтъ съ непромокливъ материалъ, тогава подобни понори се прѣвърщатъ въ дѣна

на врѣменни, дори и на постоянни малки езера (блата), както за примѣръ служи блатото надѣсно отъ пѣтя Царица—Зимевица.

Около 600—800 м. прѣдъ с. Зимевица забѣлѣзваме, че почнуватъ да се появяватъ върху трияскитѣ варовити пластове особни едрозърнести пѣсчаници, които ни подсвѣщатъ напълно за сивитѣ лияски пѣсчаници отъ областта на Осиковскитѣ ханища.

По-нататъкъ намѣрихъ типични *лияски мергели, глинести варовици и варовити пѣсчаници*, въ нѣкои отъ пластоветѣ на които има толкова много петрефакти (вѣменини), че правятъ силно впечатление върху наблюдателя. И самото с. Зимевица е разположено на богати съ лияски вѣменини глинести и варовити мергели. Тѣнкослойнитѣ черни глинести мергели, отъ които е съставена голѣма частъ отъ склона, издигащъ се ю. отъ Зимевица, принадлежатъ сѣщо къмъ тудашната лияска зона, на която главното протежение отива отъ и. къмъ з.

Между вѣменинитѣ които събрахъ, най-важна роля играятъ белемнититѣ; обилни сѣ сѣщо: брахиоподи, ламелибранхияти, но има и корали, гастроподи, както и криноиди.

Между тия вѣменини разпознахме:

Belemnites paxillosus Schloth;

Bel. Tripartitus Schloth;

Bel. Canaliculatus Schloth.

Bel. Giganteus

Spirifer rostratus Schloth.

Pecten Liasinus Nyls.

P. af. Priscus Schloth.

Rhynchonella acuta Sow и други лияски вѣменини, аналогични на ония, които намѣрихъ въ областта на Осиковскитѣ ханища и Дупнивършко. Освѣнъ въ Осиковско, Дупнивършко, с. Лаватникъ и Зимевишко, прѣзъ своитѣ обиколки констатирахъ развитието на *лияски пластове* и по двѣтѣ страни по протежението на пѣтя, който води отъ Зимевица за с. Брѣвье, както и въ мѣстността „Брѣвье“, нахоща се около 5 килом. по-източно отъ с. Сухо-Брайковци.

Цѣлата околностъ на с. Сухо-Брайковци има *домотрияско* потекло. За това говорятъ трияскитѣ вѣменини, които срѣщаме въ глинеото варовититѣ пластове край пѣтя отъ селото, не искаме ли да се основаваме само върху стратиграфска основа. Отъ Сухо-Брайковци за Тодорини-кукли се отива по сѣщии геоложки профилъ,

както отъ в. Царевица за Зимевица, само по обратенъ редъ т. е., че отъ трияснитъ варовити пластове ще прѣминемъ въ зоната на червениятъ пѣсчници и прѣдъ върховетъ Тодорини кукли стапаме възъ основния гранитодиоритенъ масивъ, въ който на и подъ Тодорини кукли изобилуватъ разни порфири.

Прѣгледъ на отдѣлнитъ геоложки членове, влизащи въ състава на мѣстността.

Разгледаме ли приложената къмъ тая статия геоложка карта, която графически ни прѣдставя резултата отъ изучаванията, ще видиме, че геоложки отъртаната ни мѣстность се състои прѣимуществено отъ седиментарни (утайкови) породи и само около $\frac{1}{3}$ часть отъ нея е образувана отъ масивно-кристалинни и филитни скали.

Като основна скала (ядка), върху която отсетнѣ сж се утаили прѣзъ разнитъ геоложки периоди въ въпросната ни мѣстность седиментарнитъ образувания осѣвнѣ гранито-диоритния масивъ се оказва и особна, отчасти метаморфозирана, кристалинна и полукристалинна шистозна зона, която на повърхността иде сравнително твърдѣ ограничено отворита и то главно между селата Комарево, Пѣсочница, Мездра и рида Мали-Бабини. Прѣди да разгледаме тая зона наредъ съ другитъ геоложки членове, ще разгледаме като самостоенъ геоложки членъ и кристалинния диорито-гранитенъ масивъ, изъ който извираатъ Вършецкитъ и Спанчевскитъ топли и минерални води и отъ който състои голѣма часть отъ Заножко-Берковската планина. И тъй, въ състава на мѣстността около с. Вършецъ влизатъ.

І. Кристалиненъ гранитенъ и сиенито-диоритенъ масивъ.

По своето развитие играе важна роля въ образуването на терена. Той образува сѣверния склонъ на Берковската планина (Заножката и Кознишка височина) и завзема речи цѣлото пространство между Вършецъ, Тодорини Кукли и Клисуре. Отъ Клисуре тоя масивъ макаръ и прѣвѣснато отива още по-западно къмъ Комъ-планина. Петрографското естество на тоя масивъ не остава еднакво въ разнитъ локалитети, наопаки то се силно промѣня. Додѣто напр. въ околността на Вършецъ масивътъ състои главно отъ силно разрушенъ по повърхността едрозърнестъ сиенитъ, гранитъ и зеленикавъ диоритъ, въ околността на Клисуре тоя масивъ е застъпенъ главно съ разнородни гранити. Между манастира св. Кирилъ и Методи срѣщаме развитъ аплитъ и др. Дори самитъ

еднородни скали сж прѣдставени отъ нѣколко вариетета, а прѣходътъ имъ отъ единъ вариететъ въ други въ повечето случаи става постепенно и неусѣтно. Порфирнитѣ и др. еруптивни скали, които на много мѣста пробиватъ кристалинния масивъ идатъ въ видъ на жили и щокове съ разна дебелина и положение. На много мѣста кристалинниятъ масивъ се характеризова съ обилие въ него на тъмно зеленикави епидозитни жили. Особно това се вижда дѣто диоритътъ приема амфиболитенъ типъ и шистовенъ характеръ. Въ района, който отдѣлямъ въ геоложката карта като кристалиненъ сиенито-диорито-гранитенъ, ще срѣщваме скали и съ шистовенъ характеръ, но тѣ сж сравнително тѣй малко и тѣй неравномѣрно и неправилно изпрѣмѣсени съ плутоническитѣ масивни скали, че отдѣлянето имъ отъ масива нѣма особно значение за цѣльта, съ която изучавахъ мѣстността.

II. Полукристалинни филити и кристалинни шисти.

Образуватъ дългнеста зона въ областта на с. Комарево, Пѣсочница, Мездра и Яловъ-Долъ и други малки партии въ Искърската долина надъ р. Пробойница, с. отъ рида Мали-баби и при с. Озирово. Въ състава на тоя геоложки членъ влизатъ разни шисти, както полу и пълнокристалинни глинести шисти, мивашисти, амфиболошисти, хлоритошисти, талеошисти, разни филити и пр. отъ които значителна часть (горната) ще се окаже че има палеозойски произходъ. При с. Пѣсочница напр. и на нѣколко други споменати по-горѣ мѣста, съ филититѣ идатъ особни сиво-зеленикави глинести шисти съ типъ сигурно палеозойски. Отдѣлението на тия и други на тѣхъ подобни полукристалинни шисти отъ филититѣ и останалитѣ стари кристалинни шисти ще може да стане при една по-детайлна геоложка снимка ето защо въ приложената геол. карта сж означени изобщо шиститѣ за палеозойски. Въ старитѣ кристалинни шисти на въпросната ни зона именно идатъ извѣстнитѣ Берковски червеникави мрамори, както и мраморниятъ пластъ отъ областта на с. Пѣсочница. Тая зона се оказва както видѣхме сжщо и металоносна.

III. Дяядо-триаоки червени пѣсѣчници, брежчи и конгломерати.

Съставятъ петрографски твърдѣ характеренъ и доста развитъ геоложки членъ въ западна България. Познатъ е и е твърдѣ развитъ сжщо въ Сърбия. Извѣстнитѣ жълто-кафяво-червеникави и от-

части чисто бѣли твърди кварцови пѣсѣчници и конгломерати, отъ които сж образувани стрѣмнитѣ скали при Бѣлоградчикъ, принадлежатъ пакъ на него споредъ Тоула. Бѣлоградчишкитѣ пѣсѣчници и нѣкои отъ Искърската долина принадлежатъ къмъ диясъ или триасъ; но на кои именно отъ тия двѣ системи, неможе да се установи по нѣмание палеонтоложки доказателства. Още и сега неможе да се приеме, че тия пѣсѣчници и конгломерати сж дияски или триаски, макаръ и толкова много да е работено върху тѣхъ не само въ Сърбия, но и въ България.

Въ приложената ми геоложка карта къмъ статията: „Геологически изучвания на пограничната мѣстность западно отъ Трънъ — Кюстендилъ“.¹⁾ както и въ приложената туеъ геоложка карта комплексътъ отъ червенитѣ пѣсѣчници, конгломерати, брекчи и пр. е означенъ за диядо-триаски по причина, че въ него горнитѣ му етажи като конкордантно лежещи подъ триаскитѣ доломити, макаръ съ достатѣчна сигурность могатъ да се приематъ като непосредно продължение на долния триасъ, но подъ тѣхъ има такива етажи, материалитѣ на които иматъ съвсѣмъ другъ петрографски типъ и другъ хабитусъ.

Особенъ типъ и външенъ изгледъ иматъ материалитѣ отъ въпросната ни зона, напр. по пѣтя Вършецъ—Дупни-врѣхъ, започнато отъ мѣстността Попова-падина нагорѣ, както и въ областта на Долна Бѣла-рѣчка и с. Люта. твърдѣ е възможно, най-долнитѣ катове отъ споменатата зона да бждатъ палеозойски (карбонски).

Около Вършецъ и въ цѣлия Берковски балканъ диядо-триаскитѣ пѣсѣчници идатъ прѣимуществено върху основния кристалиненъ сиенито-гранитенъ масивъ, но има мѣста, дѣто пластоветѣ на тия пѣсѣчници лежатъ непосредно и върху филитно кристалинната зона.

IV. Триаски варовици и доломити.

Образуватъ значителна часть отъ въпросния теренъ.

Върховетѣ и високото плоско бърдо между Петроханъ, с. Гинци и с. Заногѣ, Понорската планина, както и скалиститѣ височини при Милкова ливада, Дупни врѣхъ, Осиково сж съставени главно отъ тия варовици и доломити. Срутениятъ по желѣзничката линия София—Романъ тунелъ № 12 е проваранъ именно въ пластовете на тоя геоложки членъ. Пластоветѣ на варовицитѣ и доломититѣ иматъ заедно повече отъ 150 м. дебелина; тѣ идатъ конкордантно

¹⁾ Сборникъ за народн. умотв. наука и книжнина, кн.г. XVI.

непосрѣдно върху пластоветѣ на диядо-триаскитѣ образувания и биватъ въ по-долнитѣ си етажи по-тънкослойни и сравнително много по-глинести. Характерно е, че петрефактитѣ, възъ основа на които приемамъ по-голѣмата частъ отъ тия материали за срѣдно-триаски, намѣрихъ главно въ тънкослойнитѣ варовици. Дѣ какви именно триаски петрефакти се намѣриха, се спомена по-горѣ при описанието на отдѣлнитѣ обиволки, важно е обаче, че тия варовици и доломити се оказватъ на много мѣста въ Врачанската планина металоносни и може би ще се откриятъ въ тѣхъ цинкови, мѣдни и оловени руди, които да могатъ се експлоатира.

Етажитѣ, които се констатираватъ съ петрефактитѣ, принадлежатъ къмъ срѣдно-триаската или черупчестата система (*Muschelkalk*) и то главно къмъ долния, членъ на тая система; но най-характерно се оказва развитъ тѣй наречениятъ *Wellenkalk*. Проф. Тоула при разглеждането на триаската формация на западна България въ: „*Grundlinien zur Geologie des westlichen Balkan*“ на стр. 48, като констатира факта, че *Miophoria Costata* Zenk се срѣща между другитѣ петрефакти по-често въ долно-триаскитѣ образувания на западна България казва, че пластоветѣ, отъ които състои долниятъ дѣлъ на тукашната триаска формация, би могли да бѣдатъ означени съ името „пластове съ *Miophoria Costata*“. Освѣнъ споменатитѣ триаски образувания принадлежащи на черупчестата система, въ дебелоразвития триаски варовито-доломитенъ комплексъ около Вършецъ завѣрно ще влизатъ и други по-млади (по-горни) триаски етажи, но кои именно и каква е тѣхната дебелина, неможе още да се установи, по причина че тукъ триаскитѣ образувания, съ изключение на пластоветѣ отъ черупчестата система, се оказватъ изталожени отъ такова дълбоко море, фауната на което е била значително редуцирана, поради което и трудно ще може да се намѣрятъ въ тѣхъ петрефакти, възъ основа на които именно да бѣдатъ подраздѣлени и другитѣ етажи на тукашния триасъ.

V. Лияска система.

Тая система е застъпена главно съ варовити и глинести мергели, обикновени и оолитни варовици, пѣсѣчници, порозни и глинести варовици и съ разни други прѣходни петрографски материали. Пластоветѣ на тия материали идатъ на повечето мѣста съвсѣмъ конкордантно върху пластоветѣ на триаса, но има мѣста, дѣто триасътъ липсува и тѣ сж утаени и върху диядо-триаскитѣ пѣсѣчници. Тѣ обра-

зуватъ нѣколко отдѣлни, обилни съ вѣменини басейни, както се вижда въ приложената карта; лияски образувания констатирахъ: въ околността на с. Зимевица, с. Сухо-Брайковци при Дупни-врѣхъ, въ околността на Лаватникъ, въ околността на Осиково и пр. Като се сѣди по изобилнитѣ въ тукашнитѣ лияски отайки остатъци отъ *Bellemnites Paxilosus* Schloth., може да се заключи, че тукъ е развитъ главно срѣдниятъ отдѣлъ на лияса. Дали оолитнитѣ и другитѣ варовици и пѣсчаницитѣ, които идатъ подъ зоната на *Bellemnites Paxilosus*, спадатъ въ нея (въ зоната), или би слѣдвало да бждатъ взети за отдѣленъ етажъ, и дали не съществуватъ и други по-млади хоризонти въ тукашния лиясъ, немога да установимъ съ малекото данни, които имахъ възможность да съберж; но това лесно може да стане, ако бждатъ на мѣстото подробно прослѣдени профилитѣ на отдѣлнитѣ тукашни лияски басейни. Изобщо въпроснитѣ лияски утайки иматъ морско потекло; тѣ се характеризуватъ съ това, че заключаватъ въ себе си сравнително много повече и по-разнообразни петрефакти отъолкото варовититѣ и доломитни пластове на тукашния триасъ.

VI. Долно-кредна система Неокомъ.

Отъ утайкитѣ на тая система е образувана по-голѣмата часть отъ мѣстността сѣв. отъ Червени Брѣгъ, Гушанци, Драганица и Долно Озирово. Най-главната роля въ състава на тая система играятъ особни тънкослойни сиви глинести и варовити мергели, пластоветѣ на които сж характерно открити отъ рѣката Ботуня и Шугавица. На много мѣста мергелитѣ прѣминаватъ въ типични тънкослойни и дебелослойни пѣсчаници. Въ тѣхъ именно сж отворени въ тая мѣстность карьеритѣ за покривни плочи и др. строителенъ материалъ. Орбитолиннитѣ и другитѣ горнонеокомски фосили, за които се спомена по-горѣ, че се срѣщатъ въ креднитѣ пластове, намѣрихъ главно въ тия пѣсчани пластове, но срѣщаме петрефакти и въ самитѣ мергели. Другата съставна часть на неокома състои отъ свѣтло-сиви и бѣли капротински (реквиенски) и корални варовици, образувачи високитѣ билá надъ с. Сердаръ-чифликъ, Дулякъ, Рашевица и др. Тукъ варовицитѣ идатъ главно рифообразно и въ пластове интеркалирани между мергелно-пѣсчаната срѣдно и горно-неокомска зона и се явяватъ като продължение на характернитѣ скалисти капротински и корални билá, що се издигатъ надъ Враца подъ името „Вратца“. Отъ Вратцата капротинскитѣ и другитѣ долно-кредни (не-

окомски) варовити скали въ видъ на една обширна зона отиватъ с.-з. и слѣдъ като образуватъ високитѣ Врачански планини, Стражара и Голѣма-ловва, се спусчатъ въ долината на р. Ботуня въ околността на с. Сердаръ-чифликъ. Прѣдъ тоя чифликъ варовитата напротинска зона се разклонява на двѣ (срав. прил. геол. карта). Единиятъ и то южниятъ клонъ отъ това разклонение минава край Долно-Озирово, слѣдва непрекъснато до прѣдъ с. Горна-махала, отъ дѣто започва и продължава непрекъснато да слѣдва съ з. посока чакъ до задъ с. Драганица.

Другиятъ клонъ минава въ областта на каменния мостъ надъ Ботуня, слѣдъ което потква подъ обширно развититѣ тувъ дилувиялни наноси и послѣ нѣйдѣ рифообразно, а нѣйдѣ въ видъ на пластове се появява на нѣколко отдѣлни мѣста въ околността на с. Горна-махала, Рашевци, Бальовица и др. Варовититѣ скали, отъ които е съставенъ ридътъ „Враница“ з. отъ с. Дулякъ, приемамъ сѣщо за посредствено продължение на коралнитѣ и капротински варовици отъ планината Голѣма-ловва, както се вижда това и отъ приложената карта. Проф. Тоула въ приложената къмъ: „Grundlinien der Geologie des westlichen Balkan“ прѣгледна карта означава мѣстността около Горна-махала за триаска. А мѣстноститѣ около Гушанци, Долна-махала, Бальовица и Рашевци за диядо-триаски. Това означение не хармонира съ дѣйствителността, понеже се оказва, че по-голѣмата частъ отъ терена с. отъ Долно Озирово, Драганица, Рашевци и Бальовица се състои отъ плитеко и дълбоко морски утайки, утаени прѣзъ периода, когато сѣверна България и другитѣ страни сж били покрити отъ водитѣ на долно-кредното (неокомското) море.

VII. Дилувиялна и алувиялна система.

Кластичнитѣ и други материали на тия системи изпълнятъ около Вършецъ нѣколко отдѣлни долини и котловини. Най-характерни и доста дебело развити се оказватъ дилувиялнитѣ наноси въ околността на Долна-махала и въ мѣстноститѣ с.-и. отъ Гушанци. Стратиграфски по-долнитѣ, т. е. по-старитѣ етажи на долно-маха-ленско-гушанския дилувий състоятъ отъ сладководни тънкослойни глини и глинести мергели. Макаръ че най-долнитѣ членове на тия глини може ще иматъ и *плиоценско* потекло, азъ приемамъ цѣлия комплексъ за дилувияленъ, по причина че нѣмамъ положителни данни да приема и отдѣлж най-долнитѣ етажи за плиоценски. По-

горнитѣ дилувиялни етажи състоятъ отъ кластиченъ наносенъ глине-сто пѣсчѣнъ и чакълестъ материялъ, изпромѣсенъ съ кварцитни, конгломератни и червено-пѣсчѣни балвани. Червенитѣ пѣсчѣници и конгломерати заедно съ образувалата се отъ тѣхъ червена глина даватъ диядо-трияски типъ и характеръ на терена, тъй че наблюдателятъ тукъ е лесно изложенъ погрѣшно да приеме тия образувания за по-стари. Да приеме и означаи професоръ Тоула въ прѣгледната си геоложка карта за диядо-трияски не само дилувиялнитѣ наноси отъ околността на Долна-махала и Гушанци, но и цѣлия околентъ долно-креденъ (неокомски) терентъ, завърно сж му дали поводъ червено-пѣсчѣнитѣ и конгломератни балвани, които е ималъ възможность непосредно да наблюдава въ такива мѣста, каквото е напр. афлюрментътъ с. отъ Долна-махала.

Дилувиялнитѣ наноси, отъ които сж образувани високитѣ брѣгове и отъ двѣтъ страни на с. Боровци, отговарятъ на наноситѣ отъ горния дѣлъ на махаленско-гушанския дилувий, т. е. тѣ състоятъ отъ кластиченъ денудационно нанесенъ материялъ, но и еднитѣ и другитѣ наноси идатъ непосредно върху неокомскитѣ утайки.

Дилувиялнитѣ наноси, съ които сж изпълнени долинитѣ ю. и ю.-з. отъ Вършецъ наопаки идатъ направо върху основния кристалиненъ масивъ и твърдѣ незначителна часть отъ тѣхъ почива възъ диядо-трияскитѣ образувания. Елементитѣ на тия дилувиялни наноси сж рушевенъ продуктъ отъ скалитѣ на съседнитѣ ридове.

По-нови и по-млади се оказватъ обаче дилувиялно-алувиялнитѣ наноси, съ които сж изпълнени долинитѣ и коритата на рѣкитѣ: Бързия, Главарка и Ботуня; но най-новитѣ членове на дилувиялно-алувиялната система около Вършецъ сж наноситѣ, що се нанасятъ и въ сегашно врѣме отъ рѣкитѣ и потоцитѣ, и варовититѣ туфове (травертинъ), които и сега се утайватъ отъ много извори води.

II. Топическо-хидроложни дѣлъ.

Топлитѣ води въ областта на сегашната Вършечка баня сж-ществуватъ отъ незапомнени врѣмена. Кога сж започнали хората да се къпятъ и да се ползватъ отъ тия води, и да ли сж сжществували отъ по-стари врѣмена на Вършечкитѣ топли извори нѣ-какви постройки и приспособения за по-сгодно ползуване отъ водата, не може сигурно да се опрѣдѣли, по причина че въ околността на тузашната зона ако и да има остатъци отъ стари зидарии, тѣ не сж характерни за да могатъ да засвидѣтелствуватъ сжще-

ствуването на нѣкакви стари бани. Единично доказателство, което ни кара да прѣдполагаме, че въ минали времена е имало приспособение за къпане на Вършечкитѣ извори, е намирането отъ селяни единъ оловенъ ключецъ¹⁾, който е изваденъ прѣди десетина години отъ една малка разкопка, направена недалече отъ сегашната баня, както и намирането на стари зидарии, около 80 м. по-сѣверно отъ главнитѣ извори.

До прѣди двайсетъ и петъ години изворитѣ на сегашната баня сж били свързани на открито и се намирали въ друго положение отъ сегашното. Дълго време слѣдъ това тѣ сж били за сгода покрити само съ шума и дъски. По-сетнѣ е билъ главниятъ изворъ (сега плиткитъ резервуаръ № II въ топ. скиц.) примитивно ограденъ съ зидове и е служилъ за резервуаръ за къпане до 1894. г. Прѣзъ лѣтото на 1893. год. е направена при старата баня още източната пристройка (дълбокъ резервуаръ № I въ скиц.), като сж се старали съ него да уловятъ още топла вода, обаче слѣдъ това главната частъ отъ водата отъ плиткия резервуаръ е прѣминала въ новия, а при все това пакъ е продължавала и продължаваше да извира топла вода и вѣнъ отъ зидаритѣ на банята, и то въ самото корито на Стара-рѣка.

Прѣди да пристѣпимъ къмъ топиката на изворитѣ, т. е. къмъ разглеждане геоложкото положение и съотношение на Вършечкитѣ топли извори по отношение къмъ устройството на самия теренъ и прѣди да разгледаме положението и състоянието на самитѣ топли и хладни води, въ свързка съ геологията на мѣстността, ще разгледаме, какви топли извори за сега се появяватъ на повърхността, безъ да обръщаме внимание върху досегашнитѣ натъкмени сгоди около изворитѣ на водата. Колкото за релациитѣ и връзкитѣ между тия извори, ще имаме възможность да ги видиме по-долу.

Топлитѣ води при Вършецъ извиратъ, и то отъ нѣколко отдѣлни точки, на горния край на селото. Едни отъ изворитѣ (главнитѣ) се намиратъ въ сегашното корито на Стара Вършечка рѣка, но било е време, когато и другитѣ извори сж се намирали въ активното корито на рѣката, а слѣдъ нейното измѣстяне тѣ останали на брѣговетѣ ѝ. Самата досегашна баня е била направена на лѣвия брѣгъ на Стара рѣка. Стане ли голѣмо наводнение, банята се обикаля отъ мѣтна вода, поради което често бива и запълняна и онечистяна.

¹⁾ Тоя ключецъ е още своевременно унищоженъ, като е употребенъ за направа на топки за мръжа.

Комотатирано състояние на изворитѣ.

Най-главниятъ и най-сщественъ отъ всички извори е она, който извира най-западно въ новия, т. е. въ дълбокия резервуаръ, означенъ съ буква А въ топическата скица. Количеството на водата се оказва сравнително повече отколкото на всички останали извори въ резервуаритѣ. Температурата на водата при самия грифонъ¹⁾ на извора, е 36° .

Другъ по-главенъ и по-сщественъ изворъ е она, който извира пакъ отъ скалистото дъно на дълбокия резервуаръ (означенъ съ Б), на два метра по-източно и 20 с. м. по-ниско отъ споменатия, и то недалеко отъ зида къмъ рѣката. Температурата на водата е 36.5° С.

Между тия два извора виждаме на дъното на резервуаръ отъ сщтата термална зона още нѣколко незначителни изворчета, температурата на които варира между 35° и 35.6° С.

Водата на извора въ плиткия резервуаръ, отъ който се пълни самъ тоя резервуаръ, отстои на 3 м. по-западно и 60 с. р. по-високо отъ главния изворъ въ дълбокия резервуаръ (означенъ съ В.). Той прѣсхва съвсѣмъ, ако се изчерпи водата отъ по-дълбокия резервуаръ по-ниско отъ извѣстенъ хоризонтъ. Температурата на водата при грифона на извора е 35° С.

Количеството на общата вода извираща отъ всички споменати извори въ резервуаритѣ, мѣрена при долното изтичанье (когато резервуаритѣ сж празни) се оказа 135 литри за минута.

Изворитѣ при дѣсния брѣгъ на коритото на рѣката отстоятъ на 10 м. по-източно отъ главния изворъ. Водата имъ извира отъ двѣ отдѣлни на повърхността мѣста, отдалечени едно отъ друго на 0.60 м. Температурата на по-изтояното отъ тия изворчета (буква Г въ топ. скица) мѣрена при грифона, е 32.2° С., а по-западното 32.6° . Общата имъ температура е 32.5° С. Количеството на водата заедно и отъ двата изворе е 20 лит. за 1 мин.

Изворътъ при лѣвия брѣгъ въ коритото на рѣката (Д) отстои на 4.6 м. по-източно и 60 с. м. по-ниско отъ главния изворъ. Температурата на водата му е 36.5° С, а количеството ѝ е 35 л. въ 1 м.

При разкопката, направена за изучаванье на изворитѣ въ общинската градина на разстояние около 125 м. по-западно отъ главния изворъ, топлата вода се оказа, че излиза изъ основната скала на една повърхность отъ 10 кв. метра отъ нѣколко мѣста. Прѣди да се направи разкопката, водата, за да излѣзѣше на повърхността

¹⁾ Отворъ, изъ който водата извира отъ самата основна скала.

тукъ, пробиваше 3-метрохъ рѣченъ наносъ, съ какъвто е прикрита на това мѣсто основната скала. Температурата на водата извираща отъ основната скала на различни мѣста се оказва различна и варира между 25° — 32.5° C. Общата температура се оказа прѣди улавянето 31° C, а общото количество вода въ разклонката мѣрено съ помпа при грифонитѣ е 220 лит. за 1 мин.

Изворотъ въ коритото на рѣката, на разстояние 230 м. по-долу по рѣката с.-и. отъ главния изворъ, има $t=28^{\circ}$ C, а количество 40 лит. въ минута.

Въ областта на Вършечкитѣ извори има още едно твърдѣ слабо топло изворче на дѣсния брѣгъ на рѣката, на разстояние 55 м. по-ю.-източно отъ главния изворъ. Температурата на водата му е 28° C, а количеството около 3 л. въ 1 м. Газови мѣхурчета сподирятъ водата на всички споменати извори.

Споредъ анализата направена въ Санитарната дирекция прѣзъ 1891. г. отъ А. Найденовичъ единъ литъръ вода изчерпанъ отъ извора въ по-големия резервуаръ на старата баня (Буква Б въ топическата скица), съдържа:

Сѣроводородъ	0.0062
Свободна вжгл. киселина	0.0245
Натриевъ бикарбонатъ	0.0269
Магнелиевъ " "	0.0049
Калциевъ " "	0.0249
Натриевъ сулфатъ	0.0431
Калиевъ сулфатъ	0.0061
Натриевъ хлоридъ	0.0091
Кремнеземъ	0.0340
Сборъ на минерал. части	0.1797

Освѣнъ изброенитѣ топли минерални извори отъ областта на Вършечкитѣ бани се намиратъ ю. недалеко отъ пътя Заножане, Спанчевци още три по-главни малки изворчета, водата на които извира отъ една и съща гранитна скала, аналогична на оная, отъ която извираатъ изворитѣ и при Вършецъ. По положение тия извори се намиратъ на котъ около 80—85 по-голъма отъ оная на Вършечкитѣ извори. Водата на двѣтъ отъ въпроснитѣ изворчета извира изъ недалечни едно отъ друго мѣста. По-западния отъ два извиращи въ общо естествено скалисто корито има $t=20^{\circ}$ C, количество около 22 м. л. за 1 м. По-източния изворъ има температура 19.5° C, количество около 10 л. за 1 м., а общото количество

на водата заедно съ водата на по-малките помежду имъ второстепенни изворчета има около 35 л. за 1 м. Че освѣтъ отъ двѣтъ главни точки излиза по малко минерална вода и отъ други точки въ естественото корито,¹⁾ говорятъ газоветѣ, които излизатъ отъ скалата и се появяватъ на повърхността отъ нѣколко мѣста въ видѣ на мѣхурчета.

Третиятъ по-главенъ самостоятелъ изворъ се намира около 15—20 м. по-сѣверно отъ по-горните споменати извори и има температура 17.5°C .²⁾ Количеството на водата му е около 10 за 1 м. Съ това се изчерпятъ всички тукашни топли и минерални извори.

Дадената температура $25-28^{\circ} \text{C}$ за водата на Спанчевскитѣ извори въ рапорта на Найденовича не отговаря на дѣйствителността.

По-право е казалъ за тия извори Леферкюнъ на стр. 15 отъ своята брошура, че анализата и температурата на Станчевскитѣ изворчета не сж още твърдо установени, но и той, както и Найденовичъ, погрѣшно твърди, че водитѣ на Спанчевскитѣ извори извираатъ тъй сжщо както и Вършечкитѣ отъ варовити скали.

Топиката на Вършечкитѣ топли извори.

Топлитѣ води на Вършечкитѣ бани извираатъ непосредно и посредно изъ пукнатинитѣ на кристалиненъ гранито-диоритенъ масивъ, развитието на който, както видѣхме въ геоложкия дѣлъ, завзема голѣмо пространство отъ повърхността на терена между Вършецъ и Берковица. Около банитѣ тоя кристалиненъ масивъ е покритъ на разни мѣста съ разно-дебела дилувиялно-алувиална покривка, но на мѣстото, дѣто извира главниятъ изворъ съ другитѣ съседни на него извори въ резервуаритѣ, както и на мѣстото, дѣто извираатъ водитѣ на изворитѣ въ коритото на рѣката, основната скала е тъй открита отъ водитѣ на рѣката, особно отъ послѣдното наводнение, че съвсѣмъ нагледно може да се види: начинътъ, по който излизатъ на повърхността водитѣ изъ основната скала, положението на изворитѣ по отношение къмъ главната термална пукнатина, положението на главнитѣ и второстепенни пукнатини и пр.

Съ геоложкитѣ изучавания, които направихъ вѣнъ отъ областта на топлинѣ извори се констатира че въ основния кристалиненъ масивъ, изъ който извираатъ топлинѣ води, сжществуватъ нѣколко

¹⁾ Това корито наричатъ селянитѣ „Банята“.

²⁾ Температурата на това изворче и на съседнитѣ двѣ е мѣрена при въздушна $t=21^{\circ} \text{C}$.

вида и нѣколко системи екзокинетични и ентокинетични пукнатини, съответно на разнитѣ абисодинамични и други причини, които сж спомогнали за тѣхното образуване; но отъ всички тия пукнатини най-главнитѣ и най-сжществени сж *екзокинетическитѣ пукнатини*,¹⁾ *посоката на които отива отъ ю.-з. къмъ с.-и. Положението на тия пукнатини въ цялата система не е абсолютно успоредно, но варирира, поради което и посоката на самитѣ пукнатини варирира между hora 15 и 18 (225°—270°). Падението обаче на тия пукнатини е подъ голѣми жгли, и то прѣимуществено с.-з.*

На една отъ тия главни екзокинетични пукнатини именно идатъ топлитѣ извори, находящи се въ резервуаритѣ на банята, както и съсѣднитѣ имъ извори, водата на които извира въ самото корито на рѣката; само че тя на повърхността поради минерализацията на грифонитѣ и поради метаморфозиранѣето на скалата е на нѣколко мѣста прѣкъсната, па и самото положение на тия извори не пада въ една права линия. (вж. топич. скица). Дълбочината на тази екзокинетическа термална пукнатина е значителна. Дъждовнитѣ и др. води, които се попиватъ въ питателния районъ на термалния изворъ се спущатъ по пукнатинитѣ и отворствията до гдѣто срѣщнатъ припятствие т. е. до гдѣто срѣщнатъ въ дълбочина краищата на циркулационната зона. Отъ тукъ водитѣ почватъ вслѣдствие хидростатическото си натѣгане пакъ на ново да се повдигатъ по главната пукнатина и излизатъ на повърхността въ видъ на топли води. Слѣдъ попиванieto си водата, която вслѣдствие тѣжестъта и капилярността циркулира къмъ най-низкитѣ точки на циркулационния районъ и отъ гдѣто се наново повдига за да излезе на повърхността и да образува термални извори, търпи значително промѣнение по циркулационния си пѣть. Освѣтъ гдѣто тя по тоя си пѣть разтапя разни минерални елементи, по който начинъ именно се минерализира, тя се отъ земната топлина значително огрява и отъ студена тя преминава въ термална. Преходътъ на попивающата се отъ терена хладна вода въ термална става постепенно, съответствено съ дълбочината до която тя прониква. Отъ повърхността до гдѣто достигне неутралната зона (на дълбочина 20—22 м.) водата се влияе и то посредствено само отъ външната (атмосферната) топлина, затова догдѣто тя преминава тоя пѣть, температурата ѝ се измѣнява съответствено температурата владеюща въ разнитѣ годишни врѣмена. Отъ неутралната зона на

¹⁾ Съ нѣкои отъ които е непосредно свързана и генезата на топлитѣ извори.

долѣ обаче температурата на циркуляционната вода се по-вече и по-вече овелчава а това стои въ непосредствена връзка само съ овелчающата се въ дълбочина земна топлина. Ако приемемъ че геотермалнитѣ и хидротермалнитѣ елементи по вдълбочаваннето на термалнитѣ извори при Вършецъ се съпадатъ и покриватъ и ако приемемъ за тия извори за срѣденъ хидротермаленъ елементъ 30 метра, презъ всѣки отъ който хидротермаленъ елементъ се овелчава земната топлина съ 1°C . и понеже температурата на единъ отъ изворитѣ при с. Вършецъ достига и до 37°C ., то като умножимъ числото на градуситѣ 37 съ 30 м. и добавиме дълбочината на неутралната зона 22 м. ще имаме една дълбочина 1132 м. до която и изъ подъ която за сигурно слива една значителна частъ отъ водата на Вършецкитѣ термални извори. Огрѣе ли се на тая дълбочина водата до 37°C и повече почва да се повдига къмъ повърхността и жаваръ по цята си отчасти да се охлажда, пакъ излиза на повърхността съ температурата $32-36.5^{\circ}\text{C}$.

Важно е да се забѣлѣжи че частъ отъ изворитѣ въ самата баня и изворитѣ въ коритото на рѣката край банята идатъ на контактната зона между двѣ петрографски различни кристалинни скали.

Пó-компактната сиво-зеленикавата (гранито-диоритната) отъ тия скали се явява тукъ като интеркалация въ сивата (гранитната), но термалната пукнатина еднакво е прѣминала и прѣзъ гранита, и прѣзъ диорита, и се явява като въ единъ общъ масивъ, което е свойствено на екзокинетичнитѣ пукнатини. Въ въпросната контактна зона петрографскиятъ характеръ и на двѣтѣ скали, поради динамо и хидато-метаморфозата, а главно поради контактната метаморфоза се е съ-всѣмъ промѣнилъ, но при все това пакъ се разпознава водата на кой изворъ отъ каква метаморфозирана и вередитизирана скала извира

На разстояние 80 с. м. и 120 м. пó-южно отъ главната термална пукнатина, която е въ сжщо врѣме и дислокационна, и въ контактната зона виждаме, че въ коритото на рѣката идатъ още двѣ други успоредни дислокационни пукнатини. Както тия подирнитѣ, тъй и термалната пукнатина се прѣсичатъ отъ други перпендикулярни екзокинетични пукнатини, които идатъ само въ диоритната скала и въ контактно-метаморфозираната ѝ частъ, безъ да прѣминаватъ въ главната, т. е. въ гранитната скала. И по тия второстепенни пукнатини е имало въ областъта на контактната зона размѣстяние, и затова термалната пукнатина както и съсѣднитѣ ѝ отъ сжщата система сж на повърхността зигзаговидни.

Топлата вода на изворитѣ, които се отериха съ развонката, направена въ общинската градина, извира посрѣдно отъ основния гранитенъ масивъ; а именно, водата слѣдъ излизанъето отъ пукнатинитѣ на основната скала трѣбаше да пробива и прѣминава прѣзъ триметровъ алувиаленъ (рѣченъ) наносъ. Съ отстранението на наноса водата почна да излиза на повърхността на нѣколко точки отъ една неправилна пукнатина, съ посока отъ ю.-з. къмъ с.-и. т. е. тя иде речъ перпендикулярно на главната термална пукнатина. Температурата на извиращата вода се оказа, поради примѣсата отъ хладни води, на разни мѣста различна.

Понеже главната термална пукнатина, т. е. пукнатината, на която се намиратъ изворитѣ на досегашната баня, западно върви точно къмъ изворното мѣсто въ общинската градина, твърдѣ вѣроятно е че тя маваръ и да минва дълбоко подъ изворното мѣсто въ тая градина, пакъ ще има нѣкаква връзка съ появяващата се тукъ на повърхността подбожущена пукнатина.

Отъ направенитѣ опити, съ цѣль да се види, дали количеството на изворната вода въ общинската градина се намалява, ако се черпи отъ по-низъкъ хоризонтъ изворната вода на главната термална пукнатина, се констатира, че никакво промѣнение или намаление на количеството на водата не послѣдва, отъ което излиза, че ако и да иматъ тия двѣ отдѣлни изворни мѣста нѣкаква топическа връзка, тя ще бѣде само генетическа. Аналогична, но още по-незначителна ще бѣде връзката на изворитѣ отъ главната термална пукнатина съ ония въ пукнатината, находеща се на разстояние 230 м. по-долу по рѣката отъ главната. Кolkото за минералнитѣ извори, находещи се между Спанчевци и Занозане, тѣ нѣматъ никаква друга общностъ съ топлитѣ изворни води отъ областъта на Вършецкитѣ бани, освѣнъ че и тѣ извираатъ отъ масивно кристалинни скали, а не отъ варовици, както мислятъ Найденовичъ и Лефержонъ. Че липсува всѣка връзка между Вършецкитѣ извори и ония отъ Спанчевско, говори най-хубаво: а) топографското положение на Спанчевскитѣ минерални извори, които се намиратъ на юта 80—85 м. по голѣма отъ оная на изворитѣ при Вършецъ; б) положението на термалнитѣ пукнатини на единитѣ и на другитѣ извори; в) температурата на самитѣ води, както и разнообразието въ физическитѣ и химически свойства на тия изворни води

Възъ основа на геоложко-хидроложкитѣ и др. изучвания и съобразно съ топическото положение и топическа връзка на отдѣлнитѣ извори въ термалната зона при с. Вършецъ биде съставенъ проектъ

за улова (каптаж) на Вършечките топли извори, който се прие от комисията и биде утвърденъ отъ Министра на Търговията и Земледелието. Комисията рѣши да бждатъ уловени водитѣ на Вършечките топли извори на двѣ отдѣлни мѣста, а именно: водата на изворитѣ въ общинската градина като вода съ по-низка температура да бжде уловена и експлоатирана отъ една уловна колона, когато водитѣ, които се експлоатираха съ досегашнитѣ (старитѣ) бани заедно съ водитѣ, що извираха на нѣколко отдѣлни точки въ самата рѣка (изворитѣ А, Б, В, Г, Г', Д и пр. въ топическата скица) да се уловятъ заедно и имъ се сведе водата въ друга (отдѣлна отъ първата) уловна колона. Самиятъ уловъ бѣ започнатъ прѣзъ есенята на 1898 год. отъ инженера по минитѣ Цанкова и се довърши прѣзъ 1899 г. отъ инженера Андрейчевъ. Количеството на уловената вода въ общинската градина мѣрено на 22/IV 901 г. се оказа на сегашния експлоатационенъ хоризонтъ (2'43 м по ниско отъ устието на колоната) 186 л. въ една мин. Темп. на тая вода мѣрена при 14°C. въздушна топлина се оказа 32°5°C. Количеството на водата отъ другата — по източната колона, мѣрено на същата дата се оказа на ниво 1'89 м. по-ниско отъ устието на колоната 120 л. въ една минута, а темпер. 35'3°C при въздушна температура 17°C. Това количество на водата при ниво, което е оставено съ колоната за експлоатационно, за сигурно ще се увеличи до 150 л. въ 1 м. Ще рече че количеството на водата и съ единия и съ другия уловъ е значително увеличено.

При улова на водитѣ на изворитѣ въ общинската градина не сж срѣщнати особни мжнотии, по причина че основната скала, върху която сж поставени и издигнати стѣнитѣ на улова, сж срѣщнати плитео. Съ по-голѣми мжнотии е била сподирена работата по улова изворитѣ на старата баня заедно съ изворитѣ, идещи въ коритото на самата рѣка, по причина на спънкитѣ отстриани водитѣ на рѣката. Самиятъ уловъ е направенъ подъ активното корито на рѣката. За прѣдпазванъето му отъ поройнитѣ води на Стара рѣка ще се направи каменна обшивка надъ улова; а за да може да се прѣдпази брѣгътъ, гдѣто ще бжде направена новата баня и дѣто ще бжде отвеждана водата отъ улова се урегулира рѣката и подзидаха брѣговетѣ ѝ на едно значително пространство. За експлоатиране на уловената вода има направени врѣмenni приспособения за кпание. Построяванието на новата баня заедно съ по-сгодни помѣщения за живѣнье ще бжде по всѣка вѣроятность наскоро дадено отъ държавата въ концесия.

Водата слѣдъ улова не е анализирана. Желателно е да бѣде направена анализата и по-скоро, но отъ анализата, направена въ санитарната дирекция отъ А. Найденовичъ още прѣзъ 1891 г., се вижда, че водата има сравнително малко минерални съставни части (0.1490—0.1770).¹⁾ Споредъ Найденовича топлитѣ минерални води при с. Вършецъ трѣбало да се отнесжтъ къмъ „топлитѣ серни води“ (des eaux sulfureuses chaudes). Дали наистина могатъ да се нарежтъ водитѣ на Вършечкитѣ топли извори *серни*, ще може свършено да се установи, когато се направи новата анализа; но за сега може да се знае, че водитѣ и отъ единия, и отъ другия изворъ сж слабо-минерализирани-акратотермни, и ако може да става въпросъ, че при Вършецъ има сѣрна вода, то може да бѣде само за водата отъ улова въ общинската градина, по причина че тя наистина съдържа и слѣдъ улова на изворитѣ H_2S . Колкото за топлата вода, уловена съ главния уловъ, тя ще бѣде само *индиферентна* или *акратотермна*, имаща слабо-алкалична реакция която, съ богатата си температура има въ извѣстно отношение голѣмо прѣд-имство прѣдъ много горещи води, били тѣ сѣрни или алкалични.

Като имаме прѣдъ видъ голѣмия брой гости, които спомо-хаждатъ всѣка година прѣзъ сезона Вършечкитѣ бани при сегаш-нитѣ несподи на банята и помѣщенията за живѣнье, като имаме прѣдъ видъ обилната и чиста рѣчна вода, която протича край банитѣ, и която може да се употлзотвори хидратерапевтически, като имаме прѣдъ видъ че въ сѣверна България Вършечкитѣ топли из-вори сж единички и като имаме прѣдъ видъ прѣбрасната и хубаво залѣсена около с. Вършецъ околностъ, можемъ напълно да очакваме, че слѣдъ направата на новитѣ бани и подобрението помѣщенията за живѣнье Вършецъ ще стане центъръ за лѣтна почивка на много повече гости и изворитѣ му ще принасятъ много по-голѣма по-срѣдна и непосредна полза, отколкото сега.

¹⁾ Грамове на мин. сѣст. части въ 1 литра вода.

Материяли по флората на Вършецъ и околноститѣ.

Отъ А. Тошевъ.

Западенъ Балканъ.

Село Вършецъ отстои близу 35 километра западно отъ Враца. То е разположено въ очарователна старопланинска котловина, прошарена съ безбройни ливади и ниви, обилно поени отъ бистритѣ води на р. Ботуня и множеството нейни притоци. Редомъ котловината е обиколена отъ низки и високи хълмини и върхове, отъ които нѣкои, както „Тодорини кули“ (1792 м.) и „Царица“ (1483 м.), високо се издигатъ на хоризонта.¹⁾ По-голѣмата частъ отъ тия висини е покрита съ вѣковни дъбови и букови лѣсове и най-разнообразна горска растителностъ. Селото е на лѣвия брѣгъ на р. Ботуня, застроено на една равнина между рѣката и хълмистата трѣвната мѣстностъ *Красна*. На с.-сѣверо-източния му край е мѣстността *Селище*, а на южната страна, низъ самото рѣчно корито, бликатъ топли минерални извори, отдавна извѣстни по своята лѣковитостъ. Близу четири километра извънъ него е устието на котловината, наречено *Тѣсни каменъ*. Отъ върха *Червенъ каменъ* (1045 м.) на ю.-ю.-и. отъ Вършецъ се спущатъ дългнесте хълмове, които взиматъ с.-и.-и. посока и бавно се снишаватъ, докль стигнатъ рѣчната долина недалекъ отъ селото, дѣто взиматъ названието *Балъово бърдо*, покрито съ ливади, тукъ-тамъ прошарени съ низка дъбрава. Двѣ долини отъ него гледатъ къмъ устието на котловината. Първата е тѣсна гориста урва наречена *Доброми долъ*, обрасълъ въ гъста дъбова горица; прѣзъ него тече малка баричка. Тукъ блика и малкъ студентъ изворъ. Втората долина е поблизу до селото; тя се казва *Берчовъ долъ* и цѣла е покрита съ тлѣсти ливади. И тукъ има малко изворче „*кюнецъ*“ (11.5° С.), токо до пжтеката за с. Долна

¹⁾ Ботуня извира отъ Тодорини кули, а се влива въ Огоста. Въ горното си течение до Вършецъ, тя се нарича *Стара-рѣка*.

Бѣла-рѣчка. Между Ботуня и Балъово бърдо се простира около единъ километъръ широка плодородна низина, наречена *Лжи*, а на с.-и. отъ Тѣсенъ-каменъ, надъ самата тѣснина, стръмно се издига височината *Луковица* (530 м.), покрита главно съ дребенъ лѣщакъ. Тукъ рѣката образува малкъ водопадъ, подъ който се намира широкъ и дълбокъ естественъ басейнъ — *Генчовъ язъ*. На ю.-ю.-а. отъ Луковица има и други връхъ, нареченъ *Ложнице*, а на с.-и.-и. се издига по-голяма височина, *Марина патка* (546 м.), на която се възлази прѣзъ хубава долина, именувана *Драганова ябълка*, прохладжана отъ малко поточе и покрита съ низкъ храсталакъ и ливади. Юго-западно отъ Вършецъ, въ една широка пазва на Червенъ каменъ, обляченъ съ гъста едра букова гора, се образува малкъ потокъ, *Манастирска рѣка*, която тече прѣзъ великолѣпна долина право на с.-з. Отлѣво на тая рѣчица се простиратъ низки хълмове, покрити съ гъста джбова гора, а отдѣсно се начеватъ гиздавитѣ полугористи ридове на Балъово бърдо, покрити съ ливади и гори. На източна страна има дълбокъ долъ, *Баталица*, поенъ отъ едноименъ потокъ. Тия двѣ рѣчици се събиратъ, текътъ въ с.-с.-з. посока и малко подъ селото се вливатъ въ Ботуня. Между тѣхъ, тъкмо дѣто се сливатъ, се издига висока около 15 метра надъ коритото хълмина, по която растатъ вѣковни джбове, брѣстове, буки и кленове. Върѣдъ тая пѣстра горица ясно личатъ остатъци отъ малка свромна църквица. На туй мѣсто е билъ стариятъ манастиръ *Св. Архангелъ*, отъ дѣто и самата мѣстность и сега още се дума *Манастирище*. Все отъ ю.-западнитѣ поли на Червенъ каменъ събира водитѣ си и друга малка рѣчица *Шулдарница*, която прѣзъ доста широчко гористо корито се влива сѣщо въ Ботуня до самото село. По на югъ тече р. *Банщица*, що черпи своитѣ води отъ планинската гориста мѣстность между височинитѣ *Скървешикъ* и *Драгичевица*. Слизайки отъ височината, рѣката държи сѣверна посока и стръмно се спуща къмъ Ботуня. Отъ дѣсно на Банщица започва *Загоровъ долъ* — стръменъ дългнестъ връхъ, високъ окодо 500 м., покритъ съ джбъ, габъръ и букъ. Източно задъ него е дълбокото корито на р. *Мала Банщица*, която извира откъмъ височината *Прасица*, между Червенъ каменъ и Загоровъ-дѣлъ. Коритото на тая рѣчица е лѣсисто и има твърдъ правилна форма. Южно отъ селото, между лѣвия брѣгъ на Банщица и дѣсниа на Ботуня, се издигатъ гори ридове, които образуватъ стръмна стѣна надъ рѣчището на послѣдната рѣка; тѣ бавно се издигатъ отъ ю.-ю.-и. посока и съ едно общо име се наричатъ *Иваново поле*,

чиято най-висока точка има около 640 м. Прѣзъ малки патечки, що водятъ между прѣснатитѣ тукъ многобройни кошари, се слиза въ долината на бървотечна бистра рѣчица *Барбаращица*, която извира високо отъ планината и пои много ливади и кукурузи. Комай по цѣлото си продължение долината ѝ е усойна и дълбока. Между Банищица и Барбаращица е стръмното ребро Скръвеникъ. Прѣфърлишъ ли долината на Барбаращица, тутакси излазишъ на *Боровъ дѣлъ* — живописенъ тѣсенъ хълмъ, който се спуща отъ Царицинъ върхъ. Горната частъ на Боровъ дѣлъ се нарича *Високъ дѣлъ* — гориста височка стръмна планина, която бързо се сносишава, та образува хубавъ хълмодолъ, покритъ съ кошари. Сѣверно отъ Високъ дѣлъ се издига височината *Кираулъ*, а още по на сѣверъ върха *Китка*. По весела разнообразна мѣстность патнигътъ бързо се спуща въ долината на Орлощица — най-живописна долина отъ всички други. Около два километра прѣди да се влѣе въ Ботуня тя образува нѣколко водопада, отъ които най-голѣмия мѣстнитѣ жители наричатъ *Скокъ* или *Скоко*. Оглѣво на Скока изъ еруптивна скала извира студена вода, а надѣсно се простира живописна ливата, която се издига амфитеатрално. Тукъ-тамъ по нея вирѣятъ стари сѣнчести джби. Прѣди да се влѣе въ Ботуня Орлощица образува още единъ водопадъ, нареченъ *Сконче*, около 440 м. надъ м. р., близу километъръ далекъ отъ устието на рѣката. Речи западно отъ този водопадъ е селото Заножани, потънало въ овощни дървета. На ю.-ю.-и. отъ туй село, между Орлощица и *Заножката рѣка*, е височината *Свински рѣтъ*, покритъ съ сръдно едра гора, а до него *Курвински рѣтъ*. Заножката рѣка извира изъ полегатитѣ поли на планината, покрита съ гора, съ буйни ливади, кукурузи и намѣстѣ ниви. Прѣди да се влѣе въ Стара-рѣка, тя приема водитѣ на *Лигоската рѣка* и на потока, що пои *Дълбоки долъ* южно отъ Заножани. И двѣтѣ тия рѣчици събиратъ водитѣ си отъ Черни-дѣлъ, покритъ съ хубава горица и лежещъ сѣщо ю. отъ Заножани. Между Орлощица и Заножката рѣка тече и потокътъ *Свѣтницица*, който сѣщо се влива въ Стара-рѣка. На с.-с.-з. надъ Заножани се издига върхътъ *Чука* (610 м.), обрасълъ съ гора, а по политѣ покритъ съ ниви и ливади. Този върхъ, токо-речи осамотенъ е най-добрата крѣгвозорна точка въ близкитѣ околности на Вършецъ. На с. отъ Чука е село Спанчевци, а на с.-и.-и. се спуща низка хълмина, *Чурковъ рѣтъ*, като продължение отъ Красна. На ю.-ю.-з. отъ сѣщия върхъ се открива дълбоката долина на Стара-рѣка, а надъ нея двуглавиятъ каменистъ върхъ на *Тодорини кукли*. Право на з. е пъкъ водо-

дѣлътъ между Стара-рѣка и р. *Раковица*, единъ отъ западнитѣ притоци на Ботуня, който се влива въ нея близо до Драганова ябълка, слѣдъ като приеме водитѣ на потоцитѣ *Шуговица* и *Покъотца*, които се стичатъ отъ ридоветѣ з. отъ Вършецъ, именно между това село и Спанчевци. Въ Раковица се влива и потокътъ *Стакьовица*, който извира отъ ридоветѣ на с. отъ Спанчевци. Самата Раковица свлича водитѣ си отъ политѣ на Тодорини кукли.

На осемъ километра з. отъ Вършецъ, въ хубавъ планински край е манастирътъ св. Кирилъ и Методи, съзидаанъ въ самитѣ ноли на живописна хълмиста мѣстность, покрита съ гѣста гора, състоеща главно отъ вѣковни букаци.

Благодарение на височинитѣ, които тѣй добръ защищаватъ Вършецката котловина отъ сѣвернитѣ и сѣверо-западни вѣтрове, тукъ климатътъ изглежда да е много здравъ и приятенъ. По разказитѣ на селяни снѣговетѣ не могатъ да се задържатъ за дълго врѣме, поради което и зимата е по-мека нежели въ Берковица и въ полето сѣверно отъ котловината. Пролѣтъта е ранна, съ доста чести дъждове, но не продължителни. Прѣзъ лѣтнитѣ мѣсеци настаятъ чудесни дни съ прохладни ноци. Здрава и приятна е сѣщо и есенъта. Септември и октомври сж най-добритѣ мѣсеци, само че привечеръ врѣмето започва значително да се изстудява. Блата нѣма комай никакви, съ изключение на така нареченото *Млацище*, на лѣвия брѣгъ на Ботуня ю. отъ селото. Въ сжшность обаче туй не може се наречи блато, но по-скоро мочурлива ливада. Влага има доста много въ низинитѣ. Всички тия условия спомагатъ да вирѣе пѣстра и богата растителность. Видоветѣ растения които слѣдватъ по-долу сж събирани въ горнитѣ мѣстности прѣзъ 1898 г., прѣзъ които прѣкарахъ около единъ мѣсецъ въ с. Вършецъ. Нѣкои отъ екскурзитѣ ми се продължиха до Петроханъ и Берковица, но засега азъ се ограничавамъ повече въ Вършецкитѣ околности, като прибавямъ само нѣкои материяли, събирани и по билото на Козница, между Тодорини кукли и Петроханъ, и отъ околноститѣ на манастира Седемъ Прѣстола (Искрецка околия), дѣто ботанизувахъ, година по-късно.

Като по-характерни отъ растенията, събрани около Вършецъ и по близкитѣ върхове привождамъ слѣднитѣ: *Centaurea nervosa* Willd., *Carduus alpestris* W. K., *Inula Oculus Christi* L., *Adenostyles albifrons* Rehb., *Rinanthus alpinus* Schur., *Gentiana lutescens* Vel. 1888 и *G. bulgarica* Vel. 1887, *Bruckenthalia spiculifolia* Rehb., *Campanula sphaerotherix* Grsb., *C. epigaea* Degen 1891, *C. Cervicaria* L.,

Symphyandra Vanneri Heuff, *Doronicum austriacum* Jcq., *Sedum Grisebachii* Hldr., *Genista Frivaldskyi* Boiss; *Hypericum quadrangulum* L., *Silene Lerchenfeldiana* Bmg. (по Тодорини куќи и Царица); *Molinia coerulea* Mch., *Crepis grandiflora* Tsch., *Stellaria graminea* L. (по Козница); *Luzula campestris* D. C. var. *Vel.*, *Thymus lankae* Čelak., *Galium turcicum* Vel. 1885, *Laserpitium prutenicum* L. (ман. св. Кирилъ и Методи), *Senecio nemorensis* L., *Lycopus exaltatus* L., *Gentiana asclepiadea* L., *Trifolium Velenovskyi* Vandas 1888, *Thalictrum lucidum* L. и пр. (въ околноститѣ на Заножани и Спанчевци); *Cirsium odontolepis* Boiss., *Galium bulgaricum* Vel., *Pastinaca opaca* Ehr., *Myosotis caespitosa* F. Sch., *Leontodon autumnalis* L., *Lathyrus floribundus* и пр. (въ околноститѣ на Вършецъ). Отъ листнатитѣ преобладаватъ букътъ по височинитѣ, дѣто състави вѣжовни гори, и дъбътъ въ по-низкитѣ мѣста. Освѣнъ туй между тѣхъ се срѣщатъ още въ изобиліе гѣска, *Ostrya carpinifolia* Scr., по-долу орѣхови дървета, *Crataegus oxyacantha* L. var. *monogyna* Jcq., *Cotoneaster vulgaris* Lindl., *Acer tataricum* L., *A. Visiani* Nym., *A. reginae Amaliae* Orph., *A. campestre* L., *Tilia grandiflora* Ehrh. и *T. parviflora* Ehrh., бръстъ и др.

За опрѣдѣлението на нѣкои отъ вмѣстениитѣ тукъ видове изказвамъ своята голѣма благодарностъ на Господина д-ръ Веленовски, професоръ въ Прага.

Всички алпийски видове сж означени за отличие съсъ знакъ ●.

Списъкътъ на растенията.

Dicotyledoneae Juss.

Ranunculaceae Juss.

Clematis Vitalba L. Край пѣтищата, около оградитѣ въ околноститѣ на Вършецъ и по течението на Ботуна.

Myosurus minimus L. По влажнитѣ неразработени мѣста около Вършецъ, по течението на Орловщица, по Свински рѣтъ, Високи долъ и др.

Thalictrum lucidum L. По ливадитѣ и неразработенитѣ мѣста около Вършецъ, Заножани и Скока. Доста рѣдко.

Ranunculus nemorosus D. C. По височинитѣ на Тодорини кукли и Козница.

R. aris L. По влажнитѣ сѣнчести мѣста по склоноветѣ на Тодорини кукли, по Крушечки връхъ, Царицина ливада, Червенъ камъкъ.

●*R. montanus* Willd. (*R. nivalis* Crtz). По трѣвнатитѣ мѣста по Берилови воденици, Вража-вода и по течението на р. Габровица (Искрецка окол.) Май.

●*R. montanus* Willd. β) var. *carinthiacus* Hpe. (*R. gracilis* Schl., *R. geraniifolius* Pour.). Тукъ-тамъ по трѣвнатитѣ мѣста по пѣтя отъ Седемъ Прѣстола за с. Игнатица. Май.

●*R. Breynius* Crantz (*R. Villarsii* Koch.) Доста рѣдко по сѣвернитѣ склонове на Козница.

R. bulbosus L. По влажнитѣ мочурливи мѣста по течението на Стара-рѣка, Свинщица, Черни-дѣлъ.

Ranunculus sardous Crtz (*R. Philonitis* Ehr.). По блатиститѣ и влажни мѣста около Вършецъ, Заножани, Скока, Китка, Барбаращица и др.

●*Trollius europaeus* L. По високитѣ поляни на Тодорини кукли и Козница.

Caltha palustris L. Всѣдѣ по Ржана поляна по мочурливитѣ мѣста, често между пукнатинитѣ на скалитѣ. Сѣщото растение се срѣща по Високи-дѣлъ, Дълбоки-долъ, по течението на Стара-рѣка и около манастира Св. Кирилъ и Методи.

Delphinium Consolida L. Тукъ-тамъ между посѣвитѣ около Спанчевци, Заножани, Зимевица, Брѣзье, Сухо-Брайковци и др.

Berberideae Vent.

Berberis vulgaris L. Между храсталацитѣ по пѣтя отъ Враца за Вършецъ.

Ranunculaceae D. C.

Ranunculus Rhoas L. Всѣдѣ по полето около Вършецъ, Заножани, по пѣтя отъ Вършецъ за Берковица и пр.

R. dubium L. По сѣщитѣ мѣста, само че по-малко разпространено.

Chelidonium majus L. По влажнитѣ усойни мѣста около Вършецъ, Мътнишкия манастиръ, Спанчевци и др.

Cruciferae Juss.

Dentaria bulbifera L. Въ гората около Седемъ Прѣстола. Май.
Alliaria officinalis Andrz. По канаритѣ и влажнитѣ мѣста по Вража вода. Май.

Alyssum orientale Ard. (*A. saxatile et orientale* Grsb.) По канаритѣ въ околността на Черепишкия манастиръ къмъ Люти бродъ. Май.

Alyssum sp. Въ околността на Седемъ Прѣстола.

Thlaspi praeseos Wulf. (*T. cochleariforme* Vel.) По трѣвнатитѣ мѣста по надолницето отъ Ржана поляна къмъ с. Игнатица. Май.

Cistineae D. C.

Helianthemum vulgare Gaertn. Обикновено по сухитѣ неразработени мѣста по Прасица, по течението на Мала-Банщица, въ Загоровъ дѣлъ, Урвичъ и др.

Violarieae D. C.

Viola canina Rchb. По сѣнчеститѣ гористи мѣста въ околността на Вършецъ въ прѣдгорията на Тодорини буки.

● *V. macedonica* Boiss. et Heldr. По влажнитѣ сѣнчести мѣста по Козница.

V. silvatica Fries (*V. neglecta* M. B.) По сѣнчеститѣ влажни мѣста около св. Кирилъ и Методи.

● *Viola declinata* W. K. Обикновено по билото на Ржана поляна, по върха Провопъ (май), по високитѣ поляни на Тодорини буки и Царица (юли). Вж. Fl. blg., 52.

V. tricolor L. Обикновено по пасбищата около Заножани, Спанчевци и др.

Droseraceae D. C.

● *Drosera rotundifolia* L. Тукъ-тамъ по мочурливитѣ торфѣни ливади на Козница. Рѣдко.

● *Parnassia palustris* L. Тамъ, дѣто се срѣща и горното.

Palygaleae Juss.

Polygala major Jcq. По пята отъ Свогѣ за Седемъ Прѣстола.

P. vulgaris Schk. По трѣвнатитѣ неразработени мѣста и между храстѣто по Прасица, по течението на Мала-Банщица, Курвински рѣтъ и др.

Sileneaceae Lindl.

Agrostemma Githago L. (*G. segetum* Dsf.). По неработенитѣ мѣста око Вършецъ, Заножани, св. Кирилъ и Методи, Зимевица, Бръзъе и др.

Lychnis flos cuculi L. Тукъ-тамъ по трѣвнатитѣ мѣста изъ гората между Вършецъ и Заножани.

Cucubalus baccifer L. Въ джбравата и неработенитѣ мѣста около св. Кирилъ и Методи, Заножани и Спанчевци.

●*Viscaria Sartorii* Boiss. По височината Вардица. Споредъ Веленовски до сега намѣрено само въ Рила.

Silene noctiflora L. Изъ посѣвитѣ по пята отъ Браца за Вършецъ.

S. inflata Sm. (*S. venosa* Gilib.). Разпространено по ливадитѣ и въ гората въ вършечкитѣ околности.

●*S. Lerchenfeldiana* Bmg. Въ пукнатинитѣ на скалитѣ по билото на Тодорини кули и Царица.

●*S. Asterias* Grsb.? По влажнитѣ мочурливи мѣста на Козница и Тодорини кули.

Saponaria officinalis L. По влажнитѣ крайпоточни мѣста всждѣ около Вършецъ, св. Кирилъ и Методи, край Ботуня, Орловщица и др.

Gypsophila muralis L. По влажнитѣ неработени мѣста около Скока, по Боровъ дѣлъ, по Киселица и пр.

Dianthus superbus L. По ливадитѣ около Вършецъ и по Заножката рѣка.

D. Superbus var. *alpestris* Wimm. (*D. Wimmeri* Wich.). Въ околността на Спанчевци, по Чуковъ рѣтъ, по Черни дѣлъ, окол Заножани, въ гората край св. Кирилъ и Методи.

●*D. deltoides* L. По високитѣ пасбища на Козница по пята за Петроханъ.

D. Armeriastrum Wolfn. Всждѣ по ливадитѣ около Вършецъ, Заножани, по Прасица, Загоровъ дѣлъ, Урвичъ, Мала-Банщица, около Скока (Вж. Fl. blg., Sup. I, 42.).

D. sanguineum Vis. Въ околноститѣ на Черепишкия манастиръ, въ пролома на Искра.

Alsineae D. C.

Cerastium triviale Lmk. (*C. vulgatum* L.). По влажнитѣ пасбища на Козница.

C. arvense L. Въ околността на Седемъ Прѣстола.

Stellaria nemorum L. По влажнитѣ мочурливи сѣнчести гористи мѣста въ околноститѣ на Вършецъ по прѣдгорията на Тодорини кукли и Царица.

S. media Суг. Обикновено по ливадитѣ и пѣтищата въ вършечкитѣ околности.

S. graminea L. По трѣвнатитѣ мѣста на Тодорини кукли и Козница.

Holosteum umbellatum L. По пѣсчливитѣ мѣста въ околноститѣ на Скока, по Шулдарица и др.

Lineae D. C.

Linum catharticum L. По влажнитѣ мѣста и между храстѣто-тукъ-тамъ около Вършецъ.

L. hirsutum L. По неработенитѣ трѣвнати мѣста.

Tiliaceae Juss.

Tilia grandiflora Ehrh. (*T. platyphylla* Scr.). Въ гората на Тодорини кукли.

T. parviflora Ehrh. (*T. microphylla* Vent.). Въ околноститѣ на св. Кирилъ и Методи, и по височинитѣ около Вършецъ.

Hypericineae D. C.

●*Hypericum repens* L. По камъниститѣ височини на Тодорини кукли. Доста рѣдко. (Вж. Fl. blg. 103.).

H. perforatum L. По неработенитѣ трѣвнати мѣста около Седемъ Прѣстола, по влажнитѣ мѣста и лѣжитѣ около Заножани, Спанчевци, край Стара-рѣка и др.

H. quadrangulum L. (*H. dubium* Leers.). По ливадитѣ и пасбищата на Тодорини кукли.

Acerineae D. C.

Acer tataricum L. Тукъ-тамъ въ гората между Долна Бѣларѣчка и Вършецъ.

A. Visiani Nym. (*A. Heldreichii* Orph., *A. macropterum* Vis.). Тукъ-тамъ по скловетѣ на Тодорини кукли.

A. reginae Amaliae Orph. (*A. intermedium* Рс., *A. ibericum* Borb.). Нарѣдко въ гората надъ Заножани, Спанчевци и св. Кирилъ и Методи (Вж. за описанието Fl. blg., 110.).

A. campestre L. Доста разпространено всждѣ между Свогье и Черепишкия манастиръ, по течението на Габровица, селата Осино-влакъ, Игнатица, Рѣдина и пр. Срѣща се сжцо въ мѣстността Манастирище, въ низината около Вършецкитѣ бани, около Спанчевци, Заножани, Скова, въ гората около св. Кирилъ и Методи и др.

Geraniaceae D. C.

●*Geranium macrorhizon* L. По камѣнитѣ влажни мѣста по Тодорини кукли и Козница.

G. sanguineum L. Между храсталацитѣ по пята отъ Цертепъ за Игнатица. По сухитѣ мѣста около св. Кирилъ и Методи.

G. phaeum L. По влажнитѣ сѣнчести мѣста въ Вража-вода и Бериловитѣ воденици, често пѣти въ пукнатинитѣ на скалитѣ. Май.

G. Robertianum L. Между храсталацитѣ и сѣнчеститѣ мѣста по Прасица, въ Загоровъ-дѣлъ, Мала-Банщица, Шударица, въ мѣстността Вража-вода и др.

Balsamineae A. Rich.

Impatiens nolitangere L. Въ усойнитѣ и сѣнчести мѣста по политѣ на Тодорини кукли, Царица и въ гората надъ св. Кирилъ и Методи.

Oxalideae D. C.

Oxalis acetosella L. По влажнитѣ гористи усойни мѣста въ околноститѣ на св. Кирилъ и Методи. Юли.

Papilionaceae L.

●*Genista sagittalis* L. По високитѣ трѣвнати поляни на Шумеръ и Цертепъ. Май.

●*G. Frivaldskyi* Boiss. Fl. Or. II. p. 45 (*G. depressa* Grsb., *G. procumbens* Friv.). По високитѣ трѣвнати поляни на Тодорини кукли. Юли. Отговаря напълно на диагнозата вмѣстена въ Fl. blg., стр. 124.

Cytisus leucanthus W. K. (*C. albus* Hacq.). Въ околноститѣ на Вършецъ между храсталака по склоноветѣ на хълмоветѣ и ридоветѣ.

Ononis spinosa L. По неразработенитѣ пѣсъчливи мѣста, по течението на Ботуня.

Medicago falcata L. По ливадитѣ около Заножани, Спанчевци, Бръзье и др.

M. orbicularis All. Тукъ-тамъ по ливадитѣ и пасбищата около Вършецъ.

M. lupulina L. Срѣща се речи всждѣ въ околноститѣ на Вършецъ, Заножани, Спанчевци, Брѣзье, Зименица и др.

Melilothus officinalis Dsr. (*M. diffusa* K.). По ниватѣ, ливадитѣ и неразработенитѣ мѣста около Вършецъ и съседнитѣ му села.

M. alba Dsr. Всждѣ речи придружава първото.

Trifolium alpestre L. По изложенитѣ трѣвнати мѣста на Тодорини кукли, Царицина ливада и Козница.

T. pratense L. По ливадитѣ около Скока, Заножани, по Китка, Свински-рътъ и пр.

T. rauponicum Icr. По пасбищата и лажитѣ около Вършецъ, въ подножието на Тодорини кукли, по Високи-дѣлъ и пр., Придружава речи всждѣ горния видъ.

T. arvense L. Обикновено всждѣ около Вършецъ, Заножани, Спанчевци и др.

T. pallidum W. K. По трѣвнатитѣ мѣста по склоноветѣ на Тодорини кукли и Петроханъ.

T. resupinatum L. Обикновено всждѣ по лажитѣ и пасбищата въ вършечкитѣ околности.

T. elegans Savi. Тукъ-тамъ по височинитѣ до св. Кирилъ и Методи.

T. Velenovskyi Vandas 1888. По влажнитѣ залѣсени мѣста между Спанчевци и Заножани. За подробното описание на този новъ за България видъ, вж. Vel. Fl. blg. 143, дѣто е вмѣстена пълната му диагноза. Намѣренитѣ отъ менъ екземпляри досущъ отговарятъ на тая диагноза. Стебло 12—25 с. м., листета 5—12 м. м. дълги, цвѣтни дръжчици отъ 3—5 с. м., главичка $1\frac{1}{2}$ с. м. въ диам., знаме 7 м. м. $\times$ 3 м. м.

Trifolium patens Schreb. (*T. speciosum* Mar. R.). По трѣвиститѣ мѣста и пасбищата около Скока, Черни-дѣлъ, по Лигосната рѣка и др.

Lotus corniculatus L. По ливадитѣ всждѣ около Вършецъ, Заножани, св. Кирилъ и Методи.

Coronilla varia L. Между храсталацитѣ, по сѣнчеститѣ и влажни мѣста по течението на Заножката рѣка, Вotuни, по Бальово бърдо и пр. Обикновено.

Galega officinalis L. Всждѣ въ околноститѣ на Спанчевци, Заножани и Вършецъ по влажнитѣ ливади и край водитѣ.

Astragalus glycyphyllos L. Между храстѣто и въ гората надъ св. Кирилъ и Методи.

Onobrychis saliva Lam. (*Hedysarum Onobr.* L.). По трѣвнатитѣ неразработени мѣста по политѣ на Царица, Тодорини кукли и Козница.

Lathyrus Aphaca L. По трѣвнатитѣ мѣста по политѣ на горнитѣ височини.

L. floribundus Vel. 1886. По открититѣ неразработени мѣста около Черепишкия манастиръ и тукъ-тамъ по течението на Искъра. Май. За този новъ за България видъ отъ Vel., вж. Fl. blg. 156 и Sup. I, 91, отъ сѣщия.

Lathyrus pratensis L. По пасбищата и ливадитѣ въ околноститѣ на Заножани, Спанчевци, Вършецъ и др.

Otobus verna L. Въ гората и между храсталака по пътя отъ Браца за Вършецъ.

Vicia rapunculica Jsq. По политѣ на Тодорини кукли и Козница.

V. lathyroides L. По трѣвнатитѣ мѣста въ околноститѣ на Вършецъ, Заножани, св. Кирилъ и Методи.

N. varia Host (*V. Variegata* Sm.). По течението на Ботуня, по Бальово бърдо, Черни-дѣлъ и др.

Romaeae B. H.

Crataegus oxyacantha L. var. *monogyna* Jsq. Между храстѣто по Прасица, по течението на р. Мала-Банщица, Шударица и др.

Cotoneaster vulgaris Lndl. (*Mespilius Coton.* L.). По камениститѣ мѣста въ околноститѣ на Вършецъ.

Roseae D. C.

●*Rubus idaeus* L. По Тодорини кукли и Козница

R. caesius L. Въ околноститѣ на Заножани и Спанчевци.

R. thyrsoideus Wimm. По височинитѣ надъ манастира св. Кирилъ и Методи.

R. hirtus W. K. По открититѣ гористи мѣстности всждѣ около Спанчевци и Заножани.

Rubus sp. По сѣщитѣ мѣста.

Fragaria collina Ehr. (*F. campestris* Stev.). По трѣвнатитѣ мѣста въ подножието на Тодорини кукли, по пътя отъ Милкова ливада за Вършецъ прѣзъ Осиково и пр.

Fg. vesca L. По трѣвнатитѣ мѣста въ гората около манастира св. Кирилъ и Методи, Заножани, Спанчевци и др. Обикновено.

Potentilla obscura Lehm. По камънистите стръмнини на Тодорини кукли и по Козница.

P. argentea L. По трѣвнатитѣ мѣста всждѣ около Вършецъ, по течението на Барбаращица, по Иваново поле и др.

Potentilla reptans L. Въ околноститѣ на манастира Седемъ Прѣстола, с. Игнатица и др.

P. chrisocraspeda Lehm. (*P. aurea* Grsb.). По високитѣ поляни на Вардешъ и по Ръзана поляна. Май.

P. alba L. По сѣнчеститѣ трѣвнати мѣста на Козница и Тодорини кукли.

Geum urbanum L. (*G. ibericum* Bess.). По сѣнчеститѣ мѣста и между храсталацитѣ въ околноститѣ на Вършецъ, по Манастирището, по Стара-рѣка, Чуревъ рѣтъ.

●*G. coccineum* Sibth. (*G. grandiflorum* C. K.) По влажнитѣ усойни крайпоточни мѣста по Тодорини кукли и Козница.

Agrimonia Eupatoria L. По трѣвнатитѣ мѣста, хълмищата и между храстѣто около Вършецъ, по Бальово бърдо, по Ложице, по р. Поковыца, Чуката и др.

A. odorata Mill. (*A. procera* Willr.). По трѣвнатитѣ мѣста тукътамъ въ околността на Вършецъ.

●*Alchemilla montana* Willd. (*A. hybrida* Hoffm.). По високитѣ поляни по Тодорини кукли и Царица. Юли.

●*Al. vulgaris* L. Доста разпространено по Тодорини кукли, надъ 1000 м. Юли.

Poterium Sanguisorba L. По неразработенитѣ сухи трѣвнати мѣста около Вършецъ, по Чуковъ рѣтъ, Караулъ, Свински рѣтъ.

P. polygamum W. K. (*P. muricatum* Sprach.). Въ околноститѣ на Черепишкия манастиръ. Май.

Spiraeaceae D. C.

●*Spiraea Ulmaria* L. По влажнитѣ крайпоточни мѣста по Тодорини кукли, по пътя за Зимевица и по Козница.

S. Filipendula L. По трѣвнатитѣ неразработени мѣста и пасбищата всждѣ около Вършецъ.

Onagrariceae Juss.

Epilobium spicatum Lam. (*E. angustifolium* L.). По залѣсенитѣ мѣста по склоноветѣ на Тодорини кукли надъ манастира св. Кирилъ и Методи.

E. hirsutum L. По мочурливитѣ блатисти мѣста въ околноститѣ на Заножани.

Circaea Lutetiana L. По сѣнчеститѣ гористи мѣста около Заножани, Спанчевци и Кирилъ и Методи.

Cucurbitaceae Juss.

Bryonia alba L. Всждѣ около Заножани и Спанчевци, дори въ самитѣ села по зидоветѣ. Обичновено.

Lythrarieae Juss.

Lythrum Salicaria L. По влажнитѣ ливади, край потоцитѣ и блатата около Скока, Заножани, Спанчевци и по пѣтя отъ Вършецъ за Берковица. Обикн.

Scleranthaeae Lk.

Scleranthus perennis L. Всждѣ по канаритѣ на Тодорини кукли.

S. annuus L. Въ околноститѣ на Свогѣе.

Crassulaceae D. C.

Sempervivum patens Grsb. (*S. Neuffelii* Schtt.). Въ пущенитѣ на скалитѣ по Тодорини кукли. Юли.

Sedum album L. По канаритѣ на в. Прокопъ и Езремецъ. Вѣроятно и др. въ оня край.

S. acre L. По скалитѣ на Козница.

S. Ceraea L. По влажнитѣ камънисти мѣста по височинитѣ около Заножани и Вършецъ.

Sedum Grisebachii Hldr. (*S. annuum* var. *racemiferum* Grsb.). По скалитѣ на Тодорини кукли.

Saxifragaceae D. C.

●*Saxifraga rotundifolia* L. По скалитѣ въ Вража вода. Май. Сѣщиятъ видъ се срѣща и въ гората по скалитѣ надъ Заножани и Спанчевци.

Chrysosplenium alternifolium L. Въ мѣстността Лѣсковъ долъ, Вража вода и по в. Прокопъ. Май.

Umbelliferae Juss.

Laserpitium prutenicum L. Въ околноститѣ на Заножани, Вършецъ, Манастирището и Кирилъ и Методи. Екземп. достигатъ значителни размѣри.

Orlaya grandiflora Hoffm. По неразработенитѣ трѣвнати мѣста всждѣ въ околноститѣ на Вършецъ.

Turgenia latifolia Hoffm. По трѣвнатитѣ мѣста и изъ нивитѣ по пѣтя отъ Враца з Вършецъ.

Caucallis daucoides L. Въ околноститѣ на Черепишкия манастиръ, Вършецъ, Сухо-Брайковци и пр.

Torilis Anthriscus Gm. (*T. persica* Boiss.). Между храсталацитѣ и по неразработенитѣ мѣста по Прасица, Скръвеникъ, Урвичъ и др.

Ferulago silvatica Bess.? По билото на в. Проконъ къмъ Ржана поляна. Май.

Peucedanum Cervaria L. (sub *Athamara*). По трѣвнатитѣ неразработени мѣста край р. Мала-Банщица, по ливадитѣ около Скока, по Прасица, въ Загорюж дѣлъ, по Иваново поле и др.

P. Chabraei Rechb. (sub. *Selino*). (*P. carvifolium* Vill., *Palimbria Chabr.* D. C.). По ливадитѣ около Вършецъ, Скока, Боровъ дѣлъ, по Свѣнщица.

Pastinaca ораса Ehr. Между храсталацитѣ въ околността на Вършецъ, около Слатина, по Мариина папка, по Ложище и др.

Silaus virescens Grsb. (*S. peucedanoides* M. B. *Bunium vir.* D. C.). По трѣвнатитѣ мѣста по политѣ на Козница.

Seseli rigidum W. K. (*S. purpurascens* Ika). По скалиститѣ мѣста въ околноститѣ на Кирилъ и Методи. Юли. Цвѣтове бѣли или блѣдорозови.

S. coloratum Ehr. (*S. annuum* L. *S. bienne* Cr. *S. ferulaceum* Stev.). По трѣвнатитѣ сухи мѣста по Прасица и по скалиститѣ мѣста около Скока.

Pimpinella Saxifraga L. По ливадитѣ около Скока, по Прасица, по течението на р. Мала-Банщица, Манастирската рѣка и др.

Trinia glauca L. Тукъ-тамъ по пѣтя отъ Свогѣ за Седемъ Прѣстола.

Bupleurum rotundifolium L. По неразработенитѣ трѣвнати мѣста въ околноститѣ на Вършецъ.

Conium maculatum L. По влажнитѣ мочурливи сѣнчеста мѣста около Петроханъ.

Smygium perfoliatum L. Между храстѣто и въ гората около Седемъ Прѣстола. Май.

Bifora radians M. B. Край желѣзничната линия между станцията на Черепишкия манастиръ и Люти-бродъ. Май.

Sanicula europaea L. По сѣнчеститѣ гористи мѣста около Кирилъ и Методи. Сщото растение по-рано събрахъ въ мѣстността Вража-вода. Май.

Araliaceae Juss.

Hedera Helix L. Въ гората на Тодорини курли.

Corneae D. C.

Cornus mas L. Всадѣ изъ лѣсоветѣ, що обрѣжаватъ Вършецката котловина.

C. sanguinea L. Между храсталацитѣ край р. Ботуня.

Loranthaceae Don.

Viscum album L. Срѣща се въ гората около Вършецъ, по клоноветѣ на Асер.

Caprifoliaceae Rich.

Viburnum Opulus L. Въ гората по политѣ на Тодорини курли.

Sambucus Ebulus L. По неразработенитѣ мѣста на нѣтъ отъ Вършецъ за Заножани.

Rubiaceae Juss.

Galium bulgaricum Vel. Този новъ за Българската флора видъ на Велен., намѣренъ най-напрѣдъ отъ Шкорпила при Карнобадъ и отъ Борнмюлера при Гебедже, събрахъ около Вършецъ, дѣто се срѣща тукъ-тамъ между храсталацитѣ. За подробното му описание вж. Vel. Fl. blg. 231.

G. turcicum Vel. Този видъ, установенъ като новъ за науката отъ Велен., е билъ намѣренъ най-напрѣдъ отъ сѣщия около Разградъ прѣзъ 1885 г. Събрахъ го между храсталацитѣ около Кирилъ и Методи, по мѣстността Прасица и по течението на Мала-Банщица. За диагнозата му вж. Fl. blg., 231.

G. Mollugo L. (*G. elatum* Thuil. *G. album* Frsk.). Между храстѣто и шубѣрацитѣ около Спанчевци и Заножани.

G. verum L. По сухитѣ трѣвнати мѣста по политѣ на Тодорини кукли.

G. purpureum L. По сухитѣ каменисти мѣста по Прокѣпъ, Езремецъ, около Седемъ Прѣстола и пр.

G. Cruciata Scop. Всѣдѣ по трѣвнатитѣ мѣста около Заножани, Спанчевци и Вършецъ.

G. vernum Scop (*G. Bauhini* R. Sch.). По трѣвнатитѣ мѣста въ гората около Седемъ Прѣстола. Май.

Asperula arvensis L. По необработенитѣ мѣста около Вършецъ, Спанчевци и др.

A. odorata L. По сѣнчеститѣ мѣста въ гората надъ Вършецъ, около Кирилъ и Методи и по пѣтя отъ Рѣдина прѣзъ Лѣсковъ-долъ за Седемъ Прѣстола.

Dipsaceae D. C.

Scabiosa Columbaria L. По трѣвнатитѣ мѣста на Царица и по билото на Тодорини кукли. Юли.

S. ochroleuca L. По открититѣ трѣвнати мѣста по прѣдгорията на височинитѣ около Вършецъ.

●*Succisa pratensis* Mch. (*Scabiosa Succisa* L.). По високитѣ трѣвнати поляни на Тодорини кукли. Юли.

Dipsacus pilosus L. По влажнитѣ гористи мѣста въ околноститѣ на Кирилъ и Методи.

Cephalaria corniculata R. S. (*C. uralensis* Murr.). По пѣтя отъ Враца за Вършецъ по неразработенитѣ открити мѣста.

●*Knautia drumeja*? Neuff. (*K. silvatica* Pč.). По камениститѣ мѣста на върха Тодорини кукли и по пѣтя отъ тамъ за Царица. Юли. За подробности вж. Fl. blg., 249.

Compositae Juss.

Doronicum cordifolium Sternb. (*D. caucasicum* Vs., *D. Columnae* Ten.). По камѣниститѣ необработени мѣста по пѣтя отъ Игналица за Черепишкия манастиръ Май.

●*D. austriacum* Jsq. По трѣвнатитѣ залѣсени мѣста по Тодорини кукли и Царица. Юли.

●*Senecio nemorensis* L. (*S. Jacquinianus* Rchb., *S. octoglossus* D. C.). Въ гориститѣ сѣнчести височини надъ Заножани и Спанчевци. Юли.

Anthemis tinctoria L. По пасбищата всждѣ въ околноститѣ на Вършецъ, Заножани, Спанчевци и др.

A. Cotula L. (*Maruta foetida* Cass.). Обикновено въ вършечкитѣ околности, край пштищата и неразработенитѣ мѣста.

Achillea Millefolium L. По сухитѣ изложени на припекъ мѣста около Кирилъ и Методи, Вършецъ, Заножани и Спанчевци.

Tanacetum vulgare L. По необработенитѣ мѣста край Ботуня, Орловщица, по Черни дѣлъ, по Манастирището, около Заножани и Скока.

Pyrethrum Parthenium Sm. Между храсталацитѣ и камъниститѣ мѣста по политѣ на Тодорини кукли и Козница.

Artemisia vulgaris L. По неразработенитѣ мѣста, край потоцитѣ, между храсталацитѣ въ вършечкитѣ околности.

●*Gnaphalium dioicum* L. (*Antennaria dioica* Gaertn.). По високитѣ трѣвнати полини на Тодорини кукли, по билото между този връхъ и Царица, по Козница. Твърдѣ разпространено. Юли.

Filago arvensis L. Всждѣ въ околноститѣ на Заножани и Вършецъ, по Бальово бърдо, по Китка, Манастирището и др.

Solidago Virgaurea L. По сѣнчаститѣ гористи мѣста въ околноститѣ на Вършецъ, по Червенъ камъкъ, по Високи дѣлъ, край Стара рѣка, Ложище и др.

Erigeron acris L. Всждѣ въ околноститѣ на Кирилъ и Методи и Вършецъ.

E. canadense L. По необработенитѣ мѣста въ вършечкитѣ околности, по политѣ на Свински рѣтъ, Загоровъ дѣлъ и др.

Bellis perennis L. По лжкитѣ край Ботуня и по влажнитѣ мѣста около Еленкъовъ кладенецъ.

●*Telekia speciosa* Bmg. (*Bupthalmum cordifolium* Kit. T. ovata C. K.). По влажнитѣ сѣнчасти мѣста въ околноститѣ на Заножани и Спанчевци.

Jnula Hellenium L. По влажнитѣ сѣнчести трѣвнати мѣста по Прасица, Манастирището, край р. Барбаращица и Ботуня.

J. Oculus Christi L. (*J. montana* M. B.). По трѣвнатитѣ и камънисти поли на Тодорини кукли и въ околноститѣ на Кирилъ и Методи.

J. Britanica L. По влажнитѣ мѣста, въ долчинкитѣ около Скока, Заножани и Спанчевци.

Pulicaria dysenterica Gaertn. (*Jnula dys.* L.). По неразработенитѣ влажни мѣста по Прасица, край мала-Банщица, около Скока и др.

Eupatorium cannabinum L. По сѣнчеститѣ и влажни мѣста по низкитѣ поли на Тодорини кули надъ Вършецъ.

●*Adenostyles albifrons* Rchb. (*A. albida* Cass.). По влажнитѣ крайпоточни мѣста по Тодорини кули.

Xeranthemum annuum L. По необработенитѣ хълмисти изложени сухи мѣста около Вършецъ, Сухо-Брайковци и др.

Cirsium odontolepis Boiss. Тукъ-тамъ по неразработенитѣ мѣста въ околноститѣ на Вършецъ. Августъ За диагноз. вж. Fl. blg., 293.

B. lanceolatum Scr. По камъниститѣ обрасли съ храстыѣ мѣста около Вършецъ.

●*Carduus alpestris* W. K. По камъниститѣ мѣста на върха на Тодорини кули. За диагноз. на тоя доста рѣдѣе за нашата растителность видъ вж. Vel. Fl. blg. 300.

C. acanthoides L. Разпространено всѣдѣ въ околноститѣ на Вършецъ.

Serratula tinctoria L. Тукъ-тамъ по склоноветѣ на височинитѣ около Вършецъ.

Centaurea Jacea L. По нивитѣ и край пштицата ок. Вършецъ.

●*C. nervosa* Wld. По алпийскитѣ ливади по билото между Тодорини кули и Царица.

C. Cyanus L. Всѣдѣ разпространено растение.

C. Scabiosa L. По високитѣ трѣвнати поляна по Бозница и Тодорини кули.

C. salonitana Vis. (*C. latisquama* D. C.). Въ околноститѣ на Вършецъ, Заножани и Спанчевци по сухитѣ неразработени трѣвнати мѣста.

C. solstitialis L. По неразработенитѣ мѣста и край пштицата всѣдѣ въ околноститѣ на Вършецъ и по пштя отъ тукъ за Берковица.

Sonchus arvensis L. По трѣвнатитѣ мѣста около Заножани, Спанчевци и др.

Lactuca muralis Fr. (*Mucelis mur.* Rchb., *Chondrilla mur.* Lam.). По влажнитѣ мѣста въ гората надъ Бирилъ и Методи, по Прасица и край мала Банщица.

●*Prenanthes purpurea* L. Въ лѣсѣтъ по Тодорини кули и по Бозница.

Taraxacum officinale Web. (*Leontodon Taraxacum* L.). Въ изобилие по трѣвнатитѣ мѣста по Прасица, край мала Банщица, Шулдарица, Берчовъ долъ и др.

Crepis setosa Hall. (*C. hispida* W. K.). Въ околноститѣ на Черепишкия манастиръ.

●*C. grandiflora* Tsch. По алпийскитѣ поляни на Козница.

Hieracium Pilosella L. По камениститѣ неработени мѣста въ околноститѣ на Вършецъ.

Hieracium sp. По течението на Ботуня, около Сьока, по Пращица и край мала Банщица.

Tragopogon majus Jacq. Тукъ-тамъ въ околноститѣ на Черепишкия манастиръ. Май.

Picris hieracioides L. Въ околноститѣ на Вършецъ и Кирилъ и Методи по необработенитѣ сухи трѣвнати мѣста.

Leontodon autumnalis L. (*Oporinia* aut. Don., *L. pratensis* Rchb.). По ливадитѣ край р. мала Банщица.

L. hastilis L. По трѣвнатитѣ мѣста по Тодорини кукли и Козница.

Cichorium Intibus L. По неработенитѣ мѣста, по синоритѣ и край пштицата. Обикновено.

Lapsana communis L. Между храсталацитѣ въ околноститѣ на Вършецъ, особно край Ботуня.

Ambrosiaceae Lk.

Xanthium spinosum L. По неработенитѣ мѣста и край пштицата между Враца и Вършецъ и др.

X. strumarium L. Всждѣ въ околноститѣ на Заножани, Спанчевци и Вършецъ, често пкти заедно съ *X. spinosum*.

Campanulaceae Juss.

●*Symphyandra Vanneri* Heuff. (*Campanula* Van. Roch.). По скалитѣ на Тодорини кукли. До сега този рѣдъкъ за България видъ бѣ намѣренъ по камъниститѣ мѣста на Равно-буче и по в. Копренъ отъ Панчича, а въ южна България отъ Фривалдски и Райзеръ (въ Балкана надъ Карлово, 1893). Вж. Fl. blg., 364 и Sup. I, 182.

Campanula Carvicaria L. По трѣвнатитѣ мѣста и между храсталацитѣ тукъ-тамъ въ околноститѣ на Вършецъ, по неработенитѣ мѣста по политѣ на Тодорини кукли и по височинитѣ надъ Кирилъ и Методи.

C. glomerata L. (*C. aggregata* Willd. *C. speciosa* Hrn.). По ливадитѣ и по свѣчеститѣ влажни мѣста изъ джбравитѣ по Манасти-

рището, около Скока, по Бальово бърдо, по Мариина папеа, въ Доброми-долъ и др. въ околноститѣ на Вършецъ и Заножани.

C. Trachelium L. Изъ храсталацитѣ около Скока, по Прасица и по течението на Мала Баница.

C. patula L. Тукъ-тамъ по трѣвнатитѣ мѣста въ гората надъ Кирилъ и Методи.

●*C. epigaea* Degen, 1891. (*C. Velenovskyi* Adamov. 1892). По алпийскитѣ поляни на Тодорини кукли. За подробности вж. Fl. blg. Sup. I, 185.

Campanula Sphaerotherix Grsb. 1844. (*C. Welandii* Heuff, 1857). По влажнитѣ трѣвнати мѣста на Тодорини кукли. За подробности вж. Fl. blg., Sup. I, 187.

Bicornes L.

●*Bruckenthalia Spiculifolia* Rchb. По алпийскитѣ поляни на Тодорини кукли, по билото между този връхъ и Царица, по Козница и по Петроханския балканъ. Обикн.

●*Vaccinium Myrtillus* L. По Ржана поляна въ изобилие.

●*V. vitis idaea* L. По височинитѣ на Тодорини кукли, въ съдружие съ *Bruckenthalia* Spic.

Pyrula media L. По влажнитѣ гористи мѣста на Козница.

Asclepiadeae Br.

Vincetoxicum laxum Bartl. (*V. officinale* Auct.). Въ долината на Габровица, по Вража-вода и др. Май.

Gentianaceae Juss.

●*Gentiana asclepiadea* L. По ливадитѣ около Заножани, Спанчевци, особно по Красна.

G. Pneumonanthe L. Всждѣ по ливадитѣ около Вършецъ, Заножани, Спанчевци, по Прасица, около Скока, по течението на Мала Баница, около Кирилъ и Методи. Юли.

●*Gentiana bulgarica* Vel. 1887. Този новъ за България видъ, установенъ отъ Velenovsky, намѣрихъ по алпийскитѣ и подалпийски поляни на Тодорини-кукли и по билото между този връхъ и Царица. Въ юли бѣ цвѣнало. За пълната диагноза вж. Fl. blg. 382.

●*G. lutescens* Vel. 1888. По височинитѣ, по трѣвнатитѣ мѣста около Кирилъ и Методи и по билото между Тодорини кукли и

Царица. Този видъ сжщо е новъ за науката. Най-първо е билъ намѣренъ по Петроханскитѣ височини отъ Веленовски и Визинани. За пълната му диагноза вж. Fl. blg., 383.

Egyrthraea Centaurium Pers. По сухитѣ трѣвнати мѣста, около Заножани, Спанчевци, Вършецъ и по политѣ на Тодорини-букли.

E. pulchella Fr. (*E. ramosissima* Pers., *E. caspica* Fich.). По влажнитѣ мочурливи мѣста въ околноститѣ на Вършецъ, по течението на Ботуня, Барбаращица, Заношка рѣка и др.

Convolvulaceae Vent.

Convolvulus Cantabrica L. По открититѣ сухи мѣста въ околноститѣ на Вършецъ и Кирилъ и Методи.

C. arvensis L. Твърдѣ разпространено растение въ вършечкитѣ околности.

Cuscuta Epithymum Murr. (*C. minor* D. C.). Срѣща се по разни растения въ околността на Заножани, Спанчевци, Вършецъ и Кирилъ и Методи.

C. europaea L. (*C. major* D. C. *C. brachystyla* C. K.). По сжщитѣ мѣста, дѣто и горното.

Borragineae Juss.

Symphytum officinale L. По влажнитѣ мочурливи и крайпотоchnи мѣста въ околноститѣ на Кирилъ и Методи.

Pulmonaria rubra Sch. Ку. По камениститѣ височини на Вражова. Май.

Cerinth minor L. (*C. maculosa* M. B., *C. ciliata* Ку. *C. macrophylla* В. Н., *C. auriculata* Ten., *C. glabra* Scr.). По трѣвнатитѣ неразработени мѣста тукъ-тамъ по склоноветѣ на Тодорини-букли и Царица.

Echium rubrum Jcq. (*E. acutifolium* Lhm., *E. clavatum* Wld.). По неразработенитѣ трѣвнати мѣста въ вършечкитѣ околности.

E. altissimum Jacq. (*E. italicum* K., *E. aspergillum* Lam.). По неразработенитѣ трѣвнати мѣста въ околноститѣ на Кирилъ и Методи. Доста рѣдко.

E. vulgare L. Всждѣ по неразработенитѣ мѣста около Заножани и Спанчевци.

Lithospermum arvense L. Всждѣ по неразработенитѣ мѣста около Вършецъ, Заножани и Спанчевци.

Myosotis palustris Wth. По крайпоточнитѣ високи мѣста на Тодорини-кукли и Царица.

M. caespitosa F. Sch. По влажнитѣ, мочурливи и крайпоточни мѣста по Црасица, край Мала Банщица и около Скока.

M. stricta Lnk. По влажнитѣ и неработенитѣ мѣста тукъ-тамъ въ вършечнитѣ околности.

M. sylvatica Hoffm. Въ изобилие всждѣ по влажнитѣ, усойни и крайпоточни мѣста по Вража-вода и по мѣстността Берилови воденици. Май.

Solanaceae Bartl.

Datura Stramonium L. По бунищата и наторенитѣ мѣста около Заножани, Спанчевци и Вършецъ.

Hyoscyamus niger L. Въ околноститѣ на Сухо Брайковци, тукъ-тамъ около Заножани и др.

●*Atropa Belladonna* L. По усойнитѣ гористи мѣста на Тодорини кукли и Козница.

Solanum Dulcamara L. Край плетищата и оградитѣ въ Заножани, по течението на Орловщица, Свѣнщица, около Скока и край Ботуня.

S. nigrum L. Всждѣ въ вършечкитѣ и др. околности.

Personatae L.

Verbascum phlomoides L. (*V. australe* Schrad.). По трѣвиститѣ мѣста около Заножани, Спанчевци и около Скока.

Scrophularia Scopolii Hpe. (*S. glandulosa* W. K., *S. auriculata* Scop.). По сѣнчеститѣ гористи мѣста всждѣ около Заножани, Скока и Спанчевци.

Digitalis ferruginea L. (*D. aurea* Lndl., *D. brachyantha* Grsb.). По гориститѣ мѣста на Тодорини кукли и Козница.

D. ambigua Murr. (*D. grandiflora* Lam., *D. ochroleuca* Jcq.). Въ буковия лѣсъ на Тодорини кукли.

Gratiola officinalis L. По влажнитѣ ливади около Вършецъ, по Млачище, Иваново поле, по Красна, около Скока и Заножани.

Linaria vulgaris L. Всждѣ по ливадитѣ и неработенитѣ мѣста въ вършечкитѣ околности, по Манастирището, по Загоровъ дѣлъ, Мариина папка, Бальово бърдо и др.

L. gaenistaefolia Mill. По сухитѣ трѣвнати неразработени мѣста по хѣмоветѣ и ридоветѣ около Вършецъ, особно по Прасица, по Манастирището и по течението на Мала Банщица.

L. concolor Grsb. По камениститѣ мѣста тукъ-тамъ по Кознища (вж. Fl. blg., 426.).

Veronica Beccabunga L. По влажнитѣ крайпоточни мѣста по склоноветѣ на Тодорини кукли и въ гората недалечъ отъ Кирилъ и Методи.

V. Teucrium L. По камениститѣ трѣвнати неразработени мѣста по течението на Габровица и въ Зименски долъ. Май.

V. spicata L. По открититѣ поли на Кознища.

V. serpillifolia L. (*V. Bungea* Пка). По влажнитѣ трѣвнати мѣста по Тодорини кукли и Царица.

Odontites rubra Pers. (*O. serotina* Rchb.): По неразработенитѣ трѣвнати мѣста въ околноститѣ на Вършецъ.

Euphrasia officinalis Schk. Твърдѣ разпространено по билото между Тодорини кукли и Царица, по ливадитѣ на Прасица и край Мала Банщица. Юли.

●*Rhinanthus alpinus* Schur. Туй твърдѣ рѣдко за българската флора растение събрахъ при зрѣлъ плодъ по билото между Тодорини кукли и Царица. Юли.

R. angustifolius Gm. По алпийскитѣ поляни на Кознища. Рѣдко.

Melampyrum arvense L. По сухитѣ варовити свалисти мѣста надъ с. Сухо Брайковци и ю Пожоритѣ.

Verbenaceae Juss.

Verbena officinalis L. По камениститѣ неразработени мѣста около Заножани и Спанчевци.

Labiatae Juss.

Ajuga genevensis L. По ливадитѣ и влажнитѣ трѣвнати мѣста въ околноститѣ на Вършецъ.

Salvia glutinosa L. По сѣнчеститѣ усойни мѣста между храстето въ околноститѣ на Скока, по Загоровъ дѣлъ, Бальово бърдо, Мариина папна, въ гората около Кирилъ и Методи и др.

S. pratensis L. По трѣвнатитѣ влажни мѣста по склоноветѣ на Кознища.

S. verticillata L. По неразработенитѣ мѣста въ околноститѣ на Кирилъ и Методи и Вършецъ.

Prunella vulgaris L. По трѣвнатитѣ мѣста всждѣ около Вършецъ, особно около Сьока, край Заножката рѣка, по Иваново поле и пр.

P. grandiflora Jsq. Всждѣ по ливадитѣ около Заножани, Спанчевци и Вършецъ, край Ботуня, Барбаращица, по Бальово бърдо, Мариина папка и др.

P. alba Pall. (*P. laciniata* L.). По трѣвнатитѣ мѣста и по ливадитѣ около Сьока, по Прасица, Заножани, Кирилъ и Методи и др.

Melittis melissophyllum L. (*M. grandiflora* Sm.). Въ гората между Ржана поляна и Игнатица. Май.

Galeopsis versicolor Curt. (*G. speciosa* Mill.). По камениститѣ неразработени мѣста въ гората около Кирилъ и Методи, по Прасица и край Мала Банщица.

G. Tetrahit L. По сѣщитѣ мѣста въ гората и по ливадитѣ надъ Кирилъ и Методи.

Betonica officinalis L. По ливадитѣ и пасбищата всждѣ около Спанчевци, Заножани, по Чуката, Красна, около Сьока, Чернидѣлъ и др.

●*Stachys alpina* L. По алпийскитѣ поляни на Тодорини кукли и Козница.

S. sylvatica L. По залѣсенитѣ мѣста на Тодорини кукли и Козница.

Leonurus Cardiaca L. (*L. discolor* C. K.). По необработенитѣ мѣста въ околноститѣ на Заножани и Спанчевци.

Marrubium peregrinum Jsq. (*M. creticum* Mill.). Всждѣ по неразработенитѣ мѣста въ вършечкитѣ околности.

Hyssopus officinalis L. (*H. angustifolius* M. B., *H. orientalis* Willd.). По варовититѣ мѣста между Царица и Зимевица, по Поноритѣ, надъ Сухо-Брайковци.

Clinopodium vulgare L. (*Calamintha* Clin. Bth.). По мѣстността Прасица и по течението на Мала-Банщица.

Calamintha officinalis Mch. (*Melissa* Cal. L.). По залѣсенитѣ трѣвнати хълмове около Кирилъ и Методи, въ мѣстността Манастирище и др.

Origanum vulgare L. По хълмиститѣ неразработени мѣста около Сьока и др.

Thymus Serpyllum L. По камениститѣ трѣвнати мѣста по Манастирището.

T. Jankaе Čelak. Flora 1883. По камениститѣ мѣста въ гората около Кирилъ и Методи.

Mentha sylvestris L. Въ мочуритѣ, край поточнитѣ мѣста по политѣ на Тодорини кукли и Царица.

M. Pulegium L. Край водитѣ всждѣ въ околноститѣ на Вършецъ, край Барбаращица, Ботуня, Заножка рѣка, Свѣнщица и др.

Lycopus exaltatus L. (*L. pinnatifidus* Pall.). По влажнитѣ крайпоточни мѣста около Скока, край Свѣнщица, около Заножани и Спанчевци.

L. europaeus L. (*L. decrescens* C. K.). По мочурливитѣ и крайпоточни мѣста по Прасица, по течението на Мала Банщица, Ботуня, Шулдарица, Манастирска рѣка и др.

Primulaceae Vent.

Lysimachia vulgaris L. По мочурливитѣ крайпоточни мѣста около Спанчевци, Заножани, Скока Вършецъ, по течението на Ботуня и др.

L. punctata L. Всждѣ по влажнитѣ усойни и крайпоточни мѣста около Вършецъ, по Прасица, край Мала Банщица.

Anagallis arvensis L. По открититѣ обработени мѣста около Кирилъ и Методи.

Plantagineae Vent.

Plantago major L. По влажнитѣ пѣсъчливи и трѣвнати мѣста всждѣ около Вършецъ.

P. lanceolata L. Всждѣ по сѣитбитѣ въ околноститѣ на Вършецъ, Заножани и Спанчевци.

P. carinata Schrd. По Вража вода и въ околноститѣ на Седемъ Прѣстола.

Chenopodiaceae Br.

Chenopodium hybridum L. По неразработенитѣ и торни мѣста около Вършецъ, Заножани и Спанчевци.

Ch. urbicum L. (*C. intermedium* K.). По сжщитѣ мѣста, както и по самитѣ улици.

Ch. album L. (*Ch. veride* L., *Ch. leiospermum* D. C., *Ch. glomerulosum* Rehb., *Ch. concatenatum* Th.). По неразработенитѣ мѣста и по полето всждѣ около Вършецъ.

Polygonaceae Lindl.

Rumex Acetosa L. По трѣвнатитѣ мѣста по Козница.

R. Acetosella L. По неразработенитѣ трѣвнати мѣста и по пасищата по билото на Козница (1000—1100 м.). Твърдѣ обикновено. Срѣща се и по Тодорини кукли и по ливадитѣ около Заножани и Спанчевци.

R. sanguineus L. (*R. Nemolapathum* Willr., *R. condylodes* M. B.). По влажнитѣ сѣнчести мѣста около Вършецъ, по Бальово бърдо, по Прасица, Скока и пр.

●*Polygonum Bistorta* L. (*R. carneum* C. K.). По високитѣ трѣвнати поляни на Тодорини кукли и Козница.

Polygonum Hydropiper L. Крайпоточнитѣ и мочурливи мѣста по пътя отъ Вършецъ за Берковица.

P. aviculare L. По трѣвнатитѣ мѣста въ околноститѣ на Вършецъ, особно по Манастирището.

P. dimetorum L. Между храстьето по Прасица, по Маришна шапка, Бальово бърдо, Манастирището, около Скока и др.

Aristolochiaceae E.

Asarum europaeum L. Между храстьето по влажнитѣ мѣста въ гората около Кирилъ и Методи. Юли.

Aristolochia Clematidis L. Между храстьето край Ботуня.

Cupuliferae Rich.

Juglans regia L. Вездѣ въ околноститѣ на Вършецъ.

Fagus sylvatica L. Твърдѣ разпространено всждѣ въ вършетитѣ околности. По политѣ на Тодорини кукли образува обширни лѣсове.

Quercus pedunculata Ehrh. Разпространено всждѣ около Вършецъ, по Манастирището, по Прасица, край Ботуня, Мала Банщица, около Заножани, Спанчевци и др.

Quercus sp. Твърдѣ интересна форма. Расте въ околноститѣ на Вършецъ.

Ostrya carpinifolia Scop. (*O. vulgaris* Vlld., *Carpinus Ostrya* L.). Тукъ-тамъ въ околноститѣ на Заножани, Спанчевци и по Манастирището, не далечъ отъ Вършецъ.

Carpinus duinensis Scop. (*C. orientalis* L.). Въ околноститѣ на Черепишкия манастиръ.

C. Betulus L. Въ околноститѣ на Вършецъ.

Corylus Avellana L. Всѣждѣ разпространено въ околноститѣ на Вършецъ, по политѣ на Тодорини кукли и около Кирилъ и Методи.

Castanea vesca G. (*C. sativa* Mill.). Въ двора на ман. Кирилъ и Методи и въ Берковица.

Coniferae L.

●*Picea excelsa* Lnk. Тукъ-тамъ въ осамотени въдресни екземпляри по билото на Козница, между Тодорини кукли и Петроханъ.

●*Juniperus nana* Willd. (*J. sibirica* Burg.). По Тодорини кукли. Слиза тукъ-тамъ до 500—600 м., както е напр. въ околноститѣ на Заножани и Спанчевци.

Monocotyledoneae.

Alismaceae Rich.

Alisma Plantago L. Въ застоялитѣ води на много мѣста въ околноститѣ на Вършецъ, край Орловица, Ботуня и др.

Najadeae Lk.

Najas minor All. (*Caulina fragilis* Willd.). По мочурливитѣ мѣста около Своя, между Заножани и Вършецъ. По Веленовски до сега намѣрено само около Пловдивъ въ чалцицитѣ. Юли.

Orchideae L.

Cephalanthera ensifolia Rich. (*C. Xiphophyllum* Richb.). Въ гората по влажнитѣ мѣста на Шумерьтъ и Цертешъ (Искрецко).

Orchis Morio L. По трѣвнатитѣ мѣста и по ливадитѣ по политѣ на Тодорини кукли, Царица и Козница.

●*O. ustulata* L. По високитѣ влажни поляни на Тодорини кукли и Козница.

O. sambucina L. Доста обикновено по пята отъ Ржана поляна за Шумера, Цертешъ, Игнатица и др.

●*O. saccifera* Brgnt. (*O. macedonica* Grsb., *O. lanceibracteata* C. K.). Между храсталацитѣ по височинитѣ на Тодорини кукли и Козница.

Gymnadenia conopsea Br. (*Orchis conopsea* L.). По влажнитѣ крайпотоchnи мѣста по Тодорини кукли.

Platanthera solstitialis Rchb. (*P. bifolia* Rchb.). По влажнитѣ заглѣсени мѣста на Козница, недалечъ отъ Петроханъ.

Asparagaceae D. C.

Asparagus sp. По политѣ на Тодорини кукли и надъ Кирилъ и Методи.

Paris quadrifolia L. По влажнитѣ сѣнчести усойни мѣста въ мѣстността Берилови воденици.

Dioscoreaceae Br.

Tamus communis L. Между храстѣто въ мѣстността Манастирището, недалечъ отъ Вършецъ.

Juncaceae Fr.

Juncus conglomeratus L. По влажнитѣ трѣвнати мѣста по течението на Мала Банщица и по Прасица, както и въ околноститѣ на Кирилъ и Методи. Обикновено.

J. lamprocarpus Ehrh. (*J. aquaticus* Rth., *J. adscendens* Host, *J. pratensis* Hpe.). По мочурливитѣ крайпоточни мѣста около Вършецъ, Опанчевци и Заножани. Обикновено.

J. atratus Krock. (*J. melananthos* Rchb., *J. acutiflorus* Grsb., *J. septaugulus* Petrm.). Разпространено всждѣ въ вършечкитѣ околности по влажнитѣ крайпоточни мѣста.

J. buffonius L. Покрай потоцитѣ по влажнитѣ пѣсѣчни мѣста около Вършецъ.

Luzula albida D. C. (*L. nemorosa* C. A. M., *L. alpigena* Schur, *L. suprina* Roch.). Разпространено по височинитѣ Проконъ, Вардище, Цертепъ (май), по Козница, Тодорини кукли (юли).

Luzula campestris D. C. var. *debilis* Vel. По трѣвнатитѣ хълмисти мѣста около Кирилъ и Методи. До волебото ми е извѣстно този варietetъ, новъ за науката, досега бѣ намѣренъ само по алпийскитѣ поляни на Комъ надъ Беревица (Vel. Vs.). Вж. Fl. blg., 572.

Aroideae Juss.

Arum maculatum L. (*A. Heldreichii* Orph.). По влажнитѣ сѣнчести гористи мѣста въ околноститѣ на Вършецъ.

Cyperaceae D. C.

Carex muricata L. По неработенитѣ трѣвисти залѣсени мѣста по Тодорини кули и Козница.

●*C. echinata* Murr. (*C. stellulata* Cood.). По мочурливитѣ трѣвнати мѣста по Козница.

Carex remota L. (*C. tenella* Sm.). Въ гората по влажнитѣ мѣста край Мала Банщица.

C. vulgaris Fl. По мочурливитѣ мѣста и по трѣсичката между Тодорини кули и Царица.

C. pallescens L. По неработенитѣ трѣвнати влажни мѣста по Козница.

Scirpus silvaticus L. Изъ мочуритѣ и по билото Козница.

Heleocharis palustris R. Br. (*Scirpus pal.* L.). Въ застоилитѣ води въ вършечкитѣ околности.

Cyperus flavescens L. По влажнитѣ крайпоточни пѣсчливи мѣста по Прасица, край Мала Банщица, около Скока, Заножани и др. Разпрост.

Gramineae Juss.

Chrysopogon Gryllus Trin. По трѣвнатитѣ сухи мѣста въ вършечкитѣ околности.

Echinochloa crus galli P. B. (*Panicum crus corvi*). По влажнитѣ трѣвнати мѣста въ горнитѣ околности.

Cynodon Dactylon Pers. Всѣ въ околноститѣ на Вършецъ по трѣвнатитѣ мѣста и др.

Anthoxanthum odoratum L. Всѣ по пасищата и ливадитѣ около Вършецъ, Заножани, Спанчевци и др.

Phleum pratense L. (*Ph. nodosum* L.). По трѣвнатитѣ мѣста и ливадитѣ всѣ около Скока и др.

Alopecurus agrestis L. По трѣвнатитѣ мѣста и по ливадитѣ всѣ въ вършечкитѣ околности.

Cynosurus cristatus L. Всѣ по ливадитѣ около Скока, Вършецъ, Заножани и др. заедно съ *Holcus lanatus* L.

Calamagrostis epigeios Roth. (*Arundo* *epig.* L., *C. glomerata* Boiss., *C. georgica* C. K.). По гориститѣ мѣста около Скока, по Свински рѣкъ, край Барбаращица и др.

C. sylvatica D. C. (*Arundo* *sylv.* Schrd., *Agrostis arundin.* L., *Calamagrostis aundinacea* Rth.). По ливадитѣ около Заножани, Спан-

чевци и около Скока. Срѣща се още повече по височинитѣ на Тодорини кули, Царица и Козница.

Agrostis alba L. (*A. stolonifera* L., *A. flavida* Schur., *A. decumbens* Host., *A. sylvatica* Host.). Всѣдѣ въ околноститѣ на Вършецъ и Кирилъ и Методи.

A. vulgaris With. (*A. hispida* Willd., *A. capillaris* L., *A. dubia* D. C.). По ливадитѣ заедно съ горния видъ.

Deschampsia caespitosa P. B. (*Aira caespitosa* L.). По високиѣ трѣвнати поляни на Козница, Петроханъ, Тодорини кули.

D. flexuosa Trin. (*Aira flexuosa* L.). По височинитѣ около Вършецъ, главно въ гората на Тодорини кули.

Holcus lanatus L. Всѣдѣ по ливадитѣ и пасбищата въ околноститѣ на Вършецъ, Заножани, около Скока по Черни-дѣлъ и др.

Arrhenatherum avenaceum P. B. (*Avena elatior* L., *A. bulbosa* W., *A. precatoria* Thuill.). По трѣвнатитѣ мѣста на Козница.

Molinia coerulea Mch. (*Melica coerulea* L., *Mol. sylvatica* Lk.). По високитѣ трѣвнати поляни на Тодорини кули, Козница и Петроханъ.

Dactylis glomerata L. Всѣдѣ около Вършецъ, Заножани, Спанчевци и Кирилъ и Методи по трѣвнатитѣ мѣста.

Vulpia myurus Gm. (*V. pseudo-myurus* Sey.). По неразработенитѣ трѣвнати мѣста въ вършечкитѣ околности.

Bromus asper Munt. По политѣ на Тодорини кули въ гората надъ Кирилъ и Методи.

Bromus mollis L. Всѣдѣ въ вършечкитѣ околности по трѣвнатитѣ неразработени мѣста, заедно съ *B. arvensis* L.

Festuca ovina L. По хълмиститѣ трѣвнати мѣста около Вършецъ.

Briza media L. По трѣвнатитѣ мѣста на Тодорини кули и Козница.

Poa pratensis L. По ливадитѣ около Вършецъ.

P. nemoralis L. По гориститѣ сухи каменисти мѣста на Козница.

P. annua L. По влажнитѣ трѣвнати мѣста въ вършечкитѣ околности.

Hordeum murinum L. По неразработенитѣ мѣста около Скока, Заножани, Вършецъ и др.

• *Triticum sativum* L. (*Agropyrum sativum* R. S.). По неразработенитѣ гористи мѣста на Тодорини кули и Козница.

T. repens L. По ливадитѣ всѣдѣ около Вършецъ, Заножани, Спанчевци, по Прасица, около Скока и др.

Lolium temulentum L. Изъ посѣвитѣ около Вършецъ, Заножани и др.

L. perenne L. По трѣвнатитѣ мѣста всждѣ въ вършечкитѣ околности.

Cryptogamae vasculares.

Equisetaceae D. C.

Equisetum arvense L. По влажнитѣ пѣсѣчливи мѣста въ околноститѣ на Вършецъ, край Мала Банщица, по Прасица и др.

Polypodiaceae Br.

Asplenium Trichomanes L. По влажнитѣ усойни мѣста между Заножани и Вършецъ, въ мѣстността Манастирище, Прасица и край Мала Банщица. Срѣща се и между Заножани и Спанчевци.

A. Ruta mougea L. Въ пукнатинитѣ на скалитѣ въ влажнитѣ усойни мѣста по Манастирището.

Arhyrium Filix femina Rth. По влажнитѣ гористи усойни мѣста на Тодорини кукули.

Aspidium Filix mas Sw. По влажнитѣ мѣста около Свога и др. между Заножани и Спанчевци.

Cystopteris fragilis Brnh. Между каманацитѣ по влажнитѣ мѣста въ мѣстността Манастирище.

Polypodium Dryopteris L. По влажнитѣ сѣнчести каменисти мѣста въ околноститѣ на Вършецъ.

Ceterach officinarum W. По скалитѣ на Тодорини кукули, Козница, Царица и др.

Прѣгледъ на поетическата творба на Вазова.

Отъ А. Теодоровъ.

VIII. „Грамада“ и „Загорка“.

Срѣщу третѣ ранни поеми на Вазова сж поеми много по-зрѣли „Грамада“ и „Загорка“. То сж двѣ близнакини — не по врѣме на създа- нието си, но по прилика на прѣдмета си и извършанъето. „Грамада, поема изъ шопския животъ“, обнародвана прѣзъ 1880. г. въ списа- нието „Българска Иллюстрация“ (София), въсно излѣзе въ сборката „Поеми“ отъ Вазова (София, 1893. стр. 3—36) и отдѣлно въ изда- нията на „Българското народообразователно дружество“ (книжка VI. София 1894. 16°. 44 стр. Ц. 10 ст.); а „Загорка, поема изъ живота на българитѣ въ западни край на България“, бѣ издадена въ 1883. (Пловдивъ, м. 8°. 45 стр. Ц. 3 гр.). Първата е списана въ Берковица на 1879. г., а втората въ Пловдивъ на 1882. г.; обаче и двѣтѣ сж били основани върху почва еднородна и изградени по планъ еднакъвъ; — изъ двѣтѣ вѣе сжщиятъ дѣхъ на изневолена селска любовъ и геройство и на тревожни картини изъ селската живѣячка. Сравнимъ ли ги отгѣмъ композиция съ „Трайко и Риза“, съ която поема ги сближава най-много характерътъ на прѣдмета имъ, „Грамада“ и „Загорка“ свѣдочатъ за художественъ напрѣдѣкъ у Вазова: тукъ вече събитието е повече разчленено, на отдѣлнитѣ части е дадена по-пълна обработка и цѣлото е повече дарено съ индивидуаленъ животъ и стройность. Ако има недостатъци, тѣ сж пакъ въ оцѣнката на значението на нѣкои части за цѣлото, въ нахожданъето на елементи, които да въздигнатъ дѣйствителността въ художество. И въ тия поеми, особито въ „Грамада“, Вазовъ напуща важни психо- логически моменти, за да гони съ разбѣза си външната сѣдба на обикнати лица.

Прѣдметътъ на „Грамада“ е събитие изъ живота на българитѣ въ Кюстендилско. Сиромашъ Каменъ се люби съсъ Цена, щерка на жмета и чорбаджията Цека. Не е Каменъ Цеку по воля, защото

съсь състоянието си не може да подкрѣпи чорбаджийската мощъ Цекова въ селото и наоколо, нито пъкъ да поддържи Цековото влияние прѣдъ турцитѣ. А съ тия тъкмо Цеко братува и съ тѣхно покровителство може като чорбаджия да съблача сиромашята и да си множи и запазва имота. Обаче любовта между Цена и Камена непознава никакви смѣтки, освѣнъ идеалната сладостъ на най-чисто сърдечно влѣчение. Въвъ формитѣ на селското схващане на това влѣчение и въ проститѣ изрази на неговата сила — такива, каквито ги знае дѣйствителността и нашата народна словесностъ и обичаи — е подалъ Вазовъ единъ прѣлестенъ образъ на сърдечнитѣ болки на младостта въ дивитѣ инакъ вжтове на българската природа и население. За да избави Цена отъ срама, що ѝ готви Цеко подъ було на робиня у върли турчинъ, Каменъ рѣшава съ нея, да бѣгатъ. Ала Цеко, раненъ отъ това въ смѣткитѣ си, въ бащинската властъ и въ честолюбието си, настига бѣгалитѣ, връща Цена и я прѣдава бездушно на Халитъ-ага, турски голѣмецъ. Цена става туркиня, а Каменъ — хайдутинъ! Цѣло село го обзема жалба и обида. Каменова майка не може да прѣтегли срамътъ, що ѝ докарва и прѣзрѣнието Цеково, и постѣпката на сина ѝ;

Не понесе въ старини си
Тозъ срамъ, тезъ теглила,
Да и речатъ люцки хора
„Хайдутинъ родила.“
И умрѣ тя, и заглѣхна
Къщица ѝ вѣта. (19—50)

Зарадъ клетата сѣдба Ценина и напрасната смъртъ на Каменова майка селянитѣ умразятъ и проклинатъ чорбаджи Цека. Той — селянинътъ както тѣхъ — се противи на светостта на любовния изборъ на дъщеря си и съ това отравя живота на три харни и прави души. Това е дѣло нечовѣшко. Той сподѣля съ народния врагъ неговитѣ злодѣйства и насилия, па зарадъ негова и своя угода безъ милость влачи и вжса своя бѣденъ и невиненъ събратъ. Това е дѣло безбожно!

„Въ Цека бѣсъ влѣзналъ е“, думатъ
Старцитѣ искусни;
„За грѣхътъ му Богъ възъ назѣ
Огънь ще да пусне!“ (20)

Па и други още дѣла страшни шепне суевѣрието на баби и старци: Едни казватъ, че той блажалъ | Съ турцитѣ прѣвъ пости; | Други

думатъ, че му ходятъ | Дяволи на гости.. И не е край Богъ да търпи това още. Ето три мѣсеца дъждъ не е капналъ, станала е страшна суша. Вече дваждъ сж излизали въ полето съ литии, и зелени пенеруди играятъ нивъ село; а слънцето пали, облакъ не се вѣска по небето и влажна капка нѣма та нѣма. А храната скъпнѣе, гладътъ чака на прага. Бива ли да се търпи още това, да се гнѣви Богъ съ дѣлата на тоя Цеко, въ когото безъ друго се е поселилъ бѣсъ? Селото е длъжно да го накаже, защото това го иска и Богъ за да си вдигне поразията. Мръщятъ се селянитѣ, изглеждатъ изкриво Цека и се съвѣтватъ помежду си и съ попа за заслужена мѣрка спрѣмо нечестивеца. Съвѣтътъ става въ кръчмата на Желя. Туъ съ нѣколко замаха, истински епически и въ народенъ стилъ Вазовъ е начърталъ фигуритѣ на съвѣтницитѣ, между които е пръвъ по положение, като служителъ божии, попъ Михо; а достоенъ прѣдставителъ на животната мадрость е Анто стогодишненъ, изкусенъ и въ книгитѣ, по-ученъ и отъ пона. Що да сторятъ на Цека? Да можеха женитѣ да се разправятъ съ него — „Курва да бѣ, тѣ я биха | Съ камъни прибили, | Вѣщица да бѣше, жива | Би я изгорили;“ а мажетѣ всички сж слаби. Цеко е силенъ, и съсъ турци бий, мѣчи и граби. Мислятъ, кроятъ въ тайно доба, па скоро рѣшаватъ.

На другата сутрина попъ Михо заминува съ патрахила и светчето подъ мишница, върви безмълвно къмъ полето, спира се при друма и се обръща къмъ изтокъ: побива въ земята колъ, надѣва патрахила прѣвъ вратъ и чете изъ светчето молитва. Брадата му трепери, вѣждитѣ се сбиратъ. Той свърши.

И отстъпи отъ колеца,
Наведе се леко,
Камъкъ зе, хвърли и рече:
„Проклетъ да е Цеко!“
Отъ тогава край туй мѣсто
Кой мине замине,
Сѣ сжщитѣ думи казва,
Сѣ сжщото чини.

.
Че клетвата стига оня,
„Проклетъ“! кой не каже,
Нѣкой камъка си носи
Отъ далеко даже!
Подиръ тридни при колчето
Купчина стори се,

И седмица йопт' не стана —
 Она удвон се.
 Подиръ мѣсецъ бѣ висока
 Колюто камила,
 Йоще мѣсецъ — купчината
 Стана вечъ могила.
 И грамадата отъ себе
 Мърда и порасва,

 Тя расте, като по чудо,
 Сама, като жива! (24)

Художеството наистина я съживило, и тъй просто, и тъй чудно, съ изреденъ драматизъмъ въ картината на растежа ѝ. Цеко вижда това, съкашъ го разбира, ама както е зълъ, надвива въ злобата си страха на съвѣстѣта; коравата злоба има още сила да се подиграе съ тоя наивенъ сѣдъ на селската правда. Обаче не за дълго; съвѣстѣта захваща по-упорно да шава. Той почва да се люти, да псува. Ама колкото по-вече расте грамадата, толкова повече мѣсто лови въ мисълѣта му страхътъ отъ злокобното ѝ значение!

Убоя се Цековата
 Душа нечестива.

 Денѣ ти е [грамадата] сѣ въ ума му,
 Нощѣ я бълнува,
 И тресѣка отъ камън'тѣ
 Въ сѣня си той чува.
 По нѣкога тайна сила
 Къмъ тамо го тика:
 Той я види, трѣине, плаче
 Тя на сѣдъ го вика.
 Гаче всѣкой камънъ има
 Уста, уши, очи,
 И му дума: прѣклеть! прѣклеть!
 И къмъ него сочи.
 И той бѣга назадъ, потенъ . . .
 На душа му грѣшна
 Миръ и радостъ вечъ не дава
 Грамадата страшна. (25—6)

Какъвъ дивенъ образъ на мъчение отъ укори и гризанье на съвѣстѣта! Такова душевно изтезанье на грѣшника, на крадеца и убийцата на чуждия имотъ и щастие, когато обществениятъ сѣдъ разбуди съвѣстѣта му, е вѣрно и дълбоко схванато отъ поета психологично явление.

То не е случайностъ, която въвъ видъ на правенъ институтъ да отплаща на прѣстѣпниците за тѣхнитѣ обадени отъ нѣкого злочинства; то не е и насилие възъ тѣлото, което насилие пакъ случайно може да се упражни върху уловения и обличенъ злочинецъ, за да почувствува чрѣзъ плътта неправдата на своето дѣло. Това психологично явление е законъ на нашето нравствено битие. И дѣто Вазовъ тъкмо съ него си е послужилъ да даде удовлетворение на поругания отъ Цека нравственъ редъ между селянитѣ и въ човѣшкото общество, то е високо прѣдимство въ поемата му „Грамада“ — прѣдимство, на което значението се чувствува толкова по-благотворно, колкото интересътъ на събитието въ поемата зависи отъ него, па отъ него по право се пада да излѣзе и развезката му. По непонятна за четеца недогледностъ на Вазова, която е вече художествена грѣшка, тая развезка въ „Грамада“ не дохажда естествено, като облекчение за обществото подиръ постиглото Цека наказание, но се привожда подъ образа на една случайностъ, повече въ интереса на сами двѣйки лица.

Душевното терзание на Цека има у Вазова още една страна, която е важна зарадъ нравствения строй на душата му. Както селянитѣ виждатъ въ разни неугодни случайности отвѣнка поличби за божи гнѣвъ за злото, що се върши между тѣхъ, така и Цеко, колкото и да не може да се мами, че грамадата, изправена за съдъ надъ него, е дѣло човѣшко, все пакъ трѣба да види поличби, че наистина и Богъ е съсъ селянитѣ и противъ него. Добъръ художественъ похватъ е у Вазова, че не е пропусналъ тая страна въ поемата си. Подиръ грамадата, подиръ това, че селянитѣ избѣгватъ срѣщи и разговоръ съсъ Цека, което се отзовава и срѣдъ самия му родъ, въ дома му влиза смъртъ, между добитъка се явява моръ, на нивитѣ пожаръ. Тукъ вече е несъмнѣна божата казнь. Суевѣрието налита всѣкой човѣкъ въ голѣми, необясними нещастия; още повече е то умѣстно, и дори потребно у селянина Цеко, ако и съ душа и съвѣсть въ обиходния животъ закоравѣли. Проклетията, възплътена въ растецата грамада, изразявана и въ обходата на хората, потвърдена и отъ напасти на провидѣнието — всичко това съкрушава Цековътъ поносъ, злина и неправда. „А когото Богъ накаже, свѣтътъ не може да прощава, и който много търпи, тегли, много отмъщава“. Отъ това е вече ясенъ краятъ на Цека, па и на поемата — художествениятъ край.

Ама не. На Вазова били много мили млади Каменъ и Цена хубавица. Тѣмъ той искалъ да приготви радостъ за изтърпѣната

покруса. Събитието се намѣрило отъ поета много пригодно да по свърже и съ доказданъето на руситѣ въ оня край. Заедно съ тѣхъ иде хайдутинътъ Каменъ тържествуващъ, че Халитъ-ага е падналъ подъ ножа му, че Цена е вече до него, че тѣхната жалба е изкупена сега съсъ всенародна радостъ. Селянитѣ посрѣщатъ избавителитѣ, и Камена съ Цена между тѣхъ. Радостта обзима всички сърца. Единъ само Цево блуждае самъ като сѣнка, изфърленъ изъ тая срѣда, недостоенъ за участникъ въвъ великия неинъ въсторгъ, неспособенъ да прѣзре петната на своето минало. Съвѣстта го погнува; той бѣга навънъ отъ селото, гологлавъ, рошавъ, задъханъ, блѣденъ. „Призраци ужасни черни ввредъ му се изпрѣчватъ, и храститѣ ожигватъ, пѣтя му прѣпрѣчватъ. Но внезапно той се спира, новъ го страхъ напада: той видѣ, че билъ достигналъ бѣлата грамада. Крака му се подеосяватъ, той навадъ се дърпа, но навредъ е страшно, грозно, по жарава стѣпа...“ Ето я справедливата отплата за Цековитѣ дѣла. Не бихме желали, па и не би било художествено и достойно да се упражни още друга навазателна постѣпка спрѣмо него. А противно на това, Вазовъ прѣдъ лицето на идецитѣ руси образува отъ мѣдритѣ до тогава селяни потеря, която намира и улавя полудѣлия вече Цеко и се готви или да го бѣси, или да му дере кожата. Не дава да стане тоя художественъ позоръ довтасалиятъ Каменъ съ Цена. Каменъ уговаря яростниците да оставятъ Цека живъ, да го мѣчи всеобщата сега радостъ. Ама като кара поетътъ двамата пакъ събрани за честитъ съюзъ млади и всинки селяни съ тѣхъ да тържествуватъ сега съ Цена — не за побѣдата на правдата, но за своето освобождение отъ робството на турцитѣ, той удовлетворява обществената правда не заради покрусата отъ Цека, но заради повруса отъ турцитѣ; и така наказанието се стоваря върху тия подирнитѣ, когато поемата съсъ всички свои елементи го приготвяше само за Цека! Въ композицията на „Грамада“ това е голѣмъ недостатѣкъ, защото не може да се поддържа художествена форма така, че мотивитѣ на събитието и послѣдицитѣ отъ него да се не отнасятъ помежду си като дѣло и отплата за дѣлото на самия дѣецъ. У Вазова тия отношения сѣ размѣстени: дѣлото е Цеково, страдатъ Каменъ и Цѣна, а отплата, която се пада Цеку и му е вече приготвена отъ селянитѣ, се заличва отъ друга отплата, която удовлетворява Камена и селянитѣ за страданията имъ отъ турцитѣ, и улучва турски дѣла.

Познава се, че Вазовъ билъ на раздумъ, кога приближавалъ да сключи творението си, кога работилъ разпѣта на хубаво за-

мисления епически прѣдметъ. По запомнени образци изъ четени поети той трѣбало да се погрижи за сѣдбата на Камена и Цена, съ които е отворилъ приказъ на „Грамада“; а по кризата съ Цека въ тоя приказъ трѣбало да приготви свършения нравственъ ударъ на грамадата възъ осѣдения злочинецъ. Подирното бѣше нужно, първото само възможно. Криво школуваниятъ художественъ усѣтъ на Вазова го оставилъ да се увлѣче подиръ възможното и да занемари нужното.

Като поема изъ народния животъ, „Грамада“ е напичена съ хубави характеристики на отликитѣ на тоя животъ въ людѣтъ му, въ тѣхнитѣ схващания и вѣра. И езикътъ, стихътъ сж тъмъ нагледени къмъ тоя народенъ прѣдметъ; изразътъ е простъ, стихътъ е краткъ, римата повече свободна въ четиристишни строфи съ два римувани стиха и два бѣли.

Не се отбилъ Вазовъ отъ пътя, посоченъ отъ кризата на епическото вършене, въ поемата си „Загорка“, защото по сѣщия пътъ е вървѣла и външната сѣдба на главното лице на прѣдмета. „Загорка“ е най-доброто епическо творение на Вазова въ стихове. Ва тая поема лицата сж по-пластично очертани, въ постѣпекитѣ имъ владѣе по-силенъ тласкъ на свободата и убѣждението, чувствата имъ сж заслѣдени отъ далеко и прѣдставени въ широки образи, и въ разположението на частитѣ е държанъ планъ, който изгодно помага да зрѣятъ въ нашата прѣдстава образитѣ на дѣйцитѣ и да се поддържа напрежението къмъ сѣдбата имъ. На тоя планъ, който се види прѣвъ вървежа на поемата, не тъкмо отговаря външното ѣ дѣление по глави.

Простичтъ, ала горди селски даскалъ Ангелъ напуща своята родина, защото не може да понесе унижения и робски страдания, не може прѣдъ тирани чужди и свои низко да се кланя. „Татка си закланъ изгубилъ йоще дѣте въ люлка; майка му отъ жалъ издѣхла още млада булка“. Осталь сиракъ, той рано познава бѣдитѣ, и съ годинитѣ расте злобата въ душа му. И отлача се той отъ родна земя, отъ бащина стрѣха. Той прѣжала всичко, ала едно му е най-мило, и то го най-много мѣчи. „Той оставя подиръ себе спомени безцѣнни: двѣ голѣми черни очи, въ сълзи потопени“. Лѣе Руска сълзи руйни и не ѣ се оставя гѣстакътъ, дѣто снощи въ трепетна цѣлувка се прости съ Ангела и си дадохъ клетва: той да дойде по Гергьовденъ, а тя да го чака. Знае Руска, че ще ѣ натякватъ свои и чужди: „чорбаджийска церка любѣ Ангела сирака! Ангелъ нѣма ни дукато, ни педя държава. Една книга пѣе само,

книга хлѣбъ не дава.“ Ала младото не мисли; люби, и не пита. Затуй и Руска не обажда никому сѣръбѣта си, ако и да вене подъ нея.

Между туй иде Гергьовденъ, настая и жетва, а отъ Ангела нѣма вѣсть. Рускинитѣ родители тъмнѣтъ вече дѣщеря си за Кузда, който е наистина възстаръ, съ гранели въ лице, ама е богатъ и съ турци приятель. Тогавъ избухва Руска въ плачъ и търчи въ гж-стака, дѣто се е лжчила отъ Ангела. Да имаше възможность да му обади, па да прилитне тукъ и да я отнесе съсъ себе! Есень минува, и втори Гергьовденъ слѣдъ нея; а за Ангела токо се зачува, че се поминалъ. Руска омжжватъ за Кузда и зачернятъ: той е мжжъ съсъ бръчки на чело, съсъ злѣчка на уста. „За какво е много злато, и нива, и овни, кога нѣма миръ и сговоръ и животъ любовни? Кога мжжътъ все се мръщи, а жената плаче?“ А Куздо още по-дълбоко завира ножа си въ Рускиното сѣрце:

Ти, загорие! що се супишъ?
Юдо дългокоса!..
Твойтѣ сълзи и въздишки
Знамъ ги за кого сж. (17)
Ти ламтеше мжжъ да земешъ
Отъ колъ и отъ въже...
Опшуртъ ти знамъ го кой е,
И кръвѣта не лъже:
Твоятъ дѣдо бѣ хайдутинъ
И умрѣ отъ пушка,
И ти нѣма свѣтъ да видишъ
Пасиино хайдушка! (18)

Плаче Руска; отъ плачъ се сжксяватъ днитѣ и на майка ѝ.

Ала има Руска едного, който съчувствува на сѣръбѣта ѝ и не може да прѣмълчи прѣдъ нейния мжчитель; той е „дѣдо Лулчо Пановъ, прочутъ историкъ съ цървули и съсъ кривакъ дрѣновъ“. Изъ Александрията, която чете и тълкува въ селата и на сбора, дѣдо Лулчо заключава, че

Тоя Куздо никакъ не е
Отъ наш'тѣ народи;
Не се може Македонка
Такъвъ звѣръ да роди. (21)
... ..
И при Кузда той отива
Па го мадро хока:
Куздо, слушай, старъ челякъ сжмъ,
Книга знамъ дълбока.

Ти си днеска богаташинъ
 Съ ниви, злато, стоки;
 Имашъ стадо неброено,
 Вранища широки;
 Но да бѣше ималъ дори
 Сарай въвъ двора,
 Ялмазитъ на Дария,
 Златото на Пора
 Пакъ безъ сърдце милостиво
 Звѣръ ще си останешъ,
 И съсъ твойто черно тѣло
 Червитъ ще хранишъ! (22)
 Александрията пакъ казва,
 Че мѣчишъ булчето
 И че влачишъ фараонци:
 Хубаво не е то! (28)

На тоя мѣдъръ съвѣтъ обаче Куздо отговаря съ хула и тласъкъ:
 „Ти съсъ тазъ бунтовна книга царството разклащашъ; ти нощъ
 по къра ходишъ, съ комити се срѣщашъ!“ За да избѣгне зла на-
 пасть, дѣдо Лулчо заравя дълбоката книга дълбоко въ земя.

По това врѣме Ботевъ се вѣсти съ четата си въ балкана.
 Противъ него се изпраща потеря. Началникъ ѝ е Кърджи-Османъ,
 когото познава всѣка хижа, отъ чието име бащи и майки лица
 мѣняватъ, комуто всѣкой на крака става и услужва. Не бои му се
 единъ дѣдо Лулчо. Кърджи-Османъ отсѣда у Кузда. Руска му шета
 и залива ракия. Въ селото се вдига отъ ордата му стонъ и писъкъ.
 Самъ той фърля въ нощта пиянски очи възъ Руска. Лулчо прѣд-
 вижда всичко. „Не се търпи, той си каза, иго фараонско; идатъ
 веке наш'тѣ борци: ще възкрѣсне царство Македонско.“ Огньоноча
 привечеръ земника, нарамя пушка, и тайно отнася на Руска винжалъ.

Чедо! тихо той продума,
 Съ напръжнати жили,
 Ржката ти трепери ли?
 Кръвта ти гори ли?
 Ти си внука на дѣда си,
 На дѣда си Дима.
 Кръвъ хайдучка въ житиѣ ти
 Сѣ трѣбва да има.

 На кинжала... скрий го!.. Тазъ нощъ...
 Ржгни оногова...
 Нека бѣде прославена
 Вѣрата Христова! (26)

Замаенъ отъ мастиката хърка Куздо въ стаята си; а отъждъ, задъ тънка стѣна крои Кърджи Османъ своето грозно нападение. Всичко се умълчало въ нощта. „Той скочи и се услуха единъ въ типината. „Бѣсно куче“ извика му Руска въ тъмнината, и заби му остри кинжалъ въвъ гърди широки, и катъ сѣнка се прѣфърли прѣвъ зида високи“. Отъ тамъ поима гората.

День настая, нощъ прѣваля, Руска се скита, безъ да знае наждѣ. Утрудена, измжчена, тя пада примѣляла. Страшно ѝ става да издъхне тукъ, невидена, нечуена. Но букактъ се разирѣдва и се чуватъ стъпки. И когато тъкмо тя извиква въ отчаянието си „охъ Ангеле“, задъ нея се обажда Ангелъ: „тукъ съмъ, гълъбице!“ Той билъ въ четата на Вотева и уцѣлялъ отъ нея се криелъ тѣдѣва въ гората. Поетътъ намѣрилъ сгода да го възнагради за изтегленитѣ страдания, за което му е благодарна и уморена отъ подвига си Руска. Доклѣ се опоминатъ милитѣ на Вазова патници отъ радостната изненада и си изпириватъ патилата, ето че се вѣстие въ шумата, за да сподѣли радостта Ангелова и Рускина, и дѣдо Лулчо! И той се скита въ старото си царство, понеже по Куздова клевета билъ нападнатъ отъ двама черкези, които го дирили за комита. Съ кривака си той ги приспалъ въ избата и избѣгалъ.

Ето тая случайна, чудесна срѣща на Руска съ Ангела и появата тамъ на дѣда Лулча прѣмного додѣва на другъ желанъ и оправданъ разплетъ за поемата, ако ще би и съ трагиченъ край за вѣрната и сърцата Руска; защото ролата на Ангела слѣдъ Рускината женитба и при Лулча Пановъ става вече безразлична, а сѣдбата на тогова „македонца“, който подъ това име разбира геройскитѣ потомци българи на Александра Македонски, става епизодична. Обаче Вазовъ не обича *трагиката*; за героитѣ си е той винаги *милостливъ*, и въ поетично великодушие имъ *призготя подиръ неволитъ радостни минути*. Дѣдо Лулчо въ гората е съвсѣмъ разбългванъ при споменъ за нѣкогашно хайдутуванье. Близостта на сръбската граница спасява наплата се тукъ вѣрна тройца. Тримата другари се прѣгръщатъ, цѣлуватъ и трогателно прощаватъ съ родната земя. Хубавата прощална рѣчь е Ангелова. Той и Руска нѣматъ за кого да жалитъ; само дѣдо Лулчо съжалява своята Александрия.

Поемата „Загорна“ е тава въ лицата, въ идеята, въ слога досущъ еднаква съ „Грамада“; и ако сѣ събитията на тия двѣ творения само чиста дѣйствителностъ, то би било новъ знакъ за подтвърждение на по-прѣди изказаната мисль: реалистътъ Вазовъ е

откъмъ фантазия ограниченъ; за творбата въ епоса той се нуждае не само отъ фактъ, но и отъ подробности. Къето е въ „Загорка“ дивно, то сж образитѣ на лицата и живота, рисувани съ бѣгли, но крайно изразити и прости чѣрти; то сж и ония картини на природата, за които Вазову се пада у насъ изобщо първо и най-високо признание.

IX. „Епопея на забравенитѣ“.

„Епопеята на забравенитѣ“, почната въ „Гусла“ (48—71), се продължи и въ „Поля и Гори“ (119—142); тя е галерия, трѣмъ отъ независни единъ отъ другъ епични портрети и характеристики, прѣпечатани по-късно всички подъ сѣщото общо име и съ добавено означение „група епико-лирически стихотворения“ въ „Поеми“ (91—140). Тия портрети и характеристики сж: (въ „Гусла“) *Левски*, *Бенковски*, *Кочо* (защитата на Перущица), *Братия Женови*, *Каблешковъ*, (въ „Поля и Гори“) *Пауси*, *Братия Милединови*, *Раковски*, *Караджата*, 1876, *Воловъ*, *Отличенитѣ на Шипка*, *Крали-Марко*.

Вазовъ нарича характеристикитѣ „епико-лирически“, сирѣчь отбѣлѣзва въ тѣхъ значителенъ елементъ лирически, види се поради изказванитѣ тамъ свои лични чувства по поводъ на изобразявани случки и обстоятелства. Обаче тоя лирически елементъ нѣма друга рола, освѣнъ да освѣтли на читателя собственото негово настроение отъ смисъла на случкитѣ и обстоятелствата; той е дори необходимъ и въ най-чиститѣ епически творения, понеже безъ него бихме се лишили доста много отъ свѣжестъ и топлина въ тия творения. А още повече е той необходимъ у Вазова въ „Епопея на забравенитѣ“, дѣто не дѣйствуватъ мръдъ насъ повече лица въ сбивва между интереситѣ имъ, та само съсъ своята дѣйность и сжждения да поддържатъ на творението топлината и свѣжестъта, но дѣйствува или просто трае само едно лице, което поетътъ е окръжилъ съ характернитѣ за него постѣпки и изобразява чрѣзъ свои сжждения и други живописки срѣдства. Това се отнася изобщо къмъ характеристикитѣ, като не засѣга ония елементи въ тѣхъ, за които може да се даде и малко иная оцѣнка. Между тѣхъ личатъ като цѣлостъ, вѣрна досущъ на характера на изобразяваното лице или идея и издържана въ съвършенство въ епичния тонъ и боя, само „*Раковски*“, „*Пауси*“, а слѣдъ това „*Левски*“, па и „*Крали-Марко*“.

Епическата характеристика или портретътъ „*Раковски*“ изкарва прѣдъ очитѣ ни въ мощни чѣрти и въ извънредно улучени срав-

нения безпокойния и загатенъ образъ на историческия Раковски. Въ тия чърти не е пропуснатъ нито единъ поривъ на духа му за повдигане на българския народъ въ свѣта по име, слава и политически животъ, и всѣкой отъ тия пориви е означенъ духовито въ смисълъ на установената за Раковски оцѣнка въ науката и въ историята на книжнината. Характеристиката е пълна, съвършено вѣрна и образита. Съсь сравненията и другитѣ фигури, чрѣзъ които я извършува Вазовъ, Раковски излиза прѣдъ насъ живъ вѣвъ всичкоето си идейно величие и критична слабостъ; и величието тъкмо на неговитѣ идеи и стремежи го прави пълнителенъ за въображението, като се чувствува покрай това и безобидна жалъ за слабата страна на неговата дѣйностъ. Обаче съ това чувство ние никакъ не накарняваме възхищението си отъ тоя образъ и прощаваме му съ радушие слабоститѣ, зарадъ които му държи смѣтка научната оцѣнка. Слогътъ на Вазова въ „Раковски“ е наистина възвишенъ. Поетътъ се обръща къмъ Раковски и дума:

Мечтателъ безуменъ, образъ невъзможенъ,
На тъмна епоха синъ бодъръ, тревоженъ,

Природата вѣща бѣше се събркала.
Тя отъ тебъ да стори гений бѣ искала,
Затова въ глава ти, като въ една пещъ
Хвърли толкозъ пламъкъ и въсторгъ горѣщъ.
Ти стана създаване отъ крайности само,
Елементъ отъ страсти, отъ злѣчка и мощъ,
Душа пълна съ буря, съ блясъкъ и съ ноцъ.

Твоятъ символъ бѣше: смрътъ или свобода,
Сънятъ ти — Балкана, кумирътъ — народа,
Народа съ безчестье, и съ кърви облянъ.
Твоя животъ цѣлий бѣше единъ блянъ!

(„Поля и Гори“, 127).

Ти бѣ се наелъ да бутнешъ съ лира и трѣба, съ мисълъ и желѣзо
дѣлото на петъ вѣка; историята ще се позамисли, къмъ кой ликъ
безсмъртенъ тебе да причисли. Гробътъ ти зарасна, но не зарасна
проломътъ широки, който ти отвори за насъ въ тъмното бѣдеше
съсь завѣта си: свобода сѣйна е зорница“. Раковски вѣвъ всичко,
що прѣдприе въ политиката, въ науката, или въ поезията — вѣвъ
всичко се стремѣше къмъ единъ послѣденъ идеалъ: повдигане на
българския духъ къмъ свобода. Зарадъ него той не се свѣнѣше да
измѣни и историята, и логиката. И съ тоя тъкмо устремъ на духа
си той е за насъ великъ.

Върху другъ строй на мислитѣ и други срѣдства за постигане идеала — просвѣта народна съсъ всичкитѣ нейни послѣдици — почива величието на образа „Паиси“. Тоя хлендарски монахъ е сжидо както Раковски съвършено вѣрно изобразенъ по значението на едничното си дѣло „Исторія славено-болгарска“. Съ това дѣло, мисли Паиси, ще се разбуди у народа съзнание на собственото достойнство и защита чрѣзъ него на своитѣ права за животъ и развитие еднакво съсъ всички други съсѣдни народи. Затуй превира Паиси всички мъчнотии и свои недѣзи, па му посветява — на дѣлото — всички си умъ, сърце и покой, вато изучава, събира и разпространява историчнитѣ фактове за потеклото, миналото и културното значение на българския народъ. И това е единъ идеалъ, гоненъ безъ умора отъ носителя му и одѣлванъ по ония свои послѣдици, съ които е днесъ обусловенъ българскиятъ политически и общественъ животъ. Въ характеристиката „Паиси“ има повече епика, понеже въ „Раковски“ епичниятъ елементъ се съдържа въ смисъла на думитѣ на поета, а тия сж само лирически изказъ и сентенции. Паиси седи въ келията си и пие безъ умора. Напоявъ свръшва, и унесенъ отъ радостъ надъ сключената работа, отъ която ще зависи осъществението на патриотическиятъ му блѣнове, той възглася:

Отъ днеска нататѣкъ българскиятъ родъ
История има и става народъ!
Нека той познае отъ мойто списанье
Че голѣмъ е билъ той и пакъ ще да стане,

И кога му викатъ: „Българину!“ бѣсно
Той да се гордѣе съ това име честно.
Нека нашъ братъ знае, че Богъ е великъ,
И че той разбира българский языкъ,
Че е срамъ за всякой, който се отрича
Отъ своя си рода и при Гърци тича,

Горко вамъ, безумни, овци заблудени,
Съсъ грѣчка отрова, що сте напоени,
Дѣто се срамите отъ вашия братъ
И търсите нища въ грѣчени развратъ!
И ругайте грѣшно бащини си кости
И нашитѣ нрави, че тѣ биле прости!
Та не ваш'то племе срамъ нанаси вамъ,
О безумни людие! а вий сте му срамъ!

(„Поля и Гори“, 120—1).

Бѣто тия мисли и убѣждения за да прѣсне и всади у народа,
Паисия е написалъ исторiята славѣнобългарска и я прѣдава сега
всѣкому да я чете, прѣписва и разпространява.

Четете да знайте, що въ стари години,
По тѣзъ страни славни вършили дѣди ни,
Четете и вижте, що сжмѣ азъ писалъ,
Отъ много сказанья и книги — събралъ.

На ви мойта книга — тя е вамъ завѣтъ,
Нека се прѣписва и множи безъ четъ
И прѣска по всички поля и долини,
Дѣ България страда, въздигна и гине.

Който я прочита нѣма да се кае,
Който знае нея много ще да знае.

(Всти. 121—2).

„Тѣй мѣлвеше, прѣди сто и двацѣсетъ годинъ (писано въ 1882.)
тозъ дивъ светогорецъ — за рая негоденъ, и фърляше тайно прѣзъ
мрака тогазъ най-първата искра въ народната сваятъ.“

Вазовъ е схваналъ и прѣдалъ съ поразително умѣние и духа
на Паисиевата исторiя, и самитѣ мисли и езикъ на Паисия. Про-
стотата на тоя езикъ и оригиналнитѣ мисли на незабвения монахъ
въ поетическата характеристика на Вазова ни правятъ причастни
на духа, по който е Паисия достоенъ прѣдставителъ на плодovitа
и спасоносна идея въ исторiята на нашето възраждане.

Срѣда между „Раковски“ и „Паисия“ държи характеристиката
„Левски“. Въ първата си половина, дѣто Левски разсѣждава за по-
мощта на страдащия ближни, какъ тя може да му се окаже, и за
дѣлата, достойни за душевно спасение, тая характеристика и вж-
трѣшно, като образъ на идеитѣ на Левски, и външно, като изразъ на
негова начинъ за мислене, мотивиранъ съсъ знайни фактове изъ
живота и дѣйността му, се изравнява съсъ „Паисия“; а въвъ вто-
рата половина, дѣто поетътъ се възмущава отъ прѣдательството, из-
вършено надъ Левски, рисува мжкитѣ, на които е изложенъ, за да
разкрие мрѣжата на революционната организация, изтъкана отъ него
самия, и дѣто напослѣтъ се обръща поетътъ къмъ бѣсилото, чрѣзъ
което въ минало врѣме се постигаше славна смъртъ — въ тая по-
ловина характеристиката „Левски“ се изравнява съ „Раковски“ по
лирическата страсть и форми на слога. За душата на Левски е
тѣсенъ вече манастирътъ; който влѣзе тукъ, обрѣча се да забрави
свѣта. А между туй нему днесъ свѣстѣта инакъ говори. Когато

застане прѣдъ Бога на молитва, за да го удостои съ рай, чини му се, че Богъ е отвърналъ ухо отъ тия думи безполезни, а слуша въ туй врѣме ония, които страдатъ и напразно гинатъ. И захваща да мисли, че не е келията, която ще изведе и него въ рай; че пътятъ за тамъ прѣзъ живота е по-прѣкъ. Човѣкъ има ближни; и ако тѣ чезнатъ въ неволя, не съ расото би имъ помогналъ Левски. Грѣшно е, кога други се мъчатъ, той да трае въ покой и съ молитви да дири спасение! Затуй рѣшава да остави глухата ограда и да каже скришно двѣ три думи „нови“ на онѣзъ, що влечатъ тежкитѣ окови. „Това рече и излѣзе. Десетъ годинъ се скитѣ на робитѣ слѣпи въ робската страна и носѣ съзнание. Проповѣдаше бунтъ и борба като свето дѣло, всъду слушанъ страстно и разбиранъ. За това е всъдѣ гоненъ, понеже е всъдѣ прииманъ. Селянитѣ го имаха за светецъ. И съмето чудно падаше въ сърдцата, и бързо растѣше за жетва богата. Единъ день обаче той биде прѣдаденъ“.

Фигурата на Левски е до тука прѣдставена тѣй, както да го виждаме да дѣйствува на сцена. Прѣдателството, и още извършено отъ подълъ божи служителъ, прѣфърля поета отъ спокойния епиченъ разказъ въ буенъ клокотъ на чувствата на развредено сърце. Той осжда прѣдателя съсъ всичката сила на своята душа. „Тоя мръсенъ червекъ, тоя низкъ робъ, тозъ позоръ за Бога, туй петно на храма дякона погуби чрѣзъ черна измама“. И безъ да може да се уталожѣ отъ възмущението си, поетътъ насиля донѣдѣ чувствата си, за да може да изобрази мжкитѣ надъ Левски и твърдостта му въ тайната. „Мжчиха го тирани въ дълбокъ подземенъ мракъ, ала ни дума издайна той не изрече. Осждиха го на бѣсило“. Послѣ пакъ отпуска вълнитѣ на сърцето си и сключва съ чужда за днешно врѣме апострофа къмъ турското бѣсило:

О, бѣсило славно!

По срамъ и по блясъкъ ти си съ кръста равно!

..... Тебъ те освети

Смрътъта на геройтѣ. Священно си ти.

.....

Защото подлецътъ, шпионътъ, мръсникътъ

Въ оние дни мрачни, що „робство“ се викатъ

Умирахъ мирни на свойто легло,

Съ продадена съеѣстъ, съ позоръ на чело.

И смрътъта подъ тебе о, бѣсило свято,

Бѣ не срамъ а слава и мѣсто хвъркато,

И връхъ, отъ когото виждаше духътъ

За безсмъртието по-прѣкиятъ пътъ!

(„Гусла“, 54).

„Бенковски“, „Кочо“, „Братия Жекови“, „Каблешковъ“, „Воловъ“ сж повече живописни фонове, върху които гледаме нашето движение за възстание, нашитѣ готвения, борбата съ черешовитѣ топове, задъ манастирски и черковни зидове и съ чети въ Балкана, и нашето грозно съсипване съ възторга въ душитѣ и съ ранитѣ въ тѣлата. Срѣдъ множеството на възстаницитѣ, между които сж женитѣ имъ и дѣцата, изпъкнуватъ фигуритѣ на чизмара Кочо, на апостола Каблешковъ; а въ позициитѣ на възстаницитѣ въ село или въ гората сме свидѣтели на геройството на Бенковски, на братя Жекови, на Волова. Така въ характеристикитѣ „Бенковски“, „Кочо“, „Каблешковъ“ имаме по-малко отдѣлни лица, нежели общото народно движение; може би само въ „Братия Жекови“ и въвъ „Воловъ“ да сж изтънати повече индивидуалнитѣ особности на портретитѣ. При това въ „Кочо“, ако авторътъ е прѣдавалъ историческата дѣйствителность, та е оставилъ Коча, откакъ убие жена и дѣте, да посегне и върху себе, той е сгрѣшилъ художествено, защото трагичното въ дѣлата на тоя възстаникъ се разваля отъ погуба собствена, та не въ сражение съ врага. „Воловъ“ е прѣдаденъ съ драматически завършекъ между Балкана и Янтра. Всичко това отдѣлно се събира въ обща картина „1876“, която е по идея и изпълнение едностройна.

„*Караджата*“ е усамотенъ образъ, помѣтенъ съ примѣсъ на дѣла, за които славата се пада на Хаджи-Димитра. И тукъ имамъ нѣщо лирическо, подобно на онова, що отбѣлѣзахме въвъ втората половина на „Левски“. Такъвъ образъ е и „*Опълченцитѣ на Шипка*“ — образъ на геройството на българскитѣ доброволци въ послѣдната руско-турска война. Отчаянието, което иде и налита на опълченцитѣ, и тѣ не му се подаватъ, е изобразено въ бѣса, при който фърлятъ върху неприятеля подиръ изчерпаното гърмиво — свои трупове!

Всички тия творения сж „лирическа история“, исторически портрети и картини, въ които си има мѣсто и монологътъ. Отъ сжция типъ е и „*Крали Марко*“, съ тая само разлика, че тукъ е още повече издаденъ напрѣдъ епичниятъ елементъ, както го гледаме въ чистата романца. „Крали Марко“ характеризова тоя народенъ юнакъ въвъ основа на прѣданието, споредъ което се е скрилъ въ пещерата, защото се изнамѣрило оръжие, съ което може и малко дѣте да го умъртви; скрилъ се е, за да чака друго врѣме, за борба гърди съ гърди, мишци съ мишци. Поетътъ е избралъ стафажа, позната изъ народнитѣ пѣсни, и употребилъ дори хуморъ, който пакъ споредъ

народната поезия тъй хубаво прилѣга къмъ юнашкитѣ подвизи на Крали-Марка.

Смѣсь, поради по-силно изтъкнати отдѣлни лирически и епически части, прѣдставя „*Братя Миладинови*“. Това творение състои отъ апострофа къмъ звучнитѣ и крѣпни македонски пѣсни, отъ ода на Крали-Марка и напokonъ чрѣзъ брънката на пѣснитѣ се достига до самитѣ имъ събирачи братя Миладинови. Тѣ копаха въ стара паметъ, обикаляха хора и седѣнки и събраха въ едно българския звукъ и стонъ. Тѣ възгласиха първа химна Богу на разбранъ езикъ въ нова Македония; тѣ осѣтиха срама и проповѣдаха наука, свобода. Ала Фенеръ, съ позори прочутъ, ги фърля въ тъмница; и прѣди да огласи тъмницата радостна вѣсть за милостъ и животъ, Фенеръ успѣ да имъ прати отрова. Тѣ умиратъ съ думи на уста: „какъ много те любимъ Българийо мила!“

Като е поставилъ Вазовъ за всички тия лирико-епични творения, взети скупомъ, наслова „Епопея на забравенитѣ“, съ което е означилъ врѣмето и лицата, влѣзли въ тѣхъ за сюжетъ, той неправилно е принадилъ тамъ и „*Крали Марко*“: при широката си популярностъ у народа въ пѣсни и прикази тоя юнакъ не е никакъ „забравенъ“ сподвижникъ за народното благо. Негли затуй ще го е извадилъ послѣ Вазовъ изъ „Епопея на забравенитѣ“ и вмѣстилъ въ друга група — „Мотиви изъ народната поезия“ въ „Поеми“, съ подновено име „*Крали-Марко и пушката*“ (167—170). Отсѣтствието на *единъ* герой въ „Епопея на забравенитѣ“, или изобщо на *сѣщински герои* въ отдѣлнитѣ кѣсове на тая „епопея“ дава поводъ на д-ра К. Кръстевъ да каже, че тя се продължава съ тая си особностъ и въ сбирката на Вазова „Сливница“. И тукъ не ни посрѣща ни единъ герой въ борбата, ни едно индивидуално лице. А това е споредъ г. Кръстева бѣлгъ, че Вазовъ не е способенъ да се вдъхновява отъ личности, отъ живи хора („Трудъ“, II. 627, 625). Да не бѣше Вазовъ способенъ за такъво вдъхновение, ние не ще добиехме отъ него чуднитѣ портрети „Паиси“, „Раковски“, или царскитѣ оди въ „Избавление“. „Епопея на забравенитѣ“ зато не е работена като *една* епопея; а липсата на *единъ герой* въ „Сливница“ се дължи на политическата личностъ на Вазова, а не на поетическата му способностъ, както загатнахме вече по-напрѣдъ.

Х. Романца и балада.

Школскиятъ нашъ кодексъ на видоветѣ поетически творения май не познава видъ „романца“; само публичниятъ салонъ слуша

пѣсни и съ пияно придружавани „романси“. То сж елегични пѣсни и мелодии, повечето любовни, означаваани съ това име у френцитѣ, па отъ тѣхъ и у руситѣ. „Романцата“, както е изработена отъ испанската поезия и приета въ сѣщинския си видъ и другадѣ, е видъ творение епическо, изградено въ лирическо разположение. Като смѣсь отъ епосъ и лирика тя често се бърка съ баладата, което е негли и причина, защо у насъ, подобно на руситѣ, не се знае за романца въ теорията и практиката на словесността.

Сжца романца е творението на Вазова „*Рицаръ Балафре*“ („Поля и Гори“, 74—9). То е концепция на публични, донѣдѣ социални отношения между българи и латини-крѣстоносци, които бѣха се настанили по Балванския полуостровъ и съ които е имала славна борба и българската държава прѣзъ XIII в. Вазовъ налетилъ въ хисаръ-къоселерската околностъ върху едно тъмно народно прѣданіе за нѣкой си Богданъ, или по-късо Данъ-войвода, който ималъ бойна срѣща съ латинитѣ. По него билъ носилъ ужъ името си и върхътъ Богданъ въ Срѣдна-гора. Тогова Дана Вазовъ схваща въ романтична свада съ рицаря Балафре за балканската хубавица Павуна и въ двубой за нея, изъ който побѣдителъ и законенъ владѣтель по родъ и по честъ излиза Данъ-войвода. Балафре, рицаръ изъ отреда на Балдуина, контъ на равнинитѣ, държи въ замъка си върху една скала плѣнница бѣлолика Павуна. Отива единъжъ по тракийскитѣ поля да бере слава съ нападения и обиръ. Връща се посрѣдъ нощъ, а въ замъка е тма и пустошь: нѣма Павуна, да си ублажи съ погледа ѝ сърцето; тукъ се вмѣкналъ Данъ, грабналъ я и ударилъ прѣзъ урвитѣ. Люти се и бѣснува Балафре, събира си дружината и потегля въ нощта, да дири Павуна златовоса. Гладенъ за кръвъ и за бой той още крѣстосва ширини и висини. Най-сетнѣ се провиква: „Дане, бѣгъ не мяза на юнака; рицаръ Балафре те чака!“ Осталь безъ отгласъ, Балафре надува рога, свири, гърми доръ до Бога, буди тъмни долове, стрѣска голи върхове, и пакъ повтаря да извика: „Данъ войводо! Аю сърдце въ тебе бий | Токатъ заекъ не се крий | Съсъ Павуна покажи се; | Я върни я, я бори се, | Който люби, той и мре. | Азъ съмъ рицаръ Балафре, | Контъ и князь на равнината“. — „Азъ съмъ царъ на планината!“ вика Данъ войвода тамъ. И срѣщатъ се сами, единътъ очуденъ, че и тукъ растятъ рицари, а другиятъ съвсѣмъ спокоенъ отъ такива илүзии; Балафре поносливъ и хвалоцеръ, Данъ войвода скромнъ и безстрашенъ. Прѣпоръчватъ се, при което първиятъ изтъква титли и побѣди, а вториятъ кжсо отвръща съ бѣлѣжки и за поражения, па долаватъ сабитѣ.

Вече слънцето блъшти
И джбравитъ злати;
Саби свѣткатъ, като молнии
Гърди кипятъ като волни,
Нѣма отдохъ, нѣма спиръ,
Балафре не иска миръ,
Данъ-Войвода трудъ не сѣща
И на рана съ рана плаща. (77)

Слѣдъ трети редъ промѣнени сабли рицарътъ прѣдлага, да не си изцѣждатъ напусто кръвта два отборъ юнака, но да прѣдоставятъ на Павуна, тя да имъ рѣши свадата. Двѣтъ дружини се нареждатъ една срѣщу друга и прѣдъ тѣхъ главатаритъ. Рѣчь поиска Балафре.

„Нека каже тука съ гласъ
Кого иска тя отъ насъ“.
Данъ извика гръмогласно:
— „Излѣзъ, пиле мое красно,
И безъ страхъ ни извѣсти:
Кого повече любишь ти?“
Ей Павуна се яви,
Бѣло знаме тя разви,
Златна коса тихо вѣй се,
Младо лице румѣнѣй се
Двама борци въ жаръ горятъ,
Двѣ войски катъ листъ трептатъ.
Тя застана, бѣлолика,
Вдигна знаме па извика:
Дор' тазъ гора зеленѣй,
Дори птичка въ нея пѣй,
Дор' орела тукъ прѣлита
И юнаштво се почита,
И кокичето расте
Мома Българка нече
Свойто либе да оттикне,
Старъ латинецъ да обикне! . .
Славний рицаръ Балафре
Би се храбро и добръ, (78)
Но когато се завърна,
Той Павуна не прѣгърна:
Неговиятъ замъкъ якъ
Бѣше пѣленъ съ пущинакъ . . . (79)

Тѣкмо като е чувствувалъ Вазовъ, че това творение е истинска романца, нарекълъ го „романтизмъ“. Въ него сж вѣрно схванати характеритъ на единъ прѣдвзетъ скиталецъ за съмнителна слава,

дошелъ въ чужда страна да развали домашната охолностъ и миръ, и на единъ мѣстенъ прѣдставителъ на здравата сила, умъ и правда. Прѣзъ чѣртитѣ на тия характери и прѣзъ другитѣ описания лѣхти единъ тънѣкъ присмѣхъ на автора къмъ рицарството. Безъ него романцата би била повече достойна, ефектътъ отъ нея много по-значителенъ. Така тоя присмѣхъ изеднѣжъ обзема читателя, и той прѣдварително вече клони да види Балафре въ щета, поразенъ. Вазовъ ще е взелъ такъвъ тонъ може би отъ лично неразположение къмъ една форма на доблестното упражнение на личната свобода, която съ прѣхватитѣ си е докарала да бѣде класически осмѣяна въ историята и въ литературата; обаче като отражение на живота и тя е прѣдметъ, въ който поетътъ може да издебе истински и важни движения на човѣшката душа. Самата негова романца го доказва въ лицето на Дана и на Павуна. Тая Данова любя, отървана отъ чужди плѣнѣ, малко риторски се кълне въ своята любовъ, ала пакъ е вѣрно спроти народното схващанье у насъ, че българската мома за латинецъ не отива.

Въ историята на поезията много творения на видни поети сж овначени като „балади“ и сж по своитѣ бѣлѣзи несъмнѣно епически творения; ала има и такива, пакъ надписани „балади“, които сж по характера си само лирически. Като се държи смѣтка за правото значение на думата „балада“, употребяна за народни танчарски пѣсни, отъ които се е повело нататѣшното развитие на тоя видъ творения, трѣба да се приеме, че *баладата* е въ сжщностъ лирическо творение. Понеже въ лириката основната чѣрта е настроението, баладата като лирически видъ се опрѣдѣля така, че тя е пѣсень, въ която е изобразена една случка, дѣто главниятъ дѣецъ е въображението, било като проста мечта, или като суевѣрие. Споредъ това баладата е *пѣсень*, ама за нѣщо станало; настроението пѣкъ въ тая пѣсень е разлѣто по цѣлата изобразена въ нея случка или събитие. Настроението е въ хармония съсъ съдържанието на въображението. Баладата има винаги единъ епически уводъ. Ако такъвъ уводъ бѣде развитъ въ свръзка съсъ случката тѣй, че тая случка вече да не е дѣйствиe на въображението, но на дѣйци самостояни, тогава настроението се явява като впечатление отъ случката, като нѣщо, което прѣстая да е основенъ бѣлѣгъ на поетическото творение. А творение, дѣто бѣлѣгътъ е случка или събитие, е епическо. Малко епическо творение, епически разказъ съсъ лирически изразъ на впечатлението отъ случката, се казва *романца*. И такива сж именно „романци“ доста отъ нареченитѣ „балади“ на чутни поети. Самото

име романца е взето отъ творения, които приличатъ на известни народни пѣсни; тѣ сж лирико-епически разкази. Разликата между балада и романца може да се схване въ общи думи така: *баладата* е епико-лирическо творение, въ което тонътъ на настроението наддѣлява надъ събитнето; а *романцата* е лирико-епическо творение, въ което събитнето наддѣлява надъ тона на настроението. Що отлича романцата отъ поема, може да се разбере отъ сравнението на „*Рицарь Балафре*“ съ „*Трайко и Риза*“.

Въ ромацата на Вазова „*Рицарь Балафре*“ тонътъ на настроението е издѣвка надъ рицарската охота за любовъ съ българска мома и за сражения съ български юнакъ. За романца трѣба да прогласимъ и „*Крали-Марко*“, дѣто тонътъ на настроението е шегата на пословичния юнакъ съ нищожното оръжие за борба, изнамѣрено отъ новото врѣме, и обида отъ неговото коварство. И въ двѣтъ тия творения на прѣдно мѣсто стои епическиятъ разказъ. Обратенъ пѣкъ е отношението между тонъ на настроението и изобразено събитие въ известнитѣ балади на Вазова „*Кулата*“ и „*Момина баня*“ („*Поля и Гори*“ 90—1, и 54—5). Въ първата суевѣрието на Янвѣ му рисува страшната баба, която станала вампиръ и го гони на върха на кулата; страхътъ му отъ нея го погубя. Въвъ втората майка се тревожи въ нощенъ блѣнъ за дѣцата си, да не би да ги завлече въ водитѣ на извора оная мома, зарадъ която прѣданието е именувало банята „момина“. Прѣзъ всѣка отъ тѣзи балади въ цѣлоостъ насъ ни държи едно чувство, зарадъ което събитнето е само случаенъ поводъ. Балади сж поради това и „*Размишления въ колата*“ („*Поля и Гори*“ 20—2“), „*Ранений опълченецъ при Шейново*“ (вст. 20—9) и „*Въспоминания отъ Батак*“ (113—15).

Обикновено се мисли, че въ баладата трѣба безъ друго да има нощъ, духове, пакостъ и страхъ; това е наистина типично въ шотскитѣ балади, които потекнаха развитието на тоя видъ поезия въ Европа; ала съвременната балада нѣма нужда отъ участие на демонски сили, за да изобрази сжщото психологично състояние при днешния нагледъ и вѣра на човѣка. Отъ външна страна истинската балада трѣба да е прилична на пѣсенята, да бжде въ ежси образи изгълънена съ душевна тревога. У Вазова баладитѣ повечето страдатъ отъ разказна пълнота, и то въ оная частъ, която съставя увода, и въ ония моменти, когато има само да се загатва събитнето. Неговтътъ езикъ въ баладитѣ не е изкресанъ лирически.

Българо-гръцката църковна разпря.

Отъ Т. Ст. Бурмовъ.

(Край отъ книга LXI.)

Глава IX.¹⁾

Патриархъ Антикъ VI. — Неговитъ прѣговори съ българитъ за спогодба. — Отфрляването отъ българитъ прѣдложенята му. — Богоявленската служба на българскитъ владии и нейнитъ послѣдствия. — Избиране на Антима Видински за екзархъ. — Неговото триумфално патуване отъ Видинъ до Цариградъ. — Нерѣшителността му да изпрати до патриарха писмо. — Врѣчанъето бератъ на екзарха и прѣдставянъето му прѣдъ султана. — Опитване на екзарха да земе отъ патриарха разрѣшение да служи въ българската църква. — Тържествено прогласяване въ българската църква извържението на българскитъ владии за недѣйствително. — Заплашвания отъ патриаршията. — Тържествена служба на екзарха въ българската църква безъ патриарше разрѣшение. — Прогласяване при тая служба българската църква самостоятелна. — Извържение на екзарха и афоресване на другитъ български архиереи отъ патриаршията. — Окрѣжитъ послания на екзарха и на другитъ български архиереи по този случай. — Опровържение на дѣлнитъ слухове, пушани за уплашване на българитъ отъ извържението и афоресванъето. — Назначение на Мидхадъ паша за великъ везиръ и промѣна въ политиката на Портата. Грѣжитъ на гърцитъ за прогласение на българитъ за схизматици. — Първото заседание на великия съборъ, свиканъ противъ българитъ. — Второто му заседание. — Третото му заседание и прогласяване на схизмата съ едно опредѣление. — Четенъе на това опредѣление по църквитъ въ Цариградъ и въ Гърция. — Отговоръ на екзарха върху това опредѣление. — Хладнокрѣвие на българския народъ къмъ фрлената върху му схизма. — Срѣдства на патриаршията за прокарване схизмата между българитъ. — Помощъ на патриарха отъ Портата за тая цѣль. — Промѣна въ политиката на Портата и рѣшенъето ѝ да се държи о фирмана на екзархията. — Безуспѣшни старания на руското посолство за примирение на българитъ съ патриаршията. — Стремленията на една партия между българитъ.

Слѣдъ като се оттегли отъ трона Григори VI и се утвърди отъ правителството патриаршии намѣстникъ, за какъвто се бѣше избралъ Димотичкиятъ митрополитъ Диониси, въ патриаршията се занеха съ необходимитъ по устава приготвяния за избиране на новъ патриархъ и най-първо изпратиха писма до епархийскитъ владии съ порѣчка да си даджтъ гласътъ върху патриаршето

¹⁾ При написването на тая глава ние сме си послужили главно и прѣимуществено съ протоколитъ на прирѣвненния български смѣсенъ съѣтъ, по-многого отъ които още не са обнародвани, а така и съ писмата на екзархията до подвластнитъ ѝ вла-

сѣдалище и да се постараятъ да се избержтъ и изпратятъ прѣдставители за изборното събрание. Доклѣ дойде срокътъ за подирното, духовнитѣ лица, които желяеха да стѣпятъ на патриаршата катедра, употрѣбиха всички възможни срѣдства да се прѣпоржчатъ прѣдъ избирателитѣ и влиятелнитѣ люди. Между тия лица особно биеше въ очи бившиятъ вече два пѣти цариградски патриархъ Антимъ, наричанъ по селото, отъ което произхожда, Куталиянось, 82-годишенъ старецъ. Обладанъ отъ честолюбие и сребролюбие, той думаше и обѣщаваше всѣкому по гѣдела; и понеже въ това врѣме бѣше въ устата на всички, какъ ще се развърже българскиятъ въпросъ, той даваше обѣщание прѣдъ гърцитѣ, че ще умѣе да запази възможно пълно правдинитѣ и правата на великата църква, а прѣдъ българитѣ и тѣхнитѣ приятели се вричаше, че ще удовлетвори напълно българския народъ. Съ него се познаваха още отъ напрѣжното му патриаршество и нѣкои отъ българскитѣ архиереи, които го знаеха като човѣкъ уменъ, хитъръ, рѣшителенъ и съ желѣзна воля. Той бѣше добръ извѣстенъ и на руското посолство и бѣше още отъ кримската война неговъ кандидатъ за патриаршата катедра. Разумѣва се че и другитѣ кандидати не стояха съ рѣцѣ сгърнати. Тѣ ходѣха сѣщо при тогова и оногова да се прѣпоржчватъ и да печелятъ приятели. Избирателитѣ, духовни и мирски, помежду които всѣки гледаше прѣди всичко да се избере неговътъ приятелъ, се раздѣлиха, и въ изборното събрание на 5. септемврия най-много гласове получи Димотичкиятъ архисрей Диониси, който бѣше патриарши намѣстникъ. Но въ църквата, дѣто става тайно гласоподавание отъ архиереитѣ върху тримата кандидати, които сж спечелили въ изборното събрание най-много гласове, получи отъ 17-тѣ гласове 14 и се прогласи за патриархъ прѣстарѣлиятъ Антимъ. Владичитѣ и първенцитѣ, както и всичкитѣ негови почитатели и приятели, побързаха да му честитятъ третѣто стѣпанье на патриаршия прѣстолъ. Четирма отъ по-първитѣ българи, членове на приврѣмения съвѣтъ, съ Илариона Макариополски на чело, сѣщо не закъснѣха да се явжтъ прѣдъ него, прѣди още той да се прѣдстави прѣдъ султана и да се посели въ патриаршията, за да го поздравжтъ. Старецътъ ги приелъ много любезно и се разговори съ тѣхъ около два часа. Въ тоя разговоръ той уворилъ

дици, които не сж още излѣзли изъ нейната архива, като сме имали въ сѣщото врѣме прѣдъ видъ сврѣмениятѣ вѣстници, както *Право*, *Македония*, *Напрѣдъкъ* и Църковното обоврѣние на Калифрона (*Εκκλησιαστικὴ Επεθεώρησις* ὑπὸ Β. Α. Καλλιφρονος), което е събрание на разнитѣ църковни документи, наченващи се отъ врѣмето на патриарха Григория VI., и е единъ видъ църковенъ лѣтописъ.

своитѣ прѣдшественици, че не постѣпали умно, показалѣ взаимнописанieto, което ималѣ съ патриарха Григория по българския въпросъ, и изявилѣ желание да се даде край на тоя въпросъ по-скоро, за което нѣщо трѣбало и отъ двѣтъ страни да се избѣржѣ компетентни лица, за да приготвятъ споразумѣнието имѣ. Патриархътъ попиталѣ най-послѣ гоститѣ си, дали биха склонили тѣхнитѣ съотечественици да се приговорятъ съ великата църква, на което тѣ отговорили, че българитѣ сж всѣкога готови да влѣзатъ въ споразумѣния, стига да не се иска отъ тѣхъ да жертвуватъ правдинитѣ, що имѣ признава султанскиятъ фирманъ. Това посѣщение стана на 7. септемврия, т. е. два дни слѣдъ избиранieto на новия патриархъ.

Патриархъ Антимъ не чака много за да почне прѣговоритѣ си съ българитѣ. Слѣдъ като се прѣдстави на султана на 14. септемврия, и като споходи въ сжщия день по-главнитѣ министри, той употреби само нѣколко дена за да нареди синода и смѣсенія съвѣтъ споредъ желанието и видоветѣ си и да заяви на общото събрание програмата на дѣйствиата си, подиръ което повани писмено нѣкои отъ членоветѣ на приврѣмения български съвѣтъ, а именно Гаврила Кръстьовичъ, Ив. Пенчовичъ, д-ра Чомаковъ, Георги Чалоолу, хаджи Никола Минчооглу и Д. Гешовъ, да дойдатъ на 25. септемврия въ патриаршията за разговоръ съ него. При посѣщението си тѣзи български първенци се разговаряли близу два часа съ негово светѣйшество, какъ да се изравни разногласието между патриаршията и българитѣ по съдържанието на фирмана. Разчу се това посѣщение между цариградскитѣ българи и произведе негодуване между тѣхъ, а особно между младитѣ, защото помежду имѣ бѣше се прѣсналъ слухъ, на който тѣ охотно вѣрваха, че то има за цѣль една спогодба между двѣтъ несъгласни страни, въ която ще се жертвуватъ даденитѣ на българския народъ съ фирмана правдини. Негодуващитѣ се събрали въ читалището за да разискуватъ върху постѣпката на приврѣмения съвѣтъ и я грѣмливо осѣдили, като противна на интереситѣ на народа. Насърченъ отъ това Георги Груевъ, членъ отъ читалището и единъ отъ прѣдставителитѣ на Пловдивската епархия за събора, свиканъ за одобрение на устава, които се намираха още въ Цариградъ, се рѣшава да подаде въ това си качество противъ опитванъето на съвѣта за спогодба съ патриаршията. Той мотивира протеста си съ рѣшението, което далъ въ послѣдното заседание народниятъ съборъ и споредъ което на съвѣта се налага да се допитва до прѣдставителитѣ отъ тоя съборъ за дѣла, относещи се до всички епархии. Въ

заседанието си отъ 1. октомври приврѣмениятъ съвѣтъ разискать тоя протестъ и като зель въвъ внимание, че народниятъ съборъ е билъ свиканъ само за разискване и одобрение на устава и че църковното управление и разправията съ патриаршията е било възложено на приврѣмения съвѣтъ, послѣдниятъ е ималъ право да се срѣща и разговаря съ патриаршията за споразумѣние върху основа на фирмана. „Днесъ самото правителство, казалъ Кръстьовичъ, като се разисквалъ протестътъ на Груева, ни дума, че има нѣколко работи, за които трѣба да се споразумѣемъ съ патриарха. Завчера още министрътъ ни заповѣда да се видимъ съ него. Питамъ, можемъ ли да не изпълнимъ заповѣдта му? Като дойдоха прѣдставителитѣ, какво направиха за рѣшението на въпроса? Въмѣсто да се водимъ по Г. Груева и по ораторитѣ на читалището, мисля, че трѣба да видимъ, кое е умно и кое е добро за народа, та него да правимъ“.

Не може да се не отдаде справедливостъ на възгледа, който изказалъ приврѣмениятъ съвѣтъ съ устата на Кръстьовича по протеста на Груева. Една голѣма частъ отъ българитѣ въ Цариградъ, къмъ която принадлежаха прѣимуществено младитѣ, не прѣмисляше, какво бѣха прѣдъ очитѣ на правителството и въ самата сжщностъ народнитѣ прѣдставители, които бѣха дошли въ Цариградъ по покана отъ приврѣмения съвѣтъ. Тѣхниятъ мандатъ бѣше само да разискать и одобрьтъ изработения отъ приврѣмения съвѣтъ уставъ. Той слѣдователно се свършваше съ окончателното одобрение на устава. Тѣ не можеха прочее да искать да се допитва до тѣхъ приврѣмениятъ съвѣтъ, като до прѣдставители, натоварени да рѣшавать всички въпроси, които се досѣгатъ до народа. За да имаха това право, трѣбаше прѣди всичко то да бѣде признато отъ султанското правителство. Приврѣмениятъ съвѣтъ не можеше самъ отъ себе си да имъ го признае и да се откаже въ тѣхна полза отъ върховното водене на църковнитѣ дѣла, съ които бѣше натоваренъ отъ правителството и за което носѣше отговорностъ прѣдъ него и прѣдъ народа.

Патриархътъ се показваше прѣдъ българитѣ твърдѣ наклоненъ да удовлетвори българския народъ. Това като се имаше прѣдъ видъ и като отъ друга страна самото правителство непрѣстайно прѣпоръчваше на приврѣмения съвѣтъ да влѣзе въ прѣговори съ патриаршията, горѣреченитѣ шестима членове отъ тоя съвѣтъ ходиха при негово светѣйшество съ пълна увѣреностъ, че постигнатъ както изискватъ интереситѣ на народа.

Патриархът, слѣдъ като се разговори на 25. септемврия съ тия шестима българи, обявилъ имъ, че желае да се срѣщне и съ българскитѣ владыци и слѣдъ два дни прати първия секретаръ на синода, архимандрита Доситея, сега Самоковски владика, да каже на послѣднитѣ, че негово светѣйшество желае да се поразговори и съ тѣхъ. Той не намѣри за добръ да имъ прати патриаршески поканителни билети (πιστόκια), както на българитѣ миряни, защото помежду имъ бѣше извѣржениятъ отъ патриаршията Иларионъ Макариополски, когото той не щѣше да дѣли отъ другитѣ, а пъкъ не желаше да се намѣри въ рѣцѣтъ му адресуванъ на негово име писменъ документъ съ патриаршески подписъ. Но той ги прие, кога се явили прѣдъ него, наметнатъ съ панкалимавка и се обнесълъ съ всички еднакво, цалувалъ се съ всѣкиго, като съ братъ во Христѣ. Слѣдъ дълъгъ разговоръ, светѣйши Антимъ ги изпратилъ съ сжщата честъ, а на другия день и самъ отишълъ въ Орта-кьой да имъ върне визитата. Като се знаеше, какъ странѣха прѣдшественицитѣ на новия патриархъ отъ нашитѣ извѣржени владыци и какъ избѣгваше сношение съ тѣхъ всичкото гръцко духовенство, горно и долно, това обясняне на патриарха Антима съ българскитѣ архиереи не можеше да не направи поне на първо врѣме добро впечатление. Но скоро се разумѣ, че негово светѣйшество съ тая вѣжливостъ и съ тия външни знакове на добро разположение и снисходителностъ къмъ българскитѣ владыци ималъ прѣдъ видъ да ги прѣдразположи да приематъ неговитѣ прѣдложения за изравнение на разногласията и примирение съ патриаршията.

Шестимата българи миряни и единъ отъ нашитѣ владыци, именно Пловдивски Панаретъ, се срѣщаха нѣколко пкти съ патриарха въ течението близу на три мѣсеца, и разискваха съ него, какви трѣба да бждатъ границитѣ на екзархията и кои епархии и кази да влѣзатъ въ нея. Разискванията ставаха понѣкога и въ присѣствие на цѣлия патриарши синодъ. Въ разговоритѣ си съ патриарха и синода му нашитѣ съотечественици обяснявали надълго и широко своитѣ искания и доказвали тѣхната справедливостъ. Работата обаче не се ограничила въ разговори. Още въ началото патриархътъ поиска отъ нашитѣ да му подадѣтъ писмено, въ какви граници трѣба да се заключава екзархията, защото безъ опрѣдѣлени граници, казалъ той, тя е невъзможна. Види се, негово светѣйшество се е боялъ да не разширочѣтъ тѣ по-подирѣ или да се не пометнатъ отъ онова, що сж казвали устно. Поради това тѣ му подадоха списъкъ на епархитѣ и мѣстата, които, освѣнъ изброенитѣ въ фир-

мана, трѣба да се причислятъ къмъ българската екзархия, понеже изпълнятъ условието, положено въ десетия му членъ. Въ тоя списъкъ се показваше, колко вънъ всѣка отъ тия епархии и кази има българско и небългарско население, колко сирѣчь отъ селата сж български, колко гръцки, или арнаутски и цинцарски и каква е пропорцията въ градоветъ между гърци и българи. Въ него фигуриратъ като такива, които трѣба споредъ казаното условие да се отнесжтъ къмъ екзархията, епархиятъ: 1) Скопска, която въ 5-тъ си кази, Скопска, Враненска, Кумановска, Паланечка и Тетовска брои 462 села, всички български; 2) Дебърска, която въ двѣтъ си кази, Дебърска и Кичевска, брои 178 села български и 16 арнаутски; 3) Охридска, която съ 4-тъ си кази, Охридска, Рѣсенска, Преспенска и Струмска, брои 241 християнски села и 6 влашки; 4) Пелагонийска, която има 2 кази, Битолска и Прилѣпска, съ 206 християнски села (отъ които само три сж цинцарски) и въ главния градъ на която двѣ трети отъ жителитъ сж българи; 5) Могленска, въ която има три кази, Лелинска, Могленска и Катраничка, съ 136 християнски села, които всички сж български; 6) Струмичка, въ която има 178 християнски села, все български; 7) Костурска, която има 320 села български и 16 само влашки; 8) Полянинска, въ третѣ кази на която има 105 села, всички български; 9) Драмска, отъ третѣ кази на която въ Неврокопската християнскитъ села сж всички български, а въ другитъ двѣ, ако да има смѣсено християнско население, българитъ сж по-много; 10) Мелничка, въ третѣ кази на която християнското население е чисто българско и само градътъ Мелникъ е съ размѣсено население; 11) Воденска, въ която има 18 християнски села, всички български, и 12) Одринска, дѣто независимо отъ Сливенската и Ямболската кази, които отдѣля отъ нея фирмантъ, има 243 български и 28 гръцки села, и въ самия градъ Одринъ $\frac{3}{4}$ отъ жителитъ сж българи.

Въ отговоръ на тая бѣлѣжка за епархиятъ и мѣстата, които нашитъ съотечественици искаха да се причислятъ къмъ екзархията, патриархътъ и синодътъ отговориха писмено, че отстъпятъ за нея само слѣднитъ: Търновска, Софийска, Видинска, Доростолска, Прѣславска, Самоковска, Нишпа, Нишавска (Пиротска), Ловченска, Врачанска и Червенска (Русенска), а сжщо и българскитъ села отъ епархиятъ Варненска и Месемврийска, които села се намиратъ въ вжтрѣшността (съ изключение на градоветъ Варна и Месемврия и всички крайбрѣжни и населени отъ гърци села), така че тия български села да образуватъ епархия съ сѣдалище въ Сливенъ,

която да се нарича Сливенска епархия; както и българските села отъ Анхиялската и Созополска епархия, които съ съдалище въ Ямболъ, да съставятъ Ямболска епархия. Въ отговора имъ се казваше още, че тѣ даватъ и населенитѣ съ българи кази и села отъ Хасковската каза... и Новайската каза отъ Одринската епархия, отъ които да се състави нова епархия съ съдалище въ най-големия градъ на тоя районъ, по името на който да се нарече и епархията. Градътъ Пловдивъ тѣ оставяха пакъ подъ вселенския прѣстолъ, но да може синодътъ на екзархията, ако желае, да има въ него свой метохъ, въ който да се намиратъ двама трима свещеници, за да извършуватъ църковни трѣби, дѣто ги поканятъ, съ позволенieto, разумѣва се на мѣстния канонически архiereй, както правятъ находещитѣ се въ разни епархии светогорски духовници.

Като приели таквъ отговоръ на своята записка шестимата членове отъ приврѣмения български съвѣтъ направили въ слѣдното си заседание съ патриарха и синода му потребнитѣ бѣлѣжки и възражения, но имъ се казало, че трѣба да ги подадѣтъ писмено, което тѣ и сторили съ една записка връчена на 2. ноември.

Въ тая записка нашитѣ съотечественици изразяватъ най-първо крайното си съжалѣние, че великата църква, която била устѣпила въ проекта си отъ 1869. год. всички изброени въ фирмана епархии и кази и на която бѣлѣжкитѣ срѣщу проекта на смѣсената комисија били причина да се даде съ 10. членъ на фирмана право на епархиитѣ съ смѣсено население, да се присъединѣтъ до екзархията, ако двѣ третини отъ населението имъ желаятъ това, сега се повръща и отнима отъ екзархията цѣли двѣ епархии, а именно Кюстендилската и Велешката, и двѣ кази, които съставятъ половината отъ Битолската и Ксантийската епархия, и прѣминува съ мълчанье постановлението за казаното право, дадено на епархиитѣ отъ 10. членъ на фирмана. „Това, казватъ тѣ, ще наскърби и цѣлия български народъ. Българската екзархия, или архиепископия се състави църковно и гражданско, защото българитѣ, живѣещи въ разни епархии, желаятъ да се управятъ отъ своя иерархия. Това право обаче не се никакъ даде отъ църквата на християнитѣ отъ други мѣста, но отъ правителството се призна подъ условие, да се докаже, че сѣ българи и че желаятъ и тѣ да се управятъ отъ своя иерархия. Отъ това естествено слѣдва, че къмъ българската екзархия трѣба да се присъединѣтъ и ония епархии и кази, жителитѣ на които сѣ българи и желаятъ това. Туй призна въ послѣдното си съ насъ заседание и патриаршиятъ синодъ. Но понеже между христия-

нитѣ българи живѣятъ понѣйдѣ и не-българи, на които да не се ще да сж подѣ вѣдомството на екзархията, негово светѣйшество бѣше рѣшилъ отъ себе си, че тая мѣжнотия се отмахва съ приетото отъ църквата и отъ гражданската власть начало: *мнѣнието на мнозинството да рѣшава*. Поради тая мисль негово светѣйшество, като ни каза да му дадемъ бѣлѣжка за епархитѣ и мѣстата, които трѣба да сж подѣ екзархията, прѣпорѣчи ни да имаме прѣдъ видѣ, че екзархията ни трѣба да има граници и че колкото християни ще има въ тия граници, тѣ ще трѣба безразлично да принадлежатъ къмъ екзархията, а колкото оставатъ вѣнъ отъ тѣхъ, ще се отнесатъ къмъ вселенския прѣстолъ. Това много справедливо начало ние всѣкога сме приемали и приемаме и сега още. Но ненадѣйно видѣхме въ бѣлѣжката, която ни даде негово светѣйшество въ отговоръ на нашата, първо че се отнематъ отъ екзархията безъ причина цѣли епархии, отъ сѣщата категория съ отстъпенитѣ; и второ. че и отъ отстъпенитѣ се откъсватъ и запазватъ за патриаршията цѣли градове и села, находящи се въ означенитѣ отъ патриарха граници на екзархията, по причина, че християнитѣ на тия градове и села не били ужъ българи. Тая непослѣдователность, която напространно посочихме на негово светѣйшество, ние излагаме сега и писмено, за да се обсъди отъ него и отъ синода му и отмахне споредъ положеното начало, защото, ако се не съблюдава началото за границитѣ, ще излѣзе, че българи отъ вѣдомството на екзархията ще се управятъ отъ патриаршията, и ония, които сж вѣнъ отъ това вѣдомство, ще зависатъ, по примѣра на първитѣ, отъ синода на екзархията. Като настояваме да се махне речената непослѣдователность и се пазятъ положенитѣ за екзархията граници, ние не игнорираме и нуждата, да се удовлетвори по единъ извѣстенъ начинъ не-българитѣ, находящи се въ границитѣ на екзархията, както и българитѣ, които би останали подѣ вѣдомството на патриаршията.“

Нѣколко дни слѣдъ горната записка на шестимата българи, които водѣха прѣговоритѣ съ патриаршията, Кръстьовичъ написа и изпрати до патриарха отъ името имъ още едно писмо, за да обясни по-добрѣ изложеното въ общата имъ записка и прѣдпази, както самъ казва, отъ неправилно тълкуванѣ патриарха и синода му, които сж показвали, когато разисквали тази записка съ нашитѣ съотечественици, че не я разбирали добрѣ.

Прѣговоритѣ между нашитѣ и патриаршията се продължиха още мѣсецъ слѣдъ тия писмени разяснения, и въ това врѣме не-

годуването между българитѣ въ Цариградъ и провинцията срѣщу това опитване за спогодба все растѣше, при всичко че по желанието на двѣтъ прѣговарящи страни, правителството бѣше внушило на вѣстницитѣ да не пишатъ нищо раздражително по тия прѣговори. Гръцкитѣ вѣстници съобщаваха все благоприятни извѣстия за успѣха имъ и похваляваха патриарха за неговитѣ старания да докара споразумѣние между българитѣ и великата църква. Само най на края нѣкои отъ тѣхъ почнаха да роптаятъ срѣщу него и да го осждаатъ, че това, що вършилъ, било противъ интереситѣ и придобититѣ права на църквата, които били отъ него пожертвувани. Но българскитѣ вѣстници, макаръ и обуздани, не пропускаха случай да възбудятъ съмнѣние въ благоприятния за българитѣ край на прѣговоритѣ. Макаръ и да не имъ се съобщаваше отъ съвѣта нищо за тѣхния ходъ, но тѣ изказваха подозрѣние, че правдинитѣ, които дава на българитѣ султанскиятъ ферманъ, не ще останатъ безъ нащърбение.

Най-послѣ малко по малко излѣзе наявѣ, че патриархътъ съобщилъ на приврѣмения български съвѣтъ единъ новъ проектъ въ замѣна на фирмана и че въ този проектъ той додава до ония епархии, които бѣше имъ отстъпилъ писмено въ края на октомврия, само Кюстендилската, Велешката, Скопската и Охридската безъ Прѣспенската епископия, както и казитѣ Прилѣпска отъ Битолската епархия и Ахъ-челебийска отъ Ксантійската епархия. Съ това само додаване нашитѣ съотечественици очевидно не можеха да се задоволятъ, защото султанскиятъ фирманъ съ означеното въ чл. 10. условие имъ прѣдоставяше много повече епархии. При това новиятъ проектъ на негово светѣйшество съдържаше, че прѣдсѣдателятъ на българския синодъ ще бѣде за пръвъ само пѣтъ най-горниятъ (по приетия въ патриаршията редъ) отъ митрополититѣ на българската областъ, която получава църковно самоуправление, а именно Търновскиятъ, за какѣвто тогава се смѣташе още въ читѣ на патриаршията гъркѣтъ Григори, макаръ и да бѣше отдавна изпѣденъ изъ Търново отъ християнитѣ на епархията българи. Проектътъ опрѣдѣляше, че слѣдъ неговата смъртъ за прѣдседатель или архиепископъ на областта ще се избере не най-горниятъ по чинъ, а най-достойниятъ и способенъ отъ нашитѣ митрополити, като остава за всѣкога негово сѣдалище пакъ Търново, а на мѣстото на новоизбрания архиепископъ ще се избира и назначава отъ областния синодъ другъ архиерей. Патриархътъ допушаше въ проекта си да си избержтъ българитѣ другъ архиерей за архиепископъ, ако не щжтъ

гърка Григория, но тураше условие да остане пакъ той за пръвѣкъ архиепископъ, а послѣ да си даде оставката и да се извади отъ този постъ, като му се даждъ, като на Търновски митрополитъ, всички владишки правдини до деня на изважданъето му. Другитѣ архиереи по епархиитѣ на областта, каквито и да сж, проектътъ оставяше на мѣстата имъ, като ги задължаваше да се покоряватъ на заповѣдитѣ на архиепископа, и вече слѣдъ смъртъта имъ полагаше да се назначаватъ други отъ нейния архиепископъ и синодъ. Болшинството на тѣзи архиереи бѣше все гърци.

Условието да си останатъ въ епархиитѣ всичкитѣ архиереи на областта, назначени отъ патриаршията, а така и нейниятъ архиепископъ да бжде за първо врѣме пакъ гъркътъ Григори, като броещъ се търновски митрополитъ, или да му се заплатятъ всичкитѣ владишки правдини, които му се падатъ откакъ сж се били отrekli отъ него епархиотитѣ му до деня на доброволната му оставка можеше, споредъ настроението на умоветѣ между българитѣ въ онова врѣме, да попрѣчи само по себе си на помиряванъето, за което се толкова стараше правителството, ако дори патриархътъ бѣше се съгласявалъ да приеме напълно 10. членъ на султанова фирманъ, но той не само се отказа отъ това, но и не рачи поне да прибави още нѣкоя и друга епархия къмъ ония, които съдържахше проектътъ му, колкото и да се опитваха нашитѣ да го убѣждатъ да уголѣми числото на тия епархии. Въ послѣдното заседание, станало на 10. декемврия, което сж имали тѣ съ него, той имъ казалъ, въ отговоръ на тѣхното настояване върху това, че и да иска да прибави още нѣкоя епархия, не го оставали синодътъ и нѣкои отъ гръцкитѣ първенци миряни, и за да ги увѣри още повече, че той самъ по себе си би ги задоволилъ, ако не бѣ се боялъ отъ виковетѣ и роптанията на едноплеменицитѣ си, той имъ показалъ единъ гръцки вѣстникъ, който го осжждалъ за направенитѣ вече устъпки и го укорявалъ, че билъ искалъ да прѣдаде на българитѣ цѣла Тракия. Негово светѣйшество билъ имъ още посвѣтвалъ да отидатъ да се помолятъ на нѣкои отъ синодалнитѣ владици и на нѣкои отъ гръцкитѣ голѣмци за да може да се поразширичи още българската църковна област. На това единъ отъ нашитѣ му отговорилъ доста гнѣвно, че българитѣ нѣматъ тая нужда долѣто иматъ царски фирманъ, който ги напълно задоволява, и слѣдъ тия думи поканилъ събратията си да си вървѣтъ. За да не имъ се зловиди това прѣдложение патриархътъ прибавилъ, като ги изпращалъ, че и той ще се моли на синода и на гръцкитѣ

първенци, дано се устжи още нѣкоя епархия. Българитѣ му забѣлѣжили, че иматъ да се оплакватъ още за много други нѣща, а особно, че градоветѣ Пловдивъ и Варна се задържали за патриаршията, което ще бѣде голѣма прѣчка за пълното споразумѣние между двѣтѣ страни.

Тая упоритостъ на гърцитѣ даде още по-голѣма сила на онаа частъ отъ нашитѣ съотечественици, която не гледаше съ добро око опитванията на приврѣмения съвѣтъ за споразумѣние съ патриаршията и която, като имаше прѣдъ видъ злосторствата и злоупотрѣбенията, които е правило гръцкото духовенство въ ущърбъ на българитѣ и като полагаше, че додѣто българитѣ не се изтрѣгнатъ напълно отъ влиянието на патриаршията не може да се очаква доброто, което сж подирили съ исканието си да се самоуправляватъ църковно, бѣше равнодушна къмъ единството на църквата и дори прѣдпочиташе сжжсването на всѣкакви църковни връзки между българи и гърци. За тѣхъ важното бѣше да се не пожатватъ въ нищо правдинитѣ, еднажъ дадени на българския народъ съсъ султанския фирманъ, таче щѣло да стане поради упорството на патриаршията разцѣпение за нѣкое врѣме между българската църква и гръцкитѣ, тѣ се не грижеха много. Отъ тази категория умове имаше и въ приврѣмения съвѣтъ, както между мирскитѣ така и духовнитѣ негови членове. Тѣ се намираха и повсѣдъ другадѣ. Дори нѣкои отъ тая категория люди отиваха до тамъ (каквото Тод. Икономовъ), че проповѣдваха въ печата, че трѣба да стане схизма, т. е. сжжсване всѣкакви връзки съ патриаршията, и че въ тая схизма е спасението на българитѣ. Подъ тѣхното влияние отъ общинитѣ постоянно се изпращаха въ приврѣмения съвѣтъ протести срѣщу прѣговоритѣ му съ патриаршията. Съвѣтътъ, който правѣше тия прѣговори главно по заповѣдта на правителството, трѣбаше да отговори на тия протести и да оправдава дѣйствиата си. Но чашата на търпението между нашитѣ съотечественици се пълнѣше все повече, като ставаше все по-явно, че краятъ на прѣговоритѣ не ще бѣде удовлетворителенъ за тѣхъ. Отговорътъ, който даде на нашитѣ патриархътъ въ заседанието на 10. декемврия и който тутакси се разгласи отъ печата, при негова послѣденъ проектъ, съ който се оставяха и занапрѣдъ гръцкитѣ архиереи по епархиитѣ въ България, докара необикновено раздражение. Цариградскитѣ българи на тѣпи се затевоха въ Ортакьой да подадѣтъ протестъ срѣщу споразумѣването на приврѣмения съвѣтъ съ патриаршията. Въ този протестъ, покритъ съ многобройни подписи, тѣ заявиха на съвѣта, или комисията,

както се той виеаше, че той отстъпилъ отъ пътя, по който трѣбаше да върви; че ако той не прѣстане да работи за споразумѣние съ патриаршията върху друга основа, освѣнъ фирмана, тѣ ще оттеглятъ отъ него довѣрието и пълномощието си, а онова, което би направилъ той безъ тѣхно знание, ще смѣтатъ за нищо. Тѣхното довѣрие, казваше се при това въ протеста, ще иматъ занапрѣдъ само народнитѣ владици. Този протестъ се поднесе на 17. декемврия.

Кръстьовичъ, като членъ отъ съвѣта, който най-добрѣ разбираше, какъ трѣбаше да постѣпятъ българитѣ въ това състояние, до което бѣше доведенъ въпросътъ за българското църковно самоуправление, и който имаше искрено желание да се учреди това самоуправление въ споразумѣние съ великата църква и за това се подозираше отъ нѣкои като да бѣше готовъ да пожертвува за това споразумѣние интереситѣ на българския народъ, доста обезпечени съ фирмана, се зе да обясни въ този день, че онова, което се е вършило отъ привременния съвѣтъ, се е вършило така, както се е изисквало отъ самата работа, и че съвсѣмъ напразно се тревожи народътъ и се прѣскатъ слухове, че ужъ той и нѣкои отъ събратията му членове на съвѣта били готови да продадѣтъ народа, „Откакъ сме захванали, каза той, да ходимъ при патриарха по заповѣдъ на правителството, непрѣстайно се говори по вѣстниците и между нашитѣ въ Цариградъ съотечественици, че сме имали ужъ намѣрение да продадемъ народа и да нарушимъ правдинитѣ му. Ние търпѣхме и още ще търпимъ, защото съвѣстътъ ни е чиста. Защо, казватъ, да ходимъ при патриарха, когато имаме въ рѣцѣтъ си царския фирманъ? Нека размислимъ върху това. Като излѣзе фирманътъ, правителството ни позволи да направимъ уставъ, за разискване на който послѣ свикнахме народни прѣдставители. Правителството обаче не рачи отпослѣ да потвърди устава. Ние му подадохме прошение за избиране екзархъ. Слѣдъ смъртъта на Али-паша ние подадохме и на новия везиръ други писма съ молба, да ни позволи да положимъ въ дѣйствиe фирмана. Негово височество въ отговоръ ни каза, че новиятъ патриархъ обѣщалъ, какво ще свърши тая работа, та за това ни съвѣтва да го приближимъ. Какво трѣбаше да направимъ, когато всичката наша надежда бѣше на правителството? При това, като ходѣхме при патриарха, ние друго намѣрение нѣмахме освѣнъ да вървимъ съгласно съ фирмана, безъ да го питаме, разумѣва се, да ли той признава тоя фирманъ или не. Ние знаемъ много добрѣ, че патриархътъ не ще и не може да ни даде всичко; но имаме надежда, че правителството не ще ни онеправдае. Слѣдъ това

Кръстьовичъ, като изложи хода на прѣговоритѣ между извѣстнитѣ членове отъ българския съвѣтъ и патриаршията, сирѣчь какво е искалъ съвѣтътъ чрѣзъ тия членове и какво е прѣдлагала патриаршията, заключи, че съвѣтътъ въ тия прѣговори нито най-малко не е показалъ, че се съгласява да се наруши фирманътъ и че слѣдователно напразно става вълнение въ народа.

Кръстьовичъ обясни и на лицата, които влѣзоха въ заседанието на съвѣта съ протеста, че никакво прѣдательство не е ставало и нѣма да стане, и че сжщиятъ фирманъ задължава българитѣ да се споразумѣятъ за нѣкои нѣща съ патриарха. Успокойваха ги и владичитѣ Иларионъ Магариполски и Иларионъ Ловчански като ги увѣряваха сжщо, че никой отъ членоветѣ на съвѣта не работи противъ доброто на народа, че нѣма никакво основание да се мисли, че едни членове отъ съвѣта имали доброто на народа, а други не го имали.

Шумното заявление, което сториха цариградскитѣ българи на 17. декемврия, бѣше подбудено съзъ знанието на нѣкои отъ членоветѣ на съвѣта. Чомаковъ, който постоянно съперничеше съ Кръстьовича и който по своитѣ убѣждения бѣше противъ правенитѣ прѣговори, бѣше душата на движението противъ тия сношения съ патриаршията. Съ него вървѣше и Христо П. Тълчилеща, който не чувствувахе и не разбираше доброто, което имаше сама въ себе си мирната развръзка на разногласието съ патриаршията. Къмъ тѣхъ клонѣха по-вече или по-малко и нѣкои отъ владичитѣ, които като гледаха, че патриаршията отъ желание да заварди несправедливо присвоеното и да послужи на елинизма въ неговитѣ мечтания за величие, не се срамувахе да се отклонява толевова очевидно отъ духа и правилата на църквата, бѣха изгубили търпение и искаха безъ съгласието на патриарха да турятъ въ дѣйствиѣ фирмана, на който постановленията бѣха, както е извѣстно, напълно съобразни съ канонитѣ.

При такова разположение на умоветѣ между владичитѣ и свѣтскитѣ членове на приврѣмения съвѣтъ, което намираше отгласъ както въ епархитѣ, така и въ Цариградъ между всички речи интеллигентни българи, въ послѣднитѣ дни на декемврия между цариградскитѣ българи се нагласи да се пристъпи до туряне въ дѣйствиѣ на султанския фирманъ безъ да се гледа, че патриаршията не е съгласна съ всички негови постановления и че не го признава. Първата стѣпка затова трѣбаше по тѣхно мнѣние да бѣде службата на владичитѣ въ църквата ни на Фенеръ, която имаше да

покаже на всичкия свѣтъ, че българската иерархия се възобновява пакъ самостоятелна и независима отъ патриаршията, каквото си е била прѣди врѣме.

Но прѣди да се тури въ изпълнение тоя планъ, цариградскитѣ българи смѣтнаха за добръ да разузнаятъ сами, какъ гледа правителството на прѣговоритѣ между патриаршията и приврѣмения свѣтъ и мисли ли то да поддържи издадения отъ него фирманъ. Съ тая цѣль тѣ занасятъ свои и изпратени отъ вънъ прошения до везира, въ които се исказва молба да се запази царскиятъ фирманъ, който билъ нарушенъ въ тия прѣговори, и да имъ се дозволи частъ по-скоро да нареджѣтъ църковнитѣ си дѣла по него. Тия прошения прѣдстави на садразама една петочленна депутация на връхъ новата 1872. година. Въ депутацията влизаха двама души отъ страна на цариградскитѣ българи, отъ които единътъ бѣше П. Р. Славейковъ, редакторъ на *Македония*, и трима още отъ прѣдставителитѣ на смѣсенитѣ епархии. Везирътъ като разумѣлъ, за какво нѣщо е молбата, увѣрилъ депутацията, че фирманътъ нѣма съ нищо да се наруши, но че самъ той билъ заповѣдалъ да се завържатъ прѣговоритѣ съ патриаршията съ цѣль, да се опрѣдѣли между странитѣ неопрѣдѣленото въ фирмана, и че ако патриархътъ направи пакъ нѣкои жжотии за споразумѣнието, той ще му каже открито, че ще позволи на българитѣ да турятъ въ дѣйствиe фирмана. Везирътъ очевидно искалъ да успокои депутацията. Отъ думитѣ му за прѣговоритѣ депутацията не останала обаче много задоволена. Въ всѣки случай тя си направила заключение, че по-добръ би било да се прѣвжснатъ тия прѣговори.

Народното желание да се тури въ дѣйствиe фирманътъ и да служатъ народнитѣ владици литургия въ единъ отъ прѣдстоещитѣ велики празници не ослабна и слѣдъ това, което бѣ чула отъ садразама речената депутация, и рѣшението което бѣха зели нашитѣ съотечественици, остана неразклатено отъ думитѣ му. Намисленото служение на архиереитѣ имаше да се извърши на Богоявление. За да се покаже, че то се върши по настоянието и желанието на народа, на 5. януария отиватъ въ Ортакой около 200 души българи, зематъ съ кочии прѣосвещенитѣ владици Панарета Пловдивски, Илариона Ловчански и Илариона Макариополски и ги довоздатъ въ българската църква на Фенеръ, дѣто отъ по-прѣди се бѣ събралъ многоброенъ народъ. Тукъ се поисва отъ тѣхъ да служатъ на другия день. Тѣ се съгласиха, но казаха, че трѣба затова прѣдварително да се изиска, както прѣдписватъ църковнитѣ правила

и както иска и фирманътъ, патриарше разрѣшение. Одобри се да отиде при патриарха прѣдседателятъ на българския архиерейски съборъ Иларионъ Ловчански. Съдруженъ отъ двѣ свещени и нѣколко мирски лица той отива вечерята по два и половина часътъ по турски въ патриаршията да иска това разрѣшение. Патриархътъ си билъ вече легналъ, но по настояние на българския владика, който казалъ, че е дошълъ по дѣло много важно, той се принудилъ да стане и да го приеме. Ловчанскиятъ архиерей му съобщилъ, че той е дошълъ да моли негово светѣйшество отъ лицето на българскитѣ владии въ Цариградъ и на нѣкои отъ първенцитѣ да позволи да служатъ на утрето тия владии въ българската църква литургия. Патриархътъ не се съгласилъ на това толкозъ повече, че Ловчанскиятъ владика искалъ дозволенieto не само за него си и за Панарета Пловдивски, но и за Илариона Макариополски, който бѣше извѣрженъ отъ патриаршията. Понеже пратениятъ български владика изисквалъ настоятелно патриаршето разрѣшение, като показвалъ, че има нѣколко стотинѣ души събрани на българската църква, които го чакатъ съ нетѣрпѣние да се завърне и да имъ донесе положителенъ отговоръ, негово светѣйшество счелъ за потрѣбно да свика още прѣзъ нощта синода за обсъждане това странно за него исканье на българскитѣ архиереи. Патриархътъ помолилъ Ловчанския владика да почака малко въ протосингелската стая, за да чуе и занесе на народа рѣшението на синода. Синодътъ се събралъ и далъ отрицателенъ отговоръ.

Прѣди нѣколко седмици патриархътъ бѣше извѣщавалъ Пловдивския и Ловчански владии, които не бѣха още извѣржени, че тѣ могатъ да служатъ въ една отъ църквитѣ въ Орта-кьой, и по-послѣ бѣше ги пованилъ да служатъ на Рождество Христово съ него наедно въ патриаршеската църква, но съ условие да оттеглятъ по-напрѣдъ оставкитѣ си, които бѣха тѣ дали прѣди нѣколко години на патриаршията за да заявятъ, че прѣставатъ да сж нейни служилци. Нашитѣ владии не приеха това условие, и службата имъ съ патриарха не стана. Тогава негово светѣйшество даваше съгласието си да служатъ, съ него или сами, българскитѣ неизвѣржени още владии, като мислѣше, че съ тая снизходителностъ ще ги привлѣче и че ако тѣ се съгласятъ да служатъ съ реченото условие, ще станатъ пакъ патриаршески и българската църква ще остане безъ архиереи. Съ тази сжщата цѣль той пригрѣщаше и цалуваше, като свои брати во Христѣ, българскитѣ владии, когато се срѣщаше съ тѣхъ. Прѣстарѣлиятъ патриархъ хитруваше тогава и мислѣше,

че хитростта му не ще се осѣти. Сега обаче като се искаше отъ него по църковния обичай да разрѣши безусловно на българскитѣ архиереи да служатъ въ собствената си църква (която се намира въ епархията му), като на архиереи отъ една друга, самостоятелна църква, той не се съгласи на това, защото инакъ щѣше да се смѣта, че той признава тая църква за самоуправна, както и другитѣ независими църкви, нѣщо което великата църква упорно отказваше. Негово светѣйшество виждаше обаче, че българскитѣ архиереи, слѣдващи волята и желанието на народа си, ще извършатъ божествената литургия, и за да ги възпре, въ сѣщата нощъ извѣсти министра на външнитѣ дѣла и изповѣданията Серверъ-паша, че българитѣ го обезпокоявали и изисквали отъ него нѣща невъзможни. Серверъ-паша незабавно прати по 7 часѣтъ мюхюрдарина си да съобщи на българитѣ да не правятъ „никакво досаждане на патрикь ефенди“. Мюхюрдаринътъ отишълъ прѣзъ нощта при Хр. Тѣпчилеща и му казалъ отъ името на министра да употреби влиянието си за да се възпре службата на архиереитѣ. Тѣпчилеща, съгласенъ напълно съ движението, далъ на пратеното отъ министра лице да разбере, че не е лесно да се отвърне единъ народъ отъ това, що е намислилъ да направи по религията си. Мюхюрдаринътъ отишълъ въ патриаршията и съобщилъ на патриарха, че не може да възпре службата, защото „не прилича да се потѣпче исканието на толкова народъ.“

Турцитѣ и не можеха да разумѣятъ изеднжжъ, защо ще е толкозъ прѣдосъдно исканьето на българитѣ да се помолятъ въ църквата си заедно съ владичитѣ си. На другия день, Богоявление, Пловдивски Панаретъ, Макариополски Иларионъ и Ловчански Иларионъ, които бѣха, както се каза по-горѣ, дошли на българската църква още въ навечерието, служиха въ нея тържествено литургия всрѣдъ многоброенъ народъ, който видимо бѣше зарадванъ, че отъ толкова врѣме очакваното служене на отечественитѣ му владичи се извърши най-послѣ.

Въ истия день се написа и се занесе на везира единъ адресъ, въ който се изказваше благодарността на народа, че се оставилъ свободенъ да се помоли Богу заедно съ архипастиритѣ си и да направи молитва за султана. Депутацията, която го занесе, била приета благосклонно отъ садразама, който изказалъ задоволството си за тая мирна постѣпка на българитѣ.

Слѣдъ два дни тримата служивши владичи отидоха и сами да се прѣдставятъ на везира, съдружени отъ трима членове на съвѣта,

д-ръ Ст. Чомаковъ, Георги Чалооглу и Хр. П. Тъпчилеща. Тѣ казали, че извършили свещената служба по редътъ на вѣрата си и възнесли молитва за здравieto на султана. Везирътъ, който още не проумѣваше добръ значението на тая служба, извършена противу волята на патриарха, имъ прѣпоръчилъ да се въздържатъ отъ шумни заявления и отъ всичко, което може да произведе безредица. Послѣ имъ заръчалъ да отидатъ за послѣденъ пътъ при патриарха безъ да споменуватъ нѣщо за прѣговоритѣ между него и българитѣ, но просто да го попитатъ, приема ли фирмана тѣй, както си е, безъ всѣко прѣиначаване. Съгласно съ тази заповѣдъ Пловдивски Панаретъ и Ловчански Иларионъ, съдружени отъ Георгаки Чалоолу, ходиха да видятъ патриарха, но негово светѣйшество имъ извѣстилъ чрѣзъ архиdiaконътъ си, че е занетъ. Подиръ два дена тѣ отидоха при него още еднажъ, но патриархътъ пакъ ги не прие. Българскитѣ владци извѣстиха везира за тоя отказъ на негово светѣйшество чрѣзъ капукехаята си Захария Гюровъ. „Ако той ги не приема, отговорилъ на капукехаята садразамътъ, азъ ги приемамъ“. Тоя отговоръ, съобщенъ отъ Гюрова въ събранието, което направиха въ Ортакой въ истия день мнозина отъ по-първитѣ българи, които напълно одобряваха службата на архиереитѣ, биде посрѣшнатъ съ громки ржкоплѣскания и викове „да живѣе“.

Между това Иларионъ Ловчански служи на 9. януария, недѣля, пакъ литургия, безъ да потърси прѣдварително разрѣшение отъ патриаршията, и ржкоположи единъ дияконъ, нѣщо което бѣше натъкмено да покаже, че българската иерархия дѣйствува вече като самостоятелна, и нѣма нужда за съществуванъето и дѣйствиата си отъ нѣкоя друга църковна властъ.

Но възгледитѣ на патриаршията, които до тогава не бѣха още обстоятелно извѣстни на Портата, не се забавиха да пристигнатъ и да произведатъ неблагоприятно за българитѣ впечатление въ правителственитѣ кръгове. Слѣдъ нѣколко съвѣщания въ патриаршия синодъ, въ които зели участие и нѣкои отъ по-прѣднитѣ гръцки първенци, патриархътъ изпрати на 10. януария до великии везиръ относително постѣпката на българскитѣ владци на Богоявление единъ такриръ, подписанъ и отъ всички членове на синода. Въ тоя такриръ той, като излагаше по своитѣ възгледи надълго и широко обстоятелствата, въ които се извърши тая постѣпка, искаше отъ везира 1) да се разтури българския църковенъ съвѣтъ въ Ортакой и да се отдалечатъ отъ Цариградъ тримата български архиереи, Пловдивски Панаретъ, Ловчански Иларионъ и Макарио-

полски Иларионъ, като дързки нарушители на установения църковенъ редъ и 2) да се забрани за напредъ всѣко свещенодѣйствие на българскитѣ свещеници, които участвуваха въ службата на тримата архиереи.

Чакъ като стигна този патриарши такриръ на Портата и се тамъ прочете, турцитѣ разбраха значението на архиерейската литургия, извършена въ българската църква безъ патриарше съизволение, и нашитѣ владци бидоха въ истия день мърмрани отъ Серверъ-паша, министъра на външнитѣ дѣла, който бѣше дозелъ още и устно отъ гръцкитѣ първенци голѣмината на тѣхното църковно прѣстѣпление въ очитѣ на патриаршията. Великиятъ везиръ, който на 10. януария бѣше приемалъ нѣкои отъ българскитѣ владци и бѣше одобрилъ тѣхното прѣдложение да му се поднесе такриръ за избиране на екзарха, както и да се изпратятъ окръжни писма, въ които да се съобщи на народа въ българскитѣ епархии послѣдното движение на съотечественицитѣ му въ Цариградъ и да му се прѣдадѣтъ съвѣти за умѣреностъ и тишина, на другия день, 11. януария, когато му се поднесълъ речениятъ такриръ, той, като бѣше вече чель оплакването на патриарха, изрекълъ срѣщу българитѣ горчиви мърмрания и осѣдилъ послѣдната имъ постѣпка като голѣмо безчинство. Въ сѣщото врѣме той строго заповѣдалъ да не смѣе нито единъ български владика да служи литургия безъ позволения му. Нашитѣ българи трѣбаше да му подаватъ особно прошение, съ което да обяснятъ и оправдаятъ службата на архиерейскитѣ си. Въ това прошение се показваше, какъ поради упорството на патриаршията да върне на българитѣ правдинитѣ, които имъ бѣ едно врѣме отнела, стана скѣсванието връзкитѣ между тѣхъ и нея и какъ като се породѣ чрѣвъ извържението на българскитѣ владци нѣкое си религиозно раздѣпение между двѣтѣ страни, макаръ че царскитѣ ферманъ призна най-послѣ правдинитѣ на българитѣ и възстанови тѣхната църква, владцитѣ сѣ се въздържали до сега отъ свещенодѣйствие, отъ уважение къмъ желанието на царското прѣвителство да се рѣши разпрята съ примирение; но когато патриаршията прѣзрѣ и самия царски фирманъ и показа, че гледа на търпението на българитѣ като на признание законността на юрисдикцията ѝ надъ тѣхъ, тѣ били принудени да ѝ покажатъ на дѣло, че „българската църква сѣществува канонически“ и че тя може да извърша дѣйствия, като самостоятелна църква, безъ да чака одобрение отъ цариградската патриаршия. Въ заключение подписалитѣ прошения молѣха везира да се оставятъ българскитѣ

владици свободни да извършват своите църковни длъжности без да бъдат принуждани да се съобразяват съ незаконните притеснения на патриаршията.

На 12. януария патриаршията прибърза да свика голѣмо събрание, въ което освѣн синода и смѣсенія съвѣтъ присѣдствували около 40 души други още миряни и духовни. Цѣльта на свикването му бѣше да размисли, какъ трѣба да се постѣпи слѣдъ това, що направиха българитѣ на 6. януария. Като се отворило събранието патриархътъ разказалъ исторiята на българския въпросъ дори до послѣднитѣ му фази, послѣ се чель неговитѣ таκριрь до Портата отъ 10. януария и нейниятъ отговоръ върху него. Въ отговора на Портата се казвало, че тя се е разпоредила да стане разслѣдване върху приключението на 6. януария въ българската църква и резултатътъ ще събщи на патриаршията, но че подобни приключения не ще се повтарятъ зананрѣдъ, ако се не „бави още умиряването сърцата на българитѣ, съгласно съ високото рѣшение“. Тая фраза отъ тезкерето на Портата обърнала вниманието на събранието и върху нея станало дълго разискване. Едни ѣ придавали значение благоприятно за патриаршията, а други я тълкували въ смисълъ, че високата Порта е приготвила вече едно рѣшение на въпроса. Както и да е, събранието рѣшило най-послѣ слѣдното: 1) да се изпрати едно окръжно на гръцки и български, въ което да се изясни поведението на българскитѣ прѣдставители, които били нарушили вече всички църковни постановления и въвеждатъ схизма въ източната църква, и да се съвѣтѣва българскитѣ народъ да отфърли тѣхното противухристиянско дѣло и да прибѣгне въ обятията на майка си църквата, която е готова да удовлетвори неговитѣ законни желанія; 2) да се помоли още еднажъ високата Порта да земе въвъ внимание писаното въ патриаршия таκριрь и да отдалечи отъ Цариградъ тримата български архиереи, както и да забрани всѣко священодѣйствиe въ българскитѣ църкви на свещеницитѣ, които сж зели участие въ службата имъ. Въ събранието нѣкои си прѣдлагали да обяви църквата, че тя, като е така строга къмъ виновнитѣ въ нарушението на узаконения редъ, е обаче всѣкога готова да изслуша и удовлетвори законнитѣ искания на българитѣ, а това може да стане само по мнѣнието на единъ вселенски или помѣстенъ съборъ, но болшинството отфърлило това прѣдложение, като възразило че сега работата е за постѣпката отъ 6. януария и че само слѣдъ нейното осжжданье отъ българския народъ може да се влѣзе въ нови прѣговори съ него.

Съгласно съ рѣшението на това голѣмо събрание, съставено отъ видни духовни и свѣтски лица, на 15. януария се събира въ патриаршията голѣмъ архиерейски съборъ, състоещъ отъ четирма вселенски патриарси, отъ които трима прѣждебивши, а именно, отъ сегашния Антимъ VI., който ималъ и мнѣнието на прѣждебившия Антимъ, називанъ Византийски, отъ прѣждебившия Григория VI., който ималъ мнѣнието и на прѣждебившия Кирила, и отъ 18. архиерея, между които е билъ и българинътъ Врачански Паиси. Този съборъ, като не могълъ да свърши дѣлото си на 15. януария, продължилъ заседанието си и на другия день, 16. януария, день недѣленъ. Очевидно бѣше, че единъ таквъ съборъ, който не бѣше друго, освѣнъ самата патриаршия, на широко прѣдставяна отъ самитѣ иерарси, не можеше да погледне безпристрастно на единъ въпросъ, въ който самитѣ му членове сж били въ висока степенъ заинтересувани, особно като е мислилъ, че съ своето духовно оръжие той ще удари въ самия му коренъ враждебното движение на българитѣ. Той прочее рѣшилъ, Панаретъ Пловдивски и Иларионъ Ловчански да бждатъ лишени отъ архиерейския имъ санъ, или както се обикновено говори, да бждатъ извѣргнати отъ чина имъ, както и свещеницитѣ, които сж служили съ тѣхъ, а Иларионъ Макариополски, като вече еднажъ извѣрженъ, да бжде отлъченъ отъ църквата. Това извѣржение и това отлъчване на другия день се прочетоха съ голѣма тържественостъ първо въ патриаршата църква, въ присѣствие на патриарха и на другитѣ архиереи, а послѣ и въ всички други цариградски църкви, и се изпрати, прѣведено и на български, по всички епархии, гръцки и български, съдружено съ особно патриарше послание. Въ уменомрачението си патриаршията го съобщи като актъ отъ голѣма важность и на другитѣ самостоятелни църкви, гръцки и не гръцки, безъ да прѣмисли, че то единъ день ще послужи като ново доказателство за нейното пристрастие и заслѣпление. Въ акта на извѣржението се запрѣщаваше на всѣки християнинъ сношение съ извѣрженитѣ, подъ страхъ на вѣчно отлъчване отъ Господа вседържителя. Слѣдъ извършването на този актъ, толкова срамотенъ за подписалитѣ го, патриархътъ Антимъ VI., съдруженъ отъ трима синодални владици, отиде на 21. януария да споходи великия везиръ, както и министѣра на външнитѣ дѣла, съ цѣлъ да разумѣе, какъ ще постъпи по-нататѣкъ правителството съ българскитѣ лишени отъ санъ владици, отъ които единъ отлъченъ отъ църквата. Въ това свиждане патриархътъ чулъ отъ устата на първия ми-

нистъръ, че правителството скърби, за дѣто българскитѣ архиереи направили на 6. януария такава противна на приетия въ църквата редъ постѣпка и е zelo вече надлежитѣ мѣрки за наказанието имъ, но че, отъ друга страна то е увѣрено въ примирителния духъ на църквата и въ готовността на патриарха и на синода да се погрижатъ за доброто на нейнитѣ чеда, и за това надѣе се, че тѣ ще сторятъ потребното за окончателното рѣшение на въпроса. Негово светѣйшество побързалъ да забѣлѣжи срѣщу тия думи, че църквата вече е направила за удовлетворение на българитѣ щото ѝ е било възможно да направи безъ нарушение на свещенитѣ канони и правдинитѣ на патриаршия тронъ и че сега остава на правителството да заварди тия правдини отъ по-нататѣшни потѣпквания. Везирътъ отговорилъ, че грижата за наказанието на виновнитѣ български архиереи е възложена върху министра на външнитѣ дѣла, Серверъ паша.

Патриархътъ, като излѣзълъ отъ садразама, тръгналъ къмъ кѣщата на Серверъ паша, за да узнае по-точно наказанието, което ще се наложи на българскитѣ владыци, но като дошълъ до нея, казали му, че министърътъ разпитва сега тримата български владыци за противуканоническата имъ постѣпка. Негово светѣйшество се върналъ въ патриаршията съ синодалнитѣ архиереи, които го съдружавали, видимо уснокоенъ.

Махмудъ паша, като зане садразамския постъ, не веднѣжъ заяви, че той ще бѣде къмъ всички справедливъ. Той казваше и на българитѣ, че султанътъ му е възвѣрилъ управлението на държавата да отдава всѣкому справедливостъ и да поддържа навсѣдъ правата страна и че той така ще постѣпва и по грцко-българската разпра. Той бѣше си съставилъ вече понятие за пѣтя, който ще слѣдва по българския въпросъ. Той бѣше разсѣдилъ, че е добръ да остави отпърво странитѣ да опитатъ, да ли не ще могатъ да се споразумѣятъ помежду си. Въ случай че тѣ се не споразумѣятъ, си мислѣше Махмудъ паша, правителството ще се намѣси и турѣ край на неспоразумѣнието имъ съ думата си. Той не искаше да продължава системата на прѣдшественника си. Аали паши да опитва постоянно като него всѣкакви начини и срѣдства, за да ги накара да се съгласятъ. Той не смѣташе важно нѣщо, че, ако правителството наложи на патриаршията своето рѣшение, тя ще протестува и ще се оплаква всѣкому и всѣкѣдъ, че то, власть свѣтска и при това не християнска, се намѣсило въ църковни въпроси, които навсѣдъ се рѣшаватъ изключително отъ църковни власти, както бѣше

направила тя, когато прѣди двѣ години се издаде султански фирманъ, при всичко че този фирманъ не бѣше друго освѣнъ неинъ собственъ проектъ. Той искаше да бѣде справедливъ, и не проумѣваше, защо еднакъ като фирманътъ не е друго, освѣнъ собственъ проектъ на патриаршията, той да се не изпълни, а да се търпи и чака докль се споразумѣятъ за приложението му двѣтъ страни, както правѣше Аали паша, който прѣдпочиташе да се бави още неопрѣделено врѣме окончателното рѣшение на въпроса, отколкото да се увеличи раздорътъ и наруши още повече църковниятъ миръ между българи и гърци. Той не промѣни мисльта си и когато българскитѣ владци сгрѣшиха съ своеволната си постѣпка на 6. януария, както очакваше патриаршията, която смѣташе да извлѣче не малка полза отъ погрѣшката имъ и да спъне за дълго врѣме благоприятния за българитѣ вървежъ на разпратъ. Той бѣше рѣшилъ, като разумъ грѣшката на българскитѣ владци, да ги накаже за нея, но отъ друга страна да изиска и отъ патриарха да направи отъ своя страна щото се пада. По негова порѣчка министрътъ на външнитѣ дѣла вика на 19. януария тримата български владци да ги разпита, какъ е станало тѣ да се рѣшатъ да служатъ литургия въ българската църква въпрѣки волята на патриарха. Бѣше наредено разпитътъ да стане въ присѣствие на четирма отъ членовѣ на приврѣмения съвѣтъ, които не одобряваха тая постѣпка, за да се разбере по-добрѣ, кой е кривиятъ за службата на 6. януария. Владичитѣ отговаряли при разпита, че тѣхъ ги принудилъ народътъ да служатъ. Пашата попиталъ, кои сж тѣзи, дѣто сж ги принудили, и искалъ да му посочатъ поне двѣ три лица, за да се накажатъ за това безчинство. Владичитѣ твърдили, че отдѣлни лица не могатъ да посочатъ и че ако нѣкой е виноватъ, то е всичкиятъ народъ, който искалъ отъ тѣхъ да служатъ. Слѣдъ това дознание, отъ което се виждало, че владичитѣ като не посочватъ никое лице, сами зематъ на себе си вината, тѣ били отпуснати да отидатъ дома си, но на другия денъ вечерътъ приели заповѣдъ отново да се явятъ на утрето при министра. Като се явили пакъ, Серверъ паша ги поканилъ най-напрѣдъ да закусатъ у него, слѣдъ което имъ обявилъ, че по заповѣдъ на султана тѣ трѣба да се отдалечатъ за десетина дни отъ Цариградъ, като сж имали непрѣдпазливостъта самоволно да нарушатъ приетия въ църквата редъ. Той ги обаче увѣрилъ, че българскиятъ църковенъ въпросъ скоро ще се свърши благоприятно за тѣхъ, и тѣ пакъ скоро ще се върнатъ. Слѣдъ тия думи тѣ зели отъ него сбогомъ и излѣзли съдружени отъ единъ

чиновникъ, да идатъ на парахода, съ който имаше да тръгнатъ за Измидъ, дѣто щѣха да останатъ нѣколко дни въ заточение ради вината си.

Извѣстието за отиванъето на българскитѣ владици въ Измидъ на заточение се разчу изеднажъ между нашитѣ съотечественици въ Цариградъ, които разумѣха, че то се прави по исканъето отъ патриаршията. Събра се незабавно народъ при българската църква, и нейнитѣ врати, външни и вътрѣшни, както и балконътъ на метоха срѣщу нея, се покриха съ жалѣйка, въ знакъ че народътъ се лишава отъ любимитѣ си архипастири. На другия день, недѣля, дохожда на църквата още повече народъ, едно поради жалното извѣстие, а друго да се черкува. Но тука той се научва още, че на самитѣ свещеници, които до сега невъзбранно си служеха въ църквата, било забранено да свещенодѣйствуватъ поради служенъето имъ на 6. януария съ владицитѣ и за това въ този день въ църква не ще се служи. Тогава всичкото множество потегля къмъ високата Порта да се оплаче на везира за тази несправедливостъ, като зема съ себе си и двѣ прошения, отъ които едното обясняваше, защо българскитѣ архиереи сж имали право да служатъ литургия въ църквата безъ да питатъ патриарха, а другото съдържаше молба да се върнатъ тѣ отъ заточението. Везирътъ като видѣлъ това множество, заповѣдалъ то да се разиде и да останатъ само троица четворица души да чуятъ рѣшението му, което ще имъ се каже, кога се затвори министерскиятъ съвѣтъ, който тогава се намиралъ на заседание. Народътъ, като чулъ това, се разотигна. Послѣ на четворицата души било казано, че на патриарха било вече съобщено, че или трѣба да приеме фирманътъ, или правителството ще заповѣда неговото приложение. И наистина везирътъ бѣше изпратилъ на другия день слѣдъ заточението на българскитѣ владици мюстешарина отъ министерството на външнитѣ дѣла, Александра Кара-теодори, и четворица отъ умѣренитѣ членове на приврѣмения български съвѣтъ, които неодобряваха постѣпката на българскитѣ владици, да съобщятъ на негово светѣйшество, че той трѣба безъ друго да приеме султанския фирманъ въ оная форма,¹⁾ която му била дадена отъ високата Порта, и така да се рѣши работата и съ одобрението на църквата; или ако не, правителството ще упълномощи българитѣ да го приложатъ и безъ неговото съгласие. Садразамътъ изпратилъ именно тия българи, за да улесни на патри-

¹⁾ Садразаминътъ бѣ намислилъ да рѣши мжнотията описително епархитѣ съ предложение да зематъ петъ отъ спорнитѣ епархии гръцитѣ и петъ българитѣ.

аршията приемането на фирмана съ видоизмѣненіята, които намислилъ за примирение на двѣтъ страни. Той прати и въ недѣля и въ понеделникъ до патриарха Александра Каратеодори, както и други нѣкои лица изъ сановниците на Портата и изъ по-знатнитѣ гърци, да му даждъ да разумѣе, че правителството, еднажъ като е изпратило на заточение българскитѣ владци и забранило на българскитѣ свещеници да служатъ въ българската църква, иска и отъ патриаршията да направи отъ своя страна онова, щото е длъжна, и да приеме фирмана. Такъвъ съвѣтъ даваше на патриарха чръзъ първия си драгоманинъ и руското посолство. Портата му прѣдложи още да не остави българската църква затворена, а да одобри единъ отъ петтъ български попове, на които имената сж му били дадени, да служи въ нея. Негово светѣйшество искалъ да иде въ патриаршията нѣкой отъ тия свещеници, да му се провѣрятъ свидѣтелствата, но като не се явилъ нито единъ до навечерието на празника св. Григори (25. ян.), той изпрати да служи вечерня секретарьтъ на синода си ирхимандрита Доситея, когото българитѣ не приеха. За по-главното обаче и сжщественото, т. е. за онова, щото искаше отъ него Портата за фирмана, той не даваше рѣшителенъ отговоръ. Чакъ на 25. януария, когато садразамтъ бѣ дозволилъ да служи въ сжщия день въ българската църква единъ посоченъ нему отъ българска страна свещеникъ, т. е. слѣдъ тридневно съвѣщание и размишление въ синода, патриархътъ рѣшилъ да каже нѣщо по-опрѣдѣлено и за това, безъ да се обръща до правителството, той повика при себе си четворицата българи, които били ходили при него на 23. януария, мюстешарина Каратеодори, т. е. Гаврила Кръстьовичъ, хаджи Ниволи Минчооглу, Д. Гешоглу и Ст. Камбуровъ. Като прѣмислили, че той е поискалъ прѣдварително да се разговори съ тѣхъ по новото прѣдложение на везира, та тогава да се изкаже самъ върху него, тѣ отишли при негово светѣйшество, но били не малко очудени, като чули отъ него, че се рѣшило въ синода да се събере, подиръ 13. дни, а именно на 6. февруария, главно народно (гръцко) събрание и, каквото това събрание намѣри за добро да се направи, това и ще стане. „Ще рече светѣйши, забѣлѣжилъ му Кръстьовичъ, българскиятъ въпросъ не е църковенъ, а народенъ“ и слѣдъ като му цѣлували рѣка всички, казали му послѣдното си сбогомъ. Тѣ справедливо си размислили, слѣдъ тоя отговоръ, че понеже споредъ послѣдното мнѣние на патриаршия синодъ българскиятъ въпросъ не билъ нѣщо църковно, на който рѣшението да зависи отъ църквата, сирѣчь отъ патриарха и синода,

а билъ въпросъ, който се отнася до народа, та затова щѣлъ да се събере гръцкиятъ цариградски народъ да го рѣши, а отъ това направо се вади заключение, че той не може да се рѣши само отъ гърците безъ българитѣ и че той е отдавна и справедливо вече рѣшенъ съ фирмана на негово величество султана, който е самъ господаръ на двата тия народа, и отишли тутакси при садразама, да му съобщятъ изказаното послѣдно отъ синода мнѣние, както го чули отъ патриарха, и да помолятъ да даде вече край на работата, споредъ справедливото желание на българския народъ. Садразамътъ охотно се съгласилъ на това и заповѣдалъ да се напише тутакси и изпрати въ сщия день, 25. януария, везирска заповѣдъ до членоветѣ на приврѣмения български съвѣтъ, да прилагатъ фирмана и да управляватъ духовно екзархията до избиранieto на екзархъ и утвърдението на устава. Въ сщия день садразамътъ даде съгласието си да се върнатъ тримата заточени и наказани духовно отъ патриаршията български владци и да занематъ мѣстата си въ казания съвѣтъ, за което и заповѣдалъ да се прати въ Измитъ особенъ параходъ да ги доведе. Владцитѣ пристигнаха въ столицата на 27. януария. Като излѣзваха отъ парахода, тѣхъ ги посрѣщна единъ правителственъ чиновникъ. Тѣ отидоха най-напрѣдъ при министра на външнитѣ дѣла да изкажатъ благодарността си къмъ царското правителство за милостта му и послѣ това вече потеглиха въ Ортакой, обикновеното си мѣсто за живѣние, дѣто се стехоха отсвѣдъ наши съотечественици да ги поздравятъ и имъ се сърадваатъ за помилването имъ и обрата на работитѣ къмъ по-добръ.

На другия день, петъкъ, стана въ Ортакой голѣмо събрание, въ което освѣнъ членоветѣ на приврѣмения съвѣтъ бѣха дошли по особна призовка още прѣдставителитѣ отъ епархиитѣ, колкото ги имаше въ Цариградъ, а сщщо и десетъ души отъ търговцитѣ съ 24 души отъ еснафитѣ. Трѣбаше да се размисли по случай на новия и добъръ обратъ на работитѣ за онова, щото има да се прави, сщщо и да се въдвори миръ и съгласие между еднородцитѣ, които поради богоявленската постъпка бѣха се раздѣлили на два стана. Ловчански Иларионъ отвори събранието съ рѣчь, въ която най-напрѣдъ изказа благодарностъ къмъ правителството за благоволенieto му къмъ българския народъ и даде нѣкои съвѣти за добро и миролюбиво обнасяне съ гърцитѣ и за пълно довѣрие въ правосъдието на правителството. Послѣ се чете заповѣдта (бююрултията)

на великия везиръ, която бѣше изпратена до съвѣта на 25. януария и която гласѣше, че приврѣмениятъ съвѣтъ се упълномощава да продължава заседанията си, прѣкъснати отъ 6. януария (противното на онова, което искаше патриаршията въ послѣдния си тахриръ); че царскиятъ фирманъ ще се изпълни; че уставътъ на екзархията се разгледва, за да се утвърди; че понеже 10. членъ отъ фирмана е причина на разногласие между патриаршията и българитѣ, епархиитѣ, за които той споменува, ще се раздѣлятъ помежду имъ, както намѣри за добръ правителството. Слѣдъ това Кръстьевичъ прочете едно изложение за хода на работитѣ по българския въпросъ отъ врѣмето, когато патриархъ Григори подаде своя проектъ за една българска екзархия, до богоявленската служба на българскитѣ владици и нейнитѣ послѣдствия. Прочитанъето на това изложение извика бѣлѣжки отъ страна на нѣкои отъ членоветѣ на събранието относително богоявленската служба на владицитѣ. Споредъ тѣхъ, владицитѣ трѣбало да служатъ литургия, както е желалъ народътъ. По тая забѣлѣжка не станаха никакви възражения, като безполезни вече, а се подигна само въпросътъ, какъ трѣба българитѣ да гледатъ на извържението, произнесено отъ патриаршията противъ владицитѣ имъ. Събранието прие, че това извържение е незаконно и че на него трѣба да се гледа като да не е ставало. Които отъ членоветѣ на приврѣмения съвѣтъ не одобряваха службата на архиерейтѣ, извършена на 6. януария, се въздържаха отъ изказване своето мнѣние по нея, за да се въдвори миръ и съгласие въ общината, толкова потрѣбни сега въ новата фаза на въпроса. Такова желание за миръ и съгласие одушевяваше цѣлото събрание, което заяви това прѣди да се разиде.

Когато бѣше се вече изказалъ така рѣшително първиятъ министъръ, Махмудъ Недимъ паша, въ буюрултията си, въ патриаршията, дѣто надѣляваше мнѣнието, че църквата трѣба да слѣдва неуклонно пътя, показанъ отъ патриарха Григория VI и да продължава да отфѣрля до край съ името на священитѣ канони и установения българскитѣ искания, и че Портата ще бѣде принудена, както по врѣмето на Аали паша, да се спре въ своитѣ мѣрки по българския въпросъ, въ патриаршията, казваме, потепърва се готвѣха да отговорятъ на настояванъето на великия везиръ за предложението на фирмана, което ѝ се съобщи чрѣзъ официални и неофициални лица по врѣмето, когато българскитѣ владици се намираха на заточение. На 30. януария, въ недѣля, тамъ се свика за тая

цѣль голѣмо събрание, въ което зеха участие прѣдишнитѣ цариградски патриарси, находещитѣ се въ столнината митрополити, епископи и архимандрити, а сѣщо и първенцитѣ на гръцкия народъ както и нѣкои отъ по-значителнитѣ людие между неговитѣ еснафи. Патриархътъ Антимъ въ рѣчъта, съ която отвори събранието, разказалъ кратко всичко, щото бѣше станало по работата отъ Богоявление насамъ, както и разговоритѣ, които е ималъ съ първия министъръ и съ други нѣкои лица. Ораторитѣ, които слѣдъ него говорили по въпроса, се въртѣли около рѣждивото и непрактично мнѣние на патриарха Григория, че само единъ вселенски съборъ може да рѣши българския въпросъ. Отъ всичкитѣ оратори, било духовни, било свѣтски, само единъ Александъръ Каратеодори изказалъ свѣстно мнѣние, че рѣшението на тоя въпросъ може да се сполучи само чрѣзъ споразумѣние на патриаршията съ Портата. Събранието обаче се спрѣло на мнѣнието, което изказалъ нѣкой си Каллиади, човѣкъ съ запалена глава, и споредъ което църквата трѣба прѣдварително да разбере най-първо какво е православието на българския народъ и да влѣзе въ прѣговори съ него за рѣшение на въпроса, само слѣдъ като той покаже, че остава напълно вѣренъ на православната църква. При всичката нелѣпостъ на това мнѣние събранието се показало наклонно да го одобри съ нѣкои малки измѣнения. Напразно Александъръ Каратеодори съвѣтвалъ да не бърза събранието да приема какво и да е мнѣние, а да отложи рѣшението си ако не до недѣля, а то поне до сръда, за да има възможность да размисли по-зрѣло. Съ него били съгласни само двама трима отъ събранитѣ. Всички други поддържали, че събранието трѣба незабавно да заяви мнѣнието си, и това мнѣние било формулирано както слѣдва: „Вселенската патриаршия, за умирение на една частъ отъ находещитѣ се подъ нея православни християни, е готова, за рѣшението на българския въпросъ съгласно съ свещенитѣ канони, да почне отново прѣговори, когато българскиятъ народъ отфърли и осѣди публично нечестието на тримата негови архиереи и изповѣда, че признава на дѣло свещенитѣ канони, по които се управя източната православна църква. Това като не стане, ако Портата настоява за рѣшението на въпроса, патриаршията го отнася прѣдъ вселенския съборъ.“ И за да не остава нѣкакво съмнѣние въ тая условна готовность на патриаршията да се занеме съ българския въпросъ, събранието избрало отъ членовѣтъ си една комисиия, която да приготви рѣшението му.

Два дни подиръ това патриархътъ прѣдстави на Портата рѣшението на събранието съ таκριрь, на който въ сѣщия день получи отговоръ. Въ тоя отговоръ везирътъ казваше на Антима VI, че всичкитѣ старания на императорското правителство до сега сж насочени да се не отдѣлятъ българитѣ отъ гърцитѣ; но понеже самата патриаршия, както показва нейниятъ таκριрь, желае това отдѣление, правителството, като оставя отговорността върху нея, пристѣпя до изпълнение на фирмана, съ който се даде рѣшение на въпроса. Тоя рѣшителенъ и бързъ отговоръ на садразамина смути не малко патриарха и синода, но не разтури гѣстата мжгла, която покриваше, както свѣтилата на патриаршията, така и всички гърци, та имъ бъркаше да виждатъ работитѣ, както си сж. Дожаждатъ наистина врѣмена, и такива за грѣцкото племе сж били начесто, че цѣлъ народъ си побръква пътя и при всичко че си блѣска главата на всѣка стѣпка, пакъ не вижда правия пътъ, що гледатъ останалитѣ люди. Патриархътъ и синодътъ разумѣха, че сж сбъркали съ таκριра си до великия везиръ, но не поправиха грѣшката си. Тѣ написаха другъ таκριрь, въ който казваха, че първиятъ билъ прѣтѣлвуванъ, че е станало недоразумѣние и че патриаршията не е никога имала на умъ онова, което ѝ се отдава въ тезкерето на везира. При всичкото си старание да се оправдаятъ, тѣ твърдѣха въ сѣщностъ пакъ онова, което бѣха казали въ първия си таκριрь, т. е. че патриаршията е всѣкога готова да чуе желанията и прошенията на българския народъ, кога тѣ не прѣминуватъ границитѣ, турени отъ черковнитѣ закони и правила, но слѣдъ като българитѣ отфърлятъ прѣмо или посредствено противу-каноническитѣ дѣяния на нечестивцитѣ и смѣтницитѣ.

Новия таκριрь отнесоха на садразама двама владици отъ синода, съдружени отъ главния секретаръ на патриаршията за кореспонденцията ѝ по турски. При врѣчването му тѣ дали на великия везиръ и нѣкои устни обяснения и го увѣрили, че патриаршията искрено желае законното и окончателно изравнение на въпроса. Махмудъ паша казалъ, че ако патриаршията подкачи пакъ своитѣ прѣговори съ българитѣ, той е готовъ да упразни плановетѣ на ония, които би хванали да се противятъ на нейнитѣ старания за въдворение мира. Садразамътъ чака още около десетъ дни и, като патриаршията не направи нищо подобно, той изпрати до приврѣмения български съвѣтъ позволениято си, да пристѣпи до избиранieto на екзарха.

Това позволение бѣше отговоръ на молбата, която бѣше подалъ на Махмудъ паша прѣди нѣколко дни българскиятъ приврѣмененъ съвѣтъ. Въ заповѣдта за изборътъ на екзархъ се казваше най-първо, че императорскиятъ фирманъ, съ който се рѣши въпросътъ, се туря вече въ изпълнение; че уставътъ на екзархията ще се поднесе на утвърждение отъ негово величество. Послѣ като заповѣдваше да се дава една парична помощъ подъ име ембатикъ на гръцкитѣ попове отъ църквата св. Богородица въ Пловдивъ, мѣстата на които ще се захванатъ занапрѣдъ отъ български, въ рѣцѣтъ на които ще се намира споредъ фирмана и църквата съ енорията си, и като обявяваше пакъ, че при раздѣлението на смѣсенитѣ епархии ще се постѣпи споредъ рѣшението на правителството, буюрултията прѣдписваше да се избере екзархъ съсъ строго съблюденіе прѣдписанията на фирмана, измежду владѣитѣ Видински Антима, Пловдивски Паисия и Ловчански Илариона. Както по гръцкия уставъ при избираніето патриарха, тъй и по българския се прѣдоставяше на правителството право да изфърли единъ или двама отъ кандидатитѣ, ако то случайно не би одобрявало нѣкого отъ тѣхъ. Съ това право бѣше се възползувалъ Махмудъ паша относително кандидатитѣ за екзаршески санъ, който му бѣше прѣдставилъ приврѣмениятъ съвѣтъ. Между тия кандидати бѣха и имената на Пловдивски Панарета и на Макариополски Илариона, но садразамътъ изключи отъ тѣхъ послѣднитѣ двама съ цѣлъ да може да се избере за екзархъ лице, при което да може да става и занапрѣдъ опитвание за примирение съ патриаршията, за което все още се надѣхъа ревнителитѣ на мира въ църквата и което сѣщо не прѣставаше да желае високата Порта и при Махмудъ паша. Съвѣтницитѣ на послѣдния прѣдполагаха, че като се изключатъ отъ числото на избираемитѣ Панаретъ Пловдивски и Иларионъ Макариополски, при гласуванъето ще се прѣдпочете отъ другитѣ трима архиереи и ще бѣде избранъ за екзархъ, безъ съмнѣние, Антимъ Видински, като неизвърженъ отъ патриаршията, като по-способенъ и образованъ, а не Ловчански Иларионъ, който бѣше човѣкъ не образованъ и доста простъ, или Пловдивски Паисий, който бѣше на смъртъ боленъ и който бѣше молилъ да го не турятъ между кандидатитѣ, защото въ никой случай не му е възможно да поеме върху си длъжноститѣ на екзархъ.

Садразамътъ бѣше изпратилъ буюрултията си въ Ортакой на 11. февруария и на 12. имаше да се пристѣпи до избираніето. Тоя день бѣха дошли въ Ортакой, прѣдварително извѣстени, за прѣдстоящия актъ прѣдставителитѣ отъ епархиитѣ, а сѣщо и много

други отъ нашитѣ съотечественици, побудени отъ любопитство. Като се отвори заседанието на приврѣмения съвѣтъ и се прочете бююрултията, членовѣтъ като размиѣниха мислитѣ си относительно съдържанieto ѝ, дойдоха до заключение, че избранието на екзарха трѣба да стане отъ съвѣта, едно че то се възлага отъ бююрултията върху него, а друго, че ако то стане по другъ начинъ, ще се загуби много врѣме, нѣщо, което сега трѣба да се избѣгне поради самата работа. Поради това ако прѣдставителитѣ и да бѣха викани въ заседанието на съвѣта, за избирание екзархъ, съобщи имъ се, че по смисъла на садразамската заповѣдъ тѣ не могатъ да зематъ участие въ избранието. Прѣди да се пристѣпи до самото избране, което имаше да стане съ тайно гласуване, извърши се молебствие за изпросването просвѣщение отъ Св. Духа. Отъ бюлетинитѣ, които подадоха съвѣтниците, излѣзе, че за Видински се подали шестъ бюлетини бѣли и седемъ черни, а за Ловчански Илариона седемъ бѣли и шестъ черни. Подирниятъ на часа биде провъзгласенъ екзархъ и радостно привѣтствуванъ отъ множеството народъ, който съ нетърпение чакаше вънъ да чуе кой е избраниятъ. Тоя резултатъ на тайното гласуване смути онѣзи отъ членовѣтъ на съвѣта, които прѣсмѣтаха, че ще се избере Видински Антимъ и зарадва тия, които прѣпочитаха избранието на Ловчански. Подирнитѣ виждаха въ това избране тържество на тѣхния принципъ за отдѣлна отъ гърцитѣ и съвсѣмъ развѣрзана отъ тѣхъ по своятъ съставъ, по своето волно минало, нова бѣлгарска църква, на чело на която се туря извѣрженъ отъ патриаршията владика, но почитанъ отъ народа, както и отъ другитѣ бѣлгарски архиереи извѣржени или отлжчени отъ нея, поради което и самъ тоя народъ се намираше подъ нейното проклитие. Но мазбатата или докладътъ за избранието, който трѣбаше да се поднесе на Портата, не се подписа, а се отложи за по-нататѣкъ. Трѣбаше наистина да се размисли и да се прѣварятъ новитѣ мжнотии, които се пораждаха отъ избранието за екзархъ единъ извѣрженъ владика. Очевидно бѣше, че ако бѣлгаритѣ не искаха да рече свѣтътъ, че тѣ сами тласкатъ работата къмъ схизма, трѣбаше избранието на Ловчански Илариона да се упразни подъ нѣкой прѣдлогъ. Махмудъ паша увѣдоменъ за неблагоприятнитѣ послѣдствия отъ това избране изрази мнѣние, каквото желаеха членовѣтъ отъ приврѣмения съвѣтъ, които смѣтаха това избране несполучливо за църковния миръ. Правителството, казалъ той, би зело върху си голѣма отговорностъ да се рѣши да прѣдстави на патриаршията за екзархъ единъ извѣрженъ архиерей, и работата се нареди другоаче. Въ засе-

данието на съвѣта отъ 16. февруария Ловчански Иларионъ подаде оставка отъ екзаршеския санъ словесно и писмено, като я мотивира съ това, че билъ вече твърдъ старъ и че поради ослабналитѣ си тѣлесни сили не ще бжде въ състояние да носи длъжноститѣ на високия екзаршески санъ. Съвѣтътъ като зема прѣдъ видъ обстоятелствата и врѣмената, прие оставката му. Иначе, казали нѣкои отъ съвѣтниците, Ловчански Иларионъ би се избралъ едногласно отъ съвѣта за български екзархъ, а не съсъ седемъ само гласа. Слѣдъ това за избираемъ остана само Видински Антимъ, който и се прие за екзархъ отъ всички членове на съвѣта. Състави се на часа мазбата за избранието и се занесе на високата Порта

Между това прѣдставителитѣ отъ епархиитѣ, които бѣха дошли въ Ортакой, както и при избранието на Ловчански, счетоха за свой дългъ да подадѣтъ на съвѣта писмено заявление, въ което като казваха, че избранието на Ловчански щѣло било да уздравява по-добри интереситѣ на екзархията, но се прѣдпочелъ Видински Антимъ, искаха отъ съвѣтътъ да обѣщае писмено, че не ще влѣзе въ споразумѣние съ патриаршията внѣ отъ фирмана. По настояванетоъ имъ, съвѣтътъ допусти да се вмѣсти въ протоколитѣ това заявление. Това бѣ новъ отгласъ на привърженицитѣ на една екзархия съ извържени архиереи и съ извърженъ екзархъ, екзархия безъ всѣкакви духовни връзки съ патриаршията.

Патриаршията не се забави да протестува прѣдъ високата Порта срѣщу избранието на български екзархъ. Щомъ се научиха, че великиятъ везиръ изпратилъ на българския съвѣтъ заповѣдъ да избере екзархъ, патриархътъ и синодътъ се стреснаха и рѣшиха да свикатъ пакъ голѣмо народно събрание отъ духовни и миряни, като прѣдставители на цѣлия имъ народъ, за да размисли то какво трѣба да се прави въ такъвъ критически моментъ. Събранието бѣше свикано за 15. февруария.

Въ рѣчъта, съ която го отворилъ, патриархътъ казалъ, че то е свикано по случай на избранието на български екзархъ, станало по заповѣдъ на Портата, за което той се извѣстиялъ и отъ самия министъръ на външнитѣ дѣла. Той помолилъ всичкитѣ му членове да кажатъ ясно и просто, какво трѣба да се прави въ това обстоятелство. Всички оратори, духовни и свѣтски, изказвали прѣимуществено мнѣние, че вече не е работата за беззаконията на българитѣ или рѣшението на българския въпросъ, но за отношенията на патриаршията къмъ високата Порта. Най-послѣ всички се съгласили да се пише на великии везиръ така, както прѣдлагалъ Дерконскиятъ

митрополитъ, а именно че патриаршията нѣма да признае българския екзархъ и протестува противъ позволенieto за избранието му, че тя зема това позволение като намѣсване на гражданската властъ въ църковнитѣ работи, но отъ друга страна тя е готова да почне пакъ прѣговори съ българитѣ за разрѣшението на въпроса, слѣдъ като „тѣ прѣдварително покажатъ православното си изповѣданіе и отфѣрлятъ всичкитѣ си до сега антиканонически дѣяния и искания“. На другия день въ срѣда билъ написанъ въ този смисълъ таκριрь и изпратенъ на Портата. Слѣдъ 24 часа въ патриаршията се получи тезкере, отъ великия везиръ, което още по-вече зашемети главата на патриарха и синодалнитѣ владици. Въ това тезкере садразамътъ казваше, че на императорското правителство е извѣстно, че въ патриаршията заседава единъ съвѣтъ отъ духовни лица и другъ отъ духовни и свѣтски лица, отъ които първиятъ се занимава съ духовнитѣ, а вториятъ съсъ смѣсенитѣ дѣла, но че то съ прискѣрбие съглежда, че освѣнъ тия двѣ тѣла въ патриаршията се свикватъ събрания и се призоваватъ въ тѣхъ мирски лица, мнозина отъ които освѣнъ че не се ползватъ съ довѣрието на правителството, но и не сж компетентни да разсждаватъ за работитѣ, за които се призоваватъ, така че тѣ докарватъ само бърканица и прѣчатъ на рѣшението на текущитѣ въпроси. Въ тезкерето си Махмудъ папа не споменуваше нищо за рѣшението на великото събрание въ патриаршията, нито за позволенieto да се избере български екзархъ. Патриархътъ прибързалъ да даде по-скоро тезкерето на разглеждане въ синода, който, като го обсждилъ, рѣшилъ да се даджтъ на садразама обяснения и да се каже, че призованитѣ въ събранието свѣтски лица сж повечето отъ бивши и сегашни службаши на Портата. Въ този разумъ билъ написанъ таκριрь, който билъ подаденъ на Портата на 20. февруария. На другия день негово светѣйшество, съдруженъ отъ трима синодални владици и капукехаята си, ходи да даде на везира и лично обяснения по прѣдмета на събранията, които се свикватъ въ патриаршията. Слѣдъ тия обяснения, като станала отново рѣчь за рѣшението на българския въпросъ, садразамътъ изтъкналъ отново, че императорското правителство желае да се рѣши тоя въпросъ по църковнитѣ закони колкото се може по-скоро и да се въдвори съгласие между двата едновѣрни народа, за което нѣщо правителството отъ своя страна ще направи всичко, щото е възможно. Патриархътъ, като поблагодарилъ везира за тая му готовность, да помага да се рѣши мирно въпросътъ, обѣщалъ да се занеме съ изработванъето единъ проектъ,

съ който да се даде надлежното рѣшение. За прѣдставяне на този проектъ билъ опрѣдѣленъ между него и садразама срокъ отъ 15 дена.

Това съглашение между садразама и патриарха не спрѣ изпълнението на фирмана. Съ тезкере отъ 23. февруария великиятъ везиръ извѣсти приврѣмения български свѣтъ, че мазбатата за изборането на Видинския владика за екзархъ се прѣдставила на султана и че негово величество благоволилъ да утвърди речения владика въ този санъ, поради което свѣтътъ трѣба да го увѣдоми за изборането му и покани да дойде въ Цариградъ. Незабавно слѣдъ това приврѣмениятъ свѣтъ нареди да се изпрати особна депутация да привѣтствува въ Видинъ новоизбрания екзархъ и да го съдружи въ пътуването му отъ тамъ до Цариградъ. За тая депутация се избраха архимандритъ Викторъ, Нишки прѣдставителъ, Георгаки Стояновичъ Чалоолу, членъ отъ приврѣмения свѣтъ, и икономъ П. Х. Арнаудовъ отъ Русе. Снабдена съ везирско прѣпоръжително писмо до Русенския главенъ управителъ, Ахмедъ Расимъ паша, както и съ писмо отъ свѣта до новоизбрания екзархъ, депутацията тръгна отъ Цариградъ на 3. мартъ и на 4. пристигна въ Русе, дѣто, извѣстена прѣдварително, българската община я посрѣщна въ лицето на първитѣ си хора и на много други граждани съ голѣми почести. На утрето депутацията се прѣдстави на главния управителъ и му прѣдаде везирскитѣ писма. Управителтъ я прие ласкаво и каза, че туря въ нейно разпореждане особенъ паруходъ за да иде въ Видинъ и земе новоизбрания екзархъ. Независимо отъ това Ахмедъ Расимъ паша прѣпоръчи на депутацията да се отбива на връщане съ екзарха въ всѣки градъ за да земе народътъ навсѣдъ благословието му. Нѣколко души отъ русенската община се опрѣдѣлиха да отидатъ до Видинъ съ депутацията на приврѣмения свѣтъ и отъ тамъ да съдружатъ екзарха до Русе. Депутацията тръгна вечерята съ парухода „София“, за Видинъ, дѣто пристигна на 7. мартъ. Тукъ тя биде посрѣщната на скелата отъ изборъ граждани, съ които отиде въ митрополията, дѣто я приеха съ пѣсни ученицитѣ отъ училището, съ цвѣта въ рѣцѣ, а новоизбраниятъ екзархъ я причакваше до сълбата, отдѣто я поведе въ голѣмата стая на митрополията, която тутакси се прѣпълни съ гости. Тукъ отъ страна на депутацията Георгаки Чалооглу съобщи на екзарха въ едно прилично на обстоятелствата словце голѣмата и радостна новина, която тя носѣше. Слѣдъ толкова годишни трудове и жѣртви, каза той, българската православна и нѣкога самоуправлявана църква се възобновява пакъ, съ благоволенieto на царското правителство, на което

дължимъ вѣчна признателностъ. Екзархътъ отговори, че той молилъ, когато се записвали кандидатитѣ за екзархъ, да го не турятъ въ числото имъ; но, като не било възможно и като волята божия била да му се повѣри корабътъ на новоустроената църква, той се нагърбя за кормчия на този корабъ, който има да посрѣщне голѣми бури и вълнения, но съ божия помощъ и съ съдѣйствието на другитѣ архиереи, както и на всички дѣйци, той се надѣе да го запази невредимъ и да го води неуклонно къмъ цѣльта на неговото плавание, съ което и ще оправдае високото избраніе, съ което е почетенъ. Слѣдъ това се прочетоха писмото на приврѣмения свѣтъ и тезекерето на високата Порта, което казваше, че понеже избраніето на Видински Антима за екзархъ се призна и утвърди отъ негово величество султана, издаде се висока заповѣдъ за повижаването и дохождането му въ Цариградъ. Множеството, като изслуша четенъето, прибърза да цалува ръка на владиката си и да поздрави въ лицето му първия екзархъ на новосъздадената, самоуправлявана българска църква. Радостта на всички не бѣше за изказване. Всички съзнаваха голѣмата печалба на народа и се весело поздравяха единъ другъ съ тая награда, плодъ на народнитѣ трудове и самопожертвования, съ този добъръ край на толкова копнения, на толкова мъчителни очаквания, на толкова унижително тѣпанье българското име отъ страна на врага. Упоени отъ радостъ, всички весело слушаха многогласствието, което почнаха да пѣятъ ученицитѣ въ честь на султана. Прѣди да се свърши тържеството, пристигна управителятъ на окръжието Азисъ-паша да поздрави екзарха и да сърадува на нашитѣ съотечественици за добрата сполука, съ която се увѣнчаха тѣхнитѣ старания и трудове и която той, нека кажемъ тува пжтемъ, бѣ винаги искрено желалъ на българитѣ.

Веселието се продължи при гощавкитѣ, които се дадоха прѣзъ дни въ митрополията и на които се изрекоха прочувствувани здравници за султана, за министритѣ му и за екзарха.

На другия день екзархътъ потегли за Цариградъ, съдруженъ отъ депутатиитѣ, цариградска и русенска. Той се изпрати съ нечувани до сега по адресъ на българинъ почести. Отъ митрополията него го съдружаваше почетна стража отъ запитиета съ едно отдѣление войска. На скелата, посредъ безбройно множество народъ го чакаха мютесарифинтъ и военниятъ комендантъ.

Въ пътуванъето си къмъ Русе екзархътъ излиза по всичкитѣ скели. Така той посѣти Ломъ, Орѣхово, Никополъ и Свищовъ, посрѣщанъ навсѣдъ съ неописана радостъ и приеманъ съ извънредни почести.

Изъ всѣки отъ тѣзи градове се принаждаше по една депутация за да го съдружи въ пътуването му. Особно блѣскаво бѣше посрѣщаньето въ Свищовъ. Тука екзархътъ, като пристигна, отиде въ църквата, дѣто единъ отъ учителитѣ му каза слово, а гражданитѣ му подадоха адресъ, въ който изразяваха радостта си за избора на неговото му и изказваха своитѣ желания и мнѣния по народния въпросъ. Екзархътъ прѣстолъ единъ день въ Свищовъ, за да служи литургия въ новата църква на града, послѣ която замина за Русе, изпратенъ съ сѣщитѣ почести, съ които бѣ посрѣщанъ. Когато приближаваше Русе, той се посрѣщна отъ тоя градъ съ празнично навиченъ паруходъ, отъ който се пѣха пѣсни, нарочно съставени за този случай и ечаха радостни възклицания. Отъ парухода *София*, който Свищовци бѣха окичили съ чемшири, се отговаряше на тия пѣсни и възклицания съ сѣщия възторгъ. Въ сѣщия градъ екзархътъ се посрѣщна на скелата отъ многоброенъ народъ на чело съ духовенството, което, облѣчено въ свѣтлихъ си одежди, държеше въ рацѣхъ кръстове и икони. Отъ тамъ, наметнатъ съ мантия, той се поведе, съдруженъ отъ почетна стража, къмъ църквата, дѣто се извърши молебствие и се казаха слова. Въ Русе бѣха пристигнали да привѣтствуватъ екзарха депутации отъ Търново, Плевенъ и други още мѣста. На другия день екзархътъ отслужи и тука литургия и трѣгна за Варна и Цариградъ, изпратенъ съ съ сѣщитѣ почести съ които бѣ приетъ. По желѣзницата до Варна екзархътъ пътува, посрѣщанъ навсѣдъ по станциитѣ отъ властитѣ и отъ народа. На станциитѣ Червена-вода, Разградъ, Каспичанъ го причакваха граждани и селяни съ ученицитѣ отъ училищата, които държаха въ рацѣхъ цвѣтя и пѣха пѣсни.

Не по-малко тържествено бѣше причакваньето и посрѣщаньето на новоизбрания екзархъ отъ българитѣ въ Цариградъ, дѣто той пристигна на 17. мартъ. Тѣ излъзоха съ четири парухода по Босфора да срѣщнатъ и привѣтствуватъ първия си свещеноначалникъ. На скелата въ Ортакой, дѣто бѣше сѣдалището на българската църковно-народна управа го причакваха владичитѣ, негови събратия, съ другитѣ членове на приврѣмения съвѣтъ, които слѣдъ приличното привѣтствие го отведоха въ екзархийския домъ. Тукъ нему се казаха съответни на случая слова. Послѣ първото слово той самъ поедумата и между другото каза, че народътъ съ голѣмо възхищение посрѣщналъ освобождението си отъ гръцкото иго и че нему, като началникъ и вождъ, му се правило прѣдпазване срѣщу едно подпъзване, отъ което би се увредили правдинитѣ, които дава на народа султанскиятъ фирманъ.

На другия день слѣдъ пристиганъето си, екзархътъ, съдруженъ отъ тримата владыци и единъ отъ мирскитѣ членове на приврѣмения съвѣтъ, отиде да посѣти садразама. Като влѣзълъ при него, той прѣди всичко изрекълъ по турски едно словце, въ което казалъ, че той съ очитѣ си видѣлъ, въ пажуването си отъ Видинъ до Цариградъ, голѣмата радостъ на народа за даруваната му царска милость и че народътъ навсѣдъ му поржчвалъ, като се прѣдстави прѣдъ негово-величество, да изрази сърдечната му признателность за тази милость, както и вѣрностьта и прѣданостьта му. Везирътъ отговорилъ, че той ще прѣдаде на негово величество тия чувства на българския народъ, но че и самъ екзархътъ скоро ще има случай да ги изкаже на падишаха непосредствено. „Слава Богу, прибавилъ везирътъ, освободихме отъ гърцитѣ петъ милиона народъ. Азъ съмъ ви като баща. Свободенъ си да дохождашъ при мене и да ми казвашъ искрено-щото желаешъ. Азъ ще ти отговарямъ сѣщо искрено.“

Слѣдъ избранието на екзарха приврѣмениятъ съвѣтъ имаше да размисли, какъ трѣба да се изпълнятъ ония точки отъ фирмана, които опрѣдѣлятъ отношенията на екзархията къмъ патриаршията, защото правителството, като се рѣши да позволи изпълнението му, бѣше, както видѣхме, прѣдписало да се не наруши той въ нищо. А въ тия точки на първо мѣсто стоеше, че щомъ се избере екзарха, българскиятъ синодъ ще извѣстява това на патриарха, и този ще дава часъ на прѣдъ потребното вѣроизповѣдно утвърждение. Второ въ тѣхъ се намираше още прѣдписано, че когато екзарха ще поиска на дойде въ Цариградъ, той ще вземе понапрѣдъ съгласието на патриарха, както постѣпять и другитѣ патриарси. Послѣдното прѣдписание, като се не изпълни когато трѣбаше, поради извънреднитѣ обстоятелства, по които стана избранието на екзарха, трѣбаше поне сега, слѣдъ дохажданъето му въ столицата, да стане нѣщо подобно, отъ което патриаршията, ако не друго, поне да разумѣе, че българитѣ искать да сѣ въ дружелюбни отношения съ нея. Като знаеше това, везирътъ поиска отъ екзарха, като е пристигналъ въ Цариградъ безъ всѣко прѣдварително увѣдомение, да напише на патриарха писмо поне слѣдъ дохажданъето си, въ което да го извѣсти, че е дошълъ въ Цариградъ и че желае да му се прѣдстави, за да му засвидѣтелствува почитанията си, и въ това писмо да се подпише само Ахтимъ. Махмудъ-паша настояваше да напише екзарха такова писмо, макаръ че бѣше му се съобщило, че разположението на патриарха къмъ екзарха е вече извѣстно, защото когато послѣдниятъ билъ още по пята, българитѣ били помолили негово све-

тѣйшество да му дозволи, като пристигне въ Ортакой, да влѣзе най-първо въ тамшната църква да си направи молитвата, но патриарха не се съгласилъ. Везирѣтъ искаше да се изпълни постановението на фирмана относително дожажданѣто и прѣбиванѣто на екзарха въ Цариградъ и слѣдъ като нашитѣ съотечественици му бѣха казали, че грѣцки нѣкои вѣстници били подбуждали патриарха да извъргне и другитѣ български владици и обсипвали българитѣ съ всѣвакви хули. Махмудъ паша на това имъ забѣлѣжилъ, че гърцитѣ сѫ люди и че българитѣ трѣба да постѣпять по-мѣдро отъ тѣхъ, и обѣщаль, че щомъ стане свѣжданѣто между екзарха и патриарха, той на утрето ще приготви берата за екзарха. Поради това настояване на садразама въпросѣтъ се разисква надълго и широко въ заседанието на приврѣмения съвѣтъ отъ 19. мартъ. Едни отъ членовѣтъ намираха, че екзарха не може да се подпише въ писмото само Антимъ, нито пъкъ екзархъ; други казваха, че по-добрѣ е да напише на патриарха такова писмо самъ съвѣтътъ. Екзархътъ пъкъ набѣлѣгаше да се остави това писмо за подиръ официалното му прѣдставяние на високата Порта. Най-послѣ съвѣтътъ рѣши, писмото да се подпише не само отъ екзарха, но и отъ всички членове на съвѣта, владици и миряни. Когато обаче, слѣдъ разижданѣто на съвѣта, писмото вече се било готвѣло, екзархътъ като хваналь да обмисля пакъ съдържанието му, дошълъ до заключение, че въ този видъ, то може да има лоши послѣдствия и поискалъ да го разгледа и обсъди отново съ владицитѣ. Подирнитѣ като го обмислили съ него повторно, намѣрили за нужно да се промѣни. Прѣди да се рѣши обаче на нѣщо, екзархътъ поиска да се разговори по това писмо съ министра на външнитѣ дѣла, при когото и ходи на другия день. Надвечеръ Кръстьовичъ донася отъ садразама една пусулка, въ която било показано, какъ трѣба да бѣде написано писмото до патриарха. Екзархътъ събира пакъ наскоро за свѣщание владицитѣ и нѣкои отъ мирскитѣ членове на съвѣта, които живѣеха наблизу, за да се разиска прѣдложеното отъ везира съдържание на писмото. Това бѣше на 21. мартъ. Въ това свѣщание като се бѣ zelo въвъ внимание, че везирѣтъ желае много да напише екзархътъ до негово свѣтѣйшество писмо и да го посѣти безъ да се доказатъ съ нѣщо отъ това посѣщение даденитѣ на българската екзархия правдини и безъ да се влиза въ разговоръ съ него за тия правдини, се одобрило да се напише това писмо въ слѣдния видъ: „Светѣйши, както е извѣстно на ваше свѣтѣйшество, стигнахъ тия дни отъ Видинъ въ Цариградъ. За това, моля ваше свѣтѣйшество да благоволите да

ми позволявате да дойда да ви засвидѣтелствувамъ почитанията си. Съмъ, съ всичката подобаваща почитъ, на ваше светѣйшество смиренъ во Христѣ братъ“.

Но екзархътъ, който билъ съгласенъ прѣзъ деня да подпише въ такъвъ видъ писмо до патриарха прѣзъ нощта, като обсъждалъ, пакъ тая постѣпка, дошелъ до убѣждение, че тя ще произведе лошо впечатление въ народа, който му поръчвалъ въ пѣтуването отъ Видинъ до Цариградъ да избѣгва спогодба съ патриаршията и комуто той обѣщавалъ да се съобрази съ това му желание, и за това намислилъ да отиде по-добрѣ да се обясни самъ съ везира. На утрето като отишълъ при садразамъ, блаженѣйши Антимъ му държалъ таквази рѣчь: „Азъ бѣхъ се рѣшилъ вчера да напиша писмото, но отпослѣ счетохъ за потрѣбно да ви изложъ колебанята си. Царското правителство позволи съ едно ираде избиранieto ми, съ друго ираде то потвърди това избиране и ме повика въ Цариградъ. То прѣдписа на властитѣ да ми отдадѣтъ въ пѣтуването почеститѣ на екзархъ, и народътъ ме посрѣщна навсѣдъ съ голѣма радостъ и възхищение, като прѣвъ свой свещеноначалникъ. Сега бива ли да туримъ всички тѣзи почести подъ нозѣтъ на патриарха, и той да ги потѣпчи?“ Садразамътъ отговорилъ, че той намира, че е полезно за самото дѣло да пише екзархътъ писмо до патриарха въ извѣстния нему видъ, но не го принуждава къмъ това. Екзархътъ прѣдложилъ на везира да напише по-добрѣ подобно писмо самъ съвѣтътъ, или пъкъ той, екзархътъ, да извѣсти патриарха за желанието си, да го посѣти, чрѣзъ протосингела си, като прибавилъ, че народътъ очаква съ нетѣрпение да се научи, че меговътъ архиепископъ се прѣдставилъ вече на негово величество судтана. Садразамътъ пакъ увѣрилъ екзарха, че това прѣдставление ще стане и че той ще приготви и берата му. Послѣ при разясненията, които му давали нѣкои отъ мирскитѣ членове на съвѣта, какъ станало това, че екзархътъ, който билъ обѣщавалъ да подпише писмото, се отпослѣ пометналъ, садразамътъ пакъ имъ поръчавалъ, че докѣ се приготви бератътъ, тѣ пакъ да размислятъ и намѣрятъ нѣкой начинъ да се напише въпросното писмо, защото правителството желало да не се даде на патриарха мѣсто за оплакване, че то оставяло да дохождатъ владѣци въ епархията му безъ негово позволение. Но везирътъ заявилъ, че не желалъ да пише писмото съвѣтътъ, нито да се принужда на това екзархътъ. Въ съвѣщанието си, което имаха слѣдъ това членовѣтъ на съвѣта, ако и разсждаваха дълго врѣме, не могоха да намѣрятъ начинъ за написване

писмото, съ който да се съгласи и екзархътъ, който продължаваше да се отказва сега не само да пише на патриарха писмо, но и да му направи посѣщение, като възражаваше, че народътъ му поръчалъ да не ходи въ патриаршията и че той се връкълъ да го послуша. Подига се пакъ въпросътъ да се остави всичко това слѣдъ като екзархътъ се прѣдстави официално на високата Порта. Най-послѣ остана да се понита везирътъ, да ли не бива, вмѣсто да пише екзархътъ писмо или да праща при патриарха протосингела си, да увѣдомятъ по-добъръ нѣкои отъ мирскитѣ членове на съвѣта негово светѣйшество чръвъ капукехаята му, че екзархътъ желае да му направи посѣщение. Екзархътъ пакъ си запази правото да размисли, да ли ще се съгласи дори и на това, и скоро обяви, че той нѣма да пише писмо на патриарха, нито да го посѣти, прѣди да му се даде бератътъ и да се прѣдстави официално на високата Порта, като български екзархъ. Най-послѣ и великиятъ везиръ склонилъ на това.

На 2. априлия Махмудъ папа извѣсти екзарха, че бератътъ му е вече готовъ и че на утрето ще му се връчи тържествено на високата Порта. На другия денъ се явяватъ въ екзархията чиновници отъ високата Порта да съобщятъ, че сж дошли да придружатъ екзарха до великия везиръ. Блаженнѣйши Антимъ, послѣдвайтъ отъ другитѣ владци и отъ българскитѣ свещеници, колкото се намираха въ Цариградъ, както и отъ по-първи нѣкои свѣтски люди, слѣзе, заедно съ чиновниците на Портата, на скелата въ Ортакой, дѣто го чакаха четири парадни кавка, пратени отъ правителството. Въ единъ отъ тия кавци сѣдна той самъ съ пратенитѣ отъ Портата службашни, а въ другитѣ навлѣзоха владцитѣ съ свещеницитѣ и мирскитѣ членове на приврѣмения съвѣтъ и така потеглиха всички на Сирмеджи скеле, дѣто се качиха въ пригответитѣ за тѣхъ парадни кочии и отидоха на високата Порта. Тукъ великиятъ везиръ изсрѣщна екзарха до вратата на апартамента си и му връчи берата, като каза, че негово величество го признава за български екзархъ и му дава тои бератъ. Екзархътъ приложи до челото си берата и изказа въ прочувствувани думи благодарността си и благодарността на народа за царската милость. Слѣдъ това садразкътъ прѣпоръчи пакъ на екзарха да изпълнява точно фирмана и го увѣри за готовността си да извършва всичко, за което би го помолилъ. Слѣдъ като имъ било подадено кафе, екзархътъ, владцитѣ и първенцитѣ, изпратени съ почести, се завърнаха въ Ортакой по сѣщия начинъ, по който бѣха отишли на Портата. Въ екзар-

хийская домъ се произнесоха съотвѣтни на случая слова. Пръвъ говори Макариополски Иларионъ, който, като привѣтствува екзарха, припомни, че въ сщия този день, 3. априлъ, прѣди дванайсетъ години, се изфърли отъ молитвѣтъ името на патриарха въ българската църква. Екзархътъ пое слѣдъ него думата и изказа благодарностъ на султана, на министритѣ му и на всички български дѣйци, които сж спомогнали да се увѣнчае съ успѣхъ народното дѣло. Слѣдъ това се прочете тържествено бератътъ, посрѣщнатъ съ радостни възклицания и ржкоплѣскания отъ събрания народъ.

На другия день блаженнѣйши Антимъ, намѣсто да изпрати писмо до патриарха, съ което да го извѣсти, че иска да го посѣти, както до сега му се прѣдлагаше отъ страна на садразама, изпрати депутация отъ трима мирски членове на приврѣмения съвѣтъ, а именно отъ Гаврила Кръстьовичъ, Ив. Пенчовичъ и Георги Чалоолу, която да му съобщи неговото желание да му направи посѣщение. Патриархътъ отговори на депутацията, че ще свика синода и споредъ неговото мнѣние ще постапи така или иначе. Въ сщия день синодътъ билъ свиканъ и, по мнѣнието му, негово светѣйшество обяви подиръ единъ день на депутацията, че прѣди всичко Видинскиятъ митрополитъ Антимъ трѣба да отговори на патриаршето послание, което му се изпрати прѣзъ януария подиръ извържението на българскитѣ владици, които служиха на Богоявление и съ което се искаше отъ него да осжди въ разстояние на 40 дни тая постапка и да се отдѣли отъ тѣхъ. Това сщото съобщи негово светѣйшество на блаженнѣйшаго Антима и чрѣзъ единъ свой архимандритъ, по име Германъ Афтониди, когото нарочно бѣ изпратилъ за това на другия день при екзарха. Германъ Афтониди билъ още натоваренъ да обяви на екзарха, че негово светѣйшество му запрѣщава да служи. Блаженнѣйши Антимъ влѣзълъ съ архимандрита, слѣдъ като той изпълнилъ поржчението си, въ частенъ разговоръ и му казалъ, че канонитѣ, възъ които патриаршията се облѣга като осжда българскитѣ владици, не могатъ да бждатъ приложени къмъ тѣхъ. Тѣ сж били отредени за други врѣмена и при други обстоятелства, които се различаватъ отъ тия, въ които се намиратъ българитѣ. Тѣ не сж неизмѣнни, като догмитѣ, а се отнасятъ къмъ управлението на църквата, което се измѣнява споредъ врѣмената. Българскиятъ народъ добрѣ разумѣва истинския смисълъ на тия канони и по тази причина смѣта като че не е било осждането на владицитѣ му за мнимитѣ отъ патриаршията противуканонически тѣхни постѣпки. Има ли поне една епархия отъ българскитѣ,

попиталъ негово блаженство архимандрита, която да е прѣстанила да почита българскитѣ владыци слѣдъ извържението имъ отъ патриаршията?

Патриаршията не искаше да измѣни нито най-малко посоката, която си бѣ начѣртала, колкото и да бѣше явно, че тая посока не е съобразна съ духа на евангелието. Българитѣ обаче толкозъ по-малко се смущаваха отъ нейнитѣ дѣйствия, че и турското правителство бѣше се убѣдило въ правотата на тѣхния погледъ върху работата. Не се мина много врѣме откакъ екзархътъ получи тържествено берата си, и ето и отъ султанския дворецъ му се извѣсти, че ще бжде приетъ отъ негово величество. Българитѣ, които бѣха захванали да се безпокоятъ отъ забавянъето съ нѣколко дни да се даде тая висока честъ на тѣхния пръвъ владика, се зарадваха, като видѣха, че на 12. априлия, въ велика срѣда, парадни вочии дошли отъ двореца прѣдъ екзархийския домъ да зематъ негово блаженство и го заведатъ при падишаха и че подиръ малко блаженнѣйши Антимъ и прѣосвещенитѣ владыци Пловдивски Панаретъ, Ловчански Иларионъ и Макариополски Иларионъ, съдружени отъ Гаврила Кръстьовичъ и Ив. Пенчовичъ насѣдаха въ тѣхъ и отидоха въ палата Долма Бахче. Като се приели съ приличнитѣ почести въ двореца, тѣ били не слѣдъ много врѣме въведени при негово величество султана, прѣдъ когото, като прѣдстаналъ, блаженнѣйши Антимъ произнесълъ по турски кратко словце, което, освободено отъ хиперболитѣ и многословието на турския езикъ, може да се прѣдаде на български въ слѣдния видъ: „Българскиятъ народъ, вѣренъ подданикъ на ваше величество, силенъ и държавенъ царь, е ималъ отъ старо врѣме независимо църковно управление, което отпослѣ било упразнено въ полза на гръцката патриаршия, поради което той изтърпѣлъ много несгоди въ религиозно и други отношения. Сега заповѣдта (фирманътъ) на ватѣ величество да се състави отново българско църковно самоуправление възроди цѣлъ народъ, и високиятъ бератъ, съ подписа на ваше величество, който ме утвърждава въ поста на екзархъ, зарадва ваштъ слуга. Не ми е възможно, ваше величество, да изразя съ думи глѣбоката признателность на българския народъ за тия милости, но смѣло мога да кажа, че той ще бжде и занапрѣдъ покоренъ и вѣренъ на високата ви държава, както е билъ до сега. Да благоволи Богъ да укрѣпи ваше величество, до деня на общото възкресение, върху високия ви прѣстолъ. Тая молитва азъ като повтарямъ, покланямъ се смирено на вашето високо подножие“. Султанътъ отговорилъ съ

слѣднитѣ думи: „благодаря за чувствата, които изразявате къмъ насъ отъ ваша страна и отъ страна на народа. Винаги съмъ разположенъ да покровителствувамъ безъ изключение всички народи въ държавата ми и да се грижа за тяхното благосъстояние. Българскиятъ народъ на дѣло се е показалъ вѣренъ на царството ми, и това ме много благодари“.

Слѣдъ това блаженнѣйши Антимъ съ духовнитѣ и свѣтски лица, които го съдружаваха, се поклонилъ и оттегилъ, изпращаилъ отъ царедворцитѣ съ подобаващата почестъ. Отъ султанския дворецъ екзархътъ отиде на Портата, дѣто посѣти великия везиръ, Махмудъ наша и министра на въшнитѣ дѣла, Серверъ наша, които му сърадваха за високото царско благоволение къмъ него и къмъ българския народъ и му обѣщали своята помощъ и съдѣйствие въ дѣлата на повѣреното му управление. Подиръ три дни негово величество награди екзарха и съ ордена междидие първа степенъ, така че на българския екзархъ се дадоха всички почести, каквито се даватъ на народоначалиницитѣ на другитѣ християнски общини въ Турската държава.

Наближаване великденъ, и нетърпеливитѣ отъ нашитѣ интеллигентни люди изискваха отъ блаженнѣйши Антима да служи непрѣмѣнно въ този день, било съ позволениято, било безъ позволениято на патриаршията, и насъсваха еснафитѣ да искатъ отъ него и тѣ сжщото. Мнозина отъ людието на послѣднитѣ, по внушение на водачитѣ си, заплашваха дори, че ако екзархътъ не се рѣши да служи на великденъ, ще станатъ протестанти. Блаженнѣйши Антимъ не бързаше обаче да наруши установения редъ, и въ това го поддържаха повечето отъ членоветѣ на приврѣмения съвѣтъ и особно ония, които често се виждаха съ везира по българскитѣ работи и съобщаваха на съвѣта неговитѣ заповѣди. Изискваше се въ интереса на самото имъ дѣло, българитѣ да не бързатъ да искатъ отъ екзарха да служи, и то непрѣмѣнно на великденъ. Празникътъ бѣше вече наближилъ, а пъкъ формалноститѣ които трѣбаше прѣдварително да се изпълнятъ, още не бѣха всички извършени. А тѣ трѣбаше да се извършатъ, за да падне отговорността за всичко върху патриарха. Везирътъ сжщо намираше по нѣкои свои съображения, екзархътъ по-добъръ да не служи на великденъ. Той бѣше казалъ, че ако българитѣ потърпѣтъ и прѣкаратъ великденя си безъ да наблѣгатъ да служи екзархътъ, та каквото и да стане, ще спечелятъ повече. Въ изпълнение прочее на потрѣбнитѣ формалности, на великата срѣда, деньтъ когато бъл-

гарският екзархъ се бѣ прѣдставилъ на султана, двама членове отъ приврѣмения свѣтъ, Ив. Пенчовичъ и Георг. Чалоглу бѣха ходили по поръка на блаженнѣйши Антима при патриарха да го молятъ, да му даде позволение да служи по великденскитѣ празници. Това позволение се искаше по общото правило, което слѣд-ваха всичкитѣ патриарси, кога искаха да служатъ въ епархията на вселенския патриархъ. Негово светѣйшество имъ отговорилъ, че ще съобщи на синода тая молба на екзарха и на утрето ще имъ важе неговото рѣшение. Това рѣшение бѣше пакъ, че доклѣ екзархътъ не отговори на извѣстното патриарше послание, което му искаше да признае и осъди направенитѣ до сега отъ страна на българскитѣ архиереи противу канонически постѣпки, не може да се земе въ внимание молбата му. Това сѣщото патриархътъ съобщи на блаженнѣйши Антима чрѣзъ архимандрита Германа Афтониди. Екзархътъ обясни на садразама слѣдъ два дни, че патриархътъ иска нѣща невъзможни. Но да не остане никакво извинение за отказа на патриарха, намѣри се за добръ да иска екзархътъ отъ него позволение да служи литургия съ писмо. Блаженнѣйши Антимъ изпрати прочее на великата сѣбота таково писмо до негово светѣйшество съ архимандрита Григория (отпослѣ Русенски владика). Въ това писмо, въ което той се подписва Видински митрополитъ и Български екзархъ, блаженнѣйши Антимъ, като изказваше съжалението си, че ако и да искалъ да направи на патриарха посѣщение, не билъ удостоенъ съ честта да бѣде приетъ отъ негово светѣйшество, молѣше да му се даде разрѣшение да служи литургия на утрето, великденъ. Патриархътъ тутавси свикалъ синода за да му съобщи писмото на екзарха и слѣдъ малко прѣдалъ на архимандрита Григория неговото рѣшение, което било, че доклѣ екзархътъ не отговори на извѣстното патриарше послание, което му се пратило чрѣзъ януария, никое негово искание не може да се земе въвъ внимание отъ великата църква. Вечерта екзархътъ изпраца архимандрита Григория съ друго писмо, въ което пакъ моли да му се позволи да служи на утрето литургия и въ което каза, че смѣта излишно да дава отговоръ на писмото, за което поменува патриархътъ, слѣдъ като българскиятъ народъ го избра, и султанътъ го призна за екзархъ. Екзархътъ свършваше писмото съ бѣлѣжка, че отговорността за послѣдствията отъ отказа на негово светѣйшество ще падне върху патриаршията. Патриархътъ свиква чрѣзъ нощта отново синода, който рѣшилъ да се даде на екзарха пакъ сѣщия отговоръ, каквото и на

първото му писмо и да му се върнатъ и двѣтъ писма, слѣдъ като се зематъ прѣписи отъ тѣхъ.

На 21. априлия, петъкъ на свѣтлата седмица, екзархътъ, съгласно съ програмата, която бѣше си начърталъ, изпрати до патриарха и трето писмо, въ което, като му се наумяваше, че съ двѣ изпратени прѣди това едно слѣдъ друго писма, му искалъ съгласно съ установения редъ позволение да служи на великъденъ литургия въ българската църква, но не получилъ никакъвъ отговоръ, прибавяше, че извържението, изказано противъ българскитъ архиереи, е безъ всѣка законна сила, както по сщность, така и по форма; по сщность, защото тѣмъ бѣше дадено прѣзъ декември отъ негово светѣйшество чрѣзъ първия секретаръ на синода, архимандрита Доситея, позволение да служатъ, и защото тѣ прѣди службата на Богоявление лично ходиха да молятъ патриарха да имъ позволи да служатъ, но имъ се отговори отрицателно; по форма, защото слѣдъ службата си тѣ искаха да се прѣдставятъ на патриарха, за да му изложатъ причинитѣ, по които тѣ не можеха да не служатъ, но не бидоха приети и така бѣха осждени задочно. Слѣдователно, заключаваеше екзархътъ, негово светѣйшество е длъженъ да отмахне извържението, като станало незаконно и противуканонически. Патриархътъ върна и това трето писмо на екзарха, слѣдъ като зель отъ него прѣписъ.

Екзархътъ посочваше въ горѣреченото писмо фактитѣ и заключенията на здравия естественъ разумъ съгласно съ постановленията църковни, правилно и добросъвѣстно разбираани.

Но което негово светѣйшество съ синода си не направи, направи го самъ екзархътъ съ българскитъ владици. Каква е, по здравия разумъ, разликата между гръцкия патриархъ съ неговитѣ владици и българския екзархъ съ българскитѣ владици? Главното и важното, на което трѣба да се гледа тука, е, на чия страна се намира истината, коя страна я похабява и разваля, по своекористие и властолюбие, и коя страна я държи и изповѣдва въ всичката ѣ чистота. Ободренъ отъ това логическо разсѣждение, българскиятъ екзархъ, ведно съ българскитѣ владици, рѣши да прогласи тържествено истината относительно лишението отъ сана имъ българскитѣ владици, които служиха на Богоявление. Това стана въ недѣля Томина, на 23. априлия. Въ този день блаженнѣйши Антимъ присѣствуваше въ българската църква на литургията, която извършваше архимандритъ Григори. Слѣдъ евангелието, послѣдниятъ, стоящъ на царскитѣ двери, прочете, споредъ както бѣ прѣдварително

нагласено, единъ актъ, подписанъ отъ екзарха и отъ трима други неизвържени владыци, а именно отъ Доротей Софийски, отъ Партения Нишавски и отъ Генадия Велешки, въ който се изброяваха причинитѣ, по които извърженията, прогласени отъ патриаршията срѣщу владыцитѣ Макариополски Илариона, Пловдивски Панарета и Ловчански Илариона, не могатъ да иматъ никаква законна сила не само въ очитѣ на българския народъ, но и прѣдъ всички православни църкви, и трѣба да се смѣтатъ като не станали.

Слѣдъ четири дни, а именно на 27. априлия, патриаршията, безъ да се освѣсти отъ това, що се изказа отъ българска страна върху нейнитѣ недобросѣѣстни постѣпки и лѣжливи тълкувания на църковнитѣ канони, свиква пакъ съборъ отъ прѣждебившитѣ вселенски патриарси, отъ прѣбиваващитѣ въ столицата владыци и отъ разни архимандрити за да разсѣди, какъ трѣба да се постѣпи спрѣмо българския екзархъ. Като се събрали всички поканени, светѣйши Антимъ изложилъ течението на работитѣ отъ Богоявление насамъ. Послѣ се прочели послѣднитѣ три писма, които бѣше пратилъ на негово светѣйшество екзархътъ, и отговорътъ на другитѣ грцки патриарси върху патриаршето послание за извържението на българскитѣ архиереи, както и докладътъ на архимандрита Афтониди, който биде испращанъ нѣколко пѣти при негово блаженство отъ страна на патриарха. Слѣдъ дълго разискване, дали трѣба незабавно да се приложатъ канонитѣ и къмъ българския екзархъ, както сж били приложени до сега къмъ другитѣ български владыци, надвило мнѣнието, църквата да се покаже снисходителна и търпелива, и да се даде на екзарха срокъ отъ трийсетъ дни да обмисли направеното отъ него, макаръ че неговитѣ дѣяния заслужаватъ осѣждане и наказание, а отъ друга страна да се изпрати патриарше оерѣжно послание за успокоение православнитѣ християни, които се били смутили, като гледали, че църквата толкова врѣме оставя безъ наказание противуканоническитѣ постѣпки на българитѣ. Аю обаче и слѣдъ дадения срокъ не се забѣлѣжи никакво промѣнение въ постѣпкитѣ на закононарушителитѣ, тогава да се свика въ края на май голѣмъ съборъ отъ всички патриарси въ Турско и отъ Кипърския архиепископъ и да се осѣдятъ окончателно противуканоническитѣ дѣйствия на новата екзархия. Такова рѣшение намисли съборътъ не за да се покаже църквата търпелива и снисходителна, а за да спласни блаженнѣйши Антима, на когото прѣдпазливостъта и бавностъта патриаршията земаше като нерѣшителностъ и боязливостъ. Посланието, което съборътъ рѣши, се изпрати подиръ три дни по-

епископите и се прочете по всичките църкви на Цариградъ. Въ него се казваше, че всякото отстъпничество и беззаконие на българите излизали отъ пагубното начало на филетизма, което било несъгласно съ учението на Исуса Христа и разрушавало самите основания на християнската вяра, и се осждаше блаженниятъ Антимъ между другото че дошелъ въ Цариградъ безъ патриарше позволение, че зельтитлата български екзархъ и изпратилъ последно на патриарха три ругателни и заплашителни писма, въ които обявявалъ лишено отъ всяка законна сила духовното наказание, изречено противъ Макариополски Илариона, Пловдивски Панарета и Ловчански Илариона. Но патриаршията нѣмаше кого да уплаши съ тия празнословия и приструвки. Българскиятъ народъ отдавна бѣше ги разумѣлъ и се не стрѣскаше отъ тѣхъ. А неговите владци съ всичката негова интелигентна частъ се само чудѣха на смѣлостта, съ която люде, поставени да бдѣтъ за доброто име и честъ на църквата и да държатъ високо нейното свето знаме, я така унижаваха съ изопачение на евангелската истина, правено само ради веществени облаги.

Екзархътъ, който бѣше разумѣлъ, че Портата му прѣдоставя вече свобода да върши каквото намира за добръ по чисто църковната частъ и бѣше опрѣдѣлилъ да служи литургия на 11. май, день на светите славѣнски просвѣтителъ, не можеше, естествено, да се повлияе отъ такова едно притворно и срамотно за самата велика църква рѣшение на патриаршия съборъ. Въ тоя день, който навсѣдъ се празнува отъ българите като единъ отъ най-големите празници, той извърши въ българската църква тържествено божата служба заедно съ тримата владци, Илариона Макариополски, Панарета Пловдивски и Илариона Ловчански, посрѣдъ голѣмо множество наши съотечественици, които видимо бѣха зарадвани, като виждаха въ тая служба осезателно доказателство за възстановението на българската самостоятелна църква. На литургията слѣдъ апостола се прочете актъ, съ който се прогласяваше възобновението на независимостта, съ която се е ползувала българската църква отъ времето на покръщаньето на българите до упразнение на Охридската архиепископия въ осемнайсетия вѣкъ отъ патриарха Самуила. Тоя актъ бѣше подписанъ отъ екзарха и отъ всички други български владци, каквито имаше тогава, т. е. отъ Пловдивски Панарета, отъ Софийски Доротея, отъ Нишавски (Пиротски) Партения, отъ Велешки Генадия, отъ Ловчански Илариона и отъ Макариополски Илариона. Ние прѣдаваме на читателите тоя актъ въ съкратенъ видъ, както слѣдва:

1) Българският народъ е ималъ отъ самото си покръщанье църковно самоуправление, своя автономна архиепископия, установена въ 870. год. отъ Цариградската църква.

2) Тая архиепископия е била прогласена самостоятелна патриаршия отъ събора на всички български и гръцки митрополити и епископи, станалъ въ Лампсакъ въ 1234. год., била одобрена като таквази отъ четиритѣ източни патриарси и признавана до 16. вѣкъ отъ всичката православна църква.

3) Освѣтъ тая независима патриаршия българитѣ сж имали и друга една самостоятелна архиепископия, а именно Охридската „всѣя Болгарии“, признавана отъ всички църкви до 1767. год.

4) Многo отъ българскитѣ епархии на тая архиепископия сж били отцѣпени отъ нея и присъединени до сжщо така автокефалната Ипекска архиепископия, установена въ 1219. год. и признавана отъ всички православни църкви до упразненнето ѝ отъ Цариградската патриаршия въ 1765 г.

5) Цариградската патриаршия упразнила първо Търновската патриаршия въ 1570. год., а послѣ Охридската и Ипекската архиепископии въ 1765—1767., въ което врѣме рѣшението си за упразненнето на тия двѣ архиепископии тя оправдавала между друго съ признаването, че „на истинскитѣ и законнитѣ царе, какъвто е билъ тогавашниятъ царь, султанъ Мустафа, е дадено да правятъ закони и да издаватъ неари, сакри, хати-шерифи за нѣща относещи се до църковното управление, какъвто упразненнето на Охридската и Ипекската архиепископии и присъединението имъ къмъ Цариградския прѣстолъ“.

6) Това упразнение, като е така станало, е явно противузаконно и трѣба да се гледа като че не е станало или че е станало, само съ силата на султанския беракъ, даденъ на Цариградския патриархъ.

7) Ако тоя султански беракъ е билъ законно даденъ на Цариградския патриархъ, защото подчиненитѣ на тия автокефални архиепископии архиереи и жители били ужъ поискали упразненнето имъ, колко повече е законно възобновението днесъ съ султански фирманъ и беракъ не на тритѣ, а на една само архиепископия, какъто е днесъ българската екзархия по исканието и желанието на цѣль български народъ.

8) Фирмантъ за българската екзархия е билъ издаденъ по единъ проектъ, който е билъ постепенно одобренъ отъ патриаршията, както видѣло, така и частно въ основитѣ си.

9) Вселенската наречена патриаршия, както е станала съпостъпикътъ си причина отъ една страна да изпадне българскиятъ народъ въ невѣжество, а отъ друга да дойде въ опасностъ на разкъсване отъ разнитѣ пропаганди, не само упорно отфърли напоследно молбата му да върне отнетото му църковно самоуправление, но още и почна да прѣслѣдва съ извържения и афоресвания българскиятъ архiereи и да обвинява всички българи въ ересь и разколъ, само и само защото си поискаха законнитѣ църковни правдини, а когато вселенската патриаршия си позволява да онеправдава така жестоко единъ народъ, мислимъ че на този народъ самитѣ църковни правила разрѣшаватъ да не ѝ се подчинява.

10) Българскиятъ архiereи и първенци, ако и да се опитваха слѣдъ издаванетоъ на султанския фирманъ да се сближътъ и примирѣятъ съ патриаршията, патриархъ Григори VI не се показва наклоненъ къмъ това, а патриархъ Антимъ VI, при все че ги посрѣщна отнайнапрѣдъ съ отворени обятия и прие всички постановления на фирмана, освѣнъ постановението за числото на епархиитѣ, относително което се показва по-неотстъпчивъ и отъ патриарха Григория, съ упоритостта си докара въ негодуване българското население въ Цариградъ, и това население се подигна противъ архiereитѣ си и ги принуди щѣтъ не щѣтъ да служатъ на Божоявление, нѣщо, което направи добро впечатление помежду българитѣ въ провинцията, които, оскърбявани въ народното си чувство отъ патриаршията и подстрекавани отъ пропагандитѣ можеха да отстъпятъ отъ православието, само и само да се избавятъ отъ станалата за тѣхъ умразна църковна властъ.

11) Духовното управление на българскиятъ епархии, откакъ се подигнаха българитѣ противъ патриаршията, хромѣше отъ всѣа страна въ ущърбъ на религиозното чувство и нравствено образование на народа.

12) Това жалостно положение, което българскиятъ архiereи оповѣстиха съ окръжни писма до всички православни църкви, като правѣше народа да се оплаква и вълнува все повече, побуди царското правителство да земе мѣрки за прѣкратавянието му и да заповѣда изпълнението на фирмана.

Като взехме прочее въвъ внимание всичко горѣизложено, ржководени отъ архiereйската си съвѣсть, и като призовахме божията благодать, съ одобрението на всичкото около насъ българско духовенство и на предстоещия български народъ, обявяваме слѣдното:

Членъ първи. Прогласява се образованието на самоуправляваната българска православна църква законно и правилно.

Членъ втори. Православната българска църква, като членъ отъ едната, света съборна и апостолска църква, приема ѝ варди постановенията на всички вселенски и мѣстни събори и всички прѣдания, както и другитѣ частни православни църкви, и отфърля всѣко иновѣрно учение, което отфърлятъ и тѣ.

Членъ трети. Българската църква ще се управлява съгласно съ свещенитѣ прѣдания, съ апостолскитѣ постановения, съ правилата на светитѣ вселенски и мѣстни събори, и съобразно съ устава, изработенъ отъ българския народенъ съборъ.

Членъ четвърти. Прѣписъ отъ тоя актъ ще се съобщи на всички самостоятелни църкви и на всички български епархии и общини.

Слѣдъ евангелието екзархътъ каза слово, въ което отърта доброто, направено на българския народъ отъ светитѣ негови първоучители и показа задачитѣ и длъжноститѣ, които се налагатъ на възобновената българска църква. На литургията той спомена, както е обичай на независимитѣ архиепископи „всѣко епископство православно“, вмѣсто патриарха, другитѣ владци поменаха светия български синодъ, архимандрититѣ пѣкъ екзарха, послѣ което се изгѣ на екзарха установеното за владичитѣ многолѣтствие.

Патриаршията, като разумѣ отъ тая служба на екзарха, че нейнитѣ заплашвания оставатъ бездѣйствени, прибѣрза да свика по-скоро голѣмия си съборъ и да произнесе своята присѣда. Съборътъ се събра на 13. май и при всичко че нѣкои отъ по-разсѣдливитѣ и благоразумни гръцки архиереи се стараха да разкриятъ, че съ извѣрженията и афоресванията, отъ които българитѣ се не плашатъ, нѣма да се постигне нищо добро, а злото само ще стане по-голѣмо за патриаршията, и съвѣтвахъ да се покаже църквата благоразумна, той, безъ да се срамува поне отъ човѣцитѣ, ако го не бѣ грѣхъ отъ Бога, рѣши да извѣргне блаженѣйши Антима и всички служили съ него архимандрити, свещеници и дякони, а по-напрѣдъ извѣрженитѣ български иерарси, Пловдивски Панарета и Ловчански Илариона да афореса, а пѣкъ Макаріополски Илариона, като вече извѣрженъ и афоресанъ, да прѣдаде на вѣчна анатема и да го осѣди за огнената геена. Съ това рѣшение съборътъ се самъ опозори, защото архиерейтѣ, които го съставиха, показаха на свѣта, че вмѣсто да се съобразяватъ съ евангелското учение, което сѣ пови-

кани по званието си да проповѣдватъ, не го зачитатъ и постъпаятъ противъ него за постигане веществени ползи.

Нашитѣ приснопааметни архiereи можеха съ несравнено по-големо право да употрѣбятъ духовното оръжие срѣщу безобразieto, което си позволиха противъ тѣхъ грѣцкитѣ владии, и да ги осждатъ сжщо на геената огнена за тѣхното противуевангелско и противухристиянско постъпване срѣщу всичкия български народъ, когото като бѣха държали толкова врѣме въ оковитѣ си, гледаха съ всѣкакви срѣдства да не оставятъ и занаярѣдъ да излѣзе отъ унижителното си робство; но тѣ, като истинни послѣдователи на Христовото и апостолско учение, прѣдпочетоха да не имъ отвърщатъ злото съсъ зло. Тогава като патриархътъ съ архiereитѣ си въ окръжното послание, съ което оповѣстваше извържението на екзарха и афоресването на другитѣ наши владии, безсрамно ги злословѣше и осипваше съ всѣкакви прѣзрѣни и укории прилагателни, блаженѣйши Антимъ и другитѣ наши прѣосвещени владии въ тѣхното окръжно, изпратено до българскитѣ епархии, по случай на безсвѣстната и безсрамна постъпка на патриаршията срѣщу тѣхъ, отговаряха на тѣхнитѣ злословия и анатемисвания съ думитѣ на апостола: *„укоряеми благословяемъ, гоними терпимъ, хулими утѣшаеми, да о немже клеветцѣ нѣтъ аки злодѣвъ, постидѣтся злословящѣе наше благое о Христѣ житие.“* „Тия наставления, казваха тѣ, сме имали и ще имаме всѣкога прѣдъ видъ, възлюблени о Христѣ чада наши. Съ тѣхъ да се съобразявате съвѣтваме и васъ. Имаме причини и право да се огорчимъ, да негодуваме и, въ силното и живо чувство на правдата си, да употрѣбимъ въ наша защита ония църковни оръжия, съ които злоупотрѣбаватъ непримиримитѣ наши противници... Имахме причина и право да възразимъ на негово светѣйшество и на неговитѣ синодални архiereи по сжщия начинъ, по който отговарятъ тѣ на нашитѣ благоразумни постъпки и миролюбиви прѣдложения. Отъ любовъ обаче жѣмъ евангелието, отъ прѣданостъ жѣмъ всеобщата православна църква ние не ще си позволимъ да се отклонимъ отъ горнитѣ миролюбиви наставления на апостола“.

Като описватъ по-нататъкъ, какъ българскиятъ народъ е всѣкога молилъ патриаршията да земе въвъ внимание желанията му и какъ българскитѣ архiereи, както и самиятъ екзархъ въ своитѣ старания за примирение съ нея сж се отнасяли всѣкога къмъ нея съ приличното уважение и покорностъ, и какъ тя всѣкога се показвала упорна и се мъчила да ги очерни прѣдъ народа съ цѣль

да повреди на светото имъ дѣло, българскитѣ архипастири думатъ въ окръжното си, че патриаршията пакъ съсъ сжщата цѣль, да побърка на българитѣ да устроятъ самоуправлението на църквата си, ги осжда и злослови наново по поводъ на службата имъ въ празника на св. Кирила и Методия, извъргава екзарха и афореса другитѣ архиереи. Ако българскиятъ народъ бѣше склонилъ, справедливо бѣлѣжатъ тѣ, да ѝ се подчини просто и безусловно, тя, вмѣсто да охулва и оскърбява съ извържения и анатели неговитѣ пастиреначалници, щѣше да ги благославя съ двѣ рѣцѣ и да ги осипва съсъ всѣкакви похвали.

Екзархътъ не пропусна сжщо да се отнесе съ едно окръжно послание до всички православни църкви и да прѣдстави отъ една страна всички опитвания, негови и на другитѣ български архиереи, за примирение съ патриаршията, а отъ друга упоритостъта, съ която послѣдната посрѣщна тѣхнитѣ миролюбиви старания да нареджтъ съ нейното благословение българското църковно самоуправление, безъ да се свѣни нито най-малко отъ противорѣчията, въ които е падала, като е търсила извѣтъ за отказа си; защото, думаша тѣ, веднажъ патриархътъ казваше, че българскиятъ въпросъ е църковенъ и трѣба да се рѣши съ одобрението на църквата, а другъ пѣтъ твърдѣше, че той е народенъ (грѣцки) и пращаше българитѣ да се молятъ на грѣцкитѣ първенци, ако искатъ по-голѣми устѣпени.

Патриаршията мислѣше, че ще посѣче въ кореня възобновението на българското църковно самоуправление, ако извъргне екзарха и афореса другитѣ български владыци. Тя си въобразяваше, че българскиятъ народъ, щомъ чуе това извържение и това афоресване, съпроводени съ толкова проклетии и съ таково очернение, ще бѣде като попаренъ и ще сжкса съ тѣхъ всѣкакви връзки. И нейната главна цѣль въ това извържение и анатема бѣше отнюдъ не да изпълни дълга си и да спаси чистотата и светостъта на църковнитѣ постановления, както искаше тя да се прѣдстави прѣдъ свѣта, а едничео да подѣйствува върху проститѣ и невѣжествени умове и да подрови самитѣ основи на новата сграда, дигана прѣко нейнитѣ протести. Но българитѣ не бѣха вече толкова прости, каквото ги знаеше тя отъ по-старо врѣме. Научени отъ толкова примѣри на воцунство и непочитание на свещенитѣ нѣща, примѣри подадени отъ грѣцкитѣ владыци, българитѣ разумѣваха, че тя прави това съ едничката цѣль да задържи противухристиянското си господство надъ тѣхъ. Грѣцкитѣ политиканствуващи черновашци, като видѣха това слѣдъ извържението на екзарха, хванаха да прѣскатъ слухове въ

правителственитѣ кръгове, че ужъ българитѣ се уланяли отъ духовното наказаніе, наложено на тѣхнитѣ владыци, и че слѣдователно, ексархията, учрѣдена безъ волята на патриарха, щесе сгромоляса сама отъ себе си. Поради тия лъжи, ексархията намѣри за добръ да се подаде отъ страна на цариградскитѣ българи до великия везиръ адресъ, съ който да се опровергнатъ тия лъжливи увѣрения. Този адресъ везирътъ можеше да покаже на лъжцитѣ и да оправдае своитѣ дѣйствия. „Долунописанитѣ, думаше се въ адреса, покарнѣйши ваши раби отъ всичкитѣ страни на европейска Турция, знаятъ какви козни употребява гръцката патриаршия, за да компрометира прѣдъ високото царско правителство и прѣдъ свѣта възобновената българска църква. Тѣ знаятъ въ самото врѣме и двигателя на тия козни. Важността на веществената загуба, която тя прѣтърпѣва чрѣзъ освобождението на българската църква, доста обяснява извърженията и афоризмитѣ, които тя стрѣля върху негово блаженство ексарха и другитѣ ни владыци. Но всички тия противохристиянски постъпки не правятъ друго, освѣнъ че увеличаватъ отвращението на народа ни отъ гръцката патриаршия и привързаността му къмъ истинскитѣ негови архинастири. И така покарнѣйшиитѣ ваши раби, като увѣриватъ ваше височество въ тая истина, че българскиятъ народъ нѣма да се отдѣли никога отъ народнитѣ си архинастири, които прѣдставитѣ желанията му отъ дванадесетъ години насамъ, молятъ ви да не давате никакво внимание на замисленитѣ увѣрения на гръцката патриаршия“.

Подобни адреси се изпратиха и отъ епархитѣ за по-големо изтъкване на самата истина противъ лъжитѣ на гърцитѣ.

Ако патриаршията и да измисляше все нови спънки за дѣйствиата на възобновената българска църква, послѣдната смѣло вървеше къмъ цѣльта си. Ексархътъ и синодътъ съ одобрението на правителството хванаха скоро да назначаватъ за епархитѣ владыци безъ да ги е нито най-малко грижа отъ грѣмоветѣ на патриаршията и отъ нейнитѣ лъжи и клевети противъ тѣхъ. Така на 25. мая се назначи за търновски митрополитъ Макариополски Иларионъ, а за самоковски архимандритъ Доситей, който бѣше до прѣди малко прѣвъ секретаръ на патриаршия синодъ. Подиръ три дни Търновски Иларионъ, Пловдивски Панаретъ и Самоковски Доситей ржкоположиха архимандрита Викторъ за Нишки митрополитъ. Малко по-нататъкъ се прояви архимандритъ Григори за Русенски и Доростолски митрополитъ, а протосингелътъ на ексархията Симеонъ

за Прѣславски, а слѣдъ тѣхъ Мелети Зографски за Софійски митрополитъ, архимандритъ Дамаскинъ за Валенки и други.

Назначенигѣ отъ екзархията владци не бързаха да вървятъ за епархиятъ си. Тѣ чакаха да се утвърди първо екзархийскиятъ уставъ отъ правителството, та тогава да се разотидатъ. Мислѣше се първо, че безъ устава, тѣхнитѣ рѣцѣ ще бѣдатъ нато вързани, и особно, че безъ него тѣ не ще могатъ да събиратъ пари щито за себе си, щито за екзархията. Но нуждата за пари бѣше голѣма и та принуди най-послѣ прирѣжениия съвѣтъ да размисли отново и по-намирово въ заседанието си отъ 11. августъ, дали не ще е по-добръ да отидатъ владцитѣ по епархиятъ си прѣди да дочакатъ да одобри правителството устава. Намѣри се пакъ обсъжданьето на въпроса, че освѣнъ другитѣ добрини, които ще има прѣбиващьето на архиереитѣ посрѣдъ наставитѣ имъ, тѣ ще иматъ възможность да събиратъ и паритѣ, които сж прѣдвидени въ устава, защото послѣдниятъ або и да не е още утвърденъ отъ правителството, е одобренъ отъ прѣдставителитѣ на епархиятъ и слѣдователно самъ по себе си задължава подирнитѣ да даватъ опрѣдѣленитѣ въ него берли.

Но добритѣ и щастливи врѣмена за екзархията се свършваха. Добриятъ и справедливъ Махмудъ Недимъ паша падна отъ великото везирство, въпротивно не безъ намѣсата на нѣкои държави, които не гледаха съ добро око улеснениата, които той даваше на новоучредената българска екзархия противъ домоганията на гърцитѣ. Подирнитѣ, като вгледаха че патриаршията не сполуча нищо съ нейнитѣ извържения и афоресования и че българската екзархия изъ день въ день отива все напредъ, бѣха проглумили свѣта, съ които отчаяни. викове, че толкова опасниятъ панславизмъ все повече призема землище, благодарение на нехайството, съ което Еуропа допусна да се въздигнатъ българитѣ, които не сж друго нищо, освѣнъ негово оръжие, и да смажатъ гърцитѣ, които охраняватъ противъ него европейскитѣ интереси. Махмудъ Недимъ паша, за което се мислѣше, че е привържениецъ на Русия и че се отдалечава отъ нея, по който насочваха Турция Аали паша и Фуадъ паша, трѣбаше по мнѣнието на западната дипломация да устани везирството на лице, което бѣше познато нато да гледа ужъ по-далечъ и да клони повече къмъ възгледитѣ на тия държавни маже. За таквъ тогана се намѣри Митхадъ паша, напредъниятъ управителъ на Дунавската областъ, който, като таквъ, бѣше познатъ и на българитѣ. Но подирнитѣ не прѣдусѣщаха, че съ неговото повишение на садразамски постъ се измѣняше благоразположението

на високата Порта къмъ тѣхното дѣло. Гърцитѣ знаеха обаче, на какъ ще завие Митхадъ паша. За да го разположатъ още повече къмъ себе си патриарситѣ, Цариградски (наричанъ Вселенски) съ синодалнитѣ архiereи, Александрийскитѣ, Антиохийскитѣ и Иерусалимскитѣ, както и Кипърскитѣ архиепископѣ, които бѣха дошли въ столицата, повикани отъ Антима VI. за събора, който се тъкмѣше противъ българитѣ, отидоха на 22. юлия, сирѣчь три дни слѣдъ като той стана садразамъ, всички заедно да му сърадваватъ за въздиганieto до най-горната стѣпенъ отъ държавното чиновначалие. Отиванъето на всички патриарси изедно съ толевова владици означаваше, че на новия везиръ се прави особна честь, за да се уличи неговото благоразположение къмъ тѣхъ. На рѣчьта, която му казалъ цариградскитѣ патриархъ отъ името на всички присѣствуващи иерарси и на „всички православенъ християнски народъ“, Митхадъ паша отговорилъ, че счита свой дългъ да се грижи за всички подчинени на империята народи, а особно за грѣцкия народъ, който билъ почетенъ още отъ самитѣ завоеватели. Денъ слѣдъ това пъкъ отива една тѣпла грѣци, около хиляда души, при Цариградския патриархъ и му подава петъ прошения съ еднакво съдържание, едно за него, а другитѣ четири за тримата останали източни патриарси и за Кипърския архиепископъ. Въ тия прошения се казвало, че православнитѣ народъ гледа съ голѣма скърбъ беззаконното сборище въ Ортакой да тъпче всичко, щото е свещено за православнитѣ, и за това моли православната иерархия да събере часъ напрѣдъ голѣмъ съборъ, който да прогласи схизматици, да отсѣче като гнили и гангренысали членове отъ православната църква и да отдѣли отъ вѣрнитѣ ѣ чедъ глыватаритѣ на самозваната българска църква и всичкитѣ, които ги слѣдватъ, било че сж тѣ цѣли людства, било че сж цѣли народи. Патриархътъ отговорилъ, че църквата нѣма да се отклони отъ пжтя, който е слѣдвала до сега и че, както наказва съ извѣржение, афоресване и анатема нечестивцитѣ, така и за напрѣдъ ще направи всичко щото ѣ налага вѣрата и установениятъ редъ, който винаги се е почиталъ отъ гражданската властъ и отъ великодушнитѣ султани, както и сега се почита и варди отъ благополучно царствуващия господаръ. Тѣлната посрѣщнала тия думи на патриарха съ вивове да живѣе султанътъ, да живѣе вселенскитѣ патриархъ Антимъ. Словеснѣйшитѣ грѣцки патриоти мирски и духовни, които бѣха наумили да обявятъ българитѣ схизматици, защото искатъ своя самоуправна народна църква, т. е. правятъ разлика по народность

въ църквата и въвеждатъ въ нея филетизъмъ, нѣщо ужъ противно на евангелското и апостолско учение, намѣриха, че съ подобни заявления отъ страна на народа по-скоро и по-надежно ще достигнатъ цѣльта си. Подобни манифестации не ставаха доклѣ бѣше садразамъ Махмудъ паша. Тѣхъ ги пораждаше новото вѣяние.

Одързостени отъ промѣната въ правителството, фенерскитѣ политикани и гръцкитѣ патриоти вървѣха бърже къмъ цѣльта си и не се стѣписваха прѣдъ нищо. Въ злобата и упорството си противъ законното желание на българитѣ, тѣ намираха, че схизмата е единичното сръдство, да сплашатъ Русия, която виждаха задъ българитѣ, и да спрѣтъ опитванъето на послѣднитѣ да образуватъ едно независимо отъ патриаршията църковно управление за своя народъ. Занети само съ своитѣ народни интереси и търсеци само материални ползи, тѣ нито най-малко не се свѣнѣха, че онова, което бѣха намислили да направятъ, не е съгласно съ учението на вѣрата; че тѣ явно лъжатъ, като прогласяватъ ересь онова, което сжщитѣ сж всѣкога практикували и практикуватъ и което практикува всичката църква, защото тя всѣкога се е дѣлила по народности. Ако да бѣха на този умъ само запаленитѣ глави между гръцкитѣ патриоти, не щѣше да бѣде толкова странно, но когато помислимъ, че това вършеха патриарси и владци, не можемъ да не се чудимъ и маемъ на това помрачение, на тая полуда, която бѣше обзела гръцкитѣ. Истина, че между тѣхъ се сръщаха тукъ тамъ владци и миряни, които не одобряваха да се прогласѣтъ българитѣ схизматици само и само защото устройватъ собствена църква, собствено църковно управление, независимо отъ гръцкитѣ, или, както казваха тогава гръцкитѣ богослови, защото правѣли въ църквата разлика по народностъ, въвеждали въ нея филетизъмъ, но тия владци и миряни бѣха голѣмо малцинство, гласътъ на което се не чуваше. Та тѣ и не се постараха да се уважи тѣхниятъ съвѣтъ. Кое то бѣ още по-чудно, полудата бѣше обзела гръцкитѣ не само въ Турско, но и въ кралевството Гърция. Отъ Атина идѣха съвѣти, които окуражаваха патриаршията въ нейния планъ да прогласи схизмата. Ако тамошното правителство и тамошниятъ синодъ бѣха на друго мнѣние, тѣ щѣха безъ друго да я въздържатъ отъ намислената ѣ постѣпка. Тя охотно слушаше съвѣтитѣ, които ѣ се даваха отъ свободна Гърция. Истина, че и оттамъ се чуваша нѣкои гласове на умѣреностъ и благоразумие, но общиятъ викъ на многото полудѣли заглушаваше тия гласове. Въ свободна Гърция искаха безъ друго да върви патриаршията по пѣтя, въ който я тласнаха запаленитѣ

глави, и за това отъ тамъ се бѣ пратилъ въ Цариградъ особѣнъ многото други емисари единъ духовецъ агентъ, да наблюдава да се не отстъпва отъ тоя пътъ, да насърчава вървежа по него и да прѣдваря спянкитѣ, които би могли да се появятъ. Този агентъ бѣше архиепископътъ отъ островъ Сира, Александъръ Ликуртъ, който бѣше дошълъ въ Цариградъ като ужъ частно лице. Той се срѣщаше съ всички патриарси и владии. Гръцкото посолство, което имаше инструкции да поделажда огъня противъ българитѣ, го употребяваше като свое оръдие между духовнитѣ и можеше чрезъ него да дѣйствува между тѣхъ, както искаше.

На новия гръцки въроежъ противъ българитѣ можеше да побъркватъ нѣщо източнитѣ патриарси, които бѣха наскоро дошли въ Цариградъ, понеже тѣ не бѣха още добръ надхвани да вървѣтъ по него безъ отклонение. Руското посолство, което употребяваше всички сръдства да спре скандала, бѣше ги понастроило чрезъ консултатъ си въ полза на мира още прѣди да дойдатъ въ столицата. Искане се да имъ се обърне умътъ. Гръцкитѣ патриоти, които ревѣха на всѣкъдѣ да се прогласи схизмата, подбутнаха отново еснафитѣ и гръцкото простолудие по махалитѣ да направи демонстрация прѣдъ патриаршията, така че да видятъ всичкитѣ патриарси и владии, че всичкиятъ народъ ще се подигне противъ онѣя отъ тѣхъ, които би искали да се покажатъ миролюбиви и снисходителни къмъ българитѣ.

На 13. августъ, въ недѣля, на литургията въ патриаршията църква по тѣхно подбуждане бѣше надошълъ за да направи по-трѣбната манифестация многоброецъ народъ, който слѣдъ отгуска подаде чрезъ една депутация прошение, адресувано до четиритѣ патриарха и Кипърския архиепископъ, въ което се казваше, че събраиятъ православенъ християнски народъ, вѣрецъ на църквата и на постановенията на светитѣ отци, се събира вече втори пътъ въ патриаршията да моли патриарситѣ, да се отвори по-скоро мѣстниятъ съборъ, за да се прогласи на него схизмата и да се отсѣкнатъ отъ православната църква и отлечатъ отъ вѣрнитѣ и чедъ както началницитѣ на самозваната българска църква, така и всички тѣхни послѣдователи, като гнили и гангренияли членове, защото всѣко по-нататѣкъ отлаганье ще има печални послѣдствия, които сериозно трѣба да земе прѣдъ видъ църквата. Патриархътъ увѣри тълпата, че православната църква не ще забрави високитѣ си длъжности и че твърдѣ скоро ще се събере за това великия съборъ. Тия думи надхваната тълпа посрѣщна съ громки и дълги викове да живѣе

султанатъ, да живее патриархатъ. Водачите твърдели да я заведатъ и при иерусалимския патриархъ, който особно се противилъ на схемата, но като се научили, че той отишълъ на островъ Халки, устроиша, на 15. августъ, особна манифестация за него, подиръ литургията, която той служилъ на този островъ.

За да подирятъ още благоразположението на великия везиръ къмъ дѣлото си гръцкитъ патриоти бѣха устроили прѣди единъ домъ една манифестация и за него. Тѣ бѣха надумали гръцкото простолудие да се събере на високата Цорта и да му подаде адресъ на съраждане за садраамския му постъ, макаръ че бѣше се изминалъ вече мѣсець отъ стѣжването му въ тази висока длъжностъ. Въ адреса се казваше, че гръцкиятъ православенъ народъ е увѣренъ, че новиятъ везиръ ще уважи правдицата на великата гръцка църква, които и сѣ били дадени отъ славния завоевателъ Мухамеда и които сѣ били запазени отъ всичкитъ му прѣемници. Митхадъ паша, благодарилъ за съраждането и казалъ, че главната му грижа ще бѣде всекога запазването на славата на гръцкия народъ. Гръцкитъ разбираха добръ, какво значатъ тия думи при обстоятелствата, въ които се намираще патриаршията, и се насърчаха още повече въ планътъ си противъ българитъ.

Но за гръцкитъ патриоти, при всичкитъ старания, които тѣ подлагаха да се вярватъ и задържатъ безъ отклонение въ водитъ на цариградската патриаршия и источникъ патриарси, все имаше страхъ да не би тѣ да отстъпятъ отъ нея въ последната минута и останатъ въ събора при друго мнѣние. Руското посолство силно дѣйствуваше върху тѣхъ за да ги отлъчи отъ нея и да сѣгне съ този начинъ събора. Българитъ охотно се помъжиха да освѣтлятъ и убѣдятъ прѣдставителитъ на источната църква въ правотата на своитъ искания и въ призовото постѣпване на патриаршията. Последнитъ се надѣваха или показваха че се надѣватъ да излѣзе нѣщо добро отъ сноненцията имъ съ българитъ и отлагаха подъ тоя извѣтъ деня за отваряне на събора.

За да парализуватъ дѣйствиата на руското посолство, гръцкитъ патриоти често ходѣха при источникъ патриарси да ги прѣкаратъ на страната си било съ убѣждение, било съ заплашване. А на 25. августъ, смрътъ четири дни прѣди откриване на събора при реченихъ патриарси ходѣха като депутация отъ страна на народа видни въ гръцкото общество люди, какъто Сава паша, Милтияди Аристархъ бей, Иосифъ Икняди ефенди, Иосифъ Икняди ефенди, и докторъ Зографосъ и К. Каллияди, които бѣха и отъ по-горнитъ.

чиновници на Портата. Тая депутация имъ прѣдставила отговорността, която иматъ ужъ прѣдъ православието съ тѣхното съмнително поведение по въпроса на деня, отъ което православието людство почнало ужъ справедливо да се смущава и да мисли, че неговитѣ патриарси се грижатъ само какъ да задоволятъ покровителитѣ на българскитѣ беззакония (т. е. руситѣ), и никакъ не помислятъ че трѣба да защитятъ и спасятъ православието, на което сж поставени хранители. Депутацията прибавила още, че тѣ иматъ да отговарятъ прѣдъ народа за послѣдствията на неизпълнението на длъжноститѣ си, като патриарси на източната църква. Патриарситѣ отговорили, че ще почакаатъ до отварянето на събора разкаянието на българитѣ, които може би да оставятъ заблуденията си и да се приближатъ до църквата. Въ противенъ случай и тѣ сж съгласни да се отсѣкатъ българитѣ отъ православието като гнили и гангрениасали членове. Въ сщия денъ речената депутация споходила и вселенския патриархъ Антима VI, както и прѣждебившитѣ патриарси Григория и Иоакима, за да науми и тѣмъ, какво се изискува отъ тѣхъ въ тия важни за църквата врѣмена. Този денъ ходи въ патриаршията, по старанието на патриотитѣ, и една депутация отъ страна на гръцкото просто людство, да моли и тя да се употребн свѣирата на правосъдието противъ „нечестивцитѣ“ часъ напредъ. На утрето, 26. августъ, посѣтиха вселенския патриархъ и синодъ членоветѣ на смѣсеня гръцки съвѣтъ съ цѣль да ги молятъ да зематъ прѣдъ видъ желаніята на православието людство и ускорятъ свикването на събора. Патриархътъ и синодътъ увѣрили почтенитѣ членове на съвѣта, че има пълно съгласие между патриарситѣ и че понеже дадениятъ на българитѣ срокъ за разкаяние се мина, съборътъ ще почне дѣлото си на 29. августъ. Отъ патриаршията тѣ ходиха този денъ съ сщщата цѣль и при източнитѣ патриарси, които живѣеха въ Божигробския метохъ.

Съ непрѣстаннитѣ си припвания ту при единъ патриархъ, ту при други, гръцкитѣ патриоти успѣха най-послѣ да привлѣкатъ на страната си първо Александрийския патриархъ Софрония, а послѣ и Антиохийския Иеротея съ Кипърския архиепископъ. Непрѣклоненъ остана само Иерусалимскитѣ патриархъ Кирилъ. И какво не направиха разгорещенитѣ гръцки глави да го вкарать и него въ коловоза си и да може да се рече, че съборътъ едногласно осъдилъ българитѣ. Патриархъ Кирилъ бѣше се задължилъ прѣдъ руския посланникъ да не приема участие въ събора и съдържа думата си.

Съборът имаше да стане въ патриаршия храмъ на Фенеръ, на 29. августъ, празникъ Успѣновение. За да се покаже, че има да стане нѣщо тържественно, нѣщо велико този день, бѣше наредено още на вечерната срѣщу празника да се събератъ и присѣдствуватъ патриарситѣ и всички владыци, а на утрето да служатъ литургия патриарситѣ Цариградски, Александрийски, Антиохийски, а Кипърскиятъ архиепископъ съ осемъ още други архиереи. Билетитѣ за лицата, които бѣха назначени да присѣдствуватъ на събора, бѣха разпратени съ програмата на занятията и съ означение мѣстата, които имаше да заематъ приканенитѣ. Въ опрѣдѣления часъ всички членове на събора се явиха. Нѣмаше само Иерусалимския патриархъ, когото да търсятъ се изпратиха двама владыци, отъ които единътъ да иде въ Пера до нѣкого си Константиди, приятель неговъ, а другиятъ въ бошигробския метохъ. Събранитѣ патриарси и владыци съ другитѣ членове на събора чакаха иерусалимския си събратъ въ стаятъ на патриаршията и когато той пристигна, бѣше останало подовинъ тасъ до пладне. Тогава чакъ тѣ влѣзоха въ църквата на заседание. Както при влизанъето имъ въ храмътъ, така и при излизанъето имъ тѣ се посрѣщаха отъ многобройния народъ съ гръмогласни възклицания „да живѣятъ“.

Въ срѣдата на църквата бѣше турено евангелието, въ името на което съборътъ ужъ имаше да върши което бѣше намислитъ. Подиръ молебствието, на което се четоха молитви и пѣха тропари, съ които се призоваваше св. духъ, членоветѣ на събора заеха мѣстата си и най-напрѣдъ за удостовѣрение на присѣдствието си се подписаха въ нарочно приготвената за това книга. Само Иерусалимскиятъ патриархъ подъ извѣтъ на едно минутно развълнуванье не се подписа, но моли да се остави празно мѣсто за подписа му. Той искаше да си сдържи думата, че не ще земе участие въ събора, но нѣмаше куражъ да каже ясно въ очитѣ на всички, че той не одобрява намѣрението, съ което се събира тоя съборъ, и за това не желае да участвува въ него, а прибѣгваше къмъ разни хитрости, та и съ руситѣ и съ гърцитѣ да е добръ. Ето защо той не се намѣри въ къщата си въ опрѣдѣления за откриванъето на събора день. Неговото извинение че ужъ ималъ нужда да се види съ министра на външнитѣ дѣла, а като не го намѣрилъ у дома му, когато отишълъ първия пътъ, останалъ ужъ да прѣнощува въ Пера, за да иде у него пакъ на утрето, показваше само, че той е желалъ, подъ нѣкой извѣтъ да се намѣри далечъ при откриванъето

на събора, но никого не убъждаваше въ истинността на причината за отсъствието му, както я той разказва

Съборътъ пристъпи къмъ дѣлото съ прочитанье символа на вѣрата отъ вселенския патриархъ, Антима VI, който бѣше неговъ прѣдседател. Послѣ Антимъ VI каза кратка рѣчь, която служеше като введение въ дѣлото на събора и като прѣдговоръ на изложението му относително хода на българския въпросъ напоследѣтъ, което прочете единъ отъ членоветъ на събора. Това изложение, съ което се агъ прѣдосждаха българитѣ, като ввождащи ужъ ново противухристиянско начало, се завършваше съ прикана да размисли и рѣши съборътъ, да ли това начало е приемливо въ християнската църква, както твърдятъ българитѣ, или неприемливо.

Патриархъ Григорий зель слѣдъ това думата и прѣдложилъ да се избере отъ членоветъ на събора една комисия отъ архиереи и професори по богословието, която да изучи основателно въпроса и прѣдстави на събора докладъ. Това прѣдложение се приело отъ всички други патриарси, отъ които и мнозина посочили на известнитѣ тѣмъ лица, като достойни да влѣзатъ въ комисията. Само иерусалимскиятъ се отказалъ да прѣдложи нѣкого. Когато се подигналъ въпросътъ, колко врѣме трѣба да се даде на комисията, а: да свърши работата си, рѣшило се да се не назначава срокъ, но да се остави комисията да работи толкова дни, колкото ще ѝ бждатъ потребни, и слѣдъ като свърши дѣлото си, да се призоватъ пакъ членоветъ на събора за второ заседание.

Докъ изучи въпроса комисията и прѣдстави доклада си, патриарситѣ и владичитѣ се непрѣстайно събираха ту въ къщата на едного, ту у другия да се съвѣщаватъ и сговарятъ по дѣлото, за което бѣше свиканъ съборътъ. Въ това сѣщо врѣме тѣ приимаха и посѣщениа отъ разни лица отъвнѣ, заинтересувани да ги разположатъ въ този или онзи смисълъ. Нивъ обществото се носѣха разни слухове, които се пушаха отъ разни срѣдища, по духа на всѣмо отъ тѣхъ. Депутацията отъ страна на гръцкия народъ, която ръководѣше манифестациитѣ на тълпата въ полза на схизмата и подаваше прошенията до патриарситѣ отъ нейно име, като отъ име на народа, да побързатъ да съставятъ събора, на който да се отсѣкатъ българитѣ отъ църквата, бѣше да се не побърка отгъйдѣ на изпълнението на желанието му. Като бѣше се чуло, че правителството искало да въдържи събора отъ по-нататъшно продължение на занятаята му и че Иерусалимскиятъ патриархъ билъ излѣзълъ отъ Цариградъ, тая депутация побърза да се яви при вселенския патриархъ да го пита,

истина ли е това. Патриархът я увѣрилъ, че съборътъ ще продължи занятията си и че правителството, по неговото твърдо убѣждение, нѣма да направи никаква спѣнка на събора и че слуховетѣ за подобно намѣрение на правителството се пущатъ съ известна цѣль. Болното за Иерусалимския патриархъ, казалъ негово светѣйшество, той наистина ме извѣсти че прѣдполага да си отиде въ Иерусалимъ, защото скоро щѣлъ да посѣти светитѣ мѣста единъ отъ рускитѣ велики князѣ. Депутацията, като изслушала тоя отговоръ, поискала отъ светѣйшия Антима позволение да отиде при Иерусалимския патриархъ и да му напомни високия му дългъ къмъ православието. Патриархътъ отсвѣтувалъ това, като изразилъ надежда, че видѣтъ на ранитѣ, нанесени на църквата, ще смегчи сърцето и на Иерусалимския първонерархъ да се не дѣли отъ събратията си.

Въ същото врѣме гръцкитѣ вѣстници не прѣставаха да ратува да се прогласи схизмата, като отблъсваха каквито възражения можеха да се явятъ противъ нея. Тѣ всѣкояче нападаха и поворѣха нейнитѣ противници, тѣ особно се забѣха на Иерусалимския патриархъ.

Най-послѣ номисията на събора извѣсти, че свършила дѣлото си, и второто негово заседание се назначи за 12. септември. Въ навечерието на този день патриарситѣ и владичитѣ имали частно заседание у Ираклийския митрополитъ, на което Иерусалимскиятъ патриархъ не се явилъ. Отсъствието на ходирния ги пакъ обезпечило, и тѣ пратили депутация отъ единъ владика и двама архимандрити при блаженнѣйши Кирила да се научи, защо той отсъствува отъ частното имъ заседание, и да му каже, че комисията свършила дѣлото си и че той се умолява да дойде на утрешното заседание на събора. Патриархъ Кирилъ отбѣгналъ да влѣзе въ дългъ разговоръ съ депутацията, но ѝ обяснилъ, че не се явилъ на частното събрание, защото ходилъ по работа при великия везиръ и че понесе му било заповѣдано да отпактува по-скоро за Иерусалимъ, за да приготви приеманieto на великия князь Никола, който ималъ сега скоро да посѣти светитѣ мѣста, той не ще може, каквото се види, да дойде на утрешното заседание на събора. Когато депутацията хванала пакъ да го моли да не страни отъ събора, той нѣмщо всѣнакѣвъ отговоръ станалъ и ѝ кодалъ единъ запечатанъ пликъ до вселенския патриархъ.

Всичко това депутацията разказала на другия день въ събора, когато я разпитвалъ, какъ е тя извършила дадената ѝ поръчка. Прочело се и писмото на блаженнѣйши Кирила до вселенския патриархъ,

което му донесла тя отъ него и което било отговоръ на приканата на негово светѣйшество да присѣдствува на второто заседание на събора. Въ него патриархъ Кирилъ пишелъ, че той си изказалъ мнѣнието за българския въпросъ въ разнитѣ си срѣщи съ негово светѣйшество и че, понеже въпросътъ е важенъ, а той трѣбало по висока заповѣдъ да побърза да отплатува за Иерусалимъ, като стигне въ светия градъ, ще събере свещения си синодъ, за да размисли върху него, и ще съобщи по-свояко на негово светѣйшество каквото мнѣние се изкаже, и това така ще стане, за да не би да се направи нѣкоя грѣшка, ако самъ той патриархъ Кирилъ би далъ мнѣние безъ знанието на синода си.

На събора се изразило желание да се знае, какво мнѣние е изказалъ блаженнѣйши Кирилъ въ срѣщитѣ си съ вселенския патриархъ и, когато негово светѣйшество отговорилъ, че то не било никакъ ново, и по-нататкъ не щѣлъ да казва нищо, Кипрскиятъ архиепископъ, като по-близко сношенъ съ Иерусалимския патриархъ, послѣ думата и казалъ, че блаженнѣйши Кирилъ настоявалъ да се знае първо, какво е мнѣнието на правителството за този свети и великъ съборъ, защото безъ съгласието на послѣдното, казвалъ той, напразно ще е неговото свикване, и второ, има ли надежда за спогодба съ българитѣ, за които билъ даденъ осмодневенъ срокъ. Съборътъ не влѣзълъ въ разискване на тия два въпроса. Неговитѣ по-главни членове знаеха, че правителството оставя свободна патриаршията да прави каквото ще, но че то не желае да се отерива това прѣдъ всички свѣтъ.

Съборътъ не щѣлъ да знае, какво е говорилъ сега блаженнѣйши Кирилъ въ неговитѣ срѣщи и разговори съ разни лица, защото неговото мнѣние, както и мнѣнието на цѣлия синодъ на Иерусалимската църква за българския въпросъ, е било изказвано вече нѣколко пати, и то особно ясно е изразено въ отговора имъ върху посланието на вселенската патриаршия отъ 1869, въ който филетизмътъ е нареченъ ехидна, която „за да се пропадне изъ църквата, ще спомогне и прѣдставителятъ на Иерусалимската патриаршия, кога стане вселенски съборъ“. Съборътъ рѣшилъ да се вика и за на прѣдъ въ заседанията му Иерусалимскиятъ патриархъ, понеже послѣдниятъ има сѣщото мнѣние за прѣдмета, както и другитѣ негови членове така и да отговори вселенскиятъ патриархъ на писмото на блаженнѣйши Кирила, като му напомни което е писалъ въ 1869. г., за да се покаже, че нѣма никакво разногласие между него и събора.

Бато се дало такова рѣшение на въпроса за отсъствието на Иерусалимския патриархъ, прѣдседателятъ прѣдложилъ на комисията да прѣдстави доклада си, поради което единъ отъ нейнитѣ членове, а именно архимандритъ Никифоръ станалъ и прочелъ съ високъ гласъ тоя докладъ. Той бѣше раздѣленъ на три части. Въ първата се показваше, че българитѣ, които се отфърлили отъ майка си, цариградската църква, отъ която зависѣли канонически, иматъ за основно начало филетизма, т. е. различието въ църквата по народностъ. Въ втората часть се разкриваше, че началото на филетизма, като несъгласно ужъ съ учението на евангелието, е неизвѣстно на всеобщата Христова църква и я отклонява отъ нейното назначение. Въ третата се изброяваха по хронологически редъ направенитѣ отъ българскитѣ архиереи нарушения на канонитѣ, както ги тълкува по своитѣ видове заинтересуваната цариградска патриаршия, мажаръ и да разумѣва тѣхния истински смислъ.

Цѣлиятъ съборъ напълно одобрилъ доклада на комисията, и всички викали, че сж схизматици ония, които така сж отстѣпили отъ църквата. Нито единъ гласъ не се обадилъ съ нѣкаква бѣлѣжка. На едного само дошло на ума да каже, че този день е сѣрбенъ за православната църква и че, както става голѣма радостъ на небето при разкаянието на единъ грѣшникъ, така става неизказана печаль и за майката църква, когато се принуждава да откъсне отъ нея си едно само свое чедо по причина на неизцѣлимата му болестъ; а сега тя е принудена да откъсне не едно, а много чедо. Съборътъ извикалъ: „всички сѣрбимъ, на всички ни се кѣса сѣрдцето отъ печаль“.

Прѣдседателятъ слѣдъ това казалъ, че понеже безспорно се осаждаатъ отъ само себе си отстѣпницитѣ отъ църквата, не остана друго освѣнъ да се напише съответното съборно опрѣдѣление, на което разискването ще бѣде работа на третото заседание на светия съборъ. Всички изявили съгласие на това и одобрили да се натовари пакъ истата комисия да напише опрѣдѣлението, безъ да се дава нѣкой срокъ.

Александрийскиятъ патриархъ прѣдложилъ да се помѣсти въ опрѣдѣлението молитва за връщанъето на заблуденитѣ въ лоното на църквата. Това прѣдложение се приело отъ събора съ възклицание: „всички се молимъ съсъ съззи“. Но прѣдложението на Антиохийския патриархъ, да се вмѣсти и увѣщание къмъ тѣхъ за обръщание, не се приело. Нѣмало си мѣстото, се произнесълъ съборътъ да ставатъ въ опрѣдѣлението увѣщания и съвѣти.

Врачанският епископъ Панси забѣлжихъ най-послѣ, че отсъствието на Иерусалимскиятъ патриархъ ще повлияе злѣ върху умоветѣ на българитѣ, които ще зематъ отъ него поводъ да казватъ, че рѣшенieto на събора нѣма важностъ, понеже друго нѣщо е, какво е мислилъ блаженнѣйши Кирилъ прѣди три години, и друго нѣщо е, какво той сега мисли. Схизмата, казалъ епископътъ, бѣжествува, истина, отъ нѣколко години насамъ, но сега се прогласява формално. За това трѣбаше да се попита негово блаженство, какъ му се вижда докладътъ на комисията и какво мисли за сегашното дѣло на църквата. Аво той приема филетизма, трѣба и той да се тури на единъ редъ съ българския екзархъ; ако пъкъ държи сегашното си поведение отъ упорство и незначитанье събора, пакъ да се осѣди. Тая логическа бѣлжка на българина епископътъ, който очевидно я е направилъ съ цѣль да засвидѣтелствува пълното си единомислие съ другитѣ членове на събора, не аресала на послѣдния, и той я отфърлилъ съ негодуване, като призналъ, че никой отъ присъстващитѣ не се съмнѣва въ благочестieto на негово блаженство. Така трѣбало, по мнѣнието на гръцкитѣ иерарси, да се затвори прѣдъ свѣта раната, която причини на събора блаженнѣйши Кирилъ съсь своето отсъствие. Съ това се свършило второто заседание на събора, и останало да се назначи третото, когато комисията извѣсти, че е съставила опрѣдѣлението.

Съборътъ се събра третъ пѣтъ на 16. септември и по предложение на вселенския патриархъ най-първо се прочело съставеното отъ комисията опрѣдѣление, на което се направили слѣднитѣ бѣлжки. Първо, въ него между осѣденитѣ български владци не били именувани Софийски Доротей, Пиротски Партени и Велешки Генади, които не бѣха още извѣржени. Аво по смисъла на опрѣдѣлението, казало се, тѣ и да се осѣждатъ заедно съ другитѣ български владци, особно първитѣ драма, но съборътъ прѣдпочелъ да ги извѣргне незабавно и тѣхъ и да тури и тѣхнитѣ имена въ опрѣдѣлението. Второ, по мнѣнието на Кипърския архиепископъ, до думитѣ на опрѣдѣлението и се осѣждатъ сѣщо и онии, които се съобщаватъ съ осѣденитѣ и сподѣлитѣ мислитѣ имъ" трѣбало да се прибави *съзнателно*, за да се вижда, че не се осѣжда цѣлиятъ български народъ. Върху туй мнѣние ставала дълго прѣспирни. Едни казвали, че трѣба да се прибави тази дума, а други твърдили, че тя не се срѣща нийдѣ въ опрѣдѣленията на съборитѣ и че не е прието да се прибавя тя нито въ гражданскитѣ углавни закони, макаръ че между нарушителитѣ на тия подирнитѣ и да има,

които не ги нарушаватъ съзнателно. Нарушителятъ, думали било че съзнателно или несъзнателно дѣйствува, си остана нарушителъ и въ двата случая. Разликата се зема въвъ внимание само отъ съдиитѣ при опрѣдѣление на наказанията. Кипърскиятъ архиепископъ казалъ, че не настоява за прѣдложената си прибавка и че той е ималъ прѣдъ видъ само да се не покаже, че съборътъ отфърли цѣлия български народъ, но въвъ всѣки случай той иска да се спомене въ протоколитѣ за тая бѣлѣжка. Съборътъ призналъ, че не се осмѣжда цѣлиятъ български народъ, но само именуванитѣ въ опрѣдѣлението и ония, които се съобщаватъ съ тѣхъ и имъ съчувствувать, но не счелъ потрѣбно да се вмѣсти думата *съзнателно*.

Слѣдъ това съборътъ миналъ къмъ въпроса за отсъствието на иерусалимския патриархъ, което видимо го безпокоило. Чело се първенъ писмото на вселенския патриархъ до негово блаженство, което му бѣ той изпратилъ, по рѣшение на събора въ второто заседание, и съ което го той канѣше да дойде на третото. Като се попиталъ, какво е отговорилъ блаженнѣйши Кирилъ, вселенскиятъ патриархъ казалъ слѣдното: „Когато блаженнѣйши патриархъ Кирилъ бѣше дошълъ завчера прѣди да замине за Иерусалимъ да ни посѣти по обичаятъ, ние му изказахме желание да остави нѣеого за свой намѣстникъ въ светия съборъ, и ако е възможно архимандрита Вениамина; негово блаженство отговори, че не може да остави за намѣстникъ тоя архимандритъ, понеже той му е твърдѣ потрѣбенъ. Ние му казахме че сме готови да приемемъ когото друго то нѣ прѣдложи, но негово блаженство ни забѣлѣжи, че нѣма другъ пригоденъ за това човѣкъ. Тогава ние му казахме, че твърдѣ пригоденъ за това намираме неговата тука главенъ прѣдставитель, игуменътъ на божигробския метохъ, архимандрита Якова. На това блаженнѣйши Кирилъ възрази, че архимандритъ Яковъ не може да ходи поради подаграта си, на което ние му отговорихме, че даваме въ негово разположение за дохождане и отиване кочията си. На това той като не отговори нищо, ние слѣдъ заминуванието му поканихме архимандрита Якова да присѣдствува на събора, като намѣстникъ на негово блаженство. Архимандритъ Яковъ обаче ни отговори, че кириархътъ му не го е упълномощилъ за това“.

Съборътъ се показалъ съгласенъ съ забѣлѣжаванieto на Халкидонския митрополитъ, който рекълъ, че съборътъ не губи нищо отъ това, че негово блаженство не оставилъ намѣстникъ, отъко се знае формалното мнѣние на Иерусалимската църква.

Александрийският патриархъ прѣдложилъ слѣдъ това да се вмѣсти въ опрѣдѣлението на събора за нарушителитѣ на канонитѣ и отстъпниците отъ здравето църковно учение сжщо едно дѣяние отъ страна на великата църква, съ което да се заявява ясно готовността ѝ да удовлетвори желанията на българитѣ до колкото тѣ сж съгласни съ духа и буквата на свещенитѣ узаколения, за да не би благочестивитѣ българи поради невѣжеството и простотата си, да се излѣжатъ и сега отъ „синоветѣ на беззаконието“. Прѣдложението му, ако и да се подкрѣпило отъ нѣкои и други иерарси, не се приело, но се казало, да се прѣдостави на великата църква да обяви, както и когато намѣри тя за благословно, че е готова да направи за българитѣ всичко, щото е възможно споредъ канонитѣ, щомъ тѣ отфърлятъ нечестieto на архиереитѣ си.

Съ това се далъ край на всичкото разискване. Патриаршиятъ секретаръ поднесълъ за подписъ акта за извържението на тримата български владыци, които до сега не бѣха формално извържени, слѣдъ което по заповѣдъ на вселенския патриархъ единъ архиерей прочелъ съ голѣмъ гласъ опрѣдѣлението, което, като се намѣрило вѣрно и точно прѣписано, подписали единъ слѣдъ други по реда си присѣстствуваитѣ на събора патриарси, митрополити и епископи. Слѣдъ това вселенскиятъ патриархъ направилъ една молитва и разпустилъ съборътъ.

Ние вмѣстяме въ пълния му видъ и самото опрѣдѣление на този лицемѣренъ, недобросѣвѣстенъ, пристрастенъ и слѣдователно нечестивъ съборъ на грѣцкитѣ наречени патриарси и владыци, за да се чуди и диви потомството, до колко страститѣ заслѣпчаватъ и помрачаватъ човѣцитѣ. То е слѣдното:

„Да внимаваме надъ сами себе си и надъ всичкото стадо, въ което ни постави духъ свети епископи да пасемъ църквата на Господа Бога, която придоби той съ кръвта си, ни заповѣдва съсѣдътъ на избранието (апостолътъ), който прѣдвѣщава, че въ срѣдата на църквата божия ще се появѣтъ гладни вълци, не жалещи стадото, и люди, говорещи криво, за да отвличатъ подирѣ си ученицитѣ, и за това ни заръчва да бодърствуваме. Съ ужасъ и болестъ сърдечна узнахме ние, че въ послѣдно врѣме въ областта на вселенския прѣстолъ се подигнали такива люди отъ срѣдата на българския народъ, които дързнаха да внесѣтъ отъ мирския животъ въ църквата нѣкое ново учение — филетизмътъ (племенно различие или дѣление) и да образуватъ, като не почитащи божественитѣ и свещени канони, нечувано до сега племенно сборище.

Ето защо ние, опасани, както се пада, съ ревността за Господа и желаещи, споредъ както трѣба, да попрѣчимъ на по-нататъшното разпространение на злото между този народъ, се събрахме днесъ въ името на великаго Бога и спаса нашего Иисуса Христа.

„Като призовахме съ душевно съкрушение благодатъта свихе отъ Отеца на свѣтлината, и имащи на срѣдата евангелието Христово, „въ което сж скрити съкровищата на прѣмъдростъта и разума“, ние, при сравнението началата на филетизма съ евангелското учение и съ постоянния начинъ на дѣйствие на църквата, видѣхме, че то не само имъ е чуждо, но и съвсѣмъ противно, и че противузаконнитѣ дѣйствия, съ които се е съдружавало съставянето на племенното сбирще на реченитѣ люди, се осждадатъ отъ священитѣ правила.

„За това, като приемаме съ услаждение, заедно съ богоноснитѣ и свети отци наши, божественитѣ правила и като държимъ всецѣлото и неповолебимото постановление на тия правила, които сж съставени отъ всехвалнитѣ апостоли, светитѣ труби на духа, и отъ седемтѣ свети събора и отъ ония, които сж се събирали помѣстно за издаване такива заповѣди, и отъ светитѣ отци наши, защото тѣ всички, просвѣщавани въ единъ и сжи Духъ, сж узаконили полезното, ние въ св. Духъ постановяваме:

„1) Ние отфрляме филетизма, сирѣчь племеннитѣ различия и народнитѣ разпри, съперничества и раздори въ Христовата църква, като нѣщо противно на евангелското учение и на священитѣ правила на блаженитѣ отци наши, върху които се крѣпи и опира църквата и които, украсяващи християнското общество, водятъ къмъ божественото благочестие.

„2) Онѣзи, които приематъ филетизма и дързнуватъ да основаватъ нечувани до сега сбирща, провъзгласяме, съгласно съ канонитѣ свещени, чужди на едната, света всеобща и апостолска църква или, което е сжщото, схизматици. Слѣдователно, отдѣлилитѣ се отъ православната църква и основалитѣ свой особенъ жертвеникъ и образувалитѣ свое особно самочинно сбирще, сирѣчь по-прѣди извърженитѣ и отлъчени (афоресани) отъ църквата Илариона, нѣкога си Макариополски епископъ, Панарета, нѣкога си Пловдивски митрополитъ, Илариона, нѣкога си Ловчански епископъ, Антима, нѣкога си Видински митрополитъ, а така и сега лишениитѣ отъ санъ Доротея, до сега Софійски митрополитъ, Партения, до сега Пиротски архиерей, и Генадия, до сега Велешки владика, и нечестиво отъ тѣхъ ракоположенитѣ архиереи, свещеници, и дияconi, и всичкитѣ,

които се намиратъ въ общуване и едномислие съ тѣхъ и имъ съдѣйствувать и които приематъ като свещени и канонически нечесливото имъ благословеніе и священодѣйствие, духовни и миряни, обявяваме схизматици и чужди за православната Христова църква.

„Като така опрѣдѣляме това, ние молимъ всеблагаго и човѣколюбиваго, Бога и Господа нашего Иисуса Христа, началникъ и съвършителъ на нашата вѣра, да пази светата си църква чиста и невредима отъ всѣхъ сиверна на нововведеніята, закрѣпена възъ основанието на апостолитѣ и пророцитѣ, и да даде покаяние на отдѣлилитѣ се отъ нея и основали върху филетизма своето сборище, да дойдатъ нѣкога въ разумъ, отфърлятъ учението си и се приближатъ до едната, света, всеобща и апостолска църква, за да славятъ въ нея съсъ всички православни великия ангелъ на мирѣтъ и Бога, който е дошълъ да обличи всички и възвѣсти миръ на всички ближни и далечни. Ему же подобаетъ всѣка слава, честь и поклонение съ Отца и светаго Духа во вѣки. Аминъ“.¹⁾

На другия день, недѣля, това опрѣдѣление се прочете въ патриаршата църква слѣдъ евангелието, отъ единъ архiereй, въ присѣдствіето на патриарситѣ и на седемнайсетъ владыци и при едно голѣмо стечение народъ. Единъ отъ архимандрититѣ, членъ на събора и професоръ, каза слово за изяснение на филетизма. Въ края на литургията излѣзе срѣщу патриаршия тронъ единъ отъ гръцкитѣ патриоти, човѣкъ свѣтски съ безмѣрно запалена глава и говори, безъ да земе ужъ прѣдварително позволение отъ патриарха, за православието и законното отсичаніе отъ църквата на българскитѣ архiereи и всички, които ги слѣдуватъ и сподѣлятъ мислитѣ имъ. На отиванье патриарситѣ се изпратиха отъ събрания народъ съ грѣмогласни вивове: да живѣятъ, да живѣе православието!

На 20. септември синодътъ на Иерусалимската църква извѣсти събора, че той, съсъ всичката община на светия гробъ стои вѣренъ на духа на посланието, изпратено отъ Иерусалимската църква на 24. януария 1869., въ което, както по-горѣ се спомена, филетизмътъ е нареченъ ехидна, която часъ напрѣдъ трѣба да се изпхда изъ църквата и което бѣше се чело на второто заседание на събора.

Блаженнѣйши Кирилъ, когото бѣха обсипали съсъ всѣкакви хули и клевети гръцкитѣ вѣстници и когото тѣ въ адовитѣтъ си порицания не означаваха другоаче, осибнъ съ епитета *отпавеникъ*

¹⁾ Опрѣдѣлението на събора заедно съ протоколитѣ се обнародва не само възъ всичкиятѣ гръцки вѣстници, но се навечета и въ отдѣлни брошюри.

се стареи, биде скоро низложенъ и извърженъ отъ тамошния синодъ за отсъствието му отъ събора и противенъ да се прогласи схизмата срѣщу българитѣ. Иерусалимскиятъ синодъ и всичкото божитребско братство, въ които сѣ се загнуваха все гърци, както и въ цариградската патриаршия, бѣха също хванати отъ бѣса, който владѣеше по това врѣме между съплеменицитѣ имъ въ Гърция и Цариградъ, така че тѣ също тънчеха всичко священно и унижаваха вѣрата за да запазятъ интереситѣ на гръцката народност. Великиятъ князь Николай Николаевичъ, който бѣше посетилъ въ това врѣме светитѣ мѣста, напразно се стара да ги вразуми и освѣсти и да въдвори миръ и съгласие между патриарха и синода на Иерусалимската църква.

Въ Атина опрѣдѣлението на събора се потаило като нѣкои славна побѣда надъ неприятеля. То се чело въ катедралната църква, на службата, която извършилъ въ присѣствието на многоброенъ народъ Атинскиятъ метрополитъ.

Атинскиятъ синодъ писа до вселенския патриархъ, че сподѣли свръхъ, изразена въ опрѣдѣлението на събора, който като единъ мѣдъръ лѣкаръ се принудилъ ужъ да отсѣче заразенитѣ членове отъ тѣлото на църквата. Неговата печалъ се смегчавала само отъ увѣреността му, че отсичаньето е станало слѣдъ като сѣ опитали безплодно на тѣлото на болнитѣ всички цѣрове. Отъ друга страна той, като прѣмисля, какво вло щѣше да изпита всичката Христова църква, ако съ врѣме се не отбѣчеше гангренисалото мѣсто, сърадва на патриарха и на събора за множеството, което тѣ показали при това.

На 24. септември, недѣля, когато по всички гръцки църкви въ Цариградъ се чете опрѣдѣлението на събора противъ българитѣ, а въ патриаршата служба Цариградскиятъ, Александрийскиятъ и Антиохийскиятъ патриарси и Кипърскиятъ архиепископъ съ други вѣнанийсетъ владыци, за ознаменуване на славното си дѣло, българскиятъ екзархъ извърши също съ трима владыци божествената служба въ българската църква на Фенеръ посрѣдъ многоброенъ български народъ. На тая служба бѣха се стелили българи отъ всички краища на пространния Цариградъ и отъ всички разреди, така че по улицитѣ около църквата проходещитѣ не можеха да се разминуватъ. Църквата бѣше украсена съ веленина и цвѣти по старинията на бахчеванскиятъ еснафъ. На литургията слѣдъ евангелието архимандритъ Серафимъ изъ Пловдивъ прочете окръжното послание, което бѣше изпратено отъ екзархията до всички зависещи

отъ нея епархии по случай на прогласеньето на българския народъ за схизматически отъ гръцкото нечестиво сборище на Фенеръ и въ което се обясняваше цѣлѣта на това държео дѣяние на гръцкитѣ нечестиви патриарси и владыци и се даваха на нашитѣ съотечественици потрѣбнитѣ за този случай свѣѣти. Слѣдъ прочитаньето на окръжното. екзархътъ каза едно краснорѣчиво слово, съ което тури подобаващия жигъ върху челото на цариградската патриаршия, която като разбра, че не може вече да дои и стриже българския народъ, намисли да протрѣби прѣдъ свѣта, че го изпѣжда отъ кошарата на църквата, като че е тя нейна собственостъ, та дано се той сплани и припадне къмъ нея съ молба и разкаяние. Ние даваме по-долу едно извлѣчение отъ това слово, понеже то въ сщщото врѣме е отговоръ на опрѣдѣлението на гръцко-фенерското сборище, което се чете по църквитѣ въ Цариградъ въ истия день.

„Въ отчаянието и злобата си противъ насъ, казваше блаженнѣйши Антимъ въ словото си, гръцкитѣ клирици, като видѣха осуетени всичкитѣ си усилия да потѣпчатъ правдата божия, дръзнаха да прогласѣтъ чужди на православната църква и схизматици, както насъ архиерентѣ и всичкитѣ рѣвоположени отъ насъ свещеници и диякони, така и всички, които се съобщаватъ съ насъ и приематъ нашитѣ молитви и благословения, сирѣчь цѣлия български народъ, който, възпламененъ отъ света ревностъ за честѣта и славата на Христовата вѣра, ги отфърли отъ себе си и призна насъ за свои архипастири и архиерей, съ които и прѣбивава сега неразривно съединенъ. Кой благочестивъ и богобоязливъ не ще дълбоко да възнегодува при тая подигравка съ Христовото име, съ която се сега наново ознаменува цариградската църква въ своитѣ ухитрения противъ насъ? Наистина, *не може древо зло плоди добри творити*. Не отъ тази ли истата срѣдина се е прострѣла нѣкога оная светотатствена рѣка, която посегна върху свободата на светитѣ божии църкви¹⁾ въ нашитѣ страни, окова съ тежки вериги християнитѣ по цѣлия Балкански полуостровъ, въ прѣзрѣние на всички апостолски и отечески постановления? Не отъ тази ли истата срѣдина излѣзваха донедавно вепритѣ, които дълговрѣменно зобаха и тъпкаха вертограда господенъ въ нашето любезно отечество, додѣ най-послѣ бѣха шумно изгонени изъ него? Тия лъжепастири, които сега произносятъ присѣда надъ благовѣрния български народъ, не сѣ ли ония иститѣ, които този народъ въ негодуваньето си изрина отъ срѣдата си?

¹⁾ Търновската патриаршия, Охридската и Ипекската независими архиепископии.

„Извѣстно ви е, възлюбени чеда наши, че властолюбието и стремлението къмъ господаруване, съ които се заразиха нѣкои епископи въ Христовата църква, е съвсѣмъ противно на смиреніето, на което даде примѣръ Господъ нашъ Исусъ Христосъ и което постоянно прѣпоръчваше на своитѣ апостоли и ученици . . . „За да имъ прѣподаде още по-осезателно урокъ на смирение, той омилъ прѣдъ смъртъта си нозетѣ на всички . . .

„Въ древнитѣ врѣмена, когато нѣкои отъ епископитѣ хваляли да забравятъ духа на евангелието и да се увличатъ отъ примѣра на земнитѣ обладатели, светитѣ отци напомняли въ правилата и установенията си: *„да не се вмѣква подъ видъ на свещенодѣйствиє надмѣнността на мирската властъ“*. Колко малко обаче сж се съобразявали цариградскитѣ епископи съ най-сжщественото отъ евангелскитѣ правила и колко далечъ сж отстѣпили отъ началото на отцитѣ и християнството: *да се не вмѣква подъ видъ на свещенодѣйствиє надмѣнността на мирската властъ*, е всѣкиму извѣстно. Въ жедността си за господаруване тѣ поробиха най-послѣ самостоятелнитѣ църкви по нашитѣ страни, а съ тѣхъ и самитѣ населенія. Не е мѣсто, възлюбени, да изброяваме сега страданията и бѣдствията, които сж прѣтеглили отъ тогава и до днесъ вѣрата и народонаселението въ българскитѣ страни поради това поробяване и да описваме осекдѣнieto на християнскитѣ добродѣтели и заглъхването на благочестието между българитѣ отъ това господство на другоезичнитѣ пастири, които прѣслѣдваха цѣли съвсѣмъ чужди на евангелието. Да благословимъ и възблагодаримъ Господа Бога, че най-послѣ даде знакъ на своето благоволение къмъ насъ и къмъ църквата си въ промѣнението и улучшението на врѣмената и ни показва заря на надежда за избавление отъ духовното робство. Да му въздадемъ хвала, че когато гладното за господаруване фенерско духовенство високомѣрно отблѣсна нашитѣ смирени молби и прѣдставления, той ни вдѣхна свещена ревностъ въ борбата, която слѣдъ това ни отериха иноплеменнитѣ обладатели на нашитѣ нѣкога независими църкви. Въ петнайсетгодишното продължение на тази тежка борба, какви сили Фенеръ не тури въ дѣйствиє противъ насъ, какви срдѣства не употреби той, какви интриги не сплете, какви клевети не изкова, за да ни събори и свърже отново съ веригитѣ си. Той ни прѣслѣдваше и гонѣше съ своитѣ стрѣли не само тука долу на земята, но и горѣ на небето. Колко горчиви страдания, колко скърби и бѣдствия навлѣче това духовно началство върху онѣзи отъ насъ, които вървѣха напрѣдъ подъ знамето на свещената

борба. Но всевишниятъ невидимо поддържахъ нашитъ слаби усилия за благо на светата си църква и винаги ни съпътствуваше съ помощта си. Ние придобихме духовната си свобода. Надгъбнатитъ властители паднаха посрамени. Но какво правятъ тѣ подиръ това? Намѣсто да се съвѣстятъ и разумѣятъ, че благодатта божия е съ насъ и да прѣстанатъ да злословятъ онова, което Богъ отъ вѣка е благословилъ, тѣ фърлиха върху насъ послѣдния си ядъ. Като видѣха, че жъртвата, която смучеа, се изтръгна отъ ногитѣ имъ и побѣгна, тѣ фърлиха подиръ ѝ стрѣли, дано я наранятъ и прѣмахнатъ, като не е вече въ рацѣтѣ имъ. Тѣ намислиха въ изумението и яростта си да ни обявятъ чужди на православната църква и схизматици, дано нѣкак си спънатъ съ това и увредятъ. Многогълъбнитѣ тѣхни неистовства посрѣдъ светитѣ български църкви трѣбаше да се привърпнатъ съ едно още по-големо. *Порождения елииднова, како можете добро глаголати али суице* (Мат. XII. 34).“

„Когато вникнемъ въ причинитѣ, за които осажда цариградската патриаршия нашето свето дѣло, ние недоумѣваме, на кое по-напрѣдъ да се чудимъ: дали на неистовствата и яростта ѝ противъ насъ, или на злоупотрѣбението ѝ съ светата ни православна вѣра? Какво достоосждно има въ дѣйствиата ни за възобновението на потъпканото самоуправление на нашата църква? Споредъ цариградската църква ние сме били паднали въ люта ересь. Ние сме допуснали начало, противно на евангелието и на всичката църковна практика, а именно различieto по народностъ въ църквата. Ето нашата ересь. Обаче толкози явно е, че въ църквата съществуватъ и се различаватъ една отъ друга народноститѣ и толкози вѣрно е, че Христовата вѣра никога не е полагала като догма унищожението на това различие, колкото е вѣрно, че самъ спасителътъ нашъ Исусъ Христосъ не единъ пжтъ е поръчвалъ на апостолитѣ, да проповѣдатъ евангелието на всичкитѣ народи и когато слѣзълъ на тѣхъ Духъ свети да ги управлява въ тази проповѣдъ, той се явилъ въ видъ на огнени езици за ознаменуване разнитѣ езици, на които ще говорятъ при тази проповѣдъ. Не е ли това явно доказателство, че въ църквата и въ нейното управление ще се различаватъ народноститѣ? Апостолскитѣ и съборнитѣ (Апост. 34, Антиох. 19) правила прѣдписватъ такова именно управление, въ което не само отдѣлнитѣ народи, но и областитѣ се управляватъ самостоятелно, а не онова, което отпослѣ сѣ наредили цариградскитѣ властолюбиви епископи, като прибраха всичката властъ въ рацѣтѣ си. Освѣтъ толкова други народни църкви днесъ не съществуватъ ли руска,

сръбска, молдо-влашка и елинска, руската за руситѣ, сръбската за сърбитѣ, молдо-влашката за молдо-власитѣ и елинската за гърцитѣ въ кралевството? Но българитѣ не щѣли да приематъ, казва цариградската патриаршия, граници за църквата си, ами искали да се отличаватъ навсѣдъ по епархиитѣ българитѣ отъ гърцитѣ. Кой не знае, възлюблени, че ние сме всекога напълно изказвали съгласието си да се положатъ граници на нашата църква, но граници, които да обематъ не всички мѣста, дѣто има наши еднородци, но само мѣстата, въ които тѣ сж преобладаещъ елементъ. Нашето исканье да се отнасятъ българитѣ до българската църква, а гърцитѣ до гръцката бѣше слѣдствие на притѣснението, което прѣтърпаватъ отъ гръцкитѣ владици нашитѣ съотечественици въ смѣсенитѣ епархии. цариградската патриаршия нарича противузаконно и противуевангелско присъединяването до екзархията на нѣколко епархии, населени само или повечето отъ българи, когато тя сама отдѣля отъ българската църква малобройнитѣ гърци, които се намираха въ българскитѣ епархии. Така тя направи съ гърцитѣ въ Варненската и Пловдивската епархии, както свидѣтелствуватъ проектитѣ на патриарситѣ Григория и Антима.

„Другото обвинение противъ насъ е, че ние си възобновихме и наредихме църквата безъ да земемъ съизволенieto и благословението на иноплеменинитѣ архиереи, които бѣха ни подчинили и заробили, като безсловесно стадо, и въ тази постѣпка видятъ тѣ нарушението на канонитѣ. Но какво трѣбаше да правимъ? Цариградската патриаршия, както Фараонъ правѣше едно врѣме съ евреитѣ, ту се съгласяваше да ни отпусне, единжъ съ едни ограничения, други пътъ съ други, ту се разкайваше и помѣташе...“

„Като иммахме прѣдъ очи светостѣта на дѣлото, което прѣдставяхме, и противуевангелскитѣ духъ на патриаршията, можехме ли и трѣбаше ли да се осѣдимъ на бездѣйствие за винаги и прѣзремъ гласа на народа, който, възмутенъ и възвълнуванъ отъ безподобното поведение на досегашнитѣ си пастири, не щѣше вече и името имъ да чуе, и да го оставимъ на произвола на сѣдбата, щото да се фърли дори и въ бездната на погибельта? Тогавъ ние щѣхме да бждемъ повинни прѣдъ Бога и прѣдъ всичката църква, небесна и земна. Когато фарисейтѣ укорявали Исуса за нарушение на сѣботата, каквото насъ сега цариградската патриаршия за незапазване нѣкои несжществени формалности, което бѣше необходимо, той имъ отговорилъ: *нясте ли чли, что сотвори Давидъ, егда возалка самъ и сущи съ нимъ? Какъ оvide въ храмъ Божий и*

ахъби предложениа снѣде, и ажъе недостойно бѣ ему ясти, ни сущимъ съ нимъ, токмо иереємъ единымъ? Нѣсте ли чли въ законъ ако въ суботи священици въ церкви суботи сквернятъ и неповинни сущъ. . . . Кто естъ отъ васъ чловѣкъ иже имать овца едино и аще впадетъ сие въ суботи въ яму, не иметъ ли е и изметъ? — Койми убо лучше естъ чловѣкъ овцате? (Мат. XII 3—13). Въ нашето дѣло се касаше да спасимъ не единъ човѣкъ, а хиляди, които гинѣха, оставени безъ пастири и лишени отъ пѣша. Правилата и постановенията отечески не само не ни осждаатъ за постѣпката, която направихме, но и напълно я одобряватъ (Апост. 31, послание на св. Атанасия до Руфинияна). Но прѣсждата, която произнесе срѣщу насъ цариградската патриаршия съ нейнитѣ едномисленици, изобличава тѣхната злоба, не само защото тая прѣсжда е съзнателно основана върху безосновни тълкувания, но защото и начинътъ на сжденето бѣше несъгласенъ съ постановенията църковни и граждански, прѣдписани за правилността и законността на сжда. *Еда законъ нашъ судитъ чловѣку, аще не слышитъ отъ него прежде и разумѣтъ что творитъ* (Иоанна VII, 51). Никой отъ българитѣ, нито духовно, нито мирско лице, не се повика поне за форма прѣдѣфенерскии съборъ да даде нѣкои объяснения и, което е още по-нелѣпо, сждници въ него бѣха ония, които сами подлежахъ на сждъ. Дѣ се е чуло и видѣло една отъ скаранитѣ страни да бжде и сждникъ въ дѣлото имъ. Въ събора е имало до 32 архиереи, между които само Александрийскиятъ и Антиохийски патриарси и Кипърскиятъ архиепископъ не принадлежатъ на цариградската патриаршия. Всички други сж прѣдставляли подирната, която е една отъ скаранитѣ страни. Но понеже Александрийскиятъ патриархъ прѣди малко бѣше Цариградски и е билъ вече прѣдразположенъ противъ българитѣ, неговътъ гласъ не може да има никаква тежестъ, а Антиохийскиятъ патриархъ и Кипърскиятъ архиепископъ отпърво дълго се противиха на разпаленитѣ противъ българитѣ гърци, но най-послѣ, заплашени, принудиха се да направятъ каквото имъ искаха послѣднитѣ, при всичко че Антиохийскиятъ патриархъ имаше формално мѣстнието на негова синодъ противъ схизмата. А Иерусалимскиятъ патриархъ, като видѣ слабитѣ основи, възъ които стѣпяше цариградската патриаршия, много пати се опита да я свѣсти, но, като се убѣди, че думитѣ му сж гласъ въпиющаго въ пустини, оми рѣцѣтъ си и си отиде въ Иерусалимъ, безъ да дава внимание на хулитѣ на грѣцкитѣ вѣстници, които при всичкото си безвѣрие настрѣчаха цариградската патриаршия да направи послѣдната си

постъпва. Понеже Иерусалимският патриархъ съ оттеглянето си отъ събора нанесе ударъ въ самия корень на рѣшението му, ревнителитѣ на елинизмътъ го обсипаха съ тия сжщитѣ ругателства, които се не махатъ отъ езика имъ, кога иматъ да поменжатъ нашето име. Слѣдователно каква тежестъ може да има рѣшението на единъ съборъ, дѣйствуващъ като сждъ, отъ членоветѣ на който трѣбаше да се отстранятъ поради пристрастието имъ, а другитѣ бѣха една отъ сждещитѣ се страни, рѣшение, което гръцкиятъ народъ наложи на духовенството си още прѣди да стане съборътъ?

„Като имаме прѣдъ видъ че едни отъ епископитѣ (патриарси и митрополити), които съставяха събора въ патриаршията, сж или титуларни само, или съвсѣмъ отритнати отъ паствитѣ си и слѣдователно нѣматъ никакъвъ прѣдставителенъ характеръ, никакво значение, като пастири самозвани, които безъ пасомитѣ сж като тѣло безъ душа, ние можахме заедно съ събратията си въ епископското служение, по силата на любовта и синовната прѣданостъ, която щатаятъ въмъ насъ многобройни християни, и въ качеството си на дѣйствителни прѣдставители тѣхни, много по-справедливо и по-съобразно съ апостолскитѣ и отечески правила да подвѣргнемъ реченитѣ епископи на нѣкое осжждение. Но понеже тѣзи епископи сж прѣддени на страститѣ си и, както казалъ единъ отъ древнитѣ събори за подобни тѣмъ, че тѣ не само не се ужасаватъ отъ наказанието, което опрѣдѣлятъ свещенитѣ правила, но дръзнаха да се подиграватъ съ тѣхъ, защото ги прѣобръщатъ, и поради страстната си воля изопачаватъ смисълътъ имъ, за да се вижда злото у тѣхъ не само неосждително, но и божествено“ (Двукр. 10.), явно е че такъвази постъпка отъ наша страна не ще има за слѣдствие вразумяването и освѣстяването имъ. За това ние избираме онзи способъ, който единствено може да има подобно дѣйствие, а той е усърдна молитва къмъ Господа Бога, да не помене поношението, което му направиха, но да ги приведе въ разумъ и съзнание, за да направятъ дѣла прилични на вѣрата, по реченото: *покажи ми отру твою отъ дълъ твоихъ* (Иак. II. 18). Тази молитва прѣпоръчваме ние на всички вѣрни, врчени на нашето духовно воденъе.

„Услыши, Боже, молитву нашу, вонми гласу моления нашего. Востани Боже, суди про твою, помани поношение твое еже отъ безумнаго весь день. Вознеси ся судай земли, доколы ерѣшници восхваляются. Призри, Господи съ небесе и посѣти виноградъ егжже насади десница твоя, яко озоба ѣ вепрь отъ дубрави и уединенный:

дигий поиде ѝ. О Бозъ сътвори мѣ силу, и той уничижитъ враги нѣя. Проклянутъ ти, отъ же благословитъ."¹⁾

Българскиятъ народъ не се нѣщо докачи и раздразни отъ стрѣлитѣ, които фърлиха върху му гръцкитѣ патриарси и владѣци. Той погледна равнодушно къмъ безсилната имъ злоба. Той разумѣваше, че хулата имъ бѣше плодъ на яростъ и негодуване, което облада всичкитѣ гърци, мирски и духовни, кога видѣха, че той ступи окончателно хумотътъ. Той бѣше сѣщо далечъ да се смути отъ anatemi-титѣ, които изрече срѣщу него Фенеръ. Нему бѣше вече извѣстна цѣлта, която послѣдниятъ имаше прѣдъ видъ съ тия anatemi. За това и българскитѣ охулени владѣци Иларионъ Търновски и Панаретъ Пловдивски, като се разотиваха по епархиитѣ си, слѣдъ провъзгласеніето на схизмата отъ гръцкия съборъ, се посрѣщаха отъ нашитѣ съотечественици по мѣстата, прѣзъ които минаваха съ всичкитѣ почести. Тѣмъ се свидѣтелствувахе навсѣдъ любовь и уважение като на дълговрѣменни борци противъ народния врагъ. Българскитѣ епархии, за да изтъкнатъ още по-явно прѣдъ очитѣ на гърцитѣ, че сѣ направили една безумна постѣпка, побързаха да изпратятъ до екзарха адреси, въ които се изказваше прѣдаността имъ къмъ българскитѣ свещеноначалици и прѣзрѣние къмъ псувниѣта на гръцкитѣ патриарси и владѣци, както нарекоха нашитѣ фърлемата върху, имъ схизма. Въ нѣкои мѣста българитѣ още по-демонстративно заявиха своитѣ мисли и чувства по отношение къмъ нея. Тѣ изгориха публично опрѣдѣленіето на гръцкия съборъ.

Българската екзархия, при всичко че бѣше увѣрена, че другитѣ църкви, освѣнъ гръцкитѣ, виждаха на коя страна е правдата и знаеха добръ, кой извратява истината и кой постѣпва противъ духа на евангелието счете потрѣбно да изпрати едно окръжно послание до всичкитѣ православни самостоятелни църкви, въ което се показваше нейната неизмѣнна прѣданостъ къмъ православната вѣра и църква и разкирване безмѣстността на прогласената отъ събора на гръцкитѣ иерарси схизма. По съображения понатѣи за всѣмъ, никоя отъ не-гръцкитѣ църкви не отговори на това окръжно, както не отговориха и на патриаршето послание, съ което имъ се извѣщаваше за прогласената противъ българитѣ схизма, но отъ съобщенията, които се даваха въ вѣстникитѣ и отъ разсѣжденията на послѣднитѣ се ясно виждаше, че руската църква и руското обществено мнѣние осмѣждаха постѣпката на гръцкия съборъ. Мнѣніето

¹⁾ Това слово, като се обнародва въ вѣстникъ *Право*, се напечата и на отдѣлни брошурки.

на руската църква е несравнено по-важно отколкото опрѣдѣлението на единъ съборъ отъ нѣколко пристрастни гръцки патрици и владци. Независно отъ това, че едни отъ тия патрици и владци бѣха само титулярни, сирѣчь свалени отъ мѣстата си, тѣ прѣдставяха едно твърдѣ органичено число християни. Болшинството, отъ християнитѣ, и болшинство огромно, бѣше на страната на руската църква. Мнѣнието на руската църква сподѣляха и другитѣ не-гръцки църкви.

Цариградската патриаршия скоро подирѣ прогласеніето на схизмата хвана да осѣща, че то не произведе между българитѣ онова впечатление, което тя очакваше. За да не заприлича нейната постѣпка на единъ ударъ по вѣтра, тя нагласи да изпрати по българскитѣ епархии свои владци — едно, да стои тия владци въ реченитѣ епархии, като православни архиерей насрѣща ужъ схизматическитѣ български, да прѣдставятъ православната патриаршия и да удовлетворяватъ нуждитѣ на православното население, а друго, да проповѣдатъ на българския народъ нечестието, което били извършили ужъ българскитѣ владци, и да гледатъ да го оттеглятъ отъ тѣхъ. Вече се и думаше, дѣ и кои владци ще се изпратятъ. Но скоро издѣже, че по-умнитѣ отъ тѣхъ се отказватъ отъ тая мисия, като съзнаваха, че трудътъ имъ ще е напразно и че тѣ само ще се опозорятъ. Малко по малко охлади се и на всички други усърдието за новата проповѣдъ, за която се гласѣха. При това, както ще видимъ по-нататѣкъ, патриаршията не можа да имъ издѣйствува отъ Портата берати като на православни владци, които ще стои тѣ въ епархиитѣ срѣщу схизматическитѣ български. При всичко това екзархътъ счете за потрѣбно на всѣки случай да прѣдупрѣди българския народъ за този планъ на патриаршията и да го направи внимателенъ къмъ дѣйствиата и интригитѣ на владциитѣ, които ще изираща тя въ българскитѣ епархии.

Друго срѣдство, което патриаршията намисли да употреби, за да може схизмата да произведе впечатление върху умоветѣ на проститѣ българи и да ги навака да отстѣпятъ отъ екзархията, бѣше, да се промѣни облѣкото на българското духовенство. Като хванатъ да носятъ българскитѣ попове и владци други калимавки и други джубета, отъ каквото сж носили до сега, българскиятъ народъ ще повѣрва, казваха си въ патриаршията, че тѣ ще да сж измѣнили нѣщо и отъ вѣрата. При това патриаршията бѣше наумила да се промѣни какъто фирманътъ, съ който се учреди българската екзархия, така и бератитѣ, които се даваха на българскитѣ.

владници, при което послѣднитѣ да се нарежътъ въ тия берати още и схизматици. Съ този планъ бѣше се съгласило по свои съображения и турското правителство. Послѣдното имаше прѣдъ видъ съ промѣната въ дрехитѣ на българското духовенство и съ издаванетоъ другъ фирманъ за екзархията, който да отдѣля напълно българската църква отъ гръцката, да направи полека-лека отъ българитѣ народъ съ друго изповѣданіе, което да ги отлѣчи отъ православната църква. Едновѣрието на българитѣ съ руситѣ хвана да гложди турскитѣ държавни мѣже, откажъ тѣ прогледаха малко по-надалечъ, поради което, когато българскиятъ народъ потърси потѣпванитѣ си отъ гръцката патриаршия правдини, тѣ наумиха по внушение отъ западнитѣ държави да се възползватъ отъ това негово движение, за да го отдѣлѣтъ отъ православната църква. Тази мисль, която, както знае читателтъ, имъ се вдѣхна съ появяванетоъ въ Турция на западнитѣ пропаганди слѣдъ Кръмската война, не ги е оставяла и до най-подирно врѣме. Нея имаше прѣдъ видъ и Мидхадъ паша, когато е тайно насърчалъ гърцитѣ да прогласѣтъ българитѣ схизматици. А че той ги е ободрявалъ да направятъ подобна постѣпка, въ това българитѣ се убѣдиха, като хванаха да сравняватъ, какво имъ е казвалъ той, когато гърцитѣ се готвѣха да прогласѣтъ схизмата, съ онова, щото хвана да имъ говори, когато тя биде прогласена. Прѣди схизмата Митхадъ-паша бѣше казвалъ на екзарха Антима: „ващата работа ще се рѣши изеднажъ. Бждете готови, пригответе си хора.“ Като стана схизмата, той му каза: сега „ржеополагайте владици за дѣто искате.“ Екзархътъ и синодътъ, като не подозираха въ тия думи никакъвъ злобенъ помисль, бѣха разпоредили да се ржеоположи за Охридъ архимандритъ Натанаилъ, сегашни Пловдивски, за Битоля иеремонахъ Евстати, а за Скопие бѣха приготвили Доротей Софийски. Слѣдъ като се извършиха обаче тия ржеоположения дохаждатъ единъ день при екзарха Кръстьовичъ и хаджи Ив. Пенчовичъ и му казватъ, че били пратени отъ правителствената комисия, която разгледваше устава, да му съобщѣтъ, че понеже се било измѣнило положението на българитѣ съ прогласенъто на схизмата, потрѣбно било да се промѣни и фирманътъ, съ който е създадена екзархията. Блаженнѣйши Антимъ отблъсна това прѣдложение и поиска само да се вмѣстятъ въ устава съ едно царско ираде епархиятъ, които споредъ 10. членъ на фирмана принадлежатъ на екзархията.

Скоро слѣдъ това, а именно на 6. октомврия, Мидхадъ паша пада отъ везирския столъ и на негово мѣсто се възкачва Мехмедъ

Рюшди паша. Екзархътъ отива при новия везиръ да му честити високия постъ, но той не му продумва нито дума за работитѣ на екзархията. Българскиятъ пръвъ владика отива при него втори пътъ, но садразамътъ се направи на боленъ и не го приема. Слѣдъ това екзархътъ праща при него два пжти капукехаята на екзархията Георги Чалоолу да иска да му се опрѣдѣли единъ день за свиждане, но везирътъ отговарялъ все: „нека почака екзархътъ, азъ ще го извѣстѣя, кой день да дойде.“ Мехмедъ Рюшди паша бѣше напълно съгласенъ съ прѣдшественника си по българския въпросъ, но не желаше тутакси да се обясни по него съ българитѣ. Той отпърво оставяше това на министра на външнитѣ работи Халилъ Шерифъ паша, върлъ русофобъ и поклонникъ на западъ, а самъ се ограничи да каже на екзархийския капукехая само, че работитѣ на екзархията за сега сж спрѣни поради рамазана. Той избѣгва така доста дълго врѣме да приеме екзарха и когато най-послѣ го прие въ назначения отъ него день, бѣ му казалъ само, че правителството се грижи за доброто на всичкитѣ народи на империята и че благодарение на тая негова грижа тѣ сж спасили вѣрата и народността си и не сж се стопили въ друга народностъ, както това е станало съ подчиненитѣ народи въ другитѣ държави. Екзархътъ го помолилъ еднажъ и дважъ да не настоява Портата за промѣнението дрехитѣ на българското духовенство, но той отговорилъ, че за този въпросъ ще се говори по-подирѣ и го посвѣтвалъ да иде по-добрѣ при министра на външнитѣ работи, отъ когото зависѣтъ изновѣданията. Обяснения по политиката на Портата за отношенията между патриаршията и екзархията подирѣ схизмата бѣше далъ на първо врѣме само Халилъ Шерифъ паша. Той бѣше отпърво казалъ на капукехаята на екзарха Георги Чалоолу, че додѣ земе правителството едно какво годѣ рѣшение, подирѣ като се прогласи схизмата, работитѣ на екзархията нѣма да се гледатъ. Но скоро слѣдъ това той му обяви, че българското духовенство трѣба слѣдъ схизмата да промѣни облѣклото си, защото така искала патриаршията. Георги Чалоолу направилъ доста основателни възражения противъ това искание на патрика и на правителството. Той казалъ на министра, че българитѣ сж православни отъ хиляда години насамъ и православни ще си останатъ; че тѣ сж се отдѣлили отъ гърцитѣ само административно, че тѣ гледатъ на прогласението на схизмата като на една *псузмя*, фърлена върху имъ отъ патрика, и че тѣ вѣрватъ, какво царското правителство нѣма да имъ даде това довачително име за удоволствие на гърцитѣ. Халилъ Шерифъ

паша забѣлижилъ на това, че патриархътъ ималъ фирманъ, който му далъ право да промѣни облѣклото на духовенството въ Сирия. Георги Чалоолу се сѣтилъ да разправи на министра, че сирийското духовенство било приело католицизма и искало да привлѣча християнитѣ подиръ си съ православното си облѣкло, а българското си е останало православно.

Екзархътъ съ единъ такриръ възрази писмено на турския министъръ противъ исканieto му да си промѣни облѣклото българското духовенство, но той го върна подъ прѣдлогъ, че билъ написанъ остро. За да навака българитѣ да приематъ промѣна въ облѣклото на духовенството си, Портата не само бѣше прѣстанала да гледа каквато и да е работа на екзархията, не само че не даваше вече берати на екзархийскитѣ владци, които щѣха да отидатъ по епархитѣ си, но и спираше да ставатъ избирания на български архиереи въ ония мѣста, дѣто още нѣмаше такива. Когато екзархътъ, основаващъ се на думитѣ на Митхадъ паша, че може да праша слѣдъ схизмата владци кждѣто ще, бѣше поканилъ българитѣ въ Драма и Мелникъ да си избератъ архиереи, и тѣ се били събрали за това, мѣстнитѣ каймаками разтурили изборнитѣ имъ събрания и затворили по-главнитѣ лица отъ събралитѣ се.

Въ началото на декемврия екзархътъ имѣ съ министра навъншнитѣ дѣла дълъгъ разговоръ по прѣдмета. Халилъ Шерифъ паша подбралъ въ този разговоръ работата по-издълбоко и по-хитро. „Сега, казалъ той, ще се занимаемъ вече съ вашитѣ работи. И най-напрѣдъ трѣба да ви измѣнимъ фирмана. Думата екзархъ означава владика, зависимъ отъ патриарха, а вие се вече отдѣлихте отъ него чрѣзъ схизмата. Имали сте нѣкога независими църкви. Ние ще ви дадемъ и сега името цариградски български патриархъ и ще позволимъ да прашате владци както вие, така и патриархътъ, кой за кждѣто иска.“ Блаженнѣйши Антимъ побързалъ да възрази, че думата екзархъ е имала въ старо врѣме и друго значение, споредъ което тя е била равносилна съ думата патриархъ; че той не може да се съгласи да стане промѣна на фирмана, съ който се създаде екзархията, защото този фирманъ е съгласенъ съ канонитѣ на православната църква и е на почитъ между народа и защото промѣненieto му ще се изтъкува, като слѣдствие на схизмата. „Добръ, казалъ на това министърътъ, но трѣба да улеснимъ и патриарха, който казва, че той по совѣсть е длъженъ да изпрати въ епархитѣ свои владци, защото има въ тѣхъ люди, които не сж съ екзархията, и най не можемъ да му откажемъ въ

това. Ако се обаче не промѣни фирманътъ ви, калемътъ не може да дава берати на патриаршитѣ владци за епархии, които сж минати въ вашии фирманъ. Затова ако не можете на първо врѣме да измѣните фирмана, ние можемъ да издадемъ сега една буюрултия, съ която да се дозволи и на двѣтѣ страни да изпращатъ по всичкитѣ епархии владци“. За да подмами екзарха да се съгласи за промѣната на фирмана, Халилъ Шерифъ папша казалъ, че правителството нѣма да зема въвъ внимание името схизма и че то ще се постараетъ да убѣди патриарха да не настоява да се измѣни облѣклото на българското духовенство. Антимъ, намѣсто да възразява още на турския министъръ, намѣрилъ за по-добръ да му каже само, че въпросътъ е важенъ и че той желае да му се даде врѣме да помисли върху него по-надълго.

Въ смѣсения съвѣтъ на екзархията се обсъждаало надълго прѣдложението на министра и, ако и да е имало отпърво единъ-двама членове, които да сж се подмамили отъ това, че той се съгласявалъ да се издаде приврѣменно само една буюрултия за изпращанъето гръцки и български владци по епархитѣ, всичкитѣ други изказали мнѣние, че не трѣба по никой начинъ да се съгласява екзархътъ съ исканъето на правителството да се измѣни фирманътъ и да се пращатъ владци въ епархитѣ на екзархията и отъ патриаршията. Екзархътъ изказалъ въ заседанието твърда рѣшимостъ да не отстъпва отъ фирмана и да поддържа това, що е узаконено отъ него, съ всичкитѣ си сили.

Въ сжщото врѣме се обадиха и отъ провинцията нашитѣ съотечественици, че не сж съгласни да се замѣнява дадениятъ вече фирманъ съ другъ. Откато не признаваха, че гръцкитѣ владци иматъ право да ги прогласяватъ схизматици, тѣ искаха фирманътъ, съ който се създаде екзархията, да си остане въ сила и за напредъ, защото той е съставенъ по канонитѣ на православната църква и защото съ него се изключава всѣка схизма. Рѣшението имъ да не отстъпятъ отъ този фирманъ се заяви въ Русе и съ една шумна манифестация. Малцината гърци, прѣселени въ този градъ, бѣха отворили въ една частна къща параклисъ и довели свой свещеникъ да служи въ него, безъ да зематъ прѣдварително дозволение отъ мѣстния архиерей. Русенскиятъ митрополитъ Григори отсъствувалъ отъ града, когато на 24. декемврия гръцкиятъ попъ служилъ въ параклиса за пръвъ пѣтъ. При службата станало едно малко нарушение на реда, за което дали поводъ присѣтствувалитѣ нѣколко млади българи, така че прѣвъ дена и прѣвъ нощта трѣбало да

обикала махалата войска. Намѣстникътъ на владиката зель незабавно мѣрки противъ свещеника нарушителъ на реда. Той го повикалъ да се яви прѣдъ каноническото началство на епархията да даде отвѣтъ за постѣпката ся, а въ истото врѣме пратилъ и такриръ до валията да иска затваряне на параклиса и изпѣждане на грѣцкия свещеникъ, защото се не съобразилъ съ 8. членъ отъ дадения за екзархията фирманъ, който прѣдписва да се зема въ такива случаи отъ мѣстния архиерей разрѣшение, та тогава да се отваря църква и да се служи. Такрирътъ на владическия намѣстникъ се подкрѣпилъ и съ едно шумно заявене отъ страна на народа, който трѣгналъ къмъ митрополията съ натѣнати на прѣтъ екземплари отъ казания фирманъ да пита епархиалния съвѣтъ, защо се не зачита този фирманъ. Отъ митрополията той потеглилъ къмъ конака на валията да се оплаче за потѣпкване на султанския фирманъ отъ единъ грѣцки попъ чужденецъ. Тѣлпата била едвамъ придумана да не отива съ такъвъ шумъ при главния управителъ, но да изпрати до него една депутация, която да му покаже фирмана и да иска отъ него зачитането на 8. му членъ. Валията изслушалъ депутацията, прочелъ фирмана и се убѣдилъ, че исканьето на владическия намѣстникъ и на народа е справедливо. Той заповѣдалъ тутакси да се затвори параклисътъ и да се не служи въ него, докѣ не земе наставление отъ Цариградъ.

Параклисътъ обаче билъ отворенъ и попътъ изпратенъ съсъ знанието на патриарха, и грѣцкия въ Русе консулъ направилъ потрѣбнитъ постѣпки прѣдъ валията и прѣдъ посланика си въ Цариградъ за отваряне отново на църквицата и невѣзбранно извършане въ нея служба за грѣцитѣ въ Русе. Щомъ се извѣстилъ за станалото въ Русе съ такъвъ шумъ възпиране да се молятъ грѣцитѣ въ своя църквица, министърътъ на изповѣданията, Халилъ Шерифъ паша, писва незабавно едно строго тескере до екзарха, въ което се казваше, че той счита отговоренъ за станалитѣ въ Русе смущения между българитѣ и грѣцитѣ мѣстния митрополитъ и че правителството ще го свади незабавно, ако тѣ се повторятъ още веднѣжъ. Това бѣше на 31. декемврия. Екзархътъ на другия денъ дава съ телеграфа на владиката, който се намиралъ въ Тулча, и на негова намѣстникъ въ Русе потрѣбнитъ наставления за вардене на реда. Въ сѣщия денъ, сирѣчь на 1. януария, вечерята министърътъ извѣстилъ негово блаженство, че трѣба да дойде при него на утрето. Екзархътъ отишълъ. Халилъ Шерифъ паша го приелъ много хладно и въ всичкото врѣме, като се разговарялъ съ него, билъ все

намусенъ. Разговорътъ се почналъ съ запитване отъ страна на министра, писалъ ли е екзархътъ въ Русе, че правителството иска да се промѣни фирманътъ, който установява екзархията.

— Да, отговорилъ блаженеѣйши Антимъ. Той е достояние на народа.

— Е! Какво ще стане сега. Фирманътъ трѣба да се промѣни, и вие трѣба да се съгласите на това, защото сте чиновникъ.

— Азъ не мога да се съглася, и народътъ сжщо не е съгласенъ. Да се съгласимъ да се промѣни фирманътъ ще каже, да признаемъ схизмата, нѣщо което ние не възприимаме. Като се признаемъ схизматици, ще се поиска да промѣнимъ дрехитѣ на духовенството си, да прѣдадемъ църквитѣ, манастиритѣ си, като направени отъ православни и за православни.

Като станала послѣ това рѣчь за 8. членъ на фирмана и за исканьето на патриарха да праща и той владици въ българскитѣ епархии, екзархътъ разяснилъ на министра, че правителството издаде фирмана слѣдъ като се добръ убѣди, че българскиятъ народъ не ще владици отъ патриаршията, и го издаде по проектъ, който бѣше съставенъ отъ самиятъ патриархатъ. Нека се покаже, казалъ той, че отъ нѣйдѣ изъ българскитѣ епархии искатъ владици не отъ екзархията, а отъ патриаршията, тогава работата ще бѣде другоаче, а сега ако се изпълни волята на патриарха, ще ставатъ смущения много по-голѣми отъ ония, които сж станали въ Русе. Министърътъ слѣдъ това отворилъ рѣчь отново за станалитѣ въ Русе бъркотии, които се били повторили въ по-голѣмъ размѣръ и съ нѣкое кървопролитие, и строго прѣпоръчалъ на екзарха да пише на Русенския митрополитъ да не се противить българитѣ на отварянъето особна църкваца отъ гърцитѣ. Вечеръта той изпратилъ на екзарха ново теввере, съдържанието на което било слѣдното: „писахъ ви и сега пакъ ви пиша, че митрополитътъ трѣбаше да даде строги заповѣди, по случай на противеньето на българитѣ въ Русе, обаче отъ послѣднитѣ извѣстия се види, като да не сте писали нищо на митрополита, и за това българитѣ докарали противеньето си до послѣдната му крайностъ. Негово величество иска, да се даде на всички жители на империята пълно благоденствие и спокойствие, а особно на българитѣ, на които той направи толкова добрини и ще направи още и други. При всичко това правителството съ горчивина вижда, че русенскитѣ българи не се съобразяватъ съ неговата воля и рѣши да се зематъ строги мѣрки противъ тѣхната постъпка и да се дадѣтъ строги заповѣди на митрополита“.

Портата не щѣше да пропусне токо тъй опитванъето на патриаршията въ Русе за прокарване схизмата въ провинцията. Тя искаше да се възползува отъ тая нейна постъпка и да накара екзарха да се съгласи за промѣната на фирмана, така че да прашатъ и българи и гърци навсѣкждѣ владици и да си отварятъ църкви и еднитѣ и другитѣ, кой дѣто ще, безъ да се допитватъ нито тѣзи, нито онѣзи до мѣстния архиерей, т. е. да се владатъ така, като че сж отъ разни изповѣдания.

Двѣ седмици слѣдъ горѣказаното свиждане на екзарха съ него, Халилъ Шерифъ паша пакъ покани съ тезкере негово блаженство да го посѣти за разговоръ по работитѣ на екзархията. При това посѣщение министерътъ отново настоявалъ да се промѣни фирманътъ, като твърдилъ, че правителството не може да принуди гърцитѣ, които живѣятъ въ българскитѣ епархии, да признаватъ екзархията, както не принуди и българитѣ да се подчиняватъ на патриаршията. Той искалъ отъ екзарха, като не се съгласява да се промѣни фирманътъ, да покаже пъкъ нѣкое срѣдство за удовлетворение на патриаршията, която иска да праща владици за ония християни, които сж съ нея и отфѣрлятъ екзархията, и настоявалъ да се покаже това срѣдство въ три четири дни.

На утрето екзархътъ отиде при везира и му подаде такеиръ за станалото въ Русе, написанъ по свѣдѣніята, съобщени отъ владишкия тамъ намѣстникъ, който отдавалъ вината за смущениата на двама гърци и искалъ тѣ да се накажатъ. Съ такеира си той вржи на садразама и прѣписъ отъ прошението, което било подадено на валията отъ русенци. Като разгледалъ книжата, Рюпиди папа казалъ, че нему се е писало друго и че за да узнае добръ, какъ е всичкото станало, правителството изпраща въ Русе особенъ чиновникъ, който да издири на мѣстото работата. Послѣ той забѣлѣжилъ на екзарха, че негово величество султанътъ поради такива безредия, които сж станали въ Русе, губи благоволеніето си къмъ българския народъ, и за това екзархътъ трѣба да пише както въ Русе, така и въ другитѣ мѣста, нийдѣ вече тѣ да се не повтарятъ. Негово блаженство отговорилъ, че е писалъ и пакъ ще пише. Послѣ садразамътъ заговорилъ за фирмана и казалъ: „Сегашния ви фирманъ за учредението на екзархията е мрътва буква, *lettre morte*; той има добро основание, но формата му е гнила. Той ви дава самостоятелно управление, но това управление е злѣ опрѣдѣлено“. Капукехаята, Георгаки Стоянозичъ Чалооглу, който съдружавалъ екзарха, на това възразилъ, че този фирманъ

има нѣщо свето за българитѣ и че той е издаденъ по проекта на патриарха. Рюшди паша отговорилъ, по обясненията на патриаршията, че фирманътъ не е издаденъ по нейния проектъ. „Има нѣщо, казалъ той, което още не знаете. Истина, че патриархътъ даде проектъ, но този проектъ не влѣзе въ фирмана. Ако бѣше влѣзълъ, щѣше да има отъ патриарха такрирь, и въ фирмана щѣше да се помене, че подиръ толкова и толкова борба, учредява се за българитѣ съ съизволеніето на патриарха една екзархия. Има ли такова нѣщо въ сегашния фирманъ? Откакъ се издаде този фирманъ и до сега патриархътъ не е прѣставалъ да протестува срѣщу него. Какво право има правителството да учредява църква? Църква отъ църква става, а не отъ свѣтско правителство. Като не е признатъ фирманътъ отъ патриарха и като нѣма право правителството да създава църква, то и фирманътъ не е задължителенъ за патриарха. И правителството не може да го принуди да признае този фирманъ, да дава напримѣръ миро и пр., нито пъкъ васъ може да накара да искате отъ него миро. Понеже фирманътъ е мъртва буква и понеже правителството не може да накара да признаватъ екзархията тия, които искатъ да сж подъ патриаршията, както не накара и българитѣ да останатъ подчинени на патриарха, ами за да ги освободи отъ подчиненостъ, унищожи 500-годишни правдини, трѣба да се промѣни тоя ви фирманъ и да ви се даде другъ, съ който да се позволява на патриарха да изпраща владици и попове на онѣзи, които го признаватъ за свой началникъ, а така и вамъ да се дава право да изпращате свои навсѣдѣ по държавата, дѣто искате, напримѣръ въ Бруса, дѣто има българи, и да добиете пълна независимостъ“. Екзархътъ отговорилъ на тия обяснения на великия везиръ, че и за българитѣ щѣше да бжде много по-сгодно да си пращатъ владици дѣто щѣтъ, но не могатъ да сторятъ това, защото вѣрата имъ възбранява да стожатъ въ една епархия двама владици. Освѣнъ това, казалъ негово блаженство, като измѣнимъ фирмана и въ новия позволимъ на гърцитѣ да изпращатъ архиереи и свещеници въ българскитѣ епархии, съ това ще покажемъ, че и ние сами признаваме схизмата, а послѣ това и правителството ще я признае. Тогава патриархътъ ще поиска да се измѣни и облѣклото на духовенството ни, да ни прѣземе църквитѣ и манастиритѣ съ имотитѣ имъ, като собственост на православнитѣ“. Садразамътъ си позволилъ да скрие намѣрението на Портата и да отговори, че облѣклото на българитѣ не ще се бута и че тѣ ще продължаватъ да се наричатъ православни. „Помислихте ли, добавилъ

той, да се спогодите съ патриарха? Азъ самъ ще ви спомогна въ това. Може да има нѣкои, които да искатъ раздѣлението ви, но азъ не съмъ отъ тѣхъ. Азъ обичамъ мира и искамъ да живѣятъ мирно подданицитѣ на държавата и да си гледатъ всички спокойно работата, да си оржтъ нивитѣ и пр. Ще спомогна да се спогодите съ патриарха. Елате при мене. Но знайте, че има два пжтя: промѣнение на фирмана или спогодба съ патриарха. „Рюшди паша знаеше, доколко на българитѣ бѣше противно да търсятъ спогодба съ патриаршията, а особно кога ти имъ се прѣдлага като сръдство да избѣгнатъ схизмата. За да покаже, че той е безпристрастенъ и че не назира нито на едното, нито на другото отъ положената дилема, той не искалъ, както Халилъ Шерифъ паша, да даде екзархътъ отговоръ до два-дни три-дни, кое българитѣ прѣдпочитатъ. Напротивъ той му прѣпоръчилъ да не бърза. „Имате ли достойни хора? Имате ли съвѣтъ, продължилъ садразамътъ, съберете се, разсѣдете добръ, не бързайте. Земете прѣдъ очи сегашния фирманъ, който е мрътва буква, а така и вѣка, политиката на царството, и че то не може съ байонети да се противи на гърцитѣ, които иматъ правдини отъ 500 години насамъ, както не се противи и на българитѣ. Врѣмето на фанатизма мина. Мина вече онова врѣме, когато единъ турчинъ се убиваше, ако станѣше християнинъ, когато единъ камъкъ да земѣше нѣкой отъ една джамия, се посичаше. Сега джамии ставатъ на хаври и църкви. Два пжтя имате. Мислете, размислете добръ, не бързайте“. Блаженнѣйши Антимъ, казалъ, че ще вика владичитѣ отъ епархиитѣ за съвѣщание. „Викайте ги, отговорилъ Мехмедъ Рюшди паша, правете, каквото знаете. Само смущения да не ставатъ“. Така краснорѣчиво придумвалъ първиятъ турски министъръ българитѣ, за да ги оплете въ примката, която бѣха приготвили гърцитѣ въ споразумѣние съ турскитѣ държавни мжже.

Въ заседанието на българския смѣсенъ съвѣтъ отъ 19. януария се разисквали и обсъждали надълго и нашироко двата пжтя, показани отъ великия везиръ: промѣна на фирмана, или спогодба съ патриаршията. Нѣкои отъ членоветѣ на съвѣта, като показвали лошитѣ послѣдствия за българския народъ отъ промѣната на фирмана, не допускали по никой начинъ да се приеме тя и съвѣтвали да се държи фирманътъ такъвъ, какъвто е. Други наопаки, като сочили невъзможността на една спогодба съ патриаршията, която да признае на българитѣ всичкитѣ имъ правдини и да ги изравни съ гърцитѣ, склонили по-скоро да се промѣни фирманътъ. Такива сж били Н. Михайловски и д-ръ Чомаковъ, които обаче не сж смѣли

въ съвѣта прѣмо и рѣшително да искать да се промѣни фирманътъ, таче каквото ще да става, но само показвали несгодитѣ, които ще има за българитѣ една спогодба съ патриаршията. Немислимо е, казвали тѣ, да придобие българскитѣ народъ всичкитѣ си правдини и да се привлѣкътъ подѣ българската екзархия всички епархии, въ които болшинството на населението е българско, ако хванемъ да се спогаждаме съ патриаршията. Ако не бѣха на друго мнѣние повечето отъ останалитѣ членове на съвѣта, отъ които нѣкои между друго съвѣтвали да се не бърза съ промѣната на фирмана, защото възможно е да не е за дълго врѣме тая политика на високата Порта, и особно екзархътъ, който блѣскаво отблѣсвалъ всичко, щото било казвано въ полза на едно промѣнение на фирмана, българскитѣ народъ имаше да се увлѣче въ една посока, която щѣше да докара въ срѣдата му раздори и да повлияе върху всичката му бждещность. Блаженнѣйши Антимъ, като разкривалъ пагубнитѣ за народа послѣдствия отъ промѣната на фирмана, заявявалъ въ сщщото врѣме, че той по-добрѣ ще се оттегли отъ поста, на който с поставенъ, отколкуто да земе върху си вината за тия лоши послѣдствия.

Въ смѣсенія съвѣтъ вече не приемаше участие Гаврилъ Кръстьовичъ, който подаваше толюова мѣдри съвѣти при всички случаи и който поради довѣрието, което имаша къмъ него турскитѣ държавни мѣже, сполучваше по-лесно да се зематъ рѣшенията на съвѣта подѣ сериозно внимание отъ правителството. Слѣдъ схизмата той се отрече отъ екзархията подѣ прѣдлогъ, че гръцкитѣ свещеникъ се отказалъ да причести семейството му, като семейство на единъ схизматикъ. Но истинската причина на това отказване е билъ страхътъ, да не изгуби благоволениято на правителството, при новата политика на послѣдното относительно българитѣ, особно като и гърцитѣ, посрѣдъ които живѣеше и съ които имаше чести сношения, като жененъ за гъркиня, не щѣха да го гледатъ съ добро око, като схизматикъ. Ако продължаваше да приема участие въ дѣлата на екзархията, като членъ на съвѣта, той въ всѣки случай не щѣше да може да изказва свободно мнѣнието си и да защитава нейнитѣ възгледи спрѣмо новата посока, по която трѣгна Портата слѣдъ прогласеньето на схизмата.

Като се обсъди така на 19. януария въ смѣсенія съвѣтъ прѣдложението на везира и се не прие нито спогодба съ патриаршията, нито промѣна на фирмана, екзархътъ не изпущаше нито единъ случай да заяви твърда рѣшимость, да пази недокаченъ фирмана. Наскоро слѣдъ това той ходи да посѣти Халилъ Шерифъ

паша по случай на байрама. Министърътъ го попиталъ, истина ли е, че има намѣрение да пита народа, да ли трѣба да се съгласи екзархията за измѣнението на фирмана. „Ако е истина, казалъ министърътъ, високата Порта не одобрява това, защото тя знае не народа, а ония лица, които го прѣдставятъ прѣдъ нея.“ Екзархътъ отговорилъ, че фирманътъ е даденъ на народа, а не нему, а народътъ го е вѣвѣрилъ на владичитѣ и духовенството да го пазятъ като най-светонѣщо, и че той, екзархътъ, не може да приеме промѣната му безъ знанието и съгласието на другитѣ владичи и духовенството.

На 2. февруария капу-кехаята на екзархията, като се върналъ отъ министра на външнитѣ дѣла и изповѣданията, съобщилъ на екзарха, че Халилъ Шерифъ паша го питалъ, да ли е писалъ той, екзархътъ, по епархиитѣ, както му било поръчано, да не ставатъ смущения, каквото въ Русе, и като му отговорилъ капу-кехаята, че екзархътъ е писалъ, министърътъ рекълъ, че като е тъй, правителството може да позволи вече на патрика да изпраща владичи по българскитѣ епархии. Като чулъ това блаженнѣйши Антимъ отишълъ на другия день при министра и му казалъ, че той писалъ споредъ заповѣдта му до ония мѣста, въ които прѣдполагалъ, че може да станатъ нѣкои безредия прѣзъ празницитѣ между българи и гърци, и съвѣтвалъ българитѣ да не даватъ никакъвъ поводъ на смущения, но че до когато е въ сила фирманътъ, който запрещава споредъ канонитѣ на църквата да се изпращатъ въ екзархийскитѣ епархии гръцки владичи, той не може по никакъвъ начинъ да се съгласи да отиватъ въ тѣхъ патриаршески архиереи, и че понеже има въ рѣцѣтѣ си заявления отъ населението на казанитѣ епархии, съ които тѣ молятъ високата Порта да не позволява нарушението на фирманътъ отъ патриаршията, той, екзархътъ, обявява, че слага всичката отговорностъ за непрѣдвиденитѣ послѣдствия отъ прѣбиванieto на гръцки владичи въ българскитѣ епархии върху оногова, който би ги причинилъ съ дѣйствиата си.

Портата обаче все се не оставяше отъ намѣрението си да позволи на патриаршията да изпрати въ българскитѣ епархии свои владичи. Понеже тя трѣбаше да ги снабди и съ извѣстнитѣ берати, тя най-първо обяви на екзарха, че бератитѣ, които имаше да се дадѣтъ на българскитѣ владичи, но се възпираха, както по-горѣ се каза, докѣ да се рѣши неопрѣдѣленото положение на екзархията слѣдъ схизмата, се готвятъ вече и че той може да настани свободно свои владичи по всички именувани въ фирмана епархии. Наскоро слѣдъ това, а именно на 10. мартъ, блаженнѣйши Антимъ се

научава, че се готвят берати и за гръцкитѣ владци, назначени отъ патриаршията за българскитѣ епархии. Той отива незабавно при новия садразамъ, Есадъ паша, който бѣше замѣстилъ Мехмедъ Рюпди паша, сваленъ на 3. февруария, и му казва, че изпращането на гръцки владци въ български епархии е противно на желанието на населението и може да докара на правителството главоболие. При това блаженнѣйши Антимъ му обяснилъ, че правителството не може да даде на гръцкитѣ владци берати въз основа на схизмата, защото тя е нѣщо, направено отъ гръцкитѣ съвсѣмъ произволно, и досѣга религията, въ дѣлата на която правителството обикновено се не мѣси и слѣдователно не може да я зема въвъ внимание. Садразамътъ попиталъ: „Защо се даде вамъ фирманъ? Не е ли защото не щѣхте да се подчинявате на патриаршията и на нейнитѣ владци? Вие ги считяхте за православни, но като не щѣхте да зависите отъ тѣхъ, правителството ви даде особно независимо отъ патриаршията управление, при което се прѣдполагаше взаимното споразумѣние на двѣтѣ страни. Правителството се труди да ви спогоди, но не сполучи. Патриархътъ извади на срѣдата схизмата. Вие казвате, че я не признавате и че сте си пакъ православни. Твърдѣ добрѣ, и правителството ви познава за православни. Но патриархътъ отвори съ обявянето на схизмата една яма помежду ви и казва, че вие не сте вече православни, и иска да изпраща владци за онѣзи християни, които желаятъ да зависятъ отъ него. Сега, когато правителството ви освободи отъ патриаршията, защото не щѣхте да зависите отъ нея, ако и да я смѣтахте православна, какъ може да държи подъ екзархията ония, които не щатъ да зависятъ отъ нея, като я смѣтатъ схизматическа? Въ Русе, напримѣръ, гръцкитѣ искатъ да си иматъ особна църква и да сж независни отъ васъ. Искате ли да ги държиме насила подъ екзархията? Правителството не може ги принуди да ви се покоряватъ. То трѣба да бжде справедливо и къмъ двѣтѣ страни. Казвате, че исканьето на гръцкитѣ е противно на църковнитѣ правила. Но вие какъ стоите въ Цариградъ и свещенодѣйствувате тукъ? Не прѣстъпите ли и вие църковнитѣ правила? Но ще кажете, че патрикътъ не се съгласилъ на вашитѣ искания. Както и да е, нали нарушавате канонитѣ? Когато вие, православни църкви, не спазвате канонитѣ, ние ли сме длъжни да ги пазимъ?“ Когато екзархътъ заблѣжилъ на тия думи, че се говори, какво въ бератитѣ за гръцкитѣ владци, послѣднитѣ се означавали съ думата „православни“, и поискалъ, ако е това истина, да се пише и въ бератитѣ на българскитѣ владци, че сж.

православни, Есадъ паша отговорилъ: „Огъ мене ли искате да означавамъ вѣрата ви и отъ това означение ли зависи вашето православие?“ Блаженнѣйши Антимъ, като видѣлъ отъ думитѣ на везира, че портата е рѣшена да позволи на гръцки владци да се настанятъ въ българскитѣ епархии, турилъ му прѣдъ очи, че на българитѣ се призна независима църква, слѣдъ като правителството се увѣри, че населението не желае да зависи отъ гръцката патриаршия, и че високата порта трѣба така сжщо сега да поиска и отъ патриарха да прѣдстави отъ българскитѣ епархии потвърдени отъ мѣстнитѣ власти, прошения, отъ които да се види, че има въ тѣхъ население, което признава него и иска отъ него владци. Садразамътъ отговорилъ, че правителството си знае работата и че то не зема никога нѣкоя мѣрка, прѣди да я обмисли отъ всѣка страна, и слѣдъ това пакъ повторилъ, че правителството не може да накара да не зависитъ отъ патриарха ония, които искатъ да сж подъ негова властъ.

Отъ садразамътъ блаженнѣйши Антимъ отишелъ при министра на външнитѣ дѣла, какъвто бѣше вече не Халилъ Шерифъ паша, но Сабри паша, комуто прѣдставилъ сжщитѣ възражения противъ изпращанъето гръцки владци въ българскитѣ епархии; но и той му отговорилъ сжщото, което и везирътъ, като го обаче увѣрилъ, че бератитѣ на българскитѣ и гръцки владци съ нищо се не различавали едни отъ други.

Екзархътъ не се задоволи само съ устно заявение прѣдъ везира и министра на външнитѣ дѣла. Той подаде на 16. мартъ както отъ своя страна, така и отъ страна на всичкото духовенство и на всичкия народъ единъ такриръ, въ който най-формално заявяваше, че българитѣ не признаватъ схизмата и молятъ да имъ се запази фирманътъ, съ който се създаде екзархията, небутнатъ.

Понеже правителството се показваше вече рѣшено, по политическитѣ си видове, да удовлетвори патриарха, който все повече и повече настояваше да се дадѣтъ часъ напредъ берати на владциитѣ, които бѣ отдавна назначилъ за българскитѣ епархии, екзархътъ при нѣманье друго срѣдство да запази правата и интереситѣ на народа, бѣше турилъ за разискванье въ синода въпросътъ за извържение, съгласно съ църковнитѣ правила, на гръцкитѣ владци, които би се появили въ българскитѣ епархии. Нѣкои отъ българскитѣ архиереи, членове на синода, бѣха одобрили тая мѣрка като цѣлесъобразна, но нашитѣ архиереи по епархияитѣ, до които сжщо бѣше се допитвалъ блаженнѣйши Антимъ, се изказаха про-

тивъ нея, понеже тя имаше да уголѣми раздѣлата и да разпали още повече враждата между двѣтъ страни, така че да се затрудни още по-много примирението имъ въ бъдещето. И тя се изостави.

Екзархътъ, като не можеше да направи нѣщо повече срѣщу стремлението на патриаршията да въведе съ помощта на правителството схизмата въ българскитѣ епархии, бѣше се покорилъ на съдбината си и очакваше само отъ невидима рѣка помощъ.

Правителството бѣше вече отново прѣстанало да гледа работитѣ на екзархията и заповѣдало на калема да приготви бератитѣ за гръцкитѣ владци. Въ сѣщото врѣме харджието изпрати тезевере до екзарха, съ което като го извѣщаваше, че високата Порта е дала вече на гърцитѣ въ Русе позволение да отворятъ цървицата си за великденъ, му заповѣдаваше да пише до Доростоло-Червенския митрополитъ да прѣдвари всѣкакви смущения, каквито би могли да станатъ по този поводъ. Блажениѣйши Антимъ бѣше се съобразилъ съ тая заповѣдъ, като бѣше наумилъ на митрополита, че той пръвъ ще бѣде жертва, ако би да се повторятъ безредията въ епархията му.

Патриаршията обаче не бѣше прѣдставила, както настояваше екзархътъ прѣдъ турскитѣ министри, достатѣчни доказателства, че има население въ българскитѣ епархии, което иска отъ нея владци. Тя бѣше сполучила, както се чуваше, да земе арзухали въ тоя смисълъ само отъ Нишъ и отъ Кюстендилъ. Тия два града бѣха ѣ изпратили заявления, първиятъ съ деветнайсетъ подписа, а вториятъ съ шестъ, че желаятъ да останатъ подъ нейната властъ. Но патриархътъ не наблѣгаше да изпрати свои владци въ българскитѣ епархии, само защото било имало въ тѣхъ християни, които искали да се смѣтатъ подъ неговата властъ. Той бѣше назначилъ архиереи за българскитѣ епархии главно съ цѣль да придумватъ населението да не признава екзархията, като схизматическа, да не се подчинява на изпращанитѣ отъ нея владци и да се отфърли отъ тѣхъ, като отъ еретици. За да даде тяжестъ на исканието си, той бѣше почналъ да дума прѣдъ правителството, че той има свещена длъжностъ, като върховенъ архипастирь, да не оставя българитѣ, които му сѣ духовни чеда, да стожатъ въ заблуждение, но да гледа да ги просвѣти и да ги вкара въ истинския пътъ, нѣщо което той ще постига чрѣзъ своитѣ архиереи, изпращани помежду имъ. Портата, която желаше да се въведе полекъ-лека схизмата между българитѣ, се ползуваше отъ този както и отъ всички други доводи на патриарха, за да оправдае благосклонността си къмъ неговитѣ ходатайства.

По щастие кабинетътъ, вѣроятно по външно влияние, се промѣни отново. На 3. априлия се назначи садразамъ вмѣсто Есада Мехмедъ Рюпди паша Ширванизаде, който за отличие отъ съименния си прѣдшественникъ се казваше така по мѣстото, отъ дѣто произхождаше. Халилъ Шерифъ паша, който напираше най-много да се удовлетвори патриаршията, бѣше сваленъ още прѣди паданъето на Есадъ паша и на негово мѣсто се бѣ назначилъ отначало Сабри паша, и отпослѣ, а именно въ началото на априлия, Савфетъ паша, който се отличавахе съ умѣреностъ и тактъ. Слѣдъ него на 3. май министерството на външнитѣ дѣла се прѣдаде на Рашидъ паша, чловѣкъ благороденъ и безпристрастенъ, който въ противностъ на Халилъ Шерифъ паша и други нему подобни бѣше на мнѣние, да се не дразни Русия, но да се поддържатъ съ нея напълно приятелски отношения. По-нататѣкъ и Мидхадъ паша, който управляваше министерството на правосъдието, се извади отъ кабинета. Новото правителство малко по малко прѣстана да сподѣля благоразположението на прѣдишнитѣ кабинети къмъ исканieto на патриаршията и да се показва по-внимателно къмъ желанията и прѣдставленията на екзархията. Още къмъ срѣдата на майя Рашидъ паша събщи на екзарха чрѣзъ единъ отъ чиновницитѣ си да потърпи още 10 дни, за да има той врѣме да изучи по-добрѣ работата, слѣдъ което ще му покаже пътя, по който ще трѣба да върви. Това сжщото бѣше събщилъ новиятъ министъръ на външнитѣ дѣла и изповѣданията и на патриарха. Като се минаха тия десетъ дни, блаженѣйши Антимъ прибѣрза да отиде по-скоро при новия харджие да се научи, какъвъ е този нови пътъ, който е намислило да улови правителството по работитѣ на екзархията и патриаршията. Рашидъ паша му казалъ, че не е свършилъ още изучаванъето, което прави, и го помолилъ да почака още нѣкой и други день, слѣдъ което отворилъ рѣчь за схизмата и му казалъ, че патриархътъ все още настоява да му се даде дозволение да праща владци по българскитѣ епархии. Блаженѣйши Антимъ отговорилъ, че схизмата, възъ която основава патриархътъ това си искание, не заслужава внимание като произнесена отъ единъ мѣстенъ, а не вселенски съборъ, и че българскитѣ народъ протестува противъ нея, но че ако Портата иска да удовлетвори патриарха и да му даде воля да прати свои архиереи въ българскитѣ епархии, той, екзархътъ, не може да ѝ се противи, но тя трѣба въ такъвъ случай да поиска отъ негово светѣйшество да ѝ прѣдстави доказателства, че населението иска негови владци. Послѣ екзархътъ миналъ на другъ

прѣдметъ и казалъ на министра, че има доста врѣме откакъ екзархията е рѣкоположила, съ съизволенieto на правителството, архиереи за Охридската, Скопската и Битолската епархии, но и до сега не се издаватъ за тѣзи владици берати, та да могатъ да отидатъ по епархиятъ си, и че нейниятъ уставъ, който ѝ е толкова потрѣбенъ, и до сега стои неутвърденъ. Пашата на това отговорилъ, че скоро всичко ще се види и свърши.

Екзархътъ помислилъ, че негли пакъ Портата е настроена както бѣше при Митхаѣ паша непосредствено слѣдъ схизмата, т. е. че тя прѣдполага да позволи на патриаршията и на екзархията да пращатъ еждѣто щатъ свои владици. Скоро обаче се разумѣ, че нейниятъ помисълъ сега билъ другъ, а именно, да гледа работитѣ на екзархията възъ основа на фирмана, съ който се тя учреди. И ето въ началото на юлия Рашидъ паша съобщи на екзарха, че бератигъ за Охридския митрополигъ Натанаила и за Скопския Доротея, за които той бѣше подалъ таκριрь, ще се даджтъ, но прѣдварително ще се изпита, да ли населението на тия двѣ смѣсени епархии изпълня условието, положено въ 10. членъ на фирмана, т. е. да ли двѣтѣ третини негови искатъ да сж подѣ екзархията. Правителството искаше да провѣри по-напрѣдъ дознанието, което бѣше направила екзархията за казанитѣ двѣ епархии и възъ основа на което бѣше назначила за тѣхъ двамата горѣпомѣнати владици, та тогава да имъ издаде берати. Скоро подиръ това, а именно на 23. юлия министърътъ повиква екзарха и му обявява формално, че високата Порта рѣшила да тури фирмана за екзархията въ дѣйствиe и че прѣди три дни, като билъ у него патриархътъ да моли пакъ да се даджтъ берати за неговитѣ владици, назначени за българскитѣ епархии, той, Рашидъ паша, му казалъ, че нѣма да му се позволи да праща архиереи въ българскитѣ епархии, че правителството е рѣшило да не признава българитѣ за схизматици и да приложи на дѣло дадения имъ фирманъ, поради което трѣба да се дигне схизмата и да стане примирение между патриаршията и екзархията. Двамата владици, които съдружавали негово светѣйшество били отговорили на това, че патриаршията е съгласна да се примири, но трѣба прѣди всичко екзархътъ да напише до патриарха писмо, съ което да иска прошеа. Пашата, като разказалъ това, прѣдложилъ на блаженнѣши Антима да напише таквовъ писмо. Екзархътъ помолилъ да му се даде врѣме да си помисли, на което министърътъ се съгласилъ.

Негово блаженство, внесе прѣдложението на харджието за разискване и обсъждане отпърво въ синода, а послѣ и въ смѣнения съвѣтъ. И въ двѣтъ тия тѣла се рѣши да не се пише писмо до патриарха за проща, по простата причина, че нито екзархътъ, нито нѣкой другъ отъ владичитѣ или отъ мирянитѣ се осѣща въ нѣщо виновенъ, та да трѣба да просятъ да ги прости патриаршията а на правителството да се прѣдстави писмено, че трѣба най-първо патриархътъ, ако желае примирие, да обяви съ таκριрь на Портата, че приема фирмана и всичко извършено до сега отъ българската църковна властъ, каквото избиранието на екзарха, ржеоположението и настанението на владичи по епархитѣ и всичко, що сж тѣ направили, слѣдъ което екзархията на радо сърце ще направи потребното отъ нейна страна за примирение. Екзархътъ като занесълъ на министра написания въ тоя смисълъ таκριрь, развилъ и устно съдържанието му.

Прѣдложението на Портата да се примирятъ патриаршията и екзархията, бѣше станало по внушение отъ руското посолство. Но то не докара никакъвъ резултатъ поради неумѣренитѣ притезания и неуступчивостта и на двѣтъ страни, и повече на гърцитѣ, отколкото на българитѣ. Посолството ако и да правѣше всевъзможни постѣпки както прѣдъ патриаршията и екзархията, така и прѣдъ Портата, не можѣ да надвие на тая упоритостъ на двѣтъ страни. Патриаршията, която наедно съ всичката гръцка иерархия се посрами прѣдъ свѣта съ крайното си упорство, увѣнчано най-послѣ съ безразсѣдното прогласение на българитѣ схизматици, туряше непрѣменно условие за подкачване прѣговоритѣ да се признае екзархътъ съ всичкитѣ български владичи виновенъ и да проси непрѣменно съ едно писмо прощка. Посолството бѣше приготвило и образецъ за такова писмо. Но екзархътъ, като не бѣше съгласенъ да се признаятъ българитѣ виновни, отказа да подпише писмото. Главната спънка обаче за примирението бѣше разногласието на двѣтъ страни относительно епархитѣ, които трѣбаше да влѣзятъ въ българската църковна областъ. Гърцитѣ осѣвѣтъ че претендуваха да останатъ подъ патриаршията градове въ тая областъ, населени съ българи и гърци, но изключваха още изъ нея голѣмо число отъ българскитѣ епархии въ Македония.

Ако българитѣ не настояваха, поне на първо врѣме, да влѣзе въ екзархията по-голѣмата частъ отъ тия епархии, нѣма съмнѣние, че всички други мѣжнотии щѣха да се изравнятъ. Но нашитѣ съотечественици не се рѣшаваха да направятъ това, толкова повече, че

една партия помежду имъ, прѣдвождана отъ д-ра Чомакова, искаше да се включатъ въ прѣдѣлитъ на екзархията дору Солунската и Одринската епархии, които гърцитъ считаха неотемлемо притежание на патриаршията. Тая партия прѣдпочиташе да се промѣни фирманътъ за екзархията, както настояваше по-прѣди Портата, и да се нарежътъ българитъ схизматици, та да не остане не само епархия, но и село българско подъ властѣта на патриаршията.

Примирието не можѣ да се постигне, но Портата прѣстана да настоява да се промѣни фирманътъ, съ който се учреди екзархията. Тя постоянно стоеше на послѣдното си рѣшение да остави екзархията да се нарежда и управля по него и да не позволява на патриарха да праща свои владци въ българскитъ епархии. Така тя даде бѣрати за българскитъ владци, които бѣха назначени за Македония, дозволи да се състави съвѣтъ при екзархията отъ мирски лица споредъ устава ѝ и утвърди нѣкои по-потрѣбни за нейното управление части отъ този уставъ. Така тя постъпи не толкова, че българитъ се възпротивиха на нейното по-напрѣжно рѣшение, колкото за хатѣра на Русия, която искаше да стои въ сила фирманътъ и да се управля по него екзархията, съ надежда, че единъ день патриаршията и екзархията ще се споразумѣятъ помежду си възъ положенитъ отъ него основи. Правителството на султана не продума вече прѣдъ българитъ нито дума за схизмата до създаването на българското княжество, макаръ че перспективата, която му се отваряше съ нея, му се много ревнише.

Чакъ когато княжеството бѣше неблагоприятно сѣжсало, по интригитъ на нѣкои държави, врѣзкитъ си съ Русия, турцитъ отново помислиха по внушение, види се, пакъ отъ тия сѣщитъ държави, да се възползватъ отъ врѣмешното разединение между освободители и освободени за да помагатъ нѣкои лекомислени български дипломати по онова врѣме съ разкрасени перспективи отъ схизмата. Грековъ, като министъръ на външнитъ дѣла, и Вълковичъ, като дипломатически агентъ въ Цариградъ, бѣха се нагърбили, по внушение отъ прѣдставителитъ на реченитъ държави, както и отъ турскитъ държавни мѣже, да убѣдѣтъ екзарха и синода, че българитъ ще спечелятъ много, ако, като сѣ прогласени за схизматици отъ цариградската патриаршия, приемѣха да се промѣни облѣклото на духовенството имъ за отличие отъ гръцкото. Тогава Македония цѣла цѣлиничѣа цѣла била, съ съгласието на султанското правителство, да прѣмине подъ властѣта на екзархията и всички части на България, обединени като едно цѣло, щѣли били малко по малко да се отърсатъ за

всѣкога отъ враждебни ней елементи и влияния. Но трудътъ имъ остана безплоденъ. Както блаженнѣйши Йосифъ, така и членовѣтъ на синода отблъснаха това прѣдложение, като пагубно за българитѣ и само въ себе си нелѣпо.

Така се свърши българогръцката разпря, при която гърцитѣ се опозориха, като ексогоди политици и като люди, които употребяваха вѣрата за достиганье свѣтски сгоди. Българитѣ продължаватъ и подиръ схизмата да призематъ отъ гърцитѣ епархиитѣ, които имъ принадлежатъ.

Схизмата, на която нашитѣ съперници възложиха послѣднитѣ си надежди, почна да се забравя. За нея сега напомня сегизъ тогизъ само Русия, прѣдъ която гърцитѣ ходатайствуватъ въ безизходното си положение да посрѣдствува за примирение между патриаршията и екзархията, като се надѣватъ, че отъ него тѣ ще иматъ пакъ нѣкои облаги. Но това примирение може да стане само когато, слѣдъ като се въведжтъ въ Македония прѣдвидѣнитѣ въ Берлинския трактатъ реформи, патриаршията се убѣди окончателно, че не е възможно да задържи въ рѣцѣтъ си похитеното чуждо нѣщо и гърцитѣ се принудятъ да оставятъ блѣноветѣ, съ които сж се лѣгали до сега. Ако то пъкъ, прѣди да дойде това врѣме, би се наложило отнѣйдѣ на българитѣ, ще бжде опасно да не се докара ново зло на православната църква, като се отвори пакъ на пропагандитѣ землище за дѣйствиe между българитѣ, които би останали противъ волята си подъ властѣта на патриаршията. Но по щастие, отъ това зло хванаха въ подирно врѣме да се страхуватъ и въ Русия.

ВЪСТИ и ОЦЪНКИ.

Единъ паметникъ на старото българско право (Законъ соудный людѣмъ). Историко-догматична студия отъ *Георги Т. Данаиловъ*. (Отдѣленъ отпечатъкъ отъ Мсб., кн. XVIII).

I.

Българскиятъ юристъ е още по-злочестъ отъ българския историкъ. Ако историкътъ въ своитѣ издирвания на далечното минало на своя народъ понамѣрва разпрѣснати самъ-тамъ нѣкои исторически паметници, нѣкои хронографи и свърѣмenni свидѣтели за обяснение и разбиране известна епоха, събитие или за охарактеризуване нѣкоя личностъ, юристътъ е лишенъ, за сега поне, комай отъ всички най-обикновени писмени свѣденія за изучаване правния битъ и строй на българската държава въ старо врѣме. Наистина, ний още нѣмаме *положителни* данни нито за сѣдебно-държавния строй на езическата епоха на стара България, нито дори за по-късното врѣме на търновското царство, за она епоха, която прѣдхожда турското завоевание.

Грижливото изучаване на политическата история, на нейнитѣ писмени паметници, лѣтописни бѣлѣжки и свърѣмenni автори самъ-тамъ дава нѣкои отжаслени свѣденія за старин правни битъ на българския народъ; юристътъ може доста нѣщо да узнае още и отъ прѣживѣлицитѣ (*survivals*), обичаитѣ, пословицитѣ, формулитѣ, народнитѣ умотворения изобщо, и, възъ основа на тия посрѣдствени и непосредствени данни, да се опита да направи едно възстановление на староврѣмския правни битъ; но правни писмени паметници, законодателни актове, официални и неофициални книжа, съдържащи закони, наредби и разпоредби, които да сѣ били издавани, като държавни закони, до сега не сѣ се открили, като не смѣтаме въ тоя редъ малкото *хрисовули*, *златопечатени слова* (*оризмо* и *грамоти*) и др. подобни, издадени отъ българскитѣ царе за уреждане общодържавни и нѣкои частни отношения.¹⁾ Всѣки може прочее да си прѣдстави колко е тежко положението на юриста-историкъ, който иска да се впусне въ голѣмо плаванье по правното море

¹⁾ Струва да се забѣлжи, че и тѣзи писмени паметници, твърдѣ важни и за юриста и за историка, сѣ недостатъчни у насъ и още не сѣ издадени изцѣло въ никое отъ досегашнитѣ по-сериозни издания. Сега би трѣбало да се дирятъ по отдѣлно едни въ Шафариковитѣ Рамѣнку (Видинскитѣ хрисовули на Константина Асѣвъ, Орѣховски — на Ивана Асѣвъ, Рилски — на Ивана Шингалъ и хрисовули отъ сѣщия на Витошкия манастиръ), други въ Monumenta Serbica, трети у Востокова (Описание рукоп. румѣн. музеа), четвърти у Срезневски и пр.

отъ оная епоха, а не намира най-сжщественото за това плаванье, не намира единъ компасъ.

А надали може да се твърди, че старата българска държава, въ-извѣстни, сравнително поне, високо културни периоди на нейното сжществуване, е била лишена отъ закони и наредби. А priori би могло да се поддържа съ най-голямъ вѣроятностъ прѣдположението, че ако българскитѣ господари и държавници сж заели цѣла редица дворцови и военни институти отъ Византия, строя на управлението си, самата терминология на службитѣ си, тѣ ще сж се погрижили и да си доставятъ или и съставятъ и нѣкон писани законодателни актове за нуждата на сждебно-правното дѣло. Така че ако сѣрбитѣ иматъ своя „Законикъ цара Душана“, отъ 1349 г., хърватитѣ — Винодолски законъ и Полички статутъ, чеситѣ — статутъ отъ XI. в. и главно Конрадова Законъ, поляцитѣ Малополски, (отъ 1260), Вислицки статутъ (1347) и руситѣ „Русская правда“, не може да се вѣрва, че българитѣ сж останали безъ какъвъ-годъ писанъ законъ, при все че до сега такъвъ не е откритъ. Ние говоримъ за писанъ законъ, защото не може да има никакво съмнѣние, че нашитѣ прадѣди, както въ най-ранното врѣме, така и по-късно сж сержководили въ своитѣ нужди отъ юридическитѣ обичаи, тѣзи които и до денъ днешенъ въ повече или по-малко широки размѣри се срѣщатъ надлъжъ и наширъ нивъ всички заселени кѣтове на България.

Народътъ въ повече или по-малко далечното минало се е ръководилъ винаги отъ онова право, което, и не писано на книга, крие дълбоко-своитѣ корени въ народното правосъзнание — най-здравия изворъ за всѣко законодателство. Както у всички славянски народи, така и у насъ правнитѣ обичаи сж били нормитѣ, които сж служили за уреждане и разрѣшение на отношенията и прѣширнитѣ, изниквали въ животъ. Въ най-древно врѣме, въ най-рания периодъ на историческия животъ обичайнитѣ норми сж били прилагани отъ домакина — главатаръ на челядъта, отъ старѣйшината на челядната община, отъ жрецитѣ,¹⁾ кметове или кнезове, главатары на селската община, въ каквато се е развила и разширила домашната, челядната община, както отъ челядъта на единъ дѣдо Вельо, на единъ дѣдо Шилко, дѣдо Тодъо сж се родили — селата Вельовци, Шилковци, Тодьовци и др. Сжшитѣ обичайни норми сж се възпримали и прилагали безъ никакво съмнѣние и отъ други народни или държавни сѣдни, които сж били натоварени съ задачата на правдораздаването. Но и тия правни обичаи съ врѣме, особно слѣдъ учреждението на една господарска власть, слѣдъ отериванье на писмото и книгата ставало нужда да се забѣлжватъ на книга за по-сигурно познаване и по-трайно запазване и еднакво прилаганье. Подложени на едно по-подробно изучаванье всички първоначални познати закодателни паметници на дълбоката старина, излиза, че и Ликурговото, и Соломоновото законодателство, та и първитѣ римски 12 таблици сж били ни повече ни по-малко отъ една сбирка на дѣйствуващи срѣдъ народа правни обичаи.²⁾

¹⁾ Менз, *Ancient law* (рус. прѣв. Древнее право, его связь съ древней историей общества и его отношеніе къ новѣйшимъ идеямъ. Перев. Бѣловсерской. Спб. 1873. стр. 6. 7. 13. Ср. и Letourneau, *la Sociologie d'après l'Ethnographie*. P. 1880. стр. 251.

²⁾ Менз, цит. съч., стр. 18. 15.

Германскитѣ най-първи законодателни паметници, разнитѣ саксонски, швабски и други наречени зерцала (*Sachsenspiegel*, *Schwabenspiegel*, *Speculum Saxonium* etc) не сж били друго, освѣтъ систематизация на староврѣмскитѣ юридически обичаи, прилагани отъ сѣдитѣ.¹⁾

Въпросътъ на по-ранно или по-късно писано законодателство у единъ народъ е свързанъ съ маса културни, външни и вътрѣшни фактори, които сж насочили тази народно-държавна дѣйностъ въ една или друга страна. Нѣйдѣ, като въ Римъ, записването на народнитѣ правни възгледи станало много рано; народниятъ творчи духъ билъ усвоенъ отъ претори и сѣдии, отъ законодатель и прилагател на закона, и ние виждаме тамъ оная стройна система на право, която е станала прѣдметъ на очудване и слѣдъ двѣ и повече хиляди години. Другдѣ народното право е било отчигарено отъ своята самобитна насока въ самото начало на проявенъето му, и ние го виждаме заплетено още въ първитѣ му стѣпки, поне въ извѣстни стадии, за да бѣде отпослѣ пакъ докарано на правия му пътъ. Така се е случило до нѣйдѣ и при възприеманъето на римския *Corpus juris civilis* въ Германия, въ която възпитаницитѣ на римско-италианскитѣ университети, бѣха докарали първоначално изъ страната, дѣто бѣха възпитвани, чужди за народния духъ норми. Както се знае, по-късно, благодарение на едно истинско народническо-историческо схващанъе на правнитѣ нужди отъ държавни глави и отъ просвѣтени юристи, Германия тръгна по пътя на националното си право.

Славѣнскитѣ държави отъ старо врѣме не сж прѣскочили стадитѣ и еволюцията нито на народното правотворение, нито на влиянието на чужди законодателства. Още отъ първо врѣме на сформиранъето славѣнски държави, та че най-много още отъ първитѣ дни на покрѣщанъето имъ, ние виждаме славѣнскитѣ страни подъ натиска не само на християнски учения и култура, но и подъ натиска на онова писано законодателство, отъ чиито рѣцѣ народътъ е билъ възприелъ християнството.²⁾ Подъ тия външни влияния старитѣ славѣнски държави сж възприели много римски и византийски законодателни и други наредби; но самобитниятъ изворъ на народното право никога не е прѣсеквалъ, и той нѣйдѣ е билъ главното съдържание на новитѣ писани закони, а другдѣ е придавалъ, ако не вътрѣшния характеръ, съдържанието, то поне облика на закона.

Старата българска държава е имала злочестината да устрѣми речи всичкитѣ си сили къмъ завоеване и запазване благодатния край, заселенъ отъ свои, прѣзъ всичко комай врѣме на единъ самостоенъ животъ. Постоянитѣ външни войни и вътрѣшни раздори не сж дали продължителна възможность на българскитѣ господари отъ онова врѣме и управници да поработятъ доста и за едно по-солидно вътрѣшно уреждане на страната, нито да промислятъ за поставяне една по-яка държавна основа, за свързване цѣлото славѣнство или поне всички българи на полуострова. Нека прибързае да кажемъ, че и тогашното държавознание и полити-

¹⁾ Капустинъ, *Исторія права въ Европѣ*. М. 1866. — Вж. стр. 51.

²⁾ Stobbe, *Geschichte der deutschen Rechtsquellen*. Braunschweig 1860—1864. II. стр. 222.

ческо съзнание у насъ, поне въ онова стѣпало на каквато и да била култура, не сж били твърди отъ характеръ да одухотворяватъ въ томъ смисълъ българскитѣ държавни мѣже. При все това отъ единъ Симеонъ, отъ единъ Самуилъ, отъ единъ Иванъ Асѣнъ ние имаме право да искаме въ държавно-правно отношение да сж направили повече отъ онова, *което ни е познато*, че е сторено. Не е било възможно, Симеонъ и Иванъ Асѣнъ II. да не промислятъ за земята си единъ законикъ, ако виждаме, че вече царь Борисъ, не много слѣдъ кръщенъето свое и на народа си, праща при папата специални пратеници, отъ когото, между друго, иска и християнски закони.¹⁾

При все това до сега не се е дошло до едно категорично заключение за нѣкой писанъ законодателенъ актъ отъ старо-българско врѣме.

II.

Вече първитѣ изслѣдователи на стария славѣнски историческо-правни битъ сж си поставяли въпроса за нѣкой древенъ български законодателенъ паметникъ. Изучаванъето на славянската „Кормчая“ отъ рускитѣ духовни писатели и канонисти, като се почене още отъ митрополита Евгения²⁾ и, по-късно, историко-сравнителното изучаванъе на словѣнскитѣ законодателства, на което даде първи тласкъ поляктъ Мацейовски съ своя заблѣжителенъ въ свое врѣме, та и до сега, трудъ по историята на славѣнскитѣ законодателства³⁾ доведе и въ въпроса на българското старо правовѣдение до една блѣжита „еврика“, отъ която рѣководени нѣкои изслѣдователи сж могли да заключатъ съ повече или по-малко вѣроятностъ, не само, че въ старата българска държава не е могло да бжде безъ писмени правни паметници, но че първи такъвъ — „*Законъ Судный людемъ*“ — е рожба на българска почва.

Слѣдъ покръщанъето на българитѣ при Бориса стана нужда по-скоро да се прѣведатъ на родния езикъ богослужебнитѣ книги. Все около това врѣме сжщата нужда извиква у старитѣ българи и появата първи пътъ въ България на *Кормчаята* — която е сборка отъ разни прѣимуществено духовни наредби и „законо-правила“, отъ дѣто и названието на *Кормчаята* у гърцитѣ „*номоканонъ*“.⁴⁾ При прѣваж-данието на нѣкои отъ тия „законо-правила“ заблѣзва се не винаги едно слѣпо прѣвождане. Българскиятъ прѣводачъ е билъ въ сжщото врѣме

¹⁾ Responsa ad consulta Bulgarorum, ed. Hardouin, Acta conciliorum, V. 353—386. — Цитувано по Хилфердинга, Письма объ исторіи сербовъ и болгаръ, М. 1855. I. стр. 77 и слѣдъ. Първи пътъ на български е писано за тѣзи „*Responsa*“ въ Българ. Книжници отъ 1868, стр. 218—230 подъ насловъ: „Въпроси прѣдложени отъ българскитѣ посланици римскому папи, Николу I, и неговитѣ отговори 866 г.“ Това съобщение е далъ г. I. Груевъ, като го е заелъ отъ Хилфердинга.

²⁾ Описание Кіево-Софійскаго собора. Прилож. № 42, стр. 235. Кіевъ 1825. Този възгледъ на митрополита Евгения е сполѣлялъ прѣисв. *Филаретъ Черниговски* (Истор. русской церкви. Пер. I. 1. §§ 37.) и *Новомиръ* (Соч. т. VI. стр. 415.—416.).

³⁾ Първото издание на Historija pravedowawstw Slawianckih се появи въ 4 тома между 1832.—1835. год.

⁴⁾ Буквално „*номоканонъ*“ ще каже „законо-правило“. У византийцитѣ Номосъ е билъ гражданскитъ, а *канонъ* церковния законъ, нареченъ отъ първитѣ прѣводачи правило. Отъ тамъ и „*церковни правила*“.

до нѣдѣ и самостоеиъ творецъ и у него се проявляютъ стремени къ съобразованію на византийското право съ българския мирогледъ.¹⁾ Изобщо казано, благодарение на консерватизма на обичайното право, токозъ разпространеното влияние на римския *corpus iuris* не е могло да се наложи абсолютно върху славѣнскитѣ земи, нито въ срѣднитѣ вѣкове, нито по-късно. Ако полскиятъ юристъ Янъ Церезинъ въ първата половина на XVI. в. е можелъ да каже: „Нашитѣ не обичатъ римското право, защото трѣба да се учи и дълго да се скитае изъ него както въ лѣсъ; у насъ всѣки сѣди, както се е научилъ отъ дѣда и прадѣда“ консерватизмътъ въ правото е наложилъ и на старо-българския прѣводатъ — компилаторъ на кормчаята — да съобразява нѣкои мѣста съ народния мирогледъ, съ обичайното право и, слѣдователно, да не възприема слѣпо византийскитѣ законоположения. Правнитѣ обичаи на славѣнскитѣ народи винаги сж били живи, трайни, вкоренени въ дълбинитѣ на народното съзнание. Консерватизмътъ въ правото дори и въ нашитѣ дни съ пълна сила господарува въ правния битъ на славѣнскитѣ народи.²⁾ Тѣзи народни правни обичаи, както споменахме, сж влѣзли въ съставъ на разни законници и правди. Твърдѣ понятно става прочее, защо и нашиятъ прѣводатъ на кормчаята е работилъ не рабски прѣводъ и защо въ „Законъ Соудный Людмъ“ се забѣлѣзва поне въ компилираньето единъ повече нагоденъ за българскитѣ тогавашни нужди правенъ паметникъ. Че „Законъ Соудный Людмъ“ не е билъ прѣводъ отъ грѣцки, но едно прѣработване на грѣцкитѣ законоположения, е изтъкналъ вече Розенкамфъ въ своето „Обозрѣніе Кормчей“ (изд. I. 1829 г.), а слѣдъ него нѣколкоцина учени канонисти.

Мнозина руски и други изслѣдователи, като се почне отъ митрополита Евгения³⁾ сж изучвали въпроса за произхода на „Кормчаята“ изобщо и на „Законъ Соудный Людмъ“ — въ частности. Прѣдметътъ има цѣла литература. Учени юристи, канонисти и историци, както Розенкамфъ, Востоковъ, Дубенски, Калачевъ, Васильевски, Хубе, Богишичъ⁴⁾ сж се посветили на прѣдмета и сж уяснили, че България е родина на първата славѣнска кормчая (номоканонъ), по Иоана Схоластика, че първата кормчая, та и сетнешнитѣ сж излѣзли изъ България наедно съ свещеници и други духовни лица, които сж разнесли не само свѣтлинитѣ на християнското православие, но и на първото просвѣщение и църковно правовѣденіе.

¹⁾ Всичкитѣ изслѣдователи на Кормчаята, особно на Законъ Соудный людмъ, а най-настоятелно Хубе поддържатъ това положение.

²⁾ *Закошникъ*, Методъ и средства сравнителнаго изученія древнѣйшаго обичнаго права славянъ вообще и русскихъ въ особенности. Казань, 1877. стр. 20.

³⁾ Описание Кіево-софійскаго собора. Прилож. № 42, стр. 235. Възгледътъ му се сподѣля и отъ митроп. Филаретъ Черниговскій (Ист. Рус. Церкви, пер. I. § 37. изд. 4).

⁴⁾ *Баронъ Розенкамфъ*, Обзорніе кормчей книги, въ историческомъ видѣ. Изд. I. 1829. По него иде *Калачевъ*, О значеніе кормчей въ системѣ древн. рус. права. Москва, 1850 и *прпосъ*. Макарій въ V т. на своята „Исторія Русской церкви“; — *Востоковъ*, Опис. рукопис. музея; *Дубенскій* Русскія достопамятности. Москва, 1843. II часть. — *Богишичъ*. Pisani zakoni na slavenskom jugu. Zagreb, 1872.

Особно за „Законъ Соудный“ кога е билъ съставенъ и отъ кого, има разнорѣчие. Додѣто едни — Розенкамфъ, Востоковъ, Павловъ¹⁾ смятатъ, че той е билъ съставенъ веднага слѣдъ покръщанъето и дори, че е приготвенъ отъ св. Методия; други (Хубе) приематъ, че е работенъ по-късно въ вѣка на царъ Симеона (893—927)²⁾ и дори го отдаватъ на самия тоя царъ.

Богичичъ смята „Законъ Соудный Людѣмъ“ за частна компилация. Той казва: „oslanjajući se, megiu ostalim, na nesamostalnost radje držimo da to nije nego privatna compilacija, koja je, kako mnogo druge pravne zbirke u srednjem veku mogu dobiti malo po malo ugled zakona, premda nebi ni izradiena ni isdana zakonotvornom vlasti.“³⁾ За доказателство на своето твърденъе Богичичъ спомня между друго, такива срѣдновѣковна законници, като: *il Consolato del mare*, *Libri feudorum* и пр. и примѣри изъ историята на чешкото право, дѣто прѣди да се появи първиятъ законодателенъ актъ прѣдхождаха три частни законодателни труда.⁴⁾

Ние не ще се спираме върху тоя въпросъ, чието разрѣшение изисква обстоятелни историко-филологически издирвания. Ще обрнемъ само особно внимание върху Богичичевото мнѣние, което заслужва специални изучвания и ще подчертаемъ констатираното отъ нѣкои изслѣдователи и провѣрено мнѣние, че Законъ Соудный е почерпанъ главно изъ Еклогата на императоритѣ Льва Исаврянинъ и Константина Копронимъ (740)⁵⁾, която споредъ справедливата бѣдѣжка на нейния издатель Цахарие, има голѣмо сродство съ извѣстнитѣ *Leges Barbarorum*.⁶⁾

„Законъ Соудный“ е познатъ до сега въ двѣ редакции: кратка и обширна. Кратката е оная, която се срѣща въ Кормчаята, текста, на която твърдѣ малко различенъ се е намѣрилъ въ стари ръкописни прѣписи, отъ които единъ има въ Румянцовския музей въ Москва подъ № 230. Собствено и тукъ „Законъ Соудный Людѣмъ“ влиза въ единъ старобългарски номоканонъ, извѣстенъ като славѣнски прѣводъ на Иоанъ Схоластиковия номоканонъ. Между тоя текстъ и оня, който се срѣща въ печатната кормчая, има една много незначителна разлика. Въ Румянцовския ръкописъ „Законъ Соудный“ има 30 статии, а въ Кормчаята 32, но по съдържанието си тѣ сж речи еднакви.

¹⁾ Въ Павопското житие на св. Методия се чете: „Тогда же и номоканонъ, рекше закону правило и отеческія книги приложи.“ — *А. Павловъ*, Первон. в. 22 и 23 г. — *Востоковъ*, Опис. Румянц. музей, стр. 279. — *А. Теодоровъ*, Българска литература. Пловдивъ, 1896. стр. 8. — *Иречекъ* (Исторія болгаръ, Одесса, 1878. стр. 528) казва, че българската кормчая е изработена, може би, при участието на св. Методия.

²⁾ *Хубе*, O znaceniu prava gzumskiego i byzantinskogo u narodow slowianskich. Warszawa, 1864. Вж. стр. 14.

³⁾ Ср. Богичичъ, *Pisani zakoni*, стр. 15.

⁴⁾ Богичичъ оп. с. 15.

⁵⁾ *Павловъ*, цит. съч. — *Хубе*, цит. съч., стр. 11—12; — *Богичичъ*, цит. съч. 14.

⁶⁾ *Collectio librorum juris graecoromani ineditorum*, ed. Zachariae. Lipsiae 1852. — § 53. Гръцкиятъ текстъ въ Еклогата е издаденъ отъ Цахарие въ латински прѣводъ (цитатъ по *А. Павловъ*, Первонач. славянорус. номоканонъ. К. 1869. стр. 95—96). и по Богичичовитѣ *Pisani Zakoni*, стр. 14).

Не е сжщото съ обширната редакция, която до сега е позната по изложението у *Строева* „Софійскій временникъ“ (М. 1826, стр. 130—148), а друга по изложението у *Дубенскій*, „въ втората часть на Рускія досто-памятности“ (М. 1443 стр. 138—220). Освѣтъ въ тѣзи сбирки, обширната редакция се е появила и въ „Полное собраніе русскихъ лѣтописей“. Спб. 1853. г., т. VI, отъ 68 до 82 листъ, дѣто носи насловъ: „Судебникъ святаго правовѣрнаго великаго самодержца царя Константина греческаго „Законъ судный людемъ“. Кратката редакция е била прѣдначена из-първо, споредъ *Павлова*, прѣимуществено за употрѣбение на духовнитѣ сѣдилища; другата, която се срѣща въ частни юридически сбирки, била назначена за гражданскитѣ сѣдилища.¹⁾

Въ нашата книжнина до освобождението не се срѣща речи нищо за старо-български паметници отъ рода на „Законъ Соудный людемъ“. Първи път върху въпроса заговориха г-да П. *Оджаковъ* и *Родопски* — първиятъ въ своята доста разнебитена компилация „Обичайно наслѣд-ствено право“; вториятъ въ твърдѣ хубавата си студийка, напечатана въ „Периодическо Списание“ XVII. (1885. стр. 262—291).

Оджаковъ въ своето „Обичайно наслѣдствено право“²⁾ приема въз-гледа на проф. *Павлова* за произхода на „Законъ Соудный Людемъ“, разглежда обширно, като какви наредби ще е имало въ старото българско царство и, ако и неподдрѣпено, изказва мнѣние, че старата българска кормчая, влючително съ Законъ Соудный, като български компилации сж били съгласни съ народнитѣ нужди и понятия.³⁾ Г-тъ *Оджаковъ* при-вожда въ своя трудъ не само мнѣния на проф. *Павлова*, на *Розенкамфа*, но и цѣли извлѣчения отъ *Кормчаята* за да докаже извѣстни положения, съ които се оцѣлвава противъ сегашния нашъ „законъ за наслѣдството“, тогава още законопроектъ, който игнорува както старото писано, така и обичайното право. Г-тъ *Оджаковъ* е привелъ по-главнитѣ текстове за наслѣдството не само отъ *Кормчаята*, но и отъ други старо-славянски писани закони (*Душановия законикъ*, *Руская правда* и пр.)

Въ своята студия „Нѣщо върху старото българско законодателство“, *Родопски* разглежда доста обширно историята на *Кормчаята* изобщо, на „Законъ Соудный“ частно, привожда прѣдишната литература руска, полска и сръбско-хърватска и прѣгръща мнѣнието на *Богичича* и *Хубе*, че „Законъ Соудный е български законодателенъ паметникъ“, стѣкменъ отъ българска рѣка и приготвенъ не само за българитѣ въ България, но и за сѣрбитѣ въ Сърбия . . . Отъ България той е миналъ въ Русия. Ако си припомнимъ при това, че сбирката е отъ врѣмето, което справедливо се нарича златенъ вѣкъ на България, неволно правимъ заключение, че Законъ Соудный не може да е освѣтъ творение на *Симеона велики* или поне на одного отъ неговитѣ съврѣменници.⁴⁾

¹⁾ А. *Павловъ*, Первоначальный сл. р. помоканонъ.

²⁾ Обичайно наслѣдствено право (Критико-историко-сравнително изслѣдвание) отъ П. В. *Оджаковъ*. Русе 1885.

³⁾ Ibid. стр. 48, 49 и 55.

⁴⁾ *Родопски*, стр. 280—286.

Въ студията си г. Родопски ни запознава доста обстоятелно и съдогматичната страна на съдържанието на „Законъ Соудный“, посочва изворитѣ му, сравнява кратката редакция както е въ кормчаата съ обширната, за която професоръ Павловъ твърди, че била по-стара, и се спира особно върху анализа на труда на проф. Бѣляева по нашия паметникъ. Покойниятъ московски професоръ (въ своитѣ „Лекціи по исторіи русскаго законодательства. М. 1879.) разирѣдѣля съдържанието на „Законъ Соудный“ въ 4 групи: 1) наредби противъ езичниците; 2) наредби по сѣдоустройството и сѣдопроизводството; 3) наредби по гражданското право; и 4) наредби по наказателното право. Този догматиченъ и крайно интересенъ дѣлъ на труда на Бѣляева се привождатъ подробно отъ Родопски и разглежда обстоятелно. Той е толкова повече интересенъ, че обнима винаги любопитното и вѣрно съпоставяне на нашия паметникъ съ „Русская правда“. Авторътъ сключва своята студия съ мнѣнието, изказано обаче много по-рано отъ Хубе,¹⁾ че „Законъ Соудный Людѣмъ“ не е могълъ да бѣде единичниятъ законодателенъ паметникъ у насъ въ старина, веднага слѣдъ покрѣщаньето, защото не обнима пѣлъ редъ граждански (за наслѣдството, купуване-продаване, за наемъ, заемъ, залогъ, поръчителство, съдружие и пр.) и углавни наредби (за убийството), безъ които не се може въ едно колко годѣ уредено общество. Трѣбало е да има и други законодателни актове, нѣкои „за насъ непозната легислация“.

III.

Неотдавна въ нашата юридическа книжнина се появи една нова студия по „Законъ Соудный людѣмъ“. Тя принадлежи на перото на г. Г. Т. Данаиловъ, доцентъ въ нашето висше училище. Тоя трудъ носи насловъ: „Единъ паметникъ на старото българско право. (Законъ соудный людѣмъ). Историко-догматична студия“. Авторътъ е захраналъ издиркитѣ си по тоя паметникъ още прѣди 8—9 години, когато „като студентъ въ московския университетъ, се билъ увлѣкълъ отъ нѣкои лекции по исторіята на руското и църковното право и билъ възмечталъ да се прѣдаде на изучаване на славѣнското, прѣдимно българско право“. Той дори побрзва „да захване студията си по „Законъ соудный“, но скоро „нови интереси въ науката го отвлѣкли съвсѣмъ на други край и сега — едно рѣшение на юридическия факултетъ прѣзъ лѣтото 1900 г., да се отвори особна катедра по исторіята на българското право при Висшето училище — възбудило у него новъ интересъ къмъ захванатата работа и го накарва да доведе начинанието си до край“. Ние посочваме обстоятелството, на което дължимъ труда на г. Данаилова, защото то има въ нашитѣ очи извѣстно научно-обществено значение. Още у насъ науката нѣма своитѣ чисти поклонници, и дори единъ доцентъ отъ Висшето училище прави добръ, като се признава въ общото прѣгрѣшеніе, че ако не е билъ нѣкакъ-си извиканъ, той едва-ли щѣлъ, поне за сега, да се залови и изкара до край „начинанието си“. Какъ и да било историкоправната наука има вече една придобивка съ труда на г. Да-

¹⁾ R. Hube, ц. с., стр. 13.

наилова. И като новъ и важенъ по прѣдмета си трудъ той заслужва внимание.

Едно скръбно явление е у насъ, наистина, игнорирането на много научни трудове, рѣдки, но които сегизъ-тогизъ все се мѣрватъ въ областта на българската сериозна наука. Нашитѣ вѣстници, па и нашитѣ списания, съ рѣдки изключения, не благоволяватъ поне да споменатъ за появата на подобни трудове. Така че, обикновено българскиятъ ученъ, петемецъ за една родна оцѣнка, дочаква обикновено такава по-скоро, на чужбина, отколкото въ отечеството си... Ние знаемъ български учени, които копнѣятъ макаръ за нѣколко думи, за едно споменуване на излизалия тѣхенъ трудъ въ българския печатъ — толкова имъ е обидно игнорирането. Това положение на нѣщата може да се изтълкува, между друго, и съ това, че у насъ нѣма твърди приютвени специалисти по разнитѣ обществени, исторически и естествени науки; но да ли не играе роля и небрѣжното „наше“ отнасяне къмъ всичко онова, което е *наше* и което „слѣдователно“ не може да бѣде „нѣщо добро“? Ние само поставяме питане, на което не ни се ще да отговоримъ, защото ще трѣба да посочваме примѣри, случайно и имена, които сж, особно въ случая, съвсѣмъ оцѣнова.

Трудътъ на г. Данаилова заслужва внимание и отъ тази страна, независимо отъ важността на прѣдмета. Ние прочее ще се сиремъ върху него повечко, като мислимъ, че за „Законъ Соудный людѣмъ“ е важно да се говори и разисква особно у насъ, които очакваме, дано историческитѣ ни изслѣдователи откриятъ нѣйдѣ какъвъ годѣ български законодателенъ паметникъ отъ старото ни царство.

Студията на г. Данаилова е важна, особно по привождане и прѣваждане текста на „Законъ Соудный“ понеже слѣдъ статията на Родоуски не може да се каже, че ни донася нѣщо ново, било въ историчната си, било въ догматичната си частъ. Авторътъ разпредѣлилъ труда си така: I. *Уводни бѣлѣжки*; II. *Дѣлъ историченъ* и III. *Дѣлъ догматиченъ*. Въ уводнитѣ си бѣлѣжки той дава свѣдѣния за произхода на своята студия, която както казахме, той почналъ още бидейки студентъ въ Москва прѣди 8—9 години. Въ сѣщитѣ уводни бѣлѣжки той говори и за значението на изучаванята на старитѣ правни документи, благодарение на които ще можемъ да си помогнемъ въ изучаването на старобългарския юридически битъ. Между тия паметници авторътъ поставя на първо мѣсто „Законъ Соудный“. Това изучаване на казанитѣ паметници „въ социално, правно, икономично отношение ще дойде да укрѣпи и завърши нашето национално съзнание. То ще създаде една самобитна, национална наука“... Освѣтѣ това подобното изучаване „ни се налага и отъ името на чистата наука на славянското право.“

Нѣма нужда да се спираме върху тия общи бѣлѣжки на автора и за това минаваме къмъ „историческия дѣлъ“, въ който на първо мѣсто авторътъ си поставя въпроса: „*дали може да се говори за старобългарско право?*“ На тоя въпросъ той отговаря положително, като не обосновава, споредъ нашето разбиране, своето положение съ оная доста богата славянска литература и данни, които ни сж дали вече руски, полски, чешки и сърбохърватски учени юристи и историци на култу-

рата и древнитѣ славѣнски учреждения. Авторътъ ни привежда напр. Stein, Schmoller, Stammer, които сж писали по стопанскитѣ науки, а ни дума не казва, напр. за Мацейовски, първия авторъ на всеславѣнското право и трудоветѣ на когото не могатъ да не се иматъ прѣдъ видъ и да се споменятъ, щомъ е дума за кое и да било старославѣнско право;¹⁾ той не споменува нито за стария Иречекъ, на когото учения трудъ по чешкото право засѣга и правото на другитѣ славѣни;²⁾ не ни говори и за трудоветѣ на Богишича, който слѣдъ Хубе, първи е отворилъ особна рубрика „България“ по югославѣнското право.³⁾ Още по-нехубаво впечатление прави обстоятелството, дѣто г. Д. не споменува въ студията си нищо за онова, що е писано на български по прѣдмета. Игнорува ли той нарочито сериозния трудъ на г. Родопски, както и тоя на стария нашъ „юристъ-канонистъ“ г. П. Оджаковъ, или не ги е знаелъ, не е важно. И въ двата случая това опущение на г. Д. въ една историко-догматична студия, като неговата, е единъ недостатъкъ. Може единъ писателъ да се съгласява или не съ своитѣ прѣдходници, които сж писали по сѣщия прѣдметъ, но той е длъженъ поне за пълнота на литературата по прѣдмета да посочи тѣзи трудове, ако дори неже да ги разгледа. Това недостатъчно запознаване съ литературата на прѣдмета може да се извини съ обстоятелството, че авторътъ, както и самъ признава, е отвлѣкълъ своето внимание отъ други „нови интереси въ науката.“ Както се знае г. Д. се е посветилъ у насъ на стопанскитѣ науки, въ областта на които работи постоянно.

Въ „историчния дѣлъ“ г. Д. ни дава текстоветѣ на „З. С.“, кратката и обширна редакция, а въ „догматичния“ и послѣденъ дѣлъ той ни дава прѣводъ на кратката редакция на „Законъ Соудный“ слѣдъ което прави една юридическа анализа на материята му, която раздѣля на: а) процесуално право; б) наказателно право; в) канонично право; г) гражданско право и д) военно право.

Като се повърнемъ върху историческия дѣлъ на разгледвания трудъ, ние виждаме, че авторътъ сподѣля мнѣнието на ония писатели, които се произнасятъ, че „Законъ Соудный людѣмъ“ е отъ български произходъ, че той е билъ съставенъ прѣзъ IX вѣкъ (11 стр.) и, слѣдователно, е най-стариятъ славѣнски законодателенъ паметникъ, що се знае до сега, че „З. С.“ съ „всички токо речи първи прототипи на номоканонитѣ въ Русия сж били донесени отъ България.“ Той не се съгласява съ проф. Павлова въ двѣ сѣществени положения, а именно: 1) че номоканонътъ нареченъ „Зонара“ отъ 13. вѣкъ, испратенъ на Киевския митрополитъ Кирилъ изъ България, билъ сръбска редакция на Св. Сава; 2) че обширната редакция е по-стара отъ съкратената. По първия въпросъ г. Д. привождатъ доста силни доказателства за българския произходъ и на тая Кормчая Зонара. Особно той подкрѣпя това съ една бѣлѣжка на писаря Ивана Драгославъ и съ писмото на княза

¹⁾ W. A. Maciejowsky, Historia prawodawstw Słowiańskich, Варшава, 1858—1862.

²⁾ К. Иречекъ, Slovan. pravo v Čechách a na Moravě.

³⁾ Dr. V. Bogišić, Pisani zakoni na Slovenskom jugu Zagreb, 1872. стр. 201.

Светиславъ, въ които исторически документи не се говори нищо за Св. Сава. Къмъ това трѣба да се прибави и свидѣтелството на отличния славистъ професоръ Ягичъ,¹⁾ че въ езика на така наречената „Иловичка Кормчая има много българизми, па освѣнъ това, въ Иловичката Кормчая нѣма тълкуванията на Зонара, когато въ изпратената Кирилу II. ще е имало и тѣхъ. Сжжденията на г. Д. по тоя въпросъ сж приемливи.

Колкото за другото несъгласие на г. Д. съ професора Павлова по въпроса за обширната редакция, ние нѣмаме смѣлостта да пригърнемъ мнѣнието на г. Д. Изобщо то ни се вижда слабо обосновано. Професоръ Павловъ е правилъ по въпроса обстоятелни научни изслѣдвания и заключава, че обширната редакция е по-старата, защото статитѣ ѝ сж по-близки до ехлогата, изворъ на „Законъ Соудный“, и че църковнитѣ наказания тукъ сж по-рѣдки.²⁾ Нека се прибави веднага, че г. Д. не е още сигуренъ, дали „ако имаше обширната редакция, споредъ Дубенски, не би и самъ дошелъ до сжщитѣ на професора Павлова заключения“. Тукъ ще отбѣлѣжимъ, че на г. Д. не е познато никакъ и изданието на обширната редакция, напечатано въ „Полное собраніе русскихъ лѣтописей“ отъ 1853. г.

Второто положение, което поддържа г. Д., ни се вижда много смѣло, доста съмнително и то заслужва дълги и широки изучвания. Той увѣрява, въпрѣки учениѣ и дългогодишни изслѣдвания, на единъ ученъ професоръ-канонистъ, като покойния А. Павловъ, че обширната редакция на З. С. „била по-късна и по-нова, и била развита отъ руския творчески духъ върху основа на по-кратката и по-стара редакция, която тъмъ е дошла отъ България.“ Съжляваме, че г. Д. не ни привождатъ свои, нито други доказателства, за да можемъ да проверимъ правината на това му мнѣние. Казваме, че нѣма доказателства, защото едва ли могатъ да се взематъ за такъвъ въ една юридично-догматична студия слѣднитѣ голословни казвания: 1) по езика си кратката редакция се вижда на г. Д. много по-стара, (а *никакъвъ* прѣгледъ, *никакъво* съпоставяние на езика не се прави); 2) разширението на обширната редакция станало най-напрѣдъ въ нѣкоя мисълъ на §§, както е напр. глава а. и редъ още други (авторътъ не ни привождатъ поне за нагледностъ ни единъ примѣръ, като какъ е ставало това нѣидѣ наистина вѣроятъно разширение); 3) има постепенно прибавяне на нови и вмѣзване отдѣлни глави между старитѣ; старитѣ статии били нумерувани, новитѣ не; 4) колкото отиваме къмъ края, толкова повече статитѣ иматъ руски характеръ (стр. 39—40). Това сж обаче само думи. Поне да бѣше се опиталъ г. Д. да разгледа исторически и критически обширната редакция. Признаваме, че за поддържане това подложение има нѣкои доказателства, но г. Д. бѣше длъженъ да ги изкара на явѣ съ посочвания и колкото се може съ повече доказателства и по-голъма убѣдителностъ.

¹⁾ Dr V. Jagić, Krmčaja Ilovička godine 1262 вж. Starine kn. VI (1874) 60—111. Dr. V. Jagić е съобщилъ тоя си приносъ въ реда на други „Opisi i izvodi iz nekoliko južno-slovenskih rukopisa“.

²⁾ Обширната редакция е издадена между друго и отъ Дубински въ „Русскія Дюпамятносты“ т. 2. За жалость г. Д. не можилъ да намѣри въ Софийската библиотека това издание, но се ползувалъ само отъ „Софійскій Временникъ“ на Строева (М. 1820 г.)

За насъ тоя въпросъ е отворенъ. Подиръ миѣнието, изказано отъ професора Павлова, и при изучаване на обширната редакция, ние не можемъ да се съгласимъ така лесно, че та въ своята скупность, е сборъ отъ слѣдующи наслоения и руски прибавки къмъ старата кратка редакция. Има наредби въ обширната редакция, за които нѣма и пометъ въ кратката, на които езика е чисто старо-славѣнски или старо-български, па и понятията въ нѣкои статии не ни се виждатъ да сѫ проникнати отъ по-модеренъ руски духъ. Понеже въ кражлото на тия ни бѣлѣжки не влиза едно подробно разглеждане на обширната редакция, която не е била прѣдметъ, види се, на сериозни изучавания на г. Д., минуваме къмъ онова ново нѣщо, което първи пътъ срѣщаме на български — опитътъ на г. Д., да ни даде единъ прѣводъ на „единъ паметникъ на най-старото българско право.“

Прѣводътъ си отъ „З. Соудный“ г. Д. направилъ само на кратката редакция. Той казва „че прѣводътъ изобищо на тоя паметникъ му се поддалъ много трудно“. — „Самитѣ прѣписвачи, казва той трѣба да сѫ вложили свои грѣшки, та за това и нѣкои мѣста ние прѣведохме съ голѣма мъка, но нѣкои пъкъ съвсѣмъ не можехме да дадемъ съ букваланъ прѣводъ.“ За своя прѣводъ г. Д., както безъ друго трѣбаше и да стори, се ползувалъ отъ рѣчницитѣ на Миклонича и Востокова; ползувалъ се и отъ други по-нови редакции на тоя паметникъ, дѣто рускиятъ прѣписвачъ е промѣнялъ по нѣщо, за да стане формата по-ясна; ползувалъ се е и отъ печатавата Кормчая; ползувалъ се, най-подирѣ, и отъ съдѣйствието на нѣкои вѣщи лица по тия въпроси — въ Румянцовския музей, въ Москва, и тукъ въ София; при все това той признава, че „не дава единъ истински, точенъ прѣводъ на тоя паметникъ“ (стр. 42); „мѣнотитѣ на прѣвода сѫ, сключва г. Д. своя прѣводъ, непрѣодолими; нито рѣчницитѣ, нито сравнение на текстоветѣ отъ късата и широка редакции, както и отъ печатната „Кормчая“ не можахъ да ни помогнатъ и нѣкои редове останаха непрѣведени“. Последната дума на г. Д. е: „само когато тоя паметникъ влѣзе въ рѣцѣтъ на по-вѣщи лица и особно филозови, тогава ще имаме по-точния му прѣводъ“.

Трѣба наистина да се признае голѣмата работа въ думитѣ на г. Д. При всичката си добра воля, при всичкитѣ рѣчници, съвѣти и други срѣдства, съ които е разполагалъ той, прѣводътъ на „Законъ Соудный“ въ една голѣма негова частъ наистина „му се поддалъ много трудно“ и той не е далъ „единъ истински, точенъ прѣводъ отъ тоя паметникъ“. Изповѣданъ грѣхъ не е грѣхъ. Ние прѣгледахме текста и прѣвода на „Законъ Соудный Людѣмъ“ и провѣрихме голѣмитѣ мѣнотии, като сравнихме прѣвода на г. Д. съ текста отъ кратката редакция на румянцовския ръкописъ, съ текста на сѣщия „З. С.“ и както е въ „Номоканона“ (Кормчаята), що имаме подъ рѣка¹⁾, сѣщо и съ обширната ре-

¹⁾ Ние имаме на рѣка Екатерининската „Кормчая“, печатана „въ царствующемъ великомъ градѣ Москвѣ, въ всемъ сходственно противъ перваго выхода, начатаго при святѣйшемъ патріархѣ Іосифѣ а оконченнаго при святѣйшемъ патріархѣ Николѣ раздѣлена нынѣ на двѣ части въ лѣто отъ Рождества „ѡ ѡ ѡ“ (1797). Колкото за прѣписа на „З. С. Л.“ отъ Румянцовския музей ние го имахме прѣписаяъ сѣщо, както и отъ дѣто го е прѣписвалъ г. Д., т. е. отъ № 230 въ ръкописитѣ на казанския музей въ Москва.

дакция; но намѣрихме, че много мѣста отъ „З. С.“, ако не всички, би могли да се преведѣтъ не толкозъ „неистински“, както е сторилъ уважаемиия прѣводачъ. Струва ни се, че за това се е искало само повече запознаване съ прѣдмета, повече търпение, повече сравнително изучаване съ разнитѣ редакции и текстове и най-подирѣ — най-лесното нѣщо — справки въ рѣчниците и у нѣщи „филолози“.

Наистина за единъ юристъ би било най-добрѣ да намѣрѣше разработена филологическо-историческата страна на старитѣ законодателни паметници. Ръкописното прѣдаване на такива актове, тѣхното съпоставяне и възстановление, тѣхната редакция, тѣхниятъ прѣводъ и филологическа анализа, най-послѣ външната имъ и вътрѣшна история сѣ въпроси отъ областта на историко-филолога. Това не само не отричаме, не само признаваме; но и ние се присъединяваме къмъ твърдѣ умѣстното благопожелание на г. Д., нашитѣ филолози да ни дадѣха по-скоро истински и точенъ прѣводъ на „Законъ Соудный“. При все това, щомъ се е заловилъ за тежката и важна работа г. Д. би трѣбало да ни дадѣше единъ по-сносенъ прѣводъ. Ние мислимъ, че г. Д. би трѣбало, да ни дадѣше и едно по-учено, по-сносно издание на самия текстъ отъ кратката редакция на „З. Соудный“, съ нужнитѣ съпоставления, варианти, измѣненія, каквито е прѣтърпѣлъ текстътъ въ разни издания и редакции. Една рожба, зачената прѣди 8—9 години и галена така нѣжно, безъ друго трѣбаше да носи и по-хубава прѣмѣна при появата си на свѣта.

IV.

Като се задоволяваме съ което ни е дадено и сме благодарни за него, защото не сме наистина нито твърдѣ разглезени съ много хубави работи въ нашата юридическа книжнина, нито сме много вискателни, ние почваме на редъ да разгледаме и да посочимъ въ прѣвода на „З. С.“, направенъ отъ г. Д., нѣкои грѣшки, които по нѣйдѣ доста изопачаватъ смисъла.

Погрѣшно е прѣведена вече цѣлата първа статия. Въ текста у г. Д. тя гласи: „а. Пржеже всакоа правды достоинно ієсть о биї правдѣ гл҃ати. тѣмже и¹⁾ ст҃їи Константинѣ. първѣй законѣ въписавѣ преда тако гл҃на. нѣко всако село внемже требѣ бывають или присагы поганьскы. да ѿдаются въ биї храмѣ. съвсѣмъ имѣниємъ. ієлико имоуть гл҃та втомѣ селѣ. и творить требѣ и присагы. да продаіеться съвсѣмъ имѣниіємъ своимъ. а цѣна ихъ дасться нищимъ“. Това е прѣведено отъ г. Д. така: „а. 1. Прѣди всѣко право, достойно е да се говори за

Но като намѣрихме нѣкои разлики въ нашия и г. Данилова прѣписъ, обърнахме се — трѣвъ грижитѣ на познатия славистъ и Варшавски професоръ П. А. Кузаконски — до хранители на ръкописното отдѣление г. С. О. Долгова, който е голѣмъ познавачъ на старовѣриската славянска писменостъ и на ръкописитѣ. Г-нъ Долговъ направилъ грижливо нужнитѣ справки и нему азъ съмъ признателенъ, че бѣ възможно да се поправи прѣписа на г. Данилова, въ който се е виждала грамада погрѣшки, при все че, както ни увѣрява, той — провѣривалъ своя прѣписъ съ оригинала нѣколко пати.

¹⁾ Тукъ въ самия текстъ на ръкописа въ румѣнц. музей, отъ дѣто г. Д. възпроизвежда статията нѣма „и“, а има го наистина въ „Коричага“. Отъ това и други срапшенія излиза, че г. Д. не е хвърлилъ надлѣжното внимание и въ прѣписването на текста.

божието право. Така стори и св. Константинъ, който, като прѣдаде първия си писанъ законъ, тъй казваше: всѣко село, гдѣто се извършватъ езични обрѣди или клетви, да се прѣдаватъ въ божия храмъ дори съ всичкитѣ имоти (чифлици), каквито иматъ господаритѣ въ това село. А тоя, който извършва тия обреди и клетви, да се продаде заедно съ имотитѣ си, а цѣната да се отдаде на бѣдни¹⁾. Тъй както е извършенъ прѣводътъ отъ г. Д. не се разбира ясно кои се прѣдаватъ въ божия храмъ: господаритѣ ли съ имотитѣ си, и ако тѣ, тогазъ оставатъ ли наеъ господари? Какво ставатъ другитѣ „людие“ въ селото, които сж извършвали „езични обреди или клетви“? Или думата е за тѣхъ въ послѣдната алинея на прѣвода т. е. че и тѣ се продаватъ заедно съ имотитѣ си. Тогава защо сж двѣ алинеи? . . . Въ своитѣ догматически заключения (стр. 56) г. Д., като обяснява тази първа статия, не казва нищо за господаритѣ, а поддържа, че „всѣки, който извърши по езически начинъ (?) клетви и трѣби (?) се смѣта за прѣстѣпникъ противъ божия законъ и като такъвъ, трѣбало да се лиши отъ имота си въ полза на църквата“, (въ прѣвода г. Д. инакъ прѣвежда: „цѣната на имотитѣ да се отдаде на бѣдни“). Не само това, ами и всѣко село „дѣто има погански служби и клетви, се продава (за таквозъ нѣщо не се говори въ I ст.) заедно съ именията на господаритѣ на него село и се дава на църквата“. Вижда се, че заплетениятъ и неточенъ прѣводъ е докаралъ до заплетени заключения и у г. Д. По-долу четецътъ ще види, какъ би трѣбало да се прѣведе тази статия, за да е ясна и близка до текста.

При едно внимателно сравнение веднага ще се забѣлѣжи разликата въ двата прѣвода. Нашиятъ разрѣшавъ недоумѣнната. Село, което върши идолопоклонски служби и клетви се прѣдава т. е. отстъпва на черковата съ всички си имоти. Господаритѣ отъ туй село, които вършатъ сжщото, се *продаватъ* съ всичкия си имотъ, т. е. губятъ и свободата си, и имота.¹⁾ Това сжщото е казано и въ обширната редакция на „Законъ Соудный“, която привожда и г. Данаиловъ (стр. 26, глава ѿ 2).

Въ втора статия (глава) думитѣ *клевета* и *клеветникъ* неправилно сж останали неприведени, защото така тѣ въвождатъ въ заблуждение. Думата тукъ е за обвинение и обвинителъ.²⁾ Думитѣ „соушърникъ“

¹⁾ Тукъ си има мѣстото една езиковно — юридическа бѣлѣжка върху думитѣ, които се срѣщатъ въ първата статия: „отдаваться“, (предати си) и да продається (продати). У Даничича думата *продати* е *dedere*, отдавамъ. Въ нѣкои мѣста наистина *продати* и *предати* се замѣняватъ въ памѣтницитѣ, но тукъ по-правилно е да приемемъ мнѣнието на Шафарика и да прѣваждаме „продати“ съ *verkauften*, *vendo*, продавамъ. Вж. *Извѣст.*, Законникъ Стефана Душана. Сиб. 1872. на стр. 128.

²⁾ Тази глава гласи: „Преже всякои правды, подобно естъ о Божіи вѣрѣ глаголати; тѣмъ же и святый великій Царь Константинъ Греческий, первый Законъ вписавъ преда, тако глагола: ако асико село, въ непотребу аще быгаеъ или присяги поганьскы, да отдавается въ Божій храмъ со всѣмъ имѣніемъ; елика суть господени въ томъ селѣ, творящаа треби въ немъ и присяги, да продадутся со всѣмъ домоу своимъ, и цѣна ихъ дається бѣднымъ. Всяко бо село, аще ему господинъ погинеъ, а не будетъ наследника рода ео, дабы тамажъ, да дається цркви Божіей; аще ли кто тамажъ его понасиаю да битъ будетъ прѣдъ старѣйшиною.“

³⁾ У Миллошача (*Lexicon paleoslovenicon.*) и Даничича (*Rjesnik*): *клевета* — *osvѣтъ* *obtrectatio* има значение и на *accusatio* т. е. *osvѣтъ* оклеветанье, оговаряване, потеряване, — обвинение, набѣда.

и „клеветникъ“ отъ текста на Рум. Муз. сж криво прѣписани отъ г. Д. соуперникъ и клеветникъ.

Въ третя глава за пляката (г. о полонѣ) старо-българскитѣ думи „Исходи коуопустатомъ на бранъ подобаетъ хранитися « всѣхъ непризнныхъ словесъ и вещей“ сж прѣведени „когато нѣкой отива на битка съ враговетѣ подобава му (вмѣсто — длъженъ е) да се варди отъ всѣкакви неприязнени хули и нѣща (вмѣсто отъ всѣкакви дяволски думи и дѣла)“.¹⁾ Освѣтъ това и тая ст. г. Д. е възпроизвелъ съ грѣшки: вмѣсто „непризнныхъ“ писалъ непризнныхъ и вмѣсто „обрѣтаются“ — обрѣтаа и сл. Такавъ погрѣшка има и въ другитѣ статии и ние ги отбѣлѣваме подъ чѣрта при цѣлия текстъ на „З. С. Л.“

Освѣтъ това и тукъ г. Д. не е прѣписвалъ грижливо текста отъ Румянцовския музей, дѣто не е непризнныхъ, а е непризнныхъ.

Сжко криво е прѣведено въ тази статия и друго мѣсто, което измѣня смисъла на наредбата, именно: че трѣба да се даде дѣлъ „и на онѣзи които сж стоели на страна“ (стр. 43), когато въ текста гласи: „и часть остаюущи имъ та стануутъ“ т. е. и часть на онѣзи, които сж останали въ стана (лагеря), та не сж могли да взематъ активно участие въ боя“.²⁾ Съ други думи взематъ дѣлъ не само които сж се били, но и които сж били тамъ, въ стана, ако и да не сж могли да взематъ активно участие въ битката. И еднитѣ, и другитѣ сж съратници, другари по оръжие; и еднитѣ и другитѣ трѣба да дѣлѣтъ по равно; но съ „които сж били на страна“ — едва ли може и приблизително да се изкаже мисълта на законосъставителя.

Криво е прѣведена и 4 ст. която задължава, прѣлюбодѣката съ мѣжъ робиня „да се продаде прѣзъ двѣ земи въ третя“ (стр. 43). Подобно нѣщо нѣма въ текста, който казва: „бещиньници сию достоинъ ѿ княза земли тои чресъ землю да въ иноу землю продадѣтъ“ (стр. 21.).

Седмата статия е прѣведена още по-криво и по смисълъ и по думи. Най-напрѣдъ г. Д. се е поамилъ по недостатъчния прѣписъ въ текста гдѣто неправилно е отбѣлѣжена думата коуепетру съ *коутъ* и *робоу*, раздѣлено. Думата коуепетра не е робиня, и тукъ нищо не се говори за робиня, та и не можаше да става дума за такава. Куепетра е кума или етърва... У Миклошича тая дума е изтълкувана така: *коуепетра cognata recte commater*, (ожени са коуепетроу своею рекше ятровою, met. h г.), коуепетру рекше кума. У Дяченко: „коуепетра — кума, вообще родственница“.

По-надолу думитѣ „моужа тоу“ сж прѣведени така: „така сжко да се наказва... И всѣкоя, що се сношава съ мѣжа на дѣщера си“. Излиза

¹⁾ Думата „подобава“, както е оставена, означава по български прилича му, а тукъ тя значи трѣба.

Думата „неприязнь“ е позната още отъ „Отче нашъ“, дѣто въ нѣкои старо-български прѣписи се срѣща „но избави насъ отъ неприязни“ вмѣсто отъ лукаваго или отъ дявола. Въ елементарната „старо-българ. граматика“ на д-ръ Л. Милетичъ (отъ 1896. г., на стр. 177) „неприязнь“ се тълкува така: лошащина, неприятность, дяволъ.

²⁾ Тукъ не сж схванати вѣрно думитѣ „на стануутъ“.

Станъ, означава и жилище, ханъ, руски постоялый домъ, но тукъ, споредъ насъ, законосъставительтъ е мѣрилъ да каже лагеръ. Вж. Дяченко, Полный церковно-славянский словарь. Москва. 1900.

едно доста странно и непонятно законоположение, което го нѣма въ никой текстъ. А работата е много ясна и много проста. Именно въ цѣлата 7 статия се говори: 1) за оногова който се жени за кумата си; 2) за оногова, който кръщава свое чедо; и въ послѣдната алинея 3) за оногова, който прѣлюбодѣйствува съ омѣжена жена, мѣжатница: „Иже съ мужатою обрѣтается“. — Тая подирна алинея на гл. 7 състави особна статия въ обширната редакция, сѣщо и въ Кормчаята. Тази статия споредъ обширната редакция гласи: „Иже съ мужатою женою обрѣтається, носи обѣма урѣзати, да бить будетъ; аще самъ мужъ застанеть, да убіеть я обою, яко пса у мерзости“. Въ Кормчаята глава ѿ казва: „Въ тоуже казнь да видеть, иже свою дщерь поиметь отъ святаго крещенія и иже съ мужатою обрѣтається“. Като се съпоставятъ и по горнитѣ статии ще се види съвсѣмъ ясно, че тукъ трѣбаше и така и така да бѣде съ „съ мужатою“, защото: ст. 4. говори за прѣлюбодѣйство съ робиня; ст. 5. специално за нежененъ, който блудствува съ робиня; ст. 6. за чернецъ; ст. 7. за мѣжатица (женена) въ края и 8. за дѣвица. Колкото пъкъ за това, че мужата е мѣжена жена, да се види у Миклошича (Lexicon palaeoslov. — gr. lat.): Мужата *блудбросъ*, полски *тезапа, virgo subdita*; у Дьяченко: мужатая — жена, имѣющая мужа; мужатая жена — живу мужу привязано есть; у Героа: ¹⁾ *мѣжетница, мѣжевница, жена, която има мѣжъ, не вдовица; мѣжата, р. замужня*:

Телялъ вика, личба личить:
Вонка мома да н'излѣзе,
Ни мома, та ни невѣста,
Ни прѣноока вдовица.
Ни па млада мѣжевница.

Не бихме се спрѣли много върху тая злѣ прѣведена дума, ако съ кривия прѣводъ не би се дошло до едно забъркано законоположение, което никакъ не съществува въ „Законъ Соудный“ и ако не се отиѣняваше друго, което е толкозъ ясно и въ Кормчаята, въ обширната редакция на „Законъ Соудный“, та че и въ текста, който ни дава самъ г. Д.

Въ пета статия не можихме да хванемъ отъ дѣ г. Д. прѣвежда, че блудникътъ съ робиня трѣбва да даде половината отъ имѣнието си на господаря на робинята. За половина „имѣния нийдѣ не става дума.

Въ 7. ст., както е прѣведена отъ г. Д., се говори още, че откакъ се изминатъ покаяннитѣ 16 години, виновнитѣ могатъ да се причестятъ: „и да взематъ дори на 16-а година причастие“. За подобно нѣщо не става дума въ текста. Прѣводачътъ се е поамилъ по думата: *все да възмоутъ*, което не ще рече да се причестятъ, ами всичко да взематъ т. е. да ядѣтъ всичко. Съ други думи слѣдъ постъ 16 години могатъ вече да блажатъ.

Съ прибавката къмъ 7. за свидѣлитѣ, на едно мѣсто сѣ прѣскачени нѣколко думи, както се вижда по-долу въ сравнителнитѣ прѣ-

¹⁾ Н. Героа, Рѣчникъ на българскій езикъ, Пловдивъ, 1896 — 1899. г.

води. Неправилно е казано, че въ малкитѣ тамби трѣбать свидѣтели 7. души, а най-малко 3. По-долу г. Д. прѣвежда думитѣ: „*власть же клета, на него же глѣють соудни заложени и глѣта послоухомъ ли при-сѣоу. ли продажоу, ли тоже казнѣ. Аще ли въ коіе время обрѣцѣнъ ея лежуще*“ — Г. Д. прѣвежда: „сѣдѣята има власть да иска отъ свидѣтели клетва, или да го наказва съ продажба, або го разбере, че лъже“. А пѣтъ намъ се струва, че би трѣбало да се прѣведе инакъ, именно: „сѣдѣята има право да прѣдупрѣдвава свидѣлитѣ, които ще показватъ за нѣего, и да имъ напомнятъ, че ако нѣкога се намѣри да сѣ лъгали (тѣмъ прѣдстои) или клетва, или продажба, или сѣщото наказание“.

Послѣ г. Д. промъща да отбѣлѣжи въ догматичния си дѣлъ едно важно и сѣществено обстоятелство, свързано съ лъжливото свидѣтелство, това дѣто „*Законъ Соудный*“ *замлашиа массевидтѣля съ сѣщото наказание, което прѣдстои на обвиняемия — ако излѣзе лъжливъ, сѣдѣтелъ клеветническо показаніе на свидѣтеля*. Той не привелъ на мѣстото му думитѣ „*ли тоже казнѣ*“, и по-късно не споменува нищо за тѣхното значение. Това законоположение е тожко съ старо, колкото и ново. То влиза и въ римскитѣ, и въ византийскитѣ, та че и въ най-модернитѣ законодательства.

Въ статія 8. г. Д. прѣважда, че „кога нѣкой посѣгне на момиче противъ волята ѝ, а тя роди, да се забрави всичко ако иска да я вземе и ако се съгласятъ родителитѣ ѝ да стане свадба.“ Нийдѣ нѣма дума „за раждане“ въ тая статія, както и неможе да става дума „да се забрави всичко“. Има просто ето що: „приложениа дѣвници дѣвою, а не въ вѣлю родившии ю, послѣдиже сѣма очюущиема, аще возлюбитъ пояти ю и воскопѣта родитѣля ю и да бѣваіетъ свадба“. Ето какъ би трѣбало, споредъ нашето разбирање, да се прѣведе това мѣсто, за да бѣде поближе до текста и по буква и по смисълъ: „който се облизи съ дѣвица, още дѣвствена, и то противъ волята на родителитѣ ѝ, а отпослѣ ако се помирятъ и той поиска да я вземе (за жена), па се съгласятъ родителитѣ ѝ, да стане свадба“. Все така неправилно е прѣвелъ г. Д. думитѣ: „аще ли едина нерачити начнетъ честѣтъ си богатствѣмъ своимъ да даемъ дѣвици за срамъ литроу злата сирѣчь . . . и . . . стѣлава.“ Той прѣвожда така: „ако ли единъ отъ тѣхъ захване да не иска, па е извѣстенъ съ богатствата си, да даде литра злато за срамъ на момата или 72 стѣлензи.“ Ще каже че ако нѣкой отъ родителитѣ не иска да се даде на обезчестѣния обидената имъ дѣщеря, ще плаща за срамъ. Така излиза отъ прѣвода, когато работата е съвсѣмъ инакъ и прѣвода трѣбаше да гласи: „ако ли той изведнѣжъ земе да не рачи, тогава, ако той (обезчестителъ) е богатъ, трѣба да даде на дѣвицата за срама и пр.“ Нека допълнимъ, че въ приписи си г. Д. не е възпроизвелъ правилно и тоя членъ. Въ него думата „едина“ въ текста е *единаче*, което ще рече: изъ единъ пѣтъ, по единъ начинъ. (Вж. Дяченко: Единаче = въ единъ разъ; иногда значить однимъ образомъ).

Въ статія 9. други погрѣшки: „който посегне на момиче въ пусто мѣсто и я свърже“. Не можаме да издиримъ отъ дѣ се създава това неспрѣдвидѣно въ текста законоположение за нѣкакво съ „свързване“ специфицирано посѣгане на дѣвица. Види се г. Д. е разбралъ съвсѣмъ криво

думата *ноудъми* т. е. *ноудъма* (вж. обширната редакция), която дума ще каже насилствено, на сила.¹⁾

Въ статия 10. г. Д. прѣважда криво думата *въздъващияся* — съ момиче. Тази дума ще каже негодена мома.²⁾ По-долу той изоставя съвсѣмъ фразата „тоуже сътворивый нареченій замужи“ — защото „фразата била не ясна“. Думата въ тая статия за наказанието — да се продаде посегателътъ съ имота си и да се даде пѣната на потърпѣлата. Приведенитѣ думи отъ текста, прочее, сж твърдѣ ясни и ще кажатъ „сжщо се постѣпа и съ посегателя на годеница“. Първата алинея говори за постѣганье на негодена дѣвица — въздъващияся; втората за постѣганье на годена. Въ сжщата статия послѣдната алинея г. Д. прѣважда така: „всички сж виновни на постъ 7 годишенъ, както вече сме писали“, — а въ текста е малко по-инакъ: „накоже преже мужатицѣ дѣла глаголахомъ“,³⁾ което ще каже: „както напредъ говорихме за мъжетницата“. Обаче г. Д. единжъ и на едно мѣсто пропусналъ да разбере и да прѣведе думата *мужсата* и *мужатица*, трѣбало да пропустне и други неправилности. Една грѣшка винаги води подирѣ си и други.

Статия 14. би трѣбало да бѣде прѣведена по-ясно. Въ текста си тя гласи: „Г. Въжагаай чужъ. дѣсь. искъи дрова нею всоугоубиноу повинньъ“. Г-нъ Д. прѣвежда: „Който запалва чужда гора и сѣче отъ нея дърва, виновенъ е двойно.“ Погледнато повърхностно като, че е право прѣведено. „Всоугоубиноу“ наистия може да се прѣведе съ „двойно“. Соугоубо, и дори соугубица означава двойно, но *соугубина* значи още печалба, придобивка, руската — прибыль, ростъ;⁴⁾ а въ старото законодателство тя е означавала изобщо обезщетение и двойно обезщетение. Нѣидѣ частицата *соу* е махната и е останала само друга една дума *соубина*, която ще каже загуба.⁵⁾ „Сугубина“ и „губина“ се употрѣбятъ тъкмо за онова, което ние наричаме обезщетение и което въ древното законодателство имаше своята техническа дума тыштета. Въ всѣки случай не-

¹⁾ Вж. Востокъвъ и Миклошичъ. Подирниятъ дори привежда изъ Коричаята като примѣръ, че „ноудъма“ е насилъ, сжщата фраза, която прѣвежда г. Д. съ „върже“: „Приложися дѣвици ноудъма“; оудъми е грѣшка въ приписването.

²⁾ Това става ясно при сравнение на статията съ сжщата въ Коричаята и съ обширната редакция. Тамъ изрично е казано: „Глава 1а. Насилствованный дѣвицѣ небрученній“, а по горѣ въ Глава 1е: „Насилствововный дѣвицѣ дѣвою“; най-послѣ въ Глава 1и: „Насилствовный вдѣвицѣ нареченній мужевин“.

³⁾ Вж. по-горѣ ст. 7., въ която се говори за „мжата“, мжатица и се прѣдвизда сжщото наказание постъ, като се нарежда, какъ трѣба да се изпълни това наказание и приложи тоя постъ.

⁴⁾ Вж. у Дьяченко думата: „Соугубина“.

⁵⁾ Гл. *Татищевъ*. Судебникъ царя Ивана Васильевича. М. 1786. въ прим. стр. 71. — *Губа, пазуба*, още *губительство* = истребление (Вж. Губительство — у Дьяченко). У руситѣ имало въ старина *губной староста* = чиновникъ, който е разправялъ уголовнитѣ дѣла въ повѣрени си окръж. (Ср. Псковската судна грамота отъ 1467 год.). Споредъ Татищева това название излиза отъ губление. Губнитѣ старости сж замѣстили *бирничитѣ* т. е. глобаритѣ, които е имало и въ Сърбиа. (Ср. чл. чл. 3, 169, 188, 193 и 194 отъ „Душанова законикъ“), и у насъ въ старото българско царство, — чиновници приставени при сѣдилицата да събиратъ *глобитѣ* и *сузубитѣ*. Въ Русия е имало и „губни грамоти“, които сж давани на губнитѣ старости“. Въ тѣзи „губни грамоти“ се уреждали въпросътъ за наказанията.

може да се каже просто виновенъ е двойно: (както твърдѣ умѣстно не е казано и въ 23. ст.), а или виновенъ е да плати двойно обезщетение, или виновенъ е да плати обезщетение. Но тая погрѣшка не е толкова важна и може да се поправи при тълкуването. Ние се спираме на нея повече за да обяснимъ юридическото значение на думитѣ *губина*, *соугубина* и *соугубица*.

Въ 15. статия г. Д. не е прѣвелъ думата „въ вси“ т. е. *веси* = въ паланки, а е прѣвелъ само *отъ селъ*, въ селата. Изобщи споредъ византийското законодателство думитѣ „въ паланки и села“ сж отивали повечето пкти нераздѣлно и нашиятъ законосъставителъ на „З. С.“ като е отивалъ по византийски изворъ, прѣвелъ е „въ вси ли въ селѣ“.

Въ 16. статия думата въ текста „ѣако оубѣта“ е очевидно погрѣшна и е „ѣако оубѣга“, така е и въ кормчаята („ѣако убѣжа“). Вѣрно е прѣведено и въ обширната редакция — „да приемлетъ ѣако убѣгая.“ Така както сж прѣведени думитѣ отъ г. Д. не се разбира, за какво „общание“ е думата въ фразата „да се вземе като общание“ (гл. сравнителнитѣ прѣводи). Нашиятъ прѣводъ, струва ни се, е много по-съгласенъ и съ текста, и съ смисъла му. Не се съмнѣваме, че ако и г. Д. бѣше провѣрилъ съ по-грижливо своитѣ прѣписъ — ние вѣрваме, че е направилъ това 2—3 пкти, както твърди въ студията си (стр. 20) — той щѣше да види, че въ оригинала на Румянцовския музей не е „оубѣта“, а е „оубѣга“. Тогава не щѣхме да се спираме върху нѣкакво си общание, което трѣбало да се взема отъ забѣгналия въ църква.

Въ 17. статия въ втората алинея (часть) въ прѣвода на г. Д. е казано: „ако ли е нѣщо взелъ отъ господаря на земята, да се бие, защото не е ималъ власть да стори това. Билъ той мѣстникъ или други нѣкой да възвърне туй, що е взелъ“. — Текстътъ е: „аще ли чюже възметъ чо ѿ владѣикы земли той. да тепеться ѣако не въ власть бываа себе. бываа мѣстникъ и тако бываа. да оустроение творить томоу еже взать.“ Като става ясно отъ едно съпоставяние на текста съ прѣвода, въ тѣхъ има едно несотвѣтствие. На първо мѣсто не сж прѣведени думитѣ „аще ли чюже възметъ чо“ „ако вземе чуждо нѣщо“. Подиръ това не ни се вижда вѣрно прѣведено: „билъ той мѣстникъ“ и по-близо до текста ще бѣде, ако се каже: „защото не е ималъ власть да става на себе си мѣстникъ — т. е. управникъ или удовлетворител“: мѣстникъ — ще каже отмѣститель, удовлетворитель, ако е мѣстникъ — управникъ; а може да бѣде и мѣзденикъ, мезденикъ, което ще каже — наемникъ, работникъ по наемъ.¹⁾ Ние прѣваждаме мѣстникъ-удовлетворитель, отмѣститель, управникъ.

Въ статия 20. е изпуснато цѣло изречение: „или ино что свидѣтельствующе „слоуха“. или „който свидѣтельствува нѣщо по слухъ.“

Въ ст. 21. вмѣсто „да се продаде“ по-умѣстно е да се каже „да се прѣдаде“, както за това обяснихме по-горѣ.²⁾

¹⁾ Вж. у. Востокова мѣзденикъ; у Дяченко — мѣстникъ и мѣстникъ.

²⁾ Вж. бѣлѣжката по ст. първа (глава 1.)

Ст. 25. гласи: „крадоущему рабу господинъ аще хощеть имѣти таковаго раба да бестыщеты створить. Аще ли (не)¹⁾ хощеть имѣти того раба. сего да отдасть въ работу украденному.“ Прѣведена е отъ г. Д. така: „който краде робъ да възнагради господари му безъ загуби, аю иска да има такъвъ робъ; аю ли господарьтѣ иска да има сѣщия си робъ, самъ хайдукътъ да се даде вмѣсто роба.“ Едва ли и най-внимателниятъ четецъ ще разбере нѣщо отъ така прѣведената статия. Отъ тоя прѣводъ се разбира, че който открадне робъ, може да си го има, стига да го иска, и да плати на господаря на роба. Съ други думи, който иска да си купи нѣкой робъ, що му се е харесалъ, нѣма освѣнъ да го открадне. Сетиъ ще си го плати и свършено. Аю ли господарьтѣ поиска сѣщия си робъ, тогазъ са прѣдлага друга още по-странна наредба: „хайдукътъ ще се даде вмѣсто роба.“ И тѣй, поиска ли нѣкой да си има извѣстенъ робъ, ще го открадне и ще го плати; но поиска ли господарьтѣ откраднатия си робъ, тогава ще му дадѣтъ крадеца! А грѣшката на г. Д. е много ясна. Статията говори за едно дѣяние: какво да се прави, кога нѣкой робъ се хване крадецъ (крадоущему рабу) т. е. че е открадналъ нѣщо отъ нѣкого и какъ да се удовлетвори обрания, окраденъ (окраденому). И ето какъ трѣба да се прѣведе, споредъ насъ, статията: „Господарьтѣ на крадещия робъ, аю иска плаща обезщетението зарадъ него; аю не ще да държи такъвъ робъ да го даде въ поробянье²⁾ томува, отъ когото е кралъ.“

Въ 28. статия „прѣтъ“ е прѣведено съ воше. Прѣтъ е старобългарска дума и до сега тя е прѣживѣла у насъ въ разни думи, употрѣбени въ народния говоръ; такива сж: пѣртия, пѣртошина, пѣртушии, пѣртакешъ; ср. руското парты.³⁾

Ст. 29. е прѣведена съвсѣмъ невѣрно. Въ текста тя гласи: „иже свободу⁴⁾ оукрадетъ и продадетъ ли поработитъ, въ тоуже работу да встоупитъ.“ Г-нъ Д. прѣвозда, „който пороби нѣкого и го продаде да се отдаде на сѣщата работа.“ Както е направенъ прѣводътъ, прѣскачено е пѣрво, че тукъ не се отнася до поробянье нѣкого, но само свободния (свободоу), второ, че тукъ не се наказва само който продаде поробения, ами се наказва и оня, който самъ пороби, самъ си присвои като робъ лицето, което е било свободно. Тукъ май прѣводачътъ го е прѣкалилъ, защото е извратилъ съвсѣмъ онова, което е искалъ да каже законо-

¹⁾ Че тука е прѣскачена думата „не“ става ясно: 1) отъ смисъла; 2) отъ съпоставянье съ обширната редакция, дѣто е казано: „аще ли не хощеть имѣти раба того“; 3) отъ сѣщата статия, както е въ Кормчялата.

²⁾ „Работа“ ще каже робство, отдаване въ робска работа, δουλεια. Вж. Дяченко.

³⁾ У Востокова и Миклошича е прѣведено: раппи. Гл. Дяченко.

⁴⁾ Въ Кормчялата е: „иже свободнаго.“ А цѣлиятъ текстъ на тоя членъ въ Кормчялата е 4 (80) и гласи: „иже свободнаго оукрадетъ и продастъ или поработитъ, да поработитъся и самъ, яко же и онъ свободнаго поработитъ и въ тоуже работу да вступитъ“ — Навсѣкдѣ дѣто привеждаме текстъ отъ Кормчялата водимъ се отъ издаванетоъ що имаме на рѣка. Въ него „Законъ Соудный людямъ“ заинава ма глава въ гл. II л. 6а до 6в.

съставителѣтъ и което е, споредъ насъ, много ясно. Ето какъ би трѣбало да стане прѣводътъ на тая важна статия: „който отъраднѣ свободенъ човѣкъ и го продаде или пороби, да се обърне самъ на робъ, както и той е поробилъ свободния и въ сѣщото робство да се постави.“

Въ послѣдната статия 30. сѣщо има нѣколко погрѣшки, които ако не сѣ развалили толкова смисъла, направили сѣ прѣвода недостатъченъ и речн тѣмненъ. Прѣди всичко думата *малъжена* е прѣведено „за жененитѣ“. У Востоконъ *малъжа* (малжена) е прѣведено съпруга и малженъ — *coniux*, *сѣуѣуос* съпругъ.¹⁾ Думата „несуща“ е прѣведена нескъщественъ: кога създаде (Богъ) нескъщественото (?) битие на човѣка. Ние не разбираме нищо отъ „нескъщественно битие.“ А пъкъ то е много просто нѣщо: „нескъща“ ще каже нищо, небитие (отъ нескъща създавзѣй ма).²⁾ Прочее и тукъ трѣбаше да се каже: „кога (Богъ) създаде отъ нищо битието на човѣка или просто чловѣка“. Още въ първата алинея на тая статия както въ текста, така и въ прѣвода е прѣскачена думата „ребро:“ Тѣзи дума ние въстановяваме по оригинала въ Руманцовския музей. Два три реда, които авторътъ нарича съвсѣмъ тъмни, ние се опитаме да прѣведемъ, но тѣ сѣ наистина много мъчни за прѣвеждане, и ние не се залавяме да убѣждаваме кого и да било въ абсолютната вѣрностъ на прѣвода ни. Думата „зла наза“ г. Д. е прѣвелъ съ „зла стомашна болестъ,“ Това не срѣснахме нийдѣ въ обстоятелнитѣ справки, които направихме. „Зла наза“ по-вѣроятно е „зла язва“, лоша рана, живеница, лепра, каквато е проказата (шугата и крастата). Че зла наза въ всѣки случай не е нѣкаква стомашна болестъ свидѣлствува първообраза на нашия З. С. Л. т. е. Еклогата, която по прѣдмета е изтълдувана и прѣведена, между друго, отъ вѣщия еллинистъ г. М. Балабановъ. Той твърди, че Еклогата узаконява 4 причини за разводъ: 1) прѣлюбодѣянieto отъ страна на жената; 2) естественната неспособностъ у мъжа; 3) покушение върху живота и 4) *краста*.³⁾

V.

При все че нашето разглеждане имаше по-ограничена мѣрка и ни трѣбаше само за да направимъ нѣкои бѣгли бѣлѣжки по единъ толкова важенъ историко-правни актъ, като „Законъ Соудный“, ние все пакъ не можемъ да не приведемъ, за по-голяма ясностъ на бѣлѣжкитѣ си едно паралелно съпоставяне на текста съ прѣвода на г. Д. и съ нашия прѣводъ.

Текста привеждаме буквално въ формата, която има у г. Д., сѣщо и прѣвода му:

¹⁾ Вж. сѣщо у Дьяченко и Миклошичъ.

²⁾ И г. Балабановъ въ своитѣ „Лекции по римско-византийското право за 1894—1895 г.“ привежда това мѣсто, заето отъ Еклогата доста правилно и така: Той като приведе въ сѣществуване отъ нескъщающии чловѣка.

³⁾ Лекции, стр. 27.

Кратка редакция на
**Законъ Соудный
Людѣмъ.**

4. Прже всакоа правды достоинство естѣ о бѣи и правдѣ гл҃ати. тѣмже и¹⁾ ст҃и Костантиѣ, първый законъ въписа въ преда тако гл҃а. ꙗко всако село вънемже требы бивають или присагы поганьскы. да ѿдаются въ бѣи храмѣ. съвсѣмъ имѣниемъ. келко нѣмоутъ гл҃а вътомъ селѣ. и творитъ требы и присагы. да продаются съвсѣмъ имѣниемъ своимъ. а цѣна ихъ дасться нищимъ :..

¹⁾ Въ оригинали равносѣ на Румянецкск. музей думатъ ѣ не се нахожда.

а. Въ всакоу цр҃ю. и клеветоу. и шпѣгы достоинъ князю и соудни. непослоушати бесъ свидѣтели многу. нѣ гл҃ати къ соуверникомъ. ѿ шпѣпотникомъ. аще не притѣкнете послуоушѣхъ. наже и законъ бѣи велитъ. прѣнати тоу же казнѣ чѣсто. юже на друга гл҃асте бѣи законъ тако велитъ. дайже сего нехранитъ. проклатъ да боудегъ¹⁾ :..

¹⁾ Въ оригинала не е соуверникъ и клеветникъ, а „соуверникъ“ и „клеветникъ“.

Г. О половѣ.

Исхода всоупостатомъ на бранѣ подобаетъ хранитсѣ ѿ всѣхъ непризнныхъ¹⁾ словъ и вещей. къ боу мыслѣ свою имѣти. и матъ воу творити и съ свѣтъ творити бранѣ. помощ бо дається ѿ бѣ. съ ср҃дцемъ свѣтивъмъ. не въпремногоу бо-салоу. побѣда брани. нѣ ѿ бѣ крѣпость. таже боу дающе побѣдоу. о шестоу часть достоинъ взимати кня-

¹⁾ Въ ор. е „непризнныхъ“.

Прѣводъ на г. Данаиловъ.
**Законъ за сѣдено на
хората.**

4. 1. Прѣди всѣко право, достоинство е да се говори за божьето право. Така стори и св. Костантиѣ, който, като прѣдаде първия си писанъ законъ, тъй казваше: всѣко село, гдѣто се извършватъ езични обреди или клѣтви, да се прѣдаватъ въ божия храмъ дори съ всичкитѣ имоти (чифлицы), каковито иматъ господаритѣ въ това село. А тоя, който извършва тия обреди и клѣтви, да се продаде заедно съ имотитѣ си, а цѣната имъ да се отдаде на бѣднитѣ.

а 2. При всѣка разпрѣ или клевета, или доносъ (шпѣпене) длѣженъ е князь и сѣдѣла да не обръщатъ внимание, ако нѣма много свидѣтели, а да кажатъ на съперника или клеветника или доносника, че ако не доведатъ свидѣтели, както казва и божиятъ законъ, да очакватъ да получатъ сѣщо онова наказание, което сѣ готвили за други. Тѣй кизва божиятъ законъ и който го не пазѣ да блѣде промлетъ.

Г. 3. За плячката.

Когато нѣкой отива на битка съ враговетѣ, подобава му да се варди отъ всѣкакви неприязвени хули, и нѣща; да има мисльта си къмъ Богу; да си прави молитвата и съ свѣтлина да се бие; а помощта се дава отъ Бога; и съ свѣтло сѣрдце, защото побѣдата не иде отъ многото сила, но отъ божията крѣпость, та и побѣдата трѣбва Богу да се въздава. Шестата часть (отъ плячката) трѣбва да взима

Нашъ прѣводъ.

**Законъ за сѣдено на
Людѣмъ.**

4. 1. Прѣди всѣко право трѣба да се говори за Божьето право.

За това свети Костантиѣ, като написа първия законъ, прѣдаде го, като казваше така: всѣко село, въ което се вършатъ езически служби (трѣби), или клѣтви, да се отдаде на божия храмъ (черквата) съ всичкия си имотъ. Конто господари има въ това село и вършатъ (подобни)¹⁾ служби и клѣтви, да се продадатъ съ всичкия си имотъ, а цѣната имъ да се даде на сиромаситѣ.

¹⁾ Подчертанитѣ думи, въ скоби сѣ прибавени за по-голяма яснота на прѣвода.

4. 2. Въ всѣка разпрѣ, обвинение и обаждаване князьтѣ и сѣдѣлата трѣба да не сѣдѣтъ (слушатъ) безъ доста свидѣтели, но да казватъ на свидѣлитѣ, обвинителитѣ и обаждачитѣ: „ако не прѣдставите свидѣтели, както повелѣва Божиятъ законъ, чакайте да получите сѣщото наказание, което за противния си искате (казвате)“. Така повелѣва божиятъ законъ, и който не го пазѣ, да блѣде промлетъ.

Г. 3. За плячката.

Когато нѣкой нализа на бой съ неприятѣли, трѣба да се пазѣ отъ всѣчки дяволски (лукави) думи и дѣла, да прави молитва и да се съвѣтѣва на боя; защото помощъ се дава отъ Бога на съвѣтливитѣ сѣрца, защото не е побѣдата на боя въ прѣмногого сила, но въ крѣпостъ отъ Бога, който дава побѣдата.

Шестата часть се длѣжи да вземе князьтѣ, а всичко

зю, а прочеже все число взимахъ всѣмъ людемъ¹⁾. Правноу часть раздѣли великаго и малаго, доулихъ бо жупаномъ княжа часть, и прибытъ къ оброку²⁾ людскомуу ѡмъ, ащеи обобращу³⁾ иетери ѡ тѣхъ дързнуоуше, или кѣмети, или простыхъ людей, подвиги и храбрѣство съдѣлаше. Обрѣтаи и са⁴⁾ князи или воевода вто время Шреchenаго оурока княжа, да подають нахо и тѣмъ да подѣмлетъ ихъ почасті. жеже обрѣтаюшимъ на бравни бывають, и часть остаюущи имъ настанову⁵⁾, тако бо и глго и писано и предано ѡ прѣва дѣда ...

¹⁾ Въ ор. е „людемъ“.

²⁾ Въ коричавата стои; „прибытъ оброку людскому“ ...

³⁾ Въ ор. е „обращають“.

А Имѣна и женоу свою и примѣшанаса рабѣ, навлаушнися бещинничи сию до-стоить ѡ княза земли той чресъ землю да въ иноу землю продадатъ а цѣноу иена дати нищимъ, тоже блуддѣчаго по бѣиу закону до-стоить Шалатиса имъ бѣ-лемъ рабомъ въ по з лѣ да стоить въ оудю бѣла храма двѣ лѣ въ время литургина а б лѣ влазити въ черковь до стго еуалина. а прочеже въ стоиати и по-сложушати литургина друзѣмъ же двѣ лѣ да нѣроу въ единаго ба а. з. -не лѣ всю да станати не възимати же. нѣ кичавше¹⁾ з лѣ въ осмие же лѣ всю приммати. до-стоить же не насти хлѣбъ нѣ толико и воды седмъ лѣ ...

¹⁾ Въ ор. е „кичавше“.

Блуддѣ чоужоу¹⁾ рабю да подасть л. стѣлазъ гл-

¹⁾ Въ ор. е „чоужо“.

князѣтъ, а останалото да се дѣли между мало и голѣмо по равно. На жупана стига тѣй сѣщо княжа часть, а другата печалба на ратни-цѣтъ. Ако ли се случи нѣ-кой отъ ратницѣтъ или кме-тове или прости хора да покажатъ храбростъ и из-вършатъ нѣкомъ подвиги, а князѣтъ или воеводата трѣ-бва да получи отъ тѣхната плѣчка своя дѣлъ, защото така е добръ. И всичко да се раздѣли на части, като се даде на тѣя що сѣ уча-ствовали въ подвига, както и на ония, що не сѣ взели участие (а сѣ стоели на страна). Защото тѣй е го-ворено, писано и прѣдано отъ пророка Давида.

А 4. Ако нѣкой е жененъ и прѣлбодѣни съ рабниа, които е безчинница, тѣ да се продаде прѣзъ двѣ земи въ третѣ, и цѣната ѣ да се раздаде на бѣдни. А прѣлбодѣецъ трѣбва по Бо-жия законъ да се прѣдаде на постъ седемъ години, като стои вънъ отъ оградата на храма прѣзъ врѣме на ли-тургията двѣ години; слѣд-нитѣ 2 години да влиза въ черкова до св. Евангелие, а останалото да слуша отъ-вънъ; третитѣ двѣ години да остава въ черква до „Вѣрую“; седмата година да стои прѣзъ цѣлата служба и нищо да не взема. Та дори въ 8-та година всичко да приема. Подобава прѣзъ туй врѣме да се храни само съ хлѣбъ и вода.

Б. Който блудствува съ чужда рабниа, да заплати 30 стѣлензи на господаря ѣ, а сама да се отдаде на постъ

друго останало да взематъ всички людие. Малѣтъ, голѣмъ, да дѣлѣтъ по равно. А на жупанитѣ стига кня-зѣва часть, а другата при-добивка е дѣлъ на людиетъ.

Ако ли се намѣратъ нѣ-кои, които да се осмѣлятъ, били кметове или прости людие, да извършатъ подвизи и юнашства, то който князъ или воевода въ това врѣме се случи тамъ, да му се даде отъ рѣченія княжевъ дѣлъ, каквото е добро, и да се подѣли на части: за на-мѣрилитѣ се на бой да се даде часть, и за останалитѣ на стана (лагера) да се даде. Защото така е казано, писано и прѣдано отъ пророка Давида.

А 4. Който си има жена и облуди съ рабниа, като се хване безчинницата, кня-зѣтъ на тѣя земля трѣба да ѣ изгони извънъ земята и да ѣ продаде въ друга земля, а цѣната ѣ да се раздаде на сиромаси.

Сѣщо блудникъ трѣба по божия законъ да се от-странява отъ божинѣтъ раби и до 7 години (да се под-ложѣ) на постъ: извънъ божия храмъ да стои двѣ години въ врѣме на литур-гията; двѣ години да влиза въ черква само до светото евангелие, а другото врѣме да стои вънъ; и други двѣ години да слуша литургията (само) до „Вѣрую во едина-го Бога“; а въ 7-та година да стои на цѣлата (литур-гия), но да не взима нищо (т. е. да яде само постѣю); а като се склучи 7-та го-дина, да яде всичко. Дѣл-женъ е 7. год. само хлѣбъ да яде и (да пие) вода.

Б. Който (нежененъ), блудствува съ чужда рабниа, да плати 30 стѣлензи на господаря на ро-

неу рабѣ. а самъ дастся
въ п'е .б. г' въ назоше и ре-
кохомъ куда не продастся.
аще ли нищѣ есть. протнвоу
сынемоу") нмѣнню да дастъ
глагоу рабы тона. а самъ
резоу постоу дастся :·

1) Въ ср. о „своиному“.

ѣ Блгоушщоумоу черн-
цу... изгорино мѣсто...
(Въ Коричиѣта стои: по-
законноу людскомоу ностъ Ш-
рѣзати)... о по црѣвному¹⁾
постъ ѣи мѣтъ да при-
лагается кеноу.

¹⁾ Пръснута от г. Д. е думата „закоу“.

ѣ. Иже купи^и робову^и)
свое поиметь женѣ себѣ.
по закону людскому ност
има обѣта оуѣззати и
разлючати. а по црквѣ-
ному закону разлучати
и въ по^илѣ да дает-
са. чинъ же постоу томоу
кестъ сну і въѣ стонати
плачущеса и послушанье
лицеурна а четири въ
древе до (сѣго еуа^илина) а
три до вѣруу въ кединаго
ба. три же до конца всю
о хлѣбѣ и о водѣ в тако
кончавши оуорк^и свой въ
ѣ лѣ все да възмоутъ ::
въ тоу же казнѣ да виднеть
иже свою дщери поиметь
Ѧ сѣго крещениа и иже съ-
возможа тоу^и) обрѣтается.

¹⁾ Както въ обширн. редакц., така и въ Кориталта тукъ думата е поуменотра т. е. (журе). Г-нъ Давидсонъ не е можалъ видѣ се, да разбере тъй доста новната дума.

9) Тука моужа тоа е граѓанка на Т. Данашилов. Во оригинала на Рум. Музеј, ота гдџе тоа е влезла и 2-3 пати прозвирли-привиса си, „моужатот“ т. е. ѝ одела дума. Па и таму да биде расфатено, синскалџе е думата „копел“, а, над-главното, многу „моужатот“ стои и во Корична-та ѝ во обширната редакција на „З. С. Ј.“

7 години, както ще писаме по-горе без да се продава. Ако ли е биден⁸, (биден⁹ е употребено тук във абсолютен смисъл, а във смисъл, че няма да заплати нискамът 30 жылтици, против сазата му да се даде $\frac{1}{2}$, отъ нивъжето му на господаря на тая робиня, а сами той да се отдаде на рачената цост).

б. 6. Когато казугери блудствуват . . . (въ ръкописа това място е нарочно изгорено, за да се незнае, къде се, изгоряването: но въ Коричката печатно стои: „по свѣтския законъ да му се отрже носъ“) . . . а по църковния законъ да се прѣдъла на постъ 15 години.

§ 7. Когато някой вземе за жена купената си робиня, по гражданския законъ да се отружатъ носовѣтъ и на двамата и да се раздѣлятъ, а по църковния законъ, да се отдаватъ на постъ 15 години. Редътъ на поста е слѣдниятъ: 5 години да стои отъвън църква и въ плачъ да слуша интургната; четири години да стои въ църква само до съв. Евангелие; три — до „Вѣрую во единого Бога“; послѣднитъ три до края стои въ църква; да се храни съ хлѣбъ и вода и да взема дори на 16-та година причастие.

Така сжщо да се наказва
и всѣки, който кръсти дъ-
щеря си, па и всѣком що
се сношава съ ~~мъжа~~ на
дъщеря си.

бинята, а самъ той да се
водвори на постъ 6 години;
както казахме, и да не се
продава. Ако е сиромашъ,
противъ волята му нинетъ
му да се даде на господаря
на рабинята, а самъ да се
продаде на речення постъ.

б. 6. Който чернецъ (калугеръ) блудствува, споредъ свѣтския (людския) законъ, да му се отрѣже носа, а споредъ църковния — да му се наложи 15 години постъ.

5 7. Който се ожени на своята кума, по свѣтскихъ законъ и на двамата да се отръжатъ носовѣта и да се разлѣчатъ, а, по църковния, да се разлѣчатъ и да се подложатъ на 15 год. постъ. А редѣтъ на поста е такъвъ: 5 (год.) да стонъ вѣтъ, да плаче и слуша литургията. 4 да стонъ въ църква до светото евангелие, три до вѣруу по единого Бога и три до края въ все да е на хлѣбъ и вода. Така като се свърши срока въ 16. година, всичко да яде.

Същото наказание да получи който възприеме дъщеря си отъ светото кръщение; също и тоя, който се намери (че блудствува) съ мъжествина.

7-а. О послушанъ .:.

Надъ всѣми же оими до-
стоитъ на всакомъ при. князю
и соузми. съ всацѣмъ испи-
таніемъ тѣрпѣніемъ¹⁾ испи-
таніе творитъ и не беспо-
слухосоушати.²⁾ но искати
послухъ истиннѣ божаш-
хса³⁾ бѣ нарочитъ и не
нмощъ вражды никою нже
ни лоукавства. ни мързости
ни таже. ни прѣ. ванегоже
гѣють нѣ страха бѣи ради
и правды него. число же по-
слухъ да биваетъ едины-
надесяте. а лише сегорока.
и въ малѣ прѣ ѿ а до б
а наименѣ сегорока. власть
же нмать. на ното же гѣють
соудни зачатѣи и гѣати
послухоу. ли присагоу. ли
продажи. ли тоже казнѣ.
аще ли въ коѣе время обра-
щються лжуце. не достонѣ
же ни въ единому приу при-
имати послухъ. нже боу-
доутъ кѣгда ѡбличени лжу-
ще и прѣстоупающе законъ
бѣи. или житие скотское
нмоуце. или же ѡ себе
необѣднѣ⁴⁾ на присагѣ ѿ
нмоутъ .:.

¹⁾ Необѣднѣ и пр. въ общ. ред.
у Спирова е „набѣднѣи нмать на
приу отъмалюетъ“.

²⁾ Трѣба да е типографска по-
грѣшка у г. Д., защото въ ори-
гинала е съ едно и „тѣрпѣніемъ“.

³⁾ Въ ор. думата послухоу-
шати е съ з „послухъ“.

⁴⁾ Въ ор. на края болѣешииѣ
има „а“.

7-а. За свидѣтели.

Най-напрѣдъ отъ всичко
трѣбва обаче при всѣма
тажба князѣтъ и сѣдната
да извършватъ слѣдственото
съ всѣко тѣрпѣние и испи-
тане и да не осаждаѣтъ безъ
свидѣтели. Да искатъ сви-
дѣтели истински, които се
боатъ отъ Бога и пѣматъ
нито вражда, нито тажба,
нито разпра съ тажника,
но да казватъ съ Божии
страхъ и ради неговата
правда. А числото на сви-
дѣтели да бѣде 11 най-
много; по малки тажби до
7, а най-малко 3-ма. Сѣд-
ната има власть да иска отъ
свидѣтели кметва или да го
наказва съ продажба, ако
го разбере, че лже. Не
трѣбва въ никога тажба да
се приема за свидѣтель ли-
цето, което нѣкога е лгалъ,
прѣстапвало божии законъ
или е имало житие скот-
ско, или най подиръ
(тукъ слѣдва фраза, сми-
сълътъ на на която немо-
жахме да разберемъ, нито
по кратката, нито по ши-
роката редакция на памет-
ника.)

7-а. За свидѣтели.

Прѣди всичко въ всѣма
разпра князѣтъ и сѣдната
сѣ дължни съ асѣмъ вы-
шмане и тѣрпѣние да пра-
вятъ надирване и да не
сѣдѣтъ безъ свидѣтели, по-
да изискватъ свидѣтели пра-
ви, които се боатъ отъ Бога,
познати (нарочити), нѣмачи
никаква вражда, нито лу-
кавство, нито умраза, нито
тажба, нито разпра съ то-
гова, за когото показватъ;
но (се ржководитъ) отъ
Божии страхъ и отъ пра-
вдата му.

А броятъ на свидѣтели.
да е единнасть, и най-
много до тоа брой. — А въ
малкѣтъ прѣприри отъ 7 до
3, и най-малко до тоа брой.

Сѣдната има власть да
прѣдупрѣдва свидѣтели,
когато ще показватъ за нѣ-
кого, и да нѣтъ напомятъ,
че ако нѣкога се намѣри да
сѣ лгалъ (тѣмъ тѣрпѣстои),
или кметва, или продажба,
или сѣщото наказание.

Не трѣба да се приематъ
за свидѣтели ни въ една
разпра тѣмъ, които бѣдатъ нѣ-
кого уловени въ лжа и сѣ.
прѣстапнали божии законъ,
или нмачитѣ скотски жи-
вотъ, или които сѣ нещѣи въ
разправата, неключатъ се.

й. 8. Приложнѣи дѣди
дѣю. а не въ волю родив-
шииъ. ю. послѣдѣе свѣи
очюшьсѣма аще возлюбѣтъ
понати. ю. и въсхоцѣта ро-
дѣтѣла не и да биваѣтъ
свадьба. аще ли единъ¹⁾
нерачити начнѣтъ. чтоуъ
си бѣ ствѣмъ своимъ да
дасть дѣди срапъ литроу
злата сирѣчь. .б. й.²⁾ и стѣ-
лаа. аще ли подобнѣъ жѣтъ

¹⁾ Въ ор. е „единнасть“.

²⁾ Въ ор. е и безъ знакъ, за-
щото тукъ нѣ е цифра, а съо-
дѣтелна дума.

й. 8. Когато нѣкой по-
сѣгне на момиче противъ
волята ѣ а тѣ роди, да се
забрави всичко, ако поиска
да а земе и ако се съглас-
ятъ родители ѣ да стане
свадьба. Ако ли единъ отъ
тѣхъ захване да не иска, па
е извѣстенъ съ богатството
си, да даде литра злато за
срапъ на момата или 72
стѣлени. Ако нѣма нари
да даде половина отъ нѣ-
нието си; ако ли е бѣденъ
да го бие сѣдната и да го
изпрати отъ своята областъ.

й. 8. Кога нѣкой посегне
на дѣвица още дѣствена, и
това противъ волята и на
родители ѣ, послѣ като се
помирятъ, ако той пожелае
да а вземе, и родители ѣ
се съгласятъ, да стане
свадьба. Ако ли той извѣднѣъ
земе да не рачи, тогава ако-
той е богатъ, трѣба да даде
на дѣвицата за срапъ (ос-
кѣрбение) литра злато, си-
рѣчь 72 стѣлени; ако по-
добнѣи пѣма, да даде поло-
вината отъ нмота си; ако
ли е сиромашъ, да го бие-

да дають нолъ имѣнина своего. аще ли юсть нищъ да тепеть его соудни¹⁾ земли и посылаетъ Ѡ своемъ области. повинный же юсть постоу .ѡ. лѣ. какоже ни-ху²⁾ .:.

¹⁾ Соудни е грѣшна; въ ор. е „соудни“.

²⁾ Грѣшна виѣсто ѡ, както е въ оригинала. Въ прѣвода 7 е право.

ѡ. Приложиса дѣци до ю впоустъ мѣстѣ: и оудни¹⁾ преже немогъи будетъ поможни. да продастьса. а имѣнину его дастъса дѣци .:.

¹⁾ Сигурно е погрѣшна виѣсто „нудни“, т. е. насилъ, нудено, принудително. Вж. Корич. и общ. редакциѣ, дѣто е „нудна“.

ѣ. Приложиса въздѣвшица¹⁾ прежевремене. ѡ. лѣтъ. да продастьса. съвсѣмъ имѣниемъ своимъ и Ѡдаетьса дѣци по пркъвномуу же законуу тоуж²⁾ сиворивъи. нареченъи замоужъ. вси соутъ повинныйи постоу .ѡ. лѣ. какоже преже моужатицѣ дѣла глаах-омъ .:.

¹⁾ Въ Коричалѣ виѣсто „въздѣвшица“ е „необрученный“.

²⁾ Не е тоуж а „поужо“, както е въ орг.

ѡ. Приложиса дѣци нареченъи замоужъ. аще и въволю. дѣци залѣзѣи боудеть. постъ да оурѣжетса юмоу .:.

ѣ. Кръвѣмѣсащий въ свою кръвь свадьбоу дѣють. да разоучатьса .:.

ѣ. Имѣна двѣ женѣ. да ижденеть меньшюу съ дѣтими яен. ѡтепеть. а постъ .ѡ. лѣ.

Виновни сѣ всички на постъ 7 годишнѣ, както що сме писали вече.

ѡ. 9. Когато пѣкъ нѣкой посѣгне на момиче въ пусто мѣсто и а свѣрже, гдѣто нѣма кой да помогне, да се продаде и имѣнието му да се отдаде на дѣвицата.

ѣ. 10. Ако нѣкой посѣгне на момиче прѣди 20. ѣ година, да се продаде въ всичкото си имѣние и да се прѣдаде цѣпата на дѣвицата . . . (слѣдва фраза неясна отъ самия ръкописъ). Всички сѣ виновни на постъ 7-годишнѣ, както вече сме писали.

ѡ. 11. Ако ли нѣкой посѣгне на момиче обрѣчено, згодено, па ако ще би и съ волята му, да му се отрѣже носѣтъ.

ѣ. 12. Който прави кръвосмѣшение, макаръ и да има свадьба, да се раздѣлятъ.

ѣ. 13. Който има двѣ жени да изпѣди по-малката съ дѣцата ѣ и да се бие (т. е. да бѣде битъ); а на постъ да се подложи 7 годишнѣ.

сѣдѣята на мѣстото и да го изгонѣ отъ своята область. Да се подложи и на постъ 7 години, както писахмѣ.

ѡ. 9. Който посегне на дѣвица още дѣвственна въ пусто мѣсто и насилъствено, дѣто нѣма кой да ѣ помогне, да се продаде а имотъи му да се даде на дѣвицата.

ѣ. 10. Който посегне на дѣвствуваща още (негодена) прѣди 20-та ѣ година той, да се продаде съ всичкия си имотъ и да се даде на дѣвицата; сѣщо и ако нѣкой сторѣ подобното и на годената. А по черковния законъ всички се подлагать на постъ 7 години, както казахмѣ по-прѣди за случай съ мажетницата.

ѡ. 11. Който посегне на згодена дѣвица, и съ нейна воля да е извършилъ това, да му се отрѣже носѣтъ.

ѣ. 12. Който извършатъ бракъ при кръвосмѣстѣлство да се разлѣчатъ.

ѣ. 13. Който има двѣ жени, да напусне по-сѣтнѣшната съ дѣцата ѣ, и да се бие. А постъ 7 години.

д. Въжгагаи чюжъ лѣсъ.
жсѣкы дрова ѿ него, воуоу-
тоубяноу повинѣтъ иѣ .:.

д. 14. Който запали чу-
жда гора и сѣче отъ немъ
дѣрва, виновенъ е двойно.

д. 14. Който запали чу-
жда гора и сѣче дѣрва отъ
нея, виновенъ е за двойно
обещетение.

ѿ. Иже за кетеры вра-
жды. ли разграбление дѣ-
ла имѣния. огнемъ въж-
гають храмы. аще въ градѣ.
да огнемъ съжгають ѿ. аще
ли въ всили въ селѣ. ме-
чемъ да оусѣкають ѿ. а по
црѣвному закону ви о.
ѿ. 17. предаются нахо
вражебникъ есть. ащеи кто
стыблине или търние хотя
пожеши на своени нивѣ въз-
гнѣтитъ огнь. тъже огнь
прошѣдъ. възжеть чюжоу¹⁾
нивоу ли чюжъ виноградъ.
достойтъ соудити и испи-
тати да аще невѣдѣнные
или въ млть възгнѣтишо
огнь се боудеть бесѣщеты
сѣгорѣвшаго²⁾ да творити.
любо-въ вѣтрень днѣ. въз-
гнѣтитъ боудеть огнь. ли
несохранилъ рекъ. не про-
идеть огнь. ли обѣннѣвса.
боудеть. или немоглъ. аще
ли схранилъ боудеть все.
напрасно же буря напа-
деть. и сегодѣла проидеть
огнь далече. неосудитсѣ.
аще ѿтоучъ зажагаются
храмъ чин. и пожжеть ке-
теро что ѿсвоего кемоу
храма. и проидеть огнь. и
прочее пожжеть окрѣ-
ныхъ своихъ кемоу соуздѣ
храмы нахо внезапноу быв-
шо пожженню томоу не
ѿсоуждаются .:.)

¹⁾ Въ ор. е „чюжоу“.

²⁾ Въ ор. е „сѣгорѣвшаго“.

³⁾ Въ ор. е „оусоуждаются“.

ѿ. Никыиже прибѣга-
щаго въ црѣвъ ноужен. нѣ
вещъ прибѣгый навлають
монови. и виноу ѿ него сто-
реноу. да приимлетъ нахо
бубѣта¹⁾ нахо да позакону
изшищется ѿ испитаетсѣ

¹⁾ Явно е, че „бубѣта“ е грѣ-
шца на прѣписвача въето „бубѣ-
та“. Това се доказва и отъ срав-
неніята съ Корн. и общ. ред.

ѿ. 15. Който за нѣкоя
вражда или съ цѣлъ да о-
граби имѣнието, запали съ
огнь жилищата, ако е въ
града, да го изгорятъ самаго,
ако ли пѣкъ въ селата —
да бѣде съ мечъ посѣченъ.
А пѣкъ по црковния за-
конъ да се отдаде на постъ
12 години като враждебникъ.

Ако нѣкой, като иска да
запали стѣбла или трѣве
на своята нива, запали о-
гнь, който прѣмине и за-
пали чужда нива или чужди
лозя, трѣбва садната да
изпита, та ако е направилъ
това отъ незнание или мла-
достъ (млть) да възнагради
потърпѣлиа за загубитѣ.
Ако ли е никлазъ въ вѣ-
тровитъ день огнь и не е
пазилъ, като си мисли, че
нѣма огньтъ да се рас-
пространи, или пѣкъ се е
погнѣнилъ, или всичко е
запазилъ, но бурята е до-
шла отведнажъ, та и о-
гньтъ отиде на далече, да не
се осажда.

Ако пѣкъ отъ облакъ се
запали нѣкоя къща и за-
пали нѣщо друго и се раз-
пространи огнь и запали
околнитѣ сгради внезапно,
пакъ да се не осажда.

ѿ. 16. Никой избѣгналъ
въ црква, да не се изваж-
да на сила, но като разка-
же на свѣщенника защо е
избѣгалъ и своята вина, да
се вземе като общание,
както и да се изпита оби-
дата му и да се иска нака-
занието. Ако ли нѣкой се
осмѣли да го извлече на
сила, който и да бѣде, да

ѿ. 15. Който поради нѣ-
коя вражда, или за разгра-
бене на имотъ, запали нѣ-
коя къща, ако е въ градъ,
да го изгорятъ на огнь,
ако е въ паланка или въ
село, — съ мечъ да се по-
сѣче, а по црковния за-
конъ да се подложи на постъ
12 години като прѣстѣп-
никъ.

Ако ли нѣкой, като иска
да запали стѣбла или трѣ-
ве на нивата си, наклажда
огнь, а огньтъ като прѣ-
мине, изгори чужда нива
или чуждо лозе, трѣба да
се садни и издири. Ако е
становало по невѣдѣние или
малолѣтство, който е на-
клялъ огня, трѣба да обез-
щети изгорѣлиа. Ако ли въ
вѣтровитъ день накладе (нѣ-
кой) огнь и не го пазилъ,
като си казва, че огньтъ
не ще прѣмине другадѣ, или
пѣкъ по лѣностъ, или че не
можелъ, ако и да запазва
всичко, а веднага буря връх-
лѣти и отъ това огньтъ
прѣмине надалечъ, такъвъ
не се садни.

Ако отъ облакъ се под-
пали къщата на нѣкого и
изгори нѣщо отъ тоя домъ
и отъ тамъ огньтъ прѣ-
мине и изгори домоветѣ и
на другитѣ му околни съ-
сѣди, тоя (нѣкой) да не се
осажда, защото пожарътъ е
становалъ неочаквано.

ѿ. 16. Никой не бива на-
сильствено (да изкара) изъ
црква тогова, който е въ
нея прибѣгналъ. Но при-
бѣгналиа открива работата
на пона и винаа, извер-
жена отъ него, когото по-
пѣтъ приежа като въ убѣ-
жище за да се издири по
закону и да се изпита не-
говата обвинение.

ѣн. Влязан въ ѿтаръ. въ дѣле ли въ ноцѣ. и итеро Ѣ стѣхъ съсоудъ. ли пѣртъ. ли всаконя вещи възметъ. да продастѣся. а иже въ ѿбудоу ѿтара Ѣ прѣве възметъ что. да тенетѣся. и острижеться. по земли посилаетѣся наконечѣ стнѣхъ :··

ѣд. Иже свободоу ѿузрадетъ и продають ли поработить. да поработитѣся. нако же и ѿнъ свободоу поработивъ. нъ тоуже работоу да вѣстоупать :··

ѣ. Присноублава чужего раба и крѣпа его. и не лавъ твора повиннѣхъ кестъ того своего гнѣбу. пристронти другоаго такоаго раба. дати цѣноу его :··

Прималъ женоу :··

80-а. Неразлучноу Ѣ бѣ малъ женомъ житие творащо. спѣсоу нашемоу Ъгоу Гоу. премоудрости ѿучитъ и ѣ. тѣ бо бытине несоуща чѣйка створъ. не такоже прѣстъ възметъ Ѣ земли сѣзде женоу. а могъѣи. нъ Ѣ моужа¹⁾ възметъ сѣздаю.²⁾ да слышѣшися въ премоудростѣ. единою и³⁾ плѣти въ двѣ лица взаконои⁴⁾ свѣрстѣ неразлучноу. тѣмъже и жена начѣнъши. горкомуу въ коусоу илавше моужевн горкаго того же въкоуса.⁵⁾ Ѣлѣсти неприазнины. бѣ на заповѣди престоуплениемъ сподружнѣмъ⁶⁾ створѣше женоу⁷⁾ разлучнѣхъ за грѣхотъ стѣ раимазадѣ съчтаниа неразлучоуа :··

Семоуже ѿуже навленоу. пакъ Ѣ еу алиста ѿутвър-

ѣн. 28. Който влиза въ ѿтаръ денѣ или ноцѣ и взема нѣщо отъ светитѣхъ сѣжди или коние или друго нѣщо, да се продаде. Ако ли вземе нѣщо възъ отъ ѿлтарѣ, но въ церквѣ, да се бие, и като се остриже, да се прати по земѣа (страната) като нечестивъ.

ѣд. 29. Който пороби нѣкого и го продаде, да се пороби и той и да се отдаде въ сѣщата работа.

ѣ. 30. Който присвои чужди робъ и го прикрива, повиненъ е да възмеади говодара на тоя робъ, като му пристрой такъвъ сѣщо робъ или да даде цѣната му.

80-а. За жененитѣ.

Съпружескиятъ животъ е сѣздаденъ отъ Бога неразлучно; както ни учи и прѣмъдростъта на Спаса нашъ, Бога и Господа, който, кога сѣздаде несмѣстивенното битие на човѣка, не взе тѣй сѣщо прѣстъ отъ земѣа, за да сѣздаде жената, а можеше да го направи, но като взе отъ мѣжа, сѣздаде я, за да си приличать въ прѣмъдростъта и да бѣдѣтъ една плѣтъ въ двѣ лица, та да се узакони между тѣхъ и свѣрска неразлична. Тѣй сѣщо и жената, като вкуси отъ горчивина вкуса, излѣгана, даде и на мѣжа отъ сѣщия вкусъ, та задружно прѣстѣпиха божата заповѣдъ. Така...

Това се знае вече отъ закона, па и отъ евангелието се потвърдава, когато фарисентѣ попитаха Христа Бога нашего, дали трѣбва за всѣки грѣхъ да се излѣжда жената. Отговори имъ Исусъ: „което Богъ

ѣн. 28. Който се вмѣкне въ ѿтаръ денѣ или ноцѣ и вземе нѣкъо отъ светитѣхъ сѣдове, или одежди или какъва да е вещь, да се продаде. Ако вземе нѣщо възъ отъ ѿлтарѣ на церквѣа, да се бие и остриже и да се развѣжда низъ земѣа, като нечестивъ.

ѣд. 29. Който открадне свободенъ човѣкъ и го продаде или пороби, да се обърне на робъ, както е поробилъ свободния и въ сѣщото робство да се постави.

ѣ. 30. Който присвои чужди робъ, скрие го и не го пуща на лавъ, виновенъ е прѣдъ господарѣа да му пристрой други такъвъ робъ, или да му даде цѣната.

За съпрузитѣ.

80-а. Отъ Бога е направлено, животътъ на съпрузитѣ да бѣде неразлученъ. Прѣмъдростъта на Спаса нашъ Бога Господа ни учи, че отъ какъкъ отъ нищо сътвори битието на човѣка, (Богъ) не взе отъ земѣа прѣстъ да сѣздаде жената, а можеше, но взе отъ мѣжа ребро и я сѣздаде за да се уподобитъ въ прѣмъдростъта, като една плѣтъ въ двѣ лица, той узакони и неразлучната имъ връзка. Послѣ жената, като опита горчивия плодъ (вкусъ), даде и на мѣжа си сѣщия той горчивъ плодъ, поради дяволската лѣсть. Тѣ дружно нарушиха божията заповѣдъ, но за грѣха жената се наказа, а съпружеството не се разтѣргна.

Това като бѣ ясно, пакъ се утвърдава и отъ евангелиста. Во вртѣме, когато фарисентѣ попитаха Христа Бога нашего, трѣба ли за всѣки грѣхъ да се разлуча нѣкой съ жена си, Исусъ отговори: „което Богъ съдѣни, човѣкъ да не разлѣ-

¹⁾ Въ ор. има думата „ребро“, прѣсѣчено отъ г. д.

²⁾ Въ сѣздаю „и“ е отхѣлено въ оригинала.

³⁾ Единою и въ оригинала е съединено така: „единою“.

⁴⁾ Думата „въкоуса“ въ орг. е „вкусъ“.

⁵⁾ Въ ор. е „сподружнѣмъ“.

⁶⁾ Въ ор. е „женоу“.

жшеса. въ время югда въпросиша фарисѣи х҃а бынашего. аще достоинъ на всѣхъ грѣхъ ѿ поущати женоу свою. ѿвѣща г҃съ. наже бѣ съведе чл҃вкъ да не разлючатъ. развѣ словесе любодѣянина. послѣдующе же мы. како прасили оучени хѹ бѹ. несмѣемъ много законити. нѣ зане ѿ неприязни ненавидѣние въпадаетъ. межю малъ женона клеветъ дѣла. ли плѣтскы. ли инона злобы дѣла .:.

Тѣмъ же въ число нарицающе законѣмъ вещи нхѣ же дѣла разлючатъса малъ жена. разлючатъса моужъ ѿ жены своена за таковѣи грѣхъ. наже обличитъса проказоу коу дѣлющи. животу его. ли нныкына злобынѣ моужоу очищшию. не исповѣсть немому. наже въ недоугъ въпроказѣнъ¹⁾ впадетъ .:.

Паки же разлючатъса жена отъ моужа своего. аще коую проказоу творилъ боудетъ ней. ли много чина не исповѣсть ей. и аще въ проказѣнъ недугъ впадетъ. и аще кетеро что ѿ него ключитъса прешествина възмоу нзю впадетъ. се же все достоинъ имъ спослоухы испитати и соудитиамъ. наже писахомъ. всюдѣвелимъ вса. беднииницѣ людскына. въ великын съсоудъ би и имать осоужати. да сего дѣла недостонъ обноватиса²⁾ никогже. нѣ вса по вса дѣи въ би и законъ наставлати. оуповающи на х҃а би въ вселенскый соудъ блаженъ г҃а оуслышати. градѣте бл҃гныи раби вѣрнии. въ мнозѣ васъ оустрою. вѣннѣте врадость г҃а ба вашего. веселитесѣ съ анг҃лы въ вѣкы вѣкомъ ам .:.

сѣдини, човѣкъ да не разлуча, освѣнѣ поради любодѣяние.“ И ний като истински ученици Христови, не смѣемъ друго да узаконимъ.

Така че въ числото на причинитѣ, по които се разлучватъ съпрузитѣ, имаме: раздѣла се мѣжъ отъ жената, ако се открие, че върши нѣкои лоши работи и злоби на мѣжа си и не му искаже, или ако падне въ недѣгъ прокаженъ.

Сѣщо така се раздѣла жена отъ мѣжа си, ако ли е направилъ нѣкоя „проказа“, или ако вѣщо зло усѣща, безъ да я прѣдупрѣди, или ако падне самъ въ недѣгъ прокаженъ. И ако вѣщо се случи да падне въ зла стомашна болѣстъ. Всичко това трѣбва сѣдината да изпитва чрѣзъ свидѣтели, както и сме писали. Навредъ казваме, че всички безчинници човѣшки, ще има да бѣдѣтъ сѣдени отъ великия Божий сѣдъ.

Та за това и не си чини да се обвиняваме и оплакваме отъ когото и да било, но всички и всѣкъ день да наставляваме въ закона Божии, като се уповаваме на Бога. А въ вселенския сѣдъ блаженни сѣ, които чуютъ думитѣ на Господа: „вѣзѣте, благословени и вѣрни раби, добръ ще ви устрою, вѣзѣте въ радостѣта на вашия Господъ и Богъ, да се веселите съ ангелитѣ въ вѣки вѣковъ аминъ“.

ча, освѣнѣ поради любодѣяние“. Ние, като слѣдваме това, като вѣрни (присни) ученици Христу Богу, за друго не смѣемъ да узаконяваме; но защото злото (дѣволѣтъ) докарва ненавистъ, обвинения между съпрузи или плѣтски и други пороци;

За това въ броя на причинитѣ, посочени отъ закона за разлучваню на съпрузитѣ, сѣ: разлучва се мѣжъ отъ жена си за таковѣи грѣхъ, ако се узнае, че тя върши нѣкоя проказа (депра) за живота му или други пакости, а мѣжъ като узнае, тя не му се изповѣда и той падне въ недѣга на проказата.

Сѣщо се разлучва жена отъ мѣжа си, ако пѣкъ той ѣ върши нѣкоя проказа или, друго като чѹе, не ѣ обади, и ако падне въ проказѣнъ недѣгъ, и ако се случи прѣдварително да падне въ шуга (краса).

Всичко това трѣбва сѣдината да изпита съ свидѣтели, както писаме. Навсѣдѣ все така се повелива и всички човѣшки безчинници ще се осѣдѣтъ на великия сѣдъ божи.

За това не трѣбва да се смущава никой, а всички въ всички дни по божия законъ да се поставятъ, като уповаватъ на Христа Бога въ вселенския сѣдъ да чуютъ блаженъ Господа: „елате благословени раби вѣрни добръ васъ ще ви наредѣ, вѣзѣте въ радостѣта на Господа Бога Вашего, като се веселите съ ангелитѣ во вѣки вѣковъ. Аминъ.“

¹⁾ Въ гр. е „проказанъ“.

²⁾ Въ оригинала е „недостонъ обличитиатиса“.

VI.

Слѣдъ горното съпоставяние на текста на „З. С. Л.“ съ прѣвода на г. Д. и съ нашия, и слѣдъ направенитѣ по-прѣди бѣлѣжки, не може да не се види най-нагледно, че трудътъ на г. Данаилова е билъ издаденъ много прибрзано, приготвенъ доста небрѣжно и че се е искало голѣма доза отъ смѣлостъ за да го изнесе въ този му видъ прѣдъ свѣта. Само желанието да даде „едно ново явление въ литературата ни“ (стр. 55) може да оправдае авторътъ, който става толкова повече извиняемъ, като самъ признава „слабитѣ страни“ и „грѣшки“ на труда си. За учена работа отъ характера на тая въ която се разглежда „З. С. Л.“ въ всѣхъ случаи се изискваше повече трудъ, вѣщина и обработка.

Не се спираме туку върху догматичнитѣ заключения, които би могли да се извадятъ отъ наредбитѣ на „Законъ Соудный Людѣмъ.“ Ще споменемъ прѣди да свършимъ, че тая страна на разглеждания паметникъ би трѣбало да става въ свръзка съ текста на обширната редакция. И това споредъ насъ е важенъ недостатѣкъ въ разглеждания по-горѣ трудъ на г. Данаилова. Безъ това винаги ще имаме едно непълно прѣдставление за старото писано българско право, щомъ се приеме, че такова е прѣдставяно отъ „Законъ Соудный“. Ако изслѣдователи като Хубе и други сѣ били принудени въ най-краткитѣ си бѣлѣжки да дирятъ други писани закони, що сѣ допълняли старото българско право, още повече това би трѣбало да се направи въ една специална студия. Сѣщо така е много добръ, да се подложи на обстоятеленъ прѣгледъ най-сѣществениятъ, споредъ насъ, въпросъ: *законодателенъ актъ, или частна компилация*, единъ видъ „нарѣчникъ“ (прохиронъ) е „Законъ Соудный Людѣмъ“ и до колко той е билъ прилаганъ на практикѣа отъ духовни и свѣтски сѣдци. И двата тия важни въпроса оставатъ незасегнати, непоѣтнати и слѣдъ труда на г. Данаилова.

Изучаването на старитѣ ни писмени правни паметници е отъ твърдѣ голѣма важность не само за юриста, но и за историка на старо-българскитѣ учреждения и култура. Това изучаване трѣба да обърне повече отколкото до сега вниманието на нашитѣ историко-филолози. За събираньето, прѣвежданьето на тия драгоценни паметници трѣбало би да се залови нѣкое учено дружество и за сега ние не виждаме друго, освѣнъ книжовното. Прѣвода на такива старо-български актове е желателно да правятъ нѣколко вѣщи филолози и юристи и да провѣрѣватъ наедно своята работа.

Особно за „Законъ Соудный“ нашето мнѣние е, че той ако и да е най-великата гордость на най-старото българско право, ако и да е дори и най-първиятъ славѣнски правни актъ, за сега още не може да се каже, че той е ималъ законодателенъ характеръ, нито че е билъ тъй разпространенъ и употрѣбянъ, както напримѣръ „Русская Правда“ въ Русия или дори законникътъ на Стефана Душанъ. Тая страна на въпроса заслужава най-пълно историческо-правно изучаване. Никой до сега не се е занимавалъ съ едно прилично, колко-годѣ обстоятелно изучаване на прѣдмета. Все така е важенъ въпросътъ за едно изучаване на обширната редакция на „Законъ Соудный“ или, което е все сѣщото, за изучаване въпроса,

кои други писани закони (отъ Кормчаята или другадѣ) сж могли да бждатъ въ сила — въ старото българско царство — до паданъето подъ турското иго. Та и г. Данаиловъ съ своята „историко-догматична студия“ не разрѣшава недоумѣнията и най-сжщественитѣ въпроси, които се налагатъ, при критическото изучаване на „З. С. Людмъ“.

Най-сетнѣ, важно е освѣтъ сравнителното изучаване текстоветѣ на нашитѣ исторически паметници (хрисовули, договори, надписи), съ другитѣ славянски отъ сжщия родъ, още и съпоставението на юридическитѣ ни обичаи съ тия писани паметници, въпросъ, който само зачеквамъ въ моя очеркъ по „Народното обичайно право“.)

С. С. Бобчевъ.

Трѣба ли да жалимъ за тия, които паднатъ въ бой за свобода,
или трѣба пѣсни да пѣемъ за тѣхъ?

Тозъ който падне въ бой за свобода
Той не умира, не го жалѣтъ;
Земя и небо, звѣръ и природа,
И пѣвци пѣсни за него пѣятъ.

Стана вече нѣколко пжти срѣщамъ да се цитира горниятъ куплетъ отъ стихотворението на Ботьова, и то отъ най-виднитѣ наши книжовници, въ твърдѣ изопачена форма, което дава съвсѣмъ другъ смисълъ на стихотворението отъ оня, който е мислил поетътъ. Неправилното цитиране на горния куплетъ, по всѣка вѣроятностъ, е произлизало отъ това, дѣто издателятъ на Ботьовитѣ творения, като не е ималъ оригинала на поета, или като не го е разбиралъ добрѣ, далъ произволна пунктуация на стихотворението и така му е побъркалъ смисъла. Писателитѣ като се придържатъ о пунктуацията на издателя, може би несъзнателно прѣписватъ куплета и така го прѣдаватъ въ изопачена форма и смисълъ на читателитѣ. Обаче, чини ми се, че тая погрѣшка трѣба да се поправи, защото нелѣпо е да не разбираме такива цѣнни нѣща въ нашата книжнина, каквито сж творенията на Ботьова.

Нашитѣ писатели, като цитиратъ куплета, който е туренъ на чело на тая статия, обикновено го прѣдаватъ така:

Тозъ който падне въ бой за свобода,
Той не умира; *него* жалѣтъ
Земя и небо, звѣръ и природа,
И пѣвци пѣсни за него пѣятъ.

Отъ така прѣдставения куплетъ излиза, че „*тозъ който падне въ бой за свобода*“, при всичко че „*не умира*“, пакъ нечувствителни прѣдмети, като: *земя, небо, звѣръ и природа* били го „*жалѣли*“, т. е. скърбѣли, плачели и въздишали за него, и отведнажъ пакъ чувствителнитѣ живи пѣвци — „*тѣсни тѣли за него!*“ Да се дава таква тълкувание на тоя куплетъ значило би да не разбираме поета, и да изнасяме

¹⁾ Тоя очеркъ ще се появи въ „Българско отечество“.

българската рѣчь и понятия.¹⁾ Поетътъ не е искалъ да каже, че *тозъ който падне въ бой за свобода*, трѣба да го оплакваме като бабички; наопаки, той е мислилъ и разбиралъ, че падналиятъ въ бой за свобода не е умрѣлъ, „той не умира“, и за това нѣма смисълъ да жалимъ за него и да го оплакваме, когато и земята, и небото, и звѣръ, и природа, и пѣвци пѣсни за него пѣятъ. И защо да жалимъ за тогова, който е получилъ най-голѣмата награда, която единъ смъртенъ може да добие — безсмъртието?

Всичката тая галиматия е произлѣзла отъ това, дѣто издателятъ на Ботьовитѣ творения, при прѣписванието стихотворението, а може би и самия словослагателъ, не е раздѣлилъ въ втория редъ на куплета отрицателната частица „не“ отъ личната замѣнница „го“ в. п., а ги е слѣлъ въ едно и станало „него“, което е смутило прѣписвача и го е завело до нелогичното заключение, че *тозъ който падне въ бой за свобода*, хемъ не умира, хемъ го жалѣятъ — земя и небо, звѣръ и природа — хемъ пѣкъ пѣвцитѣ, въ противувѣсъ на скръбъта на цѣлата природа, пѣсни пѣли за него! Точката съ запетая слѣдъ изречението „той не умира“ е излишна. А изречението „не го жалѣятъ“ е просто едно пояснително прѣдложение, вмѣтнато, което трѣба да се отдѣли съ запетая отъ главното и тогава стихътъ и смисълътъ си дохождатъ въ нормалното положение. Дори изречението „не го жалѣятъ“ може съвсѣмъ да се изфърли, ако се не поврѣжда ритмата, безъ да се поврѣди главната мисль.

А че поетътъ не е мислилъ, че трѣба да плачемъ за тоя, който падне въ бой за свобода, се разбира отъ самото начало на сжщото стихотворение, което е посветено на Х. Димитра, и което захваща съ думитѣ: „*живъ е той, живъ е, тамъ на Балкана!*“ То се вижда, че поетътъ е възпѣвалъ единъ живъ човѣкъ, или единъ, който се е обезсмъртилъ чрѣзъ славния си подвигъ — да умре за свободата на отечеството си. А за тия, които сж живи, които сж се обезсмъртили, нашитѣ жалби и съззи сж излишни; наопаки, ние трѣба да имъ завиждаме. При загинванъето на единъ юнакъ характернитѣ хора, юнацитѣ, не само не плачатъ, но черпятъ, отъ безсмъртието на юнака, нови сили за борба противъ тиранитѣ. За това и ние по инстинктъ всѣка година ходимъ съ тържество на Бузлуджа, Веслецъ и Козлодуй, не да хленчемъ тамъ, но да черпимъ нови сили отъ гробоветѣ на ония, които сж паднали въ бой за свобода, а разбира се и да си попѣмъ и понинемъ.

За доказателство, че за падналитѣ въ бой за свобода не само юнацитѣ не трѣба да плачатъ, но дори и майкитѣ, на които синоветѣ сж паднали, трѣба да се радватъ, ни иде на помощъ и нашиятъ народенъ

¹⁾ Свойството на нашия езикъ изисква, личната замѣнница *го* в. п. въ положителната форма на глаголитѣ да стои слѣдъ глагола, като: жалатъ *го*, обичатъ *го*, мразятъ *го*; а въ отрицателната форма — прѣди глагола, като: не *го* жалатъ, не *го* обичатъ, не *го* мразятъ и пр. А когато има нужда да се обърне особено внимание върху замѣнницата, само тогава тя се туря прѣди глагола, но въ удвоена форма, като: него *го* жалатъ, него *го* обичатъ, него *го* мразятъ. Поне такова е свойството на нарѣчието, на което е писалъ покойниятъ Ботьовъ. И ако изречението „него жалѣятъ“ бѣше прѣдставено въ удвоена форма, т. е. въ форма „него *го* жалатъ“, тогава въпросътъ самъ отъ себе си се разрѣшава безъ всѣкакви коментари.

поетъ г. Ив. Вазовъ, който въ една пѣсенъ, посветена на майка му, казва слѣдното:

Мамо! Когато часътъ удари,
И прѣдъ тебе смъртъта ме свари,
И на рацѣ ти блѣденъ истинна,
Не дѣй да плачешъ . . . Не дѣй промѣня! . . .
Но катъ за мене камбанъ заблъска,
Нека гласътъ му драгостъ да прѣска;
Некъ ви се чини не звѣнъ къмъ гробътъ,
Но звѣнъ за моля, за радостчица;
Звѣнъ отъ окова, що хвърля робътъ,
Като оставя тъмна тъмница.

Прѣдъ видъ на понятието на нашия народъ, че тия, които се жертвуватъ за общото благо, или за вѣра, сж сяръхестествени сжщества и безсмъртни, народното творчество е създадо легендата за безсмъртието на Крали-Марка, като вѣрва, че той не е умрѣлъ, и че тамъ нѣйдѣ, на Иринъ-Пиринъ планина, си почива, спи, и чака кога народната неволя ще го повика пакъ за да развърти изново тежкия си боздуганъ. Въ лицето на Крали-Марко народътъ е увѣковчилъ спомена на всички народни витези, които той брои за безсмъртни, не съ ржкотворни паметници, но имъ е запазилъ мѣсто и споменъ въ живата си фантазия, който прѣдава изъ родъ въ родъ, отъ поясъ на поясъ. Сжщото понятие има той и за ония, които умиратъ за вѣра. За тѣхъ народътъ вѣрва, че се *посветяватъ* и отиватъ право въ рай, слѣдователно — безсмъртни сж. Прѣдполагамъ, че идеята на Ботьова за стихотворението „живъ е той, живъ е“ е заета отъ легендата за Крали-Марка.

Черногорцитѣ, които сж едно витезско славѣнско племе, иматъ най-опрѣдѣлени понятия за ония, които паднатъ въ бой за „кръстъ честни и свобода златна“. Тѣ *желятъ* тогова, който умре на леглото си отъ обикновена смъртъ, а *славятъ* и *възпѣватъ* оногова, който умре на бойното поле, слѣдъ като е свалилъ десетина душмански глави. Тѣхниятъ владѣтель и владика, покойниятъ поетъ Петъръ Петровичъ Нѣгошъ, въ своята безсмъртна поема „Горски Вѣнецъ“, казва за тия, които сж загинали за „кръстъ честни и свобода златна“ така:

Блазъ томузъ, кой вѣчно живѣе.
Той ще знае защо се е родилъ.
Вѣченъ мракъ е и свѣтлина вѣчна,
Ни гаснѣе, ни топлѣкъ си губи.

А то значи, че тоя, който за свободата на отечеството си загина, т. е. който падне въ черния гробъ, въ вѣчния мракъ, отъ друга страна вѣчно ще сияе и ще съгрѣва сърцата на младото поколѣние, за да знае какъ се родъ и отечество брани.

И на друго мѣсто:

Вий юнаци, родени за пѣсни,
Самовили ще се надпрѣварятъ,
Главѣтъ ви с' вѣнци да вѣнчаватъ,
Дѣлата ви ще учатъ пѣвеца

За безсмъртностъ какъ трѣба да пѣе.

Безъ разпятие нѣма възкрѣсене —
Славно мрете, когато е нужно.

Отъ изложеното мисля, че доста става ясно, какво е мислилъ нашиятъ поетъ Ботьовъ, когато е писалъ стихотворението си, посветено на безсмъртния юнакъ х. Димитра. Споредъ мене, той е мислилъ, че „тозъ който падне въ бой за свобода“ той „не умира“, а „като не умира“, него не го жалѣятъ; защото: земя и небо, звѣръ и природа, и пѣвци пѣсни за него пѣятъ. Поради това, когато има нужда да се цитира куплетътъ, за който тукъ стана дума, то трѣба да се цитира така:

Тозъ който падне въ бой за свобода,
Той не умира, не го жалѣятъ:
Земя и небо, звѣръ и природа,
И пѣвци пѣсни за него пѣятъ.)

II. Ивановъ.

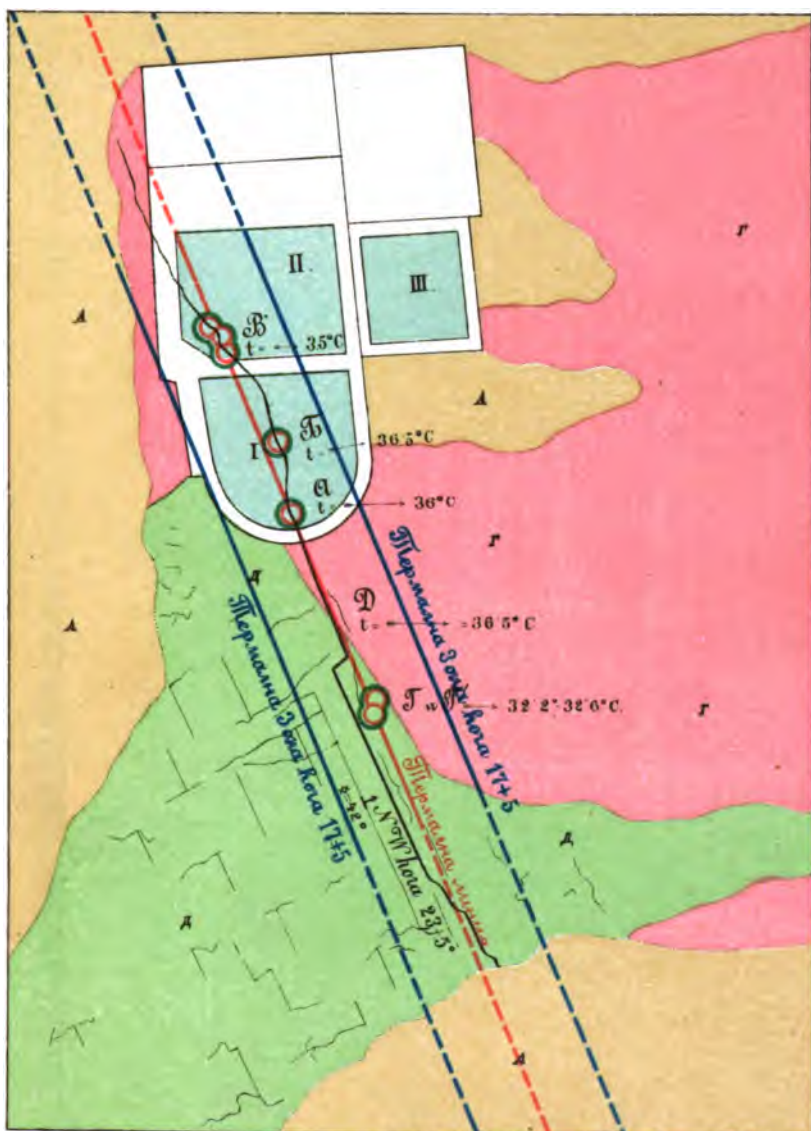
София, 20 май 1901.

¹⁾ Безсмъртнето на юнака, което г. Ивановъ взима за опора на своитѣ сѣждения, състои винаги само въвъ вѣчния споменъ за него; а споменътъ се изразява не само въ пѣсни, но и въ жалби. Тѣкмо тая двойкостъ на споменния изразъ имаме и у Ботева: който падне въ бой за свобода, той е безсмъртенъ; него жалѣятъ, него възпѣватъ вѣчно! А кои сѣ тия, които вѣчно ще жалѣятъ за загубата, ще пѣятъ за славата на юнака? То сѣ родната природа и роднитѣ пѣвци. Ако изключимъ жалбата отъ спомена за единъ погиналъ юнакъ, както иска г. Ивановъ, ние ще трѣба да отречемъ елегичния тонъ на всички наши юнашки пѣсни. Както не е убѣдително съображението на г. Иванова за вѣченъ споменъ само съ пѣсни, така не ни обвързватъ и съображенията му граматически и печатарски. Изреченията „той не умира“, „него жалѣятъ“ (по г. Иванова „не го жалѣятъ“) сѣ взаимно споредни (координувани). По схващането на г. Иванова излиза, че изречението „не го жалѣятъ“ е наравно съ „той не умира“ надредно (суперординувано) спрямо „който падне въ бой за свобода“; въ тоя случай по-естествено би било, да бѣдѣше еднакво съ прирока (сказуемото) на изречението „той не умира“ изказанъ съ непрѣходенъ глаголъ и прирокътъ на „не го жалѣятъ“ [напр. „не се жалѣе“, свр. да бѣдѣше: „койго падне въ бой за свобода, той не умира, (той) не се жалѣе“]. По схващането пъкъ, противъ което възстава г. Ивановъ, изречението „него жалѣятъ“ не се полсява наравно съ „той не умира“ чрѣзъ подредното изречение „който падне въ бой за свобода“, но наопаки самостоятелно дава оная положителна мисль, която е загатната чрѣзъ отрицателната „той не умира“. Що става съ надналия юнакъ, та не умира? Него жалѣятъ земя и небо, звѣръ и природа, за него пѣвци пѣсни пѣятъ. Тукъ жалбата на „звѣра и природата“ стои въ пълна хармония съ ония поетически образи въ сащото творение на Ботева, дѣто сѣ прѣдставени вълкътъ, какъ ближе юнаку раната, орлината, какъ му пази сѣнка, соколътъ, какъ „се грижи“ за него, мѣсецътъ и звѣздитъ, какъ замѣстятъ сѣнчения пекъ, Балканътъ, какъ пѣе хайдушка пѣсенъ, и самодивитъ, какъ лѣкуватъ болника. Тая хармония на образитѣ въ творението изчезва съвсѣмъ, ако се приеме схващането на г. Иванова. Дадемъ ли вѣра на прѣдположението му, че нѣкой грѣшенъ набиратъ или издатель турилъ „него жалѣятъ“ вмѣсто „не го жалѣятъ“, ще трѣба да благодаримъ на тоя грѣшникъ, че творението „Живъ е той, живъ е!“ е изгнано тѣй стройно по своитѣ поетически образи, а не на твореца му Ботева. Обаче и иначе това прѣдположение на г. Иванова се види невѣроятно, понеже изречението „него жалѣятъ“, което г. Ивановъ смѣта за сгрѣшено, стои така въ малката книжница „Стихотворения“ на Ботева и Стамболова (1875), издадена подъ призора на самия Ботевъ, та и въ изданieto на съчиненията на Ботева (1889) отъ З. Стояновъ, който е събиралъ тия съчинения изъ вѣстниците, дѣто ги е обнародвалъ първоначално Ботевъ.

Въпросътъ, който повдига г. Ивановъ съсъ своитѣ съображения противъ „него жалѣятъ“, е билъ вече затекванъ у насъ, и нека му помогнемъ да си получи най-правото разрѣшение.

A. T.

11
 12
 13
 14
 15
 16

Картографически Институтъ. София.

M=1:833

Периодическое издание сод. XXIII 1901

А Аллуринленъ
нянось.

Д Создать атмосферу
улыбок, радости и доброты.

Словъ порозрѣтѣ
гранитъ.

● *Торпачки извори.*

I II. III. *Стары баскити.*

— Терпачна пухлястинка.

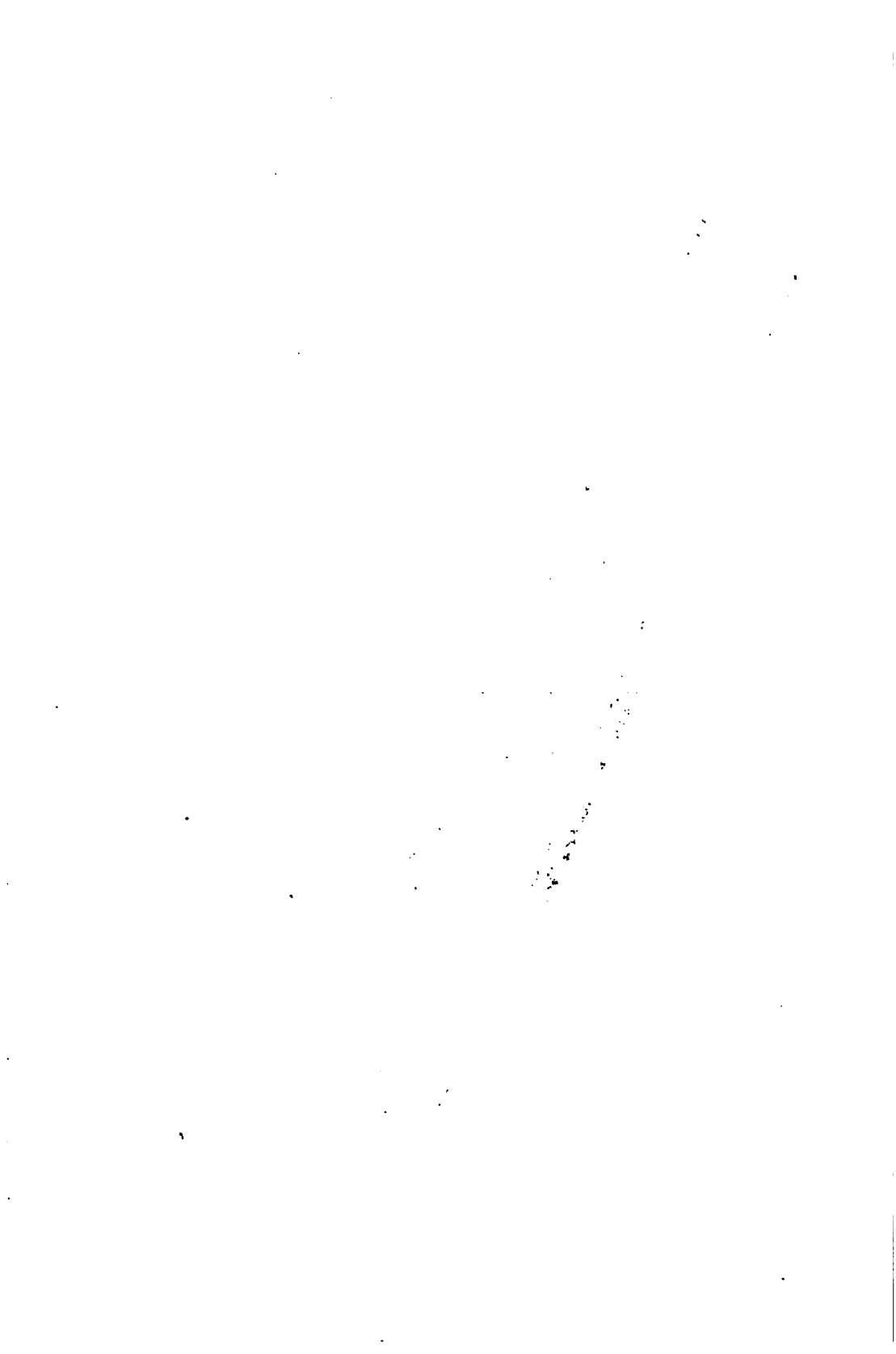
...

...

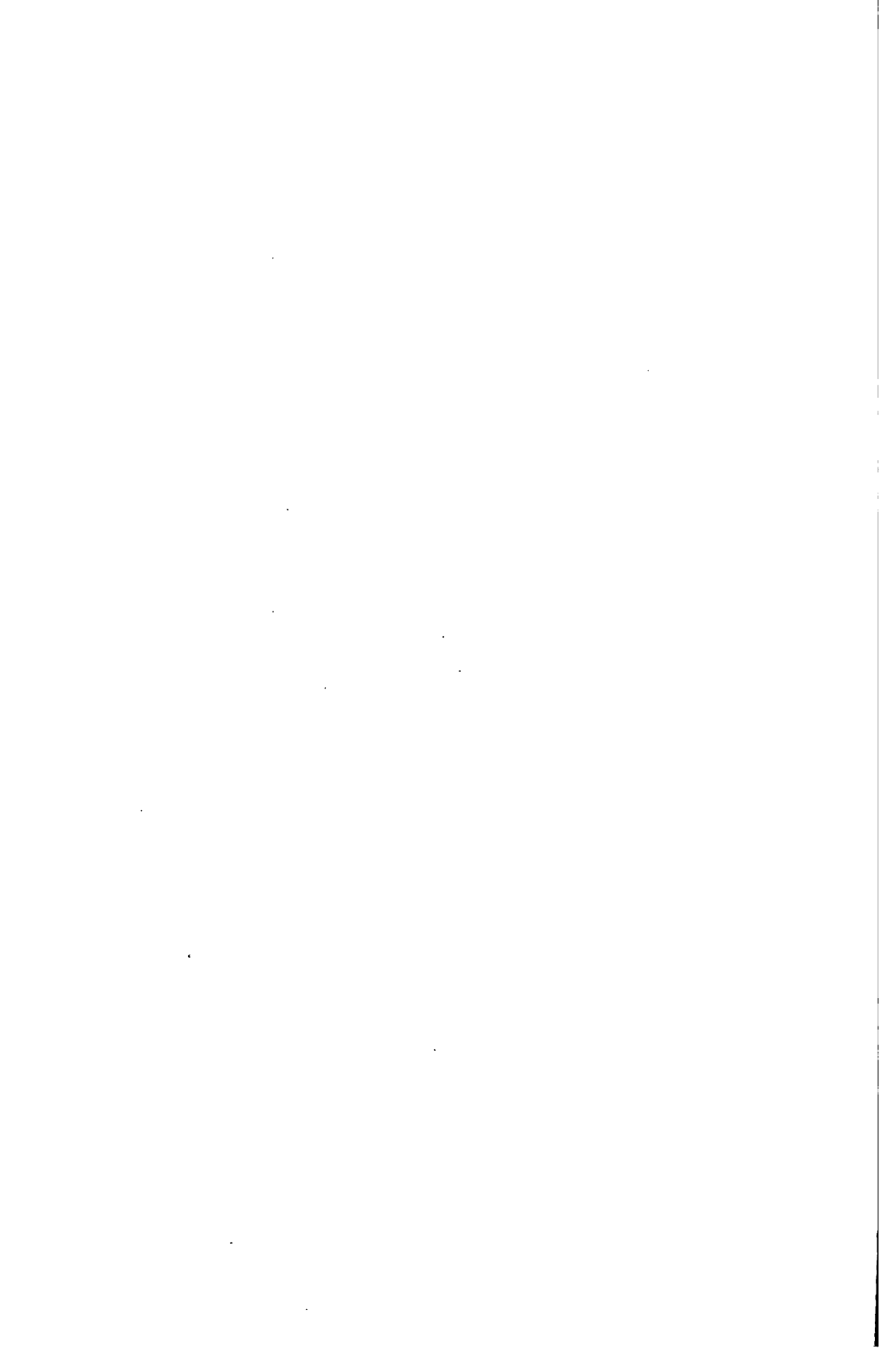

...

...

Получени сж въ даръ слѣднѣтъ книги за библиотеката на Българ. книжовно дружество:

(продължение)

Обозрѣніе преподаванія наукъ на физико-математическомъ факултетѣ Императорскаго С.-Петербургскаго Университета въ осеннемъ полугодіи 1901 года и въ весеннемъ полугодіи 1902 года. С.-Петербургъ, 1901.

Обозрѣніе преподаванія по факультету восточныхъ языковъ въ 1901—1902 учебномъ году.

Обозрѣніе преподаванія на юридическомъ факултетѣ Императорскаго С.-Петербургскаго Университета на 1901—1902 учебный годъ.

Обозрѣніе преподаванія наукъ на историко-филологическомъ факултетѣ Императорскаго С.-Петербургскаго Университета въ осеннемъ полугодіи 1901 года и весеннемъ полугодіи 1902 года.

Спространковъ, Е. Материали по исторіята на Рилския манастиръ. (Отдѣленъ отпечатъкъ изъ „Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина“, кн. XVIII). София, 1901 г.

Taschella, D. E. Une affaire Dreyfus en Bulgarie. Sophia, 1901.

Княжество България — Дирекция на Статистиката. Статистика за търговията на Княжество България съ чуждитъ държави. Движението на корабитъ и срѣднѣтъ годишни пазарни цѣни на домашнитъ животни, по-важнитъ за живѣние и надницитъ прѣзъ 1900 год. Издава Дирекцията на Статистиката. София, 1901 год. 4°. стр. 547. Ц. 11 л.

Княжество България — Дирекция на Статистиката. Движение на населението прѣзъ 1899 год. Часть II. Раждания, умирация и женидби по околии и окрѣзи. София, 1901 г. 4°. стр. 371. Ц. 5 л.

Голубинскій, Е. Исторія русской церкви. Томъ I. Періодъ первый, Кіевскій или домонгольскій. Первая половина тома. Изданіе второе, исправленное и дополненное, напечатанное Императорскимъ обществомъ исторіи и древностей російскихъ при Московскомъ Университетѣ. Москва, 1901 г. 8°. стр. 966+14. Ц. 6 руб.

Голубинскій, Е. Исторія русской церкви. Томъ II, отъ нашествія Монголовъ до митрополита Макарія включительно. Первая половина тома. Изданіе императорскаго общества исторіи и древностей російскихъ при Московскомъ Университетѣ. Москва, 1900 г. 8°. стр. 919+13.

Приложение на „Църковенъ вѣстникъ“ книжки I и II. София, 1901. 8°. стр. 162.

Приложение на „Църковенъ вѣстникъ“ книжка III. София, 1901. 8°. стр. 64.

Wimars, D-r Alojzy. Uakóba Zawiszy z Kroczowa wskroczenie prawnego procesu koronnego. 1613. Biblioteka pisarzy polskich, T. 36. Krakow, 1899. 8°. стр. 55.

Celichowski, D-r Zygmunt. Stanisława ze Szczodrkowic Rozmowa pielgrzyma z gospodarzem o niektórych ceremoniach koscielnych (1549). Biblioteka pisarzy polskich, T. 37. Krakow, 1900. 8°. стр. 78.

Szermak, D-r Wiktor. Jodoci Ludovici decii de Sigismundi regis temporibus liber. 1521. T. 39. Biblioteki pisarzy polskich. Kraków. 1901 г. 8°. стр. 145.

Szermak, D-r Wiktor. Martini Cromeri Polonia sive de situ, populis, moribus, magistratibus et Republika regni Poloniae libri duo 1578. Biblioteka pisarzy polskich, T. 40. Kraków, 1901. 8°. стр. 160.

Materyaly i prace komisji językowej akademii umiejętności w Krakowie. T. I. zeszyt 1. w Krakowie. 1901. 8°. стр. 164.

Karłowicz, Jan. Słownik gwar polskich. Tom drugi, F do K. Krakow, 1901. 8°. стр. 552.

Цоневъ, Д-ръ В. Уводъ въ исторіята на българскій езикъ. А. Прѣгледъ върху българскитъ говори. (Отдѣленъ отпечатъкъ отъ „Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина“, кн. XVIII). София, 1901. 4°. стр. 74.

Роне, генералъ-лейтенантъ. Тактика на полската артилерія за офицеритъ отъ всичкитъ родовѣ оръжия. Възъ основа на сѣществующитъ за германската артилерія постановленія. Прѣвелъ отъ второто попълнено и подобро нѣмско изданіе капитанъ Кацаровъ. Приложение на „Воен. журналъ“. София, 1901. 8°. стр. 138.

Ивановъ, Ив. Д. Женско засѣданіе. Картина изъ живота въ едно дѣйствиe. (Отпечатъкъ отъ списанието „Бълг. Сборка“, кн. VII, 1901 г.). София, 1901. 8°. стр. 26.

Съдържание.

	Стр.
I. Геоложкото устройство на мѣстността около Вършецъ и топиката на вършечкитѣ топли извори. Отъ <i>Д. Ванковъ</i> .	421
II. Материяли по флората на Вършецъ и околноститѣ. Отъ <i>А. Тошевъ</i>	464
III. Прѣгледъ на поетическата творба на Вазова. VIII—X. Отъ <i>А. Теодоровъ</i>	496
IV. Българо-гръцката църковна разпря. IX (край). Отъ <i>Т. Ст. Бурмовъ</i>	517
V. Вѣсти и оцѣнки: Единъ паметникъ на старото българско право („Законъ соудный людѣмъ“ отъ <i>Георги Т. Данаиловъ</i>), отъ <i>С. С. Бобчевъ</i> ; — Трѣба ли да жалимъ за тия, които паднатъ въ бой за свобода, или трѣба пѣсни да пѣемъ за тѣхъ? Отъ <i>П. Ивановъ</i>	613

„Периодическо Списание“

кара прѣзъ 1901. година своята XIII. годишнина. Прѣзъ годината ще излѣзатъ 10 мѣсечни свезки (всѣка отъ 4—5 печатни воли), които ще съставятъ LXII. книга. Цѣната на годишнината е прѣдплатена:

за България	9 лева .
„ чужбина	10 „

Абонираньето става направо въ „Българското Книжовно Дружество“, София, улица Раковски, или въ пощенскитѣ писалища.

Отъ старитѣ годишнини на „Периодическо Списание“ се продаватъ:

годишнина XII. (книга 61.) и XI. (кн. 55—60) по 9 лева — ст.

годишнина II. до X. (кн. 1. софийска до 54, по 6 книги въ годишнина), съ извънредно намалена цѣна по 5 лева — ст.

годишнина I. (книги 1—12. браилски) съ извънредно намалена цѣна по 10 лева — ст.

Отдѣлни книжки отъ 1. до 12. браилски и отъ 1. до 54. софийски струватъ по — 80 ст.

а отъ 55. до 60. книжка по 1 левъ 50 ст.

Отговоренъ редакторъ, дѣловодителъ на Б. К. Д.: **А. Теодоровъ.**

ПЕРИОДИЧЕСКО
СПИСАНИЕ

НА

БЪЛГАРСКОТО КНИЖОВНО ДРУЖЕСТВО

ВЪ СОФИЯ

LXII

(ГОДИШНИНА XII)

—✧ 8—9. СВЕЗКА — 1901. ✧—

СОФИЯ

ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА

1902.

ИЗВѢСТІЕ.

Аксаковска премия.

Въ Българското Книжовно Дружество въ София сж прѣдадени отъ редовния му членъ д-ръ Д. Молдовъ още прѣзъ 1886. год. двѣ хиляди лева за „Аксаковска премия“ за най-добро съчинение върху *„Историята на възпитанието на българитѣ въ Русия прѣзъ годинитѣ 1835—1880.“*

Отъ тия двѣ хиляди лева се опрѣдѣлятъ 1500 лева за чиста награда на автора на най-доброто съчинение върху дадената тема, а 500 лева оставатъ за разноси по печата на съчинението.

Понеже отъ 1886. год., когато е било обявено за тая премия, до свършѣка на тригодишния срокъ за нея не е било прѣдставено въ дружеството ни едно съчинение върху *„Историята на възпитанието на българитѣ въ Русия прѣзъ годинитѣ 1835—1880.“* управителниятъ съвѣтъ на Българското Книжовно Дружество обявява отново:

I. *Приматъ се съчинения за „Аксаковска премия“* отъ 1500 лева въ разстояние на три години, начинайки отъ 1. януария 1900. година.

II. Съчиненията, въ обемъ *отъ 10 до 15 печатни коли*, се прѣдставятъ за тая премия подъ избранъ знакъ и придружени съ името на автора въ затворенъ пликъ подъ сѣщия знакъ въ Българското Книжовно Дружество въ София.

III. Премиираното съчинение остана *собственостъ на дружеството.*

Приносъ къмъ петрографята на западнитъ Родопи.

(Отъ една петрографска снимка.)

Отъ д-ра на философ. Г. Бончевъ.

Прѣдставено въ природо-медицинския клубъ на 5. май 1901.

I.

Родопскитѣ планини по своята форма и протежение сж бѣлѣ-жита планинска верига не само между планинитѣ на България и на източната половина отъ Балканския полуостровъ, но и между планинитѣ на цѣлия полуостровъ. Тѣ започватъ отъ височинитѣ на Рила и съ ю.-и. посока свършватъ въ долното течение на Марица. Отъ тѣхната широка област по-голѣмата частъ, южната половина, остава въ Македония, а по-малката, сѣверната, въ България. Подирната и въ тоя си малък дѣлъ прѣдстави своеобразна планинска област, единичка по вида си у насъ.

Родопската частъ въ България заема пространството между главния гребенъ на планината и срѣдното течение на Арда (сегашната граница на България съ Турция), и завършва въ леглото на Марица отъ самото му начало до между Хебичево и Мустафа-паша. Отъ сѣверъ Родопитѣ граничатъ съ обширното травийско поле, отъ с.-в. съ ридове и възвишения, които чрѣзъ Ихтиманскитѣ и съседнитѣ на тѣхъ, ги свързватъ съ Срѣдна-гора и Балкана, а на западъ изчезватъ незабѣлзано въ Рила. Тамъ нѣма ни долъ, ни потокъ, ни равнище, което би могло да се постави като естествена граница между тия двѣ отдѣлни по име планини, между тия двѣ неразгѣлни части на орографската единица *рило-родопски масивъ*.

Родопитѣ въ България, въ най-тѣсната планиниста мѣстность¹⁾ между Тополово и Къзъ-кая или Новаково и Сиври-тепе могатъ

¹⁾ Вземамъ изървоначалната граница между Турция и България, но не и границата отъ 1885. година.

да се раздѣлжтъ на двѣ еднакви половини, *западни* и *източни Родопи*, отъ които всѣка отдѣлно има свои специфични особености.

Западнитѣ Родопи сж високо планински край, който стрѣмно свършва въ леглото на Марица, отъ което само въ сѣвернитѣ му прѣдѣли ги дѣли тѣсна ивица отъ равнище, което е частъ отъ обширното тракийско поле. У тѣхъ речи нѣма разлика между поли, склонове и гребенъ, както у други планини отъ тоя типъ, — напр. у Балкана. Тѣхнитѣ поли сж високи и въ тѣхъ има много високи точки, каквито сж рѣдкостъ въ склоноветѣ; а намѣстѣ въ подирнитѣ се издигатъ бърда, каквито отсъствуватъ и въ гребена. Изобщо тѣ прѣдставятъ планински край отъ уединени и свързани бърда прѣснати по разни посоки. По тоя си изгледъ по-право сж заслужили даденото имъ название „високи Родопи“.

Главниятъ гребенъ на западнитѣ Родопи започва отъ Мусала (2937) и върви източно по Муста-чалъ (2603 м.), Орта-чалъ, Равни-чалъ (2624), Белмекенъ (2644), отъ дѣто се спуща стрѣмно къмъ югъ по Чадъръ-тепе, Кара-тепе, (1811), Чиста-тепе (1512), Манчу (1473·5), Велица (1720), Лутова-тепе, завива ю.-и. и влиза въ Доспатския край по Гюль-тепе и Черешката. Отъ тамъ извира източно по Бѣлитѣ брѣгове, Соуджакъ-баиръ (1846), Янъкъ-тепе (1791), Дженовра, Коваджи-дагъ (1661·7), Селена (1592), Оманъ-баиръ (1568·3), Ель-гидикъ, Гюзъ-тепе (1625·6), Каинъ-чалъ (1811), Арабъ-мезаръ, Сарж-яръ (1532·5) Тарсунджа, Шабаница (1851·8), Карталъ-кая, голѣмия Карлъкъ (2183), Караманджа (1884), Букова-планина, Сичимекъ, Калъчъ-бурунъ (Момина-вода), св. Духъ (1870), Мурджовъ-пожаръ, Чиль-тепе (2001), Ени-ханъ баба (1945), Кара-колакъ, Ейри-тепе (1801), Аква (1575), Къзъ-кая и Кекезъ-тепе (1535). Въ това протежение той едва слиза изподъ 1500 м. надъ морското равнище.

Край тѣзи гранични бърда, които опрѣдѣлятъ вододѣла на сѣвернитѣ и южни Родопи отъ западната имъ половина, въ склоновото пространство се издигатъ редъ върхове съ забѣлжителна височина Такива сж: Балабаница (2151), Султанка (2010) и др. въ Сестримско; Арабъ-чалъ (1705) въ Павелско, Милева-скала (1583) въ областта на р. Ели-дере; Пашина-боръ (1632·5) и Сюткя (2183) въ Ракитово-Банско; Грънчарица (1619), Гьомюшъ-чалъ, Манастиръ (1766), Семиза (1878), Семеръ-аланъ (1922), Келъ-тепе (1860), Сарлж-тепе (1914), Карлъкъ (2078) и др. въ Баташко; Санджакъ (1878) въ Фотинско; Св. Недѣля (1538·6) (Ясжворийско), Тъмръшъ-модеръ или Модеръ-тепе (1963), Персенкъ

тепе, (2074) (Орѣховско); Ташъ-чукуръ (1913·7), Турла (1845), Константинъ (1758), Бистрица (1685), Кара-балканъ (1913) и др. и др. (Широволжшко); Айчелъ, (1871), Гюндюзица (1497) и др. (Чепеларско); Бешулакъ (1637), (Павелско); Синиръ-тепе (1576), Каръ-тепе (Крушовско); Прокулъ (Лънавишко); Митиризитъ (1385) (Белица-Боровско); Шилденски камъкъ (1342) (Тополовско); Бѣла черкова (1623), Св. Илия (1444) (Добрилжшко) и др. др. и др.

Не по-малко сж височинитъ и въ високитъ поли на планината; тамъ тѣ сж приблизително въ посока, която отговаря на главната посока на планината. Понеже сж високи, образуватъ хоризонта на тракийското поле отъ южна и ю.-з. страни. Съ тѣхъ въ свръзка сж усамотени или събрани въ редици други бърда, но тѣ се прѣдставятъ като тѣпи прѣвали или низки ридове, като мостове, които свръзватъ единитъ съ другитъ.

Въ областта на западнитъ Родопи нѣма широки равнища или обсежни котловини. Като се изключи Чепинското корито (десетина км. дължина), Баташкото блато с.-з. отъ Батакъ, Беглицитъ и равнищата около Ташъ-боазъ, (Баташко), около Крастава, Грънчарица, Ясж-кория и тукъ-тамъ по билото на главния гребенъ, а сжщо котловината Хвойна-Павелско, всичко друго е бърдо, чука, хълмъ, хълбокъ, урва, сипеи, стръменъ брѣгъ и дълбокъ долъ. Тая си форма западнитъ Родопи дължатъ на механическото дѣйствиe на течещитъ по тѣхъ води въ свръзка съ геоложката възраст на планината и естеството на петрографскитъ ѝ материали.

Освѣнъ тия двѣ специфични особености за тия Родопи, подирнитъ се отличаватъ и въ хидрографско отношение. Тѣхната гъста водна мрѣжа съставятъ вени и артерии, които дълбоко врѣзватъ и неправилно наклъсватъ повърхността на края. Многобройни и разноименни въ горнитъ и срѣдни отдѣли на планината, въ политъ значително намаляватъ и се редуциратъ въ рѣкитъ: Сестримска (Крива, Яденица), Язовица, Ели-дере, Стара-рѣка, Кръчимъ, Дерменъ-дере и Бачковска или Станиманска.

Тия рѣки съ още нѣкои и други отъ западната половина на източнитъ Родопи образуватъ главната дѣсна приточна система на Марица въ България. Всички иматъ широки и стръмни корита и много притоци, които, както и самитъ рѣки, въ разнитъ си отдѣли носятъ разни имена. Понеже началото имъ е високо, а краятъ низъкъ, движатъ се по стръмни хълбоци, които сж се дълбоко и лжекатушно врѣзали и образували грамадни и живописни влисури

(Кръчимска, Елидерска, Дермендерска, Батакъ-Пещерска, Станимака-Бачковска и др.).

Най-западната отъ тия рѣки е Сестримската или Кривата рѣка. Тя започва отъ граничните височини ю.-и. отъ Костенецъ, пробива си пътя прѣзъ стръмнините ю.-и. отъ върховете Омлакъ и Саманово, прибира много притоци отъ западните склонове на височините Балабаница, Султанка и Барица, като Джидадейца, Сърбинешница, Чай рѣка, Каменска и съ тѣхъ остава до вливането си въ Марица. Подъ с. Сестримо има само притокъ Омлакъ, който започва откъдъ височините Саманова и Омлакъ.

Сравнително по-голяма е р. Язовица. Нейното корито е въ съседство съ коритото на прѣдходната. Тя започва съ водите откъдъ Куртовските колиби, приема бистрите и скоротечни води на Юнъ долъ, ония отъ западните склонове на Арабъ чалъ, Алабакъ и източните отъ Балабаница, Султанка, Тжпчовица, спуща се въ с.-и. посока къмъ Голѣмо Бѣлво и прѣди да се влѣе въ Марица приема подъ селото водите на рѣчицата Масковица.

Почти двойно по-дълга отъ тая е р. Ели-дере. Съ това име тя започва отъ Чепинското корито. Ели-дере въ горните си отдѣли има широкъ водоемъ. Водите на западния ѝ главенъ притокъ, рѣката Ябланица, започватъ откъдъ Дрѣнкови колиби, збиратъ се съ ония откъдъ Велица-Лупова и Пашовските колиби и прѣди да стигнатъ селото Баня, приематъ водите на рѣките Бистрица, Лупеница и Чукуръ, които слизатъ откъдъ Гюль-тепе, Черешката, Бѣлитѣ брѣгове, западните склонове на Гьомюшъ-чалъ, Сюткя, Семизъ и Пашина-боръ. Съ тия води Ябланица минава с. Баня, Ладжане и прѣминава въ Ели-дере. Освѣнъ Ябланица Ели-дере отъ западъ приема още р. Луковица, която се втича въ с. Ладжане, р. Еленка подъ с. Каменица и много малки приточета отъ височините на Алабакъ, Милева скала и др.

Главниятъ източенъ притокъ на Ели-дере е рѣката Мжтеница или Мутеница. Нейните води се прибиратъ откъдъ ю.-западните (чакъ откъдъ Семизъ, Семеръ-аланъ), източни и с.-и. бърда на Чепинското корито, прѣсичатъ го и се вливатъ подъ с. Каменица западно отъ полите на върха „Стража“. Освѣнъ нея Ели-дере приема още редъ поточета, между които заслужватъ внимание Дрѣновото и Кареарийското, които сж цѣли рѣки.

Съ излизанье отъ пролома р. Ели-дере се нахсва на 2—3 рѣжава, отъ които най-главенъ е западниятъ; той се влива въ Марица подъ с. Ковачево.

Старата рѣка по голѣмина прѣвзхожда прѣдходната. Тя започва сравнително по-долу отъ главния гребенъ на Родопитѣ, откъдѣ Семеръ-аланъ и Баташкия Карлъкъ. Отъ Семеръ-аланъ съ с.-и. посока достига Батакъ, минава го и се извира къмъ изтокъ, приема водитѣ отъ стрѣминитѣ на Карлъба и околноститѣ му, спуска се на сѣверъ подъ Илджикъ и въ тая посока достига мѣстността, дѣто приема Раково-дере. Отъ тамъ измѣня посоката си въ с.-и., минава прѣзъ Пещера и подъ нея приема водитѣ, които водятъ началото си откъдѣ Нова-махала и Ясж-юрия. По сѣщата посока лѣкатушно достига и минава селото Бѣга и Айдиново, дѣто завива височинитѣ надъ Ново-село, минава прѣзъ него и се излива въ Марица срѣщу селото Говедаре. Нейното корито въ срѣднитѣ и долни отдѣли е по-широко отъ коритото на Ели-дере, но въ горнитѣ то е сравнително по-тѣсно отъ него.

Най-голѣма отъ всичкитѣ Родопски рѣки е р. Кръчимъ; нейното корито е по-широко отъ коритата на прѣдходнитѣ рѣки, а нейното легло най-дълго; то мѣри нѣколко десетки километри. Рѣката Кръчимъ започва отъ ония бърда и отъ онзи гребенъ на Родопитѣ, който за голѣма жалостъ не съставя сега часть отъ българска територия. Кръчимъ иде откъдѣ Тарсунджа, минава прѣзъ с. Триградъ, Гевренъ, Грѣхотня и източно отъ Дьовленъ, отдѣто започва да носи сѣщинското си име. Въ горѣприведенитѣ мѣста тя има мѣстни имена. Въ най-горнитѣ си течения р. Кръчимъ приема редъ притоци, които се свличатъ отъ околнитѣ гребенови височини. Между по-важнитѣ източни притоци сж: Тенезъ-дере откъдѣ голѣмия Карлъкъ и Лѣджа-дере откъдѣ Караманджа и Широкалъжа. Отъ западнитѣ притоци на Кръчимъ пълно внимание заслужава Дамлъ-дере, което минава прѣзъ Дьовленъ и се влива въ Кръчимъ източно отъ него. Дамлъ-дере въ началото си състои отъ притоцитѣ Сарж-яръ и Черно-дере, които започватъ отъ височинитѣ на Гьомюшъ-чалъ, сливатъ се и образуватъ Крива-рѣка, която приема рѣкитѣ Бегликъ и Чукуръ и отъ тамъ започва да носи името Дамлъ-дере. Докато стигне Дьовленъ, нея пълнятъ редъ малки и голѣми притоци, отъ сѣверна и южна страна. Отъ Дьовленъ р. Кръчимъ лѣкатушно се спуска въ сѣверна посока, като приема многобройни и пълноводни притоци, между които Гашпа, Фотинската рѣка, Лѣскова и Чуренската сж най-голѣмитѣ. Отъ селото Кръчимъ рѣката се наклонява на рѣкави, отъ които най-главниятъ продължава въ с.-и.

посока, минава край с. Куртово-конаре (източно), Кара-таиръ (западно), Кадиево и се влива въ Марица подъ него.

Много по-малка е рѣката Дерменъ-дере. Тя започва откъдѣ височинитѣ Тъмръшъ модеръ, развалинитѣ на манастира надъ с. Лилково и Орѣхово и отъ ония на Бѣла черкова. Двата ѝ главни протока Тъмръшъ и Ситовската рѣка, които минаватъ отъ двѣтѣ страни на рида, по който е най-новата ни политическа граница съ Турция, иматъ сѣверна посока, сливатъ се на западъ отъ с. Бойково въ една рѣка, която си мѣнява посоката въ с.-и., просича височината между Бойково и срѣщния брѣгъ, минава край с. Сотиръ и с. Дерменъ дере (сега Фердинандово) и подъ него се разлива на нѣколко рѣкава, които лѣтъ съвсѣмъ намаляватъ, а нѣкои дори и прѣсхватъ. Рѣката Дерменъ дере има нѣколко вади за лѣви притоци; дѣснитѣ ѝ сж по-големѣ: тѣ започватъ откъдѣ Бѣла черкова, Беникой и Изворъ.

Не по-малка отъ Кръчимъ по вода и дължина на легло е Бачковската или Станимашката рѣка. Тя започва като Чепеларска рѣка отъ склоноветѣ на Букова планина и Сичимегъ. До с. Хвойна и подъ него рѣката има сѣверна посока и приема много голѣми западни и по-малки източни притоци. Отъ тамъ тя мѣнява посоката си въ с.-и. чакъ до с. Бачково. Въ тоя отдѣлъ количеството и величината на с.-з. ѝ притоци намалява, а югоизточнитѣ се протакатъ като цѣли рѣки съ десетки километри дължина. Такава е Юговската рѣка, която прѣдставя отъ себе си цѣла рѣчна система. Тя започва отъ височинитѣ св. Духъ като Косамъ-дере, минава въ Джуреково-дере и се влива въ Лжавица (Алтъ), която отъ Бурджовъ пожаръ слиза като Имаретъ-дере и минава подъ Сребро въ Кенанъ-дере. Дѣснитѣ ѝ притоци сж: р. Бѣлица, която започва отъ Караколасъ и минава край селото съ същото име, и р. Еркьоприйска, която иде отъ Къзъ-кая и се собира прѣдъ Югово съ първата и като Юговска рѣка се влива въ Бачковската източно отъ с. Нареченъ. Отъ Бачково рѣката измѣня посоката си въ сѣверна, съ какъто се влива и въ Марица срѣщу селцето Рогожъ. Щомъ излѣзе изъ пролома отъ Станимака образува нѣколко малки източни рѣкава, които като самостоятелни рѣкички, съ с.-и. посока се вливатъ въ Марица. Главната Бачково-Станимашка рѣка минава западно отъ с. Катунца, подъ което прѣдава обилнитѣ си води на Марица.

Край рѣчната и поточна система на западнитѣ Родопи въ тѣхъ има въ изобилие и извори. Подирнитѣ сж прѣснати по цѣлата областъ; но най-много и най-пълноводни сж въ политѣ и долищата

на високитѣ върхове и въ варовититѣ землища. Такива сж: „Клеп-тузъ“ при с. Баня, изворитѣ подъ с. Дрѣново, ония на Баташкия Карлъкъ, подъ Теке-баиръ, Бѣла черкова, подъ манастира св. Петка въ Молдавско, изворитѣ до Марица, срѣщу с. Текиря и др. и др. Обилни извори въ видъ на мочурливи локви (начало на притоци) има по билото на главния родопски гребенъ, а особно между Лепница и Ени-ханъ баба. Не по-малко сж и маловоднитѣ, които въ видъ на чешми и чучури красятъ речи всѣки по-голѣмъ родопски пѣтъ или малка пѣтека.

Освѣнъ обилнитѣ студени извори тамъ има и топли извори (терми); отъ тѣхъ само единъ е въ источния отдѣлъ на Западнитѣ Родопи около с. Нареченъ¹⁾, а останитѣ въ западния — въ Чепинската котловина и въ леглото на р. Ели-дере. Чепинскитѣ топли извори сж въ западния отдѣлъ на котловината: повече около селата Ладжане и Каменица, а само единъ около с. Бани. Въ Ели-дере има 3—4 извора, които сж въ самото легло на рѣката.

Тази водна мрѣжа крѣпи влагата на края и поддържа буйната му мантия, въ която е облѣченъ. Родопитѣ въ голѣма часть отъ пространството, което заематъ, сж залѣсени съ иглолистни дървета, букъ, джбъ и храсти, но край тѣхъ и изъ тѣхъ има буйни пазбища и тучни ливади. Въ хармонична комбинация съ тѣхъ намѣстѣ се издигатъ голи канари, на други — отвѣсни скалисти брѣгове, на трети — голи каменливи склонове отъ разна боя и съставъ, които вмѣсто да намалятъ красотата на общия изглѣдъ, внасятъ нови елементи за увеличението ѝ. Подирнитѣ се подкрѣпватъ отъ стрѣмнитѣ корита на лъжатушнитѣ легла на потоцитѣ и рѣкитѣ, отъ тѣхнитѣ сребропѣнести бистри води, които денонощно и съ оглушителенъ шумъ сърдито се блѣскатъ о тѣхъ и прѣдаватъ още по-чаровенъ изгледъ на края. Тукъ има много мѣста, за които всѣкой, който е обиколилъ Рила и Балкана, безъ стѣснение би казалъ, че величествена е Рила, хубавъ е Балканътъ, но тая тѣхна величественостъ и хубостъ отстъпятъ прѣдъ чаровността на тия родопски мѣста.

Западнитѣ Родопи не по-малко сж интересни и въ геоложско отношение. Тѣхната генетична връзка съ Рила, тѣхната тектоника и пластика и тѣхната подробна оро-и хидрография сж материяли за обемни специални трудове. Тѣхъ не мисля и да зачеквамъ. Но понеже задачата на тая работа е главно топографското разпространение на скалитѣ въ свръзка съ тѣхната частична съставна и струк-

¹⁾ Топли извори има и въ леглото на р. Ладжа, южно отъ селцето Брѣза (Търмършко).

турна характеристика, за туй ще засѣгна отчасти и въпроса за геоложката имъ възраст, която е въ сѣщо врѣме и възраст на планината. За нея по нѣманье доста данни, ще бѣдѣ доста кратко.

Западнитѣ Родопи въ България отъ началото на своето издиганье надъ водната повърхнина и до сега изпълняватъ една и сѣща геоложка функция. Въ терциера извѣстни западнородопски отдѣли ставатъ дѣна на малководни басейни, кѣто напр. Хвойненскиятъ, Изворскиятъ, Дрѣновскиятъ и др. До терциера, тия Родопи сѣ имали другъ повършенъ изгледъ. До него тѣ сѣ били въ свръзка съ масива, който относѣ хлѣтва и образува обширно дѣно, върху което се разполагатъ терциернитѣ и по-вѣсни води и утаяватъ седиментитѣ на тракийското поле.

Въ терциера тектонически процеси навжсватъ и надробяватъ родопския масивъ и причиняватъ ерупция, която разлива на повърхността му огроменъ еруптивенъ риолитовъ материалъ (придруженъ съ туфи), който дава формата на много конусовидни върхове и острожби гребени. Освѣнъ тая ерупция, която най-много е видоизмѣнила старата форма на Родопитѣ въ западната имъ половина, не по малко участие въ видоизмѣнението на формата имъ сѣ взели и ерупциитѣ, що сѣ дали редъ други порфирни скали, отъ които се покриватъ огромни пространства. До тия важни за развитието на родопската форма процеси, изгледътъ на Родопитѣ, като орографски индивидъ, е билъ съвсѣмъ другъ; слѣдъ тѣхъ той се измѣня. Отъ тия ерупции и тѣхнитѣ материали западнитѣ Родопи задобиватъ моделната скица на съврѣмения изгледъ, чиято форма довършватъ дѣйствиата на течнитѣ води.

Тѣзи важни данни колкото и да сѣ цѣнни, не сѣ отъ естество да покажатъ родопското начало, сирѣчь онова врѣме, когато Родопитѣ първенъ сѣ се издигнали надъ околното ниво. За тая цѣль най-полезни биха били седиментитѣ съ тѣхнитѣ вѣременелости. Но понеже освѣнъ терциерни, други видъ седименти нѣма, а подирнитѣ не сѣ съ такива характерни свойства, то не може да бѣде посочена и точната геоложка възраст на края. Ако имаме на око само скалитѣ, които съставятъ тия Родопи, заключението би било слѣдното: планинското ядро на западнитѣ Родопи се състои главно отъ шисти прѣдимно гнайси, гвайсонисти, мивашисти и отъ едрозърнести варовици-ирамори. Понеже тия скали сѣ архаични, сир. отъ образованията на първичната земна кора, слѣдва че и родопското ядро е архаично. Но понеже въ тия материали, или надъ тѣхъ, не се забѣлѣзватъ други по-млади освѣнъ приведенитѣ

по-горѣ, ще каже, че ни единъ западно родопски край, по-късно не е измѣнялъ ролата на морско дъно, отъ което става явно, че издиганъето на тия Родопи (надъ морското равнище) е било въ първитѣ врѣмена на развитието на земната кора, въ архаичната епоха (*A. Boué, Esquisses géologiques etc. 1840, p. 180*).

II.

Прѣди да встъпимъ въ сжщинската часть на задачата си смѣтамъ за необходимо да посоча геолошко-петрографската литература, която засѣга тоя край за да се види неговата извѣстность въ науката. Родопитѣ сж извѣстни отдавна. Пръвъ съ това име ги споменува Страбонъ (50 год. слѣдъ Хр.), но въ геолошко-петрографско отношение свѣдения за тѣхъ датиратъ едва отъ тово що изтеклото столѣтие. За тѣхъ най-напрѣдъ заговори основательтъ на геологията и петрографията на Балканския полуостровъ, прочутия *Ami Boué*. Трудътъ му: „*Esquisses Géologiques de la Turquie d'Europe*“ (1840) съдържа доста обширни свѣдения за Родопитѣ. Той ги разглежда като масивъ състоещъ отъ кристалини шисти (стр. 1, 2), гнайси съ дебели жили отъ гранитъ (3) и зърнести варовици (5), като имъ опредѣли с.-а.-ю.-и. посока на разпространение (10). Гранитнитѣ находища посочва въ Доспатската и Станимашка планини (109), а за sienита казва, че се намира въ политѣ на Родопитѣ, дѣто образува три хѣма (тепета; 115). За него не е чуждъ и трахитътъ (132, 141). А. Буе е прѣсѣкълъ на 2—3 мѣста Родопитѣ, а въ западнитѣ минува само по Неврокопъ-Баташкия пѣтъ за Пловдивъ. Отъ неговото наблюдателно око не сж укрити нито минералнитѣ извори, нито минералното богатство на края. За послѣдното ще приведежъ собственитѣ му думи: „*Cependant la composition du Rhodope est telle, qu'on doit y soupçonner par analogie des minerais. On dit qu'il y a eu des mines argentifères, près de Nevrocop, et il existe des mines de fer sur la route de cette ville à Dospat-Jailak,*“) et à Philippopoli“ etc (160).

Пб-обширно отъ Буе за Родопитѣ говори *A. Viquesnel*. Неговътъ класически трудъ „*Voyage dans la Turquie d'Europe*“ (1868, Т. II) съдържа цѣнни материали за западнитѣ Родопи. Той ги прѣсича на нѣколко мѣста, а именно: 1 Пловдивъ, Станимака, Бачково, Наречентъ, Павелско, Чепеларе, Пашмакдж; 2. Чепеларе, Хвойна, Бѣла-черкова, Еникьой, Марково, Пловдивъ; 3. Пловдивъ, Мечкюръ,

“) Подирнитѣ сж вѣроятно на Беглика (Баташко), около Пещера, дѣто и днесъ се виждатъ още купница отъ згурия.

Дерекьой (село Бръстовица), Лѣшница (планина), Кайлъчлъ-чиѳлиѳъ (зап. отъ върха Тъмръшъ модеръ) Михалково, Фотенъ, Ясж-кория, Енимакале, Батакъ, Беглика (баташка мѣстность), Ташъ-боазъ, Доспатски ханъ, Неврокопъ, Разлогъ; 4. Разлогъ, Бая, (Чепинска) Ладжане, Коровъ, върхътъ Алабакъ, Голѣмо Бѣлово, Сестримо, Бая-Костенецъ.

Въ този ходъ, като се изключи пътятъ Бачково, Нареченъ, Павелско, Чепеларе, Хвойна, Бѣла черкова, Марково, Пловдивъ, подробно се разпраща за вида на скалитѣ, тѣхното качество и количество, тѣхното взаимно разположение, посока на разпространение и наклонъ (Г. II; р. 360—365, 369—371). По пътя си Викенелъ установява главно кристалинни шисти — гнайси, зърнести варовици, серпентини и трахитъ. И той, както и Буе, приема за основни скали на планината шиститѣ и варовика. За рудното богатство на края той не е особно щедъръ на думи, понеже не съществува; споменува само желѣзнитѣ (згүрийни) купища на Беглишкото плато (Баташко).

И *Ferd. v. Hochstetter* въ своето съчинение „Die geologischen Verhältnisse des östl. Theiles der europäischen Türkei“ [Jahrbuch d. k. k. geol. Reichsanstalt, 1870], голѣмъ отдѣлъ (441—461) посветява на Родопитѣ. Авторътъ не ги дѣли отъ Рила а цѣлия масивъ разглежда заедно. Говори за тѣхната форма и положение за тѣхната тектоника и петрографския имъ съставъ. Самъ Хохщетеръ не е ходилъ много изъ Родопитѣ; всичко що пише, заема отъ маршрутитѣ на Викенеля. Той спохажда само нѣкои части отъ Родопскитѣ поли около Станимжа, Кукленъ, св. Врачъ, и Дерменъ дере (Фердинандово) и минува по пътя Бѣлово, Бая-Костенецъ, полелото на горна Марица. Хохщетеръ описва и пловдивскитѣ тепета, къмъ което описание прилага и една скица за тѣхната форма и положение. Петрографския имъ материялъ, сиенита, поставя въ свръзка съ съотвѣтния на Страндженския масивъ, около с. Самаковъ при Черно-море, и оня около Самоковъ при Рила, и Витошкия сиенитъ. На тѣхъ гледа като на остатки отъ хлътналия тракийски масивъ.

Голѣма частъ отъ сѣвернитѣ поли на западнитѣ Родопи обхожда и нѣкогашниятъ инженеръ на компанията на източнитѣ желѣзници, *Anton Pelz*. Неговото съобщение „Ueber das Rhodope—Randgebirge südlich und südöstlich von Tatar-Bazardžik“ [Jahrbuch d. k. k. Geol. Reichsanstalt, 1879, р. 69—92] съдържа голѣми подробности за мѣстноститѣ Ели-дере, Радилово, Аликозово до Сотиръ, Дерменъ дере, височинитѣ надъ Брацигово и планината Лѣшница

до Персенкъ. Той подробно описва формата на землищата, тѣхната водна мрѣжа и петрографски материялъ. Въ тѣхъ установява: гнайсошисти, амфиболови гнайси, амфиболити, сиенити, зърнестъ варовикъ, варовити бреки, серпентинъ, риолити, въглища, пѣсьчници, конгломерати, въ най-низката частъ къмъ леглото на Марица, дилувиялни и алувиялни образования.

Въ 1883. год. сжиятъ *А. Пелъ* съ *Е. Hussak* въ страницѣ на XXXIII томъ отъ *Jarbuch* (115—130) се явяватъ съ петрографски трудъ „*Das Trachytgebiet der Rhodope*“ въ който раздѣлятъ Родопитѣ на 4 отдѣла. Въ първия, нареченъ сѣверо-западни Родопи (115—116), и въвъ втория, сръдни Родопи (116), разглеждатъ трахита между Пещера и Брацигово и между Перушица и Персенкъ. Трахита около Пещера приематъ за трахитъ съдържащъ кварцъ, а Брациговския за кварцъ-трахитъ (риолитъ). Около Перушица различаватъ и риолитни туфи. При всичко че студията имъ е чисто петрографска, но тя много на кратко отбѣлѣзва споменатитѣ скали.

Западнитѣ Родопи спохажда въ 1884 год. на двѣ три мѣста (Татаръ-Пазарджикъ—Пещера; Пловдивъ—Станимака—Арбанаси—Тополово; Станимака—Югово—Лжавица—Чилъ тепе) и минниятъ инженеръ, *H. Sanner*. Плодъ отъ тия му обиколки, и още нѣкои други изъ южна България, е статията му „*Beiträge zur geologie der Balkan-Halbinsel*“ [*Zeitschr. der Deutschen Geologischen Gesellschaft*, B. 37, p. 470—518], въ което посочва петрографския съставъ на обходенитѣ отъ него мѣста изъ Родопитѣ, състоещи главно отъ гнайси, кристалинни варовици, трахити, диорити и терциерни образования подъ с. Тополово и между Югово и Дръново. Той засѣга и минералното богатство на края и обстоятелно разглежда руднитѣ жили около Лжавица, Крушово, Кенанъ дере, ю.-з. отъ колибитѣ Сребро (482—485), съ която цѣль обикаля мѣстността чакъ до вѣдѣ Джурково дере ¹⁾.

Тази литература най-убѣдително говори, че голѣма частъ отъ западнитѣ Родопи, особно политѣ имъ, обширни мѣста отъ склоноветѣ и части отъ гребена сж извѣстни въ науката, но отъ друга страна иде да потвърди, че въ голѣми тѣхни области човѣшки

¹⁾ Освѣнъ споменатитѣ автори въ извѣстни области отъ западнитѣ Родопи били сж и нашитѣ държавни геолози и минни инженери, но тѣхнатѣ бѣлѣжки ще да сж въ рапортитѣ имъ до съотвѣтното министерство, които не сж печатани.

кракъ съ геоложка петрографска цѣль не е стѣпвалъ. Освѣтъ това тя показва, че авторите ѝ обръщали по-големо внимание върху външната диагноза на скалнитѣ материали, а съвсѣмъ малко върху вътрѣшната, микроскопската. Тѣзи два факта бѣхъ доста да ме принудятъ по-скоро да кръстосамъ тия Родопи, да узная петрографски скелетъ на тѣхната повърхностъ и да събера материала и за микроскопска студия. Съ тая цѣль прѣдприехъ обиколка прѣзъ лѣтата на 1899 и 1900. година и минахъ по слѣдния пътъ:

1. Сестримо, Гара Бѣлово, Голѣмо Бѣлово, върхъ Алабакъ, Коровѣ, Лѣджане.

2. Лѣджане, Ракитово, пътятъ по Брѣзи, Сютка, по Чарковѣтъ до Гьомюшъ-чалъ, Суфанъ-дере, Бѣлитѣ брѣгове, Черешката, Гюльтепе, Лупова, прѣзъ Суханъ-дере и Аланъ-дере, Грънчарица, Кръставѣ, колибитѣ, Фрольови, рѣкитѣ Ябланица, Люта, колибитѣ Байрактарски, Добьови, Джанъ, Св. Петка, Пашови, р. Луковица, Каменица, Лѣджане.

3. Лѣджане, Бая, долнитѣ течения на рѣкитѣ Ябланица, Бистрица и Лупеница, Лѣджане.

4. Лѣджане, р. Ели-дере, с. Варвара, с. Ели-дере, Баткунски манастиръ св. Петъръ.

5. Св. Петъръ, Каркарийски височини за кулата прѣзъ Елховица и Боровъ кладенецъ прѣзъ беклемитѣ за Пателеница.

6. Пателеница, Црънча, Дебращица, Радилово.

7. Радилово, Пещера, Батакъ, Семеръ-аланъ, Долненска поляна, Бегликъ, Манастиритѣ, Соуджакъ, Янжъ-тепе, Дамлъ-дере, Ташъ-боазъ, р. Чукуръ, Баташки Карлъкъ, Батакъ.

8. Батакъ, Нова-махала, Фотенъ, Форцово, Ясж-кория, Основно, Малъ-тепе, Жребичко, Кръчимъ, Теке (баба) баиръ, Козарско, Брацигово.

9. Брацигово, Чанакчиево, Ясж-кория, Нова-махала. Пещера.

10. Пещера, Бѣга, върха Хисаръ, Аликоково, Брацигово, Пещера.

11. Пещера, Радилово, Гара Пазарджикъ и околноститѣ ѝ.

12. Пловдивъ, Брѣстовица, прѣзъ Бабинъ камикъ, Равнища, Клисурса, Черни-върхъ, Лѣщанско, Бинекъ-ташъ, с. Чуренъ, колиби Скобелево, надъ Устина, Перушица за подирното село и Брѣстовица.

13. Брѣстовица, Сотиръ, Бойково, Дормушово, Ситово, Лилково, Орѣхово, Хвойна.

14. Хвойна, Чепеларе, Широка-лъка, Гела, Сулица, Турла, Караманджа, Букова планина, Сичимекъ, Калъчъ бурунъ (Момина

вода), св. Духъ, Мурджовъ пожаръ, Чигъ-тепе, новото село Ма-настиръ, Кенанъ-дере, Сребро, Лжканица.

15. Лжканица, Дръново, Богутъво, Чепеларе.

16. Чепеларе, Чукуръбой, мѣстото Еркюприя, Персенкъ, Ма-лево, Жвойна, Бѣла черкова, Добрагъкъ. Нареченъ, Бачковски ма-настиръ, Станимака.

17. Станимака, Св. Кирикъ, Воденъ (горни), Лѣсковецъ, Яво-рово, Паная, Кукленъ, Караагачъ, Бѣлащица, Ново-Село, Юрушки поляни, Еникъой, Изворъ, Сотиръ, Дерменъ дере (Фердинандово).

18. Дерменъ дере (Фердинандово), Марково, Бѣлащица, Кара-агачъ, Кукленъ, Паная (долни пѣтъ), Турски (долни) Воденъ, Станимака.

19. Станимака, Бачково, Югово, Павелско, върхъ Бешулакъ, Дръново, Джурково-дере, Лжканица, Синиръ-дере, Крушово, Синиръ-тепе, Каръмъшъ, Бѣлица, Митиризитъ, Еркюприя, Шилденски камъкъ, Тополово.

20. Тополово, Новаково, Студената вода подъ Дълга поляна, Тополово, подъ Орѣшецъ, Горни Арбанасъ, Чървенъ, Молдава, ма-настиръ св. Петка, Станимака, Пловдивъ.

Обиколката ми въ мѣстата, засегнати отъ прѣходнитѣ отъ мене изслѣдователи на Родопитѣ, въ по-голѣма частъ потвърждава наблю-денията имъ. Въ незасегнатитѣ отъ тѣхъ внася намѣстѣ новъ пе-трографски материалъ, който въ сжщо врѣме прави по подробно разграничение на скалитѣ въ тая Родопска половина. Тя установява, че подирната се състои главно отъ слѣднитѣ скални типове:

I. *Кристалинни шисти*: гнайси, гнайсошисти, микашисти, амфиболошисти, хлоритошисти, серпентинъ и др.

II. *Масивни скали*: гранити, сиенити, порфири, порфиритъ, риолити, андезити и смолестъ камъкъ.

III. *Прости скала*: мрамори, доломитъ, гжстъ варовикъ.

IV. *Кластични скали*: туфи, брекчи, конгломерати, пѣсьчници, мергелъ и наноси, стари и съврѣмenni¹⁾.

Отъ тия скални типове първитѣ, а измежду тѣхъ гнайситѣ, се характеризуватъ съ интензивно разпространение; тѣхъ има речи въвъ всички отдѣли на западнитѣ Родопи, но най-много въ склоноветѣ и гребенскитѣ прѣдѣли на планината. Сравнително по-малко сж микашиститѣ; тѣ иматъ най-голѣмото си разпространение въ пла-

¹⁾ Събранитѣ материали, както и микроскопскитѣ пренарати приготвени отъ тѣхъ, се пазятъ въ минераложко-геоложкия институтъ на Висшето училище.

нинскитѣ поли. Остатитѣ шисти сж повечето вложения въ прѣдходнитѣ. Серпентинътъ е ограниченъ въ политѣ на източната половина отъ западнитѣ Родопи.

Старитѣ масивни скали, гранитѣ и сиенитѣ, сж въ западната частъ отъ тая Родопска половина и въ политѣ ѝ, въ землищата на Пловдивъ; тамъ сж и типичнитѣ кварцови порфири. Порфиритътъ е около Пловдивъ. Въ тоя отдѣлъ е и риолитътъ заедно съ смолестия камѣтъ. Въ източната половина, въ източнитѣ ѝ части, и двата тия скални вида отсъствуватъ. Въмѣсто тѣхъ има другъ родъ порфирни скали и андезити; подирнитѣ сж негативна характеристика за западния родопски край.

Проститѣ скали сж прѣснати между шиститѣ на всждѣ, но повече сж въ политѣ на планината и въ източната частъ на западната ѝ половина.

Кластичнитѣ скали сж съ мѣстни ограничения. Еруптивнитѣ туфи придружаватъ съответнитѣ си скали. Дребнозърнеститѣ механически седименти сж въ терциернитѣ котловини и равнището около Марица; едрозърнеститѣ и блокови седименти, като гранични материали на варовика съ еруптивнитѣ скали, намѣстѣ продиратъ дълбоко въ планинскитѣ ребра, а на други обѣлѣжатъ и прѣдѣли на планинското било. Такива има и между серпентина и варовика.

За да може разпространението на скалитѣ въ Родопитѣ да бѣде по-нагледно и релефно, прилагамъ една петрографска скица; а за да се види и разбере връзката и взаимното положение на отдѣлнитѣ скални видове, ще обѣлѣжа по редъ материалитѣ на всѣки планински кътъ, който съмъ споходилъ, като въ сжщо врѣме настож да охарактеризувамъ всѣки скаленъ видъ отъ разнитѣ му находища, а особно еруптивнитѣ видове.

1. Сестримо, гара Бѣльово, с. Бѣльово, върхъ Алабакъ, Коравъ, Лѣджане.

За да започна отъ Сестримо, а не отъ друга по-западна частъ на Рило-родопския масивъ, принуди ме обстоятелството, че въ него съгледахъ най-тѣсната родопска частъ между леглото на Марица и свърѣзенната гранична линия и че отъ тѣдѣва планината започва да се именува по-право Родопи¹⁾.

¹⁾ Западната частъ отъ Сестримско до височината Бѣлмекенъ и на зап. отъ нея изоставихъ, понеже дълбоко връзва с.-п. ребра на Рила и високо достига гребена на подирната. Понеже Рило-родопскиятъ масивъ е една единица, тая изоставена частъ по-право заслужва да бѣде разгледана заедно съ Рила, нежели съ Родопитѣ.

Околността на Сестримо отъ леглото на Марица до селото и надъ него въ височинитѣ Барица, Киселица, Петково гумно и Бѣлатица съставятъ главно кристалинни шисти гнайсовъ типъ, които съдържатъ въ прѣслойки свѣжнобѣлъ едрозърнестъ мраморъ с.-ю. разпространение съсъ слабъ полегатъ източень наклонъ. Тукъ-тамъ се пѣстрятъ и съ зеленикави хлоритозни вещества, които сж въ съсъдство съ мрамора. Освѣнъ тѣхъ личатъ и тъмозелени, пълни съ амфиболъ ивици, които придаватъ на скалната маса и своето име. Тѣзи материали, видни най-добрѣ въ леглото на рѣката и по стрѣмнинитѣ на бърдата, въ по-полегатитѣ части на мѣстността криватъ се подъ полигенъ наносъ, който въ мѣста, които бѣлѣжатъ нѣкогашното легло на рѣката, е втрѣрдѣлъ въ полигенъ конгломератъ. Южно отъ тѣхъ, въ областта на гребеновитѣ възвишения, мѣстото на шиститѣ заема гранитната зона, която опасва голѣмъ дѣлъ отъ Рила и доспатскитѣ Родопи. Това еднообразие на материялитѣ въ низкото на планината въ изотна посока застига въ съдружие съ мраморъ Момина клисура достига и минава гара Бѣльово и устието на Марица въ тракийското поле и землището на Малко Бѣльово. Обилието на варовика къмъ Сестримо и Момина клисура, при края на пролома, значително намалява и заврѣшва съ Бѣльовската карьера и съ варовика въ околността на колибитѣ Дубрава. Варовика по цѣлото протежение с едрозърнестъ мраморъ изпрѣмрѣженъ съ рѣждиви пиезоклази. Поврѣшно е сивъ, напуканъ, нажсанъ и прѣвѣрнатъ въ дребни кжсове, а вжтрѣшно неправилно разяденъ. Тѣзи му свойства го правятъ негоденъ за експлоатация като полиранъ строителенъ материалъ, но отъ друга страна той е прѣкрасенъ като материалъ за приготвяние негасена варъ. Напукванъето и нажсванъето не се ограничава само съ варовика, то минува и въ шиститѣ, които повече сдробява; отъ него тѣ намѣстѣ поврѣшно изглеждатъ като сбитъ смѣсенъ чакълъ. Шиститѣ изобщо се прѣдставятъ съ ясно и съвършено наслоение съ равнично дървенисто и слабо очно устройство, цвѣтна промѣна и съ обилни тънки и дебели, уединени и слѣти, бѣли и пѣстри кварцови и пегматитни жили.

Отъ устието на пролома въ посока за с. Голѣмо Бѣльово въ началото прѣобладаватъ шиститѣ, но въ съсъдство съ самото село и въ него тѣ отстъпятъ на мрамора, който се шири до първитѣ височини южно отъ него. Въ подирнитѣ той граничи съ тънко наслоени и бѣдни на слюда (мусковитѣ) гнайси, които тукъ-тамъ се показватъ като мусковитни или двослюдени шисти. Подирнитѣ въ стрѣмнитѣ склонове на върховетѣ Алабакъ и Гроби сж основата на скло-

новетѣ и се пѣстратъ отъ прослойки гнайсь и прожилки отъ амфиболошистъ и варовикъ сѣща посока и съгласно разположение. Самитѣ бърда и тѣхнитѣ околности заема гнайсь сива боя и неправилно наслоение. Съставътъ на тоя гнайсь опрѣдѣля и простото око, той е кварцъ, ортоклазъ и биотитъ. Микроскопътъ къмъ него прибавя магнетитъ, цирконъ, апатитъ и епидотъ. Съ негова помощъ кварцътъ се прѣдстави като бистрозърнести агрегати, ортоклаза съ прорасли тънки ламели отъ албитъ, биотита съ кафява боя, циркона въ кристалчеста и зърна, апатита рѣдкѣ, а епидота привързанъ на скалнитѣ пукнатини. Подирниятъ намѣстѣ е толкова много, че влияе върху скалната боя и я промѣня въ желтозеленикава. Като вториченъ продуктъ той е достойние на пукнатинитѣ и жилитѣ на скалата, които намѣстѣ и самъ заема (на билото на върха Алабакъ при стражарницата).

Пространството на Алабакъ, както и онова на съсѣднитѣ му гребени, отъ дѣто се свличатъ водитѣ на рѣчичкитѣ: Хаджийска, Скръченица, Бѣла вода, а сѣщо тѣй и пространството между него и селцето Коровѣ, сж заети главно отъ шисти. Варовикътъ е сравнително малко и се ограничава само около гребенитѣ и то въ видѣ на тънки вложения — лещи и слойчета. Отъ шиститѣ прѣобладава биотитовиятъ гнайсь, продължение на прѣдходния; той въ склоноветѣ на едно двѣ мѣста съдържа амфиболошистъ и микашистъ. Въ съсѣдство съ Коровѣ гнайсьтъ се показва съ гранитоиденъ хабитусъ, съ зърнесто устройство и насѣченъ съ дебели пегматитни жили. Въ непосредна близина съ селото гранитоидниятъ гнайсь прѣминава въ типиченъ гранитъ.

Всички материали сж съ ясно наслоение и.-ю.-и. посока (10° – 15°), неправилно набърчане съ бръчки отъ разна форма и стрѣмнина (10° — 45°). Болта на скалитѣ е въ зависимостъ само отъ главния имъ минераленъ съставъ; вторичнитѣ минерали сж безъ значение. Скалитѣ сж напѣпени въ неправилно полиедрични и плочести форми, повършно разражлени, а намѣстѣ и прѣвърнати въ пѣськъ.

Селцето Коровѣ е разположено въ ю.-з. поли на височината „Лакатъ“ (1067 м.) до самото легло на р. Ели-дере. Околнитѣ му скали не сж еднакви. Въ него и около му, а сѣщо и въ западнитѣ поли и отчасть въ склоноветѣ на Лакатъ пространството е заето отъ биотитни зърнести скали насѣчени съ червеникави пегматитни жили. Тия подирнитѣ се заграждатъ наоколо отъ скалитѣ на високия Лакатъ, които се продължаватъ и въ съсѣднитѣ бърда: „Градище“ (1000) и „Стража“.

Южно отъ селото, по леглото на р. Ели-дере за с. Лѣджене, петрографскиятъ материялъ е смѣсенъ дребнозърнестъ наносъ (гранитовъ и гнайсовъ), покритъ отъ буйна трѣвната растителностъ. Такъвъ остава чакъ до с. Лѣджене; само подъ с. Каменица, въ равнището взема участие и гранитниятъ материялъ на Арабчалския масивъ (с.-з. и с. отъ Каменица).

Това малко и най-низко крило отъ Чепинското корито се огражда отъ изтокъ съ височината Стража, която е въ непосредство и връзка съ Градището. И двѣтъ бърда заематъ единъ и същи видъ скали — тъмни и тъмносиви гнайси съ микашистенъ изгледъ (отъ прѣобладанието на слюдата биотитъ). Гнайситъ сж луспестозърнести съ несвършено наслоение и съ составъ кварцъ, фелдшпатъ и биотитъ; въ нѣкои се вижда и амфиболъ. Речи всички реагиратъ на простото око, но свойствата имъ сж изразителни едва подъ микроскопа. Кварцътъ е дребнозърнестъ и бистъръ; съдържа редки включения отъ амфиболъ, апатитъ и цирконъ. Пб-ситниятъ, като жилинъ материялъ, дружи съ калцитъ, а пб-едриятъ е неправилно срасълъ съ фелдшпата. Подирниятъ, неправилно зърнестъ, рѣдко четвъртитъ, е повечето ортоклазъ, а съвсѣмъ рѣдко плагиоклазъ отъ редицата на албитъ-олигоклаза. И двата сж помжтнели отъ частичната метаморфоза въ каолинъ. Биотитътъ за отразената свѣтлина е черенъ, а за проходната зеленикавокафявъ; той е бистъръ и безъ включения. Прѣвърща се въ хлоритъ. Въ онѣзи отъ тѣхъ, които край биотита съдържатъ и амфиболъ, който се сжщо прѣвърща въ хлоритъ, и дѣто метаморфозата на първичнитъ вещества е напрѣднала и дала освѣнъ хлорита и епидотъ, мжчно може да се установи, на кой отъ двата минерала се дължатъ вторичнитъ продукти. Амфиболътъ, както и биотитътъ, е събранъ въ уединени групи или въ групи, които съдържатъ и отъ двата минерала, но биотитътъ, освѣнъ въ това сдружаване, срѣща се и въ уединени луспи съ посока на общата ориентация. Апатитътъ и цирконътъ сж чести минерали въ гнайса, а титанитътъ рѣдкъ.

Гнайситъ при свършеното си разрушение прѣвърщатъ се въ ситенъ глинестъ пѣськъ.

С. Лѣджане е разположено въ широката частъ на западния отдѣлъ на Чепинското корито, южно отъ вливането на р. Луковица въ Ябланица, която край него се кжса на 2—3 ржава. То е на срѣдъ пята, който съединява съседнитъ села Каменица и Бана. Отворено отъ сѣверъ, изтокъ и югъ, отъ западъ и ю.-з.-с. се за-

гражда отъ бърдичини, които постепенно се издигатъ на бърда, на които най-високата точка е върхътъ „Острецъ“ (1380'6). Подирниятъ въ източните си склонове е граница между гранита и шиститѣ. Между Ладжане и Острецъ землището заематъ кристалинни шисти отъ Стрѣженскитѣ, само че тѣ сж съ по-отворена боя и дебели пегматитни жили (въ сѣсѣдство на селото). Въ него се забѣлѣзва (50—60 м. д.) прослойка амфиболитъ, която граничи съ мусковитошистъ тънко наплочване, който прѣминава въ сивъ гнайсъ луспестозърнесто устройство, насѣченъ съ дебели пегматитни жили. Той на западъ поема Острецъ, минува въ типиченъ гранитъ, съ какѣвто граничи и въ сѣвернитѣ поли въ коритото на р. Луковица и въ южнитѣ — въ Ябланица.

2. Ладжане, Ракитово, пътятъ по Брѣзи, Сютея по чарковетѣ до Гьомюшъ-чалъ, Суфанъ-дере, Вѣлитѣ брѣгове, Черешката, Гюль-тепе, Лупова, прѣзъ Суханъ-дере и Аланъ-дере, Грънчарица, Кръстава, колибитѣ Фрольови, рѣкитѣ Ябланица и Люта, колибитѣ Вайрактарски, Добьови, Джанъ, ов. Петка, Пашови, р. Луковица, Каменица, Ладжане.

Юго-източно отъ Ладжане прѣзъ рѣчнитѣ рѣкави на Ябланица и рѣката Бачкова поема ридъ, който по-къмъ ю.-ю.-и. прѣминува въ бърдото Брѣзи. Тоя ридъ е южна граница на срѣдния отдѣлъ на Чепинското корито, прѣзъ който протича рѣката Мутница (Мжтница). Цѣлиятъ ридъ се състои отъ гнайсъ, който въ началото е тънкослоенъ сивъ боя и насѣченъ отъ кварцови жили разна посока, форма и дебелина; при върха и прѣзъ него къмъ с. Ракитово, измѣня се въ гнайсъ съ гранитоиденъ изгледъ. Отъ тѣхъ първиятъ съдържа повече кварцъ и фелдшпатъ, а по-малко биотитъ, а вториятъ съ кварца и фелдшпата има още биотитъ и мусковитъ. само биотитъ, или пъкъ само мусковитъ. Тая минерална комбинация дава право на три гнайсови видоизмѣнения, които не сж рѣзко едно отъ друго ограничени, но съ постепенъ прѣходъ едно въ друго. Сжщиятъ материялъ е източно и с.-и. отъ с. Ракитово. Южно отъ него, въ посока за Клисели дере, прѣзъ бѣлия пътъ между бърдата „Пашина боръ“ (1632'5) и Брѣзи (1263), землището е заето отъ смѣсенъ материялъ: въ началото (при селото) типични гнайси, които по-къмъ югъ минуватъ въ гнайсошисти, тѣзи подирнитѣ въ биотитошисти, мусковито-шисти, които, къмъ коритото и леглото на Клисели-дере, прѣминуватъ въ мусковитни гнайси съ съдържание на тънка леца

отъ мраморенъ варовикъ и прожилки отъ амфиболошистъ (актинолитовъ). Всички сж тънкослойни, зърнесто дупестки, неправилно набърчени и насѣчени отъ кварцови и пегматитни жили. Тѣ иматъ разпространението на прѣдходнитѣ (с.-ю.), но съ по-стрѣменъ (25°) с.-с.-и. наклонъ отъ тѣхъ. Прѣзъ рѣката Клисели гнайситѣ сж прѣпълнени съ дебели пегматитни жили червеникава боя, въ който видъ достигатъ високо въ склона и прѣминуватъ въ микашисти, които горѣ, въ равното — ливадитѣ — граничатъ съ мраморенъ варовикъ. Въ този край варовицитѣ постигатъ голѣмо разпространение. Тѣ достигатъ „Бѣлия кладенецъ“, заематъ височинитѣ надъ него, коритото на р. Чукуръ, и спиратъ въ с.-и. склонове до р. Власочица и височината „Градище“ (1487'4). Пространството, заето отъ тѣхъ, е пълно съ пропасти и отвори на подземни пещери. Въ ю.-з. стрѣмни отдѣли на лѣглото на р. Чукуръ варовикътъ съдържа примѣсъ отъ кристалинни шисти (амфиболошистъ, микашистъ и отчасти гнайсъ) въ видъ на тънки прослойки и граници съ гнайсъ, който въ количествено отношение съперничи съ него. Той заема срѣднитѣ и горни отдѣли отъ леглото на Власочица, достига подирнитѣ на Чукуръ и продължава въ посока за Семиза и с.-и. Сюкя. Въ ю.-и. посока изкачва западнитѣ поли и склонове на върха Сюкя и завършва близу до Банската пжтека, откъдѣ чарковетѣ на Телли-дере, Баталачъ-дере и Зайку-дере. Отъ тамъ започватъ скали съ масивенъ гранито-гнайсовъ изгледъ бѣдни на слюда и богати на пегматитни жили. Този слабонасложенъ камъкъ слѣди границитѣ на правитѣ шисти прѣзъ Сюкя чакъ до горното течение на Сусусъ-дере, височината Гьомюшъ-чалъ и р. Черно-дере. На западъ отъ тая ивица гранитниятъ хабитусъ на скалитѣ е по-изразитѣ и по повечето мѣста типиченъ. Тукъ гранитътъ заема пространството между Сюкя и граничната линия прѣзъ Гьомюшъ-чалъ до Соуджакъ-тепе. Отъ него се състои цѣлата гранична линия по Доспатския гребенъ (Суфанъ дере, Бѣлитѣ брѣгове, Черешката, Гюль-тепе, Лупова), Бѣлица, Дрѣнкови колиби, Белмекенъ, и завършва въ Рила. Той заема и землището между границата и с. Бани и завършва съ с.-и. граница до Ладжане, Каменица и Корава, а сѣверна прѣзъ Арабъ-чалъ, Юнъ-долъ и коритото на рѣката Куртова.

По цѣлото протежение на заетото пространство гранитътъ се отличава съ приблизително еднакъвъ съставъ, еднакви свойства и еднакво устройство. У него на око се различава кварцъ и фелдшпатъ въ еднакви количества, а по-малко слюда и то повече черна, а само тукъ тамъ бѣла. Минералитѣ сж неравномѣрно и въ групи разфѣр-

лени и се опрѣдѣлятъ по боята и блѣсъка си. Кварцътъ е съ сива боя мастенъ блѣсъкъ; фелдшпатътъ — ситнозахаровиденъ и матовъ, а слюдитъ блѣщиви. Отъ тѣхъ най-едро е развитъ фелдшпатътъ, по-дребенъ е кварцътъ, а най-дребни сж слюдитъ, и то черната по-ситна отъ блѣлата.

По качеството и количеството на слюдитъ различаваме: *гранититъ, богатъ на мусковитъ гранититъ, двослюденъ гранитъ и мусковитъ гранитъ съ биотитъ.*

Въ структурно отношение гранитътъ отъ по-голѣмата частъ на пространството, което заема, е едро до срѣднозърнеста скала. Между Крастава, Черешвата, Гюль-тепе и др. е слабо порфиренъ по фелдшпата; въ източнитъ и сѣверо източни отдѣли на масива, особено по рѣката Луковица, той е съ привидно наслоение, което го издава за *гранито-гнайсъ.*

Външно гранитътъ е еднороденъ; неговата еднородностъ нарушаватъ пегматитнитъ жили, които сж по разна посока и съ разна дебелина. Понеже тѣхното вещество е по-устойчиво на промѣненіята, на които общата скална маса е робъ, тѣ се издигатъ надъ нея и се прѣдставятъ като гребени. Минералитъ, които съставятъ пегматитнитъ жили сж: кварцъ, фелдшпатъ и мусковитъ, а въ по-дебелитъ жили, край тѣхъ има и гранатъ (аламандинъ). Съ тѣхъ въ съдружие или уединено забѣлѣзватъ се и черни петна, отъ агрегацията на повечко черни минерални индивиди въ малко пространство, а на други, по-чести и по-голѣми бѣли и чисто сиви петна, свободни отъ черно минерално вещество; еднитъ и другитъ пѣстрятъ повърхната боя на скалата като ѝ придаватъ приятенъ изгледъ.

Еднородността на гранита, нарушена отъ жили и петна, подкрѣпя се и отъ пукнатинитъ му, които го на всѣдѣ кръстосватъ и неправилно едрополиедрично нахъсватъ.

Повърхността на гранитното землище е вълновито заоблена; у нея нѣма остри гребенови върхове, но стръмни дълбоки и ронливи долища, които я кръстосватъ по всички посоки. Тя е покрита съ буйна растителностъ, която на много мѣста отнема възможността на наблюдателя да прослѣди нейния изгледъ, Дѣто е гола и дѣто скалната маса отбѣлѣзва повърхността на землището, подирното е гладко заоблено. Въ равнищата дѣто прѣносната механическата сила е слаба, а разрушението на скалата чувствително, подирнитъ

се покриватъ отъ пластъ почвенъ слой, неопѣнимъ за хранителната растителность.

Гранитовото землище въ горѣприведенитѣ граници само южно отъ колибитѣ Краставъ се пѣстри отъ скаленъ материалъ другъ родъ и друго устройство. Туку подъ тѣхъ се издига проточенъ ридъ ю.-и. посока, който заема порфирна еруптивна скала съ повършна червеникава или пепелявосива боя и дребно неправилно паралелопипедно напукване. Въ скалната маса на око се видятъ едри и дребни неправилно ограничени и заоблени кварцови зърна, черни, бронзово и томбаковожълти биотитови луспи и автоморфни тъмносиви фелдшпати. Компактната повърхность на стоялитѣ дълго на отворено скални късове се явява намѣстѣ слабо порозна отъ изпадалитѣ и унищожени минерали на скалата. Между тѣхъ не сж рѣдкость негативни кристали отъ формата на фелдшпата, ортоклазъ, и диомбодричния кварцъ.

Съ микроскопа се различаватъ сжщитѣ минерални видове и се прибавятъ къмъ тѣхъ нѣкои вторични продукти. Съ него се вижда, че кварцътъ е сравнително дребенъ наеденъ отъ основната маса, а фелдшпатътъ — едъръ и запазенъ цѣлъ. Формитѣ му сж дългнести четвъртити индивиди и плочасти карлсбадски сраслеци. Еднитѣ и другитѣ сж прости комбинации [(001) (010) (110) (130) (201) (111)], еднитѣ и другитѣ сж се метаморфизували въ каолинъ и мусковитъ. Биотитътъ е най-дребниятъ отъ порфирно развититѣ минерали; формитѣ му сж не до тамъ правилно полигонално ограничени. Освѣнъ въ единични форми срѣща се намѣстѣ въ групи съ радиарно лжчесто разположение. Край първичния биотитъ има и вториченъ епигенетенъ на първия. Освѣнъ тая метаморфоза на биотита, забѣлѣзва се и друга въ вжтрѣшността и периферията на индивидитѣ му. Първата е въ хлоритъ, а втората въ мусковитъ.

Биотитътъ въ най-ситнитѣ си форми зема участие и въ устройството на скалната основа, която е фелдшпатнокварцова. Подирната е микрограмулитна. Въ нея край споменатитѣ ѝ съставни минерали, забѣлѣзва се магнетитъ въ ситни зърна и апатитъ въ напукани кристалчета. Изобщо тоя видъ скала по своитѣ вжншни и вжтрѣшни бѣлѣзи отговаря най-много на *кварцъ порфиръ*.

Този малъкъ проточенъ еруптивенъ островъ е плодъ на тектоническа ерупция, която е и най-западната въ отдѣла на западнитѣ Родопи въ България.

3. Ладжане, Баня, долните течения на рѣкитѣ Ябланица, Бистрица, Лупеница, Ладжане.

Равнището между Ладжане и Баня, по което е пътят между тия двѣ села, е заето отъ наносъ, който водитъ на споменатитѣ рѣки сж натрупали. Отдѣсно на пътя сж ридоветѣ, които започватъ отъ Ладжане и изчезватъ въ хълместата и висока околна повърхностъ. Основата на скалния материалъ на тия баири сж кристалинни шисти размѣсени съ мраморъ и циполинъ. Съ тоя съставъ тѣ достигатъ селото Баня, минуватъ прѣзъ него дълбоко врѣзватъ леглото на Ябланица и въ южнитѣ поли на върха Острецъ свършватъ до гранитовото землище на край. Като особностъ на тоя малъкъ отдѣлъ заслужва да се отбѣлжи, че въ източнитѣ му прѣдѣли наддѣлватъ шиститѣ, а въ срѣднитѣ и западнитѣ варовикѣтъ, въ който шиститѣ се явяватъ като вложени; подирнитѣ сж повечето съ зеленикава боя отъ рода на амфиболошиститѣ и хлоритошисти.

Южно отъ с. Баня мраморѣтъ заема завидно протежение, като прѣслоява съ тънки и пò-дебели прослойки отъ амфиболошистъ. Отъ него извира и богатиятъ на вода изворъ, нареченъ Клептузъ. Надъ него въ южна посока слѣдъ малки редувания на варовикъ съ шисти, явява се гранитъ, гранититѣ въ дебела маса, която пò-навжтрѣ, по рѣката Бистрица, се мѣни отново съ шисти и варовикъ, отъ който подирниятъ между голѣмия изворъ, развалени чаркъ и Грашевскитѣ колиби постига завидни размѣри.

Гранититѣтъ отъ тоя край се характеризова съ тъмносива боя (отъ изобилието на биотита) съ дребнозърнесто устройство и съ простъ минераленъ съставъ: кварцъ, ортоклазъ и биотитъ. Къмъ него микроскопѣтъ прибавя мусковитъ, плагиоклазъ, хлоритъ, магнетитъ, цирконъ, апатитъ. Всички, съ изключение на циркона и апатита, сж ксеноморфни. Отъ тѣхъ само хлоритѣтъ е вториченъ.

И варовикѣтъ не търпи голѣми промѣни; ако такива се забѣлжватъ, тѣ сж ограничени на малки пространства. Въ общи чѣрти той е речи тъждественъ съ оня между Сестримо и Бѣльово, Алабашкиятъ въ сѣвернитѣ му и южни склонове, и Градишкиятъ, на който е вѣроятно продължение. Той е съ простъ съставъ, едрозърнестъ калцитъ, който само тукъ тамъ се нарушава отъ мембранитѣ на мусковита, талка и хлорита и се явява циполиновъ.

Въ ю.-и. посока отъ с. Баня съ варовика се редуватъ мусковитни шисти, които с.-източно прѣминуватъ въ гнайси отъ рода на ония, които съставятъ бърдото Брѣзи.

400—500 метра на з.-ю.-з. отъ с. Баня въ леглото на рѣка Ябланица има горѣщъ изворъ, който по качеството на водата си е приличенъ съ горещитѣ извори на Ладжане и Каменица. Банскиятъ горѣщъ изворъ ако и повърхушно уединенъ въ областта на кристалиннитѣ шисти, въ генетично отношение той е съ свръзка съ Ладжанскитѣ извори и ония на Каменица, които сж речи на граничната линия между шиститѣ и гранита. Това имъ гранично положение най-лесно се обяснява съ дълбоко напъксване на материялитѣ (гранитъ и шисти) въ мѣстото на досѣганъето имъ. Това напъксване най-вѣроятно е послѣдвало въ врѣмето, когато Родинитѣ сж били надробени отъ тектоническитѣ пукнатини, по които сж се лѣли риолитовитѣ маси. Изворитѣ изглеждатъ да сж по три малки пукнатини, които се кръстосватъ въ селцето Ладжине. Отъ тѣхъ едната, Каменица-Ладжане, е съ с.-з. посока; по нея сж изворитѣ на Каменица (5—6), изворѣтъ св. Власъ подъ Каменица и частъ отъ изворитѣ на Ладжане. Втората е съ з.-и. посока по леглото на р. Луковица; по нея сж изворитѣ (1—2) зап. отъ с. Ладжане (Велюва баня). Третата, Баня-Ладжане (ю.-з.—с.-и. посока), съ по единъ изворъ въ краищата. По тия извори западната частъ отъ Чепинското корито е станала обично мѣсто на жителитѣ отъ околнитѣ полянски краища отъ Т.-Пазарджишкия окръгъ. Лѣтъ прииждатъ отъ тамъ и отъ други краища на България толкова много гости, че тритѣ ближни на изворитѣ селца по нѣкогажъ се оказватъ недостатъчни да ги настанятъ помежду си.

4. Ладжане, р. Ели-дере (новия пѣтъ), с. Варвара, с. Ели-дере, Баткунски манастиръ св. Петъръ.

Отъ Ладжане за пролома Ели-дере по новия пѣтъ се минува по южнитѣ поли на бърдата Стража и Градище доклѣ сж стѣпи въ областта на Дрѣнова-рѣка. Пространството между тия двѣ точки както и онова до с. Дорково, прѣзъ стария Каркарийски пѣтъ, е заето отъ насипъ, образуванъ отъ околнитѣ ридове и тѣхнитѣ полегати склонове. Тамъ дѣто пѣтьтъ е дълбоко ископанъ или отъ долищата изровенъ, вижда се подъ насипа гнайсова основа отъ тъмносивъ, луспестозърнестъ и неправилно наслоенъ биотитовъ гнайсъ, който е насѣченъ отъ тънки и дебели (до 1 м.) кварцови и пегматични жили. Тоя видъ скали, които се явяватъ като продължение на тия отъ Градище и Стража, се простиратъ въ коритото на р. Дрѣнова и достигатъ устието на Каркарийското дере, върха

Соволецъ и Едринъ-долъ. Изъ тѣхъ се забѣлѣжаватъ прѣходи въ биотитови шисти и тукъ тамъ прослойки отъ амфиболити.

Отъ устието на Каркарийското дере до онова на пролома Ели-дере въ тракийското поле землището състои главно отъ скали архаична възраст. Въ тѣхъ прѣобладава плочестиятъ биотитовъ гнайсъ, съ който въ съдружие се забѣлѣзва биотитъ амфиболо-гнайсъ, амфиболошистъ, който въ долнитѣ прѣдѣли на пролома достига по-голѣми размѣри, гнайсошистъ и тукъ тамъ гранулитъ и гнайсъ съ едро очно устройство относително фелдшпато-кварцовото вещество.

Близу вѣдѣ устието на пролома споменатитѣ шисти прѣсложаватъ съ зърнести варовици отчасти плочестъ едрозърнестъ и циполиновъ изгледъ, които иматъ интензивно ю.-източно и с.-з. разпространение. На западъ тѣ достигатъ и минаватъ с. Варвара и дълбоко врѣзватъ склоноветѣ на съседнитѣ височини, като се показватъ продължение на ония отъ сѣвернитѣ склонове на Алабакъ. На изтокъ прѣзъ баиритѣ „Голацитѣ“, застигатъ Баткунския манастиръ св. Петъръ. Въ западнитѣ отдѣли при устието на пролома, както и въ източнитѣ, околнитѣ материяли сж черни и сиви шисти и гнайси, каквито сж и въ вѣтрѣшността на прохода. И тѣ както и прѣдходнитѣ сж изпѣстрени съ тънки и въздебели мраморни лещи.

Тѣзи архаични скали, както и ония които ограждатъ Чепинското корито въ с. му части сж насѣчени отъ кварцови и сиви пегматитни жили разна анастомоза, но на едно двѣ мѣста, въ околността на топлитѣ извори въ прохода, и отъ жили (5 — 6 м. дебели) съ сивъ еруптивенъ материялъ. Подирниятъ е съ ситнозърнесто устройство и съ изгледъ, който много напомня сиенитова скала. На него съ просто око се различава фелдшпатъ и рѣдки зеленикави листенца отъ боята на хлорита. Въ микроскопа тѣ се прѣдставятъ съ формитѣ на биотита, а съ свойствата на хлорита, което показва, че тѣ водятъ началото си отъ биотитъ. Между тѣхъ има и такива, които притежаватъ слѣди отъ първичното биотитово вещество, което още по-релефно прѣдстави тѣхния произходъ. Между съставнитѣ части на тая жилна скала първенството, въ количествено отношение, остава на фелдшпата; той по форми и свойства е еднакъвъ съ съотвѣтния на Краставския кварцъ-порфиръ. Ситнозърнестото устройство на масата въ микроскопа търпи чувствително промѣнение, понеже отдѣлни фелдшпатни индивиди показватъ порфирно развитие надъ околната зърнеста основа, която е почти прѣвърната. Изъ нея, край другитѣ минерални вещества, се виждатъ бистри уединени или сбрани на купища кварцови зърна, много отъ

еомто сѣ и сѣ наядена повърхнина. И тия бѣлѣзи на кварца, както и самиятъ кварцъ, доказватъ, че той си прилича съ кварцпорфировия материялъ отъ околността на колибитѣ Крастава. И колекото външниятъ му изгледъ да го издава за сменитѣ, съставѣтъ и устройството му го отклоняватъ отъ него и тѣсно привързватъ на кварцъ-порфира.

Общата повърхностъ на Ели-дерскитѣ скали е неправилна, тя е напувана, нажсана по разни посоки и прѣвърната въ дребенъ-остроржбестъ и неправилно паралелопипедовъ чакълъ.

Общото положение на скалнитѣ маси е еднакво съ онова на материялитѣ между Бѣлово и Алабакъ. Разпространението на скалнитѣ пластове е почти ю.-и., а наклонътъ сѣверенъ. Понеже въ тѣхъ прѣдмното набърчанье е въ посоката на разпространението, а отъ друга страна и пластовидността неясна, мжно се установява и нормалниятъ наклонъ; той е съ голѣма амплитуда, на която максималната стойностъ, около с. Варвара, достига до 35°.

5. Св. Петъръ, Каркарийскитѣ височини прѣвъ Елховица, Воровъ кладенецъ, Вулата и назадъ прѣвъ беклемитѣ (стариятъ път) за Пателеница.

Сѣверно отъ Ели-дерското устие (въ полето), отъ двѣтѣ страни на рѣчнитѣ ржави, чакъ до Марица землището е заето отъ наносъ, за който най-голѣмо участие сѣ взели водитѣ на рѣкитѣ и потоцитѣ, които водятъ началото си отъ стрѣмнитѣ родопски поли. Голѣма частъ отъ наноса, а особно тоя въ непосредственото съсъдство съ стрѣмнинитѣ, е пò-едъръ и повършно разкритъ; въ пò-долнитѣ той е пò-ситнозърнестъ и закритъ; послѣдниятъ е размѣсенъ рахълъ глинестъ материялъ и покритъ съ тлѣста почва.

Зърнеститѣ варовици източно отъ Ели-дерското устие съ Голацитѣ приближаватъ и с. Ели-дере разположено на едрочакълния горски насипъ, и като извиватъ въ с.-и. посока, застигатъ землището на манастира св. Петъръ и на сѣвернитѣ отъ него лозя, дѣто се криватъ подъ свлѣчения и натрупанъ наносъ. Южно отъ манастира изкачватъ първитѣ ридове въ политѣ на Каркарийскитѣ височини.

Отъ манастира по Баткунъ-Пателенската пътека, за вулата на билото, въ началото зърнестиятъ варовикъ на нѣколко мѣста се губи подъ наноса. Пò-нагорѣ него замѣнятъ ситнолуспести микашисти смѣсени съ хлоритогистни прослойки, които рѣдко съдържатъ вложения отъ варовикъ. Тия шистозни материали иматъ огра-

ничено разпространение и отстъпятъ мѣстото на скалитѣ отъ главния планински гребенъ — шиститѣ на Ели-дере. Освѣнъ сивитѣ гнайси и гнайсошиститѣ, които се характеризуватъ съ тънкоплочесто устройство, има и типични мусковитни и биотитови шисти, отъ които първитѣ сж дребнолуспести, а вторитѣ едролуспести. Еднитѣ и другитѣ сж тънкослойни съ набърчено устройство и кварцови жили съ посока паралелна на наслоението; но има и такива, които ги кръстосватъ или диагонално насичатъ. Тоя типъ шисти сж прѣобладаващия скаленъ материалъ въ землищата Елховица, Елхово дере, Боровъ кладенецъ и др.; въ по-високитѣ прѣдѣли тѣ отстъпятъ мѣстото на дребнозърнести гнайси, които сж скалитѣ на билото (кулата и околноститѣ ѝ) и прѣзъ него въ посока за Дорково, дѣто на нѣколко мѣста се мѣсятъ съ срѣдно и едрозърнесто луспести биотито-гнайси.

Въ цѣлото протежение на сѣвернитѣ склонове и поли на височинитѣ само на едно двѣ мѣста (подъ Елховица и на билото при новата кула) се забѣлѣзваха изъ шиститѣ амфиболитови прослойки незавидна дебелина и съгласно на другитѣ шисти разположение.

Отъ билото по стария пътъ за Пателеница прѣзъ беклемитѣ (кулитѣ) землището въ материално отношение се явява продължение на първото. Най-горѣ сж биотито-гнайси съ тънко плочесто наслоение и дребнозърнесто устройство. Слѣдъ тѣхъ прѣобладаващата скала е биотитошистъ който стига чакъ до старата кула и прѣзъ нея. Той, както и гнайсътъ е насѣченъ отъ тънки и дебели кварцови и пегматитни жили, които се прѣлитатъ по разни посоки. Нѣкои отъ тѣхъ съдържатъ едри биотитови луспи. Биотитошистътъ съдържа тукъ тамъ прослойки отъ мусковитошистъ, а около старата кула и такива отъ амфиболошисти. Подирнитѣ, както и първитѣ, сж тънкоплочесто устроени и съ черна боя отъ прѣдимството на амфибола (дрбноиглестъ).

Подъ кулата слѣдъ шиститѣ има прослойка отъ варовикъ, която сѣверно загражда микашистъ ситно луспесто устройство и тънко наплочване. Микашистътъ граничи съ амфиболошистъ синя, зеленикава или възжълта боя отъ напрѣдналата метаморфоза. По-въ долнитѣ прѣдѣли на склона той е по-разрушенъ, сдробенъ и размѣсенъ съ жълтеникави гнили микашисти криптомѣрно устройство, които за сѣверни гранични материали иматъ зърнести варовици отъ рода и вида на прѣходнитѣ. Подирнитѣ достигатъ с. Пателеница.

Почти всичкитѣ материали на тоя отдѣлъ сж повършно разрушени, но най-разрушенитѣ измежду тѣхъ сж микашиститѣ. Заетото

отъ тия шисти пространство повърхно прѣдставя рахла почва, която, въ дълбоко врѣзанитъ мѣста, показва постепенъ прѣходъ въ компакната скала.

Скалитѣ отъ тая частъ на западнородопскитѣ поли иматъ еднаква главна посока на разпространение и почти сѣщия наклонъ както и съотвѣтнитѣ на прохода Ели-дере, на които сж продължение.

6. Пателеница, Црънча, Дебращица, Радилово.

Отъ манастира св. Петъръ до с. Баткунъ, между Баткунъ и Пателеница, както и между св. Петъръ и Пателеница, по правата пътека, пространството е заето отъ смѣсенъ насипъ бловова до ситнопѣсъчна голѣмина. Сѣщиятъ заема мѣстността и между Пателеница и Црънча. Южно отъ Црънча по политѣ и склоноветѣ на бърдото надъ селото, скалитѣ сж продължение на Пателенскитѣ между двѣтъ кули (стара и нова), съ тази само разлика, че варовикътъ въ политѣ значително намалява и се явява като отдѣлни лещи.

Сѣщитѣ скали оставатъ и на бърдото „Костеница“ до Дебращица и прѣзъ него чакъ до въ Дебращицкитѣ лозя на варовиковия ридъ източно отъ с. Дебращица.

Скалитѣ на тая частъ отъ родопскитѣ поли сж повечето тънко-слоинни микашисти (биотитови — въ западнитѣ прѣдѣли и мусковитни — въ източнитѣ) съ ситно и срѣдно луспесто устройство, но съ тѣхъ има шисти съ гнайсовъ изгледъ, а дори и типични гнайси въ съдружие съ прослойки отъ амфиболошисти.

Шиститѣ не сж по цѣлото си протежение еднородни; тѣхъ пѣстрятъ главно жилитѣ. Освѣнъ тънkitѣ кварцови жили, които сж разположени паралелно съ наслоението имъ, има и кръстосани жили съ прѣплитанье и пегматитно устройство. Подирнитѣ постигатъ по голѣма дебелина и иматъ разнообразенъ съставъ. Тѣй напр. на югъ отъ с. Дебращица, кждѣ стария манастиръ, въ такава една дебела жила, край другитѣ минерали намѣриха се магнетитъ въ срѣдно зърнеста форма и въ голѣмо обилие и едри като лѣшникъ кристали отъ граната *гросуларъ* ($\infty 0$. 202).

Въ долищата, при самитѣ поли на стръмнинитѣ и при устията на потоцитѣ между Црънча и Дебращица полигенния насипъ отъ архаичнитѣ скали се увеличва съ късове и балвани отъ скала съ младоеруптивентъ хабитусъ. Прѣдставителитѣ на тоя новъ скаленъ типъ сж съ слабо червеникава боя, порфирно устройство и отчасти рахла повърхность. По тѣхъ на око се различаватъ: черенъ и чер-

нокафявъ биотитъ въ шестоъгълни луспи, бистъръ и напуканъ санидинъ и зърнестъ бистъръ кварцъ; всичкитъ порфирно развити. Изъ гжстата ѝ и землеста основа тукъ тамъ се показватъ черни (до 2 m.m.) глобули (зрънца) съ перлитно напукване; тѣ прѣдставятъ стъклената частъ на основната маса, която за невъоруженото око остава криптомѣрна. По всичко тия скални балвани показватъ да сж отъ *риолитъ*, леглото на който заема билото на бърдото ю.-ю.-и. отъ Црънча и надъ с. Дебращица, надъ стария манастиръ. Зърнестиятъ варовикъ, който заема рида на Дебращицкитъ лозя източно застига и малко минава шосето Пещера—Пазарджикъ, а южно заема височинитъ западно отъ с. Радилово. Въ подирния прѣдѣлъ той се наежсва отъ тъмносиви тънкослойни миезистеи, които въ видъ на малки езици изчезватъ въ него. На изтокъ еднитъ и другитъ граничатъ съ гранитна скала, на която западнитъ граници сж край селото.

7. Радилово, Пещера, Батакъ, върха Семеръ-аланъ, Долненска поляна, Веглика, Манастиритъ, Соуджакъ, Янжъ-тепе, Дамла-дере, Ташъ-боазъ, р. Чукуръ, Баташки карлъкъ, Батакъ.

Радилово е разположено отчасти на гранитенъ отчасти на кристалиношистенъ (гнайсовъ) теренъ. Южно отъ него, прѣзъ моста започватъ да се явяватъ балвани отъ трахитоидна еруптивна скала, която веднага и слѣдъ тѣхъ се явява. Съ поеманъето на рида, по стария пѣть, за Пещера, числото на балванитъ се увеличава до толкова много, щото отъ тѣхъ е покрита повърхността на заетата отъ скалата мѣстность. Цѣлото пространство отъ самото ридче чакъ до Пещера, подъ развалинитъ на старата крѣпость, е заето отъ тия скали, повършнитъ бѣлѣзи на които ги издаватъ за прилични съ червеникавитъ риолитови балвани между Црънча и Дебращица.

Основата на скалитъ е съ червеникава боя и се пѣстри отъ порфирно развититъ минерали: кварцъ, санидинъ, биотитъ и отъ надименитъ стжклени пщпици. Тя е отчасти фелзитна, отчасти аморфна или криптокристалинна и съ ясна флуидалность, която едва реагира на очната мрѣжица.

Повърхността на заетото отъ риолитъ пространство прѣдства отъ себе балвановъ складъ, балванитъ на който сж съ заобленъ паралелопипедовъ видъ, отъ заобленъето роговетъ и ржбоветъ на паралелопипеднитъ форми, въ които се е наежсала еруптивната скала при свиванъето си.

Туку подъ развалинитѣ на крѣпостѣта започва и градътъ Пещера, който се шири въ западна посока, въ тѣсната котловина, причинена отъ Пещерската рѣка. Въ подирната околорѣстъ и въ срѣдата ѝ се виждатъ кристалинношистни и варовити агломерати, смѣсени съ пѣсѣци, които тукъ тамъ сж конкреционирани въ конгломерати, брекчи и пѣсѣчници. Сжщиятъ материалъ остава и ю.-з. отъ Пещера въ мѣстността на турскитѣ гробища и Хамамъ-дере. Въ него седиментитѣ достигатъ завидни размѣри (10—12 с. м. дебелина) и се прѣслояватъ съ разраждени брекчи и конгломерати, въ основитѣ на които си забѣлѣзватъ черни битуминозни прослойки (5—10 с. м. деб.) лигнитовъ хабитусъ. Въ западнитѣ части на долатѣ сж въ самия свлѣченъ материалъ. Тѣхъ околорѣстъ (отъ югъ и западъ) огражда върнестъ варовикъ дребно и тънко плочесто напукване, неправилно и неясно набърчане и полуокрозна боя. Кждѣ мѣстността „Оброчището“ (св. Атанасъ) при „Клетия чаркъ“ и надъ него въ посока за „Бакърджийскитѣ дупки“ варовикътъ повършно е повече надробенъ, отъ което се маскира и напластяването му.

Бакърджийскитѣ дупки, както и срѣщнитѣ имъ наречени „Шатови“ (въ ю.-з. баиръ прѣзъ рѣката) сж отвори на пещери въ варовика, отъ които е най-вѣроятно и названието на самия градецъ.

Варовика на сѣверъ и с.-з. граничи съ риолититѣ на мѣстността, а на западъ, ю.-з. и югъ, дѣто постига завидни размѣри, съ кристалинни шисти.

Пътътъ отъ Пещера за Батакъ е речи по леглото на рѣката, която образува хубавия Батакъ-Пещерски проходъ и която въ това малко протежение носи двѣ имена: около Пещера — Пещерска рѣка и около Батакъ — Баташка. Отъ Пещера до първия мостъ въ съсѣдство на Клетия чаркъ пътятъ е по полигенния кристалинношистенъ и варовиковъ наносъ, който сж насипали водитѣ на спомѣнатата рѣка. Изъ него въ околността на моста забѣлѣзватъ се черни кжсове отъ згурия и по рѣдки отъ серпентинеста скала. Подирнитѣ сж довлѣчени отъ дѣсниа ѝ притокъ, който се влива надъ моста и на който водитѣ се стичатъ откъдѣ Ново-махленскитѣ краища. Въ тѣхъ не отсѣтствуватъ слѣди отъ амфиболово вещество, но прѣобладава серпентиновото видоизмѣнение антигоритъ.

Надъ моста има и купища отъ желѣзна згурия — нѣмъ свидѣтель на недавнашна желѣзна индустрия.

Отъ моста нагорѣ пътятъ слѣди лѣвия склонъ на рѣчното легло право въ западна посока близу до устието на Раково дере. Материялитѣ на това малко пространство, отъ двѣтѣ страни на рѣчното

легло, сж главно зърнести варовици архаична възраст, които съдържатъ прослойки отъ микашисти и амфиболъ-гнайси тънко наслоение. Въ подирнитъ освѣтъ кварца и фелдшпата (ортоклазъ и плагиоклазъ), които сж приблизително въ еднакво количество съ феромагнезиевити минерали (амфиболъ и биотитъ) има салитъ, магнетитъ и хлоритъ, които за простото око сж невидни.

На жгъла, дѣто рѣката измѣня посоката на течението си отъ западно-източна въ сѣверна варовицитъ заврѣшватъ и граничатъ съ гнайси и гнайсошисти (биотитови и амфиболови) тъмносива до отворено сива боя, които по-нагорѣ прѣминуваатъ въ по-тъмни гнайси и типични биотитови и двослюдени шисти. Еднитъ и другитъ сж тънко плочести съ правилни равнинни ограничения и прѣпълнени съ тънки кварцови и пегматитни жили (кварцъ, фелдшпатъ, слюда и гранатъ), които текатъ по разни посоки, а главно по посоката на наслоението. Подобенъ материалъ заема пространството чакъ до 3-й и 4-й мостъ надъ кантона на пътя и граничи съ амфиболошистъ завидна дебелина (300—400 м.). Въ него край дребно иглестия амфиболъ, основата на скалата, има блѣдозеленикавъ пироксенъ (малаколитъ), зърнестъ фелдшпатъ, малко цирконъ и рѣдкъ апатитъ.

Слѣдъ амфиболошиста започватъ сиви биотитови гнайси съ равнинно устройство и плочесто и дребно паралелопипедно напукване. Тия гнайси, които заематъ голѣмо пространство въ тоя край на прохода, не сж по цѣлото си протежение съ однороденъ съставъ и еднакво устройство. Ако и въ по-голѣмата частъ отъ пространството външно и вътрѣшно да се прѣдставятъ за гнайси, въ останитъ прѣминуваатъ въ типични микашисти или въ шисти, срѣдни членове между двата главни скални вида. На тѣхъ простото око различава само слюденото и кварцово вещество, а микроскопътъ доказва фелдшпата и ситнитъ акцесорни минерали.

Въ околноститъ на завоя на рѣката въ посока за с. Батакъ, гнайсовитъ материали започватъ да губятъ чернослюдено то вещество (биотита), което замѣнява блѣлата слюда (мусковита) и се прѣдставятъ като мусковитни гнайси, мусковитошисти, мусковитни гнайсошисти и тукъ тамъ като биотитошисти, но безъ рѣзки граници по между имъ. Въ тѣхъ на едно двѣ мѣста (изт. отъ селото вждѣ чучурката и сѣверно отъ него) се съдържатъ малки лещи отъ зърнестъ варовикъ.

Сѣверно отъ Батакъ тия скали иматъ интензивно разпространение; достигатъ и заематъ землището на височината „Илджина“ (1483), баташкото блато и неговитъ околни бърда и съседнитъ съ

тѣхъ въ посока за Ракитово и Дорково. На западъ минуватъ горното течение на Баташката рѣка и се свързватъ съ скалитѣ на Пашина-боръ, Семизскитѣ височини и Кара-чумакъ, които сж продължение отъ тѣхъ.

Всички материяли на Пещера-Баташкия проходъ, както и онии отъ споменатитѣ мѣстности около Батакъ, иматъ еднаква посока на разпространение, която е съсласна съ оная на материялитѣ отъ стрѣмнитѣ поли на планината и ближнитѣ съ тѣхъ склонове. Сжщата приблизителна посока спазва и наклонътъ (25° — 35°), само че тукъ тамъ показва слаби вариации въ набърчанъето.

Отъ Батакъ до бърдото „Семеръ-аланъ“ прѣобладаватъ микашистнитѣ скали (биотитни, мусковитни и двослюдни), които на много мѣста прѣминуватъ въ гнайсописти и тънкослойни равнинни гнайси. Тая микашистна областъ около селото (километъръ и повече), съдържа вложение отъ зърнестъ варовикъ, а пд-нагорѣ на 2—3 мѣста и прослойки отъ амфиболошистъ.

Семеръ-аланскитѣ шисти иматъ на западъ обширно разпространение, което прѣзъ Карачумашко, достига източнитѣ склонове на Сюткя и граничи съ гранита на мѣстността. На изтокъ свършватъ въ Баташкия карлъкъ, дѣто граничнитѣ имъ скали сж риолититѣ на подирния.

Отъ тия материяли е заето и пространството на Семеръ-аланъ, „Софра-бунаръ“ до „Тритѣ могили“ (Калдърмата) подъ „Картала“ (1860). Татѣкъ минералътъ мусковитъ взема върхъ надъ другитѣ минерали, а освѣнъ това мусковитнитѣ гнайсописти и тънкослойни мусковитни гнайси сж повече отъ самитѣ микашисти.

Въ околността на Тритѣ могили и Калдърмата шиститѣ постепенно се замѣняватъ отъ блоковъ риолитенъ и туфозенъ материялъ, който въ южна посока настига „Долненска поляна“ и граничи съ типични мусковитни шисти и гнайси дървенисто устройство. Подирнитѣ въ сѣдство съ землището „Бегликъ“ съдържатъ и тънки чернослойни (отъ биотитъ) шисти.

Отъ Батакъ до Беглика шиститѣ иматъ приблизително еднакво устройство (тънкослойно), речи еднакво плочесто и дребно паралелопипедно напукване и надробяване и боя въ зависимостъ отъ количеството и качеството на първичнитѣ минерали на скалитѣ. Само между Софра-бунаръ и Картала частъ отъ скалитѣ сж съ червеникава вторична боя причинена отъ желѣзнитѣ окиси. Тая боя най-вѣроятно е продуктъ на контактната метаморфоза, която сж причинили сѣднитѣ еруптивни материяли. Еднородността въ боята

и устройството на скалитѣ показватъ на мѣста слаби люления, но повечето се нарушаватъ отъ свѣтлобояливитѣ материали на жилитѣ. Подирнитѣ, съ разна форма, дебелина и съставъ, кръстосватъ и прѣплитатъ скалнитѣ маси по всички посоки.

Шиститѣ и жилитѣ имъ иматъ простъ минераленъ съставъ. Тѣ съдържатъ главно кварцъ, фелдшпатъ, мусковитъ, биотитъ, амфиболъ, магнетитъ и гранатъ (въ пегматитнитѣ жили). Тоя съставъ и микроскопътъ не увеличава; той права само акцесорни примѣси и разкрива вторични вещества.

Риолитовитѣ и туфовни балвани сж съ пепелявосива или слабо-червеникава боя. Тѣ опрѣдѣлятъ западната граница на риолитовия масивъ въ тоя отдѣлъ на мѣстността. Всички сж съ заоблена форма, разна голѣмина и еднакъвъ минераленъ съставъ. Едни отъ тѣхъ сж отъ риолитъ, други отъ прѣходни на риолита и туфа му материали, а трети, по външни бѣлѣзи, отговарятъ на сжщински туфи. Първитѣ сж съ землестъ видъ, компактни и тежки, вторитѣ шупливи съ сплочени шупли, остали още отъ втвърдяването на огнетечния потокъ, а подирнитѣ порозни и леки. У всички съставътъ е единъ и сжи: зърнестъ кварцъ, отчасти полигоналенъ санидинъ въ кристали и кристални късове, биотитъ въ ситни полигонални луспи, стѣклени зрънца съ перлитно напукване, а у нѣкои и черна основна обсидианова маса, която наподобява цементно вещество.

Основната маса на тия скали е сравнително малко; тя е крипто-кристалинна съ фелзитенъ изгледъ и флуидално разположение. Тя е повече разяла кварца, а по-малко санидина. Всички порфирно-развити минерали (кварцъ, санидинъ, биотитъ) отъ нея сж нахжсани, а биотитътъ още и усуканъ.

Бегликътъ е най-широкото равнище въ тоя отдѣлъ на Родопитѣ. Той заема леглото и коритото на срѣдното течение на рѣка Бегликъ и се огражда отъ всички страни съ бърда, които стрѣмно и полегато заврѣшватъ въ него. Въ тази форма той прѣдставя хубава горска градина, прѣлестенъ високъ планински катъ. Тѣзи му качества поддържатъ не само формата на землището или положението му между околнитѣ бърда, но и лжкатушното и пълноводно-легло на р. Бегликъ, чиито бистри води, сбрани откъдѣ височинитѣ на Сютя и Гьомюшъ-чалъ (р. Сусусъ), неуморно бързатъ къмъ Ташъ-боазъ, подъ който се събиратъ съ водитѣ на Крива-рѣка и прѣминуватъ въ Дамлъ-дере.

Беглишкото равнище заематъ стари кристалинни варовици, които тукъ тамъ съдържатъ шисти (микашисти и амфиболошисти)

и кварцови жили. Тѣ на западъ достигатъ долното течение на р. Сусусъ, на ю.-з. разклоняватъ, на югъ спиратъ въ сѣвернитѣ поли на рида „Манастиритѣ“, съставенъ отъ риолити и туфи, а на изтокъ застигатъ бърдата, които раздѣлятъ коритата на рѣкитѣ Бегликъ и Чукуръ.

Въ с.-и. отдѣли на Беглика въ сѣсѣдство на пѣтя Долненски поляна, Ташъ-боазъ има и обрасли съ трѣва малки купища отъ згурия и не до тамъ ясни скали и кжсове (жиленъ материялъ отъ шисти) съдържащи желѣзни руди, които показватъ, че въ този родопски край, въ недавно минало се е добивало желѣзо. Тѣзи материяли е забѣлѣзалъ при минуванъето си отъ тукъ А. Вивенелъ. Рудоносниятъ материялъ, трупанъ тукъ, е събиранъ отъ околнитѣ краища, а особно отъ землището на кристалиннитѣ шисти, защото въ сѣсѣднитѣ риолити и туфи подобенъ нѣма. Малкитѣ згурийни купища показватъ, че монтанистичната индустрия на тоя край тукощо цѣфнала, трѣбало е да увѣхне, защото рудата ще да се е привършила.

Прѣзъ р. Бегликъ (въ южна посока) слѣдъ нѣколко малки бърдинки, които ограждатъ дѣснитѣ ѝ приточета, подема се полегато височината на Манастиритѣ, з.-и. посока, която започва отъ източнитѣ склонове на Гьомюшъ-чалъ и заврѣшва въ Ташъ-боазъ съ южна граница въ леглото на Черно-дере и Крива-рѣка. Тѣхното землище заематъ еруптивни материяли, които въ западнитѣ му прѣдѣли сж повече туфозни, въ източнитѣ — типични риолити. По пѣтеката прѣзъ седлестия уединенъ гребенъ, отъ началото на сѣвернитѣ поли до самото било, туфозниятъ и типиченъ еруптивенъ материялъ много малко се различаватъ помежду си; но въ южнитѣ склонове тази разлика е по-отчетлива. Въ мѣстността на „Рамовъ мѣзгалъ“ слѣдитѣ на типичнитѣ риолити съвсѣмъ изчезватъ и цѣлата мѣстность, която прѣдства ю. граница на еруптивното землище се състои само отъ туфи, чиито голѣми геоди и малки шупли облага или запълня халцедоново и опалово вещество. Тѣхъ огражда прослойка отъ кристалинни шисти гнайсовъ хабитусъ, която въ южна посока приближава Черно-дере и отстѣпя мѣстото си на зърнеститѣ мрамори. Тукъ подирнитѣ иматъ по-голѣмо разпространение отколкото ония на Беглика. Тѣ на западъ застигатъ горнитѣ течения на Черно-дере и Саръ-яръ, на югъ изкачатъ Соуджакъ-баиръ, Дженовра и Янжкъ-тепе, на изтокъ приближаватъ Дамлъ-дере, а на с.-и. свършватъ около Ташъ-боазъ. Въ цѣлото пространство скалитѣ иматъ еднакъвъ съставъ и устройство: едрозърнести въ

основата си, повършно и вътрѣшно неправилно напукани отъ тектонически процеси, излдени сж отъ текущитѣ надземни и подземни води. Въ тѣхъ на много мѣста се срѣщатъ пропасти и подземни пещери, които постигатъ значителни размѣри. Понеже по-голѣмата частъ на заетото отъ тѣхъ пространство е залѣсена, а другата облѣчена въ дебела травена одежда, не личи никждѣ ясно напластенѣе или посока на разпространение. Еднообразнѣто на материяла тукъ тамъ нарушаватъ тънки зеленикави пистозни вложения или прожилѣи отъ кварцъ, които въ празнитѣ си части съдържатъ хубави дребноиндивидуални кварцови друзи. Самиятъ Ташъ-боазъ, както и самото му име го казва, е каменлива стрѣмно склонеста клисура, заета изключително отъ риолитови скали. Отъ тамъ въ западна посока прѣзъ Манастиритѣ за Гьомюшъ-чалъ риолитовитѣ материали се прѣдставятъ въ форма на тѣсенъ езикъ, който изхожда отъ огромното риолитово находище, което заема мѣстото между Дамлъж-дере и границата и се спуща къмъ баташкия Карлъкъ и Нова-махала. Риолитътъ въ най-широкитѣ си южни граници достига къмъ Коваджидагъ, Селена, а източно спира къмъ Чалъ-тепе, въ землището на с. Фотинъ, срѣщу селата Селча и Михалково въ Тѣмръшъ. Въ тия мѣста е най-обширната риолитна областъ на западъ отъ Кръчимския проломъ.

Землището, заето отъ риолита, има външна форма, която издалеч го издава за младоеруптивно. То се пълни съ голѣми и малки, повечето заострени, конусовидни бърда съ каменливи нажбени или нацѣпени склонове и гребенови или грапави върхове. Тукъ бърдата сж толкова много, че едва ли ще иматъ всичкитѣ свои имена. По-виднитѣ и по-високитѣ отъ тѣхъ сж: Ая-тепе, Сарлъ-тепе (1860), Келъ-тепе, Калъчъ-баиръ и баташки Карлъкъ.

Скалната маса на риолита по цѣлото си протежение е напукана и нажбана едро призматично и неправилно паралелопипедно, чиито отдѣлни форми сж запазени въ свръзка съ другитѣ; отдѣлени тѣ сж и постепенно изгубили и сж се прѣвърнали въ дългнестии обли балвани или блокове. Намѣстѣ балванестата маса е толкова много, че заетата отъ риолита повършностъ се прѣдстави като балвановъ складъ.

Риолитовата скална маса, по цѣлия обсъгъ на заетото отъ нея пространство, е съ еднакъвъ изгледъ, еднородна, еднобоялива, пепеляво сива съ слаба виолетова отсѣнка и матовъ блѣсъкъ. Тѣзи и свойства и качества се нарушаватъ само въ граничните отдѣли, дѣто се придружаватъ отъ туфи. Подирнитѣ иматъ по-отворена

боя, а на мѣстѣ и черни стѣклени петна и по-слаба жилавина. Еднитѣ и другитѣ притежаватъ почти еднакво устройство — порфирно безъ слѣда отъ флуидалностъ и еднакъвъ простъ минераленъ съставъ: кварцъ, санидинъ, биотитъ, къмъ които микроскопътъ додава плагиоклазъ, магнетитъ, цирконъ, апатитъ и титанитъ съ вторичнитѣ продукти на феромагнезиевитѣ минерали.

Кварцътъ на риолита е въ бистри и надимени зърна и ди-хексаедри (3—5 мм.); той е слабонаденъ, но много напуканъ. Принадлежи изключително на порфирно развититѣ минерали. Санидинътъ е въ кристали и кристални късове отъ прости индивиди или въ сраследи по 100, но тукъ тамъ се забѣлѣзва прорасълъ и съ плагиоклазови ламели. Той е порфирно развитъ, но не отсъствува и въ основата. Биотитътъ е също порфиренъ, но по-дребенъ и по рѣдкъ отъ тѣхъ. Формитѣ му сж луспи и листа, които въ препаратитѣ се показватъ нацѣпени, нахжсани и завити отъ влиянието на скалната основа. Повечето сж прѣсни, но не сж рѣдкостъ и съ заточната метаморфоза. Магнититътъ е върнестъ и сравнително рѣдкъ. Цирконътъ — въ зърна и кристалчета; апатитътъ, въ игли.

Основната маса е речи въ еднакво количество съ индивидуализуванитѣ материяли; ти е криптомѣрна, фелзитна съ ясно флуидално разположение около порфирно развититѣ минерали и тѣхнитѣ късове. Въ тия мѣста, дѣто тя е чисто стѣклена показва зачетъчни трихитни влакна, завита и засукана форма, уединени или по нѣколко съединени въ едно.

Относително тегло на тоя риолитъ е 2.5087.

Отъ склоноветѣ на баташкия Карлъкъ, надъ стражарския пунктъ, дѣто заврѣшватъ риолитовитѣ материяли, започватъ кристалинни шисти, които стигатъ селото Батакъ. Тѣ по редъ, видъ, устройство и разпространение отговарятъ на Семеръ-аланскитѣ и тѣхнитѣ продължения къмъ сѣверъ.

8. Батакъ, Нова-махала, Фотенъ, Форцово, Яж-кория, Осъново, Малъ-тепе, Жребичко, Кръчимъ, Токе-баиръ, Коварско, Брацигово.

Карлъкъ-Баташкитѣ кристалинни шисти съ същото разпространение и наклонъ, въ източна посока се простиратъ до Нова-махала, р. Пиздица и прѣзъ тѣхъ застигатъ младоеруптивното землище въ западнитѣ склонове на „Карталъ“ (1647) и на „Ташкесенъ“. Тѣ сж микалшисти (повечето биотитни) съ малки вложения отъ амфиболошисти и мраморъ, биотитни гнайсошисти и гнайси, които изобилуватъ на дебели пегматитни и тънки отъ кварцъ жили съ разна посока.

Южно отъ Нова-махала, кристалинношистното землище почватъ да покриватъ разноразформенни балвани отъ риолита на с.-източнитѣ отдѣли на Карлъшкото бърдо и околнитѣ ридове. Отъ тамъ чакъ до селото Фотенъ, по дефилето на Фотенската рѣка южно отъ Санджака, пространството е заето отъ риолитови скали. Въ съседство съ подирното село и въ него тѣ се мѣсятъ съ черносмолести скали, съ брекчи и конгломерати еруптивенъ типъ и чакълъ отъ кристалинни шисти, намѣстѣ втвърдналъ въ яка скала. Подирнитѣ материали говорятъ за съседната граница между двата скални типа (риолити и шисти), която е току подъ селото. Границата между еруптивнитѣ и кристалинни скали започва, откъдѣ Чалъ-тепе (1592), минува източно отъ Фотенъ и по източнитѣ склонове на Санджака, между Ташкесенъ и „Буквикъ“ (1417), по рѣката Пителска, отива за Ясж-кория.

Еруптивниятъ материалъ и отъ тоя родопски кътъ е еднороденъ; той е продължение на Карлъшкия риолитъ съ тая само разлика, че виолетовата отсѣнка на първия въ тоя е замѣнена съ розово червеникава. Тая червенина се дължи на напрѣдното разрушение на скалата, който фактъ потвърждава и биотитътъ. Освѣнтъ това въ много биотитови индивиди се забѣлѣзва частично или пълно абсорбиране отъ основата на скалата.

Скалната основа за невъоруженото око е глста, землеста, но за въоруженото тя се явява аморфна, флуидална съ частична индивидуализация въ ситни трихити разна форма и положение. Въ тия мѣста най-ясно се види влиянието на химическата и механическа сила на скалното тесто върху порфирно развититѣ минерали, а особено върху санидина и биотита; тѣ не само че сж наядени отъ нея, но сж начупени по нѣколко посоки, а биотитътъ е и смачканъ.

Черносмолеститѣ скали, които поради своята черна ваглива боя и мастенъ блѣсъкъ падатъ веднага въ очи, се срѣщатъ въ граничитѣ отдѣли на риолита съ кристалиннитѣ шисти; тѣ сж въ периферията на риолита. Характеризуватъ се съ порфирно устройство по-бѣлитѣ минерални маси, по които, понеже сж отъ скални части, и малко заоблени, наподобяватъ конгломератъ. Порфирнитѣ бѣли минерали за простото око и микроскопа оставатъ едни и сѣщи (кварцъ и санидинъ), помежду тѣхъ прѣснатитѣ бѣли и землести петна, които запълнятъ или облагатъ скалнитѣ дупки и пори, сж халцедонови съ каолинъ. Освѣнтъ тия минерали въ скалната основа съ помощта на микроскопа се разкриватъ авгитъ и биотитъ.

Всички минерали по форма, свойства, прѣснота и разположение, сж както съотвѣтнитѣ у типичнитѣ риолити.

Основата маса въ тая черна скала е двояка: типиченъ обскидианъ съ жълтокафява боя и тукъ тамъ свършена бистрота и обскидианъ съ частично отстъкляване на веществото.

По всички бѣлѣзи на съставнитѣ минерали и основната маса тия риолити показватъ пълно сродство съ съседнитѣ риолити, на които сж и граниченъ материялъ. Въ онѣзи мѣста, дѣто тѣ сж свободни отъ примѣситѣ на съседнитѣ скали, по право заслужватъ името *риолитовъ смолестъ порфиръ*, но съ примѣситѣ тѣ го измѣнятъ въ *риолитовъ смолестъ брекчи-конгломератъ*.

Подъ с. Фотинъ, по течението на Фотинската рѣка, граничитѣ материяли на еруптивнитѣ скали сж шиститѣ. Тукъ тѣ сж биотитови амфиболошисти, биотитови гнайси и шисти, прѣпълнени съ дебели прави и набърчени едрозърнести пегматитни жили. Покъмъ изтокъ жилитѣ въ дебелината си намаляватъ, а шиститѣ прѣминуватъ въ тънкослойни набърчени, нажсани и размѣстени скали. Въ тѣхъ подъ послѣдния чаркъ на Фотинската рѣка започватъ да се явяватъ тънки лещи отъ мрамори, а още по-надолу, на пѣтя за Форцово, и цѣли легла отъ тѣхъ съ ю.-и. посока на разпространение. Отъ леглото на рѣката до напуснатото турско селце Форцово, шиститѣ само на едно мѣсто (до колибата на пжтеката) съдържатъ зърнестъ варовикъ въ по-тънко вложение, което по-къмъ ю.-изтокъ се собира съ пластовия варовикъ на рѣчното легло, а къмъ с.-з. се протака като разклонение.

Форцово и околността му сж заети отъ шисти, които въ източна посока достигатъ леглото на р. Кръчимъ, на сѣверъ прѣзъ Осъновското землище приближаватъ Малъ-тепе, а на западъ прѣзъ върха Буквикъ стигатъ границата на риолита. Тѣ сж мусковитни и биотитови тънкослойни шисти и гнайси съ тънки кварцови жили, които около Буквикъ се замѣнятъ съ Фотинскитѣ шисти съ дебелитъ жили и лещи отъ пегматитъ. Въ високото близу до върха и равнинката „Чемериката“ прѣминуватъ въ ситнозърнести и тънкоплочести биотитови скали (гнайси), които по родъ и видъ сж тъждествени съ съотвѣтнитѣ материяли на Батакъ-Пещерскиятъ проходъ, около кантона срѣдъ пжтя. Въ тѣхъ сивото минерално вещество е сравнително малко; то е кварцъ, ортоклазъ и плагиоклазъ. Черното, освѣнъ биотита, съдържа амфиболъ, а съ микроскопа въ него се открива и жълтеникавъ ситнозърнестъ салитъ.

Малкото равнище, което започва съ сѣвернитѣ поли на Бук-вика и, което на западъ достига леглото на р. Пителска, на сѣверъ отъ еруптивния езикъ, който образува гребена на бърдото „св. Недѣля“, се раздѣля на двѣ половини: западна, въ която е разположено селото Ясж-кория, и източна, въ която е пътятъ за Осѣново — Малъ-тепе.

Пò-голѣмата частъ отъ равнището, а особно цѣлата западна и частъ отъ източната, която е въ непосредствено съседство съ бърдото св. Недѣля, е заето отъ зърнестъ надробенъ варовикъ — архайченъ мраморъ. Неговата непосредствена граница съ св. Недѣля отъ двѣ страни показва, че първоначално е билъ едно цѣло, но ерупцията, която е образувала подирното бърдо, го е разкъсала на двѣ. Това бърдо разсича пò-голѣмата частъ отъ равнището. То е четверовърхъ гребенъ с.-ю. посока и прѣдставя апофиза на главния риолитовъ масивъ. Въ него най-високиятъ върхъ св. Недѣля брои 1529 м., а най-низкиятъ, св. Илия 267 — м. Основната му скала е компактенъ риолитъ сива боя, а при краищата си (особно южниятъ край) шупливъ и порозенъ риолитъ, шуплитѣ на който сж обложени съ халцедонъ и дребни кварцови кристалчета ($\pm R. \infty R, \pm R$). Единиятъ и другиятъ иматъ еднакъвъ минераленъ съставъ (кварцъ, санидинъ, рѣдко биотитъ) и основа, която съдържа обилно основно стъкло.

Отъ южния край на тоя ридъ чакъ до селото Осѣново землището е заето отъ шисти еднакви съ Форцовскитѣ. На изтокъ отъ него до р. Кръчимъ прѣобладаватъ варовици, които се продължаватъ и въ срѣщния ридъ подъ с. Чуренъ.

Отъ Осѣново подъ височината „Гжбцово“ (1423) близу до Малъ-тепе (1274) оставатъ прѣдходнитѣ шисти.

Малъ-тепе и околността му чакъ до двата пътя сж риолитови, но подъ тѣхъ въ стръмното, въ посока за с. Жребичко скалитѣ сж шисти; тѣ приближаватъ селото, дѣто се замѣстятъ отъ варовици — продължение на Козарскитѣ.

Стрѣмниятъ и речи отвѣсенъ зидъ източно отъ Жребичко, който започва отъ високото и завършва въ лозята, е риолитовъ; той е стълбовидно насѣченъ отъ едрото призматично напукване на масата. Такъвъ остава материалътъ и източно отъ с. Жребичко чакъ до съседство съ Кръчимскитѣ лозя. Риолитътъ отъ първата мѣстность е пò-прѣсенъ, а отъ втората само въ с.-и. прѣдѣли показва повършина прѣснота; отъ другитѣ той е съ значително промѣнение. С.-и. отъ Жребичко прѣзъ рида и при навалнянето въ дола по пътя за Кръчимъ, риолитътъ е изгубилъ изгледа на компактна скала; той

е разраhlenъ и на повърхността прѣвърнатъ въ пѣськъ. Въ тия прѣдѣли той показва привидно слоево устройство или струевидно разположение отъ нееднакво обагренитѣ части на скалната маса, обагрѣне, причинено отъ желѣзно хидратно вещество. Освѣнъ тая особнoсть, която е плодъ на напрѣднaло промѣнение, има и друга, която се крие въ естеството на основната маса. Въ по-прѣснитѣ риолити основата е повечето стѣклена; при все това тя не съдържа ясни перлитни глобули, каквито се срѣщатъ въ риолита на батанкия Карлъкъ и околнитѣ му бърда. Основата и тукъ на много мѣста съдържа черно или сиво стѣкло, което ѝ придава слабъ мастенъ изгледъ, но тя не притежава явна перлитна индивидуализация. Подъ микроскопа основата се прѣдставя фелзитна и ясно витрофирна, но намѣстѣ тя е ситно фелзосферитна или сферолитна съ сфери влакнесто устройство. Флуидалното разположение, което придружава основата, най-добрѣ се изразява въ мѣтнитѣ ѝ части и то само при риолити съ първитѣ три структури. Въ метаморфнитѣ риолити то е маскирано.

Риолитътъ на Жребичко и околността му е заграденъ отъ три страни (западна, сѣверна и отчасть източна) съ зърнестъ варовикъ. На него е разположена и по-голѣмата частъ отъ селото. На западъ варовикътъ достига леглото на Козарската рѣка, (тя се смича откъдѣ височината „Тъпана“) и се характеризова съ бѣла, червеникава или сива боя и срѣднозърнесто устройство. Сѣверно варовикътъ получава най-интензивно разпространение; той достига равнището на Айдиновската котловина. На изтокъ той застига село Кръчимъ и въ видъ на тѣсна ивица минува и въ източнитѣ бърда прѣзъ р. Кръчимъ, дѣто и заврѣшва. Тая подирна ивица въ ю.-и. посока, по леглото на Кръчимъ, достига чакъ до манастира с. Врачъ. Кръчимскитъ варовикъ се отличава по своя хабитусъ отъ досегашнитѣ варовици; той е тънкослоенъ, токо речи гѣстъ, съ синкава боя, неправилно напукване и бѣли калцитни жили. Въ източния си край той заврѣшва съ наситненъ бѣлъ доломитъ, който наново се загражда отъ риолитъ. Тѣзи нѣколко бѣлѣзи даватъ поводъ за съмвѣние върху неговата архаична възраст и го прѣдставятъ за по-младъ отъ нея.

Между с. Кръчимъ и завоя въ сѣверна посока на р. Стара, пространството е заето отъ наносенъ материялъ, навлѣченъ повечето отъ р. Кръчимъ. Прѣзъ Стара-рѣка, въ с. посока, се повдигатъ голи варовити ридове, които на изтокъ и сѣверъ достигатъ Ново-село, Тевира и леглото на Марица, а на западъ чакъ до селата Баши-

карево, Аджиларе и Аликовичо. Най-високиятъ имъ върхъ „Баба“ мѣри 536 м. надморска височина, а остриятъ надъ с. Айдиново нареченъ „Хисаръ“ — 488 м. Тѣзи голи и сухи варовити ридове, които отъ повечето страни ограждатъ равнища, отъ ю.-з. страна между Аликовичо и Бѣга се свързватъ съ стрѣмнинитѣ на планинскитѣ поли. Съ южнитѣ си краища на източния отдѣлъ тѣ заграждатъ малката Айдиновска котловина, която водитѣ на Стара-рѣка богато напояватъ. Отъ югъ нея опрѣдѣлятъ варовицитѣ на с. Кръчимъ, които стигатъ с. Козарско и тамъ граничатъ съ малката шистна ивица, продължена въ с.-з. брѣгъ на котловината. Шиститѣ на тая ивица сж тѣнкослойни биотитови микашисти и гнайсошисти въ прѣходъ съ гранитогнайси. Тѣ ю.-з. на $1\frac{1}{2}$ км. разстояние отъ Козарско, по пътя за Брацигово, свършватъ до червеникавитѣ и сиви риолити, които прѣзъ мѣстноститѣ „Мокра поляна“ и „Кръстецъ“ се простиратъ чакъ до Брацигово.

9. Брацигово, Чанакчиево, Ясж-кория, Нова-махала, Пещера.

Брацигово е разположено въ хубавата розова долина на Родопитѣ, която сж образували водитѣ на рѣчицата, що слиза отекдѣ западнитѣ склонове на височинитѣ Гжбцово и Тѣпана. Долината е съ източно-западна посока и заета изключително отъ червеникавъ риолитъ съ изгледа и състава на Пещерския, на който е продължение (*Pelz — Ueber das Rhodope — Randgebirge etc. Jahrbuch d. k. k. Geol. Reichsanst. 1870, p. 76; Pelz — Hussak — Das Trachytgebiet der Rhodope, 1883, p. 116.*)

Ю.-и. отъ Брацигово въ леглото на р. се съдържатъ малко глинести наноси, които съдържатъ слѣди отъ лигнити въглища.

Брациговскиятъ риолитъ въ източна посока има ограничено разпространение; той стига до рѣчицата, която минува прѣзъ Козарско, но въ южна посока той е съ по-голѣмъ обсъгъ. Отъ него е заето землището на с. Чанакчиево (сега Паничерево) и съседнитѣ южни бърда, чрѣзъ които се свързва съ Санджакския и Карлъшки риолитъ. Неговитѣ гранични материяли въ склоноветѣ на бърдата сж варовикъ, но въ високото тѣ се смѣсватъ и съ шисти отъ рода на Гжбцовскитѣ, които тукъ намиратъ своето ограничение. Около Ясж-кория бърдата сж изключително отъ биотитъ, а по-низкитѣ и тѣсни равнища отъ варовикъ. На такъвъ материалъ е разположено и селото Ясж-кория. Както и по-прѣди се каза, той варо-

викъ завършва на западъ съ леглото на р. Пителска, а намѣстѣ и прѣзъ него.

Въ посока за с. Нова-махала, по пътя между Картала и Ташкесенъ, слѣдъ варовика се разполагатъ риолититѣ, които завършватъ източно отъ леглото на р. Пиздица, която започва отъ височинитѣ на Ташкесенъ и Санджакъ. Тукъ риолитното землище е най-тѣсно въ цѣлото протежение на риолитната областъ западно отъ р. Кръчимъ.

На западъ отъ него се явяватъ кристалинни шисти отъ рода на Баташкитѣ; тѣ сж изпълнени съ тънки и дебели (60 см.) пегматитни жили. Въ сѣверна посока, по леглото на р. Пиздица (речи паралелно съ леглото на Баташката рѣка), шиститѣ сж основнитѣ материяли на терена; въ тоя съставъ тѣ заематъ, бърдото „Купенъ“ и сѣвернитѣ му части, дѣто граничатъ съ варовици, пълни съ прожилки (10—20 см.) отъ шисти. Отъ тѣхъ е заето пространството по леглото на рѣката чакъ до вливането ѝ въ Пещерската рѣка до моста при лѣковитата вода. Отъ тамъ до Пещера сж споменатитѣ по-горѣ материяли (677).

10. Пещера, Бѣга, върхътъ Хиоаръ, Аликозово, Брацигово, Пещера.

Отъ Пещера за с. Бѣга пътятъ води отдѣсно на леглото на Пещерската рѣка. По тоя пъть и по съседното съ него землище скалниятъ материялъ е еднороденъ — риолитъ. Само въ началото (при Пещера) и въ края (при Бѣла), частъ отъ пространството се покрива отъ смѣсенъ, дори и балвановъ наносъ, който водитѣ на рѣката сж натрупали. Пещерската рѣка, която още отъ Батакъ е почнала да си пробива пъть прѣзъ огромната планинска верига на края, прѣзъ която и сега тече съ завидна бързина, въ Пещерската котловинка изглежда като да си почива, понеже бързината ѝ намалява; ето защо въ това мѣсто се намиратъ и много довлѣчени и натрупани балвани. Въ продължение на пътя си къмъ Айдиновската котловина тя е била принудена да прѣсече и малката рѣтина, която е образувана отъ риолита на мѣстността и да влѣзе въ равнището на Айдиново, което, като малко полегато, намалява ѝ значително бързината. За това и въ устието ѝ въ подирното (прѣдъ Бѣга) намираме голѣми количества наносъ, който, въ сравнение съ наноса отъ Пещерската котловина е много по-дребенъ.

Риолитътъ отъ тая мѣстность е продължение отъ Пещерския до развалената крѣпость и минува въ Брациговския. Отлѣво на рѣч-

ното легло той приближава Стоянкината воденица, а отдѣсно минува Брациговскиятъ пѣть за Пазарджикъ, заема височинитѣ на Бѣга и свършва съ варовика и шиститѣ на Козарско. Тоя риолитъ по всички свои външни и вътрѣшни бѣлѣзи е тъждественъ съ съответния отъ споменатитѣ горѣ землища.

Лѣвиятъ рѣченъ брѣгъ откъдѣ Стоянкината воденица чакъ до воденицата надъ с. Бѣга, по пѣтя за Аликовичово, е заетъ отъ гранита *гранититъ*.

Гранитътъ на тоя край е срѣднозърнестъ съ отворена сива боя и съ съставъ, който и не въоруженото око установява. Съдържа: кварцъ, фелдшпатъ и слюдата биотитъ. Тоя простъ съставъ съ микроскопа се усложнява отъ акцесорни и вторични вещества; отъ първитѣ заслужватъ внимание честиятъ титанитъ, магнетитъ и амфиболъ, и отъ вторитѣ епидотътъ, мусковита и отчасти хлорита.

Кварцътъ е зърнестъ и бистъръ; той е въ еднакво количество съ фелдшпата. Подирниятъ е въ широки и четвъртити неправилно ограничени едри късове. По прѣснитѣ отъ тѣхъ сж бистри и съдържа тукъ тамъ включения отъ кварцъ и титанитъ, но полупромѣненитѣ сж помътнѣли отъ каолина, придруженъ съ мусковитъ и малко епидотъ. По естеството той е ортоклазъ, прорасълъ съ тънки албитни ламели, а по форма прости индивиди или Карлсбадски сраследи.

Биотитътъ е сравнително по-рѣдкъ и по-дребенъ отъ кварца и ортоклаза. Формитѣ му сж неправилно четвъртити ивици или мембрани, разположени въ междинитѣ на първитѣ два минерала. Той е бистъръ и прѣсенъ; въ полуразрушенитѣ му части се забѣлѣзва главно хлоритъ, а около му ситнозърнестъ епидотъ.

Амфиболътъ е рѣдкъ, дребнозърнестъ и съ зелена боя въ проходната свѣтлина. Магнетитътъ е по-честъ. Край него се забѣлѣзва и малко хематитъ. Титанитътъ е въ кристалчета, кристални късове и зърна. Цирконътъ — сжщо. Апатитътъ е въ игли и шестоугълни плочи.

Скалната повърхностъ е неправилно напукана и повършно заоблено разрушена. Окончателниятъ продуктъ на разрушението ѝ е пѣськъ.

Източно отъ гранита по брѣга и неговата околностъ чакъ до политѣ на върха Хисаръ, землището заематъ кристалинни шисти, които, като тѣсенъ клинъ, се вдаватъ между гранита и варовика и свършватъ въ билото, на пѣтя за Аличково. Въ тия шисти прѣ-

димно е развитъ гнайсътъ, но намѣстѣ (въ лозята и надъ тѣхъ) съдържатъ се и амфиболошисти, богати на салитъ.

Отъ билото по речения пътъ до Аликоново върви се жкатушно по варовици и гранити. Съ приближаванье Аликоново, по Айкънъ-дере, гранитнитѣ започватъ да губятъ изгледа на гранитита около Бѣга, да се показватъ по-тъмни и съ съставна и структурна промѣна. Въ тѣхъ кварцътъ и биотитътъ намаляватъ до минимумъ и се прѣдставятъ като акцесорни минерали, а амфиболътъ взема връхъ. Типичната гранитова структура, която придружава скалната маса, намѣстѣ се видоизмѣня въ наслоена отъ редуванъето на амфибола съ сивото скално вещество.

Тоя видъ скали стигатъ Аликоново и въ с.-з. посока отъ него изкачатъ баиря на пътя за Пазарджикъ. Тѣ заематъ пространството между Аликоново и Радилово, на което по голѣмата частъ покрива тлѣста почва отъ разрушението имъ; по тѣхъ е пътятъ и за Брацигово чакъ до Стоянкината воденица на Стара-рѣка. Отъ тамъ речи по права линия достигатъ Радилово, дѣто и свършватъ.

Тия скали, които външно се характеризуватъ съ токо що споменатитѣ бѣлѣзи, иматъ състава на прѣдходния гранитъ, но съ други количествени отношения на компонентитѣ му. У тѣхъ най-много е развитъ ортоклазътъ, слѣдъ него амфиболътъ, а че тогава другитѣ минерали като: биотитъ, кварцъ, авгитъ, магнетитъ, титанитъ, цирконъ, апатитъ и вторичнитѣ епидотъ, хлоритъ, мусковитъ, каолинъ, калцитъ и лимонитъ.

Ортоклазътъ и кварцътъ сж съ свойствата на съответнитѣ минерали отъ гранитита, съ тая само разлика, че първиятъ е по-ясно индивидуализуванъ, а вториятъ по-рѣдкъ. Съ ортоклаза дохажда и плагиоклазъ (албитъ-олигоклазова редица) въ по-дребни индивидуални форми. Той, както и ортоклазътъ, въ периферията си притежава вермикуларно устройство.

Амфиболътъ е съ привидни полигонални ограничения, повечето въ видъ на нахжсани, наядени ивици, зърна и парцали отчастъ прѣтворени въ авгитъ, епидотъ и хлоритъ. Той е въ прости индивиди, но тукъ тамъ се забѣлѣзва и въ сраследи по 100.

Биотитътъ е въ уединени или събрани на групи мембрани.

Магнетитътъ има много; той е първиченъ и вториченъ, образуванъ при метаморфозата на амфибола въ хлоритъ. При разрушението на скалната маса той се отдѣля като ситенъ пѣськъ, свлича се въ по-низкитѣ мѣста и се носи отъ водитѣ на потоцитѣ. Ето защо рѣката Пишманъ-дере и околнитѣ ѝ потоци, които

водятъ началото си отъ тоя гранитовъ теренъ, сж прѣпълни съ магнетитовъ пѣськъ. Правдоподобно ще бжде, ако се приеме, че съществуванъето на желѣзната индустрия (по типа на Самоковската) въ тоя край, отъ която и днесъ се виждатъ купища отъ згурия (около Пещера), се е дължала изключително нему.

По тоя съставъ скалитѣ отъ тая половина на това малко гранитно находище напълно заслужватъ име *амфиболъ-гранитъ* или *гранитосиенитъ*.

Завзетото отъ тѣхъ пространство, като се изключи равнището между Аликочово и Радилово, е повечето голо, каменливо и гладко. Въ него не личатъ много жили, които да го кръстосватъ на всждѣ, а не притежава и петна, които да му увеличаватъ разнообразието. То освѣнъ пукнатинитѣ на скалната маса, които го кръстосватъ и дробятъ на неправилни късове и тукъ тамъ (особно южно отъ Аликочово) малкитѣ амфиболови черни петна, които съдържа, а сжщо тѣй и рѣдкото борнитово вещество което се метаморфозира въ малахитъ, друго разнообразие и други странични вещества нѣма у него.

Отъ Пещерската (Стара) рѣка, прѣзъ пѣтя Пещера-Бѣга, за Брацигово въ самия подеъмъ материялтѣ е наносъ отъ кристалинни шисти, размѣсенъ съ риолитови балвани червеникава боя. Слѣдъ него започва риолитъ, който е основата на землището до Брацигово. Сжщиятъ материялъ остава и между Брацигово и Пещера до голѣмитѣ Пещерски ливади, заети отъ наносъ.

По правата пѣтека Брацигово—Пещера, между Камбовата сая и Курчовото блато, забѣлѣзватъ се черносмолести скални материали порфирно устройство, които по вънѣшностъ наподобяватъ съответнитѣ отъ околността на селото Фотинъ. Тѣ състоятъ отъ въглено-черна основа съ мастна лѣскавина, съдържаща черносмолени петна, едри бѣлизникави късове отъ кристалинни шисти и бѣли бистри порфирно развити материали (кварцъ, санидинъ и биотитъ). Подирнитѣ сж напукани или фрагментирани, или пѣзъ осукани и набърчени (биотита).

Скалната основа е съ витрофирно устройство; въ нея прѣобладава риолитовиятъ обсидианъ, който намѣстѣ показва начало отъ индивидуализация, а на други типично перлитно напукване; въ едното и другото има ясно флуидално разположение, което опрѣдѣлятъ минералнитѣ късове и поддържа биотита.

Късоветѣ отъ шиститѣ сж жглести, малко надробени и слабо промѣнени. На тѣхъ се различаватъ минералитѣ мусковитъ, кварцъ, фелдшпадъ съ прѣслоино разположение на слюдата. По него тѣ се

издавать за мусковитогнайсови. Тѣхната находка въ стъклената основа, както и тѣхната форма и положение показватъ, че границата на еруптивната област е наблизу, че ерупцията е разкъсала гнайсови скали, отъ които сж нападали части въ огнено течното тесто, което наскоро затвърдѣло и немогло да произведе никакво промѣнение въ тѣхъ.

По всички бѣлѣзи тая риолитова стъклена скала отговаря на *брекчозенъ риолитовъ смолестъ порфиръ*.

11. Пещера, Радилово, Гара Пазарджикъ и околноститѣ ѝ.

Отъ Пещера за Радилово, по шосето, теренътъ е риолитовъ, продължение отъ терена на Пещерската околностъ и стария пътъ за Радилово. Такъвъ остава речи до селото, до моста, дѣто граничи съ гранита и шиститѣ на мѣстността, на които е разположено и самото село. Въ западната му половина шиститѣ иматъ прѣдимство, въ източнитѣ — гранита. Подирнятъ рѣдко достига повърхността, но въ низкитѣ части на долищата и тѣхнитѣ брѣгове той се показва на всждѣ. Сѣверното му разпространение достига едва Дрѣновъ-чучуръ (изворъ). Въ тоя отдѣлъ само около мѣстността на извора достига повърхността и се явява като сивобозева пѣсчяна маса лесно податна на атмосферата и нейнитѣ отайки. И тукъ гранитътъ не притежава особности; той напълно се стгласява съ материалитѣ отъ околнитѣ ридове на Пишманъ-дере.

Отъ Дрѣновъ-чучуръ до източнитѣ основи на рида (с.-и. отъ Дебращица) който граничи съ шосето, мѣстността се покрива отъ варовито землеста почва, която тукъ-тамъ се показва и брекчовидна отъ мраморна брекча съ чървеникава цементна основа. Въ самитѣ поли на рида зърнестиятъ варовикъ се явява съ тънки шисгозни прослойки (биотито-мусковитни), които още по-надолу се вриятъ подъ почвата. Сжщиятъ материалъ остава и въ политѣ и склоноветѣ на Аликововскитѣ баири срѣщу Аджиларе и Башикарево. У него шистнитѣ прослойки сж ограничени на политѣ на ридоветѣ и се показватъ като глави съ с.-ю. посока.

Равнището около подирнитѣ села, както и около гарата и нейнитѣ околности, е завзето отъ алувиални почвени образувания. Сжщитѣ материали, на западъ отъ гарата, настигатъ устието на Ели-дере, а на изтокъ отъ нея изклиняватъ и заврѣшватъ въ Марица подъ с. Мюселимъ, дѣто варовицитѣ на Теке баиръ ги прѣкъсватъ и сврѣшватъ въ самото легло на Марица.

12. Пловдивъ, Брѣстовица, прѣвъ Бабинъ камикъ, Равнища, Клисура, Черни-вѣрхъ за Лещанско, Бинекъ-тапъ, Чуренъ, Скобелево, надъ Устина, Перущица, Брѣстовица.

Отъ Пловдивъ за Брѣстовица прѣзъ Мечкюръ пътятъ води по алувиални образувания, каквито оставатъ чакъ до политъ на рида, на който сж разположени Брѣстовскитѣ лозя. Самиятъ ридъ, който полегато се издига и стрѣмно спуща въ малката Брѣстовска долина, въ която е разположено и селото Брѣстовица, на което затваря гледката отъ сѣверъ, е съставенъ отъ шисти, повечето гнайси (мусковитни) насѣчени отъ тънки кварцови и пегматитни жили. Въ свръзка съ тѣхъ се забѣлѣзватъ дребно и едрозърнести амфиболити въ тънки наслоения и мусковитни гнайсошисти. Стрѣмната страна на рида прѣдъ Брѣстовица е заета отъ зърнестъ варовикъ, който е продължение на варовика отъ срѣщния брѣгъ, но разкъсанъ и уединенъ отъ него чрѣзъ малката долина, която сж образували водитѣ, що слизатъ отъ западнитѣ краища на бърдото „св. Илия“ (651·6) и съсѣднитѣ на него ридове. Въ източнитѣ прѣдѣли на рида зърнестиятъ варовикъ се крие подъ едъръ полигенъ кристалиношистенъ чакълъ, който намѣстѣ е конгломеруванъ и отъ който сж завзети и другитѣ съсѣдни на дола мѣстности, както ридътъ „св. Никола“ и др. Той изкача чакъ до високото на пята край св. Илия за с. Сотиръ, дѣто въ него живо участие взема и серпентинътъ. Сжщиятъ материалъ остава и въ срѣщнитѣ поли на дола и малко по-горѣ отъ тѣхъ, слѣдъ който започва наново зърнестъ варовикъ. Туй му положение надъ варовика показва, че тая долина е сжществувала прѣди да се натрупа той тамъ и че послѣ тамъ ще да е било затворено оточно устие, въ видъ на малкъ басейнъ, въ който е уталоженъ такъвъ едъръ и толкова огроменъ материалъ. Въ него има и лигнитъ.

Зърнестиятъ варовикъ, който завзема високия юженъ ридъ надъ селото, стига и завзема мѣстноститѣ на Бабинъ камикъ, Равнища, Клисура, Черни-вѣрхъ и отчасти Лѣщанско. Въ него не се забѣлѣзва явно напластяване, посока на разпространение и специфична външна форма, но насѣчена, надробена и изядена повърхностъ, която тукъ тамъ заглажда червеникавата клисава прѣстъ на мѣстността, която е ограничена на повърхността ѝ имъ.

Въ Лѣщанско съ варовика започватъ да се мѣсятъ блокове отъ червеникътъ и сивъ риолитъ, на недалечно разстояние отъ които, започва да се явява и самата риолитова скала, която навкъсва

варовика и загражда малка частъ отъ шисти въ себе си. Тукъ риолитътъ се отличава съ ограничено разпространение, въ видъ на неправилна тѣсна ивица с.-и посока, която къмъ ю-ю.-з. достига поланитѣ подъ разрушения чифликъ въ високото на Лѣщанско, до съвременния войнишки пограниченъ постъ (№ 10). Риолитътъ е отъ рода и вида на Перущенския, на който е и продължение; той е съ сива и червеникава боя, дребно порфирно устройство, землестъ изгледъ и значително промѣнение, особно въ обогрениитѣ минерали.

Въ тия прѣдѣли той граничи съ тънкоплочести, речи паралелно разположени, двослюдени гнайси и биотитови шисти, които сж дълбоко изядени отъ мѣстнитѣ потоци и дерета. Близу до скалата на подирнитѣ шиститѣ сж изключителната скала на край Къзъ-кюприя освѣтъ обикновенитѣ минерали на биотитошиста: черната слюда биотитъ и кварцъ, който на очи несравнено е по-малко отъ биотита, има обилно развитъ и циянитъ (дистенъ), по който шистътъ може да се именува *циянитъ биотитошистъ*. Туй циянитово находище е единичкото за сега у насъ, дѣто циянитътъ се намира въ по-големо обилие и въ по-едри единични форми съ неправилно ограничение въ краищата си. Циянитътъ е ограниченъ не само на скалната маса, въ която е разположенъ приблизително паралелно, но него има и изъ кварцовитѣ жили на скалата, въ които завзема сжщата ориентировка, както и въ самата скала. Той е съ небесносива боя, която въ тънkitѣ препарати се губи и минерала се явява безъ боя.

Въ високото, въ околността на войнишкия постъ, шиститѣ съдържатъ въ незавидни прожилки и малко варовикъ. Отъ поста прѣзъ рида „Бинекъ-ташъ“ (1633) чакъ до Чуренскитѣ височини и околността на селцето Чуренъ прѣобладаватъ тънкоплочести мусковитни шисти, които продиратъ дълбоко въ Тъмръшъ. Сжщитѣ материали оставатъ между Чуренъ и колибитѣ Скобелово, дѣто Устино-Перущкиятъ риолитовъ масивъ достига своето най-южно разпространение.

При наваляване отъ Скобелово за Перущица или Устина, въ ливадитѣ наново се явява откъсанъ и отворедъ заграденъ отъ риолита шистозенъ материалъ (микашисти и варовикъ), какъвто по-рано отбѣлзахме и въ Лѣщанско, съ който е въ непосредна връзка. Прѣзъ него до непосредното съседство на Перущица и Устина землището се заема изключително отъ риолитови материали, отъ които и повърхността е получила специфиченъ видъ.

Риолита отъ Перущенския край се характеризова съ сива и слабо червеникава боя и съ минераленъ съставъ и устройство,

каквито упознахме въ риолита отъ Баташко-Брациговскитѣ краища. Въ туфоподобната землеста червеникава или сива основа (къдѣ Скобелово отчасти стѣклена), която управлява боята на общата скална маса, виждатъ се дѣ повече, дѣ по-малко напукани санидинови и рѣдки плагиоклазови кристалчета и кристални вѣсове, размѣсени съ стѣклени кварцови зърна. Заедно съ тѣхъ личатъ шестоъгълни биотитови луспи, които пѣстрятъ еднобоюливитѣ порфирно развити минерали. Едритѣ минерали на риолита по форма, устройство, разположение и здравина сж еднакви съ съотвѣтнитѣ на скалитѣ отъ еруптивната областъ на западъ отъ Кръчимския проходъ.

Основата на тоя риолитъ въ по-прѣснитѣ си части се показва съ влакнеста струйовидностъ; въ прѣтърпѣлитѣ значително промѣнение, тя е инактивна на поларизуваната свѣтлина, понеже голѣма частъ отъ нея се прѣдставя каолинизирана. Изъ нея много рѣдко се забѣлѣзва сферолитна группировка, а по-често осева (аксиолитна).

Понеже риолита се намира въ процеса на метаморфното си развитие, по всичкитѣ си краища нѣма еднакво относително тегло; подирното се движи въ много широки граници, но срѣдно може да се приеме 2·1392—2·1456.

Този риолитовъ материалъ, който намѣста (надъ Перушица и другѣдѣ) се явява туфозенъ и рахълъ, постига интензивно разпространение. Освѣнъ с.-ю. граница, която бѣлѣжи Скобелово-Перушица, той се продължава на западъ и стѣснено достига леглото на рѣка Кръчимъ, прѣзъ което се свързва съ съотвѣтния материалъ отъ прѣдѣлитѣ на Жребичското землище; на изтокъ минува „Дълбокъ-долъ“ и въ видъ на стѣсненъ при края ржавъ завършва чакъ между селата Сотиръ и Изворъ.

Повърхността на заетото отъ риолита пространство се отличава съ хубавъ дивъ горски изгледъ; тя е намѣста гола и слабо заоблена, на други залѣсена, а на трети канариста и скалиста съ тѣсни и дълбоки клисурки и долища, заградени отъ стрѣмни и речи отвесни, ронливи и компактни брѣгове. Въ нѣкои прѣдѣли, каквито напр. въ височинитѣ надъ Перушица и Устина, отдѣлнитѣ ридове и уединенитѣ върхове завършватъ съ кичеста или гребенеста форма отъ едри призматични стѣлбове, които атмосферното ерузивно и абразивно дѣйствие е разграничило, а съ това имъ придало и по-величественъ изгледъ. Въ горнитѣ отдѣли на дола надъ Перушица, дѣто е разположенъ историческия манастиръ св. Тодоръ, височинитѣ завършватъ съ едрозжбестъ ридъ (въ който е „Градището“, „Кръстътъ“ и други бѣлѣжити точки за тоя край) съ високи

и стръмни речи отвесни зидове отъ компактна риолитова скала, които само рѣдкитъ пукнатини нахъсватъ въ едри и неправилни полигони. Тѣ прѣдставятъ такава величествена картина, каквато нийдѣ у насъ въ еруптивнитъ землища нѣма.

Въ политъ на стръмнитъ риолитови зидове, въ нивото на манастира св. Тодоръ (550), риолитовитъ скални маси се закриватъ отъ ситнозърнести полигенни седименти, които посочватъ за малкъ воденъ басейнъ, който не е билъ дълговрѣмененъ. По-къмъ сѣверъ отъ него риолитовитъ маси наново достигатъ повърхността и завзематъ цѣлия край чакъ до събиранъето на тоя долъ съ устието на „Дълбокъ-долъ“, който собира водитъ си откъдѣ войнишкия пограниченъ постъ (№ 10). Въ подирното мѣсто е и тѣхната сѣверна граница до Перушица; въ него освѣнъ нанесенитъ материяли отъ водитъ на долищата забѣлѣзватъ се пѣсчюглинести и ситнозърнести пѣсчъни утайки, въ които личатъ тънки битоминозни прослойки, които по възраст не изглеждатъ по-стари отъ сѣврѣмненни образования. Тия седименти се разполагатъ надъ зърнести варовици, които се простиратъ въ Перушица и прѣзъ нея въ посока за Пастуша и Куртово-Конаре, дѣто и заврѣшватъ.

Перушица както и Устина сж разположени въ варовикови землища въ устията на деретата, които прибиратъ водитъ си откъмъ височинитъ на Скобелево. Устинскиятъ варовикъ завзема и околнитъ на селото височини, въ които е стръмно нахъсанъ и образува легла за хубави водопади. Туеъ съ варовика заедно има и тънеа варовито конгломератна салбанда. Варовикътъ на западъ отъ Устина се простира въ видъ на тѣсна ивица, която застига завоя на источнитъ Кръчимски лози и изчезва въ риолита и насипа, който и на много мѣста въ ивицата го покрива. Надъ него въ високото и въ склоноветъ е разположенъ риолитътъ на токо що описаното землище.

Между Устина и Перушица варовикътъ завзема землището на съседнитъ ридове, на пѣтя и подъ него. Той е съ синкава боя, дребно чакълно надробение и калцитни жили, съ една дума такъвъ, какъвто го забѣлѣзахме и въ с.-западнитъ Кръчимски лози. По положение той отговаря на негово продължение.

Въ околността на Перушица варовикътъ постига по-обширно разпространение: отъ него сж завзети ридоветъ „Вжлковище“ (ю.-и.), „Власовецъ“ (ю.-и.) и околнитъ на тѣхъ краища. Отъ туеъ въ ю.-и. посока той се разширява и като изкачи ридоветъ сѣверно отъ пограничния войнишки постъ (№ 10) продължава се прѣзъ Бръстовишкото землище и заврѣшва чакъ въ землището на с. Сотиръ,

ю. отъ бърдото св. Илия. На изтокъ той заема цѣлото пространство между Перущица и Брѣстовица, като завършва въ сѣвернитѣ прѣдѣли въ ридоветѣ Чилъ-тепе и св. Троица, а въ южнитѣ — бърдото св. Илия. Въ тоя отдѣлъ варовикътъ е съ неправилна повършина заобленостъ, въ която нийдѣ не личи посока на разпространение, нито пъкъ жгълъ на падение. Варовикътъ е еднороденъ, сивъ, бѣлъ, дребнозърнестъ и съ калцитни жили, които въ източнитѣ прѣдѣли намаляватъ и съвсѣмъ изчезватъ. Само на междата на землищата между Перущица и Брѣстовица (въ лозята) се забѣлѣзваха въ него като вложение ситнозърнести, повършно разрушени, тънко-слойни шисти. Въ низкитѣ мѣста варовика е повечето покритъ съ почвенъ материалъ, а въ леглата и коритата на потоцитѣ — и съ варовитъ брекчашъ и конгломеруванъ материалъ. При Брѣстовица варовика се крие подъ наноса на котловината.

Сжщата повърхнина има варовика и въ разклонението си къмъ Пастуша, дѣто завършва въ землището на лозята с.-и. отъ селото. И той съдържа тукъ тамъ малки шистозни вложения.

Варовикътъ въ тая частъ на сѣвернитѣ родопски поли, слѣдъ оня, който заема голитѣ върхове на Баба-баиръ между Ново-село и Башикарево, има най-интензивно разпространение. По положението което заема, въ сравнение съ първия, слѣдва да се заключи, че той е продължение отъ него и че нѣкогашъ е прѣдставлявалъ негова нераздѣлна частъ, която буйнитѣ води на Стара-рѣка и Кръчимъ сж врѣзали и образували широко легло, което по-къснитѣ и съврѣмenni течения постоянно запълнятъ съ наносъ, който ги все повече и повече раздѣля.

13. Брѣстовица, Сотиръ, Войково, Дормушево, Ситово, Лилково, Орѣхово, Хвойна.

Отъ Брѣстовица въ посока за с. Сотиръ, голѣма частъ отъ землището е архаично, а останата — наносъ. Както и по-рано се спомена източната страна на Брѣстовица е едрочакъленъ наносъ отъ кристалинни шисти (повечето амфиболитови) и зърнести варовици, между които не рѣдко се намѣрватъ късове отъ едрокристалиненъ диалагъ въ съдружие съ хиперстенъ и бронзитъ. Тоя кристалиненъ агломератъ едва изкача баиря на пътя за с. Сотиръ и изподъ него почватъ да се показватъ тъмнозелени тънко-слойни шисти амфиболитово и черно гнайсово естество, въ които трудно се установява посока на разпространение и наклонъ. Въ тѣхъ

освѣтъ блѣтитъ кварцови и мусковито-гнайсови жили, които ги кръстосватъ по разни посоки други акцесорни вещества не се забѣлѣватъ.

Съ приближаване с.-и. поли на върха св. Илия прѣдишния агломератъ се явява наново, само че въ поб-едра форма и съ серпентинови ежсове; малко поб-нататѣкъ показва се и леглото на серпентина, което тадѣва има своята западна граница, и което слѣдъ малко протежение отъ южна страна се крие наново подъ едрия наносъ, въ който учестватъ и зърнесто варовити ежсове. Такавъ остава материяла прѣзъ дола и втория баиръ надвѣсенъ надъ с. Сотиръ до въ леглото на рѣката при него. Наносния материялъ отъ тоя прѣдѣлъ показва извѣстна разлика отъ оня на Брѣстовишката долина. Въ него прѣобладава едра бѣлванеста форма на сѣставнитѣ ежсове, а освѣтъ това послѣднитѣ и по съставъ не се схождатъ съ ония отъ първото находище. Въ прѣвала на баиря надъ Сотиръ съ едритѣ кристалинношисти плочести форми зачестватъ серпентиновы камѣне западно жълтозелена боя, които въ низкото наедраватъ и сж мѣсятъ повечето съ голѣми ежсове съставени изключително отъ едри диалаго-пироксенови индивиди. Подирнитѣ въ мѣстността около чучурката на пати се показватъ въ най-голѣмо изобилие; на повечето отъ тѣхъ личи, че сж били жилиненъ материялъ понеже повърхността на външнитѣ кристали форми е гладка. Количеството имъ не намалява и до политѣ на стрѣмнината, дѣто серпентиновото легло се подава изъ тѣхъ и изъ обилния серпентиновъ едъръ чакълъ смѣсенъ съ гнайсошистовъ, въ който не рѣдко сж срѣщатъ и едри ежсове отъ едъръ амфиболитъ и такива отъ едъръ актинолитъ; отъ подирниятъ има ежсове и поб-горѣ.

Въ селото Сотиръ, въ западната му половина, серпентина е основната скала; той е кръхъкъ, съ миденъ ломъ и западно черно-зеленикава боя. По естество е *антигоритъ серпентинъ*¹⁾.

Югозападно отъ Сотиръ, въ посока на рѣчното легло, землището отъ двѣтъ страни на леглото е заето отъ хоризонтално разположени седименти, които се простиратъ на завидно разстояние отъ селото; въ тѣхъ се различаватъ главно сиви ситнозърнести пѣсчъници и конгломерати разенъ изгледъ. Южно отъ леглото тия седименти, въ вида на пѣсчъницитѣ, постигатъ най-голѣмо разпространение въ околноститѣ на селото, близо до устието на дерето, което слиза откъдѣ Бойково—Дѣдово. Поб-къмъ югъ тѣ изкачатъ

¹⁾ Г. Бончевъ. — Серпентина въ Пловдивско (Пер. Списание Кн. LXI).

баира и спиратъ въ материалъ, който по външния си изгледъ се издава за разтрошенъ риолитъ или за риолитовъ пѣсьчникъ. На него съ просто око се различава трояко вещество: обилни ситни и бистри кварцови зърна, такива плочести, които наподобяватъ санидинъ, порѣдко черни блѣщици луспици отъ биотитъ и блѣзникава основа, която е сравнително малко отъ зърността вещество и която заема мѣстото на цементъ. По тия блѣзи и безъ примѣси на чужди вещества, на нея трѣбва да се гледа като на дълбоко разражена повърхностъ отъ компактна риолитова скала. Тоя скаленъ видъ заема пространство, което прѣдставя неправилна ивица, която се протека въ склоноветъ надъ Сотиръ.

Южно отъ ивицата започватъ тънкоплочести шисти и гнайси, които влизатъ въ областта на обсежното кристалинношисто землище, което на западъ влиза въ Тъмръша, на изтокъ блѣжи Ново-селско, на югъ допиратъ до височинитъ подъ Ситово и Брѣзовица, а къмъ ю.-и. минува Бѣла-черева. Тѣ на далечни разстояния оставатъ съ еднакъвъ изгледъ, едни свойства и еднакво устройство и съставъ.

Въ посока за Бойково, по пътеката покрай Райчовата къшла, и отъ тамъ до селото, а сѣщо тъй за Дѣдово, Дормушево и границата на Тъмръшъ, шиститъ и гнайситъ сж съ тънкоплочасторавнично устройство съ тъмна и желтеникавотъмна боя, отъ прѣобладанието на биотита и зарждаивелия мусковитъ. Въ тѣхъ биотита е въ по-големо количество отъ мусковита, но намѣстъ тѣ сж еднакво развити, а на други мусковита взема върхъ и се явява даже изключителна слюда въ скалата. Формитъ на тия двѣ слюди сж еднакви: ситни неправилно ограничени луспи съ паралелно разположение, което опрѣдѣля равничността на шиститъ. Въ последната шиститъ и гнайситъ на повечето мѣста се прѣдставятъ за типични биотитови, двослюдни или мусковитни гнайси или шисти съ постепенъ прѣходъ едни въ други. Въ напрѣчна посока, въ тънкопрѣслоение съ слюденото вещество, види се и сивото минерално вещество на скалитъ, което се състои прѣдимно отъ ситнозърнестъ кварцовъ агрегатъ, изпѣстренъ съ зърна отъ замѣтнатъ фелдшпатъ (ортотлазъ).

Еднородността на материалитъ въ съставно отношение нарушава на мѣста структурата на скалната маса, която безъ да промѣни тънкослойното, даже хартийно, разположение на веществата, показва ги въ по-едра луспесто зърнеста форма. Това нарушение подкрѣпять и дебелитъ кварцови жили, които не на всѣкъдъ сж въ еднакви количества и съ еднаква форма. Еднородността у шиститъ

и гнайса се потвърждава и отъ едновидното тънеоплочасто напукване и нацѣпване, което ги слѣди по цѣлото имъ протѣжение. Полученитѣ плочи иматъ практическо приложение и се употребяватъ за покриви и тротоари. Повършното нацѣпване на дължъ и ширъ по скалната маса се простира и на завидна дълбочина. По него атмосферилнитѣ на грамадна дълбочина сж оставили слѣдитѣ на своето дѣйствие, а поточнитѣ и рѣчни води дълбоко врѣзали и образували стръмни брѣгове и плочасти сипеи, въ които най-ясно и въ голѣма мѣрка се види хоризонталното разположение на напластяванието, което тукъ-тамъ показва и слабъ (5° - 6°) юго-западенъ наклонъ.

Такъвъ е материала и прѣзъ Бойково за Ситово по пътя прѣзъ „Злодолъ“, само съ тая разлика, че у него кварцовитѣ жили сж въ по-голѣмо изобилие, плочитѣ му сж по-едри и съ неправилни повърхнини, а естеството на веществото го приближава повече къмъ гнайсъ. Въ околноститѣ на Ситово, както и между него и Криварѣка, гнайсовия типъ слѣди всичкитѣ скални класове, а при това и бонта на скалитѣ се малко измѣнява и получава червеникава отсѣнка.

Отъ мѣстността на Криварѣка започватъ бѣли и сиви мраморни варовици, които прѣминаватъ височината, по която е пътя за Бѣла-Черкова и достигатъ селото Орѣхово. На западъ прѣзъ Лилково изчезватъ въ политическата ни граница съ Турция, а на изтокъ и юго-изтокъ наближаватъ Бѣла-черкова, върха „Черни-очи“ (1387) и надвѣсватъ надъ Хвойна, като прѣминаватъ въ Юговскитѣ височини. Тоя варовикъ въ туку що отбѣлѣзанитѣ граници не заема цѣлото пространство; въ източната си половина съдържа тънки прослойки отъ шисти, а въ западната освѣнъ тѣхъ и единъ заливъ риолитова скала, който започва отъ еждѣ границата на Тамржшъ-модеръ, Пилафъ-тепе (1760) и завършва съ върха св. Илия (1700) надъ с. Орѣхово. При наваляние за послѣдното село въ стръмнитѣ склонове на баира него покрива полигтенъ (отъ варовикъ, амфиболити и гранито-гнайси) на мѣста конгломеруванъ наносъ, който край селото има по-обсѣжно разпространение. Туку надъ селото въ наноса има доволно едри балвани отъ гранито-гнайсъ, който по естеството на слюденото си вещество заслужва прилагателното биотитовъ.

Въ южнитѣ поли на св. Илия, въ мѣстността „Гончаръ“ варовика съдържа и шисти, на които ерупцията на св. Илия е оставила своитѣ слѣди, като ги е сдробила, малко запѣкла и

въ образуванитѣ имѣ пукнатини, както и въ онѣ на варовика, повлияла за образуването на компактенъ амнантъ.

И тукъ риолита граничи съ шиститѣ и варовика съ тѣсна ивица брекчовиденъ риолитовъ смолястъ камѣкъ, който въ съставно-и структурно отношение се схожда съ съответнитѣ около Фотенъ и западно отъ Брацигово. У него като особностъ се забѣлѣзватъ тѣсенъ вѣнецъ около обогренитѣ минерали, частично глобосферитно устройство въ обезбоенитѣ части и слѣди отъ струйовидно напластяване, което образуватъ проточенитѣ засивели и смолясточернитѣ млавове въ масата. При него не е рѣдеостъ и едро перлитното напукване на смолясто черната маса.

Св. Илийския риолитъ е отъ рода и вида на Перущенския, отъ който е раздѣленъ съ кристалинни шисти и варовикъ. Той е непосредствена съставна частъ на Персеневския (южно отъ Орѣхово), а вѣроятно и продължение отъ огромното риолитово находище на западъ отъ Кръчимското дефиле, южно отъ Фотенъ.

Варовиковия материалъ заема пространството на мѣстото „Заграта“ и надъ нея, стига склоноветѣ на Пилафъ-тепе, минава въ сѣвернитѣ поли и склонове на Персенка надъ Орѣхово и се спуща близо до селото, гдѣто завършва на западъ отъ него до самия мостъ. Тукъ той се крие подъ смѣсенъ конгломеруванъ наносъ отъ варовикъ, шисти и риолитъ, който достига селото и минава на срѣщния му брѣгъ.

Варовика отъ заграта и нейната околностъ притежава бѣлѣзи, които у околния варовикъ не се забѣлѣзватъ. Той е зърнестъ до гъстъ съ тъмносива до черна боя и привидно дървенисто устройство, каквито нѣма въ околния материалъ. Освѣтъ това той е прѣтъленъ съ пещери, подземни пропасти и отвори, каквито сж рѣдеостъ въ бѣлия варовикъ. У него е забѣлѣжителна тѣ нарѣчената „Челешка пещера“¹⁾ и „Дуплевската“, която има водопадъ надъ отвора си.

Отъ Орѣхово за Хвойна се върви по Орѣховската рѣка, която тече по отайкитѣ на западното разклонение на Хвойненската котловина, чиито материали, въ горнитѣ прѣдѣли на рѣчното легло сж ограничени на мѣстата около подирното, а въ по-долнитѣ (източнитѣ) постигатъ по-широко развитие и по-голяма височина надъ съвременното легло; въ тѣхъ тѣ измѣнятъ и своя съставъ. По дѣ-

¹⁾ Тя има дълго подземие, з.-с.-з. посока и малъкъ едва видимъ на повърхността отворъ. Ватрѣшността ѝ е неправилна и съ обилне на варовити накли по тавана и пода. Съдържа много човѣшки кости, за които прѣданието разказва, че сж остатъци отъ Орѣховски жители скрити тамъ отъ золумци при потурчването на Рупчоския край. Открити съ измама, задушени сж били съ димъ.

лото протежение между споменатитѣ двѣ села отайкитѣ сж: едро и дребнозърнести полигенни конгломерати и пѣсѣчници, глинести ситно и сръднозърнести пѣсѣчници и тънкослойни сиви глинести пѣсѣчни материяли. Подъ Орѣхово, въ дѣсния брѣгъ на рѣката, забѣлѣзватъ се тънкослойни битуминозни образования, които се прѣдставятъ за глинестъ лигнитъ. Всичкитѣ материяли сж съ горизонтално и слабо къмъ изтокъ наклонение. Отъ тѣхъ пѣсѣчницитѣ, конгломератитѣ и конгломеруванитѣ пѣсѣчници сж повече около Хвойна: тѣ сж дебелослойни и повършно леко ронливи; намѣстѣ съдържатъ и по компактни банки, които се издаватъ като гребени на повърхността имъ.

Въ по-горнитѣ отдѣли на залива има и малко бигорни образования, които съдържатъ листни отпечатыци отъ дървениста флора. Тѣ сж единственнитѣ петрефакти що забѣлѣзахъ въ тия седименти, но тѣ не сж отъ естество да опрѣдѣлятъ възрастта имъ, понеже бигора, който ги съдържа не изглежда да е отъ сжщата възраст съ тѣхъ.

14. Хвойна, Чепеларе, Широка лѣка, колибитѣ Гела, Сулища, височинитѣ Турла, Караманджа, Букова планина, Сичимеъ, Калѣтъ бурунъ (Момина вода), ов. Духъ, Мурджовъ пожаръ, Чилъ-топе, новото сѣлце Манастиръ, Кенанъ-дере, колибитѣ Сребро, Лѣкавица.

Отъ Хвойна за Чепеларе, по новия пѣтъ, който слѣди лѣвия брѣгъ на Чепеларската рѣка, въ источнитѣ поли на Гюндюзица (1519 м.), прѣобладаватъ кристалинношистни материяли. Въ началото сж глинеститѣ и сбити пѣсѣчници на Хвойненската котловина, а слѣдъ тѣхъ мраморни брекчи и конгломерати отъ рода на Орѣховскитѣ, въ съсъдство съ които свършватъ варовичитѣ отъ сѣвернитѣ склонове на Персенѣъ. Отъ тамъ започватъ кристалиннитѣ шисти, които въ южна посока застигатъ Караманджа на границата. Началнитѣ материяли на шиститѣ сж биотитови гнайси и гнайсошисти, които до устието на Чукуркюйското дере на двѣ три мѣста прѣслояватъ съ амфиболошисти. Прѣзъ дерето се появяватъ и зърнестоваровити прослойки, които въ западна посока застигатъ и минуватъ сѣлцето Савтъще, а въ източна изчезватъ въ стрѣмния дѣсенъ брѣгъ на Чепеларската рѣка. Освѣнтъ тая малка алтернация отъ шисти и бѣлъ мраморенъ варовикъ, по протежението на пѣтя до мѣстото, дѣто се сбиратъ двата пѣтя за Чепеларе (стария по високото на Гюндюзица и новия по источнитѣ ѣ поли), подобна се забѣлѣзва още на нѣколко мѣста, но въ всичкитѣ варовика, въ

сравнение съ шиститѣ, е малко; на мѣста слеза до 2—3 метра дебелина. Шиститѣ въ означеното пространство сж продължение отъ прѣходнитѣ гнайси и гнайсошисти, но тукъ тамъ тѣ прѣминуватъ въ биотитови шисти и съдържатъ тънки прѣслоавания на амфиболови и хлоритови шисти, а даже и такива, които наподобяватъ филити. Съставътъ на еднитѣ и другитѣ е простъ. Първитѣ съдържатъ главно слюдита биотитъ, по-рѣдко мусковитъ, кварцъ и фелдшпатъ (ортоклазъ и плагиоклазъ), край които се забѣлѣзватъ прѣснати амфиболъ, гранатъ и рѣдко авгитъ (салитъ). Ситнитѣ имъ минерали сж цирконъ и апатитъ.

Въ амфиболовитѣ шисти прѣобладава амфибола; освѣнъ него има кварцъ, ортоклазъ, биотитъ, титанитъ, магнетитъ, апатитъ и цирконъ. На мѣстѣ кварцътъ и ортоклаза сж развити въ завидни количества и равно помежду си, по които и амфиболошиста губи характера на шистъ и се приближава до гнайсъ, който въ такъвъ случай заслужава названието амфиболовъ. Като особностъ на тоя амфиболошистъ се отбѣлѣзватъ рѣдкитѣ и възедри петна отъ едъръ актинолитовъ агрегатъ, който огражда кварцово вещество.

Въ южнитѣ склонове на Гюндюзица биотитовитѣ кристалинни скали съ типа на микашиститѣ взематъ върхъ надъ останалитѣ. У тѣхъ тъмната и блѣщива (отъ слюдата) боя придружава и най-малкитѣ скални късове. Тѣхния биотитъ е ситнолуспестъ и съ горизонтално разположение, което опрѣдѣля тънко равнично устройство на масата. Само тукъ тамъ се забѣлѣзватъ прослойки (въ видъ на жили), въ които отдѣлнитѣ биотитови индивиди достигатъ размѣритѣ на нѣколко сантиметра (5—6).

Биотитовитѣ шисти въ южна посока прѣслоаватъ съ мусковитови и амфиболошисти тѣсни ивици; първитѣ на едно двѣ мѣста се характеризуватъ и съ привидно очно устройство. Тоя видъ материали заематъ пространството до Чепеларе и неговитѣ приближни околности на югъ и изтокъ. Прѣдъ Чепеларе на едно двѣ мѣста се разсичатъ отъ зърнестъ варовикъ въ тънки вложения.

Материялитѣ на спомѣнатото протежение иматъ еднаква посока на распространение (ю.-и.-и.), и почти еднакъвъ полегатъ с.-с.-и. наклонъ, който въ рѣдки случаи достига до 25°. У тѣхъ и строе-нието е приблизително еднакво зърнесто лиспесто и слоевидно съ прѣобладание на равнично паралелното, въ което плочестото напукване е намѣрило най-добрата срѣда за распространение. При всичко че материялитѣ сж разновидности по боя и съставъ, но въ тѣхъ рѣзка промѣна има само между варовика и шиститѣ и амфиболовитѣ

скали и шиститѣ; подирнитѣ показватъ постепенъ прѣходъ едни въ други.

Западно отъ Чепеларе, въ посока за с. Широка-лъка, по дерето, що сбора водитѣ си откъдѣ височинитѣ Бистрица и Кара-балѣанъ, и баиря надъ колибитѣ въ мѣстността „Прѣслонъ“, прѣобладаватъ сиви биотитови ситнозърнести гнайси, въ които биотита е сравнително малко отъ ортоклаза и кварца. Въ мѣстността на колибитѣ Махмутица, Кукувица и Джуркалица, първитѣ гнайси се мѣсятъ съ тънко наслоени гнайси, а къдѣ Широка-лъка — и съ очни гнайси. Отъ тоя видъ скали, въ смѣсъ съ шисти, малко амфиболити и варовикъ, сж заети землищата на Кара-балѣанъ (1916), Бистрица, Айчелъ (1871), св. Константинъ (1758), св. Елена до с. Върбово и колибитѣ Стойкитѣ. Въ тия, както и въ прѣдходнитѣ прѣдъ Чепеларе, не се забѣлѣзватъ находища на акцесорни минерални маси, освѣнъ кварцовитѣ и пегматични жили, които въ разни посоки и съ разна дебелина кръстосватъ скалната маса.

При наваляне за Широка-лъка, както и въ самата ѝ непосредствена околностъ, землището заематъ прѣдимно очни биотитови гнайси, които се простиратъ на югъ и западъ отъ селото. Самото село е скрито въ леглото на р. Лѣджа, между два близки стрѣмни баиря, които сж раздѣлили водитѣ на Лѣджа. Въ това си мѣстоположение то по-право заслужава прозвището „Голѣма-мѣка“ отколкото Широка-лъка, защото около него малко по-равничко пространство е изключение. Скрито между стрѣмни и каменливи баири отъ сѣверъ и югъ, то е пристѣпно само отъ изтокъ по леглата на потоцитѣ що се вливатъ въ Лѣджа, отъ западъ по леглото на рѣката и отъ ю.-з. по потока що слиза отъ Сулища.

Широволжшкитѣ гнайси въ посока за колибитѣ Сулища, Гелѣ измѣняватъ се постепенно въ наслоени гнайси богати на слюда, въ гнайсошисти, даже и въ типични микашисти. Такива оставатъ чакъ до колибитѣ Магаржици и сѣвернитѣ слонове на височината Сулища (1664), дѣто имъ заема мѣстото зърнестъ варовикъ, който застига южнитѣ колиби на Гелѣ, обема землищата на Сулища, Стикалъ, Водата, Огради, Стойкитѣ, Граница, голѣма частъ отъ Ливадища и завършва подъ Елхова курия. Въ южнитѣ си отдѣли той притежава ивица отъ зърнестоваровиковъ конгломератъ и сѣщо такава отъ варовикомистозенъ, които слѣдятъ варовика по цѣлото му протежение къмъ изтокъ. Южно отъ тѣхъ започва риолитъ. Той заема височинитѣ: голѣмъ Карлъкъ, Турла (1845), Ташъ-чукуръ (1941), възвишенията надъ колибитѣ Сливово и Катранъ-чукуръ въ Турско,

малкия Карлъкъ, Кара-Баиръ, Караманджа и завършва до пограничния войнишки постъ „Студенецъ“ въ Букова планина.

Риолитътъ отъ тѣзи краища въ нищо не отличава отъ риолита на Персенкъ и св. Илия надъ с. Орѣхово. На него простото око бѣлѣжи повършенъ изгледъ, минераленъ съставъ, устройство, боя и основна маса еднакви не само съ Персенкския, но и съ Перущенския и съ рполита отъ Баташко, на който вѣроятно ще да е продължение и на който най-източната граница въ западнитѣ Родопи въ България е въ тия прѣдѣли.

Сходството на очната диагноза въ скалитѣ отъ разнитѣ краища потвърждава и микроскопа. Въ тоя риолитъ той различава: напуканъ, накъсанъ и наяденъ кварцъ, напуканъ и нацѣпенъ санидинъ и плагиоклазъ, нацѣпенъ и насуканъ биотитъ, наяденъ амфиболъ, ситнозърнестъ магнетитъ, малко азгитъ, апатитъ и сфенъ въ ясни кристали. Основната скална маса за него е криптокристалинна съ начало на видна индивидуализация и ясна флуидалностъ; тя съдържа и чистостъкленни мѣста, оградени съ основа прѣпълнена съ микроферити.

Еднородността на тоя риолитъ съ риолититѣ отъ прѣдходнитѣ находища доказва и неговото распукуване и смолеститѣ стъклени видоизмѣнения, които тукъ тамъ слѣдятъ повърхността му. Тоя риолитовъ смолестъ камъкъ съдържа черносмоесто стъкло (лишено отъ всѣкакви примѣси) и тъмна маса съ смолестъ блѣсъкъ и порфирно устройство относително бѣлитѣ минерали (кварцъ и санидинъ). Въ микроскопа масата му се показва прѣпълнена съ късове и зърна отъ тѣхъ и такива отъ амфиболъ, биотитъ, сфенъ, апатитъ и магнетитъ. И той, както и съотвѣтнитѣ отъ другитѣ находища, съдържа частички отъ околнитѣ скали.

Въ околността на Студенецъ риолита граничи съ ограничено разпространенъ сивъ биотитовъ гнайсъ, който отъ източна страна огражда синкавъ до бѣлъ зърнестъ варовикъ. Послѣдния по граничната линия заема цѣлото пространство до поста на Горни-Роженъ въ мѣстността „Караманецъ“. Варовикътъ на мѣста се покрива и отъ варовитъ конгломератъ отъ рода на прѣдходния. Въ мѣстността „Сичимекътъ“ той (варовикътъ) е ситнозърнестъ, съ тънко наслоение и на мѣста съ метаморфизувана повърхностъ, която го наподобява на сивъ мергелъ. Въ микроскопа тоя варовикъ се понася като ситнозърнестъ до гъстъ пѣсчаникъ, въ който цементното вещество — кристалинна варовита маса, е почти въ еднакво количество съ криптомерния зърнестъ кварцъ.

Самата мѣстность Караманецъ се заема отъ зърнестъ варовикъ въ съдружие съ еднороденъ варовитъ конгломератъ отъ типа на прѣдходния.

До него въ с. посока наново се появява сивия тънкоплочестъ варовикъ, който пълни мѣстността на „Лѣвницето“; тамъ той прѣсложавъ съ сиви гнайсови и гнайсошистни скали тънко наслоение, които на мѣста се показватъ и съ по-тъмна боя отъ голѣмото количество биотитъ. Това многократно прѣслоение на шисти и варовици на сѣверъ около Калъчъ-бурунъ завършва съ мраморенъ варовикъ придруженъ отъ мраморенъ конгломератъ. Той е най-източния мраморенъ материалъ по цѣлата гранична линия между Караманджъ и Къзъ-кая надъ Тополово.

Отъ Калъчъ-бурунъ (Момина-вода) къмъ изтокъ наново започва обширна област на кристалинни шисти, основата на които сж биотитовитѣ гнайси. Тѣ се простиратъ на сѣверъ по Лопухъ-дере, заематъ пространството на Делибриамица и достигатъ до Балабанъ-чаиръ на междата на Богутъовското и Дрѣновско землища. На сѣверо-изтокъ минаватъ прѣзъ Косамъ-дере, Кенанъ-дере, Имаретъ-дере и застигатъ Крушево, а на изтокъ, по граничната линия, прѣзъ св. Духъ, Мурджовъ-пожаръ, Чилъ-тепе, Ени-ханъ-баба свършватъ въ Караколасъ.

Гнайсътъ по цѣлото протежение на областта не е еднороденъ. едновиденъ, разлика, която се дължи главно на биотита. Той, еднакъвъ по съставъ, устройство и форма (дребно луспестъ), различава се по количеството и групировката на биотита, което се отразява на боята и устройството на скалитѣ. Въ количествено отношение той е по-малко отъ сивитѣ минерали на скалата (кварцъ и фелдшпатъ) и затова послѣдната е съ отворена сива или петнастосива боя, която зависи отъ положението му. Въ околноститѣ на Имаретъ-дере и прѣзъ тѣхъ гнайсовия биотитъ е събранъ въ групи слоевидно разположени, между които има мѣста съвсемъ лишени отъ него. Чилъ-тепе и околността му сж заети отъ гнайсъ, въ който черната слюда, поддрѣпена съ обиленъ амфиболъ, наддѣлява надъ сивитѣ съставни части, а отъ нея и гнайса е съ тъмна боя. Тоя гнайсъ показва разлика отъ прѣдходния и въ структурно отношение: въ него съставнитѣ части сж зърнесто луспести и прѣснати по разни посоки неправилно, а съ това подражаватъ на гранито-гнайсовото устройство. Понеже амфибола е въ обиліе, той по него получава названието *амфиболъ биотитогнайсъ*. Тоя гнайсъ

се простира на изтокъ и еждѣ Ени-ханъ-баба; еждѣ Караколазъ намалява и се мѣси съ гнайситѣ на Крушево.

Другитѣ минерали въ тия гнайси сж както и съответнитѣ въ гнайситѣ отъ прѣходнитѣ находища, съ тая само разлика, че въ гнайса отъ тия прѣдѣли се забѣлѣзватъ тукъ-тамъ (въ по-свѣтлитѣ мѣста) гранати лѣшникова голѣмина, които изпачкватъ еднородното вещество на скалата.

Биотитовия гнайсъ билъ той сивъ или тъменъ не е по цѣлото си протежение съ минерални индивиди еднаква величина, но на мѣста по-едри, а на други по-ситни. Тази нееднаквостъ въ индивидуалната величина неволно причинява структурно подраздѣление, което не е съ явенъ скокъ, но съ постепенъ прѣходъ, какъвто се забѣлѣзва и въ скалната боя.

Гнайсътъ отъ тѣзи краища не се отличава съ изобилно съдържание на други скални видове; освѣнъ рѣдитѣ амфиболони и тукъ тамъ черни и бѣли микашистни прослойки, забѣлѣзватъ се нарѣдко и такива отъ хлоритошистъ. Съ тѣхъ заедно дружатъ и многобройнитѣ кварцови и пегматитни жили разна форма и дебелина.

Такива сж скалитѣ между Чилъ-тепе, новото селце Манастиръ и колибитѣ Срѣбро.

Югозападно отъ Срѣбро тъмносивитѣ и отворено сиви гнайси сж изключителната скала на края; тѣ съ своето тънкослойно паралелно разположение, което, въ повечето случаи, опрѣдѣля блѣщивата черна слюда, заематъ цѣлото легло на Кенанъ-дере и високо изкачатъ по Имаретъ-дере за височината. Въ тѣхъ, въ срѣдното течение на Кенанъ-дере, прѣди събиранъето му съ Имаретъ-дере, се забѣлѣзва галенитна рудоносна жила, която отъ рударско гледище нѣма значение, но въ минералогично отношение заслужва своето внимание.

Въ прѣслояванъето на тъмния гнайсъ съ сивия при едно малко водопадче, се вижда жълтозеленикъвъ жилиненъ материялъ съ стрѣменъ ю.-з. наклонъ, който на повърхността си не показва други никакви рудни слѣди освѣнъ пиритно вещество маскирано отъ рждива боя. Дебелината на жилата е незавидна, а веществата, които я съставляватъ разрушени части отъ околнитѣ скали. По положението си между разнобойния гнайсъ, тя изглежда да е дислокационна пукнатина, която отъ послѣ е запълнена. Материялитѣ отъ горнята ѣ часть (тавана) сж чернобойни гнайси, а ония отъ долнята (пода) сиви, които отъ вътрѣшната страна сж ограничени съ кварцова жила пропита съ пиритно и хлоритно вещество.

Галенитътъ въ жилата е ограниченъ на срѣднитѣ ѝ части, но показва постепенъ прѣходъ и къмъ краищата ѝ. Формитѣ му сж неправилни кристалинни буци или кристални групи прѣснати изъ кварцовото вещество.

Тая жила, която на земната повърхностъ само тукъ (Кенанъ-дере) се забѣлѣзва съ галенитно съдържание, въ с.-и. посока на нѣколко мѣста се показва на повърхността съ бѣлѣзитѣ на пиритното съдържание, но въ ни едно нѣма слѣда отъ галенитъ. На това мѣсто тя е била и разработвана по-рано, отъ която разработка се видятъ още отворитѣ на посоката ѝ, но днесъ тя е напусната.

Гнайсовитѣ материали на Кенанъ-дере заематъ землището до колибитѣ Сръбро и прѣзъ него, по пътя за Лжеавица, чакъ до прѣзъ послѣднитѣ колиби прѣснати около самия пътъ. И въ това си протежение тѣ не сж едновидни, но съ прѣслоявания отъ по-отворенъ типъ гнайси, амфиболити, а на едно двѣ мѣста и съ съдържание на върнестъ варовикъ въ съгласни прѣслоявания съ тѣхъ (и.-з. посока на разпространение).

При края си (въ с.-и. поли на височината „Кърнаде“, прѣдъ Лжеавица, и склопения съ нея юженъ ридъ) тѣ се криватъ подъ смѣсенъ и едъръ, на мѣста балвановъ (1-5 м. д.), конгломератъ съ тъмно до отворено червена пѣсчаникова основа, който на западъ спира въ политѣ на рида, на изтокъ извира въ с.-и. посока и се ограничава въ срѣщния баиръ, а къмъ сѣверъ стига Лжеавица. Тоя конгломератъ, на който състава е повечето шистозенъ, въ сѣверна посока мѣни изгледа, формата и състава си и отъ балвановъ минува въ дребнозърнестъ, намѣстѣ и въ пѣсчаникъ. Съ приближаване политѣ на самия връхъ Кърнаде, който е еруптивенъ, изъ него започватъ да се показватъ на гледъ жилни находища отъ андезитоподобенъ материалъ съ синкавозелена и слабочервеникава боя, но въ сѣщностъ гранични материали на Кърнадската порфирна скала. Малко по-къмъ сѣверъ тѣ спиратъ въ тънка прослойка гѣстъ синѣвъ варовикъ придруженъ съ зеленикъвъ туфоиденъ пѣсчаникъ, който подсѣща на глауконитовъ. Слѣдъ тѣхъ едрия червеникавъ (блоковъ) конгломератъ заема самъ източнитѣ поли на Кърнаде до въ с. Лжеавица и само на едно мѣсто (на билото на баиря прѣдъ Лжеавица) се разсича отъ тънка жила (5—6 м. д.) еруптивенъ материалъ продължение на Кърнадския. При Лжеавица едритѣ конгломератни блокове намаляватъ въ величината си, а по-дребнитѣ, особно ония принадлѣжащи на ситнозърнеститѣ зелени шисти съ малко кварцъ, се

показватъ съвършено метаморфизувани въ хлоритни минерални вещества.

Еруптивния материалъ на жила се характеризова съ типична порфирностъ андезитовъ типъ. Сивата скална основа, която показва слабъ зеленикавъ отливъ съдържа въ изобилие едри фелдшпатни кристали сивобѣла боя и по-дребни черни амфиболи. Въ микроскопа, при обикновенна поларизирувана свѣтина, тя се прѣдставя кристалинна, но между кръстосани нишели разпада се на неправилно и неясно зърнеста. Основата освѣнъ фелдшпата и амфибола съдържа метаморфизуванъ въ епидотъ и хлоритъ биотитъ, магнетитъ, обиленъ ситнокристалиненъ апатитъ зърнестъ кварцъ, рѣдкъ авгитъ и титанитъ и спорадичанъ цирконъ.

Повърхността на жилиния материалъ е неправилно напукана и прѣвърната въ дребни паралелопипедни и плочести късове, каквито по-едри има въ самата височина. Последната при скалния си върхъ показва и едро призматично напукване, призмитъ на което сж се отдѣлили и образували отъ източната страна стрѣмни и непристъпни хълбоци.

Сжщия минераленъ съставъ притежава и материала на зеленикавитъ андезитоподобни жили. Като микропорфирни минерали у тѣхъ се забѣлѣзватъ бѣли фелдшпатни петна и тукъ тамъ зеленикави точки. Съ микроскопа се различаватъ минералитъ ортоклазъ, плагиоклазъ съ ясни полигонални ограничения, като игли и зърна съ напрѣдвало промѣнение, които съ ситнозърниестия кварцъ съставляватъ скалната основа. Биотитътъ, който само по обриситъ си се познава, е, слѣдъ фелдшпата, най-разпространения микропорфиренъ минералъ; освѣнъ такъвъ има го и като съставна частъ на основата въ кратки тѣсни мембрани. Единия и другия е прѣвърнатъ въ хлоритъ и епидотъ, а намѣстъ и въ талкъ и кварцъ.

Отъ останитъ първични минерали заслужватъ внимание магнетита, който въ отдѣлни зърна и зърнести агрегати (съдържащи включения отъ апатитъ) пѣстри скалната основа и апатитътъ, който съдържа включения отъ цирконъ.

Вторичнитъ минерали сж главно епидотъ и хлоритъ; по-рѣдко кварцъ, талкъ, лимонитъ и калцитъ. Отъ тѣхъ първитъ по всички посоки пълнятъ скалната маса и промѣнятъ боята ѝ въ зеленикава или синкавозеленикава, а вторитъ сж само изъ пукнатинитъ ѝ.

Скалната структура е дребнопорфирна съ микрогранулитна основа, но тукъ тамъ притежава и слѣди отъ флуидалностъ по ситнитъ фелдшпатови иглици. Основно стъкло е съвършена рѣдкостъ.

Изобищо този видъ скали, както и ония отъ височината и жилата и прѣдъ Лжковица показватъ значителни отклонения отъ досега разгледванитъ риолити и се прѣдставатъ за отдѣленъ типъ повече сроденъ на андезитъ, отколкото на всѣка друга скала. Но тъй като тѣ притежаватъ и кварцъ, който е неотемлима частъ на основата, неможатъ да се приематъ за типични андезити, а за *кварцъ андезити* или *дацити*.

Съ тия скали въ съдружие сж споменатитъ класични пѣсчаникови и конгломератни образования; отъ тѣхъ първитъ сж ситнозърнести и съдържатъ: кварцъ, ортоклазъ, плагиоклазъ, биотитъ, калцитъ, епидотъ, хлоритъ, апатитъ, мусковитни мембрани, а вторитъ, порфирни по кварца и фелдшпата, сж съ обилна ситнозърнеста основа. Последната въ микроскопа се разпада на кварцъ, фелдшпатъ, епидотъ, цирконъ, хлоритъ, гранатъ, рѣдкъ магнетитъ и честъ лимонитъ.

15. Лжковица, Дръново, Вогутъво, Чепаларе.

Едроблоковитъ конгломерати, които въ източнитъ поли на Кърнаде имаха интензивно разпространение и достигаха селото Лжковица, въ южна посока отъ него заематъ пространството, по което е пътя за Крушево, а въ с.-з. и частъ отъ землището на нѣколко къщи на селото. По-големата частъ на заетото отъ селото пространство е отъ шистозни скали (микашисти а амфиболошисти) и варовикъ, който въ с.-и. посока показва интензивно разпространение. Южно и ю.-и. отъ него амфиболитнитъ образования въ свѣръзка съ хлоритни микашисти съдържащи интеркалиранъ варовикъ стигатъ леглото на р. Лжковица (Лжковица-Алтъ), но въ последното варовика става прѣобладающа скала. Въ граничната зона на варовика съ гнайситъ на края е извѣстната рудоносна Лжковска жила. Варовика, що я съдържа е бѣлъ, сивъ и кафивотъменъ, а самата жила червеникавокафява или тъмна кварцова маса, прорасла отъ сулфидни минерали на желѣзото, мѣдта, оловото и цинка (пиритъ, халкопиритъ, галенитъ, сфалерита — вурцитъ) и тѣхнитъ деривати (малахитъ, азуритъ, лимонитъ и хематитъ). Тия материяли сж неправилно врасли помежду си и съ структура повечето кристалинна, (халкопирита, сфалерита, галенита), а съвсемъ рѣдко кристална (галенита и пирита).

Жилата е отъ незавидна дебелина, еднаква съ оная на Кенанъ-дере, на която спазва и посоката на разпространението. По положение тя е съ стрѣменъ западенъ наклонъ и почти отвѣсна къмъ

земната повърхност. На нея трѣба да се гледа като на каменна пукнатина, запълнена отъ инфилтрацията на рудоносни и кварцови течности съ части отъ околнитѣ скали.

Източно отъ Лжавица, по склоноветѣ на Лжавската рѣка, прѣобладаватъ варовититѣ материали, които, както и въ селото, сѫ размѣсени съ кристалинни шисти сѣтно индивидуално устройство.

Прѣзъ баира варовика взема върхъ надъ осталитѣ скали и се явява изключителна скала на края; той достига сѣвернитѣ поли на Кърнаде въ пътя за Дрѣново. Отъ него е заето землището на „Чуката“ и прѣзъ нея чакъ до въ Дрѣново-дере. Въ това огромно пространство той съдържа на нѣколко мѣста въздебели и тънки прослойки (с.-и посока) отъ мусковитни и хлоритовувани микашисти. При върха на Чуката, по пътеката за Лжавица, малка частъ отъ повърхността е покрита отъ червени конгломерати сродни на прѣходнитѣ и съ тѣхъ заедно (въ ю.-и. страна) натъркаляни кавернозни блокове съдържащи въ изобилие дребни кварцови кристали.

Въ мѣстността дѣто Джурковото-дере прибира водитѣ на Дрѣновското шистозния материалъ постига по-голѣми размѣри и заема голѣма частъ и отъ срѣщнитѣ баири по коритото на Дрѣновското дере. Въ послѣднитѣ до приближаване воденицитѣ, токо подъ самитѣ извори въ дерето, шиститѣ сѫ: микашисти (мусковитни, серицитни, филитизувани), хлоритошисти и амфиболошисти. Повечето сѫ тънко-слойни, плочесто надребнени и повършно разрушени. Отъ тѣхъ амфиболошиститѣ иматъ минераленъ съставъ еднакъвъ съ състава на амфиболошиститѣ отъ прѣходнитѣ находища; сжщо и микашиститѣ. Хлоритошиста съдържа амфиболови игли и салитни зърна. Филитовия шистъ има освѣнъ ситенъ кварцъ и слюдата мусковитъ още акцесорни кристалчета отъ рутилъ, повечко хлоритна маса, рѣждива материя и ситно прапаштъ магнетитъ. Повършно той показва набърчаване въ малка мѣрка, което, въ свързка съ минициознитѣ минерални вещества, му прѣдава филитовъ хабитусъ.

Варовикътъ що прѣслоява съ тия шисти е ситнозърнестъ съ сива и тъмна боя, която тукъ тамъ е ограничена на повърхността, а на други продира дълбоко и въ вѣтрѣшността му.

Отъ горѣпоменатитѣ воденици за Дрѣново пътя води по тѣсното легло на Дрѣновската рѣка, на която началото е надъ самото село. Токо надъ воденицитѣ, отъ дѣсната страна на пътя, въ основата на отвѣсния варовиковъ баиръ, сѫ Дрѣновскитѣ извори, които се характеризуватъ по голѣмото си изобилие на вода. Като изходища на подземна рѣка прѣдъ сводяститѣ си отвори сѫ обра-

завали бигорѣ завида дебелина. Отъ тамъ до селото землището е отъ зърнастѣ варовникъ, отъ който сж заети и стръмнинитѣ на малката долина.

Въ Дръново наново се появяватъ прѣходнитѣ шисти на долината и заематъ почти цѣлото пространство, на което е застроено селцето съ изключение на една малка западна частъ.

Туку до селото (по пътя за Павелско и Бегутово, а даже и въ него) шиститѣ граничатъ съ тънкослойни глинести, мергелни варовници, мергелни и глинести пѣсчници, глинестомергелни пѣсчници, конгломерати западно и ю.-з. разпространение и и.-ю.-и. наклонъ (до 24°). На едно двѣ мѣста се прѣслояватъ и отъ мраморни брекии и конгломерати.

Отъ тия материали е завзета цѣлата стръмнина на баира по пътя и самото било „Брайще“, на което източната половина, черковището св. Георги, е отъ мраморенъ варовникъ. Тия, повечето механически отаени, материали сж тънкослойни, тънкоплично нацѣпени и дребно паралелопипедно надробени. Въ тѣхъ и при внимателно търсение не можаха да се намѣрятъ петрефекти нито тѣхнитѣ слѣди, затова и геологическата имъ възраст остава неопредѣлена; но по общия хабитусъ на материалитѣ тѣ не изглеждатъ по-стари отъ старотерциерни образувания.

Западно отъ тѣхъ е развитъ едъръ ронливъ конгломератъ кристалинношистенъ съставъ, който туку тамъ съдържа и мраморни късове. Той се отличава съ хоризонтално разположение и завида дебелина, която най-добръ се види на отвѣснитѣ брѣгове и уединени ерозивни форми въ дола западно отъ селото, дѣто цѣлото му пространство чакъ до въ курията е заето отъ нею. Тамъ той граничи съ туфи зеленикава, бѣлѣзаникава, сива, а на мѣстѣ и виолетово розова боя, които минаватъ прѣзъ балкана „Радова“ „Балабанъ чаиръ“ и стигатъ лѣглото на рѣчквата що слиза отъ „Хайдушката тухара“ (Бегутово землище). Въ това завидно протѣжение на туфитѣ, което брѣнъ мѣсто километра, забѣлѣзватъ се и по-малки свални маси, които сж надробени на дребни и остриѣжи неправилни паралелопипеди. Тия свални маси иматъ зеленикава до жълтозелена боя, микропорфирна структура (по фелдината) и отчасти порозна и кавернозна гъста основа. На тѣхъ личи само фелдината и рѣжкитѣ и дребни ирикти кристали (α 000), които увеличаватъ въстрѣжата на общия скаленъ изгледъ. Съ микроскопа се резултатътъ минералитѣ: ортоклазъ, плагиоклазъ, биотитъ, кварцъ, магнетитъ, апатитъ, цирконъ, хлоритъ, мусковитъ, каолинъ, калицитъ

и рждава материя, отъ които послѣдните 5 сж вторични. Той блѣжи ситнозърнеста и не ясно индивидуализувана основа състояща главно отъ фелдшпатъ и кварцъ.

По всичкитѣ си блѣзи (съ изключение на пирита) тѣзи скали се намиратъ въ тѣсна родствена връзка съ микропорфирнитѣ материи на Кърнаде, на които ще да сж и продължение. Отъ тѣхъ сж заети върховетѣ на рида сѣверно отъ пътя за Балабанъ-чаиръ, но нахождатъ се и по склоноветѣ имъ.

Туфитѣ се характеризуватъ съ неправилно повършно ограничение, не ясно напластяване, матовъ блѣсъкъ и съставъ, който не показва голѣми отклонения отъ оня на компактнитѣ скали. У тѣхъ прѣобладава фелдшпатното вещество, слѣдъ което по редъ иде кварцовото, а най-малко е рудното. Понеже и тѣ сж прѣтърпѣли значително промѣнение, затова и устройството имъ се прѣдставя на повечето мѣста пепелно, а на другитѣ дребно брекчозно.

Прѣзъ рѣчичката на Хайдушката чукара туфитѣ граничатъ съ тънеослойни ситнолуспести биотитови гнайси дървенисто или тънеоравнично устройство и наплочване успорѣдно на напластяванието, които се простиратъ чакъ до Богутьово. Тѣ съдържатъ и тънки прослойки амфиболошистъ. Въ Богутьово освѣнъ този гнайсъ има и други по-ситнозърнестъ съ по-дебели и компактни прослойки отъ амфиболошистъ и съ прѣходъ въ шистъ. Той, както и прѣдходния, а сжщо тѣй и онзи между Богутьово и Чепеларе, като продължение на материалитѣ отъ Гюндюзица и околноститѣ ѝ, има сжщото положение и посока на разпространение, както и тѣ.

16. Чепеларе, Чукуркьой, мѣстото Еркеюприя, Персенкь, Малеве, Хвойна, Бѣла-черкова, Добралъкъ, Нарѣченъ, Бачковски манастиръ, Станимака.

Надъ Чепеларе въ с.-з. посока за върха „Разванско“ скалниятъ материалъ е сивъ биотитовъ гнайсъ, продължение на гнайса отъ прохода по шосето прѣдъ Чепеларе. Въ високото гнайсовитѣ и шистозни скали съдържатъ амфиболитни прослойки и съ тѣхъ въ свързка 4—5 дебели (40—100 см.) жили гранатъ въ съдружие съ актинолитъ и епидотъ. Жилитѣ сж въ съгласна посока съ напластяванието на околнитѣ материали и при това въ повечето си части запълнени само съ гранатова маса отъ обикновенъ гранатъ, който е съ компактенъ изгледъ. Тукъ тамъ въ празнинитѣ на жилитѣ се

забѣлѣзва частичната повърхность на гранатовитѣ индивиди, която ги издава за доволно едри (30 см. д.).

Актинолита и епидота сж едролжчести и взаимно групирани.

Гнайсовитѣ и гнайсоподобни скали на Развансво иматъ и на с.-з., въ песока за Чукуркой, интензивно разпространение; то спира въ баира прѣдъ селото. Въ ю.-з. посока тѣ се простиратъ въ Кара-балванъ, а въ с.-и. изчезватъ въ Гюндюзица. Въ това пространство, както и въ прѣдходнитѣ по-голѣми области, освѣнъ тънкослойнитѣ амфиболошистни образования забѣлѣзватъ се и дебелослойни съ зърнесто луспесто устройство и съгласно напластяване, а сжщо тѣй и бѣли, сиви мрамори вложени въ тѣхъ. При всичкитѣ посо-ката на разпространението е съгласна и еднаква съ онаа на шиститѣ отъ прѣдходнитѣ обширни области.

Около с. Чукуркой прѣобладава варовика, който на западъ отъ селото стига и минава граничната линия, на с. застига колибитѣ прѣзъ Еркеюприя, а на с.-и. наближава Савтъще. Варовика по цѣлото си протѣжение не е еднороденъ; въ него на много мѣста има дебели и тънки лещи и прослойки отъ мивашисти, които тукъ тамъ съдържатъ и пегматити. Въ с.-и. край на с. Чукуркой съ сдробенитѣ микашисти въ варовика има и малко островче отъ младо-еруптивенъ материалъ, който по външенъ изгледъ повече наподобява скалитѣ на Кърнаде до Лжвавица, отколзото тия на близкия Персенеъ. Той е сива компактна скала съ слаба повършина порозность, която се дължи на изпадалитѣ порфирно развити минерали. Порфирнитѣ му минерали сж белезникави или стѣкленобистри, заоблени или полигонални индивиди въ свръзка съ по-ситни луспици черна слюда. Първитѣ миероскопа разкрива за ортоклазъ (санидиновъ типъ) и плагиоклаза олигоклазъ-андезинъ, къмъ които прибавя освѣнъ слюдата, още ситенъ кварцъ, магнетитъ, цирконъ, апатитъ, сфенъ и талкъ (?).

Ортоклазътъ е сравнително по-рѣдѣеъ отъ плагиоклаза, който освѣнъ порфиренъ привързанъ е и на основата. Биотитътъ е едъръ и ситенъ, прѣсенъ и метаморфизуванъ въ мусковитъ. По-едрия е полигоналенъ или неправилно широконивчасть, нацѣпенъ и повършно ограденъ отъ феритенъ вѣнецъ. По-ситния биотитъ е прѣтърпялъ пълна метаморфоза вѣроятно въ талкъ. Магнетитътъ е първичанъ и вторичанъ; първия е въ уединени зърна и агрегати прѣснати изъ масата, а втория, привързанъ на биотита. Сфенътъ е рѣдѣеъ; сжщо циркона и апатита, които сж повечето фрагментирани кристални включения въ фелдшпата и околната маса.

Кварцитът е ситнозернист събранъ на купина или пръснатъ изъ основата. Подирната е фанерокристалнна съ нелсна зърнеста индивидуализация и частична флуидалностъ.

Възможно евалта притежава бѣлѣнитѣ на андезитъ, но вътрѣшно, а особено по изобилнето на кварца тя се отдалечава отъ него и приближава къмъ младитѣ морфири съ кварцъ само въ основата. Въ такъвъ случай тя се явява срѣденъ членъ между тии два скални типа и напълно заслужава названието *дацитъ*.

Варовикътъ сѣверно отъ Чукуркой заема щѣлото пространство до леглото на рѣката, която свлича водитѣ си откъдѣ Персень-тепе, сир. до въ мѣстността „Ерлюпрля“ (естественъ мостъ), дѣто завършва землицето на Чукуркой. Въ него той съдържа тънки прослойки и малки лепи отъ ситнолуменести мусковитоминисти, гнайси и амфиболонисти, а въ прѣвала, между двата реда надъ семото, и риолитови блокове свързани отъ съседнитѣ възвишения.

Скалата Ерлюпрля е въ бѣлъ зърнистъ варовикъ, който водитѣ на рѣчицата сѣ пробили и разширили. Тя сега прѣдставлява мостъ 6—7 метра височина и ширина на 4—5 метра отворъ и заслѣнъ сводъ. Освѣтъ него водата е пробила и съседнитѣ съ него варовити скали и тече подъ тяхъ на независимо разстояние като подземна рѣка.

Прѣзъ моста е границата на варовика. Отъ тамъ започва риолита на Персень, който заема склоноветѣ му и качества много-върхъ наклонъ пробѣвъ (в.-и. посока) и съседнитѣ съ него клонове като минава на западъ граничатъ линия, а на изтокъ свършва въ мѣстността „Бъздджийца“. Сѣверно, както и южно, риолита е въ непосредствено съседство съ варовика, който аналогно на св. Илийския (с. отъ Орѣково) и Яск-курийския (св. Недѣли) е наклонъ и се разлятъ между му. Тоя риолитъ по всичко, като напр. изгледъ, боя, напукване, минераленъ съставъ, основа, и структура, е гѣждественъ на риолита между колибитѣ Скобелево и Перушица. Относителното му тегло е 2.5267. И у него има туфови материали (сѣв. и с.-изт. отдѣлъ) съ изобилне на чернѣ стъкло въ основата като Манастирскитѣ (Баташино) и класове отъ съседни скали като Фотенскитѣ и др. Въ сѣвернитѣ прѣдѣли скалния материалъ е съ по-голямъ порозитетъ, но който наподобява риолита въ политѣ на св. Илия (Яск-курийско).

Прѣзъ риолита на Персень, въ сѣвернитѣ склонове на подирния, варовика остава такъвъ, какъвто бѣше и около Чукуркой; даже и съ сѣщитѣ вловения отъ шисти (южно отъ параклиса

са Илени надъ Орѣхово-Малево). Него по-надолѣ (с.-и. посока) за-
ирива отчасти конгломеруванъ едѣра чакълъ съ шистовеси и варови-
кови съставъ, който е съставна частъ отъ Хвойниската седиментна
пелловина. Кадѣ с. Малево, въ нивното, конгломерата уситнява,
показва се по-компактенъ и кръмнува въ мѣстички, повечето
кварцовъ. Такавъ достига леглото на Орѣховската рѣка и съставлява
ю.-в. разклонение на терциерното корито. Слѣдия се забѣлжава
у всичкитѣ по-издигнати части чакълъ до Хвойна, които се показватъ
надъ съвременнитѣ наноси. У тѣхъ, както и у седиментитѣ източно
отъ Орѣхово, шистовеситѣ сѣ добри, еднородни и съ слабо наклонъ
къмъ центра на пелловината.

Срѣдата на пелловината западно отъ рѣчното легло на Чепе-
ларската рѣка е заета повечето отъ съвременни наноси, но източно
отъ него тя е оголена, брѣговита и каменива (варовита), която
нагледно прѣдставя формата на дъното на тоя малкъ терциеренъ
басейнъ. Последникъ е съществувалъ до тогава, до нате водитѣ на
Чепеларската рѣка не сѣ прѣбили дълбоко пътя прѣзъ Нарѣченъ,
Бачлово и Станимака и образували съвременниятъ проходъ. Тоя
басейнъ по поможение относително главнитѣ водни артерии на
края, а особено по прѣсичване, наклонъ подхожда на Софийския
съ Иквара.

Сѣверно отъ Хвойна терциернитѣ седименти завършватъ надъ
сезото и подъ тѣхъ се показва зрѣстия варовикъ, продължение
отъ Орѣховския, който въ посока за Бѣла-черкова на много мѣста
съставлява прѣобладаващата скала на землицето. Въ този прѣдѣлъ
той е източната граница на обширната варовикова повърхность на
Дилковско, която достига върхъ Черни очи и Бѣлия изворъ, около
който и завършва. И въ това протежение той не е чистъ и еднороденъ
варовикъ; съдържа тънки прослойки и лещи (съгласно разположение)
отъ кристалинни шисти (сѣвъ тънкоосевия шиститъ гнайсъ, биоти-
тошистъ прѣгнати съ омакитъ, асфиболошистъ) насѣчени отъ
кварцови жели.

Отъ извора до разрушения параклизъ сѣ Атанасъ прѣобладава
мусковитовитѣ прѣгнати съ гранатови ромбододекадри дребно-
лещинкова гелѣмина. Подирния отдѣлъ прослойки (10—15 м. дебе-
лина) сѣкъмобѣлъ едрозърнестъ мраморъ, надъ който започватъ
материалитѣ на Бѣла-черкова, които сѣ продължение на Бойково-
Дѣдовскитѣ и които въ нивното (ю.-и. посока) стигатъ селата
Шейтанкой и Нарѣченъ по леглото на Чепеларската рѣка.

Около Бѣла-черкова гнайсовия и гнайсопистовъ материалъ, който намѣстѣ се характеризова съ прѣобладание на мусковита, а на други и съ свършенното отсъствие на биотита, притежава амфиболопистни прослойки много на рѣдко. Сѣщия материалъ остава и въ посока за Добралъкъ прѣзъ „Черни-върхъ“, но около подирното село (южно отъ него) количеството на слюдата у шиститѣ значително намалява и тѣ приематъ изгледа на роиливи пѣсѣчници.

Кристалиннитѣ шисти съ горния съставъ сѣ изключителнитѣ скали на голѣма частъ отъ землището на тоя родопски край; тѣ сѣверно застигатъ и минаватъ „Юрушки поляни“ и свършватъ около Изворъ, Еникьой, Ново-село, Яворово, а на изтокъ прѣзъ Добралъкъ минаватъ възвишенията „св. Илия“ (1444) и „Баба“ (1039), рѣката Бачевска и спиратъ въ варовицитѣ източно отъ Бачево. На с.-и. свършватъ вѣдѣ Станимжа.

Сѣщия материалъ остава и въ посока за с. Нарѣченъ, до леглото на Бачевската рѣка, до половината пътя между Добралъкъ и Нарѣченъ; въ него прѣдимния слюденъ минералъ е мусковита. Прѣзъ рѣката шиститѣ измѣнятъ своятъ изгледъ; въ тѣхъ биотита количествено нараства, а сѣщо и фелдшпатното вещество, затова боята имъ потъмнява, а названието имъ се измѣня (двослюдни, биотитни гнайси и гнайсописти). Тоя материалъ, който образува широка ивица въ политѣ на височинитѣ по рѣчното легло между селата Нарѣченъ и Югово, на които високитѣ прѣдѣли сѣ мраморни, простира се и на западъ отъ Нарѣченъ дѣто стои въ свързка съ Шейтанкьойския; той заема и цѣлата сѣверна околност на първото село.

Отъ Нарѣченъ до Бачевския манастиръ, по леглото на Бачевската рѣка, скалната основа е кристалиннопистна; тамъ има мусковитни гнайси, мусковитописти съ дребноочно устройство, тънко наслоение и съ прослойки отъ амфиболопистъ (Сливовъ-долъ, Дълго-усое, Мушевица, Плѣшивица), хлоритопистъ, микаписти съ по-едри слюдени луспи и блѣщивъ блѣсъкъ, които се мѣсятъ и минаватъ въ гнайсопистни гнайси, които съ приближаване манастиря, ставатъ основата на терена. Въ тия шисти, както и въ съответнитѣ отъ прѣдходнитѣ находища, има много кварцови и пегматитни жили съ разположение съгласно на скалното наслоение, но има и такива, които дивергиратъ по разни посоки и удебеляватъ лещовидно. Съ тѣхъ заедно прѣслояватъ на нѣколко мѣста бѣли и сиви едрозърнести мрамори, които изглеждатъ да сѣ разклонения на мраморния масивъ отъ „Старъ-бунаръ“ (1517), „Червена стѣна“ ю.-и. отъ Бачевския манастиръ. Варовититѣ прослойки, на които максималната дебелина

бренъ нѣколко метра иматъ и.-ю.-и. разпространение и стрѣмъ южнѣ наклонъ. Тѣ дълбоко преникватъ въ сѣверния брѣгъ на рѣчното легло и клиновидно завършватъ въ него.

Бачковския манастиръ е застроенъ на гнайсова основа мусковитовъ видъ. Източно отъ него на пътя за с. Бачково има огромно количество бигоръ, който тукъ тамъ се облива съ бистра варовита вода, на която изворитѣ сж въ ската на стрѣмната височина надъ него.

Срѣщния баиръ надъ манастиря (прѣкъ моста), който е продължение на Баба-баиръ има сжщия скаленъ съставъ, както и възвишението сир. мусковитъ гнайсъ. Въ него тънвослоевидното и правилно разположение на мусковита дава ясенъ изгледъ на скалното равнинно устройство, въ което кварцовофелдшпатното вещество, напѣстрено съ ситни биотитови луспи, прѣобладава и диктува отвореносквата боя на масата. На това характерно разположение се дължи равнинното распукуване на скалата и плочестото надробяване, което слѣди и най-малкитѣ ѣжсове.

Тоя видъ гнайси достигатъ устието на р. Луковица и граничатъ съ шисти тъмновелена боя (отъ амфиболъ) малко кварцово вещество и трѣсковидно надробяване, които въ с.-и. посока, за Асѣновата крѣпость, прѣминуватъ въ шисти тъмна боя, блѣщивъ блѣсъкъ и тънвопещовидно надробяване. Съ тия шисти се мѣсятъ и мраморно варовити прослойки въ съгласно разположение, върху какито е застроена и самата крѣпость. Въ тия прѣдѣли, особно въ срѣщния брѣгъ, общото разположение на шиститѣ и варовика е сравнително по-добрѣ изразено. Тамъ ясно личи и.-ю.-и. разпространение на материалитѣ съ с.-с.-и. наклонъ 15° — 20° .

Зърнестия варовикъ на Асѣновата крѣпость отъ сѣверъ заграждатъ тъмносиви ситно надробени блѣщиви миканисти, които се редуватъ съ нѣколко мраморни прослойки едрозърнесто устройство; сжщо такива варовици заематъ и ю.-и. височини на Станимака, които въ съседство съ града и рѣчното легло покрива полигенъ мраморенъ и шистенъ наносъ червеникава боя.

17. Станимака, св. Кирикъ, Воденъ (Горни), Лѣсково, Яворове, Паназ, Кукулень, Кара-агачъ, Вѣлашица, Ново-село, Юрушки поляни, Енякьой, Изворъ, Сотиръ, Фердинандово.

Западно отъ Станимжака по баиря въ посока за манастиря св. Кирикъ, оставатъ сжщитѣ скални материали, каквито упознахме между Асѣновата крѣпость и града. Тѣ се простиратъ до мѣстността „Вигля“ прѣкъ манастиря, дѣто отстъпватъ мѣстото си на

серпентина. Пидиритъ е въ непосредствено съседство съ варовина, който само на нѣкои мѣста прилично го дѣли брекчестъ материятъ, а въ дола, източно отъ Водени, той изчезва и отстъпва мѣстото си на зеленкава порфирно устроена масивна скала съ звидно повърхно разкритие. Тя има тъмно до отворенозелена боя и нееднородно устройство по цѣлото си протежение. Неpravилно изгледаната ѝ и надробена повърхност на мѣстѣ се прѣдстави типично порфирна по зеленкавия ѝ полигоналенъ затворенъ урамизовиденъ амфиболъ, на други тя е съ изгледъ на микро до кринокристалинна еруптивна маса, а на трети наподобява зеленъ ситнозърнестъ гѣсъчинтъ. Разновидността на гледъ микърдина и микроскопа, но само въ структурно отношение. Всичкиѣ скални класове безъ изключение прѣдставяватъ съвършенна кристалинност въ основата си, но въ едни пидирита показва бѣлзистѣ на пластично цементно вещество, а въ другиѣ тя е типична фанерокристалинна основа.

Освѣнъ амфибола, който при порфирно развитиѣ отдѣли на скалата реагира и на простото око, послѣдната съдържа плагиоклазъ, кварцъ, епидотъ, хлоритъ, магнетитъ, илменитъ, хематитъ и калцитъ.

Амфиболътъ въ едриѣ форми е въ прости индивидуали и въ двойни и полисинтетични (по 100) сраселци. Край едриа има и ситенъ — адната на основната маса; той е въ неправилни зърна, парцали и листъ, които се частично промѣнени въ епидотъ и хлоритъ. По-едриѣ амфиболови форми не са по цѣлото си протежение еднородни, нолто нееднородностъ е причинило не само устройството, но и включенията.

Плагиоклазътъ е по-рѣдкъ и по-дребенъ; той има и полигоналенъ затворени форми и дребни зърна, които се мѣсятъ съ кварцовитѣ.

Кварцъ има въ всичкиѣ скални части, но въ едни повече, а въ други по-малко. Формитѣ му са неправилни зърна разна биеггота и разположение. Повечето кварцъ е извиченъ, но срѣща се и вториченъ, въ съдружие съ епидота.

Епидотътъ е ситнозърнестъ и прѣсватъ на всѣкъдѣ нѣкъ скалата. Хлорита, заедно съ магнетита, — привързанъ на амфиболовото вещество.

Магнетитътъ е въ уединени полигонални зърна и агрегати или въ неправилнозавоблени маси, съ които се мѣси съ илменита.

По главнитѣ си бѣлѣзи тая масивна скала отговаря повече на *диоритъ-порфиритово видоизменение*, а не богатъ на плагиоклазъ диоритъ, за какъвто я прѣдставя Sanner.¹⁾

¹⁾ Zeitschr. d. Deutsch. geol. Gesellschaft, XXXVII B., p. 481.

Западно от тия порфирита, въ близкостта им с Горни Водени и въ него, има седиментни терциеренъ типъ, а именно глинести и мергелни пясъчници, речниви мертели и ситновърнести пясъчници сива и тъмна сивосинява боя, които до самото село съдържатъ рѣдки влакнестости отъ *Cotilla*, *Gastropoda*, *Lamellibranchiata* и др. Въ селото пясъчницитѣ сѫ из-компактнѣ, из-едриственѣ отчасти конгломерувани; такива оставатъ и надъ селото, дѣто свършватъ надъ върхеститѣ варовици на мѣстността, които застигатъ билото на баира по пътя за с. Лѣсково. Но и тука тѣ не заематъ цѣлото пространство.

Варовницитѣ въ началото съдържатъ набърчени лещи отъ тъмно-слоисти биогенности, които се лесно люшатъ; по-нагорѣ лещитѣ или прѣслоинитѣ наедраватъ, а следата биогенитѣ отстъпва мѣстото си на мусковита, вследствие на който и боите имъ отъ тъмни прѣминуватъ въ отворена. По въ високото варовина съдържа прѣслойки отъ шисти конкордантно разположени на върхитѣ (ж.-ю.-в. посока на разпространение съ с.-с.-в. стрѣмешъ нагорѣ), въ които количеството на следата значително намалява, отъ което тѣ наподобяватъ речниви тъмнослоисти пясъчницѣ; при върха той прѣсложва съ шисти отъ прѣходнитѣ придружени отъ амфиболошнитѣ неиздѣлна дебелна.

На самото село до с. Лѣсково и с.-в. отъ него варовницитѣ сѫ господствующитѣ скали на мѣстото, но южно и западно отъ него тѣ количествено намаляватъ и отстъпватъ на кристалинитѣ шисти (гнайси и гвайсошнети).

Въ билото между Лѣсково и Яворово кристалиношнестия материалъ е амфиболошнестовъ; той се мѣси само съ варовици съгласно разположение, а надъ Яворово и съ бѣди на слюда и подобни на гвайсъ тъмнослоисти шисти, каквито сѫ и материалитѣ въ околността на Яворово, до въ високия връхъ западно отъ него, който е цѣлъ отъ крикорѣ.

Сѣверно отъ Яворово по пътя за с. Кукленъ и Панаг, както и сѣверно отъ пътя Лѣсково—Яворово, скалитѣ сѫ повечето мраморни варовици съ влошения отъ шисти, продължение на прѣходнитѣ. Тѣ достигатъ надъ с. Панаг, дѣто излиза отъ серпентинъ ги нагъсва и наспин комприматъ. Шиститѣ въ тия варовици сѫ повечето тъмнослоисти ринли двослодни съ прѣобладаване на мусковитъ и съ съдържаніе на много хлоритъ и епидотъ.

Серпентинътъ е отъ рода на Вигланския, на който е и продължение; той свършва въ самия брѣгъ надъ селото. Сѣверозападно

отъ Паная той заема голѣма часть отъ Панайскитѣ дола на горния пѣкъ за Куленъ и манастира св. Врачъ; и туку той е между варовика съ шиститѣ, въ който завършва надъ Куленъ.

Варовикътъ надъ Воденъ, който има западно протежение и е въ свързка съ она отъ високія банръ надъ Яворово (като продължение) влиза и въ състава на обширната варовикова област западно отъ с. Паная, на която сѣвернитѣ граници сѣ до пѣтъ Куленъ-Станимжеа, а западнитѣ прѣкъ шесето Марково-Бѣла-черкова. И въ тая завидна по протежение област варовика не е чистъ варовикъ, а смѣсенъ съ шисти и придруженъ съ серпентини, които образуватъ неправилна квица, която слѣди сѣвернитѣ му прѣдѣли и на много мѣста става граничната компактна скала на тая малка часть отъ родопскитѣ поли. Шиститѣ сѣ тънкослоевидни или въ видъ на проточени лещи; тѣ пѣстрятъ и прѣслоаватъ почти цѣлото протежение на варовика, но повече сѣ въ сѣвернитѣ му прѣдѣли. Такива има между Куленъ и манастира св. Врачъ (гнайсо-шисти, амфиболошисти), между Куленъ и Паная, между Куленъ и Кара-агачъ, между Кара-агачъ и Бѣлащица, между Бѣлащица и Ново-село и др. Всичкитѣ сѣ съ еднакво протежение и приблизително еднакъвъ наклонъ сходенъ на прѣходния.

Шиститѣ между Паная и Куленъ сѣ зеленошисти; между Куленъ и Кара-агачъ въ началото сѣ покрити отъ насипъ и придружени отъ серпентинъ, а послѣ се разкриватъ като типични амфиболошисти; такива оставатъ въ Караагачъ и западно отъ него. Въ околността на „Бабина вода“, южно отъ селото, прѣобладаватъ микашисти съ гнайсовъ изгледъ, но и съ тѣхъ се забѣлѣзватъ актинолитшисти едра конструкция.

Зеленитѣ шисти западно отъ Кара-агачъ достигатъ манастира св. Георги надъ Бѣлащица, но тѣхъ на много мѣста покрива насипъ отъ околнитѣ стрѣмнини.

По-горѣ отъ манастира, въ дерето, до манастирската воденица, се разкриватъ ситнолуспести зелени шисти хлоритовъ изгледъ, но въ микроскопа съ хлорита заедно се разкрива актинолитъ, туку-тамъ биотитъ, кварцъ, калцитъ и магнетитовъ прахъ.

Тоя хлоритопшистъ въ посока за Ново-село на нѣколко мѣста се редува съ варовика, а нѣгдѣ придружава и съ тънкослойни микашисти. Подъ селото въ варовика прѣобладаватъ сиви микашисти, който съ тѣхъ достига източната граница на терциернитѣ седи-менти отъ Изворевата котловина. Подирнитѣ сѣ обиченовени ситно-

зърнести и глинести пясъчници, които въ съседство на извора надъ селото съдържатъ и слѣди отъ лигнитъ.

Прѣзъ тѣхъ, въ посока за равнището Юрушки поляни (1333), кристалиношистнитъ материали въ вида на микашисти се явяватъ въ пълно развитие и въ високото съдържатъ прѣслои отъ едрозърнестъ мраморъ. Въ мѣстността Юрушки поляни, както и въ нейната околностъ, материалитъ сж микашисти и гнайсописти отъ рода на Бойково-Дѣдовскитъ, на които сж и продължение.

Такъвъ е и материала между Юрушки поляни, Еникѣой—Изворъ и границата съ седиментитъ на изворската котловина.

Туку прѣдъ с. Изворъ започватъ ситкозърнести ронливи пясъчници, които сж на мѣста глинести; сжитѣ оставатъ и въ срѣщния брѣгъ — въ Изворскитъ лозя, дѣто на сѣверъ и с.-и. се оградятъ отъ варовици (зърнести) и отчасти шисти, а отъ западъ съ серпентина на „Зелени брѣгъ“, който се простира чакъ до въ Дермендерската рѣка.

Селото Изворъ е застроено на терциерно землище, каквото остава и на западъ отъ него. Пластоветъ му сж хоризонтални съ малкъ сѣверенъ наклонъ на мѣста напукани и малко помръднати въ с. посока.

Западно отъ селото, въ посока за с. Сотиръ, въ седиментитъ се ява биотитъ микашистовъ клинъ, който отъ с.-в. страна е ограденъ отъ ронливъ пясъчникъ, какъвто достига тѣсната ивица на разрушения риолитовъ материалъ, която прѣсѣкохме на пътя Сотиръ-Бойково. Последния завършва с.-в. отъ Изворъ. Прѣзъ него пътя води наново прѣзъ терциернитъ образувания на котловината, които свършватъ прѣдъ с. Сотиръ въ серпентина, който заема голѣма частъ отъ мѣстото на самото село.

Малката и тѣсна Изворска терциерна котловина (10—12 км. дължина и до 1 км. ширина) е съ проточена изтокъ-западна посока. Нея затварятъ отъ югъ възвишенията на Бойково—Юрушки поляни, отъ сѣверъ ридоветъ надъ Ново-село, Марково и Фердинандово, а отъ западъ съседнитъ съ св. Илия възвишения. Нейния водитъ басейнъ е съществувалъ тогава, когато не е била още отворена Дермендерската клисура, която съ отварянъето си е дала отокъ на водитъ ѝ. Отварянъето на клисурата причинено отъ ерозивното и абразивно дѣйствие на водитъ е започнало въ късния терциеръ, продължило прѣзъ дилuviума, а продължава и днесъ въ алувиума. То намѣста дълбе самата котловина, достига основитъ на

отайките и продължава въ скалите на дъното имъ. Тамъ се види, че дъното се е състояло отъ кристалини шисти, серпентинъ и отчасти рилоитъ.

Сотирския серпентинъ въ посока за Фердинандово, по дефилето наблизу подъ селото, изчезва и се замѣнява съ надробени тънвостойни сплюдени шисти и гнайси, които едва достигатъ устието на дола откъдѣ „Зеленъ-брѣгъ“, дѣто слѣръ наносъ, намѣстѣ конгломеруванъ, заема повърхността на мѣстото и отъ сѣверна страна закрива тѣсната шистозна ивица, която продължава и въ сръщния брѣгъ.

Веднага слѣдъ наноса започва серпентинъ, който се простира чакъ до селото Фердинандово. Серпентинътъ е брѣвчистъ, калуканъ, накъсанъ, даже и надробенъ, но на всждѣ съ изгледа на масивна скала. Такъвъ заема стръмнитѣ брѣгове на дефилето и полегатитѣ праи селото и на мѣстѣ, зап. отъ Фердинандово, показва пълна метаморфоза, отъ която е изгубилъ пѣстрата си серпентинова боя и получилъ онака на вторичното вещество. Въ тоя прѣдѣлъ той съдържа и повече *хромитъ*, нагъто же е рѣдкъ и въ „Чентеме-баиръ“ ю.-и. отъ Фердинандово.

Западно отъ селото серпентина пробива дълбоко въ баира, който дѣли Фързово-дере отъ послѣдното село и застага дерето, което е между на землищата Фердинандово — Врѣстовица. Отъ с. и с.-в. серпентина е ограденъ отъ шисти като плочести биотитови гнайси, гнайсошисти и тънвостойни дребнозърнести амфиболити, които заематъ пѣлото пространство между него и политѣ на баира, чакъ до „Пакувъ-тене“ и „Градска могила“.

Съставътъ на тия шисти е простъ; биотитовитѣ гнайси и гнайсошиститѣ съдържатъ биотитъ, кварцъ, ортоклазъ, плагиоклазъ, хлоритъ, сфенъ, анацитъ и цирконъ, а амфиболититѣ, прѣсенъ и метаморфенъ амфиболъ, мусковитизуванъ ортоклазъ, ситновѣрнестъ кварцъ, титанитъ, епидотъ и хлоритъ.

18. Фердинандово, Мариово, Вѣлаица, Кара-агачъ, Кукленъ, Панаа, (долния вѣтъ), Турски (Донни) Веденъ, Сташпанаа.

Сѣверно отъ Фердинандово, землището влиза въ състава на тракийското поле и е заето отъ наноси и почва, съ каквито достига леглото на Марица. Източната страна е полухълместа, а ю.-и. се състои изключително отъ баири, хълмове, които сж продължение на гребена между Зелени брѣгъ и Марково. Тия баири, които започ-

натъ отъ самото село, съ исключително серпентинови. Серпентинътъ по тѣхъ достига най високитъ имъ точки, граничи съ кристалинни минерали (тънкоплочести гнайси, гнайсопистин, сиви минералити, рѣдко амфиболити и тукъ тамъ тънки прослойки хлоритошистъ), които заематъ галѣмо тригълно пространство (Марково, Изворскитъ лозъ и рѣката Дермендере) и дѣлятъ серпентина на двѣ крила: южно по-тъсно (Зелени брѣгъ — Изворско) и сѣверно по-широко (Фердинандово — Марково). Подирното обема ридовѣтъ и сѣвернитъ стрѣминни на гребена и завършва подъ пята въ лозата между двѣтъ села. Прѣзъ Марково серпентина граничи съ върхестия варовикъ отъ варовиковата област Яворово — Марково, а южно тя е с.-в. граница, а западната въ височите тукъ прѣзъ пята Марково — Изворски лозъ.

Въ Марково и около него землището се заема отъ варовиковъ насипъ и наносъ свѣтлечъ отъ съседнитъ височини, но по на изтокъ, между Марково и Бѣлащица, въ нѣколкото издигнати могили, разположени паралелно съ политъ на възвишението, серпентина на ново показва повѣрливо развитие и слѣди посеката на главното си разпространение (и.-ю.-и.). Сѣверно отъ тѣкъ, въ дълбоко изровенитъ мѣста на почвата, забѣлѣватъ се тукъ тамъ слѣди отъ съвсѣмъ разрушени пикети, но по-големата частъ е насипъ (варовиковъ) смѣсенъ съ прѣстъ. Такъвъ остава материала около Бѣлащица, сѣверно отъ нктя Бѣлащица — Кара-агачъ — Кукленъ и частъ отъ пята Кукленъ — Паная, до чешмата съ 5-тѣхъ чуфуръ, дѣто мраморния варовикъ заема цѣлата околност (стрѣминната „Ала-баиръ“), минава на изтокъ въ Панайскитъ лозъ и граничи съ серпентинова ливца разрушенъ изгледъ, която завършва надъ селото Турски Воденъ. Въ Панайско, както и на много въ Кукленско, въ завоитъ на варовика, пикетитъ и серпентина забѣлѣватъ се остатѣи отъ терциерни седименти, които съдържатъ остатѣи отъ лигнитъ. Подъ Турски (Долни) Воденъ баирчинитъ нарѣчени „Кондже-тепе“ се заети отъ скала съ сива боя дребно порфирно устройство (относително бистритъ и блѣщииви минерали), еруптивентъ туфоиденъ изгледъ, матовъ блѣсъкъ и неравенъ трѣсковиденъ ломъ. На нея съ просто око се различаватъ минералитъ кварцъ, фелдшпатъ и биотитъ, а съ помощта на микроскопа край тѣхъ още се виждатъ амфиболъ, магнетитъ, хлоритъ и сфенъ. Всичкитъ минерали на скалата съ напукани, напѣсани, надробени и частитъ имъ прѣснати изъ онява землеста основа, която не дѣйствува на доларизующата свѣтлина. Изъ нея тукъ тамъ се виждатъ глѣсти брекчасти петна, които между

кръстосани николи се показватъ съ частична индивидуализация. Край тѣхъ много нарѣдко личатъ и частични отъ кристалинни листи. По всичко тя отговаря на *риолитовъ брекчистъ туфъ*. По-неже е мека, лека и жилава скала, а край това резистентна на атмосферата и се вади на едри класове, прѣдставлява удобенъ градителенъ материалъ за какъвто и отдавна употребявана.

Между тепето и селото Турски Воденъ землището е заето отъ варовиковъ и кристалинношистенъ наносъ разна величина. На такъвъ и отчасти на варовикъ е застроено и самото село.

Между доли и горни Воденъ, въ доята, терена е глинесто-мергеленъ съ съдържание на пѣсчноваровити банки, които заедно съ мергела сж намѣстѣ доволно много напукани. Въ баиря, на пѣти отъ Долни за Горни Воденъ, материала е по-другъ. При низето на повърхността се разкрива надробенъ и метаморфенъ серпентинъ, надъ него неправилно напуканъ рждивъ компактенъ варовикъ, а до него глинестъ пѣсчникъ, който по въ високото прѣминува въ ситнозърнестъ и ронливъ; подирния заема височината близу до чифлика. Въ околността на чифлика, подъ почвата, се появява тъмносивосинкавъ ситнозърнестъ пѣсчникъ, който отъ стоењето на въздуха се разпада на ситенъ пѣськъ. Въ близко съседство съ селото той се разкрива и на повърхността.

Всичкитѣ тия материали се показватъ като гранични слѣди отъ огромния терциеренъ басейнъ, на който интензивното разпространение е било на изтокъ отъ Станимашката рѣка. Неговото дѣно тукъ е било неправилно, а материалитѣ, които сж го съставлявали повечето зърнести варовици; тѣ и сега стърчатъ тукъ тамъ между седиментитѣ.

Отъ Кондже-тепе до Станимака материалитѣ сж повечето насипи отъ варовикъ, кристалинни шисти, серпентинъ и порфиритни класове. Въ непосредствено съседство съ Станимака се показватъ наново зърнести варовици, които, заедно съ съдържащитѣ се надъ тѣхъ и въ тѣхъ шисти, се показватъ като гранични материали на серпентина и наноситѣ на полето.

Сѣверно отъ тѣхъ, и изобщо сѣверно отъ пѣти подъ Паная, Куяленъ, Кара-агачъ, Бѣлащица, Марково, както и въ землищата на Ахланъ, Коматевъ, Остра-могила, Крумово, Катунско-бонаре, околъ Пловдивъ, па чакъ до вливанъето на Станимашката рѣка въ Марица, землището се състои отъ почва и съврѣмenni наноси, отъ които подирнитѣ слѣдятъ леглата и ржжавитѣ на потоцитѣ и рѣкитѣ, които свличатъ водитѣ си отъ околния хълместъ родопски край.

Такива сж въ изобилие и въ непосредственото съседство на стръмнинитъ съ полето. Въ долнитъ течения на воднитъ легла има и блатливи мѣста.

Равнището между стръмнинитъ и леглото на Марица се нарушава не само отъ плититъ легла на потоцитъ, рѣкитъ и тѣхнитъ бивши и настоящи ржави, но и отъ мечили (тумули), които изпъчатъ равнището около Пловдивъ.

19. Станимака, Бачково, Югово, Павелско, върха Вешулакъ, Дръново, Лжевица, Синиръ-дере, Крушово, Синиръ-тепе, Каржишъ, Вѣлица, Митаревитъ, Еркиприя, Шиденови-камъкъ, Тополово.

Отъ Станимака до Бачково и прѣзъ него до отбиванъето на пътя за Югово по „Мушковица“ отъ главния Нарѣченски пътъ, петрографския материалъ е извѣстенъ отъ маршрута Нарѣченъ—Станимака (стр. 718—719). Въ подирната мѣстность и въ продължението ѝ въ „Плѣшивица“ прѣобладаващитъ скали сж сиви кристалинни шисти съ малки примѣси на зеленошисти и варовикъ. На Плѣшивица при навалинѣ за рѣчното легло на Юговската рѣка пътя прѣсича масивенъ материалъ гранитовъ изгледъ, на който находището се прѣдставя като тѣсна ивица отъ нѣколко десетки метра съ и.-ю.-и. посока и неопрѣдѣливъ сѣверенъ наклонъ.¹⁾ Материалътъ на тая ивица е отъ дребнозърнестъ смѣсенъ минераленъ съставъ гранитова структура и сива гранитна боя. На него на прѣвъ погледъ личи двойно минерално вещество: сиво съ стѣкленъ и слабъ бисеренъ блѣсъкъ и черно блѣщиво: отъ тѣхъ първото подъ лупата се разпада на фелдшпатъ и кварцъ, а второто, на чистъ и зелена-салъ черенъ биотитъ. Микроскопътъ къмъ тѣхъ прибавя ситнитъ акцесорни минерали магнетитъ, титанитъ, цирконъ, апатитъ и турмалинъ и вторичнитъ хлоритъ, мусковитъ и епидотъ. Съ него се прави и по-голѣмо разграничение на сивото фелдшпатно вещество, което се опрѣдѣля като ортоклазъ, микровлинъ и плагиоклазъ, като се доказва, че въ количествено отношение първенството е на ортоклаза, прѣдъ който отстапва и кварца. Той за тѣхъ установява неправилно зърнеста форма, която само при частъ отъ фелдшпата се показва съ частична четвъртита полигоналность.

¹⁾ *Sanner* въ *Zeitschrift etc.* p. 481 казва, че дѣто Юговската рѣка се влива въ Чепеларската замочва зона отъ едрозърнестъ гранитогайскъ, която се продължава до Бодрово. Понеже не ходихъ до Бодрово не можа да му потвърдя или отрѣка мнѣнието, но като прѣсѣкохъ Мушковица и Плѣшивица не намѣрихъ вече таквъ.

Ортоклазът както и останалите фелдшпати са повечето бисерни, едри и ситни минерални включения и съдържат тукъ тамъ частична метаморфоза по цѣпителнитѣ пукнатини на индивидитѣ, които при повечето отъ тѣхъ реализиратъ и на простото оное.

Кварцитът е неправилно зърнестъ, бистъръ и съ ундулаторни паралелационни бѣли, каквито не са рѣдки и у фелдшпата.

Биотитът е въ неправилни разлестени парцали прѣцѣленни съ хлоритъ, който му влияе на оптическитѣ свойства. Той е по-рѣдкъ отъ кварца и цѣпнатъ азрегатно между индивидитѣ на останалитѣ минерала на скалата.

Още по-рѣдкъ отъ жезо е магнетита, който въ уединени неправилни черни зърна поддържа пѣстрината на скалната маса. Титанитът е въ дребни кристалчета и кристални късове. Апатитът и циркона — въ кристалчета и зърна. Мусковитът — въ ситни мембрановни агрегати около биотита. Турмалинът — спорадичанъ.

По всичко скалата отговаря на гранита *гранититъ*.

Повърхността на скалната маса по цѣлото протежение на ивицата е наеъсана на неправилни паралелопипедни късове, които отъ дългото стоене на влиянието на атмосферилнитѣ са получили порозна повърхнина, която се дължи на унищожението на слюдата. Ивицата або и малка на много мѣста съдържа бѣли пегматитни жилки отъ кварцъ и фелдшпатъ.

Тая гранититова ивица разсича сивитѣ тънкослойни шисти, които се простиратъ чакъ до воденицата при горния мостъ на Юговската рѣка. Прѣзъ моста започва зърнестъ варовикъ, който по пѣтя за Югово изкача баиря и заема голѣма частъ отъ ската му, на който е застроено самото село. Той е материалътъ на цѣлата оболностъ на селото и възвишенията около него като: Лагудово, Постуй, Кълки, Божейми, Кълчовица и др.

Варовикът е съ сива и синкава боя, а намѣстѣ и съ дебело наплочване. Въ по-голѣмата частъ на заетото отъ него пространство той се явява типиченъ срѣднозърнестъ мраморенъ варовикъ, а на други съдържа дѣ повече дѣ по-малко мембрани отъ черна и бѣла слюда прѣснати неправилно изъ него или събрани на групи и разположени приблизително паралелно; подирнитѣ му придаватъ привидна шистозностъ изразена въ боята или плочестото напукване на масата. Съ това си свойство той се отелани отъ нормалнитѣ мрамори и приближава до *криптолина*. На нѣкои мѣста, особено ония, които са въ непосредствено съседство съ шиститѣ, количеството на слюденитѣ луспи нараства и достига онова на калцитнитѣ индивиди,

а съ тяхъ заедно дохожда и много ситновърнестъ кварцъ; такъвъ наподобява *калкошисти*.

Освѣтътъ тая нееднородностъ на варовиковото вещество, която при скоро отломениятъ късове се показва като черни и свѣтли плочици, въ него се съдържатъ дѣ повече, дѣ по-малко вложения отъ шисти; тъй напр. въ източния край на селото, въ мѣстността „св. Георги“ варовика съдържа амфиболошистни вложения, а въ селото и западния му край — ситнолуспести, тънкослойни, тъмноблѣщиви мусковитошисти съ тънки прослойки отъ хлоритошисти, които свършватъ до първия долъ задъ селото. Такъва има и въ варовика на околнитѣ височини, а особно на тия въ южна посока. Шиститѣ сж съ неравна повърхностъ и набърчаванье въ малка мѣрка; тѣ прѣслоиватъ варовика на свата, който показва доволно стрѣменъ ю.-з. наклонъ (25° — 34°) и с.-и. разпространенье.

Варовикътъ отъ околнитѣ височини не показва ясно напластяване въ голѣма мѣрка; подобно се забѣлѣзва само въ околността на горния мостъ до воденицата.

Отъ Югово за Павелско прѣзъ „Люти-долъ“ пътя води въ началото по южния подеъмъ на западния стрѣменъ баиръ до Югово, който се състои отъ варовикъ прѣшленъ съ тънкослойни блѣщиви микашисти съдържащи хлоритно вещество, отъ което по повърхността си получаватъ зеленикава отсѣнка. По въ високото количество на шиститѣ намалява до минимумъ, но варовика все пакъ съдържа прѣсната слюда, отъ която приема изгледа на циполинъ. Тоя варовикъ на мѣста тънкослоенъ отъ нееднакъвата боя и паралелното разположение на слюдено то вещество, въ микроскопа се показва съ малко съдържанье и на ситни кварцови зърна, които редуватъ съ паралелното разположение на калцитнитѣ и слюдени индивиди (варовика отъ върха „Анатимитѣ“). Подобно разположение, ако и въ малка мѣрка, намѣстѣ се отразява и на самата скална повърхностъ, а особно на късоветѣ, които сж биле изложени дълго на въздуха; то, въ видъ на тънки паралелни жилчици, нахъстри за окото синкавата боя на варовика и го прѣдставя лесно цѣпливъ но тяхъ.

Такъвъ варовикъ заема цѣлото околно пространство; въ него е издълбанъ Люти-долъ, отъ него е заетъ и сръщния баиръ въ мѣстността „Гѣра“ и съседнитѣ съ нея краища. Той се простира по склона „Кълки“ (Павелско), стига основата на младотерциернитѣ образувания на Хвойненската котловина и ги огражда отъ с.-и. страна, източно отъ Чепеларската рѣка; той имъ е граничния материалъ и

отъ изтокъ. Въ тия отдѣли варовика пакъ притежава общия изгледъ на оня отъ прѣднитѣ находища, но тукъ тамъ показва и незначително отклонение отъ него, което се изразява главно въ по-голямата ситнозърновитостъ.

По пята Гора—Павелско варовика свършва до параклиса св. Варвара; тамъ изподъ него започватъ да се показватъ едри варовити конгломерати, които по въ низкото издребняватъ и се прѣвръщатъ въ ситнозърнестъ пѣсъчникъ, изъ който тукъ тамъ личатъ черни битуминозни глинестопѣсъчникови прослойки съдържащи листени отпечатыци отъ дървениста флора.

Още по-надолъ тия образования се явяватъ като хартийни, които, както и прѣдходнитѣ, сж напоени съ битуми; въ дола прѣдъ селото тѣ сж основитѣ си покриватъ конгломерувани пѣсъчници. Шиститѣ сж отъ незавидна дебелина, която максимално достига 2 м., и съ западенъ (къмъ центъра на котловината) наклонъ, който намѣстѣ приближава до 25°.

Сжщитѣ материали, само че съ по-отворена боя и повече глинестомергелно съдържание, оставатъ и въ Павелско; тѣ тукъ тамъ съдържатъ прослойки отъ по-компактенъ варовитъ материалъ, който изпълнява ролята на банки (одъри), които стърчатъ изъ тѣхъ.

Надъ Павелско въ посока за върха Бешулакъ—Дрѣново тѣкоплочеститѣ глинести мергели и мергелни пѣсъчници, наклонени къмъ сръдята на котловината, надъ събиранъето двата пята отъ селото, свършватъ на варовици сродни съ ония отъ мѣстността Гора. Сжщия типъ варовици изкачва височнитѣ около мѣстността „Ильовъ гробъ“ стига върха Бешулакъ, заема землищата „Марчовица“, „Пашалийската планина“ и завършва въ околността на Дрѣново, въ мѣстноститѣ „Циганица“ и черковището „св. Герги“. И въ това пространство тѣ не показватъ пълна однородностъ на веществото си. У тѣхъ съдържанието на слюда и други шистни вложения не сж рѣдки явления, но тѣ сж ограничени на частъта до върха Бешулакъ; въ втората половина, тѣ сж рѣдкостъ, а освѣнъ това и варовика е по-едрозърнестъ.

Подъ върха Бешулакъ на билото, при локвата, варовиковото землище се пѣстри отъ червеникави (по основата) кварцови брекчи, порозни и кавернозни кварцови материали, които сж вѣроятно сѣверната граница на туфовитѣ и еруптивни скали на Радовския балванъ. Казаното потвърждаватъ и случайнитѣ находки (по ливадитѣ на Пашалийца) отъ гъвка и мехуреста туфозна маса импрегнирана (просмукана) отъ кварцово и халцедоново вещество.

Въ землището на Циганица и нейнитѣ околности „Плюскавица“, дѣто варовина завършва подъ седиментитѣ на друга терциерна котловина, той се отличава съ неправилна дълбоко изедена повърхност и безъ слѣди отъ напластяване.

Седиментитѣ надъ него, както и въ прѣходната котловина, започватъ съ едри, а намѣстѣ и блокови конгломерати, на които основата е глинестароварито лѣпило.

Слѣдъ тѣхъ слѣдватъ тънкослойни жълти гнили пѣсчници, които сж мѣсятъ съ ситновърнестъ конгломератъ и покриватъ черносивъ и черенъ (битуминозенъ) глинестъ мергелъ — отчасти мергеленъ варовикъ, който освѣнъ въ околността на „Голѣмитѣ ливади“ „Плюскавица“ явява се и въ „Краище“ на прѣвала за Дръново.

Мергелтъ на двѣтѣ находища е ситнонадробенъ и граничи отъ западъ съ едриятъ варовитъ конгломератъ (горизонтално разположение), по който сж и двата пътя за Дръново; послѣдния образува широка неправилна и мѣстна ивица, която достига земната повърхност. Тамъ дѣто конгломерата е лишенъ отъ основата си, навѣсалъ се е на голѣми балвани (2—3 кубика) и натъркалялъ въ съседнитѣ панини.

Прѣзъ мергела (източна посока) въ Краище слѣдватъ гнили ситно пѣсчникови материяли, придружени и прѣслоени съ другитѣ седименти на рида надъ Дръново, които по-рано наведохме.

Отъ Дръново за Лжеавица, прѣзъ Джурново-дере — Чуката, материяла е прѣдставенъ въ маршрута 15.

Въ наноса на Джурново-дере, който е повечето отъ кристалинни шисти свлѣчени отъ горнитѣ и срѣдни прѣдѣли на дерето, забѣлѣзватъ се и балвани отъ порфиренъ еруптивенъ материялъ, който съ изключение на рѣдкитѣ му и едри червеникави фелдшпати, по всичко друго е тъждественъ съ еруптивния материялъ на Кжрнадската височина надъ Лжеавица.

Дръново—Лжеавския пътъ, както и по-рано видѣхме въ съседството на послѣдното село, сѣвернитѣ поли на Кжрнадската височина върви по еруптивенъ материялъ. Понеже сѣвернитѣ отдѣли на височината сж доволно стрѣмни, а повърхнината имъ разрахлена отъ напукването и надробяването на ежсове отъ скалната маса, то отъ послѣднитѣ сж се образували голѣми сипеи, които достигатъ пътеката за Лжеавица.

Общия изгледъ на скалитѣ отъ сипейтѣ е едропорфиренъ андезитовъ. Изъ гѣстата и набита сива основа съ слабо виолетова отсѣнка сж прѣснати стѣкленобистри паралелно напукани едри

фелдшпатни кристали и кристални късове, които сж и най-едритѣ минерали на скалата. Съ тѣхъ заедно се забѣлѣзватъ по-рѣдни и по-дребни амфиболови форми сѣция типъ, които поддържатъ поситнитѣ блѣщиви хексагонални чернослюдени индивиди. Всичкитѣ тия минерали се виждатъ на всѣки скаленъ късъ; при нѣвомъ отъ тѣхъ личи и по нѣкое кварцово зрънце. Подъ микроскопа тѣхния брой се увеличава отъ акцесорнитѣ минерали на скалата: авгитъ, магнетитъ, титанитъ, апатитъ, цирконъ и отъ вторичнитѣ хлоритъ, епидотъ, мусковитъ и калцитъ. Съ него едритѣ стъклени минерали се раздѣлятъ на моноклинни и триклинни фелдшпати съ разна индивидуална ориентировка и грушировка и ясно полигонално ограничение. Тѣ сж повечето бистри; съдържатъ рѣдни включения и показватъ частична метаморфоза по цѣпителнитѣ пукнатини.

Амфиболътъ и биотита сж показватъ въ единични индивиди, рѣдко въ сраслеци. Отъ тѣхъ първия е съ зелена боя, а втория съ кафява или кестенава. Единия и другия сж съ напрѣдало метаморфно състояние въ хлоритъ, магнетитъ, калцитъ, талкъ и епидотъ. Много отъ тѣхъ, а особено по-дребнитѣ, сж прѣтърпили пълна метаморфоза и тѣхното мѣсто и форма опрѣдѣлятъ вторичнитѣ вещества. Съ тѣхъ заедно се забѣлѣзватъ и авгитни форми, но тѣ сж сравнително много малко.

Отъ останитѣ минерали на порфирната скала, които сж привързани изключително на основата ѝ, въ количествено отношение, първо мѣсто заема кварца; освѣтъ такъвъ забѣлѣзва се тувъ тамъ и полупорфирно развитъ, въ която форма той е начупенъ и слабо периферно заобленъ. Въ по-едрозърнеститѣ микрогранитни мѣста изъ основата той е неправилно зърнестъ и размѣтенъ отъ ситнитѣ прапастни включения, които съдържа, а въ съвсемъ ситнитѣ зрънца — бистъръ. Освѣтъ първичанъ има го и вторичанъ; като такъвъ заема тънвитѣ пиезоклази на скалната основа и се прѣдства като зърнестъ агрегатъ.

Магнетитътъ е въ оидѣлни зърна и като ситенъ пигментъ.

Титанитътъ е спорадиченъ; формиътъ му сж кристалчета и кристални късове.

Апатитътъ е повече отъ титанита. Цирконътъ — по-рѣдъкъ отъ него. Отъ тѣхъ първия е въ шестоугълни плочки и кристални пръчици, а втория въ продълговати и заоблени зрънца.

Основата на скалата въ количествено отношение надминава макро и микропорфирнитѣ минерали; въ качествено отношение тя е отъ кварцъ и фелдшпатъ, отъ които кварца изглежда повече отъ

фелдшпата. Тая разлика между тия два минерала на скалата не може да се забѣлѣжи въ обикновено поларизуваната свѣтлина; тя се изтъква едва между кръстосани николи. Въ послѣдното положение основата се прѣдставя като ситнозърнестъ мозаичанъ агрегатъ съ двояка группировка: пълна неправилностъ въ разположението и прораствањето на зърната по цѣлото ѣ протежение и привидна зърнеста сферолитностъ показана като по-отворено бойни петна, около които масата е съ по-тъмна агрегатна поларизация и съ съдържание на рѣдки и ситни фелдшпатни игли. Въ основитѣ съ по-голѣмички зърнесты индивиди послѣдния типъ не се забѣлѣзва, но първия е обикновенъ. Въ единия и другия случай основата на тия скали показва значителни отклонения отъ андезитовата и се прѣдставя за типична микрогранитна или микрогранулитна, по която и тѣ най-много наближаватъ *кварцъ порфира*.

По всичко тѣ се сходять съ скалитѣ отъ источнитѣ склонове и поли на Кърнаде, на които сѣ продължение, а слѣдователно и тъждествени — *дацити*.

Тия скали въ с.-и. си поли близо надъ селото Лѣзвица и западно отъ него покрива едъръ блоковъ полигенъ конгломератъ (отъ гранито-гнайси, амфиболити, мраморъ) съ зеленикаво и червеникаво туфово лѣпило съдържаще фелдшпатни кристали и кристалини късове. Тоя конгломератъ е продължение на конгломерата отъ источнитѣ поли на височината; той заема и частъ отъ западния край на селото.

Сѣверно и с.-и. отъ него и селото зърнестия варовикъ е скалата на края; неговото протѣжение засѣга и селото, гдѣто го замѣсты зацапано зеленосивъ шистъ (амфиболохлоритовъ), който достига дола подъ него и изчезва въ срѣщния брѣгъ подъ прѣходнитѣ конгломерати отъ источнитѣ поли на Кърнаде. Послѣднитѣ застигатъ колибитѣ на сѣщия брѣгъ и се прѣкъсватъ отъ еруптивна скала Кърнадски типъ, слѣдъ която наново се явяватъ и покриватъ на едно двѣ мѣста варовикъ смѣсенъ съ шисти и еруптивни дребнопорфирни скали, каквито достигатъ рѣчното лѣгло на Лѣзвиската рѣка по пътя за Крушово и дола западно отъ моста на рѣката. Тия материали минаватъ и въ срѣщния (източенъ) брѣгъ на рѣката и съ сѣщата посока и алтернация опрѣдѣлятъ границата на отворенитѣ риолитоподобни порфири въ самия надвѣсъ на баира.

Отъ рѣката въ посока за Крушово по пътя, който поема край рѣчното лѣгло, прѣобладаващитѣ скали сѣ шиститѣ, но не

липсватъ и кристалинни варовици, които изпълняватъ ролята на вторично вложени вещества. Сжщитѣ шисти оставатъ и при Крушово.

Отъ моста на рѣката въ посока за устието на Синиръ-дере първо продължава синьозеленикавия дребно порфиренъ материалъ на моста, а слѣдъ него шисти съ варовици, които заематъ и устието на споменатото дере. Порфирния материалъ на моста, по външни си изгледъ, на пръвъ погледъ дава понятие на андезитъ, но въ микроскопа той си опрѣдѣля мѣстото между дрѣвнопорфирнитѣ скали на Кърнаде (юженъ край, стр. 709) отъ които само боята го различава. На него съ просто око се различава само фелдшпата; всичко друго се установява съ микроскопъ. Всичкитѣ му съставни части, съ изключение на кварца, сж метаморфизувани: фелдшпата (ортоклазъ и плагиоклазъ) — въ каолинъ; биотита — въ хлоритъ, калцитъ, мусковитъ или талкъ, епидотъ и магнетитъ; магнетита — рждасалъ. Основата зелениясала. Количеството на кварца е завидно; формитѣ му сж възедри зърна, които по величината си наближаватъ едритѣ фелдшпати на скалата.

Скалната основа на много мѣста показва бѣлѣзитѣ на микрофелзитна направа, но въ други тя е съ изгледа на пилотаесично слабофлуидално устройство.

Шиститѣ съ варовика отъ устието на Синиръ-дере сж продължение на материалитѣ отъ западния рѣченъ брѣгъ; тѣ заематъ околноститѣ на долния край на дерето и въ срѣдата му граничатъ съ отвореносиви еруптивни материяли (младъ трихитовъ типъ), отъ които е заета цѣлата околностъ на горнята частъ на дерето, сжщо и тая на Сокаръ-дере, Синиръ и Сиври тепета и др.

Въ Синиръ-дере по-горѣ отъ вливанието на Сокаръ-дере въ него, въ туфоиднитѣ материяли на края има рудоносна жила нѣколко десетки сантиметра дебела, която съдържа сулфиди на желѣзо и олово — пиритъ и галенитъ. Жилата е съ с.-з. посока и стрѣменъ почти отвѣсенъ ю.-з. наклонъ. Рудоносното ѝ вещество е както и на жилата отъ Кенанъ-дере (708) и Лжжавската рѣка (711); то е прѣснато въ уединени кристали, кристални групи и едрокристални маси изъ скалната маса на жилата, които въ срѣднитѣ ѝ части сж повече отколекото при периферията.

Отъ тоя Синирдерски край въ посока за Крушово прѣзъ „Долната кабица“ землището остава еруптивно чакъ до дола прѣдъ селото; само на едно мѣсто се крие отъ насипанъ и нанесенъ конгломеруванъ материалъ отъ рода на Кърнадския (източни поли), който е продължение на него, но прѣкъсанъ и отдѣленъ отъ

леглото на р. Лжавица, която днесъ е дълбоко въ скалната основа. Еруптивната скала, която го заема показва значителна разлика въ изгледа и състава си отъ скалитъ на Кърнаде. Тя на пръвъ погледъ наподобява риолитъ отколкото кварцпорфири, но внимателното прѣглеждане малко я отдалечава отъ тѣхъ.

Сивата ѝ и гъста основа пѣстрятъ множество стъкленобистри заоблени кварцови зърна и диромбедри, зарждивѣли блѣщиви биотитови мембрани, тукъ тамъ ситни зеленикави петна и съвсѣмъ рѣдки прѣчици отъ амфиболъ. Освѣнъ тѣхъ, съ помощта на микроскопа се доказватъ зрънца отъ магнетитъ, мембрани отъ хлоритъ и талкъ, кристали и зрънца отъ фелдшпатъ (ортоклазъ и олигоклазъ) и ситнозърнестъ кварцъ, който съ ситнитъ зрънца на прѣходния минералъ съставляватъ микрогранитната фелзитондна основа на скалата.

Баиря прѣдъ Крушово и самата мѣстность на селото, западно и южно отъ нея, въ посокитъ за Сръбро и Манастиря, сж заети отъ тънкослоянъ сивъ гнайсъ съ въздебели кварцови и пегматитни жили; такъвъ остава гнайса и източно отъ селото въ посока за височинитъ до раздѣлението на патищата за Прокулскитъ колиби и Карѣмашъ. Тукъ той е граничния материалъ на обширната младоеруптивна областъ, въ която влизатъ прѣди споменатитъ мѣстности около Синиръ-дере. Тоя гнайсъ е въ пълна конкорданция съ гнайсовитъ материали на Сръбро и Манастиря; той има сжитѣ свойства и съставъ, каквито притѣжаватъ и тия.

Слѣдъ гнайса въ посока за Синиртепенскитъ околности за възвишенията „Сиври“ и „Каръ“ тепета непосредствено започва трахитоиденъ материалъ, който външно и вътрѣшно отговаря на Синирдерския; материала е съ землястъ, порозенъ, а на мѣстъ и пепелянъ изгледъ и съ отворено сива до пепелно чървеникава боя. Той заема тѣхнитъ конусовидни възвишения на края (Синиръ, Сиври и Каръ тепета) и тѣхнитъ стръмни източни гребенови ребра, които стигатъ с. Карѣмашъ и надвѣсватъ надъ р. Бѣлица.

Скалитъ отъ разнитъ части на това еруптивно землище показватъ въ общи чѣрти еднакъвъ съставъ и почти еднакво макроскопско устройство, но разна микроскопско и разна бойна отсѣнка. Тѣй напр. въ Синирдерскитъ скали прѣобладава сивата боя, а въ скалитъ на подема за Каръ-тепе тя е съ теменужна отсѣнка.

Първото скално видоизмѣнение е съ землястъ изгледъ и слабо порфирно устройство по дребнитъ кварцови зърна и тукъ тамъ по-тъмнитъ фелдшпати. У него микроскопа потвърждава всичко,

каквото видѣхме въ скалитѣ на мѣстността Долна кабица (Крушовско). Ситнозърнестата до фелзитна основна маса и порфирнитѣ ѝ части показватъ два рѣзки периода на затвърдяване на огнено-течната маса, отъ която тоя на ситнозърнестата основа е билъ по-кратковрѣмененъ. Въ него основата е много повече отъ дребно-порфирнитѣ минерали.

Второто видоизмѣнение има порозна непелна повърхнина и псеудосферолитно устройство. На неговата повърхностъ се различаватъ само рѣдки фелдшпатни плочасти форми и тукъ тамъ мѣстото на метаморфна биотитова луска, но не и кварцъ. Съ лупа се виждатъ псеудоглобулитѣ, лъчитѣ на които изхождатъ приблизително отъ една точка и се показватъ на вѣнъ като раднитѣ у *Sogalla*. Въ микроскопа картината става по-ясна. Въ обикновено поларизувана свѣтлина масата се прѣдставлява насѣчена отъ тънки и ежки черни ради, които съставляватъ уединени и събрани групи, разположени около централна точка, кристална повърхнина или зърнестъ агрегатъ. Освѣнъ тѣхъ личатъ мѣстата на биотитовитѣ форми, кварцовитѣ и магнетитови зърна, апатитнитѣ кристалчета и тукъ тамъ формитѣ на фелдшпата. Между кръстосани нивели послѣднитѣ увеличаватъ броя си и се явяватъ повечето ортоклазови. Кварцътъ се явява въ срѣдата на сферолититѣ или тѣхнитѣ междини. Сферолититѣ сж съ просто радиарно и неясно периферно ограничение; между тѣхъ има и съ радиарно концентрично отъ двѣ най-много три зони, но безъ тангенциално ограничение между зонитѣ. Сферитѣ въ рѣдки случаи сж цѣли и съ правилна обла форма; обикновено сж частъ отъ кръга съ продължена елипсовидна форма или пъкъ снопове отъ лъчи. Тѣ се състоятъ изключително отъ фелдшпатни лъчи въ комбинация съ чернитѣ пръчици; на повечето отъ тѣхъ се вижда черния кръстъ, който въ срѣдата си е отворенъ.

Малкитѣ шупли и тънцитѣ лептаклази на масата сж запълнени съ кремъчно лѣчесто или зърнесто вещество. Тая скала въ тия качества отговаря на *сферолитовъ фелзитъ порфиръ*.

Въ източнитѣ склонове на Каръ банръ голѣма частъ отъ материала е съ пепелянъ туфозенъ изгледъ. Подъ микроскопа се показва съ състава и устройството на скалитѣ отъ Синиръ тепе съ тая само разлика, че частъ отъ порфирния фелдшпатъ е сдробенъ, а кварца ограниченъ изключително на основата; по тия бѣлѣзи той би могълъ да носи името *туфогиденъ фелзитъ-порфиръ*.

Още по въ низкото, на з. отъ с. Каржмашъ, порфировия материалъ намѣстѣ спазва изгледа на она отъ високото, а на други

го измѣня, при всичко че има тъждествено вътрѣшно устройство. Той е съ по-гъста и по-тървена основа и дръбнопорфиренъ по бѣлия фелдшпатъ, но сравнително повече метаморфенъ. Обагренитѣ му минерали (биотита) се познаватъ само по чернитѣ феритни ограничения, но не и по вторичнитѣ обагрени или талковни продукти, защото и тѣ сж уничтожени. Порфирния кварцъ е съвсемъ рѣдкѣ.

Всичкитѣ горни материяли притѣжаватъ рѣдки дръбнопорфирни минерали и повече основа. У тѣхъ не се забѣлѣзватъ анцесорни маси и скални късове. Тѣхнитѣ секреции, които тукъ тамъ заематъ тънцитѣ имъ пукнатини сж повечето кварцово вещество. Повърхността имъ е тънко-плочасто напукана, а плочитѣ ѝ сж съ неправиленъ изгледъ.

При всичко че скалитѣ сж съ общъ трахитоиденъ изгледъ, но рѣдкитѣ имъ и дръбни порфирни части, частично метаморфния фелдшпатъ, отсъствието на порфиренъ кварцъ и обилната микро-до криптокристалинна основа съвършено ги отличаватъ отъ риолита на другитѣ родопски краища и приближаватъ къмъ фелзитнитѣ порфири за каквито безпогрѣшно могатъ и да се приематъ.

Западно отъ селото Карамжикъ показва се малъкъ масивъ еруптивна едропорфирна скала, въ гъстата основа на която сж прѣснати едри плагиоклазови фелдшпати. Скалната повърхностъ на масива е неправилно напукана и надробена въ късове отъ разнообразенъ изгледъ. Тя на пръвъ погледъ прави впечатление на скалитѣ отъ Кърнаде но се различава отъ тѣхъ по виолетовосинкавата боя, отсъствието на амфиболъ, по бѣлитѣ фелдшпати и напрѣдналото разрушение. Това впечатление не се губи и въ микроскопа. И въ него количеството и качеството на съставнитѣ минерали остава почти сжщото: кварцъ, фелдшпатъ, биотитъ, магнетитъ, хематитъ, талкъ и епидотъ.

Кварцътъ е двоякъ, едъръ и ситенъ; първия е сравнително рѣдкъ и надребненъ отъ основата, втория ограниченъ на послѣдната. Фелдшпатътъ е ортоклазъ и олигоклазъ въ едри порфирни индивидуи и групи и дръбно кристаленъ — съставна часть на основата. Биотитътъ въ едритѣ си луспи се показва нацѣпенъ и набърчанъ, а въ ситнитѣ слабо завитъ. Първитѣ се познаватъ по вторичнитѣ му продукти магнетитъ, хлоритъ, талкъ и епидотъ, а вторитѣ само по осталитѣ феритни контури.

Характерна при тая скала е основата ѝ; нея съставляватъ главно дръбнитѣ и ситни фелдшпатови кристалчета и кварцови зърна,

които се придружаватъ и отъ ситнитѣ и обилни биотитови форми, които малко видоизмѣняватъ типа на зърнестото ѝ устройство и я приближаватъ къмъ биотитоандезитовитѣ основи — пилотаксиченъ типъ. На нея е привързана и скалната боя, която се дължи на напрѣдналото ѝ промѣнение. Изъ нея личи и частична флуидалностъ, която опрѣдѣлятъ посокитѣ на фелдшпатнитѣ микроформи.

Подобни на тая скала материали се забѣлѣзватъ и въ височината Каръ-тепе, които по всичко сж тѣждественни съ туку що охарактеризуванитѣ.

Като скали, които носятъ бѣлѣзнитѣ на Кжрнадскитѣ дацити, тѣ ще носятъ и тѣхното име. Всичекитѣ взети на едно прѣдставляватъ едно цѣло, едновременно ерупция, на която главния центъръ ще да е Кжрнадската мѣстностъ. Понеже посоката на разпространенето имъ е приблизително еднаква (ю.-и.), слѣдва да се прѣдполага, че тѣ сж слѣдствие на тектоническа ерупция, която е нахъсала Лжжавскитѣ и Крушовски шисти.

Въ сѣдство съ дацита около Каржмжшъ и като продължение на Картепенскитѣ материали и ония на гребенския ридъ надъ Каржмжшъ, въ върха „Попаза,“ явява се другъ типъ порфиръ. У него порфирнитѣ фелдшпати сж доволно дребни значително промѣнени, биотита рѣдкъ и съвършено унищоженъ, а първичния магнетитъ тукъ тамъ. Сивата гѣста основа на порфира въ обикновенно поларизируваната свѣтлина е слабо жълтеникава, съ флуидалностъ, порозностъ и частична сферолитностъ. Между кръстосани николи тя се разпада на микро до кристовкристалиненъ агрегатъ (микрофелзитъ), въ който отдѣлнитѣ зърнестости и лѣчести съставни части едва се отличаватъ. По тая основа той напълно заслужва прилагателното *фелзитовъ*.

Южно отъ селото Каржмжшъ еруптивень материалъ въ смѣшание съ туфонденъ и брекчастъ застига височината „Соколецъ,“ гдѣто започватъ кристалинни шисти, каквито и свършватъ въ границата. Послѣднитѣ въ началото сж отъ типа на Крушовскитѣ гнайси, на които сж и продължение, а при края отъ ония на Чилтеп-Ениканъ-баба.

Еруптивнитѣ материали по съставъ и вътрѣшно устройство повече се сходятъ съ дацита западно отъ Каржмжшъ, на който сж и продължение, но се различаватъ отъ него по отворено сивата си боя и по външния изгледъ, бѣлѣзи, които ги приближаватъ повече къмъ ония на Попаза. Понеже порфирността имъ е дребна, а разрушението на биотита, въ зеленикаво (хлоритно) вещество, на-

прѣднало, тѣ притѣжаватъ зеленикава отсѣнка. Дрѣвнопорфирността имъ и изобилието на биотита ги приближава къмъ биотитоандезита, но отъ него ги отдалечава изобилието на кварца и прѣвѣрнатия въ хлоритъ биотитъ, които ги приближаватъ до *пропилита*.

Отъ източна и юго-източна страна тѣхъ ограждатъ пѣстри порфирни бревичи — помѣсени съ туфиденъ материалъ просмуканъ съ пиритно вещество, които заематъ широчка ивица източно отъ селото и продиратъ въ политѣ на Попаза. Подирния по изгледъ и вещество подхожда на Синирдерския, въ който е галенито-пиритната жила.

Прѣзъ тая туфоидна ивица се простиратъ материалитѣ на Попаза, слѣдъ които почватъ скали отъ боята на дацититѣ западно отъ Каржмашъ, които тукъ тамъ помѣсени съ свои туфоидни материяли и съ материалъ отъ Синиртепенскитѣ височини, по дефилето на р. Бѣлица, достигатъ селото съ сѣщото име. Отъ тѣхъ сѣ заети и източнитѣ гребени надъ с. Каржмашъ и цѣлата гранична ивица прѣзъ Аква-тепе, землището на Крестова, чакъ до еждѣ върха Къзѣ-кая прѣдъ с. Еркюприя.

Тия скали, по общия си изгледъ и дрѣвно порфирното си устройство, относително бѣлия фелдшпатъ, който пѣстри виолетно-чървеникавата имъ гѣста основа, наподобяватъ андезитъ. Тоя имъ хабитусъ поддържатъ и обилното количество полуполигонални пироксенови индивиди, които пълнятъ масата на всѣкъждѣ и се явяватъ съ свойствата на андезитовия авгитъ. У тѣхъ чистъ биотитъ не се забѣлѣзва, но мѣстата му личатъ по формитѣ, каквито забѣлѣзахме и въ прѣходнитѣ скали: тѣ сѣ едри и ситни полуполигонални, почернели отъ магнетитъ, мѣста, които въ ситнитѣ форми приближаватъ микроиндивидитѣ на основата. Едрия фелдшпатъ е полигоналенъ полисинтетенъ олигоклазъ срасълъ повечето албитно; ситния, микролитния, е въ единични форми съ паралелно потъмнение въ посока на дългата ось на формата. Съ пѣрвичния магнетитъ, който като ситенъ прахъ пълни основата, а особено съ вторичния, има и хематитъ. Кварцътъ е ограниченъ на минералитѣ, които сѣ прѣтърпели пълно промѣнение, или пѣкъ облага пукнатинитѣ и празнинитѣ на скалата. Като съставна частъ на основата не се забѣлѣзва. Останалитѣ минерали на скалата сѣ тѣждествени на съответнитѣ отъ прѣходнитѣ скали.

Особеността на тая скала се състои въ присѣтствието на обилния авгитъ и въ състава на основната ѣ масса. Последната

е отъ ситни иглести фелдшпатни микролити смѣсени съ магнетитенъ прахъ и разположени струйовидно около порфирнитѣ индивиди.

Понеже у тая скала количеството на биотита първоначално е било повече отъ онова на авгита, за което свидѣлствуватъ останитѣ му форми, а и авгита сравнително не е малко, то скалата може да ожде нарѣчена *авгитъ биотито-андезитъ*.

Тоя андезитъ на мѣстѣ се явява съ по-гъстъ изгледъ, съ по-дрѣбенъ фелдшпатъ, съ авгитъ ограниченъ на известни мѣста и съ порозностъ. Съ него заедно дружатъ и по-тъмни туфи, които близо до селото Бѣлица и въ него сж мѣсятъ съ полигенъ, едъръ (на мѣста бловоу) конгломератъ съ туфовна основа и шистенъ чакълъ, прѣдимно гнайсовъ. Такъвъ заема и баиря на „Митиризитъ.“ Западно отъ Бѣлица той свършва въ срѣщния брѣгъ, гдѣто върнестъ варовикъ е неговата основа.

Конгломератътъ по цѣлия подеиъ на пътя отъ Бѣлица до Митиризитъ не е еднороденъ; на мѣстѣ съставнитѣ му ежсове сж едри размѣсени съ дрѣбни, на други — само дрѣбни, а на трети — ситни, съ каквито прѣминава въ пѣсчаникъ (Митиризитъ). Разновиденъ въ чакълния съставъ, той е еднороденъ въ основата си, която е ситнопѣсчаникова съ тъмнотървена боя и бѣли фелдшпатни частички. Въ високото на баиря той показва ясно наслоение съ ю.-ю.-з. наклонъ (18° — 20°) и перпендикулярно на него разпространение.

Сжщия конгломератъ заема голѣма часть отъ западнитѣ склонове на възвишението източно отъ пътя за Митиризитъ и изкачва височина, която отговаря на билото на Митиризитъ, и въ която го загражда и отъ севѣрна страна; въ подирната мѣстностъ той е повечето пѣсчаниковъ.

Отъ Митиризитъ въ посока за с. Еркюприя едро и дрѣбно-върнеститѣ конгломератно-пѣсчаникови материяли заематъ цѣлото пространство до селото. Въ съседство съ него кристалиношистнитѣ имъ и кварцови чакълни части се изпѣстрятъ и съ мраморни. И тукъ, както и западно отъ Бѣлица, тѣ завършватъ надъ мрамори, които въ севѣрния брѣгъ прѣзъ селото, въ посока за с. Чаушово, постигатъ интензивно разпространение. Тѣхъ с. з. надъ селото пробиватъ водитѣ на Еркюприйската рѣка и образуватъ естественъ мостъ „Еркюприя,“ по който е и наименованието на селото.

Мраморитъ западно отъ селото образуватъ една тѣсна ивица, която отъ югъ, с.-и. и изтокъ граничи съ еруптивни материяли,

който заематъ пространството между селото и граничната линия на Казъ-кая.

Еруптивните материали на гледъ, съставно и структурно сж различни. Северно отъ селото тѣ сж тъмни (съ слабо виолетна отсѣнка) и гъсти съ матова повърхнина и дръбно паралелопипедно напукване. По своите бѣлѣзи тѣ наподобяватъ гъстите скални материали на Бѣлишката рѣка. Съ тѣхъ заедно дружатъ по-отворени туфондно пѣсчаникови, съ които достигатъ билото на с.-и. баиръ на селото. Източно и ю.-и. отъ тѣхъ и селото скалитѣ сж съ отворено сива боя туфонденъ землястъ изгледъ и неправилно плочасто надробяване. Тѣ пълнятъ пространството на изворното корито на Еркиприйската рѣка, „Бараджовъ-камъкъ“ и бѣлѣжатъ южната граница на конгломератитѣ и пѣсчаницитѣ чакъ до Митиризитѣ.

Отъ билото на с.-и. баиръ на с. Еркиприя, въ посока за Топалово, по източните поли на Шилденски-камъкъ, тѣ сж мѣсятъ съ туфозни пѣсчаници и туфи и застигатъ кръстопътя. Шилденски-камъкъ границата и спуска за Топалово, гдѣто отстапватъ мѣстото си на скала съ другъ изгледъ.

Самия Шилденски камъкъ (1344'4), който е прѣвъходна зрѣлишна точка за околния край и който е настрѣхналъ малъкъ гребенъ отъ отвѣснитѣ скали на билото му, е порфиренъ. Порфирътъ му е двоякъ едъръ и дръбенъ; първия е въ западните склонове и отчасть въ върха, а втория — въ източната половина.

Едроморфирните скали западно отъ Шилденски камъкъ сж кварцъ-порфири, въ които порфирните части сж повече отъ основата. На всѣки тѣхенъ късъ се виждатъ бѣлитѣ и едри (до 1'5 см.) фелдшпати, на които съвършенните полигонални ограничения, слѣдъ отпаданieto на индивидитѣ, оставятъ гладки отпечатыци по масата. По малко отъ тѣхъ сж едритѣ и заоблени кварцови форми, туку тамъ кристали отъ черенъ амфиболъ и луспестъ биотитъ. Едритѣ фелдшпати сж уединенъ ортоклазъ и плагиоклаза олигоклазъ. Кварцътъ е въ индивидууми или агрегати, амфиболътъ въ прости кристали или сраследи по 100, а биотита разлистенъ, набърчанъ и метаморфенъ. Микроскопските му минерали сж по качество и количество еднакви съ съответните на Кърнадските скали.

Гъстата скална основа е микрокристалинна до микропегматитна; на мѣстѣ и съ вермикуларенъ типъ.

Освѣнъ тоя видъ порфиръ има и други, който значително се отелая отъ прѣходния. У него основата е повече отъ порфирно-развититѣ части, които сж дръбни и безъ амфиболъ. Порфира е съ

гъстѣ землястѣ изгледѣ и съ псевдосферолитна основа, съ слаби бѣлѣзи на прѣдходната. На него съ просто око най-лесно се забѣлѣзва черния и блѣщивъ биотитѣ, а въ микроскопа — зърнестия кварцъ, който заема междинитѣ на сферитѣ и ги отчасти запълня.

Западно отъ Шилденски камъкъ еждѣ мѣстността „Драганица“ порфира има пълно развитие; тамъ той граничи съ двослюдени и биотитови гнайси и шисти, които влизать въ състава на зърнестоваровитото землище между Еркюприя и Чаушово или отдѣлять послѣдния отъ еруптивния материалъ.

По надолѣ (с.-и. посока) отъ мѣстността Драганица, еждѣ „Ходжовъ кладенецъ“, „Кадинъ камъкъ“, „Долнитѣ митиризи“, между шиститѣ и порфира има чървеникавъ пѣсчаникъ и пѣсчаниковъ конгломератъ, който по свойства и качества се схожда съ еднoименнитѣ материали на митиризитѣ и околноститѣ имъ между Бѣлица и Еркюприя.

Западно отъ шиститѣ се простира обширната мраморна областъ на Чаушово, която севѣрно стига манастиря Св. Петка и Станимжава, източно отъ която сж властичнитѣ материали на края, които спиратъ въ стрѣмнитѣ прѣдѣли на ридовѣтъ около главния върхъ на Шилденски камъкъ.

Ю.-и. поли на самия върхъ Шилденски камъкъ, въ пѣтя Еркюприя — Тополово, заема втория видъ порфиръ, който е покритъ на мѣстѣ отъ ситнозърнестъ тъменъ до тъмносивъ пѣсчаникъ. Разликата на тоя порфиръ отъ прѣдходния е въ скалната основа, която е микро до скритозърнеста (фелзитна) и безъ слѣди отъ сферолитна агрегация. Тя изглежда надробена на малки късове, между които е оталожено зърнесто кварцово вещество. Това зърнесто надробяване слѣди цѣлата скална маса. У тоя порфиръ съ просто око се различава само фелдшпата, а съ микроскопа и осталитѣ съставни минерали.

Подъ кръстопѣтя Шилденски камъкъ — Къзъ-кая и Къзъ-кая-Тополово туфойдитѣ материали разсича еруптивна скала, която по външния си изгледъ показва голѣма разлика отъ порфиритѣ на края. Скалата е съ западано сива боя и порфиритенъ изгледъ, който я издава за андезитъ. На нея освенъ многобройнитѣ сиви фелдшпатни индивиди личать такива отъ биотитъ и авгитъ (диопсидъ), придружени отъ черни точки — магнетитъ. Въ количествено отношение тия порфирни части съперничать съ основата на скалата. Отъ тѣхъ най-обиленъ е фелдшпата; той е плагиоклазъ отъ редицата на лабрадоръ — олигоклаза. Сравнително по-малко е биотита; той е полигоналенъ, прѣсенъ (съ кафява боя) и съ феритна зона околорѣстъ.

Още по-малко отъ него е авгита; формитъ му сж прости продълговати индивиди или двойни сраследи по 100. Еднитъ и другитъ сж напрѣчно и надлъжно напукани и частично по пуенатинитъ метаморизувани. Първичния магнетитъ е въ по-голѣмички уединени зърна, а вторичния въ перифериятъ на биотита. Другитъ минерали сж апатитъ и вторични продукти.

Скалната основа е съ пилотаксично устройство и съ съставъ отъ плагиоклазъ, кварцъ и ситенъ авгитъ. По всичко скалата отговаря на *авгитъ биотито-андезитъ*.

Тоя андезитъ има изтокъ-западно разпространение, достига западнитъ склонове на Шилденски камъкъ, и надвѣсва надъ „Къораво дере“, въ което сж натъркаляни голѣми блокове отъ него. Източно минава въ „Висока поляна“ надъ Новаково.

Андезитътъ отъ Шилденски камъкъ и оня отъ Бѣлишкото дефиле сж единственитъ андезитни скали въ обширната областъ на западнитъ Родопи; тѣ сж западнитъ гранични материали на андезититъ отъ източнитъ Родопи, въ които сж ползватъ съ интензивно разпространение.

При наваление за Тополово подъ андезита слѣдва порфировъ туфозенъ материалъ, който заема околнитъ стрѣмнини и достига прѣдѣлъ около 1100 м. височина надъ морското равнище. Неговитъ отличителни бѣлѣзи сж: пепелявосива боя, порозностъ, дръбна порфирностъ по фелдшпата, черни празндини на мѣстото на биотитовитъ индивиди и ситновърнеста основа.

Слѣдъ туфа се появява на ново горния андезитъ съ същата посока на разпространение, както и първия; отличава се отъ него по напрѣдналото си разрушение, което го е прѣвърнало на прѣстъ.

Тоя андезитъ отъ севѣръ ограждатъ глинести ситновърнести (кварцъ-фелдшпатови) пѣсчъници терциеренъ типъ, които по къмъ севѣръ на ново разкриватъ андезита и минаватъ въ пѣсчъници помѣсени съ конгломерати, на мѣста даже и блокови, съ които стигатъ равнището на Тополово.

20. Тополово, Новаково, Студената вода подъ Дълга поляна, Тополово, подъ Орѣшецъ, Горни-Арбанасъ, Чървентъ, Молдава, Св. Петка, Станимака, Пловдивъ.

Тополово и нераздѣлното съ него село Тахталий сж разположени въ основата на жгъла, образуванъ отъ възвишенията надъ тѣхъ, като Шилденски камъкъ, Дълга поляна и Саржаташъ (източна посока) и ония надъ Орѣшецъ, Чаушово, Св. Петка (севѣрна посока). Тѣ

сж разположени на насипитѣ и наноситѣ свлѣчени отъ околнитѣ височини, каквито оставатъ и севѣрно отъ тѣхъ. По таква материали е и пѣтя за с. Новаково, който заобивали полнитѣ на южнитѣ възвишения, само, че до Хаджи-Османовата чешма наноситѣ сж отъ еруптивни материали, а прѣзъ нея започватъ такива отъ кристалинни писти. Последнитѣ прѣзъ първия долъ задъ чешмата откриватъ ивица отъ ситнолуспестъ мивашистѣ. Отъ завоя на пѣтя близо до Новаково прѣобладава жълточървеникава орна прѣстъ размѣсена съ чакълъ.

Селото Новаково е разположено отъ лѣвата страна на поточнитѣ устия, на които водитѣ се събиратъ отъ севѣрнитѣ високи склонове и поли на „Сиври-тепе“ (1075) и Дълга поляна, които въ низкото дълбоко врѣзватъ и образуватъ малкитѣ ридове Св. Богородица, Св. Петъръ, Св. Мария и др. По голѣмата частъ отъ половината на селото (севѣрна) е застроена на смѣсенъ наносъ, а по малката на становита скала.

Отъ Новаково за Дълга поляна пѣтя води прѣзъ „Студената вода“, отъ която поема и уморителната стрѣмнина за поляната. Азъ стигнахъ само до мѣстността на споменатата вода и завихъ за Тополово. Между първитѣ двѣ точки установихъ слѣдния петрографския материалъ. При Новаково (ю.-з. страна) и въ него скалитѣ сж западано зеленикави и разрушени; иматъ изгледа на разрушенъ андезитъ. По въ горнитѣ прѣдѣли тѣ засиваватъ, забѣляватъ и повършно се сипятъ, които свойства тѣ дължатъ пакъ на разрушението, но въ тѣхъ се срѣщатъ мѣста не зачекнати отъ него. Западъ севѣро-западно отъ тѣхъ — въ низкитѣ поли на баиритѣ между Тополово и Новаково, кристалиннитѣ писти отъ дола на Хаджи-Османовата чешма се разкриватъ повършно повечко и показватъ, че въ тоя край тѣ сж граничните материали на еруптивнитѣ.

Скалитѣ на незачекнатитѣ или слабо закачени отъ разрушението партии на края на пръвъ погледъ даватъ понятие на риолитови скали, което до нѣждѣ и микроскопа не отрича. Общия имъ хабитусъ малко ги отличава отъ риолита на Персенѣъ, она на Караманджѣ и Чепеларския или голѣмия Карлъкъ, по бѣлия имъ и сивъ фелдшпатъ, по отсъствието на порфиренъ кварцъ и съвсемъ рѣдки и съвършено метаморфенъ биотитъ. Разликата се пояснява въ микроскопа. Въ него фелдшпата ортоклазъ нѣма сжщинскитѣ свойства на санидина; той е прорасълъ отъ албитни ламели и не показва слѣди отъ цѣпителностъ. Мѣстото на биотита

опредѣлять и формитѣ му, които заематъ хлоритъ и епидотъ. Магнетитътъ, въ уединени по-големъ зърна, е доволно рѣдкъ, а като пигментъ той пълни скалната основа. Кварцътъ е привързанъ изключително на основата, поритѣ и пукнатинитѣ ѝ; въ първото положение е първичанъ, а въ другитѣ — вторичанъ.

Характерна е основата на тия скали; тя наподобява основата на скалитѣ отъ върха Попазъ надъ с. Каржмжгъ. Микролитна, струйовидна и съ слаба жълтеникава отсѣнка въ обикновенополаризувната свѣтлина, между кръстосани николи уситнява, показва фелзитенъ хабитусъ и рѣдва микросферолитностъ, сферичкитѣ на които се познаватъ само по черния си кръстъ. По тѣзи бѣлѣзи скалата по право заслужава названието на Попазкия фелзитъ порфиръ.

Въ неговитѣ прѣдѣли малко по-отгорѣ, се забѣлѣзватъ скали, които макро и микроскопски се прѣдставятъ за туфоидни. Тия скали освѣнтъ обилния дръбнопорфиренъ фелдшпатъ и она на основата, отъ които и тѣ получаватъ боята си, съдържатъ въ изобилие формитѣ на биотита заети отъ хлоритъ размѣсенъ съ епидотъ; отъ тѣхъ и масата тукъ тамъ получава зеленикава отсѣнка. Тя съдържа и дребни пиритови кристалчета, които сж прѣвърнати въ лимонитъ. И въ тия скали кварца е привързанъ на основата и скривалищата ѝ.

Съ тѣхъ въ свѣръзка сж другъ типъ порфирни материали, които застигатъ мѣстността Студената вода. Тѣ сж полукompактни, неправилно плочасто напукани, съ бѣлѣзнива сива боя, рѣдки порфирни части и землястъ изгледъ. Землястата основа на скалитѣ въ микроскопа се разпада на микро до криптокристалиненъ зърнестъ агрегатъ, който между кръстосани николи прѣдставя ситна мозайка. Изъ нея се забѣлѣзватъ рѣдки фелдшпатни кристали и кристални кжсове, а сжщо такива и отъ кварцъ. Съ тѣхъ заедно личатъ мѣстата на унищоженъ минераленъ видъ плочастъ фелдшпатенъ типъ, които между кръстосани николи се показватъ заети отъ потъменъ микрокристалиненъ агрегатъ, което показва, че тѣ сж прѣтърпѣли пълна метаморфоза. Тия скали съдържатъ и малки обли или продълговати пори запълнени съ кристалинно лжчесто кварцово вещество обложено отъ полуаморфно. Тукъ тамъ се виждатъ и мѣстата на ситни пиритни кубчета заети отъ лимонитъ.

Понеже порфирнитѣ имъ минерали сж фрагментирани и основата разнообразна, на тѣхъ може да се гледа като на класични порфири, каквито не сж рѣдкостъ въ тоя край. Съ тѣхъ заедно дружатъ и туфовни конгломерати.

Между тия сиви скали и самата Студена вода има скали съ андезитовъ изгледъ пилотаксична основа и съставъ отъ фелдшпатъ (плагноклазъ) метаморфенъ въ хлоритъ и магнетитъ, биотитъ, магнетитъ (първичанъ), кварцъ и апатитъ.

Сходенъ съ него е и материяла отъ мѣстността на водата и подема около ѝ. Неговата особенностъ се състои въ основната му маса, а отчасти и въ състава му. Основата подпълно е индивидуализувана и показва изгледа на порфиритова основа съ полу-диабазовъ изгледъ; тя е съ тъмна боя. На очи скалата се прѣдставя порфирна, но не по фелдшпата, а по биотита и по жълтозеленикави епидотови петна, които посочватъ на пирокасеновъ минералъ, който е прѣвърнатъ въ тѣхъ. Тоя минералъ трѣба да е вземагъ живо участие и въ основата, понеже малкитѣ епидотови маси, които сж прѣснати между дребнитѣ фелдшпатни полигонални форми на основата, го издаватъ за такъвъ.

Биотита въ по-едритѣ форми е съ черна боя, която за проходната свѣтлина минава въ кестенява и съ периферно прѣвръщание въ хлоритъ; въ по-дребнитѣ той е цѣлъ прѣвърнатъ въ него. Кварцътъ и апатита сж по-рѣдки и неотемлими части на основата.

По всички тия бѣлѣзи скалата се приближава къмъ порфиритъ, но въ смѣнностъ тя е метаморфенъ андезитъ.

Отъ Студената вода слѣдъ андезитовитѣ скали и сивитѣ туфоидни и порфировидни материяли се простиратъ биотитови андезитни скали, които, западно по пѣтя за Тополово, достигатъ височина 800 м. надъ морското равнище или около 300 метра надъ Тополово. Тѣ по възгашенъ изгледъ показватъ сходство съ материялитѣ слѣдъ туфа и между пѣсчаника на пѣтя Еркюприя—Тополово.

Задъ тѣхъ слѣдватъ тъмносиви гъсти мергелни варовици пълни съ неясни вѣменелости отъ Foraminifera, Coralla и рѣдко отъ Gastropoda и Lammellibranchiata. Варовицитѣ иматъ малка областъ на разпространение, почти хоризонтално разположение и плочасто напукване съ корубести повърхнини на плочитѣ. Тукъ тѣ сж явяватъ като основни членове на отаенитѣ материяли.

Слѣдъ тия варовици по пѣтя прѣзъ баира „Костенецъ“ чакъ до въ политѣ на байритѣ, въ леглото на наноситѣ до Тахтали, материялитѣ сж прѣдимно механически отайки. Въ непосредственно съсѣдство съ варовицитѣ е ситнозърнестъ, тъмносивъ до кафявъ пѣсчаникъ, който сѣверно минава въ полигенъ конгломератъ пѣстра боя и смѣсени (по-голѣмина) съставни кжсове. Съгласно съ него отъ сѣверна страна се простира синкъвъ туфоиденъ пѣсчаникъ,

който показва юженъ наклонъ 15° ; той приближава баиря Костенецъ. Последниятъ заематъ пѣсѣчници и конгломерати разенъ изгледъ и устройство, чието разнообразие най-добръ се види въ севѣрнитѣ му склонове. Кждѣ политѣ на последнитѣ въ тѣхното разнообразие се бѣлѣжатъ нови скални ежсове и блокове (до 2 м. въ диаметръ) отъ сдробенъ серпентинъ и таеива отъ амфиболошистъ. Тѣзи блокови конгломерати сж разполагатъ на дребенъ конгломератъ и пѣсѣчникъ чървеникава боя, който покрива еруптивенъ андезитовъ материялъ въ тѣсна ивица, севѣрно отъ която се настила наноса на Тахталийската мѣстность.

Отъ Тополово въ посока за с. Орѣшецъ пѣтя води въ началото по полигенъ наносъ, който на мѣстѣ съдържа и едро блокови партии отъ шистенъ и порфировъ материялъ. Наносътъ заема широка ивица, която южно граничи съ кристалинни шисти (гнайси и гнайсо-шисти) ограничено разпространение, което едва достига Долнитѣ митиризи въ околността. По въ западна посока тѣхъ покриватъ чървеникави едрокжови конгломерати отъ шисти и мраморъ, които въ видъ на дебели пластове завършватъ въ мѣстността „Тиклитѣ“, гдѣто ги замѣстятъ сиви конгломерувани лесно лющиви пѣсѣчници завидно протѣжение и едроплочно напукване; тѣ сж дали и наименованието на мѣстността. Западно отъ Тиклитѣ пѣсѣчника минава въ псефитенъ варовитъ конгломератъ, който на нѣколко мѣста се редува съ ситнозърнести червеникави пѣсѣчници, които отъ къмъ ю. и з. застигатъ порфира, а отъ западъ кристалиннитѣ шисти.

Въ Сушица дере, дѣто повършното разкритие на механическитѣ отайки има най-голѣма мѣрка, може и най-добръ да се прѣдстави тѣхния профилъ; тамъ тѣ показватъ ю.-з. разпространение и ю.-и. полегатъ наклонъ (до 10°). Въ него тѣ се показватъ въ всичкитѣ си видоизмѣненія отъ блокови-канаристи до ситно-барутено зърнести.

Прѣзъ дерето, въ посока за Орѣшецъ, седиментитѣ извачатъ баиря на значителна височина и свършватъ въ шиститѣ, но въ посока за с. Горни-Арбанасъ, по лѣвитѣ склонове на коритото на Сушица, тѣ сж продължаватъ много повече и достигатъ устието му въ полегатото равнище. Съ приближаване на полянската часть около селото и неговитѣ околни стрѣмни долища, конгломерата повършно постепенно губи изгледа на компактна маса и се прѣвръща въ агломератъ, въ който отдѣлнитѣ блокове се явяватъ случайно натъркаляни. Въ непосредственната околностъ на селото землището се разчистя отъ тѣхъ и на повърхността се показватъ кристалинни

писти въ видъ на тънкослойни гнайси съдържащи амфиболопистни прослойки и тънки кварцови жили по посока на наслоението имъ. Въ селото на в. отъ него тѣхъ замѣства серпентинъ, въ който, ю.-в. отъ селото, има отворена карьера за мѣстни нужди (по-голѣмата частъ отъ селскитѣ къщи и дувари сж направени отъ него). Тоя серпентинъ по видъ, съставъ, произхождение и форма на нахождение е тъждественъ съ она отъ серпентиновата ивица Станимжа-Фердинандово.

Серпентинътъ отъ всички страни е заграденъ съ писти; послѣднитѣ западно отъ селото достигатъ основитѣ на стрѣмния варовиковъ баиръ. Севѣрно отъ него (селото) тѣ постигатъ по-обширно разпространение, образуватъ широка ивица, която заема низкия скатъ (политѣ) на варовика и завършва надъ с. Червенъ подъ варовиковъ насипъ. По такъвъ насипъ, въ низкото между баира и с. Молдава, се върви чакъ до въ Станимжа. Той въ севѣрнитѣ прѣдѣли на баира не покрива писти, а зърнестъ варовикъ, който тукъ тамъ (въ лозята) се разкрива и на повърхността.

Самиятъ високъ гребенъ, който започва отъ вѣдѣ Чаушово и се протака съ севѣрна посока надъ селата Орѣшецъ, Горни-Арбанасъ, Червенъ, Молдава, по Чаушовскитѣ лозя, манастиря Св. Петка до въ Станимжа е цѣлъ отъ зърнестъ варовикъ-мраморъ. Той съдържа тукъ тамъ вложения отъ писти въ видъ на лепи и прослойки, въ незначителни количества и съ незавидна дебелина. Мраморътъ по цѣлото си протѣжение показва приблизително еднакъвъ съставъ — чистъ калцитъ, но на мѣста бѣлѣжи и малки примѣси, отъ които мѣни и боята си. Той е едро до сръднозърнестъ неправиленъ напуканъ и повършно наеденъ; въ по-голѣмата частъ отъ областта му, той е съ изгледа на типиченъ старъ мраморъ, но на мѣста съдържа партии съ по-младъ изгледъ и съ привидно напластяване; такъвъ разчупенъ показва се синкавъ и съ сръдно зърнесто устройство.¹⁾

Отъ Станимака до Пловдивъ и леглото на Марица е най-голѣмото равнище на западнитѣ Родопи. Еднообразно по форма и еднакво по съставъ и устройство (111), въ най-севѣрнитѣ си прѣдѣли — непосредственната околностъ на рѣчното лѣгло губи тоя си изгледъ. Освѣнъ изкуственнитѣ тумули, които отдалечъ

¹⁾ Въ тоя отвѣсенъ на главното родопско било гребенъ, нарѣченъ „Станимжка планина“, Voué (Esquisses géol. etc. p. 109) споменува гранити; азъ, вѣроятно, при минаването си отъ тамъ не съмъ попадналъ въ тѣхъ. Отъ друга страна и самъ Voué не опрѣдѣля точно мѣстото имъ. Ако се сѣди по едригѣ гранитни блокове, които се срѣщатъ въ едритѣ блокови материали, на зап. отъ Тополово въ Сушидерската областъ, трѣбва да се приеме твърдението на Voué за правдоподобно; но въпроса остава отворенъ.

изглеждатъ като брадавици по гладката му повърхностъ, въ Пловдивъ и околността му, се издига група отъ естествени хълмове нарѣчени „тепета“, които сж и най-голѣмото разнообразие на тоя севѣренъ родопски край; тѣ сж единственнитѣ мѣста за красива гледна на околното Пловдивско поле, стрѣмнинитѣ на Родопитѣ и височинитѣ на Балкана.

Пловдивскитѣ тепета сж 6 на брой: Джендемъ-тепе, Бунарджиѣ, Сахатъ-тепе, Джамбазъ-тепе, Небетъ-тепе и Крали-Маревова могила. Отдѣлени на гледъ, съ основитѣ си сж въ непосредствена свѣрзка и прѣдставляватъ части отъ едно цѣло, на което най-високата точка е върха на Джендемъ-тепе (282 м.). Всичкитѣ иматъ еднакъвъ изгледъ, гола каменлива и канариста повърхнина, която е напукана и нацѣпена едро паралелопипедно и дебелоплочно. Тѣхъ заема еднородна масивна скала *сиенитъ*.

Сиенитътъ на Пловдивскитѣ тепета е обикновенъ *амфиболъ сиенитъ*. Той е съ отворена сива боя изпѣстрена съ черни тъмно-зелени амфиболови индивиди или агрегатни маси, които тукъ тамъ причиняватъ по-голѣми черни петна изъ нея. Освѣнъ тѣхъ забѣлѣзватъ се и мѣста съвършено лишени отъ амфиболъ, които се показватъ като свѣтло сиви петна. Еднитѣ и другитѣ сж плодъ на конкреционирание на веществата още при затвърдяването на скалната маса.

Сиенитътъ е зърнеста масивна скала съ типично гранитово устройство. На него простото и съ лупа въоружено око различава почти всичкитѣ му съставни части: амфиболъ, ортоклазъ, магнетитъ и титанитъ. Микроскопътъ ги потвърдява и прибавя къмъ тѣхъ още нѣколко инактивни на простата диагноза, като: авгитъ, плагиоклазъ, кварцъ, апатитъ, цирконъ, хлоритъ, калцитъ и мусковитъ.

Сиенитовитѣ минерали иматъ слѣднитѣ качества и свойства:

Амфиболътъ е въ кратки неясностѣлбовидни наедени и наеъсани индивиди и въ двойни сраслеци по законитѣ 100 и окл. Боята му въ проходната свѣтлина е зелена, а плеохроизмътъ кафяво жълтъ (с'), желтозеленъ до синкавозеленъ. Той е прѣсенъ и съдържа рѣдки микровключения отъ магнитъ и апатитъ.

Фелдшпатътъ, както и амфибола, е главна съставна частъ на сиенита; той е единъ видъ основата на скалната маса, изъ която е прѣснатъ амфибола. И у него простото око различава индивиди само по физически свойства, но рѣдко на полигоналностъ. Фактътъ потвърдява и микроскопа. Едновиденъ въ първия случай, въ втория се разпада на двоенъ, а даже и на троенъ фелдшпатъ: ортоклазъ

микроклинъ и плагиоклаза олигоклазъ. Всичкитѣ сж съ блѣзнитѣ на гранитовия фелдитатѣ; като специфична особноть въ тѣхъ заслужва да се отбѣлѣжи периферното имъ вермикуларно (мирмиветично) устройство, каквото упознахме при фелдитата отъ Аликовския гранитъ (стр. 62) и она на гранита отъ ю.-в. край на Родопитѣ — Доспатски край. Всичкитѣ показватъ частична метаморфоза въ каолинъ, а нѣкои освѣнъ него въ срѣдата си съдържатъ епидотъ и мусковитъ.

Магнетитътъ е зърнестъ; рѣдко автоморфенъ. Той е въ уединени или събрани на купища зърна повечето въ свѣрзка съ епидота или изъ пукнатинитѣ на скалитѣ; подирния е метаморфенъ продуктъ.

Титанитътъ е въ уединени дребни автоморфни форми; порѣдко е сбранъ въ групи и ксеноморфенъ. Той е прѣснатъ изъ скалната маса самъ или въ съдружие съ магнетитъ.

Авгитътъ е мѣстно развитъ и въ дребни блѣдозелени уединени форми.

Кварцитътъ е повече отъ авгита; той е зърнестъ. Заема междинитѣ на основнитѣ минерали и се прѣдства съ изгледа на вториченъ минералъ, но тукъ тамъ го има и съ блѣзнитѣ на първиченъ.

Апатитътъ е въ изобилие. Неговитѣ дребни и сѣтни кристалчета и игли пѣстрятъ всичкитѣ основни минерали; тѣ, както и формитѣ на титанита, сж лишени отъ вѣлючения.

Мусковитътъ е вториченъ минералъ; казаното потвърдяватъ сѣтнитѣ му ципести форми и положението имъ въ срѣдата на фелдипатитѣ. Такъвъ е и хлорита; той е привѣрзанъ на амфибола въ съдружие съ магнетитъ.

Калцитъ има като вториченъ продуктъ на плагиоклаза, но забѣлѣзва се тукъ тамъ и като запълнително вещество на скалнитѣ празнини. Освѣнъ споменатитѣ минерали, които сж прѣснати изъ скалната маса, подирната не се отличава съ съдържанье на аксесорни минерални маси или такива като материялъ изъ пукнатинитѣ и жилитѣ ѝ. Въ нея жили и жилинъ материялъ сж съвършенна рѣдкостъ.

Химическиятъ съставъ на Пловдивскитѣ сиенитъ е слѣдния:

Сиенитъ отъ Сахатъ тепе има: SiO_2 63.61%; Al_2O_3 20.23; Fe_2O_3 3.53; CaO 1.74; MgO 3.15; Лѣтливи вещества 1.3.

Относителното му тѣгло е 2.6685.

Пловдивскиятъ сиенитъ е отъ древня геологическа възраст, но отъ коя точно, положително не може да се каже, понеже нѣма данни за това. На него Hochstetter (Jahrbuch etc., 1870, 424) гледа като на остатъкъ отъ хлътналъ масивъ, който е образувалъ островъ въ Терциерното море. Той го поставя на сиенитовата линия, която споява сиенита на двата Самокова, рилски и черноморски. Докато той го поставя въ свързка съ тѣзи два доволно отдалечени масива, Pelz (Jahrbuch etc., 1879, 71) го свързва съ сиенита на Аликоново—Радилово, но той не се схожда нито съ Самоковския надъ Рила, нито съ оня на Аликоново—Радилово, понеже подирния е гранитъ (60—63). При все това за приблизителното разрѣшение въпроса за възрастта му ще си послужимъ съ тѣхъ. Скалитѣ отъ споменатитѣ двѣ находища сж въ непосредствена връзка съ кристалини шисти, които навѣсватъ, слѣдователно тѣ сж по-млади отъ тѣхъ. Понеже шиститѣ сж архаични и никадѣ въ тѣхно съсъдство нѣма палеозойчни образования, които да ги покриватъ или да ги разсичатъ, трѣба да се допусне, че и тѣ сж архаичани. Казаното за тѣхъ буквально може да се приложи и на сиенита отъ Пловдивскитѣ тепета. Него подкрѣпватъ и скалитѣ отъ южната област на западна Сръдня гора и ония на стрѣмнитѣ Родопски поли, гдѣто палеозойчни или мезозойчни образования съвършенно отсъствуватъ.

Юго-източно отъ Пловдивъ, на 4—5 км. разстояние отъ града, въ полето се показва издигнатина, която отдалечъ дава понятие на насипна могила по-голѣмъ видъ, но отъ близо тя е естествено възвишение, както и Пловдивскитѣ тепета; тая издигнатина се нарича „Лаутъ тепе“. Но самото мѣсто Лаутъ тепе не е такъво за какъвто го издава далечния му видъ. То прѣдставлява широко основна тѣла и гладко заоблена издигнатина, изъ повърхността на която се подаватъ дрѣбни скални късове младоеруптивентъ андезитопорфиритовъ типъ. Късоветѣ сж тъмни съ зеленикава отсѣнка; иматъ гъста и сбита основа напѣстрена отъ забѣлели полигонални фелдшпатни петна. Като се изключатъ подирнитѣ, другитѣ съставни минерали на скалата не реагиратъ на простата диагноза. Подъ микроскопа скалата се показва съставена отъ фелдшпатъ (плагиоклазъ), почти прѣвърнатъ въ хлоритъ и епидотъ, амфиболъ, ситнозърнестъ кварцъ, магнетитъ, хематитъ, много епидотъ и хлоритъ и тукъ тамъ мусковитъ, калцитъ и биотитъ.

Въ по-едрозърнеститѣ вариетети на масата прѣдимнитѣ минерали сж фелдшпата и амфибола; по-рѣдкъ е кварца. Въ по-ситнитѣ

изгледа е обратенъ. При еднитѣ и другитѣ кварца е въ уединени зърна или зърнести купчини, на които бистротата и разположението го издаватъ за вторично вещество. Освѣтъ едриятъ фелдшпатъ, който се издава прѣдимно за плагиоклазъ отъ първитѣ плагиоклазови редици, има и дребенъ — въ основата на скалата. При ситнозърнеститѣ основни маси подирния рѣдко може да се отличи отъ кварца, но при яснокристалнитѣ той е въ продълговати прости и двойни пръчици съ тъмногълбова поларизационна боя и почти успоредно потъмняване. Въ тоя индивидуаленъ видъ, въ комбинация съ амфиболово обогрени силикатъ, образува структура, която наподобява микрофитната на диабазитѣ или оная на порфиритѣ.

Амфиболътъ порфиренъ не се забѣлѣзва, но въ основата на скалата той дѣли мѣрка съ сивото вещество. Неговитѣ тънко пръчководни дребни индивиди, които сж уединено или сноповидно по разни посоки групирани и които не отсъствуватъ и въ срѣдата на по-едритѣ фелдшпати, иматъ синкаво зелена боя въ разни отсѣнки, неправилно и неясно ограничение и пукнатини на дължъ и ширъ. Въ тоя си хабитусъ той не отговаря на амфиболъ отъ млади еруптивни скали.

Другитѣ обогрени минерали на скалата сж епидота и хлорита. Първия отъ тѣхъ е въ ситнозърнести форми прѣснати изъ масата, а на мѣста и събрани на купчини, въ които може да се подозира амфиболова форма, а втория е разсѣтъ изъ амфибола.

Материялитѣ на жилитѣ на тия скали сж по естество тъждествени съ съотвѣтнитѣ на общата маса, на които сж и вторични продукти. Въ тѣхъ кварца и епидота сж повече отъ осталитѣ.

Основната маса на тия скали е микрокристалинна зърнеста; наподобява тая на ситнозърнеститѣ микрофелзитни порфири; само при по-едритѣ основи, тя е и съ продълговати индивиди и се показва като порфиритова. При първиятъ основенъ типъ тя съдържа много кварцово зърнесто вещество, а при втория то е сравнително малко. Въ едната и другата не се забѣлѣзватъ слѣди отъ основно стѣбло.

Ако и външно скалата да показва андезитовъ хабитусъ и макроскопски да се опрѣдѣля за андезитъ, но вътрѣшно — микроскопски, показва значително отклонение отъ андезита и си опрѣдѣля мѣстото между амфиболовитѣ или плагиоклазови порфирити.

Приложение.

Родопска частъ въ Борисовградска околия.¹⁾

Родопската частъ въ тая околия има проточено четвъртита форма, която на сѣверъ свършва въ леглото на Марица, между селата Садово и Караджалово, а на югъ въ граничната линия въ височинитъ надъ Новаково и землището на с. Сарнятъ (Хасковска околия). Западнитъ ѝ граници сж Тахталии—Садово, по права линия (обхваща и нѣкои села отъ Конушката околия), а източнитъ (сжщо права линия) лѣглото на Узунъ-дере—Караджалово. Въ това пространство тя прѣдства наполовина неправилно равнище и прѣдгорие съ постепенъ прѣходъ въ планински край.

Равнището въ по-голѣмата си (сѣверна) частъ, особно въ срѣднитъ му и долни отдѣли е покрито отъ алувиални образувания и тлъста почва, която само тукъ тамъ пѣстрятъ компактни варовити материяли старотерциерна възраст. Въ по-горнитъ (южни) отдѣли то е пѣсчливо и наносно, чийто материяли сж натрупали воднитъ артерии и вѣни които сж свличатъ отъ по-високія горски край. Равно и гладко въ низкитъ прѣдѣли на р. Марица, въ срѣднитъ и горни отдѣли, а особено въ залива на равнището между височинитъ на Горни-Арбанасъ, Новаково и Караджиларе, то е набрѣзено отъ многобройни малки притоци и малки рѣкички, които дълбоко сж си проправили пътъ прѣзъ насипитъ и наноситъ и образували тѣсни лѣгла съ стрѣмни брѣгове. При вливането си едни въ други тѣ образуватъ стрѣмни откоси, на които външната форма управлява валежа.

Прѣдгорието и планинската частъ се отличава отъ прѣходнитъ планински краища на Родопитъ само по височината си; въ всичко друго се сходятъ съ тѣхъ. Най-високитъ части сж въ продължението на Кезеза (1535), Дълга поляна, Сиври-тепе (1075)

¹⁾ Тая малка частъ споредъ приетото раздѣление спада въ областта на източнитъ Родопи, заради което не може да съставлява частъ на озаглавената ми статия. Тя би трѣбало да се разгледа заедно съ източнитъ Родопи или пѣкъ отдѣлно. Но тъй като по-голѣмата частъ отъ източнитъ Родопи е разгледана по-рано отъ моя уважаемъ другаръ и съименикъ, г. Д-ръ Ст. Бончевъ, въ дисертацията му „Das Tertiärbecken von Haskovo“ (Jahrbuch der k. k. geol. Reichsanstalt, 1896, Bd. 46, Heft 2), тя неизвестна остава по срѣдата между два извѣстни отдѣла. Отъ друга страна пространството, което заема не прѣдставлява самостоятелна единица, която би могла да се разгледа отдѣлно, затова намѣрихъ за добръ да я разгледамъ като приложение къмъ статията ми, понеже и въ экскурзитъ си по западнитъ Родопи азъ минахъ въ нея.

и Саржташъ баиръ. Другитѣ уединени върхове или гребени сж доволно низки; такива сж: Калетата източно отъ Новаково (687) и Караджиларе (657), Шафраня (768), св. Илия и Кюмюрджи-тарла (Купена) ю.-и. отъ Караджиларе, Купена (706) с.-з. отъ Сарнжтъ, Драгойна (812) надъ Козлукъ и Кара-аланъ и Айда (925) надъ Сарнжтъ-Брѣстово.

Този двоякъ на видъ и форма родопски край остава двоякъ и въ петрографско отношение; въ него различаваме два скални типа седименти и еруптивни скали, отъ които първитѣ сж ограничени на равнището, а вторитѣ на планинистата частъ. Единитѣ и другитѣ притежаватъ бѣлѣзи, които имъ установяватъ терциерна и отчасти съвременна геологическа възраст.

Тази родопска частъ обиколихъ въ разстояние на една седмица по слѣдния пътъ:

1. Новаково, Караджиларе, Сарнжтъ по граничната линия на Душка-дере, Узунъ-дере, подъ Мусаджиларе, Хасковскитѣ бани, Брѣстово, Буново, върха Драгойна, Козлукъ, Кара-аланъ, Караджиларе, Кетенликъ, Новаково, Тополово.

2. Борисовъ-градъ, Караджалово, Бодрово, Дипсизъ-гьолъ, Мюселимъ, Дервентъ, Татарево, Папазлий, Яхалий, Ахматевъ, Конушъ, Избеглии, Арапово, Пранга, Козбунаръ, Дервентъ, Борисовъ-градъ.

Установенитѣ въ тая обиколка скали ще прѣдства по реда, който слѣдвахъ при охарактеризуването на скалитѣ отъ западнитѣ Родопи.

1. Новаковската околностъ въ петрографско отношение се прѣдства съ двоякъ еруптивенъ и туфовенъ материялъ въ високото и наносенъ, насипенъ — въ низкото.

Ю.-и. отъ Новаково въ посока за Сиври-тепе и Саржташъ-баиръ скалитѣ сж продължение на ония между Новаково—Студената вода и Кекеза, а именно андезити, фелзитови (риолитови) порфири, туфовни порфири, конгломерати и туфи. Частъ отъ тѣхъ изчезватъ още кадѣ Саржташъ, а другата частъ го минава и завзема цѣлото пространство на гребена и навлиза въ Караджиларското землище кадѣ св. Илия и Кюмюрджи-тарла (Купена).

Сѣверно и с.-и. отъ сжщото село материяла е наносъ, който въ западната половина е смѣсенъ отъ шисти, еруптивни скали и туфи, а въ източната, по посока на р. Мечка, само отъ сиви еруптивни скали и туфи. Отъ таквъ е образувана широчка ивица, която стига и минава леглото на р. Черешка.

Въ мѣстността „Ютъ-кютюкъ“, на пътя Новаково—Караджиларе, надига се тѣсна заоблена рѣтлина подъ чиято почва се показва млада еруптивна скала съ тъмносива до зеленикава боя и не далеко наоубо пакъ се губи подъ почвения слой — чернопрѣстица. Тая скала е отъ рода на Хасарскитѣ, з.-с.-з. отъ Караджиларе, на които е продължение.

Прѣдъ Караджиларе, както и въ самото село, повърхността е наносна, образувана отъ наноситѣ на р. Черешка, която собира водитѣ си отъ планинското било около Сарѣтапъ и источнитѣ му съседни възвишения.

Ю.-и. отъ Караджиларе въ посока за с. Сарѣтапъ прѣзъ Кюмюрджи-тарла (Купена) и Душка-дере скалния материалъ показва незавидно разнообразие. Прѣзъ наноса на р. Черешка и нейнитѣ малки притоци появява се жълтоглинеста почва, слѣдъ която се разполага ситнозърнестъ тънкослоянтъ жълтъ пѣсчаникъ, който има хоризонтално и малко къмъ западъ наклонено положение. Той съдържа главно кварцови, фелдшпатни зърна и слюдени листи слѣпени съ жълтъ глинестъ цементъ, по които слѣдва да се заключи, че той дължи своето съществуване на еруптивнитѣ скали отъ околния край, а слѣдователно и по-младъ отъ тѣхъ.

Пѣсчаникътъ въ видъ на тѣсна ивица свършва на прослойка отъ кристалинни шисти, която опасва и политъ на Орта-тепе и завършва въ младоеруптивна скала, която по изгледа си подхожда на Ютъ-кютюшката. Подирната е сивозеленикава маса, изъ която лъщатъ луспици отъ златожълта слюда и се бѣлѣятъ полигонални фелдшпатни зърна. Микроскопскитѣ ѝ съставни части сж: плагиоклазъ (андезинъ-лабрадорова редица), кафявъ биотитъ съ периференъ феритенъ вѣнецъ, зеленикъвъ авгитъ, магнетитъ, хлоритъ, епидотъ и основа пилотаксенъ типъ. По всичко тя отговаря на *авгинъ биотито-андезитъ*.

Отъ източна страна андезита граничи съ другъ изгледъ младоеруптивна скала, която по външни и по вътрѣшни бѣлѣзи подхожда на гжститѣ фелзитови порфири отъ Шилденски камъкъ. Порфирнитѣ ѝ части сж рѣдкъ бѣлъ фелдшпатъ и още по-рѣдка черна слюда, а гжстата основа (микрокристинно-фелзитна) — ситенъ зърнестъ фелдшпатъ и кварцъ, прашастъ магнетитъ, тувъ тамъ сфенъ и цирконъ. Тая скала приближава мѣстността „Куру-чеиме“. Въ подирната мѣстностъ има тънка прослойка отъ тъмноваровито тънкопlochасто вещество, което подъ микроскопа се издава за битуминозенъ ситнозърнестъ варовикъ просмуканъ отъ още по-ситнозърнестъ кварцъ. Тя дружи съ варовити материяли, които по изгледъ

отговарятъ на ония надъ Тополово въ посока за Студената вода. Тѣ съ съ хоризонтално положение и слабъ западенъ, къмъ равнището, наклонъ.

Надъ тия варовици, сивитѣ младопорфирни скали сж господствующитѣ материяли на края; отъ тѣхъ е заета цѣлата околностъ до граничната линия. Въ нея спадатъ и върховетѣ Шафраня, Св. Илия и Купена. У тия скали, както и у прѣходнитѣ основата е сравнително повече отъ порфирнитѣ минерали, които и туку сж фелдшпатъ и слюдата биотитъ. Нейното устройство е тѣждествено съ устройството на скалитѣ отъ Шилденски камѣкъ и Синиръ-тепе. И минералитѣ ѝ сж сжщитѣ. Порфирния фелдшпатъ е съ бѣлѣзитѣ на санидина, но него придружава и обиленъ плагиоклазъ. Биотитътъ е бистъръ, прѣсенъ и безъ вклучения. Както и по-рано се каза, ако се сѣди по външния изгледъ на скалитѣ и тия скали, както и ония отъ Шилденски камѣкъ, (гжститѣ) и Синиръ-тепе, безъ погрѣшно биха могли да иматъ наименованието риолити, но ако се вземе въ съображение конструкцията на основата и ограничението на кварцовото вещество на нея, мисля, че по-справедливо ще бѣде наименованието имъ *фелзитови порфири* или *риолитови фелзитни порфири*. Основа за подобно наименование ми дава и сравнението имъ съ другитѣ типични риолити отъ западнитѣ и источни Родопи, отъ които тѣ показватъ голѣмо отклонение, а особено въ изгледа на фелдшпата.

Сжщитѣ материяли оставатъ до вѣдѣ Душка-дере съ тая само разлика, че повършно сж по-поровни и кавернозни; такива сж и при подема по „Бапъ-баиръ-дереси“ до коларския пътъ по билото. Южно отъ тѣхъ започватъ бѣлѣзникави туфовни материяли, туку тамъ конгломерувани, каквито оставатъ по цѣлото протѣжение до Сарнѣчь и границата на Олу-дере. На мѣстѣ тѣ сж тѣнкослойни съ плочасто напукване, на други неправилно надробени, а съ наближаване на Сарнѣчь мѣняватъ и боята си въ зеленикава и приематъ изгледа на Алвандерскитѣ зелени туфи отъ Харманлийска околия.

Сарнѣчь и околността му сж въ младоеруптивно землище, въ което се различаватъ на гледъ два вида скали: риолити (невадигити) и андезити. Отъ тѣхъ първитѣ¹⁾ сж едновидни, а вторитѣ разновидни. Подирнитѣ различни на гледъ (по боя) сж съставно и структурно еднакви, а слѣдователно и едноименни *биотито-*

¹⁾ „Das Tertiärbecken von Haskovo“ (Jahrb. d. k. k. G. Reichsanst. 1896, p. 341—342).

андезити. Простото око на тѣхъ различава дръбна порфирност по фелдшпата и рубиановия биотитъ и гѣста основа, която е сравнително повече отъ тѣхъ. Микроскопътъ освѣнъ тѣхъ открива прашастъ магнетитъ ограниченъ на биотита и основата, рѣдки кристалчета отъ апатитъ, много вторичанъ хлоритъ, сѣщо и калцитъ, който заедно съ вторичния кварцъ заема дитетрагонални и продълговати форми, по които слѣдва да се прѣдполага, че е отъ авгитъ. Изобщо всичкитъ скални минерали сж прѣтърпѣли значително промѣнение, но най-много отъ тѣхъ обогренитъ бисиликати, а помалко фелдшпата. Скалната основа е пилотаксична, микролитна съ ясна флуидалностъ около по-едритъ индивиди.

Сѣверно отъ Сарнжчъ сж южнитъ поли и склонове на Айдабаиръ, най-високата точка въ цѣлия околень край.

Надъ Сарнжчскитъ андезити, които сж продължение на Айденскитъ скали, въ източнитъ поли на Сарнжчския „Купенъ“, дѣто рѣвата Узунъ-дере има своя юженъ отворъ, андезититъ привършватъ и граничатъ съ сивитъ скали на Купена. Тия подирнитъ (Jahrbuch etc., 342), както и ония отъ билото на Олу-дере, сж съ значително промѣнение, което като вториченъ продуктъ е дало много каолинъ.

Въ севѣрна посока по Узунъ-дере, отъ двѣтъ страни на рѣчното лѣгло скалитъ сж различни и принадлежатъ едниъ (западнитъ) на риолитовия порфиръ и туфитъ му, а другитъ (източнитъ) на Айденския андезитъ. Самото лѣгло е заето отъ дебелъ чакъленъ наносъ, който тукъ тамъ утънява и разкрива основнитъ скали. При вливането на Душка-дере въ Узунъ-дере разкрититъ младоеруптивни скали наподобяватъ повече авгито-андезити, но малко по-нагорѣ тѣ сж сжщитъ биотито-андезити, каквито упознахме въ селото Сарнжчъ. Тия андезити, въ тоя край, заематъ и двѣтъ страни на рѣчното лѣгло и продиратъ дълбоко къмъ западъ въ посока на Домузъ-дере, което води началото си отъ източнитъ склонове на Караджиларското кале. На изтокъ изкачатъ височината, а на севѣръ стигатъ Буковскитъ воденици подъ селото.

По Буковската рѣка и нейнитъ притоци, въ посока за Хасковскитъ бани, андезита въ повечето мѣста остава сжщия (синкаво до слабо-виолетовъ), но въ по-долнитъ той отстъпва мѣсто на порозни и кавернозни туфи и конгломерати, които сж прѣвзходенъ материалъ за воденични камъне. По къмъ изтокъ тѣ сж по-дребно и ситнозърнести и наподобяватъ мергелна скала. Такива оставатъ чакъ до подема за Мусаджикларското землище, дѣто отстъпватъ мѣстото си на риолитови скали, които заематъ голѣма часть и отъ

земището на с. Сусамъ. При прогледа на банитѣ започватъ розово-червенитѣ брекчи, риолити и трахити, които сж скалитѣ на околността („Das Tertiärbecken von Haskovo“. — Jahrbuch etc., 1896. 345).

Отъ банитѣ за Горно-Брѣстово пътя въ началото води по трахитѣ съ андезитовъ типъ и едри сандини, послѣ прѣминава въ трахитни туфи и брекчи (въ околността на селото). Такива материяли се забѣлѣзватъ и въ околността на върха Гарванецъ, който, както и южнитѣ отъ селото върхове: Камънетѣ, Хасаря, Дюлгеритѣ, Калето, е заетъ отъ типичнитѣ еруптивни скали андезити, трахоандезити и трахити въ видѣ на жили (Гарванецъ).

Отъ Брѣстово за Буково, прѣзъ пътеката до върха „Черния камъкъ“ чакъ до въ рѣчното лѣгло на Буковската рѣка, скалитѣ сж андезити съ тъменъ и синкавъ фелдшпатъ. Въ подирното наново се наижда на туфитѣ отъ Буковското дере, прѣзъ които (с. посока) се продължаватъ Узундерскитѣ андезити. Андезититѣ отъ тая мѣстност се различаватъ отъ Узундерскитѣ андезити само външно; тѣ сж съ тъмнозеленикава боя и съ сравнително голѣма жилавина. Минералитѣ имъ сж едни и сѣщи.

Прѣзъ селското дере, при изкачване за Буково, показватъ се на гледъ другъ видъ еруптивни скали (размѣсени съ туфи), които достигатъ селото. Тѣ сж черни скали (повършно тукъ тамъ засивѣли), почти гжсти, сбити, крѣпки и съ плочасто напукване. На тѣхъ едва съ лупа може да се различатъ тънкитѣ фелдшпатни иглици и тѣхнитѣ блѣщиви точки, които имъ опрѣдѣлятъ мѣстото. При силно увеличаване се различава микропорфиренъ полигоналенъ и зонално устроенъ плагиоклазъ, почти прѣвърнатъ въ магнетитъ биотитъ, рѣдки зрънца и индивидуи отъ авгитъ, обиланъ зърнестъ магнетитъ и микро до криптокристалинна основа. Въ онѣзи скални късове, дѣто метаморфозата е по-напрѣднала, на нея сж се подчинили не само обагренитѣ силикати и дали обиланъ хлоритъ, но и фелдшпата, който при все това остава най-бистрия скаленъ минералъ. И тия скали сж *биотито-андезити*.

Тия биотито-андезитови скали заематъ земището на Буково и околността му. Надъ селото тѣ търпятъ малко стружурно измѣнение, което се отразява и на распушването имъ; подирното въ тия прѣдѣли е съ сферична вариация. Този видъ андезитъ заема голѣмо пространство надъ селото, настига политѣ на върха Драгойна и високо изкача въ склоноветѣ му. Самиятъ връхъ на височината е заетъ отъ авгитъ биотито-андезитова скала, но съ по-отворена сивочервеникава боя (отъ метаморфозата) и съ порозенъ

трахитовъ изгледъ. Ако да не е обилния плагиоклазъ и авгитъ и пилотавичната ѝ основа, тя микроскопски безпогрѣшно би се приела за трахитъ.

Прѣзъ Драгойна, при навалинѣ за с. Козлукъ, андезита на малко разстояние отстъпва мѣсто на конгломератни, брегчasti и туфовни материяли, които по външенъ изгледъ наподобаватъ Горно-Брѣстовскитѣ и ония на Буковската рѣка; тѣ сж съ трахитоиденъ навириозенъ изгледъ и съ тухлено-червеникава и синкава боя. Тия кластични материяли заематъ с.-и. поли на баира по пътя Буково — Козлукъ и свършватъ въ политѣ на баира — до Козлушкитѣ лозя. По посока тѣ се явяватъ продължение на прѣходнитѣ.

Отъ Козлушкитѣ лозя започватъ седименти, които въ видъ на широка ивица опасватъ сѣвернитѣ поли на Драгойна и околнитѣ баири, на и. и с.-и. наближаватъ Дипсизъ-гьолъ, на западъ минуватъ Кара-аланъ, а на сѣверъ изчезватъ въ срѣщнитѣ брѣгове на рѣчното легло. Тия седименти сж бѣли и сиви смѣсеновърнести ронливи пѣсѣчници, които намѣстѣ (въ низкото) сж размѣсени и съ глинести пѣсѣци. Съдържатъ главно кварцови зърна, мусковитни луспи и малко глинеста основа; а въ Козлукъ, въ леглото на рѣката — и малки прожилки отъ въглища.

Между Козлукъ и Кара-аланъ, отъ двѣтѣ страни на рѣчното легло, оставатъ сжщитѣ материяли въ сжщия видъ, съставъ и разположение.

Въ Кара-аланъ, на западъ отъ училищната зграда, рѣчния брѣгъ, високъ до 12 и повече метра, цѣлъ се състои отъ полигенъ конгломератъ съ рѣдки голѣми като юмрукъ и човѣшка глава късове. Него отгорѣ покрива дебелъ наносенъ слой, който се заглажда отъ почва. Сжщия материялъ е и въ срѣщния брѣгъ. Той се простира и въ ю.-з. посока и свършва до воденицата надъ селото.

Отъ тамъ до Караджиларе се разкриватъ скалитѣ на Драгойна, които минуватъ и въ срѣщния западенъ брѣгъ на рѣката и се простиратъ въ хълмоветѣ задъ Караджиларе нарѣчени „Хасаря“. Разливата на Хасарскитѣ камъне отъ ония на Драгойна се състои само въ прѣснотата имъ; въ всичко друго тѣ сж тождественни помежду си — *авгитъ биотито-андезити*.

Между Караджиларе и Кетенликъ Хасарскитѣ хълмове сж най-високата (по-низкия върхъ мѣри 372 м.) точка на мѣстността. Западнитѣ склонове на хълмоветѣ покрива наносъ, подъ който се показватъ рѣждивожълти ситновърнести пѣсѣчници съ ограничено разпространение, което застига наноса на р. Мечка. Срѣщнитѣ

баири, които отдѣлятъ леглото на тая рѣка отъ Кетенлишката, сж сжщо отъ пѣсьци и пѣсьчнικοподобни насипи; тѣ въ леглото на подирната, до селото, показватъ интензивно развитие (15—20 м. дебелина) съ красива външна форма.

Отъ Кетенликъ до Новаково пѣсьцитѣ продължаватъ чакъ до дола, по който водитѣ идатъ отекдѣ Тополово—Тахтални. Колкото повече се приближава Новаково, толкова повече слѣдитѣ на ситния пѣськъ намалѣватъ, а мѣстото имъ се заема отъ едъръ нанесенъ чакълъ.

Пѣсьчните материали въ горѣпоменатата областъ освѣнъ по завидната си дебелина, отличаватъ се още и по хоризонталното си разположение, което е малко къмъ сѣверъ наведено. По възраст и съставъ тѣ съотвѣтствуватъ на пѣсьцитѣ около Козлукъ, Дипсизъ-гьолъ, въ които сж намирани жби отъ Mastodon, слѣдователно младотерциерни.

2. Землището на Борисовъ-градъ и околността, както и пространството между него и землищата на разваленитѣ села Гювендикий, Джелиплери и селото Караджалово и околността му сж заети отъ почва, която покрива дребнозърнестъ наносъ, който най-добрѣ се види въ поточнитѣ и рѣчни брѣгове. Такъвъ остава материала и между Караджалово и Бодрово, дѣто до чешмата подъ селото се показва еруптивенъ материалъ сроденъ на она отъ върха Драгойна; той минува и въ срѣщния баиръ на третѣ могили. Скалитѣ отъ това еруптивно находище, което прѣдставя сѣверо-западна граница на обширна еруптивна областъ, сж съ по-отворена пепелява боя и напрѣднало разрушение; съ тѣхъ има туфи и конгломерати. Тѣ отъ ю.-з. страна, подъ селото, граничатъ съ компактенъ еоценски варовикъ отъ рода на Албунарския при Хасково, който както и еруптивния материалъ, има тукъ своята с.-з. граница. На него е застроено и селото Бодрово.

Юго-западно отъ Бодрово еруптивния материалъ отъ прѣдходния типъ се явява наново, като разклонение, но не слѣдъ дълго протежение той се крие подъ наноситѣ (пѣськъ и глина), които стигатъ и минаватъ с. Дипсизъ-гьолъ. Тия пѣсьци, глини и пѣсьчни глини, намѣстѣ полутвърдѣли и прѣвърнати въ пѣсьчници се характеризуватъ и съ лжжливи наслоения. Сѣверно отъ Дипсизъ-гьолъ тѣ изчезватъ въ рѣчнитѣ брѣгове, а з.-ю.-з. приближаватъ воденицата надъ селото и ограничаватъ само на сѣвернитѣ рѣчни брѣгове. Изъ тѣхъ начесто се намѣрватъ остатки отъ Mastodon, а особено жби, по които слѣдва да се заключи, че тѣ сж отъ младотерциерна възраст.

Южнитѣ рѣчни брѣгове до сѣщата воденица сж отъ варовита скала старотерциеренъ типъ, която тукъ има най-голѣмо повършно разкритие; отъ нея е заетъ и цѣлия баиръ, който огражда потока, що слиза отъ Мусаджикларскитѣ височини. Варовика отъ тоя край показва малка разлика отъ Бодровския варовикъ; той е порозенъ, на ядки, грапавъ и съ съдържание на ежсове отъ черупки на *Molusca* и такива отъ *Echinodermata*. На него, задъ воденицата, ясно се види ю.-и. разпространение съ с.-в. наклонъ (10° — 12°). Срѣщу воденицата той е разсѣченъ отъ дебела (8—10 м.) кварцова жила (ю.-и. посока) заета отъ млѣченъ, бѣлъ, червеникъвъ и въсьченъ кремъкъ (флинтъ).

Западно отъ тия варовици, прѣвъ леглото на околнитѣ потоци сж пѣсьчаницитѣ наслани по Козлушкитѣ лозя. Сѣщитѣ оставатъ и сѣверно отъ рѣката, само че на повечето мѣста ги покрива почвенъ слой.

Тоя типъ материяли остава и между селата Дипсизъ-гьолъ, Мюселимъ, Читакъ и Дервентя, въ които мѣстнитѣ потоци сж си проправили пътъ и образували дълбоки долища.

Между Дервентя и Татарево земната повърхность е тлѣстъ черноземъ изпѣстренъ съ дребни кварцови зърна. Почти сѣщия материялъ е и до срѣдъ пѣтя Татарево — Палазлий, отдѣто започва старотерциерния варовикъ на края, който въ околността на подирното село получава обширно повършно разкритие. Отъ него сж заети баиритѣ „Свалата“, „Поповия баиръ“, и срѣщния, дѣто е аязмата „св. Илия“. Той минува южния баиръ на селото и приближава с. Яхиново, дѣто заврѣшва въ околността на чешмата подъ него.

Тоя варовикъ по всичко се явява тождественъ съ варовика около Бодрово, а слѣдователно и съ Акбунарския; въ него има сѣщитѣ вкаменелости (*Nummulites*, *Coralla*, *Echinodermata* и др.) както и въ Бодровския.

Яхиновската околност и оная на Хѣджоново, сѣщо и баиритѣ, които опрѣдѣлятъ терасови издигнатини, сж съставени отъ пѣськъ нееднакъвъ съставъ и неправилно разположение; изъ него, по казванъето на селянитѣ отъ Ахматево, сж намирали голѣми жби, вѣроятно, отъ *Elephas* или *Mastodon*.

Тоя наносенъ и повечето пѣсьченъ слой задминува Хѣджоново, види се по брѣга кадѣ Кара-реизъ, застига пѣтя откъдѣ Татарево и закрива въ основитѣ си полузатвърдѣлъ конгломеруванъ пѣсьчаникъ кварцовъ съставъ.

Чернозомната почва между Татараво и варовицата на Папазлий остава и въ посока за Конушъ; тя едва на билото на баира, вододѣла на притоцитѣ на двѣтѣ съседни рѣки, се мѣси съ бѣла пѣсчюваровита прѣстъ съдържаща компактни ядки. Такава достига и самата повърхностъ на землището до Джеллиовата воденица подъ с. Конушъ. Въ погдинената мѣстностъ дигростоваровитото вещество е по-яко и при това отчасти пѣсчюнико-конгломератно; ежщето се забѣлзва по цѣлия брѣгъ до селото и сѣверно отъ него.

Почва е на повърхността и между Конушъ — Езбеглий. Юго-източно отъ подирното село, въ баира „св. Илия“, почвата протали варовикъ тъждественъ съ Бодровския и Папазлийския. Варовицата отъ това мѣсто е двоаякъ: единъ по-компактенъ и връхъкъ, цѣленъ съ Согалла и др. тѣжко опрѣдѣливи икаменелости и другъ съ слаба землеста повърхнина, която му дава изгледъ на глинестъ варовикъ. Въ раздробенитѣ части на послѣдния виждатъ се често Foraminifera (Orbitulina, Radiolaria, Nummulites и др.), бодли отъ Echinida, черупки отъ Molusca (Pecten) и Согалла (молонии).

Пластоветѣ на варовицата най-добръ се виждатъ въ отворената карьера, която доставлява градителенъ материалъ на околния край; тѣ сж дебели (5—8 метра) и съ с.-с.-и. разпространение и юго-източенъ наклонъ (8° — 12°).

Тоя варовикъ заема цѣлия баиръ св. Илия и околнитѣ до него надигнатини; той се простира и въ Араповското землище (къ Харсарджа) и приближава потока, който дѣли св. Илия отъ с. Пранга. Осталата частъ отъ землището на Пранга, както и онова между него и Козбунаръ, повършно е тѣлстъ черноземъ изпѣстренъ съ бѣли кварцови и варовити зърна.

Селото Козбунаръ е застроено отчасти на почва отчасти на мацосъ, който разнитѣ околни потоци сж нанесли. Югозападно отъ селото, въ посока за с. Кара-аланъ, въ мѣстността „Текията“, една голѣма частъ, а именно „Габрова“ е заета отъ червеникави еруптивни материали риолитовъ и туфовно брекчастъ типъ. На тѣхъ съ просто око се различаватъ сивопепеляви брекчисти ежсове — най-едритѣ порфирни материали на масата, стѣкленобистри фелдшпатни и тукъ тамъ биотитни луспици прѣснати изъ тухлено до розово червеникавата основа. Въ микроскопа оставатъ сжщитѣ съставни минерали само чѣ се показватъ сдробени; въ него основата е съ пепелно устройство.

Скалата се пука неправилно плочесто, отдѣлнитѣ плочи на които издаватъ сравнително якъ звукъ.

Въ тая скала има двѣ три малки кариери за камъне мѣстно употребленіе; такива има и прѣзъ баиря на Кара-аланска страна.

Тоя туфозенъ разкритъ материалъ отвсѣждѣ е ограденъ съ насипъ и наносъ.

Сѣверно отъ Козбунаръ въ посока за Дервентя прѣзъ Дерекъой пътя ~~закатуни~~ по широкото легло на Текийската рѣка, страничнитѣ брѣгове на които сж отъ пѣсьчноглинестъ и пѣсьченъ наносъ хоризонтално разположение. Той въ сѣверната посока повършно все повече и повече намалява и се губи подъ почвенъ слой какъвто остава и между Дервентя и Борисовъ-градъ.

Прѣгледъ на поетическата творба на Вазова.

Отъ А. Теодоровъ.

ХІ. Поетическа проза. „Неотдавна“ и „Немили недраги“.

Въвъ втория периодъ на творбата на Вазова спадатъ и зачен-
китѣ на неговата поетическа проза. До освобождението, или по-точно
до 1881. година Вазовъ не е писалъ нищо литературно въ проза.
Основаното въ Пловдивъ списание „Наука“ — списание, което първо
прибра около себе вече опитани наши книжовни сили и нови
надежни работници въ българската изящна писменостъ — стана
причина, да се извика на работа и повѣствователната дарба на
Вазова. Вазовъ, Величковъ, Бобчевъ и други, къмъ които се придружи
и старичкиятъ, но още пъргавъ Груевъ, се положиха да внесатъ
между българитѣ хубаво и нравствено-поучно четиво, понеже то
имъ липсуваше за голѣма щета отъ нѣколко вече години.

Съ началото на войната за освобождение бѣха прѣстали ония
малки издания и ония вѣстникарски статии, съ които се е крѣпила
у насъ изобщо нравствената мисль прѣвъ врѣмето на националнитѣ
борби. Тия издания и статии бѣха прѣстанали дори и прѣди самата
война поради възстанията и размирицитѣ, що я бѣха прѣдизвикали.
Прѣвъ 1877-78. година естествено не можеше да се мисли за
книжовна дѣйностъ, защото малкото остали читави дѣйци се намираха
на работа по дѣлото на освобождението и трѣбаше да се чака
всѣкакъ свършкѣтъ на войната. Като заживѣха въ 1879. г. свой
самостоенъ животъ княжеството и Румелия, първа книжовна работа
въ тѣхъ бѣха вѣстниците. Политическиятъ животъ съ новитѣ свободи
и неуредъ въ гражданскитѣ отношения разплоди между насъ взаим-
нитѣ зависти, които приеха форма на бѣсно партизанство. То силно
повлия и върху обществения печатъ, който му стана и най-добъръ
служителъ и проводникъ, понеже въ това намѣри изгода за своя

животъ и за личнитѣ притезания на своитѣ виновници. Наситени отъ крамолата му и отъ вредата за общественитѣ добродѣтели, поборкитѣ и чувствителни хора почнаха да се стоварятъ за едно противудѣйствиe. Уважаваното прѣди това „Периодическо Списание“ бѣше спрѣло откогѣ въ Браила и не се знаеше, да ли ще пакъ да се поднови, и ако се поднови, кога ще бѣде то и върху какви нови основи ще се постави списанието. При това, ако би излизало тѣй рѣдко, както излизаше въ Браила, то не ще бѣде въ състояние дори и съ най-пригодно съдържание успѣшно и уврѣме да се бори въ полза на нравственото запазване и развитие на българина противъ злото на вѣстникарскитѣ клюки и враговщини. Споменътъ за нѣкогашното цариградско „Читалище“ оживяваше съ настойчива подеана за прѣдприятие въ такъвъ видъ, ама съобразно съ новитѣ настали условия. И намѣриха се пакъ близу, въ една срѣда прѣдишни съгрудници на това списание, лесно се разбраза, и почнаха въ Пловдивъ „Наука.“ Никой отъ оня кръгъ, който рѣши да урежда това списание, не бѣше незнаенъ отъ бившето „Читалище;“ нови бѣха само сетнешни канени и причакани познайници на тоя кръгъ.

Интересенъ е фактътъ съ основанието на „Наука“ въ Пловдивъ особно отгѣмъ оня елементъ, който разработваше — като етнографска часть отъ българския народъ — българската книжнина и книжовенъ езикъ. Тоя елементъ е интеллигенцията отъ Тракия; въ него се е отразило влиянието на Цариградъ като най-близъкъ за турска България входъ на европейската образованостъ — влияние, подпомогнато и отъ историческитѣ народи на Византия и на гръцкото духовно надмощие. И до съединението на южна България съ княжеството първата е прѣдводителътъ на българската писменостъ. „Наука“ не трая дълго — едва три години; но слѣдъ нея подобно книжовно списание се яви пакъ въ южна България, „Зора.“ Телпърва слѣдъ съединението почнаха да се уреждатъ списания отъ тоя видъ и въ прѣдѣлитѣ на прѣдишното княжество. Много отъ писателитѣ отъ прѣдишна Румелия се прѣселиха отсамъ, въ София, та при тѣхно участие върви и днесъ една добра часть отъ нашия чисто книжовенъ трудъ. А между тѣхъ личи по плодовитостъ и творба Вазовъ.

Като членъ отъ редакционния комитетъ на „Наука,“ Вазовъ е билъ длъженъ да набавя за всѣкой мѣсець оригинална българска поезия. Стиховетѣ, каквито бѣ писалъ до тогава, нито можеха да насмагатъ за тая цѣль, нито пъкъ бѣше разумно да се исеатъ по опрѣдѣлени срокове. Поетическата проза бѣше по-пристѣпна за такива условия. И Вазовъ се завзе съ описания, очерки, разкази

и повѣсти. Той стана повѣствователъ; и каквото значение си бѣ добилъ за българската книжнина съсъ стиховетѣ, такова му спечели и неговата поетическа проза. Както е Вазовъ творецъ на звучния и равенъ български стихъ, така е той създателъ и на колоритния и естественъ български разказъ. Вазовъ е ималъ прѣдходници и въ стиха и въ разказа. Прѣди него нашата книжевностъ знае за популярни стихове на Славейкова, Каравелова и Ботева, за популярни разкази на Каравелова; ала тия като бѣха повече популярни зарадъ своитѣ идеи и съдържание, стиховетѣ и разказитѣ на Вазова се отличатъ съсъ свой особенъ естетиченъ градежъ и словесна форма. Зато ония спадатъ и къмъ друго врѣме, включено за насъ съсъ факта на освобождението; а дѣйността и влиянието на Вазова се опрѣдѣлятъ съ друго врѣме, въ което и днесъ не сж още съвсѣмъ прѣстанали.

Прозата на Вазова отъ втория периодъ се прѣдставя въ художественитѣ описания „*Неотдавна*“ (1881), „*Единъ нѣтъ на Стара-платина*“ (1882) и „*Мочурѣтъ*“ (1885), въ очеркитѣ „*Хаджи-Ахилъ*“ (1881), „*Чичовци*“ (1884), въ разказитѣ „*Митрофанъ и Дормидолски*“ (1881) и „*Кандидатъ за хамама*“ (1883) и въ повѣстѣта „*Немили недраги*“ (1883). Които сж до 1883, тѣ сж печатани първоначално въ „Наука“; по-сетнитѣ бѣха излѣзли въ „Зора.“ Всички пъкъ бидоха прѣпечатани въ сборното издание „Повѣсти и разкази“ — издадени 3 тома, 1891-1893. Въ това издание тѣ сж прѣглеждани и поправяни, като сж измѣнени покрай друго и нѣкои отъ насловитѣ имъ. „Митрофанъ и Дормидолски“ — първоначално само „Митрофанъ“ — бѣше издадена въ отдѣлна книга.

Дебютното прозаическо съчинение на Вазова е описанието „*Неотдавна.*“ То сж лични спомени на автора отъ събитията на 1876. г. На 26. априлъ, когато възстанието, прѣди врѣме обявено въ Панагюрище, бѣше вече потъпкано, а по-наистокъ въ Сръдногорската областъ тежърва се готвѣше, Вазовъ трѣгва отъ Сопотъ, за да избѣгне нѣкоя бѣда, която всѣка минута можеше да му струва живота. Той пътува за Пловдивъ, та отъ тамъ прѣзъ Цариградъ за Влашко. Неговото описание е въ сжщностъ пътуване. Съ бързи чѣрти, намѣстѣ доста духовито теглени или дълбани, Вазовъ прѣдставя страховитото врѣме, когато българскиятъ селянинъ, подпаденъ отъ апостолитѣ на възстанието, трѣба или да вземе оружие противъ турчина, или пъкъ да загине мърцина, а турчинътъ точи зловѣщо ножъ и бѣснува по опустѣлитѣ села. Вазовъ е изобразилъ въодушевението на младежъта за борба, недоумението на по-възрастнитѣ граждани, които съ умъ прѣдвиждатъ съкрушението, а съ сърце

жѣдатъ свободата; изобразилъ е пълното смущение на турското правителство, което не знае нищо за подготовянето на буната, за размѣритѣ и за отредитѣ на възстаналата маса. Като стига пъкъ въвъ Влашко — тамъ нови картини отъ готовность за жертвуване въ борбата съ притѣснителя, величаво движение за бой прѣвъ сръбска земя та въ България. Между тия образи и картини симпатично се мѣркатъ силуетитѣ на двама добродушни турци и на единъ българинъ, смѣтанъ отъ всички за шпионинъ. По пътя си Вазовъ орѣща приятели, членове отъ българската интелигенция въ Пловдивъ, Цариградъ и Букурещъ — всѣкой съсь свой страхъ, мечта, или възторгъ. Описанието съдържа напрежение поради самия си предметъ, изпълненъ съ избухливи вещества, до които намѣстѣ е допрѣлъ вече огъньтъ — и тѣ сж далечъ отъ зрителя — а намѣстѣ тепърва ще допре и ще произведе ужасъ и съсипия.

„Неотдавна“ съдържа важни биографски бѣлѣжки за автора си и за нашитѣ хѣшове и именити емигранти въвъ Влашко. Както е печатано въ „Наука,“ това описание освѣтлява нѣкои твърдѣ интересни чѣрти отъ личността на Ботева и нейното значение между влашкитѣ българи. Въвъ II томъ отъ „Повѣсти и разкази“ тая часть отъ „Неотдавна“ е доста съкратена, съ изоставяне тъкмо на тия интересни чѣрти; вмѣсто това пъкъ е добавена една глава за „последния български централенъ комитетъ въ Букурещъ,“ който въ навечерието на войната за освобождение, при свикани български прѣдставители изъ Влашко и България, начѣрталъ проектъ за бъдещето управление на свободна България. То е нѣщо като прѣдвѣтникъ на „търновската конституция“. Който иска да разбере генезата на тоя нашъ политически контошъ, трѣба да знае за рѣшенията на последния нашъ комитетъ въвъ Влашко. Въ сжщата добавна глава на „Неотдавна“ сж вѣзвани важни биографски бѣлѣжки и за Каравелова, чиято биография за 1876. г. изобщо е и до днесъ още не съвсѣмъ ясна. Съкращението на „Неотдавна“ и добавката на нова глава сж извършени въ 1891. г., вѣроятно при едно измѣнене, по-опрѣдѣлено схващане отъ автора на личността и значението на Ботева.

Въ стихотворенията на Вазова отъ втория периодъ отбѣлѣзвахме обстоятелството, че въ едни отъ тѣхъ мотивитѣ и прѣдметитѣ сж спомени отъ непосредното минало. Така и въ прозаичнитѣ творения едни иматъ за прѣдметъ събития изъ врѣмето тово до освобождението. Такова творение е „Неотдавна,“ па къмъ него се дружятъ отъ тая страна „Немили недраги,“ както и „Хаджи-Ахилъ.“

Събитието на повѣстѣта „Не мили не драги“ се простира отъ 1870. г. до 1876. и се извършува въвъ Влашко. Вазовъ е изобразилъ тукъ съ недостижна пластика нравствениятъ и материаленъ животъ на българскитѣ прокудени въ чужбина синове, които очакватъ сгода за походъ съ оружие за свобода на отечеството. Между тия синове изпъкватъ особно изразито два типа: единътъ наивно-идеаленъ, а другиятъ специфиченъ хъшовски, сирѣчь такъвъ, който е готовъ да се жертвува за народна идея, и като постоянствува за такава задача, въ нейно име си позволява разни поразии за задоволение на своитѣ доброволни лишения. Прѣдставители на тия два типа въ „Не мили не драги“ сж Бръчковъ и Македонски. Бръчковъ е синъ отъ богата челядь въ Свищовъ, избѣгалъ изъ родителски домъ, просто затуй, че му омръзнало тихото и сигурно сществуване, та поискалъ да го замѣни съсъ сладостѣта на неизвѣстното и новото. А такава сладостъ въ онова врѣме нѣмаше нийдѣ по-голъма, освѣнтъ въ бѣдуването за народа и мечтанье за свободата му.

Между тия два типа се размѣстятъ другитѣ лица на повѣстѣта, най-напрѣдъ Странджата, знаменосецъ на една българска чета, сега гостилничаръ. Той храни съ сиромашевия си добивъ „народнитѣ“ хора, които умѣятъ уврѣме да му напиятъ здравица, да му припомнятъ подвизи отъ юнащина въ четата, на която е носилъ знамето, и съ това да налѣятъ съ милостъ бѣдното сърце на тоя безвѣстенъ борецъ за свободата на България, да извикатъ въ очитѣ му сълзи и да го приготвятъ да посрѣщне радостно смрътѣта си, спокоенъ, че изпълнилъ своя най-великъ дългъ на земята. Разбира се, че за това прѣсмѣтнато признание на заслугитѣ си искрениятъ Странджа ще отпусне даромъ ястието и питието на майсторитѣ здравичари. Когато умира, Странджата завѣщава на Бръчкова като на най-вѣренъ прѣемникъ на своитѣ идеали: единъ мемуаръ на първия български централенъ революционенъ комитетъ въ Букурещъ отъ 1867. г. и една дрипа — остатъкъ отъ бунтовно знаме съ български левъ. Още една фигура държи видно мѣсто въ повѣстѣта — учителътъ Владиковъ. Той е тамъ работниятъ елементъ. И нему сж мили идеалитѣ на всички хъшове, но той се жертвува за тѣхъ не непосредно, но като сѣачъ на спасително сѣме и разуменъ стопанинъ. Идеалистътъ Бръчковъ, кърмаче на музитѣ, несъзнателно се влѣче подиръ Македонски, който импонира на всички, отъ една страна по мълвата, че билъ нѣкога си войвода на една чета въ Македония, отъ друга страна съсъ своята дързостъ и съобразителностъ въ голѣмъ

размѣръ, прѣдъ които се отварятъ сърцата и кеситѣ на простодушнитѣ хъшове и прѣдпазливитѣ български търговци въвъ Влашко.

Съ тия лица Вазовъ ни запознава въ началото на повѣстѣта си, като ни въвежда въ опушената и низка кръчица на Странджата, дѣто сж набрани хъшовеѣ, ласкаятъ народния гостолубецъ, казватъ похвални рѣчи за себе си и за България, псуватъ чорбаджитѣ и душатъ, отъ дѣ ще капне нѣщо за гърлото и „чувството“. Съ поразителна вѣрность е изобразилъ авторътъ подготвянето на едно прѣдставление на „Изгубена Станка“ съ патриотическа цѣль (да се прати таенъ човѣкъ да убие султана въ Цариградъ) и самото прѣдставление, въ което ролитѣ се играятъ отъ членове на хъшовското тѣло. Работата води Владиковъ. Това дѣло въ повѣстѣта, комично по изпълнението си, по срѣдствата, е възвишено по идеята си. И само идеята му е могла да докарва пълно задоволство и на актьори, и на зрители въ онова врѣме, безгрижно за естетика, а до забрава увлѣчено въ една патриотическо-революционна етика. Затуй е понятенъ огромниятъ успѣхъ на такива примитивни способности за въздѣйствиe върху цѣль единъ народъ. Върху тоя тъкмо успѣхъ е изградена сега кулата на нашата свобода.

Друга пакъ величествена картина прѣдставя прѣходътъ на Македонски прѣзъ Дунава съ тайна мисия до Левски, въ къщата на баба Тонка Обрѣтенова въ Русе. Съвѣтътъ за изпращанье човѣкъ съ тая мисия става у Владикова. Безстрашниятъ Македонски има да се промѣкне незабѣлѣзанъ между влашкитѣ стражи отъ едната страна на Дунава и турскитѣ отъ другата. Дунавъ е замръзналъ; само посрѣдъ тече още широка жива струя. Въ нощта Македонски отпаря тъкмо отъ влашката стражница една дъска, за да я прѣфърли прѣзъ дунавската жива струя. Стражата се пробужда. За да не се издаде и осуети дѣлото, Македонски съ добръ прѣсмѣтнатъ ударъ на пробудения стражаръ съ дъската по глава повала тоя единичекъ свидѣтель на постѣпката му, за да го направи вѣчно да занѣмѣе, и безъ спънка нататѣкъ се озовава у баба Тонка въ Русе. Тукъ намира Левски, за когото е бафърлилъ Вазовъ хубавъ очѣртъ.

Въвъ влашката столица хъшове правятъ доста главоболия на полицията, която има да дири ту убийцитѣ на нѣкой турчинъ, ту пъкъ обирачитѣ на нѣкой умразенъ народенъ дюкянъ, складъ или каса. И ако отъ подозрѣние за такива поразии случайно бждатъ заловени хъшове, тѣ иматъ задъ себе добри народни хора за гаранѣти, защото сж бѣдни и теглятъ за народа. Че нѣкога се поразпуснатъ да попийнатъ и се поскитатъ въ кочии, или да погостуватъ въ

хубавъ хотелъ, то не съставя грѣхъ и основа за подозрѣние, защото е единичката разтуха въ тѣжния имъ животъ, който е обреченъ на идеята за освобождението на родината отъ неинносливъ гнетъ. И влашката полиция често разбира ясно тия доводи на гарантитѣ и прощава клетитѣ обвинени. Така хѣшоветѣ дочакватъ въ Букурещъ 1876. г. Тѣ сж набрани за да трѣгнатъ като доброволци за Сърбия, която е отворила вече война противъ турцитѣ. Нашитѣ патриоти ще помагатъ, за да откупятъ и за народа си помощъ противъ сщия неприятелъ. Между тѣхъ царува голѣмо оживение. Покрай насърчителнитѣ гласове се дочува и негодата на непитани отнапрѣжъ за дѣлото чорбаджии. Хотелтъ „Трансилвания“ е вече пълненъ съ българи, руси и черногорци. Тая сцена е засегната пакъ и въ „Неотдавна“. Въ Букурещъ стига извѣстие за сръбска побѣда при „Бабина-глава“. Славѣнскитѣ доброволци трѣгватъ. Тѣ влизатъ въ гореща битка при Гредетинъ. Вазовъ я е възпѣлъ въ сборката си „Тягитѣ на Бѣлгария“, па я спомена и въ „Сливница“. Владиковъ и Бръчковъ падатъ убити. Македонски остана сакатъ. Слѣдъ освобождението той обслужва една канцелария съ една рѣка. Такъвъ мотивъ лежи въ основата на едно отъ хубавитѣ стихотворения на сборката „Гусла“ („Старий стражаръ“) отъ Вазова.

Повѣстята „Немили недраги“ е похвалена, ако и въздържано, въ „Периодическо Списание“ X. 127—129 отъ П. П-въ. Дѣйствието въ нея само опрѣдѣля характера на лицата. Вазовъ не имъ прави анализа. Затуй е може би творението обилно съсъ случки, които и нѣматъ значение за идеята или за лицата. То е похватъ на Вазова въ творбата му изобщо, както го отбѣлѣжихме и по поводъ на стихотворенията му: тамъ той е пѣвецъ на факта, а тукъ повѣствователъ на истинска случка съ нейнитѣ подробности. Като картина на нѣрави и идеи отъ опрѣдѣлено врѣме и отъ опрѣдѣлена срѣда „Немили недраги“ е вѣрна и съ напрегнато движение. За слога на автора тукъ, както и въ „Неотдавна“ не могатъ да се сочатъ поетически качества; той е още прѣмного задълженъ на обиходността, която му набавя думитѣ и изразитѣ.

XII. „Хаджи Ахилъ“ и „Чичовци“.

Кѣмъ врѣмето до освобождението се отнася по своята психология очеркътъ „Хаджи-Ахилъ“. То е портретъ на единъ по своитѣ навици и постѣпки чудакъ, забавливъ кафеджия и бръсваръ отъ турско врѣме, вѣроятно въ Сопотъ. По тоя портретъ наши съврѣ-

женници обявиха, че познали въ него сопотненеца хаджи Лилко. Авторътъ бѣлѣши подъ портрета му, писанъ въ 1881. г., че лицето е още живо, та затуй не именувахъ истински града, дѣто живѣе хаджи Ахилъ, па измѣнихъ това име въ замѣна на истинското. Не е отъ интересъ за историята на книжнината да знае, кои сѫ живитѣ лица на поетическитѣ портрети и характеристики въ творенията на единъ писателъ; аю та си прави по насъ и тоя трудъ, па и много се мае около него, тя издава още наивното си схващанье на творенията на художеството, на тѣхния реализъмъ. Въ Хаджи Ахила на Вазова насъ трѣба да зпнимава самъ тоя бръснарь съсь своята физиономия, съсь отразението въ нея на качествата на една човѣшка душа и на бѣлѣзитѣ на врѣмето и срѣдата, дѣто е тя поставена да живѣе. И тъкмо отъ тая страна изкуството на Вазова имаше длъжностъ да запази българския читателъ отъ ново изкушение на слабостта му, да дири задъ художествения образъ, задъ идеята дѣйствителнитѣ лица, свои приятели или врагове, и ва тѣхна смѣтна да поразпусне езика на дневнитѣ влюки. Съ незначителната инакъ бѣлѣжка, че Хаджи Ахилъ е още живъ и че затуй не го нарича съ неговото смѣтинско име. Вазовъ прѣстѣпилъ длъжността си. Съ бѣлѣжката Вазовъ искахъ вѣроятно да каже, че каквото ни рисува, то не е нѣкоя негова приумица, причуда, но е фактъ. А ние видѣхме, каква особностъ придава на неговата творба туй диренье на факта и строго придържанье о него.

Портретътъ на Хаджи Ахилъ ни прѣдства единъ типъ на саморасълъ наблюдателъ българинъ отъ врѣмето до освобождението, който дава оригиналенъ изразъ на своитѣ наблюдения и сжждения чрезъ безвредно глумливи постѣпки и думи. Хаджи Ахилъ нѣма образование по-високо отъ библейскитѣ разкази и житията на светциѣ, нѣма опитъ по-богатъ отъ она, що е могла да му даде ограничената срѣда на една българска паланчица въ Срѣдна-гора и благочестивото нѣкогашно патуване до Божи-гробъ и до Влашко. Ала съ това образование Хаджи Ахилъ си помага доста и оригинално да оцѣнява човѣшкия характеръ и достоинство; съ тоя опитъ е достигналъ да отлича чуждата суета и порокъ, па да не имъ дава достѣпъ и у себе си. Той живѣе въ едно общество, дѣто не липсватъ лицемѣрци и кощунни, безсърдечни богаташи и унижени сиромаси; членъ е на единъ народъ, който си е билъ самъ господаръ, ама поради домашни раздори е изпадналъ да стане безправенъ послушникъ. Въ това общество Хаджи Ахилъ поддържа своето прѣварѣние къмъ лицемѣрцитѣ и кощунитѣ, показва съчувствие къмъ униженитѣ и

умраза къмъ егоиститѣ, изповѣда причинитѣ на национално паданье и надежда за ново въздиганье. Обаче способътъ, както върши това Хаджи Ахилъ, е съвсѣмъ особенъ. Тоя способъ е незлобивата метафора съ комически ефектъ; това е хуморътъ въ иронията и сравнението, шегата въ сарказъма, привидното пустословие въ гатки съ далеченъ смисълъ. Заради тоя свой способъ на безобиденъ следежъ надъ лицата и заради своитѣ афористични мисли за нѣщата и забавни бѣлѣжки изъ личния опитъ Хаджи Ахилъ е интересенъ чудакъ, когото всѣкой познава и безъ досада слуша, когото всѣкой мисли за глумецъ, безъ да се спира върху сериозното значение на смѣшкитѣ му и причудитѣ.

Занаятътъ, отъ който се храни Хаджи Ахилъ и отъ който е доволенъ, понеже не го блязни друго богатство и почитъ, освѣнъ достатѣкъ отъ хлѣба и общуванье съ хората безъ стѣснение за своя глумливъ надъ тѣхъ сѣдъ — тоя занаятъ изредно му съдѣйствува на характера и ролата. Въ кафенето му дохажда всѣкой да срѣбне укрѣпливо питие, да види хора, да чуе новинки и да се поразсмѣе отъ пиперати умцини; тамъ Хаджи Ахилъ бръсне бради и мие глави; тамъ лѣкува и страдалци отъ жби. Въ таково срѣдо-точие той е всеобщо познатъ, и това ласкае личното му самолюбие, като покровителствува и характера му на единъ видъ безотговоренъ корилецъ-шутопъ. Постоянната му фраза за самодоволство отъ нравственъ надвѣсъ е: „акълъ море, умъ бръсначъ, змия човѣкъ!“

По прѣдмета на своитѣ умцини и по смисъла имъ Хаджи Ахилъ спада къмъ врѣмето до освобождението; по стила на своитѣ навици и постѣпки той е създаване на робското врѣме и врѣме на обществено търканье между застояли чорбаджии и растеща подвижна младежъ, на прѣходъ между интелектуална ограниченостъ и замахъ за свободно развитие. Вазовъ е нарисувалъ типа на Хаджи Ахилъ интересно и несполучливо, ако не бѣха само намѣстѣ грапитѣ на излишни повторки (повторки на изреченията Хаджи Ахилови), на несъразмѣрно разтаканье на нѣкои линии (разтегната анализа на Хаджи Ахилова страхъ отъ натопенитѣ дрѣнови вѣйки въ конака), и размѣтанье на частитѣ (между чъртитѣ отъ врѣмето до освобождението, незавършени още въ своята пълнота, се промѣсватъ чърти слѣдъ това врѣме; чъртата за отношенията на Хаджи Ахила къмъ жена му Ева се разбива на двѣ части, изтъкнати въ двѣ разни мѣста). Вазовъ прѣдставя чудатия вкусъ на Хаджи Ахила въ плана на вѣщата му, въ вѣтрѣшната ѣ уреда, въ живописа на стѣнитѣ: неговата наблюдателностъ и опитъ въ стереоскопа въ стаята, въ

музейната сбирка въ кафенето, въ оцѣнката на людскитѣ характери и въ глумитѣ, нарочито съчинени за лицата; най-сетнѣ изтъквува и слабоститѣ му като човѣкъ къмъ виното и като българинъ къмъ жена му. Идеалътъ на Хаджи Ахила материялно състои въ доволство отъ скромния дневенъ доходъ, а морално въ изповѣданье истината подъ форма на глума; всѣко за себе нещастие или злополука стоически прѣнася съ думитѣ „божия промисълъ“, а утѣха отъ скръбъ намира въ своята надъ всичко обична булгария — и въвъ виното. Може би съ анекдотитѣ, които разправя Вазовъ изъ живота на Хаджи Ахила, той досѣга и негодно чувството на читателя за редъ, мѣра и отборъ, ама съ повечето отъ тѣхъ той е успѣшно постигналъ цѣльта си. Сами Хаджи Ахилъ е типъ симпатиченъ; той е дори възвишенъ, когато еднажъ въ порой съ градушка излиза на стъгдата, вдига ржцѣ къмъ небето и гръмовито пророчески вика: „господи, сега разбрахъ, че си билъ правъ човѣкъ!“ Той сочелъ на своитѣ високомерни слушатели наказанието за тѣхнитѣ пороци. Подобно значение има и възкликътъ му върху развалинитѣ на градеца, въ който е живѣлъ, развалини отъ послѣдната война за нашето освобождение: „Вавилоне, дѣ ти сж хората?“ Обаче Вазовъ повече се увлѣкълъ отъ други, фактически негли, ама за основата на творението незначителни или просто неизгодни анекдоти, съ цѣлъ да извика у читателитѣ безгрижно веселие. Тонътъ на настроението, който по право се очаква отъ Хаджи Ахилъ, тонъ на дълбоко досѣганье отъ острата правда на проститѣ вшутявки, е измѣненъ отъ Вазова въ тонъ на забавливо оживение отъ безсмислени причуди, защото не искалъ да утрае върху нравственото, но се спрѣлъ само върху реалното значение на Хаджи Ахилевитѣ думи и постѣпки. Затуй е Хаджи Ахилъ творение комическо — леко за ума, но леко и за сърцето.

По характеръ, по родина и по вътрѣшни връзки откъмъ прѣдметъ сж много близки до Хаджи Ахила, негови другари и роднини „Чичовци“. Между „Хаджи Ахилъ“ и „Чичовци“ (писани въ 1884 г.) има нѣколко години, прѣзъ които Вазовъ е написалъ други прозаически творения; ама посочената въ тѣхъ общность кара да се сближаватъ тѣ непосредно и при оцѣнката имъ. Авторътъ е нарекълъ „Чичовци“ „картина отъ типове и прави български въ турско врѣме“. Това означение трѣба да се разбира по-правилно въ смисълъ на трѣмъ отъ характеристики и картини изъ българското общество подъ турцитѣ.

Въ отдѣлни характеристики Вазовъ прѣдстави лични типове изъ една малоградска българска сръда, а послѣ въ картини и сцени групира тия типове, за да създаде единъ очеркъ съсъ свой прѣдметъ. Тоя прѣдметъ е, че въ единъ нашъ градецъ живѣять два съсъда, Варлаамъ Копринария Тарилонъ и Иванъ Селямсътъ, които по принципъ се ненавиждатъ и съ голѣма наслада си правятъ възъ всичко напукъ. Ако единътъ купи на пазара шаранъ, другиятъ ще испува вкуса на тая риба и ще купи сомъ. Ненавистята между двата тия гражданина по принципъ се поддържа и между тѣхнитѣ двѣ съпруги, които при всѣва изказана вражда между мъжетѣ имъ безусловно взиматъ ролитѣ си, да се полаятъ прѣвъ стобора, на дори и отъ къщнитѣ стрѣхи. Селямсътътъ има бройна челядь, а Варлаамъ е бездѣтнинъ. На вечера Селямсътътъ пивува, на се весели съ дѣцата си напукъ на съсъда си, който вечера съ просянитѣ, лѣга съ ковашиктѣ, а става съ петлитѣ. За да ядоса още повече недостойния си съсъдъ, Селямсътътъ съчинява прѣдъ челядята една лъжа, че Варлаамъ билъ купилъ на пазара шаранъ, па се заплесналъ та влѣзълъ съ него въ черква на служба: съ една рѣка пали свѣщъ, а въ другата виси цѣлъ шаранъ! Челядята се киска, съсъдътъ поделушва и се пука отъ адъ. Въ това врѣме се укѣморва на Селямсъзова прозорецъ бѣлата Варлаамова котка и мече „Тпрусъ!“ вика Селямсътътъ; „вѣрни си у насъ мари, обажда се и Селямсътътъ, шаранъ е донесълъ господарьтъ ти — главата му ажъ!“ Чувството за враговщина внушава на Селямсътъта мисль, да улови котката, да прѣскочи задъ Варлаамовата къща за да и да я натоми трижъ къ гайтанджийския Варлаамовъ кюпъ съ черна вадилка. Не спала обаче и враждата Варлаамова. Въ ещото врѣме Варлаамъ окача прѣдъ вратата Селямсъзови дългия оглозденъ костникъ отъ шарана си. Котката се въвира въ дрѣшника на стопанитѣ си и маноцава съвсѣмъ копримената рокля на булка Варлаамина; а рибениятъ костникъ набира палъчъ дѣчурия и любопитни минувачи да се смѣятъ прѣдъ портитѣ на Селямсътъта. Отъ това избухва и пѣхотната битка между несъгласнитѣ съсъди, поддържана отъ батареитѣ на двѣтъ достойни съсъди, поставени до коминитѣ на двѣтъ близки къщи.

Разврѣлата злоба дири още сръдства за мѣстъ. Добри приятели на воюващитѣ страни, Хаджи Смионъ отъ страна на Варлаама, Иванчо Йота отъ страна на Селямсътъта правятъ свои обичайни и немждри онити да въдворятъ между тѣхъ миръ, ала несполучаватъ. Йотата е вѣщакъ въ правописа и писанията и мрази невѣжди като Варлаама, който и името си пише „Фарламъ“. Като се радва дори

вътрешно, че не успѣлъ да примири Селямсъза, Йотата намира обидата, нанесена томува отъ Варлаама, твърдѣ жестока, та намиса противъ него и своето желание за мѣстъ, понеже невѣждата Варлаамъ билъ сега избранъ заедно съсъ Селямсъза за училищенъ настоятелъ, а просвѣтениятъ Йота останалъ съсъ сираведливитѣ си надежди насухо. Въ бакалицата си Йотата нарисва карикатура на Варлаама, възседналъ бухалка, и диктува около нея „сатириченъ“ текстъ, изкаранъ съ перото на неговото чираче, бакалче. Надъ карикатурата писалъ: „Тарилъомътъ настоятелъ училищентъ Богъ да го прости“. Отъ другата страна на листа пъкъ нарисва Селямсъза на гаска съ надписъ „Селямсъзъ настоятелъ училищни, за многая лѣта“. Тая сатира Варлаамъ намира въ двора си, и като познава изеднѣжъ образа на Селямсъза въсъ гаска, бърже я залѣпа отвѣнъ на портитѣ си. Минувачитѣ се трунатъ, зѣпнатъ и прѣскаатъ въ градеца въсъ за нѣкаква прокламация. Мислитѣ на обществото, завзети тогава твърдѣ живо съ мѣлнитѣ за похода на Филипа Тотю съ чета въ Балкана — работата е въ 1868 г. — създаватъ отъ тукъ бунтовнишкия прокламация отъ букурешкия комитетъ съ образа на страшния войвода. Селямсъзътъ пъкъ бърже сваля прокламацията и носи я право на вонака съ обвинение противъ Варлаама.

Мѣстниятъ прѣдетарителъ на султана, агата съ бейско звание, задържа набѣдника, заповѣдва да се докара и бѣдовникътъ, па свиква първенци и чорбаджии за сѣдъ на тая „комитска“ работа. За по-ясно разбиране на прѣстѣпния документъ призовава учителя Гата. Той се намира въ една дружина, която се захлила за разходка къмъ манастира въ планината. Заплетено издира въ нея Гата тъмо когато се провиква „да живѣе България“ подиръ патриотическата рѣчь на господина Фратя. Господинъ Фратю възтържено е прогласилъ, че „вѣдухътъ тредери“ отъ набралата се яростъ противъ тирана и насърча затуй своитѣ слушатели: „ставайте храбри българи, доста робство и тиранство!“ Ианенадата съ даскала Гата въ тая минута смущава всички участници въ разходката — най-малко може би нѣкого си Миронча, корото авторътъ обявява за епигуреецъ и философъ и който има въ джеба си руски паспортъ — ала най-много смущава оратора Фратя, който прѣзъ дивади и зидове запѣхтѣнъ едва се добира до дома си и се скрива въ сламника.

Между другитѣ „храбри българи“ въ дружината сѣ и Хаджи Симонъ съ Иванча Йотата. Тѣ се чудатъ, какъ да се спасятъ отъ явна погуба. Съ не малко прѣмеждия прѣгизватъ рѣката, за да стигнатъ единъ планински аръ, дѣто се намитатъ въ една душка,

издълбана отъ мѣстнитѣ домакинки за бѣла прѣстъ за мазилка. Въ тая дупка идѣлъ слѣдъ обѣдъ да си почива на хладъ манастирскиятъ идиотъ Мунчо. Той и сега отива нататѣкъ, рони подъ краката си сипкавата почва, сумти страховито и токо извива нѣкой лудешки дивъ вой. Укрититѣ въ дупката съвсѣмъ се изгубятъ. та Йотата съ пароксиченъ ревъ прѣдприима да сплани звѣра, който ги приближава, а Хаджи Смиону се прилучва нѣщо, което той прѣзъ живота си се старае да избѣгва въ разговоръ и въ мисли.

На къшпа до чучура въ конака сж събрани вече около пашата първенци и чорбаджии да седятъ Варлаама, задъ когото стои обвинителтъ му Селямсъзъ. Агата прѣдлага да се прочете прѣстѣпниятъ документъ. Никой отъ членовѣтъ-сидии не възприима да чете такава „мърсота“. Фратѣ чорбаджи е тъкмо за това оставилъ двѣтъ си дѣца слѣпи, да не могатъ никога да пристѣпятъ къмъ такова издайство за държавата! Бентъ е доволенъ отъ подобно вѣрнопопданско чувство у първенцитѣ и чорбаджиитѣ. По тѣхно прѣдложение именно остана да се призове за прочитъ на документа даскалътъ. Като дирило това лице, заптието докарало когото намѣрило съ такова звание, та тукъ сж подидаскалътъ Мироновски и даскалътъ Гатѣо. Доклѣ пристигне даскалъ Гатѣо, взима смѣлость чорбаджи Карагѣвооглу да разпита Варлаама. Тоя отговаря съ притчи, неясно, и отказва да знае, кой е писалъ тая хартия и дали е тя прокламация, ала признава, че щомъ позналъ на нея образътъ, залѣпилъ я на вратата си. Всички се стѣписватъ отъ това привнание, понеже съ него Варлаамъ се издава за съмисленикъ на Тотя и проповѣдникъ на бунтъ противъ султана! Тѣмъ избѣгва отъ наблюдението онова извръщане на Варлаама къмъ Селямсъза, когато казва, че позналъ образа върху хартията, и отъ което излиза, че е позналъ Селямсъза. Обаче дохажда даскалъ Гатѣо, даватъ му хартията, той я разглежда, па зачудено и съ присмѣхъ се възвива и къмъ стоещитѣ по-назадъ Варлаамъ и Селямсъзъ. По тоя бѣлѣгъ, който фѣрля сега свѣтлина и въ прѣдишното признание на Варлаама, чорбаджиитѣ се досѣчатъ, кой е изображениятъ на прокламацията герой възъ гжска, виждатъ и отъ другата ѣ страна образа на другия герой възъ бухалка, и разбиратъ, че хартията е „сатира“, обично по онова врѣме „книжовно“ срѣдство за публична осжда на нѣчни постѣпки.

На членовѣтъ на сжда улеква; ядосанъ е отъ юмическата развезка само прѣдседателтъ; и чувството си той изказва, като туря въ дѣйствиe своя „мексиканецъ“, сирѣчъ бастуна си отъ фурма, прозванъ така отъ Хаджи Смиона, защото билъ донесенъ отъ Мека.

Слѣдъ това разбира се случката трѣба да бѣде обиленъ прѣдметъ за разговоръ въ „Джаковото“ кафене. Ама Вазовъ не завършува така своето творение. Въ „епилога“ му той изважда въ кафенето Хаджи Смиона и Иванчо Йотата, какъ си разправятъ прѣмеждитѣ отъ бѣгството прѣзъ рѣката въ планината и се надварятъ въ самохвалби за сърцатостъ; поставя въвъ взаимна прѣпирня Мича Бейзаето съ чорбаджи Николака за силата на Турция въ сравнение съ Русия и прѣдизвиква хитъръ обратъ на разговора при вѣхода на онбашията въ кафенето. Както е схванатъ тоя завършъкъ на „Чичовци“, той би могълъ да носи нѣкой отдѣленъ насловъ, подобно на ония 26 отдѣлни картини или характеристики, отъ които е сглобенъ тоя трѣмъ-повѣсть; ама никакъ не да се нарече „епилогъ“ на повѣстѣта. Па и съ таквъ отдѣленъ насловъ като картина той пакъ не може да служи за художественъ завършъкъ на „Чичовци“. Естествениятъ завършъкъ би билъ само она, дѣто Варлаамъ и Селамсъзъ биха прѣдстанали пакъ прѣдъ читателя подиръ щетния и за двамата изходъ на взаимнитѣ вражди и негли като смирени вече поне до врѣме училищни настоятели, понеже тѣхниятъ изборъ е прѣдметъ за общъ разговоръ въ началото на творението и той е основата за дяволията и на Иванча Йота, която дяволия ги докарва до сждъ въ конака и до поруга прѣдъ свѣта.

Съсъ своя „епилогъ“ „Чичовци“ на Вазова сж творение, оцало безъ завършъкъ. Въ това творение Вазовъ ни е изрисувалъ пълень животътъ на единъ български градецъ подъ турцитѣ къмъ края на шейсетитѣ години отъ XIX. вѣкъ. Тукъ сж изтъкнати както чѣртитѣ на отношението на гражданитѣ въ частния имъ и общественъ животъ, така и чѣртитѣ на отношението имъ къмъ българскитѣ национални стремежи, къмъ турската политическа властъ и къмъ събитията на свѣта. Лица пусти, безъ просвѣта, съ комични слабости и дребнави пощѣвки съставятъ обществото въ градеца. У дома си тия членове на обществото поддържатъ традиционалния животъ около занаята и челядѣта, или пъкъ, незавѣдили челядъ, се залгватъ съ причудливи навици и приятни развлѣчения. Вънъ отъ домашния прагъ, дѣто е попрището на общитѣ интереси, тѣ се срѣщатъ въ черква, за да се припомнятъ единъ другиму и между думитѣ на своята молитва да се понаклопятъ; или пъкъ отиватъ въ училището за изборъ на черковни настоятели, които послѣ съ самодоволното си незнание насочватъ училищното учение и прѣцѣняватъ учителитѣ. Ако нѣма настоятелски изборъ, гражданитѣ се събиратъ въ кафенето да си съобщятъ приказни новини за убийството на Максимилиана въ Мексика, за четата

на Филипа Тотю, или пъкъ да се подразнят за наклонности къмъ гръцкия патрикъ или къмъ българската екзархия и за силата на Турция и Русия. Обаче опаситѣ за държавата, или по-добре за тяхъ самитѣ разговори тѣ внимаватъ да водятъ само въ отсъствие на какъвъ да било служител на тая държава. Щомъ се намѣри тамъ такова страшно лице, амо ще би и най-долниятъ стражаръ, разговорътъ веднага приема алегориченъ обликъ, или и съвсѣмъ се промѣня. Единичнѣтъ книжовенъ въпросъ е българскиятъ правописъ, по който привърженицитѣ на черковнославянски нѣкои букви, знайни и на гръцкото азбукѣ, се прѣпираатъ съ послѣдвателни на по-свободно отношение къмъ правописнитѣ традиции. Двама противни лагера се казватъ „елинисти“ и „волтериянци“, като се разбиратъ подъ тия имена освѣтъ правописнитѣ убѣждения още и всѣко уважение на старото и на поститѣ за първитѣ, елиниститѣ, и нововрѣмски замаси отъ свободомислие за вторитѣ, волтериянцитѣ. За добра честъ разликитѣ въ убѣжденията по въпроса за правописа или изобщо по елинизма и волтериянството не отива до такива раздори и враговичина, до каквито сж стигнали двата съседа Тарилъомъ и Селимъсъзъ съсъ разликитѣ на своята нравствена природа и чисто челадни условия.

Събесѣдницитѣ въ кафенета, оскудни отъ познания, подлагатъ подъ разговора си вмѣсто фактове доста често и съвсѣмъ невинни лъжки, на които първи лъжцитѣ вѣрватъ. Срѣцата имъ въ празникъ бива по гости у приятели и чорбаджии, или у калуперичитѣ въ женския манастиръ, или лъжъ на разкожни извънъ градеца къмъ планината. И туку, между стѣнитѣ на нѣмната природа, вътѣргатъ отъ свободния нежнъ и нрѣсенъ въздухъ избива въ пѣсни и благословии, които отъ любовни и обичайни скоро се прѣвърщатъ въ патриотични и бунтовни. Въ тия подирнитѣ пѣсни и рѣчи се съдържа проповѣдта на тайно вънасянитѣ въ това общество патриотическо-бунтовни книжки и списания, които има да събудятъ у по-младото поколѣние единъ новъ идеалъ.

„Чичовцитѣ“ на Вазова сж всички хора зрѣли, въ цѣла напрединала, и у тяхъ външната патриотично-бунтовна проповѣдъ докарва единъ видъ приатна промѣна въ привычното утѣшение отъ теглото, единъ сладкъ възторгъ при обикодната въздържаностъ и мѣрностъ на чувствата, безъ да бѣде още въ състояние да ги увлѣче съсъ силата на една душевна петрѣба или страсть. Между тия „Чичовци“ се мѣрватъ прѣдставители отъ всички съсловия: туку сж свещеницитѣ хаджи Атанасия и попъ Ставри, учителитѣ Гатю и Мирновски, тежентѣ чорбаджии, както Карагьозову, Мичо Бейзаето

и Николаши, и други по-маловажни първенци и граждани. Споредъ знанието си и положението тия лица се отличаватъ взаимно съ несдвизвани качества, начинъ на изказъ, пошания отъ омигъ и твърдостъ въ сжжденията. Обаче у всички тѣхъ владѣе по-голямъ или по-малка ограниченостъ на ума, придружена съ хитростъ, завистъ, или злорадство, ако и повечето безвръдни, и голѣмъ недостатѣлъ отъ лична доблестъ. За да се издѣли по-добръ характеръ имъ и отъ страна обществено-политическа върху фона на провинциалната турска управа, вкаранъ е въ срѣдата имъ и турскиятъ ага съ съ своя полицейски апаратъ и сѣдийски атрибути. Тия характери сж изписани отъ природа. Чъртитъ имъ сж правилно бѣждани спроти културното и политическо състояние на българитъ въ онова врѣме, и постѣпкитъ имъ сж достатѣчно мотивирани съ тия чърти и съ общитѣ жскания на човѣшкитѣ побуждения. Постѣпкитъ сж изобщо вседневни челядни или граждански явления на физическия и умственъ животъ, който до своята условностъ и слабо развитие не дава поводъ за идеални тревоги, за пориви на висока воля, или за сблъски между материални или нравствени интереси. То сж постѣпки унаслѣдени, безъ лична критика и неуязвими за нови проповѣди. Единиятъ Мирончо, епикуреецътъ и философътъ на Вазова, сѣкашъ разсѣждава и реди самъ формитъ на своя животъ и дѣйствия; ала въ тѣхъ всичко се спира само до една своеобразностъ, безъ да отива и къмъ осжществение на една идея.

Така „Чичовци“ на Вазова сж единъ вѣранъ документъ за умственото и нравствено състояние на срѣдната българска маса подъ турцитѣ между 1860-70. години. Като картина на това състояние тѣ сж творение, което има добри свои художествени достоинства, ала и нѣкои недостатѣци. Отдѣлнитѣ характеристични и сцени не се развитъ откъмъ дългота и завършеностъ; а отдѣлни чърти въ тѣхъ сж намѣстѣ прѣкалено сжестени. Хубави сж „Общество“, уводна картина за познание главнитѣ лица отъ „Чичовци“, характеристикитѣ „Варлаамъ Копринариотъ“ и „Иванъ Селимсьотъ“, „Разкодката“, дѣто е събрана цѣла дружина доста смирени и пълзливи чичовци, образътъ на най-голямия пълзъ „Господинъ Фратъ“ и на не по-малкия отъ него квалифръцъ хаджи Симонъ въ сцената „Не само инженеритѣ правятъ лоши мостове“; послѣ картината „Мичо Бейзадеотъ“, поклонникъ на руското величие и вѣренъ тълкуватъ на преклобичанията на Мартина Зедека швейцарецъ за пронастиа на турското царство; къмъ тия се дружи „Господарѣтъ на мексикаленца“, сѣрѣтъ владѣтелѣтъ на бастуна отъ Мена — образъ на

представителъ на султана въ ватиканска провинция, като човѣкъ добродушенъ, като турчинъ озоменъ, като чиновникъ голѣмликъ и безогледенъ господарь; най-сетѣ и двѣтъ сцени за сѣда надъ Варлаама, дѣто лѣсва въ цѣлата си печаль подиятъ страхъ и отсъствие на лично мнѣние у членовѣтъ на сѣда, нашитѣ чербаджи и първенци.

Нѣкои отъ лицата въ „Чичовци“ сѣ именувани вече, и дори наличени (скицирани) въ „Хаджи Ахилъ“; други пъкъ, ако не и сжигитѣ пакъ, ще срѣцнемъ въ романа на Вазова „Подъ игото.“ Като имаме въ тоя романъ образъ на умственото и нравствено състояние на българското общество заедно съ идеала на младежта му въ навечерието на освобождението, а въ „Нова земя“ изображение на това общество съ единъ новъ идеалъ подиръ освобождението, въ „Чичовци“ Вазовъ ни е обдарилъ съ образъ на сжщото общество до врѣмето, когато да узрѣе въ него идеалътъ за освобождение чрѣзъ всенародно въстание. Тритѣ творения едно слѣдъ друго изчерпаятъ физиономията на българския народъ прѣзъ двѣ десетилѣтия отъ живота му, който отъ робски става свободенъ. Повѣстта „Чичовци“ притежава отъ тая страна значение на художествено възсѣздание на общественитѣ нѣрави и идеи. Формата на това творение напомня нѣкои отъ творенията на Гоголя („Вечера на хуторѣ близъ Диканьки“ и „Миргородъ“), само че у Вазова съдържанието е по-общо.

XIII. „Митрофанъ и Дормидолски“.

По съдържанието си много повече напомня Гоголя повѣстта „Митрофанъ“, въвъ второто си издание наречена „Митрофанъ и Дормидолски.“ Поради хумора си, изкаранъ въ доста груби, ама за вкуса на публиката приятни форми, тая повѣстъ на Вазова бѣ най-популярното му творение прѣзъ втория периодъ на неговата творба. И нѣкое друго творение не е възбуждало въ критичнитѣ сжждения на българския читател толкова алорадна охота за унижение таланта на Вазова, волкото Митрофанъ; защото се приемаше, че то е подъ своя форма извършенъ плагиатъ отъ „Ревизора“ на Гоголя.

„Митрофанъ и Дормидолски“ спада по прѣдмета си вече въвъ врѣмето слѣдъ освобождението. Тоя пълненъ съ най-вратоломни прѣврати въ живота ни фактъ изкара навѣъ всичката наша недо-зрѣлостъ за ония исекания, каквито съдържаше новото ни положение на народъ свободенъ и самоуправенъ. Отъ тамъ пъкъ произлѣзоха и комични явления при упражнението на нашитѣ дарувани права.

и възложени длъжности, комични по формата си и ефекта, а често печални по значението си и послѣдствитѣ. Животътъ на човѣчеството, нийдѣ и мивота не е бивалъ лишень отъ подобни комични и печални явления; та не е нѣщо особно това и въ нашия животъ слѣдъ освобождението; ама тукъ е важно обстоятелството, че не единични лица се поставятъ по своя строй на мислитѣ и на навицитѣ въ протива съ правия смисълъ и форма на нѣщата, не отдѣлни съсловия отъ обществою съсъ своето разбирање и извършване на нѣщата, извършватъ тѣхний характеръ и цѣль, но цѣль единъ народъ, неотхранень въ понятията на една нова обществена организация, като напръга силитѣ си да я поддържа, дѣйствува съ форми, които далечъ не се изравняватъ съ идеитѣ, що трѣба да осъществяватъ. Така нашиятъ животъ е въ своята политическа цѣлостъ единъ траматиченъ прѣдметъ за комическа обработка; и ще се мине още време, докѣтъ тоя комизмъ се ограничи само въ постѣпкитѣ и мислитѣ на отдѣлни кръгове или индивиди отъ обществою, дѣто ще върве докѣтъ има на свѣта човѣци и общества.

Една нищожна частица отъ тоя свободенъ животъ на българския народъ е взелъ Вазовъ за прѣдметъ на разказа си „Митрофанъ и Дормидолски“. Въ него е отразенъ всеобщиятъ прѣвратъ у насъ подиръ освобождението въ тия частности, че единъ прѣдишень бакалинъ и кръчмаръ — отъ осаждица отъ хора — става мировисдия, който нѣма за званieto друга подготовка, освѣнъ голата си кръчмарска съвѣсть; и че единъ кочиянъ на околийски началникъ въ Бесарабия и праматаринъ подиръ доброволскитѣ чети въ Сърбия става пръвъ адвокатъ при оня сдия и незамѣнимъ ораторъ въ тържествени случаи въ градеца. А чрѣзъ комичната форма, която естествено облача дѣлата на тая двойка, сдия и адвокатъ, разказътъ на Вазова отразява общото отношение между важнитѣ идеи и нестижнитѣ за тѣхъ форми на цѣлия ни обновенъ политически животъ. Единъ злораденъ анекдотъ разправя, че дори и самъ Вазовъ — оня, който бѣ съчинилъ поетическитѣ обирки „Майска витеза“, „Прѣпорецъ и Гусли“, „Тягитѣ на България“ и „Избавление“ — като билъ отреденъ въ свободното си вече отечество да оцѣнява правнитѣ отношения между човѣцитѣ и да присѣжда наказания за нарушения на правата, въ съвѣтъ и съ други двама-трима народни избраници осадилъ еднажъ на смъртъ едно куче. А можеше съвсѣмъ логично да се случи въ България тажвъ сдия да погуби и човѣкъ зарадъ убийството на едно куче, както и наистина по разказа на Вазова Митрофанъ е осадилъ Дормидолски да се обѣси, защото

погубилъ съ топора си черепата на единъ турчинъ. Тука комичното е толкова близко до печалното, че и дѣтѣ се размѣсватъ; а подобни комични и печални резултати не можеха да не се обаяватъ при онова наше умствено и нравствено състояние, при което ни заваря освобождението и ни натовари да изпълняваме отъ слаби понятия важни дѣлжности въ държавата. „Чичовците“ отъ края на шейсетитѣ години не можеха токо тъй да се прѣобразятъ въ едно и да изчезнатъ веднага подиръ освобождението. И Митрофанъ и Дормидолски не сж нищо друго, освѣнъ Иванчо Йотата и господиътъ Фратъо, измѣнати изъ робията и спуснати въ свободна България.

Разказа си „Митрофанъ и Дормидолски“ Вазовъ е нарекалъ „хумореска“, негли поради хумористичния тонъ, въ който е държалъ той очертанията на двата си героя, Митрофанъ и Дормидолски; ама въ тоя тонъ не е упавилъ всадъ Вазовъ жѣрата на хумора, който трѣба да бѣде добродушенъ, понеже има мѣста, дѣто го е изкаралъ на явна модиграва, та посѣлъ малко карикатура. Митрофанъ Дакито, по прѣворъ още „прасето“, е тлъстичка и окръглена бакалско-крѣчмарска фигура, която въ сѣдийското си звание се сѣтила, че за достоинство трѣба да се напусне вече Донавовото кафене, да се ходи по-намето и чисто и да се мисли дълбоко прѣди да се говори; при това Дакито правителски разбралъ, че трѣба да се казва отъ либералната партия, защото тя е сега по-на почитъ, и къмъ нея трѣба той да се числи, защото кога билъ въ София и седѣлъ на една пейка въ градината, единъ господинъ твърдѣ вѣжливо му услужилъ да си знаши отъ неговото цигаро, а тоя господинъ билъ — както послѣ се научилъ — виденъ либералски министъръ. Въ домашния си животъ Митрофанъ е вѣжливъ и строгъ господарь. Жена си никога не кивнува. Както е прѣсегана, но я овначава съ мѣстоимения; прѣдъ чужди хора вѣжъ отъ вѣщи я нарича „дѣцата“ (при всичко че е бездѣлникъ); а когато говори за нея съ голѣмци, слуша си съ по-отбраната дума „фамилія“. При него идатъ често селяни или граждани да му напомнятъ за еждебнитѣ си случаи; той ги приема спроти нивото му нѣсятъ за „дарецъ“ и спроти както му стоятъ записани въ теттера нѣто длъжности за бакалия и пиятия. Инакъ обаче Митрофанъ е милосърденъ и непризнава законъ, който напиримѣръ за една нищо и никаква плесница затвара човѣка за 3 мѣсца. Нема не ще се случи човѣку въ живота да удари, или да му ударятъ плесница? И за това толкова тежко наказание? Та не сме турци, да бждемъ такива звѣрове, когато е лесно да се извуки плесницата

съ плесница и да се избѣрне цѣла злочестина за жена и дѣца, ако се затвори единъ мѣзъ за 3 мѣсеца!

Най-добъръ приятелъ на Митрофана е Иванъ Аспазиевичъ Дормидолски, една ужасно космата и брадата глава, зарадъ славолюбие подличка, но инакъ състрадателна и забавна. Поради косматия си ужасъ тя е извиквала на господаря си прѣкоръ отъ жена му, повръстена туркиня Джамиле, Песорлавецъ; а поради брадата си, новизна въ градеца, нейниятъ носителъ изобщо се прѣкаря „дѣдо Иванъ“, ако и да е едвамъ въ трийсетитѣ години. Дормидолски е отъ „просвѣтената Бесарабия“, дѣто видѣлъ свѣтъ и добилъ опитъ въ служебни редове, ходилъ съ нѣмски надѣвници въ сръбско-турската война и като добъръ синъ на рода си се настанилъ въ „възродителната България“, дѣто работи лозето си, прави адвокатство и слѣди политиката. Единъ либералски министъръ не му призналъ заслугитѣ за отечеството, за да му даде служба — поне сѣдия въ градеца — и той станалъ консерваторъ. Щомъ се назначилъ за сѣдия Митрофанъ, дѣдо Иванъ почувствувалъ малко завистъ, и токо дразнѣлъ приятеля си, че не знае защо е либералъ. „Защото имамъ совѣсть“ отвѣрналъ еднѣжъ подиръ усилено мислене Митрофанъ, и това поразило свѣршено завистливия дѣдо Иванъ. Говорливиятъ адвокатинъ е у дома си нѣженъ съкругъ, безъ да му прѣчи то да бѣде и строгъ стопанинъ на Джамиле; а на улицата е буденъ защитникъ на конституцията, на човѣшкитѣ права, и избрано отъ властѣта ордие за „ура“.

При Митрофана дохажда Рачо Бейката — най-редовенъ гостъ на Доньовото кафене, на чашигѣ му и любимъ познайникъ на всички мющерии — дохажда да се донета, какъ да иска удовлетворение отъ Кирка Айранъ, който го „настѣпилъ на честѣта“, като изправилъ прѣдъ лозата си въ двора нѣщо сѣщо като Рача, за да плаши минувачитѣ и птичкитѣ. Освѣтъ това Рачо тура въ опасно положение Митрофана съ единъ правенъ въпросъ: казва ли законътъ, че ако ти влѣзе въ двора звѣръ, можешъ да го утрепешъ? Митрофанъ се мъчи да си направи резервитъ относително понятието звѣръ, но е принуденъ най-сетнѣ да допусне, че може да се утрепе. Тогавъ Рачо разказва, че прѣзъ нощѣта жена му се уплашила отъ мечка въ градината и надала вика, а той долѣгѣлъ съ топора и утрепалъ звѣра. Ама послѣ мечката излѣзла свиня — свинята на Кирка Айранъ. Смущение обзема сѣдията Митрофана, че е разрѣшилъ на Бейката такова прѣстъпление! Изхоква го и го отпраща. Ама Бейката ще иде още да се допита и до голѣмца, който

дошълъ снощи отъ София, спрълъ въвъ вакуфския ханъ и питалъ, дали има сѣдния много работа. Ново смущение пронизва мислитѣ на Митрофана. Голѣмецъ, пита за сѣдния — трѣба да е ревизоръ! И въ ужаса си прѣдъ тая възможность бърже праща да дойде за свѣтъ Дормидолски. Тая сцена между Митрофана и Рача Бейката е една отъ най-добри издържанитѣ въ разказа, както по характера на лицата, така и по интереса на прѣдмета и по стила на автора.

Стреснатъ отъ ненадѣйната покана дѣдо Иванъ допипва елечето на жена си вмѣсто жилетка, надѣва си ржекавитѣ на палтото, остало съ едно копче, и незапочканъ съ прозобаната нощна скуфя на глава мигомъ се намира у Митрофана. Обяснява се работата, че е дошълъ ревизоръ на сѣдилищата и ще трѣба прѣдварително да се разузнае, съ какво е разположение къмъ службата си и отъ коя е партия. Уславятъ се, да води разговора дѣдо Иванъ и какви бѣлѣзи ще даде той за държанѣто на Митрофана, па трѣгватъ къмъ хана. Пжтемъ Дормидолски се спира прѣдъ единъ дюкянъ, дѣто стопанътъ бие единъ малкъ крадецъ, за да протестува въ името на конституцията, а навалицата, събрана отъ случката, киска отъ смѣхъ заради арлекинския изгледъ на дѣдо Ивановата носия. Той зима тоя смѣхъ за смѣтка на Митрофана, който сѣщо се обадилъ, че ако има да се разправя кражба, има за това сѣдъ! Приятелитѣ стигатъ до хана и се възкачатъ по стълбитѣ, за да се прѣдставятъ на ревизора. Тоя е седналъ на прѣградката на чардака и мисли, дали ще найде тука работа при мировия сѣдия, ако се настани да пише прошения, защото съ това се занимавалъ и до сега. По тогашната мода — въ първитѣ години слѣдъ освобождението — той носи шапка съ коварда, и тъмо това отличие въ свързка съ халтавия му въпросъ, дали има сѣдния много работа, е причинило търгуванѣто въ града, че е голѣмецъ и ревизоръ на сѣдилищата. Пръвъ се издига по стълбитѣ Дормидолски, а слѣдъ него и Митрофанъ. Първиятъ прѣдставя себе си на единъ официаленъ полуруски езикъ съсь всичкитѣ почетни титли и заслуги, а послѣ прѣдставя и мировия сѣдия въ градеца. При това име се зарадва и „ревизорътъ“, понеже тъкмѣлъ да ходи вече да навѣсти сѣдния. Захваща се подготовениятъ разговоръ, който умѣло се води отъ автора, за да усили до единъ краенъ върхъ недоразумѣнието. Дормидолски говори, че се научили за дохажданѣто на ревизора отъ „тайни съобщения“, сирѣчь отъ слухове, па слѣгва дори, че били писали и вѣстницитѣ за него; ревизорътъ пѣкъ недоумѣва, кой може да се е интересувалъ толкова съ неговата скромна личностъ, та да

пише и въ вѣстници за неговото тукъ пристиганье. Ревизорътъ нищо не отбира отъ почтителнитѣ поклони и прѣдупрѣдителность на гоститѣ, и като се научва, че прошенията за сѣда пише Дормидолски, привръшва аудиенцията. Гоститѣ трѣгватъ назадъ Дормидолски поостая надирѣ, за да пришепне на ревизора за смѣтка на Митрофана: „дуракъ Ваше високоблагородие!“

Отъ тая споходба у ревизора Дормидолски вади рѣшение, да му подаде една молба, въ която да очѣртае неспособността на Митрофана за сѣдийска служба и да моли да бѣде назначенъ на негово мѣсто. Прѣзъ нощта сънува, че Митрофана го лапнала голѣма ламя. Сутрината пише молбата си противъ Митрофана, която означава като „рапортъ“. Прѣди това го билъ молилъ и Бейката, да му направи молба за сѣда противъ Кирка Айранъ, и сега иде да си я получи. Завзетъ съ ранната туалета, Дормидолски поржча на жена си, да му я подаде отъ полицата, дѣто си тура и държи книжата отъ тоя видъ. Съ молбата Бейката отива у Митрофана, за да я прочете и види, дали е всичко вѣрно и добръ написано.

И Митрофанъ е станалъ вече отъ сънь, неразположенъ, съ кисели мисли за ревизора и за прѣдстоящата ревизия. Въ страха си прѣдъ нѣкаква неумѣлость при ревизията, прѣдъ нѣкаква строгость на ревизора той праща скоро за Дормидолски. Въ това врѣме влиза Бейката и подава молбата си. Митрофанъ чете и трѣпне. Подъ нея стои едъръ подписътъ на Дормидолски. Тя е коварниятъ оня „рапортъ“, що е приготвилъ тоя да поднесе на ревизора. Жена му погрѣшно го взела отъ полицата и вржчила на Бейката. Митрофанъ побѣснава. Той трѣба да си отмъсти. Припомня си за една молба противъ Дормидолски отъ единъ турчинъ, комуто билъ отсѣкълъ въ лозето една череша. Отъ приятелство Митрофанъ я билъ спотайлъ. Сега тя ще му послужи чудесно; Дормидолски ще бѣде обѣсенъ! Митрофанъ я изважда изъ чантата си, отива въ сѣда и състави призовка за турчина и за Дормидолски, като тегли тогова на сѣдъ за убийство.

Дормидолски не е намѣрилъ ревизора, защото още вечерята си билъ отминалъ за другадѣ. Щомъ приема призовеата, захваща да пита умъ и паметъ, какво е това убийство, въ което тѣй ненадѣйно го обвиняватъ. Работата се разчува между жителитѣ и разни тълкувания дирятъ причинитѣ ѝ и прѣдвиждатъ развезката. Странитѣ се явяватъ въ сѣда. Митрофанъ е сериозенъ, неумоленъ; Дормидолски безпокоенъ, покорливъ. Той отрича да е убивалъ дори и муха, Каквото приказвалъ тукъ-тамъ за свои храбрости било въ Бесарабия,

или въ Сърбия, или въ България по вѣрше на турския бѣгъ, то било проста шегъ. Турчинътъ нѣкъ му възражава, да не се прѣструва на простака, ами да обади ясно, що е направилъ съ черешата му. Дормидолски доказва, че по берлинския трактатъ такъвъ турски имотъ принадлежи на България, че съ турски дърва вече три мѣсеца си вари и пали и Митрофанъ! Тая загатка твърдѣ горещо засѣга сѣдята. За да не ѝ даде много да се разяснява той сключва прѣпирнитѣ и пѣди странитѣ навънъ.

Митрофанъ ще пише рѣшение. Дормидолски чувствува, че губи престижъ прѣдъ властта на Митрофана. Заплашва го съ „рапорта“ си. Митрофанъ му го показва. Той прѣхланъ устни. Жена му, узнала отъ Дакевица, че ще бѣсятъ мѣжа ѝ, съ ревъ и писъкъ хуква неуредена прѣзъ пазара къмъ сѣдилището. Улицитѣ и кафенето се разпаватъ отъ всички тия необикновени прѣмежди. Рачо Бейката и кирко Айранътъ вдигатъ крамола за свинята. Най-сетнѣ сѣдебната стая се отваря, влизатъ странитѣ и безбройна публика. Митрофанъ чете прѣсѣда, че за убийство на едно живо дървено създание Дормидолски се осѣжда на смъртъ чрѣзъ обѣсване.

Какъвъ ще е билъ краятъ на тая история? Безъ друго комиченъ, и Дормидолски не ще е загиналъ тово тѣй за една черепа, както не ще да е било наистина обѣсено и онова осѣдено на бѣсило куче. Въ обществото все ще е имало малко здравъ разумъ, за да прѣдотвръща нѣкои печални развезки на комични работи; ама доста е, че тия работи ставатъ въ него съвсѣмъ сериозно и че има случаи, когато тѣ сж устремени къмъ необходимата си печална развеска съ такава сила, че нѣма срѣдство да се прѣдотвѣрне бѣдата. Разказътъ на Вазова „Митрофанъ и Дормидолски“ не е съ печална развеска; и той отъ начало та до край запазва у насъ смѣха, а не скръбта, за да бѣде оцѣнителъ на онова, що е изложено въ него. Образитѣ на Митрофана и на Дормидолски при всичкитѣ си взаимни отлики сж отъ една и сѣща нравствена стойностъ, образи на прости души, които при благоприятни условия се озовали въ попрището на важни призвания; и за да си изиграватъ ролата поне колко-годѣ съотвѣтно съсъ своето понятие за призванието, нѣматъ други нравствени срѣдства, освѣнъ случайната властъ и трайното коварство. Чѣртитѣ на тия два образа сж твърдѣ много индивидуални, та не създаватъ типове; тѣ сж затуй образи на свое вѣрше. Митрофановци и Дормидолски днесъ не могатъ се намѣри изцѣло, но само въ отдѣлни чѣрти. По гѣстината на индивидуалнитѣ чѣрти въ ущѣрбъ на общитѣ тия образи не достигатъ типичността на нѣкои отъ образитѣ въ „Чичовци“.

Предметът на Митрофанъ и Дормидолски се развива мърно и допада до прѣрасни картини и сцени (особѣнъ сцената между Митрофана и Бейката, които споменахме вече, още картината на първия съ театера въ рѣка, също картината на Митрофана, Дормидолски и режизора въ хана), както и до интересни напрежения (например въ споменатитѣ селитка сцени, или въ оная, дѣто Митрофанъ заваля коварния „рапортъ“ и рѣшава да се отлъти). Само последната му глава, смѣтъ надъ Дормидолски, е нѣкакъ прѣгрупувана и промѣнена, аю и да има и тѣмъ моменти хубаво наличени и съ интересъ въ движението си. Не сѣ хубаво изразени отѣмъ стилъ мѣста при образа на Дормидолски (II. глава), или при прѣходитѣ отъ описанието къмъ диалога (III, V. глава); срѣщатъ се и повтореня, които притъпяватъ интереса (VII, VIII. глава). Екиветъ на разказа още е граматъ.

Понеже централна случка въ разказа е появата на мнимия режизоръ въ градека, отъ ковто произлиза коварството на Дормидолски и отлъчението на Митрофана, разказътъ припомя въ тая точка класическото творение на Гоголя — комедията му „Ревизоръ“, дѣто е прѣдставена цѣла група Митрофановци съ градоначалника на чело и характерна сцена отъ недоразумѣния между тѣхъ и мнимия режизоръ Хлестаковъ. Отъ друга страна неприятелството между приятелитѣ Митрофанъ и Дормидолски не може да не припомя друго едно творение на същия Гоголь — разказътъ му, какъ станали врагове старитѣ приятели Иванъ Ивановичъ и Иванъ Никифоровичъ. Истина е, че туъ нѣма ни тѣждество, нито прилика въ основата на разказа отъ Вазова и на творенията отъ Гоголя — нѣма прилика въ тѣхнитѣ прѣдмети, но ситуация има твърдѣ прилична, аю не еднакви. И това именно съмъ мѣрилъ и азъ да изразя, а не съмъ добръ сполучилъ въ „Българска литература“ 1896. стр. 249. съ думитѣ: „Митрофанъ е една обработка на идеята отъ Ревизоръ на Гоголя въ български чърти отъ началото на чиновничия и партизански животъ въ освободена България“. За да се посочи къмъ таково отношение на Вазова къмъ Гоголя, трѣбаше да бжде у насъ твърдѣ добръ познатъ тоя руски писателъ, или поне „Ревизорътъ“ му и разказътъ за Ивана Ивановичъ и Ивана Никифоровичъ; трѣбаше да сѣ направили тия творения твърдѣ дълбоко впечатление върху наши читатели поради нѣкое родство на тѣхни характери и ситуации съ такива между българитѣ. Тогава бѣше естествено при прочита на „Митрофанъ“ да си припомнимъ веднага и Гоголя. Обаче отъ това съмняние аю се подаваше речената

прилика на ситуации у Вазова съ такива у Гоголя, то не бѣше никакъ достатъчно за основа на твърдене, че Вазовъ е *подражавалъ* Гоголя, или просто *прѣснималъ* отъ него. Между туй намѣриха се читатели, които дадоха на овоего съглеждане на тая прилика поголѣма смѣлость, та го закараха до прѣкалената прѣсуда, че „Митрофанъ и Дормидолски“ отъ Вазова е плагиатъ на Гоголевски творения.

Първа публично обявена прѣсуда съ такъвъ смисълъ бѣ излъзла прѣзъ 1882. г. въ сливенския вѣстникъ „Свѣтъникъ“ (узнало се послѣ, че авторъ билъ З. Стояновъ). Повтори я и П. П-въ въ ПС. X. 127—129, като каза, че разказътъ „Митрофанъ“ не струва нищо, че е слѣпо и напугалско подражание на Гоголя, което достига дори до кражба въ отдѣлни думи и изречения. Трѣба да признаемъ, че у Вазова има наистина въ „Митрофанъ и Дормидолски“, па и въ „Чичовци“ думи и изречения (напр. нѣкога не толкозъ обикновени у насъ форми за заклеване въ разговора), които сочатъ къмъ чуждъ образецъ и то направо къмъ Гоголя; обаче и отъ това не се оправдава никакво заключение за литературна кражба защото такива изречения, отдѣлни възгледания у Вазова никакъ не образуватъ нито идеята на творенията му, нито формата; тѣ сж у него просто заети украси на слога, и нищо повече. Между туй прѣсудата на Стоянова, поддържана и отъ П. П-въ въ пълна мѣра и безъ провѣрка, се прие отъ злоради и отъ съвсѣмъ невинни читатели, та създаде легенда за плагиаторство на Вазова. Легендата мина послѣ и въ чуждата книжнина. Досегнатъ отъ нея доста неугодно дълготърпѣливиятъ Вазовъ се завазми най-сетнѣ да я разбие, да разоблачи хоризонта за обществената мисль по отношение къмъ „Митрофанъ и Дормидолски“. Той пише въ „Драски и Шарки“, II. 206—222 една шарения подъ насловъ „За моята си черга“ — която каже може и да се не чете.

Единъ учителъ задавъ въ гимназията литературна тема „Митрофанъ“. Отъ ученицитѣ получили 18 оцѣнки на творението на Вазова, и като мислѣлъ, че ще бѣдатъ интересни за автора, прѣдложили му ги за прѣгледъ. Вазовъ билъ поласканъ отъ таково внимание къмъ едно негово чедо, което той билъ отдавна заровилъ въ плѣсента на забравата. Но какво намѣрилъ въ тетрадитѣ на гимназиститѣ ученици? Намѣрилъ една мисль, върху която всички били съгласни, еднодушни, солидарни; именно, че Митрофанъ и Дормидолски сж много или малко московци, които приели българско подданство и облѣкло и се побългарили свѣршено; или по-просто казано: разказътъ билъ отверднатъ посрѣдъ пладне отъ Гоголя и побълга-

ренъ отъ нежелания авторъ. Тая мисль у тѣхъ е проста жвачка по разни начини на проповѣданата отъ учителитѣ имъ легенда, че Митрофанъ е подражание на Гоголя. И Вазовъ разправя, какъ се създава тая легенда, „той каже абсурдъ, до днеска любовно галенъ и благоговѣйно съхраняванъ отъ нашитѣ прѣподаватели на българската литература и отъ други“.

Когато се работила V. книжка отъ списанието „Наука“ въ Пловдивъ, почувствувала се липса отъ оригинална белетристика. Отъ сътрудникъ на сътрудникъ паднала молбата прѣдъ Вазова, да приготви безъ друго нѣщо оригинално. Ожолната дѣйствителностъ се склѣпѣла да му прииспие една тема за разказъ. Той се вгљбилъ въ споменитѣ си. Прѣдъ очитѣ му се мѣрналъ тогава единъ затѣнтъ градецъ въ сѣвернитѣ поли на Балкана, дѣто билъ служилъ по-рано, и дѣвъ често срѣщани тамъ лица, фигури оригинални. Тия дѣвъ лица и купъ други второстепенни около тѣхъ, свързани помежду си съ обстоятелства и дѣла, съставили прѣдмета на единъ разказъ, който Вазовъ означилъ набърже съ не съвѣтъ изразитото име „Митрофанъ“. Разказътъ се отпечата. „Смѣ се — увѣрява Вазовъ — цѣла България. Митрофана го учеха изустъ“. Друга книга на Вазова нѣмала вече такъвъ успѣхъ. Една струя отъ веселостъ, разлѣйна по страницитѣ на „Митрофанъ“, била вълшебната причина на това. „Тя подкуни, продължава той, читателитѣ и избриса прѣдъ очитѣ имъ хилядитѣ недостатѣци, неизбежни въ такава прѣбързана работа“. Така цѣни отъ скромностъ тона дѣло самиятъ му авторъ. Обаче лекиятъ триумфъ на Вазова билъ затѣмненъ отъ едно облаче на завистта. То била безименната критика въ „Свѣтнитѣ“. Тя явявала на свѣта, че държи за полата единъ крадецъ отъ Гоголевитѣ „Ревизоръ“ и „Оскарването на Ивана Ивановичъ съ Ивана Никифоровичъ“. Всички, които имали интересъ, повторили сѣщото, и легендата се създава. Ама що има Гоголево въ „Митрофанъ“, пита се самъ Вазовъ, за да разбие легендата; и отговора: нѣма нищо по-невѣрно отъ това, че Митрофанъ е подражание! Авторътъ е чель само уломки отъ „Ревизора“ на Гоголя въ една руска христоматия, и когато писувалъ разказа си, не е ни помислялъ за руския писателъ. Между героитѣ въ „Митрофанъ“ и въ споменатитѣ творения на Гоголя нѣма никаква прилика; нѣма я ни въ прѣдмета, ни въ тенденцията. Та и тенденция въ Митрофанъ въ сѣщностъ нѣма, защото е една невинна хумореска — смѣшка, безъ никакво правоучително домогване. Въ „Митрофанъ“ нѣма и типове, както ги има у Гоголя; тамъ има портрети, и окарикатурени. Съвпадения, каквито биха могли да се посочатъ между

„Митрофанъ“ и Гоголевитѣ творения, сѣ съвсѣмъ случайни. Гоголевитѣ „ревизоръ“, Иванъ Ивановичъ и Иванъ Никифоровичъ сѣ лица измислени, а ревизорътъ въ „Митрофанъ“ е истински; и самитѣ Митрофанъ и Дормидонскі сѣ истински лица, още живи; и случитѣ дори между тѣхъ, приятелство и скарване, сѣ истински. Тѣй че едничката прилика между „Митрофанъ“ и творенията на Гоголя състои едничко въ тѣхния — хуморъ!

Ето така заключава Вазовъ реда на въпроситѣ, които постави легендата, и на отговоритѣ, които имъ дава той, за да я разбие. Понеже е туъ работата, да се открие истината и да ѝ се добие побѣда, намъ ще бѣде отъ сърце желано да постигне своята цѣль шаренията на Вазова „За моятъ си чертъ“. Ама при това ще бѣде полезно да се освѣтлятъ нѣкои точки отъ отговоритѣ на Вазова.

Нѣма нужда да увѣрява Вазовъ, че до написването на „Митрофанъ“ билъ чель само уломи отъ Гоголя, и когато писалъ разказа си, нито се сѣтилъ, нито ималъ нужда да прибягва до помощта на фантазията на великия руски художникъ; нѣма нужда рѣшително да отрича всѣко влияние на Гоголя върху написването на „Митрофанъ“. Както могатъ двама мислители да формулиратъ независимо единъ отъ другия една и съща истина, така могатъ и двама художници да създадатъ всѣкой за себе самцото творение. Обаче и въ първия случай, и въвъ втория още повече всѣкой авторъ ще остави поне въвъ формалната страна на дѣлото си бѣлѣви на своя индивидуаленъ духъ. Ако единътъ мислителъ е обавилъ истината въ своя формула доста врѣме прѣди другия, или творението на едина художникъ има прѣдпочитанье за възраст прѣдъ творението на другия, обществото винаги ще бѣде въ право да поставя по-късното дѣло срѣнцу по-ранното и отъ сравнението имъ да прави свои заключения. Индивидуалнитѣ черти въвъ всѣко отъ тѣхъ ще иматъ тогава рѣшаващи гласъ за оцѣнка на стойността имъ и значението. Още по-голѣмо право за такова съпоставянье и сравнение ще има обществото, ако прѣдходното дѣло се ползува вече съвъ свѣтовна известность, а дѣлото слѣдъ него е дѣло на зачетникъ. Фактитъ, че Вазовъ до написването на „Митрофанъ“ не билъ чель нищо цѣло отъ чутния Гоголь, може да има значение за биографията му, но не прѣчи никакъ да се прави сравнение между „Митрофанъ“ и известнитѣ гоголевски творения. Види се, че това сравнение се е подмачало само отъ себе на българекитѣ читатели, запознати и съ Гоголя, та отъ тѣхна страна тѣй настоятелно се твърдѣше за нѣкакво подражание нему отъ Вазова. А това не би се случило нивега, ако

общото между „Митрофанъ“ и Гоголевитѣ творения бѣше — както желаме да ни убѣди Вазовъ — единичен хуморътъ. Има и други хумористични писатели, не само у руситѣ, но и другадѣ, и тѣхниятъ хуморъ не бѣ се мѣрналъ въ душата на ония наши читатели, които при прочита на „Митрофанъ“ се събиха за Гоголя. Тѣй че хуморътъ въ Митрофанъ не е билъ просто като хуморъ едно качество, което го правило сходно съ нѣкои творения на Гоголя, но билъ хуморъ гоголевски. И за да бѣде гоголевски, тоя хуморъ трѣба да е изтичалъ отъ материалъ и художествени похвати, каквито се намиратъ у Гоголя. Друго нѣщо е, какъвъ е градежътъ съ тоя материалъ и каква степенъ отъ художествено съвършенство се дриче въ тоя градежъ. Отъ тая страна Вазовъ има основа да сжърби, че ако бѣше оставилъ Гоголя да влияе върху му, трудътъ му несъмнѣно щѣше да бѣде по-добъръ.

Ама гоголевскиятъ хуморъ, разлѣтъ върху разказа „Митрофанъ“, като изтича изъ материалъ и похвати, що ни припомнятъ руски класиченъ хумористъ, е увлѣкълъ толкова далечъ първитѣ опѣвители у насъ на „Митрофанъ“, че безъ да констатирайтъ него самия, безъ да го схванатъ отдѣлно отъ другитѣ особности и качества на тоя разказъ, тѣ изразиха своето обличение между „Митрофанъ“ и известнитѣ Гоголеви творения въвъ форма на твърдене за безсрамно подражанне. Това обстоятелство показва, колко е била, както и е още, наивна, неразвита, а минителна нашата книжовна критика. Тя бѣ длъжна на врѣмето си да каже, че приликитѣ въ материала и похватитѣ на „Митрофанъ“ съ такива моменти отъ творения на Гоголя сж произвели единъ гоголевски хуморъ въ разказа на Вазова; ала че тоя разказъ по прѣдмета си, по изведенитѣ тамъ фигури е дѣло българско, писано въвъ основа на наблюдения на новия нашъ общественно-политически животъ и вѣщо оживено съ ламични занѣтки на едно съвсѣмъ просто дѣйствие. Тогава нѣмаше да се ради легендата за плагиаторство на Вазова, но щѣше съ право да се сочи само въвъ приликитѣ на ситуации у Вазова и у Гоголя — да били тѣ и „случайни“, както признава Вазовъ — и на хумора отъ реално-комични прѣдмети.

Както не е съществено възражението на Вазова, че не познавалъ Гоголя и не си помагалъ съ него, когато писалъ „Митрофанъ“ — не е съществено то за да отблъсне твърдението, че Митрофанъ припомня нѣкои творения на Гоголя — така не сж съществени за сжщата цѣль и възраженията му, че „реvisorътъ“, Иванъ Ивановичъ и Иванъ Никифоровичъ у Гоголя били измислени, а реvisorътъ,

Митрофанъ и Дормидолски у него били истински, дори и живи още. Знае ли Вазовъ наздраво, че Гоголевитѣ типове сж измислени, сирѣчь, че не е имало живи лица, по които и Гоголь да нарисува своитѣ ревизоръ Хлестаковъ, Иванъ Ивановичъ Перерепенко и Иванъ Никифоровичъ Довгочхунъ? Па най-сетнѣ и могатъ ли да бждатъ художественитѣ типове нѣщо друго, освѣнъ една синтеза на човѣшки чѣрти, които сж однородни по своето нравствено потекло и хармонични по своето значение за личната воля и убѣждение? Художникътъ наблюдава опрѣдѣленъ характеръ, опрѣдѣлена воля въ понятията, разположенията, страститѣ, навицитѣ и дѣйствиата на разни лица и въ различни ситуации на живота имъ, па го изобразява послѣ въ най-пригоднитѣ отъ тия душевни явления и външни ситуации. Така произлиза типъ на характеръ или воля — произлиза човѣшки типъ. Тоя типъ не е едно опрѣдѣлено лице въ дѣйствителността, но е дѣйствителенъ човѣкъ въвъ всички лица, у които боравятъ чѣрти на такъвъ характеръ или воля. Затуй нѣма смисълъ да се казва, че лицата на Гоголя, като типове, сж измислени. Тѣхнитѣ чѣрти сж взети отъ дѣйствителни лица, защото самитѣ тия типове сж реални; а дали се намиратъ всичкитѣ имъ чѣрти у опрѣдѣлени единични лица, то не интересува ни читателя, нито критиката. Срѣщнатъ ли се чѣрти отъ тия гоголевски типове у дѣйствителни лица отъ творения на Вазова, или изобразява ли Вазовъ дѣйствителни лица въ ситуации, свойствени на типовеѣ на Гоголя, читателътъ и критиката нѣма да питатъ, дали сж Гоголевитѣ типове измислени, а пкъ лицата на Вазова дѣйствителни, живи, но ще констатираѣтъ, че съ тия чѣрти на лица или ситуации за тѣхъ единътъ писателъ припомня творения на другия; новъ въпросъ ще съставя за тѣхъ послѣ да установежѣтъ — аво ги интересува това — какъвъ видъ близость или прилика сж причината на това припомняне, дали сирѣчь близостьта или приликата сж случайни, или генетически.

Като отрича Вазовъ рѣшително всѣко по-близко познанство съ Гоголя до написването на „Митрофанъ“, съвпадението на ситуации и чѣрти отъ това творение съсъ ситуации и чѣрти отъ творения на Гоголя трѣба да се изтълкува едничко така, че и българскиятъ животъ слѣдъ освобождението е образувалъ лица и прѣдизвикалъ ситуации, каквито познаваме вече изъ отколѣшния руски животъ въ нѣкои творения на Гоголя. Такова съвпадение ще бжде за творенията на двата автора наистина случайно. Тогава ще е случайно и всѣко друго съвпадение, за каквото му е натяквала безосновната легенда. А при тая случайность на съвпаденията въ ревизора, въ Митрофана

и въ Дормидолски Вазовъ не бори легендата — както би трѣбало — съ възражение, че дѣйствителността у единъ народъ може да извара явления досущъ еднакви съ явления отъ дѣйствителността у другъ народъ, когато настанатъ за това еднакви условия, но я бори съ възражението — което не хваща — че Гоголевитѣ лица били намислени, а неговитѣ истински. Съ това сѣкашъ Вазовъ забравя, че истинско лице въ художеството не ще каже да бждатъ всичкитѣ му чѣрти взети само отъ единъ дѣйствителенъ индивидъ, но ще каже, че въ него сж изобразени въ една индивидуална цѣлостъ чѣрти на дѣйствителни човѣци. А то не е все едно. Дори и самитѣ „истински“ Митрофанъ и Дормидолски на Вазова не могатъ да носятъ само истинскитѣ чѣрти на опрѣдѣлени лица, защото самси Вазовъ изповѣда, че ги е окарикурирълъ, сирѣчь извърналъ чѣртитѣ имъ тъй, както тѣ не сж изглеждали у дѣйствителнитѣ свои оригинали. Сцената между Митрофана, Дормидолски и ревизора е станала въ дѣйствителностъ въвъ Враца между единъ тамошенъ сѣдия и нѣкой търновецъ, който билъ ходилъ тамъ да става молбописецъ. Вазовъ я прѣнесълъ въ Берковица и произвелъ между търновеца и своитѣ двѣ лица. Въ тая сцена се проявява една страна отъ характера на Митрофана и на Дормидолски. Като не се е случвало съ тѣхъ нѣщо такова въ дѣйствителностъ, и Вазовъ не е могълъ да ги наблюдава истински въ такава ситуация, излиза, че и въ тѣхнитѣ портрети се съдържатъ чѣрти, които въ дѣйствителностъ не имъ сж били присѣщи. Тогава какъ да се разбира уѣтрението на Вазова, че неговитѣ Митрофанъ, Дормидолски и ревизоръ били истински лица, а пъкъ ревизорътъ, Иванъ Ивановичъ и Иванъ Никифоровичъ на Гоголя били измислени? Поне волкото дѣйствителностъ, истинностъ има въ лицата на разказа отъ Вазова, толкова трѣбаше да допусне той, че може да има въ лицата отъ творенията на Гоголя. Това го изискува правилниятъ погледъ върху естеството на реалистичнитѣ художествени образи и ситуации, каквито сж гоголевскитѣ. Ако се придържалъ Вазовъ о тоя погледъ, не ще се ни опитваше да бори легендата за подражание на Гоголя съ доводъ, че неговитѣ лица и случки били истински, а на Гоголя измислени.

Въ желанието си да отблъсне всѣка импутация за подражание, Вазовъ изпуща и единъ видъ клетва, че да билъ на врѣмето още се сѣтилъ, какъ неговата сцена съ ревизора и двамата изненадани приятели ще има нѣваква прилика съсъ срѣщата на Хлестакова и чиновникитѣ въ „Ревизоръ“, и ще бжде експлоатрирана отъ недобрата съвѣсть, за да се роди отъ това една литературна лъжа, щѣлъ безъ

омишля да изфърли изъ „Митрофанъ“ тоя епизодъ, при всичко че е крайно комиченъ. Обаче какво щѣше да докаже съ това Вазовъ? Щѣше да докаже, че за оригиналностъ на едно творение тура по-високо отсъствието на случайни прилики въ него съ други творения, отколкото присъствието на характерни черти изъ дѣйствителността — черти, които вѣнчаватъ всичкото достоинство на едно художествено творение отъ реалистична посока.

Че „Митрофанъ“ нѣмалъ никаква тенденция, никакво правоучително домогване — както увѣрява Вазовъ — и то не е качество, което да отлича „Митрофанъ“ отъ творения на Гоголя. Като видъ поетическо творение „Митрофанъ“ е сродно съ Гоголева разказъ за „Сварването на Ивана Ивановичъ съ Ивана Никифоровичъ“; а и въ тоя разказъ не може да се посочи откритата тенденция. Гоголеветъ разказъ не е наистина „невинна хумореска, смѣшка,“ за каквато смѣта Вазовъ своя „Митрофанъ“; обаче за оногава, който е подражавалъ чужди творения или просто ги е обиралъ, една нова етикета на творението му не ще го запази отъ прѣслѣдването на критиката.

По такъвъ начинъ създадената легенда за „Митрофанъ“ на Вазова не може да се разбие съ увѣренията, че въ отлика отъ извѣстни гоголевски творения тоя разказъ е смѣшка безъ тенденция и изобразява истински лица и случаи — което ужъ го нѣма у Гоголи — и че Вазовъ не е знаелъ до неговото написване ни едно творение на Гоголя въ пълнеъ текстъ. Легендата може да се разбие единичко чрѣзъ вътрѣшно и външно сравнение на „Митрофанъ“ съ извѣстнитѣ творения на Гоголя. И „Митрофанъ,“ и тия Гоголеви творения се движатъ речи въ една и съща областъ на дѣйствителния животъ, като иматъ и нѣкои еднакви ситуации; ама въ Митрофанъ е всичко българско, а у Гоголя всичко руско, и това е, което ги прави оригинални.

Доклѣ брани Вазовъ своя Митрофанъ отъ позорната набѣда, той се изказва на едно мѣсто доста прѣзрително по адреса на критиката. Ако оня критикарь, комуто легендата за „Митрофанъ“ дължи синовна признателностъ, е пушалъ между обществото едно мнѣние безосновно, или яко недоброжелателно, прѣзрѣнието на Вазова справедливо трѣбаше да се насочи само противъ него, а не и противъ критиката изобщо; защото на друго мѣсто (въ прѣдговоръ къмъ „Гусла“) Вазовъ не е укрилъ своето уважение къмъ вещната, правдива и благотворна критика. Когато изтъкналъ оня критикъ присъствието на мними ревизори у руския и у българския авторъ, „малко бѣше ея публиката — каже Вазовъ — да седне да провѣрява дѣйстви-

телността и важността на тая прилика. Никоя публика не поще една книга: тая рола оставя на критикувачитѣ и буквоѣдитѣ, а тя се довърява само на инстинкта си — или вкушава книгата, ако ѝ се аресва, или я зафърля равнодушно.“ Прѣзрѣнието на Вазова къмъ критиката се заключава въ мисълта, че ней само е оставена длъжността „да поще“ една книга — ней и на буквоѣдитѣ! Наистина, Вазовъ може прѣзрително да погледне и на нашата тука работа, че му „пощемъ“ шаренията „За моята си черга.“ Публиката, която я е чела, или се е наслаждала отъ нея, или пъкъ я е зафърлила — спроти инстинкта си; ние обаче не можехме да сторимъ нито едното, нито другото: да зафърлѣхме шаренията настрана, щѣхме да обидимъ автора, който иска да възстанови съ нея една истина и за тая цѣль има право да иска и отъ насъ съѣйствиe; а да се наслаждаме отъ нея никакъ не можехме, защото въ доводитѣ на Вазова противъ лъжата тя съдържа, както видѣхме, мнѣния, които не говорятъ въ полза на една правилна отлика на същественитѣ бѣлѣзи на едно оригинално художествено творение отъ несъщественитѣ. Вазовъ знае, че и слѣдъ лъжовната оцѣнка на „Митрофанъ“ публиката съсъ жажда продължила да го чете и да се смѣе. При такъвъ ласкателенъ за него успѣхъ на книгата защо му е дотрѣбало и нему да „поще“ оная оцѣнка въ шаренията си? А той наистина я „поще“, при всичко че го прави подъ форма на съчинение, което не се нарича критика, нито се кори като буквоѣдство. Вазову е било потрѣбно да „попоще“ една лъжлива прѣсѣда, за да изкара на видѣло истината. А тази работа, по цѣльта си, не заслужава никакъ прѣзрѣние, но похвала. Критиката — и онова „буквоѣдство“, което Вазовъ именува покрай нея, за да я умаловажи още повече — сѣ срдѣството, чрезъ което и ние, и самъ Вазовъ можемъ да проучимъ и разберемъ правилно, какво нѣщо е „Митрофанъ“ като творение на художеството въ историята на българската литература и какъ трѣба да се разбиратъ ония моменти, въ които „Митрофанъ“ напомня творенията на Гоголя.

ВѢСТИ и ОЦѢНКИ.

Курилскиятъ манастиръ св. Иванъ Рилски.

На сѣверъ отъ София, токо при входа на Искѣра въ старопланинския проломъ, отлѣво на рѣката се намира село Курило. То стана доста извѣстно на софиянци, откажъ се построи централната линия, защото е желѣзнична станция, на която лѣтъ слизатъ много хора за разходка.

Срѣщу селото, откъмъ дѣсния брѣгъ на рѣката се намира малкъ манастиръ, именуванъ *свети Иванъ Рилски*. Той е въздигнатъ до самитѣ поли на Стара-планина на хубавичко мѣсто. Задъ манастирскитѣ огради се зачеватъ полегатитѣ склонове на планината отъ червени пѣсъчници съ рѣдки дабови дървета между тѣхъ, които сега добръ се пазятъ отъ игумена. Прѣдъ манастира се простиратъ ливади, нанесени съ искърски пѣськъ и обрасли туеъ тамъ съ едри върби.

Манастирскитѣ сгради сж дървени и непрѣдставятъ нищо особно. Има широкъ дворъ за кола и конѣе, широка магерница за готвене и доста стан за гости. Нѣкои отъ стантѣ сж чистичко наредени и може въ тѣхъ добръ да се ношува.

По-интересна е манастирската църквица. Тя е низичка каменна сграда съ два притвора, дълга 20 крачки и широка 7. И олтарътъ, и църквата, и двата притвора изцѣло сж покрити съ иконописъ. Зографията е проста, каквато обикновено се срѣща въ нашитѣ селски църкви отъ миналия 19. вѣкъ. Църквата съ олтара сж изписани по-рано, както се вижда отъ единъ надписъ надъ вратитѣ къмъ притвора съ слѣдното съдържание:

Ко изколеніе ѿца и споспешеніе сѣа совершеніе сѣаго дѣа
ко изображеніе сѣаго храма произвелеаго и настоатеаа егѣмена
Викентіа монаха в лѣто 1816. іѳаіа д/24 ктиторъ еистѣ отъ село
Мирокане¹⁾

Слѣдва още единъ редъ, който неможе да се чете, понеже е запапанъ съ варъ. Въ лѣточисленіето 1816. второто 1 е написано съ жуката наопаки, но неприлича на никоя друга цифра.

¹⁾ С. Мирояне се намира на ю.-з. отъ манастира, около 7 км. далечъ, до лѣва брѣгъ на р. Блата, която носи води въ Искѣра отъ западнитѣ кранца на софийското поле.

Откъмъ притвора на сѣщитѣ врата стои другъ надписъ, който гласи, че тамошнитѣ образи сѣ изписани при игумена куръ папа Кирилъ въ лѣто 1830, при ктитори Іоанъ Окретеновъ отъ село Гиндлане.¹⁾

Подъ горната мазилка се прозираха по-стари образи. Оказа се, че новата мазилка стои на дебела варовна кора, която може да се отлѣпи безъ поврѣда. Съ съгласието на игумена и съ негова помощъ биде откритоена неповрѣдена цѣлата горна кора съ надписа откъмъ църквата. Излѣзе наявѣ старъ и много по-хубавъ живописъ, чистъ и неповрѣденъ, съ голѣмъ надписъ на сѣщото мѣсто, дѣто бѣше по-новиятъ.

Отъ дѣсна страна сѣ написани образитѣ на сѣа петка, сѣа катерина и михаилъ архангелъ, а отъ лѣва страна сѣи константинъ, сѣа елена и сѣи панталеймонъ. По срѣдата стои слѣдниятъ надписъ:

† Изколеннѣ ѿца и сапоспешеннѣ сѣа и савръшѣннѣ стаго дѣа и сѣи вѣстѣннѣ хрѣ свѣтаго нѣана рилскаго саграднсе ва лѣто. зрѣ. трѣдомъ и сапотѣщаннѣ ктиторъ куръ нерем драгне село Доброславци и Теодосне ермонахъ ѿ Кумарица и Іокшо ѿ Треници. Петко ѿ Примикурѣ

и описасе ва лѣто. зрѣ. трѣдо и сапотѣщаннѣ ктиторъ куръ Стоянъ хлѣбаръ Софичиннѣ и паку Стоянъ симнуна Софичиннѣ да ни прѣме гѣ бо трѣд ва црѣстко небесно аминъ.

И вѣсть настоятели ермонахъ Поуе се писат мѣа Мартъ 1г дѣи
Теодосне ермоменъ храма сего и савршии се мѣа маѣа 1к дѣи.

Отъ този надписъ се вижда, че църквата е съградена прѣзъ 1593 г. отъ Христа, а е изписана 3 години по-късно; изписването пъкъ се продължавало 2 мѣсеца. При съграждането на църквата главни дѣйци сѣ били мирски и духовни лица отъ околнитѣ села Доброславци, Кумарица, Требицъ и Примикирево,²⁾ а изписването е станало съ помощта на софийски хлѣбари.

Безъ съмнѣние Курилскиятъ манастиръ св. Иванъ Рилски е основанъ въ по-старо врѣме. У населението изъ околнитѣ села сѣществва прѣдание, че св. Иванъ прѣди да отиде въ Рила се е подвизавалъ въ Курилския манастиръ³⁾, отъ тамъ е излѣзло и прѣданието, че с. Курило е старото Скрино, родното мѣсто на многопрославения пустиножителъ.⁴⁾ Най-вѣрно е обаче, че родното мѣсто на св. Иванъ е дупнишкото село

¹⁾ С. Гиндлане се намира 2 км. на ю. отъ манастира недалекъ отъ дѣсния брѣгъ на Искъръ.

²⁾ Село Доброславци се намира десетина километра на з. отъ манастира въ политѣ на Стара-планина; Кумарица и Требицъ сѣ въ равнината на ю.-з. отъ манастира, а с. Примикирово сега несѣществва, нито е извѣстно старо селище съ такова име. Може би е криво записано.

³⁾ Вж. Кратко житие на Светий Иванъ Рилскій чудотворецъ, поправено и допълнено издание, София 1891 г. стр. 4.

⁴⁾ Единъ отъ настоятелитѣ на ближния манастиръ св. Димитрии Солунски жи говори, че недалекъ отъ с. Зименица се намира запуснѣло старо селище именувано Скрино.

Скирино, което се намира въ планинския проломъ между Осоговъ и Рила-планина, недалекъ отъ дѣсния брѣгъ на Струма¹⁾.

Турцитѣ трѣба да сѣ разрушили Курилския манастиръ при покоряването на страната, както сѣ разрушили и много други околни манастири. По-късно, прѣзъ 16. в., въ софійската околностъ е имало миръ и спокойствие и българското население се е увеличило и умножило благосъстоянието си. Така описва софійската околностъ пѣтешественикътъ Курипешичъ,²⁾ който е пътувалъ по тия мѣста прѣзъ 1530. год. Другъ пѣтешественикъ, Герлахъ, който е споходилъ София прѣзъ 1578. год., разказва, че тамъ при митрополитската църква е имало 2 български училища, въ които се учили хора за свещеници дори отъ Тракия.³⁾ Въ края на 16. в. дубровчанинъ Павелъ Джорджичъ пише, че София има подъ себе 300 села, отъ които 260 били християнски, а само 40 турски⁴⁾. Въ сѣщото врѣме, къмъ края на 16. в., въ софійската епархия се подвизавалъ единъ зографски монахъ Пименъ, който е обновилъ много църкви и манастири, между които и Черепишкия манастиръ, дѣто е и починалъ.⁵⁾

Обновяването на Курилския манастиръ прѣзъ 1593 г. потвърждава горнитѣ свидѣтелства, защото показва, че наистина въ края на 16. в. въ софійската околностъ е имало охолни селяни, които сѣ се грижили за църкви и манастири, и въ София е имало богати български еснафи, които сѣ жертвували пари за украсяване на храмоветѣ не само въ града, но и въмъ отъ него.

Понеже отецъ Пименъ е билъ иконописецъ, може съ голѣма достовѣрностъ да се каже, че той е изписалъ манастирската църква прѣзъ 1596. год. и отъ голѣма скромностъ не си е подписалъ името, понеже — както ни казва отецъ Пансия за него — *„имѣалъ свято житіе, но потаено отъ челоуци: покривалъ сѣ мудро и хитро предъ челоуци“*.

Въпросъ е, защо въ началото на 19. в. е прѣмазана църквата и наново изписана, когато стариятъ живописъ е много хубаво спазенъ по цѣлата задна стѣна, която ние открихме, и той е несравнено по-хубавъ отъ новия. Може да сѣ били поврѣдени другитѣ стѣни, които оставатъ неоткрити. Както и да е, новооткритиятъ живописъ е добъръ паметникъ за иконописното изкуство въ България прѣзъ 16. в.

Курилскиятъ манастиръ се спохажда добръ отъ околнитѣ селяни. На празника св. Иванъ Рилски, който се нарича *„Очовъ денъ“*, тамъ става голѣмъ сборъ. Сега манастирътъ се управлява отъ единъ добъръ монахъ, който надзирава имотитѣ и на близкия манастиръ св. *Димитрия Солунски*, наричанъ отъ населението *Подгумерски*, отъ близкото село Подгумеръ.

¹⁾ Иречекъ, Патувания по България, българ. прѣводъ, стр. 609.

²⁾ Иречекъ, Стара пѣтешествия по България, сП.С. IV. 89.

³⁾ Тамъ, VII. 118, 118.

⁴⁾ Дриновъ, Историческо освѣтление, сП.С. VII. 21.

⁵⁾ Панси Хилендарски, Історія Славенобългарская, Тримъ на Българската Словѣстность отъ А. Теодоровъ, стр. 116.

Два надписа въ Рилския манастиръ.

I. Хрельовътъ надгробенъ надписъ.

Хрель е билъ сръбски войвода и владѣтель надъ Струмица и Мелникъ. Послѣднитѣ македонски градове заедно съ околнитѣ си подпаднали подъ сръбска власть въ началото на 14. столѣтие. Прѣвъ 1330. год. българитѣ съ царя си Михаила начело се опитаха да прѣвзематъ тоя край, ала бѣха разбити край Кюстендилъ на 28. юния.¹⁾ Хрель съ собствени сръдства поднови запустѣлия Рилски манастиръ и въздигна най-якитѣ му сгради. Отъ него е съграденa прѣвъ 1335. год. старата черква, а сѣсно и бѣлѣжитата кула или пиргъ между манастирскитѣ сгради. Отъ туй се вижда, че Хрель билъ набоженъ и много обичалъ Рилския манастиръ. Поради това на старини самъ се прибралъ въ него, постригалъ се и въ монашество се нареклъ Харитонъ.

Като се поминалъ Хрель, манастирското братство го погребѣло около съградената отъ него черква и за споменъ турнало върху гроба му плоча съ надписъ. Прѣвъ 1834. год., когато разваляли старата черквица, за да построятъ сегашната, намѣрили плочата. „Той надгробный камень, споредъ Неофита Рилски,²⁾ билъ възданъ въ новата приправка що придали на църквата, отъ лѣвата страна“. Обаче сега е начупенъ на нѣколко парчета, отъ които нѣкои части липсватъ. Поради това мѣстно е било четеньето на надписа.

Миналото лѣто съвсѣмъ случайно измѣкнахъ изъ печатнитѣ книги на Рилския манастиръ, които се пазятъ въ голѣмъ и хубавъ дулапъ, книгата „Житие и служба на св. Иванъ Рилски“ отъ Неофита Рилски (Бѣлградъ 1836.). На първия чистъ листъ прочетохъ слѣдната забѣлжка:

„Долуизложенныя надписъ го прѣписахъ изъ еднѣтъ откъслекъ, който намѣрихъ въ описаніето за рил. Обытель но не дописанъ, т. е. описаніето отъ блаженнопочившаго О. Игумена Константія, кой ся прѣдстави въ 1874 лето м. яннуарія 1-й день, въ игуменствованіето свое въ разстояніе на 40 дни“.

„Гробъ те съдържаѣтъ нѣня оумрыпвѣна кесару їже въ Черас нами ївно глаголющу, ѡ чу̑ страшну, ѡ преславному видѣнію! ти великоимените. Ъкоже нѣкое солнце доблественный мужъ ѡживисе въ добротахъ лежиши ѡумрѣ въ гробѣ малѣ, ѡхъ ѡхъ како безгласенъ пребываеши ѡ безобразенъ безъ видѣнія, безъ духа весма страждетъ ѡбоюду ѡумерщвленіемъ твоимъ кесару прѣизреднѣ: Хваленія кесарца твоя супружница: рѣдаючи ѡ двостраждуци плачуци горко печѣлию всадержима тебе сладкы видими прѣ собою. Сѣа зрѣще братіе въ ѡбразъ ѡусърдно внимѣте ѡ лежащимъ толику

¹⁾ Вж. за тая битка Иречекъ „Путуванія по България“, стр. 547.

²⁾ Вж. „Описаніе болгарскаго священнаго монастыря рилскаго“, стр. 28.

велику сущу въ обоихъ въ таковимъ оутѣснившася малѣ гробѣ и добръ жити сіе имъ вса оустраійте.

Лѣто: 570 на ѣндіѣтѣ аї мѣа декѣм. Преставися славны кесарь стѣфанъ хрѣль драговоля мнишескимъ образомъ харітѣ ктѣтѣрь стѣаго храма сегѣ.

Бато се водѣхмѣ по този надписъ, прѣписамѣ съ младия монахъ отецъ Аверкия отъ надгробнитѣ парчета слѣднитѣ редове.

... змръщкена кесарюу їже в' уерасъ нам(н) кснѣо глѣющу ѿ ую
стра...

... и великѣо именнѣе кѣко... кое сѣнцѣ дѣблестѣвнѣ(н) мѣжъ мѣн-
высе в' дѣбротѣхъ ле...

... згѣланъ прѣвѣкаѣши . и безѣбразнѣ безвѣдѣннѣ бездоуха
в(е)сма: стражѣтъ ѿбѣоуд...

нѣемъ твоимъ... а кесарница: тѣѣмъ свѣрѣжннѣ рѣдающн и двѣстражѣущн:
п(а)лѣющн горко пѣуѣли...

тебѣ слѣкы... и прѣ сѣѣою: сна зрѣще братнѣ въ ѣбразѣ: ...
жѣщнмъ... оу соущѣ въ ѣбѣѣ въ таковынмъ оутѣсннѣ...

и дѣѣ... ѣ вса ѣстрашнѣ: — лѣ: ,гѣ. ѿ нѣ енднѣ...

внсе... стѣфнѣ хрѣлѣ драговола: мнншескимъ образомъ...

Нека отбѣлѣжимъ веднага, че писмото е твѣрдѣ завѣрзано. Каменодѣлѣцѣтъ, за да икономиса мѣсто, вѣзъ една чѣрточка нареждалѣ нѣволко бѣкнн.

Точкитѣ въ текста и отъ начало или края на редовѣтъ показватѣ, че липсuvatъ парчета отъ плочата.

Споредѣ по-горния прѣписъ отъ надписѣ редовѣтъ могатѣ да се допълнятѣ тѣй:

(Гробѣ те съдѣржнѣ нннѣ) змръщкена кесарюу їже в' уерасъ нам(н) кснѣо глѣущѣ ѿ ую стра(шнѣ ѿ прѣславнѣмъ вндѣннѣю т)и великѣоименнѣе кѣко(жѣ нѣ) кое сѣнцѣ дѣблестѣвнѣ(н) мѣжъ мѣн-высе в' дѣбротѣхъ ле(жншн оуѣмрѣ въ грѣбѣ малѣ, ѿ ѿ како ке)згѣланъ прѣвѣкаѣши. и безѣбразнѣ безвѣдѣннѣ бездоуха в(е)сма: стражѣтъ ѿбѣоудѣ озмръщкѣлѣ) нѣемъ твоимъ (кесарѣ прѣнзрѣднѣ: хѣлѣеннѣ)а кесарница: тѣѣмъ свѣрѣжннѣ рѣдающн и двѣстражѣущн п(а)лѣющн горко пѣуѣлн(ю всѣдѣржнмѣ) тебѣ слѣкы (внднм)и прѣ сѣѣою: сна зрѣще братнѣ въ ѣбразѣ: (оуѣсѣрднѣо вѣннѣмѣте и ле) жѣщнмъ (тоалнѣоу великѣ) оу соущѣ въ ѣбѣѣ въ таковынмъ оутѣсннѣ(шасѣ малѣ грѣбѣ) и дѣѣ(рѣ жннн сѣе нн)ѣ вса ѣстрашнѣ: — лѣ: ,гѣ. ѿ нѣ енднѣ(тѣю аї мѣа декѣм. прѣста) внсе (славнѣ кесарѣ) стѣфанъ хрѣлѣ драговола: мнншескимъ образомъ (харітѣ ктѣтѣрь стѣаго храма сегѣ).

Отъ тоя дотѣкменъ надгробенъ надписъ узнаваме едно твърдѣ важно историческо обстоятелство; узнаваме, че Хрель се постригълъ прѣди смъртъта на своята „кесарица супружница“. Думитѣ „хвалена кесарица твоя супружница рѣдаючи и двостраждоущи плачющи горю печѣблию всадержима тебе сладки видими прѣд собою“ какъ ще ги обяснимъ, ако не съ факта, че тя е присѣтствувала на погребението му? Интересно би било, ако можеше да се узнае, да ли не е приела и тя монашество заедно съ него, и ако го бѣде приела, въ кой манастиръ е живѣла и свършила своя земенъ животъ; ако ли не бѣде приела монашество, дѣ и въ кой градъ е живѣла и прѣкарала послѣднитѣ години на живота си.

Споредъ Неофита¹⁾ Хрель живѣлъ въ манастира като калугеръ „единадесѣтъ години, преставилсе, и погребенъ билъ при цѣрквата, която той соградилъ“. Ако сравнимъ това съ датата на смъртъта му (6851. = 1343.), ще намѣримъ, че той влѣзълъ въ манастира прѣзъ 1332. год. Ако сравнимъ пъкъ датата, отбѣлѣзана на пирга (6840.—1332.) съ горнитѣ дати, ще намѣримъ, че Хрель или веднага почналъ да строи пирга, щомъ влѣзълъ въ манастира, или пъкъ градежътъ на пирга билъ почнатъ прѣди това. Понеже тая монументална сграда била зидана „съ трудомъ великомъ“, трѣба да приемемъ второто прѣдположение, защото не е възможно да се е почнала и свършила само въ една нецѣла година.

Неофитъ казва, че старата цѣрквица била съзидана во „1335 лѣто отъ Христа;“ ще рече пиргътъ е съзиданъ прѣди цѣрквата, защото се чувствувала по-голѣма нужда отъ него; а послѣ, слѣдъ 2—3 години, съзидана била и нова цѣрква.

Кога направилъ отецъ Константи своя прѣписъ и отъ дѣ, не се знае. Трѣба да прѣдполагаме, че плочата, когато я намѣрили, била здрава, а послѣ разкършена и нѣкои парчета изгубени. По-вѣрно ще бѣде, ако допуснемъ, че той направилъ прѣписа си отъ другъ по-старъ.

II. Надписътъ на Хрелъова пиргъ.

Надписътъ, който се чете отъ южната страна на Хрелъова пиргъ, е печатанъ вече нѣколко пѣти. Иречекъ въ своитѣ „Пѣтувания по България“, стр. 638. го печати прѣведенъ на български. Неофитъ го печати два пѣти: единъжъ въ службата и житието на св. Иванъ Рилски (1836 год.) и послѣ въ „Описаніе болгарскаго священнаго монастыря рильскаго“ (1879.). Като се водѣхме по първия прѣписъ на Неофита, ние го прѣпечатахме въ нашитѣ „Материяли по исторіята на Рилския манастиръ“, въ Сбм., кн. XVIII. Обаче нито въ единъ отъ тѣхъ не е прѣдаденъ текстътъ както трѣба. Понеже той има значение именно и отъ тая страна, рѣшихме да го прѣпишемъ лично, като се покатерихме надъ керамидитѣ на пристройката, която покрива стѣлбата за влизанье въ пирга.

¹⁾ Ibid. сжщата страница.

Ето прѣписътъ, що направихме ние.

† при дръжавѣ ѿ
а прѣвысокаго степана
дѹшана кѣа съзѣда сын
пиргъ гѣъ просебѣ хѣе съ тѣхъ
омъ великомъ и ексодо
мъ стѣмъ оцѣхъ нѣмъ рылкомъ
и мѣтери бжии нарыцаемѣи ѿ
сѣновица еѣ † ѿ ѿмъ гѣе

Въвъ всички прѣписи годината е четена ѿ ѿмъ (6843—1335); обаче отъ нашия прѣписъ се вижда, че тя е ѿ ѿмъ (6840—1332). Ще рече пиргътъ е почнатъ да се строи прѣди старата черква и веднага щомъ влѣзълъ Хрелъ въ манастира.

Горната погрѣшка въ датата произлиза отъ думата гѣе. Неофитъ пише на края само ѿе, като съединява г съ датата. Обаче буквитѣ ѿе сами нѣматъ никакъвъ смисълъ, а съ г заедно даватъ гѣе, което е и вѣрно и смислено.

Въ надписа сѣ непонятни думитѣ „и мѣтери бжии нарыцаемѣи ѿсѣновица“. Неофитъ мисли („Описаніе и пр.“ стр. 24. и 25. подъ черта), че е чудотворна икона, „за която новѣйшето прѣданіе говори, че е дарована отъ благочестивата царица Каломария и която трѣба „да е существовала въ той манастиръ и по напредъ отъ нея“. Това прѣдполага Неофитъ, „защото таково имя нито се намерува негдѣ около манастирътъ, нито въ различните жизнеописанія преподобнаго споменува се некаде“, а наопаки едно по-старо прѣданіе гласѣло, че била „дарована отъ Греческаго Императора Мануила Комнина, когато той держалъ (обладалъ) средческій градъ (около 1150 лѣто Христово), за възблагодареніе за исцѣленіето си, което получилъ отъ преподобнато отца Іоанна, когато мощите му лежали въ Средецъ“. Не е чудно пиргътъ да е посветенъ освѣтъ на св. Ивана и на тая чудотворна икона, която Неофитъ описва подробно на стр. 95. и 96. въ своето „Описаніе болгарскаго священнаго манастиря рылскаго“. Обаче не ще ли бѣде по-вѣрно, ако се допусне, че подъ думитѣ „мѣтери бжии нарыцаемѣи ѿсѣновица“ трѣба да се разбира черквата, която била построена още прѣзъ живота на св. Ивана и въ която той билъ погребенъ? Тя се намира на старата постница, дѣто постилъ и се подвизавалъ св. Иванъ, и е посветена именно на св. Богородица.

Е. Спространовъ.

Нѣщо за Богоридеви.

Прѣзъ 1900. година единъ мой приятелъ бѣше нѣколко врѣме гостъ на княза Александъръ Богориди въ Парижъ.¹⁾ Князътъ живѣе самичкѣ въ grand Hôtel Terminus. Приемътъ, както и други пътъ, билъ сърдеченъ, какъвто прилича да е между двама стари приятели. Между разговоритѣ по желанието на моя приятелъ князътъ диктувалъ нѣкои исторически бѣлѣжки, които послѣ поправилъ саморѣчно и които сега сж прѣдъ мене. Азъ притежавамъ и други нѣколко негови бѣлѣжки; обаче нѣкои отъ тѣхъ по характера си трѣба да се печататъ слѣдъ смъртъта му. Таково е и желанието на князътъ.

Князъ Александръ Богориди говори и пише на всички „европейски“ езици, знае отлично турски, арабски и персийски; обаче по едно чудно стечение на обстоятелствата, той нѣмалъ случай да научи български. Поради това и бѣлѣжкитѣ му, по които нина долнитѣ редове, сж на френски езикъ.

I. Стефанъ Богориди.

Прѣзъ 1770. г. въ г. Котелъ на православнитѣ съпрузи Цончо и Ана се родило мъжко дѣте, което кръстили Стефанъ. Като порасналъ, той отишълъ да се учи въ Букурещъ. Еднакъ свършилъ тамошнитѣ училища, Стефанъ се връща въ Цариградъ, дѣто билъ благосклонно приетъ отъ фанариотитѣ, подъ чието управление тогава се намирала Ромѣния.²⁾ Причината за уважението къмъ Стефана се състояла въ това, че тогава били малко образованитѣ хора.

Въ 1821. година, когато гърцитѣ възстанаха противъ Турция и поискаха освобождението си, султанъ Махмудъ заочна да благоприятствува на българитѣ, искаше дори да замѣсти гръцкото духовество и патриаршия съ българи, поради който строй мисли той назначи Стефана Богориди *каймакамъ* на Молдавия.³⁾ На тая длъжностъ той прѣстои три години.

Дългогодишното траянье на гръцкото възстание, участието въ него на българи, куцо-власи и албанци, симпатитѣ на европейскитѣ народи

¹⁾ Единъ „свърѣменникъ“ обяснява въ подлистника на в. „Свободна дума“, I. бр. 188 (31. XII. 1901. „Алеко Богориди“), че не е „Александъръ“ името на тоя Богориди, но Алексисъ — Алекси, и че той не е князь, но княжевичъ. (Същиятъ свърѣменникъ, съ име П. П. Карапетровъ, пише въ „Българска сбирка“ IX. I. (1. I. 1902) статийка „Князь Стефанъ Богориди и неговата челядь“, 37—42. До нея не сж излишни и бѣлѣжкитѣ, дадени тукъ за Богоридеви. — Р.

²⁾ Ето какъ опрѣдѣля князь Богориди фанариотитѣ: „наричаха „фанариоти“ благороднитѣ гръцки семейства на шахалата Фенеръ въ Цариградъ, които бѣха на служба при султана“.

³⁾ Князь Александръ Богориди така обяснява тогавашното значение на тая титла: „*каймакамъ* означава *приоритетски управителъ*, който очаква свършеното на значението на единъ туземецъ князь“.

къмъ борещитѣ се за свобода породило у турцитѣ едно подозрѣние противъ всички християни въ империята. Халедъ Ефенди, любимецъ на султанъ Махмуда, убѣдилъ господаря си, за да оправдае себе си, че въстанието било повдигнато и поддържано тайно отъ фанариотитѣ. Султанътъ, поддържанъ отъ Австрия и Прусия, се фърлилъ съсъ всичката си яростъ противъ довчерашнитѣ си служители, мнозина отъ които били обезглавени, а останалитѣ изпратени на заточение. Между заточенитѣ билъ и Стефанъ Богориди, когото откарали въ сегашния Измидъ, старата Никоидия. Тукъ той, ако и заточеникъ, се ползуваше съ симпатитѣ на султана и уважението на властитѣ, като българинъ и не уличенъ въ нищо.

Между туй все поради това въстание избухна войната между Русия и Турция, която война се свърши съ миръ въ Одринъ. Веднага слѣдъ това султанътъ изпрати за свой пълномощенъ министъръ при при императора Николай I въ Петербургъ Халилъ Паша, а за съвѣтникъ му биде назначенъ Стефанъ Богориди, когото за тая цѣль повикаха отъ заточение. Рускиятъ императоръ прие много благосклонно Стефана Богориди, като го награди съ богати дарове и високи ордени. Султанътъ, едвамъ получилъ това извѣстие, прояви една още по-голяма благосклонность къмъ съвѣтника на Халилъ Паша.

Въ одринския договоръ за миръ биде уговорено, че князветѣ, които управляватъ Влашко и Молдова, за напрѣдъ ще бѣдатъ избирани измежду туземцитѣ, ще ги назначава султанътъ съ прѣдварително одобрение на Русия, съ изключение на правото на султана, да избере и сами назначи първия князь на Влашко и Молдова, безъ да му се бърка нѣщо въ това руското правителство.

Султанъ Махмудъ бързаше да се възползува отъ това си право. Той прѣдложи за царствуващъ князь на Молдова Стефана Богориди, когото императоръ Николай I одобри, като го познаваше още отъ Петербургъ. Доклѣ излѣзне официалното назначение на Стефана за князь на Молдова, избухна полското въстание.

Комитетътъ на полскитѣ въстаници изпрати една тайна депутация отъ полски патриоти, която да иска помощъ отъ султана противъ Русия. Турскитѣ министри имаха тайни срѣщи и събѣщания съ членоветъ на депутацията и Стефанъ Богориди служеше за прѣводачъ помежду имъ. Колкото тайно и да ставаше това, рускиятъ посланикъ се бѣше научилъ вече и попита Стефана Богориди да му каже, каква е била цѣлта на срѣщитѣ и събѣщанията между турскитѣ министри и полскитѣ пратеници. Стефанъ рѣши да не издава нито правителството си, нито полската депутация, поради което заяви, че не знае нищо отъ това. По-сетѣ рускиятъ посланикъ наново заяви на Стефана Богориди, че се е научилъ за сношенията между министритѣ и полскитѣ патриоти, и че положително знае, какво и самиятъ Богориди взима участие въ тѣхъ. Подъ влиянието на тия свѣдѣния посланикътъ обяви на Богориди, че не се е държалъ искрено привързано къмъ Русия, и че поради това царътъ ще оттегли съгласието си за назначението му князь на Молдова, на която длѣжностъ ще бѣде избрано едно туземно лице.

Изгубилъ по този начинъ всѣка възможность да стане князь на Молдова, Стефанъ Богориди се утѣшаваше съ това, че е изпълнилъ дълга си къмъ своето правителство. Обаче султанъ Махмудъ искаше да не го остави на производа на сѣдбата. Той покани вѣрния си служител да му посочи измежду влашкитѣ боляри едно лице, което да назначи за князь на Молдова съ условие, да се ожени за дъщерята на Стефана. Богориди посочи болярина Михаилъ Стурдза, когото султанътъ назначи за молдовски князь съ условие, да се ожени за г-ца Смарагда, дъщеря на Стефана Богориди.

Като дойде въ Цариградъ да се прѣдстави на султана, новиятъ князь на Молдова, Михаилъ Стурдза, се вѣнча въ фенерската църква съ госпожица Смарагда Стефанова Богориди.¹⁾

Княгиня Смарагда царува въ Молдова осемнайсетъ години. Нейната дъщеря се ожени за княза Горчаковъ.

Съ това султанътъ още не се смѣташе издѣлженъ къмъ Стефана Богориди и желаше да го назначи на нѣкоя висока служба. Случаятъ се прѣдстави. Въ гръцкото възстание бѣше се възбунтувалъ и островъ Самосъ, комуто силитѣ, съ съгласието на султана, споредъ Лондонския протоколъ, даряваха автономно управление съ единъ православенъ управител на чело, назначаващъ отъ султана. Султанъ Махмудъ назначи Стефана Богориди князь на островъ Самосъ, който той управлява двацетъ години чрѣзъ единъ свой секретаръ, довѣрено лице, а самъ прѣзъ това врѣме стоеше въ Цариградъ при султана.

Султанъ Махмудъ се помина. Наслѣди го султанъ Меджитъ. Стефанъ Богориди се ползуваше съ благоволенieto и на новия султанъ. Като си даде оставката слѣдъ двацетъ-годишно управление на о. Самосъ, султанъ Меджитъ, доволенъ отъ бившия князь на Самосъ, му даде почетната титла *князь на Влахия*. Съ това, стигналъ прѣклонни години, той се оттегли въ частенъ животъ, прѣе изявеното желание на султана да го задържи при себе си.

II. Стефанъ Богориди и черковниятъ въпросъ.

До тукъ ние виждаме Стефана вѣренъ служител на правителството си. Нека видимъ още, като е заемалъ такова високо мѣсто въ отоманската империя, като се е наслаждавалъ на благоволенieto на двама султани, да ли се е сѣтилъ нѣщо да работи за облекчение на неспособното положение на сънародникитѣ си, които тогава не сѣ имали никакви права. Тукъ ще дадемъ думата на сина му Александра, който казва:

„Отъ висотата на поста си, който заемаше въ отоманската империя, Стефанъ Богориди подпомагаше и своитѣ съотечественици българи въ усилията имъ да подобрятъ участъта си спрѣмо Турция.

¹⁾ Въ „Лѣтописи“ г. II, брой 4, г. М. Д. Балабановъ описва сватбата на дъщерята на Стефана Богориди, на която присѣдствувалъ и султанътъ. Незвѣстата се казвала Марьярада, а младоженецътъ Фотилди бей. Султанътъ билъ Меджитъ. Или има грѣшки, или тая е друга (втора) дъщеря на Стефана. — Вѣрното е подирното, вж. у Карапетрова, стр. 40. Р.

„Тогава започна борбата между българитѣ и грѣцкия патриархъ за добиване гаранции противъ крайноститѣ на грѣцкитѣ владици, назначавани отъ вселенския патриархъ. Понеже констетацнитѣ траеха много години, безъ да могатъ българитѣ да получатъ желанитѣ гаранции, Стефанъ Богориди имъ прѣдложи, за да се тури край на борбата, да се отдѣлѣтъ отъ грѣцкия патриархъ, като прогласѣтъ една православна българска църква, съвсѣмъ независна отъ вселенския патриархъ.

„За да улесни задачата на българитѣ въ тая посока, Стефанъ Богориди имъ отстъпи даромъ собствената си къща, разположена въ махалата Фенеръ въ Цариградъ, която къща отъ своя страна бѣше му подарилъ по-рано султанъ Махмудъ. Такова е прочее потеклото на мѣстото, върху което се намира днесъ българската църква въ Цариградъ.“

Слѣдъ това князь Александъръ подзима: *„прочее, туй е Стефанъ Богориди, който пръвъ прѣдложи на българския народъ да си учрѣди и прогласи българска църква независна отъ вселенския патриархъ“*. И къмъ това: *„българскиятъ влидика Паисий¹⁾, чичо на Стефана Богориди, бѣше най-големия борецъ за учрѣдяване такава независна българска църква.“*

Тия сѣ прочее кѣситѣ бѣлѣжки, които стариятъ вече князь Александъръ се съгласи да ни даде за баща си. Важността имъ е несъмнѣна както по отношение къмъ историята, така и за изправка на възможнитѣ грѣшки въ писаното до сега по дѣйствиата на Стефана Богориди.

Сега ще пристѣпимъ къмъ описване дѣйствиата на княза Александъръ Богориди. Бѣлѣжкитѣ му сѣщо тѣй сѣ кратки. И да можехме да ги дошълнимъ, принудени сме да се откажемъ отъ това, защото много нѣщо трѣба да се напише само слѣдъ смъртъта му.

III. Князь Александъръ Богориди.

Александъръ Богориди е роденъ въ Цариградъ, свършилъ е наукитѣ си въ Берлинъ, върналъ се въ Цариградъ, и туку, по прѣдложението на молдавското правителство, е билъ назначенъ за дипломатически агентъ на тая страна.

Под-сетнѣ князь Александъръ биде назначенъ съвѣтникъ при турското посолство въ Лондонъ, и е стоялъ тамъ въ продължение на три години.

Султанъ Мурадъ го назначи за турски посланикъ въ Виена, дѣто прѣстоя дори до възкачването на прѣстола на сегашния султанъ. Като се оттегли отъ този постъ, той се настани на частенъ животъ съ жена си въ Парижъ.

Прѣзъ 1877. г. избухна освободителната война, която докара създаването на независимо българско княжество и на автономна Източна Румелия. Берлинскиятъ договоръ прѣдвиждаше единъ главенъ управи-

¹⁾ Знае се едно родниство съ Софрония Врачански, обаче ние прѣдаваме тукъ думитѣ на княза, както си сѣ.

тель на тая областъ, и то християнинъ. Русия искаше да назначи единъ управителъ не само християнинъ, но и българинъ, чиято фамилия да е играла историко-политическа рола срѣдъ тоя народъ. Царьтъ Освободителъ спрѣ избора си върку княза Александъръ Богориди, като натовари посланика си въ Парижъ, княза Орлова, да му ави това. Князь Александъръ прие прѣдложението, настани се въ Пловдивъ, управлява петъ години и като му се свърши срокътъ, замина си за Цариградъ.

Слѣдъ свадянѣто на княза Батембергъ идѣше да се избира князь на България, и първи кандидатъ бѣше Александъръ Богориди; обаче поради бездѣтството му и поради причини, тайни за сега, биде дадено прѣдпочитанѣ на княза Фердинандъ Кобурски.

Отъ тогава именно князь Александъръ Богориди напусна Цариградъ, мина прѣзъ Варна за Ромѣния, и отъ тамъ се упѣти за Парижъ, дѣто се намира и до сега. Той, ако и доста старъ, е още твърдѣ бодъръ и съвсѣмъ здравъ.

IV. Княгиня Аспазия Богориди.

Когато княгината се помина, а то не бѣше отдавна, князьтъ Александъръ Богориди пишеше на единъ свой почитателъ въ София така:

„Изгубихъ бисера на моето съществуванѣ“...

Само тия думи сж доста да разберемъ чувствата на ожаления съпругъ, и по-нататѣкъ много лесно може да си прѣдставимъ съпружеския животъ, който сж карали толкова години редомъ, ако и да сж били лишени отъ рожби. Князьтъ самъ казва за съпругата си: „quoique d'origine greque — était vraie bulgare.“ — Тя свършила наукитѣ си въ Русия, въ търговския градъ Одеса. Като ученичка тамъ, тя спохаждала само руската черква. Слѣдъ женитбата си се черкувала само въ българската черква, и признавала българската екзархия.

И за да ни убѣди въ това, князьтъ буквално казва: „se fait est constaté par le certificat de l'Exarque bulgare de Constantinople.“

Неможемъ си обясни това строго поведение на такава жена иначе, освѣнъ като приемемъ нейната безгранична вѣра въ достоинствата на мъжа ѝ, които сж напоявали и възвеличавали душата ѝ толкозъ обилно, че не е имало какво повече да иска, освѣнъ да се смѣта достойна прѣдъ него, когато облѣче душата си въ ризата на неговитѣ мисли, чувства, идеали и стремления. Съ женитбата си тя се слива съ моралното естество на мъжа си и нейната народност вече нѣма какво да търси отъ нея. Правдата на българското дѣло е била света и неоспорима за нея, и тя я приема. Жена съ подобенъ характеръ има защо да ни чуди. И когато тя умира, съпругътъ ѝ я нарича *„бисеръ на своето съществуванѣ.“*

Още прѣзъ днитѣ на живота си княгинята тревожна, раздражена обвиняваше равнодушието на българския народъ къмъ фамилията Богориди, която е извършила толкова велики дѣла за цѣлокупното отечество на българина. Но съпругътъ ѝ князь Александъръ никога прѣдъ никого

не си е позволилъ никакво роптание: той е билъ винаги доволенъ отъ нравствената наслада, която винаги е чувствувалъ, колкото си е напоявалъ, че като истински българинъ всѣкога е изпълнявалъ дълга си къмъ отечеството. Той смята доста за себе си тая нравствена награда. И днесъ, ако и прѣстарѣлъ, ако и самоотчужденъ отъ свѣтския шумъ на този животъ, ако и далеко отъ България, той непрѣстанъ да се интересува за събитията въ нея и да слѣди съ живъ интересъ съдбинитѣ на българския народъ. Всѣка заранъ, щомъ стане и направи студената си баня, той прочита най-напрѣдъ кореспонденцията си отъ България и въ вѣстниците всичко писано за България и българитѣ; слѣдъ това идатъ вече прѣдъ вниманието му другитѣ всесвѣтски въпроси. Когато нѣкой сериозенъ вѣстникъ пише нѣщо важно за нашето отечество, той го изрѣзва и праща на свои познати въ София, за да обърне вниманието имъ и да възбуди у тѣхъ потребнитѣ дѣйствия. Той слѣди всичко, критикува, пише, съвѣтства.

4 Ноемврия 1901 г.

Н. Ионковъ — Владкиинъ.

Получени сж въ даръ следните книги за библиотеката на Българ. книжовно дружество:

(продължение)

Яворовъ, П. К. Стихотворения. I. Варна, 1901 год. Издание на Ст. Георгиевъ. 8°. 82. Ц. 1 л.

Оджаковъ, П. В. История на българското право отъ —. (юрискъ-канонистъ). Часть втора. Книга първа. Семейно право и битие. Издание и притѣжаніе Т. С. Оджакowej. Снитъкъ пърлий, л. 1-20 л. Русе, Спиро Гуданчевъ 1893 г.

Оджаковъ, П. В. История на българското право. (Опытъ за научно изследване българското право и битіе т. е. народния животъ отъ най-старо време до днесъ). Отъ —. (бившъ прокуроръ при Върховния Касаціоненъ Сждъ). Часть обща — книга първа. Обзоріиѣ господарственния и общественъ животъ на българитѣ. Издание и притѣжаніе Т. С. Оджакowej. Видинъ, Марчевъ 1894. Ц. 1-40 л.

Оджаковъ, П. В. Старобългарски закони. Открыти, събрани и прѣведени отъ —. (юрискъ-канонистъ). Печатами въ I и II книга на „Л. Н. С. Трудъ“. В. Търново, Х. Т. С. Фъртуновъ, 1892. 8°. стр. 80.

Дневникъ Писателя. Ежемѣсечно издание. Май. Кн. 1. 1881 год. Подъ редакцията на П. В. Оджаковъ.

Оджаковъ, В. П. Наука на пѣснотворство и стихотворство. Изработени отъ —. Учебникъ за по-главнитѣ общински училища съ изданиеніе Славянскаго Благотвор. Общества: Св. Св. Кирилъ и Методия въ Одессъ. Одеса, Л. Нитче, 1871 год.

Оджаковъ В. П. Касаціонно съдебно ръководство къмъ Врѣменнитѣ съдебни правила (24 Августъ 1878 год.) Съставилъ —. Томъ първий. Съдоустройство и гражданско съдопроизводство. Книжка I. Стр. 1—97. Издание — Собственності Феодора Ст. Оджакowej. Русе, 1887.

Годишенъ отчетъ на Варненската държавна мъжка гимназия „Фердинандъ I“ за 1900—1901 учебна година. (Отъ основаніето 22 год.) Издание на дирекцията. Варна, „Взаимности“ 1901 год. 8°. стр. 80+2 таблица.

Вончевъ, Д-ръ Г. Приносъ къмъ изучаването скалитѣ на рѣда „Св. Илия“ отъ — (съ една петрографска скица) (отпечатъль въ „Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина“, кн. XVIII). София, Държавна печатница, 1901. год. 8°. стр. 27.

Вончевъ, Д-ръ Г. Мегалитни наметници въ Сакаръ-Планина отъ — (отпечатъль въ „Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина“, кн. XVIII). София, Държавна печатница, 1901. 8°. стр. 47 съ 1 таблица.

Отчетъ на Софийската държавна дѣвическа гимназия за учебната 1900—1901 г. София, Я. С. Ковачевъ, 1901. 8°. стр. 180. Ц. 1 л.

Маширевитъ, Иван. Мали ичелар, кратко упутство за ичеларо. Написано —. Кънге за народ, издаје Матица српска из задужбине Петра Коѣвѣиѣа, свезка 93. У Новом Саду, 1901. 8°. стр. 90. Ц. 10 новч. или 20 лотура.

Јакиниъ, Милутин. Свети апостол Павле живот му и рад. Написано —. Кънге за народ, издаје Матица српска из задужбине Петра Коѣвѣиѣа. Свезка 94. У Новом Саду, 1901. 8°. стр. 96.

Лотинъ, Љубомир. Занати, занатлије и наш народ. Написано —. Св. 1. Кънге за народ, издаје Матица српска из задужбине Петра Коѣвѣиѣа. Свезка 95. У Новом Саду, 1901.

Остојиъ, Тих. Косово. Народне песме о боју на Косову 1389 године. За народ и школу приредно. —. Кънге за народ, издаје Матица српска из задужбине Петра Коѣвѣиѣа, свезка 96, У Новом Саду, 1901. 8°. стр. 104.

Матавуъ, Симе. С мора и с планине, приповѣстке од —. Кънге за народ, издаје Матица српска из задужбине Петра Коѣвѣиѣа, свезка 97. У Новом Саду 1901. 8°. стр. 77.

Календар Матице Српске за годину 1902.

Начовъ, Н. А. Врѣме и животъ на св. Борисъ—Михаила, господаръ и просвѣтителъ български. Написано —. Издава свещеническото дружество „Св. Царъ Борисъ“ въ Варна. Варна, Кънто Николовъ, 1901. 8°. стр. 97. Ц. 80 ст.

Книжество Българи—Дирекция на Статистиката. Движение на търговията на България съ чуждитѣ държави. Движение на корабитѣ по пристанищата. Пазаринѣи въ по-главнитѣ градове врѣзь третото тримѣсечие отъ 1901 година. София, Държавна печатница, 1901. 4°. стр. 99.

Съдържание.

I. Приносъ къмъ петрографията на западнитъ Родопи. Отъ <i>Г. Бончевъ</i>	649
II. Прѣгледъ на поетическата творба на Вазова. XI—XIII. Отъ <i>А. Теодоровъ</i>	764
III. Вѣсти и оцѣнки: Бѣлѣжки за Курилския манастиръ св. Иванъ Рилски, отъ <i>В. Кжичовъ</i> ; — Два надписа Хрельови въ Рилския манастиръ, отъ <i>Е. Спространовъ</i> ; — Фамилиата Богоридевци, отъ <i>Н. П. Владкинъ</i>	796

„Периодическо Списание“

вара прѣзъ 1901. година своята XIII. годишнина. Прѣзъ годината ще излизатъ 10 мѣсечни свѣзки (всѣка отъ 4—5 печатни воли), които ще съставятъ LXII. книга. Цѣвата на годишнината е прѣдплатена:

за България	9 лева
„ чужбина	10 „

Абониранѣто става направо въ „Българското Книжовно Дружество“, София, улица Раковски, или въ пощенскитъ писалища.

Отъ стиритъ годишнини на „Периодическо Списание“ се продаватъ:	
годишнина XII. (книга 61.) и XI. (кн. 55—60) по	9 лева — ст.
годишнина II. до X. (кн. 1. софийска до 54, по 6 книги въ годишнина), съ извънредно намалена цѣна по	5 лева — ст.
годишнина I. (книги 1—12. брайлски) съ извънредно на- малена цѣна по	10 лева — ст.
Отдѣлни книжки отъ 1. до 12. брайлски и отъ 1. до 54. софийски струватъ по	— 80 ст.
а отъ 55. до 60. книжка по	1 левъ 50 ст.

ПЕРИОДИЧЕСКО
СПИСАНИЕ

НА

БЪЛГАРСКОТО КНИЖОВНО ДРУЖЕСТВО

ВЪ СОФИЯ

LXII

(ГОДИШНИНА XIII)

— 10. СВЕЗКА — 1901. —

СОФИЯ

ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА

1902.

ИЗВѢСТІЕ.

Аксаковска премия.

Въ Българското книжовно дружество въ София сж прѣдадени отъ редовния му членъ д-ръ Д. Молловъ още прѣзъ 1886. год. двѣ хиляди лева за „Аксаковска премия“ за най-добро съчинение върху *„Историята на възпитанието на българитѣ въ Русия прѣзъ годинитѣ 1835—1880.“*

Отъ тия двѣ хиляди лева се опрѣдѣлятъ 1500 лева за чиста награда на автора на най-доброто съчинение върху дадената тема, а 500 лева оставятъ за разноси по печата на съчинението.

Понеже отъ 1886. год., когато е било обявено за тая премия, до свършѣнка на тригодишния срокъ за нея не е било прѣдставено въ дружеството ниедно съчинение върху *„Историята на възпитанието на българитѣ въ Русия прѣзъ годинитѣ 1835—1880.“* управителниятъ съвѣтъ на Българското книжовно дружество обявява отново:

I. *Приматъ се съчинения за „Аксаковска премия“ отъ 1500 лева въ разстояние на три години, начинайки отъ 1. януария 1900. година.*

II. *Съчиненията, въ обемъ отъ 10 до 15 печатни коли, се прѣдставятъ за тая премия подъ избранъ знакъ и придружени съ името на автора въ затворенъ пликъ подъ сщия знакъ въ Българското книжовно дружество въ София.*

III. *Премираното съчинение остана собственостъ на дружеството.*

Б Ъ Л Ъ Ж К И

върху живота, пътуванията и трудовете на Ами Буе.

Отъ Г. Н. Златарски.

На 8. ноември 1901. година се навършиха 20 години от смъртта на рѣдкия ученъ мъжъ Ami Boué, който безъ интересъ, па дори и съ опасностъ за живота си, прѣдприе прѣзъ първата половина на изтеклото столѣтие да пропътува голѣма часть отъ Балканския полуостровъ и съ особна подготовка успѣ — въ три години врѣме — да проучи доста обстоятелно голѣма часть отъ югославѣнскитѣ земи, като положи въ сжщото врѣме и основитѣ на балканската геология. Намъ се пада да изпълнимъ единъ дългъ къмъ помена на тоя многозаслужилъ и благороденъ мъжъ, като му посветимъ върху страницитѣ на тоя български книжовнонаученъ органъ нѣколко думи и прѣгледаме отъ по-близу неговитѣ пътувания и изслѣдвания по нашитѣ страни.

Многобройнитѣ и скъпоцѣнни съчинения на Ами Буе, макаръ и застарѣли, прѣдставятъ и сега още въ много отношения единчки неизчерпаемъ изворъ за голѣма часть отъ нашитѣ вече свободни и неосвободени краища на Балканския полуостровъ, и смѣло можемъ да се надѣемъ, че още за дълго врѣме тѣ ще спазятъ своята цѣна. Виенската академия на наукитѣ, за да увѣковѣчи името на А. Буе, издаде въ 1889. год. на нѣмски, въ букваленъ прѣводъ, неговия класически трудъ „*La Turquie d'Europe*“, който отдавна бѣ станалъ библиографска рѣдкостъ. Прѣди да пристѣпимъ обаче да разгледаме неговитѣ трудове и екскурзии, относещи се до геологията на България, Тракия и Македония, намираме за не-

обходимо да дадемъ, макаръ и накратко, нѣкои черти изъ живота и научнитѣ му пътувания по разнитѣ части на Европа. Неговитѣ екскурзии сж твърдѣ поучителни въ всѣко отношение и главно показватъ, какъвъ трудъ е употребилъ той, за да се подготви, прѣди още да прѣдприеме изслѣдванята си по нашитѣ затѣнтени и непознати дотогава страни.

Amédée, или *Ami Boué*, по потекло френецъ, е роденъ въ Хамбургъ на 16. мартъ 1794 год. Отъ рана възраст (на 10 години) той остана сираче, безъ баща и майка; но благодарение на майчинитѣ си роднини можа да получи твърдѣ солидно възпитание и образование. Благороднитѣ му роднини съумѣха прѣзъ ония политически разбързани врѣмена да запазятъ значителното му богатство, останало наслѣдство отъ майка му, което той самъ отпослѣ твърдѣ похвално можа да употреби въ полза на науката.

Първоначалното си образование А. Буе получи отъ майка си дома; по-послѣ постъпи въ търговско училище, дѣто особено се отличи по математическитѣ науки. Вече въ 1813 год. напустна Хамбургъ и се прѣсели въ Швейцария, най-първо въ Бернъ, а по-късно въ Женева, дѣто изучи вниговодството. Отъ послѣдния градъ прѣмина въ Парижъ и се посвети на положителнитѣ науки. Въ френската столица А. Буе завърши курса по подготовителнитѣ прѣдмети за *baccalaureat*-ския изпитъ. Слѣдъ като положи тоя изпитъ, рѣши да се посвети на медицинскитѣ науки.

За висшето си образование А. Буе прѣдпочете прѣдъ германскитѣ университети шотландския въ Единбургъ и на 1814 год. замина за тамъ. Прѣпоръчанъ на всичкитѣ си професори, той бързо биде въведенъ въ най-добритѣ общества. Слѣдъ тригодишенъ курсъ, употребенъ въ сериозни занятия, виждаме го най-послѣ да се подлага на строгъ изпитъ и на 15 августъ 1817 год. получи и докторския си дипломъ.

При всичко че свърши науки за медикъ, А. Буе показа по-голъма наклоностъ къмъ геологията, отколкуто къмъ всѣки другъ клонъ отъ природнитѣ науки.

Докато бѣше още въ Единбургъ, той употребяше ваканциитѣ си въ близки и далечни екскурзии, и то най-вече пѣшки, съ чукъ въ рѣка и торба на рамо. Геоложкитѣ си изслѣдвания по Шотландия А. Буе издаде по-послѣ въ Парижъ на 1820 год. подъ заглавие „*Essai géologique sur l'Ecosse*“.

Къмъ края на 1817 год. неуморимиятъ нашъ любитель на природата прѣдприима отъ Парижъ разни геоложки екскурзии по

Франция. Зимното си врѣме прѣзъ 1818 и 1819 год. прѣкара въ френската столица, въ хубавитѣ кабинети и лаборатории на първитѣ френски учени мъже, като *Cuvier*, *Blainville*, *Lamarck*, *Geoffroy S-t Hilaire*, *Hallé*, *Alexandre Brongniart* и други. Това прѣбывание на младия Буе въ срѣдата на най-великитѣ свѣтски капацитети въ Парижъ имаше благотворно влияние върху бъдещето негово развитие.

Въ 1820 год. прѣзъ м. ноември А. Буе напустна френската столица и се прѣсели въ германската. Между друго той посѣщаваше въ Берлинъ минераложитѣ и кристалографскитѣ курсове на професора *Weiss-a* и тамъ имаше случай добръ да се упознае и съ неговия асистентъ *Gustave Rose*. Знаменитиятъ *Leopold von Buch* дотолкова обикна нашия А. Буе, че му отстъпи даже да се ползува и отъ неговата ръкописна геоложка карта на срѣдня Европа.

Прѣзъ пролѣтъта на 1821 год. А. Буе тръгна отъ Берлинъ прѣзъ Дрезденъ, Прага, Брюнъ (Бърно) за Виена. Прѣбраснитѣ околности на последния градъ, неговиятъ умѣренъ и доста сухъ климатъ, начинътъ на живота и разнообразието на народноститѣ въ австрийската монархия още тогава породиха у него мисль, да се прѣсели въ Виена. Тукъ любознателниятъ Буе бързо се запозна съ нѣколко минералози и геолози и по тѣхно упѣтване той прѣдприе нѣколко занимателни екскурзии въ терциерния виенски басейнъ (около св. Пьолтенъ, Баденъ, Фьослау и Лайтанска планина). Попослѣ забиколи Унгария и се запозна съ старитѣ и млади златоносни трахити около Кемницъ и Кремницъ. Слѣдъ завръщаньето си въ Виена упѣти се прѣзъ Моравия и Чехия изново за Германия, която пропѣтува въ всички посоки.

Ами Буе употрѣби слѣдната (1822) година на допълнителни екскурзии низъ Франция, и особено около Парижъ, а прѣзъ есенъта на 1822 год. прѣдприе и доста голѣмо пътувание по сѣверна Италия, Истрия, Корущо (Карниолия) и западно Хърватско, и прѣзъ Швейцария, Миланъ, Туринъ той се възвърна въ Франция. Прѣзъ 1823 год. Буе пътува пѣшки по Пиринеитѣ, а слѣдъ година посѣти и вулканския край около Неаполъ.

Слѣдъ завръщаньето си отъ Парижъ Буе намисли да прѣдприеме екскурзии по Трансилвания, срѣдня и южна Унгария. За приготвяне къмъ този дългъ пътъ той дойде нарочно въ Виена и отъ тамъ замина за Пеща. По пъти въ южна Трансилвания слугитѣ на Буе, които бѣха ромъни, се опитаха на два пъти да

отнематъ живота на своя добъръ господарь. За тия покушения твърдѣ често той е споменувалъ и разправялъ съ подробности на всички изслѣдвачи на Ориента, като е прибавялъ, че много по-сигурно е пътуването по славянскитѣ поробени страни, въ тогавашна Турция, откогато въ Унгарию. При второто отъ тия покушения за отравяне съ Татула (*Datura Stramonium*) на унгарско-влашката граница, слугитѣ, подъ прѣдлогъ, да търсятъ докторъ, избѣгали, като отварали всичкитѣ му вещи съ колата и конетѣ му заедно и ги продали въ Арадъ. Така ограбенъ, и при това заболѣлъ, той се принуди да прѣкъсне пътуването си по Банатъ, Славония и Хърватско и да се върне въ Виена. Тука той лежа цѣли шестъ недѣли отъ тифозна трѣска, а слѣдствието отъ отравянето чувствуваше още дълго време и по-послѣ.

Въ края на 1824 г. А. Буе посѣти терциернитѣ образования въ Радобой въ Хърватско, а прѣзъ 1825 г. горня Австрия и юго-източната частъ на западна Унгарию.

На 1 януария 1826 год. А. Буе стъпи въ бракъ съ г-ца *Eleonora Beinzingel*, родомъ виенченка, съ която пропътува западна Европа. Младитѣ съпрузи се спрѣха врѣменно въ Бернъ, а прѣзъ пролѣтътъ на 1829 год. прѣдприеха нови пътешествия по Салцбургъ, горня Австрия, сѣверо-източна Унгарию и Галиция, отдѣто като се върнаха, установиха се въ Парижъ.

А. Буе взе най-живо участие при основаването на френското геолошко дружество въ френската столица на 1830 год.; а въ урядителното му събрание на 17 марта той бѣ удостоенъ съ прѣседателското мѣсто.

Слѣдъ като пропътува съ научна цѣль Шотландия, Англия, Ирландия, Франция, Швейцария, Белгия, Германия, Австрия, Унгарию, А. Буе си постави за задача и изучаването на Балканския полуостровъ, който дотогава наистина се считаше за terra incognita. За тази цѣль той се установи въ 1832 год. въ Виена. Слѣдъ като се прѣсели окончателно въ тоя градъ (1835 год.), той начена сериозно да се приготвя за своя дългъ пътъ.

Най-първата му грижа бѣше да научи турски и нѣкои славянски езици. Понеже довольно владѣеше руски, той бърже свикна да чете и пише по сръбски, а по нѣщо и на турски.

Прѣди още да се рѣши да прѣдприеме научни изслѣдвания по нашитѣ страни, Буе обяви въ печата всичко, което до 1828 г. бѣше отбѣлжено за европейска Турция. Отъ него научаваме, че *Masmichael* е намѣрилъ между Шипка и Габрово глѣсти варо-

вици, прѣплетени съ калцитни жилици; че глинениѣ шисти съ кварцови жили сѣ много наклонени върху сѣверния склонъ на Балкана, а граувакиѣ върху южния; че Родопитѣ и голѣма частъ отъ Македония сѣ съставени отъ кристаллни архаични шисти, а прѣдгорията на Атосъ отъ зърнестъ варовикъ или мраморъ. Сжщата година (1828) Буе пише, че европейска Турция състои отъ нѣколко планински вериги, на които посевата е отъ с.-з. къмъ ю.-и. или отъ с.-с.-з. къмъ ю.-ю.-и. Тѣ изглеждатъ да сѣ продължение и разклонение отъ Алпитѣ, които сѣ свързани съ южнитѣ Карпати. Въ цариградския Босфоръ *Andreassou* е намѣрилъ порфиренъ базалтъ, фонолитъ, полустъкленъ порфиръ, трахитъ и разни глинени шисти (*waske*), а около брѣговетѣ на Черно море, близу до влизането въ Босфора, лигнитни въглища.¹⁾

Въ 1832 год. А. Буе доста обстоятелствено разглежда и изслѣдванията на австрийския воененъ инженеръ-географъ капитанъ *v. Hauslab*, който е ималъ за мисия да проучи географията и геологията на балканската верига. Последниятъ е намѣрилъ на ю. и ю.-и. отъ Видинъ терциерни могили, които съпровождатъ Дунава дори до Черно море. На ю.-и. отъ този терциеренъ поясъ балканскитѣ прѣдгория сѣ съставени отъ компактенъ сиво-пепеливъ или бѣлизнявъ варовикъ. Между тия планини и централната балканска верига *v. Hauslab* е констатиралъ котловини, заети нѣкога отъ езера, които сѣ съставили една надлъжна долина дори до Варна. Въ такава котловина се намира Шуменъ и прѣзъ такава една минава пътътъ отъ Видинъ за Одринъ. Когато се възлиза по сжщия Балканъ, намиратъ се по-стари скали отъ алпийскитѣ, и то агломератни маси, пепеливо-сиви шисти, разни видове грауваки или кварцитни талевозни шисти; по-нослѣ влизатъ и огромни пластове отъ възчеренъ варовикъ, само тукъ тамъ червеникъвъ. Балканското дефиле между Видинъ и Одринъ е собствено отъ такива скали, а микашисти се намиратъ на южнитѣ поли на Балкана (като при *Seraglio*?). Тѣзи шистозни скали сѣ покривати на сѣверъ и югъ съ палеозойски (*intermédiaires*) тъмни варовици. И на югъ отъ Балкана се забѣлѣзва надлъжна долина, която къмъ изтокъ прѣминува въ малки котловини, отдѣлени една отъ друга съ хълмове или низки клисури, докато къмъ западъ тя води къмъ Македония. Само софийскитѣ пътъ нѣма високи проходи. *V. Hauslab*

¹⁾ *Année Boué. Zusammenstellung der bekannten geognostischen Thatsachen ueber die europäische Türkei und der Klein Asien. — (Leonhard's Zeitschrift für Mineralogie. 1828, p. 270—282).*

прѣдполага, че малкият Балканъ отъ Видинъ до морето може да има 1500 до 2000 ст. височина, а голѣмиятъ — 5—6000 ст. За родопскитѣ върхове казва, че може бы да стигнатъ 8—9000 ст. За осамотенитѣ могили около Одринъ той прѣдполага да сж вулканически, а одринското поле взима за терциерно. Той отдѣля вече Родопитѣ отъ Балкана и различава двѣ верижни системи въ Турция, като счита Балкана за клонъ на Алпитѣ.¹⁾

Прѣди да посѣти Балканския полуостровъ, А. Бюе различаваше въ южна Европа два вида наслаги: алпийски и апенински. Къмъ първитѣ, освѣнъ Алпитѣ и Пиринейтѣ, отнасяше още Карпатитѣ, Кавказъ, Балкана и Родопитѣ, а къмъ вторитѣ — Италия, Далмация, Албания, Гърция и др.²⁾

Това е всичко, което се е знаало за геологията на нашитѣ страни до А. Бюе.

На 24 януария 1836 год. А. Бюе съ писмо явява на *Desnoyers*, секретаръ на френското геолошко дружество въ Парижъ, че сериозно се готви да тръгне за Турция, като изучава внимателно всичко дотогава издадено за тѣзи страни. Той казва, че ще захване отъ провинциитѣ, които лежатъ на югъ отъ Дунава и Сава. Прѣдлага услугитѣ си на природоизпитателитѣ, но съжالياва, че не ще има нито единъ другаръ, за да сподѣля съ него принтиноститѣ. Въ сжщото писмо между друго намираме, че въ Атина се е съставило дружество за природнитѣ науки, което е сгруппирало нѣколко образовани маже, а дружеството въ Яшъ, съставено прѣди нѣколко години, има хубавъ зоологически и минералогически музей; музеятъ пъкъ въ Бузурещъ се отличава съ богатство на минерали. И така, продължава Бюе, „Ориентъ съ голѣми крачки стѣпа къмъ цивилизацията; слѣдъ нѣколко години и Цариградъ ще има ученото си дружество“.³⁾

А. Бюе избра най-благоприятния моментъ, да започне своитѣ изучавания на Балканския югъ, а именно царуванъето на султанъ Махмуда, който се показва въ много отношения по-правдолюбивъ отъ своитѣ прѣдшественици къмъ християнската рая. Първото си,

¹⁾ Bulletin de la Société Géologique de France. 1re série, t. III, p. 98—100.

²⁾ A. Boué. Guide du Géologue voyageur. Paris 1836, II, p. 358—360.

³⁾ По желанието на А. Бюе, нѣкои музеи и академията на излицитѣ искусства въ Парижъ (*le Muséum d'Histoire naturelle et l'Académie des Inscriptions et Belles lettres*) отправиха нѣколко сериин въпроси относително естествената история, физиката, географията и историята на съседнитѣ дунавски прѣдѣли. Двама членове отъ френското геолошко дружество, г. г. *de Montalembert* и *de Verneuil*, рѣшиха да придружатъ Бюе въ неговото пътувание по Балканския полуостровъ. (Bulletin de la Soc. Géol. de France, 1836, 1re sér. t. VII, p. 125—126).

прочее, патувание по Сърбия, Босна, Албания, България и Македония той прѣдприе въ 1836 год, придруженъ отъ *Montalembert*-а и *Viquesnel*-а като геолози, *Fridrichsthal*-а като ботаникъ и *Adolph Schwab*-а като ентомологъ. Тѣ слѣзоха по Дунава до Бѣлградъ, запознаха се съ околноститѣ на този градъ и като проучиха голѣма часть отъ Сърбия, отправиха се за Нови-Пазаръ и отъ тамъ прѣзъ Ипекъ, Прищина до Скопие. Слѣдъ това тѣ посѣтиха Тетово и се покачиха върху единъ отъ най-високитѣ върхове на Шаръ планина (Кобелица). Слѣдъ завръщанъето си въ Скопие продължиха пътя си прѣзъ Куманово, Егри-Паланка и стигнаха въ Кюстендилъ, дѣто прѣстояха нѣколко деня, за да разгледатъ термалнитѣ сѣро-водородни извори и хубавитѣ околности на този градъ. Отъ Кюстендилъ нашитѣ пътници се отправиха прѣзъ Дупница къмъ живописната Рилска планина, дѣто искаха да посѣтятъ най-хубавия манастиръ въ Турция. Отъ тукъ тѣ се повърнаха въ Егри-Паланка, слѣдъ като разгледаха на пътя си желѣзнитѣ рудници и маданитѣ, повдигнати за твърдѣ първобитна металургична индустрия. Около Егри-Паланка желѣзната руда се намира разпрѣсната въ талкопиститѣ.

Отъ послѣдния градъ А. Буге и другаритѣ му слѣзоха прѣзъ планинитѣ въ Кратово, дѣто имаха случай да посѣтятъ оловно-среброноснитѣ рудници, и отъ тамъ низъ долината на Брѣгалница тѣ се спустнаха до Шипъ. Слѣдъ като се отправиха къмъ югъ, прѣминаха нѣкои планински възвишености, па и рѣка Вардаръ, прѣзъ Нѣготинъ, Кафадарци, Трояци и Прилѣпъ тѣ стигнаха въ Битоля. Въ Прилѣпъ посѣтиха прѣкраснитѣ развалини на Маркови кули и намѣриха, че битолската котловина е прѣкрасно обработена и се намира въ пълнѣн контрастъ съ прищинската, и особено съ скопската околностъ.

Отъ Битоля нашитѣ пътници направиха екскурзия къмъ високия Перистери (Суагора) и отъ тамъ продължиха пътя си къмъ Леринъ, прѣцѣпиха слѣдъ това Нерѣзка планина и слѣзоха въ кржглата, кратеровидна костурска котловина. Слѣдъ като се наслаждаваха доволно отъ величественния изгледъ на цѣлия Пиндъ, избиколиха Костурско езеро и прѣзъ Клисурса, Кайларъ (на Островско езеро), Тетово и Воденъ, — дѣто разгледаха хубавитѣ водопади, — тѣ се отправиха за Яница (Иенидже) и отъ тамъ за Солунъ. Въ това врѣме владѣеше тамъ чумова болестъ, та Яница бѣше опасана съ воененъ кордонъ.

Въ Солунъ А. Буге се раздѣли отъ другаритѣ си и се отправи прѣзъ Лѣгадина (Лангаза) къмъ Съръ и Драма. Въ сѣрската котловина той направи нѣколко малки екскурзии и замина за мелнишкия басейнъ. Слѣдъ това прѣцѣпи Родопитѣ, като възлѣзе по Струма, досегна Левуново и Чаварли-дере и се покачи на Кръсненския ханъ, отдѣто се налюбува на величествената Пиринъ планина. Отъ послѣдния ханъ прѣзъ гѣста залѣсена мѣстность не-уморимиятъ пѣтникъ се отправи за Джумая и отъ тамъ прѣзъ Дупница за Радомиръ. Слѣдъ еднокдневна почивка въ този градъ А. Буге се покачи на Витоша, отдѣто можѣ да си състави ясно понятие за орографията между Пиротъ, Враца, Берковица и София.

Отъ Радомиръ прѣзъ Гърло Буге замина за Пиротъ и отъ тамъ прѣзъ Бѣла-Паланка за Бана, а слѣдъ като направи нѣколко забикалки по вътрѣшна Сърбия, той сключи първото си пътувание въ Бѣлградъ, отдѣто се завърна въ Виена.

Още прѣди изтичанъето на сѣщата 1836 г. А. Буге изненада учения свѣтъ съ своитѣ интересни и цѣнни изслѣдвания по балканския югъ, като начена да съобщава резултатитѣ отъ това си пътувание въ разни геоложки списания на нѣмски, английски и френски.¹⁾

Прѣди всичко А. Буге констатира, че навсѣкждѣ е пътувалъ съ най-голѣма сигурность. Оплаква се отъ неточността на издаденитѣ дотогава карти, върху които не сж означени не само много села и градове, но още и много рѣки и планини; при това посочва голѣмитѣ погрѣшки, които има въ тѣхъ. Тѣй напр. София Дупница, Радомиръ и Кюстендилъ не се намирали върху картитѣ на истинското си мѣсто. Неточно била прѣдставена цѣла горня Мизия: намѣсто низки планини, върху картитѣ били означени малки *Monts Blancs*, или пъкъ най-хубавитѣ полета, като напр. радомирското, прищинското, били покрити съ планини; софийскитѣ и самоковскитѣ околности сжщо били лошо прѣдставени и пр. А. Буге опрѣдѣля истинското положение на планинскитѣ вериги и оборва погрѣшното прѣдположение, че въ цѣлия Балкански полуостровъ се простира само една планинска верига. Установява орографската мрѣжа и особено изтъква многобройнитѣ голѣми котловини или полета по политѣ на планинитѣ, които сж очевидни остатъци отъ нѣкогашни езера; въ планинскитѣ вериги обръща внимание върху сжществуваньето на множество голѣми напрѣчни цѣпнатини. Най-послѣ

¹⁾ Слѣднитѣ нѣколко страници сж извлѣчение отъ неговия пръвъ трудъ върху Балканския полуостровъ.

той раздѣля планинитѣ въ европейска Турция на 9 групи и установява, макаръ и не дотамъ точно, височинитѣ на нашитѣ планини.

На арханчния терренъ Буче дава твърдѣ голѣмо разпространение въ България и Македония. Той намира, че отъ кристалинни шисти сѣ съставени Шаръ планина, Родопитѣ, Пиринъ планина и планинитѣ на сѣверъ отъ Сѣръ и на изтокъ отъ Щипъ. Сжщитѣ констатира и въ Халкидийския полуостровъ, на западъ отъ Черна-рѣка, близу до Охридско езеро и на югъ до Костурско. Микашисти и талкѣшисти е забѣлѣзвалъ на югъ отъ Кюстендилъ къмъ Егри-паланка и Кратово. Още въ XVII ст. *Brown* споменува, че въ Бабуна планина, между Велесъ и Прилѣпъ, прѣобладаватъ микашисти. Но арханчния терренъ излиза и въ Стара планина къмъ Казанлъкъ, а вѣроятнѣ и по на изтокъ, по южнитѣ поли на Балканитѣ, както и въ малкитѣ планини покрай брѣга на Черно море; въ послѣднитѣ, казва, намиратъ се и глинени шисти.

Палеовойскїия терренъ, който той взима по-вечето за силурски, е съставенъ отъ глинени шисти (glauwacke), пѣсчаници, конгломерати, кварцови агрегати и компактни варовици, които понѣвога иматъ полузърнеста структура, но безъ ясни фосили. Тази система, която се намира сѣ по-вече въ Македония (отъ Скопие къмъ Радомиръ), а по-малко въ Стара планина, бива често промѣняна въ гнайси, кристалинни шисти, въ кварцитѣ или въ мраморъ отъ разни еруптивни жилки, които ги проникватъ. Компактнїия варовикъ, въ видъ на банки, алтернира съ други скали и често бива доломитенъ; около Дупница има и брекчестъ варовикъ.

Зърнастъ варовикъ или мраморъ се намира измежду най-промѣненитѣ скали (въ видъ на гнайси, мивашисти и други кристалинни шисти), като напр. въ Рила планина (източно отъ Рилския манастиръ), и въ Пиринъ планина. Въ тия варовици се срѣщатъ разни кристализирани минерали, като амфиболъ, пироксенъ, гранатъ, идокразъ и др.

Къмъ триасъ причислява Буче червенитѣ шисти и кварцитнитѣ пѣсчаници, придружени отъ конгломерати, върху които на много мѣста лежатъ компактни, пепеливо-сиви варовици безъ фосили. Въ тоя комплексъ той е позналъ частъ отъ великата алпийска, медитеранска формация, която, освѣнъ въ Македония, прѣдставена е твърдѣ ясно и на изтокъ отъ Нишъ.

Както въ медитеранската зона, така сжщо и въ славѣнскитѣ земи на Балканския полуостровъ, лейясътъ и юрскїия варовикъ сж

прѣдставени съ гъсти свѣтло-боддисани, или червеникави варовици въ дебели наслаги. Най-хубави примѣри отъ тѣхъ се намиратъ въ планинската верига, която се простира отъ София къмъ Ягодинъ. Отъ този варовикъ е съставена прѣкрасната нишавска клисура и една частъ отъ леглата на Сукава и Невлянска рѣка, притоци на Нишава. Въ скалитѣ често се забѣлѣзватъ и хубаво спазени фосили; тѣй напр. около Сукава бѣлоужълтиятъ варовикъ е изпълненъ съ *Encrinus*, *Bivalvae* и *Gasteropoda*. За тия скали Буе прѣдполага, че сж продължение отъ други къмъ югъ, които се измѣняватъ съ глинени пластове и сж оолитни. Около Невлянска рѣка скалитѣ сж пълни съ *Encrinus*, *Caryophyllia* и други корали, *Rhynchonella* и *Terebratula*.

Варовититѣ планини между Леринъ и Воденъ и на югъ отъ Костуръ въ ю.-з. Македония принадлежатъ вѣроятно също на тази юрска медитеранска формация.

Понеже мажно се разпознава юрскиятъ варовикъ отъ палеозойския, Буе се въздържа да се произнесе за възрастта на ония компактни варовици, които се намиратъ на и. отъ Радомиръ, на з. отъ София, въ Конява планина, между Козница и дупнишентѣ лоза, на с. отъ Трънъ и пр. Въ тѣзи послѣдни мѣста варовицитѣ се размѣнятъ съ глинени и пѣсѣчни шисти, както и съ пѣсѣчници.

Разпространената южно-европейска кредна система, казва А. Буе, е добръ застъпена и въ нашитѣ земи, както въ Сърбия, Албания, Гърция и пр. Между Кайларъ и Теово въ южна Македония той е констатиралъ корални варовици, съдържащи и други органически остатѣци, които той счита за *Hippurites*. Варовититѣ агломерати и мергели около Островско езеро принадлежатъ вѣроятно на долни кредна система.

Споредъ Буе, терциерната система заедно съ архаичната завзиматъ почти цѣла европейска Турция. Най-големиятъ басейнъ е ромънско-българскиятъ, който се простира и отъ двѣтѣ страни на Дунава. Въ крайдунавска България и Добруджа прѣобладава молласъ (*mollasse*), който се е уталожилъ въ терциернитѣ заливи, съставени отъ стари формации, но най-вече отъ юрски варовикъ.

Относително канала, който е съединявалъ, прѣди отварянѣто на дунавското устие, терциерното сѣрбско море съ българското, Буе мисли, че той е можалъ да мине прѣзъ низката частъ на юрската верига източно отъ Нишъ; ако ли сѣрбското море не се е сношавало съ онова, което е покривало България и Ромъния, тѣ сж били раздѣлени съ нѣкой малъкъ провлакъ на с.-и. отъ Нишъ.

Буге разглежда подробно разните терциерни басейни, като почва от софийския. Той е раздѣленъ съ малък варовитъ гребенъ и други стари скали отъ кюстендилската котловина, дупнишката и т.-пазарджишката. Дъното му е изпълнено съ алувий, а краищата съ молласи, между които се забѣлѣзватъ и битуминозни дървета.

Кюстендилскиятъ басейнъ, дупнишкиятъ, джумайскиятъ и радомирскиятъ сж изпълнени съ терциерни млади, меки пѣсчници (mollasse), мергели, алувий и лѣсъ. Гребенитъ между Дупница и Кюстендилъ сж съставени отъ пѣсчни скали. Струма тече въ една цѣпнатина отъ с. къмъ ю. въ молласа; около Козница, както и къмъ Четирци, пѣсчнитъ пластове лежатъ върху сиенитни скали. Пластоветъ на молласа заедно съ агломерата падатъ главно къмъ ю.-и., но има и хоризонтално положени. Въ срѣдата на този голѣмъ басейнъ Буге е намѣрилъ на с. отъ Бобовъ долъ три дебелы легла съ битуминозни дървета, положени върху варовиты слюдни пѣсчници. Измежду скалитъ се намиратъ дикотилни дървета, както и отпечатъци отъ мочурни трѣви (graminea).

Терциернитъ пѣсчници въ всички споменати котловини лежатъ върху доста голѣми височини. *Viquesmel* ги е намѣрилъ дори до върховетъ на Конява планина, а Буге върху планинитъ на с. отъ Бобовъ долъ, послѣ по височинитъ на и., с.-з. и з. отъ Дупница и дори къмъ Джумая. А. Буге се пита, дали тѣзи високо сложени молласовы пѣсчници, до 2000 ст., се намиратъ на първоначалното свое ниво, или пѣкъ сж издигнати отпослѣ отъ трахитни ерупции. Той обаче остава въпроса неразрѣшенъ. Между кюстендилското поле и долината на Крива рѣка познати сж молласи и мергели, които върху доста високо ниво сж съединени съ трахитни агломерати.

Терциерни мергели излизатъ близу до Дупница, дѣто тѣ съставятъ плодната почва на лозята.

Варовиты агломерати се показватъ въ радомирския басейнъ. Върху тѣхъ почиватъ травертинъ и езеренъ варовикъ съ *Helix* и *Planorbis*. Въ варовититъ мергели на югъ отъ Жедна се намиратъ и пирамидално изтеглени охлювчета (*Cerithium?*).

По политъ на варовититъ и молласовитъ гребени на с. отъ Дупница и Кюстендилъ, както и по политъ на кристалинно-шистовнитъ планини на Рила и Пиринъ, твърдѣ забѣлѣжителни сж въ котловинитъ чакъленитъ алувиални терраси, както това се вижда на много мѣста около Рила планина, и особно къмъ селото съ сжщото име.

Терциерният вардарски басейнъ е изпълненъ съ мергели, молласъ, слюденъ кварцовъ пѣськъ, пѣсьчници, па дори и агломерати. Въ нѣкои мергели Буе е констатиранъ лигнитни легла и отпечатъци отъ листа (р. Лепенецъ). На югъ отъ Скопие, по политѣ на Каршияка, се забѣлѣзватъ варовито-терциерни агломерати. Въ вардарския басейнъ на нѣкои мѣста, доволно издигнати, се виждатъ терциерни пластове въ съседство съ долеритни скали, и за това наклонени отъ $15-45^\circ$, или пъкъ $5-10^\circ$, когато при Нѣготинъ тѣ сж хоризонтално положени. При Щипъ молласътъ е придруженъ отъ глинени компактни бѣли и червеникави варовици, които на мѣста се отличаватъ съ конкреционирани или пизолитни структури. Но молласъ има и извънъ вардарския басейнъ, между Вазарци и Троянци, на пътя отъ Кафадарци за Прилѣпъ. Той се намира дори и на височина до 1000 ст. На мѣста по височинитѣ се показватъ и компактни езерни варовици (при Вазарци, около Куманово и пр.).

Въ битолско-прилѣпския басейнъ, молласи и мергели се забѣлѣзватъ само по крайщата; обаче къмъ срѣдата, казва Буе, има хубава алувиална почва, която става особно плодна, когато е напоена грижливо отъ пѣргавитѣ българи.

Отъ Теово до Воденъ цѣлата долина е покрита отъ травертинъ. Тази скала, която се показва въ разнovidни форми и се представя като бѣлизнявъ варовитъ туйфъ, като порозенъ варовикъ, изпълненъ съ растителни остатъци, като компактенъ или конкрециониранъ варовикъ, или пъкъ като лѣжливъ алабастръ. Този травертинъ се образува отъ течещи води, наситени съ възгледивъ двуокисъ. Най-дебелитѣ маси се намиратъ около очарователнитѣ водопади подъ Теово (високи до 50 ст.) и при Воденъ (високи до 80 ст.).

Отъ терциерни наслаги е съставено дѣното на котловината, която образуватъ долня Бистрица и долня Вардаръ. Глинената алувиална почва е проникната отъ салитра, а по нѣкои възвишености се намира и компактенъ езеренъ варовикъ и травертинъ.

Почти сжщиятъ съставъ има и сѣрския басейнъ; дѣното му е салитрено; отъ него наедро вадятъ този минералъ. При първото дефиле на Струма има сжщо доста голѣма наслага отъ травертинъ, която покрива частъ отъ гнайсовата планина.

Въ малкия мелнишко-левуновски басейнъ се отериватъ: молласъ и сиво-пепеливи мергели. На ю. отъ Мариюстененово се виждатъ хубави разрѣзи отъ терциеренъ кварцитенъ пѣськъ въ хоризонтални пластове.

Около Пиринъ планина и Кръсна се издигатъ въ видъ на прѣдгорни хълмове, образувани отъ гранитни и кристало-шистовни блокове, обаче ератични блокове нийдѣ не е могълъ да наблюдава.

Твърдѣ малка е котловината около Сърбиново между Кръсна планина и клисурата на югъ отъ Джумая; тя е изгълнена съ молласъ и прѣпокрита съ лъсъ. За молласа около Струма А. Буе прѣдполага да е твърдѣ младѣ терциеръ, а сегашното корито на рѣката се е образувало или въ края на терциерния периодъ, или слѣдъ него.

На с.-з. отъ Кратово молласъ се показва въ осамотени партии върху кристалини шисти и около трахитни скали.

Заслужава внимание и голѣмиятъ тракийски, или одринско-пловдивскиятъ, терциеренъ басейнъ съ своитѣ пространни алувиални равнина и нѣкои вулканически острови, тъй като се вижда да е въ непосредствена връзка съ Мраморно море.

Въ европейска Турция, казва А. Буе, се намиратъ почти всички плутонически ерупции, съ изключение на трилеови и камено-вжглищни.

Гранитъ се намира на югъ отъ Пловдивъ въ станимашкитѣ планини, въ Рила, Пиринъ и Кръсна планина, послѣ на западъ отъ Кюстендилъ, при Щицъ, между сѣрско и солунско поле, на сѣверъ отъ битолската котловина и пр.

Въ Рила планина и на югъ отъ Пловдивъ гранитъ се намира въ жилки, заобиколенъ отъ гранитоидни гнайси или сѣщински гнайси, амфиболити и зърнестъ варовикъ, който прѣминува и въ пегматитни жилки. Въ Пиринъ планина гранитъ се показва повече въ доми; въ този случай гнайсътъ не съдържа толкова пегматитни жилки. Като сѣверниятъ, така и южниятъ склонъ на Пиринъ планина е покритъ съ подобни доми. Върху сѣверния склонъ на Кръсна зърнестиятъ бѣлъ варовикъ е придруженъ отъ гнайсъ, пегматитъ и амфиболити. Между Съръ и Солунъ (между Гюменджа и Шафта) гранитнитѣ раздробени доми сж заобиколени отъ гнайсъ, между който има пегматитни жилки. Сѣщото е и на западъ отъ Кюстендилъ на пътя къмъ Егри-Паланка. Тукъ гранитътъ е порфиренъ, и неговитѣ жили отиватъ почти успоредно съ гнайситѣ листовѣ. И на западъ отъ Придѣвъ се намира гранитъ, придруженъ отъ гнайси.

На и. и с.-и. отъ Костуръ изобиленъ е протогинитъ, който е порфиренъ и масивенъ. Той лежи на сѣверъ отъ сѣверото между глинени шисти, рецентни варовици, а на изтокъ между гнайси. Къмъ битолско поле послѣднитѣ прѣминуватъ въ хлоритни и талковни

шисти съ кварцити и лептинити; гнайсьтъ е второстепененъ. Отъ споменатитѣ скали сж съставени и прѣдгорията на планинитѣ отъ Битоля до Леринъ, па и по на югъ.

Сиенитъ се намира на п. отъ Кюстендилъ, на Струма, близу до Козница, послѣ при Дупница, на сѣверъ отъ Скопие, въ Нерѣзка планина и Леринска.

Близу до Леринъ въ Нерѣзка планина, на пѣти кмъ Костуръ, се забѣлѣзватъ въ гнайса сиенитни жили съ сфенъ и легла отъ кристализиранъ актинолитъ. Въ компактната зона гнайсьтъ е промѣненъ въ бѣлъ, слюдата е станала блѣдо-зелена, а въ сиенита Буе е констатиралъ малка почти разтопена гнайсна, твърдъ кварцитна ивица.

Въ Родопитѣ най-изобилни се виждатъ амфиболититѣ, дѣто идатъ въ дружба съ гнайси и микашисти. Сжщитѣ има на з. отъ Кюстендилъ и въ долното течение на Струма, както и на с. отъ Скопие.

Гранитътъ е твърдъ изобиленъ въ гранитоиднитѣ скали на полуострова.

Серпентинъ има въ Македония около Островско езеро. Върху западната му страна серпентиннитѣ жили прониеватъ талкознитѣ жили и варовика. Но серпентинъ е намѣренъ и върху Лепенецъ на с. отъ Скопие.

Кратовскитѣ оболности сж съставени единствено отъ сиенитенъ порфиръ. Като разложенъ въ него, амфиболътъ едва се разпознава, а пироксенътъ е рѣдкъ; той се отличава съ пепеливо-синевавъ цвѣтъ. Този порфиръ е заобиколенъ съ планини отъ мивашисти и талко-шисти, както и отъ трахитъ и трахитни брекчи. На с. и ю. отъ Кратово порфирнитѣ скали сж цѣли и неразложени.

А. Буе е посѣтилъ сребро-оловнитѣ мини на югъ отъ Кратово, за които казва, че сж отворени върху малки гнѣзда и твърдѣ малки жили въ една особена ивица, насочена отъ п. кмъ з. Галенитътъ е масивенъ или кристализиранъ, придруженъ отъ малко кварцъ, калцитъ и лимонитъ. Мината се експлоатира твърдъ лошо, както въ отношение на кладенцитѣ, тѣй сжщо и на галеритѣ. Па и топилицата (fonderie) въ Кратово е толкова добра, че слѣдъ нагрѣване и разтопяване на рудата сгоринитѣ съдържатъ още много степенъ на половина или никакъ галенитъ. Буе прибавя, че тѣ сж богатства, които се трупатъ за бждеща нова експлоатация. Споредъ събранитѣ свѣдения на мѣстото, отъ 400 оки руда се получава само 200 оки олово и 700 драма сребро.

Трахититѣ сж твърдѣ разпространени въ европейска Турция. Планината между Нагоричано и Страчинѣ, на и. отъ Куманово, е съставена отъ трахитни скали и туфове. Тѣ се простиратъ отъ с. къмъ ю. или отъ с.-з. къмъ ю.-и., отиватъ покрай Крива рѣка дори до Кратово и завзиматъ доста голѣмо пространство и върху западния брѣгъ на послѣдната рѣка. На ю. отъ Кратово трахитнитѣ скали се простиратъ доста далеко къмъ р. Брѣгалница. Трахититѣ А. Буе раздѣля на слюдни и амфиболни, заобиколени отъ туфове. Тѣ сж бѣли, пепеливо-сиви или червени, а понякога и полу-пупливи. На з. отъ Кратово има и алаунитни агрегати или чисти алаунити.

Между Кратово и Страчинѣ, близу до Вуковъ ханѣ, забѣлѣзватъ се измѣнения на трахитни брекчи съ терциерни пѣсѣчници и агломерати. На много мѣста се виждатъ разложени трахити, наслагани върху талео-шисти, така сжщо и измѣнения на молласъ съ агломератъ и агрегати отъ шистозни парчета, и то върху доста високи мѣста. Като се слиза отъ Вуковъ ханѣ, по кратовската долина се забѣлѣзватъ и по-голѣми измѣнения на сжщитѣ пластове. Между агрегатитѣ се забѣлѣзватъ и такива скали, на които цементътъ е дотолкова варовитѣ, че могатъ да се взематъ като истински пѣсѣчни варовици съ *Ostrea*, *Encrinus*, *radiolae* отъ *Echinidae* и др. За тия морски остатѣци Буе се пита, дали трахитнитѣ скали не сж били причина на това издиганѣе.

Около Кратово се намиратъ трахитни агломерати, инфилтрирани съ флинтѣ, които доставятъ добъръ материялъ за воденични камъни. Въ трахитната група около Нагоричано Буе е наблюдавалъ и базалтоиденъ долеритѣ.

Втората трахитна група съставя високитѣ планини около горното течение на Крива рѣка и обема стария *Orbelus*. Тия скали се намиратъ на двѣ мили източно отъ Егри-Паланка и изчезватъ на три мили западно отъ Кюстендилѣ. Отѣмъ западъ тѣ сж ограничени съ мивашисти и талеошисти, а отъ източната страна съ гнайси и гранитоидни скали. Трахитната възвишеностъ между Егри-Паланка и Кюстендилѣ се завършва най-горѣ съ кварцовъ трахитѣ; склоноветѣ обаче на сжщата сж съставени отъ трахитни туфове, терциерни мергели, молласи и др., на които пластоветѣ алтерниратъ и съ кристалинни шисти.

Отъ Радомиръ до Гърло се виждатъ малки планини, съставени отъ палеозойски варовици, глинени варовици и алувий. Прѣдъ послѣдното село се виждатъ петъ еруптивни конуса, подобни по

разположението си на Оверньския прѣдѣлъ въ Франция и наредени отъ с. или с.-з. къмъ ю. или ю.-з. Три сж разположени на и. отъ село Гърло и двѣ на сѣверъ. Тѣзи конуси сж базалтоидни долерити съ пироксенни кристали и стѣпенъ фелдспатъ; около тѣхъ се забѣлѣзватъ долеритни туфове, съставени отъ парчета на тая скала. Еруптивнитѣ скали, които сж се изгѣли между терциерния моласъ, сж издигнали пѣсѣчниците и сж ги наклонили къмъ с.-и. подъ 45°. Върху разложенитѣ пѣсѣчници се измѣняватъ мергели и пѣсѣчници, както и варовикъ отъ горния терциеръ, съ *Encrinus*, *Ostrea*, *Echinodermata (Clypeaster)*, *Bivalva* и *Gastropoda* и най-послѣ кварцитни пѣсѣчници съ *Pinna*. Долеритнитѣ скали около Гърло сж истински пироксенови порфири, а долеритнитѣ бреки съдържатъ стибитъ, мезотипъ и калцитъ. Въ Македония планината на югъ отъ Кафадарци е тоже трахитна (амфиболъ-трахитъ); тя е въ свръзка вѣроятно съ трахитнитѣ височини на и. отъ Воденъ, както и на ю. отъ този градъ.

Млади еруптивни скали има и по брѣговетѣ на Востфора; майоръ *v. Hauslab* прѣдполага, че отъ такива скали сж съставени хълмоветѣ около Стара-Загора. Относително пѣкъ кратеровидния циркъ, въ който лежи Шуменъ, Буе прибави, че споредъ казванъето на нѣкои пѣтници, не ще да е вулканически, но съставенъ отъ млади седиментарни скали.

Базалтнитѣ скали отсъствуватъ въ европейска Турция.

Термо-минералнитѣ извори сж въ тѣсна свръзка съ плутоническитѣ дѣйствия и сж винаги въ сѣдство съ разни сиенитни, трахитни и долеритни скали. Когато термалнитѣ води се намиратъ близу до трахити, тѣ сж наситени най-вече съ сѣро-водородъ, като при Кюстендилъ, Баня, на с. отъ Велесъ и пр.

На ю. отъ Балкана, върху една линия отъ и. къмъ з., познати термални извори сж: близу до Айтосъ, Карловска и Костенска баня, при Кюстендилъ съ 5—6 извора (при перачницата 58.5°R, при Джамята 55°R, въ басейна на една градина 54°, на друга 47°R), Вардарска и Демиркапийска баня, Ново-село близу до Щипъ (54°—55°R). Термални извори има още близу до Лѣгадина (Лѣнгаза), между Седесъ и Василика близу до Солунъ и Термолица въ долината на Марица на югъ отъ Одринъ.

Студени кисели води извираатъ на югъ отъ Качаникъ въ коритото на Лепенецъ и близу до Тетово.

На врѣмето, когато А. Буе е посѣтилъ балканскитѣ страни твърдѣ малко е имало познати мѣни; обаче това не ще рече, че ги

нѣма, но християнитѣ сж се бояли да ги казватъ, за да не би властѣта да ги кара на ангария да ги разработватъ. На Буе съобщили, че въ Шаръ планина имало сребърни мини. За кратовскитѣ казва, че ако би се управлявали по-добрѣ, тѣ би дали по-добъръ приходъ. На 14 мили юго-източно отъ Солунъ, близу до Ларегови и при Маденохория, той намѣрилъ сжщо оловно-среброносни рудници. Единъ простъ калугеръ отъ Рилския манастиръ му съобщилъ, че и въ рилската планина има разни мини, но по-образованитѣ скрили това. Всички тия минерали се намиратъ въ кристалинно-пистозна почва.

На и. отъ Егри-Паланка А. Буе ходилъ да види въ планината и прѣмиванъето на магнетитната руда, разпрѣсната въ малки кристалчета въ разложенитѣ талко-шисти. Събиранъето на желѣзната руда е ставало така: отъ върховетѣ на планината пуцатъ по склоноветѣ водни порои, които изкопаватъ доста дълбоки и неправилни ровини. Съ изкуствени язове оправятъ водата ту въ една, ту въ друга ровина и прѣмитата желѣзна руда събиратъ въ ямитѣ, които се образуватъ на дъното на тѣви особени легла. Слѣдъ това събраната желѣзна руда разтопяватъ въ пещи, на които въдухътъ твърдѣ често подновяватъ съ помощта на два тригълни мѣха. Пещитѣ отварятъ на всѣки 16 часа и изваждатъ желѣзото въ голѣми расвачи.¹⁾

Второто си пътуване по балканскитѣ земи, А. Буе прѣдприе самъ слѣдующата 1837 г., маваръ чумата, която въргуваше прѣвъ тая година да бѣ стигнала до София и Кюстендилъ и цѣла Тракия, Македония и България да бѣха заразени отъ тая ужасна болестъ. Той слѣве въ Бѣлградъ и слѣдъ като посѣти нѣкои мѣста въ Сърбинъ (Семендрия, Пожаревацъ, Голубацъ, Чуприя, Парачинъ, Алексинацъ), прѣвъ Нишъ възлѣве по българска Моравъ до Лѣсковецъ. Отъ послѣдния градъ обърна къмъ изтокъ и прѣвъ Зелениградъ, Трънъ, Гърло и Брѣзникъ слѣзна въ софийската котловина.

¹⁾ A. Boué. — Geognostische Ergebnisse der Reise in der Türkei. (Neues Jahrbuch für Mineralogie, Geologie und Paläontologie. 1836, p. 700—703).

A. Boué. — Resultats de ma première tournée dans le Nord et le centre de la Turquie d'Europe, faite, en partie, en compagnie de M. M. de Montalembert et Viquesnel. (Bull. de la Soc. Geol. de France. Ire sér. T. VIII, p. 14—63).

A. Boué. — Some observations on the Geography and Geology of Northern and Central Turkey. Communicated by the author in a letter to the Editor of the Edinburgh New Philosophical Journal. Vol. XXII, January, 1836, p. 47—62.

New Philosophical Journal. Vol. XXII, 1837, p. 47—62 and p. 258—370. Vol. XXIII, 1837, p. 54—69.

Berghaus. — Almanach, 1838, p. 25.

Върлуването на чума въ София принуди Буге по-скоро да остави тоя градъ и да замине веднага за Новоселци, дѣто и остана да прѣнощува. Този благороденъ пѣтешественикъ, възмутенъ отъ неморалнитѣ постѣпки на бюлюбашията въ това село, ето какво пише въ автографията си: „Такова е всѣкдневното поведение на турцитѣ спрѣмо този отличенъ и трудолюбивъ български народъ и говорите още вие сивофанти за турцитѣ, че сж по-похватни да се цивилизуватъ отколкуто българитѣ, сърбитѣ и албанцитѣ! За да ги реформирате ли вие имъ наложихте черкеситѣ, тѣзи дивни и свирѣпи разбойници, за които турцитѣ прѣсилиха българитѣ да имъ отстъпятъ земи и да имъ построятъ жилища? При кой народъ можете ми показа звѣрства, каквито вършатъ черкеситѣ, като забиватъ малки камъчета или игли въ нозѣтѣ на своитѣ плѣнници, за да не бѣгатъ?“¹⁾

Отъ Новоселци прѣзъ Малина, Ташкесенъ (Саранци) и Камарци Буге слѣзе по долината на Суха-рѣва въ Етрополе и отъ тамъ низъ Малкия Искъръ достигна до Видрари, па прѣзъ Абланица, Изворъ замина за Ловечъ. Отъ туку той посѣти Плѣвенъ, и като се възвърна пакъ въ послѣдния градъ, отправи се прѣзъ Севлиево за Габрово. Въ Севлиево, дѣто върлуваше чума по-силно отколкуто въ София, населението било излѣзло по височинитѣ около града подъ шатри. Той бързо остави Севлиево и рѣши да продължава пътя си, но не прѣзъ креднитѣ дефилета къмъ Търново, а къмъ Габрово. Прѣмина благополучно Балкана и прѣзъ Шипка и Казанлъкъ бързо достигна до Стара-Загора.

Слѣдъ нѣколко дневна отпочивка въ послѣдния градъ А. Буге замина прѣзъ Нова-Загора за Сливенъ; отъ тамъ на изтокъ отъ Ичера прѣмина за втори пътъ Балкана, посѣти Жеравна, Котелъ, Чатакъ, Османъ-Пазаръ, Ески-Джумая и стигна до Разградъ. Слѣдъ като направи нѣколко малки екскурзии и къмъ Русе, безъ да стигне този градъ, Буге се отби къмъ Шуменъ.

За трети пътъ неустрашимиятъ Буге прѣцѣпи Балкана между Шуменъ и Айтосъ, като прѣмина и двѣтъ Камчии.

Отъ Айтосъ къмъ Бургасъ той посѣти термалнитѣ сѣрнисти бани и отъ тамъ се спушна къмъ югъ, прѣмина крайбрѣжитѣ пла-

¹⁾ Autobiographie du Docteur médecin Ami Boué, membre de l'Académie Impériale des Sciences de Vienne etc., né à Hambourg le 16 mars 1794 et mort comme Autrichien à Vienne. Le seul survivant quoique l'aîné de trois frères et d'une sœur. (La distribution des cet opuscule n'aura lieu qu'après sa mort). Vienne, novembre, 1879, p. 143.

нини и прѣзъ Карабунаръ, Умуръ-Факъ, Лозенградъ, Виза, Чорлу и Силиврия достигна до стѣнитѣ на Цариградъ.

Слѣдъ нѣколко малки екскурзии около Цариградъ, той бързо напустна столицата на Отоманската империя и се отправи покрай Мраморно море за Родосто и отъ тамъ прѣзъ Айнарджикъ и Кешанъ той стигна до Марица. Къмъ сѣверъ възлѣзе покрай лѣвния брѣгъ на послѣдната рѣка и прѣзъ Демотика го виждаме въ Одринъ. Принуденъ отъ обстоятелствата, А. Буге напустна идеята, да посѣти Родопитѣ, и по шосето прѣзъ Харманлии, Хасково, Папазлии замина за Пловдивъ, дѣто остана нѣколко деня да изучи околноститѣ на този хубавъ градъ.

Отъ Пловдивъ А. Буге продължи пътя си къмъ Т.-Пазарджикъ и прѣзъ Момина-Клисура, Габровица и Долна-Баня възлѣзе до ихтиманската котловина. Отъ термалнитѣ сѣрнисти (симпюрни) води на Баня прѣзъ една сиенитна планина слѣзе до Самоковъ, за да види производството на напата, макаръ и примитивна, но тогава твърдѣ цвѣтеща желѣзна индустрия.

Отъ Самоковъ той се запъти къмъ Радомиръ и отъ тамъ прѣзъ Трънъ и Клисура прѣмина Власина планина, слѣзе въ долината на българска Морава и по нея възлѣзе до Враня. Най-послѣ прѣзъ Гиляни, Прищина и Призренъ се запъти къмъ Албания, отдѣто, слѣдъ завръщанъето си въ Прищина, проникна въ Босна и завърши пътуванието си въ Бѣлградъ.

На втората си екскурзия А. Буге посвети цѣли 6½, мѣсеца и се запозна доста добръ съ орографията на Балкана, на Мизия, на една частъ отъ Родопитѣ, както и на Албания и Босна. Главнитѣ географски и геоложки резултати отъ това му пътувание могатъ да се резюмиратъ за нашитѣ страни тава:

На югъ отъ горня Мизия лежи Orbelus, подъ което име А. Буге разбира ония планини около изворитѣ на р. Бистрица, които се издигатъ на 4—5000 ст. абсолютна височина. На з. и и. отъ Orbelus низкитѣ вериги съставятъ сѣвернитѣ граници на Македония отъ Скопие чакъ до Дупница и София. Всички тия планини, съставени отъ талко-или миеа-шисти, едва достигатъ до 3000 ст.; тѣ сж по-низки само на з. отъ Кюстендилъ, дѣто се забѣлѣзватъ още и по нѣщо палеозойски варовикъ и молласъ. Orbelus е съставенъ отъ гранитоидни и гнайсни скали, но въ тѣхното съседство се намиратъ и трахити, които се свързватъ съ кратовскитѣ. По-на западъ се явява нова трахитна зона, която отъ Страцинъ въ Македония достига до Враня.

Между долините на Морава и Сукава към Трън планините сж съставени от мика-шисти и талко-шисти. Върху сѣверо-западното подножие на сжщитѣ между кристалинните шисти има трахитни маси и агломерати, а отъ къмъ южната страна порфирни жилки, както и нѣкои трахитни хълмове и трахитни агломерати.

Планина Сивголе, която на югъ отъ Трънъ се свързва (при Клисуре) съ Гурбетска планина, и планините на Егри-Паланка сж съставени отъ кристалинни шисти (талко-шисти), твърдѣ богати на магнетитъ. Като разложени, тѣзи скали на много мѣста прѣмиватъ за тази хубава руда.

На ю.-и. отъ тази планинска група има други по-низки, съставени отъ палеозойски варовици, а въроятнo и силурски шисти, прошарени съ дефилета или пукнатини, насочени отъ с. къмъ ю. Планините се простиратъ къмъ голѣмия надлъженъ каналъ между Нишъ и София, който откъмъ източна страна е затворенъ съ черупкастъ варовикъ (Muschelkalk) съ юрски изгледъ. Букъ прибавя, че всички тѣзи планини сж добръ населени отъ индустриални българи.

Между Радомиръ, Бръзникъ и София сжществува високо плато, съставено отъ терциеренъ пироксеновъ порфиръ; неговитѣ върхове иматъ до 2456 ст. На югъ се издига Витошка планина, или Витошъ, съ своитѣ шисти, своитѣ варовици, своитѣ гранитоидни скали, съ своитѣ среброносни минерали и своитѣ хубави води. Нейната височина надминава 4000 ст. и доминира надъ радомирскитѣ височини и софийското поле (1348 ст.). Голѣмиятъ Искъръ, който напоява тази празнина, прѣцѣпва сумуджийския Балканъ и излиза южно отъ Браца при Ботунята. Ихтиманската котловина стои 132 ст. надъ софийската.

Южно-мизийскитѣ планини се свързватъ съ Родопитѣ и Балкана чрѣзъ Витопа, а нѣкои гранитни и сиенитни планини на подножието на Родопитѣ и нѣколко низки гребени между Бана и Ихтиманъ свързватъ Родопитѣ съ Балкана. Последнитѣ сж съставени отъ гнайсъ, микашистъ, гранитъ и върнестъ варовикъ (2000—2356 ст. височина). Тѣзи възвишености при политѣ на Родопитѣ сж цѣпнати (прѣрѣзани) отъ и. къмъ з. съ дефилето „Момина-Клисуре“ (Къзъ-Дервентъ) на пътя отъ Т.-Пазарджикъ за Долна-Бана. Алувиялната почва около Самоковъ е изпълнена съ магнетитна руда, която експлоатиратъ. Освѣтъ проститѣ мадани, А. Букъ е намѣрилъ, че строятъ въ Самоковъ и други, по английски начинъ, съ високи комени.

А. Буе опрѣдѣли посоката на Балкана отъ с.-з. къмъ ю.-и., или отъ з.-с.-з. къмъ и.-ю.-и. Той е по-низъкъ отъ Родопитѣ, по-стрѣменъ откъмъ югъ и полегатъ откъмъ сѣверъ. Само откъмъ сѣверна страна съпроваядатъ Балкана нѣколко успоредни планински вериги, които постепенно падатъ къмъ дунавската равнина. Съединени, върховетѣ на балканската верига образуватъ слабо наклонена плоскостъ, а между тѣхъ се простиратъ огромни и дълбокоизмити надлъжни долини. Планинскитѣ вериги тукъ-тамъ сж цѣпнати, и пукнатинитѣ, насочени почти отъ югъ къмъ сѣверъ, сж изцѣлнени съ вода. Върховетѣ на Балкана се снишаватъ отъ з. къмъ и. Високиятъ Балканъ се намира къмъ изворитѣ на Осъма, дѣто надминава 4000 ст., а къмъ Черно море има 1800 до 2000 ст.

Архаичната система, въ която взиматъ участие разни кристалинни шисти (гнайс, мика-шисти, талко-шисти и аргило-шисти), съставя високия Балканъ и се простира и къмъ югъ; тази система отива отъ западъ къмъ изтокъ, като прѣминава Шипка. Надъ Сливенъ отъ срѣдата на балканската верига се издигатъ очарователнитѣ върхове отъ кварцъ-порфиръ на Чаталъ-дагъ, съ които се заврѣшва старата осатура на Балкана.

Непосрѣдно върху архаичната система А. Буе е намѣрилъ долна кредна система въ доста дебелѣ пластове; тя е съставена отъ мергелни пѣсѣчници, кварцитни или зелени пѣсѣчници, мергели, и компактенъ, бѣлизнявъ, сиво-пепеливъ или възчеренъ варовикъ. Последниятъ бива често изцѣлненъ отъ черупки, като при Видрари, отдѣто е събралъ Буе: *Plagiostoma*, *Ostrea*, *Natica*, *Turritella*, *Caryophyllaea* и др. Въ известенъ хоризонтъ варовикътъ е изцѣлненъ съ *Orbitolina*, като при Ловечъ. Варовикътъ е въ дебелѣ пластове и на мѣста образува и доста стрѣмни планини, докато другитѣ скали, съ изключение на нѣкои кварцови зелени пѣсѣчници, не образуватъ подобни планини. Пластоветѣ отъ кредна система не сж точно успоредни съ общата посока на Балкана, но я прѣсичатъ подъ твърдѣ остъръ жгълъ, като се отклонятъ малко повече къмъ югъ. Общиятъ наклонъ е приблизително с.-с.-и., но, поради надиплянето на нѣкои пластове, забѣлѣзватъ се често и други наклони къмъ ю.-з., с.-и. и пр.

Прѣдъ източния край на Балкана зелениятъ пѣсѣчникъ е прѣпокрытъ съ голѣми възвишени равнища отъ истинска креда съ кремъкъ и *Belemnites*. При Шуменъ може да се наблюдава прѣходътъ на зеления пѣсѣчникъ къмъ зелената или хлоритната креда съ *Gryphaea auricularis*, *Gr. vesiculosa*, *Inoceramus sulcatus*, *Pecten*, *Lima*, *Terebratula*, *Cuculaea*, *Nerinea*, *Natica*, *Celepora*, *Corallia*,

Echinides (Galerites), и отъ тамъ въ кредата съ характеристикните нейни фосили *Rhynchonella* и жби отъ *Squalida*. Пластоветъ около Шуменъ съставятъ антиклинала, и градътъ завзема срѣдата на изпъкналата частъ или на пукнатината. Тази антиклинала всѣки може да си прѣдстави въ видъ на издигнатъ кратеръ, въ който е наслагана терциерна глина.

Като се има прѣдъ видъ наклоненото положение на молласа на изтокъ отъ Сливенъ, издиганъето на Балкана може да се прѣдположи, че се е извършило слѣдъ горния терциеръ.

Къмъ Дунава нашироко се разпростира терциерната система, която къмъ изтокъ завзема по-голѣми размѣри, особено къмъ Добруджа. Терциернитѣ пластове въ крайдунавска България сж съставени отъ мергелни варовици, изпълнени съ животински остатъци отъ глини и пѣсьници; най-важното мѣсто завзема въ варовицитѣ. Покрай Дунава има лѣсъ, или както Буче го нарича, алувиална глина; ератични блокове не сж познати въ България, както и въ останалитѣ части на европейска Турция, които е посѣтилъ А. Буче.

На югъ отъ Балкана той намира само една срѣдна планина, съставена отъ палеозойски варовици и шисти; тази низка верига се простира отъ Калоферъ до Стара-Загора, па дори до западната страна на Сливенъ, дѣто Тунджа излиза прѣзъ едно дефиле отъ горния си басейнъ. Послѣдниятъ образува около политѣ на Балкана широко алувиално поле, наречено розова долина. Отъ Сливенъ до Бургазъ рѣчнитѣ басейни сж раздѣлени съ незначителни възвишености. Останалата частъ отъ Балкана затваря западното дѣно на голѣмия терциеренъ заливъ, празнината на който съставя днесъ почвата на голѣма частъ отъ Тракия.

Тракийското поле е терциерно и алувиално; то достига на изтокъ до крайбрѣжнитѣ вериги на Черно море, а на югъ до Мраморно и Егейско море. Върху издигнатитѣ по краищата възвишености, като при Стара-Загора, излизатъ наслаги отъ сладководни варовици. Въ жгъла, който образува Балкана съ Родопитѣ, намиратъ се архаични алувии, върху които особено вирѣятъ оризища. Около брѣговетѣ на този терциеренъ заливъ сж се наслагали варовици, изпълнени съ черупки или съ корали, глини, пѣсьници и пѣсьци, каквито могатъ да се наблюдаватъ около Лозенъ, Сарай, Чатаджа, Чорлу и пр. Кафяво-червенкавата глина (smectite), отъ която правятъ турскитѣ лули, е тоже терциерно произведение; тази

хума, която произлиза вѣроятно повечето отъ гранитоидни рецентни скали, се намира въ одринската котловина, около Софія, Русе и пр.

Въ равнището на с. отъ Одринъ се издигатъ тукъ-тамъ малки осамотени възвишености, съставени отъ трахитъ (между Нова-Загора и Ямболъ). Голѣмото плато, което отива отъ балванското подножие на с. отъ Айтосъ дори до Бургазския заливъ, а на ю. до Карабунаръ, е съставено отъ пироксеновъ порфиръ. Между Айтосъ и Бургазъ се намира сѣководородна термална баня, която по всѣка вѣроятностъ е въ свръзка съ вулканическитѣ ерупции.

Ерупциитѣ сж се случили въ единъ старъ заливъ, между Балкана и крайбрѣжнитѣ планински вериги на Черно море, които географитѣ наричатъ Странджа или Малъкъ Балванъ. Послѣднитѣ планини не сж свързани непосредно съ Балкана, но сж продължение отъ старо-загорскитѣ. Само широката тунджанска долина раздѣля низкитѣ планини на сѣверъ отъ Нова-Загора отъ шистознитѣ високи равнища и отъ тъмния варовиѣ между Карабунаръ и Факия. На ю.-и. шиститѣ сж проникнати отъ дебели диоритни и гранитни скали. Диорититѣ около Факия се явяватъ въ гранита въ жилки. Къмъ Сарай излизатъ и глинени шисти, които се простиратъ къмъ Босфора, дѣто се измѣняватъ съ грауваки и силурски варовици. На сѣверъ отъ Буюкъ-дере има трахити.

Споредъ Буе, Родопитѣ, които достигатъ до 8000 ст., не достигатъ до Дарданелитѣ. Сѣверната имъ стрѣмна страна е прѣцѣпена отъ нѣколко пукнатини, насочени отъ с. къмъ ю., прѣзъ които сж проведени най-забѣлжителнитѣ проходи отъ Пловдивъ, Т.-Пазарджикъ, Баня, Самоковъ и Дупница. Голѣмитѣ стрѣмнини покрай Егейско море, острови Тасосъ, Самотраки и др. сж доказателство, че архаичниятъ терренъ въ Родопитѣ, състоещъ отъ гнайсъ, гранитъ и мряморъ, е прѣтърпѣлъ голѣми хлѣтвания, иначе тѣ щѣха да сж въ свръзка съ планинитѣ на Мала-Азия.

Откъснати части отъ Родопитѣ излизатъ и въ сѣвернитѣ полета, както и въ гнайскитѣ възвишености съ гранитоидни жилки между Харманлии и Хасково; въ Пловдивъ има 4 сиенитни тепета, които съставятъ частъ отъ гранитоиднитѣ ерупции върху сѣверното подножие на Родопитѣ.

Между източнитѣ поли на Родопитѣ и р. Марица, отъ Фере до Карабунаръ (на с.-з. отъ Демотика), сжществува отъ сѣверъ къмъ югъ дълга трахитна ивица. Тия еруптивни скали сж въ свръзка, отъ една страна, съ ония на сѣверъ отъ Одринъ, а отъ друга, съ трахититѣ на островъ Самотраки, дѣто има и сѣро-водородни извори,

каето и на изтокъ отъ Фере. Амфиболни трахити има около нѣкои части на долината Семидже върху сѣвернитѣ поли на Родопитѣ.

Южно отъ Одринъ, между Марица и Дарданелитѣ, низкитѣ планини или Текирдагъ, сж съставени отъ молласъ, придруженъ отъ глини и пѣськъ. Върху една височина отъ 800 ст. се забѣлѣватъ литорални черупки отъ *Mastra*, както и парчета отъ временени дървета отъ *Coniferae*. На и. отъ Малбара върху пѣсьцитѣ има черупкасти варовици, каквито има и върху западния брѣгъ на Марица, недалече отъ трахитната зона, както и около Фере.

Прѣвъ срѣдния и горния терциеренъ периодъ морето не е прѣминавало прѣвъ дарданелската пукнатина, която дотогава не е съществувала още; но Одринското, Мраморното и Егейското море сж се снопавали прѣвъ единъ твърдъ широкъ провлакъ, по западъ, най-дълбоката частъ на който е сега заета отъ широката долина на Марица.

Прѣвъ втората си екскурзия А. Буе е наблюдавалъ и нѣколко минерални извори. Тувъ ще споменемъ: сѣро-водороднитѣ около Айтось, на Тунджа, на и. отъ Казанлъкъ, при София, при Бая на сѣвернитѣ поли на Родопитѣ, при Фере и пр. Кисели и желѣзни води споменува около Нова-Загора (при Берки?), при Хасково и на и. отъ Одринъ. Температурата на горещитѣ води, споредъ Буе, е: на Айтоскитѣ 33°R , на Бая при Родопитѣ 46° и 45°R , на Софийскитѣ между 34° и 35°R и пр. Химическия съставъ на тѣзи води е приблизително сжщиятъ. Всички съдържатъ особено натриевъ сулфатъ; нѣкои, като Софийскитѣ иматъ лагнесиенъ сулфатъ; въ всички се забѣлѣзва малко или много и свободенъ сѣроводородъ. Той не е намѣрилъ въ тѣхъ нито вжгеливъ двуокисъ, нито пѣкъ желѣзо, и само рѣдко тѣ показватъ слѣди отъ калциевъ окисъ (напр. Бая).

А. Буе е измѣрвалъ още температурата и на много извори студени.¹⁾

Прѣди да прѣдприеме третото си пътувание, А. Буе се опитва да изложи мислитѣ си и по издиганьето на планинскитѣ вериги и сформираньето релефа на Балканския полуостровъ.

Издиганьето на голѣмата планинска система въ западна Турция, която е насочена отъ с.-з. къмъ ю.-и., или по-точно отъ с.-с.-з. — ю.-ю.-и.,

¹⁾ A. Boué. — Lettre adressée de Vienne à M. Cordier, dans laquelle il rend compte de l'exploration qu'il a faite de la Mœsie, du Balkan ou Homus, de la plaine d'Adrianople, la Haute Albanie, la Bosnie, des sources minérales et de la température des sources froides. (Bull. de la Soc. Géol. de France, 1888, 1re sér. t. 9, p. 126—145, съ една географ. карта на Турция).

A. Boué. — Die zweite geognostische Reise in der Türkei. (Neues Jahrbuch für Mineralogie, 1888, p. 44—45).

се е извършило, споредъ А. Буе, къмъ края на кредния периодъ, а надиплянето на Балкана по-късно, слѣдъ наслабяването на молласа, къмъ края на терциерната епоха. Родопитѣ сж съществували много по-отдавна и сж стърчали въ видъ на острови, които заедно съ централнитѣ македонски вериги, съ Олимпъ и др. сж съставяли единъ архипелагъ отъ острови.

На мѣстото на европ. Турция А. Буе прѣдполага петъ до седемъ острова, положението на които е опрѣдѣлено отъ кристалинитѣ шисти. Протоцитѣ (проливитѣ), които сж ги раздѣляли сж изпълнени отъ палеозойски (интермедиарни), мезозойски (но най-вече кредни) или рецентни наслаги. Най-големиятъ отъ тѣхъ е билъ Македонскиятъ островъ, а Балканскиятъ (Haut-Balkan) е билъ доволно развѣденъ и отчасти хлѣтналъ къмъ изтокъ, както и Родопскиятъ къмъ югъ.

Въ края на шистознитѣ наслабания, Турция, казва Буе, въ общи черти е могла да има релефъ близкъ на днешния, съ изключение на Балкана и на неговитѣ гѣнки или дилли, насочени отъ с.-з. къмъ ю.-и. Обаче голѣма частъ отъ тая страна е била още подъ водата и постепенно се е издигала.

Издигането на шистознитѣ планински вериги е разпукало тѣзи острови отъ сѣверъ къмъ югъ; но при нѣкои издигането е било отъ с.-с.-и. къмъ ю.-ю.-з. Издиганията, които сж се случили слѣдъ това въ Италия отъ с.-з. къмъ ю.-и., сж се отразили и на западна Турция; тѣ сж били главната причина и за образуването на една частъ отъ адриатическата празнина, като сж причинили хлѣтвания и отпѣшвания на нѣколко острови отъ континента. По брѣговетѣ на Далмация и днесъ се виждатъ слѣди отъ пукнатинитѣ. Въ вътрѣшността на сушата пукнатинитѣ и хлѣтналитѣ части сж опрѣдѣлили мѣстата, които заематъ днесъ нѣкои дефилета и нѣкои езера. Тѣзи извънредни движения сж били придружавани и отъ нѣкои забѣлжителни ерупции. Още по-късно сж се издигнали и креднитѣ пластове на Балкана, въ което движение отъ югъ къмъ сѣверъ сж взели участие навѣрно и кристалинитѣ шисти подъ тѣхъ.

Слѣдъ това събитие почти всички терциерни и кватернерни котловини сж вече съществували, но формитѣ имъ сж били промѣнени отъ послѣдвалитѣ трахитни и пироксено-порфирни ерупции. Първитѣ, т. е. трахититѣ, сж се излѣли прѣзъ пукнатинитѣ, образувани при кръстосването на системитѣ с.-з.—ю.-и. съ с.-с.-з.—ю.-ю.-и. или с.—ю., както и прѣзъ пукнатинитѣ отъ сѣверъ къмъ югъ между Родопитѣ и Мала-Азия. Обаче вторитѣ скали се намиратъ тамъ, дѣто се съединява Балкана съ Родопитѣ, и тѣ сж въ тѣсна свръзка

съ издигането на террена между високия Балканъ и Рила планина; около Черно море тия сѣщи скали се появяватъ при кръстосването на балканската крайбрѣжна система съ тракийската. Отъ подобни ерупции сѣ промѣнили течението си нѣкои рѣки, като Марица, когато пъкъ други сѣ се появили наново, като Крива рѣка, Бистрица, и сѣ се изпразнили казанлъшката котловина и пловдивската. Допрѣди хлѣтването на нѣкои възвишености, които сѣ свързвали нѣкога Родопитѣ съ мало-азиятскитѣ планини, рѣка Марица е текла отъ з. къмъ и. и се е изливала въ Мраморно море; по-послѣ, благодарение на сѣсѣдната трахитна ерупция, тя се е отмѣстила въ нинѣшната си цѣпнатина отъ с. къмъ ю.

Най-послѣ отцѣдили се сладководнитѣ езера въ Тракия, Македония, Мизия и др., които сѣ заимали мѣстата на терциернитѣ заливи, и така тия страни сѣ приели свърѣменния си изгледъ, а рѣкитѣ завзели днешнитѣ си корита. Островътъ, който се издигалъ между Бабадагъ и Мачинъ, прѣдъ ромънския терциеренъ заливъ, се съединилъ съ българския континентъ, и тогава долниятъ Дунавъ наченалъ да образува голѣмия си завои къмъ сѣверъ. Въ западнитѣ части на полуострова и сега се намиратъ подобни езера, които се вижда, че нѣкога сѣ имали по-високо ниво. Ала тия, които се срѣщатъ върху низкия Дунавъ, сѣ само доказателства, че е било промѣнено коритото на рѣката или на нѣкои нейни притоци. Отъ историческо врѣме сѣ се изсушили нѣкои мочури, рѣки Струма и Марица сѣ измѣнили леглата си и сѣ се усѣтили земетресения, които сѣ били особено страшни въ Сирия и Мала-Азия. Най-силни земетресения сѣ се случили у насъ въ Тракия и по сѣвернитѣ поли на Родопитѣ. Прѣзъ 1818 год. Пловдивъ е билъ силно разклатенъ отъ подобни разтрѣсвания.¹⁾

Сѣщата (1838) година А. Буе явява на френското геолошко дружество въ Парижъ за земетресенията, които сѣ се усѣтили на 23/11 и 24/12 януария 1838 год. въ юго-източна Европа и на много мѣста въ нашето отечество.²⁾

Въ третата си екскурзия прѣзъ 1838 год. А. Буе заобиколи само западната частъ на полуострова отъ Тесалия до Хърватско. Отъ начало той бѣше въ дружба съ Viquesnel-а, съ когото пропътува една частъ отъ Сърбия и Албания; обаче въ Янина, той се

¹⁾ A. Boué. — Lettre adressée de Vienne, 3 février 1838, à M. Rozet, dans laquelle il expose ses idées relativement aux soulèvements des chaînes des montagnes turques. (Bull. d. l. Soc. Géol. de France, 1838, 1re sér., t. 9, p. 162—168).

²⁾ A. Boué. — Les Tremblements de terre du 23 et 24 janvier 1838 dans le S. E. de l'Europe. (Bull. d. l. Soc. Géol. de France, 1838, 1re sér. t. 9, p. 252—253).

принуди да се раздѣли отъ добрия си приятел Viquesnel-а, който се разболѣ отъ тифозна трѣска, а самъ продължи пътуването си въ Тесалия. Прѣминува послѣ въ Македония и прѣвъ Костуръ, Корица слиза до манастиръ св. Наумъ при Охридско езеро, което заобикаля отъ източната страна, и най-послѣ стига въ Охридъ. Отъ този градъ Буе прѣдприе нѣколко екскурзии: една въ посока къмъ Битоля, друга по пътя за Елбасанъ и третя въ долината на Черния Дринъ отъ Струга къмъ сѣверъ. Слѣдъ тия екскурзии той се отправя прѣвъ Бичево, Гостиваръ, Тетово, отдѣто, като прѣцѣпи Шаръ планина, стигна прѣвъ Призренъ до Ипекъ. Той посѣти и голѣма частъ отъ западнитѣ кѣтове на Турция и завърши изслѣдванията си въ Вуковаръ, отдѣто по Дунава се завърна въ Виена.

Неуморимиятъ А. Буе употреби 1839 год. главно въ систематизирането на разнovidния, богатъ материалъ, събранъ прѣвъ тригодишното му странствуване по балканскитѣ страни. Но при всичко че е билъ заетъ, виждаме го същата година авторъ на нѣколко български, отъ които само три иматъ интересъ за насъ.

Въ първата, озаглавена: „Български върху геологията на Тесалия и България“, той сравнява конфигурацията на България и на Балкана съ конфигурацията на Трансилвания и дохожда до заключение, че Балканътъ постепенно се спуща къмъ Дунава, като се завършва съ стрѣмни брѣгове, когато къмъ югъ той пада твърдѣ стрѣмно. Напротивъ трансилванската верига се отличава къмъ югъ съ незначителенъ наклонъ, а на сѣверъ съ голѣма стрѣмнина.

Слѣдъ това А. Буе дава идея за географското и геоложкото положение на Шуменъ. дѣто твърдѣ богатитѣ на фосили горньокредни пластове отъ сѣверо-европски типъ описватъ седло (dos d'âne) и затварятъ единъ терциеренъ, старъ, плоскъ заливъ отъ тази възраст.

Буе завършва българскитѣ си съ разглеждане на проектирания каналъ между Кюстенджа и Хърсово и доказва, че по-практично ще бѣде да се построи желѣзница между тия два пункта, откоето да се копае каналъ.¹⁾

Въ втората и третата българска А. Буе излага нѣкои подробности върху басейна на р. Бистрица, или Индже-Карасу. Той е изпълненъ съ сладководни терциерни пластове: моласси, отчасти чървеникави и бѣли мергели, покрити съ глѣстъ, компактенъ варовикъ също сладководенъ. Рѣка Бистрица, както и нейнитѣ притоци

¹⁾ А. Boué. — Note sur la Géologie de la Thessalie et la Bulgarie. (Bull. de la Soc. Géol. de France, 1839, 1re sér., t. 9, p. 93—95).

дълбоко сж връзани въ терциеренъ терренъ, а Костурско езеро е само една по-дълбока частъ отъ този басейнъ. Къмъ това прибавя: Охридско езеро прилича много на Женевско и е най-хубавото въ Турция; неговата вода е също тъй бистра и синкава, както и на послѣдното при Женева, и твърдѣ богата на риба. То е заобиколено съ кредитни варовици.¹⁾

На 20 априлъ 1840 г. А. Буе прѣдстави въ заседанието на парижкото геоложско дружество първата геоложка карта на европейска Турция въ ръкопись, съставена главно споредъ неговитѣ наблюдения и изучаванията на *Montalembert*-а и *Viquesnel*-а.²⁾

Сжщата 1840 год. А. Буе издаде въ Парижъ главното си дѣло за европ. Турция „*La Turquie d'Europe*“, въ 4 тома, което обема неговитѣ изучавания по географията, геологията, естествената история, статистиката, обичаитѣ, археологията, търговията, разнитѣ управления, духовенството, политическата история и политическото състояние на тази държава.³⁾ Това епохално дѣло, въ по-големата си частъ, е още единичниятъ изворъ за Балканския полуостровъ.

Въ първия томъ на това класично съчинение отъ стр. 219—408 авторътъ разглежда по систематиченъ редъ терренитѣ, които зиматъ участие въ състава на земитѣ на Балканския полуостровъ. Геологическиятъ дѣлъ Буе подраздѣля на слѣднитѣ десетъ глави:

- § 1. Формации отъ кристалинни и полукристалинни шисти.
- § 2. Особенъ терренъ отъ шисти и варовикъ, отъ който една частъ е несъмнѣнно примарна (интермедиерна).
- § 3. Секундарни террени.
- § 4. Велика кредитна формация: а) кредитна система въ източна Турция или Балкана, б) кредитна система въ западна и централна Турция.
- § 5. Терциеренъ и алувиаленъ терренъ.
- § 6. Масивни кристалинни скали (гранитъ, протогинъ, сиенитъ, гранитъ-порфиръ, сиенитъ-порфиръ, кварцъ-порфиръ, серпентинъ, и еуфотитъ, диоритъ, трахити, пироксенъ-порфиръ).
- § 7. Рудни жилки и складове.
- § 8. Минерални води.

¹⁾ *A. Boué.* — Mittheilungen aus der westlichen Türkei (Serbien und Albanien). (Neues Jahrbuch für Mineralogie, Geologie etc. 1839, p. 558—566).

A. Boué. — Note sur la constitution géologique du S.—O. de la Macédoine. (Bull. de la Soc. Géol. de France. 1840., 1re sér., t. 9, p. 131).

²⁾ *A. Boué.* — Présentation d'une carte géologique de la Turquie d'Europe. (Bull. de la Soc. Géol. de France. 1840, 1re sér., t. 11, p. 265).

³⁾ *A. Boué.* — La Turquie d'Europe. Paris, 1840, 4 vol. in 8°, 2247 p. avec une carte géologique.

§ 9. Сравнение на землищата въ Турция съ землищата на околнитѣ земи.

§ 10. Образуване рельефа на Турция.

Този геоложки прѣгледъ е отпечатанъ и отдѣлно¹⁾ и прѣведенъ досега освѣтъ на нѣмски²⁾ още и на сръбски³⁾.

Въ нѣкои екземпляри на френското издание „*Esquisse géologique de la Turquie d'Europe*“, които Буе изпрати още тогава до нѣкои учени институти, се намира прибавена и колорирана геоложка карта на европ. Турция, но само въ манускриптѣ. Пб-послѣ *Berghaus* и *Johnston* издадоха тази карта, но въ пб-малка мѣрка.

Слѣдъ като издаде класичното си дѣло, А. Буе не прѣстана да работи за нашитѣ балкански страни. Той не считаше още за завършена задачата си и продължаваше да издава още цѣль редъ бѣлѣжки, дѣлни статии, па и цѣли книги, съ които искаше да поправи и допълни печатнитѣ си трудове. Той прѣдаде събрания си богатъ материалъ по балканскитѣ земи на съхранение въ парижкия музей, а една частъ остави на академията въ Виена, дѣто бѣше членъ отъ 1849 год. На сѣщата завѣща и единъ голѣмъ атласъ отъ 13 географски, геоложки и етнографски карти, които допълваха неговото дѣло *La Turquie d'Europe*.⁴⁾

Прѣзъ 1850 год. Буе събщи въ виенската академия на наукитѣ, че унгарското миоценско море се е сношавало съ морето, което въ това врѣме е обливало юго-източна Европа и главно съ ромънския басейнъ. Това сношение е ставало прѣзъ моравската долина и прѣзъ широкия каналъ въ горня Мезия при Нишка Бани. Прѣзъ това врѣме морското ниво е достигало 1600—2000 ст. изнадъ сегашното, както това доказватъ крайбрѣжитѣ наноси отъ миоценското море при Нишъ и Пиротъ, както и наноситѣ въ пловдивската котловина и одринската.⁵⁾

¹⁾ *A. Boué. — Esquisse géologique de la Turquie d'Europe. Paris, 1840, in 8°, p. 190.*

²⁾ *A. Boué. — Géologische Skizze der europäischen Türkei, p. 140—260, I Band („Die europäische Türkei von Ami Boué“, deutsch herausgegeben von der Boué-stiftungs-Commission der Kais. Academie der Wissenschaften in Wien. 2 Bde. Wien, 1889).*

³⁾ *A. Boué. — Геолошка скица Европске Турске, превелъ Миленко М. Жуковѣ, Јован Цвиѣић и Јован Жуковѣ (Геолошки Анали Балканскогo полуострова. 1891, Кн. III).*

⁴⁾ *A. Boué. — Bemerkungen über sein Werk: La Turquie d'Europe etc. Paris 1840, und einer der K. Academie überreichten geographisch-geognostischen und ethnographischen Atlas der Europäischen Türkei, bestehend aus 13 Karten. (Sitzungsberichte d. Kais. Akad. der Wissenschaften in Wien. 1850).*

⁵⁾ *A. Boué. — Über die Höhe, die Ausbreitung und die jetzt noch Vorhandenen Merkmale des Miocän-Meeres in Ungarn und vorzüglich in der Europäischen Türkei. (Sitzungsberichte der K. Akademie der Wissenschaften in Wien, 1850, p. 382—397, mit 2 Profilen).*

Когато въ началото на втората половина на миналото столѣтие Европа бѣше занята съ проектиране и строене на желѣзници, А. Буе, като най-добъръ познавачъ на релефа и геоложкото устройство на балканскитѣ земи, се опита да трасира разнovidнитѣ съобщителни сръдства и особено желѣзнитѣ пѣтища, които трѣбваше да се строятъ въ тия страни. Той мислѣше, че съ направата на тия пѣтища, а главно на желѣзницитѣ, цивилизацията по-скоро ще може да се прѣнесе въ юго-славѣнскитѣ земи, като се даде, отъ една страна цѣна на произведенията на нейната плодна почва, а отъ друга — потикъ да се създадѣтъ разнovidни индустрии въ страната. „Азъ виждамъ, казва той, че ще блеснатъ за тази прѣ-красна Унгария по-честити врѣмена; докато германската цивилизация нахлува въ нея отъ западна страна, тя ще спечели съ желѣзнитѣ пѣтища да се прѣнесе съ своитѣ произведения прѣзъ най-краткия пѣтъ, както върху Адриатическо, така и върху Егейско море“.¹⁾

Проектираната желѣзнопѣтна мрѣжа на А. Буе за балканскитѣ земи въ общи чѣрти е слѣдната:

I. Желѣзенъ пѣтъ отъ Бѣлградъ прѣзъ София, Пловдивъ до Цариградъ и изобщо въ източна Турция. Къмъ там голѣма артерия той прибавя още: 1) желѣзница, която да свързва София съ Дунава или дори съ Видинъ прѣзъ искърския проходъ; 2) друга линия, която да съединява по долината на Тунджа голѣмитѣ индустриални градове: Сливенъ, Казанлъкъ, па дори Стара-Загора и Карнабатъ. Ако послѣдната линия се продължи до Дунава, той прѣпорѣчва, че е най-благоприятно да се прѣмине Балкана между Карнабатъ и Шуменъ; 3) третиятъ клонъ трѣбва да отива изъ околноститѣ на Одринъ по долното течение на Марица до Еноското пристанище на Егейско море.

II. Желѣзенъ пѣтъ отъ Бѣлградъ до Шкодра въ Албания. Тази втора главна артерия ще трѣбва да се отдѣли отъ първата (I) при Нишъ и да възлѣзе по долината на българска Морава и прѣзъ Гилини, Прищина да се отправи къмъ Шкодра.

III. За желѣзни пѣтища въ центра на Румелия той прѣдлага направата на тѣзи двѣ мрѣжи: 1) Лариса, Солунъ, Съръ прѣзъ Враня или воевския басейнъ къмъ албанската линия; 2) една права линия отъ Нишъ за Солунъ прѣзъ Пиротъ, Трънъ, Радомиръ, Джумая и на югъ по струмското дефиле прѣзъ Съръ до Солунъ.

¹⁾ A. Boué. — Sur l'Etablissement de bonnes Routes et surtout de Chemin de fer dans la Turquie d'Europe. Vienne, 1852. p. 17.

IV. Желѣзенъ пътъ отъ Цариградъ до Адриатическо море. По първата главна артерия (I) да се отиде отъ Цариградъ до Одринъ и отъ тамъ по течението на Марица да се слиза до Еносъ; да се слѣдва брѣга на Егейско море и близу до Орфано пътътъ да се свърже съ прѣдидешия пътъ, който съединява Съръ съ Солунъ; отъ послѣдния градъ по Бистрица (Индже Кара-су) да се отпрати къмъ Адриатическо море. — Буе посочва точно, прѣзъ кои мѣста трѣбва да се мине.

Най-послѣ възможно ще бѣде да се свърже още Цариградъ съ Шкодра по-направо, като се слѣдватъ пътекитѣ на вурьеритѣ до долината на р. Вардаръ, отдѣто при Косово линията ще се съедини съ желѣзницата, която отива отъ Бѣлградъ за Шкодра. Обаче това трасе изисква три голѣми тунела, и то: между Бана и Самоковъ, между Самоковъ и Кюстендилъ и между Кюстендилъ и Егри-Паланка. Ако този пътъ се изведе, желѣзната линия отъ София за Т.-Пазарджикъ нѣма нужда да минава прѣзъ Ихтиманъ, но ще вълѣзе Искѣра до Самоковъ и отъ тамъ ще влѣзе въ тракийската долина.¹⁾

Отъ голѣма цѣна за балканскитѣ земи е и онова дѣло на А. Буе, което издаде прѣзъ 1854 год. виенската академия на френски, въ два тома, подъ заглавие „*Recueil d' Itinéraires dans la Turquie d' Europe*“. Въ него сж изложени съ най-голѣма подробностъ всичкитѣ му наблюдения, събирани прѣзъ 1836, 1837 и 1838 год. по топографията, физическата география, етнографията и статистиката на тогавашна европейска Турция, каквито не се намиратъ въ другитѣ му дѣла. За нашитѣ земи особено е важенъ първиятъ томъ, въ който сж описани пътешествията му по България, Тракия и Македония, придружени на много мѣста и съ геоложки бѣлѣжки.²⁾

Прѣзъ врѣмето, когато А. Буе прѣдприе, съ другаритѣ си Viquesnel и Montalembert, изучаването на Балканския полуостровъ, геоложката наука бѣше още въ началото на развитието си. Ключътъ на геологията на източнитѣ Алпи и на Карпатитѣ не бѣше още намѣренъ, и само нѣкои точки бѣха фиксирани въ тия планински вериги; обаче серията на мезозойскитѣ наслаги, и особено тия отъ шарения пѣсчаникъ до кредата, не бѣха още отгадани. А. Буе, както и самъ казва, е билъ безъ истинска бусола за секундарнитѣ и отчасти за терциернитѣ террени, когато е пропъту-

¹⁾ A. Boué. — Sur l' Etablissement de bonnes Routes et surtout de Chemins de fer dans la Turquie d' Europe (extrait). (Bull. d. l. Soc. Géol. de France, 1852., II sér., t. 9., p. 270—278).

²⁾ A. Boué. — Recueil d' Itinéraires dans la Turquie d' Europe. Details géographiques, topographiques et statistiques sur cet empire. Vienne, 1854, 2 vol. in 8°.

валъ европейска Турция. Той е трѣбовало да чака достатъчно време и съ напрегнато внимание да слѣди напредъка на геологията въ австрийскитѣ земи, додѣто най-послѣ 24 години слѣдъ издаването на своята „La Turquie d'Europe“ прѣдприе да направи нѣкои измѣнения и допълнения на тогавашнитѣ си изучавания, които съобщилъ най-първо прѣзъ 1864 год. въ виенската академия на наукитѣ. Ние ще извлѣчемъ тука само ония пасажѣ, които се отнасятъ до България и Македония.

Бѣлоградчикитѣ живописни скали, които дотогава А. Буе сматряше за еоценски, отнесе доста правилно къмъ долния триасъ.

За юрска система той прѣдполага, че би могла да се простира отъ Сърбия въ България къмъ Видрари и по-далечъ, когато прѣдъ нея долна кредна система, отбѣлѣзана съ орбитолини, а вѣроятно и неомъ, се провлича по на югъ отъ Бѣлоградчикъ прѣзъ Камено поле къмъ Ловечъ.

Въ източна България върху орбитолинския варовикъ лежатъ зелени пѣсъчници, хипуритни варовици и най-послѣ горня креда съ *Belemnites*.

Варовицитѣ, граувакиѣ и доломититѣ, които идатъ на изтокъ отъ Малина и при Стѣргелъ (Софийско), заедно съ червенитѣ пѣсъчници-агломерати причислява къмъ триасъ. Подобни образувания той е намѣрилъ и между Дупница и Радомиръ, както и околъ Зелениградъ и Трънъ.

Въ западнитѣ страни на Витоша споменува *Dachsteinkalk*, който лежи върху червени пѣсъчници.

А. Буе не сподѣля прѣдположението на Peters-а за смѣстванъето на лейясъ по сѣвернитѣ страни на шипчанския Балканъ, защото фосилитѣ, които се намиратъ тамъ въ гѣститѣ тъмни варовици, като твърдѣ неясни, сж неопрѣдѣлими. Обаче малкиѣ и ограничени вериги, съставени отъ сиво-пепеливи и червеникави варовици, на с.-и. отъ Стара-Загора, недалеко отъ казанлъшкия гранитъ и кристалинни шисти, той причислява къмъ *Flötzgebirge* отъ срѣдна или палеозойска възраст.

За еоценски, казва Буе, могатъ да се зематъ ония фукоидни пѣсъчници (*F. intricatus* и др.) въ източна България, които се отериватъ покрай Луда Камчия къмъ Ичера. Обаче шистовнитѣ пѣсъчници, сжщо съ фукоиди, при Лопенъ на сѣверъ отъ Етрополе не трѣба да се отнесатъ къмъ тѣхъ, но къмъ видарския неомъ (?), както и къмъ тъмнитѣ шисти и варовици на Етрополе и етрополския Балканъ.

Такива еоценски пясъчници лесно се разпознават отъ подобнитѣ на тѣхъ ередни, богати на кварцъ пясъчници, каквито сж ония на с.-с.-з. отъ Хотелъ на пътя къмъ Тича. Той прибавя още, че миоценски тегелъ и пясъчници се намиратъ на сѣверъ отъ Ловечъ, около Севлиево, при Ески-Джумая и Шуменъ.¹⁾

На 16 януария 1865 г. А. Буе изложи въ френското геолошко дружество въ Парижъ причинитѣ, поради които е прѣд-приелъ да измѣни нѣкои дѣлове отъ своята първа класификация на терренитѣ въ пропътуванитѣ отъ него краища на Балванския полу-островъ. Тѣзи измѣненія и допълненія се излагатъ въ слѣдния редъ:

1) Палеозойска система се намира въ Босфора, въ централната частъ на приморската верига край Черно-море, въ Странджа Балванъ, въ срѣдата на гория Мизия и пр. Къмъ сжщата система ще могатъ единъ день да се отнесатъ дебелитѣ измѣнявания на варовици и черни шисти въ етрополския Балванъ, наблегнати върху кристалиннитѣ шисти, а тѣй сжщо шиститѣ и варовицитѣ между Черна-рѣка и Вардаръ въ Македония. За тия послѣдни съмнително се произнася Буе, понеже въ тѣхъ не е намѣрилъ фосили.

Стариятъ карбонски терренъ мисли да отсъствува.

2) Алпийскитъ и Карпатскитъ триасъ съ своя особенъ фацисъ сжществува навѣрно въ западна България около р. Тополница, Малина (?), Тапкесенъ (?), между Зелениградъ и Трънъ, между Дупница и Радомиръ и пр.

3) Счита за съмнителенъ алпийския лейясъ въ България върху сѣверния склонъ на шипчанския Балванъ, а въ Македония около брѣговетѣ на Охридско езеро и Костурско, както и къмъ Воденъ.

4) Други юрски катове не споменува въ България и Македония.

5) Доломити, подобни на тиролскитѣ въ източнитѣ Алпи има въ Македония по брѣга на басейна въ Кушница планина (Пилавтепе) и пр.

6) Неомомъ е доста разпространенъ въ Балкана въ висока източна Македония и пр. Този ватъ е доста богатъ на вкаменености.

7) Креденъ терренъ съ орбитолити прѣсича цѣла България на извѣстно разстояние на сѣверъ отъ Балкана и пр.

8) Госавски терренъ има тукъ-тамъ въ Турция, въ източна Сърбия и пр.

¹⁾ *A. Boué. — Geologie der Europäischen Türkei, besonders des slavischen Theiles. (Sitzungsb. d. k. Academie der Wissenschaften in Wien. 1864. Bd. 49, p. 310—321).*

9) Кредна система съ рудисти се намира въ доста голѣми маси по цѣла западна Турция и Македония. Peters е наблюдавалъ капротински варовикъ дори при Русе.

10) Мергелна креда съ *Belemnites* има само въ западна България, дѣто при Шуменъ излиза рудистовъ варовикъ.

11) Пѣсьченъ карпатски и виенски еоценъ или терциеренъ флишъ излиза въ западна България и пр. Но въ Турция, казва той, има навѣрно фукоидни пѣсьчници и отъ кредна система; обаче по-голѣмата частъ отъ тѣхъ ще бждатъ еоценски.

12) Нумулитна система е развита около Варна и въ източна Тракия.

13) Миоценъ, или виенски неогенъ, съ своитѣ глинн, фосилоносни варовици и пѣсьчни агломерати, се показва въ малкитѣ котловини по течението на Струма, на югъ отъ Радомиръ, въ голѣмитѣ тракийски басейни, въ западна България (тимощки басейнъ) и въобще въ терциернитѣ котловини на тази страна, въ басейна на Осъма, на голѣма Камчия, при Ески-Джумая, Шуменъ и пр.

14) Въ нашитѣ страни Буе не е констатиравъ ератични блокове.

15) Серпентини, диялагни и диоритни скали, както и зелени металоносни порфири, които проникватъ пѣсьчния еоценъ (както въ Унгария и Италия) е намѣрилъ въ Македония и пр.¹⁾

Слѣдната година (1866) А. Буе издаде на свѣтъ нѣкои бѣлѣжки върху централнитѣ верижни планини на Балканския полуостровъ и върху котловинитѣ около Витоша, като софийската, радомирската и самоковската, които обяснява като хлѣтнали части отъ българската земя. Послѣ разглежда противоположнитѣ посоки на Балканитѣ и Динарскитѣ планини и най-послѣ забѣлѣзва, че Шаръ планина съ своята посока отъ с.-и.—ю.-з. не принадлежи нито на една отъ тия двѣ системи.²⁾

Побѣсно, прѣзъ 1869 год., когато *v. Hochstetter* прѣдприе да изучи терренитѣ, прѣзъ които имаше да се строи мрѣжата на турскитѣ желѣзници, главно долинитѣ на Марица, Тунджа, Струма и Морава, Буе направи твърдѣ важни съобщения въ виенската ака-

¹⁾ *A. Boué.* — Exposé des raisons pour lesquelles j'ai modifié aujourd'hui une partie de mes classements géologiques de la Turquie en 1840. (Bull. d. l. Soc. Géol. de France. 1865. 1re sér., t. 22, p. 164—174).

Neues Jahrbuch für Mineralogie, Geologie etc. 1866, p. 857—858.

²⁾ *A. Boué.* — Einige Bemerkungen über americanisch-mexicanische Geographie und Geologie, sowie über die sogenannte Centralkette der Europäischen Türkei. (Sitzungsb. d. k. Akademie d. Wissenschaften in Wien. 1866, Bd. 53, p. 325—328).

демия за Hochstetter-овитѣ изслѣдванія по нашитѣ страни, както и за бждецето на желѣзнитѣ линии въ Турция.¹⁾

Обаче слѣдъ завръщанъето на v. Hochstetter-а отъ Балканския полуостровъ А. Буе публикува нови данни и подробни бѣлѣжки отъ богатитѣ си материали, и възъ основа на напѣдналата геоложка наука изложи въ една капитална студия петрографско-геоложки подробности отъ своитѣ екскурзии, които бѣше самъ извършилъ прѣди 34 години по Босна, Македония, Мизия, България, Сърбия и пр., като потвърждаваше въ сѣщото време и всичекитѣ измѣненія и допълненія на своето старо разпѣдѣление на терренитѣ въ югославѣнскитѣ земи. Този отъ неговитѣ приноси по геологията на Балканскитѣ страни е раздѣленъ на шесть дѣла. Въ първия се разглежда сѣверна Албания, Босна, Херцеговина и Турско-Хърватско; вториятъ се отнася до Епиръ и западна Македония; третиятъ се занимава съ горня Мизия и источна Македония; четвъртиятъ съ България; петиятъ съ источна Сърбия и въ шестия се разглежда Viquesnel-овиятъ геоложки пѣтенъ дневникъ.

Отъ тоя твърдѣ сериозенъ трудъ ние извличаме само ония пасажи изъ третата и четвъртата частъ, които се докосватъ до нашитѣ земи и до Македония.

Надъ Зелениградъ, между Трънъ и Филиповци, както и по-назападъ отъ послѣдното мѣсто Буе е намѣрилъ верфенски пластове (Werfener-Schichten), а надъ тѣхъ други по-млади, напластени варовици, въ които на западъ отъ Трънъ има пещери. За възрастъта на гѣстия сивъ и бѣлъ варовикъ, както и за доломита, които около Филиповци съставятъ малки пирамидални хълмове, Буе остава на Хохцетера да се произнесе, понеже и той е пропѣтувалъ тѣзи мѣста. По-далеко идатъ заедно молласъ и авгитъ-порфиръ, подобенъ на брекча; покрай тази еруптивна скала се виждатъ и пѣсѣчни банки, наклонени подъ 45° къмъ югъ.

Въ най-низкия хълмъ около долината, на р. Гърло подъ чернозема излиза слюденъ пѣсѣчникъ, наклоненъ къмъ югъ, който алтернира съ сивопѣселивъ гѣстъ варовикъ. Основата на долината на Гърло е сѣщо покрита съ черноземъ и затворена съ молласъ и авгитъ порфиръ. Буе прѣдполага да е имало тамъ нѣкога езеро, което се е простирало къмъ долината на Филиповци.

Когато се слиза отъ долината на Голѣма вода къмъ Зелениградъ, показватъ се сиви и морави глинени шисти, които се измѣ-

¹⁾ A. Boné. — Über türkische Eisenbahnen und die Geologie der central-Türkei (Sitzungsber. d. k. Akad. der Wissenschaften in Wien. 1869, Bd. 60).

ниятъ съ пясъчни пластове. Въ тия писти по стръмнината на възвишеността се забѣлѣватъ четири сиво-пепелини порфирни ганти, вѣроятно трахитни, насочени отъ с.-в. къмъ ю.-и. Покрай тяхъ излизатъ червени или сиво-пепелини, пясъчни или слюдни писти, придружени отъ едъръ кварцъ-конгломератъ, подобенъ на сгалитѣ отъ хоризонта на верфенскитѣ пластове въ с. Албания и Босна. Въ тѣсна свързка съ тия сж и галитѣ варовици подъ Зелениградъ, които се простиратъ отъ с.-и. къмъ ю.-в.

На пътя си отъ Солунъ прѣзъ Съръ и по долината на Струма до София А. Буче отбѣлѣва доста интересни нѣща. Около Солунъ терренътъ е терциеренъ, а къмъ Лангаза (Лжгадина) е покритъ съ алувий; на сѣверъ се показватъ стари кристалинни формации, между които прѣобладава гнайсъ; обаче намира се и разложенъ гранитъ. Кушинца планина на с. отъ Орфано е съставена отъ зѣбчати доломитни гребени, както и отъ зърнестъ варовикъ, приналежащи къмъ кристалиннитѣ писти.

Отъ Шафча до Скала има алувий. Тази равнина, казва Буче, е била нѣкога покрита съ сладководно езеро, отъ което е останало днешното езеро Тахино. При с. Спатово събиратъ салитра.

Скала лежи върху политѣ на една травертинова могила, а слѣдъ $\frac{3}{4}$ часа стига се до тѣсното гнайсно дефиле на Струма. По-на сѣверъ се намиратъ терциерно-алувиалнитѣ котловани на Мелникъ и Петричъ. Въ срѣдата на послѣднитѣ се надигатъ малки възвишености отъ молассъ или конгломератъ; при Левуново молассъ пакъ излива. Къмъ сѣверъ пътътъ води върху алувиални възвишености до 200 ст. високи; този алувий състои отъ парчета отъ кристалинни писти и блокове отъ масивни скали, нападали отъ Родонитѣ. Глациалиститѣ биха познали тука нѣкоя терминална морена. При Чанарли-дере се прѣминува прѣзъ тѣсенъ гнайсенъ проходъ на Струма.

Върховетѣ на Крѣсна планина състоятъ най-вече отъ гранитъ; отъ сжщата скала сж направени и нѣколко малки конуси, лежащи измежду тая планина и високия Пиринъ, който сжщо е съставенъ отъ гнайсъ и гранитъ.

Отъ Крѣсенския ханъ до Сърбиново и по на сѣверъ се открива само гнайсъ; малко южно отъ послѣдното село се забѣлѣватъ въ него малки ганти отъ писанъ гранитъ съ гранати и двѣ легла отъ зърнастъ варовикъ. Сърбиновската долина е завзета отъ молассъ и покрита съ алувий.

Отъ послѣдната долина къмъ Джумая се минава прѣзъ тѣсенъ проходъ, който изгледва да е съставенъ отъ терциерни могили, покрити съ алувий и блокове. Джумайскиятъ басейнъ е също алувиално-терциеренъ; въ градъ Джумая има термални сѣро-водородни извори.

За да се стигне отъ послѣдния градъ въ долината на Рилска рѣка, минава се прѣзъ алувиално плато и отъ тамъ за Дупница прѣзъ тѣсната джерменска долина, по склоноветъ на която въ лозята се открива терциеренъ тегелъ. Дупница лежи върху подножието на алувиални хълмове, които вѣроятно прикриватъ отъ една страна сиенитни скали, а откъмъ западъ терциерни пластове.

Отъ Дупница за Радомиръ А. Буе е слѣдилъ два пѣтя. Първиятъ отива прѣзъ Голѣмо и Мало село, Мламолово и Бобовъ долъ, къмъ с.-з. и с. Отъ тамъ първата алувиална почва се замѣня съ неплодни варовити хълмове. Обаче възвишеностъта, прѣзъ която се слиза въ радомирската котловина, е съставена отъ молласъ, въ който Буе е открилъ три лигнитни пласта. Този гребенъ е продължение отъ варовититѣ и пѣсчъни пластове на Коняво.

Отъ Жедна прѣзъ Върба до Радомиръ се минава прѣзъ дълбокъ, глиненъ, черенъ алувий, въ който горня Струма си е издѣлвала коритото.

Ако отъ Дупница се отиде прѣзъ Дяково за Радомиръ, пътятъ води прѣзъ тѣсно устие, съставено отъ разложенъ сиенитъ. Къмъ сѣверъ пътятъ се издига прѣзъ сиенитенъ алувий и кафява прѣстъ. Въ единъ варовитъ цементъ се забѣлѣзватъ затворени малки части отъ сладководенъ варовикъ и парчета отъ сиенитъ. Послѣ се прѣминава малкъ низъкъ гребенъ, дѣто излиза зърнастъ, отчасти доломитенъ и порозенъ варовикъ, както и слюденъ червенъ пѣсчъникъ, на който пластоветъ сж наклонени подъ 45° къмъ югъ.

Сжщата триасова система, състоеща отъ гжстъ ситновърнастъ варовикъ, наклоненъ къмъ сѣверъ, се забѣлѣзва между Раковица и Проваленица (?) въ радомирското равнище забѣлѣзва се още и сладководенъ варовикъ съ *Planorbis* и варовитъ конгломератъ, които лежатъ върху гжстъ, брекчасть, наслоенъ варовикъ (*Flötzkalk*), който алтернира съ червенъ пѣсчъникъ.

Когато се отива отъ Радомиръ къмъ Брѣзникъ, пакъ се срѣща варовикъ (*Flötzkalkstein*) и слюденъ червенъ пѣсчъникъ. Слѣдъ 2¹/₂ часа ходъ отъ Радомиръ при една воденица се показва и единъ сивъ, варовитъ молласъ. Прѣдъ Брѣзникъ се намира азгитъ-порфиръ

и неговият агрегатъ, както и една ганга, насочена отъ сѣверъ къмъ югъ, въ единъ твърдъ пѣсчаникъ.

За гребена надъ Бръзникъ, Бѹе казва, че е съставенъ само отъ авгитъ-порфиръ, който на мѣста съдържа много желязо. Отъ неговитъ височини се вижда софийската котловина.

Когато се прѣваля бърдото къмъ София, забѣлѣватъ се пакъ пѣсчанитъ шисти и варовикъ (Flötzkalkstein), а при Клисурѣ и червенъ гѣстъ варовикъ съ желязо. Авгитъ-порфирътъ заема особено мѣсто въ тия страни, както и къмъ сѣверъ.

Въ четвъртата глава на този трудъ се намиратъ бѣлѣжки изключително за България, които иматъ за цѣль да допълнятъ първитъ му публикации.

Отъ София за Етрополе А. Бѹе констатира най-първо състава на алувиума, съ който е изпълнена голѣма частъ отъ софийското равнище. Съставенъ е най-вече отъ пѣськъ и чакълъ отъ кристалинни шисти.

Сиво-пепеливитъ пѣсчаници и шисти подобни на грауваке, които излизатъ въ тѣсната Малинска долина, отнася съмнително къмъ триасовата система. Той споменува на пѣтя си и литографски варовикъ, насоченъ отъ изтокъ къмъ западъ. При Ташкесенъ Бѹе забѣлѣзва кварцитни пѣсчаници, които вадятъ за воденични камъни. Наклонътъ на послѣднитъ пластове е къмъ западъ, а простирането отъ с.-з. къмъ ю.-и.

Въ рѣкичката на сѣверъ отъ Стъргелъ излиза червенъ пѣсчаникъ, а къмъ политѣ на етрополския Балканъ има и микашисти. Слѣдъ тия излизатъ черни и червени глинени шисти, които скоро отстъпватъ мѣсто на единъ твърдъ пѣсчаникъ. На водораздѣля глиненитъ шисти се цѣпватъ отъ с.-з. къмъ ю.-и.

Като слизалъ отъ височинитъ къмъ Етрополе, забѣлѣзалъ сненитъ и тъменъ гѣстъ варовикъ, които се простиратъ отъ западъ до Суа-рѣка. Долината на послѣдната рѣка е насочена най-първо отъ западъ къмъ изтокъ, послѣ се съединява съ друга планинска долина, която се простира отъ ю.-и. къмъ с.-з.; отъ тая точка водата на варовито-скалистата клисура се нарича Малкъ Искъръ, който тече отъ югъ къмъ сѣверъ въ една доста голѣма пукнатина. Прѣдъ Етрополе се откриватъ още едрозърнестъ пѣсчаникъ и шисти, подобни на грауваке.

Възвишеността (до 500 ст. висока) на сѣверъ отъ Етрополе, която се простира отъ з. къмъ и., а послѣ отъ ю.-в. къмъ с.-и. е съставена отъ виенски еоценски пѣсчаници, между които има и варовити

пѣсѣчници, които цѣпять въ плочи, наклонени къмъ западъ. При Брусенската рѣка пластоветѣ сж надигнени вълнообразно.

Долината на малкия Искъръ се разширочава по на сѣверъ и е запълнена съ алувий. При Видрари хубавъ профилъ се отваря въ неокомскитѣ пластоветѣ, които сж продължение отъ абланскитѣ.¹⁾ Споредъ Буге, тази формация се простира вѣроятно прѣзъ Враца и Берковица къмъ Тетевенъ; между Ловечъ и Троянъ тя прѣминува р. Осъмъ, послѣ се продължава между Сербегли и Калиболъ (вѣроятно Кестамболъ) на сѣверъ отъ Габрово, прѣминува прѣзъ Дръново и Елена и отива до Балкана. Сжщата система е констатиранъ въ малкия или източния Балканъ, както и на югъ отъ Лопушка рѣка, дѣто се простира въ надлъжната долина на Казакъ-дере. На сѣверъ отъ тази формация лежатъ орбитолитнитѣ варовици при Ловечъ, Търново и пр., както и креднитѣ варовици при Изворъ, които отиватъ до Шуменъ и по-далечъ. Въ Сливенския Балканъ има и по-стари образувания, които отговарятъ на триасъ.

При Ичера и отъ тамъ къмъ Котелъ се намиратъ фукоидни скали, подобни на виенския еоценъ, а на сѣверъ отъ Котелъ излизатъ зелени пѣсѣчници отъ долна креда. А. Буге прѣдполага, че и въ долината на Камчията се намиратъ еоценски пѣсѣчници.

Ако вземемъ, казва Буге, за неокомски скалитѣ при Лопушна, на югъ отъ голѣмата Камчия, както и най-младия Flötzalk отъ гребена на източния Балканъ (сѣверно отъ Коимли?), тогава ще трѣбва да отнесемъ всички кредни пѣсѣчници изъ долините на Голѣма и Луда Камчия, както и тия на Боазъ-дере, къмъ еоценския еоценъ, съ който тѣ иматъ най-голѣмо петрографско сродство. Доказанъ еоценъ, прѣдставенъ съ нумулитни варовици, се намира при Варна и въ източна Тракия.²⁾

Тукъ би трѣбвало да спремъ да разгледваме дѣлата на А. Буге; обаче мисля, че нѣма да сгрѣшимъ, ако прибавимъ къмъ тѣхъ още и бѣлѣжкитѣ му върху долината на Сукава, които се появили двѣ години прѣди смъртъта му въ неговата 86 годишна възраст.

Когато прѣзъ 1879 год. проф. Тула съобщилъ резултатитѣ отъ своитѣ наблюдения за юго-западнитѣ краища на нашето отечество, Буге, макаръ и въ твърдѣ напрѣднала възраст, въодушевено скокна да

¹⁾ Verhandlungen d. k. k. Geol. Reichsanstalt 1869, p. 194.

²⁾ A. Boué. — Mineralogisch-geognostisches Detail über einige meiner Reiserouten in der europäischen Türkei, mit 8 karten. (Sitzungsab. d. k. Akademie der Wissenschaften in Wien, 1870. Bd. 61, p. 208—294).

заговори още веднѣжъ за Сукавската долина, като се стрѣмѣше да докаже, че изворъ-майка на Нишава е въ сѣщностъ Сукава и че тази рѣка е изгубила името си поради това, че краткото течение на Нишава, което се намира на пътя отъ София за Пиротъ и Нишъ, е дало името си на цѣлата рѣка; па и споредъ старитѣ географи не Нишава, а р. Сукава достига до Морава.

По-нататѣкъ Бѹе разгледва изворитѣ на Сукава и скалистото нейно корито по-долу, спира се при дълбоката планинска цѣпнатина при Трънъ, и особено тамъ, дѣто Сукава влиза въ прѣвала на едно тѣсно скалисто устие. Споменува тѣй сащо и за друга подобна пукнатина на изтокъ отъ Трънъ, въ която тече единъ притокъ на Сукава, а като говори за тия тѣсни скалисти устия, Бѹе съ твърда увѣреностъ се произнася, че всички долини не сѫ произведения отъ водни ерозии, но че и земетресенията сѫ взели голѣмо участие въ тѣхното образуване.¹⁾

Тѣзи бѣлѣжки сѫ послѣднитѣ писани негови редове относително нашитѣ страни. Двѣ години по-късно, а именно на 21/2, ноемврия 1881 год., нашиятъ многоваслужилъ и благороденъ А. Бѹе склопи за винаги очи на 88 годишна възраст, като остави на своитѣ приятели хубавъ споменъ съ своята автобиография, напечатана още докато е билъ живъ прѣзъ 1879 год., а намъ и изобщо на цѣлия югославянски миръ такова голѣмо богатство отъ знания, че съ пълно право е заслужилъ да се нарѣче не само основателъ на балканската геология, но още и Несторъ на Балканологията.

¹⁾ Bull. d. l. Soc. Géolog. de France, 1879, IIIe sér., t. 7, p. 412—415).

Прѣгледъ на поетическата творба на Вазова.

Отъ А. Теодоровъ.

XIV. „Кандидатъ за хамама“.

Новиятъ у насъ общественно-политически животъ изкара на лице български характери и въ друга сфера интереси — интереси на народното прѣдставителство. Единъ народенъ прѣдставителъ съсъ званието, що му даватъ избирателитѣ въ силата на основния законъ на страната, има голѣма мощъ и влияние. Съ гласа си той сваля и кача правителствата, разработва строя на държавата и дава посока на държавната управа. При такава мощъ е твърдѣ лесно за единъ непросвѣтенъ и непочтенъ неинъ носителъ да я употреби вмѣсто въ обща полза на народа и на държавата въ полза частна или лично своя.

Понеже у насъ всѣкой книжатенъ гражданинъ, стигналъ извѣстна пора, има право да задира прѣдставителския мандатъ, хубавитѣ изгоди отъ тоя извикаха и напрегнато за него надваряне, конкуренция. Тукъ между срѣдствата на конкурентитѣ за сполука заловиха видно мѣсто ласкателството, лъжливитѣ обѣщания и подеупѣтъ, дори подъ формата на прѣстѣпно опояване! Който пъкъ еднажъ добие прѣдставителския мандатъ, той не желае тѣй скоро и безкористно да се прости съ него. Правителството, което трѣба да притежава избирателски мандати и да стои на власть по довѣрие на мандатаритѣ, прѣдставителитѣ, се грижи постоянно за довѣрието на своитѣ избиратели и колезѣ избраници съ разни произволни услуги отъ официално естество. Върху почвата на тия услуги се сключва между правителство и прѣдставители единъ сговоръ за взаимна поддрѣжка, който нерѣдко прѣнебрѣгва по-високи обществени и държавни интереси. Избирателитѣ, колкото и да разбиратъ отъ свое лично становище длѣжноститѣ на своитѣ избраници, все пакъ досѣщатъ най-сетѣ, че всѣкой избраникъ плете своя кошница. И когато имъ дойде сгода отново да си упражнятъ избирателското

право и като трѣба да прогласятъ одного или друго за свой прѣдставитель, тѣ даватъ гласъ за оногова, който сумѣ по-добри да ги залѣже и почерпи.

Въ конкуренцията си за прѣдставителски мандатъ кандидатитѣ употребятъ разни платени агитатори, които често скубатъ едновременно отъ повече кандидата. Съ тия маневри, извѣстни подъ плѣнителното име „избирателна борба“, народъ, кандидати за прѣдставители, тѣхни агенти и членове на правителството взаимно си развалятъ и главитѣ, и сърцата. Една картина отъ такава отровна „борба“ у насъ още прѣзъ първитѣ години слѣдъ освобождението въ Източна Румелия е изписалъ Вазовъ въ разказа си „Кандидатъ за хамама“ („Повѣсти и разкази“, . 22—36; по-прѣди именуванъ „Избирателна обиколка“). Въ картината се види вече за тогава насталиятъ избирателенъ развратъ, па се прѣдвиждатъ грозотинитѣ му и за бѣдеще, щомъ всѣка влѣзла въ борбата чиста и идеална душа бърже се увлича въ общия нечистъ потокъ и тамъ се изродява въ черенъ и лакомъ палашъ.

Младиятъ Хрисантовъ (а по фонетиката на селянитѣ „Християновъ“), виденъ дѣецъ въ извѣстна духовна областъ — нека кажемъ по-ясно, извѣстенъ български поетъ — желае да си посвети услугитѣ на народното благо чрѣзъ прѣдставителската мощъ и полага въ едно село своята кандидатура за прѣдставитель на румелийското областно събрание, чийто палатъ е билъ нѣкога турска баня (хамамъ). Принципитѣ, о които Хрисантовъ тъкми да се държи въ събранието, сж изобщо интереситѣ на страната и специално народниятъ идеалъ — съединението на Румелия съ България. Работата е още въ 1883. година. Приятели на Хрисантова сж прѣснали вече агенти за избора му. Прѣди деня за гласуванѣто трѣба да иде и той лично, да се прѣдстави на своитѣ избиратели и да имъ изложи програмата си. Приятельтъ му Ивановъ, който е вече депутатъ, го придружава. Ивановъ е именно прѣпорѣчвалъ на своитѣ избиратели за втори депутатъ Хрисантова и наредилъ съ тая цѣль прѣдварителна агитация; той е вѣщъ въ това и се води отъ опитани практически правила.

Въ една кола Ивановъ и Хрисантовъ пѣтуватъ за изборния пунктъ. Като чува принципитѣ на Хрисантова, Ивановъ силно се смѣе и го увѣрява, че ако излѣзе само съ тѣхъ въ рѣчта си къмъ избирателитѣ, нѣма да добие нито петъ гласа. „Ти, братушка, казва той, прави, както правятъ всички практични хора. Обѣщавай, обѣщавай на населението, но не постиганѣто на политическитѣ идеали,

не защитата на интереситѣ на страната и на либералнитѣ ѝ учреждения — това сѣ работи, които нито се ядѣтъ, нито се пиятъ — а направа на патищата му, намалението на данѣкътъ му, изпълнението на нѣкой ненавистенъ нему чиновникъ; обѣщавай помощъ за училищата му и спечелване на сѣдбата му, ако я има въ сѣдилището. Тия сѣ най-чувствителнитѣ струни и върху тѣхъ трѣба да биешъ, ако искашъ сигурно да влѣзешъ въ хамама. Ти можешъ да не изпълнишъ ни едно обѣщание, но доста е, че си ги далъ. Това доказва на селянина, че ти си влѣзналъ въ положението му и се интересувашъ за него. Послѣ отъ случая зависи да поизмѣнишъ малко темата. Ти разбирашъ? Напримѣръ, ако искашъ да подѣйствивашъ възъ нѣкое чиновниче, кажи му само, че ще изработишъ повишението му; говоришъ ли съ попа, обѣщай му, че ще му заемешъ сумата, или ще гарантирашъ поне за нея, съ която да изплати дългѣтъ си за нивитѣ, що купилъ лани; говоришъ ли съ кмета, изругай хубаво ланския кметъ и кажи, че ти се жертвувашъ за народа, и всичко, каквото щешъ; намѣришъ ли нѣкой учител, който не трепере отъ инспектора си и не съчувствува на противната намъ партия, ти му искарай вѣстникъ „Съединение“ и му разправи повѣрително, че ако изберѣтъ тебе депутатъ, съединението на Источна Румелия съ България ще се осъществи въ 24 часа; а ако се случѣтъ тамъ и селяни, притури, че и данѣкъ твърдѣ нищоженъ ще се плаща тогава: едната четвърта отъ ссгашния; въ тоя случай можешъ отвори рѣчника си и да насолишъ противника. Въ смѣсенитѣ села на турцитѣ пѣкъ казвай, че ако гласуватъ за тебе, ти ще издѣйствивашъ прѣдъ правителството да направи отъ тѣхъ префекти и капитани, и че твоятъ противникъ кандидатъ има намѣрение да построи въ селото имъ, въ тѣхната махала, една голѣма черква, за която е зарѣчалъ въ Московията три голѣми камбани, за да имъ блѣска въ главитѣ заранъ и вечеръ, та да ги принуди да се изселятъ.“ Прѣдъ тая депутатска теория на Иванова, теория на измамата и клеветата, Хрисантовъ потръпнува, защото е човѣкъ честенъ и изповѣда опрѣдѣлени принципи. Ала теорията на другаря му е изложена тѣй просто и откровенно, че довѣрливиятъ кандидатъ не му я взима за зло, като си мисли негли, че не е важно, какъ ще се добиешъ до прѣдставителския мандатъ, но е важно, какво наистина ще вършишъ въ събранието като прѣдставителъ. Затуй въ разказа Хрисантовъ не се упира силно на придумкиѣ на Иванова — не заявява, по-добрѣ да се откаже отъ кандидатурата си, нежели да я поддържа съ

непочтени сръдства. Наопаки, самъ Ивановъ възражава на Хрисантова, че ако тъкми да се прѣпоръчва на избирателитѣ съсь своитѣ принципи, по-добрѣ е да не отиватъ съ колата по-нататъкъ, но да се върнатъ; защото „честността е монета, която не минува на всѣки пазаръ, а принципитѣ сж хубави да пълнятъ само стълбоветѣ на вѣстниците, които никой не чете по селата“. Хрисантовъ не казва на това нищо, било отъ недоумение, или поради отвлечанье на вниманието му бѣмъ други прѣдмети, които вкарва въ агитаторската си поука другарьтъ му. И въ едина случай, и въ другия трѣба да се забѣлѣжи за Хрисантова, че съ убѣждението си за прѣдставителското си призвание той не е твърдъ. Той ще си е съставилъ за това призвание едно мнѣние, единъ образъ, който ласкае самолюбието на една неповарена душа; но щомъ се срѣща съ възражения, въ които му се посочва практиката, мнѣнието му захваща да се клати; и неувѣренъ въ него, той нѣма въ себе доста чувство, за да му се притече на помощъ. Да бѣше Хрисантовъ съ чувство привързанъ о своето убѣждение и да бѣше се двигалъ съ него повече въ живота, той би ималъ да противопостави на „практиката“ на Иванова и друга практика, споредъ която нѣма нужда да се мами и клевети прѣдъ населението, за да се получи неговътъ изборъ, понеже честността и принципитѣ трѣба и могатъ да си намѣрятъ формата, подъ която да спечелятъ гласа и на селската маса.

И така Хрисантовъ, младъ, честенъ и съ идеали, ама безъ страсть и животенъ опитъ, ще се остави на опитния и недобросъвѣстенъ агитаторъ Ивановъ да го извека изъ селската урна народенъ прѣдставителъ. Ако въ събранието прѣдставителътъ Хрисантовъ забрави за обѣщанията, на които има да благодари за своето звание, и се отдаде на съвѣстѣта си и на идеалитѣ, той би изкупилъ съ това грѣха на сръдствата за своя изборъ, стига тоя грѣхъ да състоеше само въ тѣхъ самитѣ, а да не се простираше и върху нравственостѣта на избирателитѣ. Обаче който нѣма сила да отфърли недобросъвѣстната въ своя полза агитаторска практика на люде като Иванова, той не ще избѣгне отъ влиянието имъ и въ събранието. Ивановъ пъкъ, който спокойно проповѣда измамата и клеветата, за сполука въ прѣдставителски изборъ, не би могълъ да се извинява съ това, че така той постѣпя само поради невѣжеството на масата доклѣ се избере, но че въ събранието се държи напълно честно и достойно. Изгодитѣ на прѣдставителския мандатъ, които сж го накарали да мами и клевети, не ще му позволятъ таково похвално

държанье, понеже мандатътъ ще дойде да се подновява, и тогава масата, колвото и да е неувѣжествена, ще знае да оцѣни, да ли е изпълнилъ той онова, съ което ѝ закупилъ гласа, и полезно ли ще бѣде за нея да го даде и занаяпрѣдъ пакъ нему.

По таквъ начинъ нито Ивановъ, нито Хрисантовъ не могатъ да бѣдатъ прѣдставители честни и съ принципи, ако си допускатъ въ агитациитъ за прѣдставителски изборъ сръдства недобросѣвѣстни. Разказътъ на Вазова ни открива тия сръдства твърдѣ живописно; той характеризова селската „интелигенция“, която първа поима агитациитъ на разнитъ кандидати и ги прокарва по-навтрѣ между масата. Тукъ сж кметътъ и помощникътъ му, попътъ и черковниятъ псалтъ, учителътъ, чорбаджията, кръчмарътъ и наемниятъ кандидатски агентинъ. Прѣди да стигнатъ другаритъ Хрисантовъ и Ивановъ въ избирателния пунктъ, тѣ спиратъ у единъ кръчмаръ. Той знае вече, по каква работа иде Ивановъ, па води съ себе си и друго, и лъжливо увѣрва, че нагласилъ всичко за успѣхъ, за което и е обнадеженъ съсъ съотвѣтна награда. Сжщото твърди и агентинътъ, когото застигатъ въ пѣтя и който си хаби думитъ и краката не за принципитъ, но за паритъ на повече кандидати въ едно и сжщо врѣме, кандидати единъ другиму противници. Въ село другаритъ се прѣдставятъ на събрание отъ интелигенцията му въ училището. Отъ думитъ на лицата тукъ Хрисантовъ се увѣрва, че за него отъ по-рано се е работило между тѣхъ. И като се обръща къмъ събранието, благодари му за съчувствието и довѣрието, па обѣщава да работи спроти силитъ си за интереситъ на страната и частно за селскитъ интереси. Това прави Иванова недоволно да се навъкси и да го бутне съ лакътя, за да прѣбѣксне една рѣчь, която проваляше още отъ сега избора му. Ловко поддига той разговоръ за сѣдежа на селото съ друго съсѣдно за мера и прѣдварително увѣрва, че работата е спечелена въ полза на неговитъ избиратели; подфърля и на учители едно успокоение, че ще му нагласи съ директора на просвѣщенieto по-прилично възнаграждение зарадъ заслугитъ и достоинството. Въ това врѣме Хрисантовъ вижда изъ провореца голитъ бърда около селото и удари на тема, че високо ще настоя въ събранието да се засадятъ съ гора, защото земя, която се лишава отъ гора, рано или късно е осѣдена на смъртъ. А селото тѣкмо се е угрижило, отъ дѣ ще си сѣче дърва, защото държавната гора е вече на привърщанье, па сѣче отъ нея безъ никакво право и съсѣдното село, понеже му е разрѣшилъ неговитъ избраникъ. Опустошението на държавния имотъ разбужда принци-

питѣ на Хрисантова. „Взмутителни работи“, шепне той Иванову, „това е единъ видъ разбойничество противъ бѣдѣцето на отечеството“. Ама Ивановъ скоро го уталожва; и Хрисантовъ протестува, когато другарѣтъ му се обръща къмъ събранието рѣшително и тържествено, за да му обяви: „размишлявахме какъ да намѣримъ клупа на тая работа. Бѣдете свободни, вие сте господари на гората. Съчете си“. Въ тая хубава частъ на разказа Хрисантовъ за послѣденъ пътъ се обажда въ защита на интереси по-високи нежели ония дребни смѣтчици, за които се пазаруватъ избиратели съ кандидата за избраникъ; той е доволенъ, че съ мѣничката отстъпва на невѣжественото исканье на селянитѣ въвъ въпроса за гората си обезпечва въ по-голямъ размѣръ добиваньето на депутатския мандатъ, съсъ силата на който смѣта да може да принесе други много по-значителни услуги на цѣлата страна. Обаче по-нататъкъ, ако не съ думи, а то поне съ постѣпки Хрисантовъ всецѣло се покорява на агитаторската теория на Иванова. Той вижда, че школото нѣма таванъ, та обѣщава, че съ г. Хрисантова ще гледатъ да издѣйствуватъ въ Пловдивъ помощъ до четирисетъ лири, ако стигатъ; запѣща се да види и черквата, да цѣлуне присторно иконитѣ и да остави едно меджидие на пангара. Хрисантовъ вѣрно върви въ стѣпките му, разбира комедията, ама нѣма нравствена сила да се изтръгне, и бацка съ устни мазнии киръ на иконитѣ, както не билъ правилъ отъ двацетъ години насамъ. Отъ тукъ отличната двойка поница да си ходи къмъ кочията; ала възхитенитѣ избиратели не приематъ тъй сухо да изпратятъ сегашнитѣ си гости и бѣдещи благодѣтели. Съ бѣблица ги канятъ на сватба, която тъмо играе у първия чорбаджия, привождатъ имъ невѣстата да цѣлува рѣка, каратъ ги и на хорото да потропнатъ, па съ направени глави и съ мокри цѣлувки ги отпрачатъ по живо по здраво на пътъ за друго село по сѣщо такава работа.

Чрѣзъ тоя край на разказа Хрисантовъ и Ивановъ се изравняватъ взаимно, при всичко че у първия може да бликне още въ продължение на обиколката неугода отъ подлитѣ срѣдства за агитация. Обаче тия чувства не ще повлияятъ върху волята му, която свършено се е подчинила на практиката на Иванова: при влизанье въ селото Хрисантовъ се кланя на събранитѣ водоносници на чешмата, чийто заслуженъ отговоръ на лихонимскитѣ му поклони е — сърдеченъ кивотъ! Той мласка подиръ Иванова иконитѣ въ селската черква, при всичко че въ нея минута го прояда досада и отвращение отъ тоя фарисейски похватъ. А въ самото събрание, дѣто

Хрисантовъ ще работи редомъ съ Иванова, тая практика ще тежи наложително и върху упражнението на теоретичнитѣ имъ задължения. Въ изравнението нравствено между двамата другари, Хрисантовъ и Ивановъ, имаме образъ на оня процесъ, който се извършува всѣкидневно въ живота ни съ лица млади, почитатели на идеали. Подобно на Хрисантова, тѣ изпърво мечтаятъ за чиста дѣйность въ полза на отечеството и народа, и щомъ дойдатъ въ непосредно досѣганье съсъ живота, дѣто боравятъ безъ брой Иванововци, тѣ захващатъ да жертвуватъ чистотата на срѣдствата за да осигурятъ постиганьето на високата цѣль, и напаконъ поради новитѣ задължения, що се раждатъ отъ тия срѣдства, захващатъ да жертвуватъ и чистотата на цѣльта, па дори и самата цѣль. И тоя процесъ ще слѣдува между насъ до тогава, докль Хрисантововци не бждатъ снабдени покрай своята енергия и жажда за идеали съ доста твърдостъ на убѣжденията и на волята си, та да се откажатъ отъ приятелството на Иванововци, да не ги поддържатъ въ обществото и въ народното събрание, и да ги поразятъ, като ги оставятъ на губителното дѣйствие на тѣхната недобросѣвѣстна практика и теория.

Щѣше да бжде бѣлѣгъ за похвала на концепцията у Вазова, ако бѣше поставилъ въ „Кандидатъ за хамама“ Хрисантова не да се слѣе на практика съ Иванова, но да се обособи въ сравнение съ него като новъ типъ, който вече умѣе да си добие прѣдставителския мандатъ и безъ да залага своята съвѣсть и убѣждения. Условията за това сж у Хрисантова най-благоприятни: боравейки въ „извѣстна духовна областъ“, той ще да знае — въ протива на Иванова — да цѣни своето име и мисли всждѣ и прѣдъ всѣкого еднакво; упражненъ въвъ формитѣ на мисълния изказъ, той ще да умѣе да се обясни прѣдъ избирателитѣ отъ такава страна, дѣто и тѣхнитѣ частни интереси да се подчинятъ на общитѣ народни. При такива качества Хрисантовъ можеше и като агитаторъ, и като народенъ прѣдставителъ да дѣйствува въ пълна хармония съсъ съвѣстьта си и убѣжденията; той би билъ въ състояние да поддържи честта на името си и въ политическата областъ, както завѣрно я пази и въ духовната. И българскиятъ явентъ животъ, изникаквенъ отъ безчетни Иванововци, би посрѣщналъ въ такъвъ единъ Хрисантовъ образа на жѣданитѣ свои обновители. Не е безъ друго нужно, тоя новъ типъ на политически дѣецъ у насъ вече съ първото си излизанье прѣдъ избиратели да сполучи и завземе мѣсто въ „хамама“; доста е да излѣзе смѣло, да агитира и се бори честно и изтрайливо. Всѣка негова несполука щѣше само да ни покаже,

въ коя посока трѣба още да се работи и между народа, и за Хрисантововци, та да се подготви възъ стъглата побѣда на достойнитѣ идеи съ достойни срѣдства. Вазовъ не се е възползувалъ отъ добритѣ задатки на своя Хрисантовъ, та да го направи въ разказа си изворъ на разкошни колизии съ нечестната практика на Иванова, да го извърти въ съсъдъ на величави борби съ народнитѣ измамници въ хамама. Той се задоволилъ да окачи за халката на агитаторската верижка на практичния и небросъвъстенъ Ивановъ единъ непрактиченъ мислителъ и слабъкъ по характеръ Хрисантовъ, та да го разкарва прѣдъ хитри избиратели, за да лъсне още повече негодността на дѣеца отъ „духовната областъ“ за важнитѣ обществени задачи, разрѣшавани въ хамама! Тоя Хрисантовъ на Вазова е чисто за оплакване прѣдъ Иванова, у когото до кривата съвъсть има поне дързостъ и ловкостъ. Като липсува и това у Хрисантова, той бие на очи токо съсъ своитѣ подли двоумения и помайване. Ако е рисувалъ Вазовъ своя Хрисантовъ по реаленъ узоръ, намъ остан да жалимъ, че една по-дълбока анализа на българскитѣ обществени стремежи не му е пришепнала образа на жѣдания за насъ Хрисантовъ, че не му го е вдѣхнала такава творча фантазия, която въ неуредицата на сегашното вкарва оправнитѣ фактори на прѣдвижданото или очаквано бждеще.

Единъ оцѣнителъ на разказа „Кандидатъ за хамама“ (3-товъ въ „Български Прѣгледъ“ II, 1. 94—99) бѣ намѣрилъ, че Хрисантовъ на Вазова „е изключително явление, той е новъ продуктъ на нашето общество. Той е съ голѣмъ умъ, съ по-възвишени и нравствени качества; за съжаление обществото не може да се възползува напълно отъ този възвишенъ и по-просвѣтенъ типъ, защото той е посветенъ на една специална „духовна областъ“, всичкитѣ му познания сж съсрѣдоточени тамъ нѣкадѣ си на страна, и ако да обича той народа си, не е въ състояние да му помогне“ (99). Обаче не е занятието въ специална духовна областъ, което прѣчи на Хрисантова да бжде полезенъ на обществото; не е пъкъ и това, че се показалъ „непрактиченъ“ въ агитацията си за прѣдставителъ. Дори и да добиеше съ врѣме „практичностъ“, и да влѣзѣше наравно съ Иванова въ хамама, съсъ своя подълъ (*lâche, feige*) характеръ Хрисантовъ, некадъренъ за самостоятелна прѣдставителска работа, щѣше да бжде повече щетливъ, нежели полезенъ, при всичко че се подвизава негли съ успѣхъ въ кабинетната си специалностъ.

Личи си, че Вазовъ е схваналъ и изработилъ разказа си тъмо по суровата, нехудожествена дѣйствителностъ. Той не е идеализу-

валъ лицата, нито творилъ типовс. Ама въ тии съвѣсти обикновени лица читателятъ вижда единъ запѣвъ къмъ цѣлия български конституционенъ животъ. Запѣвътъ му загатва съ тоноветѣ си пълната трагикомическа игра на българскитѣ характери въ въртопа на общественитѣ интереси. Членоветѣ на селската интелигенция съ съво ограничени кръгозоръ и душевни и тѣлесни немощи съставятъ въ разказа една сполучлива наличена група. Както и по-голѣмата частъ отъ разказитѣ на Вазова, „Кандидатъ за хаммама“ показва вѣщината на автора въ групиранѣто на фантоветѣ и въ тълкуванѣто имъ чрѣзъ дѣйствието, а не толкова чрѣзъ психологични заплети, отъ които излиза необходимото за по-голѣмво създание на художеството напрежение.

XV. Двѣ разходки.

До приведенитѣ вече повѣсти и разкази на Вазова отъ втори периодъ на творбата му се редѣтъ и двѣ *художественни описания на разходки*: „Единъ кятъ на Стара-планина“ (Пов. и раск, III. 266—89) и „Мотурѣтъ“ (I 141—8).

Въ *първото* Вазовъ описва една разходка, която направяватъ отъ Сопотъ, отъ долината на Стрѣма къмъ най-близкия кятъ на Стара-планина, подъ високата Амбарица, която слѣдъ Южрукъ-чалъ и Кадемлия надъ Калоферъ е трети по височина върхъ на планината. Разходката отива до изворитѣ на Осъмъ, който се стича отъ планинскитѣ полни къмъ Дунава. Вазовъ рисува дивитѣ поднебесни скали, високитѣ каменисти ридове, оживява ги съ орлитѣ, що се люлѣятъ надъ планинскитѣ гребени, съ мѣлитѣ, които прѣскачатъ отъ хълмъ на хълмъ, кити ги съ развойни лѣсове и се спира по тѣхъ за далечни и омайни изгледи въ Тракийското поле и въ Дунавския прѣдѣлъ. Тукаъ слунаме за Зли-пролѣзъ, Остро-бърдо, Лѣвица, Залъмово-кладенче, Добрила, Почивало, и за други още самотни планински мѣстности, за които народѣтъ намѣрилъ имена, сами по себе украсени съ нѣкакъвъ поетически наметъ. Въ това описание намъ се подава една поука за природата на единъ кятъ отъ българското отечество. То ни показва, какъ гледа народѣтъ на природнитѣ издѣлия по земята около себе, какви чувства и спомени възбуждатъ у него имената и погледѣтъ на планини, долини, рѣки, езера и що се е научилъ той да вижда въ течение на вѣкове съ окоето на една личностъ, която живѣе много неволѣни. Покрай това въ описанието на Вазова слунаме и за разни случаи отъ кърватитѣ събития на 1876. и 1877. година. И всичко това е

разходка отъ единъ день! (Д-ръ Е. Иречекъ въ сПС. VI 176). Въ това ранно свое описание Вазовъ обяви таланта си и за такъвъ видъ творения.

Наемното участие въ разходката на водача бай Миялъ, нѣкогашенъ пандуринъ, и на Рача Чобанъ, господаръ на мулето, възъ което яха Вазовъ, освѣтъ че разбавя природния дѣлъ на описанието съ шарило човѣшко-дружно, но дава сгода на поета изкусно да ни изкара профилитѣ на двата българина, образувани въ домо-родната шеола на своя поминѣкъ. Бай Миялъ е поносливъ znaleцъ на мѣстността и недавното ѣ минало, съ което бърливо услужва на госта по тия мѣста, Вазова; той голѣмливо отбива усрѣднитѣ затичваня на дребнавичкия Рача, да се промѣкне подъ вниманието на любознателния поетъ. И двамата, бай Миялъ и Рачо Чобанъ, сж грубовати скци отъ едно и сжщо българско непитомо дърво; и двамата сж жедни за признание на лични у тѣхъ достоинства, и за тая цѣль немарятъ за много, ако невинно послѣжатъ. Тѣ сж храбърци на самохвалбата; ала бай Миялъ, диялъ дълго врѣме свободния въздухъ на широкитѣ простори, върши своитѣ подвизи самоувѣрено, замашно, а Рачо, вживѣлъ се въ атмосферата около своето кираджийско муле, постѣпа несмѣло и не безъ малко лукавство. Види ли, че успѣхътъ на една постѣпка е съмнителенъ, той подло се смѣлчава и отстѣпа; обаче кива ли му сполука, той тържествува отъ пълна душа. Профилътъ на бай Михала се чъртае въ описанието повече самодѣйно, безъ шумъ и умыслеъ; срѣщу това Рачо дири случай да се обади, че и той сѣществва въ дружината, и не само сѣществва, но е и нѣщо въ нея. Миялъ е той въ подвига си, когато тика да струполи единъ балванъ отъ планинската висина въ провалата, а Вазовъ е изобразилъ тѣй лучкаво и ежсо падањето на балвана. Комиченъ пѣкъ е Рачо въ тържеството си, когато устрѣля въ далечината на хоризонта два орла, а тѣ излизатъ послѣ два юрука, сплашени отъ гърмежа на Рачовата пушка и полѣтѣли надолу да се укрятъ отъ туня бѣда; или пѣкъ когато отъ боривата, възъ която се избавилъ отъ юрушкитѣ кучета, Рачо обяснява, че се качилъ да види долу Сопотския манастиръ. И тия мигови снимки е прѣдалъ Вазовъ сръчно. А ще имаме и още нѣщо за наслада, да бѣше посветилъ повече творче внимание на ситуацията, въ която изпада Рачо, откажъ е скришомъ изпразнилъ отъ хранивото на дружината едного шише съ киселерско вино, а бай Миялъ произнася надъ тая пронева присѣдата си само съ юпитерски погледъ възъ прѣстѣпника. Вазовъ е ималъ сплѣтници и

въ други свои разходки по българската природа; ама ни въ една отъ тѣхъ нѣма такива характерни фигури — или поне фигури така характерно прѣдставени — каквито сж бай Миаля и Рачо Чобанъ.

По разходката си Вазовъ налита въвъ поводи за хубави размишления върху нашия бѣсъ за изтрѣбяване горитѣ, върху прованчната българска фитонимика. Прѣданията за „хамбаритѣ“ на Крали Марка на Амбарица, за „хармана“ му (гумното) въ поляната, за дупкитѣ му въ скалитѣ, въодушевяватъ поета за ода на югославѣнския юнакъ;¹⁾ той охотно разказва прѣданието за името на Добрила, излѣзло отъ извѣстното у много народи надваряне за добиване невѣста, ако се изнесе тя до върха на нѣкой ридъ. Отворената отъ Стара-планина гледка прѣзъ дунавска България разбужда у Вазова „мили спомени“ — вѣроятно отъ душевната драма, прѣживѣна тамъ нѣидѣ отъ него,²⁾ а разказитѣ на бай Миаля, на единъ старъ юрукъ, впечатленията отъ страховити урви въ Стара-планина, отъ дивни форми на върхове въ отсрѣщната Сръдна-гора му набавятъ поетическо вещество за бѣдни творения на духа.³⁾ Така „Единъ катъ на Стара-планина“ изобилува съ художествено доловени мотиви отъ природата, отъ индивидуалния характеръ на човѣка, отъ сѣдня свѣтъ на мѣстнитѣ прѣдания, отъ умствения и чувственъ животъ на поета. Мотивитѣ се прѣдставятъ волно, както се вѣстиватъ, и се наливчатъ бърже и изразито, за да не прѣчкатъ на движението въ разходката. Въ слога на Вазова се забѣлѣзва на нѣколко мѣста оная антитеза, която е типична въ слога на Хюго. Описанието е отъ всѣка страна сполучно.

¹⁾ Тия Крали-маркова ода състави сега часть отъ епическата характеристика „Братя Миладинови“.

²⁾ Ние я прѣдставихме въ стѣмения нанизъ стихотворения отъ сборката „Гусла“. Може би си е спомнялъ „мило“ въ това врѣме Вазовъ и за други прѣживѣни случки тука, въ сѣверна България, край Бързия и въ Берковица, понеже по тия мѣста ни води той подиръ освобождението съ нѣкои романтични картини отъ романа си „Нова-Земля“.

³⁾ Разказитѣ на бай Миаля за лудия бѣсъ на сопотенци отъ звѣроветѣ на Сулейманъ паша — бѣсъ прѣзъ тия урви и камънаци — сж използвани отъ Вазова въ началото на „Нова земля“. Разказаното отъ стария юрукъ за тримата възстаници, спасени отъ съснана Кисура въ планината, а издадени въ училищната сграда отъ сопотненския попъ, е втъкано въ романа „Подъ нѣгто“. Чувството, изпитано при възгласа на урвата „Зли-пролѣзъ“, е родило едновременно стихотворение въ „Поля и гори“. Такова е тамъ и стихотворението „Дѣвница“, покловъ на автора на мѣстото, дѣто е загиналъ баща му. Уподобението на сръдногорскитѣ збѣари на рицарски замъци, свързано и съ едно прѣдание за върха Богданъ, се е отразило въ романцата „Рицаръ Бѣлафре“. Отъ спомена на Вазова въ края на описанието за нѣвогашенъ столѣтний боръ въ оградата на манастира надъ Сопотъ дознаваме, че тоя столѣтникъ е билъ реалниятъ поводъ за първичето му „Борътъ“.

Второто описание „Мочурецъ“, се отличава отъ прѣходното по чисто субективния си елементъ. И то е описание на разходка отъ Карловскитѣ бани на югъ къмъ брѣговетѣ на Стрѣма, послѣ назадъ на сѣверъ до двоєвѣрхото бърдо прѣдъ селото Маджари и пакъ обратно въ банския ханъ; ама въ разходката участвува единъ само поетътъ и не описва нѣмакъвъ „Мочурецъ“ — както е опослѣвено описанието — но изобразява своята наслада отъ погледа въ ширеветѣ и височетѣ на природата, своитѣ възбуди при това спомени и размисления. „Мочурецътъ“ или мочурецътъ около Карловскитѣ бани първи заприкалъ у Вазова редицата на впечатлѣнията и размисленията и послѣдни я свързва съ своя кресливо протестуващъ противъ небето гаденъ свѣтъ на земнитѣ низини и гнилецъ. Не знае, защо се струва на Вазова тая равнозвученъ, ама всѣкакъ амонуваченъ вѣсълъ и кракотъ, тая „страховита музика“ на мочурското население като „чудовищна армония“.

„Мочурецътъ“ се свързва въ нѣколко точки съ „Единъ кътъ на Стара-планина“. Главна свързка образува Стрѣмската долина, която съ разкоша на бонтѣ си и формиѣтъ пѣйни Вазова, гледана и отъ старопланинскитѣ върхове, и отъ бърдото при Маджари. Друга свързка е самата Стара-планина, прѣдставена отъ южна страна въ стрѣмния си растъ и южнѣй равно чело. А най-силна свързка съ поетовитѣ спомени, чийто духъ се носи надъ Стрѣмска долина и обаява съ възпята си и подмладава Вазова както по околнитѣ бърда, така и въ равницата на долината. Единъ жкъзъ отъ животописа на Вазова, отъ поетическия надѣлъ на пиоварчето Вазовъ е уверитъ въ спомена, що изниква у автора на „Мочурецътъ“ двоєвѣрхото маджарско бърдо. Инакъ дѣйствува върху му шумътъ на Стрѣма подъ Карлово: той се вслушва въ него вече като зрѣлъ мъжъ, който иска да забрави други тревоги и се разлива съ географски наблюдения. Върбацътъ край воденичната вада го привлича съ фигурата на селянче, облегло тамъ съ кавалъ на уста, унесено въ сладостния говоръ на инструмента. Това наводжа поета върху мисли за изказа на любовта, тъй свободенъ и обиколенъ съ драгостъ въ село, а тъй сплашенъ отъ низки глуми въ изтъчения градъ. Обаче свѣтлинетъ на влюбената селска дуна се прѣвърща за жалъ у българитѣ подиръ вѣнчилото въ робски мракъ и унижение. Това правдиво и мило водено размисление на Вазова, както и размислението за она „азъ“ отъ Карлово, който си записалъ мочувцата възстѣната на станта на банския ханъ, дѣто се бори съ безсѣница и

нашиятъ поетъ, па се отзовава на азотъ занисъ съ една епиграма, се дружелъ къмъ хубавитъ картини на горската страховита таинственостъ въ нощъ по мѣсечина и на разпрѣта между мотурския праколетъ надиръ и звѣздинъ свѣтътъ зенитъ, за да изгълни описаннето „Мотуртъ“ съ прѣлестъ за ума и въображеннето. Аво е „Единъ житъ на Стара-планина“ описанне весело и не-вече смичесто, „Мотуртъ“ е описанне мечтливо, чистъ образъ на лирическо настроение.

XVI. Драми: „Михалаки чорбаджи“ и „Руска“.

Остая ни още да видимъ Вазова и въ драматичната поезия, отъ която прѣзъ втория периодъ на творбата си ни даде двѣ създания: една комедия „Михалаки чорбаджи“ и една драма „Руска“.

Прѣдметътъ на „Михалаки чорбаджи“ (въ 2 дѣйствия; 1. изд. Пловдивъ 1882, 2. изд. 1891. 8^о. 48 стр.) е отъ врѣмето на руската окупация въ България прѣзъ 1878 г.; дѣйствието става въ единъ крайдунавски градъ. Михалаки чорбаджи е неотомленъ турски аза, комуто една усмивка отъ пашата, едно прѣдложение, че султанътъ го знае и му е благодаренъ за услугитъ въ интереса на държавата, е вѣршило самолюбieto на обществена личностъ. При внезапната промѣна на режима подиръ освободителната война, когато чорбаджиството — това напразно звание отъ робско врѣме — се прѣдаде не на прѣзрѣние, но на великодушна забрѣва, за самолюбieto на Михалаки не е остала вече никаква почва; затуй е той недоволенъ и живѣе ограничено отъ свѣта, като храни самолюбieto си единично съсъ спомени за миналото чорбаджиство значение, съсъ самолюбieto за интереса на паша, везири и на султана отъ Цариградъ за неговата личностъ. Михалаки е простъ; обича да гледа на двора си тѣли моляци, дошли вой съ гласа, вой съ пуйна, вой съ прѣсе за благосклоненъ даръ, а той да се наслажда отъ тия свидѣтелства на общественото му значение, и въ съзнание на това да обѣщава на молящитъ язово покровителство, личени услуги и разни не за изгълняне надежди; при тия обѣщания той има грижа да припомни своитъ познанства и връзки съ държавни голѣмци. Мѣтко е на Михалаки, че сега го титулуватъ просто „господинъ Михалъ“, еднакво съсъ всѣкого, а не по отлика „чорбаджи Михалаки“, както било по-прѣди. Въ минути на особна чувствителностъ къмъ тая загуба, за да запълни празнотата отъ вед, той съблѣча новитъ, френскитъ дрѣхъ и ги замѣстя съ нахваритъ,

тарабулуза и феса азиатие. Поне въ празникъ рѣшително се тафрѣе съ тѣхъ. Като не е въ състояние да изискува почитъ къмъ чорбаджийската си титла отъ други хора, налага поне на слугата си и на подобни нему послушници да го титулуватъ „чорбаджи“.

Достойната Михалакева съпруга Сийка, наравно съ него рожба на патриархално врѣме, знае токо да пита гоститѣ за здравето имъ и да почита унаслѣдената заповѣдь за покорство на съпруга си и да рѣшава съ него сѣдбата на дъщеря си. Виктория, дъщеря имъ, е ново пиле: чѣла романи и е влюблива. Изведиждъ тя се влюбя въ Стояновича, вѣтрогонъ и безъ всѣка основа момътъ, който е нѣкой дребенъ чиновникъ въ администрацията и носи затуй руска фуражка. Интересътъ на Стояновича, откакъ е получилъ тъй леко — както единъ отговоръ на доброутро — съгласието на Виктория е, да придума и чорбаджи Михалаки, понеже знае, че той гледа на паритѣ, а не на лични достоинства, каквито пъкъ въ сѣщностъ Стояновичъ и не притежава. Безъ да знае самъ, той отъ невидѣлица придобива за тая цѣль единъ помагачъ въ слугата на Михалаки, Петко. Тоя е примѣрно скитало, което се изпекло въ кѣштитѣ на букурещки богаташи да разиграва вътрешни интрижки и глуми, изпекло се и по улицитѣ на Букурещъ, тоя за него врѣме източно-европейски Парижъ.

Михалаки намира случайно въ салона си едно изпуснато отъ Стояновича писмо до Виктория; той не му разбира езика, стѣкменъ отъ високи думи, и го дава на Петка да му го прочете и разтълкува. Петко е поразениетъ, досѣща, каква опасностъ заплашва мечтитѣ на Стояновича и бърже скроява плана на спасението. Тоя обяснява на Михалаки, че писмото е руска молитва и отъ дума на дума докарва чорбаджиата да повѣрва, че Стояновичъ ще става калугеринъ. Ролата си Петко изиграва ловко. Да разбере Михалаки, че голакътъ чиновникъ задиря дъщеря му, па ѝ пише любовни писма, Стояновичъ наздраво щѣше да изпита ударитѣ на чибукъ му и едно грубо изпжждане изъ вратата. Обаче женитбата на Виктория и Стояновича трѣба да се направи възможна Петко пакъ изнамира срѣдство. Михалаки притежава отъ султана два ордена (нишана). Който има пари, или е почетенъ съ подобно признание за държавна услуга, като Михалаки, той може, той е достоенъ да се равни съ него. Петко разгласява, че Стояновичъ получилъ такива „нишани“ и бератъ отъ султана и е назначенъ за турски посланикъ. Чете на Михалаки и едно съобщение за това въ единъ френски вѣст-

никъ, като го тълкува на български. И тая поразия сполучва. Михалаки чорбаджи си промѣни убѣждението за Стояновича. Той го дири, желае да го има на обѣдъ и по-скоро самъ сключва брака му съ Виктория. Въвъ врѣме на сватбата непознато лице просвѣтлява Михалаки въ истината за нишанитѣ. Михалаки ги вижда на гърдитѣ на Петка, който се е възползувалъ най-добрѣ отъ сватбената трапеза и води въдушевенъ хорото съ върпа въ ръка. Измамениятъ чорбаджия разбира тогава и посланското звание на Стояновича, ядосва се и както е безпомощенъ, изпжда всички сватбари съ чибукъ си.

Освѣнъ тия лица въ комедията сж поставени и два турчина: Домузчиоглу Кьоръ-Хасанъ и единъ цариградски софта. Домузчиоглу обикали за ходатайство отъ страна на Михалаки прѣдъ рускитѣ окупационни власти за издиране и наказание на единъ казакъ, който му задигналъ плета; а софтата е допгълъ да проповѣда на мусулманитѣ, че султанътъ е запрѣлъ московцитѣ за нѣколко врѣме въ земята си, доклѣ имъ даде врѣме да си идатъ, понеже тѣ били дошли съ цѣлата си войска да се молятъ султану, да имъ се не сърди, че не му изпълнили исканъето за парк, атове и момичета. Първиятъ турчинъ служи да се илюструва голѣмското самолюбие на Михалаки, да характеризува угодата му отъ позиване на слаби за негова помощ, а вториятъ турчинъ служи да разкрие идеалитѣ на Михалаки, съ които е живѣлъ при турцитѣ и за които още бълнува и сега.

За правилна оцѣнка на главното лице въ комедията, Михалаки, е необходимо да се вмислиме въ она потресъ, който произведе войната съ нейнитѣ послѣдици въ душевния свѣтъ на разнитѣ съсловия отъ нашето общество. Които бѣха се сдушили съ традицитѣ на робското врѣме, дѣто произволътъ на властѣта бѣше върховниятъ законъ, а раболѣпнито прѣдъ необузданата воля върховната добродѣтель, тѣ веднага съ освобождението изгубиха всѣка морална почва; понятията за право и длъжностъ се измѣстиха изъ своитѣ огнища. Единъ чорбаджия се липаваше отъ най-сжщественото за живота на душата си: отъ ласканието на силния и унижението на слабия. Въ насталото ново врѣме, чиито условия и явления разтресениятъ свѣтозоръ на чорбаджията не е въ състояние правилно ни да вижда, ни да оцѣнява, сж напълно възможни такива комични положения, въ каквито е изкаралъ Вазовъ чорбаджи Михалаки; напълно възможно е, да повѣрва Михалаки, че Стояновичъ се

назначава за турски посланик (той не издига юридическото значение на тая дума) и че султанът му е изпратил въ това звание два ордена. Пита се за възможност или невъзможност на Михалаки, защото само тия два факта са адекват на комичното действие въ творението на Вазова и въ тях трѣба да онриѣдлим чорбаджията на Вазова, откъснатъ отъ едно време и непосредно поставенъ въ друго време. Въ тях е изразено девонцертуването, разгаждането — ако бива тъй да се изразимъ — състояние на неговата психика. Тя е както пияно, на което отъ жицитѣ нѣкои не се съгласуватъ. Всички други постѣпки на Михалаки чорбаджи не прѣдставятъ нищо особно въ обикновения му турско-чорбаджийски свѣтоторъ.

Обаче тъмо споменатитѣ фактове бѣха посочени отъ нашата критика като съществени грѣшки въ композицията на образа на чорбаджията Михалаки. Укорѣтъ за тях би билъ умѣстенъ и сираведливъ, ако не бѣ изкаранъ на сцена Михалаки въ момента на хаоса въ общественитѣ отношения, когато невѣроятното, невъзможното вчера ставаше дѣйствителностъ и възможностъ днесъ. Разбира се, че това обществено състояние е прѣходно. Като зависи ролята на Михалаки въ комедията главно отъ тоя моментъ, тя прѣфѣрля центъра на тежината си отъ чорбаджийскитѣ му похвати и понятия въ проявенията на една прѣходна бърканица въвъ схващанъето на дѣйствителността. Такава бърканица може да настане у човѣка, волчимъ бжде поразенъ отъ нѣщо. Тя може да избѣе и въ лудостъ. Михалаки не е докаранъ до такава степенъ. У него бърканицата скоро ще се оправи. Тогава и ролята на Михалаки, закрѣпена съ тежината си върху тая бърканица, заедно съ нея ще се изметне. Ето защо днесъ на сцената Михалаки чорбаджи би билъ вече не само непонятенъ, но и невъзможенъ, освѣнъ ако се допусне, че Вазовъ сериозно разиграва единъ лудъ човѣкъ. Тѣй че колкото и да е напълно възможенъ единъ чорбаджи както Михалаки, ако поставенъ въ една комедия тѣй, както го е поставилъ Вазовъ — сир. да се опира не върху същественитъ чѣрти на характера си, но върху случайно и врѣменно разбръкване на понятията — той става изкиленъ. Не фактоветѣ, въ които тѣй се изкиля образътъ на Михалаки, сѣ криви за това, както се разбира отъ критиката на комедията отъ П. П-въ въ ПС. IV. 153—158; не композицията на образа на чорбаджията съ помощта и на тия фактове е заявила такъвъ важенъ недостатѣкъ на комедията на Вазова, но

прѣфурацията центъра на тежината на Михалаковата роля отъ съществениятъ чѣрти на характера му върху случайна изпития на негово прѣвъ единъ моментъ порасенъ разсѣдѣвъ. А за това има да благодари Вазовъ на своята прѣкалена услужливостъ на единъ прѣмѣрнатъ отъ него фактъ, на едно възлюбено обстоятелство, което той безъ друго желае да тури напѣрѣ въ едно поетическо творение.

Още единъ фактъ изтъква критиката, въ който намира образа на Михалаки невъзможенъ, художествено сгрѣшенъ. То е, че Михалаки вѣрва на слугата Петко тълкуването на любовното писмо отъ Стояновича, който щѣлъ да става калугерия. Чорбаджи Михалаки, ако и да е билъ турски азия, ако и да се срѣщалъ въ седилницата и команди съ влиятелни лица, ако и да се горѣе съ два турски ордена, все пакъ е човѣкъ простъ и ограниченъ, каквито сѣ били и влиятелнитѣ лица турци, между които си показвало достоинството неговото чорбаджийство. И като такъвъ той може и да не разбира твърдъ отъ книга, та по неволя да трѣба да се довършва на чуждо тълкуване на писмото. Вазовъ е прѣдставилъ тая чѣрта на Михалаки въ всички ситуации, и ефектътъ отъ нея е толкова нѣ-естественъ, колкото и езикътъ на любовното писмо на Стояновича, което Михалаки батеа да чете, е езикъ новъ, руско-български отъ врѣмето на руската окупация, и той не го разбира, колкото и самото тълкуване на писмото, обивено отъ Петко за молитва, се посрѣща съ думи и изречения отъ езика на самото писмо. Сцената съ писмото е тѣсно пригодна за едно оправдано недоразумение въ комедията, и както я е изкаралъ Вазовъ, тя най-малко заслужава натягването отъ критиката.

Както обяснихме вече по-напѣрѣ съществената грѣшка на „Михалаки чорбаджи“ е не въ композицията на образа на чорбаджията, чиито чѣрти намираме вѣрни и оправдани, но въ композицията на цялата комедия, дѣто образътъ на Михалаки е изжиленъ затуй, че епизодичното въ него е зайзело мѣсто на главното, и комизмътъ на творението се усрѣдалъ въ това епизодично. Сценитѣ, въ които Михалаки блѣнува за своето обществено значение, сѣ наистина добри — аресва ги и критиката; ала заплетътъ на комедията не е въ тѣхъ. Той е тамъ, дѣто е Михалаки — тъй да речемъ — изрубилъ пусулата на врѣмето; затуй тамъ неговитѣ чорбаджийски образъ се извърща и комичното недоразумение дѣйствиува съвсѣмъ противно, докарва безвкусица.

Дотукъ се ограничавахме съ главното лице въ комедията „Михалаки чорбаджи“. Посегнемъ ли и къмъ другитѣ лица, къмъ тѣхната роля и значение въ комедията, недостатъцитѣ, ба важнитѣ грѣшки се умножаватъ и усилятъ и комедията ниско пада по цѣната си. Най-криво е поставенъ софтата. Два пѣти влиза той въ дома на Михалаки по едно невидно и безцѣлно недоразумение, вмѣсто да влиза у Кьоръ Хасана. Първия пѣтъ налита тамъ върху Домузчиоглу, допгълъ съ молба до чорбаджията, и му обяснява що значатъ тия руси въ султанова земя. Ролата е комична; ама става у Михалаки, когато недосѣга въ тая сцена нито него, нито нѣкого отъ домашнитѣ, нито пъкъ е нужна за Кьоръ Хасана. Втория пѣтъ софтата пакъ се вмѣкналъ у Михалаки като въ къща на Домузчиоглу. Комиченъ е туку разпитътъ, що му прави Михалаки за убийството на султана Абдулъ-Азисъ, отъ когото му сж орденитѣ; ама докѣ не обажда софтата рѣшително, какъвъ е, и че вдигалъ глава съ други софти въ Цариградъ, къмъ края на комедията, повиканъ вече нарочно отъ Михалаки, който го мисли за султановъ пратеникъ съ орденитѣ на Стояновича, софтата боязливо отказва всѣко свое политическо значение. Положението на софтата е изкривено отъ второто му дохаждане у Михалаки. Не хармонира по своитѣ поразии изобщо и по характера си на всезнаещъ уличенъ умникъ слугата Петко съ нравствената атмосфера въ Михалакевата къща. Той е по всѣко вѣроятие цѣль цѣлиничтъ заетъ изъ френскитѣ комедии и разварва единъ български чорбаджи, който прѣди всичко друго не би го ималъ за слуга. Понеже Петко работи въ интереса на Стояновича, въ комедията трѣбаше поне съ една рѣзка да се отбѣлѣжи мотивътъ на тоя интересъ, защото Петковци не услужватъ токо тѣй отъ симпатия нито на романести Виктории, нито на посланици като Стояновита.

Драмата „Руска“¹⁾ носи името на героинята отъ поемата на Вазова „Загорка“. Види се Вазовъ дотолкова излюбилъ прѣдмета на своята най-хубава поема, че намислилъ да го извади и на сцена. Както се вижда отъ сравнението на текстовеѣ въ поемата и въ драмата, автору били скъпи всички обстоятелства на епическото събитие и редътъ на частитѣ отъ епическия градежъ; скъпа му била дори всѣка дума отъ „Загорка“, та като работилъ „Руска“

¹⁾ Въ 4 дѣйстви. Първо издание, Пловдивъ 1883. 16°. стр. 76; второ издание, Пловдивъ 1889 г. м. 8°. 68 стр.

често не смѣлъ да вѣгне и стиховния размѣръ на рѣчта отъ първата.¹⁾

Познатитѣ намѣ лица отъ „Загорка“ дѣйствуватъ и въ „Руска“; тѣ извършватъ сѣщото събитие, само съ нѣкои добавки, които затѣрно сѣ взети изъ другата видна поема на Вазова, „Грамада.“ Именното, въ „Руска“ цѣлото IV. дѣйствие е основано върху факта на освободението на България. Селяни празнуватъ деия на цари Александра II. и благославятъ освободителитѣ. Единъ руски казакъ се намира между тѣхъ, и съ него тѣ се черпятъ. Кувдо, заради своитѣ враговщини и прѣдательства, правени отъ лична смѣтка и за задоволство на турцитѣ, е прѣзиранъ отъ населението; ама той е лудъ — изгубилъ умъ отъ погледа на убития въ вѣщата си Кърджи-Османа! Населението не му дири наказание. Ситуацията е тука създадена по образа на онай въ „Грамада“, дѣто е прѣдставенъ Цеко, лишенъ отъ участие въ всенародната радостъ отъ дохаждането на руситѣ. Каменъ и Цена, подиръ толкова прѣмеждия, пакъ сѣ сбрали и се върнали въ село, да ги види и Цеко, който се полишилъ. Въ „Загорка“ Ангелъ и Руска се сбиратъ случайно въ гората, и придружени отъ дѣда Лулча, заминаватъ за Сърбия. Геройската двойка се връща въ драмата „Руска“ — както Каменъ и Цена въ „Грамада“ — въ село, за да тържествува и на руския празникъ, и за своето върнато щастие.

Освѣтъ лицата на заключителното IV. дѣйствие на „Руска“, за което нѣма градиво въ „Загорка“, Вазовъ е придалъ въ драмата въмъ седемтѣ лица отъ поемата още нѣколко прислужни фигури.

¹⁾ „Руска“, л. III. я. 7.:

Ангелъ.

Сбогомъ, сбогомъ Българю! земя погрознала! Сбогомъ майко на робетъ, майко почернала. Не за добро, жална майко, чада си родила, но въ окови да ги гледашъ, или на бѣсила! Прадъшъ дѣца по чужбина, — скитници — да просатъ; раждашъ дщерки бѣлолики, черно за да носатъ; раждашъ жито и триндафилъ, но гладна сама си, давашъ злато и коприна, но ний сме си сиромаси; сбогомъ земя поробена; вий, гори зелени чудни бразди и полета, съ кръви напоени ...“ Итн.

„Загорка“, стр. 43—4.

„Сбогомъ оstay Българю;
Земю погрознала
Сбогомъ майко на робетъ
Майко почернала!
Не за добро, жална майко,
Чада си родила,
Но въ окови да ги гледашъ,
Или на бѣсила!
Прадъшъ дѣца по чужбина,
Скитници, да просатъ!
Раждашъ черки бѣлолики
Черно за да носатъ!
Раждашъ жито и триндафилъ,
Но гладна сама си,
Давашъ жито и коприна
Но ний сме сиромаси.
Сбогомъ, земя поробена,
Вий гори зелени,
Черни бразди и полета
Съ кръви напоени... Итн.

между него единъ пѣдаръ, единъ овчаръ Иванъ и синъ му Стоянчо. Пѣдарътъ влиза токо слѣдъ убийството на Кърджи-Османа у Куздовъ, за да обади, че миниратъ лъжи и лъжливъ кракъ провореца. То билъ дѣдо Лулчо, който съ кумка наизлѣ въ нощта, а не Руска и Иванъ сляпни да убие турчина, или да не се оскѣли за това дѣло, той да го извърши и да избѣже нещастиятѣ, навлечени и издадени отъ Кузда. Тая подробностъ въ „Загора“ липсува, нито се пѣкъ досѣга. Овчарътъ съсъ синя си минуватъ прѣзъ гората къмъ конирата си и налитатъ възъ Руска, прѣмалѣла, измазната и окървавена. Тѣ ѝ оказватъ състрадание; ама щомъ бащата узнава, че ти е убийца на Кърджи-Османа, страхътъ за своя безопасностъ го обладва тѣй моцно, че излитва отъ него човѣщината, за да го прѣвърне въ добиче, което бѣга да се увери. Само у момчето му говори още сърцето, което държи на своя страна и разума. Дѣтѣ тия нови фигури отъ Вазова сж пълни съ истина, тѣ сж характерни и съ изгода изарени въ III. дѣйствието на драмата. Овчарътъ Иванъ прѣдставя единъ по-старъ редъ българи, приучени на подло самоспазване, а синъ му Стоянчо показва свободната доблестъ на непокорената още отъ робинята младежъ. Съ Ивана и Стояна това дѣйствието става по-живичко. Обаче изобщо въ цѣлата драма „Руска“ лицата излизатъ повече да приказватъ, а не да вършатъ. А и приказътъ не е никакъ добръ разпрѣдѣленъ между дѣйствиата.

Въ I. дѣйствието Руска на чепмата чака петемна Ангела. Той иде съ печална вѣстъ: дѣдо Лулчо го съвѣтвалъ да бѣга, защото Куздо го издалъ на Кърджи-Османа въ София за бунтовникъ: Ангелъ билъ говорилъ за „софийската работа“ въ Йевова крѣпча. Ето го и самъ дѣдо Лулчо, който настоява за Ангелъ да се махне изъ село и тѣщи Руска. Появата на Лулча тукъ подиръ Ангеловата вѣстъ безполезно замайва дѣйствието. Рускинятъ баща Първанъ и майка ѝ Гмитра се споговарятъ да дажатъ Руска на Кузда (явление 6). Аво и да отстапя на доводитѣ на мажъ си, Гмитра въ сърцето си чувствува, че то е злочестина за Руска, която люби само Ангела (7 явл.). Изеднажъ (явл. 8) отърчава Руска разплакана и въ отчаяние: книга дошла, че Ангелъ умрѣлъ възъ Влашко! А пѣкъ Ангелъ токо що се бѣше простилъ съ нея (въ 4. явл.) и заминалъ (5. явл.), та още диригитъ му не сж изстинали отъ селскитѣ улици, и вече стига богъ знае отъ дѣ писмо, че умрѣлъ — разбира се не отъ нѣкоя злодѣйска напасть. Съ пропаданѣето на Ангела Вазовъ трѣбаше да излѣзе въ драмата си инакъ, нежели въ пое-

ната: тая позволява да се отнесе Ангелъ къмъ Влашко и да откача отъ тамъ Руска два гергьовдана, та чакъ откажъ се разгласи за сирѣтъта му, да се прѣломи въ любовта си; обаче въ драмата е невъзможно това въ *сжикото дѣйстви*е и това *прѣзъ едно явление*.

Како се стремилъ авторътъ да прочисти пътя на Куздовитѣ интриги къмъ брава съ Руска, той употребилъ за тая цѣль не само осуетението на Рускинитѣ надежди за Ангела и влиянието на Куздовото чорбаджийство върху традиционната родителска властъ надъ черпена воля, но илуструвалъ още подирния мотивъ съ едно обстоятелство, за което ниндо не загатва „Затворка“. Именно въ 9. явление дѣдо Лулча обажда на Гмитра, да се не бои: мажъ ѝ уловилъ, набѣденъ, че има сношения съ комити, за да го пращатъ въ София; ама той е незлобивъ човѣкъ, и ще бѣде пустинатъ. Явление 10. прѣдстава и сами Първана освободенъ; застъпилъ се за него Кузда, комуто ще бѣде признателенъ.

Това обстоятелство наистина крие за изостранѣ на родителския отпоръ противъ нежновѣта на Руска къмъ Кузда, а сѣщо така и за подхрана занаяпрѣдъ на Рускината умраза къмъ анадѣйския мѣлъ и дървоостъ за защита отъ негови мръсни притезания. Ама Вазовъ неумѣло е разпоставилъ всички тия двигатели на дѣйствието. Вмѣсто да чуди читателя, таче и зрителя съ вѣсть отъ Влашко за сирѣтъта на Ангела, читавъ изгѣзълъ въ пѣ-прѣдна сцена, и да кара прѣди това Първана и Гмитра просто да силятъ Руска за Кузда, а слѣдъ това да праща дѣда Лулча невеселъ вѣстникъ за затвора Първановъ и да връща отъ затворъ Първана, радостенъ длъжникъ на Куздовата милость, Вазовъ щѣше да извърши задачата си най-сполучно, ако поставѣше самия Кузда да обади, че комитата Ангелъ е билъ убитъ отъ царската властъ нѣйдѣ въ близката планина, а Първанъ е тъмко освободенъ по негова молба изъ вѣжата на властта, която щѣла да го кара въ София. Появата на Кузда и тѣй вече е нужна за пристѣпа и експозицията на драмата; а по значението на фактоветѣ, съобщени отъ Кузда, тая негова поява е въ състояние да съсаде ефектния завършекъ на I. дѣйствиѣ съ материално поражение на Рускина отпоръ, съ душевно възмущение нейно и на дѣда Лулча отъ Куздовитѣ интриги, и да роди напрежението за слѣдното дѣйствиѣ.

Вече отъ това групиране на фактоветѣ въ *първото дѣйствиѣ* на „Руска“ се вижда, колко несъобразности е допусналъ въ него Вазовъ. Каго добавимъ къмъ това, че лицата много говорятъ, безъ най-малка страсть, съ думи и изрази, въ които не грѣе истинско-

чувство и не сж дори за българина естествени, ще имаме достатъчна прѣдстава за драматическото достоинство на „Руска“ поне въ I дѣйствиe. Таково сжщо е достоинството и въ другитѣ 3 дѣйствиa.

Във II дѣйствиe — като заплетъ на драмата — Куздо си разкрива интригитѣ, чрѣз които снолучилъ изпърво да махне отъ село Ангела, послѣ да го направи да умре, наповонъ и да стане избавителъ Първановъ, докль вземе Руска. Сега е той нейнъ мъжъ. Тя не крие злочестината си и не му мълчи; дори му прѣзира имота и честта, и все блънува за Ангела найвѣ и насѣтъ. Отъ жена съ сърце въ „Загорка“ тя се прѣвърща въ „Руска“ въ подквасена патриотка! При това и копнежътъ ѝ за Ангела, когото знае вече умрѣлъ, е лихосантименталенъ. Дѣдо Лулчо дохажда да кори Кузда за зѣврщина и угодливостъ на турцитѣ. Куздо го напъжда и ще си отмъсти. Заканва се и Лулчо. Иде Кърджи-Османъ да лови комититѣ, които се навѣдили тждѣва и тръгнали въоръжени по планината. Османъ е Куздовъ гостъ. Ще му прислужва умилно Руска. А дѣдо Лулчо я учи да го прѣмахне, като ѝ дава и кинжалъ; самъ пъкъ прѣвъ нощта е готовъ, въ случай че не загине Османъ отъ Рускина ржа, да загине отъ негова, та да се избавятъ набѣлѣзанитѣ жертви. Руска изпълни добръ поржката и бѣга изъ селото. Тукъ Руска не е съпруга покорлива съ високо чувство за женска честь, но е свадлива съ Кузда¹⁾ и прѣдизвиклива прѣдъ Кърджи-Османа по адреса

¹⁾ „Загорка“ 17—18.

„Ти, Загорке! що се сунилъ?
Юдо дългогоса!...
Твойтѣ сълзи и въдишки
Знамъ ги за кого сж.

Твоятъ дѣдо бѣ хайдутинъ
И умрѣ отъ пушка,
И ти нѣма свѣтъ да видишъ
Пасмино хайдушка!“

(19) Тажи Руска и сѣ плаче
Надъ майчини кости.

Куздо води често дома
Не хубави гости.

(20) Гости — турци друговѣрци,
Та на Руска вика

Помонъ нискъ да имъ стори
И даде мастика

На ржцѣ да имъ полива

И въчеръ да нѣта

И легло имъ послушаво
Да постила въ кѣта.

„Руска“, II д. 8. явл.

Куздо: Руске! тая въчеръ ще ни дойде
на госте Кърджи-Османъ, разбирашъ ли?...
Трѣбува да благодаримъ Кърджи-Османа.

Руска: Благодаря го ти, защото той
тебе е направилъ добро.

К.: ... Е, добро ми е направилъ я!...
Повдигна ми нхтибарътъ и —

Р.: И пропади Ангела!

К.: ... Забрави го вече, луда главо...

Р.: Нѣма да го забравя додѣ гледатъ
очитѣ ми! Мачи ме, прѣбий ме...

К.: Нѣма да те прѣбия, вѣщнице
недна!... Знамъ азъ, че ти си внука на
Хайдутъ Дима...

Р.: Така, азъ съмъ отъ хайдутка
ржба! Не се срамувамъ отъ Хайдутъ
Дима: срамувамъ се отъ Кузда Чор-
баджи... Хайдутската внука не е отъ
ония, дѣто послушаво сѣдатъ въ коленетѣ
на турцитѣ!... Не съмъ Куздова жена:
азъ съмъ Вългарка... и любовница на
Ангела, чувашъ ли?

на мъжа си и на турските насилници.¹⁾ Това изличва отъ нейния образъ оная мълчалива скръбъ и дѣхътъ на рѣшителностъ въ отчаянието, които тѣй естествено и симпатично я красятъ въ „Загорка“. И образътъ на наивно строгия и праводушенъ дѣдо Лулчо отъ „Загорка“ е за щета прѣназначенъ въ „Руска“ на претенциозенъ Кузовъ сѣдникъ.²⁾

¹⁾ „Загорка“, 27—8.

Налѣй булка! викна Османъ
Налѣй пакъ да пиемъ!
Утрѣ двадесетъ конити
На колъ ще набиемъ.“

„Ехъ, сполай ти, честний аго,
Вие да сте живи!...“

Положиха трапезата
Съсъ гоцавки разни

Часть дошълъ е съ една дума
(Куздо) Сичитѣ да сгази.

(29) Руска стои уплашена
Съ наведени очи.
Лицето ѝ мѣняла се
Гардитѣ ѝ биемъ.

²⁾ „Загорка“, 22—8.

„И при Кузда той отива
(дѣдо Лулчо), Па го мадро хова:
Куздо, слушай, старъ челякъ смеъ,
Книга знамъ дълбока.

Ти си днеска богаташииъ

Но да бѣше ималъ дори
Сарай въвъ двора

Пакъ безъ сърдце милостиво
Звѣръ ще сиостанешъ

Лександрията пакъ казва,
Че мѣчишъ булчето
И че влачишъ Фараонци:
Хубаво не е то“.

Размюти се грозно Куздо

„Ти съсъ тази бунтовна книга
Царството расклашашъ!“

Завърна се дѣдо Лулчо
И съ бура въ душата
Славната Александрия
Зарови въ земята.

„Руска“, II. д. 7. явл.

Кърджис-Османъ (къмъ Руска): А, не-
вѣсто, какво си, добръ ли си?...

Куздо: Руско, налѣй чашитѣ и потерпи
беатъ... Царски душмани ефединъ, има
ги на времъ...

Руска: (въ себе си): Майчице! Тѣй
ще обади сега дѣдо Лулчо! (високо) За-
повѣдай аго... И азъ знамъ нѣколко
царски душмани...

К.-О.: Казвай, булка, да чуемъ отъ
твойтъ уста.

Р.: Първиъ царскиъ душманииъ съ
заптинтъ...

К.-О.: Какъ? Заптинтъ?...

К.: Ефединъ, не я слушай!

Р.: Другиъ душманииъ съ чорба-
джинтъ!...

К.-О.: Ха-ха-ха, сега за тобъ доде
редъ, Куздо, дръжъ се!

„Руска“, II. д. 2. явл.

Лулчо: Добъръ день, Куздо.

Куздо: ... Какво те гони насамъ?...

Л.: Куздо, ти си богатъ човѣкъ...

К.: ... Е, какво искамъ съ това?

Л.: Но ти челя ли си историята?

К.: Каква история?

Л.: Историята на Александру Маке-
донски.

К.: Чети си я ти...

Л.: Нѣмамъ я сега у мене, азъ бихъ
ти прочелъ нѣщо. Слушай... Царъ Дарий
ималъ дълъ сарай напълненъ съ злато...
Царъ Поро ималъ хилядо слона... раз-
бирашъ ли?.... Но тѣхъ ги Господъ
наказалъ... защото бѣха поганци.

К.: ... Та менъ какво? азъ не съмъ
поганецъ я...

Л.: Ти мѣчишъ булката...

К.: Ти каква работа имашъ съ бул-
ката ми?...

Л.: Ти прати Ангела за да загине по
чужди мѣста...

К.: Ти съ тая история бунтувашъ цар-
ството. Вънъ!... Азъ щя да те дамъ на
Кърджиятъ...

Л.: А ний нѣма да те дадемъ на Бога
да те накаже!

Третъто дѣйствиe прѣдстави Руска въ гората, дѣто се вѣставатъ овчарьтъ и синь му и случайно изникватъ единъ подиръ други Ангелъ и дѣдо Лулчо. Руска заминува съ тѣхъ за Сърбия и въ IV. дѣйствиe всички се връщатъ въ освободена България. Доклѣ се мае или крета вършенъето изобию въ драмата, въ IV. дѣйствиe него съсѣбмъ го нѣма, и това дѣйствиe можеше безъ най-малка ухаба за драмата досущъ да липса. Руска, главното лице на драмата, е въ него само нѣма фигура. Третъто дѣйствиe, на което се пада да бѣде послѣдно, би трѣбало да съдържа катастрофата и разплетътъ на драмата; а за това не може да служи само Рускиното скитанъе въ гората и оправданата чрѣзъ случая поява на Лулча, а неоправдана поява Ангелова. Авторьтъ можение по естество на прѣдмета да прѣдстави тъкмо въ това дѣйствиe — подиръ критическия завършъкъ на II. дѣйствиe съ убийството на Кърджи-Османа и въ горска обстановка — смущението на Османовата ордия и вѣърския ѝ бѣсъ, лудостъта на Кузда — отплатата за неговото бездушие — и забѣгванъето на Руска. Нейното наложданъе съ Ангела и Лулча въ края на драмата щѣше да възнагради вѣрностъта и юнацвото на сърцето ѝ.

Вазовъ завѣрно е прѣдполагалъ, че ако завърши и драмата си съ онова заминуванъе на Ангела, Руска и Лулча за Сърбия, съ което се завършува поемата му „Загорка“, той въ сжшность ще даде на читателя едно незадоволено очакванъе, а не драматиченъ край. Затуй ще да е придалъ и IV. дѣйствиe, което нагласилъ по готовитѣ ситуации отъ „Грамада“. Обаче съ това никакъ не е поправилъ нѣкоя грѣшна; защото ако е сгрѣшена „Руска“ въ нѣщо, то е въ градежа на III. дѣйствиe, което е остало безъ сжщественъ отъ приказа на драмата моментъ и не показва никакво напрежение.

Когато четемъ „Загорка“, тя ни носи по вълнитѣ на рѣчьта си — равна и сърдечна — които волно ни нашепнуватъ всички чѣрти отъ характера на лицата и всички обстоятелства на разнитѣ ситуации. Омаята на нея шопотъ липсува въ драмата, защото тамъ поетътъ се е погрижилъ да фиксира всѣка подробность. А еато фиксиралъ, не вложилъ въ рѣчьта оная доза образитость, които да сподира драматичното вършенъе. Разказътъ въ „Загорка“ изравня и пълни прѣходитѣ отъ една ситуация къмъ друга; а вършенъето въ „Руска“ често изкарва лицата на сцена или ги оставя тамъ безъ видна основа (напр. Лулчо въ II. д. 2. я., Руска въ II. д. 3. я.) Отъ тая страна се забѣлѣзватъ и явни небрѣжности на автора, про-

пуснати отъ първото и въвъ второто издание на драмата. Класическа е небръжността съ възкръсяването на Първана и Гмитра въ IV. дѣйствие, които сама Руска споменува между мрътвитѣ въвъ II. дѣйствие (3. явление). Или е това нѣкоя смѣла фигура въ рѣчта ѝ? „Руска“ отъ Вазова е по вътрѣшна и външна техника драма слаба. Вършенъето има тласкъ въ честитата концепция на прѣдмета, ала тоя тласкъ не се поддържа съ достатъчна страсть у лицата. Обаче идеята на драмата — идея битовна българска, храбро завардяне отъ българката своята женска честь — е прѣдставена добръ, и съ нѣколко добри сценически ефекта, при все че можеше още по-добръ да остане отъ Рускина страна безъ непригодната за нея патриотическа вапсилка.

На „Руска“ е посветилъ специално разглеждане И. Миларовъ въ студията си „Ив. Вазовъ като драматургъ“ (ПС. LIV. 786—813). По неговата оцѣнка (787—96) „тая пиеса *се заслужава внимание*, защото тя има хубави нѣкои моменти, даже и нѣколко високо поетически красоти, безъ да считаме вѣрността на дѣйствието и жизнено намѣтанитѣ характери. Но, за да получи всеостраненъ успѣхъ като драма, тя има нужда отъ *сериозно прѣработване*“ (789). По-нататкъ оцѣнителтъ формулира прѣсждата си така: „въ ‘Руска’ фигуритѣ както сж тѣ дадени, дѣйствието както се то движи, — сж само маркирани, намѣтени; — това сж само контуритѣ на единъ рисунокъ, който има нужда отъ допълване и изработване. Ний сѣ пакъ съ удоволствие се спираме на тия контури въ ‘Руска’. Тѣ сж характеристични очертания, фигури типично български и цѣлото *се не е лишено* отъ драматически моменти и драматическа послѣдователност въ изпълнението. За това независимо отъ съществуващитѣ *примитивни* недостатѣци, ‘Руска’ *може да се счита* като драма“ (791). Коя е чистата, опрѣдѣлена истина въ това снизходително неодобрено одобряване? Оцѣнката на г. Миларова, откакъ изтъквува „непростителната небръжност“ на Вазова съсъ възкръсението на Първаница (791, 795) и „театралния фокусъ“ съ появата на Ангела въ гората (794), намира, че цѣлото IV. дѣйствие „дѣйствува като паднало отъ облацитѣ“ и цѣлата драма въ сжщностъ би трѣбало да се завърши съ III. дѣйствие, дѣто е краятъ и на вършенъето въ приказа; че експозицията въ I. дѣйствие е непълна безъ Кузда; че въвъ 2. явление на II. дѣйствие дѣдо Лулчо „пада като отъ небето“. Съгласни съ тия всички забѣлѣжки на г. Миларова, ние се разиждаме съ него въ други нѣколко точки. Кривата, настала съ убийството на Кърджи-Османа

и полудата на Кузда въвъ II. дѣйствиe, би се продължила изгоднo и въ III. дѣйствиe, ако участвуване тамъ и лудиятъ, вмѣсто да участвува въ неопотрѣбното IV. дѣйствиe; безъ Кузда III. дѣйствиe нѣма съответенъ драматиченъ рефлексъ върху извършеното въ първигѣ двѣ дѣйствиa. Въ лицето на Руска г. Миларовъ иска безъ друго да види българска патриотка, а спроти това и въ цѣлата драма да вкушава усладата отъ патриотични осцилации; затуй прѣдлага особено развитие на I. дѣйствиe и намътра, че не е постигнато изображението на патриотката въ Руска и изобщо не е дадено на патриотичната драма по-широко развитие. Нито въ „Загорка“ (за която г. Миларовъ нийдѣ нищо не споменува), нито въ „Руска“ героинята не е по характера си друго, освѣнъ сломена въ любовта си българска дѣвойка и почернена въ недоволенъ бракъ жена, която умѣе да заварди своята женска честъ и да стресе брѣмето на брачното нещастие съ едно дѣло, за което има въ жилитѣ си мъжка рѣшителностъ. Нейното пасивно съчувствие къмъ страдалцитѣ отъ турци и отъ Кузда е само разширение и обяснение на чувството ѝ за правда и милостъ, а не изявенъ патриотизъмъ. Да не бѣше тласкана Руска отъ мъжа си къмъ мръснитѣ поцѣвни на Кърджин-Османа, тя щѣше просто да се топи подъ черното си брѣме, безъ да мисли за патриотически подвизи. И сгрѣшилъ е тъкмо Вазовъ, като е мацналъ тукъ-тамъ Руска въ драмата си съсъ сжщата кистца, съ която рисувалъ стария хайдутинъ Лулча и послѣ самоволеца на Ботева, Ангела. А отъ грѣшката на Вазова направилъ свой капиталъ г. Миларовъ, за да поддържи блѣсна си за една патриотична драма върху основитѣ на приказа отъ „Руска“. Силното патриотично настроение на г. Миларова при разглеждане на драмата „Руска“ се е издало и въ заключението на разглеждането, дѣто въ курсивъ казва за народния по духъ езикъ на Вазова: „единъ така отъ нѣдрата на народната душа развитъ езикъ ще бѣде непобѣдима стѣна противъ всички посягательства, сигуренъ факторъ на нашето политическо съществуване и единство, ще бѣде главния, светия залогъ на нашата национална свобода“. Остевътъ на геройското дѣло на Руска е криво схващанъ отъ г. Миларова, ако покрай „нивостята“ на Куздовитѣ посталки се мисли още за „предателството“ извършено отъ него лично къмъ нея (?) и къмъ отечеството (!)“ Поради това конфликтътъ въвъ II. дѣйствиe на „Руска“ е прокаранъ — съвразмѣрно съ основния характеръ на дѣлицата Руска — при неумѣстни политическо-патриотични задирки.

Види се понеже Вазовъ не е особено потиснатъ патриотически елементъ въ цѣлата драма, както е било това желано за схващането

на г. Миларова, той цѣли и „диалектичкото развитие на дѣйствието“ въ драмата за прѣкалено кратко, неизработено; а прѣдѣри ли се основа, по говори Руска при Ангела и Дулна въ I. дѣйствието, при Кузда и Карани-Османъ въ II. дѣйствието, или Дулно при Кузда въ сѣщото дѣйствието — прѣдѣри ли са съ идеитѣ, които прѣдстои да изразитѣ и извършатѣ тия лица, несъмнено ще се съгледа въ него по-скоро мекава разлатостъ, нежели руйна сбитостъ. И отъ това именно, а не отъ „смото и сретнато“ изказване „страда общата сила и картинност на драмата“. Отъ това ставащице намъ е съвсѣмъ неясна мисльма на г. Миларова, че „тази смотостъ и концентрираностъ (на дѣйствието въ Руска) дава ни основание да вѣрваме, че Вазовъ би могълъ да бѣде по-голямъ драматургъ, отколкуто лирикъ или епикъ“. Инакъ обаче н ние вѣрваме, че „при една радикална прѣработка съ съответственното разширение на дѣйствието [по насъ и безъ него] и *ограничение* чисто външнитѣ технически недостатѣци „Руска“ *би* могла да завземе подобающето ѣ мѣсто въ литературата и на сцената“ (705—6). Кривото като се оправя радикално, вече не е криво, стига при операцията да не се скърши.

Съсъ съгласието на Вазова г. Миларовъ се завзелъ (въ 1896 г.) да оправя „Руска“ въ хърватски прѣводъ.

Зрѣената дарба на Вазова прѣзъ втория периодъ на творбата му наистина върви отъ творение къмъ творение все по-чвърсто и по-увѣрено, запуща се къмъ прѣдмети по-разнолини и по-сложни, подизаща изъ по-дълбоко тренетитѣ на живота около себе и на сърцето си и се стреми къмъ по-изкусенъ поетически градежъ. И броятъ на създаванията му отъ тая периодъ, тѣхнитѣ видове и размѣри, изпльгненитѣ въ тѣхъ идеи и упражненни качества на творчии духъ, сѣнашъ сж доста вече за да понашатъ, до дѣ може да стигне поезията на Вазова въ свѣдѣността и силата на възхиоението, въ дълбината на мисльната концепция, въ напора на психичнитѣ противи и въ изданината на вътрѣшната и външна форма на създаванията. Щото е обявилъ Вазовъ въ стиховетѣ на личната си страсть, на външна. и болката отъ общественитѣ и народни пориви, на живописа на българскитѣ сподвижници за свобода и просвѣта; щото е схваналъ въ кѣната и скръбта на чуждала любовь, или изобразилъ въ поемата на младежи влѣчении, родителска смѣткавостъ, чорбаджийско бездушие и жаленъ комизмъ на простата българска

срѣда; щото е внесълъ въ прозата си изъ дневника на макоградското наше общество отъ врѣмето до освобождението или токо слѣдъ него, изъ живота на хѣшовѣтъ роби или на свободнитѣ граждани чорбаджии, сѣдци и избиратели, изъ впечатления отъ българската култура и природа; — всичко това по своетѣ мотиви, прѣдметъ и извършанье, наблюдавано и въ нѣкои повторки, опрѣдѣля за творбата на Вазова и занаяпрѣдъ както находището, така и художественитѣ особности. Прѣвъ втория периодъ поетътъ Вазовъ зрѣе и сѣканъ дозрѣва вече до оная стѣпенъ, въ която се открива всичката възможна мощъ на духа му, за да се покаже въ творения на единъ периодъ върховитѣ (кулминационентъ).

Лѣтописната чѣрта, която носятъ лирическитѣ сборки на Вазова отъ първия периодъ, не липсува съвсѣмъ и въ „Гусла“, „Поля и Гора“, „Италия“ и „Сливница“. Тя е дадена отъ мотивитѣ на кѣсовѣтъ, що съставятъ сборкитѣ. Понеже лирата на Вазова е инструментъ не самодѣенъ, но нагласенъ за отзивъ на всѣки воцѣлъ и ликуванье, тя звучи подъ дѣйствието на външния глѣхъ на лични и обществени струи, а не отъ напора на единъ вътрѣшенъ токъ въ струнитѣ си. Обиеоденъ отъ единъ новъ български свѣтъ, що е призованъ за нови животни задачи, а е още недорасѣлъ за тѣхното ясно разбиране и слѣдовито постиганье, Вазовъ се лута съ лирата си низъ *общество и природа* и слухти за прѣдмети на пѣсни, за тонове на настроения. Той запѣе нѣкога по тема, що му се мѣрне нѣидъ въ крѣговоритѣ на единъ досѣщанъ *народенъ идеалъ*; ама самъ народътъ като е за тоя идеалъ още недоста свободенъ отъ други по-непосрѣдни, дневни интереси, не трепне отъ пѣсенъта му, дори се подиграва съ нея, и поетътъ съ огорчение се мѣта възъ друга страна, да причаква и лови по-пригодни идеи. Огорчението си отъ егонѣма и тѣпия присмѣхъ на тѣлпата той излива въ хулнича сатира, или покрива съ подлютенъ хуморъ, а за идентъ или се връща назадъ въ недалечното *народно минало* или *свои младики*, или пѣеъ полита въ домашни *поля и гори*, дори и въ чужда *Италия*. Най-сетнѣ поетътъ и обществото достигатъ до взаимно разбиране въ *сливницкитѣ* овопи, та лирата на Вазова още еднѣжъ прѣварва възторга, що бѣ възпѣтила въ сборката „Избавление“. Най-изразита е лѣтописната чѣрта въ лириката на Вазова отъ втория периодъ въ сборката „Сливница“, когато въ другитѣ три сборки тя се вѣсти на прѣсѣвници, спроти както досѣгатъ струнитѣ на лирата му шаренитѣ и неустановени проявения на новия народенъ и общественъ животъ,

или неприказанитѣ спомена отъ врѣмето на послѣдната робия и възстание, отъ врѣмето на послѣдния поетовъ отчаенъ поривъ за честита любовь.

Вазовъ е пѣсникъ само срѣди своя народъ и въ родната природа; безъ тия стихии, волею и да е лирата му настроена за всѣкавъ отзвукъ, той не може да изкара изъ нея ни една нота. Въздухъ е нуженъ за всѣкой звукъ; ама за струнитѣ на лирата на Вазова трѣба въздухътъ да бѣде *националенъ*. Затуй сж толкова малко у него творенията съ идеи не толкова конкретно-народни, съ идеи общочовѣшки. И по вълнитѣ на Бѣло и Синьо море, и върху почвата на художествена Италия Вазовъ може да пѣе токо съ български въздухъ въ гърдитѣ. Та и пѣснитѣ му изглашатъ не по създаденъ отъ сами него нагѣвъ, но по ония тонове, които сж замрѣли отъ единъ български стонъ, отъ една българска радостъ въвъ въздуха, а Вазовъ ги вдѣхналъ съ него заедно и стошени, оживѣли самоволно, ги пролива навънъ съсъ словото си.

Националниятъ Вазовъ личи и въ идеитѣ на своитѣ творения; въ тѣхъ той чувствува по-ясно *българското* и го изтънчува по-напрѣжъ отъ човѣшкото, намѣстѣ дори въ ущърбъ на художествената правда.

Душата на Вазова се отразява и въ сегашната му лирика съ качества на *кротостъ* и *милостливостъ*, познати отъ по-прѣди; а надъ тѣхъ господствува неизмѣнно пасивността, за да прѣчи поету и за сърдечно задоволство, и за художествени успѣхи. Вазовъ нѣма *рѣшителността* на страстния любовникъ, при всичко че стрѣвно го гризе любовенъ жаръ, а нѣма я затуй, че иска да бѣде любенъ, безъ да е способенъ за равенъ отвѣтъ на искрена любовь. И въ обществото той ради да прѣска свѣтлина, да дири доброто, безъ да пали самъ фавлитъ и да мачка злочинцитѣ. Ако му се падне нѣкоя такава гадина подъ негодуванъето или укора, тя може и да бѣде сплашена съ ударливи изрази, съсъ сурови жигове, ама не подпада подъ болката имъ, понеже поетътъ *не минува отъ слово къмъ дѣло*; той обича да си забрави заплахата, понеже не му сж по нравъ никакви жалостни гледки, никакви прѣмеждия и злочестини. А това въ силна мѣра влияе върху изказа на Вазова, който е въ лириката изобщо *мекъ, воленъ, разлатъ, съсъ слабъ устремъ, безъ патостъ, безъ дълбокъ и траенъ учинъ*; то влияе и върху композицията на творенията му, дѣто въ интереса на това качество не се дава прѣднина на *дѣйнитѣ* нравствени принципи, а въ епическитѣ

творения се отбѣзва дори единъ *по-естественъ* разшиетъ на характерски конфликти.

Фактътъ и подробноститѣ, които сж главното съдържание за поетовата инвенция, опредѣлятъ разбиратѣ и на фантазията му. Нейната творча мисль се явява доста скромна, когато въ концепцията на творенията става нужда да се характеризуватъ отдѣлнитѣ мисли, да се изострятъ противитѣ, да се подготвятъ прѣходитѣ и да се завърши конфликтътъ. Отъ това страда и градежътъ на творенията, понеже не е използвано всичкото и правилно значение на една частъ спрямо цѣлото. Прѣдимството на поезията на Вазова и тукъ състои все въ характера на обработванитѣ идеи — идеи благородни, свѣтли — въвъ вѣрността на реалнитѣ образи на българския животъ, въ умѣло насоченото движение на изложението и въ чудно упражняваната за това българска рѣчь.

ВЪСТИ И ОЦЪНКИ.

Изъ миналото на нашитѣ еснафи.

Прѣзъ 1894 г., когато се заловихъ като държавенъ чиновникъ съ изработването на проектъ за законъ за уредба на еснафитѣ, бѣхъ принуденъ да съберѣ, както отъ устно прѣдание, тъй и отъ запазени стари еснафски книги материалъ за миналото на нашитѣ еснафи, възъ основа на който да изработя проекта за законъ. Една частъ отъ материала, черпенъ изъ стари еснафски книги, азъ издадохъ прѣзъ сжщата 1894 г. въ списание „Свѣтлина“ (вж. книжки VIII, IX и X, XI и XII.). По-сетѣй, прѣзъ 1897 год., азъ успѣхъ да съберѣ отъ други еснафски книги новъ допълнителенъ материалъ. Частъ отъ тоя подирния, неиздаденъ досега, се отнася прѣди всичко къмъ ония общи наредби, по които еснафитѣ сж се организували и дѣйствували и които обикновено въ по-стари врѣмена не сж бивали писани на книга, но сж се прѣдавали устно.

Наредбитѣ, които прѣдавамъ тужъ въ пълния имъ и неизмѣненъ текстъ, сж: отъ 1845. година на дюлгерския еснафъ въ Брацигово, и отъ 1866. г. на боджийския еснафъ въ Панагюрище. Тѣ се наричали на врѣмето *регули* (отъ лат. *regula*) или *кондика* (отъ *codex*, съ вмѣтнато *n*), писани на книга.

I. Регули на дюлгерския еснафъ въ Брацигово.

1845 Януарія 18 день.

„Да се знае тука писуваме иснавската регула какво са борчили майсторето на иснафа, какво да си почитатъ иснафа, да си знаятъ пира¹⁾ стѣи Оома, какво да иматъ младите майсторе на старите евланието,²⁾ да имъ иматъ по майсторски либовъ хатира, да си иматъ рек(г)олата, да си не зиматъ момчетата, да се не прелигуватъ момчетата, защо кой така нема на майсторето евлание може да се педепса³⁾ сосъ тоя иснавъ заедно защо ставатъ двата исна(фа) едно, кой стори карпия на иснава може и да го затюрать сосъ иснавска рекола, иматъ влас(т)ъ сосъ тоя иснавъ секакво да педенпсуватъ майсторето ако не слуша что има ретъ секи да дава башкаликъ,⁴⁾ кое момче чинало на майстора си изметъ 3 години

¹⁾ Еснафска гощавка.

²⁾ Евланието страхопочитъ.

³⁾ Наказва.

⁴⁾ Такса за произведенъ майсторъ.

да му земете 25 гр. башкаликъ. Ако има некое майсторско дете нека баща му да го извади майсторъ гр. 12. отъ вѣнка иска некой да дойде у иснафа да влезе безъ изметъ нему повече гр. 60 така му е регулата, а на кои са непокло(ня)ва на тоя пътъ иматъ майсторето изинъ иснавски и да го биятъ и да го затворатъ, не може на иснафа ни забитинъ да каже нищо. защо и напия иснавъ така си иматъ регула така да иматъ либова единъ другъ да са слушатъ. да ги умножи гдѣ иснафи повече и берекетия да станатъ.

„и потписуваме и наши майсторе сосъ ваши заедно какво ста(ва)м(е) единъ иснафъ устабаши уста Младенъ уста Гиздо, Нетко уста Кръсто, така и вия да си турите преди човеци да ги слушатъ що речитъ, та да даде гдѣ либовъ по между васъ и берекетъ аминъ.

„има майсторе тестирлъ¹⁾ и башкалика си платили, требе и другите кой не си е платилъ да си платитъ по регулата какво му е регулата и спроти кабахата може да се педенсува кой е тестирлия 12 тояги, кой не лега на пътъ нему 25, па може и да го затворатъ, така да трисатъ (да търсятъ) секи на иснава да си плаща що му е борча.

„какво имаме обичай ния на сти Атаназъ збираме масрафъ на годината за масло за кутупараси²⁾ по 5 гр. секи да дава защо и да си направитъ единъ поменикъ що са умрели майсторе да ги пишете у поменика, да го дадете на поповете да го споменуватъ цела година, да имъ дадете 10 гр.

„кой иска да се пише у поменика единъ саханъ кой какво обича защо ще да се споменува цала година.

„и кой нема майсторъ тестиръ да не во(а)ди момче, кое момче има майсторъ на майстора си требе да даде 25 гр. иваецъ³⁾, куму е умрелъ майстора му да му земе иснафа иваета 25 гр.“

II. Законъ за бояджийския еснафъ.

„во имя Отца и Сина и Святаго Духа Аминъ“.

„Съ Божия Помощь споретъ гражданските обичаи, сички Майсторе Божие заради свое добро и полза въ занаятатъ ни, согласихме са вовъ

¹⁾ Признати за майстори. Думата произлиза отъ турс. тестиръ — пещималъ или поясъ, който сж прѣвѣрзвали, прѣфърленъ прѣзъ едното рамо, на кръста на произведения майсторъ.

²⁾ Пари (прѣносъ) за еснафската кутия.

³⁾ Думата иваецъ значи нѣщо обѣщано.

името на Света Троица, турваме ретъ и върваме както що има и по други мѣста, Еснафъ на слѣдующитѣ условия:

„1. Всякой който е майсторъ и има намѣрение да работи баяджиския занаятъ въ село Панагюрище, треба да заплати една цѣна въ Еснафатъ, както се намѣри мунашкитъ и да ся подпише своеручно въ този Еснафски Кондикъ, какво е согласенъ да биде со съ всички заедно, пакъ тогива ще да има правдина да работи занаятатъ като майсторъ.

„2. Като ся подпише на тая книга той отъ какъ има правдина да работи баяджилжкатъ, одължава са вѣрно да варди ония правила, които ще са одредятъ отъ Майсторете.

„3. Който не ся согласи да заплати одредената отъ майсторетѣ цѣна въ Еснафатъ и не ся подпише въ тая книга, той не може въ село Панагюрище да работи баяджилжа; ако би ся поннатилъ, майсторетѣ могатъ съ забитска сила да му затворатъ диганатъ и да му запратъ да не може на своя воля да работи занаятатъ.

„4. Всякой майсторъ куга ще приеме някой чиракъ треба да повика първо двама или трима отъ майсторете пакъ тугива да го приеме.

„5. Всякой калфа може да излава майсторъ само тугива, когато му ся позволи отъ еснафатъ споредъ еснафския обичай.

„6. Никой отъ майсторетѣ нема правдина да прибира чужди чиракъ додѣ не земе съгласието отъ първиятъ му майсторъ. Въ случай нѣкой прибра чужди чиракъ безъ извѣстие на майсторъ му, виноватъ е споредъ какъ удобри еснафатъ.

„7. Куга докара нѣкой търговецъ баяджиска стока, никой отъ майсторетѣ не може самичакъ да я пазари освѣнъ като ся одредятъ нѣколцина отъ еснафатъ. Който прѣступи това нѣщо, виноватъ е споредъ както удобри еснафатъ.

„8. Всѣкой майсторъ одължава са да тачи празникитѣ, които сж за празнуванье, особно: обрезание Господне, и светата Василия великаго. И така се одължава совсемъ да варди хубаво и съ радостъ голѣма и никакъ да не отвара диганатъ си нити да купува, нито да продава въ тоя светлий день, тоестъ Светая Недѣля и ще ви даде Исусъ Христосъ благополучие на занаятатъ вашъ.

„9. Всѣкой майсторъ бива виноватъ, ако прави другитѣ майсторе кепазе или въ продаване или въ купуване, или въ другъ нѣкой начинъ, а слѣдователно подпада подъ судъ еснафски.

„10. Всѣкой майсторъ куга му намяратъ за нѣщо майсторетѣ мунашкитъ трябва да ся съгласява, на противъ подпада подъ судъ еснафски.

„11. Еснафатъ има правдина за сякакви еснафски работи самичакъ да ся расправя, ако не послуша нѣкой Еснафския судъ, има тугасъ Еснафатъ сила да го предаде на общото сѣдилище.

„12. Ако доде некой припалецъ отъ вѣнъ, не може да работи додѣ не земе позволение отъ Еснафа, но и Еснафа ако иска да го прибере, треба да му трѣси свидѣтелство че е добъръ човѣкъ, та ако остане, ще плати първо Еснафското опрѣдѣление въ общата каса.

„13. Никой не бива да ходи по кжнитѣ или по дигенитѣ за да зима шаяци или сукмане и прочее. Който прѣступи длъжността е Еснафска длъжностъ за наказанието му.

„14. И който иска да главна чиракъ съсъ пари или безъ пари, дуръ не слугува (6) години чистъ въ заплата, не може никакъ да излѣзе майсторъ въ пането село Панагюрица.

„За утвърждение и верно исполняване на добриятъ редъ въ Еснафатъ, всякой майсторъ подписва се свосручно и свидѣтельствува защо е дълженъ да варди свято написаното и ако би се някой рѣшилъ да осиротѣи на написаното отъ какъ са е подписалъ, освѣтъ гдѣто ще да има да дава одветъ прѣдъ земнитѣ судии, ще да биде осужденъ и на страшний судъ Божий като прѣстѣнникъ на доброто.“

Длъжности първомайсторовы.

„1. Да заляга за точното изпълнение на определенитѣ еснафски законе и съ големо внимание да надзирава и другите майсторе въ точното имъ изпълнение.

„2. Да има списоци на зикане и даване за еснафска потреба по име написани съсъ днитѣ на месеци и никуга да не задържава еснафски пари въ себе, но да ги дава подъ естересъ съсъ одобренieto еснафско, въ безъ двама кефиле никому да са не даватъ пари.

„3. Да собира всичкитѣ подписани майсторе, даже и тия щото не работатъ занаята, една две седмици предъ празника светого Василия и да имъ заповѣда да донескъ секи уречення даръ, тоестъ сякому по що ся падне, отъ разноски, така и за светата литургия.

„4. Да поръча на всичкитѣ майсторе да са сабератъ следъ черковното изхождѣние на определенното место, за да си честитѣтъ празника.

„5. Когато ся ценява предъ еснафския соборъ новъ чиракъ, най-първо ще да заповѣда на чирака да почита майстора си и домашнитѣ му. Потомъ да внимава всичко що го наредатъ за добро и да се старае за работата, най-после ще го поднише въ чирашкитѣ години.

„6. Когато ще излезе новъ майсторъ требе да види въ чирашкитѣ години да ли е изслужувалъ определеното време, и ако е изпълнено треба да попита майстора му, който го е училъ, да ли е достоенъ за майсторъ, и като ся одобри отъ него достоинството му, да му прочете право еснафскитѣ ни закони и наказанията на преступницитѣ, най-после да го нареди да са подпише самъ новий майсторъ и да цалува ръва на всичките въ собора майсторе и тугава ще му ся даде свидетелство, че е достоенъ самъ да майсторува и да го поднише въ чирашкитѣ години (достоенъ), а отъ другата старна, да забележи съсъ тоя белегъ: ●—●

„7. Да прегледва често въ годината писаните чирашки години, кой въ коя година главенъ и ако е стигналъ някой за заплата, да подвѣява предъ собора да се цени, а чиракътъ, който е изслужувалъ чинно уреченото си време, да са забележка (: сл.)¹⁾

„8. Когато ся прѣстави некой отъ подписаните майсторе и веднага ще ся забележи съсъ тоя белегъ † подписатъ му въ кондика и ще си напише при покойните майсторе името му въ числото на прѣставленните

¹⁾ Сир. служилъ.

сось летото и деня на месеца, та да имъ ся прави парастасъ еснафски въ годината колкото жати ся ~~определи~~.

„9. Кугато стане новъ ~~привамайсторъ~~, потребно е да си подпише въ настоящиятъ листъ своеручно“.

Интересни записки въ еснафската книга на Манасторище се отнасят къмъ цѣнитѣ на боядисането, името на боятъ, а най-вече къмъ практиката на старитѣ еснафи, съ които тѣ ся ограничавали конкуренцията между членоветѣ на ~~еднѣтъ~~ и сими еснафъ.

Записката отъ 1866 год. 1 януария гласи:

„Мы всички ся согласихме щото равню да даваме боядисаните вещи, но споредъ купуването на бояте, както удобриятъ между първомайсторите.

„Всичките отъ днесъ нататъкъ, макаръ и отъ старо що е боядисвано, тая цѣнкъ щатъ ся даватъ боядисаните вещи:

ока фиятъ¹⁾

- 1 . . . 12²⁾ на шакъ отъ 2 боя
- 1 . . . 7 на сукманъ отъ кюповете
- 1 . . . 4 на сукманъ отъ казана
- 1 . . . 16 на хримизно и алено.
- 1 . . . 12 само турунчъ и каференгиено
- 1 . . . 10 елванъ
- 1 . . . 6 саманиено
- 1 . . . 4 ~~лъвълъ~~ сасъ сараѳ

„Ако би некой отъ насъ да престѣпи гореизложеното правила, длъженъ е да даде ока 1 восакъ за въ еснафската ни каса“.

(Слѣдватъ 14 подписа).

Втората записка, отъ 1878. октомврия 20., гласи:

Согласие

„Во ими Отца и Сина и Святаго Духа. Аминъ.

„Одолу подписаните като предвиждаме защо не щемъ да можемъ да се прехранваме отъ работата ни по причина на качените стоки, които ги купуваме, щото ся ся прикачили на едни стоки на 100/30 а други на 100/50 а други на 100/80 и ние ся согласихме въ името Божие да работимъ сички еднакво сось умерена ценѣ каквото да можемъ да ся прехранваме, ето назначаме одоле цените:

гр. и.

- 14 . . . синьо на кюповетѣ 2 боя
- 10 . . . синьо 1 боя
- 14 . . . вѣлна ситя на кюп. 1 боя
- 14 . . . вѣлна зехтинова сачикъбржъ

1. иа.

2) Гроша.

гр.	ц.
20 . . .	вѣлна или друго зехтиново на кюповете
20 . . .	кърмъзово 2 бои и кърмъжъ
18 . . .	кърмъзово 1 боя „ „
14 . . .	каверенгиено
20 . . .	кърмъзова вѣлна на кюповетѣ
14 . . .	турунжено
12 . . .	зелено, лимоново, синьо блѣдо
16 . . .	хримъжъ и алено. ако е вѣлна 20.
5 . . .	сукмане бакатъ, ако са отъ вѣлна 4.
10 . . .	саманлиено.
18 . . .	памукъ синъ на кюповете.

За потвърждение на горните условия са подписваме своеручно“.

(Слѣдватъ 12 подписа).

До знание на еснафа сж се отнасяли и здружаванията на еснафскитѣ членове. Тѣ сж били вписвани въ еснафската книга и обявявани на еснафа:

„Обявяваме които ставатъ содружници смреть (ортаци) въ еснафатъ нашъ

1866 октомври 27-мь.

Цвятко Петровъ и Тодоръ Цв: и Ха Стоянъ Янковъ ставатъ ортаци на черчилъжъ и на боджилъжъ се равно и вересия и стока и ихратъ сичкото ще да имъ е равно“.

Слобци В. Атанасовъ.

Панъ Тадеушъ отъ **Адамъ Мицкевичъ**. Прѣведе отъ полски **Ефремъ Карановъ**. София 1901. VIII. + 331 въ 8°. Цѣна 4 лева.

„Панъ Тадеушъ“ безъ съмнѣние е едно класическо произведение, което полската критика поставя наравнѣ съ най-великитѣ художествени произведения на европейската литература. Въ него всестранно е изобразенъ културниятъ битъ и миналото на Полша. „Панъ Тадеушъ“, по думитѣ на литературния историкъ Спасовичъ — това е единъ килимъ, изтъканъ нишка по-нишка съ мѣстителна грижливостъ, ярко и пѣстро съ много дузини дѣйстващи лица; боитѣ сж хармонично избрани и наредени; ни единъ образецъ, ни едно лице не може да се извади, безъ да се поврѣди цѣлото; патетичното се съединява съ хумористичното; не само външността на живота е изрисувана по най-реаленъ начинъ, но и неговата най-вътрѣшна душа е фиксирана. . . . Главниятъ и основенъ мотивъ, осьъта, около която се върти цѣлото произведение, е вѣковната национална омраза между поляци и руси, която е прѣдставена тѣй обективно, щото човѣкъ уважава добрата, храбра и честна натура на капитанъ Риковъ;

всѣки разбира, че за старата свада не сж виновни хора, но сждбоносното минало и различието въ политическитѣ наредби“.

Отзивитѣ на други полски критици за „П. Т.“ сж още по-хвалебни. Като чете тия отзиви и „Панѣ Тадеушѣ“ на български въ прѣводѣ отъ г. Каранова, обаче, човѣкъ дохожда въ недоумѣние. И дѣйствително, трѣбва човѣкъ да знае, какво нѣщо е Панѣ Тадеушѣ на полски, за да излѣзе отъ туй недоумѣние, когато чете побългарения Панѣ Тадеушѣ. Г. К. се е нагърбилъ съ една работа непосилна за него. Той и самъ съзнава донѣкъдѣ това въ прѣдговора, та казва, че и на български би могла да се прѣдаде поемата по-добрѣ, но . . . *qui potuit, faciet*. Нѣма съмнѣние, ще кажемъ ние, въ това всѣки ще се убѣди, като направи сравнение между г. Карановия прѣводѣ на „Встѣпленieto“ и прѣвода отъ г. Вазова. „Панѣ Тадеушѣ“ и други подобни произведения се цѣнятъ високо главно поради своята художественостъ, поради изящната обработка на материала, а не поради оригиналността на идентѣ. Тази именно страна въ прѣводитѣ, особно на стихове, е мѣчно да се прѣдаде. Стихове, въ които е изнасилентъ и изпорченъ езикътъ, както въ много случаи у г. К., пораждатъ по-скоро отвръщане отколкото наслада. Класичнитѣ писатели се прѣпоръчатъ на ученицитѣ главно заради хубавия езикъ, а съ такъвъ езикъ прѣводътъ на г. К. по никой начинъ не може да се похвали. Има дѣйствително и сполучливи пасажы, ала тѣ сж отежслени.

Азъ ще приведа нѣкои случаи, за да се види, какъ г. К. порти ударението на думитѣ, употребява неправилни форми, кове думи, служи си неумѣстно съ прѣдлози и т. н. — и всичко това за хатѣра на римитѣ и размѣра вѣроятно.

„Прѣсичатъ тѣ гората
.. — та ще си строши врата

Стрѣлци и псѣта
Прочутъ по свѣта

... слуша отдалече,

Какво ще му земята. . . . предрече.

.. катъ екотъ изъ селото

.. напѣва си гърлото.

Пѣтъ трѣбваше верѣдъ гоститѣ да си отвара
Иль пѣкъ скамейката тя нѣкакъ до чокаря.

Шия лебедѣва

... отрова

И бързо влиза въ кѣщи — всѣкъдѣ разгнѣжда (6)

И всѣко нѣщо, всѣка стая си обижда.

А ето тукъ юначниятъ Рейтанъ замислентъ,
Отъ зла тѣга по свободата ни натѣсенентъ, (6)

Посяга той и съ дѣтска радостъ го попихва

Часовникътъ съ Домровския се маршъ заливва (6)

И то отчаяно нѣрмерно да съпръжмъ
 Въ сѣрдце катъ чужъ товъ тежкъ камъкъ да обузмъ
 . . парижкитъ калдѣрни
 . . катъ изъ дѣрни

Когато нинѣ вѣчъ не иска да те слуша,
 А всѣки жмъ въ сѣрдце новина тежа жужа
 На свобода конетъ шума да бѣравитъ
 А тѣ пъкъ тръгнаха *тръгнаха да разпръснатъ*.
 Но че дома добра, широка стая нѣма,
 За да гостува въ ней дружина тѣ глѣма.
 Богато бѣхъ дѣте на десетинъ години.

Тадеушъ се на прадѣди си нахмалъ бѣше
 Нѣтмѣринъ бѣ пѣшъ, безъ страхъ конѣ ладѣше
 Катъ ученикъ се прѣдъ учителъ смущава
 За щастие учителъ го подѣщаваша
 И отъ природата да се той наслаждава
 Та въ глухотията за да не подивява
 Че цѣла стая се потресе отъ грѣшлява
 Подсмивка се и почва да се обяснява
 Тадеушъ стигналъ бѣ до самъ вѣчъ до сждата
 Приближава се и пакъ панъ графа поздравява
 Слѣдъ туй смутенъ тѣзи думи му той отпращава
 Видѣхъ азъ долъ пушката и димъ край нея
 Видѣхъ самичкия проклети мустака

И мжнитъ нѣща на младитъ тѣкуватъ
 На хубавото пъкъ спиратъ, заблазуватъ
 И скрая тамъ хоро три стога живо водатъ

Но пъкъ остави вѣрни си слуги слѣдъ себе
 Гервази се закле сопланитъ да трѣбе
 Тукъ пановетъ въ старо врѣме, казва, съ челядъ
 Въ кресла нахѣдваха *враждебнитъ (?)* да дѣлятъ. . . .
 Почупенитъ му стѣкла сияятъ, *свѣчатъ*

Лжчитъ утрени въ дѣни чудесни сѣятъ
 А долни катъ, прикритъ отъ утрени омаръ
 Не ява своитъ щѣрбини, ужасенъ гломаръ. . . .

Мжчи се дълго, бѣрави, сѣното жнѣви
 До като ужъ въ вода въ него се забрави

И на Гервазия сѣрдцето му остина.
 Сждата вѣчъ отнрѣди часъ заспа дълбоко
 Панъ Червекъ буди го — *ще думатъ (?)* наширово
 И подкамори е съ своитъ дѣрки тука
 Сега се младежъта за ловъ въ гората сука.

Напрѣдъ прѣдъ воички скачатъ весело дѣцата
 Пъкъ алабраца съ Подкоморската сждата

За всѣкото, що иска въ къщи ни да влѣзе
 Приемаме го ний свободно да се глезе
 Тукъ трѣбва повечко и опитъ и *умѣне*
 Вѣжливостъта не е тъй лесничко *учене*
 А тозъ бърлокъ върху ни имаше *вмѣне*
 Това тогази бѣ, катъ *боже наказане*
 Той най-напрѣдъ у насъ донесе френски моди
 Катъ че антихристътъ тогазъ въ Опмянско *доди* и т. н.

Както се вижда отъ тузъ цитиранитѣ примѣри, г. К. е допустналъ много волности. Освѣнъ това срѣщатъ се твърдѣ много непознати думи, които трѣбваше да се обяснятъ, защото затрудняватъ разбирането на съдържанието. Думи като: *пардия, стога, жниво, тремъ, синоръ, коцелъ, се сука, пенснера, армистия, табанджи, загари, жнлява, гломаръ, хербъ* и пр. пр., увѣренъ съмъ, не сж познати даже на мнозина хора съ висше образование, камо ли на по-широката публика.

М. И.

Получени сж въ даръ слѣднѣе книги за библиотеката на Българ. книжовно дружество:

(продължение)

Свечани помен просветном добротвору покојном Нишифору Дучику, архимандриту и академику, 22 априла 1901. у Београду. Са сликом покојникова. Српска краљевска академија, Београд, 1901. 8°, стр. 52.

Вобчовъ, Ник. Методи и средства на психологията отъ —. (Отмечать отъ „Учн. Прѣзид.“, год. IV, в. X.). Софил, „Просвѣщение“, 1901. 8°, стр. 15.

Станчевъ, К. и Саламановъ, Нв. К. Учатване за учителя по преподаването на началната граматика и писменитѣ упражнения въ основното училище. (Коментаръ къмъ сборникитѣ ни отъ писмени упражнения по български езикъ за III. и IV. отдѣленіе). Габрово, Р. Кекашевъ, 1901. 8°, стр. 48. Ц. 1-20 л.

Отчетъ на Софийската дър. мъжка гимназия за учебната 1900—1901 год. Пета година. Съставенъ отъ директора Ст. Станшировъ. Софил, Нв. К. Цуевъ, 1901. 8°, стр. 180.

Докладъ на Върховната Сметна Палата до Народното Собрание (сесия прѣвъ 1901 год.) По изпълнение бюджета за 1899 год. Софил, Държавна печатница, 1901. 4°, стр. 182.

Отчетъ на Силистревското дър. педагогическо трикласно и образцово училище за учебната 1900—1901 год. Пета година. Директоръ Ст. Н. Аврамовъ. Русе, „Побѣда“, 1901.

Вернард, фонъ Фридрихъ. Нашата кавалерия въ бѣдѣщата война. Възгледъ върху нейното употребленіе, организация и подготовка. Отъ —, подполковникъ и началникъ на отдѣленіе въ Пруская генерален штабъ. Прѣвезъ подполковникъ Панаповъ. Софил, „Воененъ Журналъ“, 1901. 8°, стр. 188.

Церовъ, Нв. Отговоръ на рецензията отъ г. Б. Ц. за „Христоматията ми по българската литература“. Варна, 1901. 8°, 16 стр.

Вадовъ, С. Народна метеорология. Сборка отъ български народни поговорки, пословици, правила и прѣдсказания за врѣмето. Събмилъ —, директоръ на централната метеорологическа станция. Софил, Държавна печатница, 1900. 8°, стр. 178. Ц. 70 ст.

Bachmetjew, P. Die Lage des anabiotischen Zustandes auf der Temperaturkurve der wechselwarmen Tiere von —, Professor an der Hochschule zu Sophia (Bulgarien). Sonderabdruck aus dem „Biologischen Centralblatt“. Band XXI. № 21, ausgegeben am 1. November 1901. Berlin. Verlag von Arthur Georgi. 1901. 8°, стр. 4.

Bachmetjew, P. Klimatische floristische und lepidopterologische Verhältnisse in Bulgarien. Sophia, Juni, 1901. 16°, стр. 13.

Славейковъ, П. Р. Избрани съчинения. Книга първа. Стихотворения. Софил. — Печатница „Св. Софил. — 1901. Цѣна 3 л.

Исторія Христіанской церкви въ XIX вѣкѣ, съ иллюстраціями, представляющими портрети знаменитѣйшихъ дѣятелей и изображенія важнѣйшихъ событій XIX вѣка. Изданіе А. П. Лопухина. — Томъ второй. Православный востокъ. Часть первая. Общедоступная богословская библиотека, выпускъ седмой. Петроградъ. Безплатное приложеніе къ духовному журналу „Странникъ“ за 1901 год. Тип. А. П. Лопухина. Телѣжная ул. № 5, 8°, стр. 337.

Исторія Христіанской церкви въ XIX вѣкѣ, съ иллюстраціями, представляющими портрети знаменитѣйшихъ дѣятелей и изображенія важнѣйшихъ событій XIX вѣка. Изданіе А. П. Лопухина. — Томъ второй. Православный востокъ. Часть вторая. Общедоступная богословская библиотека, выпускъ восьмой. Петроградъ. Безплатное приложеніе къ духовному журналу „Странникъ“ за 1901 г. 8°, стр. 772+IV.

Миѣатовица, Чедо. Цариградске слике и прилике путописне црте од. — Книжница српске. Број 3. У Новом Саду. Изданье књиже српске. 1901. 8°, стр. 264.

Ружгуловъ, В. Ц. (Поручикъ). Неоснователна война. Нанисано по поволъ на студията: „Ето причинитѣ на тая печална война“, печатана въ „Мисль“ год. XI. в. VII и VIII. отъ —. Печатането разрѣшено отъ командири на 19-и пех. шумейски полкъ. Шумень. Печатница „Опигъ“, 1901 год. 8°, стр. 94. Цѣна 60 ст.

Витбергъ, В. А. Первая басня И. А. Крылова. Искрипанный оттискъ. С. Петербургъ. Типографія императорской академіи наукъ. Вас. островъ, лин., № 12. 1900 г. 8°, стр. 57.

Съдържание.

	Стр.
I. Български върху живота, пътуванията и трудовете на Ами Буе. Отъ Г. Н. Златарски	809
II. Прѣгледъ на поетическата творба на Вазова. XIV—XVI. Отъ А. Теодоровъ	849
III. Вѣсти и оцѣнки: Изъ миналото на нашитѣ еснафи, отъ В. Атанасовъ; — Панъ Тадеушъ (отъ Адамъ Мицкевичъ), отъ М. И.	879

Управителниятъ съвѣтъ на дружеството въ заседанието си на 4. януария тая година рѣши „Периодическо списание“ да се издава за напрѣдъ по двѣ свезки наедно. Първитѣ двѣ свезки за януария и февруария тая година (кн. LXIII, год. XIV) ще излѣзатъ въ края на м. марта. Цѣната на годишнината е прѣдплатена:

за България	9 лева
„ чужбина	10 „

Абониранъето става направо въ „Българското книжовно дружество“, София, улица Раковски, или въ пощенскитѣ писалища.

Отъ старитѣ годишнини на „Периодическо Списание“ се продаватъ:

годишнина XII. (книга 61.) и XI. (кн. 55—60) по 9 лева — ст.

годишнина II. до X. (кн. 1. софийска до 54, по 6 книги въ годишнина) съ извънредно намалена цѣна по 5 лева — ст.

годишнина I. (книги 1—12. браилски) съ извънредно намалена цѣна по 10 лева — ст.

Отдѣлни книжки отъ 1. до 12. браилски и отъ 1. до 54. софийски струватъ по — 80 ст.

а отъ 55. до 60. книжка по 1 левъ 50 ст.

Отговоренъ редакторъ, дѣловодителъ на Б. К. Д.: **Ив. Пѣевъ.**